Briefwisseling van Hugo Grotius. Deel 17

Hugo de Groot

editie H.J.M. Nellen en Cornelia M. Ridderikhoff

bron
Hugo de Groot, *Briefwisseling van Hugo Grotius. Deel 17* (eds. H.J.M. Nellen en Cornelia M. Ridderikhoff). Martinus Nijhoff, Den Haag 2001

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/groo001brie17_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

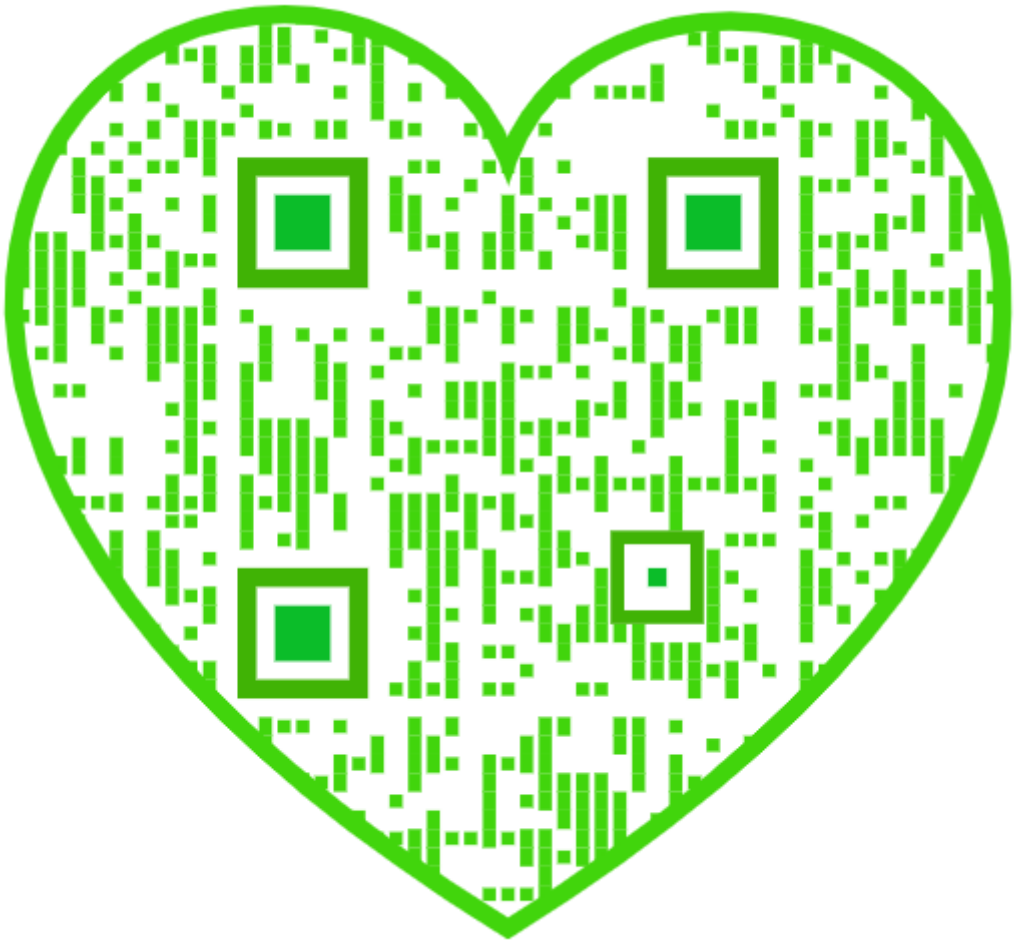

Ter inleiding

I. Korte voorgeschiedenis

Met de verschijning van dit supplementdeel eindigt een project waarvan de voorgeschiedenis teruggaat tot december 1916, toen de ‘Vereeniging tot de uitgave van de werken van Grotius' werd opgericht. Onder voorzitterschap van de Leidse hoogleraar Cornelis van Vollenhoven gaf de Vereeniging als haar overtuiging te kennen dat aan de uitgave van Grotius' briefwisseling voorrang gegeven moest worden, ‘omdat daar de aanwijzingen te vinden zijn voor het tot stand komen van zijn werken’. In 1928 gaf P.C. Molhuysen dl. I van de *Briefwisseling van Hugo Grotius* uit en enkele jaren later, in 1936, verscheen van de hand van dezelfde bewerker ook dl. II. Vervolgens duurde het lang voordat de reeks werd voortgezet, want eerst in 1961 publiceerde B.L. Meulenbroek dl. III, waarna in de periode 1964-2000 de delen IV-XVI met min of meer regelmatige tussenpozen in druk verschenen.

Na de publicatie van de delen I en II werd er voor supplement-brieven een bestand bijgehouden, dat in de loop der jaren steeds omvangrijker werd. Verwonderlijk is dat niet, want uit de Inleidingen bij de delen III-XIV komt goed naar voren dat de bewerkers van de correspondentie in de loop van de serie slechts stap voor stap greep hebben gekregen op het over vele archieven in binnen- en buitenland verspreide en vaak nog gebrekkig geïnventariseerde materiaal. In dl. V, Inleiding, p. VIII schreef de toenmalige bewerker, B.L. Meulenbroek, dat de kans dat nieuwe vondsten bij het voortschrijden der uitgave op de hun toekomende plaats terecht zouden komen, steeds kleiner werd, om vervolgens laconiek vast te stellen: ‘Welnu, dan hebben we altijd nog de onvermijdelijke vluchthaven van het supplement’. Uiteindelijk werden er in dit supplement 310 nieuwe (versies van) brieven en 85 bijlagen bijeengebracht. Van de 310 brieven zijn er 105 uitgegaan en 205 binnengekomen.

II. Inhoud en ordening van het supplementdeel

Zo zijn in dit supplementdeel allereerst de brieven verzameld die in de loop van de uitgave van de reeks *Briefwisseling van Hugo Grotius* te laat door de bewerkers werden opgemerkt om nog op hun eigenlijke plaats afgedrukt te kunnen worden. Maar ook de brieven die Grotius in zijn hoedanigheid van advocaat-fiscaal toegezonden kreeg en die de bewerker van de eerste twee delen, P.C. Molhuysen, achterwege heeft gelaten (dl. I, Inleiding, p. VIII), zijn alsnog verwerkt. In dit supplement is voorts plaats ingeruimd voor een andere collectie brieven waaraan Molhuysen onder verwijzing naar een recente uitgave door H.C. Rogge voorbijging (zie ook dl. II, Inleiding, p. XI en dl. III, Inleiding, p. XI-XII), de brieven van de broers Nicolaes en Johan van Reigersberch aan Hugo de Groot.

Overigens is het begrip ‘brief’ in ruime zin opgevat, want naast daadwerkelijk verzonden en ontvangen brieven hebben ook opdrachten in briefvorm, instructies voor diplomatiek overleg en dagboekaantekeningen, bijvoorbeeld van Aeltje de Groot-Van Overschie en Willem de Groot, in dit supplementdeel een plaats gevonden.

Brieven aan de lezer in de talrijke voorwerken van Grotius' publicaties zijn in overeenstemming met de selectie-criteria voor voorgaande delen niet opgenomen, met twee uitzonderingen: no. 22A, de brief aan de lezer in de *Sacra in quibus*

Adamus exul tragoedia (Den Haag 1601), en no. 4992A, de brief aan de christelijke lezer in de *Annotationes in libros Evangeliorum* (Amsterdam 1641). De eerste brief is belangrijk, aangezien hij een informatief overzicht geeft van de werken die de jonge Grotius op dat moment in voorbereiding had. De tweede brief begeleidt de verschijning van het werk dat Grotius voor zijn streven naar kerkelijke eenheid van fundamentele betekenis achtte (vgl. no. 6972 (dl. XV)).

Ten slotte moet hier worden opgemerkt dat de verzameling wordt afgesloten met een

drietal getuigenissen die over Grotius' overlijden op 28 augustus 1645 berichten (no. 7460A).

Als bijlagen bij in dit deel geplaatste brieven of bij reeds in de voorgaande delen verschenen brieven werden documenten toegevoegd die voor de geschiedenis van Grotius' leven en werken van belang zijn. Zoals in de delen XIII-XVI, volgen de bijlagen steeds direct na (fragmenten uit) de brieven waarop zij betrekking hebben.

De supplementbrieven zijn chronologisch geordend. Zij werden ingepast in de nummering van de voorgaande delen door bestaande briefnummers te combineren met letters (A, B, etc.). Een combinatie van nummer en letter was evenwel niet altijd noodzakelijk. Zo kon met de oude, in de voorgaande delen toegekende briefnummers (zonder letter) worden volstaan, wanneer brieven of brieffragmenten in dit supplementdeel opnieuw werden uitgegeven.

III. Totstandkoming van de hier gepubliceerde collectie

Het behoeft geen betoog dat Hugo Grotius zelf, door brieven in alle richtingen te versturen, in belangrijke mate aan de versnippering van zijn correspondentie heeft bijgedragen. Dit proces van verspreiding kwam na zijn overlijden in een nieuwe fase. Uit de reeks vindplaatsen van de brieven in dit supplementdeel wordt duidelijk dat ook de bij Grotius binnengekomen post in de loop der eeuwen in grote en kleine brokstukken uiteenviel. Bovendien raakten vele brieven van Grotius en zijn correspondenten los uit de oorspronkelijke collecties en kwamen door uitlening, schenking, diefstal of verkoop, onder meer via veilingen, in particuliere handen. Daar zijn de documenten voor de onderzoeker meestal onbereikbaar, totdat zij opnieuw worden verkocht en in openbare archieven hun definitieve plaats vinden.

Bij de aanvang van het project, in januari 1997, werd afgesproken dat zou worden uitgegaan van het bestand van vindplaatsen dat in de loop der jaren was aangelegd. Veel verwijzingen in dit bestand bleken foutief of voerden naar brieven die al in een andere vorm bekend waren. Tijdrovend systematisch onderzoek ter opsporing van onbekende brieven is in de onderzoeksperiode niet meer ondernomen. Uiteraard werden indicaties van mogelijke vindplaatsen, die tijdens de bewerking werden aangetroffen, wel nagetrokken, dit in het besef dat een systematisch onderzoek naar Grotius' ambtelijke correspondentie in overheidsarchieven zeker nog verspreide brieven aan het licht zou brengen.

Uit het voorgaande kan al enigermate worden opgemaakt hoe de achtereenvolgende bewerkers van de *Briefwisseling* de collectie voor dit supplementdeel bijeen hebben gebracht. Naast de in eerste instantie bewust overgeslagen en nu wel opgenomen brieven werden nieuwe vondsten gedaan door inventarissen van archiefbestanden door te nemen. In het algemeen geldt dat projecten als de uitgave van Grotius' correspondentie in belangrijke mate hebben kunnen profiteren van de omstandigheid dat veel brievencollecties in openbare instellingen geleidelijk aan beter ontsloten werden. Een elektronisch bestand als de *Catalogus Epistularum Neerlandicarum* (CEN) leverde goede diensten, evenals gedrukte naslagwerken, bijvoorbeeld *Een rondgang langs Zweedse archieven. Een onderzoek naar archivalia inzake de betrekkingen tussen Nederland en Zweden 1520-1920*, ed. J. Römelingh, 's-Gravenhage 1986, en *Iter Italicum, a finding list of uncatalogued ... humanistic manuscripts*, ed. P.O. Kristeller, Londen, Leiden 1963-1997. Ook werden er in het verleden enkele internationale enquêtes onder archief- en bibliotheekinstellingen georganiseerd; de archiefreizen die naar aanleiding

van de resultaten werden gemaakt, leverden veel materiaal op. Enkele niet of gebrekkig gedateerde brieven, zoals die aan Johannes Wtenbogaert (no. 1318A) en van Georg Keller (5638A), waren wel bekend, maar doordat eerst bij bewerking bleek dat zij van veel vroegere datum waren, moesten zij voor het supplementdeel opzij worden gelegd. Eén keer verleende een veilinghuis welwillend medewerking door fotocopieën van voor veiling aangeboden brieven af te staan (nos. 2762A en 3808A). Ten slotte attendeerden collega-onderzoekers en bibliotheekpersoneel de bewerkers op onbekende brieven en hielp ook het toeval een handje: wie archieven doorwerkt, vindt dikwijls niet wat hij zoekt, maar stuit soms wel op onverwachte vondsten.

Zou voor deze inleiding een beschrijving van de desintegratie van Grotius' epistolaire nalatenschap te ver voeren, het lijkt toch dienstig globaal aan te duiden waar de voor dit supplement benutte bestanddelen heden ten dage bewaard worden. De brieven in de collecties van ontvangers blijven hierbij buiten beschouwing. Evenmin ligt het in de bedoeling een volledig overzicht van de verspreiding van Grotius' persoonlijke archief te geven. De belangrijkste collecties bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief en de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, in het Rijksarchief te Utrecht, de Gemeentebibliotheek en het Gemeentearchief te Rotterdam, de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, en het Rijksarchief te Stockholm.

Het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bewaart ambtelijke correspondentie uit Grotius' Hollandse periode, toen hij als advocaat-fiscaal en pensionaris diende. Tijdens de bewerking werd dankbaar gebruik gemaakt van de inventaris die door W.E. Smelt in 1929 uitgegeven is: 'Beschrijving eener verzameling papieren, afkomstig van Hugo de Groot', in: *Inventarissen van Rijks- en andere archieven van Rijkswege uitgegeven, voor zoover zij niet afzonderlijk zijn afgedrukt* 1 (1928), p. 73-105. De door Smelt beschreven collectie omvat vijf dossiers met het toegangsnummer 1.10.35.02, inventarisnos. 40-44 (Den Haag, ARA, Eerste afd., Koloniale aanw. Oost-Indië, 53; aanw. 1897, LI, 1-3; aanw. 1889, 25). Zij vormt een belangrijk gedeelte van de papieren van Hugo de Groot, die in 1864 bij Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage werden geveild, en is zo te beschouwen als een supplement op het eigenlijke brieven-archief van Hugo de Groot. Dit laatste archief, met het toegangsnummer 1.10.35.01, inventarisnos. 1-39, is afkomstig uit het bezit van G.H.L. baron van Boetzelaer en wordt eveneens in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bewaard (Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. Hugo de Groot, aanw. 1911, XXIII, 1-39); het bevat een groot gedeelte van de vele brieven uit Grotius' nalatenschap die in de voorgaande delen van de *Briefwisseling* werden uitgegeven. Evenals het door Smelt beschreven supplement leverde ook de collectie van Van Boetzelaer nog enkele brieven voor dit supplementdeel.

Een derde afsplitsing van Grotius' nalatenschap, eveneens afkomstig uit het bezit van G.H.L. baron van Boetzelaer, bevindt zich nu in het Rijksarchief te Utrecht; zij is beschreven door E.P. de Booy in de *Inventaris van de archieven van de familie Van Boetzelaer 1316-1952*, Utrecht 1982 [Inventarisreeks van het Rijksarchief Utrecht, 32], p. 8-9, 169-182 en 207. Uit deze collectie zijn de handschriften van enkele belangrijke, in dit supplementdeel uitgegeven documenten afkomstig, onder meer de reeds eerder vermelde dagboekaantekeningen van Aeltje de Groot-Van Overschie en Willem de Groot.

De Gemeentebibliotheek te Rotterdam (Archieven van de Remonstrantse Kerk) en de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam (Archieven van de Remonstrantse Kerk) bevatten belangrijke gedeelten uit Grotius' correspondentie, onder meer de hiervoor genoemde brieven van de gebroeders Reigersberch aan Grotius, alsmede een aantal banden met paperassen uit Grotius' nalatenschap die nog enkele brieven voor dit supplement leverden. Ook in het Rotterdamse Gemeentearchief wordt correspondentie van Grotius' bewaard die uit zijn persoonlijke archief afkomstig is. Voor nadere gegevens over de stukken in deze archieven zij verwezen naar L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende en nog onbeschreven gedeelte der papieren afkomstig van Huig de Groot, welke in 1864 te 's-Gravenhage zijn geveild*, Groningen, Djakarta 1953, en A. Eyffinger, *De handschriftelijke nalatenschap van Hugo de Groot. Inventaris van de papieren in Nederlandse openbare collecties*, [in machineschrift] Den Haag 1985. Beide inventarissen bieden

in de Inleiding ook inzage in de toedracht van de verspreiding van Grotius' nalatenschap.

Voorts bevat het familie-archief Cornets de Groot in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage enkele documenten uit Grotius' nalatenschap die in dit deel een plaats hebben gevonden. Vgl. D.J.H. ter Horst, *Overzicht van het familie-archief Cornets de Groot*, 's-Gravenhage 1940 en de *Inventaris Cornets de Groot* [in machineschrift], met een overzicht van de nieuwe signaturen, die de stukken in dit archief inmiddels hebben gekregen. Ten slotte werden er in 1864, tijdens de veiling van Grotius' papieren bij Martinus Nijhoff te Den Haag, ook enkele dossiers met gezantschapsberichten aangekocht door het Rijksarchief te Stockholm. Het gaat om de kavels 80 en 81, die nu de signatuur Gallica 8-10 dragen en die verscheidene stukken voor dit supplement leverden.

Correspondenties van beroemde geleerden gelden als een belangrijke bron voor de geschiedenis van politiek en wetenschap. In de voorgaande eeuwen werden Grotius' brieven dan ook veelvuldig bestudeerd, afgeschreven en uitgegeven. Dit heeft ertoe geleid dat de bewerkers van de *Briefwisseling* in de loop der jaren, behalve onbekende brieven, in archieven en bibliotheken ook van veel, in de reeks reeds uitgegeven brieven copieën of drukken hebben aangetroffen die voor de tekstconstitutie geen of slechts beperkte betekenis hebben. Het derde (cumulatieve) overzicht in de Addenda bij dit supplementdeel (vgl. deze Inleiding, § IX) geeft nadere informatie over de vindplaatsen van deze documenten.

Soms vormde het auteurschap van een brief een probleem. Enkele brieven die in de literatuur werden geboekstaafd als door of aan Grotius verzonden correspondentie, zijn niet in dit supplementdeel opgenomen. Zo werd het op 12 november 1608 gedateerde ‘Discours van den stant van Oost-Indiën’ van Cornelis Matelieff de Jonge achterwege gelaten, omdat het hier eerder om een verhandeling dan een brief gaat, de adressering aan Grotius niet zeker is en het document onlangs nog naar de oorspronkelijke bron werd uitgegeven (P.J.A.N. Rietbergen, *De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615), gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)*, Zutphen 1987, p. 196-211). Daarentegen vond een andere brief van Matelieff, die door P.C. Molhuysen werd afgewezen (dl. I, Inleiding, p. XXIX), een plaats in dit supplementdeel (no. 198A). In dl.V, p. 242, n. 2, stelde de toenmalige bewerker vast dat een (op 11 april 1634 gedateerde) brief van Gerardus Joannes Vossius, bewaard in Oxford, Bodleian Library, Rawl. letters 84 C, f. 138^{r}-139^{r}, en uitgegeven in *Vossii Epist.*, p. 256 no. 219 en *Vossii Op. Epist.*, p. 168 no. 296 (‘Redit, illustrissime domine, ad te ...’), niet aan Grotius werd gericht, maar aan Johan Skytte. De inventaris van de correspondentie van Vossius identificeert de adressaat ten onrechte als Hugo Grotius, dit in navolging van het opschrift ‘Hug. Grotio’ in de Oxfordse copie (G.A.C. van der Lem en C.S.M. Rademaker, *Inventory of the correspondence of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*, Assen, Maastricht 1993, p. 193). In enkele gevallen is een brief wel opgenomen, ofschoon over de identiteit van Grotius als auteur dan wel ontvanger onzekerheid bestond; dit wordt dan in de eerste noot aangegeven (bijv. nos. 995A, 1468A, 3442A en 3495A).

Een integrale uitgave van Grotius' briefwisseling is ook met de uitgave van dit supplementdeel niet verwezenlijkt, maar blijft wel een verlokkelijk ideaal. Daarom worden onderzoekers die op onbekende brieven van of aan Grotius stuiten, verzocht dit door te geven aan de afdeling Middeleeuwen-Renaissance van het Constantijn Huygens Instituut (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag). Het onderzoek voor dit supplementdeel werd op 1 december 2000 definitief afgesloten. Brieven die na die datum aan het licht komen, zullen worden gepubliceerd op de website van het Constantijn Huygens Instituut: http://www.knaw.nl/chi/

IV. Problemen bij de locatie van brieven

In de algemene toelichtingen bij de uitgave in de reeks *Briefwisseling van Hugo Grotius* is steeds verslag gedaan van de problemen die zich bij de locatie van brieven voordeden. Voor een gedeelte zijn deze problemen in de loop van de jaren opgelost.

In de Inleidingen van de delen I en II vermeldt P.C. Molhuysen geen bijzondere problemen bij de samenstelling van het brievenbestand.

In de Inleiding van dl. III, p. XI wordt melding gemaakt van een brief van Joost Brasser aan Hugo de Groot van 8 juli 1627, eertijds als no. 810 opgenomen in de

Catalogus van Handschriften op de Bibliotheek der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Rotterdam. Deze brief is nog steeds onvindbaar. Dat geldt echter niet voor verscheidene brieven van Johannes Wtenbogaert aan Grotius, die indertijd door H.C. Rogge werden ingezien toen hij aan de uitgave van Wtenbogaerts correspondentie werkte. De in de Inleiding van dl. III (p. XI) als vermist opgegeven brieven zijn inmiddels weer terecht. Zij bevinden zich in hetzelfde archief van de Remonstrantse Kerk in de Gemeentebibliotheek te Rotterdam, in een doos met ongecatalogizeerd materiaal, en konden in dit supplementdeel worden opgenomen (vgl. nos. 1117, 1132 en 1149, 1142A, 1149A en 1208). Deze doos bevat ook

het enigszins beschadigde origineel (eigenh. oorspr.) van no. 717 (dl. II), gericht aan Jan en Willem de Groot (‘Parenti optimo et fratri charissimo H. Grotius s[alutem dicit]’). De versie die in de *Briefwisseling* staat afgedrukt, gaat terug op de *Epistolae quotquot reperiri potuerunt* (Amsterdam 1687); de originele brief biedt enkele varianten. Na de woorden ‘... postridie Calendas Ianuarias’ moet aangevuld worden ‘anni vertentis’. Na de woorden ‘... est quod gaudeam’ volgt over legerleider Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, een mededeling die door een gat in het papier onleesbaar is geworden: ‘A Mansfeldio Iu[...] (wellicht: Iuliaci; Gulik) liberationem sunt qui exspectant’. Verderop in de brief kan na de woorden ‘Wtenbogardus hic est. Refutationem ...’ ingevuld worden: ‘Alesiani iuramenti satis animosam - nosti hominis ingenium - mittam ...’. Gedoeld wordt hier op het door Daniel Tilenus in Parijs gepubliceerde pamflet *Considérations sur les canon et serment des églises réformées, conclu et arresté au synode national d'Alez ès Cévennes, le 6 d'octobre 1620, pour l'approbation des canons du synode tenu à Dordrecht*, 1622. Het adres van de brief werd in een onbekende hand geschreven: ‘E.E. hooggeleerde, wize, zeer voorzienige heer Mr. Johan de Groot, raad van zine Genade van Hohenloo, in 't hof van zine Genade, tot Delff. Port de Paris’. De in de Inleiding van dl. III (p. XI) vermelde brief van Thomas Lansius, dd. 28 december 1628 (oude stijl), is eveneens gelocaliseerd (Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 1886) en in dit supplementdeel afgedrukt (no. 1356); de brieven van Petrus Weymsius, dd. 6 oktober 1627, en van Caspar Barlaeus, dd. 10 september 1628, zijn echter onvindbaar. Het op p. XII van dezelfde Inleiding vermelde Verbaal van de Conferentie van 1615 is opgenomen onder no. 399A.

De in de Inleiding tot dl. IV (p. X) vermelde brief van Johannes Wtenbogaert, dd. 30 september 1630 [= 1628] is in dit supplementdeel uitgegeven onder no. 1318A. Een in dezelfde Inleiding (p. XI) gesignaleerde brief van Jan van der Stringe aan Grotius van 19 januari 1631 (op grond van een verwijzing in dl. II, p. 157 n. 1, waar een brief van Grotius ‘aan een Jan van der Stringe, koopman te Middelburg’, genoemd wordt), was en bleef onvindbaar. Maar naar alle waarschijnlijkheid gaat het om brief no. 718 (dl. II), Grotius aan Jan van der Stringe, hier gedateerd op 24 januari [1622]. De bewerker, P.C. Molhuysen, baseerde zich op de autograaf van deze brief, die bewaard wordt in het Gemeentearchief te Delft, signatuur 38 B 4: 40. De brief dient echter op 24 januari 1631 (of 1632) gedateerd te worden.

De op 15 augustus 1632 gedateerde brief van Friedrich Lindenbrog was onder no. 1774 en in de Inleiding van dl. V (p. XI) nog als vermist opgegeven, maar is inmiddels teruggevonden: Hs. München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 10431 (2), no. 932, eigenh. oorspr. De vindplaats van de onder no. 1800 naar een fotocopie uitgegeven brief van Willem van Oldenbarnevelt, dd. 24 november 1632, is niet achterhaald (Inleiding, p. XI (dl.V)). Dat geldt wel voor een oorspronkelijke brief van Grotius, gericht aan stadhouder Frederik Hendrik, dd. 14 januari 1632, die zich bevindt in het bezit van Mevr. Mary Hyde, Viscountess Eccles (Somerville, New Jersey). De verschillen met de onder no. 1727 (dl.V) naar een Amsterdamse minuut uitgegeven versie betreffen echter alleen de orthografie en dwingen niet tot heruitgave.

In de Inleiding bij dl. IX, p. VIII wordt een brief van Pieter de Groot, dd. 29 november 1638, vermeld. Onderzoek naar de vindplaats van deze brief heeft geen resultaat opgeleverd.

In de Inleiding bij dl. X, p. VIII wordt melding gemaakt van drie onvindbare brieven, respectievelijk van Claude Sarrau (Sarravius) uit 1639 (no. 3909), Johan Witte(n), dd. 19 juni 1639 (no. 4176), en Johan (van) Hoeufft, dd. 25 oktober 1639 (no. 4355). Alleen de laatste brief is inmiddels teruggevonden, en wel via enkele facsimile's in

Den Haag, ARA, Derde afd., familie-archief Hoeufft van Velsen. De signaturen op deze facsimile's duidden op de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek als vindplaats, en inderdaad wordt het origineel (met twee andere facsimile's) daar bewaard. In dezelfde Inleiding (p. X) wordt bij vergissing vermeld dat drie eigenhandige brieven van de hand van Franciscus Junius te laat aan het licht waren gekomen en derhalve in het supplementdeel zouden moeten worden opgenomen. In werkelijkheid waren de brieven reeds in de reeks uitgegeven: twee brieven, dd. 30 januari/9 februari en 18/28 februari 1639, in hetzelfde deel (nos. 3967 en 3996), en wel naar de autograaf in Parijs, Bibliothèque Nationale, fonds français

nouv. acq. 14823; de derde brief, van 14/24 juli 1638, staat onder no. 3670 afgedrukt in dl. IX, zonder precieze bronvermelding, maar vermoedelijk op grond van een facsimile of een transcriptie die nog in de tijd van P.C. Molhuysen vervaardigd was. Ook deze laatste brief bevindt zich in het fonds français nouv. acq. 14823 van de Bibliothèque Nationale. De tekst in de *Briefwisseling van Hugo Grotius* bevat enkele slordigheden, die evenwel heruitgave in dit supplementdeel niet rechtvaardigen ('sedulo imitabar' i.p.v. 'sedulo imitabor'; 'Uterque certe humanitatem sane apud animum tanti beneficii non immemores ...' i.p.v. 'Uterque certe humanitatem hanc apud animos tanti beneficii non immemores ...').

De in de Inleiding bij dl. XII (p. IX) vermelde brieven no. 5022, aan Joachim de Wicquefort, 19 januari 1641, en no. 5329, van Petter Spiring Silvercrona, 19 augustus 1641, zijn spoorloos; daarentegen bleek no. 5255 (aan Joachim de Wicquefort, 29 juni 1641) zich te bevinden in Chicago, Universiry of Chicago Library, Department of special collections, Miscellaneous Manuscripts Collection. De tekst van deze brief zal in dit deel voor het eerst worden gepubliceerd.

Controle van de *Catalogus Epistularum Neerlandicarum* (CEN) wees uit dat het fonds BPL 1886 van de Leidse Universiteitsbibliotheek nog een onbekende autograaf van een brief aan Joachim de Wicquefort, dd. 30 augustus 1642, bevat. Deze brief is naar een kladafschrift (Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. Hugo de Groot, aanw. 1911, XXIII no. 3) uitgegeven in dl. XIII (no. 5863). Vergelijking van de autograaf met de uitgegeven versie leverde onvoldoende afwijkingen om heruitgave te rechtvaardigen. Eén zin in de derde alinea werd door de copiist verhaspeld: 'Mercy se retrenche à Heffingue. Deux mille gens de pied, cinq cents chevaux des imperiaux se tiennent environ Scafhuisen et deux regiments aussi imperiaux passent par les Grisons au Milanois.'

De autograaf van de in de Inleiding bij dl. XIV (p. XII) vermelde brief no. 6412, van Gerardus Joannes Vossius, 7 september 1643, uitgegeven naar een transcriptie van de hand van P.C. Molhuysen, bevindt zich te Washington D.C., Smithsonian Institution Libraries, Dibner Library, Mss 1517A. Deze autograaf geeft geen belangrijke afwijkingen van de tekst in de *Briefwisseling*.

Ten slotte dient hier vermeld te worden dat vanaf dl. X van de *Briefwisseling* voor een aantal van Grotius' brieven van en aan Harald Appelboom, Bernhard van Saksen-Weimar, Israel Jasky, Georg Michael Lingelsheim, Georg Müller, Martin Opitz en Otto, wild- en Rijngraaf, steeds verwezen is naar documenten in het Stadtarchiv te Gotha; in alle gevallen wordt hier gedoeld op de Forschungs- und Landesbibliothek in dezelfde plaats.

V. Numerieke gegevens

Dit supplementdeel bevat 342 briefnummers, die ingevoegd zijn in de nummers van de voorgaande delen I-XVI (nos. 1 tot en met 7460). Deze 342 briefnummers kunnen in drie categorieën worden verdeeld.

De eerste categorie omvat 262 nieuwe brieven met nieuwe briefnummers die alle bestaan uit een combinatie van een cijfer en een letter.

De tweede categorie wordt gevormd door 48 nieuwe briefteksten met een oud briefnummer. Hieronder vallen allereerst 31 brieven van de gebroeders Johan en Nicolaes van Reigersberch; in dl. II werden deze brieven onder verwijzing naar de uitgave door H.C. Rogge alleen met een briefnummer vermeld. Voorts kon in dit supplementdeel het eerder toegekende nummer opnieuw worden gebruikt voor vier

later teruggevonden brieven die in eerste instantie aan de hand van een veilingcatalogus waren geïdentificeerd en alleen met een briefnummer waren vermeld (nos. 1356, 1774, 4355 en 5255). Het oude briefnummer bleef ook gehandhaafd voor een elftal brieven dat nu op basis van een betere bron voor de tweede maal verschijnt, na een eerste uitgave in de voorgaande delen (nos. 305, 411, 538, 977, 1083, 1117, 1132 (en 1149), 1208, 1749, 1915 en 4225). Ten slotte zijn er twee brieven met een oud briefnummer die op grond van een verbeterde datering nieuwe briefnummers toebedeeld kregen (1485A (= 1466) en 703A (= 701)).

De derde categorie is eveneens voorzien van oude briefnummers. Het gaat hier om

32 ‘lege’ nummers. Hiermee wordt bedoeld dat er onder zo'n nummer geen nieuwe brief van of aan Grotius volgt, maar één of enkele bijlagen die, voor een overzichtelijke ordening, steeds worden ingeleid door een kort fragment (met het oude briefnummer, dus zonder letter) uit een in de vorige delen al uitgegeven brief.

Bij 66 al dan niet ‘lege’ briefnummers werden 85 nieuwe bijlagen uitgegeven. Als de 32 ‘lege’ briefnummers buiten beschouwing worden gelaten, resteren er 262 + 48 = 310 nieuwe briefteksten. Samen met de 85 bijlagen komt het totale aantal nieuwe documenten derhalve voor dit supplementdeel uit op 395 brieven, nota's, instructies en rapporten.

Op basis van dit cijfermateriaal kan nu het totale aantal briefnummers worden berekend. De delen I-XVI van de *Briefwisseling van Hugo Grotius* bevatten, zoals aangegeven, 7460 briefnummers. Daarbij dient opgemerkt te worden dat in deze delen eveneens een aantal ‘lege’ briefnummers een plaats vond. Dit was niet alleen het geval wanneer bewust van uitgave werd afgezien, zoals bij de brieven van Johan en Nicolaes van Reigersberch, of wanneer de bewerkers een brief aan de hand van een veiling- of bibliotheekcatalogus identificeerden zonder het document in kwestie te kunnen achterhalen. Ook vele anders geadresseerde duplicaten van reeds integraal opgenomen brieven kregen alleen een eigen briefnummer toegekend. Aangezien dl. XVI eindigde met no. 7460 en in de voorgaande delen drie pas ontdekte brieven A-nummers ontvingen (nos. 4495A en 4730A (dl. XI) en 5464A (dl. XII)), komt het totale aantal in de reeks *Briefwisseling van Hugo Grotius* uit op 7460 + 3 + 262 = 7725 briefnummers.

Dit aantal is in de loop der jaren geleidelijk gegroeid. Na publicatie van dl. II van de *Briefwisseling* ging P.C. Molhuysen voort met de verzameling van brieven uit de correspondentie van Grotius. In 1943 zijn de resultaten van dit onderzoek gepubliceerd door H.E. van Gelder in de *Lijst der uitgegeven en onuitgegeven brieven van en aan Hugo Grotius 1626-1645*; vgl. *Grotiana. Vereniging voor de uitgave van Grotius* X (1942-1947), p. 10. Op dat moment waren er ca. 5700 brieven bekend (1044 in de delen I en II, ca. 4640 brieven geïnventariseerd in de *Lijst*), maar de opvolger van Molhuysen, B.L. Meulenbroek, begrootte het aantal in 1961 in de Inleiding bij dl. III, p. VII en p. XIV met een grove schatting reeds op ruim 7300 brieven. Sindsdien is de collectie op 7725 briefnummers uitgekomen. Ter vergelijking kan worden vermeld dat J.A. Worp, editor van de briefwisseling van Constantijn Huygens, tot 8500 ‘nommers’ kwam en ca. 7300 briefteksten geheel of gedeeltelijk uitgaf (*De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687)*, dl.VI, 's-Gravenhage 1917, p. 514); uit de gedrukte inventarissen van correspondenties van andere zeventiende-eeuwse briefschrijvers blijkt dat de briefwisseling van Johannes Fredericus Gronovius ca. 5150 brieven, die van André Rivet ca. 4350 brieven, die van Gerardus Joannes Vossius ca. 3400 brieven en die van Barlaeus ca. 1260 brieven omvat.

Beperken wij ons nu tot de 310 nieuwe brieven in dit supplementdeel. Zoals hiervoor al werd opgemerkt, is het begrip ‘brief’ ruim opgevat; ook dedicatiebrieven, dagboeken, diplomatieke instructies en nota's werden opgenomen, alsmede een drietal getuigenissen over de dood van Grotius. Grotius wisselde brieven met 116 correspondenten; 205 brieven waren aan Grotius geadresseerd, 105 werden door hemzelf geschreven. Van de ontvangen post verschenen 83 brieven (40 %) eerder in druk, van de brieven van Grotius' hand 45 (43 %). Ook voor dit deel geldt dat een aantal gedrukte brieven alleen bewaard is gebleven in de monumentale biografie van Caspar Brandt en Adriaen van Cattenburgh, *Historie van het leven des heeren Huig de Groot*, I-II, Dordrecht, Amsterdam 1727. Het gaat om 5 aan Grotius gerichte brieven (nos. 588A, 922A, 1008A, 1026A en 1973A), en 13 door Grotius aan anderen

gerichte brieven (nos. 588B, 730A, 819B, 1083, 1729A, 1733A, 2335A, 2419A, 2487A, 2687A, 2711A, 2734A en 2840A). Van de in dit supplementdeel uitgegeven opdrachtbrieven zijn, met uitzondering van Grotius' brief bij een bruiloftsgedicht voor Reinoud van Brederode (no. 45A), alleen gedrukte versies overgeleverd: 6 aan Grotius gerichte opdrachtbrieven (nos. 36A, 250A, 389A, 412A, 473A en 629B) en 9 opdrachtbrieven van de hand van Grotius zelf (nos. 7A, 8A, 15A, 45A, 157A, 187A, 763A, 936A en 4363A).

Een rangschikking naar de vorm van overlevering levert het volgende overzicht op. Van de aan Grotius geadresseerde post, zoals gezegd 205 brieven, werden hier 142 brieven naar het (eigenhandige) oorspronkelijke handschrift uitgegeven, 25 naar een copie, 8 naar

een minuut (ontwerp) en 30 naar een gedrukte tekst. Voor de door Grotius verzonden brieven, 105 in totaal, geldt dat er 51 naar het oorspronkelijke handschrift, 25 naar een copie, 3 naar een minuut en 26 naar een gedrukte tekst werden uitgegeven. Het aantal oorspronkelijke bronnen is hoog en ligt op respectievelijk 69 % en 49 %. Van de 85 bijlagen werden er 41 uitgegeven naar het oorspronkelijke handschrift, 32 naar een copie en 12 naar een gedrukte tekst.

De verspreiding van de archivalia bevestigt het beeld dat uit de overzichten in de voorgaande delen van de *Briefwisseling* oprijst. De handschriften van de in dit supplementdeel uitgegeven brieven worden bewaard in 48 instellingen, waarvan de belangrijkste zijn het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (46 brieven), de Gemeentebibliotheek te Rotterdam (39), het Rijksarchief te Stockholm (25), de Forschungs- und Landesbibliothek te Gotha (16), de Universiteitsbibliotheken te Leiden (16) en Amsterdam (14), het Gemeentearchief te Rotterdam (11), het Rijksarchief te Middelburg (11), de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (9), het Rijksarchief te Utrecht (6), de Bodleian Library in Oxford (5), de British Library in Londen (5), de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (4) en de Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden (3). De overige handschriftelijke bronnen (één of twee brieven) zijn afkomstig uit andere archief- of bibliotheekinstellingen in Aix-en-Provence, Amsterdam, Berlijn, Boston, Brussel, Cambridge (Massachusetts), Chicago, Danzig, Delft, Dordrecht, Goes, 's-Gravenhage, Hannover, 's-Hertogenbosch, Kopenhagen, Londen, München, Neurenberg, Northampton (Engeland), Orléans, Parijs, St. Petersburg, Stockholm, Uppsala en Wenen.

De handschriftelijke bronnen van 73 bijlagen werden aangetroffen in 18 archief- en bibliotheekinstellingen; de meeste documenten zijn afkomstig uit het Rijksarchief te Stockholm (26), de Universiteitsbibliotheken te Amsterdam (10) en Leiden (5), het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (10), en het Ministère des Affaires étrangères te Parijs (4). De overige handschriften bevinden zich in archieven in Aix-en-Provence, Delft, Dordrecht, Gotha, 's-Gravenhage, Hamburg, Londen, Middelburg, Oxford en Rotterdam.

Behalve naar de vorm van overlevering en de vindplaats kunnen de brieven en bijlagen ook naar hun taal onderscheiden worden. De eigenlijke correspondentie kent vier talen: Nederlands, Latijn, Frans en Duits. Van de 205 aan Grotius gerichte brieven waren er 96 in het Nederlands gesteld, 77 in het Latijn, 23 in het Frans en 9 in het Duits. Zelf schreef Grotius van de 105 hier bijeengebrachte brieven er 68 in het Nederlands, 32 in het Latijn, 4 in het Frans en één brief, waarvan de authenticiteit overigens twijfelachtig is, in het Duits. Van de in totaal 85 bijlagen zijn er 31 in het Nederlands, 36 in het Latijn, 11 in het Frans, 4 in het Duits en 3 in het Engels gesteld.

VI. Belang van de collectie

In het algemeen kan worden gesteld dat in dit supplementdeel brieven en bijlagen van heel verschillende aard uit alle fasen van Grotius' leven bijeen zijn gebracht.

Over de totstandkoming van beroemde werken als *Mare liberum* (1609) en *De iure belli ac pacis* (1625) bevatten de documenten geen opmerkelijke nieuwe gegevens, maar dat neemt niet weg dat de hier aangeboden brieven en bijlagen een waardige aanvulling vormen op het materiaal dat in de voorgaande zestien delen van de reeks werd verzameld. Grotius' bewogen levensloop weerspiegelt zich - met veel lacunes, het zij toegegeven - in dit supplementdeel. Uit zijn schooltijd

stammen een brief en een oratie die bestemd waren voor zijn oom Cornelis de Groot (no. 1B). Brieven uit de Leidse studententijd ontbreken evenwel. Pas na Grotius' vestiging in Delft (1597/1598) en later Den Haag (1599) komt de stroom op gang, eerst nog vooral in de vorm van opdrachtbrieven aan hoogwaardigheidsbeklеders als Henri II de Bourbon, prins van Condé (7A) en Reinoud van Brederode (45A). Wanneer Grotius eenmaal benoemd is tot advocaat-fiscaal (1607), zet de groei van de (met name ambtelijke) correspondentie verder door. Nu worden er ook opdrachtbrieven aan Grotius gericht die duidelijk maken dat zijn roem zich snel verspreidde (nos. 250A, 389A en 473A). Na zijn aanstelling tot pensionaris van Rotterdam (1613) komt de godsdienstige en politieke strijd van het Bestand herhaaldelijk ter sprake. Ook zijn er

brieven die handelen over Grotius' gevangenschap in Den Haag en Loevestein (1618-1621). In de daarop volgende perioden van ballingschap, doorgebracht te Parijs (1621-1631) en, na een kortstondig Hollands intermezzo, Hamburg (1632-1634), kon Grotius zijn vaderlandse familie- en vriendschapsbetrekkingen alleen per brief onderhouden; veel van deze correspondentie is in dit supplementdeel opgenomen. Zoals in de reeds uitgegeven delen van de *Briefwisseling* maken de documenten uit de periode van Grotius' Zweedse gezantschap te Parijs (1635-1645) een ook in omvang belangrijk deel van de correspondentie uit.

VII. Annotatie

Bij de aanvang van het project werd besloten de annotatie te beperken en in te richten naar de in de delen III tot XII gevolgde werkwijze. Een uitvoerige commentaar op in de brieven aangeroerde politieke, godsdienstige en wetenschappelijke ontwikkelingen, zoals die in de delen XIII-XVI werd opgenomen, was ook vanwege de toegemeten tijd onhaalbaar. In de praktijk van het onderzoek bleek evenwel dat de in de delen III-XII toegepaste methode, uiterst beknopte, vooral biografische toelichtingen zonder gedetailleerde bibliografische verwijzingen naar eigentijdse bronnen en moderne literatuur, heel onbevredigend was. Daarom werd gekozen voor een tussenvorm die tot een betere aansluiting van dl. XVII bij de direct voorgaande delen XIII-XVI zou leiden. De waarlijk grote figuren op het politieke strijdtoneel, onder wie bijvoorbeeld de koningen van Engeland, Frankrijk en Spanje, Maurits, Frederik Hendrik, Richelieu en de infanta Isabella van Oostenrijk, zijn niet systematisch van een biografische noot voorzien, zoals in de delen III tot X nog wel gebruikelijk was. Daarentegen werd gestreefd naar een beknopte, maar adequate verklaring van problemen die de onderzoeker bij lezing van de brieven zal ontmoeten. In het geval van gedetailleerde toelichtingen staat in de noten steeds aangegeven uit welke bron de informatie verkregen is. Niettemin is er een zekere beperking betracht; de gebruiker van dit supplementdeel dient te bedenken dat brieven en annotatie in samenhang met de reeds uitgegeven delen moeten worden geraadpleegd. Door middel van talrijke verwijzingen naar relevante gegevens in de voorgaande delen zal het hem lichter vallen de brieven in dit supplementdeel in hun historische context te plaatsen. Voor deze interne verwijzingen naar de *Briefwisseling van Hugo Grotius* wordt volstaan met een vermelding van het briefnummer gevolgd door een tussen ronde haken geplaatst Romeins cijfer ter aanduiding van het deel.

De in de supplementbrieven vermelde (en niet algemeen bekende) personen, boektitels en historische gebeurtenissen werden toegelicht, maar in drie opzichten moest er doelbewust een grens worden gesteld. Vooral de vroege ambtelijke correspondentie, die in veel gevallen over bijzondere juridische kwesties handelt, zou in het geval van een uitvoerige annotatie langdurig archiefonderzoek vereisen. De brieven worden hier aangeboden in het besef dat voor een volledig begrip van de inhoud voortgezette studie vaak nog noodzakelijk is. Wel wordt de gebruiker zoveel mogelijk verwezen naar literatuur, documenten uit Grotius' nalatenschap en andere archiefstukken die over de context van deze ambtelijke brieven informatie verschaffen. Eenzelfde werkwijze werd aangehouden voor de nieuwsbrieven die Grotius als ambassadeur van Zweden uitwisselde. Zij zijn met terughouding geannoteerd en moeten steeds in samenhang met de (parallelle) correspondentie in de voorgaande delen worden geraadpleegd.

Hoewel de annotatie beperkt moest worden gehouden, leverden behalve de ambtelijke correspondentie ook de Latijnse opdrachtbrieven voor de bewerker nog veel annotatieproblemen op; meer dan de dagelijkse correspondentie vereisten deze voor de druk bestemde eerbetuigingen toelichting, want Grotius pronkte hier graag met zijn belezenheid. Het zou evenwel een zelfstandig onderzoek vergen om aan de hand van de dedicaties een nauwkeurig beeld te verkrijgen van de lectuur die de geleerde aan dit bijzondere onderdeel van zijn briefwisseling ten grondslag heeft gelegd.

Ook het (archief)onderzoek naar de vaak ingewikkelde familierelaties die in de brieven ter sprake komen, moest beperkt blijven. Een aparte studie zou nodig zijn om een

precieze reconstructie te maken van de banden, tussen de familie De Groot en de aan haar geparenteerde vrienden en bekenden. Daarentegen is aan de annotatie van de correspondentie die Grotius met collega-geleerden voerde, meer aandacht besteed, in de hoop dat per slot van rekening dit supplementdeel niet al te zeer afsteekt tegen de overvloedig geannoteerde delen XIII-XVI.

VIII. Registers

Evenals in de voorgaande delen wordt het bronnenmateriaal in dit supplementdeel met vier registers toegankelijk gemaakt. De Lijst van afkortingen en geraadpleegde werken (Register 1) bevat de titels van de gedrukte bronnen en secundaire literatuur, waarnaar in de annotatie (vaak door middel van afkortingen en sigla) verwezen wordt. Na het Register van brieven met de namen van de correspondenten en de briefnummers (Register 2) volgt de Lijst van geciteerde plaatsen uit Griekse en Latijnse schrijvers en uit het Oude en Nieuwe Testament (Register 3). Om deze lijst niet met nutteloze items te belasten werden alleen die citaten opgenomen die daadwerkelijk in de brieven voorkomen of die voor het betoog van de briefschrijver van wezenlijk belang zijn. Het laatste register bevat de persoonsnamen, de aardrijkskundige namen en de titels van de in de briefteksten vermelde boeken (Register 4). Een kort overzicht van corrigenda in de delen III-XII sluit het supplementdeel af.

IX. Addenda

Aan dit supplementdeel werd onder de titel ‘Addenda’ een drietal cumulatieve registers toegevoegd die de toegang tot de delen van de *Briefwisseling* vergemakkelijken en die door Mevr. Cornelia M. Ridderikhoff werden samengesteld.

Het eerste addendum bevat een overzicht van alle correspondenten. Deze lijst is verdeeld in Ontvangers van Grotius' brieven (A) en Briefschrijvers die zich tot hem richtten (B). Onder C volgt nog een overzicht van postscripta van Maria van Reigersberch in Grotius' brieven aan Nicolaes van Reigersberch, met de vindplaatsen in de uitgave van H.C. Rogge (*Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, Leiden 1902) en in de *Briefwisseling van Hugo Grotius*.

In de voorgaande eeuwen is er in publicaties over leven en werken van Grotius voortdurend verwezen naar de *Epistolae quotquot reperiri potuerunt*, de standaarduitgave in folio van Grotius' Latijnse brieven, die het Amsterdamse uitgevershuis Blaeu in 1687 op de markt bracht. Een concordantie van pagina's en briefnummers in de *Epistolae quotquot* met de briefnummers in de *Briefwisseling* maakt het mogelijk verwijzingen in de Grotius-literatuur naar brieven uit de *Epistolae quotquot* zonder moeite te identificeren.

Ten slotte biedt een volledige, op plaatsnaam geordende lijst van alle vindplaatsen van Grotius-correspondentie inzicht in de verspreiding van zijn epistolaire nalatenschap. Met behulp van deze lijst kan worden vastgesteld of documenten in binnen- en buitenlandse archief- en bibliotheekinstellingen voor de uitgave van deze serie werden benut. Op de website van het Constantijn Huygens Instituut (http://www.knaw.nl/chi/) zal nog een register van persoons- en plaatsnamen in de delen I-XVII worden gepubliceerd.

Tijdens de bewerking van dit deel mocht ik van vele zijden hulp en ondersteuning ontvangen. Jos Gabriëls, Joke Roelevink en Hans Smit, medewerkers van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boden hulp bij de oplossing van problemen met de ontcijfering en annotatie der brieven. Rob Huijbrecht en Jacob Kort van het Algemeen Rijksarchief waren mij behulpzaam bij mijn onderzoekingen in de archieven van het Hof van Holland en de Hoge Raad en bij de ontcijfering van een moeilijk leesbare brief van Johan Colterman (no. 165A). Prof. mr. Robert Feenstra maakte kanttekeningen bij de annotatie van enkele juridische passages in Grotius' correspondentie. Sophie van Romburgh was be-

hulpzaam bij de bewerking van een fragment dat als citaat in een brief van Gerardus Joannes Vossius aan Franciscus Junius overgeleverd is (no. 2060A). Voorts hebben Otto Lankhorst, Han van de Roer-Meyers, Marcus de Schepper, Liesbeth de Wreede, Martine van Ittersum en Jan Waszink mij tijdens de voorbereiding van deze uitgave van advies gediend.

Op de medewerkers van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, in het bijzonder die van de Short-Title Catalogue, Netherlands (STCN) en de afdeling Bijzondere Collecties, heb ik steeds een beroep kunnen doen. Veel steun kreeg ik ook van mijn (oud-)collega's van het Constantijn Huygens Instituut, onder wie ik allereerst mijn naaste collega Corrie Ridderikhoff, en vervolgens ook Harm-Jan van Dam, Edwin Rabbie, Gerard Huijing, Hans Trapman, Adrie van der Laan, Aafke van Oppenraay, Jan Bloemendal, Marc van der Poel en Marijke Gumbert-Hepp wil vermelden. Dirk van Miert assisteerde, eerst als stagiair, later als tijdelijk medewerker, bij de annotatie van de Latijnse brieven uit de periode tot 1620; Marieke Holzapfel, Suzanna Bruin, Matthijs Lok en Beate Armster droegen als stagiairs tot deze uitgave bij. Steven Surdèl was in de periode november 1998-februari 2000 als wetenschappelijk assistent bij het project van de uitgave van Grotius' briefwisseling betrokken; terwijl hij bij de annotatie ondersteuning verleende, verzorgde hij ook de selectie en beschrijving van de afbeeldingen. Zoals bij de bewerking van de voorgaande delen, verleende Prof. dr. Guillaume van Gemert van de Katholieke Universiteit te Nijmegen ook nu weer hulp bij de transcriptie van de vaak moeilijk leesbare Duitstalige correspondentie. Frans Aussems en Ineke Huysman, medewerkers van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, waren behulpzaam bij de druk van dit deel. Tenslotte gaat mijn dank uit naar de begeleidingscommissie, bestaande uit mevr. Prof. dr. M.E.H.N. Mout, Prof. dr. J.A.H. Bots en Prof. dr. G.H.M. Posthumus Meyjes.

Van 20 juni tot 4 juli 1998 verbleef ik, hiertoe in staat gesteld door een reisbeurs van NWO, te Londen, waar ik in de handschriftenafdelingen van British Library en Public Record Office onderzoek verrichtte dat onder meer aan deze uitgave ten goede is gekomen.

Henk J.M. Nellen.

[ ]	letters of woorden ter verduidelijking of verbetering (al of niet op grond van een secundaire bron) in een niet-beschadigde tekst ingevoegd.
( )	ex coniectura in een beschadigde tekst ingevoegd.
‹ ›	geeft overbodige letter(s) aan.
...	onleesbaar of (in een citaat uit eerdere delen van de *Briefwisseling*) weggelaten gedeelte.
- -	tekst die door de briefschrijver tussen ronde haken werd geplaatst.

HENRICVS BORBONIVS FRANCIAE PRIMVS PRINCEPS PRIMVSQ3 PAR. AET. SVAE AN X.
Ioheyn
Sculptor
AN. DOM.
CIↃ IↃ IC
Inclita Borbonidùm generoſo è ſanguine creti,
Hoſpes Condæi Principis ora vides:
Dicere quem verè poſſis virtutibus annos,
Ætatem ingenio vincere, réque fidem.
HVG. GROTIVS.

Henri II de Bourbon, prins van Condé (1588-1646). Kopergravure door Jacob II de Gheyn. Met een gedicht van Hugo Grotius. In: Hugo Grotius, *Martiani Capellae Satyricon*, Leiden 1599 (*BG* no. 411).

QVANTVM EST QVOD NESCIMVS
DANIEL HEINSIVS D. MARCI EQVES. ILLVSTR. HOLLANDIÆ ORDINVM HISTORICVS. POLITICVS ET HISTORIARVM PROFESSOR. BIBLIOTHECARIVS ACADEMIÆ ET SECRETARIVS.

Daniel Heinsius (1580/1581-1655). Kopergravure door Jonas Suyderhoef, naar een schilderij van Jacob Franszn. van der Merck, vermoedelijk in of kort na 1645. Met een gedicht van Willem de Groot.
Den Haag, Iconografisch Bureau.

VNUM EXPETII A DOMINO.
Natus clɔ Iɔ LXV. die XIV. Novembr.
Eripuit sed eis patrias tibi, maxime Berti,
Flandricoq; lares, tectaque, Sevus Iber.
Quod potuit malesanus habet: Fortunaq; rerum
Munera quæ fuerant ipsius, ipsa tulit.
Attamen æternis patriam reperimus in oris,
Esseque alqui cineis qui velit esse suos.
Te procul excelsæ Sapientia vexit in auras,
Herculeas ultrà, maxima Diva, domas.
Flandriaq; ipsâ tibi es: nec eam tibi tollet Iberus,
Et patriam clausam pectore semper habes.
Crede tamen crudelis Iber. Sapientia cuius
Pasferibus victrix gaudet, gaud erit.
Petrus Bertius
Dan. Heynsi

Petrus Bertius (1565-1629). Kopergravure, maker en datum onbekend. Met een gedicht van Daniel Heinsius.
Den Haag, Iconografisch Bureau.

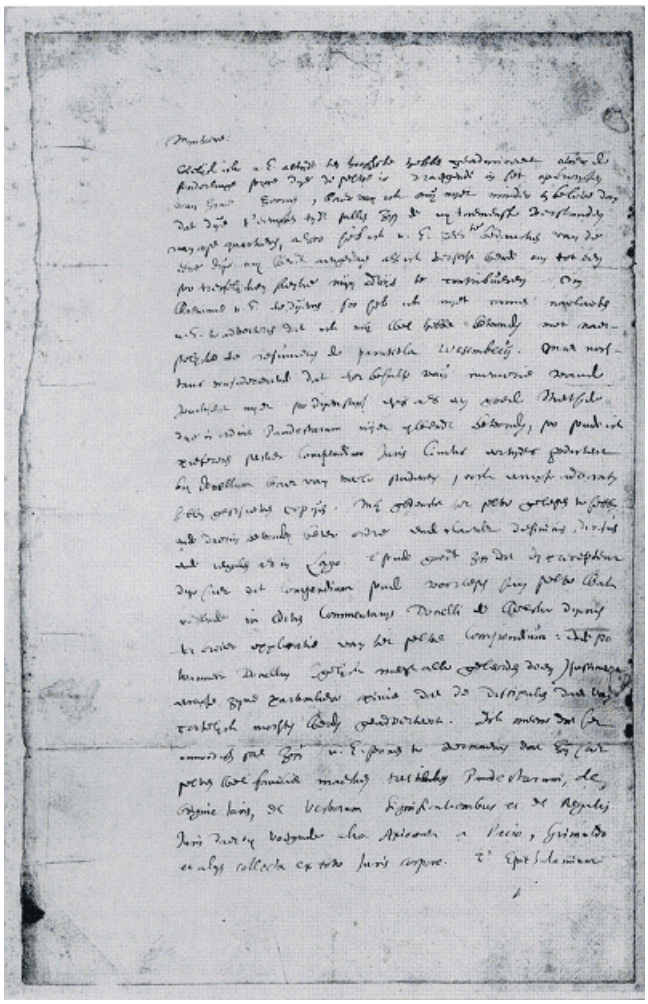

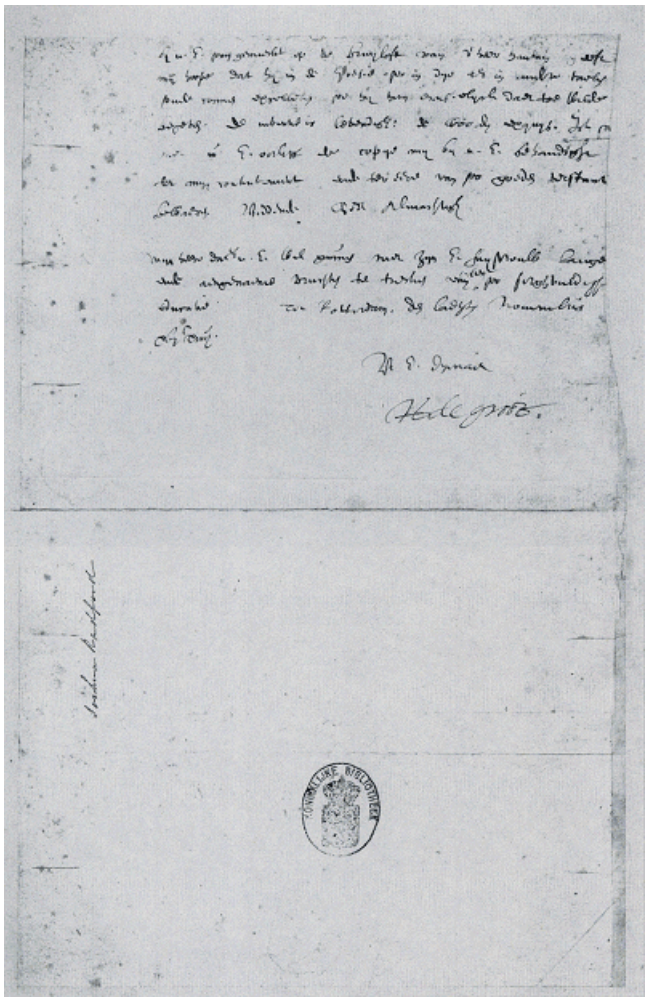

Hugo Grotius aan [Christiaen Huygens], autograaf van 30 november 1614 (no. 384A).
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 68 B 24: 4.

Hugo de Groot op Loevestein. Olie op paneel door Pieter Barbiers, 1817.
Utrecht, particulier bezit.

Johannes Wtenbogaert (1557-1644). Olie op doek door Rembrandt van Rijn, 1633. Amsterdam, Rijksmuseum.

HUGO DE GROOT in Metzelaars gewaad.

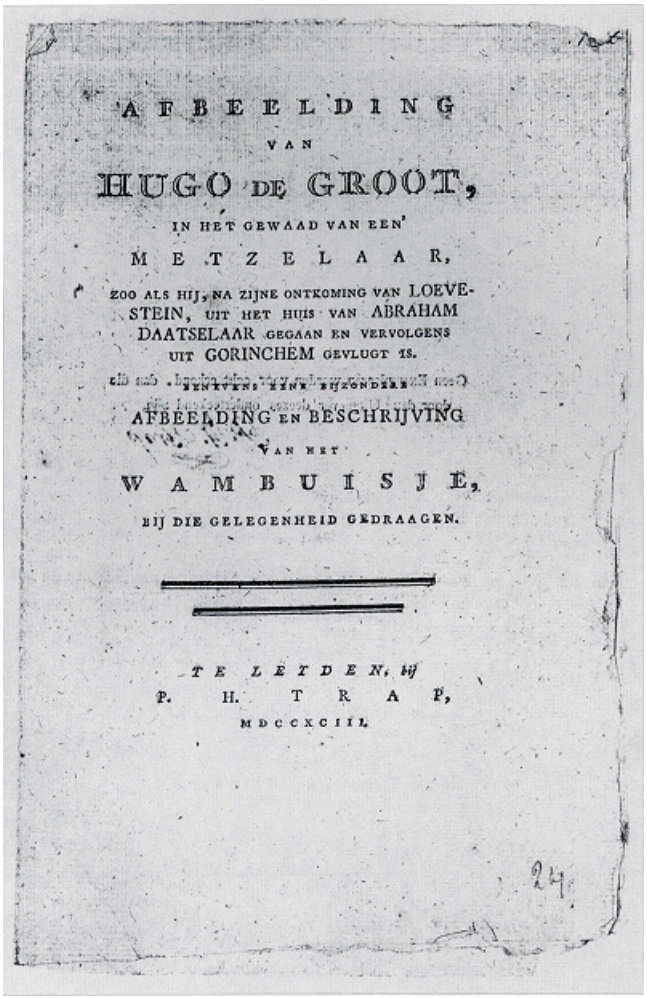

AFBEELDING
VAN
HUGO DE GROOT,
IN HET GEWAAD VAN EEN'
METZELAAR,
ZOO ALS HIJ, NA ZIJNE ONTKOMING VAN LOEVESTEIN, UIT HET HUIS VAN ABRAHAM DAATSELAAR GEGAAN EN VERVOLGENS UIT GORINCHEM GEVLUGT IS.
BENEVENS EENE BIJZONDERE
AFBEELDING EN BESCHRIJVING
VAN HET
WAMBUISJE,
BIJ DIE GELEGENHEID GEDRAAGEN.

TE LEYDEN, bij
P. H. TRAP,
MDCCXCIII.

24

Hugo de Groot als metselaar, na zijn ontsnapping uit Loevestein. Kopergravure door Abraham Delfos en Pieter de Mare. Leiden, gedrukt bij Pieter Hendrik Trap, 1793.
Den Haag, Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie.

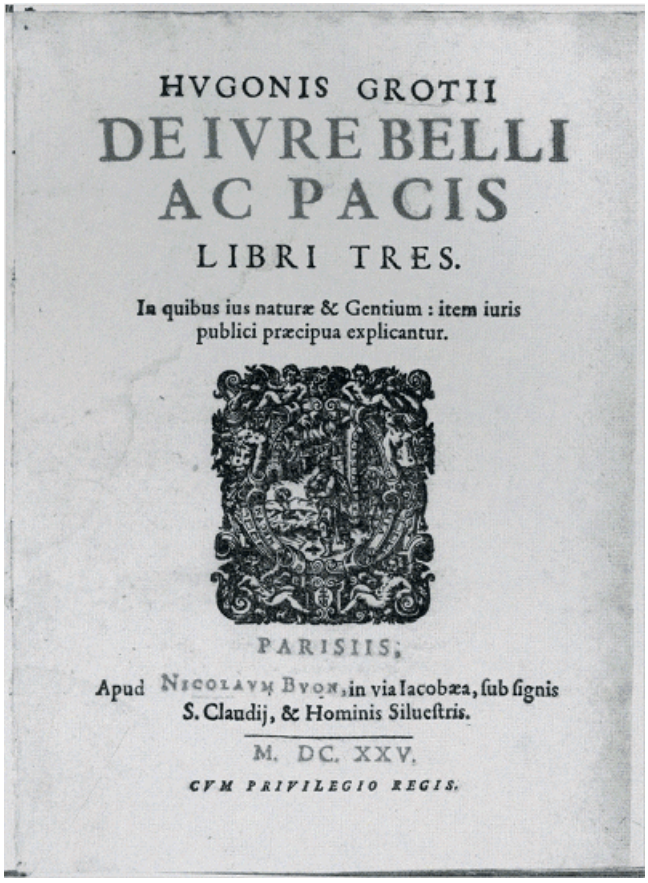

HVGONIS GROTII

DE IVRE BELLI AC PACIS

LIBRI TRES.

In quibus ius naturæ & Gentium : item iuris publici præcipua explicantur.

PARISIIS,

Apud NICOLAVM BVON, in via Iacobæa, sub signis S. Claudij, & Hominis Siluestris.

M. DC. XXV.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*. Titelpagina van de editio princeps, Parijs 1625 (*BG* no. 565).
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 2213 A 14.

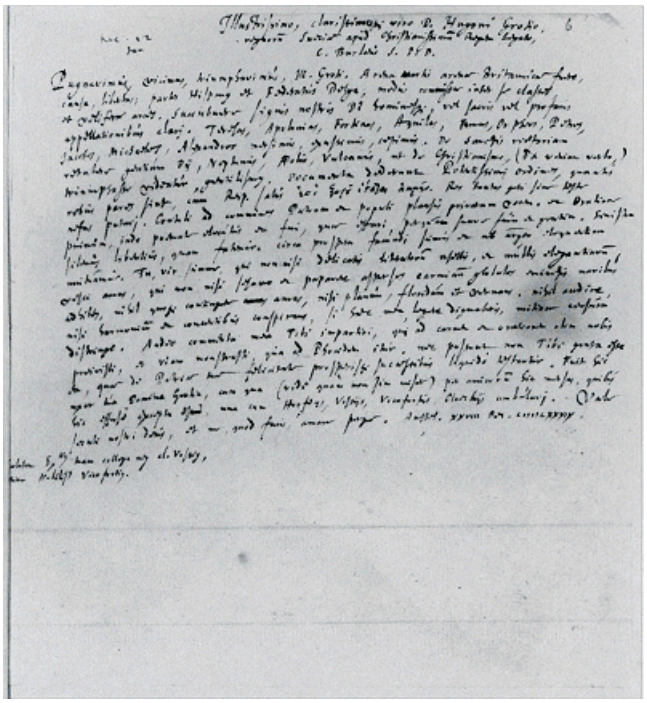

Caspar Barlaeus aan Hugo Grotius, autograaf van 28 december 1639 (no. 4443A).
Brussel, Koninklijke Bibliotheek II 826, f. 6.

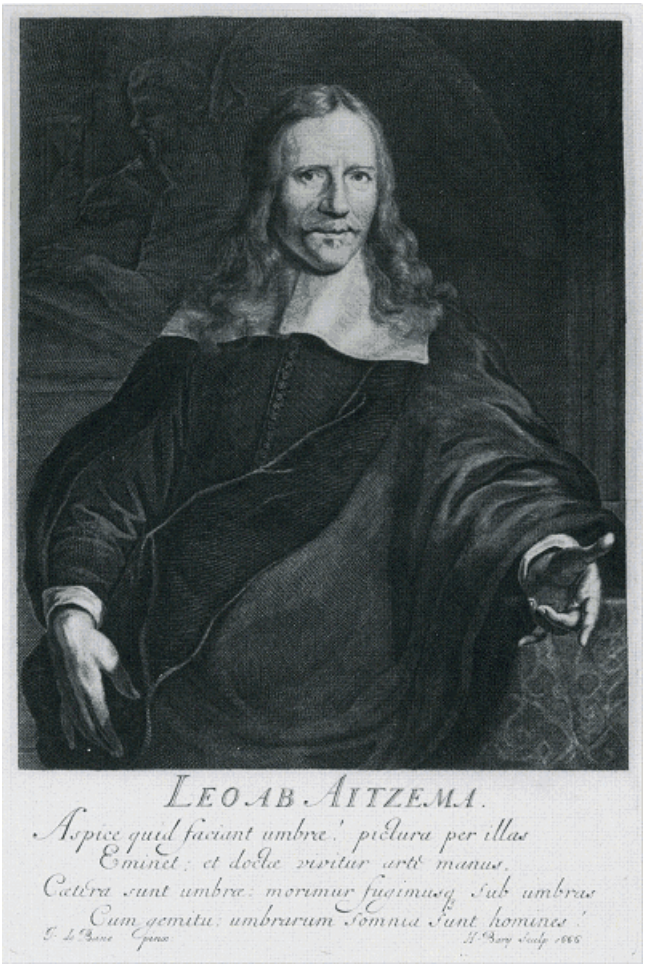
LEOAB AITZEMA.
Aspice quid faciant umbræ: pictura per illas
Eminet: et docte viritur arte manus.
Cætera sunt umbræ: morimur fugimusq; sub umbras
Cum gemitu: umbrarum somnia sunt homines!

Lieuwe van Aitzema (1600-1669). Kopergravure door Hendrick Bary, naar een schilderij van Jan de Baen. In: Lieuwe van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, deel I, Den Haag 1669.

Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 460 A 1.

Gezicht op Rostock. Ets, maker onbekend. In: Georg Braun en Franz Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, volumen V, liber primus, Keulen [1598], f. 47r.

1A. 1583-1610. Dagboekaantekeningen van A. de Groot-van Overschie.[1]

Memori dat o(ns) Godt lof geboren is in 't jaer ons Heere 1583 den 10 Appril op Paesdach ten half uere seven 's avonts een jonge sone ghenaempt na mijn mans vader Hugo de Groot[2] ende dit was in 't jaer dat het jaer tien daghen verstelt werde, waerdoer men schrift oude stile ende nieue stile.[3] Hi is geboren den 10 dach na nieue stile ende na die oude stile den eersten.

Memorie dat ons Godt lof geboren is een jonge sone ghenaempt na mijn vader Frans Pietersoen[4] den XIIII December 1584 op een Vridach's morghens ten half ure seven ende (daer i)s peet of mijn bro(e)der Piet(er) Fransoen ende mijn suster Katerina Fransen, ende is gestorven in 't jaer 1602, den 15 December.[5]

Memori dat ons Godt lof gheboren is een jonghe dochter den 22 Julius wesende een Manendach op Maria Maddaleeëndach's avons ten half ure neghenen ende is ghenaempt nae mijn moertghen Adria Arins, die mede op Maddalena gheboren was. Daer is peet of Claes Hals ons swagher ende Lucassen Sasbouts, ons broeders Pieter Fransen huisvrou in 't jaer ons Heeren 1591 den 22 Julius.[6]

Memory [dat] ons is, Godt hebbe lof, gheboren een jonghen soen den 10 dach Febriuarius 1597 's morghens ten acht uren ende is ghenaempt Willem Jansen de Groo(t) na mijn mans oom Willem Jansen van Heemskerck,[7] daer peet of is den ontfanger-generael Phillips Dubbelet ende Jacop Hugensen van der Dussen ende ons broeders Mr. Cornelis de Groot sijn huisvrou Geertruit Uteneyen, drie peetes.[8]

Mijn outste soon Mr. Hugue de Groot, avocaet-fiscael van Hollant, is getrout met Maria Reygersberge wt Seelant (de)n 20 Julius 1608, o(u)t weesende 25 jaer.[9]

1 Hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaer (1316-1952), no. 1042, eigenh. oorspr. Veel gegevens in deze (vermoedelijk eigenhandige) aantekeningen van Aeltje de Groot - Van Overschie, moeder van Hugo Grotius, wijken af van de fragment-genealogie van het geslacht De Groot, van E.A. van Beresteyn in de *Ned. Leeuw* 43 (1925), kol. 163-174. Zie voor de hieronder besproken familiebetrekkingen ook O.A. van der Meer, 'Huwelijkse voorwaarden, verleden voor schepenen van Delft 1536-1594', in: *Ons voorgeslacht* 26 (1971), p. 295-299.

2 Hugo VI de Groot, vader van Jan de Groot.

3 De overgang van de oude Juliaanse tijdrekening naar de nieuwe Gregoriaanse vond in Holland plaats van 1 op 12 januari 1583.

4 Frans Pietersz. van Overschie (1521 - † vóór 1570).

5 Peetvader van Grotius' broer Frans was Pieter van Overschie (* 1547), zoon uit het eerste huwelijk van Frans van Overschie met Aeltje Jansdr. Borre en zo een halfbroer van Aeltje; peetmoeder was Catarina van Overschie, een zuster van Aeltje (H. Wijnaendts in *Ned. Leeuw* 51 (1933), kol. 403-405; zie ook, voor een stamlijst van de familie Van Overschie, hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaar (1316-1952), no. 1037).

6 Adriana de Groot werd genoemd naar Adriana Adriaensdr. van Adrichem (* 22 juli 1540 - † 11 maart 1574), moeder van Aeltje. Peetouders van Adriana de Groot waren Claes Claessen Hals, echtgenoot van Catarina van Overschie, en Lucretia Lucassen Sasbout ('Lucasje Lucas'), echtgenote van Pieter van Overschie.

7 Grotius' broer Willem werd genoemd naar Willem Jan Reyens van Heemskerck, een broer van Elselinge van Heemskerck, de tweede vrouw van Aeltje's schoonvader Hugo VI de Groot.

8 Bij deze geboorte stonden peet Philips Doubleth (ca. 1560-1612), ontvanger-generaal der Unie (*NNBW* VII, kol. 379), Jacob Huygensz. van der Dussen († 1622), burgemeester van Delft, en Geertruyd Uyteneng, echtgenote van Aeltje's schoonbroer Cornelis de Groot, hoogleraar in de rechten aan de Leidse Academie (A. Wouters en P. Abels, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft* I, p. 563 no. 141 en p. 567 no. 189).

9 Vgl. no. 138 (dl. I) en *Dichtw.* I 2a/b 4, p. 435-436.

Hem is gheboren sijn eerste soon op den 19 Jannievarii 1610 ende is ghestorven den 5 Febriuarius 1610 ende was ghenaempt Pieter de Groot na sijn huisvrou vader Pieter Reygersberge.[10]

In de marge: Gestorven 1602 den 15 (Decem)ber.

10 Pieter Jansz. van Reigersberch, burgemeester van Veere.

1B. [1594, vóór augustus]. Aan [C. de Groot].[1]

Venerande patrue,

Voti mei memor iudicavi hasce qualescunque oratiunculas tibi offerre, ut hae exstarent monumentum grati mei erga te animi. Suscipe igitur primitias studiorum meorum benevolo animo, nec tam muneris tenuitatem quam animum specta,

tuus obsequiosissimus,

Hugo Grotius.

1 Hs. Delft, GA, hs. 38 A 37-38 (met bijlage), eigenh. oorspr. of eigentijdse copie. Gedrukt in J. Soutendam, 'Een onbekend werk van Huig de Groot ...', in: *Oud-Holland* 7 (1889), p. 293-297; *BG* no. 752, rem. 2 en no. 1308. Zie ook G. Morre in de *Delftsche Courant*, 6 juli 1905, en de tentoonstellingscatalogus *La vie et l'oeuvre de Grotius*, no. 120. Een datering ontbreekt. Van de bij de brief gevoegde 'oratiunculae' is alleen de 'oratio in laudem navigationis' overgeleverd. Wellicht betreft het hier een disputatie waarmee Grotius zijn schoolperiode afsloot (J. Soutendam, *l.c.*, p. 293; C.M. Ridderikhoff, 'De universitaire studies van Hugo de Groot', in: *De Hollandse jaren van Hugo de Groot*, Hilversum 1996, p. 13-15, n. 3 en 4). Ook een adres ontbreekt. De brief was naar alle waarschijnlijkheid bestemd voor Cornelis de Groot (1546-1610), een broer van Hugo's vader Jan en sinds 1575 hoogleraar in de rechten aan de universiteit van Leiden (*NNBW* II, kol. 522).

Bijlage:

Oratio in laudem navigationis

Miramur amphibia, sive ea animalia quae et in aqua et in terra vivere queunt. Nota sunt ea. Ranae in herbidis pratis degunt, conspiciuntur etiam in paludibus, ac noctu audiuntur ex iis coaxantes, sic ut rusticantium somnos interturbent. Canes marini, quorum pellibus caesar Tiberius se adversus fulminis ictum muniebat,[2] vivunt et in mari et subinde in terram prodeunt, vel somnum captaturi vel in sole apricaturi. Testudines - quarum carnes aut edere aut non edere oportet, ut est in proverbio[3] - in aequoris fundo delitescunt, aliquando tamen et in littus se recipiunt, ut se solis calore reficiant ac in arena ova sua pariant. Crocodili, quos Aegyptii etiam inter numina sua retulerunt,[4] in fluminibus aluntur, versantur et in sylvis, in quibus non modo quadrupedibus, sed et ipsis hominibus insidiantur.[5] Ne iam dicam de alitibus multis, puta oloribus, anseribus, anatibus et id genus aliis, quae et in aquis natant et in tellure se sustentant.

A[uditores] O[rnatissimi], ne in limine longiori orationis ambitu vos morer, expediam quo tendam. Nullus fere mortalium erit, quin homines omnium animantium dominos inter amphibia numeraverit: praesertim cum sacrae literae declarent Dei domicilium esse caelum, sed tellurem hominibus esse concessam ad eam inhabitandam.[6] Nec sane homines natura sunt amphibia; verum industria sua id consequi possunt, ut illa nomenclatura ipsis quoque competat, quando addiscere possunt artem natandi, artem urinandi ac denique artem navigandi.

Propositio. Haec autem postrema digna mihi visa est, cuius laudes hodierno die vobis enarrem. Quod dum facio, rogo vos, A[uditores] O[rnatissimi], ut me auribus attentis animisque benevolis audire haud dedignemini.

Confirmatio. Qui artem aliquam student ornare laudibus, ab antiquitate potissimum initium dicendi facient. Horum exemplum imitans dicere etiam incipiam de artis navigandi antiquitate. Ignota videtur fuisse tempestate ea quae diluvium universale prae-

2 Suetonius, *Augustus* 90, 1 en *Tiberius* 69, 1. Volgens Suetonius wapende Augustus zich met een zeehondevel tegen onweer en gebruikte Tiberius een lauwerkrans. Grotius verwart beide anecdotes met elkaar.
3 Erasmus, *Adagia* I, X, 60 (960) (*LB* II, kol. 384; *ASD* II-2, p. 460-462).
4 Herodotus, *Historiae* 2, 69. Vgl. *Paulys Real-Encyclopädie* XI, kol. 1952-1954.
5 Vgl. Plinius Maior, *Naturalis Historia* 8, (37), 89.
6 *Genesis* 1: 26-30.

cessit. Sed cum hoc immineret, Deus Opt[imus] Max[imus] primus primae navis fabricam praescripsit Noacho viro sanctissimo, ut eius beneficio non modo ipse, sed et familia cum selectis animantibus servaretur ab interitu, qui omnes mundi incolas ob nefanda scelera ac perditissimos mores manebat. Ita ut haec navigandi ars originem suam debeat Deo immortali, ac ut sit tam antiqua quam sunt incunabula mundi secundi - a Noacho qui gentilibus fuit Prometheus[7] - propagati. Certe ab eo tempore didicere industrii mortales posse se navium ope et in aqua vivere, ac naves fabricare inceperunt, quas remis ac clavo instruxerunt, cum animadverterent usum pinnarum ac caudae in piscibus atque alarum et caudae in avibus. Addiderunt malos, antennas, vela aliaque ex aliis experimentis. Excelluerunt autem in arte navigandi Phoenices, qui artes alias, si non invenerunt, certe incredibilem in modum exornarunt atque expoliverunt, ut apud ipsos studia quam plurima maturitatem suam nacta potuerint videri. Phoenices exceperunt Cretenses, de quibus poeta:

> Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.[8]

Utique haec gens inclaruit olim, et aliis artibus et sigillatim navigandi arte, ut proverbio locum fecerit, nimirum Cretensis nescit mare,[9] quo prisci mortales usi fuerunt quoties vellent indicare aliquem simulare quasi esset ignarus artis, cuius iam peregregie sit peritus.

Audivistis, A[uditores] O[rnatissimi], praeclarae artis antiquitatem, pergam dicere de eius utilitate.

Verum hic tantus se aperit campus excurrendi, ut quid prius, quid posterius sim prolaturus omnino ignorem. Ignoscite, A[uditores] O[rnatissimi], si tumultuarie nonnulla produxero. Utilis est haec ars, quia per eam commercium exercere possumus cum nationibus longe dissitis, praesertim cum incolis insularum; quin nobis cum Britannis nostris vicinis nullum intercederet commercium, nisi per navigationem, quando non continentem sed insulam incolunt ac poeta eos nominat

> toto divisos orbe Britannos.[10]

Et quid absque hac arte esset mercatura? Qua cives florent, et qua nostra respublica sic inclaruit, ut invidis oculis omnes reges principesque fortunas nostras aspexerint, quando Argonautae nostri et sub Aurora et sub Phoebi cubilibus[11] urbes et castella exstruxerunt et mercatores nostri sub utroque sole negotiantes advexerunt quicquid usquam pretiosissimarum mercium esset, ut nostra respublica non modo totius Europae, sed et totius orbis horreum atque armarium potuerit videri. Porro quid sine navigatione esset piscatura, qua innumeri mortales aluntur et qua incredibile lucrum in rempublicam nostram redundat quotannis, praesertim ex halecum[12] et cetorum captura? Ad haec si navigare homines nescirent, an non iacerent prorsus bonae artes ac laudabiles disciplinae? Quae regio adeo foelix, ut hae omnes in ea tradantur? Ad eas addiscendas peregrinationes subinde instituendae sunt ac maria sulcanda. Intellexere hoc Plato, Cicero aliique viri doctissimi, qui propterea non dubitarunt se navibus committere ac longinquas peregrinationes suscipere. Nec doctus quis olim

7 Prometheus stal het vuur, dat de Griekse oppergod Zeus de mensheid wilde onthouden. Evenals Noach (*Genesis* 6-9) behoedde Prometheus de mensheid voor uitsterving.
8 Vergilius, *Aeneis* 3, 106.
9 Erasmus, *Adagia* I, II, 31 (131) (*LB* II, kol. 82; *ASD* II-1, p. 246).
10 Vergilius, *Eclogae* 1, 66.
11 Vgl. Statius, *Thebais* 5, 477.
12 Vgl. Hugo Grotius, *Parallelon rerumpublicarum liber tertius*, Haarlem 1801-1803 (*BG* no. 750), cap. 21 (De re maritima), dl. II, p. 92: 'Regnum inter pisces hallex obtinere creditur, cuius hic maxima captura est.'

censebatur nisi studiorum ergo aut Athenas aut Massyliam concessisset ac ibi magistris se informandum dedisset iis artibus atque disciplinis quae domi non traderentur.

Quae cum ita sint, animadvertitis facile. A[uditores] O[rnatissimi], quantam utilita-

tem hominibus afferat ars navigandi. Verum videor mihi audire obstrepentes quosdam ac dicentes navigationem esse rem periculosam et temerariam admodum ac propterea evitandam. Certe ita priscis quibusdam mortalibus visa est, etiam Plinio, qui adeo iniquus fuit, ut primae navis inventorem diris devoverit, quasi in hominum perniciem navigationem excogitasset.[13] Dubitavit quoque Anacharsis, utrum navigantes inter vivos an vero inter mortuos referret, ob continuum scilicet vitae periculum in quo versarentur.[14] Denique et Cato cum ad vitae calcem pervenisset, poenitere se dixit inter alia, quod navi unquam profectus esset ad locum quo pedibus venire potuisset.[15]

Sed vos rogo, A[uditores] O[rnatissimi], an damnanda propterea navigatio quia cum periculo coniuncta potest videri? Quis nescit sine periculo vix quicquam quod sit egregium ac memorabile designari? Eant ii qui hoc in navigatione culpant atque Salomonem, regum omnium quotquot unquam fuerunt sapientissimum, temeritatis quoque accusent; utpote qui iam sua tempestate classes instruxerit ac naves epibatis atque mercatoribus impleverit petitum aurum, argentum, ebur aliasque merces pretiosissimas ex regionibus maxime longinquis.[16]

Non capiunt meticulosi homines periculum hoc abunde quaestuoso lucro compensari, nec intelligunt periculum quod extimescunt vix in terra saepenumero caveri.

Nolo tamen priscorum mortalium sententiam hic inclementius exagitare. Nam cum illi viverent, navigatio revera erat periculosior. Naves nondum adeo affabre tunc fabricabantur; ignotus erat prorsus magnetis ac pixidis nauticae usus.[17] Desiderabantur alia instrumenta, iam velut divina virgula[18] reperta, quorum ope multo tutius iam mare navigatur et scopuli latentes securius evitantur, ut nec Scylla nec Charybdis iam sint adeo formidolosae ut olim. Praeterquam quod astronomiae cognitio, navigantibus perutilis, antiquis minus exculta fuit, iam vero maturitatem suam nacta potest videri.

Sed linquamus timidos hosce ac pergamus dicere de iucunditate, qua navigantes peregre non raro affici possint.

Quid ergo iucundius quam variarum gentium mores ac ritus cognoscere? Quid amoenius quam naturae miracula hic illic observare? Quid delectabilius quam adire loca priscorum literis monumentisque condecorata? Quam lustrare

> campos ubi Troia fuit?[19]

Quam invisere regiones calcatas a viris sanctissimis, etiam a sospitatore humani generis Jesu Christo? Quam videre Aetnam ardentem, in cuius crateres Empedocles vivus insiluit?[20] Quam conspicere Vesuvium, dies noctesque flammas eructantes,[21]

13 Plinius, *Naturalis Historia* 19, (1), 6: ‘Nulla exsecratio sufficit contra inventorem ..., cui satis non fuit hominem in terra mori nisi periret et insepultus.’
14 Zie Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 1, 101-105, over Anacharsis (ca. 600 v. Chr.), een legendarische wijze uit Scythië.
15 Zie Plutarchus' levensbeschrijving van Marcus Porcius Cato ‘Censorius’ (Cato Maior) (234-149 v. Chr.), *Marcus Cato* 9, 6. Voor de uitdrukking ‘ad calcem pervenire’ vgl. Erasmus, *Adagia* III, V, 35 (2435) (*LB* II, kol. 836; *ASD* II-5, p. 314-315).
16 1 *Koningen* 10: 14-29.
17 ‘pyxis nautica’ (‘boussole’), een kistje waarin zich een compas bevond (Du Cange, *Glossarium* VI, p. 580). Zie ook 8A, n. 12.
18 Erasmus, *Adagia* I, I, 97 (97) (*LB* II, kol. 66-67; *ASD* II-1, p. 206-208).
19 Vergilius, *Aeneis* 3, 11.
20 Horatius, *Ars poetica* 464-466.
21 Lees: ‘eructantem’.

cuius cineres atque favillae Plinii avunculum exstinxerunt?[22] Quam contemplari amnem Clitorium, fluvium Euripum[23] et tot alios amnes, fontes, montes suis stupendis proprietatibus perce-

22 Plinius Minor, *Epistulae* 6, 6, 19-20.

23 Wie water dronk uit de 'Clitorius fluvius', een rivier, bron of meer in Arcadië, kreeg een afkeer van wijn (Ovidius, *Metamorphoses* 15, 322-328; Plinius Maior, *Naturalis Historia* 31, (13), 16). De Euripus, een zeeëngte tussen Chalcis en het vasteland van Boeotië, stond in de Oudheid bekend om zijn sterke, in alle richtingen wisselende stromingen.

lebres? Porro quid iucundius quam notare alias orientes et occidentes stellas, inter eas Canopum,[24] stellam toto caelo lucidissimam. Denique quid gratius quam ipso experimento discere dari antipodes sive homines qui vestigia nostris premant contraria?[25] Quod antiquitas olim fabulosum credidit, verum ab Argonautis nostris iam ita compertum est, ut multo verius sit quam quae apud Sagram, ut habet proverbium,[26] olim acciderunt.

Tot res iucundas, gratas, acceptas, amoenas, A[uditores] O[rnatissimi], cum navigatio nobis praestet, quis perhibeat eam voluptate et quidem summa non commendari. Dicam amplius: navigatio insuper necessaria est, utique sine ea mortales saepenumero ad incitas redigerentur. Nam annona incolarum multitudini non semper sufficit, agri non sunt semper aeque foecundi. Nisi ergo penuriae navium ope aliunde succurreretur, multis ad restim res rediret ac non pauci fame perirent. Scio equorum atque aliorum iumentorum auxilio etiam advehi posse annonam, sed eorum non est usus, si nationes amnibus, paludibus, fluminibus, maribus, rupibus disterminantur, et quae foret illa copia quae sic adveheretur? Exigua admodum profecto, quae neutiquam sufficeret.

Addam aliud: nisi navigatio esset reperta, religio salutaris non posset diffundi per totum terrarum orbem, quin eadem latuisset et nobis etiamnum, quando discreta nostra regio est per multa flumina atque maria ab ea tellure, in qua sospitator humani generis eandem primum divulgavit.

Attexere possem, A[uditores] O[rnatissimi], multa alia. Sed non abutar patientia vestra;[27] finem dicendi faciam. Audivistis navigationis laudes. Dixi de antiquitate, recensui utilitatem, commendavi iucunditatem, adstruxi necessitatem. Quid superest quam ut mecum statuatis artem hanc esse numerandam inter artes quammaxime laudabiles; potissimum, quia per eam nostrates arctioribus terrae finibus inclusi latiorem viam oceano affectarunt et mercatum imperiumque cum sole diffuderunt. Gratulemur quoque nobis ob eam inventam, quia nos, Musarum alumni, iam peregrinationes suscipere possumus comparandae eruditionis ergo ac dein redire tincti cognitione bonarum literarum atque artium humaniorum, quae nobis in omni vita sit honori atque emolumento. Dixi.

4A. [1597, najaar]. Aan P. Scriverius.[1]

24 'Canopus', de helderste ster in het sterrenbeeld Argo.

25 Plinius Maior, *Naturalis Historia* 4, (12). 90. Vgl. H. Grotius, *Parallelon rerumpublicarum liber tertius*, cap. 21 (De re maritima), dl. II, p. 97: 'Hi [antichtones] austrino axi proxima habitant et paribus nobiscum anni tempestatibus, sed non pariter fruuntur, positis contra vestigiis.'

26 In 580 vond bij de rivier de Sagra in het zuiden van Italië een veldslag plaats tussen de inwoners van Locri en Kroton. De laatsten verloren, ofschoon zij ver in de meerderheid waren. Vgl. Cicero, *De natura deorum* 2, 6 en 3, 13 ('Nam de Sagra Graecorum etiam est volgare proverbium, qui quae affirmant certiora esse dicunt, quam illa quae apud Sagram') en Erasmus, *Adagia* I, IX, 23 (823) (*LB* II, kol. 343; *ASD* II-2, p. 346, met een verwijzing naar Strabo, *Geographia* 6, 1, 10 (C 261)).

27 Vgl. Cicero, *In Catilinam* 1, 1: 'Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?'

1 Hs. Amsterdam, UB, VIII C 4: 10, copie. Petrus Scriverius (1576-1660) was een studievriend van Grotius (inschrijving aan de Leidse universiteit op 6 augustus 1593; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 36). Aangezien Grotius in de aanhef van zijn brief zinspeelt op de verbreking van wat eens een geregeld contact was geweest, ligt het voor de hand de brief te dateren in het najaar van 1597 of het voorjaar van 1598, want in die tijd verliet hij Leiden om zich weer in Delft te vestigen (no. 1 (dl. I)). In 1597 verdiepte Grotius zich in Arnobius' *Adversus nationes* (no. 2 (dl. I)). Aan Scriverius gaf hij in deze vanuit Delft verzonden brief drie emendaties ('coniecturae Delficae') op Arnobius

Scriverio suo Hugeianus Grotius s[alutem dicit].

Ne eadem corporum et animorum nostrorum ratio esse videretur, mi Scriveri, communionem, a spatio locorum corporibus nostris denegatam, in animis idque per litteras

potissimum continuare visum fuit. Facio itaque iudicii tui hasce coniecturas Delficas, neque tamen ex Pythii cortina.[2]

Arnobius lib[ro] VI: 'Ridetis temporibus priscis Persas fluvios coluisse, memoralia ut indicant scripta, informem Arabas lapidem, acinacem Schyticae gentes, ramum Prognes Thespios'.[3] Ultima hic verba corrupta quis non videt? Nam Clemens[4] ait: καὶ τῆς Κιθαιρωνίας Ἥρας ἐν Θεσπείᾳ πρέμνον ἐκκεκομμένον.[5] Codex Romanus:[6] 'ramum procinxi Athespios'. Lego: 'ramum pro Cinxia[7] Thespios'. Reposuit author Latinus pro vocabulo Graeco Junonis apud Graecum, Latinum eiusdem cognomentum.

Lib[ro] IV: 'Et quae praeest frugibus ferendis Noduterensis'.[8] Lego: 'frugibus terendis'.[9]

Eodem: 'Et Hercules sanctus Deus'.[10] L[ego]: 'Et Hercules Sanctus Deus' vel 'Sancus'; is enim apud Sabinos Hercules.[11]

2 De drievoet van de Pythia van het orakel van Apollo te Delphi. Vgl. Erasmus, *Adagia* I, VII, 90 (690) (*LB* II, kol. 297-298; *ASD* II-2, p. 218-220). Voor het woordenspel met Delft en Delphi, zie F. Slits, *Het Latijnse stededicht*, p. 282.

3 Arnobius, *Adversus nationes* 6, 11 (*CSEL* IV, p. 222). Grotius maakte gebruik van Theodorus Canterus' Arnobius-editie uit 1582, *Arnobii disputationum adversus gentes libri septem recogniti et aucti, ex bibliotheca Theodori Canteri Ultraiectini, cuius etiam notae adiectae sunt*, Antwerpen 1582. Grotius' handexemplaar van deze editie (in een convoluut met *Hesiodi Ascraei opera quae exstant*, [Heidelberg], 'e typographeio H. Commelini', 1591) is bewaard gebleven. De band met beide boeken behoorde ooit tot de bibliotheek van Isaac Vossius en bevindt zich nu te Leiden, UB, sign. 910 F 10: 1 en 2. Zie E.M. Meijers, 'Boeken uit de bibliotheek van De Groot in de universiteitsbibliotheek te Leiden', in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, nieuwe reeks 12, no. 3, Amsterdam 1949, p. 256, no. 12. De emendatie van Arnobius, *Adversus nationes* 6, 11 werd door Grotius eigenhandig in de marge opgetekend (p. 192). Hetzelfde geldt voor de hierna volgende emendaties.

4 Clemens van Alexandrië, *Protreptikon* 4, 46, 3 (*PG* 8, p. 134; ed. O. Stählin en U. Treu, Berlijn 1972, p. 35). Grotius ontleende het citaat aan Canterus' Arnobius-editie, p. 279 ('Theodori Canteri Notae ad Arnobium, quibus emendationum ratio redditur').

5 Het door de copiist verhaspelde Griekse citaat wordt hier in verbeterde vorm weergegeven.

6 Hs. Parijs, Bibliothèque Nationale, Codex Parisinus Latinus 1661, 1.

7 'Cinxia' als aanduiding van Juno is een equivalent van het Griekse Κιθαιρωνία, dat afgeleid wordt van de aan de Muzen gewijde berg Κιθαιρών en waarmee Hera wordt aangeduid. De filoloog Janus Gulielmius maakte dezelfde emendatie reeds in 1583 (*Plautinarum quaestionum commentarius*. Parijs 1583, p. 100) en Meursius nam haar over op basis van handschriften in Rome en Parijs (*Criticus Arnobianus*, Leiden 1598, Appendix, p. [S7]^{r}; Leiden 1599, Appendix, p. M5^{r}). Voor Cinxia als Juno, vgl. *Dichtw.* I 2a/b 3, p. 423, r. 31.

8 Arnobius, *Adversus nationes* 4, 7 (ed. Canterus, p. 130; *CSEL* IV, p. 147).

9 De filoloog Fulvius Ursinus vermeldde dezelfde emendatie reeds in 1583 (*Arnobii disputationum adversus gentes libri septem*, Rome 1583, p. 110). Canterus las nog 'ferendis'.

10 Arnobius, *Adversus nationes* 4, 26 (ed. Canterus, p. 143; *CSEL* IV, p. 163).

11 Varro, *De lingua Latina* 5, 66; Sextus Pompeius Festus, *De verborum significatu*, 229 M (ed. W.M. Lindsay (Teubner), Leipzig 1913, p. 254). Latere editoren (Geverhart Elmenhorst 1603/1610/1651; Desiderius Heraldus (Didier Hérault) 1605/1651) verdedigen 'Sanctus' op basis van inscripties die Hercules 'sanctus' noemen. Vgl. 'Gebharti Elmenhorstii Observationes ad Arnobium ...', p. 144, en 'Desiderii Heraldi Animadversiones et castigationes ad Arnobii libros VII', p. 175, twee bijlagen, elk met een afzonderlijke paginering, toegevoegd aan *Arnobii Afri adversus gentes libri VII* ..., Leiden, 'ex officina Ioannis Maire'. 1651.

De his iudicium tuum feras velim; si approbas, iam me discere de Afris[12] bene mereri sperabo. Proverbium fuit a bove, vel equo ad asinos,[13] ego ἀπὸ τῆς [...][14] ab agno ad capellam, scabrum illud pecus. Vale et me ama.

In de marge staat: Inscr[iptio:] Petro Scriverio, habenti ad Rapoburgum, Leyden.

6A. [1598, voorjaar]. Adviezen van [Jan de Groot] voor Hugo's Franse reis.[1]

Instructie voor Hugo de Groot

Soon, opdat uwe reyse u geluckich mach begonst ende volbracht werden, so leest ende overlegt alledaechs des morgens, eer ghij yet te handen treckt, dese mijne vermaninge sonder dat ghij bij versuym ofte te dencken dat ghij dyes gewoon sijt, enigen dach voorbij laet gaen, tensij dat ghij datelick dit schrift leest, rijpelick daerop let ende uwe saecken daernae aenstelt.

Des morgens opgestaen sijnde ende dit schrift in de handt nemende, so keert u tot Godt, hem danckende van alle 'tgunt ghij duslang van sijne milde handt hebt ontfangen ende biddende dat hij voortan meer ende meer sijnen segen over u wil strecken.

Hetwelcken sonder twijffel niet sal failleren indyen ghij op hem betrout ende sijne heylige geboden onderhoudt.

Wacht u van Godes toorn over u te verwecken met cleynachtinge van sijnen heyligen naem ofte vergetenheyt van de grote weldaden an u ende den uwen duslang bewesen.

Referere alle goedt tot Godt ende overdenckt het goet dat u is gebeurt, overleggende daertegens uwe onwaerdicheyt tot prijse van sijne onuytspreeckelicke ontfarmherticheyt.[2]

Treckt u hert op tot boven ende wacht u te binden an yet uytwendelick. Denckt op u ouders, die haer niet ontsyen alles te doen dat tot uwe vorderinge soude mogen strecken ende neempt alle occasiën waer ten goede.

Denckt wat eere u in desen geschyet ende toont danckbaerheyt an degene die u deselffde eere toeëygenen.

Staet in alles voor de eere van u landt ende dergener die van 't 's landts wegen dese reyse hebben angenomen. ...[3]

Moeyt de luyden niet in haere relligie ende schout de oorsaecken waerdeur ghij in de uwe soudt werden gemoeyt.

12 Arnobius heet voluit Arnobius Afer; hij kwam uit Numidië.
13 Erasmus, *Adagia* I, VII, 29 (629) en I, VII, 30 (630) (*LB* II, kol. 273-274; *ASD* II-2, p. 154-156).
14 De copiist slaagde er niet in het Grieks te ontcijferen. Wellicht volgden hier in het origineel van Grotius de woorden: 'ἀπὸ τοῦ ἀμνοῦ ἐπὶ τὴν αἶγα' ('ab agno ad capellam').

1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., collectie aanwinsten, inv. no. 1892 (aanw. 1961 V), eigenh. oorspr. Fragment van een ongedateerde reisinstructie voor Hugo de Groot (document behorende bij een schenking van douairière jhr. dr. D.P.M. Graswinckel: Brieven aan de Weeskamer van Batavia 1763-1790), origineel op perkament. Deze adviezen zijn vermoedelijk eigenhandig opgetekend door vader Jan de Groot, kort voordat zijn zoon Hugo op reis naar Frankrijk vertrok (voorjaar 1598).
2 Ongebruikelijke term voor barmhartigheid (*WNT* X, kol. 1843-1844).
3 De onderrand is afgesneden, waardoor er tekstverlies van één of twee regels (ca. 15 woorden) is ontstaan.

Wast u alledaechs eer ghij uytgaet ende reynicht aensicht, handen ende ooren; twemael 's weeckx cort u nagelen ende cort alle maenden u haer.

Let wel op u clederen ende schoenen ende so haest yet gebroocken is, so laet het maecken ende terstont te betalen.

Maer gheeft anders geen gelt uyt, want het sal genouch ter eeren geschyeden vanwegen het landt.

Doch so ras als ghij in enige universiteyt compt, so laet u immatriculeren ende betaelt het recht nae uwe conditie.

Bij sieckte, daer u Godt voor behoede, so adresseere u an de beste medecijns ende wacht u voor straetraet, doch yet voelende, so gebruyct u ordinaris recepte.

Weest altijt scherpelick op alles lettende, hetselffde anteyckenende ende denckt dat ghij daer sijt omme steden ende manieren te syen ende het goet te onthouden.

Let wel dat ghij geen ongedyer en voet ende daeromme so kemt u alledaechs.

Wacht u van geweldich te springen ofte al te stercke exercitie te doen.

Syet alle ochtens nae u burse ende off ghij daer oock niet uyt verloren hebt.

7A. 1599 [voorjaar, maart 29?]. Aan Henri II de Bourbon, prins van Condé.[1]

Excellentissimo domino/d[omino] Henrico Borbonio, principi Condaeo, primo Franciae principi primoque pari.

Principum ille doctor idemque doctorum omnium facile princeps Plato oraculo quasi quodam declaravit nunquam beatas fore respublicas, nisi aut illi qui iam ad earum gubernacula sederent, literis sapientiaeque studio operam darent; aut contra ii qui iam literati artitique - ut loquuntur[2] - essent, ad commune bonum procurandum promoverentur.[3] Censuit nimirum philosophus, ut in aliis acutissimus,[4] ita hic praesertim veracissimus, cum homo belluas ferasque pecudes nulla ferme alia re superet quam ratione mentisque iudicio, eos quoque solos demum inter hominum genus excellere debere qui ratione sapientiaeque cultura aliis quammaxime supereminerent. Praeceptum itaque hoc secuti complures imperatorum, regum, principum, eoque tanquam Ariadnaeo quodam filo ad adyta philosophiae scientiarumque arcana deducti videntur. Sensit imprimis huius dicti veritatem Dionysius, Siciliae tyrannus,[5] cui si audiens fuisset cum res eius integro adhuc in statu essent, nunquam coactus fuisset neglectas in regno artes ad victus necessitatem in exilio exercere. Hoc itaque debuit confiteri ex scientiarum penu unicum ferme praesidium reliquum sibi factum, quod melius quam animi impetum in imperii felicitate refraenasset, in adversa dolorem didicisset ferre fortuna.

1 Opdrachtbrief, gedateerd op 'IV Cal. anno MDIC', in *Martiani Capellae Carthaginiensis Satyricon, in quo De nuptiis Philologiae et Mercurii libri duo emendati et notis illustrati*, Leiden 1599, p. *2^{r}-**3^{v} (*BG* no. 411). Martianus' werk wordt door Grotius 'Satyricon' genoemd omdat het, evenals Petronius' *Satyricon*, vanwege de vermenging van proza en poëzie in de literaire traditie van de Menippeïsche satire staat. Zie voor de datering van deze brief de laatste noot. Tijdens zijn Franse reis had Grotius kennis gemaakt met Henri II de Bourbon (1588-1646), prins van Condé, eerste 'prince du sang' en eerste 'pair' (*DBF* IX, kol. 441-442).

2 Paulus Diaconus, *Epitoma Festi* 20 M: 'artitus, bonis instructus artibus' (ed. W.M. Lindsay (Teubner), Leipzig 1913, p. 19).

3 Plato, *Politeia* 5, 473 D; 6, 499 B; 7, 540 A-E; *Nomoi* 4, 712 A; *Epistulae* 7, 326 A-B.

4 Wellicht een verwijzing naar Plato, *Politeia* 2, 374 D - 376 E of *Politicus*, passim. Het is ook mogelijk dat Grotius hier verwijst naar Aristoteles, *Politica* 1254 A - 1255 A. Vgl. Cicero, *De officiis* 1, (30), 105-107 en *De legibus* 1, (7), 22. In zijn brief aan de Doge, de Senaat en de inwoners van Venetië (no. 8A) noemt Grotius Aristoteles 'philosophorum acutissimus'.

5 Dionysius II, tiran van Syracuse, regeerde van 367-357 en 347-344 v. Chr. Hij toonde interesse in de wetenschap, maar Plato's pogingen hem op te voeden tot een filosoofkoning, een ideale heerser die in de *Politeia* beschreven is, mislukten. Dionysius eindigde zijn leven als balling in Corinthe, waar hij zelfs als onderwijzer in zijn levensonderhoud zou hebben moeten voorzien.

Vidit longo post tempore Hiero Syracusanus,[6] non immerito praestantissimi vatis[7] praeconiis celebratus, quid literarum literatorumque notitia posset inter regni splenden-

6 Hiero I, heerser van Gela (485-478) en Syracuse (478-467).
7 Pindarus (ca. 518 - 446 v. Chr.) droeg enkele odes aan Hiero op, o.a. *Olumpionikai* 1 en *Puthionikai* 1.

tes titulos, qui felici revera morbo a clavo politico feriationem assecutus, a Simonide interea temporis literarum humanarum imbutus est cognitione, non magis corpore quam animo sanior ad imperium quasi postliminio rediturus.[8] Quid Romulus, qui prima Romae iecit fundamenta primumque caput eius urbis esse meruit, quae erat caput orbis futura, nonne Gabiis cum fratre Remo liberaliorum artium disciplina institutus Faustuli cura, doctissimorum auctorum testimoniis comprobatur?[9] Eiusdem regni secundas qui ferret solus Numa Pompilius[10] dignus a populo iudicatus est, ut qui cum disciplinis philosophicis animum ad omnia virtutum genera informasset, futurus erat eruditi conditoris pius et sapiens successor.

Amissam Superbi[11] inscitia et insulsitate Romanam μοναρχίαν duo soli C. Jul[ius] Caesar et Augustus post longa temporum intervalla restaurare sibique adoptare potuerunt; adeo ut solum nomen et diadematis insignia ad supremam regni potestatem desiderarentur essentque titulo tenus vel imperatores vel dictatores vel pontifices, reapse reges.[12] Quid reges? Imo potentissimi cogniti orbis monarchae. Horum uterque quam vel ingenio felix vel mentis cultura gnavus et diligens fuerit, vel soli librorum conscriptorum ab illis tituli satis superque indicarint. Scripsit itaque Caesar, praeter tragoedias optimas Herculisque amplissima praeconia, rerum a se gestarum Commentarium, duplici nomine laudem summam assequutus, ut qui non minor rerum suarum praeco fuerit quam earundem actor; idem et magnanimi Pelidae[13] et suaviloquentis Maeonii[14] supplens vicem. Taceo quae de grammatica, auspiciis itinereque suo elegantissime conscripsit;[15] soli Anticatones[16] tam magni, tam politi fuisse feruntur, ut merito quaeri posse videatur, quo pacto viro, praesertim tantis tum publicae tum privatae rei negotiis impedito, otium fuerit aut tam copiosa tanta cum elegantia aut tam elegantia tanta cum copia et felicitate exarare.

Augustus Siciliam, epigrammata, Achillem, geographica aliaque quamplurima parili venustate composuit. Illius Aiax utinam ne in spongiam incubuisset,[17] haberemus profecto quod insubidis illis opponeremus qui principum felicissima ingenia ab humaniorum artium studio tanquam indigno, summo rerumpublicarum damno avertunt. Neque vero antecessoribus clarissimis inferior vel hac in parte Tiberius, qui et epigrammatum Graecorum farraginem admirabili suavitate lusit et conquestionem facundissimam de C. Julii Caesaris caede conscripsit;[18] neque Germanicus, qui Arati Phaenomena sua effecit, authorem non modo aequans, sed

8 De lyrische dichter Simonides van Keos (556-468 v. Chr.) kwam omstreeks 476 op verzoek van Hiero I naar Syracuse, waar hij de koning zou hebben geïnstrueerd toen deze ziek was. Vgl. Plato, *Epistulae* 2, 311 A.

9 Volgens de legende werden Romulus en Remus door een wolvin gezoogd, waarna de herder Faustulus zich om hun opvoeding bekommerde. In de oude Latijnse stad Gabii, dichtbij Rome, ontvingen zij onderricht.

10 Numa Pompilius, de tweede koning van Rome (715-673 v. Chr.), opvolger van Romulus.

11 Met de verdrijving van de zevende en laatste koning van Rome, Tarquinius Superbus (ca. 510 v. Chr.) nam de periode van de Romeinse republiek een aanvang.

12 Sinds het schrikbewind van Tarquinius Superbus had de titel ‘rex’ voor de Romeinen een pejoratieve lading.

13 Achilles, zoon van Peleus.

14 Homerus, afkomstig uit Maeonia (Lydië).

15 Voor deze opsomming van verloren gegane werken van Caesar, zie Suetonius, *Caesar* 56, 5-7.

16 Caesar schreef de verloren gegane *Anticatones* als antwoord op Cicero's *Cato*.

17 Zie Suetonius, *Augustus* 85, 1-2. De uitdrukking ‘in spongiam incubuisse’ is aan 85, 2 ontleend.

18 Suetonius, *Tiberius* 70, 2, noemt Tiberius' klaagzang over de dood van Augustus' adoptielzoon Lucius Julius Caesar (17 v. Chr. - 2 na Chr.) (niet Gaius Julius Caesar). Vgl. *Paulys Real-Encyclopädie* X, kol. 472-473.

et exsuperans interpres; cuius elegantissimum opusculum novam a nobis in dies sperat diem.[19]

Ad eorum exemplar ita se omnes Romani principes composuere, ut quotquot impe-

19 De *Aratea Phaenomena Germanico Caesare interprete*, uitgegeven in *Syntagma Arateorum*, Leiden 1600 (*BG* no. 413).

ratorum nomina diligenti Fastorum observatione memoriae consecrata revolvamus, totidem prope vel philosophos vel poetas vel oratores reperiamus, aut alio quopiam disciplinarum genere non minus quam regni titulis insignes. Si itaque iuvet rem diligentius introspicere et personas ire per singulas, videbimus Caligulam et Neronem, inter innumera vitia unicam ferme virtutem amoris erga literas conservantes. Videbimus Nervam, Traianum, Adrianum aliosque paene omnes usque ad vere Magnum illum Constantinum nihil aliud quam omnes uno quasi ore scientiam imperii carbunculum esse demonstrasse.

Sed quid multa antiquorum principum exempla corrogamus? Cum vel te maxime omnes miremur, princeps excellentissime, quod sanguinis tui generosissimique stemmatis eminentia videamus non opprimi ingenii vere regii felicitatem, nec te pati ut iudicii tui ista admiranda maturitas rubigine - ut ita loquar - et inusu squalescat, sed ita semper excolere, ut ista tua diligentia et gnavitas, gubernatorum praeceptorumque tuorum amor et iusta reverentia non mediocrem toti orbi christiano de te iniiciant spem futurique luminis opinionem. Vidimus nos ipsi, cum Galliam vestram in comitatu nobilissimorum amplissimorumque Belgii legator[um] Justini Nassavii et Johannis Oldenbarneveldii peragraremus,[20] in te et ingenium supra aetatem et eruditionem supra fidem.

Quapropter non tantum eo te honore, quo omnes principes soleo, observavi, sed etiam singulari amore qui literis literatisque debetur, iam tum sum prosecutus. Et quamquam semper tu mihi in animo obversareris, iucundam tamen tui memoriam mihi refricavit tua effigies, quam hoc in libello vides obumbratam,[21] cuius mihi copia facta est ab eruditissimo viro Josepho Texera,[22] fidelissimo virtutum tuarum inspectore et laudatore, tuo, inquam, et illustrissimae matris confessore, consiliario et inter eleemosynarios vestros primario. Ut itaque Excellentia vestra planius pleniusque cognoscat affectum meum tui quam studiosissimum, volui hoc munusculo animi mei promptitudinem memoriae consecrare, rogans te per tuum illum genium, ne a coepto desistas, sed quo auspicatus es pede in literarum studio pergas et, quia non opus est alios tibi principes et heroas proponere, quos tu facile omnes, prout aetas tua est et ingenium et diligentia, superaris, de te exemplum sumas.

Offerimus itaque tibi opusculum Martiani Capellae, in quo cum ex professo septem liberalium artium κυκλοπαιδεία docetur, tum extra ordinem philosophiae et venerandae antiquitatis flosculi asperguntur. In libris duobus primis naturalis scientiae - quam veteres numinum vanorum figmentis adumbrarunt - secreta φιλολογίας quadam specie depromuntur.

Hinc ad grammatices sive literaturae explicationem auctor progreditur, quae fons quaedam et origo est omnium disciplinarum, et sine cuius adminiculo nulla ars, nulla scientia subsistit; cuius ingens - et merito - olim apud Romanos studium, adeo ut ne clarissimi quidem viri erubuerint aut grammaticorum scholas frequentare aut ipsi etiam aliquid de ea conscribere. Post Laelium Stylonem, qui sub Sylla vixit,[23] viginti scholas celeberrimas et amplissima literatorum fuisse stipendia, indubitatum est.

20 Voor het gezantschap van Justinus van Nassau en Johan van Oldenbarnevelt, zie J. den Tex, *Oldenbarnevelt* II, p. 291-321; C.M. Ridderikhoff, 'De universitaire studies van Hugo de Groot', in: *De Hollandse jaren van Hugo de Groot*, Hilversum 1996, p. 22-27.

21 Jacob II de Gheyn vervaardigde naar een miniatuur met de beeltenis van de jonge Condé een portret dat als basis diende voor de gravure in Grotius' editie van Martianus Capella (I.Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheyn* I, p. 44 en II, p. 103-104).

22 Joseph Teixe(i)ra (1543-1604) was raad, aalmoezenier en biechtvader van Charlotte de La Tremouille, prinses-weduwe van Condé, en van haar zoon Henri II de Bourbon, prins van Condé (no. 8 (dl. I)).

23 De filoloog en grammaticus Lucius Aelius Stilo Praeconinus (154-90 v. Chr.), een tijdgenoot van dictator Lucius Cornelius Sulla (138-78 v. Chr.), mocht Cicero tot zijn leerlingen rekenen.

Adeo autem huiusce artis aestimatio apud ipsos etiam principes viros inoleverat, ut ipse Caesar et Messalla de singulis literis integra conscripserint volumina.[24]

24 Vgl. Quintilianus, *Institutio oratoria* 1, 7, 34-35. Marcus Valerius Messalla Corvinus (64 v. Chr. - ca. 8 na Chr.) was een Romeins veldheer, redenaar en staatsman; hij schreef verhandelingen over grammatica en stijl en wordt door Martianus Capella genoemd bij de behandeling van de letter s (*De nuptiis Philologiae et Mercurii* 3, 245).

Sequitur hanc logica, quae merito ars artium scientiarumque scientia et φιλοσοφίας χείρ appellatur.[25] Quam disciplinam probam nulli non philosophorum sapientiumque principum probavere; si tamen absint futiles velitationes et rixae de lana - quod aiunt - caprina,[26] quibus nihil magis alienum ab ingenio vere philosophico, ut quae - si lubet praestantissimorum in hoc disciplinarum genere virorum allusionibus uti - et σχολὴν efficiunt χολὴν, et διατριβὴν κατατριβὴν, et ipsas κατηγορίας dignissimas κατηγοριῶν.[27]

Soror huius - ut ita dicam - rhetorica tantundem ferme ab altera differens quantum, ut Zeno argutabatur, lata palma a pugno.[28] Ut enim dialectice quaevis etiam maxima et latissime diffusa brevi quodam ambitu concludit, ita contra haec quaevis etiam minima et angusto spatio circumsepta dilatat et mirabili dicendi copia in longissimam orationis seriem distendit. Hac sola nos a natura armatos referebat Aristides; putabat enim iustissimus rerum aestimator orationis vim nobis concessam pro ferocientibus cornibus, pro petulcis calcibus, pro mordacibus dentibus aliisque quae animantibus mutis natura tribuit armamentis.[29] Hac Pisistratus[30] imperium adeptus. Hac Pericles[31] liberis etiamnum Atheniensium cervicibus iugum suave imposuit, imo vero γλυκυπικρὸν. Ob hanc Thucydides exul[32] ab iisdem revocatus qui cuius imperium neglexerunt, eius eloquentiam sunt admirati. Hac P. Valerius insolita libertate exultantem populum ad saniora consilia revocavit et senatui subiecit, hoc est, Urbem sibi iunxit.[33] Nec dispari successu eadem in re iisdem mediis usi Menenius[34] et Laena.[35] Hac denique omnis eloquii parens M. Tullius et fasces Romanos, cum inquilinus esset,[36] est assecutus et Urbem ab infandae coniurationis[37] periculis liberavit. Itaque sane nisi aliquando apud Quirites fasces non mansissent, postea remanere non potuissent.[38]

25 Vgl. Cicero, *Brutus* (41-42), 153 en R. Goclenius, *Lexicon philosophicum, quo tanquam clave philosophiae fores aperiuntur*, Frankfort aan de Main 1613, anast. herdruk Hildesheim etc. 1980, p. 667.
26 Erasmus, *Adagia* I, III, 53 (253) (*LB* II, kol. 133; *ASD* II-1, p. 366).
27 Vgl. Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 6, 24.
28 Zie Cicero, *Orator* (32), 113.
29 Aristides, *Orationes* 2, 394-399.
30 De Atheense veldheer Pisistratus pleegde in 560 v. Chr. met succes een staatsgreep.
31 Pericles (ca. 495-429), Atheens staatsman, veldheer en redenaar.
32 De Atheense veldheer en geschiedschrijver Thucydides ging in 424 in ballingschap, omdat hij niet had verhinderd dat Sparta de stad Amphipolis veroverde.
33 Publius Valerius Poplicola schafte met Lucius Iunius Brutus en Lucius Tarquinius Collatinus in 511 het koningschap af, waarna hij tot consul werd gekozen. De redevoering waarmee hij het volk tot inkeer bracht is te vinden in Livius, *Ab urbe condita* 2, 7, 9-12.
34 Agrippa Menenius Lanatus overreedde in 494 v. Chr. de opstandige plebejers tot een terugkeer naar Rome met de parabel van de maag (de senaat) en de ledematen (het plebs) (Livius, *Ab urbe condita* 2, 32, 5-12).
35 Vermoedelijk doelt Grotius op Gaius Popilius Laenas, die als gezant in 168 v. Chr. Rhodos pacificeerde en Antiochus IV met de Ptolemaeën wist te verzoenen (Livius, *Ab urbe condita* 45, 10, 7-9 en 45, 12, 4-7).
36 Een ‘inquilinus’ is een huurder, een bewoner van andermans huis, ook op te vatten als een ‘homo novus’, een nieuweling in de senatorenstand, en zelfs als een indringer. Deze spotnaam werd aan Cicero gegeven omdat hij afkomstig was uit de stad Arpinum in Latium, en niet uit Rome (Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 31, 7).
37 De samenzwering van Catilina in 63 v. Chr., verijdeld door Cicero, die al zijn retorisch talent aanwendde in zijn Catilinarische redevoeringen.
38 Cicero beschikte als consul over ‘imperium’, de bevoegdheid om de doodstraf uit te spreken. Van deze macht, gesymboliseerd in de ‘fasces’, takkenbundels met in het midden een bijl, maakte hij gebruik om de leiders van de samenzwering zonder vorm van proces te laten executeren. Volgens Grotius zouden de Romeinse burgers (‘Quirites’) de strijd hebben verloren als zijzelf, en niet Cicero, tijdens de crisis over ‘imperium’ hadden beschikt.

Sequitur mathesis, in quo genere primas obtinet geometria, cui coniuncta est geographica. Videre hoc Aegyptii, videre Persae, magni naturae mystae,[39] qui ut semper in optimarum disciplinarum genere liberos erudierunt, ita praecipue semper in hoc incu-

39 Priesters die in de mysteriën waren ingewijd.

buerunt, ut ab ipsis incunabulis geometricis imbuerentur praeceptis, illud unice volentes ut quamprimum in terram communem patriam - omnes enim κοσμοπολῖται sumus - venissent eiusque fructibus ali et vegetari coepissent, eiusdem situs rationemque addiscerent, hunc honorem ei pro θρεπτηρίῳ reddentes.

Huic individua comes arithmetica, cuius peritos meo sane iudicio non imperite Socrates ad quasvis alias artes percipiendas esse censuit aptissimos, illosque ipsos qui ingenio forent tardiores, ad alia omnia reddi promtiores.[40] Non male ergo a pueris Romani hanc artem sibi familiarem reddere voluerunt.

> Laevo suspensi loculos tabulamque lacerto.[41]

Sequitur astronomia, quae ut a nullis cordatis unquam neglecta, ita a regibus ut Romulo, Numa, Aegyptiis omnibus imperatoribusque ut Tiberio et Vespasiano summopere est exculta, indignum aestimantibus animum, caelestis seminis foetum, aliis potius rebus quam caelestibus occupari.

Accedit musica, caeteris non inferior, quae brutas bestias cicurat, memoriam firmat, dura lenit, animos excitat, iram sedat, seditiones sopit tristitiamque pellit; unde non immerito mini videtur mundi totius formam Samius senex[42] in harmonia quadam collocasse.

Sed haec satis: sufficit enim brevissimo compendio laudes amplissimarum artium, quas ferme solas veteres ingenuos homines decere aestimabant, esse complexum. Plenius uberiusque earum et praeconia et rudimenta Martianus exequetur, qui cum solus ferme σύνταγμα de septem hisce disciplinis conscripserit, tanto in honore tantaque in aestimatione paucis retroactis saeculis habitus fuit, ut solus pro omnibus aliis legeretur. Haec fuit occasio ut tam foede turpatus ad nos pervenerit, Augiae stabulo ferme comparandus. Tantis ille sciolorum sordibus, tam innumeris vitiis ab umbraticorum magistellorum manibus est inquinatus. Accedit quod stylus horridus eum vix a quopiam intelligi patiatur, sed Delium quempiam natatorem sibi requirat,[43] cum illo σκοτεινοῦ scripto.[44] Itaque illum pro virili februare et explicare sumus aggressi, benivolo erga auctores animo adducti. Emendandi enim ante omnia authores, ut nos ex iis inscitiam nostram emendemus; quod non ignorat tuus ille Faber, vir, me Dius Fidius, ut nemo ignorat, et optimus et eruditissimus, qui, ut et omnes fere ex illa familia oriundi, optimam in hoc studiorum genere operam navavit.[45] Accessit mihi occasio codicis manuscripti, quem a patre meo accepi.[46] Compulerunt me monita J. Scaligeri, qui et literario huic studio et nostrae Lugdunensi Academiae omni admiratione maius sui luminis splendore affert ornamentum, quae apud me

40 Plato, *Politeia* 7, 525 A - 526 D; *Nomoi* 5, 747 B.
41 Horatius, *Satyrae* 1, 6, 74.
42 Pythagoras, afkomstig van Samos (Martianus Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercurii* 2, 102: 'prudens Samius'; 2, 107: 'senex'; 8, 882: 'a Pythagora Samio').
43 Vgl. Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 2, 22 en 9, 12; Erasmus, *Adagia* I, VI, 29 (529) (*LB* II, kol. 234; *ASD* II-2, p. 56-58).
44 'σκοτεινός' was een epitheton van Heraclitus. Vgl. Aristoteles, *De mundo* 5, 20 (396 B); Cicero, *De finibus* 2, (5), 15, en het in de vorige noot vermelde adagium van Erasmus.
45 Nicolas Lefèvre (Faber) (1544-1612), sinds 1596 gouverneur van de prins van Condé. Grotius zal hem tijdens zijn Franse reis ontmoet hebben. Lefèvre ontving een presentexemplaar van Martianus Capella met een gedicht. Zie *Dichtw.* I 2a 2, p. 55 en no. 30 (dl. I).
46 Grotius beschikte bij de voorbereiding van zijn uitgave onder meer over een manuscript uit het bezit van zijn vader, waarvan hij zegt niet te weten hoe oud het is; zie H.J. van Dam, 'Filoloog en dichter in Leiden', in: *De Hollandse jaren van Hugo de Groot*, Hilversum 1996, p. 72 en 80.

imperii vim obtinent.[47] Quibus adductus authorem hunc, opera nostra in vitiis scripturae emendatiorem, in sententiae ambagibus enodatiorem, nulli alii quam Excellentiae vestrae visum fuit addicere,[48] idque nunc facio lubens et quidem merito tuo, ut qui principes pene

47 Josephus Justus Scaliger (1540-1609), sinds 1593 hoogleraar in de klassieke letteren en de geschiedenis aan de Leidse universiteit.

48 Grotius veroorlooft zich hier een anakoloet. ‘Adductus’, dat betrekking heeft op Grotius, sluit niet aan bij ‘visum [mihi] fuit’.

omnes in hac aetate impuberi doctrina superes et doctos quotquot sunt principali dignitate antecellas. Nam et omnes hic, quotquot sunt, spem de te optimam conceperunt, quam tu, prout est ingenium tuum, non modo ales, sed et satiabis. Et ego, vel hoc uno nomine quod ea non negligas quae omnes heroas decent, rarum praestans omnibus aliis eruditionis exemplum, me et quicquid in me aut ingenii aut virtutis est tibi totum devoveo.

Ita nos iuvet Deus Optimus Maximus, qui tuis coeptis illustribus felix annuat et tua studia ad orbis christiani salutem cum regis christianissimi favore secundet,

tuae Excellentiae devotissimus,
Hug. de Groot.

Scripsi Lugd[uni] Batav[orum], IV Cal[endas] anno 1599.[49]

8A. 1599 april 1. Aan de Doge, de Senaat en de inwoners van Venetië.[1]

Duci, senatui populoque Veneto.

Anno, aut si quid infra est,[2] princeps serenissime, clarissimi magnificique viri, cum in comitatu nobilissimorum Belgii legatorum in Galliis versarer,[3] postquam Lutetias Parisiorum venissemus, salutavimus legatum vestrum Fr. Contarenum, virum me Hercules et blandum et gravem et, ut multa paucis complectar, vobis vestraque dignum republica.[4] Quem cum viderem cum iisdem legatis nostris, Nassovio inquam, et Oldenbarneveldio affatim colloquentem, occasio nescio quo pacto mihi data videbatur mecum expendendi abstrusam mirabilemque utriusque, vestratis nostratisque videlicet, reipublicae similitudinem et quandam quasi συμπαθείαν. Considerabam summam in rebus gerendis aequalitatem et libertatem tyrannidosque fugam, considerabam politiae formam et imperium non grave, et quicquid illi qui de optimo rerumpublicarum statu ordineque dignum aliquid conscripserunt, laudant, in hisce ferme duabus repertum, summa cum sollicitudine comparabam. Inveni neque tam lacte lacti esse consimile, neque ovum, quod aiunt, ovo,[5] uti hae πολιτεῖαι in

49 Een aanduiding van de maand ontbreekt, maar op 1 april 1599 (no. 8 (dl. I)) geeft Grotius te kennen zijn editie van Martianus Capella aan de prins van Condé te hebben opgedragen. De druk van *De nuptiis Philologiae et Mercurii* was op dat moment nog niet voltooid; (delen uit) het voorwerk, de aantekeningen en de errata ontbraken nog; vgl. *BG* no. 411, rem. 2.

1 Opdrachtbrief in Λιμενευρετική, *sive Portuum investigandorum ratio, metaphraste Hug. Grotio Batavo*, Leiden 1599, p. *2^{r}-[*5^{v}] (*BG* no. 407 in Den Haag, KB, sign. 1702 C 29). Gedeeltelijk gedrukt in *Grotiana* N.S. 5 (1984), p. 132-133. De oorspronkelijke versie van Simon Stevins *De havenvinding* verscheen in Leiden 1599. Vgl. *The principal works of Simon Stevin* III, p. 375-376.

2 Voor een interpretatie van deze woorden zie no. 8 (dl. I) en W.J.M. van Eysinga, 'Iets over De Groots jongelingsjaren', in: *De Gids* 105 (1941), dl. 4, p. 40, n. 11.

3 Het gezantschap van Justinus van Nassau en Johan van Oldenbarnevelt; zie J. den Tex, *Oldenbarnevelt* II, p. 291-321; C.M. Ridderikhoff, 'De universitaire studies van Hugo de Groot', in: *De Hollandse jaren van Hugo de Groot*, Hilversum 1996, p. 22-27.

4 Francesco Contarini (1554-1624) verbleef van september 1597 tot februari 1600 als Venetiaans ambassadeur te Parijs (*DBI* XXVIII, p. 165-172).

5 Erasmus, *Adagia* I, V, 10 en 11 (410-411) (*LB* II, kol. 186; *ASD* II-1, p. 486), met verwijzingen naar Cicero, *Academica* II (*Lucullus*) (18), 57 en Plautus, *Amphitryon* 601.

singulis et universis conveniunt: adeo ut iniuriam vobis facere et dedecus afferre videretur, qui vos aliis quam nobis conferret, et merito Ordines nostros honore afficere iure censeretur, qui eos vestrae omnium optimae caeterisque non paucis parasangis[6] praestanti reipub[licae] compararet.

Haec cum ita perpenderem posteaque saepe in animo meo recolerem, cogitavi si quid dignum a me unquam possit proficisci, id vestrae Amplitudini merito debere consecrari. Atque en commodum obtulit se occasio qua rem vobis dignam, in qua etiam aliquid meum est, vestro nomini possem dedicare. Libellus hic, quem vobis offero, παραίνεσις et

6 'parasanga', Perzische lengtemaat.

ὑπομνημάτιον quoddam est, quod singulis rei nauticae praefectis eorumque collegiis summus noster ἀρχιθάλασσος illustrissimus pr[inceps] Mauritius dedit observandum. Et quanquam sane soleat opus ab authore non parum commendari, tamen hic principis nostri laudes commemorare supersedebimus, cum quod ipse heros modestissimus a nullo se facile patiatur laudari, tum quod eius virtutes omnia hominum verba exsuperent et tota haec charta, etiam si ipse sineret se nostris praeconiis celebrari, non sufficeret ad encomion eius continendum. Itaque his omissis opusculum hoc, ab eo archithalasso profectum, qui non modo varias variorum θεωρήσεις funditus perspexit, sed et suis adinventis illustravit, vobis paucis commendabimus.

Ut itaque rem paulo altius repetamus, Aristoteles philosophorum acutissimus iurisconsultique celeberrimi testantur omnia συναλλάγματα ex naturae humanae necessitate reperta,[7] ut id quod uni deest eo quod alteri superesset pensaretur et, quia non omnis tellus fert omnia,[8] vicissim merces permutarentur. Iam vero quoniam longa aliquoties sunt terrarum intervalla, per quae neque iumentorum opera neque curruum instrumento res et merces possint transportari, inventa est navigatio, ut pelagus suppleret terrarum defectum. Sed sane frustra haec omnia natura solertissima effecit, si navigandi ratio certa quodammodo nequit inveniri et dubiis cursibus nautae suum iter, quod fieri non potest, conficere compelluntur. Itaque antiqui navigatores, merito summam censentes cum navigatione astrologiae esse cognationem, omnem cursum ad astra direxerunt, Sidonii ad Cynosuram quae certior, Graeci ad Helicen quae clarior.[9] Sed quia neutrum sidus plagam mundi recta designat, saepe coniectura fallebantur, et quia non semper nox tam clara est, ut stellae illae appareant, si quando caelum esset obscurius, nullam habebant rationem ex qua cognoscerent ad quem locum quamve partem gubernaculi flexum compararent. Unde saepe et passim apud auctores videmus conqueri de nocturnis tenebris navigantes et maximas celeberrimasque classes ob earum rerum incertitudinem disiectas atque dissipatas.

Sed sane natura ita comparatum esse videtur, ut non omnia simul declarentur, sed post longa demum temporum intervalla constet de rerum certitudine. Lapis est qui ob summas vires Herculeus et a ferro attrahendo σιδηρῖτις appellatur,[10] vulgo ab inventore Magnes nominatur. Constat enim ex Nicandro et Plinio[11] a Magnete quodam ferri cuspidi adhaerescens esse inventus.[12] Eius post longam annorum seriem nova virtus est aperta, quod videlicet ferro, aut chalybi potius, illitus, septentrionem designaret. Cum itaque ex mirabili eius demonstratione septentrionem et ex adverso austrum navitae cognoscerent, computatione facta ex poli - ut nominant - elevatione, latitudinis rationem certa, uti putabatur, indagine addiscebant. Sed neque hoc gaudium, quemadmodum fieri solet, fuit diuturnum; cum enim ab oriente ad occidentem navigaretur, sensim repertus est magnes a septentrione nonnihil declinare, quae res non parvam nautis incussit dubietatem et incertitudinem. Nunc tandem diuturna declinationum magneticarum variis in locis et temporibus

7 Aristoteles, *Politica* 1257 A 30; *Ethica Nicomachea* 1133 A 20. Onder verwijzing naar talrijke (rechts)bronnen, o.a. *Digesta* 18, 1, werkte Grotius deze visie uit in *De iure praedae*, cap. 12 (ed. H.G. Hamaker, Leiden 1868 (*BG* no. 684), p. 204-267, vooral p. 243 e.v).

8 Vergilius, *Georgica* 2, 108.

9 Cynosura, het Noordpoolgesternte of de Kleine Beer, en Helice, de Grote Beer.

10 Lucretius, *De rerum natura* 6, 907; Plutarchus, *Platonicae quaestiones* 1005 B 7.

11 Plinius, *Naturalis Historia* 36, (25), 127, met een verwijzing naar een leerdicht van Nicander van Colophon. Vgl. Erasmus, *Adagia* I, VII, 56 (656) (*LB* II, kol. 283-284; *ASD* II-2, p. 181-182).

12 Vgl. Grotius, *Parallelon rerumpublicarum liber tertius*, Haarlem 1801-1803 (*BG* no. 750), cap. 21 ‘De re militaria’, dl. II, p. 87, waar Grotius verwijst naar ‘dat wonderlijk verschijnsel des naar 't Noorden hellenden Magneets’.

indagatarum observatione id effectum est, ut viri mathematices doctissimi, et inter eos princeps illustriss[imus], autumarentur id ipsum non forte fortuna, sed ex naturae quadam ratione fieri, ut pro locorum varietate demonstratio chalybis variaret. Quapropter princeps hanc paraenesin a mathematico suo Stevinio conscriptam iis ad quos maris praefectura attinet transmisit, ut si haec non in omnibus ita sese haberent

quemadmodum fert ipsius observatio, omnino opera daretur, ut ex variis experimentis certa quaedam ratio et norma colligeretur. Quod si diligenti observatione poterit obtineri, iam non tantum latitudinis ratio erit certior instrumento ad declinationem comparato - qua de ratione in ipso libello amplius dicetur -, sed et longitudo seu potius effectus longitudinis ex declinatione suppeditabitur, quod ipsum quoque latius in ipso ὑπομνηματίῳ declarabitur.

Quoniam igitur certum est hanc scientiam non aliter posse inveniri quam collatis variorum experimentis et diversis observationibus scientiae - quae ἀπὸ τῶν καθ' ἑκάστου πρὸς τὸ καθ' ὅλου μεταβαίνει[13] - faciliorem sterni viam posse, placuit hoc qualecunque illustriss[imo] pr[incipi] σύνταγμα vobis offerre, ut si vos, qui navigationibus maxime polletis, huius rei eam esse utilitatem remini quam nos, qui ad summam reipub[licae] - ut iurisconsultorum κορυφαῖος[14] ea in re loquitur - pertinere aestimamus, data a vobis opera ut nautae vestri quocunque locorum venerint assumptis instrumentis ad eam rem necessariis chalybis magnete illitae declinationem diligenter observent, tandem certitudinem eam consequamur ut in navigationibus sciant navium magistri, ad quam latitudinem, ad quam declinationem - quae longitudinis necdum repertae vicem sustinebit - sese debeant comparare; ut hoc modo quoscunque volunt portus indubitata ratione reperiant.

Et quanquam hic usus sit ad quem haec paraenesis primario est destinata, quin tamen multo plures non minus utiles possint inveniri, non dubitamus. Cuius generis illud est quod nos nupere invenimus et ipsis etiam aliarum linguarum textibus iussimus subiungi, quod vobis et nobis summae utilitati esse possit: nempe ut cum classis aliqua - quo nomine vestra respublica vel maximam famam est assecuta - adversus hostem instruitur, in medio pelago certus locus possit constitui, in quem si forte vis aliqua maior superveniret, omnium navium post certum tempus esset concursus.[15] Quae quoniam et vobis et nobis non parvo possunt esse usui, summe vos rogatos velim ut hoc munusculum grato accipiatis animo et summopere conemini eam rationem perficere, qua nostrum utrique et toti humano generi possit commodari,

vestrae Serenissimae Reipublicae devotissimus,
Hugo de Groot.

Delph[is] Bat[avorum], anno 1599, Kal[endis] Aprilibus.

15A. 1600 juli 26. Aan de Staten van Holland.[1]

Ad illustres, potentes, invictos dominos/d[ominos] Ordines Hollandiae et Westphrisiae, veros patriae patres,

Tria mihi potissimum explicanda arbitror, si et vobis illust[ribus] Ord[inibus] et lectori velim satisfacere. Utrique nimirum scire desiderabitis, cur hoc opus vobis consecretur. Deinde et vobis peculiariter quid hoc sit quod vestro nomini inscribatur,

13 Aristoteles, *Analytica posteriora* 97 B 28-30.
14 Johan van Oldenbarnevelt.
15 Zie de 'Byvouch' in S. Stevin, *De havenvinding*, Leiden 1599, p. 28, waar eveneens nadruk wordt gelegd op het belang van een exacte positiebepaling voor een buitengaats rendez-vous.

1 Opdrachtbrief in *Syntagma Arateorum*, Leiden 1600, p. *2^{r}-**^{v} (*BG* no. 413). Gedeeltelijk gedrukt in *Grotiana* N.S. 5 (1984), p. 133-135.

et lectori, praecipue extero, qui vos sitis quibus hoc qualecunque est dedicetur, video demonstrandum. Haec itaque breviter absolvam, ne aut illum a libri lectione aut vos a curis publicis distineam.

Cur vobis Syntagma hoc Phaenomenon inscripserim variae sunt caussae, et singulae graves. Innatum illustri huic operi videtur, ut non nisi principibus viris devoveatur. Dici-

tur enim Aratus ipse Antigono Gonatae, magni illius Poliorcetae filio, Phaenomena sua scripsisse.[2] Germanicus carminis sui authorem Augustum elegit.[3] Ego loco postremo vos illustres, potentes, invictos heroas nec Romano hoc, nec Macedone isto posteriores. Nam literarum et eruditionis amor, qui huic prima laus est, alteri etiam unica, quota pars est vestrarum virtutum? Quod si illud etiam quod caeterarum Augusti laudum caput est spectemus, quanto maius est in medio bellorum turbine subditos eo modo tutari, ut pacem ne desiderent quidem, quam bellis veluti lassatum pacem servare? Tantundem ut arbitror haec differunt, quantum interest a tyrannide cessare et tyrannidem amoliri. Nam pax illa Augusti, quid erat nisi quaedam regnorum satietas? Expleta enim dominandi fame facile bella cessabant. Pax nostra hoc rerum statu aut nusquam aut semper in bello, quo nos a barbarico iugo defendimus. Haec non eo adfero ut maximi principis laudibus detraham, sed ut ostendam quanto illi facilior ad famam fuerit via; quae vobis difficilius quidem quaesita, sed non minor inventa.

Quibus ergo potius ego hoc inscribam quam vobis, qui mihi reges et augusti, augustissimi patres, quibus praeter Deum Opt[imum] Max[imum] superiorem nullum nos hodie agnoscimus? Veniret nunc Cyneas quispiam in ἀμφικτυονικὸν vestrum συνέδριον, nonne diceret vidisse et audisse se quot viros, tot augustos aut reges?[4] Quibus potius inscribam quam quibus me, animum, corpus, vitam, libertatem et omnia mea debeo? Hoc ipsum, quod librum hunc consecrare vobis possumus, vestri est muneris. Quod sumus, aut quod Hispanorum mancipia et stigmatiae non sumus, vestri est muneris. Quod vos habemus, qui nos tam fideliter vindicetis, vestri est muneris. Quibus deinde potius inscribam quam a quibus librum ipsum Germanici, manu antiquissima conscriptum,[5] accepi et acceptum fero? Mirandi igitur ratio nulla est si vobis dedicetur quod ante regi et augusto, quibus vos non estis inferiores - si ratio recte ponatur - consecratum sit, praesertim quibus et ego me et potissima pars libri se debeat.

Posidonius[6] aliique primae antiquitatis authores aestimant aureo illo saeculo penes sapientes regnum fuisse, quod si fieret, etiam nunc beatas futuras respublicas existimavit Plato.[7] Mirum itaque videri non debet, si et nos aliis gentibus foelices iudicemur et ipsi idipsum sentiamus, quibus hoc datum est quod alii in primae beatitudinis parte posuerunt quodque nobis cum iis tantummodo qui simili politiae specie utuntur commune est. Eam Graeci ἀριστοκρατίαν vocant, quod regimen optimatum aut optimum Latine et vere potest transferri. Hodiernae linguae loquendi phrasi, qua speciem praecipuam generis nomine indigetamus, rempublicam

2 Antigonus II Gonatas († 239 v. Chr.), zoon en opvolger van Demetrius I Poliorcetes († 283 v. Chr.), koning van Macedonië, omringde zich met filosofen, dichters en historici en zou Aratus van Soloi in Cilicië (ca. 315 - vóór 240 v. Chr.) hebben aangezet tot het schrijven van de *Phaenomena.* Zie G.R. Mair (ed.), 'The Phaenomena of Aratus', in: *Callimachus - Lycophron - Aratus* (The Loeb Classical Library), Londen etc. 1921, Introduction, p. 363.

3 Gaius Julius Caesar Germanicus (15 v. Chr. - 19 na Chr.) was evenals Antigonus Gonatas een militair met intellectuele aspiraties. Of Germanicus zijn vertaling van Aratus aan Augustus opdroeg is niet zeker. Zie A. le Boeuffle (ed.), *Germanicus. Les Phénomènes d'Aratos* (Budé), Parijs 1975, p. XI-XV.

4 Cyneas sprak als afgezant van koning Pyrrhus (319-272 v. Chr.) in de Romeinse senaat, die hem een raad van koningen toescheen. Zie Plutarchus, *Pyrrhus* 19, 6.

5 Door tussenkomst van Janus Dousa gaven de erfgenamen van Jacob van Suys (Susius), 'dominus de Grysenoordt', Grotius de beschikking over het manuscript van Germanicus' 'Aratea phaenomena' (Leiden, UB, Cod. Voss. Lat. Q 79). Zie *Syntagma Arateorum*, 'Notae ad Germanici Phaenomena', p. 2, alsook de inhoudsopgave tegenover de opdrachtbrief.

6 De historicus en stoïcijnse filosoof Posidonius (ca. 135-50 v. Chr.), van wiens werk slechts fragmenten bewaard zijn gebleven. Grotius baseert zich op Seneca Minor, *Epistulae morales* 90, 5, 1-2.

7 Plato, *Menexos* 238 D. Zie ook no. 7A, Grotius aan Condé, [voorjaar 1599].

appellant. Vidit hoc - qui quid non vidit? - Aristoteles, ubi ait: τὴν δ᾽ ὀλίγων μὲν, πλειόνων δ᾽ ἑνὸς ἀριστοκρατίαν καλεῖν εἰώθαμεν,

ἢ διὰ τὸ τοὺς ἀρίστους ἄρχειν, ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸ ἄριστον τῇ πόλει, καὶ τοῖς κοινωνοῦσιν αὐτῆς.[8] Recte agitur, cum imperare officium est, non regnum, cum regentes ratio regit, cum pro summis sunt optimi. Quemadmodum aliis in rebus omnibus mediocria extremis sunt potiora,[9] ita haec regendi forma, quae media quodammodo via inter regnum et popularem statum insistit, longe est potissima. In hoc enim seditiones, in altero illo adulationes statum corrumpunt, et in hoc impotentia singulorum, in altero potentia unius metuenda. Insipientia in vulgo res certa est; in imperio periculum. Ubi vero eliguntur optimi quique et prudentissimi, consilia semper sunt optima et magnitudo non timenda. Neque enim adversus eos quid possint experientur, per quos posse c[o]eperunt. Denique - ut ἐν πλάτει, καὶ περὶ τοῦ ἐπιπολὺ loquamur - monarchia servilium est ingeniorum, democratia licentiosorum, aristocratia simul et εὐταξίαν et libertatem amantium, quorum neutrum in vestra republica desideratur. Vobis authoribus iugum Hispanicum toti terrarum orbi metuendum excussimus, cumque libertate ipsa nihil sit ex se dulcius,[10] tum illius suavitatem commendat illa quondam servitus.

De ordinis constitutione quid dicam? Primum antiquissimo more Laconum aliarumque gentium, quem natura etiam apibus indidit, gubernatorem et πολέμαρχον elegistis, illustr[em] principem Mauritium Nassovium. Di boni, qualem et quantum! Cuius memoria brevi veteres illos Alexandros, Scipiones, Annibales ducesque alios, qui prudentia, fortitudine, clementia, imperatoriis artibus, maiestate, foelicitate celebrantur, obliterabit. Constat consessus vester duobus ex membris, nobilibus, inquam, et urbium delegatis. Nobiles autem censentur eo in loco non ex vulgari nota, sed ex heroicis primariisque familiis oriundi, quorum hic - sine invidia loquar - tanta copia quanta uspiam.

De urbium praestantia quid est quod satis apte dici possit? Quaedam vinorum advectione, quaedam lanificio, alia confecti, non nati potus administratione,[11] alia quaepiam academia, aliae re lactaria, nonnullae et re piscaria, quae nusquam toto in orbe maior, aliae aliis rebus virent vigentque. Emporia etiam celeberrima fidem superant. Navigatio enim tanta est, ut nulla sit regio Lusitanis, Hispanis, Britannis, Venetis Gallisve cognita, quae non etiam Batavum nomen audiverit; ut taceam nostrates etiam in ea loca navigasse quae alii, quos nominavimus, ne esse quidem noverant. Ipsa regionis natura ad negotiationes et opificia invitat. Nec parum etiam hoc ad laudes facit, primam hanc esse provinciam quae liberali asseruerit sese manu.

Sed ad rem ut redeamus, quemadmodum una cum nobilitate et civitatum delegatis assident viri a consiliis consultissimi et prudentissimi, ita hos inter princeps est Joh. Oldenbarneveldius, vir nobilissimus, prudentissimus et cordatissimus, et ob insignem in aptandis suffragiis rebusque omnibus moderandis solertiam omnium ore praedicari meritissimus. De quo plura dicerem nisi mihi meae infantiae conscius nihil de eo dignum a me obiter dici posse iudicarem. Haec est vestra εὐταξία, quae hactenus effecit ut a potentissimo hoste tot iam annos lacessiti, nunquam victi, toties victores exstiteritis, cum tamen belli onera praecipua ex parte sustineatis. Docet hoc, praeter alia multa viginti iam annis et ultra spectata, insigne illud proelium ad Neoportam vestris sociorumque vestrorum auspiciis, ductu illustrissimi praefecti rei bellicae, cum hoste instructissimo commissum, in quo dux illorum fugatus, polemarchus captus, alii tribuni et equitum magistri aut similiter capti aut caesi cum tot hominum

8 Aristoteles, *Politica* 1279 A 34-37.
9 Vgl. Horatius, *Carmina* 2, 10, 5; Cicero, *De officiis* 1, (25), 89.
10 Cicero, *De republica* 1, (35), 55.
11 Vermoedelijk dacht Grotius hier aan zijn vaderstad Delft, waar veel bierbrouwerijen gevestigd waren.

millibus.[12] Quod vel solum vestram et prudentiam et invictam fortitudinem et foelicitatem satis superque demonstrat.

12 De slag bij Nieuwpoort (2 juli 1600). Voor een lijst van vooraanstaande gevangenen en gesneuvelde krijgslieden zie *Missive van een Frans edelman*, z.p. 1600 (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 1133). De 'polemarchus' is vermoedelijk don Francisco Hurtado de Mendoza († 1623), amirant van Aragon, generaal van de cavalerie, een onderbevelhebber van aartshertog Albert van Oostenrijk, die zelf, naar Grotius in zijn 'Mirabilia' (r. 815-816) suggereerde, van het slagveld zou zijn gevlucht (*Dichtw.* I 2a 1, p. 203).

Nunc breviter quid et quale sit quod vobis offertur aperiam. Primus est in hoc Syntagmate Aratus satis antiquus, qui scripsisse fertur circa centesimam vigesimam quintam Olympiada, quo tempore regnavit apud Macedonas rex Antigonus, cui fuit gratissimus. Quantae semper fuerit authoritatis variis argumentis colligitur. Callimachus eum tanquam optimum poetarum admiratur.[13] Scholiastas habuit paene quinquaginta, qui ferme omnes aevo interciderunt. Interpretati eum sunt Cicero, Germanicus caesar, Avienus,[14] quorum versionem hic videtis. Quin Priscianus et Firmicus indicant etiam Caium Julium Caesarem eius translationi operam dedisse.[15] Signum autem longe maximum est eius rei, quod divus Paulus in declamatione quam apud Graecos habuit, non Homeri, non Hesiodi, non Orphei, sed Arati usus sit authoritate.[16] Sequitur Cicero, cuius se ingenio maxime iactat Italia, qui istis principiis ad nomen nunquam desiturum pervenit. Post hunc est Germanicus caesar, Augusti ex adoptatione nepos, quem imperatorem toties optavit, sed non tam felix, Roma.[17] Eius poema hoc, quod nos perfectum nunquam antehac editum divulgamus, maximi fecere patres christiani et eius testimonio usi sunt libentissime. Ovidius quoque hunc maximum vatem celebrat,[18] quem titulum Augusto non tribuit. Ultimo loco est Avienus, cuius luculentum carmen commendat Hieronymus[19] magisque se ipsum.

Accesserunt singulis a nobis notae, in quibus emendatorum et pristinae veritati restitutorum locorum numerum si referrem, aut mendax aut mei amans iudicarer. De Ciceronianae metaphraseos, cuius duplum tantum desiderabatur, reliquiis, meis versibus interpolatis, nihil etiam dico.[20] Explicavimus in notis quicquid aut ad ipsos authores intelligendos aut ad Phaenomenon πραγματείαν pertinet. Addidimus notas ad imagines, in quibus omnium siderum schemata eorundemque necnon stellarum nomina Arabica, Hebraica, Graeca et Latina, una cum interpretationibus et caussis protulimus, quod non parvam iis qui astronomicis libris operam dabunt utilitatem praestabit.[21] Ut vestra respublica sine navigatione non consistit, ita nec navigatio sine astronomia, nec astronomia sine nominum quibus stellae a variis linguis indigetantur cognitione. Quare, illustres, potentes, invicti domini, laborem hunc meum in hac aetate mea - si recte iudico - non despiciendum, nec publico inutilem, pacata fronte suscipite et maiora aliquando a me expectate.

13 Callimachus, *Epigrammata* 29, 4.

14 Op grond van de toenmaals beschikbare scholiën vervaardigde Rufus Festus Avienus (4e eeuw na Chr.) een uitgebreide vertaling van Aratus' 'Phaenomena'. Met deze vertaling sloot Grotius zijn *Syntagma Arateorum* (*BG* no. 413) af.

15 De grammaticus Priscianus (6e eeuw na Chr.) verwijst enkele malen naar een 'Caesar in Arato', met wie hij vermoedelijk Caesar Germanicus bedoelt en niet, zoals Grotius veronderstelt, Julius Caesar. Zie Priscianus, *Institutiones grammaticae* 7, 74, en *De figuris numerorum* 32 (H. Keil, *Grammatici Latini* II, p. 351, r. 4, en III, p. 417, r. 1). Julius Firmicus Maternus (4e eeuw na Chr.), auteur van een werk over astrologie, noemt Julius Caesar als schrijver van enkele verzen over Aratus (*Mathesis* 2, (praef.), 2).

16 *Handelingen* 17: 28.

17 Gaius Julius Germanicus was een adoptiefzoon van keizer Tiberius; ofschoon hijzelf nooit keizer is geweest, wordt hij vaak met de titel 'caesar' aangeduid.

18 Ovidius, *Amores* 1, 15, 16.

19 Hieronymus, *Commentaria in Epistolam ad Titum*, cap. I, vers. 12 (*PL* XXVI, p. 606-607 (706 D)).

20 Grotius vulde de lacunes in Cicero's vertaling van Aratus in hetzelfde metrum aan.

21 Naar de afbeeldingen in het handschrift van Germanicus' 'Aratea phaenomena' (Leiden, UB, Cod. Voss. Lat. Q 79) maakte Jacob II de Gheyn een groot aantal gravures (I.Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheyn* I, p. 44-45 en II, p. 58).

Deus Opt[imus] Max[imus] vos omnes et singulos nostris rebus servet incolumes optimosque vestros conatus quam optime foelicitet,

vestrae ill[ustrissimae] Pot[entiae] et Clem[entiae]
devotissimus et subditissimus,
H. Grotius.

Hagae vestrae Comitatensi, VII Calend[as] Augusti anno 1600.

22A. [1601, zomer]. Aan de Lezer.[1]

Lectori.

Instituti nostri quae fuerit ratio, quisquis es, ex ea quae ad Galliarum principem scripta est epistola[2] intelligere potuisti ideoque non multis mihi hic compellandus. Tragoediae prolixitatem si accusas, hoc habe. Si placitura erat non poterat nimis longa, si displicitura non satis brevis fieri; excusabit tamen argumenti foecunditas, si quid hac in re peccatum est. Quanquam cur peccatum, cum etiam exemplo possit defendi? Et quaeso, quis unquam modum statuit aut statuerit? Quisque sui operis magister. Stylus non videtur cothurno dignus? Causam non dico quo minus ita sit, nam scio etiam esse quibus nemo post Senecam[3] satisfacit, nec ille quidem integer. Mantissae[4] loco habes sacrorum carminum cumulum, aut ἐπίμετρον. In eo, speciminis loco, Evangeliorum quatuor initia versibus vidisti expressa; deinde hymnos et psalmos aliaque nonnulla quae reperire potui. Nam sunt et alia non pauciora eiusdem generis, quae nunc in manus non venerunt; et si qua venerunt, ea omissa sunt, ne opus in nimiam molem excresceret. Pleraque horum carminum mihi in itineribus lusa, dum aliud quod agam non invenio. Unde rudiora forte erunt quam oportuisset abs quoquam proficisci qui cum funderet, poeticam supellectilem ad manum habuisset.[5] Ego tempus fallere volui et quia ne pugillares quidem saepe in promptu, memoria potius mecum certare quam ingenio. Ultimo hoc loco nobilis apud nos matronae est epicedium,[6] quod dum reliqua imprimuntur, sub manu natum. Id si sacrum non est, at omnino profanum dici non potest.

Hoc opusculum si tibi placuisse intelligam, erit quod mihi gratuler laborisque non poenitebit. Alia etiam varii argumenti partim perfecta, partim affecta, istis stimulis accensus publico non invidebo.[7] Primum in sacris dialogus, cui Philarchaeo[8] nomen, iam in manibus est, in quo Mosis sacra historia plurimis ethnicorum firmatur testimoniis, si tamen ita loquendum de re quae per se firma externo ad fidem auxilio non eget. In eo multa ex Aegyptia, Phoenicia, Orphica, Pythagorica theologia non contemnenda promentur. In iure - quanquam plus temporis forensi actioni quam nudae scientiae exercitio tribuendum existimem[9] - tamen haec, si fata sinent, lucem non effugient, ne quis posthac criminetur nos musarum deliciis inescatos Themidis non frequentasse sacrarium. Commentarius in sex leges difficillimas, quas damnatas vocant, iam ante biennium absolu-

1 Brief aan de lezer in *Sacra in quibus Adamus exul tragoedia*, Den Haag 1601, p. 54-55 (*BG* no. 21, rem. 8). Met een Nederlandse vertaling ook gedrukt in *Dichtw.* I 1a, p. 294-297. Zie voor een uitgebreid commentaar *Dichtw.* I 1b, p. 198-202.

2 De opdrachtbrief die aan de *Sacra* voorafgaat en die gericht was aan Henri II de Bourbon, prins van Condé, dd. 18 augustus 1601. Cf. *Dichtw.* I 1a, p. 20-27 (anastatische herdruk van de ed. 1601, met Nederlandse vertaling) en no. 23 (dl. I).

3 Lucius Annaeus Seneca, de Jongere, (ca. 5 v. Chr. - 65 na Chr.) schreef behalve filosofische werken ook tragedies.

4 'mantissa', op-, aan- of bladvulling'; het woord, dat hier de 'Sacrorum carminum cumulus' (*Dichtw.* I 1a, p. 188-273) aanduidt, komt in het klassieke Latijn slechts een enkele keer voor.

5 'poetica supellex', literaire hulpmiddelen, naslagwerken.

6 Het epicedium gewijd aan Geertrui († 25 juni 1601), oudste dochter van Johan van Oldenbarnevelt (*Dichtw.* I 1a, p. 274-293).

7 Zie ook, voor een later overzicht van uit te geven werken, Grotius' autobiografie (hs. Leiden, UB, Pap. 11A; ed. [J. Meursius], *Illustris Academia Lugd-Batava, id est Virorum clarissimorum icones, elogia ac vitae* ..., Leiden 1613 (*BG* no. 711)).

8 De 'Philarchaeus' ('liefhebber van de Oudheid') is in deze vorm niet uitgegeven en verloren gegaan. Wellicht verwerkte Grotius het geschrift in zijn *Bewijs van den waren godsdienst* en in *De veritate religionis christianae* (*BG* nos. 143 en 944). Zie *BG* no. 944, rem. 3 (suppl.) en *BsG* nos. 474 en 483.

9 Sinds half december 1599 was Grotius als advocaat in Den Haag werkzaam.

tus.[10] Pandectarum eclogae indigestae sunt et tertia parte imperfectae.[11] Institutionum Iustinianearum ἔμμετρος μετάφρασις dimidio sui ante annos aliquot expedita est.[12] His accedant in Papianum posterioris aevi iurisconsultum,[13] et ea quae apud Isidorum de iure traduntur, notae.[14] Ad civilem scientiam spectant nostratis reipublicae cum aliis olim nobilibus successuumque inter se comparatio;[15] et alia, ut spero, ad historiam eorum quae in mea patria meo aevo aut circiter illud accidere.[16] Ad humaniores literas quod attinet, paratae sunt ad Orphicos hymnos, quos Onomacrito Tatianus videtur asscribere, notae,[17] et si ea tanti, profanorum carminum farrago, in quibus silvae, elegiae, odae, epigrammata cum sacrorum reliquiis.[18]

Quae omnia sensim ea me conditione praestiturum confido, si Deus et vitam dederit et valetudinem et otium. Nam quicquid horum defuerit, profiteor me non obligatum. Neque haec ambitiose, sed vere a me dicta esse, amici testes sunto, quos nihil meorum operum latet quique sciunt ei rei unice me operam dare, ut publico natus publico ostendam octodecim hos annos non abiisse mihi otiosos, etsi forte futuri sunt qui me nihil egisse dictitent. Sed illorum vocibus non deterreor.

Errata in hoc opere pauca me praesente, absente plura commissa sunt, ut plerunque hoc infortunio laboro. Itaque eorum quae inter legendum te morari poterant, catalogum cum paginae versuumque numero in operis principio quaere, et, si me amas, corrige et salve.

Finis.

10 Een nooit uitgegeven commentaar op zes plaatsen in de *Digesta* en de *Codex Iustinianus*, die alle aanvangen met het woord ‘damnatur’, vandaar ‘leges damnatae’ (*Digesta* 5, 2, 19; 12, 1, 40; 12, 1, 41; 12, 6, 38; 28, 2, 29 en *Codex* 3, 36, 24).

11 Misschien het eerste ontwerp van (een gedeelte van) Grotius' *Florum Sparsio ad Ius Iustinianeum* (*BG* no. 791).

12 Van deze metrische bewerking van Justinianus' ‘Instituten’ publiceerde Grotius een klein gedeelte (*Institutiones* 2, 1) in de *Poemata Collecta*, Leiden 1617 (*BG* no. 1; vgl. *BG* no. 222).

13 Handschriftelijke aantekeningen van Grotius bij het ‘Liber Papiani’, tegenwoordig aangeduid als de ‘Les Romana Burgundionum’, zijn bewaard gebleven in een exemplaar van de *Codex Theodosianus* (ed. Lyon 1566, KB, Stockholm) en uitgegeven door P.J. Verdam, *Een commentaar van Hugo de Groot op de Lex Romana Burgundionum*, Amsterdam 1963. Het ‘Liber Papianus’ werd toegeschreven aan een jurist, Papi(ni)anus, die in de tijd van Theodorik (493-526), koning van de Oostgoten, zou hebben geleefd.

14 Isidorus van Sevilla (Hispalensis) (7^{e} eeuw na Chr.), auteur van de *Etymologiae*, waarvan 1, 10 en 5, 1-27 over het recht handelen. Grotius' aantekeningen zijn verloren gegaan.

15 Uitgegeven in *Parallelon rerumpublicarum liber tertius* (*BG* no. 750).

16 *Annales et Historiae de rebus Belgicis*, in 1657 uitgegeven (*BG* no. 741).

17 Deze ‘Notae in hymnos Orphei’ zijn niet bewaard gebleven. Grotius putte eruit bij de redactie van zijn *De veritate religionis christianae* (*BG* no. 944; vgl. *BsG* no. 477 en p. 209). Het orfisme was een mystieke stroming, die haar naam ontleende aan de mythische zanger Orpheus, aan wie ten onrechte vele orfische hymnen werden toegeschreven. Voor de toeschrijving van de hymnen aan de dichter Onomacritus (6/5^{e} eeuw v. Chr.), zie Tatianus (2^{e} eeuw na Chr.), *Oratio ad Graecos*, cap. 41 (ed. J.C.Th. Otto, p. 156-158).

18 Hier spreekt Grotius voor het eerst over de inhoud van zijn in 1617 verschenen *Poemata Collecta*. Deze bundel bevatte onder meer drie boeken ‘Silvae’, een boek ‘Elegiae’, drie boeken ‘Farrago’ en twee boeken ‘Epigrammata’.

23A. [1601, najaar]. Van D. Heinsius.[1]

Daniel Heinsius Hugoni Grotio. S[alutem] p[lurimam dico].

Ex quo a te decessi, mi Groti, tecum fui tamen, nec potui non inter eundum ἀναπεμπάζειν sermones ultro citroque inter nos habitos. Delphos igitur veni plenus tui Leydamque tandem, quo me Hercule - ut cum Plinio fere loquar[2] - vacuum ex deambulatione stomachum, non tamen pugillares tuli. Tu interea ineptum hoc epigramma habe, cras ut spero me visurus, ego vero carmen tuum.

Vale, meum decus et huius saeculi.

Crastino ut spero die ante prandium me sistam tibi Delphosque, si placet, nos simul conferemus.

Ingens cothurni splendor,[3] augustum caput,
qui syrma voce regia sacrum trahis
soccoque magnum tundis exultans solum,
tandem renatae maxime orchestrae pater,
ignosce fasso, cogitur retro tuus
pedem referre cultor et suavibus
regni prioris exulare finibus,
exulque quamdiu exulem spectat tuum
magnae videtur urbis et Quiritium.
At tu, profane faecis antiquae pater,
imbellis Euan, matre prognate e Deo,
unquamne legeis, Bacche, transilui tuas
Nonnumve laesi, dum tuli praesens opem
Phoebeiamque vulneri admovi manum?
Baccharis, Heinsi, Bacchus haud usquam tuus
sublime thyrso parcius pectus quatit.
At illa rerum magna culpanda est tibi
natura nutrix obstetrixque, quae prius
noverca cunctis Grotio mater fuit,
senex ephoebus ille, quem Batavia
miratur omnis, optat Hetruscus sibi
omnisque Gallus, ille cum puer fuit
vir esse c[o]epit, namque relliqui viri
tandem fuere, Grotius vir natus est.

Adres: Clarissimo doctissimoque iuveni Hugoni Grotio, domino et amico suo. Ten huyse van monsieur Johannes Wttenbogaert, dienaer des goddelicken woorts.[4] In Den Haeghe. Den bode zijn loon.

1 Hs. Den Haag, KB, 76 D 24, eigenh. oorspr., met als toevoeging op hetzelfde blad het gedicht ‘Ingens cothurni’, gedrukt in *Dichtw.* I 1a, p. 312-313. Voor een overzicht van Heinsius' en Grotius' publicaties waarin het gedicht (met gewijzigde versvolgorde) verscheen, zie A. Eyffinger, *Inventory of the poetry of Hugo Grotius*, p. 20 en 36 (‘Tandem renatae’) en *Dichtw.* I 1b, p. 213, ad p. 313. Met zijn brief en gedicht bedankte Heinsius voor de toezending, in augustus-september 1601, van de *Sacra in quibus Adamus exul tragoedia* (*BG* no. 21).

2 Vgl. Plinius Minor, *Epistulae* 1, 6, 1-2.

3 Voor een commentaar op het gedicht zie *Dichtw.* I 1b, p. 213-215.

4 Niet lang nadat Grotius in december 1599 tot advocaat was beëdigd, nam hij zijn intrek bij Johannes Wtenbogaert aan de Hofsingel (Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 13; Rogge, *Wtenbogaert* I, p. 76).

27A. [1602]. Van J. ten Grootenhuys.[1]

Hugoni Grotio s[alutem] p[lurimam] s[cribo].

Amor meus, qui in te est, firmaque illa, quam me tecum habere confido, amicitia has ad te, mi Groti, litteras dare cogit simulque opem tuam in pia causa implorare.

Ante menses aliquot principi nostro mola frumentaria ab Amsterodamensi quodam, Gerardo Rikelsman,[2] exhibita est[3] et ab illo mirum in modum ob futuram ex illa in castris utilitatem approbata, adeo ut plures sibi ante Maium confici voluerit et privilegium Rikelsmanno cum interdictione aliorum de non faciendo intra decennium pollicitus fuerit. Quod cum vergat in praeiudicium ipsius inventoris, qui et molam exhibitam confecit,[4] illius te nomine officiosissime rogatum velim, ut ex Stevino,[5] domino Melandro[6] vel aliis familiaribus tuis cognoscas, an et quale privilegium illi datum vel promissum sit. Si datum, cum illud per subreptionem et obreptionem acciderit,[7] num remedium nobis aliquod restet; si nondum[8] datum, sed promissum tantum, num et nobis petendi licentia futura sit et quomodo. Nec enim soli id habere contendimus, sed una cum Rykelsmanno privilegio illo frui lubenter cupimus. Illius enim sumptibus, nostra autem arte et industria excogitatam dicimus.[9]

Super quae omnia et responsum et consilium tuum expecto, mi Groti, quamvis enim te pluribus et gravioribus implicatum negotibus[10] non dubitem - nec enim quiescere posset unquam tua bonarum artium foecundissima natura et divinorum ingeniorum flamma purissima -. Spero tamen haec te non magis gravate Grotenhusii tui causa facturum quam ille avidissime erit arrepturus occasionem Grotio suo ob praeterita et futura iam merita gratificandi.

Quo voto finio et me tuae amicitiae, te autem cum omnibus notis, domino consiliario inquam Potteio,[11] protectioni divinae commendo. Vale et salve ab eo, qui tibi addictissimus,

1 Hs. Den Haag, KB, 76 D 26: 3, eigenh. oorspr. Dr. Jan ten Gro(o)tenhuys (1573-1646) studeerde rechten in Leiden (immatriculatie 1 augustus 1587; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 22), Heidelberg en Bazel; nadien was hij als koopman gevestigd te Amsterdam, waar hij verschillende belangrijke functies in de magistratuur bekleedde en uiteindelijk, in 1621, tot hoofdschout opklom (*Dichtw.* I 2a/b 3, p. 294 en I 2a/b 4, p. 109). Zie voor de datering van deze brief *infra*, n. 2, 3 en 12.

2 Gerrit Rekelsma of Rijkelsma, koopman te Amsterdam. Hem werd op 12 januari 1602 octrooi verleend voor een transportabele korenmolen, die vanwege zijn handige formaat in oorlogstijd 'in belegerde plaetsen, te velde ende anderssints' goede diensten kon bewijzen. Rekelsma kreeg van de Staten-Generaal opdracht zes van deze molens te leveren (G. Doorman, *Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden*, p. 107; *Res. SG 1576-1609*, XII (1602-1603), p. 319).

3 Deze demonstratie in aanwezigheid van prins Maurits moet vóór 12 januari 1602 hebben plaatsgevonden. De brief is derhalve niet lang na die datum geschreven.

4 Wellicht gaat het hier om een zekere Gijsbert Pietersz., want in 1605 diende Rekelsma bij de Staten-Generaal een bezwaarschrift in, waarin hij zich erover beklaagde dat Gijsbert Pietersz., een timmerman uit Amsterdam, korenmolens fabriceerde waarop hij, Rekelsma, een octrooi had (*Res. SG 1576-1609,* XII (1602-1603), p. 520).

5 Simon Stevin (1548-1620), sinds 1593 ingenieur en kwartiermeester van het Staatse leger (*Het Staatsche leger* II, p. 266-267).

6 Johannes Melander (Milander, Eppelman) (ca. 1546-1621), heer van Poederoyen, secretaris van Maurits (*Dichtw.* I 2a/b 4, p. 148-149).

7 Zie voor deze termen onder meer *Codex Iustinianus* 1, 14, 2 en *Digesta* 2, 4, 10.

8 Het hs. heeft: 'nundum'.

9 De molen was dus ontworpen door de cliënt van Ten Grootenhuys, maar ontwikkeld op kosten van Rekelsma.

10 Lees: 'negotiis'.

11 Enoch Pottey, een gemeenschappelijke vriend van Grotius en Ten Grootenhuys, had zich op 27 april 1590 te Leiden ingeschreven ('Enoch Potterus Londinensis'; *Album studiosorum*

J. Grotenhuys.

Acad. Lugd. Bat. I, kol. 27) en op 7 mei 1594, samen met Ten Grootenhuys, aan de universiteit in Heidelberg. Later diende hij als advocaat in Den Haag, waar hij evenals Grotius een tijdlang bij Johannes Wtenbogaert onderdak vond (*Dichtw.* I 2a/b 4, p. 109).

Adres: Clarissimo et consultissimo iuveni Hugoni Grotio, iurisconsulto, causarum patrono, Hagam.

In dorso maakte Grotius aantekeningen over de uitgave van zijn gravuregedichten op de zeilwagen.[12]

30A. 1602 april 1. Van Janus Gruter.[1]

S[alutem] p[lurimam dico].

Grotium cur amarem, erat causa non simplex. Patrem noveram olim in Academia Batavum.[2] Videbam filium patrissantem, imo, quod utrique votivum est, pr(ae)ire patrem. Pro eo ergo quo sum animo in amicorum prolem, in litera(s) et virtutem, non potui quin tacita observareris a me dignatione; nec id solum, etiam affectum meum prodii, impatientem latere diutius, ad d[ominos] Vulcanium,[3] Bertium,[4] Scriverium,[5] Tibi id adeo pretium magni, ut dignatus luxuriare in laudes meas toto divinorum carminum segete.[6] Quid ni enim sic voces, quos nemo scribat nisi Musis et Gratiis, etiam[7] et Pallade et Mercurio praeeuntibus. Eo munere quam me tibi addixeris, quid aut cur dicam? Res ipsa loquitur. Doleo solum nihil esse in me quo huic tuo beneficio, ut cum Plauto loquar, redhostiam.[8] Quod unum possum, dedo tibi dedicoque in solidum hanc animam, hunc animum: quem sane inter cultores tuos si admiseris, dabo operam experiaris hominem non omnino ingratum quique in hoc suo exilio, vix pristini nominis umbra, vero tamen pretio aestimet dona benevolentium. Et id tibi, mi Groti, sufficiat, dum Fortuna novercalem remota vultum rotam suam vertet; quodsi ante defungar, at dole potius quam querare meam vicem, qui quaesita omni occasione exolvendi non dico sed testandi debitum, eam non inveni. Id facies spero, neque enim possit aliter tam bene natus, tam bene educatus

12 Grotius schreef 22 epigrammen op Stevins' uitvinding van de zeilwagen, in het voorjaar van 1603 gedrukt rond een gravure met als bijschrift *Currus veliferi illustrissimi principis Mauritii volitantes*, Leiden 1603 (*BG* no. 395).

1 Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. inv. no. 524: a, eigenh. oorspr. Janus Gruter(us) (De Gruytere) (1560-1627), afkomstig uit Antwerpen, jurist, filoloog en Neolatijns dichter, vestigde zich na vele omzwervingen te Heidelberg, waar hij geschiedenis doceerde en ook het beheer over de Bibliotheca Palatina voerde (*NDB* XVII, p. 238-240).

2 Volgens het *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 1 schreef 'Johannes de Groot Delfensis' zich op 5 februari 1575 als derde student aan de Leidse universiteit in. Gruter ontbreekt in de immatriculatielijsten, maar het staat vast dat hij in november 1577 lidmaat van de Academie was (H.J. Witkam, *Immatriculatie en recensie in de Leidse Universiteit van 1575 tot 1581*, Eerste stuk (tekst), Leiden 1975, p. 17, 20 en 23).

3 Bonaventura Vulcanius doceerde sinds 1581 Latijn en Grieks aan de Leidse Academie.

4 Janus Gruter en Petrus Bertius hadden te Leiden samen ten huize van de hoogleraar Hebreeuws Hermannus Rennecherus (Reynecherus) gewoond. Voor de betrekkingen tussen Gruter en Petrus Bertius, sinds 1593 subregent van het Leidse Statencollege, zie L.J.M. Bosch, *Petrus Bertius (1565-1629)*, p. 24.

5 Petrus Scriverius studeerde sinds 6 augustus 1593 aan de Leidse universiteit (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 36).

6 Op verzoek van Bonaventura Vulcanius schreef Grotius in 1601 een omvangrijk lofdicht voor Gruter ('Orbis supremi pignus'), dat gedrukt werd in Gruters *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani, in corpus absolutissimum redactae*, Heidelberg, 'ex officina Commeliniana', 1602-1603. Vgl. no. 14 (dl. I); *BG* no. 256; *Dichtw.* I 2a 2, p. 130-139, en W. Port, *Hieronymus Commelinus 1550-1597. Leben und Werk eines Heidelberger Drucker-Verlegers*, Leipzig 1938, no. 213.

7 Een vouw in het briefpapier maakt de lezing van dit woord onzeker.

8 Vgl. Plautus, *Asinaria* 377.

proximusque eis qui me beneficiis suis ita circumcingunt ut oculos attolere non audeam aut vocem: Scaligerum puto ac Dousam, quorum heic lectissimis suis versibus et Latina

et nostrate lingua scriptis me honestiorem reddere nunquam intermittit,[9] quamvis silentem; iste ab alto illo diorum fastigio ac dignitatis mea causa descendit ad aerumnam plus quam Herculeam, concinnandi indices in Inscriptiones.[10] Haec beneficia intererat seculi sciri omnibus toto orbe. Id ego cum nequeam, vos quos meliore aspectu dignatum est caelum, facite vel exempli causa.

Sed iam abrumpo cum voto meus maneas perpetuo, ut ego tuus. Scribendi ad me occasio certissima est, si committantur literae Amsterodami Johanni Commelino.[11]

Tuus omni studio atque observantia,
Gruterus.

Francfurti, extemplo tertio ante Pascha die 1602.[12]

Habes hic Martialem nostrum,[13] quem censurae tuae subiicio.

Adres: Clarissimo praestantissimoque domino Hugoni Grotio, i[uris]c[onsulto] et philologo et poetae non e multis, ut et amico.

9 Janus Dousa's gedicht op Gruters uitgave van de Latijnse inscripties sluit de lange rij lofdichten die aan de uitgave vooraf gaat. Nederduitse poëzie van Dousa op Gruter is evenwel niet bekend (C.L. Heesakkers, *Janus Dousa en zijn vrienden*, p. 38).

10 Josephus Justus Scaliger, de drijvende kracht achter Gruters uitgave van de inscripties, vervaardigde 24 systematische indices die ongeveer 200 foliopagina's beslaan (A. Grafton, 'J.J. Scaliger's indices to J. Gruter's *Inscriptiones antiquae*', in: *Lias* 2 (1975), p. 109-113).

11 De *Inscriptiones antiquae totius orbi Romani* werden uitgegeven door de Heidelbergse drukker Hieronymus Commelin. Na diens dood zette Jan I Commelin (1548-1615), koopman en uitgever te Amsterdam, met andere verwanten de Heidelbergse drukkerij voort en onderhield zo nauwe contacten met Gruter, die nog andere uitgaven door deze firma liet verzorgen. Zie C.P. Burger Jr., 'De boekverkoopers Commelin te Genève, Heidelberg, Amsterdam en Leiden', in: *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen* 9 (1911), p. 145-176; C.P. Burger Jr., 'Amsterdamsche boeken op de Frankforter Mis 1590-1609', in: *Het boek* 23 (1935-1936), p. 192; J.G.C.A. Briels, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630...*, Nieuwkoop 1974, p. 252-253.

12 Gruter was gewoon zijn brieven naar de Juliaanse kalender te dateren. Pasen viel volgens deze kalender in 1602 op 4 april. Zie Chr. de Paepe. 'Une lettre inédite de Janus Gruterus à Hadrianus Marslarius', in: *Humanistica Lovaniensia* 29 (1980), p. 239-241.

13 M. Valerius Martialis, *Epigrammaton libri XV*, emend. a Jano Grutero, Frankfort aan de Main 1602.

32A. [1602] juli-augustus. Aan [D. Heinsius].[1]

** i[uris]c[onsulti] epistola.

Exspectabamus ab hirco[2] aliquid arunco dignum. Fefellit opinio. Exortus est Tragoraster parvulus,[3] dignum patella operculum.[4]

> Fabula suppositum narrat pro virgine cervum.[5]
> At nunc, pro capro, Brassica supposita est.

Video iam et mirari lectorem tam abruptum atque praeceps exordium; Brassicam aegre ferre, quod nomen effeminaverim. Sed veniam dabit, nam citra controversiam Brassica 'fuste' est mollior, quem ille θηλύνει.[6] Quid igitur vetat, quominus diebus his Canicularibus, dum prolatae sunt res,[7] eamus spectatum scabentes mutuum mulos?[8] Ridebimus Brassicam et in Brassica Tragoram. Nam ille ex huius sterquilinio gemmas colligit[9] placentque unice illius palato

> Annales Tragorae cacata charta.[10]

Adeo verum est quod Plinius tradidit, verum 'Brassicae laetamen esse fimum asininum'.[11]

Videamus itaque quid sit hoc 'saliare'. Carmen enim puto scriptum antiquis vocibus,

1 Gedrukt in *Iani Philodusi ad calumnias Jacobi Brassicae pro Jano Dousa et se responsio placida*, Leiden 1603 (Parijs, Bibliothèque Nationale, Z 3037bis en Leiden, UB, 458 B 27), p. 13-16, en *Dichtw.* I 2a/b 3, p. 246-250. Zie voor de datering *infra*, n. 7. De brief, door 'Janus Philodusus' (p. 12) aangekondigd als een aan hemzelf gericht schrijven van een zekere 'clarissimus iurisconsultus', vormt een kleine schakel in de langdurige polemiek tussen Leidse humanisten als Dousa, Heinsius, Baudius en Scriverius enerzijds en de historieschrijvers Petrus Bockenberg (1548-1617) en Jacob Cool (Brassica) († 1637) anderzijds. Het auteurschap van Grotius is gebaseerd op een handschriftelijke aantekening 'Hugonis Grotii' bij de titel 'i[uris] c[onsulti] epistola' in het Parijse exemplaar Z 3037bis (p. 13). De briefschrijver reageerde op Jacob Cool, *Saliare Iacobi Brassicae Roterodami ad I. Philodusum, cognomento Trifaucem*, Leiden, 'ex typographico Christophori Guyotii', 1602. Zie voor de context van deze brief *Dichtw.* I 2a/b 3, p. 239-246, en de aldaar vermelde literatuur, in het bijzonder B.A. Vermaseren, 'P.C. Bockenberg (1548-1617), historieschrijver der Staten van Holland', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 70 (1956), p. 1-57.

2 'hircus' (bok), een toespeling op Petrus Bockenberg, in de polemiek ook wel aangeduid als 'Tragoras' (τράγος, bok, ὄρος, berg); vgl. no. 60 (dl. I).

3 Jacob Cool, het 'hulpje' van Tragoras.

4 Otto, *Die Sprichwörter*, p. 267-268; Erasmus, *Adagia* I, X, 72 (972) (*LB* II, kol. 387; *ASD* 11-2, p. 468-470).

5 Vgl. Ovidius, *Metamorphoses* 12, 34.

6 'fustis' werd door Cool vrouwelijk gebruikt: *Saliare ad I. Philodusum, cognomento Trifaucem*, p. 6: '... roboream fustem ...'. Niet alleen op dit punt, maar ook in veel andere opzichten stemt de kritiek van de anonieme briefschrijver overeen met de bezwaren die 'Janus Philodusus' zelf tegen Cool aanvoerde (*Ad calumnias Jacobi Brassicae*, p. 5-12).

7 De hondsdagen, de heetste tijd van het jaar (19 juli - 18 augustus). Het is mogelijk dat de anonieme rechtskundige zijn brief pas in de zomer van 1603 op schrift stelde.

8 Erasmus, *Adagia* I, VII, 96 (696) (*LB* II, kol. 300; *ASD* II-2, p. 224-225).

9 Vgl. Phaedrus, *Fabulae* 3, 12 (ed. B.E. Perry, p. 278).

10 Vgl. Catullus, *Carmina* 36, 1-20: 'Annales Volusi, cacata charta' en Grotius, *Dichtw.* I 2a/b3, p. 251, r. 11-13: '... Nisi putamus/Nasi scommatibus Catulliani/Indignas Volusi fuisse chartas!'.

11 Plinius Maior, *Naturalis Historia* 19, (41), 138.

ut illa olim ne sacerdotibus quidem suis intellecta.[12] Quaerendus forte Aelius Stilo,[13] ut sciamus quid sit ‘pa’ et ‘po’, ‘pilomnae’, ‘poplae’ et ‘topper’ et ‘antigerio’ et ‘cerusmanus’ et centum monstra verborum. Nam quae sunt Saliaria, nisi Minervii versus et Iunonii et Janualii[14] - est autem et hic de Jano nescio quid - similesque deorum hymni, aut certe axamenta illa,[15] in quibus Mamurium celebratum cognovimus?[16] At hic nihil horum, nisi forte ‘malefacium’ et ‘forispatium’[17] inde est, atque huiusmodi ‘foriae’.[18] Nam ‘porcus femina’[19] non dubie est a Numae saeculo. Nec unquam Brassicae tam bona vox excidisset, nisi in Nizolio esset alicubi.[20] Quodsi tam bene Ciceronem pervolvisset quam Nizolium, scivisset profecto in emendatissimis exemplaribus vocem ‘obtrectari’ scriptam, nec uno in loco.[21] At nos credebamus Brassicam ‘senibus ad focum’ historiam scribere;[22] ille ornat pulpitum Nizolio, Calepino,[23] Perotto[24] et Adagiis Erasmi et Junii.[25] Hinc sint illae paroemiae, quas, ne non satis suae viderentur, abutendo ubique corrumpit. Haec officina ‘leunculos’ nobis dedit ‘compactiles’, ‘risum Chium de parasito, tanquam de hoste suo’, ‘Jovis suffragium’, ‘Bioneos sermones’, ‘glossogastores’, ‘botros’, ‘fucos’, ‘scapulas’ et ‘frontem’, ‘salivam lingere’, ‘nitrum’ denique, ‘cucurbitas’, ‘amaracinum’ et ‘nasturtium’.[26]

12 Het ‘Carmen saliare’, ter ere van Mars gezongen door de Salii, een godsdienstige gemeenschap in Rome.

13 De filoloog en grammaticus Lucius Aelius Stilo Praeconinus (154-90 v. Chr.) zou een *Interpretatio carminum Saliorum* (Varro, *De lingua Latina* 7, 2; Sextus Pompeius Festus, *De verborum significatu* p. 141 M.; ed, W.M. Lindsay (Teubner), Leipzig 1913, p. 124) geschreven hebben. Door opsomming van woorden als ‘pa’, ‘po’, ‘pilomnae’, etc., die in de Oudheid gebruikt werden in de *Carmina saliaria* (bijv. Festus, *De verborum significatu* p. 205 M; ed. W.M. Lindsay (Teubner), Leipzig 1913, p. 222-224), maakte de briefschrijver het *Saliare* van Cool belachelijk. Vgl. Quintilianus, *Institutio oratoria* 1, 6, 40.

14 ‘Janualius’, een zeldzaam adjectief van Janus, de god met het dubbele gezicht; vgl. Varro, *De lingua Latina* 5, 165.

15 ‘Axamenta dicebantur carmina Saliaria, quae a Saliis sacerdotibus componebantur, in universos homines composita’ (Festus, *De verborum significatu* p. 3 M; ed. W.M. Lindsay (Teubner), Leipzig 1913, p. 3).

16 Mamurius, een smid die op bevel van de Romeinse koning Numa Pompilius (715-673 v. Chr.) elf copieën van een goddelijk schild vervaardigde om dieven om de tuin te leiden, ter beloning waarvan hij in het ‘Carmen saliare’ werd opgenomen.

17 Zie Jacob Cool, *Saliare*, p. 7 en 13.

18 Niet teruggevonden.

19 Jacob Cool, *Saliare*, p. 5.

20 Marius Nizolius publiceerde in 1536 zijn *Observationes in M.T. Ciceronem*; vanaf 1551 verscheen zijn vaak herdrukte *Dictionarium seu thesaurus Latinae linguae*.

21 Cools *Saliare* was het antwoord op *Jani Philodusi, Petri Philomusi filii, Antonii Tragoctoni nep. adversus nuperum Petri Cornelissonii Bockenbergii scriptum pro Jano Dousa Nordovici domino responsio. Item Lusus variorum in Tragoram cognomento Brassicam. Omnia cum glossis suis iam recens edita*, Leiden 1602. In dit laatste geschrift (p. [A2^{r}]) wordt de vorm ‘obtrectari’ gebruikt, waar volgens Cool op grond van een passage in Cicero's *Philippica* (10, (2-3), 6) ‘obtrectare’ de voorkeur had verdiend (*Saliare*, p. 10). Hierop verwijt de anonieme briefschrijver hem geen betrouwbare edities te hebben geraadpleegd.

22 Jacob Cool, *Saliare*, p. 5.

23 Ambrosius Calepinus, samensteller van een vanaf 1510 veelvuldig herdrukt en uitgebreid woordenboek.

24 Nicolaus Perottus, auteur van een in 1499 gepubliceerde *Cornucopia linguae Latinae*. De briefschrijver verwijst naar een marginale aantekening (Jacob Cool, *Saliare*, p. 10), waarin wordt gesteld dat genoemde lexicologen de vorm ‘obtrectari’ vermijden.

25 Een reactie op Cools sneer (*Saliare*, p. 7-8) dat er aan de door Erasmus en Hadrianus Junius verzamelde adagia een nieuw moest worden toegevoegd: ‘Janus Talpa’ (Janus de mol). Cool was van mening dat Janus Philodusus blind was voor de juiste vormen van het Latijn.

26 Zie *Saliare*, resp. p. 9, 4, 10 (in de marge), 12, 12, 8, 11, 11, 11, 13, 8, 11, 8, en 9.

Videtur tamen et lexico Graeco usus. Nam unde alioqui comperisset λαρυγγίζειν notandum accentu duplici, quod non modo in contextu ita scriptum, sed in ora libri re-

petitum est,[27] ut observatu dignissimum, ne quis hoc scilicet operarum Guyoticarum[28] potius quam Brassicae Errratum [*sic*] crederet. At etiam fecit proverbia, non contentus describere. Nam quis ante illum dixit 'ululantem daemonem', et 'butyro circumlita diplomata'? Iam vero illa, 'quasi uno fasce colligare', et 'qui in vita tibi nullum detrimentum fecit',[29] eruditionis sunt reconditioris, et mirum ni ex Elegantiis Manutianis.[30] Illa vero, 'pectus tuum ingenuum nobis aperi, id est candidus esse voles'.[31] Item, 'tantopere non quod', et, 'forte Plautismus est elegans, ne quid hic ego mihi arrogem',[32] quam belle cohaerent? Quam sunt non publici gustus? Quam sapiunt Brassicam?

> Tam lepide lexes compostae, ut tesserulae omnes
> Arte pavimenti atque emblemate vermiculato.[33]

Nec minus istud 'quo pacto' pro 'quoquo pacto'[34] paucorum hominum est, hoc est Tragorae et Brassicae, nisi hic forte Naso Catullianus est.[35] 'Probus', inquit,[36] 'feror': magis credo, quam si 'esse' dixisset. Quid enim hoc homine potest esse nequius, qui invictos Bataviae Ordines, quasi per delicias 'suos' vocat?[37] Nobilissimo vero Dousae, sine cuius carminibus margines implere non potuit, parcere vult videri, ita tamen ut invidiam concitet, cum toties 'ipsum' vocat.[38] Putat, credo, nos omnes esse Pythagoristas, ut ipse est, nec aliud occinere quam semper αὐτὸς ἔφα.[39] At nos Hercule scimus τὸ μαλάκιον τραγορίδιον in illius verba iurasse,[40] Ionum more, quibus illud semper in ore: ναὶ μὰ τὴν κράμβην.[41] At quam triumphat in 'extranei' vocabulo,[42] quo nescio quem perstringit; nec enim meminit homo insulsissimus lectum sibi in Erasmi Chiliasin, ubivis patriam esse,[43] aut putat ullam sibi patriam esse, quem sapiens nemo unquam natum putavit.

27 *Saliare*, p. 13. Vgl. Erasmus, *Adagia* IV, IX, 96 (3896) (*LB* II, kol. 1163; *ASD* II-8, p. 224).
28 Cools *Saliare* was te Leiden gedrukt door Christoffel Guyot (1559-1605), tevens uitgever van de *Responsio placida* (J.G.C.A. Briels, *Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers*, p. 300-303).
29 *Saliare*, resp. p. 13, 5, 3 en 7.
30 De briefschrijver doelde op de aan Aldus Manutius (1547-1597) toegeschreven *Eleganze, insieme con la copia, della lingua toscana e latina, scielte da Aldo Manutio, utilissime al comporre nell'una e l'altra lingua*, Venetië 1558, en vele andere edities, bijvoorbeeld Aldus Manutius, *Elegantiae. Nunc primum a Jacobo Gaulterio ... Gallicae factae* ..., Luik (Henri Hovius) 1600.
31 *Saliare*, p. 13.
32 *Saliare*, p. 9 en 7.
33 Een variant op een bij Cicero, *De oratore* 3, 171, te vinden fragment van Gaius Lucilius (ca. 180 - ca. 102 v. Chr.); vgl. *Dichtw.* I 2a/b 3, p. 278.
34 *Saliare*, p. 5.
35 Catullus voert in *Carmen* 112 een lastige en breedsprakige persoon genaamd Naso ten tonele.
36 *Saliare*, p. 1.
37 *Saliare*, p. 5.
38 Cool rept enkele malen van 'ipse' als hij Dousa bedoelt (*Saliare*, p. 8 en 11).
39 Van Pythagoras zijn geen teksten overgeleverd, maar zijn volgelingen plachten zich op hem te beroepen met de formule 'hij heeft het zelf gezegd'.
40 Bedoeld is Jacob Cool als secondant van Bockenberg.
41 Deze vloek werd met name door de Ioniërs gebruikt om geheiligde namen te vermijden (Athenaeus, *Deipnosophistae* 9, 370 B-C; Erasmus, *Adagia* II, VI, 33 (no. 1533) (*LB* II, kol. 593; *ASD* II-4, p. 42).
42 Cool bezigt het woord 'extraneus' tweemaal (*Saliare*, p. 5 en 11).
43 Wanneer Cool stelt (*Saliare*, p. 11) dat hij de vaderlandse wetten heeft geëerbiedigd, herinnert de briefschrijver aan Erasmus' adagium dat de wijze overal zijn vaderland heeft: II, II, 93 (1193) (*LB* II, kol. 481).

Iam ab initio repetamus has paginas. Postquam ‘delatorem’ et ‘hybernas noctes’ et verba illis noctibus frigidiora legeris, invenies ἐπιφώνησιν plane divinam: ‘Quid porro egisse Brassicam putes, postquam accepit?’[44] Brassicam vero? Ego quidem ivisse decoc-

44 *Saliare*, resp. p. 3, 3 en 4.

tum. Quid vero illi cum Sisenna simultatis intercedit, nisi forte infensus est omnibus qui historiam bene scripserunt?[45] Mastigia ille 'Brassicomastigas' ausus est dicere, alter Homerus scilicet.[46] Larvatus est, nihil praeter 'larvas' et 'larvam' loquitur.[47] Grammaticum video et philologum et philosophum et ne quid supersit ad dementiam iurisprudentiam profitentem. Obiectos errores quam facunde diluit? Abi tenebrio et in ludum literarium redi. Quis te unquam docuit 'virum novum' dicere? 'Hominem novum' recte dicimus, atque ita loquuntur Tullius et quisquis legitur.[48] At 'virum novum' eo significatu quicunque ostendet mihi, 'vir' erit, quamvis ipse fuerit Tragoras. 'Saeculum' poni sive pro lustro, sive pro decennio inauditum est, et quod Ciceronem ita ais usurpasse, mentiris haud insolens.[49] Quodsi loquendi φράσιν ὑπερβολικὴν putas ἱστορικῶς poni posse, etiam hoc suadeo Annalibus tuis inseras, vixisse Martialis aevo Lesbiam, natam rege Numa.[50] 'Anonymon' fateris Graecam esse vocem. At quidni inquis inflectam Latine?[51] Quo exemplo, fatue? Plinius ille, quem tu admodum oportune citas, herbam 'anonymam' dixit, an 'anonymon'? Arborem similiter 'euonymam', an vero 'euonymon'?[52]

Nihil est manifestius quam te pariter et Graece et Latine callere. Iam vero illud erratum omnium turpissimum ita defendis, quasi non aeque ineptum esset Snoium dicere 'ab herbis' fuisse quam 'a medicis'?[53] Deinde quae, malum, ista ἔλλειψις est, quam tu omnium hominum ineptissimus 'circumscriptionem' vocas,[54] quae duo sunt maxime contraria? 'Breviter' profecto 'nimis et eleganter' te quispiam 'a stultis' diceret. Subaudietur enim 'fatuitatibus'. 'Stultus. a. um'.[55]

Fabulas etiam legisti, ut video, nec illas tantum Phrygis,[56] sed et poetarum; atque adeo vis videri peritus istarum rerum, quasi futurus sit quispiam, qui te 'fabulatorem' neget.

45 In *Saliare*, p. 10, stelt Cool Philodusus gelijk aan Lucius Cornelius Sisenna (2e/1e eeuw v. Chr.), een Romeins geschiedschrijver over wie Cicero geen onverdeeld gunstig oordeel velt (Cicero, *De legibus* 1, (2), 7; *Brutus* (64), 228).

46 *Saliare*, p. 9, in de marge: 'Vitiligatores Brassicomastiges', ofwel criticasters die Cool ervan langs gaven. De briefschrijver noemt Cool spottend een tweede Homerus, omdat Homerus hevige kritiek had ondergaan van de cynische filosoof Zoïlus (4e eeuw v. Chr.), die daarom Ὁμηρομάστιξ, gesel van Homerus, werd genoemd.

47 Cool laat de term 'larva' driemaal vallen (*Saliare*, p. 13 en 15).

48 *Saliare*, p. 13. Een burger die niet om zijn afkomst, maar op grond van eigen inspanningen in de senatorenstand was opgenomen, werd in het oude Rome 'homo novus' (in plaats van 'vir novus') genoemd. Zie bijvoorbeeld Cicero, *Pro Fonteio* (12), 23 en *De lege agraria* 2, (2), 3.

49 Vgl. *Saliare*, p. 12, waar Cool zich ten onrechte beroept op Cicero (*Cato de senectute* (10), 31).

50 Lesbia, de geliefde van Catullus, leefde in de 1e eeuw v. Chr., Martialis in de 1e eeuw na Chr. en Numa Pompilius in de 7e eeuw v. Chr.

51 Volgens de briefschrijver ging Cool (*Saliare*, p. 11-12) veel te ver in het aanpassen van Griekse woorden aan de Latijnse verbuigingen.

52 Zie voor 'arbor euonymos' Plinius Maior, *Naturalis Historia* 13, (38), 118; 'anonymos' als adjectief bij 'herba' komt bij Plinius niet voor.

53 Vgl. *Saliare*, p. 9, waar Cool de uitdrukking 'a medicis esse' verdedigt. De geschiedschrijver Reinier Snoy (1477-1537), een bloedverwant van Cool, had in Bologna medicijnen gestudeerd en nadien Adolf van Bourgondië als lijfarts gediend (E.O.G. Haitsma Mulier en G.A.C. van der Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers*, p. 387).

54 *Saliare*, p. 9-10.

55 Cools wat schoolmeesterachtige uitleg van de woorden 'Cui a medicis erat' luidde als volgt: 'Medicus. a. um. significatione numquid herbas omnes medicas in se complectitur seu quicquid ad medicinam facit? Ergo qui illis tum praeerat.' (*Saliare*, p. 9).

56 Vgl. *Saliare*, p. 6 en 15, in de marge. Aesopus, de grote fabelschrijver, was afkomstig uit Phrygië.

Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni.[57]

57 Vergilius, *Aeneis* 1, 567.

De Theseo et Meleagro quae annotasti nec Latina nec omnino sunt aliquid. ‘Nestor’, quantum video, accusativi casus est, ‘Bellerophone’ ablativi.[58] Ad haec quid respondebis, blatero? Nam ista nec Graeca nec Latina inflexio est. Erit forte Hebraica. In fine elegantissimi operis: ‘Ne Hercules quidem contra duos, multo minus contra larvam trifaucem’.[59] Mirum ni Panyasis hoc tibi dictarit.[60] At nos vulgariter eruditi putabamus Herculis proprium trifauces vincere, nec larvas, sed homines et canes. Hoc Cerberus testatur, hoc Geryon.[61] Tu vero et Cerberus es, quia nihil aliud quam latras; et Geryon, ὅτι ἰβηρίζεις.[62] Nec in tricipitio laborandum est: Brassica et Tragoras et Tragorae ancilla tres estis ἱστοριόγραφοι.[63]

Iam a te philosophica discamus: πάνυ μὲν πρὸς ἔπος, quod de Academia in Nizolio reperisti, quasi cum Arcesila tibi res esset et scepticis.[64] At enim tantundem scis, quid sit illud ‘adversari semper omnibus in disputando’, καὶ ἐπέχειν σωκρατικῶς, quantum scis quid sit ‘Academia’.[65] Te vero nos non modo Academicum, sed Pyrrhonicum[66] putamus omnino, qui dubitare potes, an ille qui in te scripsit, sit ‘in rerum natura’.[67] Illis quae de paradoxis dicis nihil esse potest non modo παραδοξότερον, sed ἀδοξότερον. Et ita sim felix, ut ne tu quidem quid dicas, intelligis. Non describam locum;[68] leget qui volet, et mirabitur novum te τῶν περὶ τῆς ἑρμηνείας doctorem,[69] qui res non denotari, sed denotare dicis, quod aeque verum est atque illud ‘paradoxa in verbis consistere’.[70] Ita enim praecipis loqui et quae sequuntur ineptiora.

Homo supinae negligentiae legem citare ausus es, et quidem unicam ex eo titulo in quo sunt decem. Quae haec impudentia est? Disce, nebulo, sanctius agendum cum legibus quam tu cum historia soles. Lex illa, quam vis, non est de calumniatoribus, nec omnino eo pertinet, sed de famosis libellis.[71] Ad rem ipsam serio tibi respondere possem non fieri cuiquam iniuriam, cum id obiicitur quod scire publice interest, eamque esse iurisconsultorum omnium sententiam. Nos igitur feremus apud exteras gentes Bataviam, quam iactare possumus matrem literarum in hac tanta saeculi luce, ex ingenio tuo Tragoraeque censeri? Sed haec aliquando

58 *Saliare*, resp. p. 7 (in de marge), p. 12 (‘Nestor’ als accusativus), en p. 7 (in de marge), waar ‘Bellephorone’ staat in plaats van ‘Bellerophonte’. Het is vreemd dat de anonieme briefschrijver niets over de metathesis opmerkt.

59 *Saliare*, p. 15.

60 Panyassis van Halicarnassus (5e eeuw v. Chr.) schreef een fragmentarisch overgeleverd epos over Hercules.

61 Cerberus, de driekoppige hond die de onderwereld bewaakte, werd volgens de legende door Hercules naar het rijk der levenden gesleept; Geryon was een drielijvige koning, wiens runderen Hercules roofde.

62 Neologisme, afgeleid van Iberia, naar analogie van βαρβαρίζειν en σολοικίζειν, het laatste woord ook door Grotius gebruikt (*Dichtw.* I 2a/b 3, p. 258). Het gevecht tussen Hercules en Geryon vond volgens de traditie plaats op Erythea, een eiland in de omgeving van Cádiz.

63 Bockenberg schakelde bij zijn historisch onderzoek behalve Cool ook een dienstmaagd in (*Dichtw.* I 2a/b 3, p. 243 en 265-266).

64 Arcesila(u)s, Grieks filosoof (3e eeuw v. Chr.), wiens onderwijs als sceptisch wordt gekenmerkt.

65 *Saliare*, p. 4, naar Cicero, *De oratore* 1, (18), 84. Cool had betoogd dat Janus Philodusus de Leidse Academie te schande maakte.

66 Pyrrhon (ca. 365 - ca. 275), grondlegger van het Griekse scepticisme.

67 *Saliare*, p. 7. Cool had zich afgevraagd of zijn tegenstander ‘in werkelijkheid bestond’ (‘esse in rerum natura’).

68 *Saliare*, p. 10-11.

69 Een nieuwe Aristoteles; de Griekse wijsgeer schreef een verhandeling Περὶ ἑρμηνείας.

70 *Saliare*, p. 10-11.

71 Cool citeert *Codex Iustinianus* 9, 36, 2, ‘De famosis libellis’, in *Saliare*, p. 5. In de marge had hij aangegeven ‘L. unica C. de calumniatoribus’ (*Codex Iustinianus* 9, 46).

diligentius exponemus, ubi uterque nobis tanti eritis. Interim pro nobis tibi respondebit Trebatius, iurisprudentium nobilissimus, cuius hic est cum Horatio dialogus in Satyris:[72]

72 Horatius, *Satyrae* 2, 1, 78-86.

nisi quid tu, docte Trebati,
dissentis. *Tr.* Equidem nihil hic diffindere possum.
Sed tamen, ut monitus caveas, ne forte negoti
incutiat tibi quid sanctarum inscitia legum,
si mala condiderit in quem quis carmina, ius est
iudiciumque. *Hor.* Esto, si quis mala; sed bona siquis,
iudice condiderit laudatus Caesare. *Tr.* Si quis
opprobriis dignum latraverit, integer ipse,
solventur risu tabulae, tu missus abibis.

Finis.

36A. [1603]. Van D. Heinsius.[1]

Daniel Heinsius Hugoni Grotio s[alutem] d[icit].

Ultimum elegiarum mearum librum, Groti clarissime, ordine et tempore quo conscriptus fuit, cultu et facilitate Latina primum - quia et ante annos aliquot nati sunt reliqui et vel sola aetate qua conscripti sunt placere poterunt - tibi offero, simul patrono, amico, censori. Nam ut ne hoc loco in laudes tuas diffundar uberius, cum nihil existimem unius praeconio illius virtutibus accedere posse qui mundum hunc divini ingenii sui, eruditionis, iudicii testem fecit quique prius ad famam nominisque immortalitatem quam ad pubertatem pervenit.[2] Hoc dicam tamen: fructum vitae totius eo die me tulisse existimavi semper, cum tibi innotescere primum coepi. Ex eo tempore colui, suspexi, veneratus sum te, non quidem ut reliqua ingenia, quorum hodie maxima frequentia, sed ut σεβάσμιόν τι[3] καὶ ἐκ Διὸς πεπλασμένον. In quo iudicio ut me persistere intelligas, patere quaeso, vir clarissime, pignus hoc offerri tibi, mei sive amoris sive observantiae.

Istum animi affectum quo primum te prosecutus sum confirmarunt cum alia multa, tum vero vel maxime humanitas tua et morum suavitas, quae reliquas illas ingenii tui dotes, quibus longe omnibus antecellis, a duobus malis muniunt, τῆς νεμέσεως καὶ τοῦ φθόνου,[4] quae plerumque quicquid admirandum est, invadunt. Conciliatrix enim animorum est modestia καὶ τῆς ὁμιλίας τὸ ἐπαγωγόν.[5] Accedunt et similia multa in utroque: aetas, mores, odium fastus et insolentiae, qua non ulla via magis ad virtutem lubrica; studia etiam eadem ex parte, licet eruditio diversa, quam tam libenter in te agnosco quam ipse ea invitus careo. Accedit et hospitale ius et τοῦ ξενίου Διὸς religio mensaeque tuae tessera quam plerumque decedenti offers; non ζωστὴρ παναίολος aut δόρυ μείλινον aut δέπας ἀμφικύπελλον,[6] sed versus divini, acuti, admirandi et, ut his omnibus plus dicam, tui. Quibus aliquando liberi nostri vel ipsi posteritati probabunt, quod apud antiquos sanctum erat, ξένους se πατρώϊους esse.[7]

1 Opdrachtbrief bij het derde boek van de ‘Elegiae’, gedrukt in Daniel Heinsius, *Elegiarum lib. III. Monobiblos, Sylvae, in quibus varia*, Leiden 1603, p. 76-78. In twee volgende uitgaven van zijn Neolatijnse poëzie bracht Heinsius in de tekst van deze opdrachtbrief veel wijzigingen aan. Vgl. de hierna volgende annotatie en vooral Heinsius aan Grotius, dd. [1606] (no. 72 (dl. I)), opdrachtbrief bij boek drie van de ‘Elegiae’ in de tweede uitgave van Heinsius' bundel, en Heinsius aan Grotius, dd. [1610] (no. 184 (dl. I)), opdrachtbrief bij boek twee van de ‘Elegiae’ in de derde uitgave.
2 Zie ook de slotregels van het gedicht ‘Ingens cothurni splendor’ (*Dichtw.* I 1a, p. 313, r. 17-24) in no. 23A, Heinsius aan Grotius, [najaar 1601].
3 In de editie uit 1610 aangevuld tot σεβάσμιόν τι ἔρνος (no. 184 (dl. I)).
4 In de editie uit 1610 staat hier een Latijnse parafrase: ‘indignatione et livore’ (no. 184 (dl. I)).
5 In de editie uit 1610: ‘modestia, nutrix, comitas ingenii et venustas’ (no. 184 (dl. I)).
6 Homerische formules, bijvoorbeeld *Ilias* 4, 186, *Ilias* 5, 666, *Ilias* 1, 584 en *Odyssee* 3, 63.
7 De zinsnede ‘quod apud ... esse’ ontbreekt in nos. 72 en 184 (dl. I).

Accedit et hoc, quod ut neque vituperari ab omnibus, ita nec laudari a quovis optarim; ut enim aliis culpari, ita mihi laudari a quovis

molestissimum est. Quodsi tibi me probaro, non dubitabo de reliquis qui in his agmen ducunt.

Vale, vir clarissime, diu et me ama.

45A. 1603 [zomer, najaar (16 augustus?)]. Aan R. van Brederode.[1]

Excusatum me habebis, praeses nobilissime, quod nuptias tuas ut digniorem materiam felicioribus ingeniis reliquerim. Nam ego certe quantum post caeteros sum hac qualicunque facultate tanto minus mihi properandum existimavi ad id officium, in quo de fama periclitamur.[2] Sumpsi igitur mihi cantandam domumductionem coniugis tuae, veluti alteras nuptias; atque in eo carmine, ut scirent omnes me ad testationem grati animi, non ad ingenii certamen venire, et brevitatem secutus sum et facilitatem styli. Nam si coniugii eius magnitudo aut multa aut grandi oratione assequenda erat, facile me videbam pro rei dignitate ab utroque destitui. Est autem hoc dicendi genus - ne plane excusatione caream - simplex, molle, illaboratum et in quo ars una est, si arte careat: quale et Graecorum plerisque et Latinorum antiquioribus in hoc praesertim argumento placuit. Tale est fere Theocriti Epithalamium Helenae,[3] tale est Catulli ad vesperum,[4] quorum ille chorum tantum virginum inducit,[5] hic utriusque iuventutis ut esset amoebaeum,[6] quem sequi malui.[7] Futurus eram sollicitus pro hoc foetu, aut verius abortu meo, nisi humanitas tua omnibus comperta esset, rara laus[8] in tanta dignitate. Vix etiam sperabam fore, ut iudicium tuum, quo patria contenta non fuit[9] Supremum Forum regere, nisi in publicis etiam consiliis uteretur,[10] ad tam parva descenderet. Det Deus foelix tibi et nobilissimae uxori hoc matrimonium atque in eo fortunam parem natalium splendori et sapientiae tuae.

1 Hs. Leiden, UB, Pap. 10, f. 27^{r}, minuut. Gedrukt in *Hugonis Grotii Carmen in domumductionem nobilissimae lectissimaeque Mariae van der Duyn, viro praelustri Reginaldo Brederodio Supremi Senatus principi noviter nuptae*, 's-Gravenhage, 'Ex officina Bucoldi Nieulandii', 1603 (Uppsala, UB, sign. Westin, Rar. 417) en in *Dichtw.* I 2a/b 3, p. 436-439, met een uitvoerig commentaar. Grotius voegde deze brief toe aan een huwelijksgedicht dat hij had geschreven voor Reinoud van Brederode (1567-1633), heer van Veenhuizen, sinds 20 april 1602 president van de Hoge Raad (*Res. SH* (1602-1604), p. 150). Na in de eerste echt verbonden te zijn geweest met Geertrui († 25 juni 1601), oudste dochter van Johan van Oldenbarnevelt, huwde Van Brederode op 16 augustus 1603 Maria van der Duyn. De brief is vermoedelijk niet lang daarna geschreven, in ieder geval vóór 25 januari 1604, wanneer Grotius het gedicht naar G.M. Lingelsheim zendt (no. 49 (dl. I)).

2 Vgl. Livius, *Ab urbe condita* 40, 15, 12.

3 Theocritus (ca. 300 - 260 v. Chr.), *Idylle* 18. Grotius vertaalde het gedicht in het Latijn (*Dichtw.* I 2a/b 3, p. 329-330).

4 Grotius modelleerde zijn huwelijksgedicht naar Catullus, *Carmen* 62 ('Vesper adest ...'). Op zijn beurt had Catullus het 'Epithalamium Helenae' van Theocritus als voorbeeld genomen.

5 Een koor van twaalf Spartaanse maagden.

6 In Catullus' *Carmen* 62 zijn afwisselend ('amoebaeum carmen') jongemannen en meisjes aan het woord.

7 'quem sequi malui' verwijst naar Catullus, wiens afwisseling Grotius inderdaad heeft overgenomen. Zie voor een andere lezing *Dichtw.* I 2a/b 3, p. 437, r. 25: 'quem sequi metui', daar vertaald als 'which with due respect I have dared to follow.'

8 Wellicht moet hier gelezen worden: 'est, et rara laus'.

9 Het hs. heeft hier een open variant: '(quo patria non) satis habuit'.

10 Reinoud van Brederode, heer van Veenhuizen, werd op 14 maart 1603 opgenomen in de Ridderschap van de Hollandse Statenvergadering (*Res. SH* (1602-1604), p. 580).

Adres: Nobilissimo splendidissimoque viro, domino/domino Reginaldo Brederodio, domino in Veenhuysen, Spanbrouck et Spierdijck, Supremi in Hollandia Senatus praesidi, Hugo Grotius.

54A. 1604 september 8. Van G.M. Lingelsheim.[1]

Clarissime et ornatissime vir, s[alutem dico],

Pudet profecto pigetque me, quod ad iucundissimas optatissimasque litteras tuas IX Kal[endas] Febr[uarias] datas tanto intervallo respondeo.[2] Scio idoneam caussam nullam proferri posse, itaque ad deprecationem confugio, paratus subire poenam quamcumque imposueris; fateri namque necesse habeo crimen violatae amicitiae.

Quam placuit mihi propositum tuum, quod litteras ad verum usum reipublicae adhibere satagis; sic decet. Quam graviter peccant qui ingenio per litteras egregie exculto in otio litterario senescere malunt[3] quam fori publicarumque curarum molestias perferre. Inde fit ut fere illa teneant homines imperiti, avaritia, ambitione et impudentia eo rapti. Itaque perge in hoc cursu, unde in patriam et rempublicam christianam eximios fructus mibi spondeo.

Beasti autem me nuncio illo, quod historiae scribendae te dedisti[4] et spem facis fore ut brevi eam visuri simus. O, te virum! Vidisti haud dubie opus Thuani;[5] non minora abs te exspecto. Deus bone, quam admiror virum illum, quo neminem puto instructiorem ad historiam scribendam aliquot iam saeculis accessisse. Verum veritas quam ei invidiosa! In discrimine non parvo constitutus est et hostes veritatis ac virtutis non tantum non aperte bellum ipsi indicunt.[6] Spes nobis facta fore ut brevi aliquot libris auctiorem simus habituri.[7] Verum tu in opere tuo gnaviter perge et praestantissimi herois[8] admirandas res gestas nobis posteritatique trade cum nominis tui aeterna gloria. Sed Parallela tua quoque ne preme.[9] Heu, quoties poenitet me, quod occasione illa non usus et quod legendum

1 Hs. Den Haag, GA, coll. Dichtlievend Kunstgenootschap onder de spreuk ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’, sedert 1818 Hollandsche Maatschappij van Fraaye Kunsten en Wetenschappen, afdeeling 's-Gravenhage, 1772-1883, beheersno. 46, plaatsingslijstno. 329, 27, eigenh. oorspr. De jurist Georg Michael Lingelsheim (1556/1558-1636) was werkzaam als raad van de Paltsische keurvorsten Frederik IV en Frederik V (*NDB* XIV, p. 621-622; A.E. Walter, ‘Zu den gelehrten und politischen Verbindungen zwischen der Kurpfalz und den Vereinigten Niederlanden im konfessionellen Zeitalter - am Beispiel der Korrespondenz des heidelberger Oberrats Georg Michael Lingelsheim (1558-1636)’, in: *Northern humanism in European context, 1469-1625. From the ‘Adwert Academy’ to Ubbo Emmius*, ed. F. Akkerman et al., Leiden etc. 1999, p. 284-306).

2 Grotius' brief aan Lingelsheim, gedateerd op 25 (niet 24) januari 1604 (no. 49 (dl. I)). Zelf reageerde Grotius pas op 7 maart 1605 (no. 62 (dl. I)) op Lingelsheims brief van 8 september 1604.

3 Vgl. Cicero, *Tusculanae disputationes* 5, (36), 105.

4 Op 9 november 1601 hadden de Staten van Holland Grotius opdracht gegeven tot het schrijven van de *Annales et Historiae de rebus Belgicis* (*BG* no. 741).

5 De Thou's *Historiarum sui temporis pars prima*, Parijs 1604, was reeds in het najaar van 1603 verkrijgbaar (S. Kinser, *The works of Jacques Auguste de Thou*, 's-Gravenhage 1966, p. 7).

6 De verschijning van De Thou's werk bracht vooral in rooms-katholieke kringen heftige reacties teweeg. Innocenzo del Bufalo (ca. 1566-1610), bisschop van Camerino (*DBI* XXXVI, p. 367-371), in de jaren 1601-1604 nuntius aan het Franse hof, verlangde van Hendrik IV dat het boek op grond van zijn anti-pauselijke tendenzen werd verbrand, maar de koning gaf aan deze eis geen gehoor. Intussen paste De Thou de tekst van de nieuwe editie van zijn werk aan de kritiek aan (B. Barbiche, *Correspondance du nonce en France Innocenzo del Bufalo*, p. 86-87, en de daar aangehaalde briefnummers; S. Kinser, *o.c.*, p. 9-10). Hij kon echter niet voorkomen dat de *Historiae sui temporis* op 9 november 1609 op de Index van verboden boeken werden geplaatst (F.H. Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher* II-1, p. 192-195; A. Soman, *De Thou and the Index*, p. 13-26).

7 Tussen mei en november 1604 verscheen in Parijs een aangepaste en vermeerderde herdruk van De Thou's geschiedwerk (S. Kinser, *o.c.*, p. 10-12).

8 Maurits.

9 Grotius had Lingelsheim geschreven dat hij de publicatie van zijn *Parallela rerumpublicarum* (*BG* no. 750) wilde uitstellen.

mihi dedisti,[10] non etiam memoriae, subsidio chartae, mandavi. Certe dignum id opus, quod lucem videat. Quam doleo nihil mihi ad manum, quo tua remunerer. Id fiet, ubi occasio erit.

Plura iam scribere pudor vetat, qui ardorem mei in te amoris tam segniter ostendam. Ignosce et amici omnia officia a me tibi sponde, florentissime iuvenis. Nobilissimis viris Busemvalio[11] et Dousae[12] testata cupio studia mea.

Vale, Phoenix noster,

t[uus] omni studio et obsequio,

Georg. Michael Lingelshemius.

Heidelberga, 8 Septembris 1604.

Adres: Clarissimo viro, domino Hugoni Grotio, iurisconsulto, etc., domino et amico suo colendo, Hagae Comitis.

64A. 1605 mei 9. Van D. Heinsius.[1]

Clarissime Groti,

De alieno liberalis sum.[2] Mitto tibi munus quod accepi.[3] Manum, puto, agnosces viri optimi et praestantissimi, qui nobis illustrique Scaligero libellum, quo Lipsii θεοτόκος[4] eluditur, transmisit.[5] Vehementer hic laudatur ab omnibus tanquam πολιτικώτατος et qui histrioni illi ἐπὶ μισθῷ ὑποκρινομένῳ larvam detrahat. Scaliger

10 In het voorjaar van 1603 berichtte Lingelsheim aan Jacobus Bongarsius dat Grotius hem inzage in het werk had gegeven (A. Reifferscheid, *Quellen*, p. 10, Lingelsheim aan J. Bongarsius, 22 april 1603).

11 Paul Choart de Buzanval (1550-1607), van 1590 (1592) tot 1607 ordinaris ambassadeur van Frankrijk in Den Haag (Schutte, *Repertorium* II, p. 1-2).

12 Janus Dousa († 8 oktober 1604).

1 Hs. Leiden, UB, BPL 2899, f. 163, eigenh. oorspr.; handtekening uitgesneden. Zie voor de band waarin de brief werd opgenomen G.H.M. Posthumus Meyjes, 'Het Sypesteynhandschrift te Leiden BPL 2899', in: *Miscellanea Gentiana*, Leiden 1993, p. 263-275, nos. 27, 36 en 77.

2 Seneca Minor, *De clementia* 1, 20, 3: '... non est magni animi qui de alieno liberalis est, sed ille qui, quod alteri donat, sibi detrahit ...'

3 De anonieme *Dissertatio de idolo Hallensi, Iusti Lipsii mangonio et phaleris exornato atque producto*, z. pl. 1605, geschreven, naar later bleek (G.M. Lingelsheim aan J.J. Scaliger, 28 juni 1605, in A. Reifferscheid, *Quellen*, p. 653, r. 20-22, en p. 693-694), door de orthodox-calvinistische jurist Petrus Denaisius (De Nays) (1560-1610), assessor van het Rijkskamergericht te Spiers (*NDB* III, p. 592-593). Aangezien Denaisius vreesde dat de publicatie in zijn omgeving ongunstig ontvangen zou worden, gaf hij er de voorkeur aan onbekend te blijven. Grotius had het boek reeds eerder, samen met een brief van 21 maart 1605, van Lingelsheim cadeau gekregen (no. 63 (dl. I)).

4 'Moeder Gods', een toespeling op Lipsius' *Diva Virgo Hallensis. Beneficia eius et miracula fide atque ordine descripta*, Antwerpen 1604. Veel later zou Grotius tegenover Guy Patin Lipsius' werken over de Heilige Maagd afkeuren (R. Pintard, *La Mothe le Vayer, Gassendi - Guy Patin. Études de bibliographie et de critique suivies de textes inédits de Guy Patin*, Parijs [1943], p. 73).

5 Ongetwijfeld doelde Heinsius hier op Grotius' correspondent Georg Michael Lingelsheim, die Denaisius' publicatie behalve aan Grotius ook aan Scaliger had gezonden (Scaliger aan Lingelsheim, 25 mei 1606, in A. Reifferscheid, *Quellen*, p. 651, r. 10).

Lingelshemio asscribit; idem feci ego priusquam legissem. Sunt qui Frehero[6] malint et certe quaedam ibi sunt quae ab eius stylo non abeunt. Saepe iuravi nunqua(m) tibi moles-

6 Marquard Friedrich Freher (1565-1614), jurist en historicus, zoon van Marquard Freher (1542-1601), evenals Denaisius assessor van het Rijkskamergericht te Spiers (*NDB* V, p. 392-393).

tiam exhibere. Iterum feci καίπερ ἀπώμοτον.[7] Stevinio[8] quaeso hoc exemplar tradas, qui suo principi priusquam abeat.

De Rhedano[9] brevi: profectus enim est Sandii nepos,[10] cum quo exemplar expecto; in cuius discessum scriptionem distuli.

Accepi fere quicquid his nundinis prodiit ab ipsis autoribus, loquor de humanioribus. Et una Meursii nostri Mantisam.[11] Quid sentiam coram dicam; si tamen legisti, iam nosti. Jungermannus nobis Longum suum mittit,[12] sed nondum accepi.[13] Quantum primo intuitu iudicare potui,[14] non infeliciter vertit. Ille omnes notarum suarum paginas elogiorum implevit carbonibus et valde ingenue a quibus profecerit, agnoscit. Mihi certe invidiam creat.[15] Et omnia haec dissimulare poterat, cum semel illi de locis quibus consultus scripserim, idque supine admodum et negligenter. Sic enim iam omnia tractamus, nec satis scio corporisne morbus sit an animi. Nomen quoque agnosces tuum,[16] sed solenni fere apposito, quo nobis appellari soles et quo Platonem suum insignivit antiquitas.

Vale, decus nostrum et patriae,

Dignitatis tuae observantissimus,

[Daniel Heinsius].

Lugd[uni] Bat[avorum], IX Maii 1605.

7 Vgl. Sophocles, *Antigone* 394.

8 Simon Stevin, sinds 1593 ingenieur en kwartiermeester van het Staatse leger (*Het Staatsche leger* II, p. 266-267).

9 Deze ‘Rhedanus’ komt ook voor in een brief van Grotius aan Heinsius, [medio november 1606] (no. 88 (dl. I)). Misschien gaat het om Everard van Reyd (1550-1602), raad van de Friese stadhouder Willem Lodewijk en auteur van de *Historie der Nederlantscher oorlogen begin ende voortganck tot den jaere 1601*. Dit geschiedwerk verscheen eerst in 1626 dank zij Van Reyds neven Johan en Frederik van den Sande (vgl. *infra*, n. 10; zie ook E.O.G. Haitsma Mulier en G.A.C. van der Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers*, p. 343-344 en 361-362). Grotius herinnerde zich in 1627 nog dat hij ooit inzage in het manuscript had gehad (no. 1156 (dl. III)).

10 Niet nader geïdentificeerd. Sandius is wellicht Frederik van den Sande (ca. 1577-1617), burgemeester van Arnhem, raad en momboir bij het Hof van Gelderland en gedeputeerde van Gelderland in de Staten-Generaal. Zijn broer was de rechtsgeleerde Johan van den Sande, schrijver van de *Decisiones Frisicae sive rerum in suprema Frisiorum Curia iudicatarum libri V* (Leeuwarden 1639).

11 Johannes Meursius, *De luxu Romanorum liber singularis, sive commentarius uberior in locum Senecae epist. CXIV. Item Mantis[s]a,* 's-Gravenhage, ‘ex officina Hillebrandi Jacobi, DD. Ordinum Hollandiae Typographi’, 1605. Het boek bevat een inleidend gedicht van Grotius, ‘Qua stet fortunae’ (*Dichtw.* I 2a/b 4, p. 141-145).

12 De Duitse filoloog Gottfried Jungermann (ca. 1577-1610) (*ADB* XIV, p. 709-711) gaf in 1605 Longus' ‘Pastoralia’ uit: *Longi sophistae Pastoralium de Daphnide et Chloe libri quatuor*, Hanau 1605.

13 In het woord ‘accepi’ is geknoeid; wellicht schreef Heinsius eerst ‘accepit’ of ‘accepis(ti)’.

14 Verbeterd uit ‘potuit’.

15 In Jungermanns editie wordt Heinsius op veel plaatsen, herhaaldelijk in gunstige zin, genoemd: p. [5ʳ], 198-199, 206, 208-209, 216, 220-222, 224-225 en 228.

16 *Ibidem*, p. 201-202: ‘Scias et τὸν θεῖον Grotium adprobare Cl. Rhodomani, Ponticum interpretantis illud μέλι μαινὸμενον sententiam’; vgl. no. 48 (dl. I).

Adres: Aen mijnheer/mijnheer de Groote, advocaet te Hove, woonende ten huyse van den raedtsheer Coninck, over den advocaet van het landt, in 's Gravenhaeghe.[17] Den bode zijn loon.

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Daniel Heinsius.

17 François de Coninck († 3 december 1613), sinds 1586 raadsheer in het Hof van Holland. Zijn huis lag aan de Spuistraat, 'aan de Suytsijde', tegenover het huis van Johan van Oldenbarnevelt (no. 80 (dl. I) en *Dichtw.* I 2a/b 4, p. 8).

83A. 1606 september 30. Van Jacobus Gruterus.[1]

S[alutem] p[lurimam dico].

Cum ad vos iret vir praestantissimus Beaumontius noster,[2] tametsi otiosum videbatur, volui tamen verbis paucis ostendere, quantam ceperim voluptatem ex epistola tua,[3] plena sollicitudinis de eventu causae nostrae, et responso consultissimo de iure illius. Cui ut video diffisus par noster[4] facti controversiam nobis apud vos facit. Ac si diserte factum negat, ita ut instrumento illo testanti viri idonei; nec confessus satis teneri potest sua sibi asseveratione coram illis quos laudamus itemque aliis qui addi possunt,[5] collega eius, pastore Tholano et consobrino,[6] cui procuratio data fuit movendi nos de legato controverso: atque iuramento insuper opus est ἐπακτῷ; deferatur sane illis quos dixi omnibus, ut tu in medium consulis. Nec enim tam irreligiosum eum putem, ut iuratus aliter quam iniuratus testari velit, aut sacramento vincere tot talesque viros falsum pronunciare, aut denique retractare dicta sua. Caeterum rem omnem tuae fidei atque industriae permitto, et quidquid eius evenerit, si non ἀδιαφόρως,[7] aequi certe faciam, ut in causa tenui, ad quam in iudicium deducendam rei magis indignitas atque exemplum, quam iacturae dolor moverit. Nec a te expecto, ut τὸν ἥττω λόγον κρείττω facias cum Aristophanico illo,[8] aut eventum praestes qui in aliorum γούνασι situs est.[9]

Vale, vir clarissime, et me multis nominibus obnoxium tibi et gratiae referendae studiosum ama,

tuus,
Jacobus Gruterus.

1 Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. inv. no. 524: b, eigenh. oorspr. Jacobus Gruter(us) († 5 oktober 1607) was rector van de Latijnse school in Middelburg (*NNBW* III, kol. 506-508). In zijn brief gaat hij in op een rechtszaak die hij reeds eerder, op 30 april 1606, onder Grotius' aandacht had gebracht en die hij voor de Hoge Raad wilde uitvechten (*infra*, n. 4; no. 77 (dl. I)).

2 Simon van Beaumont (1574-1654) werd in 1606 tweede pensionaris te Middelburg (no. 69 (dl. I)). Hij diende Gruter in deze rechtszaak van advies.

3 Deze brief is niet teruggevonden.

4 Gruter had besloten in hoger beroep te gaan tegen een uitspraak van de Middelburgse schepenbank, dd. 6 oktober 1604, die hem verplichtte aan Hans de Bruyne, echtgenoot van Tanneke Arondeaux, een erfenis uit te betalen die haar in het verleden door Daniël Verhasselt was toegezegd. Tanneke Arondeaux was in het geheim getrouwd geweest met de inmiddels overleden Daniël Verhasselt, vermoedelijk een broer van Gruters vrouw Tanneke Verhasselt. Blijkens deze brief had ook Hans de Bruyne met Grotius contact opgenomen om over zijn kijk op de zaak uitleg te geven. De uitspraak van de Hoge Raad volgde op 10 mei 1607. Zie Den Haag, ARA, arch. Hoge Raad, no. 884 (Register van dictums zoals zij zijn geresolveerd, 1606-1609, dd. 'den lesten (?) Januarii 1607'); no. 932 (Register van dictums zoals zij zijn gepronuntieerd, 1607-1610, dd. 10 mei 1607), en vooral no. 699 (Geëxtendeerde sententies, 1607, dd. 10 mei 1607).

5 In zijn vorige brief aan Grotius schreef Gruter: 'Si praeter eos testes, quos laudamus, pluribus opus erit, cum sciam, curabo.' (no. 77 (dl. I)).

6 De 'pastor Tholanus', die in het proces betrokken was, heette Johannes de Prince († 1617/1618); hij stond samen met Johannes Pantinus als predikant in Tholen (F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 197 en 188). In de geëxtendeerde sententie van de Hoge Raad wordt Johannes de Prince als stief- en schoonvader van Tanneke Arondeaux aangeduid. De precieze identiteit van de neef ('consobrinus') is niet vastgesteld.

7 De lezing van het Grieks is onzeker.

8 Aristophanes, *Nubes* 990; 1444; 1451.

9 In zijn brief van 30 april 1606 (no. 77 (dl. I)) had Gruter geschreven: 'Locutus sum coram A.V. van Santen, quando in eorum γούνασι eventus positus est'. Johan van Santen († 26 oktober 1609) was raadsheer in de Hoge Raad, die over de kwestie uitspraak moest doen.

Prid[ie] Kal[endas] Oct[obres] 1606.

Clarissimo viro et amico communi domino Borrelio[10] salutem plurimam nuncio.

Adres: Clarissimo viro Hugoni Grootio, in 's Gravenhaege.

106A. [1607] augustus 23. Van [A. van Blijenburgh].[1]

Quamvis in publica commoda peccaturus esse videar, amplissime Groti, si tempora tua, quae negotiis reipublicae destinasti, longo sermone morer, tamen necessitudo ea, quae mihi cum P. Merula intercessit, hoc quidquid est literarum expressit, adeo ut temeritatis quam neglecti officii insimulari malim. Cum enim eius viri, quem modo dixi, funus prosequi non potuerimus,[2] nobis illud oneris incumbere videbatur, qui ei et cognatione et artissimo amicitiae vinculo iuncti fuimis, ut saltem vocis officio ei parentaremus, ne supremo hoc pietatis officio manes innocentissimi viri destituerentur. Et iam ei rei oratiunculam conceperamus, in qua et vitam et obitum eius descripsimus.[3] Verum unius alteriusve e senatu Academico factione a dicendo abstinui. Itaque et hac spe fraudatus, eo animum intendi, ut a claris aliquot viris epicedium postularem, ut aliqua saltem ratione officio satisfacerem; simul ne sui eum neglexisse viderentur, quem exteri pro funere laudaverunt.[4] Ad te itaque venio, amplissime vir, ut symbolam in summi viri manibus prosequendis conferas.[5] Non ignoro quidem, quibus quantisque occupationibus distinearis, sed et illud scio tibi perexigui temporis rem esse aliquot versus meditari. Oro itaque rogoque ne te in hoc negotio difficilem praebeas.

Vale, virorum clarissime et me ama.

Scribebam Durdrechti, X Kal[endas] Septembres.[6]

In dorso staat in een onbekende hand: A. Bleijenburg.

10 Johan Boreel (1577-1629), die in deze periode eveneens als advocaat in Den Haag werkzaam was en die, naar P.C. Molhuysen vermoedt, met Grotius onder één dak woonde (no. 69 (dl. I); P.J. Meertens, 'De Groot en Heinsius en hun Zeeuwse vrienden', in: *Archief. Vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland* 1949-1950, p. 67-70).

1 Hs. Dordrecht, GA, hs. no. 1845 (no. 333), eigenh. oorspr. De brief is aan de randen afgesneden, zodat het brievenhoofd met de namen van de briefschrijver en de geadresseerde ontbreken. Zie ook de dorsale notitie. De Dordtenaar Adriaen van Blijenburgh (1589-1630), heer van Naaldwijk, niet te verwarren met zijn oom Adriaen van Blijenburgh (1560-1599) en zijn zoon Adriaen van Blijenburgh (1616-1684), diende als waardijn van de Hollandse munt en was sinds 1628 schout van Dordrecht (*NNBW* IV, kol. 174). Zie voor de datering van deze brief *infra*, n. 6.

2 Paullus Merula, in 1558 geboren te Dordrecht, hoogleraar in de geschiedenis aan de Leidse Academie, overleed op 20 juli 1607 te Rostock, waar hij onder meer vanwege bezoek aan familie verblijf hield.

3 Dit werk is niet overgeleverd.

4 In Rostock werd Merula herdacht door de rector van de universiteit, Bartholomeus Clingius (Cling) († 1610), en door de hoogleraar in de dichtkunst Johann Kirchmann († 1643). De rede van Kirchmann werd uitgegeven: *Johannis Kirchmanni In funere v. cl. Pauli, G.F.P.N., Merulae ... oratio*, Rostock 1607 (Parijs, Bibliothèque Nationale, Mz 1937).

5 Nergens blijkt dat Grotius op dit verzoek is ingegaan; vgl. no. 49 (dl. I), in fine. Van zijn hand is alleen een gedicht op de martelaarsdood van Merula's oudoom Angelus Merula bekend.

6 De brief zal in 1607, een maand na Merula's overlijden, geschreven zijn, maar een datering op 1608 of een later jaar valt niet helemaal uit te sluiten. De door Blijenburgh vermelde 'negotia reipublicae' zouden dan betrekking hebben op Grotius' werkzaamheden als advocaat-fiscaal, een functie die hij sinds 12/26 november 1607 bekleedde.

107A. 1607 november 15. Van A. ten Haeff.[1]

Erentfeste, hoochgheleerde, wijse, zeer voorsinighe,

Door mijn subiet vertreck en hebbe ick niet naer connen comen de ghedaen belofte van uE. in handen te stellen de pointen van considerasiën die ick in de sake van den Ostindischen handel bevinde dat uE. noch nodich heeft tot voltrecken van uE. begoste werck, ende om de sake niet langher te dilaieren, zoo hebbe ick niet willen naerlaten deselven hyermede te senden. UE. zal deselve connen apliseren daer se van node sullen sijn.

Ick weet wel dat men daerop verscheyden vraghen can doen, die men moet solveren, dan dat is noch te primature ende tot mijnder wedercomste meene ick die uE. mondelinghe te verclaeren, alzoo ick die niet gherne door de penne soude laten paseren.

Wij hebben hyer verscheyden jonghe avisen van Spaniën, die over zee comen met de schepen die daghelicke ariveren, ende verclaeren dat men aldaer onder grote ende clene zeer verlanckt naer den vrede ende men stroyt daer onder de ghemeente dat de vreden buiten twijfel ghetroffen zal worden. Van gheliecke wort hyer van Bruisele ghes[chreven] ende van bekende mondelinghe verclaert. Doch wat van de sake selve zal sijn, moet ons den tiedt leeren, die nu haest voorhanden is, als wanneer het Spanse ghemoet in 't openbaer zal moeten comen.

Godt almachtich wil ons een eerlike, crestelike ende versekerde wuytcomste verlenen, dien ick bidde, erentfeste, hoochgheleerde, wijse, zeer voorsinighe, uE. beware in een ghelucksalich leven,

uE. dienstwillighe,
Adriaen ten Haeff, m.p.

Dese 15^{en} November 1607 te Middelburg.

Adres: Erentfeste, hoochgheleerde Mr. Huigo de Grote, advocat voor 't Hof [van] Hollant, te 's Gravenhaghe.

1 Hs. Den Haag, ARA, verz. Koloniale aanwinsten Oost-Indië no. 53, F. 381, eigenh. oorspr., en f. 331, eigenh. oorspr. (bijlage). Zie *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, tweede serie 7 (1934), p. 15. Gedrukt in E.N van Kleffens, 'Over zes brieven uit het bezit van Hugo de Groot', in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, nieuwe reeks 23, no. 16, Amsterdam 1960, p. 488 en 479-480. Adriaen Hendricksz. ten Haeff (1560-1608), Middelburgs magistraat, was bewindhebber der Verenigde Oostindische Compagnie voor de Kamer Zeeland (*NNBW* II, kol. 538-539). In zijn brief verwijst hij naar bijgevoegde documenten, die Grotius van nut konden zijn bij zijn verdediging van de belangen van de compagnie; deze belangen waren als gevolg van de onderhandelingen met Spanje over vrede of bestand onder druk komen te staan. Grotius kan de documenten van Ten Haeff verwerkt hebben in een nota die hij in deze tijd in voorbereiding had en die in verscheidene redacties in zijn papieren bewaard is gebleven (ARA, verz. Koloniale aanwinsten Oost-Indië no. 53, f. 295-299, f. 405-413 en f. 415-419).

Bijlage:[2]

Brieven van den coninck van Spaengien.

No. 1: Een brieff van 27 January 1607 aen don Martin Afonco de Castro, vice-roy in Oost-Indiën, daerin hem belast wordt de rebbellen van Hollant in de suydelijcke quartieren te castijden, alsmede de naturellen ende ingebooren die hun ontfangen ende acces geven; dat hij oock competent getal van oorlogsschepen in die quartieren soude laten ende daerover voor generael stellen don Andrea Furtado Mendoça.

2 Zie voor deze lijst van brieven het hierboven aangehaalde artikel van Van Kleffens. Voor een directe samenhang tussen de lijst en de brief van Ten Haeff zijn geen aanwijzingen gevonden.

No. 2: Een brieff van 28 November anno 1606 wt Lisbona aen don Martin voorszegd, daerin hem gesonden wordt een placcaet, daerbij geordonneert wordt dat men alle vremdelingen als Franchoisen, Italiaenen, Hooghduytsen ende Nederlanders die in Indiën woonen ende wel over Persiën ende Turquijen daer gecomen sijn, sal doen vertrecken.

No. 3: Een brieff van 27 January 1607 in Madril aen don Andrea Furtado Mendoza, daerbij hem geordonneert wordt aen den vice-roy wel te informeren van 't fortificeren van de stadt van Malacca, het maken van eenige forten in Sincapura en elders.

No. 4: Een brieff van 27 January 1607 in Madril aen don Martin de Castro, daerin hij ernstigh vermaent wordt om tot Achem ende in de enghten van Sabaon ende Sincapura fortressen te maecken.

No. 5: Een brieff van 24 November 1606 wt Lisbona aen den capiteyn van de fortresse van Megapatan, daermede incompt van de vremdelingen daer overal te doen vertrecken.

No. 6: Een brieff van 23 December anno 1606 wt Lisbona aen den coninck van Cananor, daerin hij bedanckt wordt van de rebellen in sijn landt niet geadmitteert te hebben ende daerin voort te willen continueren, enz.

No. 7: Een brieff van 27 January 1607 wt Madril aen Jeromino van Azevedo, daerin hem belast wordt de conqueste van het eylant van Zeylon te voorderen, enz.

No. 8: Een brieff van 19 December 1606 wt Lisbona aen Vasco Fernandes Pimentel, tracterende van den coninck van Cochin.

Brief van den vice-rey van Portugael.

No. 9: Een brieff van 22 December 1606 wt Lisbona aen Bras Correa, toesiender van de goederen in Oost-Indiën, daerin vermaent wordt van groote schepen aldaer te furneren tot castijdinge van de rebellen.

No. 10: Een brieff van 13 February 1607 wt Lisbona aen don Martin Alfonso de Castro, daerin getracteert wordt van Machau te fortificeren.

No. 11: Een brieff van 18 January 1607 wt Lisbona aen don Martin Alfonso de Castro, daerin veel saecken getracteert worden ... lesten.[3]

In dorso staat in een onbekende hand: F 3.

109A. 1608 januari 10. Van P. van Leeuwen.[1]

3 De laatste twee of drie woorden (‘met den lesten’?) zijn nagenoeg onleesbaar.

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 2, f. 6-8, eigenh. ondertek. Pieter van Leeuwen was procureur-generaal van het Hof van Utrecht; later, in 1618-1619, zou hij als fiscaal optreden in het proces tegen Oldenbarnevelt c.s.

E[rentfeste], hoochgeleerde, wijse, voorsinnige, seer discrete heere,

Ick hebbe uEd. schrijvens seeckeren tijt geleden ontfangen,[2] 'twelck ick al eerder soude hebben beantwoort, hadde mijn dispositie sulcx toegelaten. De aenbiedinge, daerinne vermelt, van alle vruntschap ende correspondentie bijsonder in het stuck van onser offitie te willen onderhouden is mij seer angenaem geweest om te lesen. Verhope aen mijn

2 Deze brief is niet teruggevonden.

sijde sulcx metterdaet altijt mede te bewijsen ende mij daerinne soo te dragen dat uEd. daervan goet contentement ende genoegen buyten alle twijffel nemen sall.

Sooveel belangt de persoon daerinne vermelt ende bij ons alhier in gijselinge gebracht, sal dese voor antwoort dienen dat deselffde geapprehendeer(t) is in den lande van Utrecht, namentlick in den dorpe van Oostveen ofte S[in]te Maertensdijck,[3] een plaetse daerop geen dispute en valt off deselve is notoirie den Stichtschen gront. De apprehentie is geschiet bij forme van arreste ten versoecke van partije geïnteresseerde ende dat deur mijnen substituyt, daertoe bij den Hove ter instantie van deselve partije specialijck geaucthoriseert sijnde, alles ten fyne om te mogen becommen eenige verstoringe[4] ende reparatie van de schade, hemluyden bij die van Hilversum in haere veenen angedaen. Dan uEd. sal gelieven voorts te verstaen dat de voorschreven gearresteerde ofte geapprehendeerde ontrent drie weecken daernae met believen van partije geïnteresseerde onder behoorlijcke cautie de iudicio sisti ontslagen is ende mits betaelende de costen ende misen[5] van justitie tot dien dage toe gevallen.

Ick wil uEd. bij desen vruntlick vermaent ende gebeden hebben dat deselffde gelieve nae te commen ende te voltrecken 'tgeene uEd. voorsaet, den raetsheer Mr. Symon van Veen,[6] mij tot meermael vastelijck belooft ende toegeseyt heeft, namentlijck een goede resolutie ende middel te willen nemen ende bedencken waermede voorcommen ende verhindert mochte worden de menichfuldige ende notoire diverije ende roverije der veenen van de ingesetenen deser lande, bij die van Goylant nae haren aerdt nu lange jaeren herwaerts tot grote prejudicie ende schade van de voorschreven ingesetenen gepleecht, daervan de voors[chreven] raetsheer uEd. oock goede onderrechtinge soude mogen doen ende bij inspectie van de caerte mede blijcken can die op de radinge[7] der limiten van de landen gemaeckt is.

Ende desen tot geen anderen fyne dienende, wil ick u, e[rentfeste], hoochgeleerde, wijse, voorsinnige ende seer discrete heere, den Almachtigen bevelen,

uwer Ed. dienstwillige,

Peter van Leuwen m.p.

Wt Utrecht, den X January anno 1608.

Adres: E[rentfeste], hoochgeleerde, voorsinnige ende seer discrete (...) Hugo de Groot, (r)aedt ende fiscael van den Hove van Hollandt in Den Haghe. Den brenger sijn loon.

3 Oostveen, tegenwoordig Blauwkapel, ten oosten van Utrecht; Maartensdijk ligt noordelijker, tussen Utrecht en Hilversum.
4 'verstoring', restitutie (*WNT* XX-2, kol. 868-869).
5 'misen', gerechtskosten.
6 Mr. Simon van Veen was van januari 1595 tot december 1606 advocaat-fiscaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland (Jan Rosa, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland* ..., ed. A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, I-III, Haarlem 1929, p. LVII).
7 'radinge', 'raaiing', het uitzetten van een lijn (*WNT* XII-3, kol. 73).

110A. [1608, einde januari]. Aan [P. van Leeuwen].[1]

Mij is te kennen gegeven vanweegen Cornelis Maertensz. Ouwejanne woonende tot Nyeuweveen[2] dat op den XVI Januari lestleden Evert Jansz. van der Schuyr, schout van Uythorn, t'sijnen huyse is gecomen met een pander van den Hove van Utrecht, ende bij sijne absentie sijn huysvrouw heeft afgevordert het haertsteegelt, seggende dat hetselve huys vanweghen het Sticht van Utrecht daerop was gestelt. Ende hoewel sijn vrouwe daerop seyde tot

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 2, f. 2, minuut. De brief bevindt zich in een band die ook andere documenten over deze zaak bevat. Beantw. d. een brief van 19 februari 1608 (no. 111A).

2 Nieuwveen ten zuidwesten van Uithoorn.

Nieuweveen het haertsteegelt betaelt te hebben, heeft hij den pander belast seeckere clederen uyt het huys te haelen als pandt voor het haertsteegelt, 'twelck oock datelijck is geschyet. Is mij oock verthoont dat de gront daer hetselve huys op staet is geteyckent in het maergeboeck van Nyeuweveen, dat hetselve huys is getransporteert voor den gerecht aldaer,[3] dat de persoonen aldaer woonende zijn geco[men] [?] geweest tot schepenen van Nyeuweveen, alle contributiën ende andere lasten naer dye van Nyeuweveen hebben gedraegen, gelijck oock op het register van 't haertsteegelt van Nyeuweveen wordt bevonden dat den voors[chreven] Corn. Maertensz. hetselve haertsteegelt tot Nyeuweveen heeft betaelt.

Waeromme, alsoo 'tgunt bij de voors[chreven] schout is gepleecht is een onbehoorlijcke infractie jegens de gerechticheden van Hollant, ende 'tselve geremonstreert zijnde daer het behoort apparentelijck eenige proceduyren soude veroorsaecken dye insonderh[eyt] in dese conjuncturen dyenen verhoet, soo heb ick vooral goetgevonden uEd. hyeraf te adverteren, ten eynde bij uEd. sooveel teweege worde gebracht dat het voors[chreven] feyt nae behooren gerepareert sijnde alle vordere moeyten ende inconveniënten mogen cesseren. Ende hyervan met den eerste verwachtende uEd. antwoordt ...

Bovenaan de minuut staat: Aen den p[rocureur] g[enerael] van Utrecht.

111A. 1608 februari 19. Van P. van Leeuwen.[1]

E[rentfeste], hooghgeleerde, wijse, voorsinnige here,

Ick hebbe uEd. scrijvens op den lesten January na den ouden stijle onfangen, 'twelck ick eerder soude hebben beantwoordt so de pander die de executie daerinne vermelt gedaen heeft, bij huys hadde geweest. Dan was in sijn quartier gereyst, vanwaer hij op gisteren thuyscomende ende bij mij onboden sijnde ende na de gelegentheyt van de saecke gevraecht ter antwoordt gegeven heeft dat hij door overleveringe, bij den schoudt van Oudthoorn[2] gedaen, de voors[chreven] executie gedaen heeft, seggende dat hetselve hu(y)s mede bij de Staten van Utrecht onder die van Oudthoorn voors[chreven] in regardt van het schoorsteengelt gequotiseert staet, als staende op den Stichse grondt, emmers het voorste gedeelte van dien. Doch so het all anders ware, so en soude de pander 'tselve ten quaetste nyet connen afgenomen worden als die gevolcht heeft ende hem gereguleert na de restantcedulle[3] die hem overgelevert was bij den voors[chreven] schoudt. Ende is oock de plaetse in alle gevalle resorterende onder de proosdije van Sint Jan,[4] sulcx dat de proost hetselve te verantwoorden heeft, ende is de saecke van cleynder importantie als raeckende maer een dachhuyrder huysken op het uterste van de limiten aldaer gestelt. Ende uEd. ten laesten bij desen onderrechtende dat diegene die de

3 Grotius schreef eerst: ‘voor denselve gerecht’. De zinsnede ‘dat hetselve huys ... voor den gerecht aldaer’ staat in de marge. Zie voor de term ‘maerge(boeck)’ *WNT* IX, kol. 1139.

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Gr. aanw. 1897, LI no. 2, f. 3, eigenh. oorspr. Antw. op een brief van [einde januari 1608] (no. 110A).

2 Uithoorn.

3 ‘restantcedulle’, overzicht van de achterstallige belastingbetalingen.

4 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 2, f. 10-12, behelst een betoog dat de grond waarop het huis van Cornelis Maertensz. Ouwejanne zich bevond, niet tot de Proosdij van Sint-Jan te Utrecht behoorde, maar tot het ambacht van Nieuwveen.

voors[chreven] executie gedaen heeft, geen pander van den Hove van Utrecht is, als uEd. nochtans in sijn scrijvens vermelt, maer van de comptoren van de generale middelen deser landen.

So will ick u, E[rentfeste], hoochgeleerde, wijse, voorsinnige here, hiermede den Almachtigen bevelen,

uEd. dienstwillighe,

Peter van Leuwen, m.p.

Wt Utrecht, den IX February 1608.

Wt het extract hierinne geleyt sall uEd. connen bemercken dat bij den pander hierinne nyet anders [dan] na behoren geprocedeert is; ende verstaen generalick bij de Staten alhier geresolveert te sijn dat alle huysen die enichsins op den Stichse gront mede staen, alhier contribuabel sijn in alle lasten.

Adres: E[rentfeste], hoochgeleerde, wijse, voorsinnige here, Mr. Hugo de Groot, raedt ende advocaet-fiscael van den Hove van Hollandt in Den Haghe. Den brenger sijn loon.

In dorso schreef Grotius: Limiten.

133A. [1608] mei 24. Van J. Boreel.[1]

Clarissime et amicissime,

Ick noode U teghen den 8 Juny, het eynde van de vacantie, 't is waer, maer blijff hier maer Sondach ende Maendach,[2] ofte eenen dach. Laet mij dat getuyghnisse hebben van onse vrientschap. Ick moet een ongestuymigh dyer met mijne eerlijcke vrienden stilswijghende den mont stoppen. Konde ick Josina de Bye[3] beweghen, 't ware veel; ne patere patrem eius male de amoribus meis sentire. Laet mij, bidde ick U, van sijne opinie rapport hebben, daertoe indyen hij niet geïnformeert en is, wilt hem doch informeeren.

Voor geheude luyden persisteert de moeder[4] geene dan parentes aut qui parentum possent esse ende fratres te hebben. Jonghe luyden konnen wij daerna niet gevoechlijck nooden.

Commendo tibi causam abbatis Angli[5] et crede me fidere tuae amicitiae. Merghen sal breeder aen uwe E. ende d'j[u]ffrouwen die te nooden sijn schrijven. Niemant en sal der kommen tensij dat ghij kompt, niemant en sal hyer genoot worden voordat wij tijdinghe hebben wie datter wt Hollant kommen sal. Vaert wel,

J. Boreel.

24 Meye.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Boreel no. 59b, eigenh. oorspr. Ofschoon de brief weinig feitelijke informatie verschaft, ligt het voor de hand aan te nemen dat hij geschreven is om Grotius uit te nodigen voor het feest ter gelegenheid van het huwelijk van Johan Boreel (no. 83A, n. 10) met de Middelburgse Agnes Hayman (nos. 131-132, 134 en 136 (dl. I); *Dichtw.* I 2a/b 4, p. 196-201).

2 Zondag en maandag, 8-9 juni 1608.

3 Josina de Bie (Bye), dochter van Joris Dircksz. de Bie († 1628), thesaurier-generaal der Unie (*Dichtw.* I 2b 1, p. 7).

4 Agnes' moeder, weduwe van de rijke Middelburgse koopman Dirk Claes Pieterse Hayman (1548-1600), heette Coryna Houtmans (*NNBW* III, kol. 556). Zie ook no. 131 n. 10 (dl. I), waar zij als een telg uit het geslacht Visscher wordt omschreven.

5 Niet geïdentificeerd.

147A. 1608 november 6. Van J. Boreel.[1]

Redditae mihi sunt literae tuae, vir clarissime, quas 4° Cal[endas] Nov[embres] ad me dedisti.[2] Exosculor istam libertatem, agnosco veterem animum, sed non licet pari liber-

1 Hs. Den Haag, KB, 134 A 12, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt.
2 Niet overgeleverd.

tate ἀμοιβεῖν. Periit enim nobis τὸ חֵרוּת לְיָא[3] metuoque valde, ut dictis illis Dominicis[4] - nosti quando una postremum deambulabant duo[5] - fides asseratur.

Scripsit ad te Societas Indica in eum quem nosti finem;[6] et hic negligentia peccatum erat, sed homines tardos ut rerum suarum curam gererent sum adhortatus et 2° literas exaravi, non quod obstruserim, erant enim omnes libentissimi.

Ne patere me hic omnium rerum esse nescium.[7] Cordi tuo dixeris: nosti phrasin linguae sanctioris,[8] et chartae meae domi nostrae sacrae habentur.

Vale, amicorum decus, et quo solebas loco habe.

Tuus,

J. Borelius.

6 Nov[embris] 1608, Middelburgi.

In dorso staat in een onbekende hand: J. Boreel.

152A. 1608 december 13. Van J. Boreel.[1]

Plures a te, vir clarissime, literas accepi, gratissimas omnes.[2] Sed nulli earum ego ita respondi, ut mihi satisfacerem; propterea quaedam non missae, quaedam etiam remissae reverso ante traditionem patre meo.[3] Ista quam inclusam mitto antehac displicuit, sed indignus mihi visus sum dignissimis tuis si nihil omnino rescriberem. Atque hoc quidem facio ea spe, quinimo fiducia, uti meas ubi legeris Vulcano tradas.[4]

Quod inter φιλοπατρίδας et φιλοπτολέμους ita te medium gerere non potes uti utrisque tuum studium probes, haud sane miror.[5] Idem nobis hic accidit; vix ulla

3 Transliteratie van het Hebreeuws levert het Griekse woord ἐλεύθερον (‘het vrije’) op.
4 De betekenis van deze woorden is onduidelijk.
5 Misschien een verwijzing naar *Amos* 3: 3: ‘Numquid ambulabunt duo pariter nisi convenerit eis?’ Vgl. ook Homerus, *Ilias* 10, 224-226: ‘Als twee tezamen gaan, bedenkt de een voor de ander wat het beste is.’
6 De Verenigde Oostindische Compagnie. Boreel zal hebben gedoeld op het schrijven van de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland, dd. 4 november 1608 (no. 146 (dl. I)). Zie voor Grotius' betrokkenheid bij de verdediging van de belangen van de Compagnie ook de brief van A. ten Haeff, dd. 15 november 1607 (no. 107A).
7 Boreel zinspeelt vermoedelijk op de ontwikkelingen in de onderhandelingen over het Bestand.
8 Welke frase (in het Hebreeuws of Grieks) Boreel bedoelt valt niet uit te maken.
1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Boreel no. 57, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt.
2 Het merendeel van de brieven die Grotius in deze periode aan Boreel adresseerde, is verloren gegaan.
3 Jacob Boreel (1552-1636), burgemeester van Middelburg, verbleef in deze periode samen met andere gedeputeerden van de Staten van Zeeland in Den Haag om in de Staten-Generaal te vergaderen over de sluiting van een bestand (*Res. SG 1576-1609*, XIV (1607-1609), p. 324, 468 en 615). Gedurende zijn aanwezigheid in de Hofstad zal zijn zoon Johan hem als intermediair in het briefverkeer met Grotius hebben benut.
4 Vulcanus, god van het vuur.
5 Boreel stelt hier ‘vaderlandslievenden’ tegenover ‘oorlogszuchtigen’ en maakt aldus onderscheid tussen voor- en tegenstanders van een bestand. Kennelijk rekende hij zichzelf (evenals Grotius) tot de eerste categorie.

actio, vix ullum colloquium a reprehensione tutum est. Laceravi epistolam unam qua te certiorem feceram quo in statu res nostrae essent, et cum tremerem ἀποτολμῆσας scripseram esse nunc תעַ תוֹלגַ תוֹהִ ידִנְלֵס ְה,[6] quod ipsum adhuc iudico. In Martiali[7] nihil ita metuo atque vehementiam et ἀταξίαν. Tuta sunt quae volentibus imponuntur iuga. Decipientis in deceptos,

6 ‘Het uur der ballingschap van Zeeland’. Vreesde Boreel Zeelands isolement als de provincie aan voortzetting van de oorlog vasthield?

7 Lees: ‘in Martiali re’, ‘in oorlogszaken’.

praesertim libertatis memores, nunquam satis tutum imperium. Decipiar vero an extorqueatur mihi perinde habeo. Liberis imperiis Deus adsistit, pactorum idem custos, rebellium iudex. Exhorrui ubi intellexi Janum natare,[8] πτολίπορθον[9] vero plus solito sperare.

Quaeris quid agam? Studeo et mores meos ad seculum compono priusquam in scenam prodeo.[10] Non tamen sine phylacteriis.[11]

Indica tua[12] imprimis aveo videre. Meterano ego nondum carueram.[13] Pater meus salutem ad te referet. Joannis tui[14] memor ero.

Vale, raptim.

Tuus ἀκεραίως,

J. Boreel.

Idib[us] Decemb[ribus] 1608, Middelb[urgi].

157A. [1609, vóór 18 februari]. Aan de vorsten en vrije volkeren der Christenheid.[1]

Ad principes populosque liberos orbis christiani

Error est non minus vetus quam pestilens quo multi mortales, ii autem maxime qui plurimum vi atque opibus valent, persuadent sibi aut, quod verius puto, persuadere conantur iustum atque iniustum non suapte natura, sed hominum inani quadam opinione atque consuetudine distingui.[2] Itaque illi et leges et aequitatis speciem in hoc inventa existimant, ut eorum qui in parendi conditione nati sunt dissensiones atque tumultus coerceantur; ipsis vero qui in summa fortuna sunt collocati ius omne aiunt ex voluntate, voluntatem ex utilitate metiendam. Hanc autem sententiam absurdam plane atque naturae contrariam auctoritatis sibi nonnihil conciliasse haud adeo mirum est, cum ad morbum communem humani generis quo sicut vitia ita

8 De deuren van de aan Janus Bifrons gewijde tempel in het oude Rome bleven open zolang als er oorlog werd gevoerd. Kennelijk was Boreel bevreesd dat er geen bestand zou worden gesloten.

9 'stedenverwoester', een epitheton van de oorlogsgod Ares of Mars.

10 Boreel bereidde zich voor op een openbare functie; in 1613 zou hij tot raadpensionaris van Middelburg benoemd worden.

11 Een phylacterion was een amulet - of ander voorwerp - dat bescherming moest bieden.

12 'Indica tua', Grotius' *De iure praedae* of het twaalfde hoofdstuk van dit traktaat, dat in 1609 als *Mare liberum* in het licht werd gegeven ter ondersteuning van de belangen van de Verenigde Oostindische Compagnie. Vgl. *BG* no. 541 en no. 147A, Boreel aan Grotius, dd. 6 november 1608.

13 Wellicht doelt Boreel hier op een editie van de *Belgische ofte Nederlantsche historie van onsen tijden* door de historicus Emanuel van Meteren (1535-1612) (E.O.G. Haitsma Mulier en G.A.C. van der Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers*, p. 284-287).

14 Deze Johannes was vermoedelijk een klerk van Grotius; vgl. no. 131 (dl. I), p. 117 n. 9.

1 Opdrachtbrief gedrukt in *Mare liberum sive de iure quod Batavis competit ad Indicana commercia dissertatio*, Leiden 1609, met in de bijlage een Nederlandse vertaling (*BG* no. 541, p. *2^{r}-*6^{v} en no. 552, p. ***3^{v}-[***8^{r}]). De datering volgt uit een brief van Grotius aan Heinsius, dd. 18 februari 1609 (no. 159 (dl. I)), wanneer Grotius de opdrachtbrief - 'praefatio' genoemd - aan Heinsius toestuurt.

2 Zo was volgens de beroemde uitspraak van de sofist Protagoras (ca. 490 - 420 v. Chr.) 'de mens de maat van alle dingen'. Zie ook H. Grotius, *De iure belli ac pacis*, Prolegomena 5-6.

vitiorum patrocinia sectamur, accesserint adulantium artes quibus omnis potestas obnoxia est.

Sed contra extiterunt nullo non saeculo viri liberi, sapientes, religiosi, qui falsam hanc persuasionem animis simplicium evellerent, caeteros autem eius defensores impudentiae convincerent. Deum quippe esse monstrabant conditorem rectoremque universi, imprimis autem humanae naturae parentem, quam ideo non uti caetera animantia in spe-

cies diversas variaque discrimina segregasset, sed unius esse generis, una etiam appellatione voluisset contineri, dedisset insuper originem eandem, similem membrorum compagem, vultus inter se obversos, sermonem quoque et alia communicandi instrumenta, ut intelligerent omnes naturalem inter se societatem esse atque cognationem. Huic autem a se fundatae aut domui aut civitati summum illum principem patremque familias suas quasdam scripsisse leges, non in aere aut tabulis, sed in sensibus animisque singulorum, ubi invitis etiam et aversantibus legendae occurrent. His legibus summos pariter atque infimos teneri. In has non plus regibus licere quam plebi adversus decreta decurionum, decurionibus contra praesidium edicta, praesidibus in regum ipsorum sanctiones. Quin illa ipsa populorum atque urbium singularum iura ex illo fonte dimanare, inde sanctimoniam suam atque maiestatem accipere. Sicut autem in ipso homine alia sunt quae habet cum omnibus communia, alia quibus ab altero quisque distinguitur, ita earum rerum quas in usum hominis produxisset natura, alias eam manere communes, alias cuiusque industria ac labore proprias fieri voluisse.[3] De utrisque autem datas leges, ut communibus quidem sine detrimento omnium omnes uterentur, de caeteris autem quod cuique contigisset eo contentus abstineret alieno.

Haec si homo nullus nescire potest nisi homo esse desierit, haec si gentes viderunt quibus ad verum omne caecutientibus sola naturae fax illuxit, quid vos sentire ac facere aequum est, principes populique christiani? Si quis durum putat ea a se exigi quae tam sancti nominis professio requirit, cuius minimum est ab iniuriis abstinere, certe quid sui sit officii scire quisque potest ex eo quod alteri praecipit. Nemo est vestrum qui non palam edicat rei quemque suae esse moderatorem et arbitrum, qui non fluminibus locisque publicis cives omnes uti ex aequo et promiscue iubeat, qui non commeandi commercandique libertatem omni ope defendat. Sine his si parva illa societas, quam rempublicam vocamus, constare non posse iudicatur - et certe constare non potest -, quamobrem non eadem illa ad sustinendam totius humani generis societatem atque concordiam erunt necessaria? Si quis adversus haec vim faciat, merito indignamini, exempla etiam pro flagitii magnitudine statuitis, non alia de causa nisi quia ubi ista passim licent status imperii tranquillus esse non potest. Quodsi rex in regem, populus in populum inique et violente agat, id nonne ad perturbandam magnae illius civitatis quietem et ad summi custodis spectat iniuriam? Hoc interest, quod sicut magistratus minores de vulgo iudicant, vos de magistratibus, ita omnium aliorum delicta cognoscenda vobis et punienda mandavit rex universi, vestra excepit sibi. Is autem quanquam supremam animadversionem sibi reservat tardam, occultam, inevitabilem, nihilominus duos a se iudices delegat qui rebus humanis intersint, quos nocentium felicissimus non effugit, conscientiam cuique suam et famam sive existimationem alienam. Haec tribunalia illis patent quibus alia praeclusa sunt; ad haec infirmi provocant; in his vincuntur qui vincunt viribus, qui licentiae modum non statuunt, qui vili putant constare quod emitur humano sanguine, qui iniurias iniuriis defendunt, quorum manifesta facinora necesse est et consentiente bonorum iudicio damnari et sui ipsorum animi sententia non absolvi.

Ad utrumque hoc forum[4] nos quoque novam causam afferimus; non hercule de stillicidiis aut tigno iniuncto,[5] quales esse privatorum solent, ac ne ex eo quidem genere quod frequens est inter populos, de agri iure in confinio haerentis, de amnis aut insulae possessione, sed de omni prope oceano, de iure navigandi, de libertate commerciorum. Inter nos et Hispanos haec controversa sunt: sitne immensum et vastum mare regni unius nec maximi accessio; populone cuiquam ius sit volentes

3 Lees: ‘alias (res) eam (naturam) manere communes (voluisse), alias ...’, etc.
4 Namelijk de ‘conscientia sua’ en de ‘fama sive existimatio aliena’.
5 Vgl. *Digesta* 8, 2, 20.

populos prohibere, ne vendant, ne emant, ne permutent, ne denique commeent inter sese; potueritne quisquam quod suum nunquam fuit elargiri aut invenire quod iam erat alienum; an ius aliquod tribuat manifesta longi temporis iniuria. In hac disceptatione ipsis qui inter Hispanos praecipui sunt divini atque humani iuris magistri calculum porrigimus, ipsius denique Hispaniae proprias leges imploramus.

Id si nihil iuvat et eos, quos ratio certa convincit, cupiditas vetat desistere, vestram, principes, maiestatem, vestram fidem quotquot estis ubique gentes appellamus. Non perplexam, non intricatam movemus quaestionem. Non de ambiguis in religione capitibus, quae plurimum habere videntur obscuritatis, quae tantis tam diu animis decertata apud sapientes hoc fere certum reliquerunt nusquam minus inveniri veritatem quam ubi cogitur assensus. Non de statu nostrae reipublicae et libertate armis haud parta sed vindicata;[6] de qua recte statuere ii demum possunt qui iura patria Belgarum,[7] mores avitos et institutum non in leges regnum, sed ex legibus principatum accurate cognoverint. In qua tamen quaestione aequis iudicibus extremae servitutis depulsa necessitas, subtilius inquirentibus decreti tot nationum publica auctoritas, infensis etiam et malevolis adversariorum confessio nihil dubitandum reliquit.[8] Sed quod hic proponimus nihil cum istis commune habet, nullius indiget anxiae disquisitionis. Non ex divini codicis pendet explicatione, cuius multa multi non capiunt, non ex unius populi scitis quae caeteri merito ignorant. Les illa e cuius praescripto iudicandum est inventu est non difficilis, utpote eadem apud omnes; et facilis intellectu, utpote nata cum singulis, singulorum mentibus insita. Ius autem quod petimus tale est, quod nec rex subditis negare debeat, neque christianus non christianis. A natura enim oritur, quae ex aequo omnium parens est, in omnes munifica, cuius imperium in eos extenditur qui gentibus imperant et apud eos sanctissimum est qui in pietate plurimum profecerunt. Cognoscite hanc causam, principes, cognoscite, populi. Si quid iniquum postulamus, scitis quae vestra et e vobis eorum qui viciniores nobis estis apud nos semper fuerit auctoritas. Monete, parebimus. Quin si quid a nobis hac in re peccatum est, iram vestram, odium denique humani generis non deprecamur. Sin contra se res habet, quid vobis censendum, quid agendum sit, vestrae religioni et aequitati relinquimus.

Olim inter populos humaniores summum nefas habebatur armis eos impetere qui res suas arbitris permitterent.[9] Contra qui tam aequam conditionem recusarent, ii non ut unius sed ut omnium hostes ope communi comprimebantur. Itaque eam in rem videmus icta federa, iudices constitutos. Reges ipsi validaeque gentes nihil aeque gloriosum ac magnificum deputabant quam aliorum coercere insolentiam, aliorum infirmitatem atque innocentiam sublevare. Qui si mos hodieque obtineret, ut humani nihil a se alienum homines arbitrarentur,[10] profecto orbe non paulo pacatiore uteremur. Refrigesceret enim multorum audacia et qui iustitiam utilitatis causa nunc negligunt iniustitiam damno suo dediscerent. Sed hoc ut in causa isthac non frustra forte speramus, ita illud certo confidimus bene rebus expensis existimaturos vos omnes imputari nobis non magis posse pacis moras quam belli causas; ac proinde uti hactenus amici nobis faventes atque benevoli fuistis, ita vos aut etiam magis in posterum fore. Quo nihil optatius iis potest contingere qui primam partem felicitatis putant bene facere, alteram bene audire.[11]

6 Grotius beschouwde de Opstand als een oorlog om de vrijheid terug te winnen; in zijn *De antiquitate reipublicae Batavicae*, Leiden 1610 (*BG* no. 691), legt hij uit dat de Republiek reeds ten tijde van de Romeinen vrij geweest was.

7 De 'Nederlanders'. Over de aanduiding 'Belgae' voor de inwoners van de Lage Landen, zie J. IJ sewijn, 'Humanism in the Low Countries', in: *Renaissance humanism. Foundations, forms, and legacy* II, p. 156.

8 Deze zin is in de Nederlandse vertaling weggelaten.

9 Zie ook *De iure belli ac pacis* 2, 23, 8, met een overvloed aan citaten uit klassieke en moderne auteurs.

10 Vgl. Terentius, *Heautontimorumenos* 77. Ook deze bijzin ('ut ... arbitrarentur') is niet in de vertaling opgenomen.

11 Vgl. Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 6, 3; Plutarchus, *Alexander* 41, 1.

Bijlage:[12]

Tot den princen ende vrije volckeren des christenrijcx

Het is een oude ende schadelijcke dolinge dat veel menschen, sonderlinghe dieghene die machtich ende rijck zijn, hun inbeelden, ofte veeleer hunselven soecken in te beelden, dat het recht van 't onrecht niet door haer eygen aert, maer door een ijdele waen ende door usantie ende gebruyck der menschen onderscheyden is. Derhalven meynen sij dat de wetten ende 't schijn van billijckheydt tot dien eynde ghevonden zijn dat de tweedrachten ende oproerten der ondersaten, die doch geboren zijn om te ghehoorsamen, souden verhoedet ende bedwongen werden, segghende dat het hunluyden die in de opperste eere ende gheluck ghestelt zijn, toestaet alle recht te oordeelen ende af te meten nae hare wil ende haer wil te reguleren na 't profijt. 't En is oock niet wonder dat dese opinie, hoewel gansch ongherijmt ende de natuer geheel contrarie zijnde, eenighe authoriteyt vercregen heeft, dewijle tot de alghemeene sieckte der menschen - met dewelcke men beyde sonden ende verschooningen der sonden naerjaecht - toegheslagen is der vleyende pluymstrijckers konst, welcke doch alle staten onderworpen zijn.

Hierentegen zijnder t'allen tijden sekere wijse ende religieuse mannen geweest, die dese valsche persuasie uyt 't herte der eenvoudigen uytghetrocken ende de voorstanders derselver van haere onbeschaemtheydt overtuycht hebben. Dese hebben bewesen dat God de schepper ende stuerman des werelts is, sonderlinghe dat hij een vader is des menschelijcken gheslachtes, 'twelcke hij derhalven niet als andere ghedierten in verscheyde speciën verdeelt heeft, maer dat hij ghewilt heeft dat het alle gelijck van eender soorte soude zijn ende met eene naem ghenaemt soude werden; dat hij hen daerom eenderley oorspronck verleent ende eenderley fatsoen ghegheven heeft, aensichten staende teghens den anderen, sprake ende andere instrumenten van communicatiën, opdat se alle ghelijck verstaen souden datter onder hen eene natuerlicke ghemeenschap ende aengheboorne maechschap is. Hebben oock gheleert dat dese opperste prince ende huysvader dit huys ofte stadt, 'twelc bij hem is gefundeert, sekere zijne wetten gegeven heeft, zijnde niet in coper ofte tafelen, maer in de herten ende ghemoederen der menschen ingheschreven, alwaer sij oock teghens wille ende danck derselver haer verthoonen om ghelesen te werden. Dat onder dese wetten beyde hooge ende leeghe ghestelt zijn. Dat selfs de coninghen tegens dese niet meer en vermogen als 't ghemeene volck in een stadt vermach teghens de instellinghen van hare dekens ende bonmeesters, de dekens tegens die van hare presidenten, de presidenten tegens die van hare coningen. Ja, dat selfs de rechten der volckeren ende steden uyt die fonteyne afvleten ende haere heylichdom ende majesteyt daeruyt scheppen. Ghelijck dan in den mensche selff eenighe saecken zijn die hij met allen anderen ghemeen heeft, eenige die hem eyghen zijn ende door dewelcke elceen van den anderen wert onderscheyden, alsoo heeft de natuere ghewilt dat van die dinghen die se tot ghebruyck des menschen voortbracht, andere ghemeen souden blijven, andere door eens yeders klockheydt ende naersticheyt souden eyghen ghemaeckt werden. Van beyden zijnder wetten gestelt, opdat men de gemeene saken sonder yemants schaede in 't ghemeen ghebruycken soude ende dat eenyeder tevreden zijnde met 'tgene hem te beurte ghevallen was, sich soude van eens anders goet onthouden.

Is 't nu soo dat niemant deser dingen onbewust wesen can, tenzij hij late een mensch te wesen; hebben dit de heydenen ghesien, die blindt zijnde tot de waerheyt

12 Tekst naar *BG* no. 552: *Vrije zeevaert ofte Bewijs van 't recht dat den Hollanders toecompt over de Indische coophandel*, Leiden 1614. Zie *BG* no. 556 voor een andere vertaling. Vgl. no. 358A, n. 8.

gheen ander licht ofte toortse hebben ghehadt als 't licht der naturen, wat behoort ghij niet te oordeelen ende te doen, o, ghij christelijcke princen ende volckeren? Isser yemant die meynt dat het swaer is, soo men hem afvordert 'tghene so een waerdighe ende heylighe beroepinghe als het christendom is, medebrenght, onder welcker minste geboden is van injuriën af te staen, voorwaer, eenyeder can lichtlijck weten wat zijn ampt is uyt 'tgene hij eenen anderen ghebiedt. Niemandt isser onder uwe EE. die niet opentlijck en bevele dat eenyegelijck

gouverneur ende meester zij van zijne eygene saken; die niet en ghebiede dat alle burghers met ghelijcke recht ende sonder onderscheyt de rivieren ende publycke plaetsen ghebruycke; die niet met alle macht verdedighe de vrijheyt van over ende weder te varen ende aen wederzijden te trafyckeren. Bijaldien wij verstaen dat een cleyne vergaederinghe ofte ghemeente, welcke anders republyc genaemt wort, niet bestaen en can - ghelijck se oock inderdaet niet en can bestaen -, waerom en sullen dieselve saken niet noodich wesen om de gemeenschap ende eendracht van 't gantsche menschelijcke geslachte te onderhouden? Soo yemandt hierteghens eenich gewelt doet, ghij verstoort u billichlick, straft de misdadige na de groote des misdaets, ende dat om geen andere oorsake als omdat den staet niet gerust wesen can daer dese dinghen overal gheoorloft zijn. Indien een coninck tegens den anderen, een volck tegens 't ander ongherechtelijck ende met gheweldt handelt, streckt dat niet tot verstooringhe van de ruste deser grooter stadt ende streckt dat oock niet tot injurie van den oppersten Heere? Dat onderscheyt isser alleenlijck tusschen, dat gelijck de leege magistraten oordeelen ende vonnis strijcken over 't ghemeene volck ende ghijlieden van de magistraten selfs, alsoo heeft God, den hoochsten koninck des werelts, ulieden belast dat gij sout kennisse nemen over aller andere menschen misdaden, maer de uwe heeft hij bewaert voor hemselven. Ende hoewel hij de opperste straffe, welcke langsaem, heymelijc ende onmijdelijc is, voor hemselven behout, nochtans deputeert hij twee rechters die onder den menschen verkeren, eens yders consciëntie ende eens anders oordeel, dat is de faem ende 't gheruchte dat yemandt nagaet. Dese vierscharen staen altijdt open, selfs voor denghenen die tot d'andere niet en comen. Tot dese appelleren de swacke. In dese worden dicwils diegene overwonnen die daer met cracht ende gewelt selfs winnen, die geen mate en stellen van haere lusten, die daer meynen dat 'tghene met menschen bloet ghecocht wert haer niet duer en staet, die injuriën met injuriën verschonen, welcke openbare sonden moeten nootsakelijc door 't eenstemmich oordeel aller vromen gestraft ende door de vonnisse van haer eyghen ghemoet niet geabsolveert werden.

Tot beyde dese vierscharen brenghen wij een nieuw debat, 'twelcke voorwaer niet en is van eenich drop ofte spannagie als ghemeenlick tusschen gebueren pleecht te wesen, selfs oock niet en is van 't recht eens ackers leggende in de uyterste lantscheydinghe, nochte van 't besidt eenes riviers ofte eylandts, maer bijcans van den geheelen oceaen, van 't recht van zeylen, van de vrijheydt der commerciën. Onder den Spaignaerden ende ons staen dese saken in verschil: of oock de groote ende onbepaelde zee een aenhangsel zij van een koninckrijck, 'twelcke selfs oock niet seer groot en is; of eenich volck recht heeft andere volckeren te verbieden dat se niet en sullen vercoopen, coopen, mangelen, onder haer over ende weer varen daer sij anders aen wederzijden daertoe bereyt zijn; of yemandt heeft konnen wechgheven ende verschencken 'tghene hem noydt toe en quam; ende of yemant heeft connen vinden 'tghene eens anders was; of ooc een openbare ongherechticheyt door verloop van langhen tijdt eenich recht gheven kan. In dit debat geven wij den oppersten doctooren ende rechtsgheleerden der Spaignaerden macht om te vonnissen ende versoecken selffs de eyghene rechten van Spaignen.

Soo dit niet en helpt ende bijaldien dat dieghene die van de reden selfs verwonnen ende overtuycht zijn door haere eyghene begeerte gheporret zijnde niet en willen afstandt doen, soo roepen wij aen ulieder trouwe, o, ghij volckeren, wie ghij zijt ende waer ghij oock gheleghen zijt. De saecke en is in haerselven niet verwert ende doorvlochten. Wij en handelen hier niet van eenighe twijfelachtighe hooftpuncten van religie, hebbende veel duysternisse, welcke tot noch toe soo heftelick ghedreven zijnde dit alleenlijck voor seker gelaten hebben in de ghemoederen der verstandighen, dat de waerheydt nerghens min gevonden wert als daer de menschen

ghedronghen werden om yets tegen haren danck voor goet te houden. Oock en handelen wij niet van den stant onser republycke ende niet van de nu eerst verworven, maer nu andermael verdedichde vrijheydt, van dewelcke die recht oordeelen connen die de Nederlandtsche rechten ende oude costuymen verstaen; ende weten dat wij gheen heerschappije en voeren boven de wetten, maer een prinsdom bewoonen 'twelcke naer de wetten wel is inghesteldt. Doch 'tghene wij hier voorstellen, dat en heeft geen gemeenschap met die saken. 't En behoeft ooc so een becommerde ondersoeckinge niet. 't En hanght niet aen de verclaeringhe des H[eiligen] Bibels, in dewelcke veel dinghen zijn die veel menschen niet en verstaen, nochte aen de wetten van een

eenich volc, welcke met rechte van anderen moghen niet verstaen werden. De wet uyt dewelcke men oordeelen moet en is niet swaer te vinden, want z'is bij allen ghelick; z'is licht om te verstaen, als wesende met eenyder ghebooren ende in aller menschen herten gheprent. 't Recht nu dat wij versoecken is sodanich, dat nochte een coninck zijne ondersaeten 'tselve weygeren mach, nochte een christen de heydenen. Want het spruyt uyt der natueren, welcke aller moeder even gelijck is, milt tegens eenyeder, wiens gebiet over degene uytgestrect wort die over de volkeren commanderen ende bij dengenen heilich is die in vromicheyt aldermeest toegenomen hebben. O, ghij, princen ende volckeren, ondersoeckt dese sake. Soo wij yets onbillicks eyschen, ghij weet hoe groot uwe autoriteyt bij ons is geweest, sonderlinghe dergener die ons wat naerderbij woonen. Jae, bijaldien wij in dese saecke yets hebben ghesondicht, wij sijn bereyt uwen thoorne ende den haedt des menschelijcken gheslachtes te draghen. Daerenteghen, bijaldien de sake geheel anders gheleghen is, so gheven wij uwe EE. consciëntie ende billickheydt te bedencken, wat in dese sake behoort geoordeelt te zijn.

Hier voortijden placht het onder den menschen die de naem hadden van eenighe beleeftheyt, voor een groote sonde ghehouden te werden als yemant dieghene met wapenen aentastede die zijne sake onder arbyters ende seghsluyden hadde ghestelt. Daerenteghen, soo yemandt so een billicke condicie verstiet, die werde niet als vijant van één mensch, maer van alle menschen gemeenderhant getemt ende ghedwonghen. Derhalven sien wij datter tot sulcken eynde verbonden gemaect ende richters gestelt zijn geweest. De coningen self hielden 't daervoor dat haer niet soo eerlijck ende groot gebeuren en konde als de vermetele stouticheydt van anderen te bedwinghen ende anderluyden swackheydt ende onnooselheyt te verlichten ende op te helpen. Waer 't dat die maniere noch hedensdaechs in swanghe waer, voorwaer, wij souden de werelt met meerder gherusticheydt ende vrede bewoonen, want veeler menschen stouticheyt soude verkoelen ende diegene die de gherechticheyt verlaten om haers profijts wille, die souden de ongerechticheyt ontleeren ende verlaten om haerder schaden wille. Maer, ghelijckerwijs wij mogelick dit niet tevergeefs en verhoopen in dese saecke, alsoo vertrouwen wij vastelijck dat alle saken wel overwogen sijnde, uwe EE. ons niet meer de oorsaken wijten en sal waerom de vrede duslange geschort wort, als waerom de oorloge eerst aengevangen is. Ende daerom, gelijck uwe EE. tot noch toe onse wel toegedane vrienden zijt geweest, dat wij ooc also ofte oock veel meer in toecomende tijden de uwe wesen sullen. 'tWelcke ongetwijfelick denghenen seer aengenaem wesen moet die 't een deel der ghelucsalicheyt stellen in goede daden, 't ander in een goede naem.

157B. 1609 januari 25. Van N. Meyros.[1]

Reverende cognate,

Cum nulla mini occasio scribendi oblata esset, nec tamen honestae petitioni adversari constaret, non potui quin has ad te litteras perferendas darem, argumento breves, affectu vero uberes, quibus votum subtexo hoc tempore, ut videlicet a

1 Hs. Leiden, UB, BPL 2694, eigenh. oorspr. De brief bevond zich in de auctie H.W. Tydeman ('s-Gravenhage 1865) V, no. 949. De briefschrijver, Nicolaes Meyros, is waarschijnlijk een zoon van de Veerse burgemeester Nicolaes Adriaensz. Meyroos. De vrouw van deze Meyroos, Magdalena Nicolaesdr. van Stapel was een zuster van Grotius' schoonmoeder Mayken Claesdr. ‘Nicolaus Meyros Middelburgensis’, 20 jaar oud, liet zich op 4 juni 1608 te Leiden inschrijven om er rechten te gaan studeren (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 91; no. 353 (dl. I)).

cognato Reigersbergio, a quo et litteras expecto,[2] Ciceronis opus,[3] cuius praesens est facta mentio, mutuo

2 Grotius' zwager Nicolaes van Reigersberch, een volle neef van Meyros, had zich op 24 juni 1604 te Leiden laten inschrijven als student in de rechten. In de zomer van het jaar 1608 vertoefde hij in Frankrijk (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 75).

3 Om welk werk van Cicero het gaat, wordt niet duidelijk.

meo nomine efflagitare digneris, rogo et obsecro, idemque ut si ponderis alicuius petitio futura sit, quamprimum curetur, indesinenter peto.

Sed ut infortunium vel potius dicam flagitium iam pridem patratum[4] cognoscas, sic habe. Hesterna vespera, dum civium aliquis una cum uxore ab amicis ad coenam vocatus iisque valedictis sub noctis crepusculam domum properaret cumque vir bonus, omni suspicione exutus, vini tamen immodice sumpti operatione exhilaratus, uxori liberius oscula imprimeret, ex improviso sceleratus quidam hominem hunc rebus venereis magis quam bellicis idoneum hoc modo adortus est. Tune, inquit, iste es qui hanc mihi virginem aliquando amanti surripuisti, ideoque nunc tibi moriendum statue. Quibus auditis horribili voce iuvencula - sed frustra - exclamare coepit: O, cives, civem defendite. Ille dum infracto ac obdurato pectore ad facinus promovendum perseveraret, nihil morae opus esse ratus, extemplo nudato mucrone hominem insigni audacia obtruncavit ac postridie mutato corporis amictu urbem exiens, ad peregrinas sese regiones contulit. O, inauditam sceleris immanitatem! O, impiae mentis audaciam! Quid? Humanum sanguinem tam temerarie profundere non pertimescis?[5] Tantisque stragibus terram inquinare non metuis? Quamvis Leida civitas in exercendis iustitiae legibus paulo frigidior sit, aeterni vindicis manus evitare te posse putas? Quod nisi in te maiori cura ab iis quibus a Deo Opt[imo] Max[imo] iustitiae gladius in hac mundi machina in manu posita est, animadvertatur, erit, erit profecto aliquando tempus, quo sanguis insons vindictam coram Deo, malorum vindice, maximis plangoribus implorabi(t).

Haec ad te scribere volui, partim facinoris improbitate, partim etiam materiae tenuitate impulsus. Itaque finem faciam, nisi hoc unum addam, ut mellittissimae tuae coniugi ac sorori,[6] cui debeo plurimum, reliquisque omni(bus) de me percunctantibus salutem impertias.

Vale cum familia,

tui deditissimus cognatus,

Nicolaus Meyros.

Festinanti calamo. Datum Lug[duni] Batt[avorum] ex mu(saeo), 8 Cal[endas] Feb[ruarias] 1609.

Adres: Aen den seer hoochgeleerden ende erntfesten heer, mijnheer Hugo de Groot, advocaet-fiscael, woonende (ne)vens de kerke,[7] tot Den Haech. Den bode sijnen loon.

158A. [1609] februari 14. Van J. Boreel.[1]

Clarissime vir,

4 Over de moordzaak, die in het vervolg door Meyros uit de doeken wordt gedaan, zijn geen andere gegevens bekend.
5 Meyros roept hier de moordenaar aan.
6 Maria van Reigersberch en Adriana de Groot (1592-1639).
7 De Grote of St. Jacobskerk; vgl. de adressering van no. 224A.
1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Boreel no. 58, eigenh. oorspr.

Binas ad te dedi literas, alteras prid[ie] Cal[endas] Febr[uarias], alteras decimo eiusdem mensis,[2] quibus licet ea continerentur quae te ratione affinitatis, partim etiam amicitiae ratione, quae (o)mnia fere inter nos communicat, attingunt, nihildum tamen responsi tuli. Sed ego libenter quamvis silentii causam interpretor subesse quam oblivionis. Itaque impende reip[ublicae], impende exequiis maximi viri,[3] impende familiae curam tuam, ita tamen uti nos avide quid de istis literis sentias exspectare memineris.

2 Deze brieven zijn niet overgeleverd.

3 Josephus Justus Scaliger, hoogleraar in Leiden, was op 21 januari 1609 overleden. Grotius publiceerde enkele epicedia in een uitgave van twee oraties, die Daniel Heinsius aan Scaliger wijdde. Vgl. *infra*, n. 8 (*BG* no. 269, p. 73-78).

Nuper detracto velo ita egi cum monacho,[4] ut facile persentisceret nisi ipsius nos diligentia fideique probatio indemnes pr[a]estaret, evenire posse uti in ipsius cucullam[5] haec cuderetur faba.[6] Ilico cepit excusare salarium tanquam ex alia administratione profectum. Sed ego uti meam illi operam serio addixi, ita meorum causam contra omnes acturum disertis verbis edixi. Itaque expergefactus est e somno, nec iam amplius podagra, chiragra, veterno laborat. Ad comitem Mauritium properat. Sed non veniet sine meis ad te literis. Verba rescripti Ordinum ex quibus adversarius sibi personam adstruere conatur adscripsi. Sed edetur nobis exemplar a parte, cuius te participem faciam. Nam mihi consultum plane videtur, si tu rem id postulare iudicas, uti ab Ordinibus verborum eius rescripti interpretationem quaeramus.[7]

Si vacat, adde aliquid de exitu summi viri, testamento, funere. Nam libros meos tibi curae esse confido. Si non vacat, liceat per te a domino Heinsio Baudiove impetrare.[8] Librum tuum de Iure navigandi videre percupio[9] et ubi mittes, alterum Bellimontio[10] velim tuo nomine donandum, alimentum amicitiae.[11] Colloquia hactenus fuere inter nos satis amica et obtestationes quas ego si ab alio proficiscerentur satis frigidas existimarem. Sed notus est tibi. Neque id amicitiae nostrae fraudi erit. Animus enim et voluntas distinguit actiones, non agnata quaedam frigiditas aut elatio, quae ab animo non emanavit.

Salutant te pater, socrus, uxor.[12] Ego ita familiariter tecum loquor atque si pr[a]esens essem. Tu sinceritati literarum mearum prospicies, ne aliis prodatur.

Vale, amicorum decus,

tuus ἀκεραίως,

J. Boreel.

4 In Grotius' correspondentie wordt met de aanduiding ‘monachus’ herhaaldelijk verwezen naar de commissaris-generaal van de Minderbroeders, Jan Neyen (nos. 143 en 163 (dl. I)). Jan Neyen (ca. 1570-1612) bekleedde aan Spaanse zijde een sleutelpositie in de onderhandelingen over het Bestand. In het begin van 1609 was hij vanuit Spanje naar Antwerpen gereisd. Ten tijde van Boreels brief bevond hij zich in Zeeland, met de bedoeling naar 's-Gravenhage door te reizen (*NNBW* III, kol. 911-913).

5 ‘cuculla’, (monniks)kap.

6 ‘istaec in me cudetur faba’, ‘ik zal ervoor moeten opdraaien’ (Erasmus, *Adagia* I, I, 84 (84) (*LB* II, kol. 59-60; *ASD* II-1, p. 192), met een verwijzing naar Terentius, *Eunuchus* 381).

7 Aangezien grote delen van de correspondentie tussen Grotius en Boreel verloren zijn gegaan, valt niet goed uit te maken waarop Boreel in zijn vertoog over de ‘monachus’ doelde; wellicht verwijst hij naar de sterke Zeeuwse oppositie tegen een bestand dat voor de handel van deze provincie nadelige gevolgen zou hebben (*Res. SG 1576-1609*, XIV (1607-1609), p. 640-645 en 721).

8 Daniel Heinsius en Dominicus Baudius, collega's van Scaliger, publiceerden oraties ter gelegenheid van diens overlijden: *Danieli Heinsii in obitum ... Iosephi Scaligeri ... orationes duae. Accedunt epicedia eiusdem et aliorum* ..., Leiden 1609 (*BG* no. 269), en Dominicus Baudius, *Oratio funebris dicta honori et memoriae maximi virorum Iosephi Iusti Scaligeri*, Leiden 1609.

9 Grotius' *Mare liberum* was omstreeks de jaarwisseling 1608-1609 ter perse gegaan (*BG* no. 541, rem. 8).

10 Simon van Beaumont (1574-1654), een uit Dordrecht afkomstige jurist, die sinds 1601, eerst als advocaat, daarna, vanaf 1606, als tweede pensionaris te Middelburg werkzaam was. In 1613 zou ook Boreel tot pensionaris van Middelburg benoemd worden (no. 83A, Jacobus Gruter aan Grotius, dd. 30 september 1606).

11 ‘tuo ... amicitiae’ toegevoegd in de marge, gedeeltelijk beschadigd.

12 Jacob Boreel, burgemeester van Middelburg en Zeeuws afgezant in de onderhandelingen over het Bestand, de weduwe van Dirk Claes Pieterse Hayman (1548-1600), vermoedelijk Coryna Houtmans geheten, en Agnes Hayman, Grotius schreef een epithalamium op het huwelijk van Johan Boreel en Agnes Hayman (*Dichtw.* I 2a/b 4, p. 192- 204).

Middelb[urgi], 14 Febr[uarii] MDC‹V›IX.

Adres: Aen mijnheere/mijnheere de Groot, advocaet-fiscael. Haghe, met bode.

163A. 1609 april 17. Van N. Seys.[1]

Hooghgeleerde, wijse, voorsienige heere,

Hierneffens gaen de stucken dienende tot bewijs ende ondeckenge van de gefabriqueerde ampliatie van de huwelicxe voorwaerde bij d'huysvrouw van Vlooswijck[2] tegens mij in cas van preferentie in 't werck gestelt.

Eerst copie van d'instructie bij Mr. Frisius[3] gemaect, daeraf de principale bij hem onderteeckent is onder den Raet met zijn verclaringe ende examinatie op heden desen 17 April voor de heeren comissarissen Mrs. Fransois Francken ende Van Santen[4] gedaen, die onder den Raet zijn gebleven met twee zijner constboucken, mentionerende van zijn ervarentheyt in de cunste der pennen, die de comissarissen begeert hebben onder haer te houden, ic achte om den Raet t'zijnertijt te verthoonen.

Ten tweeden zijn hierbij de copiën van de duechdelicke huwelicxe voorwaerden ende van de pretense ampliatie.

Ten derden acte van beloftenisse van de bruyt niet te vervoeren buyten consent van haer moeder, gemaect neffens de duechdelicke huwelicxe voorwaerde in dato 25 Mey 1585, daerbij claerlick blijct watter neffens de voorwaerden besproken is geweest.

Ten vierden d'examinatiën van Vlooswijck, zijn huysvrouw, Dieryck de Coninck, Joost de Coninck ende Dyeryck Willemsen, daerbij genouch blijct hoe ongefondeert ende ongewys de drye, namentlick Vlooswijck, zijn wijff en Joos de Coninck, in hare verclaringe zijn geweest, alle dry van één materie, contrariërende bijsonder nochtans op 't poinct dat se seker behooren te weten, wie d'ampliatie ontworpen heeft.

Ten vijffden een instructie en verclaringe bij mij gemaect bij forme van memorie of anwijsinge, waerin de geëxamineerde haer verloopen ende d'een tegen d'ander haere verclaringe gedaen hebben ende haerselven ten dyverse reysen achterhaelt ende gecontrarieert hebben.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten van Holland, inv. no. 1363, dossier 9, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. De identiteit van Niclaes Seys is niet met zekerheid vast te stellen. Vermoedelijk betreft het Claes Seys († 1619), koopman op de Dam ‘in 't Rat van Avontueren’ (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 398). Seys was met Barthout van Vlooswijck en diens vrouw in een proces verwikkeld; hij verdacht hen van valsheid in geschrifte om onder betaling van een schuld uit te komen. Deze brief van Seys bevindt zich, evenals een tweede dd. 3 juni 1609 (no. 165B), in een dossier dat Grotius als advocaat of adviseur voor dit proces heeft bijgehouden. De rechtszaak kwam via het Hof van Holland bij de Hoge Raad terecht. Op 17 april 1612 deed de Hoge Raad uitspraak. Zie Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 614 (Register van sententiën, 1606- 1607, no. 206, dd. 22 december 1606); *Res. SH* (1610-1613), p. 204-205, dd. 10 september 1610, en Den Haag, ARA, arch. Hoge Raad, no. 885 (Register van dictums zoals zij zijn geresolveerd, 1610-1613); no. 933 (Register van dictums zoals zij zijn gepronuntieerd, 1611-1614), en no. 704 (Geëxtendeerde sententies, 1612), dd. 17 april 1612.

2 Barthout Gerritsz. van Vlooswijck († 1626), voorheen Rotterdams brouwer, vroedschapslid en burgemeester; hij was op 25 mei 1585 gehuwd met Margaretha de Koninck, dochter van Mr. Cornelis de Koninck, raad van de prins van Oranje, en Maria van Suylen (of - volgens de processtukken - Elisabeth Diericxdr., † 1603). Van Vlooswijck, die in ernstige financiële problemen was geraakt, werd in april 1609 ‘wegens het niet doen van rekening en verantwoording van een erfenis’ gegijzeld in de Gevangenpoort te Den Haag (*Ned. Leeuw* 49 (1931), kol. 108-110).

3 Deze Frisius wordt in het dossier aangeduid als een ‘lettersteker ofte plaetsnijder’; vermoedelijk was hij woonachtig te Amsterdam.

4 Mr. François Francken (Vranck) (ca. 1555-1617), sinds 1592 lid van de Hoge Raad, en Johan van Santen († 1609), sinds 1603 lid.

Ten zesten een requel[5] oft verhael van de princepaele puncten waerbij men tasten en gevoelen can dat de ampliatie niet op dien dach maer lange jaren op dese conjuncture van henluyden verloop van zaecken gemaect ende gepractiseert is.

Ten zevensten de vier sertificaten off attestatiën van de vier zeer experte ende wel ervaerene meesters van de conste der penne, te weten Kempenere, Felix, Hoyssens ende

5 'requel': vermoedelijk bedoelt Seys 'recueil'.

Persijn,[6] verclarende alle tesamen d'ampliatie niet op den 26 Mey 1585, maer lange jaren daerna gescreven te zijn. Ende insonderheyt dat de signaturen derzelve ampliatie alle - vrijgesondert die van Vlooswijck - gecontrefeyt zijn ende geensins niet gescreven en zijn bij dezelve handen die de twee duechdelicke huwelicxe voorwaerden onderteeckent hebben.

Ten achtsten ende lesten twee acten, te weten een request ende een insinuatie gedaen an Joos de Coninck ten eynde hij mochte compareren op 't visiteren der voorszeghde respective originele acten in de griffie rustende.

Aldus geïnventariseert den 17 April 1609,

Niclaes Seys.

In dorso schreef Seys: Memorie off inventaris van de stucken van Niclaes Seys, berustende onder mijnheren den fiscael.

165A. 1609 juni 3. Van J. Colterman.[1]

Mijnheere,

Thuys comende uyten Haghe, als ick ten bureele van de Rekencamer rapport hadde gedaen van de geleegenheit van den Drechterlantschen dijck ontrent Winckel,[2] hebbe ick de resolutie ofte goedtvinden van mijne E. heren van de Reken[ingen] aengeseit [aen] den dijckgraeff van Geestmerambocht[3] ende oock ges[chreven] aen den schoudt van Nierop.[4] Waeruyt gevolcht es dat op huyden voorheenen gecomen zijn eenige gedeputeerden vandaer ende morgen sal den dijckgraeff met noch eenige andere volghen, versouckende ick henl[uyden] wilde metgheeven een brieffken van addresse aen uwe E., ten eynde d'zelve als alreede kennisse hebbende van de zaecke gelieven zoude haer te formeren een remonstrantie van clachte uyt goede voorsorge ende als beduchtende deur de zwacke geleyde keure voor inondatie enz. Tot welcken fine ick hyerneffens beslooten overseynde de geleyde keure van waerschappen van Drechterlandt met een kaerte ende andere stucken bij mij ten voors[eyde] bureele geëxhibeert, om de memorie daeruyt te ververschen.

't Beghinsel conde onder correctie weesen, hoe dat dijckgrave ende eenige gecommitteerden van Geestmerambocht, Schagen ende Nieudorpercogge[5] tot

6 Een van de getuigen, Jan Persijn, was woonachtig te Amsterdam. De lezing van de naam ‘Hoyssens’ (of ‘Boyssens’) is onzeker.

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 3, f. 18-19, eigenh. oorspr. Johan (Hans) Colterman, rentmeester van Kennemerland sinds 1592, lid van de Haarlemse vroedschap sinds 1595 (D.G. van Epen in *De Wapenheraut* 1 (1897), p. 161-162). De brief van Colterman bevindt zich tussen andere papieren over de ‘Drechterdijk’ bij Winkel (f. 2-54). Deze dijk was een onderdeel van de Westfriese Omringdijk, die West-Friesland omsloot. De bestuurders van de ambachten Schager- en Niedorperkoggen en Geestmerambacht probeerden de dijkgraaf en heemraden van het ambacht Drechterland ertoe te brengen hun deel van de Westfriese Omringdijk beter te onderhouden. Zie J. Beenakker, *Van Rentersluze tot strijkmolen*, p. 46-52. Op 5 juni 1609 kregen Philips Doublet, lid van de Rekenkamer, en Hugo de Groot opdracht zich ter plaatse op de hoogte te stellen.

2 Winkel, ten noordoosten van Alkmaar.

3 Geestmerambacht was een van de vier ambachten van West-Friesland.

4 Niedorp (Oude- en Nieuwe-).

5 Niedorperkogge, gedeelte van het ambacht Schager- en Niedorperkoggen.

tweemael ten tijde dat eenige heeren van huys waren aen de Rekencamere zijn geweest ende oock in geschrifte gelaten hadden in wat pericule den Drechterdijck ontrent Winckel in Februario voorleeden gestaen heeft van deur te breecken ende de weynige sorge die daervoren werdt gedragen enz. Waerover die van de Reck[eningen] goedtgevonden hebben derwaerts te schicken den rentm[eester] g[e]n[erae]l van Kennemerl[an]t ende Westvriesl[an]t, Johan

Colterman, dye van alles wel inspectie oculair heeft genomen, henl[uyden] de keur van de waerschappen van Drechterlandt voorgehouden ende gevraecht off sij daermet geneugen hadden, dan nyet; daerop geantwoort: neen, ende verstonden denzelve dijck eer lighter als zwaerder dan tevooren was gekeurt, oock in de middewegen hem drye voet laeger als ontrent den aen- ende affschouw.[6] Ende in lange daervan nyet vernomen hebbende ende bevindende volgens de geleyde keure den dijck vast aengeleyt ende gemaect werdt, soo hadden zij goedtgevonden weder eenen te deputeren ende haer te addresseren aen de heren Staten enz., daer off daerontrent als uwe E. selvers alderbest in ordre zal weeten te stellen uyt de gedeputeerden haer mand[aa]t en instructie.

Ick hebbe hierbij gevoecht eenige stucken mij bij den dijckgraeff van Drechterlandt behandicht, dye al over eenige jaeren daermede es geweest aen mijne heren van de Reecken[ingen] ende gebesoigneert metten ouden heer fiscael Veen,[7] dye oock ontworpen ende onder hem heeft een concept van reforma[ti]e, want den verm[elde] dijckgraeff altoos zeer gaern hadde gesien datter commissarissen werden gedeputeert als besoignerende grootelijcks voor den dijck, nyet alleen in 't voors[egde] quarthier, maer oock tusschen Hoorn ende Enchuysen, ende voorts rontsom. Uwe E. is 't van noode can daerover eens spreecken. Ick was voor mijn vertreck t'zijnen huysse om het gementioneerde concept te sien ende bij mijn stucken te vougen, dan was van huys gereyst. Het dient met desen gedeputeerden wat voortgemaect om der weynich tijdt, ende efter[8] dient het gepresenteert voor 't scheyden van de dachvaert. Uwe E. wil in 'tgeene verstaen mijn bedieninge om beeters wille gedaen.

Ende laet uwe E., mijnheere, den Almo[genden] bevolen naer mijne gebiedenisse,
uwer E. dienstwillige vrundt,
Johan Colterman.

In haeste. Tot Haerlem, desen III[en] Junii 1609.

Mijnheeren van de Reecken[ingen] hadden geseyt als desen quamen clagen dat d'zelve alsdan souden daerop secunderen etc., want het soude evident pericule indien zoo slechte ...[9] nyet weesen zal.

Adres: Aen mijnheer den advocaet-fiscael 's Hooffs van Hollandt, in Den Hage.

6 'aenschouw', inventarisatie van uit te voeren werkzaamheden; in de regel is 'affschouw' de inspectie van opgeleverde werken (*WNT* I, kol. 1369); hier zal met aan- en afschouw gedoeld zijn op de plaatsen waar deze controles werden uitgevoerd.

7 Mr. Simon van Veen was van januari 1595 tot december 1606 advocaat-fiscaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland (Jan Rosa, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland* ..., ed. A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, I-III, Haarlem 1929, p. LVII).

8 De lezing is onzeker. Vgl. *WNT* III-2, kol. 3767-3769 ('echter', 'efter').

9 Een of twee woorden onleesbaar.

165B. 1609 juni 3. Van N. Seys.[1]

Eerentfeste, zeer discrete heere,

Ic hebbe vuyt uwer E. missyve verstaen dat uwer an onse scoonzoon[2] gescreven hebt 'tgene aldaer in mijne saecke gedaen hebt ende dat den Raedt daerin hebben gebeson-

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten van Holland, inv. no. 1363, dossier 9, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. Zie Seys' brief van 17 april 1609 (163A).

2 Een dochter van Niclaes (Claes) Seys, Anna (1583-1607), was getrouwd geweest met Adriaen Pauw, aanvankelijk koopman te Amsterdam, sinds 1611 stadspensionaris (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 192-193; H.P. Fölting, 'De landsadvocaten en raadpensionarissen ...', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 28 (1974), p. 247-257).

geert ende noch dese weke in besongeren zouden. D'uytcomste moet van God almachtich mettertijt verwacht worden. Ic hebbe onder de overryge stucken alhier bij mij gevonden zekre dry quitantiën die ic tot Rotterdam op 't contoor van den baillu van Rijnlant heb laten opsoucken, onderteeckent bij Geeryt van Vlooswijck,[3] desen Vlooswijx vader, in den jare '84 ende '85, z[aligh]er, ontrent die tijt doen d'uwelijcxe voorwaerde gemaect was. Welcke drye onderteeckeningen in alle manieren gelicken d'onderteeckeningen van denzelven Geeryt van Vlooswijck staende op beyde de pergamenten voorwaerden, ende gansch ongelijck d'onderteeckeninge van denzelven name staende onder d'ampliatie. D'welck een vast merckteecken is dat d'onderteeckeninge van dyen name staende onder d'ampliatie noyt bij Geeryt van Vlooswijck gescreven, maer bij ymant anders gecontrefeyct is, ghelijck 'tselve ‹bij› Mr. Frysius[4] wel naectelijck bij zijn instructie angewesen en verclaert heeft. 'tWelck ooc alle constenaers van de penne met hem zullen moeten bekennen alsse d'een onderteeckeninge tegen d'ander zullen confereren. Soedat het wel van noode zal wesen dese dry acten bij d'andre stucken te voegen ende te passe comende de heeren daeraf wat openinge te doen van daerop wat te willen letten. Ende waer 't noodich mij zoude meer dergelijcke quitantiën bij den voorszeghde vader onderteeckent ontrent dyen tijt connen an den dach bringen, maer mits wij die drye ende twee op de pergamenten ende een op de reconitie hebben, zijn zessen alle contrariërende d'eenige van de ampliatie, docht Frysius niet noodich dat men der meer te voorschijn brochte.

Daer zal corts een treflick coopman van Middelburch commen, indien hij daer alreets niet en is gelogeert in Den Briel, genaemt Geeraerdt van Scoonhoven,[5] een bewinthebber van de Oostindise Companie, dat een expert scrijver is, dewelcke bij de raetsheeren van Seelant wel bekent is ende is begeerich de onderteeckeningen tegen malcandren te zyen. Ic heb mijn procureur ges[creven] na hem te vernemen ende daer zijnde dat hij hem bij de stucken op de Greffie sal bringen ende dat hij daerna hem bij uwer E. zal bringen om zijn gevoelen an uwer te verclaren; indien hij daer comt, ben seker vrijmoedich zijn gevoelen sal attesteren, indien 't uwer E. begeert. Zoe bidde ic, indien hij daer comt van hem te vordren 'tgene noodich is. Ic verhope an de goetheyt Gods dat de heeren een goede sententie zullen wijsen, dat uwer zal mogen procederen na behooren, 'twelck wij moeten verwachten, bedanckende uwer E. hooghlick van het goet debvoir alreede gedaen, daerin zonder twiffel zult continueren ende mij van 't succes adverteren.

Hiermede, eersame, zeer discrete heer, bevele uwer E. met zijn beminde huysvrouw den almogenden God,

al uwen goetwilligen,

Niclaes Seys.

Vuyt Amst[erdam], den derden Juny 1609.

3 Gerrit Cornelisz. van Vlooswijck († 1586), Rotterdams brouwer en magistraat (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 33).

4 Frisius was een grafoloog die de onechtheid van de ampliatie bij het huwelijkscontract van Barthout van Vlooswijck moest bevestigen.

5 Geraert van Schoonhoven, koopman te Middelburg en later te Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 477).

166A. 1609 juli 16. Aan A. Miraeus.[1]

Bene sit istis induciis,[2] doctissime Miraee, quae de nobis optime merentur, quorum studia a bello sunt aliena, ipsumque ius fruendae amicitiae, rem inter humanas sanctissimam, ereptum diu restituunt. Audebo prior te provocare, non beneficio, sed beneficii flagitatione. Intelligo esse Lovanii theologos praestantes et, quod in eo genere professionis satis rarum est, animi moderati, qui publice privatimque doceant homines catholicos, viventes aut sub hoc nostro aut sub alio quovis secus in religione sentientis imperio, debere magistratibus suis, sub quibus vivunt, morem περὶ τὰ πολίτικα gerere et in summa ita vivere, ut Augustus olim censebat, cum diceret eos qui praesentem rempublicam tuerentur, et cives et viros bonos esse.[3] Quae sententia cum iudicio meo pia atque honesta est, tum eo pertinet, ut nata ἐκ τῆς ἑτεροδοξίας odia paullatim restinguat atque eos qui hic et alibi rerum potiuntur, catholicis vestris aequiores faciat. Quocirca oro te, siquid aut libri aut responsi eam in rem haberi potest, eius exemplum ut per te nanciscar; deinde, ut siquid hic vicissim tuam in gratiam fieri potest, certo credas habere te hic hominem et amantem et observantem tui.

Vale, et me Woverio,[4] si commodum est, commenda,
Suscriptum erat: tui nominis studiosissimus,
Hugo Grotius.

Postridie Idus Iulii 1609.

Bovenaan de copie staat: Exemplar epistolae ab Hugone Grotio, advocato fiscali Hollandiae ad Aub. Miraeum, canonicum Antverpiensem scriptae. *En in een andere hand:* 1609, 16 Iulii.

Onderaan de copie staat: Docte domine.

1 Hs. Utrecht, RA, archieven Oud Bisschoppelijke Clerezie, no. 724-1, copie in de hand van Miraeus. Gedrukt in [H.F. van Heussen], *Batavia sacra sive res gestae apostolicorum virorum qui fidem Bataviae primi intulerunt*, Brussel 1714, II, p. 22 (*BG* no. 1292). In de bijlagen volgt (op grond van *Batavia sacra* II, p. 22) de tekst van een Latijnse brief van Jacobus Jansonius aan Aubertus Miraeus, dd. 20 augustus 1609, alsook de Nederlandse vertaling van beide documenten, gedrukt in *Batavia sacra of kerkelijke historie van Batavia ...*, Antwerpen 1716, III, p. 31-33. Aubertus Miraeus (Le Mire) (1573-1640), kanunnik van de kathedrale kerk te Antwerpen en auteur van kerkhistorische werken, was sinds 1603 secretaris van zijn oom Joannes Miraeus, bisschop van Antwerpen. In 1609 hield Aubertus Miraeus in Den Haag verblijf als gezant van de aartshertogen, met de opdracht vrije uitoefening van de godsdienst te bedingen voor de parochies die van oudsher tot het diocees Antwerpen hadden behoord, maar die nu door de Staten-Generaal werden beheerd (*BNB* XIV: kol. 882-895; *Nationaal Biografisch Woordenboek* IX, kol. 535-537).

2 Het Twaalfjarig Bestand, gesloten op 9 april 1609.

3 Vgl. Macrobius, *Saturnalia* 2, 4, 18. Grotius citeert deze uitspraak ook in de opdrachtbrief van *De antiquitate* (no. 187A) en in *De iure belli ac pacis* 2, 4, 8, 3.

4 De Antwerpse humanist Johannes Woverius (Jan van de Wouwere) (1576-1636), later raadsheer te Antwerpen en lid van de Raad van Financiën te Brussel (no. 625 (dl. II) en *Nationaal Biografisch Woordenboek* XIII, kol. 889-891).

Bijlage 1:

Jacobus Jansonius[5] aan Aubertus Miraeus, 20 augustus 1609

5 Jacobus Jansonius (Janson, Janszoon, Jansenius) (1547-1625), afkomstig uit Amsterdam, was sinds 1580 hoogleraar in de theologie te Leuven (*BNB* XXXVII, kol. 467-474).

Docte domine,

Quandoquidem super quibusdam tibi ex Haga-Comitis perscriptis[6] meum iudicium exquiris, deliberatione habita si mihi respondendum foret, responderem in hunc modum, inprimis iuxta elogium caesaris, licere unicuique republica in qua degit frui.[7] Cum enim frui is dicatur qui re quapiam suo commodo utitur, nemo umquam negarit, quin unicuique sub tyrannide constituto semper licuerit publica ipsius auctoritate uti ad firmandos suarum negotiationum contractus: tribunali, ad terminandas civilium rerum controversias et lites; praesidiis, ad arcendum latrunculos et fures. Non solum autem, sed unicuique sub tyrannide constituto licet eidem in civilibus morem gerere et tributa praestare. Id enim nolle est rempublicam in qua degit, cuius auctoritate fruitur et quam deserere non tenetur, privatis tantummodo dissentionibus et seditionibus inquietare. Et tametsi teneatur collaborare, ut respublica tyrannice occupata suo legitimo domino recuperetur, id cum praecepti tantum affirmativi sit, agendum ipsi est officiis opportunis et ad id conducibilibus, secus enim diceret illi sapiens: huic non proderis et te ipsum pessumdabis.[8]

Nec ita agendo legitimo principi facit iniuriam, sed se tantum reddit odii, poenarum, suppliciorum indemnem, iniuria relicta penes illos qui rempublicam occupaverunt et detinent violenter. Et eo minus, quod principes ad praedicta in bonorum subditorum suorum gratiam facile conniveant. Si vero princeps cum iis qui rempublicam occupaverunt, inducias pactus sit, ab omni traditionis metu securus degere poterit occupatae reipublicae magistratus. Nam praeterquam quod talis reipublicae homines ea frui possint et in iis quae dixi morem gerere atque etiam tributa praestare, pro tempore induciarum soluti sunt obligatione qua prius tenebantur, mediis opportunis rempublicam legitimo domino etiam invitam recuperare. Principe enim ab armis ex pacto cessante, nemo subditorum ullo, ne quidem religionis praetextu, poterit quidpiam contra pacta movere. Haec ab uno ex doctoribus diligenter excussa probata sunt. Poterit prudentia tua de cetero agere quod sibi visum fuerit, quam opto in Domino valere.

Lovanio, 20 Augusti 1609.

Bovenaan de brief staat: Ad dubia H. Grotii sic Aub. Miraeo respondet Jac. Jansonius S[acrae] T[heologiae] Lovanii Doctor.

6 Jansonius verwijst naar de brief van Grotius aan Miraeus.

7 Niet met zekerheid geïdentificeerd. Wellicht verwijst de briefschrijver naar Dio Cassius, *Romana historia* 56, 40, 1, waar keizer Tiberius zijn voorganger Augustus prijst omdat de zegeningen van diens bewind de burgers een zorgeloos leven garandeerden.

8 *Ecclesiasticus* 38: 22.

Bijlage 2:

Eer moet het Bestand hebben, zeer geleerde Le Mire, hetwelke aan ons, die geenzins met het oorlogen gediend zijn, zoo wel te passe komt en hetwelke het regt van de vriendschap te genieten en te oeffenen, 'twelke de geheiligste onder alle menschelijke zaaken is en ons zoolang benomen is geweest, wederom herstelt. Ik zal de vrijheit neemen van u allereerst uyt te daagen, niet door het bewijzen, maar door het eisschen van een weldaad. Ik ben verwittigt dat 'er te Loven deftige godgeleerden zijn en, 'twelk in zulk een soort van beroepinge vrij zeldzaam is, van een gematigden inborst; dewelke zoowel in 't openbaar als in 't bijzonder leeren dat katolyke menschen onder ons gebied of onder het gebied van andere onkatolyke overigheit levende verpligt zijn haare overigheden, daar zij onder leeven, in wereldlijke zaaken te gehoorzaamen en zich zoodaanig te gedraagen gelijk Augustus het eertijds bevatte, als hij verklaarde dat degeenen die het gemeene beste daar zij onder woonen voorstaan, goede burgers en degelijke menschen zijn. Welke spreuk mijns oordeels niet alleen godvrugtig en eerlijk is, maar ook dient om de afkeerigheden die uyt de verdeeltheit der gezindheden ontstaan allengskens te verminderen en om degeenen die het oppergezag zoo hier als elders voeren beter genegen tot uwe katolyken te maaken. Daarom bid ik u, indien 'er eenig boek of geschrift dienaangaande te bekoomen is, dat gij

mij een of meer afdrukzels van 'tzelve wilt bezorgen, verzekerd zijnde dat gij, indien hier ietwes van uwen dienst is, hier iemand hebt - te weten mij - die u zeer genegen is en die bereidwillig is tot uwen dienst.

Vaarwel, en indien 't u gelegen komt, doet mijne gebiedenis aan Woverius,

H. de Groot.

Den 16 July 1609.

Bovenaan de brief staat: Kopy van een brief door Hugo de Groot, pensionaris van Holland, geschreeven aan Aubertus Le Mire, kanonnik te Antwerpen.

Bijlage 3:

Geleerde heer,

Nademaal gij mijn oordeel verzoekt over eenige vragen die u uyt Den Haag door een brief zijn voorgestelt, zouw ik de zaak overwoogen hebbende, indien ik daarop moest antwoorden, het volgende antwoord geeven. Vooreerst dat iedereen volgens de spreuk van Cesar de republyk daar hij onder woont mag genieten. Want nademaal zoo een gezegt word zekere zaak te genieten die dezelve tot zijn voordeel gebruikt, zal niemand lochenen dat het eenieder die onder dwingelandij gestelt is, altijd geoorloft is geweest zich van het openbaar gezag derzelve - dwingelandije - te bedienen om de kontracten van zijnen koophandel te verzekeren, bijvoorbeeld van haare vierschaar, om de verschillen en processen in burgerlijke zaaken opkomende te beslegten; van haare bezettingen, om de roovers en dieven af te weeren. En dit niet alleen, maar eenieder die onder dwingelandij gestelt is, mag dezelve in burgerlijke zaaken gehoorzaamen en schattingen opbrengen. Want zulks te weigeren is niet anders als het gemeene best daar hij onder woont, wiens gezag hij geniet en 'twelke hij niet gehouden is te verlaaten, door bijzondere tweedragten en oproerigheden te ontrusten. En hoewel hij gehouden is mede te werken om de republyk die door geweldenarij bezeten word, wederom tot haaren regten heer te doen wederkeeren, dewijl egter zulks maar in een gebiedend bevel bestaat, moet hij het maar betrachten door bequaame en daartoe dienende middelen. Anders zouw de wijze man hem zeggen: Deezen zult gij niet helpen en uzelven zult gij in 't verdriet brengen.

En dus te werk gaande doet hij geen ongelijk aan zijnen wettigen vorst, maar hij bevrijdt zich maar van haat en straffen en hij laat hen voor de belediging instaan die de republyk met geweldenarije verovert hebben en in bezit houden. Te meer omdat de vorsten al het gezeide ten gevalle van hunne onderdaanen ligtelijk door de vingeren zien. Doch bijaldien de vorst met degeenen die de republyk aldus geweldiger hand in bezit houden een bestand heeft gesloten, zal de majestraat van zoo een overheersche republyk gerust mogen zijn van alle vrees van verraderije. Want behalven dat de menschen van zoo een republyk dezelve mogen genieten en de majestraat in 't gezeide mogen gehoorzaamen en ook schattingen betaalen, zoo zijn zij, staande het bestand, ontheven van hun voorigen pligt van de republyk ook tegen haaren dank wederom door bequaame middelen onder de gehoorzaamheit van haren wettigen heer te brengen. Want als de vorst uyt kragte van een verdrag zijne wapenen schorst, zal geen onderdaan onder eenig voorwendzel, zelfs niet van den godsdienst, ietwes tegen het geslooten verdrag mogen onderneemen. Dit alles is van een leeraar - in de godheit - met groote oplettendheit onderzogt en goedgekeurt. Uwe voorzigtigheit zal daar vorders in konnen doen hetgeene zij dienstig zal oordeelen.

Ik wensche dat gij in den Heere wel moogt vaaren.

Te Loven, den 20 Augusti 1609.

Bovenaan de brief staat: Op de voorstellingen van Hugo de Groot heeft Jacobus Jansonius, leeraar in de godheit te Loven, aldus geandwoordt aan Aubertus Le Mire.

175A. 1609 oktober 17. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfesten, etc.,

Alzoo op den 17 der voorleder maent van Augusti tot Vlissingen in apprehensie is gedaen stellen onsen waterbailliu Robert Jolijt, denwelcken alsnogh aldaer wert gedetineert ende alhoewel wij zeer geerne hadden gesien dat dese zaecke met gevoeghlijckheyt hadde konnen werden afgedaen ende dat zulcx t'onsen leetwesen tot nogh toe niet en heeft konnen tewegegebracht worden, zoo zijn wij genootzaeckt geweest de zaecke te remitteren aen de justitie ende hebben tot dien eynde goetgevonden de missiven, resolutiën ende andere stukken dese zaecke concernerende uE. in handen te stellen ende uE. te lasten dienvolgende de gereghtigheyt van den lande van Zeelant te bewaren ten eynde de voorszegde apprehensie kosteloos ende schadeloos magh worden afgedaen, daer ende zoo dat behooren zal.

Hiermede, erntfesten, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburg, den 17 October 1609.

Bovenaan de brief staat: Aen den heere advocaet-fiscael.

175B. [1609, einde oktober]. Aan het Hof van Holland.[1]

Aen de edele, mogende heeren, mijneheeren president ende raiden van 't Hoff van Hollant.

Op de rescriptie van de raiden van sijne Excellentie gedaen aen uwe Mogende Edelen[2] aengaende de provisie van justitie bij den procureur-generael[3] uyt den naem van de Graeflijckheyt van Zeelant versocht, seyt denselven procureur-generael dat ingevalle alhyer questie waer van 't recht van zeevonden ende zeedriften, den

1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1609, p. 297-298. Vgl. *ibidem*, p. 268-269 en 276, resoluties dd. 14 en 16 oktober 1609. Deze brief handelt over ‘de questie van de affgehaelde anckers’, die in Grotius' ambtelijke briefwisseling van deze periode herhaaldelijk aan de orde komt. Waterbaljuw Robert Jolijt (waterbaljuwschap Arnemuiden, standplaats Middelburg) werd op 17 augustus 1609 door de baljuw van Vlissingen, Lubbert de Fresne, gearresteerd op grond van de beschuldiging dat hij prins Maurits, markies van Veere en Vlissingen, had benadeeld door zonder overleg in Veere beslag te leggen op enkele ankers; deze waren door Veerse vissers ‘omtrent den Haeck’, een fort op het eiland Walcheren onder de jurisdictie van Veere, uit zee opgehaald. Namens de Staten van Zeeland trad advocaat-fiscaal Grotius op in het proces voor het Hof van Holland tegen de Raad en Rekenkamer van prins Maurits, instellingen die de belangen van de heerlijkheid Veere moesten behartigen. Vgl. *Encyclopedie van Zeeland* III, p. 276; L. Zoodsma, ‘Roerende de bailliu van de wateren van Zeeland’, in: *Ter recognitie. Opstellen aangeboden aan prof. mr. H. van der Linden ...*, onder redactie van C. Streefkerk en S. Faber, Hilversum 1987, p. 251-264, hier p. 257-259 en 363.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 5211, dossier 23, eigenh. ondertek. Deze brief bevindt zich in een dossier over ‘de questie van de affgehaelde anckers’. De datum, [einde oktober 1609], is vastgesteld op basis van no. 178A, dd. 3 november 1609, waarin naar no. 175B verwezen wordt.

2 Een ongedateerde copie van deze ‘rescriptie’ bevindt zich in ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 5211, dossier 23.

3 Gilles de Flory, van 1586 tot 1623 procureur-generaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland (Jan Rosa, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland ...*, ed. A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, I-III, Haarlem 1929, p. LVI).

requirant misschyen wel soude bethoonen soo uyt de titulen van het marquisaet van der Vere, als uyt verscheyde acten possessoir bij de Graeflijckheyt van Zeelant gepleecht, dat de geheele saecke ende

insonderheyt ten regarde van de anckers dye uyt zee gehaelt werden, anders is gelegen als deselve bij de verwerers werdt verhaelt, maer dat hetselve nyet alleen op dit versoeck van provisie van justitie, maer oock op de principale dispuyte van de apprehensie is impertinent; alsoo de gerequireerden, menende tot het aenhaelen ofte vervoeren van de anckers bij den waterbailliu geschyet geïnteresseert te zijn, dyesaengaende openstonden al sulcke remediën 'tsij petitoir 'tsij possessoir als men in gelijcke saecken gewoonelijck is te gebruycken, jae dat meer is, menende dat bij den voorszeghde waterbailliu, zijnde een officier van de Graeflijckheyt, yet soude sijn gedelinqueert, hadden haer mogen addresseren aen desen Hove, dye onder andere preëminentiën privative competeert de kennisse van delicten ende excessen van alle graeflijcke officieren.

Dat nu 't feyt hetwelck den voorszeghde waterballiu te laste werdt geleyt, nyet en is geschyet bij hem privato affectu ende om hemselve met de questieuse anckers te verrijcken, maer uyt pretensiën van sijn officie, en behoeft geen ander bewijs als 't narré van de voorszeghde rescriptie van den gerequireerden, midsgaders de missiven van sijn Excellentie,[4] sulcx dat noch met de waerheyt noch met geene apparentie can werden geseyt 'tgunt in desen is gedaen bij Robert Jolijt in zijn privé gedaen te sijn, te minder alsoo hij daertoe commissie heeft gehadt, gelijck hij oock gesommeert zijnde vanwegen hoochgemelte sijne Excellentie om restitutie expresselijck te kennen heeft gegeven.

't Werdt oock quaelijck geseyt bij de voorszeghde rescriptie dat den waterbailliu binnen de stadt ofte marquisaet van der Vere geene jurisdictie en soude competeren, alsoo 'tselve in dyer voegen indistincte uytgesproocken is onwaerachtigh ende 't contrarie vandyen can blijcken - des van noode zijnde - bij sententie t'anderen tijden bij desen Hove gewesen. Ende offschoon al waerachtich waere dat de gerequireerders pretenderen, soo en can evenwel nullo colore gejustificeert werden dat de kennisse van het pretense delict den gerechte van Vlissingen soude competeren.

't Is oock een merckelijck abuys dat geseyt werdt dat de hoochgemelde heeren Staeten nyet en soude hebben verstaen dat den waterbailliu prima instantia convenibel soude sijn voor desen Hove, alsoo de ordonnantiën ende instructiën bij de princen van de landen gemaeckt sulcx wel claerlijck medebrengen, dewelcken in dit poinct nyet bevonden en sullen werden gederogeert te zijn. Ende 'tgunt dyesaengaende bij de hoochgemelde heeren Staeten is verclaert, als dat over alle delicten van officieren desen Hove de judicature is competerende, en is geen nyeuwe constitutie, maer declaratie van 't recht dat alrede tevoren was ende bij de gerequireerden ofte yemant anders t'onrecht mochte werden gedisputeert. Overslaende voorts alle 't verhael van de communicatiën op dese saecke gevallen, sooveel aengaet de uyterste presentatie dye bij de gerequireerden werdt gedaen ende alrede voordesen bij missive aen de heeren Staeten van Zeelant is gedaen, bevindt den requirant dat de hoochgemelde heeren Staeten t'weederley redenen hebben gehadt om deselve nyet te accepteren. Eerstelijck overmidts wel gepresenteert werdt den voorszeghde waterbailliu te ontslaen, maer nyet costeloos ende schadeloos, 'twelck nochtans behoort te geschyeden ende ten tweede deurdyen voor ende aleer te doen deselve relaxatie werdt begeert dat de penningen van de anckers zijnde geprocedeert souden werden geconsigneert, 'twelck de heeren Staeten in 't recht van de Graeflijckheyt schijnen soude te prejudiceren, alsoo daeruyt verstaen soude mogen werden dat deselve penningen nyet en zijn daer zij behooren.

4 Zie de brieven van Maurits, dd. 21 augustus, 18 en 30 september, in dossier 23 van inv. no. 5211 van het archief Hof van Holland.

Ende sijne Excellentie en is daeraen nyet gelegen, alsoo sij sonder deselve consignatie deur middelen van justitie in 't petitoir ofte possessoir, soo haere goede gelyefte is, can werden geholpen ende ingevalle deselve penningen eyntelijck verstaen werden deselve hoochgemelte sijne Excellentie te competeren, de heeren Staeten machtich ende willigh genoech sijn deselve alsdan te restitueren. Ende in alle gevalle de questie off de penningen behooren geconsigneert te werden ofte nyet en heeft nyet gemeens met de vitieuse apprehensie daer in desen over werdt geclaeght. Maer ingevalle de gerequireerders meenen

deselve consignatie rechtmaetigh te zijn mogen daertoe versoeck doen in een andere instantie sonder dat daerom een officier dye quaelijck ende incompetentelijck is gevangen langer behoort te blijven in detentie. Om welcke reden ende alsoo de versochte provisie recht ende reden is conform, soo persisteert den requirant bij sijn versoeck als in de requeste,

H. de Groot.

In dorso schreef Grotius: Waterbaillu.

178A. 1609 november 3. Aan de Staten van Zeeland.[1]

Edele, mogende heeren,

Naedat ick bij laste van uwe Mogende Edelheyt requeste aen den Hove van Hollant ende Zeelant hadde gepresenteert, is deselve gestelt geweest in handen van de raiden van sijne Excellentie, dewelcken daerop hebbende gerescribeert, is haere rescriptie mij behandight ende deselve bij mij schriftelijck gedebatteert zijnde,[2] zijn bij den Hove gedepescheert twee besloten missiven, de eene aen de raiden van sijne Excellentie ende d'andere aen den bailliu ende gerechte van Vlissingen, met bevel om voor commissarissen van den Hove te compareren, ten fyne als in de requeste, welcke requeste mede inhoudt dat de beschreven sullen hebben te antwoorden op 't versoeck van provisionele ontslaeginge van den waterbailliu: met de clausule om middelertijdt te surcheeren van alle vordere proceduyren jegens den waterbailliu.

De missive aen de raiden is alrede behandight. Dye aen den bailliu ende gerechte van Vlissingen werdt nevens dese afgesonden, maer alsoo sijne Excellentie mij heeft verclaert behoudens zijne gerechticheyt alles te willen doen om 't proces jegens uwe Mogende Edelheyt te eviteren, ende dyenvolgende mij bij sijne raiden is aengedyent seeckere naerder resolutie, heb ick ten versoecke van deselven nyet willen naelaeten uwe Mogende Edelheyt de voorszegde resolutie mids desen te doen behandigen om daerop al sulck regard te nemen als uwe Mogende Edelen sullen bevinden te behooren. Ende ingevalle uwe Mogende Edelen daerinne geen contentement en nemen, sal het deselve gelyeven jegens den aenstaende dagh van de comparitie, 'twelck sal zijn op den XVIe Novembris, yemant te lasten om op de propositiën dye bij commissarissen apparentelijck sullen geschyeden te mogen verstaen tot redelijck accoord.

Hyermede, edele, mogende heeren, biddende Godt almachtigh dat hij uwe Mogende lang bewaere in voorspoedige regieringe, gebyede mij dyenstelijck aen uwe Mogende Edelen,

uwer Edele Mogende onderdaenige dyenaer,
H. de Groot.

Den IIIe Novembris 1609.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 915, eigenh. oorspr. Beantw. d. no. 178B.
2 Vgl. no. 175B.

Adres: Edele, mogende heeren/mijneheeren de Staeten 's landts van Zeelant.

178B. 1609 november 6. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Wij hebben ontfangen uE. schrijvens van den 3 deser[2] ende de bijgevoegde acte van presentatie, bij de raaden van sijne Excellentie overgelevert, waerop bij ons rijpelijck gelet wesende, hebben goetgevonden uE. dese tot antwoorde te schrijven, als dat wij tevreden zijn den water-bailliu ontslagen zijnde, sijne Excellentie te geven acte, dat sijne hooghgemelte Excellentie zal blijven ongeprejudicieert in alzulcken reght van zeedriften, zoowel in possessoir als petitoir, mitsgaders actie van violatie van jurisdictie, als sijne Excellentie zoude meynen hem te competeren, ende want alsnogh egeen ander questie en is dan van de ontslaginge van den water-bailliu, ende onse meyninge is deselve questie van de apprehensie ende forme van de proceduren te separeren van de questie ten principale, daerover men sonder de zaecke nader te examineren niet en kan verklaren geresolveert te zijn alsnogh proces te sustineren, dat overzulcx de clausule van de kosten van de apprehensie te suspenderen ten uytkomste van den processe ten principale daer uytgelaten zal worden ende indien sijne hooghgemelte Excellentie hetzelve alzoo mede belieft goet te vinden, dat daermede dit different onder acte van non-prejudicie zal wesen geassopieert, andersints dat den dagh van de comparitie[3] voor commissaris[sen] van onsentwege waergenomen zal worden. Van welcke onse resolutie uE. de voornoemde heeren raaden zal believen te verwittigen ende ons tijdelijck van derselver antwoorde adviseren, om ons daernae te reguleren.

Hiermede, ernfeste, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburgh, den 6 November 1609.

Bovenaan de brief staat: Aen den advocaat-fiscaal Mr. Hugo de Groot.

178C. 1609 november 13. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Wij verwaghten uE. antwoorde op ons voorgaende schrijven[2] ende of mogelijck hetzelve ons niet tijdelijck en konde ter handt komen, zoo hebben wij ondertusschen den heere Magnus[3] onse gedeputeerde in de vergaderinge van de hoogh mogende heeren Staaten-Generaal geauthoriseert den dagh van de comparitie[4] waer te nemen, alzoo denzelfden nu is nakende, ende ons over te schrijven wat aldaer sigh zal offereren, uE. ondertusschen des lants gereghtigheyt ernstelijk recommanderende.

Hiermede, erntfeste, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburgh, den 13 Novembris 1609.

1 Gedrukt in *Notulen van de Stalen van Zeeland 1574-1798*, 1609, p. 329. Vgl. *ibidem*, p. 314-315, resolutie dd. 6 november 1609.
2 No. 178A.
3 16 november 1609.
1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1609, p. 330-331.
2 Vermoedelijk no. 178B, dd. 6 november 1609.
3 Jacob Magnus Simonsz., lid van de Middelburgse magistraat, gedeputeerde ter Generaliteit sinds 1603.
4 16 november 1609.

Bovenaan de brief staat: Aen den advocaet-fiscael De Groot.

178D. 1609 november 14. Aan de Staten van Zeeland.[1]

Edele, mogende heeren,

De missive van uwe Mogende Edelen, gedateert den VIe Novembris,[2] is mij den XIIe behandight. Ende hebbe nyet naegelaeten den inhouden van deselve daetelijck sijne Excellentie ende sijne raiden te verwittighen. Waerop sijne Excellentie aengenomen hebbende de saecke naerder te leggen in deliberatie, hoopende - soo hoochgemelte sijne Excellentie seyde - dat de saecke wel soude werden geaccordeert, is mij eerst nu terstont vanwegen de voorszegde raiden voor antwoord geschickt dat zij persisteren bij de laetstgenomen resolutie, sonder aen te nemen de moderatie bij uwe Mogende Edelen op de overgesonden presentatie geconcipieert. Waeromme alsoo noodigh sal sijn den dagh van de comparitie[3] waer te nemen ende aldaer te verwachten eenigh redelijck accoord ofte andersins voorts te gaen in de begonste wegh van justitie, heb ick op 't alderspoedighste uwe Mogende Edelen daervan mids desen willen adverteren.

Ende verwachtende wat uwe Mogende Edelen in dese saecke verder sal gelyeven te bevelen, sal hyermede, edele, mogende heeren, Godt almachtigh bidden uwe Mogende Edelen te houden in zijne protectie,

uwer Mogende Edelen onderdaenige dyenaer,
H. de Groot.

Den XIIII^en^ Novembris 1609.

Adres: Edele, mogende heeren/mijneheeren de Staeten 's landts van Zeelant.

178E. 1609 november 20. Aan de Staten van Zeeland.[1]

Edele, mogende heeren,

Naedat wij tot tweemael voor commissarissen waeren gecompareert, alwaer bij ons zeer is geïnsisteert op de relaxatie van den waterbailliu, te minste onder alsulcke verclaeringe van non-prejudicie als bij uwe Mogende Edelen voordesen aen sijne Excellentie was gepresenteert, ende bij de raiden van sijne Excellentie verscheyde voorslaegen wyerden voorgewent op de moderatie van de costen ende dyergelijcke, dye wij nyet en hebben willen aennemen als nyet accorderende met uwer Mogende Edelen laetste resolutie ende bevel,[2] ende dat nu de saecke t'eenemael was gedisponeert om in proces te geraecken, hebben de commissarissen voorgeslagen seecker middel, 'twelck ons scheen sulcx te wesen dat wij goedtgevonden hebben daerop uwer Mogende Edelen resolutie te verwachten. Deselve voorslagh werdt uwe Mogende Edelen bij de heer Magnus toegesonden.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 915, eigenh. oorspr.
2 No. 178B.
3 16 november 1609.
1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 915, eigenh. oorspr. Beantw. d. no. 178F.
2 Zie no. 178B.

Ende hyermede, edele, mogende heeren, sal Godt almachtigh bidden uwer Edelen te behoeden in voorspoedige regieringe,

uwer Mogende Edelen onderdaenige dyenaer,

H. de Groot.

Den XXe Novembris 1609.

Adres: Edele, mogende heeren/mijneheeren de Staten 's landts van Zeelant ofte haere edele Gecommitteerde Raiden.

In dorso staat in een onbekende hand: Waterbailliu.

178F. 1609 december 3. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Wij hebben uw E. schrijven[2] met de ingeleghde notule, behelsende den voorslagh van de heeren commissarissen, ontfangen ende daerop naer deliberatie goetgevonden te resolveren zulcx als het bijgevoeghde extract[3] is medebrengende, daernaer uw E. hem zal believen te reguleren ende ons met desen expressen van het succes te adverteren. Wij hebben onse aenwesende gedeputeerde aldaer geschreven de comparitie mede te willen waernemen.

Hiermede, erntfeste, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburgh, den 3 Decembris 1609.

Bovenaan de brief staat: Aen den advocaet-fiscael Mr. Hugo de Groot.

183A. [1609, najaar - 1610, voorjaar]. Van [J. Boreel].[1]

Mijnheere,

Ick komme voldoen de belofte aen uwe E. op sijn vertreck gedaen van uwe E. haest met een brief te besoecken, maer mijne beleeftheyt streckt t'uwen laste, want ick moet doch altijt wat met uwe E. communiceeren, principalijck in dese gelegenheyt, hebbende stoffe die uwe E. ofte de sijne mede raeckt, ende van mij, doen uwe E. hyer was, gantsch vergheten is.

Van don Pedro d'Arana contador twijffele niet ofte uwe E. en sal wat gehoort hebben.[2] Deselfde doet sommighe eerlijcke luyden proces aen alhyer voor de Admiraliteyt; waerwt 'tselfde spruytende is sal ick uwe E. segghen, hebbende al voren gepremitteert een sommier verhael van 't feyt, 'twelcke mijn vader uwe E. breeder sal konnen deduceeren. Bal-

1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1609, p. 369-370.
2 No. 178E.
3 Een afschrift van de resolutie van 2 december 1609 (*Notulen*, p. 344).

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 1, f. 8-9, eigenh. oorspr. Slot, handtekening en adres ontbreken. De afzender van deze brief is mede op grond van zijn hand geïdentificeerd als Johan Boreel (1577-1629), Grotius' Middelburgse vriend, zoon van Jacob Pieterse Boreel, bewindhebber der Verenigde Oostindische Compagnie voor de Kamer Zeeland; vgl. no. 83A, n. 10. Zie voor de datering *infra*, n. 2.

2 Pedro de Arana (Arano), geboren te Biscaje, ‘contador’ (rekenmeester) ‘in de Havanna’ in West-Indië, procedeerde voor de Admiraliteit van Zeeland tegen een groep Middelburgse kooplieden, o.a. Cornelis Meunicx (Monicx), Jacob Boreel en Symon Parduyn (*Res. SG 1576-1609*, XIV (1607-1609), p. 895; *Res. SG 1610-1670*, I (1610-1612), p. 404 en 592). Deze Middelburgse kooplieden hadden in 1595 geparticipeerd in een reis naar West-Indië van ‘den Swemmende Leeuw’ onder bevel van kapitein Gilles Dorenhoven (J.H. de Stoppelaar, *Balthasar de Moucheron*, p. 80-81). Dorenhoven zou Pedro de Arana bijstand hebben verleend, toen diens schip door Franse vrijbuiters bij ‘Porta Bona’ was overmeesterd. Nadien stelde Arana dat de Middelburgers in het onrechtmatig bezit van zijn goederen waren gekomen door hem in samenwerking met de Fransen te overvallen in ‘Cité de Vaya’, op de vaarroute van Havana naar Santo Domingo. Vermoedelijk is met Porta Bona (of Cité de Vaya) de natuurlijke haven Bahia Honda, westelijk van Havana, bedoeld. De Admiraliteit van Zeeland wees op 28 april 1610 vonnis. De brief van Boreel, die blijkbaar in de periode vóór deze uitspraak geschreven is, bevindt zich in een dossier met stukken over de rechtszaak van Arana in de nalatenschap van Grotius (f. 2-9 en 85a-86). Arana ging tegen het vonnis van de Middelburgse Admiraliteit in beroep. Zie voor verdere details over de procesgang Den Haag, ARA, arch. van het College ter Admiraliteit in Zeeland, inv. no. 2576 (Brieven ontvangen van de Staten-Generaal, 1606-1615, met onder meer een copie van het Middelburgse vonnis).

thasar de Moucheron, Pierre le Moisne ende Cornelis Muenix[3] hebben anno 1595 opgerecht sekere compaignie in dewelcke sij hebben aengenomen als participanten diversche eerlijcke luyden, die haer ghelt gefurneert hebben onder de 3 voorszeghde persoonen als bewinthebbers ter somme van meer als 11000 vls.[4] Ende hebben de voorszeghde 3 bewinthebbers bedonghen sekere provisie voor de administratie van 't voorszeghde capitael. Ende wtgereet een schip genaemt de Swemmende Leeuw, daerop stellende officiers ende matroosen van sulcken qualiteyt ende getal als onder dewelcke sij mochten vertrouwen sulcken capitael te verhandelen op de kusten van West-Indiën in eenen tijt dat de Enghelschen jalours sijnde van onsen handel op Sp[aigne] de gantsche zee infesteerden, om welck respect ende andere verkreghen is commissie van [sijne] Majesteyt van Enghelant ende ongetwijffelt - 'twelcke wij nochtans niet en konnen probeeren - van sijne pr[incelijcke] Excellencie.

Dit schip op de kusten van Spaignuola[5] gekommen sijnde, heeft gehandelt mette inwoonders aldaer, denwelcken het bij placate des conincx van Sp[aigne] verboden was, ende volghens dyen simulate menghende koopmanschap met gewelt, omdat d'inwoonders als gedwonghen sijnde daerover niet en souden te lande kommende gestraft werden als 's conincx placaten overtreden hebbende. Onder anderen heeft soo gehandelt den voorszeghde don Pedro. Dewelcke te lande gekommen sijnde is daerom - soo hij seght - in sware gevanckenisse geweest, doch eyntelijck de Spaensche justitie aldaer genoechsaem doceerende van 't geleden gewelt soude ontslaghen sijn. Ons schip is oock thuys gekommen. Daer is terstont een roep gegaen van buyt, ick meyne daerwt gecauseert omdat de matroosen, dye veel in Sp[aigne] varende off gevanghen werdende om haer schoon te maecken souden de handelaers aen 's coninx sijde ofte in sijne landen geseten openbaren aen de officiers, ick segghe dat volghens dyen voor hun verborghen ende onbekent was dese geveynsde spoliatie ende gewelt. Waerop dit geruchte van roof hyer te lande wtgestroyt, d'Admiraliteyt heeft terstont camerboden op 't schip geset om 's lants gerechticheyt waer te nemen, maer na drie daghen deselfde daervan ontboden sonder voorder recherche. In 't retour sijn geweest sommighe juweelen, peerlen, huyden, etc. Dewelcke alle bij de voorszeghde bewinthebbers verkocht sijnde, isser boven 't cargaçon[6] winste bevonden ende van deselfde aen de participanten wtgedeelt de somme van ontrent 1500 vls. sonder meer ende dat gehaelt met sulcken capitael op sulcken reyse in een tijt van 19 maenden dat het voorszeghde schip wt is geweest.

De participanten hebben hunne respective rekeninghen ontfanghen met ontrent 12 pro c[ent]o winste. Daervan en heeft men veele jaren niet weeten te spreken tot datter onlanx geleden opgedondert[7] is een Spaignaert, een fijnen Biscain, sich namende don Pedro d'Arana contador. Desen Biscain ende contador, gewone sijnde - gisse ick - met sijn penne ende koker van rekeninghe sijn kost te winnen gelijck de Florentijnen in Vranckrijck, verkreghen hebbende voorschrijvens van d'heeren Staten-Generael aen de Admiraliteyt alhyer ten eynde men hem recht soude doen - want hoe soude anders een vijant hyer recht kommen pleghen? -, heeft doen dachvaerden soo de 3 voorszeghde als alle de andere die hij noemt reeders ende comp[aignons] in de voorszeghde schepe, contendeerende ten daghe dienende

3 De reders Balthasar de Moucheron, vooraanstaand Zeeuws koopman, zijn neef Pierre le Moisne en Cornelis Muenix (Monich, Monnicx, Meunicx). Vgl. W.S. Unger, *De oudste reizen van de Zeeuwen naar Oost-Indië*, p. XXX.
4 'pond Vlaamsch'.
5 'Spaignuola', andere benaming voor Haïti (Hispaniola) of, algemener, West-Indië.
6 Bedoeld is de lading op de heenvaart.
7 'opdonderen', ineens te voorschijn komen (*WNT* XI, kol. 453-455).

ten fyne dat de verweerders elck voor ander ende een voor al in solidum gecondemneert werden te doen restitutie van de genomene goederen ende schepen, monteerende ter somme van 26000 ducaten, mitsgaders in de estimatie van sijne gevanckenisse, pijne, verletheden, cum expensis. Ofte dat hem ten minsten sal werden geadjudiceert het derde part van alle de voorszeghde goederen in de qualiteyt als dye eerst ontdeckt ende aenghebracht hebbende tot profijtte van den lande, volghende den rechte in materie van confiscatie geobserveert.

De ged[aechd]e alle, wtgenomen Monix, hebben ontkent de qualiteyt van reeders ende compaignons, Monix segghende dat hij nerghens van en wiste. Den raet ordonneert de verweerders dye exceptie onvermindert t'antwoorden ten principale.

Volghens dyen heeft partije overgelevert schriftelijcken eysch ende verificatiën daertoe diendende.

Tot verificatie van 't gewelt 'tgene hem is geschiet produceert d'eyscher eene attestatie van twee matroosen, die segghen op den Swemmende Leew geweest te sijn. Ende daerbenevens de proceduren in Spagnuola gehouden bij des conincx officiers teghen den eyscher als teghen 's conincx placaten mette vreemde gehandelt hebbende. Soodat door de stucken voorschreven 't gewelt ende gevanckenisse blijckt. [*In de marge*:] D'attestatiën van dese proceduren sijn aldaer voor vijantlijcke justitie in vijantlijck lant door eenen vijant beleyt sonder dat anders van sijne gevanckenisse blijckt.

Omme 't verlies van sijne goederen te justificeeren, produceert hij eenen inventaris behelsende specificatie van de verloren goederen, denwelcken hij seght met eede te willen bevestighen. Daertoe dient oock 't eerste stuck van dye twee matroosen, die segghen datter sommigh ghelt ende juweelen genomen sijn, doch verre van de geëyschte quantiteyt. Ende ten derden eene attestatie van twee aerbeyders, gebroeders, die segghen juweelen ende ketenen gesyen te hebben die sij wtte schepen in een kiste ten huyse van Moucheron brenghende hebben oock syen handelen bij de reeders. Wt welcke alle stucken hij sustineert geprobeert te sijn 't gewelt, specificatie van de genomen goederen ende dat de verweerders daervan hebben genoten.

Hyerteghen hebben de verweerders geantwoort dat se in West-Indiën koopmanschewijse gehandelt hebben, gelijck de gelegentheyt alsdan daer gedroegh.

Dat se de peerlen hebben gekocht. Desgelijcx de huyden. Ende de andere juweelen.

Waertoe sij geene andere stucken en produceeren dan de boecken dye Moucheron van desen handel gehouden heeft ende partije voor hemselven produceert. Wtte welcke blijckt van den koop van huyden ende peerlen, oock van sommighe juweelen.

Beantwoorden 't segghen van de matroosen te sijn van lichte persoonen, welcker depositiën suspect sijn als van ongeschickte ende venale luyden, sprekende met voordacht. Weet oock niet datter eenich recolement[8] is gevallen. Bovendyen - 'tgene ick bijkans hadde vergheten te segghen - dat se een dinghen poseeren 'twelcke expres valsch is. Dat de reeders Dorenhove met een goude keten souden vereert hebben, met welcke valscheyt sij hare geheele depositie infirmeeren. Ende in allen gevalle volght daerwt niet dat dye keten dye was dewelcke sij konden van den contador genomen hebben. Want men gewonelijck is de Europeïsche waren daer te vermanghelen in[9] allerley sorte van gemaeckte juweelen, na welcke waren d'inghesetenen soo gretigh sijn dat de vrouwen 't cieraet van hare lichamen troqueeren,[10] alsoo deselfde van de voorkoopers aldaer koopende 'tselfde ten hooghen prijse doen, hebbende de coninck van Sp[aigne] in 't wtvaren ende op 't inkommen van de Spa[ignuola] ende Indiën respective groote lasten gestelt.

Ende nopende 'tgene de twee aerbeyders segghen, twee gebroeders, omgekochte boeven, lichte luyden, ende dye oock op valscheyt bevonden werden, deposeerende persoonen daerbij geweest te sijn die der nochtans niet en waren, welcke foute te considerabelder is omdat der presenten weynich waren, dat de gesyen juweelen

8 'recolement', verificatie door middel van nieuw onderzoek of verhoor van getuigen.
9 'vermanghelen in', ruilhandel drijven in.
10 'troqueeren', in ruil aanbieden.

gekochte juweelen sijn geweest, gekocht bij manieren hyerboven verhaelt. Ende in allen gevallen niet de juweelen van don Pedro.

Hyerbij was gevoecht een kort advertissement, tendeerende om te bethoonen dat de reeders nochte tot rooven iemant wtgereet en hadden, nochte iet van eenighen roof genoten, ergo niet culpable van iet 'tgene hun volck mochte gedaen hebben, als daerinne geëxcedeert hebbende hunne commissie. Neminem a[utem] teneri ex facto mandatarii, nisi is peccet circa officium sibi commissum.[11]

11 Citaat niet geïdentificeerd. Vgl. J.B. Nicolai, *Regularum iuris ... tomi duo* (Frankfort 1586) II, p. 53-54.

De saecken in dese pointen sijnde, wert partijen geordonneert te compareeren voor commissarisen Steengracht ende Enghel Luenissen.[12] Dye doch[13] bij continuatie sal dyenen op den 26 deser. Ondertusschen hebbe wat verstaen van de genegenheyt onser raetsheeren, principalijck van d'heeren Schaep, Sijpesteyn ende Huyssen,[14] dye als goede rechters toestaet laten verluyden: 't Is verloren, ghij moet den man iet geven. Dat heeft mij beweecht dat ick op alles wat naerder soude letten. Daertoe hebbe extracten genomen wt Moucherons boecken, tot noch toe niet voortgebracht door sonderlinghe onnachtsaemheyt dan sooveele d'extracten van partije onsselve furneerden.

In de boecken vinden d'Enghelsche commissie. De koop van peerlen ende huyden. Handelinghe met don Pedro, doch gheensints tot sulcken grooten somme. Ende de provisie dye de bewinthebbers voor d'administratie van dit cargaçon ende retour hebben genoten. Welcke alle ons sonderlinghe konnen te passe kommen.

Versoecke oock 't advis van uwe E. Mijn vader sal de reste suppleeren van 'tgene hyer niet en heeft konnen verhaelt werden. Mij dunckt dat men op sijne qualiteyt van vijant wat behoorde te segghen ende dat 't voorschrijven van d'heeren Staten-Generael hem niet meer en qualificeert dan hij van sijnselven is om hyer recht te pleghen. Want hij een Sp[aignaert] ende niet Portuges is. Kompt hyer met pasport als vijant. Dat oock 'tgene hem mochte benomen sijn, indyen 't sulx is, van een vijant genomen is, ende dat het lant voor sijn interest daervan ten arrivemente van 't schip heeft kennisse genomen.

D'attestatiën in Spagnuola beleyt worden gereprocheert als vijantlijcke, ende en konnen een vijant hyer geen recht geven, tenware om 's lants interest, 'twelcke hyervoren is beantwoort.

Is oock te considereeren off men niet - in quantum valere potest - behoorde attestatiën te beleyden hoe men in dye tijden konde op de West-Indiën handelen.

Ende tersijde gestelt sijnen eet metten welcken hij de specificatie van de gepretendeerde verloren goederen wilt bevestighen om dye van ons te recouvreeren, als impertinent ende niet suffisant in sulcken grooten saecke ende teghen degene qui non tenerentur ex suo sed facto tertii, dunckt mij evenwel consideratie weerdigh te sijn, off wij ons niet en behooren te separeeren van sieur Cornelis Muenix, ofte daervan in de comparitie mentie maecken, off de heeren, misschien een vreemden slach nemende, iemant koren[15] dye geene administratie gehadt en heeft, ofte d'eene metten anderen condemneerden, waerdoor d'eyscher iemant mochte wtkippen.[16] 'tWelcke ongetwijffelt sal geschieden, tensij Munix alleen gecondemneert wert, die nu van de 3 administrateurs alleene solvent is.

Wat uwe E. mij hyerinne wil assisteeren hope binnen 10 ofte 12 daghen te verstaen, want soude niet geerne veel meer met Monix communiceeren voor ick uwer E. advis ontfanghen, ende Monix is soo onachtsaem dat hij sonder mij niet en sal doen. Hij en heeft oock nerghens van kennisse, al is 't hij de provisie genoten heeft.

184A. 1610 januari 19. Van de Staten van Zeeland.[1]

12 Commissarissen Huybrecht Jan Anthonisse, gezegd Steengracht († 1618), en Enghel Luenissen, leden van de Admiraliteit te Middelburg.

13 Op deze plaats is de tekst in het handschrift verbeterd. De lezing ‘Dye doch’ is onzeker; wellicht schreef Boreel: ‘De dach’.

14 Raadsheren Pieter Gerritz. Schaep († 1620), Willem van Sijpesteyn en Johan Huyssen, leden van de Admiraliteit te Middelburg.

15 De lezing van dit woord is niet zeker.

16 ‘wtkippen’, uitkiezen.

1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1610, p. 47-48.

Erntfeste, etc.,

Wij hebben in onse Vergaderinge gelesen de brieven die tsedert onse leste afscheyt bij onse Gecommitteerde Raaden van uEd. zijn ontfangen, mitsgaders de antwoorde van de

heeren van den raade van sijne Excellentie, in de zaecke van de apprehensie ende detentie van den waterbailliu ende hebben daerop geresolveert, gelijck uEd. uyt het extract hiernevens gaende zal konnen sien.[2] Ondertusschen recommanderen wij uEd. wel ernstelijck in alle manieren aen te houden - gelijck wij oock onse aenwesende gedeputeerden geschreven hebben hun tot dien eynde in den raat te vinden ende hetzelve met alle manieren te recommanderen - dat op de versoghte provisie, daerop oock ten wederzijden rapport is versoght, reght moghte werden gedaen.

Hiermede, erntfeste, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburgh, den 19 Ianuarii 1610.

Bovenaan de brief staat: Aen den heere advocaet-fiscael De Groote.

184B. 1610 januari 28. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland.[1]

Eerentfeste, etc.,

Wij senden uE. hiermede het gedeposeerde van twee personen, d'een wesende een notaris, die bij ende present sijn geweest ten tijde als den waterbailliu is gevangen gestelt, daerbij bevonden sal worden dat het nyet en is een civyl arrest, gelijck het wert gebabtiseert, maer een dadelijcke apprehentie om criminelijck aengesproken te worden, gelijck denselven eysch hem is voorgelesen. Waermede wij meenen voldaen te zijn de poincten bij uE. ons voorgestelt om daerop geïnstrueert te zijn. Ende gaet hier oock nevens d'andwoorde van de heeren van zijne Excellencie, ons bij uE. toegesonden. Recommanderen oversulx uE. de ernstige vervolging van de versochte provisie van ontslaginge.

Hiermede, eerentfeste, etc.,

Raden.

Den XXVIII^{en} January 1610.

Bovenaan de copie staat: Advocaet-fiscael Mr. Hugo de Groot.

184C. 1610 februari 14. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland.[1]

Eerentfeste, etc.,

2 Een afschrift van de resolutie dd. 18 januari 1610 (*Notulen*, p. 7-8).

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 1633, f. 98^{v}, copie.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 1633, f. 101^{v}-102^{r}, copie.

Ons is gelevert uE. schrijvens met de bijgevouchde copie van de sententie bij den Hove Provintiael, gewesen in de saecke raeckende de provisionele ontslaginge van den waterbailliu Robbert Jolijt wt zijne apprehentie ende detentie tot Vlissingen.[2] Ende wat belangt uE. versouck wat deselve vorder in de voorszegde saecke nu sal hebben te doen, dient daeromme tot andwoorde dat wij wt alle de voorgaende resolutiën, bij de heeren Staten van Zeelandt desen aengaende genomen, bevinden dat het haer Edele Moogende ernst is dat dese saecke werde met alle diligentie vervolcht. Daerom wij dien conformelijck mede goetvinden uE. te versoucken nyet te willen versuuymich wesen noch naerlaten van 'tgene tot bevoorderinge van deselve tot handthoudinge ende maintenemente van de

2 Het Hof van Holland bepaalde in dit vonnis dat Robert Jolijt bij provisie uit zijn hechtenis ontslagen moest worden. Zie Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 621 (Register van sententiën, 1609-1610, no. 13, dd. 1 februari 1610).

gerechticheyt van de lande van Zeelant dienstich sal bevonden worden, ende soo yetwes daertoe noodich is, sullen wij 'tselve van uE. verstaen hebbende, daerop doen gel[ijck] oorboirlijck sal wesen.

Hiermede, eerentfeste, etc.,

Raden.

Den XIIII[en] February 1610.

Bovenaan de copie staat: D'advocaet-fiscael de Groote.

187A. 1610 maart 16. Aan de Staten van Holland.[1]

Illustrissimis Hollandiae Westfrisiaeque Ordinibus,

Exiguum vobis libellum offero, nobilissimi atque amplissimi patres, imo offert se ipse, mole quidem exiguus, at magnus argumento, vester vero totus. Vestrum enim imperium, vestra iura maiestatemque defendit. Hoc nanque agit, ut breviter ab initio inclitae gentis in hunc diem intercedentia saecula percurrens ostendat penes utriusque ordinis primores curam semper fuisse Batavae rei, quae tandem ad vos perpetua successione delata est. Haec quippe potestas fundamentum fuit reipublicae, praesidium aequi iuris, fraenum principatus. Hanc reverebantur olim, huic fasces suos submittebant placide publici status summi praesides atque tutores, sive reges illi, seu duces, seu postremo comites vocabantur. Ipsae denique sanctissimae leges velut in sinu Ordinum tuto conquiescebant. His gubernatoribus illa quondam et nunc iterum clarissima Batavorum libertas per gravissimas procellas in hanc felicitatem temporum enavigavit. Quod enim gravius libertati periculum esse potuit quam a Romana olim potentia, ab Hispana nuper, quae Romanae proxima aut, ut sibi videtur, maior etiam Romana?

Per utrunque tamen emersit, et cum in arma truderetur, opposuit prementium viribus causae aequitatem, bene ordinatum imperium, animos invictos. Bis successus adfuit,[2] ad stuporem usque humani generis, auctaque cum bello fama et opes, ut ferme quos magnae claritati Deus destinat, eos per labores et pericula praetentat. Eodem procerum ductu emicuit illa non minor armorum laude Batavorum fides, quam in maioribus quondam vestris expertus est populus Romanus, dum vera

1 Opdrachtbrief in *De antiquitate reipublicae Batavicae*, Leiden 1610 (*BG* no. 691, p. *2[r]-**2[r]), met in de bijlage de Nederlandse vertaling, gedateerd op 14 maart 1610 (*BG* no. 698, p.GII[r]-[GIIII[r]]).

2 Met de eerste roemrijke afloop doelde Grotius klaarblijkelijk op de overwinningen die Julius Civilis in 69-70 op de Romeinen zou hebben behaald. De totstandkoming van het Bestand zal hij als het tweede grote succes in de militaire geschiedenis van de 'Bataven' hebben beschouwd.

mansit societas,[3] et nunc in vobis agnoscunt proximi reges,[4] nec hi tantum, sed et qui adversa nobis vestigia prementes alia sidera, aliud caelum vident.[5]

3 De Bataven hadden in het Romeinse rijk de status van ‘socii’ (bondgenoten). Vgl. Hugo Grotius, *Parallelon rerumpublicarum liber tertius*, Haarlem 1801-1803 (*BG* no. 750), cap. 3 (De libertate et servitute), dl. I, p. 28-29, en *De antiquitate* (ed. Collegium Classicum c.n. E.D.E.P.O.L., Arnhem 1995), cap. III, 2-3 (p. 30-33), beide met verwijzingen naar Tacitus, *Historiae* 4, 12, 3 en *Germania* 29, 2. Het zesde hoofdstuk van *Parallelon rerumpublicarum liber tertius* geeft een uitvoerige verhandeling over de Bataafse trouw (cap. 6 (De fide et perfidia), dl. I, p. 82-101).

4 Vgl. *De antiquitate* (ed. 1995), cap. VII, 4 en 6 (p. 78-81). Grotius doelde op het Drievoudig Verbond (Engeland, Frankrijk en de Republiek) van 1596 en op het in 1609 onder auspiciën van Engeland en Frankrijk afgesloten Twaalfjarig Bestand met Spanje.

5 In Indië had de Verenigde Oostindische Compagnie handelscontracten met de inlandse vorsten afgesloten.

Quae cuncta pro dignitate exsequi ingens annalium labor fuerit, nobis satis in praesens huius optimatis imperii vetustatem velut per indicem commonstrare, quam operam speramus nec civibus inutilem fore nec externis iniucundam. Quanquam enim verissimum est quod et ab Alcibiade[6] et ab Augusto[7] dictum invenitur, boni esse civis praesentem reipublicae statum tueri eumque mutatum nolle, tamen affectu maiore eam rempublicam prosequimur quam et ipsi habemus et videmus maioribus nostris placuisse, aut ut optimam aut ut ipsis convenientissimam, quamque adeo parentes suis sudoribus, suo sanguine defensam velut propriam, posteris reliquerunt.

Adde quod in omnibus rebus vetustas ipsa plurimum habet dignitatis, ita ut Massilienses, quorum praestantissima creditur fuisse respublica, laudentur eo nomine, quod gladio ad puniendos sontes usi sint eodem a condita urbe, quo indicarent in minimis quoque rebus antiquae consuetudinis momenta servanda.[8] Proxime enim ad Deum accedit antiquitas aeternitatis quadam imagine, unde senectutis veneratio animis nostris innata est. Quam in republica tanto magis quam in hominibus colere debemus atque admirari, quia mortales cum sint homines, senectus in ipsis imminentis exitus nota est; respublica vero cum in spem immortalitatis instituta sit, ab ipsa aetate vires accipit et senescendo invalescit. Certissimum enim argumentum imperii bene constituti est diuturnitas; hinc maior eius fiducia amorque civibus, nec aliam magis ob causam durat respublica quam quia duravit.

Externis etiam consulendum fuit, ut ii quos rerum gestarum magnitudo cognoscendae huius reipublicae cupidos effecit, non modo quae nunc sit, sed et quae fuerit, intelligant demto errore, quem saepe nominum similitudo parit in re dissimili. Neque enim ubique idem sunt principes, idem ordines. Verum alibi summa potestas unius, consilium plurium; alibi plurium potestas, unius procuratio; alibi sub principe leges; alibi sub legibus princeps. Quae si quis diligenter expenderit, facile inveniet non hanc quae nunc est noviter apud nos coepisse, sed quae prius fuit clarius apparere rempublicam. Sicut enim domus stare potest, etsi partes quasdam commutes, fundamenta autem si convellas, non potest, ita commutatis magistratuum nominibus atque officiis non statim alia respublica est, dum tamen vis summa imperii primaque potestas et illa, ut ita dicam, mens quae corpus omne movet atque continet, una maneat atque eadem.

Restat Deum precemur, proceres eminentissimi, statorem vindicemque huius imperii, ut quam libertatem non tam vestra insignis prudentia civiumque et militum egregia virtus, quam caeleste ipsius auxilium hactenus defensavit, eam porro in multas aetates propaget, propriaque nobis et perpetua faxit haec bona quae coram contuemur, sed illa praecipue, quae certissima sunt securitatis publicae pignora: religionem, iustitiam atque concordiam.

XVII Kal[endas] April[es] anni 1610.

6 Thucydides, *Historiae* 6, 89, 6.
7 Macrobius, *Saturnalia* 2, 4, 18. Zie ook no. 166A.
8 Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 2, 6, 7.

Bijlage:

Aen de seer doorluchtige heeren, mijnheeren de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt.

Ick presenteer uwe Ed. een cleyn boeck, edele, moghende heeren, ofte veeleer het presenteert hemselve, cleyn zijnde uyterlijc, maer groot van inhoudt ende in 't gheheel eyghen aen uwe Edele Mogenheden. Want het u ghebiedt, u recht ende souveraineteyt beschermt. De meeninghe daervan is om door een cort overloopen van die tijden die van het beginsel af van dese wijtvermaerde natie tot den huydigen dach zijn geweest, te bethoonen dat bij de voornaemsten van de twee Staten altijdt geweest is het opsicht van de gemeene

Batavische, nu Hollandtsche ende West-Vriesche saecke;[9] welcke sorghe door een gedurigh vervolch eyntelijck tot uwe Edele Mogenheden is ghecomen. Dese macht der Staten is gheweest het fundament van de republique, de toevlucht van gelijckmatige gherechticheyt, den toom van de vorstelijcke hoocheyt. Dese macht hebben eertijts ontsien ende voor dese hebben hare grootheyt onderworpen met gevouchsaemheyt de opperste bevelhebbers ende voochden van den staet van 't landt, 'tzij deselve coningen of veltheeren of ooc ten laetste graven wierden genoemt. De wetten selve, de privilegiën, die heylich ende onverbreeckelijck zijn,[10] hebben ghelijckerwijs in de schoot van de Staten met verseeckerheyt gerust. Door de besluytinge van hare Edele Mogenheden is de Hollandtsche vrijheyt, die eertijts geweest is ende nu wederomme is soo wijdtberoemt, door seer sware tempeesten tot dese gheluckige tijden doorgeseylt. Want wat grooter peryckel conde comen voor de vrijheyt als hetgunt haer is overgecomen, eerst van de Roomsche macht ende daernae van de Spaensche, die de naeste is aen de Roomsche, ofte nae haer eyghen meyninge grooter als de Roomsche selve?

Nochtans is de vrijheyt door beyde dese gevaerlijckheden doorgheworstelt, ende als sij tot de wapenen wierdt gedrongen, heeft sij tegens het ghewelt van hare verdruckers gestelt de billicheyt van hare saecke, een goede ordre van politie ende een onverwinnelijck gemoet. De gheluckige uytcomste is tot tweemael toe daerop gevolcht, met verwonderinge van alle het menschelijcke geslacht, ende met het oorlogh is de fame ende de macht gewassen, gelijc Godt almachtich gemeenlijck denghenen die hij tot groote eere schickt, tevooren beproeft door arbeyt ende peryckelen. Onder het beleyt van deselve heeren ende regierders is altijdt gebleecken de groote getrouwicheyt der Batavieren, die niet minder en is geweest als de vromicheyt van hare wapenen. Welcke getrouwicheyt in uwer Ed. voorouderen de Romeynen eertijts hebben bevonden[11] ende nu in uwe Ed. erkennen de naestgelegen coningen; ende niet dese alleen, maer oock degenen die hare voeten stellende tegens de onsen, andere sterren ende een andere hemel aenschouwen.

Alle welcke dingen nae hare weerdicheyt te verhalen 't werck soude zijn van eene groote historie. 't Is ons tegenwoordich genoech geweest cortelijck ende sommierlijck aen te wijsen de oudtheyt van dese regieringe die bij de treffelijcxten bestaet. Welcken arbeyt wij verhoopen voor de inghesetenen van dese landen niet ondienstich ende den vreemdelingen niet onaengenaem te sullen zijn. Want hoewel het t'eenemael waerachtich is 'tgunt eertijdts bij Alcibiaden ende oock bij Augustum bevonden wert geseyt te zijn, als dat een goet burger toestaet den tegenwoordigen standt van de ghemeene saecke voor te staen ende geen veranderinge te soecken, nochtans soo dragen wij meerder sucht ende affectie tot sulck eene regieringe die wijselve hebben ende die wij daerbenevens bemercken onse voorouderen behaecht te hebben, 'tzij als de beste, 'tzij als hemluyden best passende; ende dewelcke onse vaders met haer sweet ende bloet beschermt ende sulcx als haer eygen goedt aen hare naesaten hebben achtergelaten.

Hierbij gevoecht dat in alle saken de outheyt heeft een groote aensienlijckheyt ende waerdicheyt, sooseer dat die van Marseille, welcker republique gheseyt werdt voortijts heel uytnemende geweest te zijn, daerover ghepresen werden dat sij van het stichten af van hare stadt 'tselve swaert altijt gbebruyckt hebben om daermede justitie te doen over de misdaedigen, betoonende daermede dat oock in de geringste

9 'nu Hollandtsche ende West-Vriesche saecke', een interpretatie van de vertaler. Voor de discussie over de begrenzing van Batavia, zie H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw*, 's-Gravenhage 1917, p. 57-63.

10 'de privilegiën' en 'ende onverbreeckelijck zijn', toevoegingen van de vertaler.

11 De vertaling van de woorden 'dum vera mansit societas' ontbreekt.

saecken alle de poincten van de oude gewoonte behooren onderhouden te werden. Want de oudtheyt comt eenichsins naest Godt, door seeckere gelijckenisse die sij heeft met de eeuwicheyt; waeruyt ooc comt dat in onse herten is ingeboren een eerbiedinge tot de ouderdom, welcke ouderdom in een republique des te meer als in de menschen behoort geëert te werden, overmidts in de menschen, die sterffelijck zijn, de ouderdom een teycken is van den aenstaende uytganck. Maer een republique als inghestelt zijnde op hoope van niet te sterven crijcht

haer cracht van den tijdt ende werdt hoe ouder hoe cloecker. Want de gheduyricheyt is een seeckere bewijsreden van een welgheformeerde politie. Hieruyt comt een vertrouwen ende liefde tot de regieringhe in de herten van de inghesetenen. Ende alsoo is dit de meeste oorsaeck waerom een republique voortaen duyrt omdat sij tevooren gheduyrt heeft.

't Was oock redelijck dat men voor de uytheemschen sorge droegh, opdat deghenen van hemluyden die door de grootheyt van de geschiedenissen van dese landen begeerich zijn gheworden om kennisse te hebben van dese republique, niet alleen en mogen weten hoedanich deselve nu is, maer ooc hoedanich deselve is geweest; met wechneminge van een misverstandt, 'twelck dickmael spruyt uyt de gelijckheyt van namen in onghelijcke saecken. Want overal en zijn de princen niet hetselve, nochte oock de Staten. Maer op d'eene plaets is de opperste macht ende souveraineteyt bij één, den raedt ende advys bij veelen, op andere plaetsen is bij velen de souveraineteyt ende de bedieninghe bij eene; daer zijn de wetten onder den prince, hier den prince onder de wetten. 'tWelck soo yemandt rijpelijck sal willen overwegen, hij sal lichtelijck bevinden dat de republique die nu is, niet vannieus en heeft begonnen, maer dat deselve die tevooren was, nu claerder schijnt. Want gelijck een huys can blijven staen al is 't dat eenige ghedeelten verandert werden, maer soo men de fundamenten omwerpt, niet en can blijven staen, also door de veranderinge van de namen ende ampten van eenige bevelhebbers en werdt niet terstondt gemaeckt een andere republique, midts dat het opperste ghesach ende de eerste macht, ende om soo te segghen de ziele die 't gheheele lichaem van den staet roert ende t'samenhout, een ende deselve blijve.

Voorts soo staet Godt te bidden, edele, hoochwaerdighe heeren, die een vestiger ende voorstander is van dese staet, dat het hem ghelieve de vrijheyt, die niet sooseer door uwe sonderlinghe voorsienicheyt ende treffelijcke vromicheyt der burgheren ende crijgsluyden, als door sijn hemelsche hulp tot noch toe is beschermt, tot veele langhe jaren voorts uyt te strecken, ende gheven dat ons langh mach bijblijven ende ons eygen werden alle den seghen die wij met onse oogen aenschouwen, maer vooral dese seeckere pandteyckenen van de ghemeene gherustheyt: den goodsdienst, de gherechticheyt ende de eendracht.

Den veerthiensten[12] Maert des jaers duysentseshondertendethien.

198A. 1610 augustus 31. Van C. Matelieff de Jonge.[1]

Mijnheere,

12 De Latijnse versie is gedateerd op 16 maart.

1 Hs. Den Haag, ARA, verz. Koloniale aanwinsten Oost-Indië, no. 53, f. 524-531, copie. Een adressering ontbreekt; vgl. *infra*, n. 2. Gedrukt in J.G. Frederiks, 'Cornelis Corneliszoon Matelieff de Jonge en zijn geslacht', in: *Rotterdamsche Historiebladen* III, 1 (1880), p. 328-336. Vgl. R. Bijlsma, 'De discoursen van Cornelis Matelieff de Jonge over den staat van Oost-Indië ...', in: *Nederlandsch Archievenblad* 35 (1927-1928), I, p. 49-53, en Inleiding (dl. I), p. XXIX. Cornelis Corneliszoon Matelieff de Jonge (ca. 1570-1632), bewindhebber (Kamer Rotterdam) en admiraal der Verenigde Oostindische Compagnie, was in september 1608 van een tweejarig verblijf te Indië in het vaderland teruggekeerd. Hij vestigde zich in zijn oude woonplaats Rotterdam, waar hij de Compagnie als bewindhebber bleef dienen en ook verschillende stedelijke bestuursfuncties bekleedde (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 124-125; Schutte, *Repertorium* I, p. 225-226).

[Dit hebbe den Excellentie noch den advocaet nyet gegeven, alsoo 't nyet te passe en quam:][2] Ick hebbe uE. voordesen diversche reysen soo schriftelijck als mondelingh nae

2 Deze woorden staan in de marge. De lezing van het woordje ‘den’ (of ‘sen’?) vóór ‘Excellentie’ is onzeker. Mogelijk was de brief in eerste instantie voor de Staten-Generaal, de Heren Zeventien en Oldenbarnevelt bedoeld, maar heeft Matelieff hem uiteindelijk aan Grotius gezonden. De marginale aantekeningen, hier steeds met [ ] aangeduid, zijn van Matelieff, tenzij anders is aangegeven.

mijn cranck vermogen te kennen gegeven den standt van Oost-Indiën daerinne dat ick duncke mijn debvoir ende schuldige plicht gedaen te hebben ende daerover meende uE. nyet meer moeyelijck te vallen.

[Den houc van Johor tot een rende[z]-vous onbequaem. P[iete]r de Bot.[3] Con[inck] van Johor onwillich om een fort in sijn lant te gedoogen:] Dan alsoo ick vermerckt hebbe dat de heeren bewinthebberen, in haer laetste instructie den gouverneur Pyeter de Bott mede gegeven,[4] hem bewesen hebben tot een plaetse van sijn domiciliën te houden den hoeck van Johor,[5] hetwelcke consequentelijck ons rende[z]-vous soude werden, hebbe ick nyet noodigh geacht uE. yet daertegen te schrijven, alsoo in mijn voorgaende[6] sulcx genoech werdt wederleyt all eer deselve instructie gemaect was, hyerenboven hebben de heeren bewinthebberen met de laetste aengecomen schepen verstaen dat den coninck van Johor gans nyet en wil verstaen om een fortaresa in sijn lant te maecken, soodatt ons de noot wel sall doen verstaen 'tgene wij door reden nyet en connen begrijpen.

Ende alsoo nu de Seventyen weder vergadert sijn, alwaer ick mij sall laeten vinden om eenighe dingen mij in 't particulier aengaende, achte ick wel dat se aldaer weder van de regeringhe van de staet van India sullen spreecken ende men door experiëntie eenighe dingen beter verstaen als voordesen, nochtans vreesende off se in haer oude opinie mochten blijven, hebbe ick nyet connen laeten uE. eenighe consideratiën op de regeringhe van India schriftelijck te stellen, opdat uL. indien het noodich is de heeren bewinthebberen voorhoude 'tgene uE. sult bevinden tot welstant van deselven te behooren.

[Den rende[z]-vous to[t] Johor onbequaem en de reden waeromme:] Eerstelijck, den rende[z]-vous tot Johor is onbequaem, doordyen men daer tot allen tijden van 't jaer nyet en can comen, oock onbequaem om vandaer alle plaetsen te bewaeren ende beseylen, oock de jalousie van denselven coningh, dye ons daer geen fortresse wil gunnen, gelijck ick ende daernae Pyeter Willemsz.[7] door experiëntie hebben bevonden.

[Het innemen van Banda maeckt ons hatich. Innemen van Amboino:] Het innemen van Banda, soo der nyet nader in versyen wert, is ons nyet seer proffijtelijck, want wij en hebben niet gantsch ende houden doch de naem dat wij de luyden t'onder hebben gebracht, waerdoor wij de ongunst van de omleggende coningen op den hals hebben gehaelt, die ons oude seggen niet te geloven dat wij maer negotie soecken en geen landt te conquesteren, soodat ons onse eerste aencomen aengenaem maeckte als wij der Portugesen heerschappije seyden te willen ruyneren ende nu selff de landen innemen ende de luyden dan arger als de Portugesen tracteren, exempel aen Amboino, daer wij het opperste gebiet hebben, behalven de groote costen dye ons Banda sal doen ende de onervarentheyt van onse natie om de mahometisten te gouverneuren, soodat wij Banda nyet wel en sullen bewaeren ende groote costen daeraen doen, gelijck in Amboina geschiet, dat met het derde paert van de oncosten beter is te bewaeren als op dese voet.

3 De aantekening ‘P[iete]r de Bot’ is van de hand van Grotius.
4 De instructie, dd. 29 november 1609, is uitgegeven in P.J.A.N. Rietbergen, *De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615), gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)*, p. 212-227.
5 Vgl. *ibidem*, p. 49 en 215 (art. 11). Johor (Djohore) was een vorstendom op de zuidwestkust van het Maleisisch schiereiland.
6 Vgl. *ibidem*, p. 197-198, memorie van Matelieff aan [Grotius], dd. 12 november 1608.
7 Pieter Willemsz. Verhoeff (1573-1609) werd in het najaar van 1607 aangesteld tot admiraal van de V.O.C.-vloot naar Indië; in mei 1609 werd hij op Banda in een hinderlaag gelokt en gedood (M.E. van Opstall, *De reis van de vloot van Pieter Willemsz Verhoeff*, 's-Gravenhage 1972, 2 dln.).

[Handel in Ternata:] In Ternata moet veel meer volcx wesen als er nu is ende daer moet van alles den handel overvloediger gemaeckt worden als 't nu geschiet.

[Waer het rende[z]-vous best dient gemaeckt:] Het alderprincipaelste, het rende[z]-vous moet gestelt werden ter plaetse daer vuyt dese landen comende geen mouson ofte contrariewinden subject en is, 'twelck ick nyet beter en weet aen te wijsen als in de straet van Sunda ofte Bantam een 20 mijlen verder ofte nader als Bantam; daer connen wij altijdt genoech comen als wij maer de caep Bona Esperanca gepasseert zijn.

[Swarichh[eden] om het rende[z]-vous in Jacatra te maecken. Nodich het rende[z]-vous tot Jacatra te maecken met wille van de coninghen van Bantam ende Jacatra:] Doch de swaricheden werden daegelijcx grooter om daertoe te comen ende men salder nu veel swaerder toe comen als voordesen, want mijn oochmerck was op de eylanden van Jacatra, die seer bequaem leggen, soo om te stercken alsoock gelegen plaetse om vandaer alles te bewaeren, hetwelcke wij met wille van Bantam ende Jacatra mosten doen, als in mijn voorgaende verhaelt,[8] dan nu met dat den coninck van Jacatra versterckt is met den tomongon van Bantam ende den sabandaer,[9] dye wel tweeduysent mannen met haer van Bantam na Jacatra hebben gebracht ende daerover wat groter nu is geworden ende nu soo tractabel nyet als voor date, gelijck die teyckenen alreede daervan openbaeren. Evenwel men moet met ditto twee coningen alsoo zyen te handelen dat het ons aldaer toegelaeten werdt om ons rende[z]-vous te maecken ende haer doen verstaen datt het proffijt is, waertoe wel middel is sonder onse schade, te langh om in geschrifte te verhalen.

[Dat de Nederlanden hoe langer hoe meer in hate comen van Indiën. Dat de Nederlanden in Indiën behooren ontsien ende bemint te sijn. Fauten van de Engelschen ende Portugesen:][10] Wij werden bij alle coningen hoe langer hoe meer in den haet ende onse vruntschap als onnut geacht, daertoe de Engelsche nyet weynigh helpen ende de Portugesen met den Treves oock haer best sullen doen, daer wij ons tegen moeten wapenen, dat wij nyet gehaet ofte te cleyn geacht werden. Want gaen wij op de Portugesche manier te werck, gelijck wij begonnen hebben, met innemen van landen ende steden, soo werden wij gehaet ende gaen wij op de Engelsche manier te werck, soo werden wij cleyn geacht. Daerom moeten wij ons aldaer bemint ende ontsyen maecken, ontsien met het verseeckeren van Amboina, Banda ende Molucas, ende bemint met dat de coningen, onse vrunden, participeren van onse conquesten, dye ons dan dyenstelijck sullen wesen om deselve te bewaeren als sij daer oock genutt vuyt trecken ende sulcken genut dat ons nyet vorderlijck can wesen maer wel haer, soo sullen wij haer vruntschap hebben ende onse proffijten meerder als nu wesen.

Daer moet op gelett wesen dat alle de coningen die met ons handelen hedensdaechs ofte dye ons gunstich sijn, niet met onse vruntschap en proffiteren, daer 't nochtans wel can geschyeden sonder onse schade, daerentegen dye onse vijanden sijn, floreren.

[Banta:] Die van Bantam is in troubel, alsoo hij onse vrundt is ende wij bij hem wonen, hoewel onse schult niet, doch de barbaren oordelen sulcx ende men syet dat se ons overal sooveel toll affnemen als se willen, want vreesen noch beminnen ons niet, ende nu principael als de vreese van de Portugesen wech is, die ons tevooren bemint maeckte, vergeten.[11]

[Jacatra:] Die van Jacatra daer wij noyt geweest zijn prospereert, sonder dat sijn prosperiteyt van ons comt, 'twelck wij voordesen all behooren geprocureert te hebben ende noch wel connen doen, doch nu met meerder moyete.

[Johor:] Die van Johor, dat onse vrundt is, werdt om onse vruntschap in ellende gebracht, ja dat meer is, den peper dye in sijn lant valt wert nae Patane gebracht ende bij ons aldaer dierder ingecoft als tot Johor, soodat wij hem ontblooten van negotie daer wij ter contrarye behooren te doen ende die van Patane, dye nyet vuyt haerselven hebben, jagen wij de negotie toe ende sij nemen ons sooveel toll aff als sij willen.

8 P.J.A.N. Rietbergen, *De eerste landvoogd Pieter Both*, p. 198.
9 Toemenggoeng Angabehi (vlootvoogd) en Sjahbandar (havenmeester).
10 De aantekening ‘Fauten van de Engelschen ende Portugesen’ is van de hand van Grotius.
11 ‘vergeten’ lijkt hier overbodig.

[Quada:] Die van Quada, omdat hij ons heeft begonnen vruntschap te bewijsen, is in den haet van de Portugesen ende werdt van ons met geen negotie besocht ende sit sonder proffijt.

[Ternata, Tidore. Omme den handel in Indiën te conserveren wat van node sij. Engelsche maecken de Nederlanders odieux in Indiën. Door het innemen van Banda[12] sijn

12 Grotius verbeterde ‘Banda’ uit ‘Banta’.

de Indiaense co[ningen] geschandaliseert. 't Innemen van Banda odieux:][13] Die van Ternata, alsoo hij ons heeft ontfangen ende alle faveur gedaen, is verdreven, dye van Tydore ter contrarye floreert omdat hij onse vijandt is, ende is alles omdat wij hem nyet en hebben beschermt, dat wij wel hadden connen doen sonder onse costen, hadden wij maer goeden raedt gehadt, want daer was middel genoech. Hyervuyt roepen de Indianen dat de Hollanders haer vruntschap nyet en [te] prijsen is, want alle dye haer goet doen ende admitteren, werden noch van haer gebeneficieert noch beschermt ende die se onder haer gewelt crijgen, tracteren se arger als de Portugesen de haeren doen, sulcx dat wij meer vrienden ende meer volck in India moeten hebben ofte wij sullen India nyet beschermen, ende vooral moet er een vaste plaets wesen daer wij vanhyer comende aenvaeren ende vandaer alle plaetsen bevaeren, daer moeten wij veel van onse natie doen gaen woonen sonder cost van de comp[agn]ie, opdat wij daermede veel van de coningen in toom houden ende haer dan van onse conquesten mededeelende sullen ons om 't proffijt beminnen ende om onse macht vreesen, want sij daer te lande als se geen proffijt van ons trecken, mogen sij ons well ontberen, ende al gaven wij haer all 't proffijt van der werelt, als se occasie van beter proffijt syen, sullen onse vruntschap nyet aensien, maer denghenen aenhangen daer se beter proffijt mede menen te doen, al waren 't onse vijanden, zoodatt wij altijt los sitten ende nummermeer eenighe vasticheyt crijgen soolange wij onse regeringhe op desen voet houden; daerom moeten wij op de Engelsche ofte Portugesche manier handelen, dan beter is 't op de Portugesche manier, soo sullen de Engelsche wel achterblijven, want nu doen de Engelsche al haer debvoir om ons haetich bij dye van Bantam ende overall te maecken, principael met het innemen van Banda, 'twelck alle de Indiaensche coningen heeft geschandaliseert, daer ordre moet ingestelt werden ende lichtelick te doen is eer 't te spade valt, want wij sullen geen vrunden in India crijgen ofte moeten van ons verbetert wesen.

[Is faute allejaers nyeuwe commandeurs in Indiën te senden. P[iete]r Willemszoon Verhoeven.[14] Luyden van dese landen ende andere in 't rende[z]-vous wonende vrijen handel binnenslants aldaer in Indiën toe te laten:] Het is oock een groote faute van de heeren bewinthebberen dat men alle jaeren nyeuwe commandeurs nae India heeft gesonden, want altijdt wilden nyeuwen 't gedaen werck beschelden ofte verbeteren, die dickwils door de onervarentheyt dat weynigh verstaet 'tgene den voorgaende gedaen heeft dye langer als hij in India is geweest ende de humeuren van de Indianen best bekent, gelijck geschiet is met den coninck van Johor, met denwelcken den admirael Pyeter Willemsz. een ander accoort wilde maecken als hetgene dat ick met hem gemaeckt hadde, waerover den coninck qualijck tevreden wesende seyde dat hij alledaghe geen nyeu accord en wilde maecken ende dat denghene dye nae hem, Pieter Willemsz., soude comen weder een ander accoort soude willen maecken, soodatter dyent een goeden voet geraemt ende daer dan vorder opgevolcht ende nyet alledaechs wat nyeus. Ick en sie geen middel om veel volck in India te onderhouden, ofte men moste die saecke in 't werck stellen die ick de bewinthebberen hebbe voorgehouden,[15] dat is van luyden vuyt dese landen die in onse rende[z]-vous soude comen wonen, aldaer binnenslants vrij te laeten handelen, gelijck de Portugesen haer volck doen, soo soude daervuyt volgen dat wij alle den handel vuyt de Portugesen in onsen handen souden trecken, oock veel Indianen bij ons comen wonen, die nu onder de omleggende koningen wonen ende doch evenwel denselven handel doen, soo soude ick mij wel derven sterck maecken

13 De laatste opmerking over de inneming van Banda is van de hand van Grotius.
14 De woorden 'P[iete]r Willemszoon Verhoeven' zijn van de hand van Grotius.
15 Vgl. P.J.A.N. Rietbergen, *De eerste landvoogd Pieter Both,* p. 199-200.

ofte vermeten dat wij de noten, folie ende nagelen in ons rende[z]-vous soo goetcoop souden leveren alse nu de bewinthebberen comt te staen, ende dan soude onse schepen vuyt het vaderlant seylende maer achtien maenden vuytblijven ende consequentelijck sooveel volck nyet sterven, gelijck nu dagelijcx doet, dat een goet patriott met goeden oogen nyet en magh aensien, maer schuldigh is 'tselve te remediëren sooveel in hem is, 'twelck mij oock een stouticheyt geeft om uE. dit te schrijven.

Ten anderen, souden alle onse fortressen ende plaetsen aldaer wel[16] goede borgerije raecken ende een stoot van den vijandt mogen wederstaen, 'twelck sij nu nyet doen en connen, want omdat den gouverneur in Amboino bij den Spangiaert ofte Portugees maer voor drye jaer gouverneerde, droech hij geen sorch om het casteel te provideren ende alsoo quamen de onse ende namen 't terstont in, want vonden daer noch pulver, noch amunitie van oorloge, desgelijcx in Tydore, 'twelck den vijandt ons op deselve manier met Ternata weder affnam.

[Nyet geraden de forten met soldaten te besetten:] Want dat de bewinthebberen aldaer alle de fortressen met soldaten souden willen besetten, sal te costel[ijck] loopen, oock geen vruntschap van de ingeseten, dye altijt met nyeu volck geplaecht sijn ende nummermer in vrede connen woonen, want de soldaten ofte bootsgesellen stellen haer meer tot drincken ende quaet leven als een stichtelijck exempel te geven ende altijt leggen se overhoop, men moet oock nyet maecken dat de ingeseten over ons clagen dat men se harder als de Portugesen haer plachten te tracteren.

[Handel op China ende Japan:] Den handel op China ende Japan, dye d'een sonder d'ander nyet can wesen, moet in achtingh genomen wesen ende als wij een rende[z]-vous hebben, de Chinesen daer doen comen bij sooverre wij in China nyet mogen handelen.

Referere mij voorts tot 'tgene ick uE. voordesen hebbe schriftel[ijck] overgegeven in Novembri anno 1608.[17]

In Rotterdam, desen laetsten Augusti 1610.

[Vreese dat de Engelsche een fort sullen maecken over Banda:] Dit hebbe hyer noch wel willen bijseggen, dat ick grootelijcx vreese dat de Engelsche na Banda gaen sullen ende een fortresse maecken op 't eylant teghens over ende alsoo alle de Bandanesen tot haer trecken ende alle de foly ende noten krijgen sonder oncosten ende sullen dan noch bemint wesen ende genaemt werden beschermers van de verdructe Bandanesen ende wij overall gehaet, waervuyt nyet alleen dye van Banda ons sullen haten, maer alle coningen de Engelsche beminnen, omdat sij de verdructe helpen ende sullen alsoo met proffijt haer plaets veel vaster bewaeren als wij met groote oncosten.

[Was onderteyckent:] Matelieff de Jonge.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Matelyff, Augustus 1610.

198B. [1610, midden september]. Aan het [Hof van Holland].[1]

16 Lees: ‘voll’.

17 Vermoedelijk doelt Matelieff op zijn memorie dd. 12 november 1608 (*ibidem*, p. 196-211). Vgl. *supra*, n. 6.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 6097A, eigenh. ondertek. Vgl. 198C. Als advocaat-fiscaal was Grotius direct betrokken bij de slepende jurisdictie-geschillen tussen de magistraat van Den Haag en het Hof van Holland die in 1609 oplaaiden naar aanleiding van twee Haagse keuren op het bakken en verkopen van brood. Zie over deze kwestie J. de Riemer, *Beschryving van 's Graven-Hage* II, p. 3-4, 64-66, 76, 395-397 en 447-450, en J.B. Ridder de van der Schueren, ‘De jurisdictie-geschillen tusschen het Hof van Holland en den magistraat van Den Haag II’, in *Die Haghe* 1903, p. 80-124. De datering van deze brief volgt uit ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 376, Resoluties van het Hof van Holland (afschriften), dd. 16 september 1610, waar sprake is van een advies van de advocaat-fiscaal [Grotius] over ‘'t concept overgegeven bij die van Den Haege in de saeke nopende 't maeken van de keuren om 'tselve bij accort af te doen, achtende heur concept niet goet ende leverende een ander’.

Edele, mogende heeren,

Ick hebbe deurzyen het concept gemaeckt bij de burgemeesters van 's Gravenhage nopende 't accoord op de geschillen, geëmaneert vuyt de keuren bij de regierders van

deselve plaetse gemaeckt op den VI^en^ ende IX^en^ Februarii 1609[2] ende het placcaet van uwe E. daerop gevolcht in date den XI^en^ Martii desselve jaers,[3] midsgaders het proces tusschen de voorsz[egde] regierders als imp[etran]ten om ontfangen te werden als appellanten van hetselve placcaet ende verweerders in reconventie op ende jegens den procureur-generael vuyt den naem van de Hooge Overheyt ende Graefflickheyt van Hollant, Zeelant ende Vrieslant,[4] ged[aegde] ende ey[se]r respective voor den Hoogen Raide geresen.

Ende omme uwe Mo[gende Heeren] volgens haeren last in desen te dyenen van advyse, soo dunckt mij dat hetselve concept voor de Graefflijckheyt ondyenstigh zoude zijn aengenomen te werden. Want behalven dat burgemeesters van Den Hage, dye de authoriteyt van het Hoff ten hoochste hebben geledeert, nyet alleen met het Hoff voorbij te gaen in een saecke notoorlijck het Hoff ende de suppoosten concernerende ende waerinne t'ander tijde met kennisse van het Hoff was gedisponeert, maer oock met het te kennen geven van haere requeste waermede zij 't Hoff jegens de waerheyt, dye in desen hemluyden nyet en conde onbekent zijn, hebben gepoocht te ontrecken soo de politycque macht als de locale jurisdictie, daeromme wel hadden behoort te doen een oprechte bekentenisse van haer advys met alle submissie om daermede te repareren 'tgunt zij aen het Hoff in dese de Graefflickheyt representerende hadde misbruyckt, gelijck bij andere steden ende collegiën in gelijcke voorvallen vanouts is geschyet, soo is noch daerenboven het voorsz[egde] concept in verscheyden deelen captieux ende infructueux.

Want eerstelijck is captie gelegen in de duysterheyt ende ambiguïteyt van verscheyde woorden als zijn ‘'t Hoff herkennen’, ‘burgerlijcke keuren’, 't woordt ‘'s Gravenhage’ ende meer anderen, dye alle op verscheyde manieren connen werden beduyt ende midsdyen nyet en connen dyenen om yet seeckers op dese differenten te statueren. 'tSelve concept is oock in alle gevalle infructueux, want alsoo de questie is eerst speciael op het onderhouden van het voorschreven placcaet ende daernae generael op de visitatie ende approbatie ofte correctie van alle keuren, soo en werdt bij het voorsz[egde] concept geen van beyde gedecideert. De speciale questie blijft ongedecideert, nadyen bij 't concept nyet geseyt en werdt dat de regierders van

2 De Haagse keuren van 6 en 9 februari 1609 beperkten de verkoop van brood dat van buiten Den Haag afkomstig was.

3 Op 11 maart 1609 stelde een plakkaat van het Hof van Holland de Haagse keuren buiten werking. Het plakkaat is gepubliceerd: *Keuren ende Ordonnantie op 't backen ende vercoopen van 't broodt in Den Haghe*, Den Haag 1609, ‘bij Hillebrant Jacobsz, woonende aen de Marckt’. In het dossier arch. Hof van Holland, inv. no. 6097A, bevindt zich een exemplaar met eigenhandige notities van Grotius. De Haagse magistraat legde de kwestie vervolgens voor aan de Hoge Raad, die op zijn beurt een mandement van appèl, dd. 11 april 1609, uitgaf; dit was een toelating om tegen het plakkaat te procederen (ARA, arch. Hoge Raad, Resoluties tot de sententies, inv. no. 639 (1606-1609), dd. 11 april 1609; arch. Hof van Holland, inv. no. 6164, Advocaat-fiscaal en procureur-generaal, ingekomen en minuten, 1609-1775, copie van het mandement, dd. 11 april 1609). Het proces voor de Hoge Raad diende op 12 mei 1609; er werd toen besloten dat gecommitteerden uit de Hoge Raad en het Hof van Holland over het mandement van gedachten zouden wisselen. In het verdere verloop van het proces trachtte de Haagse magistraat het conflict op te lossen door één of meerdere voorstellen tot accoord in te dienen. Op 16 september 1610 bracht Grotius als advocaat-fiscaal over zo'n voorstel zijn advies uit (*supra*, n. 1). Een overzicht van de voortgang van het proces over de Haagse broodkeur is te vinden in ARA, arch. Hof van Holland, Register op de voornaamste notulen en resoluties van het Hof, inv. no. 6131, f. 183^r^-188^v^ (sub voce Keur). Uiteindelijk beslechtten de Staten van Holland op 27 september 1614 de strijd in een ‘Provisioneele ordre’ (ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 386; *Groot Placaet-Boeck* II, 5e boeck, kol. 1378-1379; en *Res. SH* (1613-1620), p. 108-110, dd. 27 september 1614).

4 Gilles de Flory, van 1586 tot 1623 procureur-generaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland (Jan Rosa, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland* ..., ed. A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, I-III, Haarlem 1929, p. LVI).

Den Hage het placcaet van 't Hoff sullen obediëren ofte nyet. De generaele questie blijft mede ongedecideert, alzoo daer geseyt werdt dat als de

regierders van Den Hage eenige keuren, dye 't Hoff verstaen zoude haer E. ende de suppoosten te raecken, met het Hoff nyet en soude communiceren dat alsdan elckeen soude blijven in zijn geheel, 'twelck in effecte zooveel is als nyet.

Ende alzoo hyervuyt nyet en can werden gespeurt dat de voorsz[egde] burgemeesters van meninge zoude zijn 't Hoff zulcx te recognosceren als zij schuldigh zijn te doen ende voortijdts altijdt is geschyet, soo dunckt mij - onder correctie - dat best geraden is voor de Graefflijckheyt dese questie eens met justitie te doen decideren om hyernaemaels een seeckere regel te hebben, waernae men hem sall hebben te conformeren, nyet twijffelende, naedat ick de stucken van beyde zijden naerstelijck hebbe geresumeert, van een goede vuytcomste aen onse zijde. Want als schoon het Hoff alleen [ge]considereert werde nyet in gradu superiori, maer in gradu aequali tanquam universitas alteri universitati cohabitans, soo is evenwel buyten dispute dat bij de regierders van 's Gravenhage geen keure mogen werden gemaeckt dye generael zijn ratione locorum aut personarum sonder consent van 't Hoff ende insonderheyt nyet in materie van toevoer, waervan alhyer is questie ende 'twelcke t'onrecht bij de voorsz[egde] regierders werdt gebaptizeert met de naem van burgerlijcke neringe. Te meerder noch alzoo de privilegiën selffs van de princen al sulck consent requireren, ende dat daer bijcompt de geduyrige observantie van zooveel jaeren met zooveel exempelen geconfirmeert, sonder dat bij die van 's Gravenhage een eenigh exempel in 't proces is geallegeert waervuyt het contrarie soude connen werden geïnfereert, doch ingevalle uwe Mogende Edelen mochte gemoveert werden deur eenige andere consideratiën mij onbekent om dese saecke lyever mit accoord als met justitie te beslichten, soo dunckt mij dat sulcx soude mogen geschyeden op de maniere ende forme bij mij - onder correctie van uE. - geconcipieert, mij refererende in alles tot uE. discretie, verhopende ende vastelijck vertrouwende dat bij haer sulcken resolutie sal werden genomen waerbij nochte de authoriteyt van de Graefflijckheyt, nochte de vrijheyt van de edelen ende suppoosten nyet en zall werden geprejudicieert,

H. de Groot.

198C. [1610, midden september]. Aan het [Hof van Holland].[1]

Eedele, mogende heeren,

Ick hebbe gevisiteert seecker schriftelijck project uwe Edele Mogende ter handen gestelt bij ofte vanwegen de burgemeesters ende regierders van Den Hage. Ende 'tzelve wel hebbende gepondereert in alle zijn leden, zoo en can ick - onder correctie - anders noch nyet bevinden dan dat de burgemeesters ende regierders voorschreven nyet en procederen in dese saecke met sulcke sinceriteyt, ick laete staen respect, als zij wel schuldigh zijn te doen, maer dat sij soecken t'eenemael te ontgaen de decisie op het principaele poinct van de macht van keuren te maecken ende evenwel van 't Hoff te trecken eenighe alteratie van 't placcaet op het broot[2] tot haer voordeel ende prouffijt. Ende hoewel sij willen schijnen eenige presentatie te doen oock op het voorsz[egde] principale poinct, soo is doch dezelve soodanigh dat daermede de questie blijft ongedecideert door de captie dye in de woorden is gelegen ofte, dat meer is, gedecideert werdt tot haer groot voordeel ende prejudicie

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten van Holland 1572-1795, inv. no. 1364: 50 (voorheen 1365f). eigenh. ondertek. Vgl. voor de datering no. 198B, n. 1 en 3.

2 Zie voor de Haagse broodkeuren en het daarop volgende plakkaat van het Hof van Holland brief no. 198B.

van de vrije personen ende suppoosten. Om 'twelcke wel te considereren dyent gelett dat de voorsz[egde] regierders bij haer antwoordt in reconventie gedaen in 't proces voor den Hoogen Raide wel vuytdruckelijck seggen gerechticht te zijn om keuren te maecken over straten, stegen, caden, wateringen, grachten ende sloten van 's Gravenhage, deselve te maecken, leyden, schyeten, beschouwen ende bekeuren sonder becroon van yemant, expresselijck het Hoff daermede excluderende. Van gelijcke om keuren te maecken over alle

deghenen dye met eenighe waeren ter marckt comen, mede sonder het Hoff daerinne te willen kennen. Den procureur-generael sustineert dat zij dit alles nyet en mogen doen dan met communicatie ende approbatie van het Hoff.

Sij comen nu ende seggen tevreden te sijn dat voortaen alle keuren, geboden ende interdictiën bij hemluyden binnen Den Hage gemaeckt ofte gedaen beroerende wegen, straten, wateren als insgelijcx op de toevoer van spijs ende dranck ende anders de suppoosten ende eedelen in eenighe manieren concernerende ende daervooren deselve geëxecuteert[3] soude mogen werden, bij 't Hoff sullen werden gevisiteert ende met gemeen consent besloten. Ergo de keuren ende interdictiën daervooren de edelen ende suppoosten nyet soude mogen werden geëxecuteert, soude nae haer seggen ende volgens haer gesustineerde in 't proces, bij hemluyden alleen mogen werden gemaeckt. Want om subject te sijn de visitatie van 't Hoff requireren sij conjunctim dat de materie de eedelen ende suppoosten concerneert ende dat zij daervoren sijn executabel; ofte veeleer, zij interpreteren het woordt ‘concerneren’ door de navolgende woorden van ‘daervooren geëxecuteert te mogen werden’. Ende dat dit haer meninghe is, moet voor seecker gehouden werden, want andersins souden deselve woorden ‘daervooren deselve geëxecuteert soude mogen werden’ zijn otieux, dye nochtans buyten twijffel met voorraedt ende desseing daerin zijn gesett.

Nu soo is kennelijck dat keuren dye gemaeckt werden op vercopers van coren, broot, voeder ende allerhande waeren als waerbij soude mogen verboden werden dat nyemant van buyten al sulcke waeren alhyer zoude mogen vercoopen ofte nyet dan met sulcke ende sulcke restrictie, dat deselve nyet en connen geëxecuteert werden jegens de edelen ende suppoosten. Want dezelve keuren disponeren nyet jegens de coopers, maer jegens de vercopers. Soo soude dan volgen dat dye van Den Hage al sulcke keuren wel soude alleen mogen maecken. Ende dit is de principaele questie met dye van Den Hage, waerinne de procureur-generael seyt dat dye van Den Hage zijn obsterende eerst de beschreven rechten, dicterende quod una universitas cohabitans alteri non potest statuta facere quae quomodocunque indirecte contingant alteram, nisi ipsius consensu, ende dat oversulcx in plaetsen ubi clerici habent universitatem distinctam a laicis, laici non possunt facere statutum prohibens alienationem in non subditum, quatenus sub illa generali voce etiam clerici comprehenduntur; aut ut qui offenderit non subditum minus puniatur; aut ne subditi vadant ad furnum ecclesiae et multa similia, quanquam haec statuta disponunt tantum adversus personas statuentibus subditas, quia scilicet non subditi per hoc indirecte gravantur. Seyt oock dat de handvesten dye haere voorsaeten zijn verleent bij de graven van Hollandt aleer het Hoff hyer resideerde ende oversulcx aleer het interest soo groot was, sulcx expresselijck verbyeden, seggende wel dat dye van Den Hage sullen keuren maecken over wijn, broot, voedercoorn, voeder te paerde, etc., maer met de restrictie dat zij sulcx sullen doen met den meester dye 't Hoff bewaert; dat ook het Hoff is in gestadighe ende immemoriale possessie van al sulcke keuren te visiteren, blijckende bij menighvuldighe exempelen sonder dat dye van Den Hage een eenigh exempel hebben connen bijbrengen van al sulcke keuren gemaeckt ende gepubliceert te hebben sonder visitatie.

Ende voorwaer, als men dye van Den Hage dit zall toestaen, soo sullen daervuyt volgen twee d'aldergrootste inconveniënten. 't Eerste dat de regierders van Den Hage veele luyden zijnde dye neringhe doen haerselve sullen beneficiëren met keuren streckende tot monopolie. Ten tweede dat het in haer macht zal zijn de vrije toevoer - dye doch nae rechten zoo favorabel is - te verhinderen ende oversulcx

3 ‘executeren’, in de betekenis ‘(aan de edelen en suppoosten) een vonnis ten uitvoer brengen’.

alle eedtwaeren ende andere te costelijcker te maecken, nyet alleen voor de gemeene suppoosten, mede nyet alleen voor president ende raiden, maer oock voor zijn Excellentie. Ende dit alles onder dit schoone pretext, omdat de eedelen ende suppoosten - daeronder sij den stadthouder van Hollant mede begrijpen - daervooren nyet en sijn executabel, maer dat alleen de vercopers daervooren geëxecuteert connen werden.

Ditselve dat hyer geseyt is van den toevoer, can oock plaets hebben in straten, wate-

ringen, etc. Want de regierders van Den Hage sullen nae haere voorslagh mogen excogiteren eenighe wercken dye haer tot haere neringe voordelijck soude mogen zijn ende dye de suppoosten den vrijen toegangh nae 't Hoff, ofte oock de opvoeringh van 'tgunt tot het Hoff noodigh is, merckelijck soude connen difficulteren. 'tWelck al mede soude geschyeden onder pretext dat zij de wercken zelver soude doen maecken ende de suppoosten daervoore nyet en soude executeren, nyettegenstaende dat de suppoosten ende het Hoff selve daermede ten hooghste soude mogen sijn gediscommodeert, 'twelck sooverre vandaer is dat hemluyden geoorloft soude sijn dat het consent om de minste plaetze oock buyten 't Hoff binnen 's Gravenhage te betimmeren nyet bij hemluyden werdt gegeven, maer bij de Camer van Reeckeninghe vuyt de naem van de Graefflijckheyt, gelijck mede de oude handvesten over 't maecken van alle keuren raeckende wegen, wateringen, etc., requireren het consent van de meester van 's Gravenhove doordyen het Hoff daerdoor is geïnteresseert. Ende is hyervan mede 't gebruyck ende immemoriale possessie t'eenemael notoir, blijckende bij menighvuldighe exempelen waerjegen bij dye van Den Hage mede nyet een ter contrarie werdt geallegeert.

Voorwaer, 't is te verwonderen dat de regierders van Den Hage haer nyet verder en willen submitteren als om geen keure alleen te maecken waervoore de edelen ende suppoosten soude werden geëxecuteert, alsoo sij tot noch toe tot dye vermetelheyt nyet en zijn gecomen dat sij vuyt crachte van haere keuren de edelen ende suppoosten soude meenen te executeren ende oversulcx daerover noyt questie en is geweest, maer alleen over sulcke keuren daerinne de gemeene inwoners van Den Hage ende daeronder mede de edelen ende suppoosten als maeckende de principale parthije zijn geïnteresseert, als zijn insonderheyt de keuren op het vercopen van eenige waeren. Hyer benevens staet oock te letten dat noch een andere captie can sijn gelegen in het woordt ‘voordaen’, daer de voorsz[egde] regierders van Den Hage seggen dat de keuren dye voortaen soude werden gemaeckt, soude werden gevisiteert, etc., ofte andersins gehouden werden van geene waerde. Want wye weet wat keuren, geboden ende interdictie dat bij hemluyden voordesen mogen sijn gemaeckt dye de edelen ende suppoosten soude mogen prejudiceeren, insonderheyt alsoo sij 'tzelve gewoon sijn te doen seer heymelijck, opdat het Hoff daervan geen kennisse en soude crijgen? Sullen dye effect moeten sorteren? Dat waer voorwaer onredelijck.

Noch een andere captie soude connen gelegen zijn in de woorden binnen Den Hage, alsoo de voorsz[egde] regierders bij haere conclusie in cas d'appèl wel rondelijck verclaren geen plaetse daervan te eximeren, selffs oock nyet het Buytenhoff, maer hetselve mede onder den naem van Den Hage te begrijpen. Ende soude oversulcx daervuyt volgen dat de ordonnantiën over 'tzelve Buytenhoff gemaeckt souden moeten werden bij dye van Den Hage, daer nochtans deselve van alle oude tijden bij uwe Mogende Edele alleen ende privative zijn gemaeckt. Hyeromme dunckt mij - onder correctie - dat de voorsz[egde] presentatie is t'eenemael insuffisant, onredelijck ende captieux. Can oock vuyt dese proceduyren nyet geloven dat het de regeerders van Den Hage ernstigh soude zijn de saecke te brengen tot een accoord, maer wel deselve te dilayeren ende de decisie te ontgaen. Want andersins soo en souden zij in haere voorslagh zooverre nyet zijn gegaen buyten de voet van het concept hemluyden bij de edele heeren commissarissen vanwegen 't Hoff geëxhibeert, welck concept was gestelt in seer equitable termen sonder quetsinge ofte prejudicie van een van beyde parthijen, als mijne edele heeren door de resumtie van hetzelve sullen connen bevinden. Ende hoewel dit soude genoech connen sijn om te dyenen voor onderrichtinge op de voorsz[egde] presentatie, soo en can ick mede nyet naelaeten uwe Mogende Edele

aen te wijsen eenighe abusive ende onwarachtige poincten daermede het voorsz[egde] project van dye van Den Hage werdt gearraisonneert.

Eerstelijck, soo seggen zij dat het proces voor den Hoogen Raide hangende soo in conventie als in reconventie alleenlijck soude raecken de particuliere keure op het broodt gemaeckt. Ende aengaende andere keuren dye bij hemluyden alsnoch soude mogen werden gemaeckt dat diesaengaende noch geen proces en is, maer alsnoch proces soude mogen rijsen. Ter contrarie is waer dat het proces in reconventie complecteert wel expresselijck de keuren dye nae desen off op deselve ofte op andere materiën soude mogen werden gemaeckt, alsoo den procureur-generael aldaer in effecte institueert actionem negatoriam qua contendit ipsis ius non esse talia statuta faciendi inconsulta Curia. Oversulcx en

is nyet waer dat zij seggen dat met het redresseren van de keur ende van 't placcaet in questie - dewelcke sij stellen in aequali gradu - 't proces soo in reconventie als in conventie soude tenyet zijn, want de reconventie alsnoch soude blijven ongedecideert.

Ten tweede, soo seggen zij dat sij tegens den procureur-generael nyet en hebben gelitiscontesteert vanwegen de hooge overheyt, maer vuyt de naeme van het Hoff. Ende dat mede seer qualijck ende buyten de waerheyt. Want hetgunt dat geschyet bij ordre van 't Hoff, dat geschyet vanwegen de hoge overheyt, alsoo 't Hoff in 't maecken van placcaten de hooge overheyt representeert. Oock soo en is het de maniere nyet dat den procureur-generael hemselve intituleert te ageren vuyt de naem van het Hoff, maer vuyt de name van de hooge overheyt, gelijck oock de acten[4] in dese saeck medebrengen. Ende en can oock dye qualiteyt van te ageren vuyt de naem van de hooge overheyt van den procureur-generael nyet werden gesepareert naedemael de procureur-generael nyet anders en is te seggen als procureur van de hooge overheyt. Waer noch bij dyent gelett dat in dese saecke nyet alleen geïnteresseert is de vrijdom van den stadthouder, personen van de Raide ende van de suppoosten, maer oock de souverainiteyt van 't landt, dye insonderheyt bestaet in potestate legislativa. Ende oversulcx alle dye buyten de privilegiën, hemluyden vergunt, keuren maecken, dye usurperen regaliën ende behooren daerover gecauseert te werden. Om welcke reden de procureur-generael oock heeft geconcludeert dat de voorsz[egde] regierders verboden sal werden sodanighe keuren te maecken op peyne van gestraft te werden als usurpateurs van de graefflijcke gerechticheden; gelijck oock bij de procureurs-generaels in vorighe tijden jegens verscheyde steden van Hollandt ende Seelandt in gelijcke saecken gelijcke conclusie is genomen. Ende hoewel de voorsz[egde] regierders continuerende in haere irreverentie jegens uwe Mogende Edele, bij welcker ordre de voorschreven conclusie was genomen, hebben gesustineert dat den procureur-generael deselve soude gehouden zijn te royeren, protesterende oock van injuriën dye sij seyden te willen doen repareren, ende dit alles onder pretext dat in het LIII artyckel van de instructie van den Hoogen Raide, daer gesproocken werdt van deghenen bij welcker last den procureur-generael eenighe saecken magh aennemen,[5] van het Hoff van Hollant nyet en werdt gesproocken; soo is het doch sulcx dat zij op deselve conclusie van reconventie jegens den procureur-generael vanwegen de hooge overheyt hebben gelitiscontesteert voor sooveel hij procureur-generael daertoe last soude mogen hebben van den Hoogen Raide, welcke last hij oock ten overvloet ende om alle subterfugiën te ontgaen van denselven Hoogen Raide heeft vercregen.

Om nu volgens de last van uwe Mogende Edele te dyenen van advys, soo - dunckt mij alsnoch onder behoorlijcke reverentie - datter geen redenen en dyenen om aff te gaen van de voet dye bij het concept van het Hoff is voorgeslagen, te weten dat men eerst verhandele de generale questie ende daernae lett op de doleantie van dye van Den Hage op het stuck van het placcaet in 't particulier. Want hoewel de voorsz[egde] regierders seggen dat het eene met het ander behoort affgedaen te werden, soo requireert nochtans de qualiteyt van parthijen en de gelegentheyt van de saecke een ander ordre: want de keuren bij dye van Den Hage gemaeckt over materiën concernerende de vrije personen zijn null defectu potestatis ende connen als sulcx sijnde bij 't Hoff, als superieur van dye van Den Hage, tenyet gedaen werden. Maer de placcaten dye bij 't Hoff werden gemaeckt, deselve werden

4 De lezing van dit woord is onzeker.
5 *Groot Placaet-Boeck* II, 5e boeck, kol. 797-798 van de Instructie voor de Hoge Raad, dd. 31 mei 1582: ‘Vanden Fiscalen ende Fiscale saecken’.

gemaeckt bij des macht hebbende, ende soo dye van Den Hage daerin eenigh gryeff bevinden, 'tselve behooren zij aen 't Hoff als haer superieur reverentelijck te remonstreren voor ende aleer de wegh van appèl te kyesen. Ende alsoo sij sulcx nyet en hebben gedaen, maer daerenboven 't Hoff met zeer irreverent ende onwarachtigh tekennengeven hebben geoffenseert, soo behooren sij alsnoch resipiscentie te thonen ende haer aen het Hoff te addresseren, nyet als staende in gelijcke graed, maer als minder aen haer meerder, jae als ondersaeten aen haere hooge overheyt, dye in dese bij 't Hoff werdt gerepresenteert. Oock ingevalle uwe Mogende Edele mochten verstaen dat de questie van het placcaet

met de questie van 't maecken van de keuren gelijckelijck soude mogen affgehandelt werden, soo behoort dye van Den Hage - onder reverentie - belast te werden bij geschrift te stellen de poincten waerinne zij veranderinge versoecken met de redenen daertoe dyenende, opdat daerop well rijpelijck magh werden gelett, alsoo het voorschreven placcaet buyten twijffel nyet en is gemaeckt dan met goede ende rijpe deliberatie. Souden oock in sulcken gevalle dye van Den Hage haer veel oprechtelijcker moeten verclaeren op het andere poinct van de keuren ende visitatie vandyen genoechsaem in conformiteyt van het concept bij het Hoff daerop gemaeckt, 'twelck spreeckt generalijck van alle keuren de gemeene inwoners van 's Gravenhage concernerende ende nyet alleenlijcke van al sulcke dye jegens de edelen ende suppoosten soude connen werden geëxecuteert.

Doch evenwel considererende 't goede bewijs van de zijde van den procureur-generael ende 't sobre bewijs aen d'andere sijde ende dat dese saecke concerneert de hoocheyt van 't lant ende daerenboven het interest van sijn Excellentie, van alle de personen comparerende in de vergaderinge van de Staten-Generael, van den Raedt van Staten, Collegiën van Justitie ende Reeckeninghe, Gecommitteerde Raide ende sooveel andere personen, soo soude ick meenen dat het eerlijckste ende sekerste soude sijn de saecke bij justicie te doen decideren, te meerder alsoo de questie van dwangmalerije bij dye van Den Hage tot laste van de vrije personen ende suppoosten gepretendeert nootelijck sal moeten gedecideert werden bij justitie; ende deselve saecke nyet wel in rechte can werden gebracht voor de decisie van het voorsz[egde] proces, alsoo dye van Den Hage sustineren dat mede begrepen te zijn in hetselve proces als een middel waerop sij haer gryeven funderen ende oversulcx haer souden behelpen met de litispendentie hoewel den procureur-generael ter contrarie sustineert dat het placcaet voor noch tegen hetselve pretense recht en is disponerende.

't Sal uwe Mogende Edele gelyeven op alle dese redenen te letten, tot welcker discretie ende goede sorge dye deselve zijn dragende tot conservatie van des Graefflijckheyts recht ende vrijdom van de eedelen ende suppoosten ick mij ben refererende,

Hugo de Groot.

In dorso staat in een onbekende hand: Den Haege.

200A. 1610 november 1. Aan D. Colterman.[1]

Mijnheere,

Ick hebbe deursyen de stucken van de zeerovers dye vuytgevaren zijn op de Fransche commissie,[2] alzoe de Gecommitteerde Raiden mij dezelve ter handen hadden doen stellen, ende alzoo 't een zaecke was van grooten insichte heb ick goetgevonden met den advocaet van 't landt - hoewel hij zeer syeckelijck was - de zaecke te leggen in deliberatie zoo op de judicature als op de principale zaecke.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 5213, dossier 18, copie. David Colterman († 1634), broer van Johan, was sinds 1596 baljuw van Kennemerland.

2 Cornelis Dieloffsz., alias Keesman, had met een commissie van Charles de Montmorency, hertog van Damville, admiraal van Frankrijk, een Spaans schip gekaapt. Bij terugkomst volgde arrestatie en inbeslagname van buitgemaakte goederen. Zie voor deze zaak het dossier waarin de brief aan Colterman zich bevindt, alsook *Res. SG 1610-1670*, I (1610-1612), p. 259, 282, 294 en 548.

Daernae heb ick de zaeke met het Hoff van Hollandt gecommuniceert, welcker aller advys was dat de voorszeghde zaeke ter eere van 't landt met een goeden ijever ende naersticheyt moet vuytgevoert werden ende aengaende de judicature wert verstaen dezelve mannen van Kennemerlandt te competeren zonder dat van noode is de gevangen persoonen over te leveren. Ick en zal nyet naelaten alle debvoir te doen dat dese zaecke met volcomen aucthoriteyt in goede justitie mach werden ten eynde gebracht.

Ende hyermede zal mijne gebiedenissen doen aen uE.

Onderstont: uE. dyenstwillige, ende was onderteeckent: H. de Groot.
Den 1e November 1610.

Onderaan de copie staat: Opschrift: Erntfeste, wijze, voorsienige heere David Colterman, balliu van Kennemerlandt, tot Haerlem.
En bovenaan: Copie.

201A. 1610 december 28. Van J. Boreel.[1]

Ego vero longe maiores tibi debeo grati(a)s, amicorum clarissime, pro sexcentum officiis et epistolis iisque quas postremum ad me dedisti[2] de muta et surda mea, praesertim vero de Vorstii vocatione,[3] χρυσέα χαλκείων ἀντί.[4]

Ceterum de nobilium Ordine hoc properanti exciderat addendum,[5] licet tu minime ignores, earum partium reipub[licae] quas Ordines etiam sub principe habuere eximias, ubi habita est Ordinum inter se ratio, potissimas semper fuisse nobilium secundo gradu, ab ecclesiasticis nempe. In iis vero reip[ublicae] partibus quae principi erant delatae, quae tandem Diplomate Mariano[6] comprehensae sunt, summam quoque huius Ordinis habitam semper esse rationem extra controversiam est. Quomodo in Ordinum consessu legatus nobilium omnes una civitates a quavis suffragio dignitate antelatus est. Et circa rem nummariam, licet ea civitates magis quam utrumque primorum aut levaret aut laederet, par fuit illius Ordinis autoritas. Sub principe vero, principum ritu, longe omnes c(i)vitates favore et gratia antecessit. Circa νομοθεσίαν consult(i) nobiles, erant enim primo - uti scis - soli fere consiliarii, paucis i[uris]c[onsul]tis exceptis quos clericos appellant. Deinde ubi fixa Curiae sedes fuit,[7] nunquam ea sine nobilibus fuit. In iudiciis exercendis iisdem de causis

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Boreel no. 59, eigenh. oorspr.
2 Grotius' brief aan Boreel is niet overgeleverd.
3 Voor de turbulente affaire van Conradus Vorstius' aanstelling tot hoogleraar te Leiden, als opvolger van Arminius, zie H.C. Rogge, 'Het beroep van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden', in: *De Gids* 37 (1873), dl. 2, p. 31-70 en p. 499-558.
4 'goud voor brons'; zie bijv. Homerus, *Ilias* 6, 236. Erasmus vermeldt de uitdrukking in zijn *Adagia* I, II, 1 (101) (*LB* II, kol. 68-69; *ASD* II-1, p. 213-216).
5 'hoc properanti (sc. mihi) exciderat addendum': blijkbaar geeft Boreel hier een aanvulling op eerder aan Grotius verstrekte informatie over de positie en rol van de Ridderschap, in het bijzonder de Eerste Edele, in de Staten van Zeeland. Bij ontstentenis van Grotius' brieven blijft de precieze aanleiding tot deze gedachtenwisseling moeilijk te achterhalen. Wellicht bestaat er verband met de arrestatie van de waterbaljuw Robert Jolijt. Zie ook *infra*, n. 10. Vgl. Amsterdam, UB, coll. RK III C 2 en 3, nos. 137-145, voor documenten betreffende de Eerste Edele van Zeeland in Grotius' nalatenschap.
6 Op 11 februari 1477 werd door Maria van Bourgondië (1457-1482) aan de Staten-Generaal een oorkonde verleend die sinds de negentiende eeuw het Groot-Privilege wordt genoemd. Op 14 maart 1477 volgde een tweede keur, geschonken aan de Staten van Holland en Zeeland. Met de woorden 'Diploma Marianum' doelde Boreel op deze tweede keur, die in de literatuur vanouds her als 'Groot-Privilege' was aangeduid. Vgl. A.G. Jongkees, 'Het Groot Privilege van Holland en Zeeland (14 maart 1477)', in: *Le privilège général et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas, 1477. Anciens pays et assemblées d'états* 80 (1985), p. 145-234.
7 De Grafelijke Raad, later Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland genoemd, bestond in de vijftiende eeuw uit edelen en juristen, hetgeen in artikel 5 van het Groot-Privilege van 14 maart 1477 (edelen en 'notabele clercken off costumiers') bevestigd werd. In de loop van die

par erat eius ratio. Magistratus fere dignissimi nobilibus delati, per quos vel civitates, vel cives in civitatibus regerentur, quorum omnium Kora nostra nobis

eeuw nam het aantal juristen toe ten koste van het aantal edelen. Sinds 1434 zetelde de Raad permanent in 's-Gravenhage.

abunde fidem facit,[8] quam aliquando ut mihi certius de nobilitatis privilegiis constaret perlegi, quod tu, vir clarissime, succisiva forte hora feceris melius; hoc unum dicam, nobiles in consessu Ordinum fuisse plures, cum Cora nostra ab Ordinibus Zelandiae pro iure nostro civili primum agnita est. Magna postea fuit eius dignitatis periodus. Quae ferenda est, nisi maiori cum iactura conventuum rationem turbandam censemus. Unum illud quod hac tempestate incommodum attulit a maioribus accepimus. Nempe quod per legatum suu(m) Beveranus conventibus Ordinum interfuit.[9] Qua de re alias latius, si quippiam ad id quod concepisti Bataviae addendum conducere iudicas.[10]

Vorstii theses et notas[11] ego iisdem rationibus motus post te legi, et collatis sententiis mihi visus est parum sobrie theologum egisse ‹ibi egisse› , licet plura sint quae et propter rationem docendi et reapse placerent. Unum hoc omnibus bonis ob oculos hac praesertim tempestate versari debet ἀμετακινήτως, domi res esse componendas et firmandas in religione, iustitia, re nummaria, dignitatum ordine et finibus earum, si foris aut fortes esse aut videri volumus.

Vale, amicorum decus, cum lectissima coniuge,

tuus,

J. Boreel.

28 Decemb[ris] 1610, Midd[elburgi].

Adres: Eerentfesten, hooghgeleerden, wijsen, voorsienighen heere, Mr. Hugo de Groot, advocaet-fiscael over Hollant, Zeelant ende Westvrieslant, in 's Gravenhaghe. Met bode.

205A. 1611 januari 14. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfesten, etc.,

Naer dat bij ons eenige specialijck daertoe zijn gecommitteert geweest om te examineren het proces vanwegen sijne Excellentie als marquis van der Vere, geïntenteert tegen den waterbailliu van Zeelant, Robert Jolijt, daertoe gelight was mandement van spolie,[2] zoo hebben de voorszegde gecommitteerde ons

8 Kora (cora, chora), ‘stedelijk recht’, hier evenwel op te vatten in de ruimere betekenis van ‘provinciaal recht’. Boreel doelde op de in 1495 door Philips de Schone uitgevaardigde Keure van Zeeland, tot 1798 de grondslag van de Zeeuwse rechtsorde (R. Fruin, *De keuren van Zeeland*, p. 189-256).

9 Waarschijnlijk doelt Boreel hier op Maximiliaan (1514-1558), bastaard van Bourgondië, heer van Beveren, markies van Veere en Vlissingen, Eerste Edele van Zeeland.

10 Het is niet onmogelijk dat Boreel hier schrijft over een addendum voor een heruitgave van Grotius' *De antiquitate reipublicae Batavicae*, Leiden 1610 (*BG* no. 691). Vgl. *De antiquitate* (ed. Arnhem 1995), cap. V, 16 (p. 60-62) en cap. VII, 9 (p. 82).

11 Het beruchte boek van Vorstius, *Tractatus theologicus de Deo, sive de natura et attributis Dei*, bestaande uit tien, in 1606 voor het eerst gebundelde disputaties en een commentaar daarop, was in 1610 met een uitgebreide commentaar te Steinfurt herdrukt (L.D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, p. 92-93, no. 3).

1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1611, p. 50-51. Beantw. d. no. 206A. Vgl. voor deze brief *Notulen*, p. 26-27.

2 ‘mandement van spolie’, machtiging tot beslaglegging.

gerapporteert ende voorts bij geschrifte overgegeven hetgene sij oordeelden dat in deselve zaecke behoorde vanwegen den lande van Zeelant gedaen te worden; welck advys bij ons wesende oversien ende geconsidereert de redenen ende motiven daerin begrepen, mede gelesen zijnde de stucken die ten selven fine in hunne handen zijn gestelt geweest, zoo hebben wij goetgevonden het voorszegde advys, extracten, attestatiën ende andere stucken te stellen in handen van uw Ed. ten eynde het reght van den lande ende Graeffelijckheyt van Zeelant werde bewaert ende, voor zoovele 't voorszegde proces in cas van spolie magh aengaen, uw Ed. interveniërende

voor den voorszegde waterbailliu de saecke defendere ende meteenen oock bij forme van acte negatoir of andersints concluderen ten principale, uw Ed. daertoe behelpende met de redenen ende middelen in het voorszegde advys begrepen ende zulcke andere als daertoe eenighsints zullen mogen dienen.

Wat voorder belanght het proces nopende d'apprehensie van den waterbailliu hangende voor den Hove tegen de raaden van sijne Excellentie ende den bailliu van Vlissingen, hebben wij mede goetgevonden dat hetselve werde vervolght ende tegen den bailliu van Vlissingen geconcludeert tot arbitraire mulcte[3] ende voorder na exigentie van de saecke, ende dat bij uw Ed. alle mogelijcke devoiren mogen werden gedaen dat men daerin magh komen tot een gewenscht ende kort eynde.

Hiermede, erntfesten, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburgh, den 14 Ianuarii 1611.

Bovenaan de brief staat: Aen den heer advocaet-fiscael van Hollant, Zeelant, etc.

206A. 1611 februari 1. Aan de Staten van Zeeland.[1]

Edele, mogende heeren,

Ick heb de missive van uwe Mogende Edelen in date den XIIII January laestleden[2] wel ontfangen met de bijgaende stucken ende sal nyet naelaeten uwer Mogende bevelen soo aengaende het proces nopende de apprehensie van den waterbailliu als aengaende de defensie van 's Graefflijckheyts gerechticheyt tot de zeevonden daetelijck nae te comen, hoewel ick wat difficulteyts vinde in de reconventie bij maniere van actie negatoir te doen, voor sooveele beroert de zeevonden dye buyten de jurisdictiën van Vlissingen ende der Vere gevischt ende binnen deselve jurisdictie gebracht werden, alsoo ons daerinne soude mogen obsteren de litispendentie gehangen hebbende voor de Grooten Raedt van Mechelen al voor date van het decreet van den jaere 1566,[3] dewelcke, indyen parthije daerop insisteerde, nae de laeste retroacten voor den Hoogen Raedt soude moeten werden vervolght. Waeromme ick wel van advyse zoude zijn geweest dat men eerst hadde vernomen nae den staet ende stucken van denselven processe, dewelcke apparentelijck eenigh licht sullen geven in dese saecke. Ende alsoo ick verstae dat alrede naersticheyt werdt gedaen om de stucken van de voorschreven processe te copiëren, soo zal ick middelertijdt de interventie doen ende proponeren de exceptie als dat jegens de Graefflickheyt geen mandement van spolie en magh werden verleent. Verwachtende uwer Mogende Edelen verder bevel, opdat naedat op ‹op› de exceptie sall zijn gedisponeert, ingevalle uwe Mogende Edelen goedt vinden de voorschreven reconventie te doen, deselve noch alsdan magh geschyeden ofte andersints

3 ‘arbitraire mulcte’, een door de rechtbank te bepalen boete of straf.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 917, eigenh. ondertek. Beantw. d. no. 206B.

2 Zie de voorgaande brief (no. 205A).

3 Grotius verwijst hier naar de door de Grote Raad van Mechelen verleende goedkeuring van de openbare verkoop van de heerlijkheden Vlissingen en Veere. Zie *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen* VI (1563-1580), ed. J.Th. de Smidt et al., Brussel 1988, p. 132-135, nos. 3510, 3512 en 3515, en A. Meerkamp van Embden, ‘De prins en de staat van Eersten Edele in Zeeland’, in: *Prins Willem van Oranje 1533-1933*, Haarlem 1933, p. 101-123, hier p. 107-117.

geprocedeert magh werden nae de voorschreven retroacten van het proces voor den Grooten Raide.

Hyermede, edele, mogende heeren, zal Godt almachtigh bidden om uwer Mogende Edelen voorspoedighe regieringe,

uwer Mogende Edelen onderdaenige dyenaer,
H. de Groot.

1 February 1611.

Adres: Edele, mogende heeren/mijnheeren de Staten 's landts van Zeelant ofte haere Edele Mogende Gecommitteerde Raiden.

206B. 1611 februari 7. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland.[1]

Eerentfeste, etc.,

UE. andtwoorde[2] op 'tgene de heeren Staten van Zeelandt aen denzelfve heeft belieft te schrijfven nopende 't proces tusschen de raden van zijnne Excellencie ende den waterbailliu van Zeelandt in cas van spolie is ons behandicht, daervuyt wij verstaen de difficulteytten bij dezelfve gemoveert voor soovele belangt de reconventie bij maniere van acte negatoire etc. ende d'exeptie die uw E. soudet goetvinden te proponeren van dat tegen de Graeffelicheyt egeen mandement van spolie en mach werden verleent, middelertijt dat de debvoiren sullen werden gedaen tot recouvre van de zacken van 't proces dienaengaende hangende voor d'heeren van den Hoogen Raide van Mechelen, etc. Ende daerop wij goetgevonden hebben te voegen dat wij ons geheelijck t'uwer E. neersticheyt ende discretie sullen gedragen, betrouwende dat d'selfve, de voorszegde exceptie proponerende, d'zaecke daernaer zal beleyden dat wij becomen hebbende de sacken ende stucken, 't landt sal in zijn geheel wesen van de reconventie te doen off andersints ghelijck alsdan naer examinatie van zaecken oirboirlicxt zal werden gevonden ende dat uw E. ondertusschen ons sal adverteren van tijdt tot tijdt van 'tgene in deselfve saecke sal voorvallen ende passeren. Wij recommanderen uE. de bevoorderinge van het ander proces nopende d'apprehentie van den waterbailliu.

Hiermede, eerentfeste, etc.,
Raden.

Den VII[en] February 1611.

Bovenaan de copie staat: Den advocaet-fiscael van Hollant, Mr. Hugo de Groote.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 1633, copie.
2 No. 206A.

207A. 1611 april 28. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Wij hebben gehoort het rapport van degene op uw Ed. versoeck bij ons gecommitteert om met deselve te resumeren zoodanige processen als 't lant van Zeelant verscheydentlijck is sustinerende ende dienvolgens goetgevonden dat uw Ed. de noodige stucken bij deselve versoght zouden werden toegesonden; ende meteenen dat uw Ed. de notulen met de copye van alle de stucken van de voorszegde processen zult doen met de eerste gelegentheyt maecken ende deselve aen onse Gecommitteerde Raden overschicken. Voorder alzoo wij verstaen dat de heerlijckheyt van Sommelsdijck wesende een goet Zeeuws

1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1611, p. 139-140. Beantw. d. no. 207B.

leen zal bij decrete worden gelevert[2] ende dat in de conditiën zouden mogen geïnsereert worden eenige clausulen tot prejuditie van de gereghtigheyt van den lande van Zeelant, zoo dient dese uw Ed. te versoecken dat deselve gelieve daerop aght te nemen ende aen ons ofte onse Gecommitteerde Raden in tijts over te senden de copye van de conditiën daerop de voorszegde heerlijckheyt zal worden gedecreteert.

Hiermede, erntfeste, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburg, den 28 Aprilis 1611.

Bovenaan de brief staat: Aen den heer advocaet-fiscael over Hollant, Zeelant, etc.

207B. 1611 mei 17. Aan de Staten van Zeeland.[1]

Edele, mogende heeren,

Ick sende uwe Edele Mogende copye van het mandement van decreet van de ambachtsheerlijckheyt van Sommelsdijck, waeruyt uwe Edele Mogende sult connen bemercken met wat gerechticheden deselve ambachtsheerlijckheyt werdt vercocht. Ick sal ordre stellen dat de saecke van het decreet op de rolle werdt opgehouden totdat bij uwe Edele Mogende sal zijn geresolveert op de oppositie dye vanwegen de Graefflijckheyt van Zeelant sal dyenen te geschyeden. Aengaende de middele jurisdictie is van allen tijden vanwegen de Graeflijckheyt gesustineert dat deselve nyet en is een gesepareerde jurisdictie, maer een gevolgh van de hooge jurisdictie, tenwaer deselve speciaelijck yemant waere vergunt. Ende dat daeromme deselve nyet en is begrepen onder den naem van ambachtsheerlijckheyt, maer wel onder de reserve van de hooge heerlijckheyt als zijnde een gevolgh van dyen. Vorder sal ick doen maecken copye van de schriftuyren ende oock van het geproduceerde in de processen van de Graeflijckheyt van Zeelant jegens het Marquisaet ende deselve uwe Edele Mogende oversenden soo wanneer parthijen mede haere stucken sullen hebben gelevert, opdat uwe Edele Mogende ten volle van de gelegentheyt van de saecken moocht zijn geïnstrueert.

Hyermede, edele, mogende heeren, mij zeer dyenstelijck gebyedende aen uwe Edele Mogende, sal Godt bidden om haere voorspoedige regieringe,

uwer Edele Mogende onderdaenige dyenaer,
H. de Groot.

Den XVIIe Mey 1611.

2 Lees: ‘geleveert’. De heerlijkheid Sommelsdijk (Goeree-Overflakkee), een ‘goet Zeeuws leen’, was omstreden, ofschoon de Staten van Holland in 1578 de Zeeuwse jurisdictie hadden erkend (*Encyclopedie van Zeeland* III, p. 107). Toen François van Aerssen (1572-1641) Sommelsdijk in 1611 kocht, was hij verplicht de heerlijkheid te ‘verheffen’, dat wil zeggen hij moest de leenroerigheid van zijn goed tegen betaling van een som gelds laten registreren. De Staten van Zeeland waren beducht voor een inbreuk op hun grafelijke rechten in het geval van een verheffing van Sommelsdijk voor de Hollandse Leenkamer. Vgl. *Groot Placaet-Boeck* I, 3e boeck, kol. 1454-1455, waar ook het onderscheid tussen goede en kwade lenen aan de orde komt: ‘Placaet op 't verheffen van de graeffelijcke heerlickheden, ambachten ende gevolch in Zeelandt ghelegen, die tot lossinge ofte verheffinge staen’, dd. 22 juli 1609.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Rekenkamer A, no. 455, f. 319, eigenh. oorspr. Antw. op no. 207A.

Adres: Edele, mogende heeren/(m)ijnheeren de Staten des landts van Zeelant ofte haere Edele Mogende Gecommitteerde Raiden.

In dorso staat in een onbekende hand: Rec. 22 Mai.

207C. 1611 juni 11. Van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Wij hebben in onse Vergaderinge gelesen uw Ed. schrijvens van den 25 der voorleden maendt[2] ende daeruyt verstaen de resolutie, bij de edele, mogende heeren Staaten van Hollant genomen, van hun t'opponeren tegen het willigh decreet, bij den heere ambassadeur Aerssens versoght, van de heerlijckheyt van Sommelsdijck ende te sustineren dat deselve heerlijckheyt van Hollant alleene behoort verheven te worden, etc.[3] Waerop wesende bij ons gedelibereert, hebben wij in het goede aengenomen uw Ed. excuse van in dese saecke de provintie van Zeelant niet te konnen dienen; daeromme wij gelast hebben eenige gedeputeerde, die om andere affairen derwaerts komen, aldaer t'adviseren wat daerin zal dienen tot conservatie van 's lants van Zeelants gereghtigheyt gedaen. Ende wat belanght de middele jurisdictie, zullen wij ons tot uw Ed. goede sorge verlaeten; hebben ondertusschen die van de Reeckenkamer alhier gelast alle de stukken op te soecken die eenighsints in dese materie zullen mogen dienen, die wij uw Ed. met den eersten zullen laten toekomen. Ondertusschen zullen wij betrouwen dat het lant van Zeelant niet en zal werden geprecipiteert.

Hiermede, erntfeste, etc.

In 't Hoff van Zeelant, tot Middelburgh, den 11 Iunii 1611.

Bovenaan de brief staat: Aen den heer de Groot, advocaet-fiscael over Hollant, Zeelant, etc.

209A. 1611 juli 22. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Op uE. schrijfvens daerbij dezelfve ons heeft overgesonden copie van het mandament dat d'heeren raden van zijnne Excellencie heeft believen te lichten tegen de Graeffelicheyt, raeckende de zeedriften in zee gevonden ende binnen de heerlicheyt van Vlissyngen gebracht, hebben wij ontfangen ende bij provisie gelast aen den procureur[2] de zaecke waer te nemen, tot wat eynde wij ondertusschen d'heeren Staten al 'tzelve zullen voorgedragen ende daerop verstaen haer Edele Moogende goet beliefven, daervan wij uE. alsdan terstonts zullen verwittigen. Wij hebben mede wederom den deurwaerder van de heeren Staten, die gereist is naer Mechelen, last gegeven naer de stucken te vernemen; die becom-

1 Gedrukt in *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1611, p. 182-183.
2 Een brief van 25 mei ontbreekt. Vgl. *Notulen*, p. 172-173, 198, 201 en 203-204.
3 *Res. SH* (1610-1613), p. 381-382, dd. 19 mei 1611: de Staten van Holland wilden de verheffing van Sommelsdijk voor de Hollandse Leenkamer laten registreren. Zij namen geen genoegen met een 'willig decreet' (*WNT* XXVI, kol. 766-767), waarin slechts bepaald werd dat de heerlijkheid Sommelsdijk 'van Holland ofte Zeeland soude moeten worden verheeven'.

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no 1633, copie.
2 Gilles de Flory, van 1586 tot 1623 procureur-generaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland (Jan Rosa, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland* ..., ed. A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, I-III, Haarlem 1929, p. LVI).

men hebbende, zullen uE. die laten toecommen, verwachtende met[een] de copie van de stucken in de processen aldaer hangende.[3]
Hiermede, eerentfeste, etc.,
Raden.

Den XXII July 1611.

Bovenaan de copie staat: D'heer advocaet-fiscael De Groote.

212A. 1611 september 3. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland.[1]

Eerentfeste, etc.,
Wij vinden goet d'edele, mogende heeren Staten van Zeelandt naerder te communiceren de gelegentheyt van de versochte interpositie van decrete van de heerlicheyt van Sommelsdijck ende om daerin niet te werden geprecipiteert, soo schrijfven wij aen de heeren van den Rade Provinciael sulcx als uE. vuyt de bijgaende copie sal connen sien, derhalfven uE. versocht wert alle debvoir te doen dat de voorschreven saecke mach opgehouden werden, uE. excuserende van aldaer te moeten verwachten den last van de heeren Staten voornoempt, daer op ons etc.
Hiermede, eerentfeste, etc.,
Raden.

Den III^{en} September 1611.

Bovenaan de copie staat: D'advocaet-fiscael De Groote.

3 Op 13 juli 1611 was advocaat-fiscaal Grotius door het Hof van Holland gelast zich in Zeeland te informeren ‘ontrent het stuk van de zeevonden daerontrent gevallen en daaraf rapport te doen’. Op bevel van het Hof werd het plakkaat over de zeevonden, dd. 4 november 1606, op 24 mei 1613 opnieuw uitgevaardigd (Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, Register op de voornaamste notulen en resoluties van het Hof, inv. nos. 6133, f. 4^{v} (sub voce Zeevonden) en 6132, f. 56^{r} (sub voce Placaat); *Groot Placaet-Boeck* I, 2e boeck, kol. 1072-1075).

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 1633 (met bijlage), copie.

Bijlage:

Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland aan de leden van het Hof van Holland, 3 september 1611

Edele, vermogende, etc.

Wij zijn voordesen bericht als dat voor u. Edele Mogende versocht werdt d'interpositie van decreet van de vercoopinge van de heerlicheyt van Sommelsdijck met zoodanigen conditiën daerbij wij achten dat de souveraineteyt ende gerechticheyt van den lande van Zeelandt daeronder de voorschreven heerlicheyt is gelegen zoude werden geprejuditieert, derhalfven wij gelast hadden den fiscael De Groote het recht van de Graeffelicheyt van Zeelandt daerinne te defenderen ende bewaren. Nemaer alsoo wij verstaen dat zijn E. is vertrocken in zeker andere commissie vuyt de provincie[2] ende dat wij hem noch eenich andere instructie hadden te subministreren dienende tot conservatie van des landts privilegiën ende gerechticheyt,[3] soo hebben wij goetgevonden u. Edele Mogende te versoecken

2 In de laatste week van augustus was Grotius op een diplomatieke missie naar Oost-Friesland vertrokken (no. 212 (dl. I)).

3 Grotius behartigde ook de belangen van de Zeeuwse Staten in de zaak van waterbaljuw Jolijt.

niet te willen procederen tot de voorschreven versochte interpositie van decreete voor ende aleer wij de voorschreven saecke de edele, mogende heeren Staten van Zeelandt, die nu tegen den XII^{en} deser zijn beschreven, naerder sullen hebben gecommuniceert ende daerop verstaen haere Edele Mogende goede intentie ende meninge, daervan wij niet en sullen naerlaten u. Edele Mogende terstonts te veradverteren, etc.

Hiermede, edele, etc.,

Raden.

Den III^{en} Septembris 1611.

Bovenaan de copie staat: D'heeren van den Hove Provinciael.

212B. 1611 september 5. Van J.A. Bonnaert.[1]

Eerweerdighe, seer voersienighe heere,

Alsoo de Graefflijckheyt van Hollandt is competerende seecker preëminentie ende gerechticheden, die welcke doer verloop dezer oorloghe ombehoorlijck geüsurpeert ende geschapen zijn vervrempt te blijven tenzij daerinne behoorlijck woirdde voersien, soo is 't dat ick allen 'tzelve bereet zijnde te ontdecken ende in 't licht te brenghen geacht hebbe dat ick mij aen niemanden beter en zoude connen addresseren als aen uE., wiens offitie is de gerechticheyt van de provintie van Hollandt voere te staene. Ende alsoo ick achte sulcken dienst de Staten van Hollandt aengenaem zal wesen, bijsonder omdat ze haere hoocheyt sullen conzerveren ende daertoe genieten merckelijcke proffijten soo in toecoemende als van degene die de gerechticheyt hebben ondergehouden, soo en zal uE. nyet vrempt vinden dat ick d'selve hebbe gebeden van plichts weghen dese zaecke met de mogende edele heeren gedeputeerde Staten van Hollandt te communiceren ende op het bijgaende request te bekoemen alzulcke apostille als haere Mogende Edelen gelieven sal. Ende d'selve requeste alsdan met uE. antwoerde te leveren in handen van den brenger, doer denwelcken mij d'selve wel zal gewoirdden, op d'welcke nyet en zal laeten mijn aengeven te bedienen. Ende en zal oyck in mijn particulier nyet versuymen zijn E. moeyten met alle danckbare dienst te bekennen, dat kenne Godt, die ick bidde uE., eerweerdighe, seer voersienighe heere, te willen verleenen wat saelich is,

u. Eerweerdichede oetmoedigen dienaer,

Jan Adriaenssen Bonnaert.

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 1, f. 89-90, eigenh. ondertek., en f. 94, bijlage: rekest van J.A. Bonnaert aan de Staten van Holland, eigenh. ondertek.; met twee eigenh. apostillen. De briefschrijver is misschien te identificeren als de chirurgijn Jan Adriaensz. Boenaerd (ca. 1564-1632). Vgl. P.D. de Vos, *De Vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16de eeuw tot 1795*, Middelburg 1931, p. 380-383, en A. Bonaert, *Histoire de la famille Bonaert*. Tablettes des Flandres, Recueil I, Brugge 1950, p. 153-163.

Wt Antwerpen, desen vijffden September 1611.

Adres: Aen den eerweerdighen, hoochgeleerden ende seer voersienighen heere, mijnheer Grotius, fiscael van Hollandt, in 's Cravenhaghe. Franco belast met antwoirdde.

In dorso schreef Grotius: Jan Adriaens Bonnaert.

Bijlage:

J.A. Bonnaert aan de Staten van Holland, z.d.

Aen de mogende edele heeren, de Staten van Hollandt.
Gheeft oytmoedelijck te kennen, Jan Adriaenssen Bonnaert van Ziericzee, hoe dat

uwe Mogende Edelen, als representerende de Graefflijckheyt van Hollandt, sijn competerende seeckere preëminentie ende hoocheyt tot noch toe geüsurpeert onder 't voordeel van de inlandige oorloghe ende anderssints bij particuliere tot groot achterdeel nyet alleenlijck van de achtingh dezer provintie, maer oyck van middelen die d'zelve anderssints souden hebben behooren te gebeuren ende noch zullen gebeuren ingevalle daerinne behoorlijck woirdde versien. Oorzaecke waeromme den supp[lian]t hem is prezenterende om te ontdecken ende de fiscalen van Hollandt tot bewaernisse des Graefflijcheyts gerechticheyt te subministreren alle zijne wetentheyt. Verzueckende oetmoedelijck dat uwe Mogende Edelen gelieve den supp[lian]t te vergunnen een gerecht derddendeel van de penninghen die d'selve sullen coemen te proffiteren bij des remonstrants aendienen nyet excederende de thienduysent guldens ende van de excederende den thienden penninck mitsgaders hem remonstrant‹s› te confereren ofte te vergunnen de collatie van het ierste offitie dat wt zijne aendieninghe soude moghen bij uwe Mogende Edelen ofte de Staten van Hollandt geconfereert woirdden.

Eerste apostille:[2] De Gecommitteerde Raden van de Staten van Hollant ende West-Vrieslant verclaeren dat zoe verde den suppliant yet weet te openbaeren tot vorderinge van 's Graeffelicheyts regt ofte verduysterde domeynen vandyen, hem daervooren sal gedaen worden al sulcken vergeldinge als naer gelegentheyt der sake verstaen sal werden te behooren ende hij voorts gehouden worden in recommandacie,

Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raden,
A. Duyck 1611.[3]

Gedaen in Den Hage, den XVII[en] September 1611.

Tweede apostille:[4] Deselven, t'naerder scrijvens ende verclaringe van den suppliant, wert den advocaet-fiscael geord[onneer]t hem alvoorens in de camere van de Reken[ingh] te vinden ende aldaer naerder te ondersoucken wat van desen mogen zijn, ende dat gedaen, wort deselven fiscael geaucthoriseert met den suppliant te mogen handelen sulcx als hij ten meesten dienste van den lande bevinden sal te behooren, mits van sijne besoingen van tijt tot tijt aen desen collegie te doen rapporte,

Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raden,
A. Duyck 1611.

Gedaen in Den Haege, den XIII[en] Decembris 1611.

2 De apostille ook gedrukt in *Res. SH* (1610-1613), p. 465, dd. 27 september 1611.
3 Adriaen Duyck († 1620), heer van Oudkarspel en Koedijk, secretaris van de Staten van Holland sinds 1601.
4 De apostille ook gedrukt in *Res. SH* (1610-1613), p. 554-555, dd. 13 december 1611. Vermoedelijk werd met deze tweede apostille gereageerd op Bonnaerts brief van 7 december 1611 (no. 217A).

In dorso schreef Grotius: Van Joh. Bonnaert van Syriczee, nopende eenige goeden op de Graeflijckheyt geduyrende d'oorlogh geüsurpeert.

214A. 1611 november 1. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland.[1]

Erntfeste, etc.,

Bij ons geleth ende geadviseert wesende op den innehouden van uw E. brieff van den XXV[en] van October[2] nopende het mandament bij den procureur van zijnne Excellentie gelicht, raeckende de zeevonden gebracht binnen Vlissyngen, off namentlick men zoude

1 Hs. Middelburg, RA, arch. Staten van Zeeland, no. 1633 (met bijlage), copie.
2 Ontbreekt.

goetvinden dat ten principale soude werden gelitiscontesteert off dat d'exeptie soude werden geproponeert van litispendentie hangende voor den Grooten Raede te Mechelen, hebben raedtsaem gevonden, omme alle lancheyt van processen te schouwen, dat bij uE. vanwegen den lande van Zeelandt ten principale soude werden geandtwoort. De andtwoorde van den bailliu van Vlissyngen sullen wij naerder doen oversien ende uE. soovele de saecke belangt d'instructie metten eersten laten toecommen. Ende nopende het leste poinct sullen wij ons met uE. advys conformeren ende dienvolgens versoecken wij, bij 't schrijfvens daervan copie hiermede gaet, d'heeren van den Rade Provinciael dat haer Edele Mogende beliefven wil het eene sonder het andere niet te decideren, daeraen uE. mede sal gelieven de goede handt te houden.

Hiermede, erntfeste, etc.,

Raden.

Den 1^{en} November anno 1611.

Bovenaan de copie staat: Den advocaet-fiscael Grootius.

Bijlage:

Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland aan de leden van het Hof van Holland, 1 november 1611

Edele, vermogende, etc.

Alsoo wij bericht worden dat bij de raeden van zijnne Excellencie soude versocht werden een vuytinge van 't advys nopende d'interven[tie] in de zaecke van spolie bij henluyden jegens den waterbailliu van Zeelandt Robbert Jolijt geïntenteert ende dat voor u. Edele Mogende mede is hangende proces bij den procureur-generael jegens den voorschreven raden geïntenteert nopende d'apprehentie van den waterbailliu, zoo souden wij u. Edele Mogende wel willen dienstelick versocht hebben midts de connexiteyt van de saecke dezelfve niet stucxgewijse te decideren, maer het eene met het ander gelijckelick te termineren, 'twelck u. Edele Mogende toebetrouwende sullen u. Edele Mogende, [etc.]

Hiermede, Edele Mogende, etc.,

Raden.

Den 1^{en} November anno 1611.

Bovenaan de copie staat: Aen die van den Raede Provinciael.

217A. 1611 december 7. Van J.A. Bonnaert.[1]

Eerweerdighe, seer voersienighe heere,

Ick hebbe ontfanghen uE. missive[2] ende daerwt verstaen hoe d'selve met de heeren Gecommitteerde Raiden hebben gecommuniceert over mijne overgesonden requeste ende dat daeroppe geappointeert soude wesen sooverre ick iet voordelijckx soude weten te openbaeren tot voorderinge van 's Gravelijcheyts domeynen van Hollandt, mij daervoer gedaen soude woirden al sulcke vergeldinge als naer gelegentheyt der zaecken verstaen sal woirden te behooren. Ende dat ick voorts gehouden zoude woirdden in recommandatie ende wiste ick iet scriftelijck ofte mondelinge naerder te oepenen, dat uE. 'tselve secretelijck ende getrouwelijck souden gebruycken tot 's landts dienst, daeroppe ick haere Edele Mogentheden ende u. Eer[weerdicheden] grootelijck hebbe te bedancken. Ende om

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 1, f. 87-88, eigenh. ondertek. Zie ook no. 212B.

2 Ontbreekt.

dyenvolgens iet naerder te oepenen sullen uE. gelieven in dienstige bedieninghe te verstaen dat de Graefflijckheyt bij mijn aendienen nyet min en sal koemen te proffiteren dan vijftichduysent guldens eens van penninghen alreede ontfangen, emmers dat uE. ende t'recht sulx verstaen zal de Graeffelijckheyt te competeren. Boven noch een groot jaerlijckx innecoemen, d'welck ick nyet zekerlijck en can begrooten, dan is ende sal grooter wesen dan uE. selvers soude connen begrijpen ende zijnen opganck hebben onder de authoriteyt van souveraine macht van de Graeffelijckheyt tot contentement van veele persoonen.

Daeroppe sal uE. gebeden wesen eenighe seeckere toesegginge ende beloefte van de mogende edele gedeputeerde op mijn requeste sampt dit scrijvens te becoemen, dewijle daer p[er]yckel is in 't verwachten ende datter sommige persoonen soude mogen affsterven die beneffens de scriftelijcke instrumenten bij mij aene te wijsen grootelijckx tot de zaecke souden doen. Ende gemerckt de mogende edele heeren nyet en woirden versocht tot recompense die swaerlijck can wesen, maer alleenlijck van 'tgene wt de zaecken bij mij aene te dienen sal procederen, soo en hope ick nyet datter swaricheyt sal woirden gemaeckt op dit versoeck. Daeroppe uE. dienstlijck biddende mij te willen antwoirden ende over te seynden mijne requeste metten appointementen daeroppe gestelt ende te stellene, sal deselve ontfangen hebbende met den iersten overscrijven volgens mijn plicht, d'welck ick uE. oetmoedelijck toeëygenende, biddende den Almogenden uE., eerw[eerdighe] ende seer voorsienighe heere, te willen verleenen wat salich is, blijvende,

u. Eerweerdicheden oetmoedighen dienaer,
Jan A. Bonnaert m.p.

Wt Antwerpen, den 7^{en} Decembris 1611.

Adres: Eerweerdighe, hoochgeleerde, seer voersienighe heere, mijnheer de Grosius, fiscael van Hollandt, woonende in 's Cravenhaghe. Franco.

218A. [1612]. Aan het Hof van Holland.[1]

Edele, mogende heeren,

Gesyen hebbende de requeste aen uwe Mogende Edelen gepresenteert bij Cornelis Gerritssen Quakel, pachter van den impost van de wijnen, te kennen gevende dat hij aen de notaris Danckaert[2] ten achteren is de somme van dryehonder[t]achtendeseventich gulden ende om deselve te consequeren garen soude procederen tot vercoopinge van sijne goeden, dye althans bij den procureur-generael[3] zijn gearresteert, dunckt onder reverentie dat den suppliant met zijne begonste proceduyren wel voorts magh gaen, midts dat den executeur van de penningen dye van de vercoopinge sullen procederen reeckeninge sal doen

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 4599 (ingekomen en uitgaande missiven 1610-1619: 1612), eigenh. ondertek. Een datering ontbreekt.
2 In W. Heersink et al., *Register notariorum. De notarissen van het Hof van Holland*, p. 190, wordt een notaris Johan Danckaert (standplaats Den Haag) vermeld, maar deze Danckaert legde eerst op 7 mei 1615 de ambtseed af.
3 Gilles de Flory, van 1586 tot 1623 procureur-generaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland.

aen den procureur-generael ende dat het surplus gebracht sal werden in de griffie van desen Hove.

H. de Groot.

218B. [1612]. Aan het Hof van Holland.[1]

Mijnheeren,

Ick hebbe gesyen de requeste aen uwe Mogende Edelen gepresenteert bij Dirck Cornelis Doedes, om te hebben quytscheldinge van alsulcke dryehondert guldens als noch onbetaelt resteren aen d'amende civile, geïrrogeert aen Garbrand Dircxssen, impetrant van remissie. Ende hoewel mij wel indachtigh is dat het feyt, bij den voorszegde Garbrand Dircxssen geperpetreert, was zeer enorm ende midsdyen wel reden dyende om de amende vrij hooger te stellen als nae gewoonte, naedyen nochtans te kennen werdt gegeven dat nyet alleen den voorszegde Garbrand sonder eenige goeden achter te laeten is overleden, maer oock den voorszegde Dirck Cornelis Doedessen werdt bevonden te zijn insolvent, sulcx dat de geheele last van de voorszegde dryehondert guldens souden aencomen op de personen dye uyt commiseratie borgen zijn gewoorden, dunckt mij - onder reverentie - dat in gevalle uwe Mogende Edelen genegen soude sijn om in desen eenige gratie te doen, deselve alvoren den bailiu van Kennemerlant[2] soude mogen belasten om hem op de middelen soo van den voorszegde Garbrandt als Cornelis Doedessen, midsgaders oock van de borgen, te informeren ende uE. onderrichtinge doen, om alsdan nae gelegentheyt van saecken gedisponeert te werden.

H. de Groot.

224A. 1612 februari 8. Van J.A. Bonnaert.[1]

Eerweerdighe, seer voersienighe heere,

Ick hebbe uE. op den sevensten Decembris van den voorleden jaere[2] geschreven, maer en hebbe geen antwoirde daeroppe ontfangen, soodat ick de stouticheyt neme uE. noch eens te importuneren, oetmoedelijck biddende dat deselve gedient sijn mij daerover een letterken antwoirde te scrijven, die ick met alle dienstighe danckbaerheyt zal bekennen.

Hiermede uE. den almoghende Heere bevelende, blijve, eerw[eerdighe], seer voorsienighe heere,

sijne eerw[eerdighe] dienaer,
Johan A. Bonnaert m.p.

Wt Antwerpen, desen achsten February 1612.

Adres: Aen den eerweerdighen, hoochgeleerden heere, mijnheere de Grotius, fis[c]ael van Hollant, woonende bij de Groote Kercke[3] in 's Cravenhaghe. Port.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 4599 (ingekomen en uitgaande missiven 1610-1619: 1612), eigenh. ondertek. Een datering ontbreekt.
2 David Colterman († 1634), broer van rentmeester Johan Colterman, was sinds 1596 baljuw van Kennemerland.
1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 1, f. 91, eigenh. ondertek.
2 Bonnaerts brief van 7 december 1611 (no. 217A).
3 De Grote of St. Jacobskerk.

224B. [1612 februari 27 - mei 10]. Van [P. Bertius].[1]

Amplissime vir,

Mitto ad te diatribam meam de duobus rhetorum schematibus,[2] quae Graeci nominibus distinxere, ipsi enim ἀνακοίνωσιν vocant et κοινότητα,[3] Latini hodie confundunt. In istis praesidium quidam sententiae suae posuerunt περὶ τῆς τελικῆς ἀναμαρτησίας vel τῆς ἐν τῇ εὐσεβίᾳ καὶ ἀρετῇ ἐπιμονῆς. De qua universa quaestione quid sentiam nosti iam pridem.[4] Atque utinam ex Anglia plusculum rationis adlatum fuisset![5] Haberem saltem quod discerem; nunc non habeo nisi quod doleam. Κρείσσων γὰρ βασιλεύς ὅτε χώσεται.[6]

Excussi igitur figuras illas duas. Rogo, si tantum abiungere potes ab impetu curarum publicarum, legas ista et me de sententia tua facias certiorem. Casaubonus noster olim ad me ita scripsit, ut qui sententiam meam probaret;[7] eandem in epistola ad Frontonem Ducaeum, pag[ina] 52 palam posuit.[8] Dicit enim paucis ea quae ego libro ad ipsum misso[9]

1 Huidige vindplaats onbekend. Voorheen hs. Maastricht, Bibliotheek van het Theologisch College S.J., eigenhandig oorspr. Datum en handtekening werden vermoedelijk afgesneden. Gedrukt in P. Winkelman, *Remonstranten en katholieken in de eeuw van Hugo de Groot*, Nijmegen 1945, p. 320-321, bijlage 5. Zie voor de datering *infra*, n. 12. Petrus Bertius (1565-1629) was regent van het Leidse Statencollege, de universitaire theologenopleiding.

2 Misschien betreft het hier de eerste uitgave van een verhandeling die later het licht zou zien onder de titel ‘De modo disputandi veterum, philosophis digno, hodie collapso, et revocando’ in Petrus Bertius, *Commonefactio duplex*, Bazel 1616 (L.D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, p. 150, met een verwijzing naar een exemplaar in de UB te Lund). Bertius stuurde hetzelfde werkje op 5/15 april 1612 naar Isaac Casaubon in Engeland: ‘Mitto ad te dissertatiunculam de qua, si molestum non est, velim sententiam tuam intelligere. Rhetoricus est ληκυθισμός, sed non exigui in theologia momenti.’ Casaubon reageerde op 1 mei 1612: ‘Disputationem tuam quam misisti legam ipse et magnis theologis, amicis meis, ostendam, quos novi in veteris ecclesiae doctrina acquiescere.’ (Casaubon, *Epistolae*, Rotterdam 1709, nos. 796 (p. 464b) en 797 (p. 465a)).

3 De combinatie van deze twee retorische figuren is in de Griekse literatuur niet aangetroffen. Vgl. Julius Rufinianus, *De figuris sententiarum* 10 (ed. D. Ruhnkenius, Leiden 1768, p. 203-205).

4 Ook in zijn *Hymenaeus Desertor sive de sanctorum apostasia problemata duo. 1. An fieri possit ut iustus deserat iustitiam suam? 2. An quae deseritur fuerit vera iustitia?* (Leiden 1610), behandelt Bertius deze thema's.

5 In Engeland werd Bertius om zijn *Hymenaeus* scherp veroordeeld. Hij verdedigde zich in brieven aan koning Jacobus I en aartsbisschop George Abbot. Op 25 januari/4 februari 1612 richtte Casaubon echter een brief aan Bertius waaruit bleek dat Bertius' verweer weinig resultaat had opgeleverd (Casaubon, *Epistolae*, no. 1052 (p. 612a-613b)).

6 Homerus, *Ilias* 1, 80.

7 Casaubon aan Bertius, 29 september/9 oktober 1611 (Casaubon, *Epistolae*, no. 743 (p. 432b-433b)).

8 Casaubon schreef op 1/11 juli 1611 een lange brief aan de Franse jezuïet, bibliothecaris en filoloog Fronton du (of: le) Duc (1558-1624). De brief verscheen apart als *Ad Frontonem Ducaeum S.J. theologum epistola* (Londen 1611), maar staat ook afgedrukt in Casaubon, *Epistolae*, no. 730 (p. 385a-426b). Op p. 52 van de editie Londen 1611 (p. 397b in de *Epistolae*, Rotterdam 1709) raakt Casaubon slechts vluchtig aan het gedachtengoed in Bertius' *Hymenaeus* (‘Van den Afval der Heylighen’). Hij kritizeert zijn tegenstander, een jezuïet, die zich zou aanmatigen dat de leden van zijn orde niet konden dwalen in geloofszaken: ‘Magnum hoc, Deus bone! et singulare Societatis vestrae privilegium’. Volgens Casaubon ging het hier om een ‘beneficium, quod Iesus Christus, ὁ Θεάνθρωπο□ et ipsa bonitas, singulis christianis absolute nunquam promisit’.

9 Bertius had Casaubon een exemplaar van de *Hymenaeus* toegezonden.

diffudi. Nec puto mutatum interea.[10] Sollicitus videtur de gratia magni regis mihi concilianda, quo nomine ipsi debeo.[11] Atque hoc erat argumentum earum litterarum quas tua nuper opera accepi.[12] Ego pro hoc beneficio tuo gratias ago, maiores acturus quum diatribam istam recepero, vel abs te confossam vel servatam.

Vale ab eo qui te amat et merito aestimat.

Adres: Amplissimo et consultissimo viro, domino Hugoni Grotio, advocato fisci Batavici, domino honorando. Hagam. Den bode loon.

229A. 1612 maart 20. Van J.A. Bonnaert.[1]

Eerweerdighe, seer voersienighe heere,

Wt uE. schrijven van den XII February[2] verstaen dat de heeren Gecommitteerde Raden van Hollant uE. geauthoriseert hebben om met mij te handelen naer vereysch van de dienst van den lande, tot welcken eynde ick in bedencken soude hebben te stellen, off het nyet oorbaer en zoude wesen dat ick over soude coemen om mondelinghe te confereren, waeroppe ick mij seer bereet soude vinden, sooverre de saecke sulckx nochtertijt waere vereysschende, dan alsoo op mijn eerste versueck bij requeste - aen uE. gesonden[3] -, de mogende edele heeren gedeputeerde verthoont, noch nyet seeckers en verneme geappointeert te zijne, ende dat ick anderssints ierst bij schriftelijcke remonstrantie mij zal konnen gequijten ende daernaer op 't vervallende assisteren, welcke scriftelijcke aendieninghe vervatten sal alle de gerechticheyt den lande van Hollandt toekoemende, met aenwijsinghe van verificatiën, daertoe dienende feyten ende usantiën van de voers[eghde] gerechticheyt gepleecht als bij getuyghen oyck zal woirden gethoont, soo bidde uE. mij op mijn versueck wat naerder te voersekeren, want ick mij eens oepenende nyet geerne bloot noch onseker en zoude blijven, uE. biddende met alle dienst des noot zijnde 'tselve de mogende edele heeren gedeputeerde te willen verthoonen ende mij wtterlijcke antwoorde te doen hebben.

Bidde den Almoghende uE. eerw[eerdighe] ende seer voorsienighe heere te willen verleenen wat salich is, blijvende,

uE. dienstwillighen, otmoedinghen dienaer,

10 Uit de brief van Casaubon aan Bertius van 25 januari/4 februari 1612 (*supra*, n. 5) blijkt het tegendeel, maar de inhoud van dit schrijven 'beschouwde hij [Bertius] blijkbaar als een dictaat van George Abbot' (Winkelman, *Remonstranten en katholieken*, p. 94, n. 34; zie ook L.J.M. Bosch, *Petrus Bertius 1565-1629*, Meppel 1979, p. 112-113).

11 Uit een brief van Casaubon aan Bertius van 17/27 februari ('a.d. XIV Kalend. Mart. stylo veteri') 1612 blijkt dat de Engelse koning en de aartsbisschop van Canterbury Petrus Bertius nu wat beter gezind waren, op grond van het inzicht dat zijn zaak ten onrechte gekoppeld was aan die van Vorstius. Zie Casaubon, *Epistolae*, no. 1053 (p. 613b-614a) en Winkelman, *Remonstranten en katholieken*, p. 95, waar de brief bij vergissing op 16 februari wordt gedateerd: 1612 was een schrikkeljaar.

12 Grotius had eerder als intermediair in het contact tussen Casaubon en Bertius gediend; vgl. no. 227 (dl. I). Waarschijnlijk verwijst Bertius hier naar de brief van 17/27 februari 1612. Zijn brief aan Grotius zal dan geschreven zijn in de periode tussen 17/27 februari en 1/10 mei, toen Casaubon een volgende brief aan Bertius richtte (Casaubon, *Epistolae*, no. 797 (p. 465a)).

1 Hs. Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1897, LI no. 1, f. 92-93, eigenh. ondertek.

2 Ontbreekt.

3 Vgl. nos. 212B en 217A.

Jehan Bonnaert m.p.

Wt Antwerpen, den 20^{en} Martii 1612.

Adres: Eerweerdighe, seer voersienighen ende hoochgeleerde heere, mijnheer N. [*sic*] de Grotius, fiscael van Hollande, woonende bij de Groote Kercke[4] in 's Cravenhaghe. Port.

242A. 1612 juli 11. Van W. van Beveren.[1]

Mijnhere,

Indien uwe Ed. de acte van protestatie jegens d'opdrachte van de goederen van den abt van Postel[2] niet en hebt gesonden, soe is nodich 'tselve terstont gedaen, want op toecomende Sondach 't laeste gebodt sal gaen, ende partiën sullen haesten d'opdrachte te ontfangen. Het is oock aldaer de maniere dat die naestinge pretendeert, 'tselve drie dagen voer ‹'tselve drie dagen voer›, off drie daghen naer 't laeste gebodt sulcx moet openbaren. Daerom mij dunct, onder correctie, dat beneffens (he)t protest oock de actie van naestinge dient gemoveert ende oversulx twee pijlen opten boghen gestelt: off het een failleerde, dat het ander mach geëmployeert werden.[3]

Mijnhere, sijt gegroet ende Godt bevolen,

u.L. dienstwillige vrunt,

Willem van Beveren.

In Dordt,[4] den elffden July 1612.

Adres: Aen mijnheere/mijnheere Mr. Huich de Groot, advocaet-fiscael van Hollandt, Hage.

In dorso staat in een onbekende hand: Abdie van Postel.

4 De Grote of St. Jacobskerk.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Johan van Oldenbarnevelt, inv. no. 1022 (voorheen no. 2618, c: 1), eigenh. oorspr. Vermoedelijk moet de briefschrijver geïdentificeerd worden als Willem Cornelisz. van Beveren (1556-1631), raad en rentmeester van Zuid-Holland, oud-burgemeester van Dordrecht en gedelegeerde in de Hollandse Staten (*NNBW* III, kol. 113-114).

2 Het hospitium van Postel, in de omgeving van Tongerlo, viel onder de norbertijnerabdij Floreffe. In 1616 werd Postel een onafhankelijke proosdij, in 1618 werd de proosdij verheven tot abdij. De eerste abt, Rumoldus Colibrant († 1626), werd in 1621 gewijd. Daarvoor had hij als prior en magister (provisor) te Postel gediend (L.H. Cottineau, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés* II, kol. 2345-2346; Th. Welvaarts, *Geschiedenis der abdij van Postel naar hare eigene archieven*, Turnhout, 's-Hertogenbosch 1878; E. Valvekens, 'Rumoldus Colibrant, eerste abt van Postel (gest. 1626), een figuur uit de Premonstratenzer reformatie', in: *Analecta Praemonstratensia* 5 (1929), p. 27-45).

3 ARA, arch. Johan van Oldenbarnevelt, inv. no. 1022, bevat behalve de brief van Van Beveren nog andere documenten betreffende deze rechtskwestie over landgoederen bij het dorp De Werken in het Land van Altena, o.a. een 'Bewijs des heren Provisoers ende Godtshuys van Postels actie ende recht totte landen gelegen in den Lande van Althena onder den dorpe van Wercken'. Zie voor dit gehucht, ten zuiden van Heusden, A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* XII, p. 266-267.

4 Deze lezing van de plaats van verzending is onzeker.

245A. 1612 september 24. Van J. van Banchem.[1]

Erentfeste, wijse, hoochgeleerde, voorsienige, zeer discrete heere, mijnheere,

Ick hebbe op gisteren gehoort 't merendeel van de gequalificeerste gebueren ende inwoonderen van Valckenburch op d'ongeregeltheden van de marckt ende de proceduren van den bailliu,[2] dan also enige onder hemluyden weygerende waren elx alleen te verclaren om den bailliu niet in 't ooch te wesen, so en hebbe ich niet bijsonders uyt hemluyden cunnen crijgen als 'tgene dat alleenelijck dient ad probandam famam, doch hebben unanimiter goetgevonden te dresseren de requeste aen de edele heeren van den Rade van Hollant hier beneffens gaende,[3] uytte welcke so ick achte mijne voornoemde heeren genouchsaem derselver gebueren gevoelen ende de naecte waerheyt van de saecke sullen cunnen verstaen.

Om noch yet aen den dach te brengen, so zij ick eens in Den Haghe in 't geselschap geweest van onsen bailliu, daer noch twee andere manspersonen present waren, d'eene nu overleden wesende ende d'ander noch hier wonachtich tot Valckenburch; dat bij den bailliu onder andere propoosten tot nadeel van die van de gereformeerde religie geseyt worden in substantie dese woorden: Ick wenste dat ick het vier geven mochte om den laetsten Geus - denoterende die van de voornoemde religie - te branden. Compt te bedencken met wat eenen ijver sulcx gesinde hooftofficiers 't placaet van de mogende heeren Staten tegens 't doen van de missen[4] exploicteren. So uE. te rade vindt dat hiervan verclaringe beleyt worde, sal die mede maecken te becomen ende metten eersten overseynden.

Ende om desen niet langer te maecken, sal naer mijne ootmoedige gebiedenissen uE., erentfeste, wijse, hoochgeleerde, voorsienige, zeer discrete heere, Godt den heere almachtich in genade bevelen,

uE. gans geaffectionneerde diener,
J. van Banchem m.p.

Catwijck, desen XXIIII^{en} September 1612.

Adres: Erentfeste, wijse, hoochgeleerde, voorsienige, zeer discrete heere, mijnheere Hugo de Groot, raedt ende advocaet-fiscael van Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt, in 's Gravenhaghe.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 5215, dossier 2, eigenh. oorspr., met bijlage, oorspr., eigenh. ondertek. Johan van Banchem was baljuw van Rijnsburg. Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 60, en hs. Den Haag, ARA, Derde afd., *De archieven van de heren van de beide Katwijken en het Zand en van Valkenburg (1203-1927)*, ed. G.J.W. de Jongh, typoscript 1958, no. 739, Memorie van Frederik van Losecaat over zijn aanvaarding van het baljuwschap en het schoutambt van Valkenburg, november 1619.

2 De jaarlijkse paardenmarkt van Valkenburg viel in september. Valkenburg lag in het district van de niet nader geïdentificeerde baljuw van de heer van Wassenaar, Lamoral de Ligne († 1624) (*BNB* XII, kol. 136-137); zie hs. Den Haag, ARA, Derde afd., *De archieven van de heren van de beide Katwijken en het Zand en van Valkenburg (1203-1927)*, nos. 53 en 750.

3 Zie bijlage.

4 Vgl. *Groot Placaet-Boeck* I, 1e boeck, kol. 199-204, plakkaat van de Staten-Generaal tegen de pausgezinden, dd. 27 maart 1612.

Bijlage:

Aen den Hove van Hollandt.

Verthoenen met alre oodtmoet ende eerbiedinge de gemeene gebuyren tot Valckenburch, hoe dat mits de weynighe toesicht van haeren jeghenwoordighen bailliu in de paerdemerckt tot Valckenburch voornoemt van jaere tot jaere meer ende meer hoeren ende boeven sijn coemende tot groote oneere, nadeel ende pericule van den voornoemde dorpe ende der supplianten, mits dat deselve merckt geduyrende veel openbaere, ongeschickte

ende grouwelicken hoererijen werden gepleecht, veel goede luyden kynderen misleyt ende van haer gesontheyt berooft, de neringe van de inwoonderen ende andere van buyten incoemende, die eerlicken haer wijn ende bier vercoepen, vermindert. Ende veel inbreucken van huysen ende tenten ende ander gewelt bij nachte geschieden met groote vreese van eens t'eenemaele geplondert te werden, sulcx dat d'coopluyden haer persoonen ende gelt aldaer nyet vertrouwende in de merckt nyet en derven vernachten, maer wijcken naer de stadt Leyden ofte de naeste dorpen, aenrechtende vorder 'tselve geboufte veel ende menichfuldige gevechten van groote ende cleyne perthijen met openbaere straetschenderije, waeruyt verscheyden neerslaegen ende moorden volgen, als in dese laeste voorleden merckt bij exemple gebleecken is datter twe in de merckt ende een daerbuyten ter oorsaecke van de merckt dootgesteecken ende andere totter doot toe gequetst zijn geweest. Alle welcke weesende schandaleuse ende grouwelicke saecken daerover den toorn Goodes werdt verweckt, tenderende oock tot onstichtinghe der jonge jeucht, mitsgaders tot verachtinge van den voornoemde dorpe ende der supplianten. Ende derwijle zij supplianten sien dat hierinne bij den voornoemde bailliu, als daertoe - soe gemeen gerucht is - om zijn prouffijt conniverende, nyet althoos en werdt versien ofte geremedieert ende mitsdien zij supplianten genootsaeckt zijn hemluyden t'addresseren aen uwe E., soe versoucken zij supplianten seer ootmoedelicken dat d'selve gelieven sulcken ordre te stellen dat de voornoemde grouwelen ende quaet regiment soeveel doenlick is moegen cesseren ende ophouwen. Ende dat dienvolghens den bailliu mach werden belast sijn debvoir voortaen beter te doen met een ander bequaem persoon, den Hove van Hollandt aengenaem sijnde, te authoriseren om hen de moyten aff te nemen ten minsten te becommeren,[5] off bij alzulck ander middel als uwe E. andersins naer de gewichticheyt van de saecke ende tot voorcominge van 'tgunt voorszegt is bevinden zullen te behooren, 'twelck doende etc.

Vanwegen de gemene gebuyren tot Valckenburch ende ter requisitie derselver bij ons als schepenen aldaer onderteyckent,

Pieter Huygens.

*: Dit merck * is gestelt bij Jan Wijerss van Schagen.

Ende ten bevele van deselve gebueren bij mij als secretaris aldaer,
S. van Baern manu scripsit 1612.

In dorso staat in een onbekende hand: Requeste, de gemene gebueren tot Valckenburch.

247A. 1612 november 3. Van D. Colterman.[1]

5 'Ende dat dienvolghens ... te becommeren': wellicht zijn er in deze passage woorden uitgevallen.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten van Holland, inv. no. 1363, dossier 8, eigenh. oorspr. Ofschoon de initiaal van de voornaam in de ondertekening moeilijk is te ontcijferen, kan de briefschrijver met zekerheid geïdentificeerd worden als David Colterman († 16 januari 1634). Deze broer van rentmeester Johan Colterman was sinds 1596 baljuw van Kennemerland

Mijnheere,

Mij es up den XXX der voorleden maent gevangen overgelevert eenen Heyndrick van der Horst, verdost[2] met een vrouwepersone op een bedde, dewelcke voormaels over het

(D.G. van Epen in *De Wapenheraut* 1 (1897), p. 161-162). Zijn brief bevindt zich in een dossier met stukken over de zaak tegen Hendrick Lambertsz. van der Horst. Een ander dossier met stukken van David Colterman over dezelfde zaak bevindt zich in Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 5215, dossier 9.

2 Volgens een middeleeuws gewoonterecht, onder meer toegepast in Den Haag, Leiden en Gouda, kon een overspelige worden 'verdost'. Na binnendringing van zijn woning werd hem de bovenkleding ontnomen; alleen tegen betaling van een boete kreeg hij zijn eigendommen weer terug; vgl. C. Glaudemans, 'Een verdoste Haagse lombard. Een onderzoek naar het middeleeuwse 'verdossen' na overspel', in: *Die Haghe 1997*, p. 38-47.

schoffieren van een cleyn meysken in Brederode, es ballinxs landt geleydt.[3] Daervan hij een tijdtwijl daernae heeft geobtineert pardon. Zedertdien wert berucht met boeggeren[4] verlopen te hebben, neffens eenen doctor Ariaen van Teylingen,[5] bij den gerechte alhyer gebannen.

Wert oick beticht van over acht jaren een dochterken alhyer geboeggert ende bedurven te hebben. Gelijck hij mede berucht wordt met een pinck hem vermengt te hebben in Den Houdt,[6] banne van Heemstede. Voorts hebbe alrede beleydt dat hij tot onderscheyden tijden noch onlanxs met drye gehoude vrouwen ende oick enige ongehoude gebouleert heeft gehadt, alsmede dat hij binnen een maent herwaerts een gehoude vrouw vercrachtet heeft. Ende zij vast besich om de vordere stucken te beweren.

Middelertijdt hebben de vrunden den tweden dach van zijn apprehensie hun geaddresseert aen den Hove ende des volgenden dages vercregen als bij de dubbelde can blijcken.

'tWelck mij gans vreempt gevalt ende in voortijden nyet zoe preciselicken met de officieren van de Graefflicheyt plach geprocedeert te werden, doch hebbe efter nyet willen laten naer te comen ende daertoe es de besloten dyenende. Daervan ic uwer E. alleenlick hebbe bij desen goetgevonden (te) verstendigen, omdat al sulcke saecken sonder deszelffs kennisse ende advyse nyet en behoiren te passeren.

Bidde voorts God almachtich nevens mijn dienstige gebiedenisse, mijnheere, uwer E. te behouden lange in goeden voorspoet,

uwer Ed. gedienstwillige,
D. Colterman.

Den III Novembris 1612.

Soe haest ick wat beter vermach ende de quarteyn[7] sal lichten, verhope in Den Hage mette stucken van Corn. Arssen s[enio]r[8] te comen ende oic van andere saken te communiceren.

Adres: Aen mijnehere/mijnhere Mr. Hugo de Groot, advocaet-fiscael van Hollant.

In dorso schreef Grotius: Heyndrick van der Horst.

250A. [1613]. Van W. Snellius.[1]

3 Vgl. *WNT* II, kol. 936: ‘iemand balling 's lands leggen’, hem uit het land bannen.
4 ‘boeggeren’, ‘boggeren’, verwant met het Franse ‘bougrerie’ (boggerij): pederastie, sodomie; vgl. *WNT* III, kol. 253-254.
5 Mr. Adriaen van Teylingen (1545-1619), doctor in de medicijnen; na zijn studie in Italië diende hij te Den Briel en Haarlem als stadsmedicus; hij was auteur van een onuitgegeven ‘De ziekten der vrouwen’ (R. Kaptein in *Ned. Leeuw* 60 (1942), kol. 101-103; *NNBW* II, kol. 1422).
6 De Haarlemmerhout.
7 ‘quartaine’, vierdendaagse koorts.
8 De oplossing van de afkorting ‘sr.’ (of: ‘hr.’?) is onzeker. Wellicht wordt gedoeld op Cornelis Aerssen(s) (1545-1627), griffier van de Staten-Generaal (*NNBW* III, kol. 14).
1 Opdrachtbrief in *Wilebrordi Snellii R.F. de re nummaria liber singularis*, ‘Ex officina Plantiniana Raphelengii’, 1613, ^{2}1635. Te Leiden, UB, sign. 404 G 29, bevindt zich een exemplaar van deze uitgave, in één band met Josephus Justus Scaliger, *De re nummaria dissertatio, liber*

Clarissimo consultissimoque viro Hugoni Grotio, Hollandiae et Zelandiae fisci advocato.

posthumus, Leiden 1616, een boek dat eveneens door W. Snellius werd uitgegeven. Wellicht behoorde de band ooit tot het boekenbezit van Grotius. Vgl. E.M. Meijers, 'Boeken uit de bibliotheek van De Groot ...', p. 262 no. 11. Zie voor Willebrord Snellius (Snel van Royen) (Leiden 1580 - Leiden 1626), wiskundige, geodeet, natuurkundige en astronoom, vanaf 9 februari 1613 hoogleraar in de wiskunde aan de Leidse universiteit, *NNBW* VII, kol. 1155-1163. De opdrachtbrief zal geschreven en gepubliceerd zijn vóór Grotius' aanstelling tot pensionaris van Rotterdam (5 juni 1613).

Mutua rerum commercia necessitas in humanam societatem initio quidem introduxit, eandem utilitas deinde frequentavit. Nam primitus agricolae, pastores, venatores, aucupes, piscatores, mellificatores, arboratores reliquique etiam opifices commutabant ea quibus opus non esset, ut acciperent aliunde quae sibi deessent. Apud quos, permutationis huius commoditate et dulcedine delinitos, tandem etiam mercaturae usus invaluit merciumque inexplebilis satietas eorum animos invasit. Veruntamen cum in simplicissima illa rerum permutatione pretiorum saepe maxima inaequalitas valde importuna et quasi assidua τῶν ἀλλαγῶν, ut Aristoteli placuit, interpellatrix instaret, tandem huius controversiae nummus sequester datus: καὶ διὰ τοῦτο τοὔνομα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστί.[2] Hic enim, quemadmodum apud geometras passus, pes, palmus, digitus, pro communi omnium promercalium mensura usurpari aptus, res omnes ad symmetriam et aequalitatem revocavit; ideoque ex hypothesi et hominum arbitrio pondere, quantitate et magnitudine definitus. Unde siclorum apud Hebraeos, drachmarum apud Graecos, denariorum et assium dupondiorumque apud Latinos usurpatio pro pecunia et pondere promiscue frequentata.

Verumenimvero cum intempestivum saepe esset metalli cuiusque pondus ad libram momentaneam examinare ac multis difficultatibus obseptam et intricatam metalli puritatem, in auro et argento maxime, scrutari aut Lydii lapidis[3] indicio indagare, quae vel versatissimum hominem decipere queat, alieno metallo intus admixto, omnem pensitandi laborem et examinandi periculum charactere aliquo publica autoritate impresso declinaverunt. Et metallum exilitate sua εὐμεταχείριστον[4] certa nota bonitatis et ponderis teste indubitato, tanquam sigillo, publica autoritate communiverunt. Ut haec cura meritissimo in reipublicae et principis solius potestatem concesserit; neque cuiquam privato ea abutendi facultas data sit. Ideoque principum edictis diligentissime cautum, ne iis qui monetam publicam fusim cusimve assimulassent, id impune esset, tanquam publicorum sigillorum falsariis quique pro vero et sincero adulterinum supponerent. Nummi certe autoritas et inventio hominum generi tam grata accidit, ut ab omnibus clementiore caelo et solo natis, etiam a barbaris, apud quos saltem ulla rerum mutua extarent commercia, avidissime usurpata et strictissime sit observata.

Caeterum quia antiquae monetae notitia haud exiguam lucem veterum scriptorum monumentis afferat, ut ob crebram mentionem non utilis solum, sed propemodum necessaria videatur, res haec maximo studio nostra et patrum memoria a praestantibus viris suscitata et in lucem est revocata; quorum industria bonarum literarum studiosis adeo grata acceptaque fuit, ut post summos viros Budaeum et Agricolam[5] non tamen abstinuerint manum iurisconsultorum fere doctissimus quisque, Alciatus, Carolus Molinaeus, Hotomannus, Didacus Couvarruvias[6] aliique praeterea quam plurimi, qui vel ab iis dicta suo ordine modoque digerere vel novi ipsi aliquid afferre conati sunt. Ut plane frustra meus hic labor videri possit, si ipsorum accurata diligentia nostrae sedulitati nihil fecerit reliquum. Neque enim inficiari possumus omnes fere summa cum laude et industria in hoc labore versatos, etsi alius alio felicius. Nequaquam tamen propterea desperandum arbitror, quasi non aliquam saltem partem reliquerint intactam. Dum enim multa dicere et quam plurima uno

2 Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1133 A 30.
3 Vgl. Erasmus, *Adagia* I, V, 87 (487) (*LB* II, kol. 215; *ASD* II-1, p. 558-560).
4 Aristoteles, *Politica* 1257 A 30.
5 Guillaume Budé (1468-1540) en Georgius Agricola (Bauer) (1494-1555). Evenals de hierna vermelde rechtsgeleerden hadden Budé en Agricola studies aan munten, maten en gewichten gewijd.
6 Andreas Alciatus (1492-1550), Charles Dumoulin (1500-1566), François Hotman (1524-1590) en Diego de Covarrubias y Leyva (1512-1577).

ambitu complecti conantur, ipsi sibimet non raro obloquuntur. Et certe, in materia tam ubere, ista non scribentium solum autoritate examinanda, sed etiam nummorum veterum momentis fuere comprobanda; quorum consensu mutuo, tanquam incorruptissimo testimonio, omnis veritas certissime confirmetur. Atque ideo si quando ab illorum sententia abeo diversus -

abeo autem non semel -, maxime hoc praedictum velim, evidentissimis argumentis et ipsa veritate victum me in illam sententiam descivisse. Huius autem iudicium lectori attento potius committam quam ut ea sigillatim praedicando gloriolam aliquam inde affectare videar. Neque enim id me siverit meus pudor. Certe equidem satis superque me assecutum putabo, si hinc vel aliqua saltem utilitas ad benevolum lectorem redundabit. Et quamvis plura in medium protulerim quam hactenus quisquam, nonnulla tamen adhuc suppressi, in quibus ipsi mihi necdum satisfacere potui, quae tamen aliquando - ut spes est - in apertam lucem proferam, si laborem hunc nostrum non ingratum fuisse sensero.

Ad te autem, vir consultissime, βιβλίδιον hoc, tanquam ad iudicem suum mittitur. Nam cum tu praeter huius aevi consuetudinem iuris scientiam cum reliquarum artium cognitione coniunxeris, in quibus doctrina et ingenio praeter reliquos excellis neque illarum sis expers quae inter has primum olim tenebant locum, quarum rudes a limine suae academiae arcebat Plato,[7] quemnam alium fuerat aequius me huius rei capere arbitrum quam eum qui horum iudex aequissimus iuxta et peritissimus esse posset? Et sane, quamvis omnes artes communi quodam vinculo inter se contineantur, nescio tamen quodnam arctius vinculum patria ipsa et urbium sociarum, inter quas Delphi et Oudewatera, antiquissimum foedus[8] animo meo iniiciat. Cum enim tibi tuisque maioribus patria Delphi, mihi quidem natale solum Leyda, ab avorum autem attavis Veteraquino sim oriundus,[9] foedere illo, quod a maioribus olim nostris publicitus initum, etiam posteri tenemur. Quamobrem si in hoc exiguo, sed intricato hactenus opere alicubi impegisse aut humanitus lapsus tibi videbor, a te reprehendi summi beneficii loco ducam, ut tanquam sociae urbi laboranti subvenias. Sin vero vel uni tibi haec nostra probari intellexero, maximum me operae et industriae meae pretium consecutum putabo.

250B. [1613-1618]. Van H. Bonython.[1]

Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Exterus has segetes? En quo discordia cives
perduxit miseros? En cui consevimus agros?[2]

7 De mathematische wetenschappen (aritmetica, geometrie, stereometrie), alsook hun toepassing in bijvoorbeeld de astronomie, behoorden tot de favoriete disciplines van Plato's akademie.

8 Volgens een mondelinge overlevering zouden tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten Haarlem, Oudewater en Delft zich achter Jacoba van Beieren hebben gesteld in een verbond, waarin ook werd afgesproken het poorterschap te delen. De wapens van de drie steden sieren het in 1588-1589 gebouwde stadhuis van Oudewater (K. Hazelzet, *Burgers en bestuurders. Het stadhuis van Oudewater*, Zwolle 1988, p. 6-11).

9 Snellius' vader, de wiskundige Rudolph Snellius (Snel van Royen) (1546 - † 1 maart 1613), was geboren in Oudewater.

1 Hs. Leiden, UB, Pap. 3, eigenh. oorspr. De datering berust op de adressering: de brief zal geschreven zijn in de periode dat Grotius als pensionaris van Rotterdam diende. De schrijver van de brief, met een opmerkelijk lofdicht op Grotius, is een jonge edelman uit Cornwall, Hannibal Bonython (Bonithon), die in 1603 op vijftienjarige leeftijd in Oxford was gaan studeren (J. Foster, *Alumni Oxonienses. The members of the University of Oxford 1500-1714* I (Oxford, Londen 1891), p. 148). Over de levensloop van deze Bonython zijn geen andere gegevens bekend.

2 Vgl. Vergilius, *Eclogae* 1, 70-72.

Adspice, candidissime vir, inveteratam bubulcorum conditionem; renovatos inspice Georgicorum mores! Ab isto quidem fonte scaturiunt haec iurgia, hinc illae lachrumae![3]

3 Terentius, *Andria* 126, geciteerd door Cicero, *Pro Caelio* (25) 61 en Horatius, *Epistulae* 1, 19, 41.

Foelices ergo nimium, bona si sua norint,[4] sint caelibes vitae, cuius lintea foelicior Zephirus ad optatos duxit portus, ut nec in Syrtes[5] feriantur, nec in Euripos forarios,[6] at quoniam mihi sequius cecidit, dispeream! Si piget viris meae, forti etenim viro, fortuna sortem mutat, animum non potest, ut acute Meursius.[7] Sed quid in his moror? Dum Sapphonem aurem mihi vellicantem videor:[8]

Hannibal! Cur sic tua Musa languet?
Quo vigor vester solitus? Recincta
debitis cur non Grotiana cerno altaria
sacris?

Ne sinas magni Grotii Camoenis[9]
insalutatum genium! Camoenas
qui colit, qui illis colitur colique
qui facit illas.

Divitis, sed si numerere, dotes
ingeni, sunt innumerae, nec ullis
finibus cludi poterint, domum implent
solis utramque.[10]

Doctus e paucis varioque more
ebrius paene est, catus in loquendo
et catus vates, sibi tradit omnem
Pytho[11] salivam.

Haec mihi Sappho[12] retulit, datoque
effugit dicto, manet in repostum
mente sincera tibi pro labore
reddere carmen.

Carmen haud ullo pretio, sed omni
carmen onustum prece pro salute,
carmen in quo te superesse vellem
perpete fama.

4 Vergilius, *Georgica* 2, 458.
5 'Syrtes', de wateren met gevaarlijke zandbanken voor de kust van Libië.
6 De Euripus was een zeeëngte tussen Chalcis en het vasteland van Boeotië, die in de Oudheid berucht was om zijn sterke, in alle richtingen wisselende stromingen. Het woord 'forarius' is een neologisme van de briefschrijver.
7 Johannes Meursius (1579-1639) was sinds 1608 hoogleraar in de geschiedenis, later in de Griekse filologie aan de Leidse universiteit (*NNBW* VII, kol. 872-873; *DBL* IX, p. 527-528). Meursius had dit motto wellicht uit Seneca, *Medea* 176: 'fortuna opes auferre, non animum potest'.
8 De dichter gebruikt de Sapphische strofe:
_ ◡ | _ _ | _ ‖ ◡ ◡ | _ ◡ | _(3 x)
_ ◡ ◡ | _ .
9 De muzen.
10 Ovidius, *Heroides* 9, 16. De zon heeft twee huizen: in het oosten en in het westen.
11 Een door de Romeinen gebruikte naam voor Delphi.
12 De lyrische dichteres Sappho van Lesbos (6e eeuw voor Chr.), naar wie het metrum vernoemd is.

Invident Musae mihi tale carmen
et tuae Musae datur omne carmen,
mascula cum tu caneris per aures
voce Batavas.[13]

Lis semel septem fuit inter urbes
mortui cui competerent Homeri
ossa, nec mirum![14] Subito inter oras
Belgicas septem similis nec impar
orta de vivo Grotio est, Homerus
cui dabit, claro sicuti minora
sydera soli.

Tibi devinctissimus,
Ha. Bonython.

Adres: Colendissimo viro, observando domino/domino Hugoni Grotio, Rotterodamum.

259A. 1613 mei 5. Van J. van Oldenbarnevelt.[1]

Mijne heeren,

Uwe E. brieven van den XIX^en^ Aprilis zijn mij wel ter handen gekomen,[2] ende hebbe daervuyt verstaen wat tot dyen daeghe, soo in de audiëntie bij zijne Majesteyt, in de conferentie metten gecommitteerden,[3] ende voorts bij overleveringhe van geschriften is gepasseert. Die Engelschen vallen in haere proceduyren aldaer ordinarie hart, maer in 't eynde laeten zij haer beter gezeggen.

Ick schrijve aen den heere ambassadeur Caron[4] ende seynde daervan copie mette originele aen uwe E., omme - nae de besoigne aldaer gevallen - te letten off oock dienstelijck is dat hem d'selve brieven overgelevert werden. Den heere Caron is somtijts wat traech in 't begrijpen van nyeuwe zaecken, ende sult te meer in zijne E. 'tselve bevinden duer de schade ende disgratie in zijn huys gevallen;[5] daeromme moet gearbeyt worden omme hem de p[ri]n[cipa]le consideratiën wel inne te planten, want in 'tgene hij nyet wel en begrijpt is hij timide ende scrupuleus. Zijn argument,

13 Vgl. Erasmus, *Adagia* IV, VI, 35 (3535) (*LB* II, kol. 1083-1084; *ASD* II-8, p. 36-44): 'auris Batava'.
14 De plaats waar Homerus begraven ligt is omstreden. Zeven steden eisten de eer voor zich op.
1 Hs. Den Haag, Rijksmus. Meermanno-Westreenianum, S 173 no. 3, eigenh. ondertek. Een adressering ontbreekt. Oldenbarnevelt richtte zich in deze brief tot de leden van het Staatse gezantschap dat in Engeland de belangen van de Verenigde Oostindische Compagnie behartigde, Reynier Pauw, Jacob Boreel, Dirck Meerman en Hugo Grotius (no. 256 en bijlage, p. 626-635 (dl. I)).
2 Vgl. no. 259 (dl. I), aan Oldenbarnevelt, dd. 19 april 1613, een brief die in zijn geheel over de kerkelijke geschillen handelt.
3 Met de 'gecommitteerden' zijn de Engelse onderhandelaars bedoeld; vgl. *infra*, n. 8.
4 Noël de Caron († 1624), heer van Schonewalle, ordinaris ambassadeur in Engeland (Schutte, *Repertorium* I, p. 87-89).
5 Caron, eertijds schepen en burgemeester van het Vrije van Brugge, was in 1584 uit Vlaanderen naar het noorden uitgeweken (J. den Tex, *Oldenbarnevelt* II, p. 233-236, en III, p. 693 n. 1).

den coninck en heeft nyet goetgevonden dat den cuerfurst ende fursten van Saxen in de possessie van Gulick etc. soude ingelaeten wor-

den[6] sonder eerst te betaelen zijne portie in de gedaene costen tot verzeeckeringhe van de landen ende innenemen van Gulick, en is nyet onbequaem, na de humeuren aldaer. Dat die Engelschen duer onse gedaene groote costen - daermede den Spaignaerts ende Portugiesen haere handen vol wercx is gegeven - tot noch toe gehandelt hebben ende noch handelen alleenlijck coopmansche-wijse,[7] ende wij tot exorbitante costen oock oorlochsche-wijse, is een groot beneficie voor den Engelschen geweest, ende is alsnoch, alsoo zij daerduer alomme sonder eenich empeschement gehandelt hebben ende handelen, 'twelck andersints nyet toegelaeten en soude zijn geweest, ofte hiernae toegelaten soude worden. Het argument dat zij vóór ons daer geweest zijn solveert hemselven, alsoo zij noch fundament noch zeeckerheyt en hebben gelaeten, ter contrarie is onse geheele beleyt daerop gefundeert, alle costen daertoe aengewent, ende alle gevaeren ende periculen geloopen. In 't allegeren van onse contracten dient claer geseyt dat die bestaen in beloften van defensie ende inkoopen van de gewassen ende dat daerop staet gemaeckt is.

Die heeren commissarissen[8] nyet wesende trafficquanten dienen particulierlijck bij alle middelen wel geïnformeert boven de geschriften bij mondelinge onderrechtinghe, want haere rapport aen zijne Majesteyt ende den raedt sal van groot gewichte wesen. Uwe E. hebben in alles de beste kennisse, ende mijne consideratiën zijn[9] soo in verscheyden mondelinghe conferentiën als vuyt mijne schriftelijcke memorië[n] ende schrijven aen den heere Caron soo nu als tevooren wel verstaen, maer men moet de zaecke beleyden gelijck op de plaetse[10] dienstelijcxt geoordeelt wordt ende letten dat ordinarie de beste stuerluyden geseyt worden aen lant te wesen.

Ick hope dat uwe E. haest goede expeditie sullen hebben ende geluckich wederkeeren tot den haeren, ende mij zeer vrientelijck aen uwe E. gebiedende bidde Godt den heere almachtich, mijne heeren, uwe E. in voorspoet ende gesontheyt te houden in zijne heylighe bewaeringhe,

uwe E. dienstwillighe,
Johan van Oldenbarnevelt.

Vuyt Den Haghe, den 5[en] Mey 1613.

276A. [1613] augustus 13. Aan R. Winwood.[1]

6 Jacobus I ondersteunde Johann Georg I (1585-1656), keurvorst van Saksen, in zijn aanspraken op Gulik en Kleef.
7 Namelijk in Oost-Indië.
8 Zie voor hun namen G.N. Clark en W.J.M. van Eysinga, 'The colonial conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615', in: *Bibliotheca Visseriana* XV (1940), p. 6.
9 'zijn' is een toevoeging in de hand van Oldenbarnevelt.
10 Verbetering door Oldenbarnevelt uit 'zaecke'.
1 Hs. Northampton, Northamptonshire Record Office, Montagu (Boughton) mss., Winwood papers vol. 9, eigenh. oorspr. Gedrukt in *Historical manuscripts commission. Report on the manuscripts of the Duke of Buccleuch and Queensberry... preserved at Montagu House, Whitehall*, vol. I, Londen 1899, p. 142-143, en in G.N. Clark en W.J.M. van Eysinga, 'The colonial conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615', in: *Bibliotheca Visseriana* XV (1940), p. 148. Vgl. *BG* no. 1311. Sir Ralph Winwood (ca. 1563-1617), agent

Monseigneur,

Je me sens fort obligé par la faveur que vostre Seigneurie me faict en m'advertissant du voyage qu'elle est resolu de faire pour aller en Angleterre. Je ne doubte nullement que cela ne reussira à vostre honneur et au bien de nostre pays. Pour moy je ne vous veux prier autre chose que seulement qu'il vous plaise si bien ailleurs qu'icy porter avecques vous la

en vanaf 1609 ordinaris ambassadeur in de Republiek, nam op 30 augustus 1613 afscheid. Hij vertrok voorgoed naar Engeland in september (Schutte, *Repertorium* II, p. 62-63).

bonne affection que tousjours m'avez tesmoignée. Je ne failliray pas de faire tout ce qui me sera possible pour vous venir baiser les mains avant vostre partement. Cependant j'ay donné d'advis à monsieur Paew de vostre venue à Amsterdam. De luy vous apprendrez la constitution des affaires des Indes.[2] Selon mon advis vous feriez fort bien de sonder en Angleterre les humeurs de voz marchands, assavoir s'ils sont resolus à bon escient d'entrer avecq nous d'oresnavant en une guerre royale et ouverte en ces quartiers-là. Estant en Angleterre, je n'y ay trouvé personne qui se monstroit resolue comme il falloit, mais on ne parloit que d'y aller en forme de simple trafficque, ou pour le plus de surprendre quelques navires sans se fortifier en terre ou d'entreprendre la defense des Indiens. Quand ceste resolution sera prinse en Angleterre, je croy qu'on trouvera quelque honneste et equitable issue pour les fraix passez. Je croy qu'en peu de temps il y aura assemblée des Dix-sept qui gouvernent la Compaignie Generale. Avant qu'elle se tiene je n'en sçaurois juger solidement de ce que les nostres voudroyent faire pour accommoder le different.

J'ay esté fort marry à cause du malheur de nostre Baudius.[3] J'espere que Dieu le soulagera et luy donnera mentem sanam in corpore sano.[4] Je me recommande bien humblement à vostre Seigneurie,

vostre plus humble serviteur,
H. de Groot.

XIII Augusti.

Adres: A messire/messire Rodolph Wynwod, chevalier (et) ambassadeur de sa Majesté de la Grand' Bretagne vers messieurs les Estats-Generaux.

In dorso staat in een onbekende hand: Hugo de Groot s[cripsit] 1613.

277A. 1613 september 3. Aan B. de Witte.[1]

Mijnheere,

Alsoo ick verstae dat in dese laetste daghvaert van de heeren Staten van Zeelant mentie is gemaeckt van de drye poincten dye de heeren van ter Goes haere kerckendyenaeren hadden belast,[2] soo heb ick goedtgevonden uE. te adverteren dat in de ordonnantie van

2 Reynier Pauw (1594-1636), Amsterdams koopman en bestuurder, lid van het gezantschap naar Engeland.

3 Dominicus Baudius, die met Winwood over de benoeming van Conradus Vorstius tot opvolger van Arminius had gecorrespondeerd, was in het begin van augustus ernstig ziek geworden. Hij overleed op 22 augustus 1613 (P.L.M. Grootens, *Dominicus Baudius*, p. 212-225).

4 Juvenalis, *Saturae* 10, 356.

1 Hs. Goes, GA, Inventaris van het archief van de stad Goes, no. 3176, eigenh. oorspr. Boudewijn de Witte (ca. 1579-1641), Leids studiegenoot van Grotius (immatriculatie op 15 november 1593; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 38), was van 1601-1625 secretaris van de stad Goes (*Encyclopedie van Zeeland* III, p. 335).

2 Zie *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1613, p. 79; Goes, GA, Inventaris van het archief van de stad Goes, no. 3176, en Grotius' dossier over deze kwestie in Den Haag, ARA, coll. H. de Groot aanw. 1889, no. 25, f. 314-328, en in Amsterdam, UB, coll. RK, III C

keyser Carel van den jaere 1540 gevonden werden dese formele woorden: Insgelijcx om te verhoeden de questiën ende geschillen dye dagelijcx rijsen tusschen de geestelijcke rechteren en de onsen ende voorzyen tot de schandalizatie daeruyt spruytende, wij ordonneren ende statueren dat de voorszegde geestelijcke rechteren nyet en sullen mogen gebruycken van censure ofte van monitie comminatoir jegens onse officieren ende weerlijcke rechteren ter cause van haerluyden officie.[3]

Ick en hoope immers nyet dat yemant nu de geestelijckheyt meerder recht over de overheden sal willen toestaen als men gedaen heeft onder de pauselijcke tyrannie. 't Hoff van Hollant ende Zeelant in de annotatiën op het Concilie van Trente vermaenden den prins dat het capittel van hetselve concilie, waerbij de waerlijcke rechters verboden werdt eenighe interdictie te doen jegens de kerckelijcke censuren,[4] was strijdende jegens 't recht en de oude coustumen van dese landen ende dat het Hoff in possessie was van mandamenten penael te verleenen jegens alle exorbiterende censuren. Ick verstae dat anderen haer hyer soozeer nyet aen en stooten als daeraen dat de predicanten het schelden jegens d'overheden verboden werdt, 'twelck mij dunckt een groote onbeschaemtheyt te zijn, insonderheyt als men considereert dat de gemeente nyet toe en staet eenighe abuysen van de overheyt te corrigeren; ende oversulcx deselve abuysen tevergeefs ende met groot peryckel den gemeenen man bekentgemaeckt werden, behalven nu dat de predicanten dickmaelen voor abuys sullen schelden 'twelck gheen abuys en is. 't Hoort haer genoech te zijn parcere personis, dicere de vitiis,[5] insonderheyt in 't regard van deghenen dye sij alle eer ende respect schuldigh zijn ende dye bij de gemeente nyet en connen in verachtinghe gebracht werden sonder groot peryckel van de gemeene saecke. Ick en twijffel nyet off d'heeren sullen een soo rechtvaerdighe saecke nae behooren mainteneren.

Hyermede, mijnheere, sal mij aen uE. zeer dyenstelijck gebyeden,

uE. dyenstwillighe,

H. de Groot.

Den III^en^ September 1613.

5, nos. 402 en 403. In Goes waren predikanten en overheid met elkaar in conflict geraakt. Op 10 oktober 1612 werden de predikanten Philippus en Petrus Lan(d)sbergius (Lansbergen) ontslagen. Op 27 oktober 1612 besloten burgemeesters en schepenen in het resolutieboek op te tekenen dat de benoeming evenals de verkiezing van stadsbestuurders vrij behoorde te zijn en dat de predikanten de magistraat hierover niet van de kansel behoorden te berispen. De predikanten beloofden zich aan deze drie bepalingen in de resolutie te zullen houden, maar de ruzie laaide weer op naar aanleiding van de benoeming van een opvolger van de ontslagen predikanten. Op 20 augustus 1613 legde de delegatie van de stad de resolutie van 27 oktober 1612 voor aan de Staten van Zeeland. De kwestie werd in beraad gehouden.

3 *Groot Placaet-Boeck* I, le boeck, kol. 311-322, hier kol. 318, art. XI: 'Eeuwich Edict van keyser Karel in date den 4 October 1540'.

4 Grotius doelde op Concilium Tridentinum, sessio XXV (3-4 december 1563), Decretum de reformatione generali, Caput III (*Conciliorum oecumenicorum decreta*, ed. J. Alberigo e.a., Bologna 1973, p. 785-786). De aanmerkingen van het Hof van Holland, die dateren uit 1564 en bekend zijn onder de naam 'Derde Memoriaal-Ernst', waren in Grotius' tijd nog niet gepubliceerd (Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 40, f. 278^r^, en J. Le Plat, *Monumentorum ad historiam Concilii Tridentini potissimum illustrandam spectantium amplissima collectio* VII-1 (Leuven 1787), p. 5-6). Vgl. Hugo Grotius, *Ordinum pietas* 183 (ed. E. Rabbie, p. 228-230), waar de kritiek van het Hof van Holland op dit 'capittel' van het Concilie van Trente eveneens geciteerd wordt.

5 Martialis, *Epigrammata* 10, 33, 10.

Adres: Erntfeste, hoochgeleerde, wijse, zeer voorzyenige heere, Mr. Baudewijn de (Wit)te, secretaris der stadt Goes. Loont den boden.

In dorso staat in een onbekende hand: R[ecept]ae VIII^{ae} Septembris 1613.

290A. [1613] oktober 15. Van P. Bertius.[1]

Amplissime vir,

Iam pervenimus usque ad umbilicos.[2] Quia autem praevideo aliquid nobis in primo folio spatii vacui relictum iri, volui consignare quaedam loca iis quae abs te posita sunt adfinia.

Socrates Ecclesiasticae historiae libro V in praefatione: ἀφ᾽ οὗ χριστιανίζειν ἤρξαντο οἱ βασιλεῖς, τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα ἤρτητο ἐξ αὐτῶν, καὶ αἱ μέγισται σύνοδοι τῇ αὐτῶν γνώγῃ γεγόνασί τε καὶ γίνονται.[3]

Theodoretus libro 1 Ecclesiasticae historiae capite 24 de Constantino: ὁ μὲν οὖν πανεύφημος βασιλεὺς τὰς ἀποστολικὰς φροντίδας ἐν τῇ ψυχῇ περιέφερεν, οἱ δέ γε τῆς ἱερωσύνης ἠξιωμένοι, οὐ μόνον οἰκοδομεῖν οὐκ ἐβούλοντο, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀνορύττειν ἐπεχείρουν θεμέλια.[4]

In Novellis quoque titulo II de Iudaeis et Samaritanis: inter caeteras solicitudines quas amor publicus pervigili nobis cogitatione indixit, praecipuam imperatoriae maiestatis curam esse percipimus verae religionis indaginem.[5]

Alciatus in Codicem rubrica de sacrosancta ecclesia: nemini dubium est, quin in primitiva ecclesia de rebus et personis ecclesiasticis ius dixerint imperatores.[6]

Poteris vel aliquid ex istis deligere vel ipse submittere quo impleantur vacuae pagellae; nisi vacuas manere cupias.[7]

Interea non possum caelare Altitudinem tuam redditas mihi heri sub vesperam litteras nomine presbyterii, ut vocant, et magistratus Capellani[8] scriptas, quibus sollicitor, ut pro Joanne de Vries[9] apud senatum vestrum et toparcham Capellanum[10] iterum intercedam. Etsi vero discipuli mei caussa, cuius et pietatem et modestiam multis experimentis iampridem cognovi, libenter id facere cupiam, tamen quum minus mihi adhuc perspectae sint rationes vestrae, neque velim consiliis vestris

1 Hs. Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum, Archiv Autographen, eigenh. oorspr. Gedrukt in Hugo Grotius, *Ordinum pietas* (ed. E. Rabbie), p. 477-478. Beantw. d. no. 291 (dl. I). De theoloog Petrus Bertius (*infra*, n. 12) corrigeerde de drukproeven van Grotius' *Ordinum pietas*, een werk dat omstreeks 20 oktober 1613 te Leiden verscheen (*BG* no. 817).

2 Vgl. Martialis, *Epigrammata* 4, 89, 2 en Erasmus, *Adagia* I, II, 32 (132) (*LB* II, kol. 82; *ASD* II-1, p. 247-248): ‘Ad umbilicum pervenit, id est ad finem’.

3 Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica* 5 (Prooemium) (*PG* 67, kol. 565 B). Grotius verwees al naar deze plaats in *Ordinum Pietas* 106 (ed. Rabbie, p. 180).

4 Theodoretus, *Historia ecclesiastica* 1, 24 (*PG* 82, 977 C - 980 A).

5 Theodosius, *Novellae* 3 (Prooemium).

6 A. Alciatus, ‘Ad rescripta principum commentarii’, in: *Lucubrationum in ius civile tomus tertius* (*Opera ... Omnia* III, Bazel [1547]), kol. 198, 19-21.

7 Bertius zond zijn brief naar Rotterdam en niet naar Den Haag, waar Grotius op dat moment verbleef. Het gevolg was dat de voorgestelde citaten niet op tijd aan de drukker overhandigd konden worden (no. 291 (dl. I)).

8 In Capelle aan den IJssel was in de loop van 1613 de functie van predikant vrijgekomen. Er ontstond verschil van mening over de vraag wie het recht toekwam een opvolger aan te stellen: de ambachtsheer van Capelle of de Rotterdamse vroedschap, die namens de baljuw van Schieland optrad (no. 279, (dl. I), p. 257-258, n. 4; zie ook nos. 281, 287 en 291).

9 Jan Jorisz. de Vries (Johannes Frisius ‘Pettenus’) (ca. 1590 - ?), die zich op 3 mei 1605 aan de Leidse universiteit had laten inschrijven, was een leerling van Bertius. Hij werd in 1614 tot predikant van Stad aan het Haringvliet aangesteld, maar in augustus 1619 als remonstrant afgezet (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 78; F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 269).

10 De Rotterdamse koopman Johan van der Ve(e)ken, ambachtsheer van Capelle aan den IJ ssel. Van der Veken steunde een andere kandidaat, Robertus Oudartius (Audaert, Audart) uit Kamerijk, die zich op 29 november 1603 op 22-jarige leeftijd te Leiden als theologiestudent had laten inschrijven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 72).

moram iniicere, nedum ut permoveam ea quae pacandis rebus hactenus a vobis gesta sunt, non iudicavi quicquam

in hac caussa mihi faciendum inconsulta Altitudine et prudentia tua. Non ignoro, quam multa tranquillitatis adferendae caussa et facere oporteat et pati. Quodsi igitur eo loco res nunc sunt ut Frisii nostri commendatione concordiam toparcharum non putes laesum iri, fac me quaeso certiorem. Ego illum, prout meretur, commendabo. Est enim talis, ut si eius mor(es nos)sent fratres nostri Rotterdamenses, ipsi eum quem nunc arcent, ultro (essent) ad se allecturi et ad se invitaturi. Sin existimabunt repuls(am) Oudartii exclusione Frisii esse vindicandam, non reluctabor, t(anquam) indicem haec talia ab ecclesiasticorum moribus debere esse aliena.[11] Et alius in collegio, Frisio isto multo aptior, de quo poterit quoque Altitudo cogitare. Habet enim respublica apud me deposita ecclesiarum seminario ingenia suo tempore patriae utilita(tem) latura et paci publicae operam datura.[12] Faxit id Jesus, dominus noster.

Vale,
tuus,
P. Bertius.

Datae Lugduni Batavorum, XV Octobris 1(613).

Adres: Amplissimo viro domino Hugoni Grotio, fisci Hollandici advocato et syndico reipublicae Rotterdamensis, Rotterdam. Den bode loon.

305. 1613 november 23. Van I. Casaubonus.[1]

Is. Casaubonus Hugoni Grotio, viro praestantissimo, s[alutem] d[icit].

Diu tuas exspectavi, tandem patientiam abrupi et literas querimoniarum plenas exaravi, quas dum obsigno ecce epistolam a te[2] et tui nuperi libri quatuor exemplaria, nam quintum Thorius iam acceperat.[3] Legi tuas cupide, cupidius ipsum librum, quo nihil elegantius, nihil ad hodierna tempora accommodatius, nihil meo quidem iudicio lectu dignius iampridem venit in lucem. Optarem ut multa eiusmodi scriberes, nisi illud optare esset εὐσεβέστερον, ut desinant tandem inter nostros omnes occasiones stylum exercendi in ἐριστικοῖς libellis. Quomodo enim triumphaturos putas hostes veritatis - τοὺς παπποµανοῦντας dico - de hac exorta contentione inter te, eius loci et praestantiae virum, et Sibrandum, non obscuri nominis in nostris partibus

11 Oudartius werd op 6 december 1613 in Capelle aan den IJ ssel aangesteld. In 1619 werd hij wegens remonstrantse sympathieën uit zijn ambt gezet (*Classicale acta 1573-1620, III, Particuliere synode Zuid-Holland, Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620*, p. 403-406).

12 Bertius was regent van het Leidse Statencollege, de universitaire theologen-opleiding.

1 Hs. Oxford, Bodleian Library, Ms. Casaubon. 9, p. 193, minuut. Gedrukt als no. 305 (dl. I) (gedeeltelijk, op grond van I. Casaubon, *Epistolae*, Rotterdam 1709) en in Hugo Grotius, *Ordinum pietas* (ed. E. Rabbie), p. 504-505; vgl. *ibidem*, p. 52-53. Datering op grond van de uitgave in *Bona fides Sibrandi Lubberti*, Leiden 1614 (*BG* no. 839). Antw. op no. 294 (dl. I). De beroemde filoloog Isaac Casaubon (1559-1614) schreef deze brief op bevel van koning Jacobus I.

2 Grotius' brief aan Casaubon van 23 oktober 1613 (no. 294 (dl. I)).

3 Grotius had vijf exemplaren van zijn in oktober 1613 uitgekomen *Ordinum Pietas* opgestuurd, waarvan er één bestemd was voor de arts en Neolatijnse dichter Raphael Thorius († 1625), een in Londen woonachtige vriend van Casaubon (*DNB* LVI, p. 284-285).

theologum? Ego, cum Sibrandi illam praefationem legi,[4] nihil aliud ex ea collegi nisi virum pium, iusto odio socinianismi paullo vehementius commotum, magistratus suos, in periculo ecclesiae remissius agentes, ad simile odium concipiendum voluisse stimulare. Hoc nomine gratias illi deberi nemo, opinor, ibit inficias qui Vorstiana paradoxa diligentius expenderit. Caeterum

4 De inleidende brief van Sibrandus Lubbertus' *Commentarii ad nonaginta novem errores Conradi Vorstii*, Franeker 1613 (*BsG* no. 225). In deze brief gaf Lubbertus scherpe kritiek op de Staten van Holland, omdat zij de benoeming van de (heel rekkelijke) theoloog Conradus Vorstius tot opvolger van Arminius hadden toegestaan.

quam vera sint quae in epistola Sibrandi narrantur et quam iusta sit illius querela de illustrissimis Ordinibus, soli norunt qui res vestras propius habent notas.[5] (A)t mihi, fateor, eam epistolam perlegenti valde (i)llud accidit mira(ri quo)d invidiam τῆς (i)σοτιμίας et totius[6] (ill)ius καινοτομίας (a) ministris in magistratus Sibr[andus] devolvit. Sed hoc leve videbatur prae fidei orthodoxae integritate, cuius confirmandae studium eam Sibrando epistolam expressit. Quo magis d[olendum?][7] Ego nollem factum, ut tu in ea epistola reperires quae iure posses reprehendere. Semper enim eius mihi venit in mentem: ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος Πριάμοιό τε τέκνα,[8] quam cogitationem etiam animum tuum subiisse teque eam scriptionem ἔκοντα ἀέκοντι θυμῷ[9] suscepisse libelli tui finis[10] luculenter demonstrat.[11] Non dubito eos qui partem illam auream scripti tui diligenter considerarint fore tibi aequiores.[12]

308A. 1613 december 12. Van G.M. Lingelsheim.[1]

Amplissime vir, s[alutem dico].

Litteras tuas binas V Sept[embris] et XXI Oct[obris] datas[2] cum gratissimo munere scripti tui pro Ordinibus[3] recte accepi; Grutero[4] ac Sculteto[5] exemplaria sua tradidi.

Summa cum voluptate iterum atque iterum relegi scriptum, in quo multa praeclara didici, ac video te apte et decore caussam agere. Et quamvis dolendum sit lacerari ecclesiam, tamen intemperies istorum hominum extorsit hanc necessariam apologiam. Nostris ministris verbi videtur inclementius tractari sui ordinis homines et Scultetus noster pollicitus est libere ad te perscribere, quando ita vis, quae in eo

5 Doorgehaald: ‘nostrum non est ignorare’ en ‘nos quidem nescimus’.
6 De lezing ‘totius’ (‘satius’ of ‘latius’?) is onzeker.
7 Ook deze lezing is onzeker; wellicht schreef Casaubon hier: ‘Quo magis d[oleo]: ego nollem factum ...’
8 Homerus, *Ilias* 1, 255.
9 Homerus, *Ilias* 4, 43.
10 Aan het slot van de *Ordinum pietas* had Grotius verzoenende woorden gesproken.
11 Doorgehaald: ‘Erat sane digna scitu historia de mutata ec[clesiae] forma apud vos’.
12 Doorgehaald: ‘Me quidem non mediocriter oblectavit cognitio’.

1 Hs. Den Haag, KB, 135 D 23, eigenh. oorspr. Copie Kopenhagen, Bøll U 2, f. 11. Vermeld in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 61. Gedrukt in Hugo Grotius, *Ordinum pietas* (ed. E. Rabbie), p. 510-511. Gedeeltelijke Nederlandse vertaling (bijlage) in Jacobus Taurinus, *Van de onderlinge verdraagsaamheydt. Het tweede deel*, Utrecht [1616] (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 2265), cap. VII, 25. Georg Michael Lingelsheim (1556/8-1636) was werkzaam als raad van de Paltsische keurvorsten Frederik IV en Frederik V.
2 Zie voor de genoemde brieven nos. 278 en 292 (dl. I).
3 Grotius had Lingelsheim exemplaren van zijn *Ordinum pietas* toegestuurd, met een begeleidende brief dd. 21 oktober 1613 (no. 292 (dl. I)). Mogelijkerwijze gaf hij deze brief, zoals in correspondentie met hooggeplaatsten wel gebruikelijk was (H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover[7] 1935, p. 25), een datering naar de oude stijl. In dat geval zouden de voor Lingelsheim bestemde exemplaren, evenals enkele jaren later die van *De satisfactione*, ongeveer gelijktijdig met de boeken voor andere relaties verstuurd zijn en niet, zoals tot nu werd aangenomen, ongeveer tien dagen eerder. Vgl. H. Grotius, *Ordinum pietas* (ed. E. Rabbie), p. 52-53, en *De satisfactione* (ed. E. Rabbie), p. 26-27.
4 De Heidelbergse jurist en filoloog Janus Gruter (1560-1627) reageerde op 13 april 1614 op de toezending van het boek (no. 325 (dl. I)).
5 Abraham Scultetus (1566-1625), predikant en, vanaf 1614, hofpredikant van de Paltsische keurvorsten te Heidelberg (*ADB* XXXIII, p. 492-496).

improbet.[6] Spero ego te os obturaturum istis hominibus, ne sperent porro proterviam suam etiam εἰς ἄρχοντας impunitam fore.

6 Een reactie van Scultetus is niet bekend.

Sed quando videbimus historiam tuam, quam impatienter exspecto?[7] Lutetia ad me scribitur typis illic evulgatam esse censuram Romanam in historiam Thuani.[8] O mores! Ita iacere libertatem Gallicam! Sed te aliosque haec exempla incitare potius debent ad perseverandum in instituto et quamvis insaniant maligni, tamen posteritati consulere, quae rectius iudicabit.

Quae praeterea petis de constitutione nostrarum ecclesiarum[9] mitto descripta; si quid porro expetis, faxo habeas. Cupio enim tibi quam promptissime gratificari, qui variis abs te beneficiis adfectus sum, et hoc unum quaero, ut referre gratiam possim. Quodsi porro ad nos litteras dare volueris, planissima via erit si eas Sweertio nostro[10] Hagam commendaveris; is principum nostrorum res gerit et occasiones habet mittendarum assidue litterarum.

Salutat te amanter magnus praefectus comes Solmensis, admirator virtutum tuarum,[11] itemque Gruterus et Scultetus. Vive valeque beatissime,

t[uus] omni studio et observantia,
Georg Michael Lingelshemius.

Heidelberga, XII Dec[embris] 1613.

Adres: Amplissimo et clarissimo viro, domino Hugoni Grotio, iurisconsulto et Ordinum Hollandiae et Westphrisiae advocato fisci, etc., domino suo colendo, Roterodamum.

7 Grotius' *Annales et Historiae de rebus Belgicis* waren nagenoeg voltooid, maar zouden pas in 1657 verschijnen (*BG* no. 741).

8 De Thou's *Historiae sui temporis* werden op 9 november 1609 met andere boeken op de Index geplaatst. Zie F.H. Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher* II-1, p. 192-195. Voor een gedrukte versie van de veroordeling (en van een tweede, dd. 30 januari 1610), zie Parijs, Bibliothèque Nationale, coll. Dupuy 409, f. 68-69; vgl. ibidem, f. 66-67 voor een ongedrukte 'Censura in Jacobi Thuani Historiam Parisiensis editionis 1604' van Antonio Caracciolo en kardinaal Roberto Bellarmino. Een overzicht van de op 9 november 1609 veroordeelde publicaties ('Edict à Rome sur la censure de plusieurs livres') verscheen ook in de eerste aflevering over de jaren 1605-1610 van de periodiek *Le Mercure françois, ou, la Suitte de l'histoire de la paix*, Parijs, 'Par Jean Richer ...', 1611, p. 376-377, heruitgegeven te Cologny, 'De l'imprimerie de Pierre Albert', 1614, p. 268.

9 Grotius had Lingelsheim gevraagd om gedetailleerde informatie over de kerkorde in de Palts (nos. 271 en 292 (dl. I)). De door Lingelsheim verzamelde documenten kwamen Grotius later van pas bij de redactie van *De imperio summarum potestatum circa sacra* (*BG* no. 894). Vertalingen van deze documenten worden nu bewaard in 's-Gravenhage, ARA, arch. Johan van Oldenbarnevelt, inv. nos. 2547-2559; zie voorts L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende en nog onbeschreven gedeelte der papieren afkomstig van Huig de Groot*, Groningen etc. 1953, p. 44 en 53.

10 Dr. Roeland Sweerts de Weert (Sweertius, Swaertius) (1566-1624), advocaat-fiscaal van de Raad van Brabant en agent van Louise Juliana, gravin van Nassau, weduwe van Frederik IV van de Palts; hij diende vaker als tussenpersoon in Grotius' briefcontact met Lingelsheim (nos. 489 en 492 (dl. I); Reifferscheid, *Quellen*, p. 132, en C.Ph.L. van Kinschot in *Genealogische en heraldische bladen* 7 (1912), p. 16-20).

11 Johann Albrecht († 1623), graaf van Solms-Braunfels, wiens dochter Amalia met Frederik Hendrik zou trouwen.

Bijlage:[12]

Seer achtbare heer,

Uwe twee brieven, gesonden den 5 September ende den 21 October, hebbe ick met het seer aangename geschenck van u schrift voor de Staten wel ontfangen. Ick hebbe Grutero ende Sculteto hare exemplaren gegeven. Ick hebbe het schrift met lust door- ende weer doorlesen. In hetwelcke ick veel treffelijcke dingen geleert hebbe ende sie dat ghij

12 In Jacobus Taurinus, *Van de onderlinge verdraagsaamheydt* aangekondigd als een brief 'van een raadsheer ... van zijne kuervorstelicke Genade den Palsgrave van den Rhijn'.

de sake opentlijck ende eerlijck verdedight. En hoewel het te beclagen is dat de kerck geschuert wordt, nochtans heeft de ongestuymigheydt van dit volck dese noodtsakelijcke verantwoordinge afgedrongen. Ick hoope dat ghij die luyden soo den mondt stoppen sult dat se voortaan niet hebben te hopen dat hare dertelheyt oock tegen de overheden ongestraft blijven sal. Leeft ende vaert wel, seer gelucksalige.

Tot Heydelbergh, den 13 December 1613.

335A. 1614 mei 5. Van J. Boreel.[1]

Clarissime,

Opportune mihi redditae sunt literae tuae quibus a me petiisti exemplar Servi Maris;[2] misissem quod unicum penes me est, sed hoc iam ab eo tempore, quo primum a me tibi monstrandum Londini[3] in coenaculum allatum est, capite minuerunt nescio quae inciviles manus.

Ego denuo in Angliam mittor[4] aut ἀναισθησίας aut constantiae exemplum qui toto anno pessime habitus iubeor tamen patriae benefacere. Eam ego provinciam homo aegro corpore et hoc mense praesertim pharmaca redolens,[5] nullis unquam praemiis affectus, nulla iussus sperare in posterum, detrectavi quam potui modestissime. Cur in me hominem negotiis imparem senatus Mediob[urgicus] oculos coniiceret, cum essent isto in consessu collega meus[6] et nuperus ab Anglia dominus Joan. Vettius,[7] cui essent nota negotia ista omnia nec invisus rex, aula et mag(n)ates. Illi verba mihi dederunt et ego, cum putarem etiam (Zel)andiae interesse bene tractari quae se offerunt negotia, licet tempore et valetudine dissuadentibus, nunquam tamen alacrior profectionem institui. Crede me quanta possum prudentia usurum, ut omnia sint pristino loco nec aliquid novetur quod reipub[licae] sit detrimentosum. Per subditos regis bonis moderatisque consiliis instructis ista machina promovenda est. Quis enim exterorum adeo sit sui vel honoris vel causae immemor, ut illo praesertim in regno decretis regiis assentiri non videatur?

Rog(o) te dum ibi ero, te per literas videam. Mire enim me recreant, qui decrevi posthac esse liberior et bono publico vacare eumque in finem firmare animum constantibus

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Boreel no. 59a, eigenh. oorspr.
2 Grotius' brieven aan Boreel zijn niet bewaard gebleven. Naar alle waarschijnlijkheid betreft het hier een boek van de Schotse jurist William Welwood († 1622), *An abridgement of all sea-lawes*, Londen 1613, gericht tegen Grotius' *Mare Liberum* (*BsG* no. 50; *BG* no. 688, rem. 3 en 4). Johan Boreel diende in deze periode als pensionaris van Middelburg.
3 Grotius maakte in het voorjaar van 1613 met onder meer Jacob Pieterse Boreel, de vader van de briefschrijver, deel uit van een gezantschap dat in Engeland de belangen van de Verenigde Oostindische Compagnie moest behartigen.
4 De missie die Boreel met de Middelburgse secretaris Simon Schotte ondernam, had tot doel van de Engelse koning gedaan te krijgen dat de met opheffing bedreigde Middelburgse vestiging van de 'Merchant Adventurers' gehandhaafd zou worden. Het gezantschap boekte succes, want Jacobus I verklaarde zich in ieder geval bereid voor de lakenhandel, de 'commerce et trafficq des draps taintes a l'aire', een regeling te treffen die Middelburg en Zeeland tot voordeel zou strekken. De gezanten bevonden zich op 15 juli 1614 weer in Middelburg. Zie *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1614, p. 96-97, 137 en 156-158.
5 Vgl. no. 320 (dl. I), waar Boreel eveneens naar zijn zwakke gezondheid verwijst.
6 Simon van Beaumont, Boreels collega als pensionaris van Middelburg (nos. 83A en 158A).
7 Johan Veth, telg uit een Zeeuwse magistratenfamilie, onder meer in 1603 burgemeester van Middelburg (*Encyclopedie van Zeeland* III, p. 213-214).

exemplis. Quaeso iube me aliquid tuo nomine domino Casaubono, aliquid domino Eliensi[8] aliisque cordatis impertiri.

Pessime traducimur, quod nuper Lambertus Pulcher[9] portum et iurisdictionem regiam violavit debellato et capto ibi pyrata, nihil obstante gratia regis pyratae facta, de qua Lambertus dicitur esse factus certior;[10] quod non tentatis prius omnibus ad piscationem tanquam ad bellum proficiscimur, cum tamen suis Anglis rex tres naves bellicas subs(id)iarias petentibus denegarit, quod mihi certo constat;[11] quod inconsultis vicinis praepropere reginae matri συμμαχίαν et ἐπιμαχίαν denunciavimus.[12] Primum ego probare nec ausim nec possim, licet me non lateant occulti sinus quorundam magnatum. Secundum maluissem proximo anno factum tentatis prius omnibus te orante, et tertium potuit forte differri, licet iustum, paci tamen firmandae non ita accommodatum et gratiae partium conciliandae.

Commenda me domino Barneveldio, ubi commodum putabis, et Flandrici negotii[13] sis non immemor: proderit enim mihi ad libertatem et fortia consilia capessenda. Quo non hoc ago, ut dominis Ordinibus Federum addictior honoribus domesticis renuntiem; tunc enim minus in publicum proficiam. Sed patriae optimis non semper consiliis actae minus sim obnoxius iacturamque, quae mihi sive ab invidis sive malevolis creari potest, lenius feram; iacturam cum dico honorarii intelligo, nam ut muneri meo renuntiem, nunquam obtinebunt homines μικρόψυχοι καὶ φιλοκερδεῖς, atque ista ratione semper non male inter nos conveniet. Pulchrum enim sibi ducunt dominos dici et εὐεργέτας, clauso tamen aerario eamque ego iacturam parvi pendo, nam et quod illi liberale putant nonnisi miserum est.

Vale, amicorum decus, et me commendatum habe,

tuus ὁλοκλήρως,

J. Boreel.

Middelb[urgi], 5 Maii 1614.

Adres: Aen mijnheere/mijnheere de Groot, pensionaris tot Rotterdam. Met bode in eyghen handen.

8 Isaac Casaubon, dienaar van aartsbisschop George Abbot van Canterbury, en Lancelot Andrewes, bisschop van Ely, met wie Grotius op zijn eerste Engelse reis kennis had gemaakt.

9 Lambert (Lambrecht) Hendrickz. (ca. 1550-1625), alias Moy Lambert, een scheepskapitein afkomstig uit Den Briel, vernietigde in 1614 in Cork Harbour (Ierland) een piratenschip dat onder bescherming van de Engelse koning stond. De zaak deed in Engeland veel stof opwaaien, maar kon uiteindelijk langs diplomatieke weg geregeld worden. Zie *NNBW* III, kol. 573-575; A.J. Veenendaal, *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden* ... III, p. 17-18; R.E.J. Weber, *De beveiliging van de zee tegen Europeesche en Barbarijsche Zeerovers 1609-1621*, Amsterdam 1936, p. 81-83.

10 De passage ‘nihil ... certior’ staat in de marge.

11 ‘cum ... constat’, in de marge bijgeschreven.

12 Het beleid van landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt was gericht op steunverlening aan de Franse regentesse Maria de' Medici, die met ernstige binnenlandse oppositie te kampen had.

13 Vgl. Boreels brief aan Grotius, dd. 24 maart 1614 (no. 320 (dl. I)). Blijkbaar maakte de familie Boreel aanspraak op landgoederen in Vlaanderen, die vroeger tot haar bezit hadden behoord.

353A. 1614 juni 30. Van [J. Overall].[1]

Seer beroemde,

Uwen brief is mij uytermaten seer aangenaam geweest, soo om uwentwil, wiens gedachtenisse mij seecker altijdt lief ende vermaeckelick is ende met recht voorwaar behoort te zijn, soo om den inhoudt van dien, alsoo sij vervaet den noodtwendigen middel en geen kleyne hoope - na dewelcke ick voorwaar even vierichlick met u wensche ende verlange - om vrede en eendraght der kercke in sommige van de bijsondertste hooftstucken des geloofs in te stellen; welcke saacke dat eenen geluckigen ende vasten voortganck in uwe kercken magh hebben, geve den Godt des vredes door Christum Jesum.

Maar evenwel nochtans hebben mij eensins andere affairen, andersins de pijne der nieren, die ick cordt heftiger ende langer als oyt tevooren hebbe gevoelt ende daar ick noch niet ten vollen van bevrijt kan worden, langer als ick gehoopt ende gemeent hadde - ondertusschen noch met eenen tweeden brieff van u op het aldervriendelicxste tot schrijven aangeport sijnde - van de schuldige plicht des antwoordts weerhouden, dewelcke ick nu, met dat als ick mijn adem een weynigh vrijer mach halen, gelijck ghij wilt ende weerdich sijt geerne voldoe ende betale.

Ende in den eersten het oogemerck 'twelck ghij voorhebt in uwen brieff [N.],[2] dat verworpen sijnde de uytersten der Manicheïsche ende Pelagiaensche dwalingen ontrent den middelwech soowel 't eerste gevoelen Augustini als 't laetste vrijheyt gelaten werde, behaecht mij seer wel, insonderheydt indien men blijft aan wedersijden bij den waren ende rechten sin van Augustinus, die noch de voorkomende genade uyt het eerste, noch de genoeghsame ende gemeene wt het tweede gevoelen door die meer bijsondere ende overvloedige genade, die hij daarbij heeft gedaan, uytgesloten heeft. Desgelijckx kan ick niet laten de saacke selffs ende den inhout ofte materie der Resolutie,[3] midsgaders de hooftstucken der leere daar ingevoecht goet te kennen ende wonderlick te prijsen, [te weten][4] dat de zaligheydt den menschen alleen van Gode komt, 't verderf daerentegen van henselven; ende dienvolgende dat men het beginsel, den voortgangh ende 't eynde van des menschen zaligheydt, jaa selver oock 't salichmakende geloof niet de aangebooren krachten der menschen oft hare wercken, maar alleen de onverdiende genaade Godts moet danck weten; datter geene menschen van Godt almachtigh tot de verdoemenisse geschapen sijn, geene van Godt noodtsaackelickheydt tot sonde wordt opgeleydt, waaruyt soude volgen dat Godt een autheur ofte werckmeester der sonde soude wesen.

Dan daar behoorde noch bijgedaan te sijn dat oock in gene menschen de salichmakende genade Christi en den H. Geest met de sonden tegen de consciëntie ende een goddeloos opset bestaan oft blijven kan, waaruyt soude volgen dat Godt een goetkenner ende medegenoodt der sonden soude wesen. Van gelijcken dat niemandt van Godt tot de saligheydt genoodt wordt, denwelcken hij heeft besloten

1 Nederlandse vertaling van een niet teruggevonden Latijnse brief, gedrukt in Jacobus Taurinus, *Van de onderlinge verdraagsaamheydt. Het tweede deel*, Utrecht [1616] (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 2265), cap. VII, 20. Een adressering ontbreekt. De briefschrijver wordt hier als ‘een seer geleert ende niet min godtvruchtigh bisschop in Engelandt’ geintroduceerd. Vgl. R. Fruin (ed.), *Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot*, Utrecht 1871 (*BG* no. 1306), p. 177-178, alsook p. 97 en 124. John Overall (1560-1619), bisschop van Coventry en Lichfield (*DNB* XLII, p. 375-377), reageerde op twee brieven van Grotius die beide verloren zijn gegaan (vgl. no. 460 (dl. I) n. 5).

2 ‘[N]’, wellicht om aan te geven dat de datum van deze brief is weggelaten.

3 Overall geeft commentaar op een ontwerp van het *Decretum Ordinum Hollandiae pro pace ecclesiarum*, Leiden 1614 (*BG* no. 826).

4 ‘[te weten]’, in gotische letters gedrukt.

t'eenenmaal de saligheydt niet te geven: alsoo daar in Gode geen strijdige off malcanderen tegenspreeckende begeerten, noch eenigh momaansicht van geveynstheydt is, maar hij waarachtelijck en strengelijck alle menschen sonder onderscheydt ende, gelijck men seydt, buyten dispensatie soowel tot

de gehoorsaamheyt des geloofs daar het voorgedragen wordt, als der natuerlicker wet verbindt.

Eyndelijck houde[5] ick dat het gevoelen van die seer goet ende soo der oudtheydt als der godtzaligheydt gelijcformigh is, dewelcke leeren dat die bij Godt almachtigh van eeuwigheydt tot de eeuwige saligheydt verkoren sijn, nae de goetgunstige genegentheydt van sijnen wille, gegront op Christus Jesus onsen verlichter ende salighmaker die door de genade Christi sonder haare verdiensten ende door de genadige werckinge des Heyligen Geests in Jesum Christum onsen Heere waarachtighlick ende vastelick ofte volstandelick gelooven; daarentegen die alsoo in Jesum Christum niet en gelooven, maar in ongeloovigheydt tot den eynde toe volharden ende sterven, dat die tot de verdoemenisse sijn verworpen naer den inhout der evangelischer beloftenisse, die gelooft ende gedoopt sal sijn sal saligh worden, die ongeloovich sal sijn sal verdoemt worden.[6] Ende oversulcx die soo leeren ende niet verder gaan, dat die met alle recht van godtsalige overheden beschut ende beschermt worden, aangesien dese wijse van leeren met het Evangelium seer wel overeenkomende, midsgaders tot de saligheydt ende christelijcke onderwijsinge genoeghsaam ende bequaam sijnde, met geduerige overeenstemminge van de oude kercke is voor goet gekent, gelijck dengenen die de godtvruchtige oudtheydt ondersoecken, lichtelijck kan blijcken.

De Godt des vredes in Christo Jesu verstercke ende bevestige uwe kercken met de andere ware lidtmaten van de algemeyne kercke in de waarheyt ende vrede. Ende hij beloone u, seer hoochachtbare heere, die desen vrede der kercke soo vierichlick ende soo neerstich soeckt, met den prijs die hij beyde hier ende hiernamaals de vreedsame belooft heeft. Onsen heere Casaubonus - het doet mij wee, als ick 't verhaal - leyt seer sieck te bedde aan den steen ende andere gebreckelijkheden meer.[7] De seer goede ende genadige Godt wil hem wederom gesontheydt verleenen, hetwelck gelijck ick 't wensche ende bidde, alsoo verhoop ick hetselve door Godes genade.

Te Londen, den XX Juny 1614.

358A. 1614 augustus 9. Van P. Bertius.[1]

Amplissime domine,

Post datas ad te nuper litteras meas[2] incidi in chartas quasdam; quae quia non inutilem continebant earum rerum memoriam de quibus scripseram ad te, putavi eas ad t[uam] A[mplitudinem] esse transmittendas. Prior continet Fidem Pelagii

5 Deze twee woorden eveneens in gotische letters gedrukt.
6 *Marcus* 16: 16.
7 Isaac Casaubon overleed op 1/11 juli 1614 (no. 355 (dl. I) n. 7).
1 Huidige vindplaats onbekend. Voorheen hs. Maastricht, Bibliotheek van het Theologisch College S.J., eigenhandig oorspr. Gedrukt in P. Winkelman, *Remonstranten en katholieken in de eeuw van Hugo de Groot*, Nijmegen 1945, p. 321, bijlage 6, waar ook wordt aangegeven dat de brief ‘zeer waarschijnlijk’ aan Grotius was geadresseerd.
2 Zoals op te maken valt uit een brief van Grotius aan Johannes Wtenbogaert, dd. 11 augustus 1614 (no. 361 (dl. I)), verwijst Bertius hier naar een (onbekende) brief die hij kort na een schrijven van 3 augustus 1614 (no. 357 (dl. I)) naar Grotius stuurde. Zie P. Winkelman, *Remonstranten en katholieken*, p. 105.

missam ad Innocentium, sed quam ipso defuncto accepit Zosimus,[3] altera Zosimi epistolam ad patres

3 De *Confessio seu Libellus fidei a Pelagio ex oriente Romam missus ad sedem apostolicam*, gedrukt in *PL* 45, kol. 1716-1718, en 48, kol. 488-491. Pelagius (5e eeuw na Chr.) werd in 417 door paus Innocentius I († 12 maart 417) geëxcommuniceerd; diens opvolger Zosimus wilde deze beslissing ongedaan maken, maar schikte zich uiteindelijk naar de veroordeling van de Pelagiaanse leer die in 418 werd uitgesproken door een pan-Afrikaanse Synode te Carthago.

Africanos.[4] Rogo te, expendas et ad me remittas; sunt enim ex libro quodam singulari dissuta, in quo adnotavi ea quae ad Pelagianarum rerum historiam pertinent.[5] Itaque, ut vides, carere iis non possum. Sed, si recte recordor, puto quaedam ipsorum in Baronio legi.[6] Inter legendum si contingat ex coniectura aliquid abs te emendari, - sunt enim ut vides vitiosa - velim ea ad oram adnotari a tua A[mplitudine]. Apologeticum nostrum propediem videbis, si Deus volet.[7]

Vale, vir amplissime, ab eo qui te amat et colit,
P. Bertio.

9 Augusti anno 1614.

Bibliopolae illi quem commendaram[8] quid actum sit, scire velim.

363A. 1614 augustus 20. Van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland.[1]

Eersamen, wijsen hoochgeleerden, voorsiennigen, zeer discreten heere,

Vuyte requeste van schoudt, burgermeesteren ende regierders van 's Gravenhage, bij copie neffens desen gaende, zal uwe E. verstaen haer versouck, waerop onse begeerte is dat uwe E. believe een dach ofte twee voor de aenstaende Vergaderinge alhier te compareren[2] omme opte voors[zegde] saecke te besoingueren conform 'tselve versouck, daeraen der landen dienste ende ons vrientschap geschieden sal.

Hiermede, eersamen, wijsen, hoochgeleerden, voorsiennigen, zeer discreten heere, zijdt Godt bevolen,

ter ordonnantie van de Gecommitteerde
Raden van de Staten,

4 Bedoeld is *Epistola III*, gedrukt in *PL* 20, kol. 654-661, waarin paus Zosimus Pelagius rechtvaardigde.
5 Het is niet duidelijk welk werk Bertius hier bedoelt.
6 Caesar Baronius, *Annales Ecclesiastici*, I-XI, Antwerpen 1588-1607. Deel V (1596) bevat de *Confessio* (p. 404b-405e) en *Epistola III* (p. 400e-404b). Zie voor de geschiedenis van Innocentius, Zosimus en het pelagianisme *ibidem*, p. 384d-416e.
7 Grotius had drukproeven ontvangen van *Petri Bertii Apologeticus ad fratres Belgas, in quo calumniae crimen ipsi a ... Ioanne Piscatore ... immerito impactum, diluitur*, Leiden 1614 (L.D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, p. 150, no. 15). Voor de geschiedenis van Grotius' kritiek, zie P. Winkelman, *Remonstranten en katholieken*, p. 103-105.
8 Jan Hubrechtsz. (Huybertsz.), drukker-uitgever te Leiden, wilde Grotius raadplegen over de dedicatie van de Nederlandse versie van *Mare liberum: Vrije zeevaert ofte Bewijs van 't recht dat den Hollanders toecompt over de Indische coophandel*, Leiden 1614, met een opdrachtbrief van Hubrechtsz. aan de Staten-Generaal, dd. 14 september 1614. Vgl. *BG* no. 552 rem. 2; no. 357 (dl. I); no. 157A, en *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 300.
1 Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. inv. no. 1892, eigenh. ondertek., met bijlage (copie). Om een einde te maken aan de jurisdictiegeschillen tussen het Hof van Holland en het Haagse stadsbestuur (nos. 198B en 198C) hadden de Staten van Holland een commissie gevormd die de betrokken partijen in aanwezigheid van oud-fiscaal Grotius moest horen. Dit overleg had echter geen tastbare resultaten opgeleverd (*Res. SH* (1613-1620), dd. 4-20 maart en 1-19 juli 1614 (p. 68 en 77)).
2 De Staten zouden op 25 augustus weer bijeenkomen.

A. Duyck, m.p.[3]

Geschreven in Den Haege, den XX^{en} Augusti anno 1614.

3 Adriaen Duyck († 1620), heer van Oudkarspel en Koedijk, secretaris van de Staten van Holland sinds 1601.

Adres: Eersamen, wijsen, hoochgeleerden, voorsiennigen, zeer discreten heere,
Doctor Hugo de Groot, raedt ende pensionaris der stadt Rotterdam.

Bijlage:

Het Stadsbestuur van 's Gravenhage aan de Gecommitteerde Raden van Holland, z.d.

Copie. Aen de edele Gecomitteerde Raden van Staten van Hollandt ende Westvrieslandt,

Verthoonen reverentelijck schout, burgemeesteren ende regierders van 's Gravenhage, hoe dat sij, supplianten, geraeckt sijnde in verscheyden differenten met de edele heeren van de Rade 's Hooffs van Hollandt, daerover verscheyden processen waren ontstaen, soo hadden die supplianten ten eynde deselve differenten ende alle vordere misverstanden in 't maecken van keuren ende ordonnantiën, mitsgaders exerceren van jurisdictie over de plaetse van 's Gravenhage souden mogen commen te cesseren, hen geaddresseert aen de edele, mogende heeren Staten van Hollandt, ende sijn eyntelijck op der supplianten versouck in Martio voorleden vuyt het collegie van de edele, mogende heeren Staten gecommitteert seeckere heeren,[4] voor dewelcke de edele heeren van de Rade ende de supplianten gecompareert sijnde, soo is aldaer vorder nyet vuytgerecht als dat op hope van accorde de saecke is vuytgestelt geweest, dan also de supplianten bemerckende datter weynich middels was van accorde, hen weder geaddresseert hadden aen de edele, mogende heeren Staten van Hollandt, ten fyne volgende voorgaende resolutie de voors[zegde] difficulteyten souden mogen worden ternedergeleyt, soo schijnt dat mits andere gewichtige landtssaecken 'tselve op de laeste Vergaderinge nyet heeft connen vallen, ende nadien sij, supplianten, beducht sijn dat het wijderen van de voors[zegde] differenten raeckende in longeur, sijluyden daerdeur met het decreteren van d'eene ofte d'andere provisie van justitie souden mogen in hare gerechticheyt geprejudiceert worden ende dat opte ordinaris vergaderingen van de edele, mogende heeren Staten het beslechten van de voors[zegde] differenten qualick wil vallen,[5] soo versoucken sij, supplianten, reverentelijck dat uwe E. gelieve de voors[zegde] heeren Gecommitteerde voor de eerste aenstaende vergaderinge van Staten te insinueren dat hare E. gelieve tot coste van de supplianten twee ofte drie dagen vrouger te commen omme sulcx de voors[zegde] differenten te mogen nederleggen ofte daervan rapport doen aen de edele heeren Staten van Hollant ende dat de edele heeren 's Hooffs van Hollandt daervan mogen verwitticht werden, 'twelck doende, etc.

4 Voor hun namen zie *Res. SH* (1613-1620), dd. 4-20 maart en 1-19 juli 1614 (p. 68 en 77).

5 Op 27 september 1614 vaardigden de Staten van Holland ter regeling van de geschillen een 'Provisioneele ordre' uit: *Res. SH* (1613-1620), dd. 25 augustus-27 september en 6-21 oktober 1614 (p. 108-110).

384A. 1614 november 30. Aan [C. Huygens].[1]

Mijnheere,

Gelijck ick uE. altijdt ten hooghste hebbe geadmireert over de sonderlinge sorge dye deselve is draegende in het opbrenghen van zijne zoonen, daervan ick mij nyet minder en belove dan dat dye t'eenighen tijdt sullen zijn de uytnemenste verstanden van onse quartieren, alsoo heb ick uE. zeer te bedancken van de eere dye mij werdt aengedaen als ick versocht werde om tot een soo treffelijcken saecke mijn advys te contribueren.

Om daerinne uE. te dyenen, soo heb ick nyet connen naelaeten uE. te adverteren dat ick mij wel hebbe bevonden met naerstelijcks te resumeren de Paratitla Wesembecii.[2] Maer nochtans considererende dat tot behulp van de memorie van de jonckheyt nyet soo dyenstigh en is als een goede methode dye in ordine Pandectarum nyet en werdt bevonden, soo soude ick prefereren secker Compendium iuris civilis, eertijdts gedicteert bij Donellum, waervan veele studenten, oock eenighe advocaten hebben geschreven copyen.[3] Mij gedenckt hetselve gelesen te hebben ende daerin bevonden beter ordre ende claerder definitiën, divisiën ende regulen als in Lago.[4] 't Soude goedt zijn dat den precepteur, dye haer dit Compendium soude

1 Hs. Den Haag, KB, 68 B 24: 4, eigenh. oorspr. Het adres is afgeknipt. Gedrukt in D. de Vos, 'Grotius over een jeugdvers van Constantijn Huygens', in: *Meta. Mededelingenblad voor Neerlandici in Leiden* 15, no. 5 (april 1981). Gedeeltelijk aangehaald en becommentarieerd in M. Ahsmann, *Collegia en colleges* (*o.c., infra*, n. 2 en 3), p. 63-64 en 250-252. Voor de identificatie van de geadresseerde zie ook *infra*, n. 9-11. Grotius diende Christiaen Huygens van advies omtrent het thuis door zijn zoons Maurits (1595-1642) en Constantijn (1596-1687) te volgen onderricht in de rechten, als voorbereiding op de studie aan de Leidse universiteit. Christiaen Huygens (1551-1624), jurist, secretaris van de Raad van State, liet zijn kinderen vanaf 19 mei 1613 onder leiding van hun gouverneur Johannnes Dedel (of van hun oom Jacobus Suerius) met de eerste beginselen van het recht kennismaken (*NNBW* I, kol. 1179-1180; J.H.W Unger, *Dagboek van Constantijn Huygens*, Amsterdam 1885, p. 1). Op 20 mei 1616 werden Maurits en Constantijn voor de rechtenstudie te Leiden ingeschreven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 125).

2 De *Paratitla in Pandectas iuris civilis et Codicis Iustinianei libros XII* (editio princeps Bazel 1575) van de uit Antwerpen afkomstige jurist Matthaeus Wesenbecius (Mathijs van Wesenbeke) (1531-1586). Het leerboek, een standaardwerk, dat vele herdrukken beleefde, maakte ooit deel uit van Grotius' bibliotheek (P.C. Molhuysen, *De bibliotheek van Hugo de Groot*, p. 63 no. 316). Vgl. M. Ahsmann, *Collegia en colleges*, Groningen 1990, p. 251-252 en 103-104.

3 Het 'Compendium iuris civilis', een collegedictaat uit de periode 1581-1587 van Hugo Donellus (D'Onneau, Doneau) (1527-1591), van 1579 tot 1587 hoogleraar aan de Leidse universiteit. In Leiden, UB, hs. BPL 40 B, bevindt zich een copie, ooit in het bezit van de student en latere hoogleraar Gerard Tuning (1566-1610): 'Methodus iuris civilis cl. I.U.D. Hugonis Donelli, praelecta in Lugdunensi Academia'. Uit recent onderzoek naar de veilingcatalogus van Tunings boekenbezit blijkt dat Grotius hier waarschijnlijk niet gedoeld heeft op hs. BPL 40 B, dat immers een afwijkende titel draagt en voor een 'compendium' wel heel omvangrijk is (2000 pp.), maar op beknoptere versies van Donellus' collegedictaat. Zie M. Ahsmann, *Collegia en colleges*, p. 49-72 en 135-140, en van dezelfde auteur, 'De jurist en zijn bibliotheek. Nederlandse veilingcatalogi 1599-1800', in: '*Tot beter directie van de saken van justiciën ...'*. Handelingen van het XIIe Belgisch-Nederlands rechtshistorisch congres, Rijksuniversiteit Limburg Maastricht 20-21 november 1992, ed. A.M.J.A. Berkvens et al., Antwerpen etc. 1994, p. 67-87, hier p. 78-87.

4 De *Methodica iuris utriusque traditio* (Frankfort 1543 en vele latere edities) van de Duitse jurist Conradus Lagus († 1546) (*ADB* XVII, p. 522-524) is wel omschreven als het oudste volledige compendium van het recht.

voorlesen, hunselve wat oeffende in editis Commentariis Donelli,[5] dewelcke dyenen tot breder explicatie van hetselve Compendium.

5 Grotius doelde op Donellus' *Commentariorum de iure civili libri viginti octo*, Frankfort 1596 [= 1589-1597] en latere edities; M. Ahsmann en R. Feenstra, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse Universiteit*, p. 114-116 nos. 246-249.

Ende soo wanneer Donellus - gelijck meest alle geleerden doen - sustineert eenighe zijne particuliere opinie, dat de discipulen daervan cortelijck mochten werden geadverteert. Ick meene dat het onnoodigh sal zijn uE. soonen te vermaenen dat zij haerselven wel famili[a]er maecken tres titulos Pandectarum, de Origine iuris, de Verborum significationibus et de Regulis iuris,[6] daerbij voegende alia Axiomata a Pacio,[7] Grimaldo[8] et aliis collecta ex toto iuris corpore.

't Epithalamium bij uE. soon gemaeckt op de bruyloft van d'heer Hautain[9] geeft mij hoope dat hij in de poësie, soo in dye als in andere taelen, soude connen excelleren, soo hij hem ernstelijck daertoe wilde begeven. De inventie is levendigh, de woorden exquys. Ick sa(l) met uE. oorloffde copye, mij bij uE. behandight, tot mijn contentement ende ter eere van soo goeden verstant bewaeren,[10] biddende Godt almachtigh, mijnheere, dat hij uE. wil gunnen met zijn E. huysvrouw[11] lange ende aengenaeme vruchten te trecken van een soo sorghvuldighe educatie,

uE. dyenaer,
H. de Groot.

Tot Rotterdam, den laetsten Novembris 1614.

In dorso staat in een onbekende hand: Joshua Radford.[12]

389A. [1615, voorjaar]. Van G. Basson.[1]

6 *Corpus iuris civilis, Iustiniani Digesta* 1, 2, De origine iuris et omnium magistratuum et successione prudentium; 50, 16, De verborum significatione; 50, 17, De diversis regulis iuris antiqui.

7 Julius Pacius a Beriga (1550-1635). Achter zijn *Analysis institutionum imperialium* (Lyon 1605 en vele herdrukken) zijn 'Axiomata' opgenomen.

8 Grimaldus: bedoeld is Matthaeus Gribaldus Mopha (ca. 1500-1564), die in zijn *De methodo ac ratione studendi in iure civili libri tres* (Venetië 1559, 1569) 'Loci axiomatum' opnam.

9 Philips de Soete van Laecke, gezegd Haultain of Houthain († 1628), legerofficier, gouverneur van Sluis, trouwde in november 1614 Louise van der Noot, dochter van Karel van der Noot en Anna Manmaker. Christiaen Huygens onderhield nauwe betrekkingen met het echtpaar Haultain; in 1619 stond hij peet bij de geboorte van een dochter uit dit huwelijk.

10 'Epithalame aux nopces de mons. d'Houthain avec madamoiselle Vander Noot', in een Franse en Nederlandse versie (Worp, *De gedichten van C. Huygens* I, p. 60-68). Constantijn Huygens vermeldde in zijn autobiografie dat Grotius het gedicht op de bruiloft van Haultain in een brief aan zijn vader had geprezen (A.H. Kan, *De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven*, Rotterdam 1971, p. 112).

11 Suzanna Hoefnagel (1561-1633).

12 De brief van Grotius aan Huygens werd op 12 augustus 1863 geveild uit het bezit van Joshua Radford: *Cat. D.M. Johnston, Joshua Radford and other amateurs*, Puttick and Simpson (Londen), 12 augustus 1863, p. 60 nr. 692 (Parijs, Bibliothèque Nationale, CV 2027). Op 4 november 1947 (veiling Buma, Van Herwijnen e.a. te 's-Gravenhage, Pulchri Studio, no. 237) verwierf de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage de brief.

1 Opdrachtbrief gedrukt in *Magni Des. Erasmi Roterodami vita ... Accedunt epistolae illustres plus quam septuaginta, quas aetate provectiore scripsit, nec inter vulgatas in magno volumine comparent. P. Scriverii et fautorum auspiciis*, Leiden 'ex officina Godefridi Basson', 1615, p. *2-*4. De datering [voorjaar 1615] berust op de datering van een kwatrijn in het voorwerk van het boek, getiteld 'Liber ad lectorem', Leiden 1615, 'V Kal. April. Julian.' Zie ook *infra*, n. 7. Voor de Leidse drukker Govert Basson (ca. 1581-1643) zie T.S.J.G. Bögels, *Govert Basson*, Nieuwkoop 1992.

Amplissimis, prudentissimis et praestantissimis viris, dominis consulibus et senatoribus inclytae civitatis Roterodamensis eiusdemque reipublicae syndico consultissimo

Hugoni Grotio, iurisconsulto, scriptis et literarum studiis claro, dominis suis plurimum colendis.

Octennium vix elapsum est, viri amplissimi et prudentissimi, ex quo magni vestri civis et incomparabilis herois Des. Erasmi vita ex officina nostra prodiit.[2] Editum librum continuo omnes mirari et diripere certatim coeperunt, vel ob viri praestantissimi nomen ac meritum vel ob elegantiam scriptionis.

Nunc denuo, exemplaribus iis distractis, eam vitam praelo subieci et quidem suasu quorundam amicorum et fautorum Erasmi forma enchiridii, sperans non defuturos mihi qui non minus cupide hanc editionem sint praestinaturi atque empturi, priori longe luculentiorem et auctiorem, comitantibus eam quae hactenus desiderabantur non paucis scitu dignissimis. Et ut de epistolis quae nondum lucem aspexerant[3] nonnihil hic dicamus, eas illustres aliquot adiecimus quas aetate provectiore vir summus scripsit et sub ipsum etiam vitae finem, quo nomine et gratiores futuras non dubitamus, instar cycnearum cantionum.[4] Nam cycnos moribundos suavissime ac maxime tum canere accepimus, laetantes quod ad Deum ituri sunt eum cuius sunt ministri.

Iuveniles porro epistolas quas fere in monasterio[5] ad contubernales suos et praeceptores aliosque eius saeculi homines scripsit - an effudit verius? - consulto omisimus. Sufficit nimirum - doctorum sententia - eas semel exhibitas fuisse, minime hic iterandas. Quamquam eiusdem commatis et notae quaedam etiam in magno volumine epistolarum[6] extent, quas, scio, pater ipse, vir Dis quam hominibus similior, non agnosceret aut tolleret, multo castigatiores ac elegantiores sunt quas hic damus maiusque profecto pondus ad rem literariam et historiam illorum temporum adferunt.

Introspicite, viri amplissimi. Hic cum magno vestro cive Deos ipsos ac musas habitare comperietis. Relinquimus autem illas Erasmi literas quibusdam eius pueritiae ac pene infantiae cupidis lectoribus in editione altera legendas. Quodsi quis aegre feret non ista crepundia etiam hic conspici, rogatum volumus, primum ut candide consilium ac factum nostrum interpretetur, deinde, si peccatum hic putabit, clementer nobis ignoscat ac culpam emendare permittat. Brevi, volente Deo, id omne damnum - siquidem damnum sit existimandum - diligentia nostra commode sartietur. Nunc, instantibus Nundinis Francofurtensibus,[7] hic subsistere coacti fuimus.

Aliis autem haec quam vobis, viri amplissimi et prudentissimi, non debebantur. Aliis inscribere aut offerre nefas putavimus. Vos aequi bonique consulite et Erasmum,

2 De eerste, bij Thomas Basson verschenen editie van de *Vita Erasmi*, door Paullus Merula, dateert uit 1607: *Vita Des. Erasmi Roterodami ex ipsius manu fideliter repraesentata ... Additi sunt epistolarum quae nondum lucem aspexerunt libri duo, quas conquisivit, edidit ... Paullus G.F.P.N. Merula*, Leiden 1607, in 4°.

3 De *Vita* (1607) bevat twee boeken met 83 niet eerder gepubliceerde brieven van Erasmus. De *Vita* (1615), uitgegeven in 12°, voegde nog eens vier nieuwe brieven toe, maar liet ook andere (jeugd) brieven weg. Vgl. voor een overzicht van vroege brieven-uitgaven P.S. Allen, 'Appendix VII: The principal editions of Erasmus' *Epistolae*', in: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami* I (Oxford 1906), p. 593-602, vooral p. 597-598.

4 Vgl. Erasmus, *Adagia* I, II, 55 (155) (*LB* II, kol. 91-92; *ASD* II-1, p. 268-270).

5 Na zijn schooltijd in Gouda, Deventer en 's-Hertogenbosch bracht Erasmus de periode 1487-1492 door in het augustijnenklooster Steyn te Gouda.

6 Basson doelt hier op de omvangrijke brieven-editie van 1538, die verscheen als het derde deel van Erasmus' werken. In 1541 en 1558 werd deze collectie heruitgegeven, de laatste editie onder de titel *Des. Erasmi Roterodami epistolarum opus complectens universas quotquot ipse autor unquam evulgavit aut evulgatas voluit* ... (Bazel 1558).

7 De *Vita* (1615) wordt vermeld in de lentecatalogus van de Frankfurter Messe, zodat het werk niet lang daarvoor ter perse moet zijn gegaan. Zie *Indicis generalis continuatio, in quo continetur designatio librorum, qui Nundinis Vernalibus Francofurtensibus et Lipsensibus anni 1615, vel novi vel emendatiores et auctiores prodierunt*, Leipzig 1615, p. D 2^{v}.

quem quidam eripere vobis immani scelere tentarunt, vestrum esse vestroque in oppido

celeberrimo natum,[8] plenius planiusque ex ipsiusmet ore cognoscite. Sed quae impudentia illa, negare Erasmum Roterodami natum, cum Erasmus in omnibus fere literis id ipsum testetur, scribendo 'Erasmus Roterodamus salutem plurimam dicit', quod in diversis autographis vidimus et constat esse verissimum.

Valete, viri amplissimi, et qui Erasmo vestro impense favent, eos favore vicissim vestro dignos existimate. Quodsi probari vobis hanc editionem intellexero, maiora in spem gratiae vestrae elucubrabo,

vestris Dominationibus observantissimus,
Godefr. Basson, typographus Leidensis.

389B. 1615 februari 9. Van de Staten-Generaal.[1]

Erentfeste, hooghgeleerde, etc.

Alsoo den heere Henrick Wotthon, extraordinaris ambassadeur des conincks van Groot-Britanniën,[2] mette andere gedeputeerde van zijne Majesteyt totte verhandelingen van de differentiale poincten d'Oostindische Compaignië[n] respective aengaende, voor den middach in onse Vergaderinge erschijnende aen ons haer brieven van credentie ende commissie van zijne Majesteyt gepresenteert ende overgelevert, ende haer aengeboden hebben gereet om dienvolgende tot onser beliefte in besoingne te treden, hebben wij in diligentie de Bewinthebberen van de Oostindische Compaignie tot Amstelredam daervan geadverteert ende deselve belast terstonts naer het ontfangen van onsen brieff te willen procureren ende besorgen dat dieghene die bij de Bewinthebberen totte voorszegde besoingne gecommitteert zijn[3] haer met alle doenelijcke diligentie herwaerts vervoegen wel geïnstrueert als wij vertrouwen dat zij oyck doen sullen; is oversulcx ons ernstelijck begeren - aldewijle ghij den aenvanck van dese besoingne in Engelant hebt gemaect - dat ghij u totte continuatie van deselve wilt prepareren ende tot dien eynde het voorgaende gebesoingneerde resumeren ende u gereet houden om alhier op onse iersten bescrijvinge te commen sonder des te zijn [in] gebreke.

Daerop ons verlatende, bevelen u in de heylige, etc.

Actum den IX^{en} February 1615.

Bovenaan de minuut staat: Hugo Grotius, pensionaris van Rotterdam. *En:* Der Staten.

8 De Goudse historicus Reinier Snoy (1477-1537) zou beweerd hebben dat Erasmus in Gouda was geboren. Zie M.A.G. Vorstman, 'De geboorteplaats van Erasmus', in: *Archief voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland* 16 (1845), p. 233-240; J. Becker, *Hendrick de Keyser. Standbeeld van Desiderius Erasmus in Rotterdam*, p. 57-59.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten-Generaal, no. 5479^{I} (1615, minuten februari), minuut. Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 381 n. 26.

2 Sir Henry Wotton (1568-1639), in de jaren 1614-1615 extraordinaris ambassadeur in de Republiek (Schutte, *Repertorium* II, p. 63-64). Met Clement Edmonds, Robert Middleton en Maurice Abbott nam hij in Den Haag deel aan een conferentie over de handel op Indië.

3 Zie voor hun namen het hierna volgend Verbaal van de conferentie (no. 399A).

393A. 1615 maart 25. Van P. Bertius.[1]

Amplissime vir,

Occupationibus tuis deputo, quod nobilissimum virum dominum Van der Mylium[2] convenerim ante te. Quid abs te actum sit praesente me vidi et audivi. Rogo maiorem in modum, caussam meam ipsi per litteras commendes impensius quaeque dici non potuerunt ut scribas. Epistola non erubescit.[3] Imprimis hoc urgeas, quod de libera habitatione inter nos dictum est, postea de immunitatibus. Existimabat meus ille nihil de habitatione fere discriminis, sed immunitatibus opponebat emolumenta academica; quorum iam nunc ego in meo munere sum particeps. Sed haec multum urgere piget et pudet. Nosti quid profitear. Et tamen video adminiculis istis indagare miseram mortalitatem nostram. Sed cogita non loqui me solum, sed familiam quae iam decem capitibus constat. Hanc ego vento pascere nequea(m). Et iam aetas cadit. Quinquagenario mihi natus est infans, cui dum vivo prospectum velim.[4] Post obitum commendabo ipsum, ut et caeteros, vivis, Deo imprimis, a quo vita et salus omnibus. Si haec fieri nequeunt, non erit inhonorum veterano suae stationi immori. Sed video omnia huc inclinare. Imprimis post me commendo dominum Vossium, quem ego alterum me esse iudico.[5] Nihil de me polliceri audeam, quod non ipsi tribuam. Cras ego in haec verba scribam ipse ad nobilissimum illum et vero γεννσῖον, forte etiam ad oraculum ipsum.[6] Rogo per genium tuum, ne committas quin et ipse Rotterodamo aliquid litterarum des.[7]

Perendie hi(c) rursum me sistam. Et adferam offerenda illustrissimis Proceribus exemplaria Collationis.[8]

Amplissime vir, dominus Jesus te sospitet,

tuus,

P. Bertius.

1 Hs. Brussel, KB, II 826, f. 10, eigenh. oorspr. Petrus Bertius (1565-1629) zou op 5 april 1615 zijn functie als regent van het Statencollege, de opleiding voor theologen van de universiteit van Leiden, opgeven voor een professoraat in de ethiek. In deze brief gaat hij in op de onderhandelingen over de voorwaarden voor zijn nieuwe ambt. Uiteindelijk bedong hij fl. 1300 per jaar (fl. 600 wedde, fl. 600 verering, fl. 100 huishuur), een honorarium dat hoger dan gewoonlijk uitviel om het verschil met het tractement dat hij als regent genoten had, goed te maken. Vgl. no. 393 (dl. I); Molhuysen, *Bronnen* II, p. 59; G.C. Kuiper en C.S.M. Rademaker, 'The Collegium Theologicum at Leiden in 1615 ...', in: *Lias* 2 (1975), p. 125-176.

2 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) (1579-1642), sinds 1606 curator van de Leidse universiteit.

3 Cicero, *Ad familiares* 5, 12, 1.

4 Op 6 maart 1615 kregen Petrus Bertius en zijn vrouw Anna-Maria Kuchlinus een zoon, Joannes, later bekend geworden als pater Caesarius a S. Bonaventura (L.J.M. Bosch, *Petrus Bertius 1565-1629*, Meppel 1979, p. 166-168).

5 In de zomer van 1615 zou Gerardus Joannes Vossius (1577-1649) Petrus Bertius als regent van het Statencollege opvolgen.

6 Misschien verwijst de briefschrijver naar Cornelis Adriaensz. van der Mijle of Johannes Wtenbogaert.

7 Zie Grotius' correspondentie met Vossius in deze periode (dl. I).

8 Bertius publiceerde een Latijnse vertaling van de stukken die werden uitgewisseld tijdens de Haagse Conferentie ter beslechting van de godsdienstige geschillen (maart-mei 1611): *Scripta adversaria Collationis Hagiensis habitae anno 1611, inter quosdam ecclesiarum pastores de divina praedestinatione et capitibus ei adnexis, quae ex Belgicis autoritate Ill. Hollandiae et Westfrisiae Ordinum iampridem editis Latina fecit Petrus Bertius*, Leiden 1615. Zie L.D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, p. 150, no. 18; J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 146-156; no. 388 (dl. I).

Dat[ae] Hagae Comit[is], XXV Martii anno 1615.

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Inscriptio erat: Amplissimo viro domino Hugoni Grotio, pensio[na]rio Rotterdamensi, Rotterdam.

399A. [1615, begin mei]. Verbaal van de conferentie met de Engelse gedeputeerden.[1]

Verbael van de conferentie ende besogne, gehouden in den jaere 1615 bij ons, Dirck Bas, Albert Joachimi, Hugo de Groot, Jacob Boreel, Dirck van Os, Dirck Gerritsoon Meerman, Aelbert Franssoon Sonck, commissarissen van de heeren Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden, met de commissarissen van sijne Majesteyt van Groot-Bretaignie, nopende de questiën geresen op den handel van Oost-Indië.

Alsoo het sijne Majesteyt van Groot-Bretaigne gelyeft hadde tot wechneminghe van de voorszegde questiën te committeren d'heer Heyndrick Wotton, ambassadeur extraordinaris van sijne Majesteyt bij d'heeren Staten-Generael, Clement Edmunds, schildknaep, secretaris van den secreten raedt van sijne Majesteyt, midsgaders Robert Midleton ende Mauris Abbott, coopluyden ende compaignons van de compaignie van Oost-Indië, sulcx als blijcken can bij den bryeff van credentie ende bij de procuratie bij deselve heeren commissarissen ter camer van de heeren Staten-Generael geëxhibeert. Beginnende de[n] voorszegde bryeff van credentie: 'Hauts et puissants seigneurs' ende den voorszegde bryeff van procuratie: 'Jacobus Dei gratia',[2] beyde geïnsereert in seecker boeck aen desen verbale geannexeert.[3]

Soo is 't dat wij nae voorgaende last van de heeren Staten-Generael op den XIIIIe Februarii 1615 zijn gegaen om de voorszegde heeren commissarissen, vergadert zijnde ten huyse van den heer ambassadeur Wotton,[4] te begroeten, alwaer wij nae voorgaende complementen hemluyden hebben verclaert de goede intentie dye de heeren Staten-Generael hadden om de vrundschap ende correspondentie van haere ondersaeten met de ondersaeten van sijne Majesteyt te doen continueren ende te vermeerderen. Ende alsoo bij d'Engelsche commissarissen geseyt wyerd dat sij haere procuratie alreede hadden geëxhibeert ende dat het noodigh soude zijn dat wij mede verzyen waeren van gelijcke procuratie, soo hebben wij aengenomen daertoe te arbeyden dat deselve procuratie met den aldereerste mochte gereedt zijn. Ende is de plaetse van de conferentie geordonneert ten huyse van den voorszegde heer ambassadeur.

Den XVIe hebben wij ons wederom laeten vinden bij de voorszegde heeren commissarissen, ende onse procuratie nyet wel gereedt zijnde, hebben de Engelsche commissarissen om tijdt te winnen - soo sij seyden - ons overgegeven seecker geschrift dyenende tot recapitulatie van de conferentie in den jaere 1613 in Engelant gehouden, beginnende: 'En la derniere',[5] mede geïnsereert alsvoren.

1 Hs. Den Haag, ARA, verz. Koloniale aanwinsten Oost-Indië, no. 53, f. 261-278, ontwerp. Het ontwerp van het Verbaal is in verschillende handen op een aantal in elkaar geschoven of losse bladen genoteerd. De eerste hand is van Grotius. Gedrukt in G.N. Clark en W.J.M. van Eysinga, 'The colonial conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615', in: *Bibliotheca Visseriana* XV (1940), p. 245-267. In het vervolg zal voor de aangehaalde bronnen naar de 'Annexes' in deze uitgave verwezen worden. Zie ook, voor het algemene historische kader van de conferenties met de Engelsen, de vervolgstudie van Clark en Van Eysinga in *Bibliotheca Visseriana* XVII (1951).
2 Ann. 65 (3/13 januari 1614) en 64 (29 december 1614/8 januari 1615).
3 Niet teruggevonden.
4 Zie voor de ontvangst van Henry Wotton in de Staten-Generaal (9 februari) Ann. 68.
5 Ann. 72 (16 februari 1615).

Ten selven dage hebben wij in handen van den heer ambassadeur doen leveren dese onse procuratie, beginnende: ‘Les Estats-Generaulx’,[6] mede geïnsereert in het voorszegde boeck hyernevens gaende.

Den XVIIIe wederom bij den anderen zijnde gecomen, hebben d'Engelsche gecommitteerde geclaecht over seecker poinct begrepen in de voorszegde procuratie, te weten alwaer geseyt werdt dese questie geresen te zijn over het beletsel bij d'Engelsche aen d'on-

6 Ann. 70 (14 februari 1615).

sen gedaen, sustinerende de voorszegde Engelsche gecommitteerde dat in haere procuratie soodaenighe termen nyet en waeren gebruyckt; dat de haeren ons gheen belett en hadden gedaen, maer belett van de onsen hadden ontfangen door verhinderingh van de vrije traffycque; dat zij altijdt over de onsen hadden geclaecht ende wij nyet over de haeren, seggende oock onse procuratie soodaenigh te zijn dat zij daerop nyet van meninghe en waeren te besoigneren. Waerjegens hemluyden ter contrarie is verthoont dat wij in de procuratie van sijne Majesteyt eenighe poincten hadden geremarqueert, soo nopende 't stuck van Oost-Indië als nopende 't stuck van de noordcusten,[7] dye wij gheensins toe en stonden, ende indyen wij gemeent hadden dat met soodaenighe extensie gemeent soude werden ons eenichsins in ons goedt recht te prejudiceren dat wij daerop souden hebben geëxcipieert; maer dat wij het disposityff van de procuratie hadden ingezyen houdende het prooemium[8] voor een verhael van 'tgunt bij d'eene parthije was gesustineert. Dat in onse procuratie gheen termen en waeren gebruyckt daerover sij reden souden mogen hebben om haer te beclaegen, te minder alsoo in haere procuratie wyerd bevonden het woordt ‘impeditum’, equivalerende met de Fransche woorden ‘empeschements donnez’;[9] dat de ondersaeten van dese landen aen de heeren Staten-Generael ten hoochsten hadden geclaecht over het beletsel dat hemluyden bij d'Engelschen wyerd aengedaen in 't genyeten van het effect van de contracten, gemaeckt met de princen ende natiën van Oost-Indië ende oversulcx in 't gebruyck van haer recht, welck recht in de conferentie in 't langh ende breedt was gededuceert; dat in deselve conferentie onse gecommitteerde haer bij reconventie clagers hadden gestelt. Hyerop eenighe woorden ghins ende weder zijnde gevallen, hebben wij eyntelijck geseyt dat sij onse meninghe naerder soude verstaen uyt ons geschrifte, 'twelck wij haer exempel naevolgende hadden ingestelt tot recapitulatie van de conferentie in Engelant gehouden,[10] haer biddende dat zij 'tselve rijpelijck wilden examineren ende ons daernae haere meninghe naerder doen verstaen tot advancement van de besoigne. Welck geschrift bij haer is overgenomen onder protestatie van te willen blijven in haer geheel op de exceptie jegens onse procuratie. Waerop wij gelijcke protestatie hebben gedaen ten aenzyen van haere procuratie ende zijn alsoo gescheyden. 't Voorszegde onse geschrifte dyenende tot recapitulatie ende beginnende: ‘Messieurs, pour vous aider’ is mede, alsoock alle de naevolgende geschriften, in het voorszegde boeck geïnsereert.[11]

Den XXIIIe is ons vanwegen de Engelsche gedeputeerde gedaen behandighen het geschrifte, beginnende: ‘Messieurs, recapitulant la conference’.

Waerop bij ons wederom den XXVIIe is overgegeven een geschrift, beginnende: ‘Messieurs, nous avions bien esperé’.

Ende is op den VIe Martii ons wederom behandight een geschrift van de Engelschen, beginnende: ‘Messieurs, nostre derniere responce’.

Waerop den XIIIe bij ons wederom een geschrift is overgelevert, beginnende: ‘Messieurs, nous vous remercions’.

7 Ook de walvisvaart aan de kusten van Groenland had tot problemen met de Engelsen geleid. Vgl. S. Muller Fz., *Mare Clausum*, Amsterdam 1872, p. 116-135.
8 Het ‘prooemium’ of de aanhef van de procuratie, tegenover het ‘disposityff’, de eigenlijke beschikking.
9 Ann. 64 (p. 168) en 70 (p. 173).
10 Ann. 73 (18 februari 1615).
11 In de volgende periode wisselden de Engelse en Nederlandse onderhandelaars nog een aantal nota's uit (Ann. 74-83). De laatste Engelse nota, ‘Messieurs, ce que nous trouvasmes,’ en de laatste Nederlandse, ‘Messieurs, il nous appartient’, dateren respectievelijk van 31 maart en 6 april 1615.

Ende bij d'Engelschen op den XVIe Martii wederom een ander, beginnende: ‘Messieurs, vostre dernier discours’.

Wij hebben hyerop wederom geschreven ende gelevert den XIXe Martii een geschrift, beginnende: ‘Messieurs, ce ne sont pas de subtilitez’, etc.

D'Engelsche gedeputeerden hebben hyerop noch een geschrifte gelevert den XXe, beginnende: ‘Messieurs, nous semble’.

Hoewel nu hetselve schrift medebracht dat de voorszegde Engelsche gedeputeerde genegen waeren daetelijck te comen ter mondelinghe conferentie, gelijck oock d'heer Wotton in familiaere discoursen hadde verclaert, ende oock aen d'heeren Boreel ende Meerman bij absentie van de anderen een edelman vanwege de gedeputeerde was aengesonden om te verseeckeren dat men hoe eer hoe lyever tot de mondelinghe conferentie soude comen, soo is evenwel goedtgevonden noch eenmael te schrijven om 't recht van onse zijde te bewaeren ende de saecke tot verder conferentie te beter te prepareren. Ende is oversulcx bij ons op den XXVe Martye gelevert een geschrift, beginnende: ‘Messieurs, l'esprit moderé’.

Hyerop is wederom bij d'Engelsche geantwoort met een geschrift, beginnende: ‘Messieurs, ce que nous trouvasmes’.

Ende bij ons is voor 't laeste ingestelt een geschrift, beginnende: ‘Messieurs, il nous appartient’, met eenighe bijgaende munimenten, dye alles te vinden zijn in het boeck hyernevens gaende.

Met welck geschrift wij op den VIe Aprilis zijn gegaen ten huyse van den heer ambassadeur ende in presentie van zijne medegedeputeerden hebben verclaert dat wij als verwerers nyet en hadden connen laeten op haer laetste geschrift te antwoorden, andersins mede wel gesint zijnde mondelingh met haer te confereren ende oversulcx meteenen beginnende de mondelinghe conferentie hebben gededuceert dat de questie dye wij hadden met de Spaignaerden ende Portugesen in de Indiën ons nyet eygen en was, maer dat alle andere natiën daerbij waeren geïnteresseert, als blijcken conde uyt de twee titulen bij de Spaignaerden ende Portugesen geallegeert, te weten Gifte van den paus ende Prescriptie over de zee ende zeevaert.[12] Dat hetselve oock daeruyt bleeck dat wij met de Portugesen nyet en waeren geweest in termen van hostiliteyt eer zij ons om de vrije zeevaert te beletten in Oost-Indië vijantlijck attaqueerde; alsmede daeruyt dat nae de Trefves nyetjegenstaende onse claere stipulatiën zij ons evenwel vijantlijck hadden aengetast; dat ten laeste 'tselve oock bleeck uyt de menighvuldighe vijantlijcke acten bij de Spaignaerden gepleecht jegens de Franchoysen in Brasyl ende ellewaert, bij de Portugesen oock jegens d'Engelschen als op de reviere van Cambaia[13] noch onlancx, jae selfs oock uyt hetgunt de Portugesen jegens de Castillanen nyet alleen eertijdts hadden gepleecht ten tijde van keyser Carel, maer noch onlancx hebbende een

12 ‘Gifte van den paus’ en ‘Prescriptie over de zee ende zeevaert’: tegen het einde van de vijftiende eeuw voerden Spanje en Portugal een felle strijd om het handelsmonopolie in de nieuw ontdekte werelddelen. Ten einde de rivaliteit te beslechten stelde paus Alexander VI met de bul ‘Inter caetera’ II (4 mei 1493) een ‘demarcatielijn’ in langs de meridiaan die 100 mijl ten westen van de Kaapverdische eilanden liep. Toen de Portugezen protesteerden, kwam Paus Julius II in overleg met beide partijen tot een nieuwe verdeling, zowel van de pas ontdekte landen als van de oceanen, vastgelegd in het Verdrag van Tordesillas (7 juni 1494). Als demarcatielijn werd nu de meridiaan 370 mijl ten westen van de Kaapverdische eilanden aangehouden. Zie ‘línea de demarcación’, in: *Diccionario de Historia de España* II, p. 746-750. De tekst van de pauselijke verdragen is uitgegeven door P. Gottschalk, *The earliest diplomatic documents on America*, p. 34-35 en 54-73. Vgl. Hugo Grotius, *De iure praedae* (ed. H.G. Hamaker, 's-Gravenhage 1868, *BG* no. 684), Cap. XII, met name p. 210-211, 231-232, 236-242 en 244-249, alsook de hieronder aangehaalde bijdrage van E.N. van Kleffens, p. 469-470. In Cap. XI en XII van *De iure praedae* bestreed Grotius de geldigheid van de pauselijke bullen vooral met het argument dat de paus niet was opgetreden als apostolisch verdeler van land, maar als bemiddelaar in een werelds conflict tussen twee handelsnaties. Bovendien keerde Grotius zich tegen een verdeling der oceanen, omdat op zee geen grenzen getrokken konden worden. Derhalve bepleitte hij een vrij verkeer van goederen - en de mogelijkheid van een ‘tegenkaping’ in geval van roof -, ook onder naties als Portugal, Engeland en de Republiek.

13 De ‘reviere van Cambaia’: Grotius doelde vermoedelijk op de Golf van Cambay, ten noorden van Bombay, of op de rivier Gambia in Senegal.

goedt getal van Castillanen omgebracht, dye se vonden in de quartieren begrepen onder haere pretensiën.

Wij hebben voorts verhaelt dat de Spaignaerden ende Portugesen om haer voors-

zegde desseings uyt te voeren gebruyckte tweederley middelen. 't Eerste dat zij haer geweldt thoonde aen alle personen uyt Europa dye sij vonden in de voorszegde quartieren, waervan genoech conde blijcken bij twee missiven van den coningh van Spaignien geschreven aen zijne commandeurs in Oost-Indië,[14] medebrengende last om alle Europesche vremdelinghen uyt Oost-Indiën daetelijck te doen vertrecken, ende noch naerder bij een placcaet onlancx in West-Indië geëmaneert, waerbij belast werdt dat men alle vremdelinghen het leven sal benemen. Gelijck oock tot bewijs van hetselve conde dyenen hetgunt ons in Oost-Indiën vanwegen de Portugesen was bejegent. Dat het andere middel om tot haer desseing te comen was d'exstirpatie van de Indianen, andere natiën tot de traffycque admitterende, als blijcken conde bij twee bryeven van den coningh van Spaignien aen zijne commandeurs in Oost-Indië, sulcx expresselijck medebrengende, ende nyet minder uyt ontallijcke exemplen,[15] waeronder insonderheyt remarquabel was de vlote in 't jaer 1601 ende 1602 gesonden om Bantam te vermeesteren, welcke vlote bestaende uyt vijff galeonen, eenighe caracquen ende andere schepen tot het getal van XXX buyten twijffel tot haer intentie soude zijn gecomen, tenwaere onse schepen haer sulcx hadde belett; midsgaders oock de groote vlote van den jaere 1606, bestaende uyt XIIII galeassen, eenighe galeyen ende andere schepen, mede gesonden met meninghe om de Indianen, dye met andere natiën hadden getrafficqueert, vigoureuselijck te castijden, met groote apparentie van sulcx te effectueren, tenwaere de onsen haer met twee bloedighe ende hazardeuse bataillen cloeckelijck hadden geresisteert. Waerbij gevoecht hebben dat de Portugesen oock gelden hebben gestelt op het hoofdt van yder Ambonees dye hunluyden doot soude werden gelevert.

Om nu voorts te verthoonen dat dit voornemen van de Portugesen zijne voortganck soude hebben gehadt, tenwaere onse wapenen sulcx belett hadden, soo hebben wij verthoont de groote ongelijckheyt van de macht tusschen de Portugesen ende Indiaensche eylanders, dye daeruyt onder andere was te speuren dat de onsen, veel stercker zijnde als de voorszegde eylanders, dickmael groote schaede ende afbreuck van de Portugesen hadden geleden. Hyerbij hebben wij verhaelt hoe dat in den jaere 1601 Hitto ende Machjan bij de Portugesen waeren gedevasteert met een schrickelijcke moordt onder mannen, vrouwen ende kinderen; dat Johor bij hemluyden was verbrandt, Tidoor wederom genomen, oock een groot deel van Ternata ende laestelijck de custen van Gilolo verovert ende besett bij gebreck van genoechsame wederstant, waeruyt goedt was te speuren wat op andere plaetsen soude zijn gebeurt indyen onse wapenen nyet in de wege en waeren geweest.

Uyt alle dese redenen besloten wij dat de traffycque van Oost-Indiën ende de wapenen onscheydelijck aen malcander hingen; gelijck sulcx was geoordeelt bij de heeren Staten-Generael voor ende nae de Trefves, bij de coopluyden dye sonder noodt haer geldt nyet garen tot oorloghscosten uyt en geven ende eyntelijck bij de coningen, als blijcken conde bij 't artyckel van het tractaet nae de Trefves gemaeckt.[16] Dat midsdyen off de traf-

14 Zie voor deze brieven no. 107A (bijlage) en E.N van Kleffens. 'Over zes brieven uit het bezit van Hugo de Groot', in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, nieuwe reeks 23, no. 16, Amsterdam 1960, p. 479.

15 De auteur van het Verbaal had de Indische gewelddadigheden (1596-1602) veel uitvoeriger aan de orde gesteld in het historisch relaas van *De iure praedae* (Cap. XI). De feiten waren deels afkomstig uit een 'Boeck, tracterende vande wreede, verradische ende hostile proceduren der Portugesen in Oostindien' (W.Ph. Coolhaas, 'Een bron van het historische gedeelte van Hugo de Groots De iure praedae', in: *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 79 (1965), p. 415-540).

16 Het garantieverdrag ('ligue garantie') van 17 juni 1609 tussen de Republiek, Frankrijk en Engeland (*Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 687) bevatte een afspraak die bepaalde dat Frankrijk en Engeland zich tijdens het Bestand tot hulp verplichtten, indien de Spanjaarden

fycque moste werden verlaten ofte de wapenen mannelijck gebruyckt. Als men de traffycque soude moeten verlaeten, dat het beter soude zijn sulcx te doen bijtijdts ende met goede conditie als daernae met meerder schade ende schande. Maer dat men hoopte dat het daertoe nyet en soude comen. Soo men dan de wapenen soude gebruycken, dat sulcx most geschyeden off bij ons alleen, dye in sulcke gevalle oock de baeten alleen souden moeten trecken, 'twelck wij merckten uyt de conferentie de Engelschen nyet wel te gevallen, ofte dat deselve wapenen bij ons gesaementlijck gebruyckt moste werden; 'twelck was hetghene waerop wij versochten haere resolutie.

Nae dit mondelingh verhael ende 't overleveren van ons laeste geschrifte de Engelsche gedeputeerden ons hebben verclaert dat sij om de passiën te eviteren tot noch toe geraeden hadden gevonden te schrijven, maer bevindende tot weynigh de cleyne vrucht ende lange train van het schrijven, dat zij geraeden hadden gevonden wederom te comen tot mondelingh gespreck, ons tot dyen eynde tijdt beteycken[en]de op 's anderendaeghs.

Oversulcx op den VII[e] wederom bij den anderen zijnde gecomen hebben de Engelsche gedeputeerden nae seecker protest van vrijmoedigh te sullen spreecken voorts gethoont nyet heel wel tevrede te zijn dat wij noch hadden geschreven naedat zij geseyt hadden de penne te willen quiteren. Ende voorts comende tot de principale materie hebben tot haeren voordeel geallegeert het recht van alle volckeren, eenyder de vrijheyt gevende om met eenyder te handelen, alsoock haer contract met Ternata, seggende 'tselve beter te connen bewijsen als wij de onsen ende dat de onsen schoon bewesen zijnde waeren onrechtvaerdigh ende violent, strijdende nyet alleen met de civyle rechten, maer oock met de consciëntie. Dat de onereusen tytel nyet genoech en was om een contract te justificeren. Gebruyckten voorts een comparatie,[17] seggende dat wij t'eenemael 'tselve deden alsoff wij den Grooten Turcq jegens de christenen assistentie beloofden om alsoo den heelen handel van Asië te monopolizeren. Dat de violentie van onse contracten vooral bleeck tot Banda, alwaer eenighe van de onsen omgebracht waeren. Seggende voorts dat wij ons in de geschriften hadden gestoten aen 't woord ‘façon hostile’[18] ende eenighe dyergelijcke, maer dat wij selfs nu bethoonde seeckere woorden met reden gebruyckt te zijn als wij seyden dat de hostiliteyt van de Portugesen jegens ons in Oost-Indië bestont in het beletten van de traffycq; dat wij 'tselve deden jegens hunluyden 'twelck wij van de Portugesen namen als hostiliteyt. Persisteerden voorts bij 'tgunt in haer geschrifte was geseyt dat zij de questie van rechten nyet en hadden geconsenteert indecys te laeten[19] dan op onse intimatie ofte tekennengeven dat ons sulcx soude aengenaem zijn; dat zij dit mosten repeteren om haerselve nyet ten alderhooghste te prejudiceren. Seyden voorts haer te verwonderen dat wij seyde een soo vreedsaeme natie te zijn ende dat wij nochtans haer wilden trecken in het oorlogh, maer dat het gheensins en was imaginabel dat de coninghen van Vrancrijck ende Groot-Bretaigne haere vrede soude willen quiteren om onse Trefves. Dat zij last hadden om t'eenemael af te slaen de offensive wapenen ende soo wij nyet anders en hadden te proponeren, dat dan gheen apparentie en was om yet te besluyten.

in Oost-Indië de Nederlanders of hun bondgenoten overlast zouden aandoen. Een afschrift van deze bepaling bevindt zich in Grotius' papieren (Rotterdam, GA, portef. Buitenl. Handel no. 803, f. 86; L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende en nog onbeschreven gedeelte der papieren afkomstig van Huig de Groot*, Groningen etc. 1953, p. 20-21). Zie voor de tekst van het garantieverdrag *Les négociations du président Jeannin*, XV, p. 485-488.

17 ‘comparatie’, de vergelijking met de handel in het Osmaanse Rijk.

18 Ann. 80 (p. 214) en 82 (p. 218).

19 Ann. 82 (p. 219).

Hyerop afscheydt genomen zijnde tot nae de middagh ende wederom zijnde gecomen bij malcanderen hebben wij 't mondelingh verhael van de Engelsche gedeputeerden aldus mondelingh wederlegt.

Nae versoeck dat men ons wilde gunnen gelijcke vrijmoedicheyt in het spreecken als zij hadden gebruyckt, 'twelck ons toequam naer 't recht van vrundschap ende waertoe onse actiën soo in dese quartieren als in de Indiën ons courage gaven, soo hebben wij verthoont dat het nyet rechtmaetigh en was ons, dye in dese conferentie als verwerers waeren geweest, het laeste schrijven te wangunnen. Dat sij de penne hadden gequitteert al schrijvende ende dat wij van gelijcke hadde gedaen met des te meerder reden, alsoo haer laeste geschrift inhyel eenighe poincten dye wij sonder prejudicie te doen aen een goede saecke nyet en conden laeten onbeantwoordt. Op 't recht van alle volckeren hebben wij geseyt dat hetselve wel medebracht dat een derde nyemant en mochte te beletten het coopen ofte

vercoopen, maer nyet dat yemant door belofte hemselve sulcx nyet en soude mogen beletten, alsoo het verbinden van zijn eigen goedt nyet en is een contraventie, maer een voltreckinghe van de natuyrlijcke vrijheyt. Dat de Indianen haer goederen aen ons mochten vercoopen ende oversulcx oock verbinden ende hypothequeren. Indyen sij ons haer landen hadden vercocht, dat men haer nyet en soude mogen vergen om aen de Engelsche de vruchten te leveren; dat men haer sulcx oock nu nyet en conde vergen, alsoo sij door haere contracten de vrije dispositie van haere goederen hadde verloren; daerenboven, dat onderscheyt gemaeckt moste werden tusschen 't natuyrlijcke commercie trachtende alleen tot nooddruft ende ‹tot› een commercie ingestelt om proffijt; dat hyer questie was van het tweede ende nyet van het eerste, waerover de natuyre ende 't recht van alle volckeren disponeerde. Want wij en maeckten gheen swaericheyt om haer te verzyen van soodaenighe quantiteyt van specerijen als haer tot het gebruyck noodigh soude zijn, maer de questie was wye 't meeste geldt soude winnen, 'twelck wij meende nae de natuyrlijcke equiteyt toe te comen denghene dye 't meeste hadde verschoten. Dat de natuyre ons nyet en constringeerde om haer de specerije juyst uyt de Molucquen ende nyet uyt Hollant ende Zeelant te laeten volgen.

Op haer contract seyden wij hetselve nyet te zijn bewesen, alsoo zij nyet anders hadden bijgebracht tot verificatie als een extract uyt een boeck van een Spaignaerd, zijnde singulier ende nyet allegerende eenighe reden van wetenschap.[20] Dat in alle gevalle hetselve contract was geweest off voor eenmael off voor altijdt; soo 't was geweest voor eenmael, soo was het overlangh geëyndight, ende soo 't was voor altijdt, soo mosten de Engelschen yet belooft hebben van haere zijde aen den coningh van Ternata. 'tWelck nyet en conde zijn anders als assistentie, ende dye deselve assistentie nyet en hadden gedaen, dat deselve oock uyt het voorszegde contracte gheen voordeel en hadden te verwachten. Ter contrarie sooveel aengingh onse contracten, dat deselve conde bewesen werden bij publique instrumenten, dye wij tevrede waeren te exhiberen indyen sij oordeelden de saecke daerop aen te comen; dat deselve contracten waeren onereux, medebrengende de last van defensie aen onse zijde ende midsdyen zeer rechtvaerdigh als notoir sijnde[21] dat veele saecken, schijnende andersins mette natuyre te strijden, als onder anderen van de menschen tot slaven te maecken, wierden toegelaeten alleenlijck door de groote faveur van de conservatie van het leven, 'twelck veel meer plaetse moste hebben in dese saecke, alsoo den inhoudt van de voorszegde contracten gheensins strijdich is met de natuerelijcke reden, maer ter contrarie seer wel daer met accorderende, als sijnde een effect van de vrije dispositie dye eenyeder natuyrlijck competeert over sijne eyghen goederen.

Jegens de comparatie van Turckijen hebben wij geseyt deselve te sijn haetelijck ende ongefundeert; dat wij meenden dat veeleer 't exempel van Moscoviën bij hemluyden soude sijn geallegeert geweest, tenwaere sij geweeten hadden dat bij de haeren in Moscoviën was getracht teweghe te brenghen hetselve, 'twelck de onse in Turckijen noyt en hadden gesocht nochte oock soecken en souden. Want wat aengaet het onderscheyt van de religie, dat hetselve in dese materie nyet en was considerabel, alsoo 't gelove nyet en verandert in de natuyrlijcke saecken, maer dat het gesochte monopolie van Moscoviën des te minder was gecoloreert[22] omdat aen de Moscoviten gheen assistentie en was belooft, veel minder in 't werck gestelt,

20 Francis Drake zou in 1580 met de koning van Ternata een handelsovereenkomst gesloten hebben. De Engelsen verwezen hiervoor naar Bartolomé Leonardo de Argensola, *Conquista de las islas Malucas*, Madrid 1609, p. 107 (Ann. 74).

21 Vanaf ‘als notoir sijnde’ in een andere, onbekende hand, met enkele correcties van Grotius.

22 ‘coloreren’, verbloemen, rechtvaardigen.

ende om de gebreecken van de voorszegde comparatie naerder te ontdecken voor sooveel belanghde het stuck van de assistentie, dat selver naer het oordeel van veele papisten onderscheyt most werden gemaeckt tusschen heydenen ende mahomethisten, dye de christenen molesteerden ende haere landen benamen als den Turck, ende andere dye sulcx nyet en deden als d'Indianen, dye noyt den Spaignaert en hadden geoffenseert, maer ter contrarie bij den Spaignaert onder een valschen schijn van christe-

lijcke religie soo barbaris waeren getracteert dat niemant de geschyedenisse daervan sonder horreur en conde lesen; dat Gods woort met het exempel van Salomon ende andere rechtmatige alliantiën mette ongelovighe approbeerden[23] ende gebyedende de onderdruckten te beschermen de ongelovighen nyet uyt en sloot als mede sijnde ons evennaesten, als onder de gelijckenisse van den Samaritaen wert aengewesen. Indyen degheenen dye haer huys nyet voor en staen wyerden geseyt arger te sijn als d'ongelovighe, dat sulcx veel meer op de Spaignaerden conde werden gepast, dye over onschuldighe natiën soo onmenschelijck sochten te tyranniseren. Gevende daerbij te considereren off het nyet beter te hoopen en waere dat men de ongelovighen tot het christelijcke gelooff souden connen brenghen door weldaden als mette selve te onderdrucken ofte van anderen onderdruckt sijnde hulpeloos te laten.

Belanghende het tweede poinct, te weeten de commercie, dat de comparatie tusschen weynich cleyne eylanden aen d'een sijde ende soo grooten deel van Europa ende Asia aen d'ander sijde seer creupel ginck, gelijck oock een groot onderscheyt is te maecken tusschen de voorcoop van eenighe specie, gelijck bij ons in de Molucquen was geschyet, ende tusschen een generael verbot van handel; dat den meesten handel van Engelant bestont in de monopolie van eenighe specie ende dat in de natuyre gheen onderscheyt en conde werden gevonden noopende den vrijen handel tusschen d'eene ende d'andere specie ofte tusschen eene ende veele ofte tusschen een principale specie ofte een minder dan principale. Daerbij gevoeght dat in de Molucquen bij gelegentheyt oock andere dinghen conden te coope commen dye in de contracten niet en waeren gereeckent.

Ten laetsten hebben wij oock geseyt dat ons werck ende voornemen in Oost-Indiën al te eerlijck was dan dat hetselve met een soo odieusen comparatie soude behooren gedenigreert te werden ende dat wij nyet en twijffelden ofte alle ongepassioneerde souden anders daervan oordeelen.

Noopende de violentie van onse contracten, dat dye sonder eenighe schijn van redenen wyerden geallegeert, alsoo de contracten selve medebrachten dat dye gemaeckt waeren ter requisitie van de Indianen; dat wij van Banda hadden drye contracten gemaeckt eer oyt eenighe misverstanden tusschen ons ende de Bandonnesen sijn geresen, welcke misverstanden oock nyet en waeren gesprooten uyt het stuck van commercie; dat in allen gevalle de gevolchde meyneedicheyt van eenighe particulyere nyet en conden maecken dat de voorgaende contracten souden gehouden werden voor geforseert, te minder naedyen het feyt van de afvallighen bij de andere Bandonnesen wyert gedisavoyeert.

Aengaende onse querelle mette Portuguesen, dat de Portuguesen ons nyet simpelijck den vrijen handel en hebben beleth, maer dat sij van de onsen gheensins sijnde geoffenseert, gelijck haer eyghe bryeven betuyghen, onse scheepen verbrant ende ons volck vermoort hebben ende dat dye acten eygentlijck waeren dye hostiliteyt waervan wij hadden gesproocken; dat wij oock mette Portuguesen gheensins en hadden gecontesteert om den vrijen handel te hebben in Goa, Cochin, Malacca ende andere plaetsen daer sij hadden recht van gouvernement ofte particuliere verbintenisse, maer om denselven handel te hebben met andere natiën, hemluyden nyet onderworpen nochte eenichsins verbonden sijnde. Dat daerom ons gesustineerde met het feyt van de Portuguesen gheensins en conde werde vergeleecken, te minder naedyen d'Engelschen deur ons toedoen gheenen handel en comen te missen dye haer nyet al tevooren en was ontnomen door 't gewelt van de Portuguesen, sulcx dat de Portuguesen alleen ende nyemant anders door onse proceduyre waeren beschadicht ende nyet sonder exempel soude connen geseyt

23 Vgl. H. Grotius, *De iure belli ac pacis* 2, 15, 9.

werden 'tgunt wij de Portuguesen hebben ontnomen dat ons hetselve toecomt bij recht van victorie ende conqueste, hoewel wij ons nyet daerop sooseer als op de contracten en funderen.

Comende tot hetgunt sij seyden van onse intimatie ofte tekennengevinghe, dat het waer was dat wij geseyt hadden dat men moghelijck soude connen middelen vinden om de questie van rechten te laeten vaeren ende dat sij absolutelijck verclaert hadden tevreden

te sijn dat deselve soude blijven ongedecideert. Alsoo wij nu dan beyde daerop eens waeren, dat het ons onnoodich dochte, besich sijnde met een soo gewichtighe saecke, te disputeren op een pointillie, te weeten off wij sulcx haer ten gevalle ofte sij ons ten gevalle hadden ingewillicht; indyen daerin eenighe eere waer gelegen, dat wij hemluyden deselve gaeren toelyeten.

Belangende de wapenen dat wij het woort van offensive noyt en hadden gebruyckt, dat onse wapenen waeren defensyff, alsoo de Spaignaerden ende Portuguesen selffs oock naer de insinuatie van het Bestant en de presentatie van onsentweghen om sich daernaer te reguleren, ons vijantlijck hadden geaggresseert ende dat wij nyet anders en sochten als van hemluyden ongemoeyt te blijven, maer dat wij verstonden dat de defensie vigoreuselijck moste werden uytgevoert sonder telckemael te wachten totdat men geprevenieert soude werden. Dat wij d'intentie van de coninghen verstonden sulcx als de woorden van het tractaet waeren luydende, dye wij t'eenemael ende in alles punctueelick meenden naer te commen, oock tot het quiteren toe van ons Bestant als haere vrede soude werden gebroocken,[24] vastelijck vertrouwende dat bij haere Majesteyten altijt gelijcke oprechticheyt sal werden bevonden om naer te commen 'tgunt van haere sijde seer solemneelijck is belooft. Dat wij nochtans van haer nyet en eyschten eene generale ruptuere van vrede ende dat ons nyet onbekent en was hoe weynich vrede sij alreede hadden metten Spaigniaerden aen d'andere sijde van de linie,[25] waervan goede getuychenisse gaven nyet alleen de rencontren van de Franchoisen ende Engelschen metten Spaigniaerden in dye quartyeren, maer oock de goederen dye bij openbaere sententie voor goede prinse waeren verclaert.

Om te concludeeren seyden wij dat de resolutië[n] bij de heeren Staten-Generael genomen vóór het tractaet van Bestant om den handel van Indiën door wapenen te verseeckeren ende de renovatie daervan gevolcht naer hetselve tractaet waeren gefundeert op de evidente‹n› nootsaeckelijck[heyt] ende dat wij midsdyen nyet en conden verstaen dat men met eenighe hoop van geduericheyt den handel van Oost-Indiën conde bewaeren tenwaer dat men in conformiteyt van de voorszegde resolutiën ende van het tractaet mette coninghen gemaeckt voornam mette wapenen te defenderen ende te verseeckeren de persoonen dye in Oost-Indiën souden werden gesonden om te trafficqueren, dengheenen dye met hemluyden souden trafficqueren ende de princen ende natiën dye hemluyden de trafficque souden toelaeten.

Naer dit verhael uytgestaen ende wederom binnengecomen sijnde is ons bij de Engelsche gedeputeerde aengeseyt, indyen sij glorie sochten uyt de dispute, dat sij lichtelijck souden connen staende houden alle hetgunt bij hemluyden was geallegeert ende naementlijck mede de comparatie van Turckijen; dat het nyet noodich en soude sijn onse contracten te besyen doordyen de ervarentheyt haer hadde geleert de invaliditeyt van soodanigen contracten, aengesyen sij segel ende bryeff hadden van den grootforst van Moscoviën noopende den handel aldaer ende dat wij desnyetjegenstaende ons in denselven handel hadden ingevoert sonder dat sijluyden ons sulcx hadden geweygert. Seyden voorts dat sij nyet wel en wisten off sij onse intentie wel hadden verstaen ende dat daeromme tot meerder claerheyt ende om te beter rapport te doen aen sijne Majesteyt, sij ons vraechden haer gheene vrijheyt van gheene trafficquen toe te laeten tenwaer sij haer met ons voechden jegens den Spaigniaerden.[26]

24 Vgl. *supra*, n. 16.
25 ‘linie’, evenaar.
26 Heeft de redacteur van het Verbaal zich hier verschreven? Of eisten de Engelse onderhandelaars een duidelijk verwoord standpunt van de tegenpartij?

Hyerop is bij ons naer voorgaende deliberatie geantwoort met deese woorden, dye wij daernaer thuysgecommen sijnde in verschen memoriën op geschrift hebben gestelt:

‘De ervarentheyt heeft ons geleert dat het nyet mogelijck en is voor ons nochte voor eenighe andere natie van Europa in de Indiën te handelen met eenighe hoop van continuatie sonder te doen hetgunt dat wij gedaen hebben, dat is sonder 't gewelt van de Spaignaerden te repoucheren. In een van uwe geschriften hebt ghij ons gevraecht off wij nyet en

wilden van u[we] l[uyden] ontfanghen eenighe sociëteyt sonder de offensive wapenen;[27] daerop hebben wij geantwoort ende antwoorden alsnoch dat gheene sociëteyt u[we] l[uyden] nochte ons en kan dyenstelijck sijn tensij dat gemeenerhandt mette wapenen werden gedefendeert degheenen dye gesonden werden om in Indiën te handelen, degheenen dye met hemluyden handelen ende de princen ende natiën dye hemluyden den handel toelaeten, ende dat in deselve termen gelijck als luyden de‹r› resolutië[n] van de Staten-Generael, genomen soo voor als naer het Bestant, ende 't artyckel van het tractaet gemaeckt tusschen de coninghen ende de heeren Staten.'

Hyerop uytgestaen ende wederom binnen ontboden sijnde is ons bij de gedeputeerden aengesecht dat het dan nyet van nooden en was meerder te confereren; dat sij deese bijeencomste hielden voor diffinitive ende dat mitsdyen 't eerste poinct van haere last nopende de Indiën sijnde voltrocken, sij ons bedanckte van de genomen moeyten.

Den achsten Aprilis hebben wij gehadt audiëntie bij de heeren Staten-Generael[28] ende haere Hoog Mogenden rapport gedaen van 'tgunt tusschen ons ende d'Engelsche gedeputeerde tot dyen daghe toe was gepasseert, alwaer wij voorts verstaen hebben dat de heer ambassadeur Wotthon gesproocken hadde met den heer Van Oldenbarnevelt, te kennen gevende dat het poinct resulterende uyt het tractaet van de coninghen nyet opentlick in de conferentie, maer door sijne entremise bij sijne Majesteyt hadde behooren verhandelt te werden, gevende voorts eenighe hope van de besoigne te reassumeren. Is voorts bij haere Hoog Mogenden geapprobeert ende goetgevonden de voet van de besoigne in de conferentie gehouden ende geoordeelt nyet mogelijck te sijn mette Engelsche in eenighe gemeenschap te comen sonder dat men aen beyde sijden soude sijn geresolveert de trafficquen door de wapenen te mainteneren, sulcx als bij de onsen tot noch toe is geschyet. Is oock bij haere Hoog Mogenden goetgevonden dat den pentionaris De Groot hem soude laten vinden bij den heer ambassadeur Wotthon om sijne intentie naerder te verstaen.

Tot welcken eynde den voorszegde De Groot, op den 9^{en} Aprilis sijnde gegaen bij den heer ambassadeur Wotthon,[29] heeft vooreerst geëxcuseert het overleveren van het artyckel van het tractaet van de coningen als sijnde genoech ruchtbaer in dese landen, daerbij voegende dat wij nyet en hadden getwijffelt oock de gedeputeerde van sijne Majesteyt, comende expresselijck gelast op het stuck van Oost-Indiën, waeren versyen van alle stucken daertoe dyenende, ende heeft voort aen den heer ambassadeur gelevert copye van seeckere certificatie, gepasseert bij de ambassadeurs van de coninghen ten tijde van het maecken van het Bestant, mede roerende het stuck van Indiën. Waerop de heer ambassadeur verclaerde dit stuck te sijn een stuck van staet waerop sijne Majesteyt soude moeten sijn geconsuleert als best weetende d'oorsaecke dye hem hadde gemoveert om 't voorszegde artyckel in het tractaet te laeten insereren; dat oock de coninck van

27 De Engelsen sloten een gemeenschappelijke handelsonderneming zonder offensieve bedoelingen niet bij voorbaat uit: Ann. 82 (p. 220).

28 De resolutie naar aanleiding van deze audiëntie gedrukt in Ann. 84 (vgl. *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 381 n. 26).

29 Grotius overhandigde Wotton op 9 april 1615 een akte van 31 maart 1609, waarbij de afgevaardigden van de Staten-Generaal verklaarden in de weglating van het woord 'Indië' uit de artikelen 4 en 5 van het Bestand te zullen berusten, terwijl de ambassadeurs van Frankrijk en Engeland toezegden dat in het garantieverdrag ook de handhaving van de handel op Indië zou worden opgenomen. De gezanten stelden ook een memorie over de Indische handel op (*Res. SG (1576-1609)*, XIV (1607-1609), p. 666-667, 673 n. 3 en 687; L.J. Noordhoff, *Beschrijving* ..., p. 22-23).

Vranckrijck hyerop soude moeten sijn gesproocken ende dat oock notificatie soude moeten geschyeden in Spaignien voor ende aleer 't voorszegde artyckel soude mogen in 't werck gestelt werden; dat sij expresse last hadden gheensins yet toe te staen 'twelck de vreede soude mogen prejudiceren dye sijne Majesteyt hadde met Spaignien; dat oock de reden gheensins toe en lyet dat wij 't effect van ons Bestant behoudende sijne Majesteyt sijne vrede souden doen hasarderen, dye hij seyde nopende dit stuck van andere natuyre ende consideratie te sijn als ons Bestant; toonde nochtans gheen swaericheyt daerinne te vinden dat de ondersaten malcanderen soude helpen de trafficque defenderen ende dat de costen van

de fortressen gemeenerhandt souden werden gedraghen, maer dat te consenteeren tot dye termen van wapenen waervan wij hadden gesproocken expresselijck haeren last was contrariërende ende dat daerop de conferentie was afgebroocken, dye nochtans soude connen werden hervat indyen van onsentwegen daertoe instantie geschyeden.

Hyerop is gerepliceert dat onse wapenen in der waerheyt waeren defensyff omdat de Spaigniaerden ende Portuguesen oorspronckelijck waeren de assaillianten ende wij nyet en sochten eenighe dominatie, maer alleenlijck de verseeckerheyt van onsen handel; dan dat wij verstonden dat de defensie behoorde ernstelijck, voorsichtelijck ende couragieuselijck uytgevoert te werden sonder de wederpartij te laeten de keure van tijt ende plaetse; dat oock het exempel van Vranckrijck ende 't onse leerden dat het seer wel conde geschyeden dat men aen d'ander sijde van de linie hem behilp mette wapenen sonder daerom te comen in oorloch in dese quartieren; dat wij in 't gebruyck van eenighe woorden gaeren souden toonen alle accommodatie als wij maer eens conden werden in de saecke.

Alsoo voorts d'heer ambassadeur voorsloech dat de defensie gemeen sijnde evenwel eenyeder soude connen vaeren op sijn baet ende schade, is daerop geantwoort dat het interest diversch sijnde het gemeen nyet wel en soude werden beharticht, als bleeck bij de dagelijcksche contracten van admiraelschappen, doch dat men d'intentie van de coopluyden daerop naerder soude connen verstaen.

Onder andere propoosten seyde d'heer ambassadeur dat onse uytrustinghe oncostelijcker vil als de Engelsche; dat wij misschyen t'avont off morgen[30] wel souden soecken meede te deelen van haere conquesten in West-Indiën ende dat men wel conde gebruycken de woorden van defensie ende dat nochtans d'offensie stilswijgende daeruyt soude volghen.

Ten selven daghe hebben wij verstaen dat den heere Wotthon en de andere gedeputeerde waeren geweest bij den heer Van Oldenbarnevelt om hem ter handen te stellen een remonstrantie nopende de visscherije van de walvisschen ende dat sij meteene comende in propooste van de saecke in Oost-Indiën hadden verclaert gheene swaericheyt te maecken in het defenderen van de personen dye gesonden werden omme aldaer te trafficqueren, mitsgaders van de natie dye hemluyden de trafficque toelaet, alsmede in het onderhouden van de fortressen, maer difficulteerden seer het onderhout van schepen van oorloch, waerop d'heer Van Oldenbarnevelt hemluyden onderrecht hadde het eene soowel noodich te sijn als het andere.

Den thyenden Aprilis sijn d'Engelsche gedeputeerde vertrocken om de stadt van Amsterdam te besichtighen ende is met de gevolghde Paeschdagen[31] ende andere beletselen de besoigne gesurcheert tot den XXVIIIe daeraenvolgende.

Middelertijdt hebben wij verstaen dat d'Engelschen bij den heer Van Oldenbarnevelt waeren geweest,[32] haer gelatende off zij wilden vertrecken ende haer beclaegende over het lange uytstel van de besoigne; dat zij oock soo aldaer als tot Amsterdam ende in andere particuliere communicatiën hadden te kennen gegeven nyet genegen te zijn om met de onsen te comen in eene compaignie, maer wel om eenighe gabellen[33] te geven tot het onderhoudt van de forteressen in de Molucken.

Den XXVIIIe Aprilis wederom zijn gecompareert bij d'Engelsche gedeputeerden, naedat wij 't uytstel van de besoigne ten beste hadden geëxcuseert, hebben daerbenevens geseyt dat wij noodigh hadden gevonden voor te comen alle verkeerde

30 't'avont off morgen', op een of andere dag in de toekomst (*WNT* IX, kol. 1131-1132).
31 Vanaf 'met de gevolghde Paeschdagen' in de hand van Grotius. Pasen viel op 19 april.
32 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 431 n. 6.
33 'gabel', tol of plaats waar de tol geheven wordt.

interpretatiën van onse openinghe nopende de wapenen; dat wij deselve openinghe gedaen hadden op het presuppoost van sociëteyt waervan sij in haer geschrift hadden gesproocken; dat de sociëteyt presupponeerde yet gemeens, 'twelck was de traffycque; dat de verseeckeringh van deselve traffycque ende oversulcx oock van de trafficquanten ende derghenen dye de traffycque permitteren nyet en was offensyff, maer defensyff, alsoo wij ende onse vrunden waeren de geoffenseerden; maer dat de defensie moste zijn courageux ende voorsichtigh,

nyet laetende aen den vijandt de keur van plaets ende tijdt; protesterende voorts van onse goede meninghe ende intentie om't gemeene best te bevorderen. Ende hebben hemluyden om te beter te ontgaen alle verkeerde interpretatiën, dit geschrift overgelevert:[34]

'Nous tenons pour certain qu'aucune societé pour le commerce des Indes orientales ne puisse estre faicte utilement et avecq esperance de continuer ledict commerce, si ce n'est que ceux qui feront la dicte societé se resolvent à repousser conjoinctement les violences des Espagnols, Portuguais et aultres qui empeschent le trafficq avecq les princes et peuples libres, et ainsi par des forteresses, soldats, navires equippez à la guerre et en somme par toute sorte de moyens vigoureusement defendre et mettre en seureté ceux qui sont envoyez aux Indes pour y trafficquer, ceux qui trafficquent avecq eux et les princes et peuples qui permettent ledict trafficq, ce qui est le sommaire de l'ouverture par nous faicte tant par escript que de bouche.'

Den XXIXe wederom vergadert zijnde, naedat d'Engelschen ons gevraeght hadden off wij eenighe naerder voorslagh hadden geconcipieert ende wij hadden verclaert: neen, soo hebben zij van ons begeert ronde verclaeringhe, off wij met de woorden van defensie een offensyff oorlogh wilden masqueren, dan off wij alleen spraecken van een oprechte ende levendighe ofte vigoureuse defensie, alsoo zij seyden onder haer nyet eens te zijn op de interpretatie van ons geschrifte. Waerop wij geseyt hebben dat wij meenden ons schrift claer te zijn ende dat wij alsnoch verclaerden, gelijck wij oock ghisteren verclaert hadden, dat wij waeren de geoffenseerde ende oversulcx dat ons oorlogh was defensyff, maer dat de defensie moste zijn voorsichtigh ende courageux, nyet laetende aen de wederpartije de keur van tijdt ende plaetse. Waerop zij nae seecker protest van onse openinghe te verstaen alleen in termen van defensie, als last hebbende van gheensins te gaen buyten deselve termen, hebben aen ons gelevert seecker concept, luydende als volght:

'Puisque vous dittes aux discours passez sur nostre societé aux Indes n'y avoir jamais entendu qu'une vive et juste deffence, il nous semble que cela se pourroit faire en la façon comme il ensuit.

1. Par traittement mutuel et amiable en tous quartiers et lieux des Indes orientales, ainsi qu'il est convenable entre bons voisins et alliez et qui font profession d'une mesme religion, laquelle est le seul vray lien de l'unité et concorde.

2. Par une deffence et assistance mutuelle contre quiconques assaillira ou les Hollandois ou les Anglois ou leurs amis, estants de compagnie ensemble soit sur la mer ou en aucun port des Indes orientales.

3. Par l'affranchissement du chemin au traficq avec les Chinois ou aucun autre peuple indien qui refusera de traficquer avec l'un ou l'autre.

4. En fortifiant pour l'asseurance du commun traficq en lieux que les deux compagnies jugeront convenables là où le roy d'Espagne n'est pas actuellement en possession.

5. Et quand au moyen de maintenir l'utilité commune ès Molucas, il faut necessairement qu'il proviene des comoditez de ces lieux-là par quelque imposition esgale et raisonnable, laquelle doibt estre imposée là sur lesdictes comoditez à quiconques les y viendra querir.'

Welck concept bij ons sommierlijck zijnde overlopen, hebben wij geseyt daerin nyet te vinden de verseeckertheyt dye de traffycque van Oost-Indië was vereyschende, maer voor ende aleer hetselve particulierlijck te deduceren, dat wij versochten verclaeringhe op hetselve concept ende insonderheyt op het 5^{e} artyckel, te weten bij wy de directie soude zijn van het maintenement van de Molucken ende

34 De hierna volgende Franse passages, beginnend met 'Nous tenons' en 'Puisque' in een andere, onbekende hand.

't emplooy van hetgunt daertoe soude werden gegeven. Waerop zij ons geantwoordt hebben dat zij meende dat in haer concept begrepen was alle behoorlijcke verseeckertheyt ende dat zij daerin hadden gestelt het uyterste van haere last ende instructie; nopende de versochte verclaeringhe, dat zij [sulcx] souden doen wanneer wij eens souden zijn op de proportie, als bij exempel wat sij geven souden op elcke baer nagelen. Dat onse voorslagh soo excessyff soude mogen zijn dat het nyet noodigh en soude zijn dat zij haer op het vordere souden verclaeren. Wij hebben we-

derom geseyt dat wij verwacht hadden een voorslagh naer de smaeck ende de natuyre van sociëteyt, waervan bij hemluyden was gesproocken; dat wij de inconveniënten, difficulteyten, jae impossibiliteyt van eenighe articulen van haer concept hemluyden naerder souden verthoonen, versoeckende hetselve geschrift te mogen nae ons nemen, 'twelck zij ons consenteerden met conditie dat wij 'tselve souden restitueren indyen wij de saecke nyet en conde brengen tot accoord. Biddende vorder om corte expeditie, alsoo de drye gedeputeerde seyde nu ontrent drye maenden van huys te zijn geweest.

Den XXXe April zijn wij wederom verschenen bij d'Engelsche gedeputeerden ende hebben hemluyden gededuceert het naevolgende:

'[But:][35] Messieurs, pour respondre à vostre escript, vous remerciants de la peine qu'avez prinse, [nous] disons, messieurs, [que] nous avons consideré le but de nostre deliberation, qui est la seureté du commun trafficq aux Indes orientales, duquel nous sommes d'accord. [Moyen general:] Comme aussi nous avons consideré le moyen general qui nous puisse perduire à ce but, lequel nous croyons estre nostre unité. Car puisque naturellement toutes choses sont d'autant plus astueuses[36] qu'elles sont plus unies, il s'ensuit que d'autant que l'unité est plus grande, d'autant aussi nous approcherons plus à la seureté requise, et d'autant que nous nous esloignons plus du moyen propre, d'autant aussi nous nous esloignerons de la fin à laquelle nous debvons tendre.

[Moyen particulier principal:] Or puisque le plus grand empeschement de ladicte seureté nous vient de la violence des Espagnols et Portuguais, qui n'ont aultre desseing que de nous forclosre par farce dudict trafficq, il s'ensuit que d'entre les moyens particuliers le principal est la defense et l'usage des armes contre cette force. [Circuit de la defense:] En oultre puisque le trafficq requiert deux parties, une qui achette et une qui vende et que les particuliers ne peuvent traffiquer si leurs superieurs ne le leur permettent, il‹s› s'ensuit aussi que le circuit de cette defense doibt comprendre les gens d'icy envoyez pour trafficquer, touts ceux qui trafficquent avecq eux et les princes et nations qui permettent ou permettront ledict trafficq.

[Qualité de la defence:] Cette defense comme vous confessez ne doibt pas estre lasche, mais vifve, c'est à dire vigoureuse, courageuse, prevoyante, par laquelle on puisse parvenir au but qui est la seureté du trafficq; voyons asteure si vostre concept ne se tient par beaucoup d'une telle defense.

[Proportion:] La relation qui est entre l'offense et la defense nous enseigne que la defense doibt estre proportionnel à l'offense. La nature mesme nous monstre que quand deux choses agissent l'une contre l'aultre, si l'efficace de l'une est plus grande d'extension ou d'intension que l'aultre, que cette aultre d'agissante devient patissante et de patissante perissante. L'Espagnol nous assaillit ès Indes orientales partout où il peut et si souvent qu'il peut. Son desseing ne se limite ny de temps, ny de lieu, mais seulement de son pouvoir. Ceste offense universelle et continuelle ne peut estre rembarrée que par une defense de mesme nature.

[Limitation de cas fortuits, 1,2,3:] Dont s'ensuit premierement qu'elle ne peut estre restraincte à cette seule circonstance quand noz navires ou noz gens se trouveront ensemble. Car cela est fortuit. Or les desseings des sages ne s'absubjettissent pas à une si grande incertitude et principalement ilz ne se laissent pas trainer par des evenements desquels ilz peuvent disposer eux-mesmes. [Combattre apart:] Combien de fois arrivera-[t]-il que noz navires se trouvent en un mesme lieu? Et lors justement quand ilz seront ensemble l'Espagnol les viendra attaquer? Et quelle apparence,

35 De woorden tussen [] werden door Grotius in de marge bijgeschreven.

36 Het is niet zeker wat Grotius met dit (goed leesbare) woord heeft bedoeld; vermoedelijk wilde hij schrijven: 'fastueuses'.

messieurs? N'est-il pas plus croyable qu'il les cerchera quand ilz seront à l'escart? Et lors sçachants que vous seriez en danger nous irions ailleurs pour charger noz navires, vous laissants à la mercy de l'ennemy? Ne seroit-ce pas une belle amitié, une societé loyale? Ne nous adviendroit-il en tel cas ce qui est dicte par l'ancien proverbe que chacun combatant apart touts sont batus?[37] Oultre cela

37 Tacitus, *Agricola* 12, 2: 'ita singuli pugnant, universi vincuntur'.

cest article du concept requiert qu'on soit assailli par les Espagnols non pas une fois, mais à chaque fois avant que de se defendre et assister mutuellement. [Attendre l'assault:] Or, messieurs, il n'y a rien plus contraire à la prudence qu'aprèz qu'on est souventesfois assailli et qu'on cognoist le desseing de l'ennemy de continuer l'offense, on veuille ‹d'› attendre tousjours le premier coup et principalement quand on a à faire avecq un ennemy puissant, entre les desseings desquels et les effects il y a peu d'entredeux. Cecy donques n'est aultre chose que de donner l'advantage du temps à l'en[ne]my et se laisser tousjours prevenir, chose entierement dangereuse. Posez le cas que l'Espagnol appreste ès Manilles une flotte pour envahir les Molucques, attendra-[t]-on jusques à ce qu'il soit prest on plustost ira-[t]-on rompre son desseing cependant qu'il le couve?

[Exception du possedé:] Non plus ne se peut limiter la defense qui consiste en des forteresses par l'exception qu'on donne des places dont le roy d'Espagne est en possession actuelle. Ceste exception seroit bien fondée et nous seroit fort aggreable si l'Espagnol nous voudroit permettre le trafficq libre et la possession de ce que tenons. Mais qu'il fit tout le contraire. L'Espagnol donques nous oste noz forteresses et se fortifie èz lieux par nous possedez comme encore depuis la Tresve en Gilolo, et ses forteresses, ses possessions nous seront sacrosainctes? Nous verrons les nids dont nous vient la guerre et ne les oserons toucher? Il assiegera le fort d'Orenge que nous avons en Ternata quand il vouldra et nous ne nous oserons joindre pour assieger Gamallama? Ah, messieurs, quelle miserable defense, ou pour mieux dire, perte evidente. [1,2,3] Car selon les reigles anciennes il est tousjours en peur qui n'ose faire peur à son ennemy. La defense ne se peut faire comme il faut sans le droict de talion. Il faut oster à l'ennemy et les moyens de nuire et le courage. [1,2] Ainsi avons-nous asseuré les Molucques par les sieges de Mosambique et Malacca. Ainsi la prinse de Tidor a mis en liberté une bonne partie de Ternata. Et si n'eussions faict comme cela longtemps y a que tout fust perdu. Comme doncq l'article touché si avant donnoit à l'ennemy le choix du temps, ainsi cest article luy donne le choix du lieu et oste à l'assailli le moyen de diversion, partie fort essentielle d'une defence vigoureuse.

[Expression des Moluques:] Il ne suffit pas aussi de parler de maintenir les Molucques ceu caetera nusquam bella forent.[38] Il y [a] d'autres places qui aussi courrent hazard par la violence espagnolle. Le roy de Johor est attaqué souventesfois comme aussi la ville Bantam, la ville d'Achem et d'autres places necessaires au commerce; et confessent les princes et peuples desdicts lieux que sans nostre assistence longtemps y a ilz seroyent perdus. Il ne faut pas abandonner ceux-cy à la misericorde d'un vainqueur si cruel. Il ne faut pas permettre que les ruines d'un Sagunte[39] espouvantent les Indiens de nostre hantise.

[Tauxe:] La defense aussi ne se peut lier à un certain pied d'imposition comme propose vostre concept. Un grand capitaine anciennement disoit que la guerre ne [se] fit pas à mesure determinée;[40] le reiglement des armes principalement si loingtains se doibt prendre des occasions. Il adviendra qu'un temps on aura plus à faire qu'on n'aura pensé, à un aultre temps il ne faudra pas tant. Les années grasses doibvent fournir aux maigres. Souventesfois voulant trop menager on perd tout le menage.[41]

38 Vergilius, *Aeneis* 2, 438.
39 'Deliberante senatu perit Saguntum' (Livius, *Ab urbe condita* 21, 7).
40 Vgl. Thucydides, *Historiae* 1, 122, toespraak van de Corinthische gezanten tijdens een vergadering van de Peloponnesische Bond (432 v. Chr.).
41 Vgl. Terentius, *Adelphoe* 216.

[Experience:] Nous vous prions, messieurs, qu'il vous plaise adjouster foy à noz remonstrances. L'experience nous a apprins ce que disons. Au commancement de noz voyages aux Indes chacun cerchoit son proffit et fist sa defense comme il pouvoit. Nous avons receu en ce temps-là de tres grandes pertes et sans doubte eussions perdu le trafficq entier si la prevoyance de messeigneurs les Estats ne nous eust sauvé, par laquelle tel reiglement a esté faict qu'asteure la defense est unie, dont vous sçavez les effects.

[Danger:] Pensez-y, messieurs, meurement: ne faisons pas une faute irreparable. En la guerre comme on dict on ne peut faillir deux fois.[42] L'Espagnol, estant adverty d'une telle resolution comme porte vostre concept et sçachant combien noz courages et noz forces seroyent amoindries par ceste voye, aura exstirpé noz amys ès Indes avant que nous aurons le moyen de prendre une resolution meilleure.

[Conclusion:] C'est, messieurs, ce que nous avons trouvé necessaire à vous representer, vous declairants sincerement que rien ne nous seroit plus aggreable que d'entendre quelques moyens propres pour servir à l'utilité commune, seureté convenable et liaison plus estroitte entre nous.'

Ende daerbenevens hemluyden overgegeven dit geschrift:

'Nous ne desirons aultre chose que de trouver quelque moyen qui nous puisse unir de plus en plus en une societé fructueuse aux uns et aux aultres, avecq seureté convenable pour le trafficq commun ès Indes orientales, pour les gents y envoyez, pour ceux qui trafficquent avecq eux et pour ceux qui permettent ou permettront ledict trafficq.

Et pourtant trouvons vostre concept - soubs correction - defectueux comme ne nous pouvant amener à la fin desirée, ce qui se peut monstrer par plusieurs poincts.

Et pour commancer dont vous commencez, qui est la vive et juste defense, nous la trouvons necessaire voire telle qui soit vigoureuse et prevoyante, dont l'effect soit la seureté du trafficq.

Tenants pour certain qu'une telle defense ainsi necessitée se doibt proportionner à l'offense des Espagnols, Portuguais et leurs adherents, qui est universelle par les Indes orientales et continuelle.

Que pourtant ceste defense ne peut estre limitée par ceste circonstance quand les Anglois et les Hollandois sur la mer ou en quelque port se trouveront ensemble.

Ny aussi par des lieux particuliers, comme quand le concept dicte qu'on se fortifieroit ès lieux où le roy d'Espagne n'est pas en possession actuelle; et quand il dict qu'on maintiendroit l'utilité commune ès Molucques.

Ny aussi par un certain et perpetuel tauxe d'imposition sur les commoditez.

Nous croyons fermement qu'une defense ainsi limitée ne seroit ny vifve ny vigoureuse et n'apporteroit nullement la seureté requise, mais qu'au contraire l'Espagnol estant advisé d'une telle resolution auroit le moyen de ruiner le trafficq tant pour vous que pour nous avant mesmes qu'on auroit icy les nouvelles de ses entreprinses et le loisir de prendre une resolution plus saine. Comme tout cecy plus amplement de poinct en poinct a esté deduict verbalement et confirmé par de raisons evidentes.'

Waerop bij d'Engelsche gedeputeerde is geseyt dat sij wel verlangde nae een goede eenicheyt, maer dat de eenicheyt wel te groot conde zijn ende oneenicheyt veroorsaecken; dat zij wel garen soude zyen dat zij mochten comen tot offensie, maer dat haer commissie haer sulcx verhinderde; dat zij aen d'andere zijde verhoopt hadden dat wij ons souden hebben gecontenteert met haere termen van defensie, meenende dat daerinne sooveel verseeckertheyt was als de traffycque vereyschte. Dat zij nyet en waeren trachtende tot vereenigingh om haer proffijt; sij hadden tot noch toe gehandelt in Oost-Indiën ende souden 't noch wel connen continueren sonder soodaenige vereenigingh. Maer dat zij daertoe waeren gedisponeert om onse vrundschap te vermeerderen; dat zij voorts ons geschrift naerder overleyt hebbende ons op morgen souden doen naerder onderrechtinge.

Oversulcx den I^{e} May wederom bij den anderen zijnde gecomen is ons geseyt bij d'heere Wotten dat sij op ons geschrift nyet en souden seggen bij geschrifte, maer dat hetgunt zij souden seggen was geschreven in haere consciëntie. Dat zij in haer

42 *Walther* no. 35201b: 'Bis alibi forsan peccare, bello in ullo non licet'. Vgl. *ibidem*, no. 37386a1.

concept alles hadden gestelt dat haer last ende de gelegentheyt van de saecke conden lijden. Recapitulerende in 't cort de articulen van hetselve concept, doch met naelaetinghe van eenighe notable limitatiën dye daerinne werden bevonden. Seyde daerbenevens ons te willen te kennen geven dat allengskens door 't aengroeyen van onse vrundschap ende onse couragie in soo verre landen de defensie lichtelijck in offensie soude mogen veranderen; dat sij

garen sagen dat onse vrundschap naerder mochte werden gebonden. Ende soo wij haer concept met dye intimatie nyet en conden amplecteren, dat de conferentie dan haer eynde hadde ende dat sijne Edele hyer noch soude blijven om alles ten beste te dirigeren ende dat middelertijdt de andere gedeputeerden naer huys souden vertrecken om sijne Majesteyt van alles wel te informeren; dat zij ons bedanckten van de genomen moeyte ende dat hemluyden nyet leedt en was dan dat zij sooveel tijdts hadden verloren sonder yet vruchtbaerlijck uyt te rechten.

Waerop wij geantwoordt hebben dat wij ons hyelen ten hoochsten verobligeert vanwegen de moeyte ende patiëntie bij hemluyden genomen ende insonderheyt van de goede affectie dye wij in de laetste conferentiën claerlijck hadden gespeurt; dat wij alles rijpelijck hadden overleyt om ons sooveel t'hunwaerts te buygen als den welstant ende verseeckertheyt van den staet van Indië soude connen lijden, ende dat wij daerom in ons concept nyet en hadden gebruyckt eenighe termen van offensie, maer van vigoureuse defensie; dat wij wel hadden verhoopt dat zij gheen swaericheyt en soude hebben gemaeckt om 'tselve concept aen te nemen als het fundament van alle vordere besoigne ende 't eerste artyckel van het tractaet dat wij souden mogen maecken; ende soo haer last haer toelyet haer daertoe te eslargeren, dat wij zeer blijde soude zijn ende bereyt om alles voorts tot goede accommodatie te beleyden. Soo nyet dat wij achten dat het beter soude zijn de saecke noch wat rijpelijcker te overwegen als de saecke te precipiteren met een resolutie dye de saecken van Indië soude mogen stellen in peryckel. Dat den Spaignaerd zijnde geadviseert van een defectueuse resolutie grootelijck zijn voordeel daermede soude doen ende dat den lange tijdt dye passeert in 't gaen ende comen van de Molucquen ons misschyen nyet toelaeten en soude sulcx in tijdts te redresseren. Dat wij haer baden te letten op het naturel van den Spaignaerd, zijnde hoogh van desseings ende vigilant om deselve in effecte te stellen. Indyen wij nyet en conde besluyten, dat wij baden de gedeputeerde van sijne Majesteyt goedt ende favorabel rapport te doen aen sijne Majesteyt, d'heeren van sijnen raed ende andere geïnteresseerde; dat wij van gelijcke gaern soude doen aen de heeren Staten-Generael ende aen de geïnteresseerden hyer te lande.

Wederom haer ten hoochste bedanckende ende ons in haere goede gunste recommanderende.

Hyerop is ons wederom nae danckseggingе ende beleefde woorden belofte gedaen van favorabel rapport ende daerbij gevoecht dat in alle gevalle off haer verslagh nyet sulcx en waer als wij wel souden wenschen dat nochtans onse saecken daerbij nyet verargert, maer veeleer gebetert souden zijn. Ende zijn alsoo gescheyden.

Ende hebben ten selven dage rapport gedaen aen de heeren Staten-Generael van alle 'tgunt nae het laeste rapport in dese saecke was gepasseert. Waerop haere Hoog Mogenden hebben verclaert bij ons wel ende conform haere intentie gebesoigneert te zijn. Hebben ons oock belast te concipiëren een missive dye bij haere Hoog Mogenden aen sijne Majesteyt op 't afscheydt van de Engelsche gedeputeerden souden werden geschreven, ende voorts d'heer Caron[43] van alles wat in de conferentie was gepasseert particulierlijck te adviseren.[44]

Den VIe hebben wij met goedvindinghe van de heeren Staten-Generael den heer ambassadeur ende gedeputeerden beschoncken met eenighe presenten, haer biddende de saecke ten beste te willen rapporteren, 'twelck zij aennamen, ende zijn voorts gesaementlijck gegaen in de Castelainie om aldaer met den anderen een vrolijck middachmael te eten.

43 Noël de Caron († 1624), heer van Schonewalle, ordinaris ambassadeur in Engeland.

44 De resolutie gedrukt in Ann. 86.

Den bryeff bij de heeren Staten-Generael volgende ons concept geschreven was luydende als volght:[45]

45 Ann. 89 (f. 276^{rv}), in een andere, onbekende hand. Op f. 278^{r} een eerste ontwerp in de hand van Grotius.

Sire,

Nous remercions bien humblement vostre Majesté de ce qu'il l'a pleu d'envoyer vers nous ses deputez et les charger conjoinctement avecq le chevalier Wotton, son ambassadeur extraordinaire, de traicter et accommoder les differents esmeus entre ses subjects et les nostres. L'arrivée desdicts deputez nous a esté tres aggreable tant en consideration de la fin pour laquelle ilz estoyent envoyez que pour leurs propres qualitez et merites. Nous avons travaillé de les faire entrer en conference sur le faict du commerce des Indes sitost qu'il nous a esté possible de faire venir ensemble de divers quartiers ceux qui estoyent les plus instruicts des affaires qui estoyent à traicter, laquelle conference estant continuée par quelque espace de temps, tant par escript que de bouche, on nous a faict rapport de ce qui y estoit passé. Or combien que jusqu'asteure les deputez de part et d'autre n'ont sceu tomber d'accord sur les moyens par lesquels les subjects de vostre Majesté et les nostres se pourroyent unir et rallier ensemble pour ainsi maintenir et advancer ledict trafficq soubz une seureté convenable et à utilité commune, toutesfois nous sommes tres resjouis d'avoir remarqué en vos deputez une affection et desir de venir à ce but. Et partant esperons que vostre Majesté estant bien informée de tout l'estat des affaires des Indes par sa tres sage conduicte donnera à cet' oeuvre bien commencé la perfection esperée et ainsi à tant de faveurs royales adjoustera encore ce benefice que d'augmenter les liaisons d'entre ses subjects et les nostres et les estendre d'icy jusqu'à l'autre pole, et par ce moyen conserver aux subjects de vostre Majesté et aux nostres ce qui leur est deu par le droict de nature et ce qui aux nostres avecq grande perte de sang et d'argent a esté acquis devant la Trefve, depuis par ladicte Trefve a esté confirmé, de laquelle en general comme aussi particulierement de ce poinct vostre Majesté et le roy tres chrestien nous ont faict l'honneur d'estre guarands.

Et quant au faict de la pesche des balaines sur les costes de Nort, lesdicts deputez de vostre Majesté nous ont baillé certaines remonstrances, sur lesquelles nous leur avons baillé noz offres et declarations avecq copie de ce qui nous avoit esté remonstré par noz subjects et quelques enseignements y servans. Tellement que nous confions que vostre Majesté par la lecture desdicts escrits sera mieux informée de la verité du faict et de l'equité des demandes de noz subjects qu'elle n'a esté icy devant et qu'ainsi la bonté et sagesse de vostre Majesté aussi en ce poinct fera cesser toute matiere de mescontentement.

Ce que recommandants bien humblement à vostre Majesté prions le Createur, Sire, de conserver la royalle personne de vostre Majesté en tres longue et tres heureuse vie.

De La Haye, VIme de May 1615.

Bovenaan de brief staat: Au roy de la Grande-Bretaigne.

401A. 1615 mei 6. Van F. van Houven.[1]

Mijnheere de Groote,

1 Hs. Amsterdam, UB, Gj 27, eigenh. oorspr. François van Houven (Hove) was koopman te Amsterdam en bewindhebber van de Verenigde Oostindische Compagnie.

Op heden sijn vertrocken naer Amsterdam de heere borgemeester Bas, s[ieu]r Meerman ende den borgemeester Schonck,[2] ende naer Middelborch is vertrocken de borgemeester Boreel; die Godt de Heere altsaemen behouden reyse verleene.

Hiermede ben ick uwer E. seyndende dese volgende pampieren:

1. De messive van den heeren Staeten aen den heere ambassadeur Caron met de copyen van dyen.[3]

2 Bedoeld is Aelbert Fransz. Sonck uit Hoorn, een van Grotius' collega-onderhandelaars.

3 G.N. Clark en W.J.M. van Eysinga, 'The colonial conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615', in: *Bibliotheca Visseriana* XV (1940), Ann. 90 (dd. 6 mei 1615).

2. Copye van de messive van den heeren Staeten aen den voorszegde heere Caron.

3. De drye geschriften in de Fransche taele, gewisselt in de mondelinghe conferentie;[4] met oock het dobbel van deselve om te voeghen bij den pampieren die uwer E. sal seynden aen den heere Caron.

4. De minute met de copye geteekent, van den gecomitteerden van den heeren Staeten ende den gecomitteerden van de Oostindische Compagnie, adresserende aen den voorszegde heere Caron.[5]

5. Copye van de messive van den heeren Staeten aen den coninck van Groot-Bretaniën,[6] allen dewelcke uwer E. sal metten eersten gelieven te seynden op Engelant aen den voerszegde heere Caron, daerbij voegende copye van de schriftelijcke conferentie,[7] daervan uE. mij copye heeft gelevert die ick viermael sal doen copiëren ende seynden gelijck als uwer E. mij op nota heeft gegeven.

De Engelsche gecomitteerde vertrecken desen naermiddach naer Den Briele, ende met haer den heere ambassadeur Wotton, die se geleyt tot de voorszegde plaetse daer de jachte die de voorszegde heeren sal overvoeren gereet leyt.[8] Daerom ick geraeden vinde dat uwer E. met het seynden van den voorszegde pampieren geenen tijt en verliese. Ende soo daertoe aldaer geene bequaemheyt en presenteert, sou 't deselve moghen seynden op Middelborch aen den heere Boreel, die vandaer wel gelegentheyt sal vinden, want van Amsterdam seynde ick mijne brieven op Londen den meesten deel over Middelborch. Het verbael van de mondelinghe conferentie,[9] dat uwer E. voer mij soude wtschrijven ende seynden, en hebbe ick tot nu nyet ontfanghen; sult daeromme gelieven hetselve aen mij op Amsterdam met eerste gelegentheyt te seynden.

Waermeede, erentfeste, wijse, seer discrete heere, den almogenden Heere bevolen,

uwer E. dienstwillighe,
Françoys van Houven.

Desen 6 May 1615, in 's Graevenhaeghe.

Adres: Aen mijnheere/mijnheere Hugo de Groot, pensionaris ende raedt der stadt Rotterdamme.

411. 1615 juni 25. Van A. Walaeus.[1]

4 Van Houven bedoelde de drie (eigenlijk vier) Franstalige memories die in het Verbaal van de onderhandelingen met de Engelsen werden ingevoegd ('Nous tenons', 'Puisque', 'Messieurs, pour respondre' en 'Nous ne desirons').

5 Ann. 91 (dd. 6 mei 1615). De minuut is in de hand van Grotius.

6 Ann. 89 (dd. 6 mei 1615) (no. 399A, in fine).

7 Voordat de mondelinge conferentie begon hadden beide delegaties ieder zes memories uitgewisseld.

8 Vgl. Ann. 88 (p. 228).

9 No. 399A.

1 Hs. Londen, British Library, Harley 4936, f. 105-106, no. 94 (266-267 oude foliëring), eigenh. oorspr. Gedrukt in no. 411 (dl. I) en in Hugo Grotius, *De satisfactione* (ed. E. Rabbie), p.

S[alutem] p[lurimam dico]. Negotia quaedam ecclesiastica, quae necessario fuerant praevertenda et absentia affinis tui[2] ab urbe, clarissime vir, in causa sunt quod paulo tar-

461-464, op grond van A. Walaeus, *Opera omnia* (Leiden 1647-1648). Antw. op no. 410; beantw. d. no. 412 (dl. I). Antonius Walaeus (1573-1639) was predikant te Middelburg en vanaf 1619 hoogleraar te Leiden (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* II, p. 452-454).

2 Misschien één van de gebroeders Reigersbergh.

dius rescribo. Defensionem tuam quam ad me misisti[3] non tantum diligenter, sed etiam cum voluptate legi, adeo et docte et solide sententiam orthodoxam in ea affirmas et contrariam infirmas. Utinam vero Deus animum tibi illum perpetuum servet, ut similia pietatis et doctrinae monumenta nobis plura publicentur quibus veritas salutaris ab haereticorum malitia vindicetur et errorum saltem capitalium contagio sistatur. Sperem hoc pacto viam non incertam paulatim iri patefactum per quam futurae concordiae spes ecclesiis nostris tandem affulgere possit. Interim tamen, clarissime vir, quandoquidem hoc a me postulas, spero te in bonam partem accepturum, si de nonnullis ad quae inter legendum nonnunquam haesitavi te paucis monuero.

In definitione verae sententiae[4] et materiae satisfactionis Christi designatione non videtur ulla a te ratio haberi obedientiae illius quam Christus legi praestitit, quae tamen ad ius vitae aeternae nobis acquirendum ac proinde iustitiae divinae satisfaciendum omnino fuit necessaria, quemadmodum etiam a te in reliquo scripto tuo non semel indicatur, nisi fortassis quia hoc dogma a paucis controvertitur, illud in definitione doctrinae catholicae non iudicaveris collocandum, quod tamen in explicatione verum agnoscis.

Partes satisfactionis Christi duas statuis,[5] cruciatus gravissimos mortem antecedentes et mortem ipsam. In prima parte non tantum corporis sed etiam animi cruciatus a te intelligi omnino iudico; quod fortasse non inutile sit exprimi, propter eos qui quanti Christo nostra salus constiterit non satis capiunt. Ut enim nulla mors nisi maledicta, ita nulli dolores nisi cum spirit[u]alibus poenis coniuncti sufficiens lutrum[6] nostrae redemptionis esse potuerunt.

In explicatione deinde materiae[7] ipsius subinde voces quaedam occurrunt quae vim μειωτικήν non satis attento lectori prima sui specie insinuant. Pag. 5 vox ‘conabimur’[8] videtur esse hominis de argumentorum suorum firmitate nonnihil diffidentis. Pag. 11 ‘voluntaria poenae susceptio’[9] suam quoque in hoc argumento dicitur habere considerationem, cum Paulus tamen ad Hebr[aeos] 10[10] et alibi totam efficaciam mortis Christi ab ea suspendat.

Eadem pagina mors Christi dicitur sustulisse impedimentum, Dei nimirum ad puniendum peccatum ‘propensionem’, quae vox meo iudicio levior est quam ut gravitatem irae Dei adversus peccata hominum exprimat.[11] Sic pag. 41 peccata nostra dicuntur meruisse, ‘ut poena aliqua exigeretur’.[12] Pag. 38 ponis ‘causam aliquam impulsivam’,[13] [pag.] 49 ‘nonnihil solutionis’,[14] pag. 66 dicis ‘poenam ideo pluris fuisse aestimandam, quia is qui poenam ferebat erat Deus’.[15] Quae voculae,

3 Grotius had Walaeus op 5 juni 1615 een manuscript van zijn *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi* (*BG* no. 922) gestuurd. Zie Grotius, *De satisfactione* (ed. E. Rabbie), p. 21-22.
4 *De satisfactione* 1, 2.
5 *De satisfactione* 1, 15.
6 Van het Griekse λύτρον, ‘losgeld’.
7 *De satisfactione* 1, 15-19.
8 Dit woord is niet teruggevonden in *De satisfactione*; blijkbaar heeft Grotius hier Walaeus' kritiek ter harte genomen.
9 *De satisfactione* 1, 39.
10 *Hebreeën* 10: 10.
11 *De satisfactione* 1, 45; ‘propensionem’ is in deze passage vervangen door ‘affectum’. Dit laatste woord noteerde Grotius ook in de kantlijn van Walaeus' brief.
12 *De satisfactione* 5, 17; ‘aliqua’ is door Grotius uiteindelijk geschrapt.
13 *De satisfactione* 5, 5; ‘aliquam’ is weggelaten.
14 *De satisfactione* 6, 26; ‘nonnihil’ is weggelaten.
15 *De satisfactione* 8, 28; ‘ideo pluris’ is vervangen door ‘hanc inde’.

quarum aliquae in protasi, aliquae in apodosi tuorum exemplorum nonnunquam ponuntur, etsi apud aequum lectorem et Latine intelligentem facile ferri possint, cum in fine scripti tui super hac re te satis explices, tamen quia in seculum incidimus quod libenter suspicionibus indulget, videntur aut consultius omitti aut cum magis asseverantibus et efficacibus tutius mutari posse; nihil enim tam grave dici potest in hoc negotio, quod infra dignitatem huius lutri non sit aestimandum, si divina Pauli, Petri, Joannis vestigia velimus sequi.

Pag. 46 ‘acceptilationis’ vocem a Socino primum usurpari asseris;[16] quae tamen a Beza in libello quem edidit pro iustificatione per solam fidem[17] aliquoties usurpatur, quam recte iudicent ii quibus proprius huius vocis usus est cognitus; ego quid factum sit ab eo, non quam recte factum sit indico.

Ut vero de re ipsa iam dicam, argumenta nostrorum a violentis Socini torsionibus egregie vendicas et ea quae a natura et authoritate humana petuntur meo iudicio satis plene refutas, etsi fortassis erunt qui totum hoc melius omitti sint iudicaturi, quia fides christiana non natura sed Scriptura niti debet; quod ut verum et indubitatum est, meo tamen iudicio fides christiana nonnihil etiam firmatur, ubi ratio recta cum Scriptura conspirat, aut saltem eam ab hac non everti demonstrari potest, cum Paulus ipse naturae lucem veritatis Dei nomine non indignam iudicet, [ad] Rom[anos] 1,[18] et minor lux cum maiore non pugnet, etsi ab ea excedatur.

Unum tamen hic est quod ampliore consideratione omnino opus habet, utrum scilicet Deo, quem ut supremum rectorem in toto hoc negotio recte consideras, non sit insita aliqua iustitia et aequitas quae non refertur ad alium quam ad ipsum Deum, qua divina voluntas et sapientia omnino impeditur ad veniam dandam peccatori citra satisfactionem intercedentem. Agnoscis quidem facti decentiam, pag. 51,[19] sed causas illius decentiae non nisi extra Deum petis in rebus ipsis, in rerum ordine et exemplo. Videtur vero Scriptura etiam citra hunc respectum, ut sic loquar, ad extra aliquid intimae naturae divinae tribuere quod hanc intercessionem omnino exigit, quum dicit iustum esse apud Deum, ut peccata puniat,[20] item peccata suapte natura nos a Deo separare,[21] cum dicuntur oculi Domini tam esse puri, ut impuritatem intueri non possint,[22] cum ira Dei adversus peccata vocatur ignis consumens[23] et ideo et ipsi regeniti et a Deo in gratiam propter Christi satisfactionem semel admissi non nisi interveniente continua huius intercessione a peccatis quae post conversionem committuntur, absolvi possunt. Imo vero etiam aliquid amplius et magis μυστηριῶδες in Dei verbo non obscure nobis innuitur, quod scilicet natura Dei tam exactae sit puritatis, ut ne angeli quidem boni citra mediatoris interventum communionem aeternam cum eo habere possint, quemadmodum nec sancti homines in futura vita. Quod mysterium a tota fere antiquitate prima et a praestantissimis nostri aevi scriptoribus agnoscitur.

Haec eo dico, clarissime vir, ut si omnimodam illam et absolutam necessitatem non possis aperte statuere, saltem nihil ponas unde ea evidenter evertatur, nam Christus etiam ipse ad hunc modum loquitur: Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste.[24] Quibus verbis id fieri non potuisse cum humani generis salute[25] satis clare indicat.

Quod de tralatione poenarum temporalium a Davide et quorundam posterorum eius citra respectum satisfactionis Christi pag. 42 et 43 innuis,[26] ego velim a te amplius etiam perpendi, nam Christum totam maledictionem legis tulisse pro suis

16 *De satisfactione* 6, 14.
17 Theodorus Beza, *Apologia pro iustificatione per unius Christi viva fide apprehensi iustitiam gratis imputatam* ..., Genève 1592, p. 149-150.
18 *Romeinen* 1: 18-23, waar Paulus stelt dat ook de heidenen door het natuurlijk licht der rede God kunnen kennen.
19 *De satisfactione* 6: 26-27.
20 *Apocalyps* 16: 5.
21 *Jesaia* 59: 2.
22 *Habakuk* 1: 13.
23 *Deuteronomium* 4: 24; *Hebreeën* 12: 29.
24 *Mattheus* 26: 39.
25 Walaeus schrapte het woord ‘redemtione’ en verving het door ‘salute’.
26 *De satisfactione* 6, 30. Walaeus schreef in plaats van ‘innuis’ eerst ‘dicis’.

ac proinde et temporariam certo certius est, nisi fortassis hic mentem tuam non satis percepi. De Achabo et aliis impiis diversa est ratio, nam, ut recte mones, quod differtur non aufertur[27] et Deus volens ostendere iram suam multa levitate perfert vasa irae ad interitum coagmen-

27 *De satisfactione* 6, 3. Vgl. *Walther* no. 25776.

tata.[28] Quae vero in hanc rem de satisfactione[29] pro poena temporaria ex Augustana confessione ponis,[30] eiusmodi quidem non sunt, ut propterea laboratura sit christiana fides. Nescio tamen an convenienter Scripturae dici possit per opus aliquod quod Deo sua natura debetur, et quidem imperfecte bonum, opus malum antecedens compensari, nisi satisfactionis vox valde ἀκυρολόγως sumatur.

Haec sunt, clarissime vir, quae iudicio tuo paulo accuratius expendenda committo; ignosces, spero, libertati meae, quam ipse literis tuis ad me datis provocasti. Deum rogo ut spiritu suo tibi semper adsit in ecclesiae suae bonum. Vale,

tuae Dominationi studiosissimus,
Antonius Walaeus.

Datum Middelburgi, 7 Calendas Iulias 1615.

Adres: Clarissimo atque amplissimo viro domino Hugoni Grotio, syndico et consiliario urbis Roterodamensis, Roterodamum.

In dorso aantekeningen in de hand van Grotius.[31]

412A. 1615 juni 29. Van P. Scriverius.[1]

H. Grotio et D. Heinsio suis P. Scriverius s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Quod in limine Graecarum tralationum et carminum, quae illustris auctor et incomparabilis heros, ὁ μακαρίτης Scaliger, publicari a me voluit, vos hic alloquor, viri clarissimi, non fit, me Hercules, ex more pervulgato, quasi ex hac nuncupatione praemium aliquod munusve aut sperem aut captem. Non ita insanio. Faciunt enim id plerumque miseri ardeliones[2] et lucripetae,[3] sine veri ac falsi discrimine solas adulationes edocti. Hinc saepenumero

> Delfinum silvis appingunt, fluctibus aprum[4]

28 *Romeinen* 9: 22.
29 Na ‘de satisfactione’ volgt een doorgehaald ‘temporaria’.
30 In *De satisfactione* is een verwijzing naar de Augsburgse confessie niet aangetroffen. Vgl. *De satisfactione* 8, 5. Grotius beloofde Walaeus in zijn antwoord op deze brief dat hij zich over een beter alternatief zou bezinnen (no. 412 (dl. I), p. 401).
31 Grotius noteerde op de adreszijde van de brief een aantal citaten die hij voor zijn *De satisfactione* van belang achtte; het gaat hier onder meer om verwijzingen naar Livius, Cicero, Tacitus, Sallustius en Quintilianus, verwerkt in *De satisfactione* 6, 30.

1 Gedrukt (met bijlage) in *Jos. Scaligeri ... Poemata Graeca versa ex Lat., Ital. et Gall., Petrus Scriverius publicabat*, Leiden 1615, p. †2^{v}-[†6^{r}]. Deze *Poemata Graeca* vormen een afzonderlijk gepagineerd onderdeel van Scaligers *Poemata omnia, ex museio Petri Scriverii*, [Leiden] 1615. Aan de opdrachtbrief van Scriverius gaat een introductie vooraf (p. †2^{r}): ‘Viris eximiis ac prorsus divinis, dominis Hugoni Grotio iurisconsulto, exadvocato fisci Batavici, nunc reipublicae Roterodamensis syndico; Danieli Heinsio, historiarum professori publico et bibliothecae praefecto; amicis suis optimis et iucundissimis, bono reipublicae literariae natis, Petrus Scriverius dat, dicat, dedicat.’
2 Martialis, *Epigrammata* 2, 7, 8 en 4, 78, 10.
3 Plautus, *Mostellaria*, Argumentum 6.
4 Horatius, *Ars poetica* 30.

et opera alienissima magnatibus dedicant consecrantque, opera nullius fere voluptatis aut frugis, sed quae hamos imitantur et quae recte insidias, non dona vocaveris, quorum vel sola praefatio iis ipsis quibus donantur ac inscribuntur ut plurimum damnosa est et permolesta. Nam non adulatio tantummodo, sed et lucri odor haec tropica fecit.[5]

5 Petronius, *Satyricon* 88.

Has vulgi sordes et errorem sequi, viri clarissimi, putidum equidem ac me prorsus indignum putavi, ut cui iamdudum mos iste stolidissimus multum displicuerit mihique etiam nunc pastoritia fistula,[6] si quis alius, dignissimus videatur. Non ego - ut verum apud vos solens fabuler - divitum aut virorum principum arcas expugno, non benignitatem aut munificentiam cuiusquam satrapae sollicito, avaritia omni et cupiditate aut intactus aut maior. Satis mihi ex animi sententia negotium succedit, si dum ego observantiae meae qualecumque testimonium exhibeam, amicitiam mihi vicissim suam doctissimi homines impartiant et amantem redament. Fruantur alii amabili insania[7] et extorto per summam impudentiam - ne quid gravius pronunciem - bolo. Non moror, non sum invidus. Me interim animo meo obsequi ne indigne ferant. Sed obstrepant quantum volent et ogganniant. Me sane, viri clarissimi, huius iudicii mei nondum poenitet. Et, ut arbitror, recte atque ordine factum sapientioribus videbitur, quod vos, Graece et Latine peritissimos ac summos poetas, indoctis et potentioribus neglectis selegerim, quibus haec Scaligerana Poematia lub[ens] mer[ito] nuncuparem.

Vos haec cum voluptate atque etiam cum fructu legere optimeque intelligere, vos transmarinas Veneres exosculari, vos Atticas elegantias ac curiosam felicitatem admirari, vos praeclarissimum denique ac ipsi Graeciae invidendum thesaurum suis pretiis aestimare ante alios potestis. Quod caeleste opus quid ego hic commendem pluribus? Nihil tam excellens, nihil tam magnificum dixero, quin id omne minus eius maiestate ac numine futurum sit.

> Τὰς χἀριτας δ᾽οὐκ ἂν μυθήσομαι, οὐδ᾽ ὀνομήνω,
> Οὐδ᾽ εἴ μοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ᾽ εἶεν,
> Φωνὴ δ᾽ἄρρηκτος, χάλκεον δέ μοι ἦτορ ἐνείη.[8]

Sed Isaacum Casaubonum, virum saeculi primarium, - heu! quondam nostrum - potius audiamus.[9] Quibus vestras laudes pleno sinu superaddite atque ex merito pedem facundiae et ingenii laxate. Nam cum auctor esse inter vivos desierit,[10] nullus hic profecto metus est, ne adulationis suspicio iudicii veritatem devenustet aut infringat. Quare hoc agite, viri clarissimi, et me, quod facitis, amare pergite.

Dat[ae] Lugduni Batavorum, proprid[ie] Kal[endas] Quintil[es] 1615.

6 Cicero, *Ad Atticum* 1, 16, 11.
7 Horatius, *Carmina* 3, 4, 5-6.
8 Vgl. Homerus, *Ilias* 2, 488-490.
9 Zie de bijlage. Casaubon overleed op 1/11 juli 1614.
10 Josephus Justus Scaliger was op 21 januari 1609 gestorven.

Bijlage:[11]

Isaacus Casaubonus aan Petrus Scriverius, 29 juni 1604

Isaacus Casaubonus Petro Scriverio s[alutem] d[icit].

Magni Scaligeri Graeca poemata, tua cura in lucem edita, doctissime Scriveri, superioribus diebus accepi.[12] Nescio utri vestrum plus debitura sint publica studia: illine, qui sine edendi voluntate illa scripsit, an tibi, qui parentem ἄστοργον coegisti prolem agnoscere, dignissimam, ita me omnes Musae, quae tolleretur. Multum sane universum genus hominum quibus cor rite salit, tibi debet, quod vel suasore vel impulsore te tantus elegantiarum thesaurus publicam lucem aspexerit. Equidem eius levitatis non sum ut de se[r]monis illius[13] scriptis iudicium feram; quantulumcunque tamen est quod in iis literis

11 Deze brief is gedeeltelijk gedrukt in D. Baudius, *Epistolarum centuriae tres*, Leiden 1620, p. 220-221 en volledig in I. Casaubon, *Epistolae*, Rotterdam 1709, no. 400, p. 213.

12 Scriverius had reeds in 1603 een uitgave van Scaligers Griekse poëzie verzorgd. Een exemplaar van deze editie is echter niet bekend. Zie P. Tuynman, 'Petrus Scriverius', in: *Quaerendo* 7 (1977), p. 25.

13 Het Grieks.

profecimus, videmur sine arrogantia id posse nobis sumere, ut quid inter Graece loquentem et βαρβαρίζοντα distet agnoscamus. In quo si iudicii non fallimur, ita excellit hic liber, ut mediis Athenis cum Aristophane et Sophocle atque Euripide auctor vixisse queat videri. Enimvero intererat reip[ublicae] literariae extaret eiusmodi aliquod exemplum, quod εὐφυής iuventus ad imitandum sibi proponeret. Nam qui versus Graecos factitent multos scimus et semper fuisse et nunc esse; qui Graece loquantur a multis seculis repertos esse oppido paucos. Quare pro opera tam bene locata immortales tibi ago gratias, cum publico τῶν φιλομαθῶν, in queis nos semper optavimus censeri, nomine, tum etiam privatim meo, quando ita illi placuit, ut summis suis in nos meritis hic accederet tam ingens tamque insperatus cumulus, quo quidem munere nominis nostri immortalitatem, quam ab ingenio tenui nostro sperare non poteramus, nos confidimus esse consecutos.[14] Tu quoque, doctissime Scriveri, erudita illa tua epistola multum nos tibi devinxisti; qui eam benevolentiae tuae erga me significationem dedisti, ut facile omnes intelligant ab amoris abundantia, non a merito ullo nostro ea esse profecta quae nobis tribuis.

Quod me adeo obnixe rogas, ut de Critica quae polliciti sumus,[15] publicemus, agnosco etiam in eo affectus tui vehementiam; neque enim eiusmodi nostra sunt quorum caussa vos docti vadimonia deseratis. Illa autem lucubratio peculiarem habet difficultatem, cum et spinosa sit tota et quaedam in eo contineantur liberius adversus eos disputata qui scelere immani de sacra pagina audent detrahere. Adde quod otium desiderat adhuc is noster foetus, si volumus ὑπηνέμιον eum non esse. Laetatus sum nuper cum viderem Joh. Vauverium, iuvenem eruditissimum, ex parte idem argumentum suscepisse tractandum. Magis vero laetatus essem, si quae paramus omnia essent ab illo occupata, ut legitimam occasionem haberemus supersedendi ab eo labore.[16] Quod quia ab eo factum non est, dabimus φεοῦ διδόντος operam, ut tuo desiderio quamprimum satisfaciamus. Nunc Persii editionem parabamus, audebo dicere penitus novam.[17]

Vale, doctissime Scriveri.

14 De uitgave van Scaligers Griekse poëzie uit 1603 (*supra*, n. 12) bevatte een opdracht aan Casaubon. Zie I. Casaubon, *Epistolae*, p. 211a, Casaubon aan Scaliger, 29 juni 1604; Casaubon bevestigt hier de ontvangst van het 'insigne corollarium Graecorum poematum tuorum' en betuigt zijn dank voor deze 'foecundissimi ingenii tui foetus divinus' 'quod προσφωνεῖν nobis volueris'. In de editie 1615 van de *Poemata Graeca* volgt na het voorwerk de 'Florilegium epigrammatum Martialis', door Scaliger aan Isaac Casaubon opgedragen (p. 1-82). Deze Griekse poëzie was eerder, met een brief van Casaubon aan Scaliger, dd. 'VIII Kal. Sextilis 1607', uitgegeven onder de titel *Florilegium epigrammatum Martialis. Josephus Scaliger ... vertit Graece. Ad Isaacium Casaubonium*, Parijs, 'ex typographia Roberti Stephani', 1607.

15 Welk werk Casaubon hier bedoelde, valt moeilijk te bepalen. Vermoedelijk is *De critica* nooit voltooid. Vgl. 'Isaaci Casauboni vita' in I. Casaubon, *Epistolae*, p. 71 en de brief van Geverhart Elmenhorst aan Casaubon, 9 november 1602 (*ibidem*, p. 164-165).

16 Johannes Woverius (Wower, de Wouwer) (1574/5-1612) had in 1603 te Hamburg *De polymathia tractatio. Integri operis de studiis veterum* ἀποσπασμάτιον gepubliceerd. Direct na verschijning circuleerden er geruchten over plagiaat, die later opnieuw werden bevestigd door Philippe-Jacques de Maussac (ca. 1590-1650): *De polymathia* zou gebaseerd zijn op geschriften van Casaubon, met wie Woverius ooit te Montpellier in contact had gestaan. Het is de vraag of De Maussac Woverius met recht beschuldigd heeft. Volgens Casaubon zelf had Woverius met *De polymathia* in ieder geval niet alle gras voor zijn voeten weggemaaid, zodat hij het plan voor *De critica* niet wilde opgeven. Zie voor deze kwestie de inleiding van Jac. Thomasius op Woverius' *De polymathia*, Leipzig ^{2}1665, p. a2^{r}-b^{v}, en L. Deitz, 'Ioannes Wower of Hamburg', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 58 (1995), p. 134-135 en 142-144.

17 *Auli Persii Flacci satirarum liber. Isaacus Casaubonus recensuit et commentario libro illustravit*, Parijs 1605.

Madriti, ad Lutetiam,[18] propridie Kal[endas] Iul[ias] 1604.

18 Het Château de Madrid, in het Bois de Boulogne.

417A. [1615] augustus 29. Van [F. van den Sande].[1]

Vir amplissime,

Post feliciter expeditam nostrae civitatis caussam,[2] currum intra bihorium conscensuro mihi tuae reddebantur literae, quae quamvis essent gratissimae quod a te venirent,[3] longe tamen fuissent gratiores si de tuo intra proximum biduum adventu aliquam spem fecissent; nam quamvis me domum trahat meae coniugis[4] post periculosissimum abortum convalescentis desiderium, pauculos tamen dies impendissem tuae consuetudini, quae me in multis doctiorem melioremque reddere solet.[5]

Commentationem tuam de Satisfactione domino Thissio legendam dedi,[6] isque priusquam Hardrovico discederem post tria priora capita perlecta laborem valde commendavit ac promisit se nulli alteri communicaturum atque intra quatuor hebdomadas cum suo iudicio remissurum. Itaque ego domum reversus eo nomine ad ipsum scripturus sum atque operam dabo, ut omnia recte ad manus tuas redeant.

De conceptione tua circa praedestinationem[7] velim promissi memineris.

Vale, vir clarissime, coniugi officiose a me salutem.

Haghae, XXIX Augusti MDCX[V].

Adres: Ehrentfeste, hoichgeleerde, wijse ende seer voirsienige heere ...[8]

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecatalogizeerd (voorheen: 2446), eigenh. oorspr. Gedrukt in H. Grotius, *De satisfactione* (ed. E. Rabbie), p. 466-467. Frederik van den Sande (ca. 1577-1617) was burgemeester van Arnhem, raad en momboir bij het Hof van Gelderland en gedeputeerde van Gelderland in de Staten-Generaal. Vgl. nos. 312, 428 en 453 (dl. I).

2 Over welke Arnhemse zaak het hier gaat valt niet met zekerheid uit te maken.

3 Deze brief aan Van den Sande is niet overgeleverd.

4 Evermoedt van Essen.

5 Grotius kwam naar Den Haag voor de vergadering van de Staten van Holland, die van 8 tot 25 september zou duren. Zie *Res. SH* (1613-1620), p. 137.

6 Grotius had Van den Sande een manuscript van zijn *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi* (*BG* no. 922) toegestuurd. Dit (anonieme) manuscript werd door Van den Sande in Harderwijk aan de plaatselijke hoogleraar in de theologie Anthonius Thysius (1565-1640) overhandigd. Thysius (*NNBW* V, kol. 923-924) stond bekend als een gematigd voorstander van de denkbeelden van Franciscus Gomarus. Na enkele pagina's gelezen te hebben gaf hij als zijn mening te kennen dat Hugo Grotius het traktaat met steun van Van den Sande had geschreven. Pas in september 1616 deed Thysius Grotius een nietszeggend commentaar toekomen. Zie H. Grotius, *De satisfactione* (ed. E. Rabbie), p. 23-24.

7 Van Grotius' verhandelingen over de predestinatie is de bekendste de *Conciliatio dissidentium de re praedestinaria et gratia opinionum*, voor 't eerst uitgegeven in 1652 (*BG* no. 1206). Op 26 mei 1613 zond John Overall een handschrift van dit werk terug naar Grotius, niet zonder goedkeuring, maar met de waarschuwing dat de auteur zich met het geschrift de woede van de orthodoxe calvinisten op de hals zou halen. Zie no. 267 (dl. I); H.J.M. Nellen en E. Rabbie, 'Hugo Grotius, *Via ad conciliandas controversias quae inter Hollandiae ministros de praedestinatione et annexis capitibus agitantur*, edited with an introduction and notes', in: *Grotiana* N.S. 18 (1997), p. 3-53.

8 Adres en handtekening afgescheurd.

454A. 1616 april 27. Van J. van Vosbergen.[1]

S[alutem] p[lurimam dico].

Male computaveram, vir clarissime, tempora itineris tui, cum a nobis nuperrime disced(ere)s. Statueram enim ante discessum tuum coram (te) libellum supplicem offerre quem frater Mornovius[2] meo nomine tibi obtulit, cuius iustam causam pro singulari tuo in me animo minime repudiaturum confido. Iterum eundum tibi pr[a]esento,[3] te etiam atque etiam rogans, ut cum uxore et socru Reygersbergia[4] te in Zeelandiam recipias, ut honorabili vestra praesentia festum nuptialem nostrum ornes. Status autem dies est nuptiis decimus octavus mensis Maii. In hunc diem si vos huc transfertis, ingenti beneficio nos afficietis, in cuius compensationem omnia officiorum studia in vos conferre adnitemur.[5] Fretus itaque humanitate tua, qua et uxori et socrui persuadis ut nos hoc honore beent, Deum rogo ut te vosque omnes diu incolumes conservet ad gloriam suam et ecclesiae aedificationem,

tuus, vir clarissime,
Johannes Vosbergius.

Raptim. Veriae, XXVII Aprilis 1616.

Adres: Clarissimo, prudentissimo doctissimoque viro, domino (Hu)goni Grotio, reipub[licae] (R)oterodamensis syndico (...) dignissimo, Roterodamum.

454B. 1616 mei 18. Van G. van der Hoolck.[1]

1 Hs. Leiden, UB, BPL 1886, eigenh. oorspr. Johan van Vosbergen diende in het stadsbestuur van Veere. In 1625 zou hij Jacob Campe († 1625) opvolgen als gecommitteerde raad van Zeeland (no. 455 (dl. I) en no. 954, in dit supplementdeel; *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 535).

2 Johan van Vosbergen had twee broers, Caspar, van 1609 tot 1626 raadsheer in de Hoge Raad, en Josias, rekenmeester van Zeeland. Hun 'frater' Mornovius was vermoedelijk dezelfde als de 'Joannes Mornau Middelburgensis', die op 12 oktober 1593 in Leiden filosofie ging studeren (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 38). Een aan de Vosbergens geparenteerde 'Mornou' of 'Mornau' komt in de brieven van dl. III voor als een 'neef' van Maria van Reigersbergh.

3 De lezing van deze vier woorden is onzeker; waarschijnlijk bedoelde de briefschrijver: 'ik stel voor dat u opnieuw (naar Zeeland) gaat'. Maar het is ook mogelijk dat hier gelezen moet worden: 'Iterum dandum (libellum) tibi pr[a]esento', o.i.d.

4 Maria van Reigersbergh en haar moeder Mayken Claes (Maria Nicolai).

5 Vanwege de slechte gezondheid van zijn vrouw kon Grotius niet op het verzoek van Van Vosbergen ingaan; zie no. 455 (dl. I).

1 Hs. Amsterdam, UB, RK III C 3, nos. 150-152, eigenh. oorspr. De brief bevindt zich in een dossier 'Questie van de laeckenen ende tarre met de Engelschen' (nos. 146*-239). Gerridt van der Hoolck was lakenkoopman te Utrecht. Uit naam van het gilde ter plaatse verzocht hij Grotius om met landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt in de Staten-Generaal een afdoende regeling tot stand te brengen voor de geschillen tussen de Merchant Adventurers te Middelburg en de Nederlandse lakenhandelaren over de invoer van geverfde Engelse lakens en over de tarra (verrekening van gebreken in de geleverde waar). Zie nos. 480A en 487A; *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 708-709, 712-713 en 714-715, en N.W. Posthumus, *De nationale organisatie der lakenkoopers tijdens de Republiek*, p. 108-174.

Eerentfeste, wijse, seer voorsienige heere,

Alzoo wij gemene lakencoopers soo van Suyt-Hollant alsmede vuyt onsen Stichte van Utrecht nu onlancxs voor eenige dagen - gelijck uE. wel is bewist - metten anderen zijn geweest in 's Cravenhage, vuyt oorsaecke hier te lanck om te verhalen ende die uE. ten

deele bij den onsen - aen uE. gesonden - genoechsaem sijn te becennen gegeven, vindende alzoo goedt nademael wij voor seecker hielden dat het toch alles door de cloeckheyt ende het advys van menheer van Oldenbarnevelt, advocaet ende eerste raedt van Suyt-Hollant, zoude‹n› werden gedirigeert, ende diensvolgende uE. goeden raet - dewijle hare Hoogh Mogentheden om voorvallende saecken meest waren vertogen - hierinne van doen hadden, te meer alzoo ons seecker bericht was gedaen dat uE. bij den welgemelten heere veele vermocht, alsmede wetende alderbest ende in wat forme men den onsen ondertusschen met goede bequaemheyt saude‹n› breydelen, aengemerct wij grootelijckxs onder malcanderen beducht waeren dat, door eniger al te groote gierichеyt, der Engelsche ongefondeert voornemen zoude‹n› ingebroocken hebben, soo hebben wij met groote aengenaemheyt het compromis bij uE. ingestelt[2] (g)eapprobeert ende metten anderen belooft dat eenyder hetselfde in zijne stadt ofte steden soude laten onderteeckenen.

Tot welcken eynde verstaen hebbende dat die van Amsterdam ende Rotterdam hetselfde al datelijcken hadde voltogen, wij alhier t'Utrecht - met advys van onse borgemeesteren die hetselfde mede laudeerden - terstondt hebben gevolcht. Ende darenboven vier vuyt den onsen gehaert,[3] d'welcke wij gesonden hebben in alle de steden van het Sticht, alsmede tot Culenborch, Vyanen ende Isselstayn. In welcke steden wij elcxs mede een copye hebben doen exhiberen, die deselfde lesende vrijwillichlijcken ende sonder enich tegenseggen mede hebben onderteeckent. Nu ondertusschen, seer voorsienighe heer ende vrindt, alzoo wij uE. vertrouwen te weesen een recht lieffhebber ende voorstander onser landen welvaeren alsmede de vrijicheden derselven, soo bidden wij uE. vrindelijcken toch te willen vigileren, wanneer het nu den bequaemsten tijt sal weesen, alles op het gevoechgelijcxste - gelijck wij uE. goede voorsichticheyt daerin vertrouwen - met menheer van Oldenbarnevelt hetselfde toch eens te willen communiceren, ten eynde wij in eene zoo loffelijcke neringe sulcken grooten inbrueck niet mochten toestaen.

Want de saecke wel ingesien zijnde ende op het scerpste geëxamineert, soo is deselfde raeckende de hooftneringe van ons gantsche lant. Aengemerct dat desen inbrueck grootelijcxs zoude‹n› quetsen de welvaert van het merendeel aller goeder borgeren ende consequentelijck een groot getal van de ingesetenen deser landen ende dat oversulxs door het quetsen derselven des lants middelen grootelijcxs zouden werden geswact. Want het niet vuyt te spreecken en is de menichte der persoonen die door het bereyden, verruwen[4] als andersins haren cost bij deselfde neringe moeten winnen. Over hetwelcke wij laeckencopers in 't gemeen noch de meeste scade zoude lijden - voor soveel de neringe ten principale aengaedt -, want in plaetsen daer wij tot noch toe onse laeckenen hebben doen verruwen nae ons welgevallen, ende dat al sulcke colueren als wij vonden gebreck te hebben, soo souden wij integendeel - wanneer d'Engelsche tot haer voornemen quamen - het meerendeel ongadinge moeten coopen.[5] Ick late staen dat de Engelsche verruwen met de onse gantsch niet overeen en comen, jae dat meer is - alsoo nu onlancxs tot Amsterdam van enige lakenen bij den officier aengeslagen - door de proeve daervan bij de waerdeyns gedaen t'enemael valsch te weesen sijn bevonden, alzoo

2 Vermoedelijk wordt hier gedoeld op een plakkaat, dd. 27 augustus 1615, ter aanvulling op het plakkaat van 16 oktober 1614 (*Groot Placaet-Boeck* I, 2e boeck, kol. 1170-1173; vgl. *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 449 n. 16).

3 'haeren', bij loting verkiezen, aanwijzen. Tot in de 18de eeuw bleef het woord 'haring' in gebruik ter aanduiding van de wijze van verkiezing der Edelen in de Staten van Utrecht (*WNT* VI, kol. 358, i.v. 'heeren').

4 'verruwen', verven.

5 Als de Engelsen hun zin kregen, zouden de Nederlandse kooplui het grootste deel van de (geverfde) Engelse lakens tegen hun zin moeten afnemen.

ick achte dat uE. mede door de monsters daervan verthoondt claerlijck hebt connen sien. Een saecke voorwaer, die geensins en is te dulden.

Behalven dat dan noch sonderlinge wel behoort in consideratie genomen te worden alle de commerciën die duer deselfden lakenhandel in dese onse landen bestaen, als daer is pastel, crap ofte mede, indigo, cossenilge, aluyn, wijnsteen ende versceyden andere stof-

fen,[6] d'welcke niet alleen mettertijt vuyt dese landen in Engelandt en souden werden getransporteert, maer van gelijcken mede de cooplyeden derselven. Want men seyt voor een out spreeckwoordt: het wilt wil weesen daer het gejaecht wordt. Waertoe daer dan noch comen alle de retouren van veele ende versceyden coomantscappen ofte waren, alsmede zijn alle de sijde ende linnen laeckenen, veelderley specerië̈n, wijnen ende drogisterië̈n ende versceyden andere waeren, die ick al t'samen hier niet can verhalen ende alles aen deselfde comantscap appenderen, alle hetwelcke door sulcken inbrueck verminderende, het mede geen cleyne scade soude geven [aen] de generale middelen deser landen, ende oversulxs al te onverdragelijcken last, jae genoechsaem een dvanck onser neringe soude weesen, die nochtans in allen deelen behoort vrij ende onverhindert te blijven.

Op hetwelcke alles dan wel gelet zijnde, alhoewel sijn Magesteyt van Groot-Britaingniën in sijne landen ende tot conservatie van sijn onderdanen mach ordonneren ende statueren 'tgene sijn Magesteyt best ende nuttelijcxste dient, soo en behoort nochtans sijne Magesteyt hetselfde dese landen ofte onderdanen derselfde niet op te dringen, daer onse hooch mogende heeren Staten-Generael geen minder sorge en hebben te dragen om te preveniëren dat sulxs met de beste middelen ende vrintscap mach werden verhindert, welcke vrintscap nimmermeer beter can onderhouden worden dan dat men elck laet coopen wat hem proffytabelste ende dienelijcxste is. Want alhoewel zijluyden nu vooreersten maer souden versoecken het 10^{e} laecken geverruut te vercoopen, zoo soude het nochtans van tijt tot tijt soo indringen - gelijck sij genoechsaem laten verluyden - dat het in 't eynde wel op de helfte, jae het meerendeel soude coomen. Waervan wij meede een genoechsaem exempel hebben van den terra eertijts door goede ordonnantie in trayn wesende tegen de gebreecken der laeckenen, d'welcke allenskens ende mettertijt van trap tot trap zoo is ingebroocken dat se nu genoechsaem in 't geheel afgescaft is, grootelijcxs streckende tot scande - hetwelcke ick belijden moet - van ons allen, ende daer wij al vrij wat te slecht in sijn geweest om ons alsoo het net t[e] laeten over het hooft trecken. Een saecke voorwaer, die ons geen cleyne scade geeft. Waervoren wij alhier voor sooveel ons aengaedt ende die daer wel eenstemmich in waren ons grootelijcxs hebben te beclagen. Verhopende nochtans dat wij laeckencopers in 't gemeen eenmael ons wonde voelende ende de interresse die wij sedert dien tijt daerbij hebben geleden, eens moet nemende eendrachtelijcken metten anderen aen hare Hooch Mogentheden zullen aenhouden dat alle voorgaende, soo goede ende oude ordonnantiën eens wederom door een expres ende scerp bevel haerder Hooch Mogentheden op een nieus sal mogen werden geordonneert. Ende voorwaer, soo sulxs niet en werdt voorgecoomen, zoo hebben sijluyden daerduer een middel waerduer sij hunselven mettertijt sullen verrijcken ende den onsen allenskens hare middelen vuytputten.

Alzoo dat ick voor seecker houde dat bijaldien hare Hooch Mogentheden dese saecke van den terra wat naerder examineerden, dat hare E. selfs nae hare wijsheyt wel bevinden souden dat het een saecke is die niet alleene en is streckende tot groote oneere ende miscredyt van hare E. oude ende goede gegevene ordonnantiën, maer dat het principaelste is, selfs tot groote cleynachticheyt haerder Mogentheden.

Waeromme, seer wijse, voorsienige heer ende vrindt, ick desen aen uE. addressere, om uE. vanwegen onse stadt van Utrecht ende diensvolgens mede vanwegen onse provintie hartelijcken te bidden - ende dat vuyt liefden die ick weete uE. ons beminde vaderlant sijt toedragende - den tijt door uE. goede discretie doch waer te willen nemen om alsoo dese onse gemeene saecke met menheer van

6 Pastel, krap of mee (mede), indigo, cochenille, aluin (‘die men noemt foelie of glas’) en wijnsteen waren stoffen die door de wolververs werden gebruikt.

Oldenbarnevelt eens te willen communiceren, om ons alsoo, vuyt den welgemelten heere den tijt verstaen hebbende ende wanneer wij bequaemste daerin sullen vervolgen, 'tselfde daernae vuer te scrijven als hiervoor noch eens is gebeeden, uE. tot een besluyt biddende, al bin ick hierinne wat te lange van redenen, 'tselfde vanwegen mijnen ijver voor geëxcuseert te houden; behalven dat wij Duytschen al vrij wat meer omredenen moeten gebruycken, die ick achte dat in het Latijn corter zouden connen geseyt worden.

Bevelende uE. hiermede, eerentfeste, wijse, seer voorsienige in scuts der Alderhoochsten, uut den naem ende vanwegen ons gemene gilt,
uE. dienstwillige,
Gerridt van der Hoolck.

Gesc[reven] in Utrecht, den 18^{en} Mey 1616.

Adres: Achtbaren, wijsen, seer voorsienigen ende hoochgeleerden Hugo Grotius, eerste raedt ende pens[i]onarius der stadt Rotterdam. Bringer loon.

473A. [1616, najaar]. Van G.A. Bredero.[1]

Mijnheere,

Onsen ghelaurierden poët en welwaardigen drossart van Muyden, Pieter Cornelisz. Hooft, seydt yewers in zijn princelijck en lieflijck spel van Granida aldus:

> Hoewel een edel hert van uytghenomen sinnen
> All' edel herten vroom en deughdsaam moet beminnen,
> Soo heeft nochtans natuur ghehecht aan ons ghemoet
> Een treck die verre d'een voor d'ander kiesen doet.[2]

En dat mijns achtens meest doordien der yet goddelijcx in 's menschen ingewanten is dat de verkiesinghe veroorsaackt, beneffens dat soo baart ghelijckheydt van sinnen en zeden een onderlinghe vruntschap, hetwelcke ick in de ondervindelijckheydt bespeure. Want het schijnt of de gelijckghesinde zielen gemengschap en gemeynschap hebben gehadt, aleer sij haar in de aartsche herbergen begaven en dat sij daarover, wanneer sij den anderen hier ter werelt in dese vervalb're lichamen gemoeten, de hemelsche kennisse en ommegang met nieuwe vruntschap weder soecken te vernuwen. Hoe swaarlijck, maar hoe heughlijck is 't eender te treffen onder soveel duysenden, daar wij eenige gelijckheyt des gemoets inne vinden? Voorwaar onder de salicheden der tijdelijcke dingen en is voor het sterffelijcke geslacht een warachtigh en ghetrouw vrunt de minste niet.

Datter yet krachtighs in ons verborghen is 'twelck sekere voor- en meer genegentheyt tot d'een of d'ander in ons werckt, heb ick selfs - indien 't mij gheoorloft is te segghen - in mijnselven ende anderen bemerct. Want eer ick den roemruchtigen Griecschen ende Latijnschen leermeester Daniël Heyns en den vermaarden en warachtigen gheschichtschrijver Peter Schrijver,[3] mijne vrunden, oyt sagh of kon, heb ick haar gemint en ghelieft; en sijlieden hebben mij wel gewilt, eer ick oyt voor haar verscheen, door 't heymelijck verstandt der sprakeloose geesten. Daar ick mij

1 Gedrukt in *G.A. Brederoos Treur-spel van Rodd'rick ende Alphonsus*, Amsterdam 1616. Vgl. *G.A. Bredero's Rodd'rick ende Alphonsus*, ed. C. Kruyskamp, Zwolle 1968, p. 71-73. Zie voor de datering van deze opdrachtbrief G. Stuiveling, *Memoriaal van Bredero. Documentaire van een dichterleven*, Culemborg 1970, p. 148-150 en *infra*, n. 4.

2 *Gedichten van P.C. Hooft*, ed. F.A. Stoett (Amsterdam 1899-1900), II, p. 190 (*Granida*, r. 1254-1257).

3 Daniel Heinsius en Petrus Scriverius.

niet verwaandelijck in verhovaardighe, maar daar ick mij innerlijck dapper in verblijde, vermits hare beleefde zielen mij wat deels in haar gunste gunnen. Van welcke eerwaardighmakinghe ick oock hertelijck bedanck den zeer geleerde ende grootgheestige Rutgertsius, raatsheer des koninckx van Sweden,[4]

4 Johan Rutgers Wijnandsz. (Janus Rutgersius Vinandius) (1589-1625) reisde in mei 1616 vanuit Zweden naar de Republiek; als commissaris, hofraad en extraordinaris ambassadeur bepleitte hij op 20 oktober 1616 in de vergadering van de Staten-Generaal de toekenning van een lening aan Zweden (Schutte, *Repertorium* II, p. 487-488 en *Res. SG (1610-1670),* II (1613-1616), p. 711-712).

ende voornamelijck u, mijnheere! Die om u hooghe wetenschap ende van Godt begaafde wijsheydt terecht den naam van Huygo de Groote voert. O, cieraat der Nederlanders! O, kroondragher der welspreeckenheydt! Die om u sesthien jaaren wierdt medegenomen tot een pronck in Vranckrijck, van de voortreffelijckste ghesanten der machtighe heeren Staten,[5] alwaar ghij u woordt doende voor dien grooten koningh Hendrick so hooghvliegent en so wel dat de vorstelijcke mont riep: Siet daar het wonder van Hollant! O, waarachtige spreuck! En waardigh van so heldtachtigen prins ghesproken te worden. O, groote man! Hoe goedt en hoe gunstigh was mij 't gheluck doe 't mij troonde tot u lijff'lijcke tegenwoordigheyt, doen u wijse mont mijn borst stroockte met lieffelijcke ende hooghverwonderwaardige woorden? So haast en sagh ick niet het blickeren en blakeren van u heldere glase vensteren van u gheest, of ick bekende met eerbiedigheydt de grootheydt en waardigheydt van u edele ziel, die uyt Godt geboren is om te overtreffen alle volcken ende tongen, van wiens gheleertheydt haar ontsetten en verbasen met erkenningh de verstandighste van onse eeuwe. O, gheluckigh, over-luckigh Rotterdam, die met sulcken blinckenden dyamant meught brommen.[6] Maar noch gheluckigher zijn se die u daghelijcks gheselschap moghen ghenieten; ja, die in u dienst haar leven moghen endighen.

Teghen mijn danck - waarde heere! - moet ick mijn penne bedwinghen ende de stomme spelen, uyt vreese van de nijdighe; en oock soo ben ick meer als wel verseeckert dat ghij niet en zijt gedient met lof of liefkoserijen. Daaromme soo bid ick u endeling dat ghij mijn groote vrijmoedigheydt en dit mijn wedupennincxken[7] in 't goede nemen wilt, dat is - het treurspel van Rodderick en Alphonsus - soverre mij dit na wensch mach geschien, soo sal ick mij grootelijcks aan 't gheluck verbonden achten en u, mijnheere, een eeuwighe danckbaarheyt schuldigh blijven, hetwelck ick vertrouw dat mij van u deughdelijcke beleeftheyt niet en sal gheweygert worden, verhopende dat ghij met mijn feylen vriendelijck leven ende den Duytschen altemets wat toegheven sult; op dit geloof sal ick den dagh over mijn spel laten gaan,[8] denckende dattet onder u geleyde vrij en veyligh wandelen en wesen sal.

Hiermede wil ick uE. bevelen in de ghenadighe bescherminghe van den onsterffelijcken Godt, die wil uE. verleenen 'tgheen uE. tot salicheyt mach strecken, ghelijck uE. van herten wenscht,

uwen onderdanighen dienaar ende vrundt,
G.A. Bredero.

Adres: Den edelen, erentfesten, hooghgeleerden, welwijsen, seer voorsienighen heere, mijnen heere D[octor] Huyghe de Groot, eerste raadt en pensionaris der stadt Rotterdam.

5 In 1598 was Grotius met het gezantschap van Justinus van Nassau en Johan van Oldenbarnevelt naar Frankrijk gereisd.
6 'brommen', pralen.
7 'wedupennincxken', schamele gave (*WNT* XII, kol. 1107 en XXIV, kol. 2405).
8 'sal ick den dagh over mijn spel laten gaan', zal ik het stuk publiceren.

478A. 1616 oktober 15. Van D. Graswinckel.[1]

Amplissimo spectatissimoque viro, d[omino] Hugoni Grotio, s[alutem] p[lurimam dico].

Cum, vir undecumque doctissime, nullum sit tam angustum beneficium quod non

1 Hs. Delft, GA, hs. 38 B 4: 33, eigenh. oorspr. Zie voor de briefschrijver *NNBW* III, kol. 489-490 en D.P.M. Graswinckel, *Graswinckel. Geschiedenis van een Delfts brouwers- en regenten-geslacht*, p. 90-117.

benignus interpres extendat,[2] omnino quoque nullus dubito quin meae quoque theses, quibus inclytum atque illustre tuum nomen praefixi, gratae sint futurae.[3] Tibi itaque, viro incomparabili, saeculi nostri Varroni,[4] penes quem doctorum consensus literarum principatum esse voluit, studiorum meorum futuro - ut spero - Maecenati et promotori, cuius ductu auspiciisque famae viam ingredi aliquando possim, hasce de Politiarum initiis theses l[ibens] m[erito] inscribo, ex animo, ex officio, quia cupio, quia debeo. Debere cupio, ut accepisse beneficium videar, cupere debeo, ut gratus accepisse. Tu vero, vir incomparabilis, saeculi Varro, future Maecenas, quod cupio cape, quia debeo; quod debeo cape, quia cupio, pro animo officium aestimans; et quemadmodum quae per pellucens vitrum aspiciuntur, videntur esse grandiora, ita quae in munusculo hoc parva sunt, ea assumtis amoris specillis maiora tibi videantur.

Vale, literarum literatorumque praesidium et decus, tuumque Graswinkelium, qui te admirabundus suspicit submissaque reverentia veneratur, in clientum tuorum numerum recipe,

tuus ex asse,
Theodorus Graswinkel.

Dabantur die 15 Octobris anno 1616.

Dedissem has eodem die deferendas ad D[ominationem vestram], sed incommodum intelligebam D[ominationem vestram] Hagae in consessu illust[rium] Ordinum esse, quare cum ex avunculo Basio[5] intellexissem die Sabbati discessuros Ordines, has quamprimum potui ad D[ominationem vestram] deferendas dedi.[6]

Adres: Amplissimo, spectatissimo ac plane incomparabili viro, d[omino] Hugoni Grotio, Roterodamensis reipublicae syndico. Per amicum.

2 Seneca Minor, *De beneficiis* 2, 28, 4.

3 Op 19 september 1614 had Dirck (Theodorus) Graswinckel (1600-1666), dertien jaar oud, zich aan de Leidse Academie laten inschrijven om letteren te studeren (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 117). Hij zal dus vijftien of zestien jaar oud geweest zijn toen hij in het openbaar disputeerde: *Theses de politiarum initiis, quas Deo duce et auspice sub praesidio ... Petri Bertii, in Lugdunensi Lyceio philosophiae practicae professoris ordinarii, pro ingenii modulo defendere annitar, Theod. Graswinkel Delphensis, ad diem 22 Octobris* ..., Leiden, 'excudebat Godefridus Basson', 1616 (exemplaar aanw. in Niedersächsisches Staatsarchiv, Bückeburg, Fürstlich Schaumburg-Lippische Hofbibliothek, FHB Ae 77, Nr.V). Later zou Dirck Graswinckel Grotius in Parijs assisteren bij de redactie en uitgave van *De iure belli ac pacis*, Parijs 1625 (*BG* no. 565).

4 Marcus Terentius Varro (116-27 v. Chr.) stond bekend als de grootste Romeinse geleerde.

5 Johan Basius (1574-1645), een broer van Graswinckels moeder Tyette Basius, lid van de Rekenkamer van Holland. Graswinckel had zijn stellingen behalve aan Hugo de Groot ook aan deze oom opgedragen.

6 De Staten van Holland vergaderden van vrijdag 30 september tot zaterdag 22 oktober, op welke dag de vergadering uiteen zou gaan (*Res. SH* (1613-1620), p. 175). Graswinckel wilde dus bereiken dat zijn brief vóór zaterdag 22 oktober in Den Haag zou aankomen. Dat was ook de dag waarop hij zijn stellingen zou verdedigen.

480A. 1616 oktober 23. Aan J. van Oldenbarnevelt.[1]

Mijnheere,

Ick hadde wel gewenscht dat mijne dispositie[2] mij hadde toegelaeten met uwe Ed. op eenighe saecken, ende onder anderen de laeckenneringhe betreffende, naerder te communiceren. Dan ben verblijdt geweest uyt de gedeputeerden, ter dachvaert gecompareert hebbende, te verstaen de goede hoope van accommodatie op deselve saecke. Hoewel ick nu nyet en twijffele off uwe Ed. is, soo door zijne eygen wijsheyt ende voorsichticheyt als door de advysen van de steden, volcomentlijck geïnstrueert van alles hetgunt in desen soude mogen comen in consideratie, soo en heb ick evenwel nyet connen naelaeten ten dyenste van de gemeene saecke schriftelijck te doen hetgunt ick andersins gaeren mondelingh hadde gedaen. UEd. sal dese mijne concepten nae zijne gewoonelijcke discretie ten beste duyden ende deselve corrigeren ende gebruycken nae zijn goeddunken.

Mij dunckt dat de defecten van het placcaet van het jaer 1614[3] met minder offensie ende hetselve effect connen gerecht werden bij interpretatie als bij nyeuwe publicatie. Nopende de tarra is in mijn concept meest gevolcht het accoord van den jaere 1604,[4] met vermijdinghe van eenighe redyten ende weynigh veranderingh. Ick meene noodigh te zijn dat dit werde gestelt bij maniere van placcaet ende nyet bij maniere van accoord, om minder veranderingh onderworpen te zijn; tot welcken eynde ick oock twee articulen uyt de placcaeten van 1591 ende 1592 daerbij hebbe gevoecht,[5] begrijpende nyet soozeer eenighe nyeuwe dispositie als sanctionem legis. Dat nyet alle steden, maer de notabelste, tot het maecken van de tarra werden gecommitteert, meen ick dat d'Engelschen contentement sal geven ende dunckt mij sterc te accorderen met het placcaet van 1591 ende met de usantie daerop gevolcht.

Uwe Ed. sal mij desen ijver gelyeven te beste duyden ende de fauten dye daerinne souden mogen zijn begaen, mijne indispositie toeschrijven, dye ick hoope dat door Godes hulpe, voorsichticheyt van de medicijnen ende goede gehoorsaemheyt mij, is 't nyet soo haest, ten minste mettertijdt sal verlaeten ende mij alsoo occasie geven om Godt te bidden om uwer Ed. langh leven ende gesondtheyt ten dyenste van de landen, ende te bethoonen dat ick ben volgens mijne schuldighe plicht,

uwer Ed. zeer ootmoedighe dyenaer,
H. de Groot.

Tot Delff, den XXIII Octobris 1616.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Johan van Oldenbarnevelt, inv. no. 2002 (voorheen no. 2619a), eigenh. oorspr. Gedrukt in A.J. Veenendaal, *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden* ... III, p. 234-235.
2 Grotius herstelde te Delft van een zware koortsaanval (no. 481 (dl. I)).
3 Plakkaat van 16 oktober 1614, in *Groot Placaet-Boeck* I, 2e boeck, kol. 1170-1173.
4 De 'Provisioneele voorwaarden, tusschen de lakenkoopers en de Merchant Adventurers betreffende den verkoop van lakens vastgesteld' van 14 februari 1604, gedrukt in N.W. Posthumus, *De nationale organisatie der lakenkoopers tijdens de Republiek*, p. 106-107.
5 'Placaet van den tarra op 't stuck van de Engelsche laeckenen' van 20 september 1591; 'Placaet innehoudende ampliatie ende verklaringe van den bovenstaenden placate ende ordonnantie' van 25 maart 1592 (*Groot Placaet-Boeck* I, 2e boeck, kol. 770-775 en 774-776). Twee dagen nadat Grotius deze brief schreef volgde het plakkaat van 25 oktober 1616 (*ibidem*, kol. 776-779).

Adres: Aen mijnheere/mijnheer van Oldenbarnevelt.

487A. 1616 november 30. Van J. Splinter en G. van der Hoolck.[1]

Mijnheere,

Bemerct hebbende het groote devoir hetwelcke uE. door het versoeck van ons gemene lakencopers in het regard van het differendt tusschen die van de Natie ende ons - anders genaempt Marchans Adventuriers - hebt tewegegebracht, soo en connen wij - als onsselven grootelijcxs verplicht houdende - uE. nimmermeer genoech ten vollen daervooren bedancken, te meer gesien hebbende den sooberen staedt van uE. indispositie ende evenwel niettegenstaende d'selffde noch sooveel door uE. arbeyt ende goeden raedt, mitsgaders door uE. scriftelijcke remonstrantie hebben vercregen dat de edele ende hoochmogende heeren menheeren de Staten-Generael - ten vollen daerdoor onderricht zijnde - ons hebben verleendt alle hetgene - jae meer - hetwelcke wij oyt hadden verhoopt.[2]

Nu aengesien ick aen uE. mede voordeesen deselfde onse saecke vanwegen ons gemene ghilt dese onser stadt Utrecht op het hoochste door mijn scrijvens hebbe gerecommandeert,[3] soo hebben d'selfde als voordesen gehoort hebbende het rapport van uE. persoon van ons aen hunluyden gedaen niet connen onderlaten uE. met een cleyne gratuïteyt - ende dat voor uwen swaren arrebeyt - te begroeten, uE. sendende bij desen - ende dat door aenscrijvens aen onsen seer goeden vrundt sieur Hans Prins, de schoonsoone van onsen deecken, die desen als principael onderteeckent heeft - eenen cleynen vergulden kop, uE. biddende - hoewel uwer E. verstandt, wijsheyt ende goeden raedt meerder eere toebehoorde - hetselffde in dancke te willen aennemen, ons niettegenstaende ons evenwel noch altoos verplicht houdende t'uwer E. goede dienste.

Bevelende uwer E. mits desen in de heylige protexie des Alderhoochsten,

wt den naem ende vanwegen de gemene lakencopers,

Jan Splinter, m.p.
Gerridt van der Hoolck, m.p., 1616.

Datum Utrecht, desen XXX^{en} Novembris anno 1616.

Adres: Eerentfesten, wijsen, seer voorsienigen ende hoochgeleerden heere, menheer Hugo Grotius, pensionaris ende eerste raedt der stede Rotterdam.

1 Hs. Amsterdam, UB, RK III C 3, nos. 173-174, eigenh. oorspr., in de hand van Gerridt van der Hoolck, met eigenh. ondertek. van Jan Splinter en Van der Hoolck. De brief bevindt zich in een dossier 'Questie van de laeckenen ende tarre met de Engelschen' (nos. 146*-239). Vgl. no. 454B.

2 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, II (1613-1616), p. 712-713 en N.W. Posthumus, *De nationale organisatie der lakenkoopers tijdens de Republiek*, p. 165-167.

3 Van der Hoolck zal hier doelen op no. 454B.

509A. 1617 mei 20. Van de Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit te Amsterdam.[1]

Hoochgeleerde, wijze, voorzienighe, seer discrete heere,

Alsoo wij uwe E. dienste gebruyckt hebben in den processe bij onzen advocaet[2] vanweegen de hooghe mooghende heeren Staten-Generael deeser Vereenichde Nederlanden voor den Hooghen Raedt gesustineert als verweerder teghens Pauwels Flecke vanweeghen heere Johan Lange, raedtspersoon tot Stettin, ende consorten, eysschers,[3] bedancken wij uw E. voor desselfs goede debvoiren ende besoignes, daerinne gedaen, met toeseyndinghe - bij brenger deses - van twee silveren vergulden coppen, versoeckende dat uw E. gelieve dese cleyne gratuïteyt in 't goede te ontfanghen.

Ende desen tot egenen anderen eynde dienende, hiermede hoochgheleerde, wijse, voorsienighe, zeer discrete heere, bevelen wij uw E. in de h[ooghe] protectie van Godt almachtich,

G. van der Elburch s[igna]v[i]t.

Uwer E. goedtwillighe vrunden in Gecommitteerde Raden
ter Admiraliteyt, ende t'hunner ordonnantie,
Jacob Laurensz., m.p.[4]

In Amstelredam, den 20^{en} May 1617.

Onderaan de brief staat: Den heere Hugo de Groot.

Adres: Hoochgheleerde, wijze, voorsienighe ende seer discrete heere, Doctor Hugo Grootius, (rae)dt ende pencionaris (der st)adt Rotterdam, (teghenw)oirdich te 's Gravenhage.

1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1911 XXIII no. 22, 2, eigenh. ondertek. Over het proces dat in deze brief vermeld wordt, hield Grotius een dossier bij: Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1897, LI, 1, f. 10-85. Zie ook no. 495 (dl. I), van Hendrik Slot (= Storm), 6 januari 1617, en *Res. SG (1610-1670)*, I (1610-1612), p. 256.

2 Hendrik Storm, advocaat-fiscaal ter Admiraliteit van Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 103).

3 Pauwels Flecke (Vleck) en Jacob (niet Johan) Langen, kooplieden uit Stettin. Zij eisten vergoeding voor de schade, in 1606 geleden door de kaping van zeker schip door kapitein Dirck Dircxz.

4 Mr. Gijsbert van der Elburch, schepen van Utrecht, raad ter Admiraliteit van Amsterdam, en Jacob Laurensz. Reael, secretaris van de Admiraliteit van Amsterdam (*Res. SG (1610-1670)*, III (1617-1618), p. XII).

528A. 1617 september 6. Van G.J. Vossius.[1]

Amplissime domine,

Hoc horae puncto accedit me Matthias Elzevirius, pedellus academiae nostrae,[2] quo munere beneficio imprimis curatoris Van der Myle auctus est.[3] Narrat autem, ut Datheni et Aldegondii Psalmos παραλλήλους a se editos[4] civitatibus plerisque obtulerit ac nunc porro aliis offerre cogitet, eas inter Roterodamensi vestrae. Quamquam vero dominus Van der Myle, cui eam editionem dicavit, promiserit se hunc laborem ecclesiis sane non inutilem velle tibi commendare, ut per te Roterodamensi senatui commendetur - sic mihi Elzevirius refert -, tamen voluisse aiebat etiam a me literularum aliquod ad te poscere, quo idem ambo faceremus. Ego, quia difficulter aliquid cuiquam nego, lubens parui. Tu, vir amplissime, in tantum hoc negotium commendabis,[5] in quantum merebitur,

tuus ex asse,
Ger. Vossius.

VI Septembris 1617, τάχιστα.

Adres: Amplissimo et clarissimo viro Hugoni Grotio, il[lustris] reip[ublicae] Roterodamensis syndico et delegatorum ill[ustrium] Holl[andiae] et Westfr[isiae] Ordinum senatori, Hagae.

533. 1617 september 21. Aan de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland.[1]

1 Hs. St. Petersburg, National Library of Russia, Abt. 140 no. 111, f. 204, eigenh. oorspr. Niet vermeld in *Inv. Vossius*. In de zomer van 1615 was Gerardus Joannes Vossius (1577-1649) Petrus Bertius opgevolgd als regent van het Statencollege, de opleiding voor theologen van de universiteit van Leiden.

2 Matthijs Elsevier (1565-1640), zoon van de in Leiden gevestigde drukker Lodewijk Elsevier, was pedel van de universiteit. Op 23 november 1616 werd hij schuldig bevonden aan een brand die op 11 november 1616 een groot gedeelte van het Academiegebouw in de as had gelegd, en ontslagen; zijn vader Lodewijk, die ook pedel was, bleef in zijn functie gehandhaafd. Op 8 augustus 1617 werd Matthijs herbenoemd, in plaats van Lodewijk, die in februari van dat jaar overleden was (*NNBW* IX, kol. 238-240).

3 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) (1579-1642), sinds 1606 curator van de universiteit, speelde blijkbaar een doorslaggevende rol in de herbenoeming van Matthijs Elsevier, wat overigens niet valt op te maken uit Molhuysen, *Bronnen* II, p. 64, 73-75, 78 en 78*.

4 Bedoeld wordt *De CL Psalmen Davids, overgezet ende in dichte gestelt, uyt den Hebreischen door Philips van Marnix, heere van Ste Aldegonde; voor zijn doot van hem selven overgesien ende op ontallicke plaetsen verbetert; ende uyt den Françoischen in dichte gestelt door Petrus Dathenus; bequamelijck tegen malcanderen overgedruckt, om beyde de dichten te mogen vergelijcken* ..., Leiden 'by Lowijs Elzevier' 1617, opgedragen aan Cornelis van der Mijle (A. Willems, *Les Elzevier. Histoire et annales typographiques*, Brussel 1880, p. 39 no. 122).

5 Of Grotius deze aanbevelingsbrief inderdaad geschreven heeft is niet bekend.

1 No. 533 (dl. I). Als bijlage een brief van Jan de Groot aan Willem de Groot, dd. 1 september 1617.

... De heeren burgermeesters ende regierders der stadt Rotterdam hadden mij expresselijck beschreven om eenighe besoignen, dye door mijne absentie[2] wat langh waeren opgehouden, ten eynde te brenghen ...

2 Op last van de Hollandse Staten was Grotius samen met Jan van Duvenvoorde (1577-1645), lid van de Hollandse Ridderschap, naar Middelburg gegaan om te reageren op het voorstel van de Staten van Zeeland een Nationale Synode te organiseren. Op de terugweg had de delegatie Dordrecht aangedaan.

Bijlage:[3]

Jan de Groot aan Willem de Groot, 1 september 1617

Salve, fili mi Guilielme Groti, cum universa vestra familia a me et matre.

Nam frater quidem cum uxore non hic aut Roterodami est, sed nunc Hagae, nunc alibi quo fata vocant. Fuit cum domino Duvenvordio in Zelandia delegatus ab Ordinibus nostris ad eos qui sunt illic, nusquam peius exceptus quam a Veriis suis.[4] Tantum non in mare praecipitabatur. Et tamen vivit et vir est in procurandis quae in rem communem sunt, quod et nos facimus: Nec ponemus enim rumores ante salutem.[5] Hoc ipso momento hic agitur de libello magistratui Delphensi offerendo,[6] quo negamus stare ab iis qui debitam illis obedientiam negant, imo animos addimus, ut ius suum tueantur atque ipsimet patriae urbi de Verbi divini ministris prospiciant, iis scilicet qui pacis sint studiosi simulque in posterum de presbyteris et diaconis. Nam nuper tumultuantibus nimis ea in re indultum.[7] Exemplar libelli ad illustrissimum dominum legatum mitto,[8] qui, spero, id tibi communicabit.

Deus Optimus Maximus faveat ecclesiae, urbi bonisque omnibus, nobis imprimis et tibi. Salutem, obsequium servitiumque nostrum iis qui in illustrissima vestra familia. Vale,

tibi benevolentissimus pater,
Jan de Groot.

Scribebam raptim Delphis patriis, Cal[endis] Septemb[ris] 1617.

Adres: Filio carissimo, Magistro Guilielmo Grotio, iuris (utr)iusque doctori, in aula (n)obilissimi atque generosi (domini) baronis Langeracensis, legati, etc.

Bovenaan de brief schreef Jan de Groot: N. 20.

In dorso schreef Willem de Groot: Recepta 18 Sept.

3 Hs. Leiden, UB, Pap. 3, eigenh. oorspr.

4 Over de onvriendelijke ontvangst in Zeeland werd ook verslag uitgebracht door de Engelse ambassadeur Carleton: *Letters from and to Sir Dudly Carleton, Knt. during his embassy in Holland from January 1615/16 to December 1620*, Londen 1757, p. 167.

5 Vgl. Quintus Ennius, *Annales* 12, 371, onder meer geciteerd in Cicero, *De officiis* 1, (24), 84.

6 Het rekest aan de Delftse magistraat is niet teruggevonden.

7 Jan de Groot was sinds september 1614 lidmaat van de Gereformeerde Kerk. In 1616 werd in Delft de kerkorde van 1591 ingevoerd, die de lokale overheid een grote zeggenschap in de beroeping van predikanten, ouderlingen en diakenen toekende. Het gevolg was een toeneming van de spanningen tussen remonstranten en contraremonstranten. Op 22 juli 1617 schikte de overheid zich evenwel naar de contraremonstrantse meerderheid in de kerkeraad door de kerkorde los te laten. Intussen probeerde zij de onlusten met keuren te bestrijden. Op 20 juli 1617 werd er een verbod op de verspreiding van vlugschriften uitgevaardigd. Op 10 september 1617 volgde een tweede keur, gericht tegen samenscholingen en 'oproerige, twistige, insolente en injurieuse propoosten'. Zie A. Wouters en P. Abels, *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft* I, p. 166-186, vooral 170-172, en 341-346.

8 Gideon van den Boetzelaar, heer van Langerak, sinds 1614 Nederlands gezant te Parijs. Willem de Groot, op studiereis in Frankrijk, verbleef ten huize van deze gezant (nos. 515, 534 en 548 (dl. I)).

538. 1617 november 8. Van G.M. Lingelsheim.[1]

S[alutem] p[lurimam dico]. Amplissime ac nobilissime domine,

Ternas tuas pridie Kalendas, III et VIII Septembres datas recte accepi cum longe gratissimo munere Apologiae tuae de Satisfactione Christi,[2] ad quas ideo tardius respondeo, ut desiderio tuo satisfacere possem. Summa cum voluptate et fructu legi tractatum tuum, in quo admirabilem industriam in tuenda caelesti veritate adhibuisti et rectam rationem propugnandae veritatis ostendisti. Omnia ex fundamentis Sacrae Scripturae et rationibus ita demonstrasti, ut dubii nullus amplius locus relictus sit. Non tu hic pro more aliorum adversarium exagitasti, ut invidiam conciliares, aut in improbitatem adversarii invectus es. Rem ipsam clare et perspicue exh(ibu)isti et demonstrationibus ita firmasti, ut veritas nuda pateat et fallaciae omnes profligentur. Idem iudicium est omnium qui laudatissimam hanc tuam lucubrationem legerunt. Quumque hactenus doctrinam tuam in bonis literis ac scientiis admiratus sum, iam etiam exactam peritiam tuam in sacris suspicio et exosculor. Det tibi Dominus vitam et vires, ut porro optime de ecclesia et republica optime mereri possis.

Opus tuum de Iure summarum potestatum in sacris omnes nostri cum approbatione legerunt.[3] Abrahamus Sculthetus[4] omnia comprobat et in thesi vera omnia profitetur, sed in hypothesi se vereri ait, ne si hoc tempore edatur, in oppressionem cedat eorum qui receptam in ecclesiis nostris doctrinam tuentur. Praeterea nollet arma huguenotorum in Gallia abs te damnari; existimat enim Deum nonnumquam excitare heroicos animos, ut veritatem vindicent etiam adversus principes saevientes et iniurias vel armis avertant.

Idem iudicium est Altingii.[5] Video enim praeoccupatos animos nostrorum theologorum et factionem alteram ipsos amplexos esse. Ideo nec Pareus adduci potest, ut librum tuum exacte censendum suscipiat.[6] Iam dudum anagnostem ipsi obtuleram, sed is negat se ita recte capere posse audita quam si ipse legat.[7] Sentio metuere ipsum, ne videri possit praeiudicium caussae, quam factiosi apud vos ipsi tam diligenter commendarunt, fecisse. Nostris stat sententia imponendum silentium novatoribus vestris neque permittendum, ut disputationibus suis non necessariis

1 Hs. Londen, British Library, Harley 4936, f. 65-66, no. 63 (228-229 oude foliëring), eigenh. oorspr. Op grond van verschillende gedrukte bronnen gedeeltelijk uitgegeven in no. 538 (dl. I) en daar gedateerd op [einde september 1617]. Antw. op nos. 527, 528 en 529; beantw. d. no. 551 (dl. I).

2 *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi*, Leiden 1617 (*BG* no. 922).

3 Op 17 juni 1617 had Grotius een manuscript van *De imperio summarum potestatum circa sacra* (*BG* no. 894) naar Lingelsheim gezonden (no. 514 (dl. I)). Voor de volgende brief-passage zij ook verwezen naar de editie van *De imperio*, die H.-J. van Dam in voorbereiding heeft.

4 Abraham Scultetus, hofpredikant van de Paltsgraven te Heidelberg. Hij had eerder een present-exemplaar van Grotius' *Ordinum pietas* ontvangen (no. 308A).

5 Hendrik Alting, zoon van de predikant Menso Alting, was hoogleraar in de theologie in Heidelberg, en later, van 1627-1644, in Groningen (*NNBW* I, kol. 94-96).

6 David Pareus (1548-1622), hoogleraar in de theologie te Heidelberg (*Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon* VI, kol. 1532-1536). Een brief van Pareus aan Lingelsheim, dd. 6 augustus 1617, met een eerste, nog heel voorlopig oordeel over *De imperio*, wordt bewaard in Rotterdam, GB, RK, hs. no. 1598; vgl. hs. no. 38, f. 113 (L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende en nog onbeschreven gedeelte der papieren afkomstig van Huig de Groot*, p. 43 en 49).

7 Grotius had Lingelsheim verzocht voor Pareus, die slechtziend was, een voorlezer aan te trekken (no. 528 (dl. I)).

turbent pacem ecclesiae. Cum Brederodio[8] saepe de hoc negotio locutus sum, sed is est eo ingenio, ut quae semel tuenda suscepit, ab iis nullis

8 Pieter Cornelisz. van Brederode (ca. 1558-1637), Staats agent in de Duitse landen. Hij resideerde te Frankfort aan de Main, maar verbleef ook vaak te Heidelberg. Zie R. Feenstra, 'Pieter Cornelisz. van Brederode (1558[?]-1637) als rechtsgeleerd schrijver. Een bio-bibliografische bijdrage', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 27 (1959), p. 412-468, en Schutte, *Repertorium* I, p. 173-175.

rationibus dimoveri possit. Atque id aliis quoque in rebus apparuit. Quum primum Veneti papae restiterunt,[9] ille collusio(nem) iudicavit circumveniendis nostris, neque cum ser(io) res ageretur opinionem illam deposuit, quin et adhuc acriter persuadere conatur meras hactenus collusiones fuisse inter Sabaudum et Hispanum,[10] quod ex hac nupera pace facta appareat.[11] Si in istis tam manifestis et sole meridiano clarioribus adduci non potest ut opiniones deponat suas, quid speremus in aliis? Itaque indulgendum est viro bono, neque ultra pugnandum videtur. Bruti opinionem[12] ita imbibit, ut molestissime ferat Britannum[13] absolutam regum potestatem asserere, qua de re multae mihi cum ipso concertationes fuerunt. Non ea est generis humani felicitas, ut plerique vera approbent.

Tu vero perge in instituto tuo et publico committe accuratissimas et recte perpensas lucubrationes tuas. Candide et sincere asseverare tibi possum nihil in tota scriptione me animadvertisse quod non rectum et verum sit, neque moror nostrorum hominum suspiciones ac metus. Utinam coire animi vestrorum possint, aut si id fieri nequit, consilium hoc locum reperiat, ut utrimque silentium servetur neque in suggestu aut cathedra ista tangantur neque porro scriptis adversariis ventilentur, sed ἀκίνητα serventur constanter, in quaestionibus theologicis unicuique liceat sentire quae velit, modo ne unio frangatur. A nostris theologis vix est ut aliquid opis vobis feratur, quum ex omnibus ipsorum sermonibus intellexerim factioni alteri ipso[s] addictos et iisdem suspicionibus imbutos, quasi graviores errores lateant, quod mihi nondum persuasum est. Ordines credo ego, si officium fecerint, viam reperturos quo schisma tollatur et ecclesia quieti reddatur, quod feliciter aliquando princeps elector beatae recordationis,[14] quum tales inter nostros theologos concertationes pullularent, effecit imposito ipsis silentio, quod quamvis factiosi aegre ferrent, tamen parere coacti fuerunt et per Dei misericordiam quies ecclesiae conservata.

Nos per hos dies saecularia celebravimus ac Deo publice gratias egimus pro reddita luce Evangelii superiori saeculo.[15] In eam rem disputationem habuit Pareus

9 Lingelsheim doelt hier op de strijd tussen Venetië en Rome als gevolg van een door paus Paulus V tegen de Dogenstad uitgevaardigd interdict (1606-1607).

10 In het verleden had Carlo Emanuele I (1562-1630), hertog van Savoye, herhaaldelijk toenadering tot Spanje gezocht; hij kon evenwel niet voorkomen dat Savoye in de Noord-Italiaanse oorlogen een satelliet van Frankrijk werd. In 1615 volgde de Vrede van Asti, maar daarmee kwam er aan de oorlogshandelingen nog geen definitief einde.

11 In september 1617 werd opnieuw overeengekomen de vredesbepalingen van Asti uit te voeren. Zie voor de onderhandelingen *CSP Ven. 1617-1619*, p. 8-9, 12, 22, 25-26 en 34.

12 Stephanus Junius Brutus, een pseudoniem van Philippe du Plessis-Mornay en/of Hubert Languet, schreef *Vindiciae contra tyrannos sive de principis in populum populique in principem legitima potestate*, [Bazel] 1579, waarin betoogd werd dat het volk gerechtigd is eventueel met hulp van buitenlandse vorsten in opstand te komen tegen de soeverein, als deze Gods wetten negeert, de kerk benadeelt of de staat onderdrukt (no. 529 (dl. I) en nos. 6039, 6106 (dl. XIV)).

13 De briefschrijver doelde op William Barclay (1546/1547-1608), auteur van *De regno et regali potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium et reliquos monarchomachos libri sex*, Parijs 1600 (*DNB* III, p. 173-174; *DBF* V, kol. 383-384).

14 Frederik III (1515-1576), 'der Fromme', keurvorst van de Palts, of diens opvolger Frederik IV (1574-1610), 'der Aufrichtige'. Lingelsheim had de laatstgenoemde nog als huisleraar gediend (*NDB* V, p. 530-535).

15 Op 31 oktober 1517 zou Maarten Luther zijn 95 stellingen aan de slotkerk te Wittenberg hebben aangeslagen.

q(uasi ...) compendium[16] abominationum pontificiarum.[17] Orationes praeclarae itidem habitae a Sculteto, Altingo, aliis.

16 Tussen ‘Pareus’ en ‘compendium’ zijn door een uitgesleten vouw in het briefpapier twee woorden onleesbaar.

17 David Pareus, ‘Thema seculare de causis centum ab hinc annis immenso Dei beneficio ex Evangelicis Germaniae ecclesiis eliminati semperque fugiendi papatus Romani’, uitgegeven in Pareus' *Miscellanea catechetica*, Heidelberg 1621, p. 87-110. Een vertaling in het Duits verscheen te Neustadt in 1618.

Deus summo hoc bono frui nos posterosque clementer permittat ac te servet incolumem bono patriae, ecclesiae et literarum. Vale, vir praestantissime,
tuus addictissimus,
G.M. Lingelshemius.

Heidelberga, 8 Novembris 1617.

Adres: Amplissimo viro, domino Hugoni Grotio, iurisconsulto et syndico Roterodamensi, etc., domino et amico suo colendo, Roterodamum.

552A. 1617 december 20. Van G. Elmenhorst.[1]

Vir nobilissime,

Mitto tibi catalogum scriptorum Photinianorum,[2] ex quibus ipse partem bonam possideo et lubens cum tua Magnificentia communicabo, modo hominem fidum sciam, cui tuto illa committi possint. Totus iam sum in Apuleii nova editione adornanda,[3] quam ex membranis Florentinis[4] millenis prope locis meliorem feci. Si forsan unum aut alterum locum - ut es divinus in toto hoc genere - in eo observasti, velim ne illum mihi invideas. Edam etiam brevi epistolas Wouwerii,[5] ut et Zonaram Graece in omnia

1 Hs. Londen, British Library, Harley 4936, f. 114-115, no. 104 (275 oude foliëring), eigenh. oorspr. Antw. op no. 546; beantw. d. no. 580 (dl. I). Geverhart Elmenhorst (ca. 1580-1621) was afkomstig uit Hamburg. Na zijn studie te Leiden (immatriculatie als rechtenstudent op 19 april 1602; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 65) keerde hij terug naar zijn geboorteplaats, waar hij zich onderscheidde als klassiek filoloog. Vgl. [N. Wilkens], *Leben der berühmten Lindenbrogiorum, nebst einer Nachricht vom Leben Geverharti Elmenhorstii* ..., Hamburg 1723, p. 57-71; *ADB* VI, p. 59.

2 Grotius had Elmenhorst gevraagd om een ‘index Photinianorum et Antiphotinianorum’. Op 6 februari 1618 deelde Elmenhorst aan Vossius mee dat hij Grotius het overzicht had toegestuurd (*Vossius Epist.*, p. 18 no. 29; *Inv. Voss.*, p. 54). Photinus († 376), bisschop van Sirmium, en diens volgelingen, de Photinianen of Homuncionisten, zagen hun leer herhaaldelijk als ketters veroordeeld. Van Photinus zijn geen werken overgeleverd. Zijn leer werd in de zeventiende eeuw vaak met het socinianisme in verband gebracht.

3 *Apuleii Madaurensis Platonici Opera omnia quae exstant. Geverhartus Elmenhorstius ... recensuit librumque emendationum et indices absolutissimos adiecit*, Frankfort aan de Main 1621.

4 Vgl. de prolegomena bij de editie (p. 19-20) en de apart gepagineerde *Emendationes ad Apuleii ... Opera omnia*, Frankfort aan de Main 1621, p. 119-120. Voor de tekstconstitutie benutte Elmenhorst onder meer ‘excerpta codd. Puteani, Batavici, Bremensis et membranarum Florentinarum’, die hem ter beschikking waren gesteld door de broers Friedrich en Heinrich Lindenbrog. De tekst van de voornaamste werken van Apuleius gaat terug op het elfde-eeuwse handschrift *Laurentianus* 68, 2. Zie E.A. Lowe, ‘The unique manuscript of Apuleius' *Metamorphoses* (Laurentian. 68. 2) and its oldest transcript (Laurentian. 29. 2)’ en D.S. Robertson, ‘The manuscripts of the *Metamorphoses* of Apuleius’, in: *The Classical Quarterly*, resp. 14 (1920), p. 150-155 en 18 (1924), p. 27-42 en 85-99.

5 Elmenhorst was met de Hamburgse geleerde Johannes Woverius (Wower, de Wouwer) (1574/5-1612) bevriend geweest. Zij hadden beiden in Leiden gestudeerd en onderricht van Scaliger genoten (A. Grafton, *Joseph Scaliger* II, p. 492-493). Elmenhorst gaf van Wouwer uit: *Joannis Woweri Epistolarum centuriae duae. Eiusdem Syntagma de Bibliorum*

concilia.[6] Cum primum lucem haec nostra deinceps viderint, statim inter primos ad te ibunt, quem iure inter Europae eruditissimos unice suspicio et veneror.

Salve, vir magne, et me studiosum tui nominis ama,
tui clari nominis cultor devotus,
Geverhart. Elmenhorstius.

Hamburgi, IV Eidus Decembris Iuliani 1617.

Pro Socino transmisso[7] gratias ago maximas. Nemo hac aetate extitit, qui tam dextre hanc partem tractavit, quod vere non oratorie tibi dico.[8] Salve iterum, nobilissime domine, et nos ama. Responsum lubens curabit dominus Meursius vel Heinsius[9] Vossiusque, cum quibus mihi intercedunt iura intimae familiaritatis.

Adres: Magnifico nobilissimoque viro domino Hugoni Grotio, iurisconsulto et syndico Roterodamensi, domino et fautori honorando, Roterodamum.

Ter hoogte van het postscriptum schreef Grotius: Antisocino.[10]

561A. 1618 januari 29. Van het stadsbestuur van Rotterdam.[1]

Mijnheere,

interpretatione cum epistolis clarorum virorum ad Wowerum. Omnia nunc primum prodeunt, Hamburg 1608 [= 1617 en 1618]. Deze uitgave bevatte behalve de 200 brieven van Wouwer ook 34 brieven die aan hem gericht waren. Het Syntagma verscheen ook afzonderlijk: *Syntagma de Graeca et Latino Bibliorum interpretatione*, Hamburg 1618. Vgl. L. Deitz, 'Ioannes Wower of Hamburg, philologist and polymath. A preliminary sketch of his life and works', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 58 (1995), p. 132-151.

6 Joannes Zonaras († na 1160), Byzantijns geschiedschrijver en canonist, schreef onder meer een commentaar op de canones van de apostelen, concilies en kerkvaders. Van een editie door Elmenhorst is niets bekend. Wel verscheen in 1618 in Parijs *Joannis Zonarae ... in Canones SS. Apostolorum et Sacrorum Conciliorum ... commentarii* (edd. Johannes Quintinus en Antonio Salmatia). Op 28 oktober 1618 vermeldde Elmenhorst in een brief aan Gerardus Joannes Vossius een 'Zonaras in epistolas canonicas veterum patrum' onder de uitgaven die hij in voorbereiding had, maar waarvoor hij geen drukker kon vinden (*Vossii Epist.* II, p. 22-23, no. 38; *Inv. Vossius*, p. 58).

7 Grotius' anti-sociniaanse werk *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi*, Leiden 1617 (*BG* no. 922).

8 Deze zin werd door Gerardus Joannes Vossius aangehaald in de *Praefatio* van zijn *Responsio ad Iudicium Hermanni Ravenspergeri de libro ab Hugone Grotio ... pro catholica fide de satisfactione ... scripto* ..., Leiden 1618 (*BG* no. 922 rem. 5 en *BsG* no. 292; G.J. Vossius, *Operum tomus sextus theologicus*, Amsterdam 1701, p. 5v3 (= p. [881]), en no. 546 (dl. I) n. 4). Vossius vermeldde ook dat Elmenhorst een uitgave van 'Zonaras in Concilia' in voorbereiding had.

9 Johannes Meursius en Daniel Heinsius.

10 Grotius onderstreepte ook het woord 'Socino' in de brieftekst.

1 Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. inv. no. 525, f. 27-28 (f. 127 oude foliëring), eigenh. ondertek. Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. inv. no. 526, copie (20ste eeuw). Vgl. L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende ... gedeelte der papieren afkomstig van Hugo de Groot* ..., Groningen etc. 1953, p. 30-31.

Hubrecht Bontenbal ende Jacob Corsen, onse burgers, als pachters geweest sijnde van den impost van 't gemael, ingegaen 1e Augusti XVIc sestien, oover de stadt Delft, hebben ons claechlijck verthoont dat sij door de tumulte die in denselven jaere aldaer ontstaen is geweest,[2] in den opheeve[3] ende ontfanck van denselven impost groote verhinderinge gehadt ende excessive schaede geleeden hebben, soo sij seggen, waeroover sij van meeninge sijn requeste te presenteren aen d'edele, mogende heeren Staten van Hollant ende Westvrieslant, om daervan te hebben reedelijcke vergoedinge, als breeder bij deselve requeste.[4] Ende schrijven daerom deesen aen uwe Ed. ten versoucke ende in faveur van de

2 Zie voor de Delftse onlusten de bijlage bij no. 533, in dit supplementdeel.
3 ‘opheeve’, heffing.
4 Ontbreekt.

voors[zegde] onse burgers, ten eynde uwe Ed. deselve in 'tgeene voors[zegt] is in haer goet recht wilt voorstaen ende alle faveur ende hulpe bewijsen ende uwe Ed. sult doen 'tgeene wij u toevertrouwen.

Ende hiermeede, mijnheere, beveelen wij uwe Ed. in de protectie des Allerhoochsten,

uwe Ed. goede vrunden, burgermeesteren ende regierders der stadt Rotterdam,
ter ordonnantie van deselve,
Corn. Smout, m.p., 29-1-1618.[5]

Uyt Rotterdam, den 29^{en} January XVI^{c}achtien.

Adres: Erntfeste, hoochgeleerde, wijse, voorsienige ende seer discrete heere, mijnheere Mr. Hugo de Groot, gecommitteerde raedt van den heeren Staten van Hollant ende Westfrieslant, resideerende in 's Graevenhaege.

561B. 1618 januari 31. Van het stadsbestuur van Rotterdam.[1]

Mijnheere,

Simon Goovertsz., onsen burger, geweesde pachter van den impost van de waege oover deese stadt, ingegaen 1^{e} Aprilis 1617, heeft ons verthoont dat hij aen deselve pachten groote schaede heeft geleeden, oovermits het extraordinaris soober gewas van de kersen, mitsgaeders de siecte onder de beesten in den voors[zegde] termine geregneert hebbende, waeroover hij van meeninge is ter saecke vandien eenige quijtsceldinge aen sijne voors[zegde] pachten van den heeren Staten te versoucken, gelijck wij verstaen dat bij meest alle d'andere pachters van denselven impost oover andere steeden meede wert versocht. Ende schrijven daerom deesen aen uwe Ed. in faveur ende ten versoucke van den voors[zegde] Simon Goovertsz., ten eynde uwe Ed. denselven in 'tgeen voors[zegt] is, daer recht ende redenen toe dienen, uwe hulpe ende voorstant wilt laeten genieten ende sunderling dat besorgen dat hij niet minder als andere pachters en werde getracteert ende uwe Ed. sult doen 'tgeen wij u toevertrouwen.

Waermeede, mijnheere, beveelen wij uwe Ed. Godt almachtig,

uwe Ed. goede vrunden, burgermeesteren ende regierders der stadt Rotterdam,
ter ordonnantie van deselve,
Corn. Smout, m.p., 31-1-1618.

Uyt Rotterdam, den lesten January 1618.

5 Mr. Cornelis Jorisz. Smout († 19 juli 1625), sinds 1606 secretaris van de stad Rotterdam (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 63).

1 Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. inv. no. 525, f. 34 (f. 133 oude foliëring), eigenh. ondertek. Zie L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende ... gedeelte der papieren afkomstig van Hugo de Groot* ..., Groningen etc. 1953, p. 31.

Adres: Erntfeste, hoochgeleerden, wijse, voorsienige, seer discrete heere, mijnheere Meester Hugo de Groot, raedtpensionaris der stadt Rotterdam, tegenwoordich in 's Graevenhaege.

583A. [1618 september 13]. Aan de Staten-Generaal.[1]

Aen de hoge mogende heeren, mijnheeren de Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden.

Geeft ootmoedelijck te kennen Hugo de Groot, hoe dat hij suppliant alle sijn leven heeft gethoont een sonderlinghe affectie tot den dienst van 't landt, midsgaders d'eer ende reputatie van uwer Hoog Mogenden regieringhe; hebbende daervan bij verscheyden uytgegevene geschriften claere getuychenisse gegeven voor alle de werelt, defenderende de vrijheit van uwe Hoog Mogenden jegens de pretensiën van Spaignien, voorstaende het vrije recht van de navigatie ende visscherije,[2] twee hoofdtneringhen van dese landen. Gelijck hij suppliant oock met denselven ijver heeft beschreven in 't Latijn de geschyedenissen gepasseert geduyrende het oorlogh.[3] Waernae geëmployeert sijnde in publique diensten, heeft altijdt zijne actiën nae sijn vermogen gedirigeert tot het gemeene beste, gelijck hij hoopt dat eenighe van uwer Hoog Mogenden Vergaderinghe sullen connen getuygen.

't Is des suppliants ongeluck geweest dat hij in de regieringhe is gecomen in een tijdt vol verwarringhe, soo in 't kerckelijcke als in de politie. Wat de kerckelijcke questiën belanght, den suppliant in zijn gemoet sulcx niet gestelt zijnde dat hij d'eene off d'andere parthije in alles soude connen geven gelijck ofte ongelijck, heeft altijdt gearbeydt tot een christelijcke accommodatie, hebbende oock daerom verscheyde voorslagen helpen doen die daertoe souden connen dienen; oock de saecke gesocht daertoe te beleyden dat, indien de geschillen sonder decisie niet en souden connen ternedergeleyt werden, dat in sulcken gevalle sonder verlies van tijdt gearbeydt soude werden tot een convocatie van een generale synode van de gereformeerde kercken, zijnde hij suppliant door verscheyde advysen geïnformeert dat deselve generale synode lichtelijck soude sijn te becomen. Belangende de politie, den suppliant, zijnde in eedt van de Staten van Hollant, heeft gemeent zijn debvoir te zijn haer recht, eer ende authoriteyt ten besten te maincteneren, hebbende daerinne gesecondeert de intentiën van het meerderdeel van de Vergaderinghe van Hollant; doch sulcx dat hij ondertusschen altijdt heeft gearbeyt tot accommodatie soowel aengaende het inwilligen van de nationale synode als aengaende de verseeckeringh van de magistraten, hebbende altijdt gewenscht dat op de middelen van deselve accommodatie eenighe vrundelijcke communicatie gehouden hadde mogen werden, alsoo hem dochte dat het eene ende het ander wel was te brenghen tot eenpaericheit.

De deputatie van Utrecht heeft den suppliant jegens sijn danck met groot leedwesen aengenomen,[4] alleenlijck - gelijck Godt bekent is - omdat hij hem eedtshalve verbonden hield alle opgeleyde commissiën aen te nemen. 't Overleveren van de brieven aen de crijghsbevelhebbers - in effecte relatyff tot den gewoonelijcken eedt - is soolangh uytgestelt geweest totdat de voorgaende deputatie nyet alleen door getal van nyeuwe gedeputeerden versterckt, maer oock eenighe nyeuwe brieven daerbenevens overgesonden waeren, zijnde de gedeputeerden om

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten-Generaal, no. 9466, eigenh. oorspr. Gedrukt in R. Fruin (ed.), *Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot*, Utrecht 1871 (*BG* no. 1306), p. 100-103, met een verantwoording van de datering op [13 september 1618]. Dit verzoekschrift van Grotius, die op 29 augustus was gearresteerd, bleef onbeantwoord.

2 *De antiquitate reipublicae Batavicae*, Leiden 1610 (*BG* no. 691) en *Mare liberum*, Leiden 1609 (*BG* no. 541).

3 *Annales et Historiae de rebus Belgicis*, Amsterdam 1657 (*BG* no. 741).

4 Grotius had in juli 1618 deel uitgemaakt van een Hollandse bezending naar Utrecht. Vgl. nos. 582 en 583 (dl. II), p. 2-3 en p. 8-10, en J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 602-612.

verscheyde lopende geruchten beducht geweest dat zij lichtelijck het langer uytstel aen de Staten van Hollandt nyet en souden hebben connen excuseren, hebbende deselve gedeputeerden altijdt gewenscht ende gearbeydt dat door

andere wegen van verseeckeringh de magistraten soo in Hollandt als in 't landt van Utrecht hadden mogen bewogen werden om vrijwilligh haer van de waertgelders te ontslaen. 'tWelck nyet zijnde gesuccedeert, heeft den suppliant evenwel met moeyte tewegegebracht dat tot Rotterdam, hoewel de stadt was in oude possessie van waertgelders te houden ende deselven midts haer vergrooten ende openleggen ten uyterste van doen hadde, deselve waertgelders zijn gelicentieert, om uwe Hoge Mogenden alle mogelijck contentement te geven, gelijck hij suppliant oock in alle andere saecken zeer garen soude doen.

Den suppliant wel bemerckende de offensiën die de verwartheden van dese tijden hebben gegeven, vertrouwt dat uwer Hoge Mogenden intentie is alles door de sachtste middelen tot rust ende eenicheyt te brenghen. Bidt oversulcx dat uwe Hoge Mogenden goedertierelijck gelieve, consid[er]erende des suppliants oprechte affectie tot den dienst van de landen, hem, suppliant, het faveur te doen om met eenigh vertrouwt persoon te mogen spreecken op alle middelen dienende tot accommodatie van alle generale ende particuliere swaericheden.

Bovenaan het request staat in een onbekende hand: N 4.
Onderaan: 12.
En in dorso: f 8. *En:* e.

586A. 1618 december 10. Van het stadsbestuur van Rotterdam.[1]

Mijnheer de Groot,

Alsoo wij ten hoochsten benoodicht sijn om de stucken raeckende de questie van het stapelrecht op 't stuck van de westersche wijnen, als anders onder uwe Ed. berust hebbende, soo is ons ernstich versouck dat uwe Ed. deselve ons datelick wilt doen behandigen, soo uEd. die bij hem in de sack aldaer is hebbende, off andersints ons met een cleyn letterken te verwittigen waer wij deselve souden moogen vynden.[2] Soo uEd. oock memorie sijt hebbende dat onder hem soude moogen weesen seecker accort, tuschen de gedeputeerden van de Groote Visscherije[3] ende den burgermeesteren van Den Briele gemaeckt, aengaende het betonnen van het diep van de Mase[4] ende specialick van seeckere

1 Hs. Rotterdam, GA, Oud Stadsarchief, no. 865, voorheen D 130, f. 132^{r}, eigenh. oorspr. De hierna volgende briefwisseling, op twee bladen, met de Rotterdamse stadssecretaris Cornelis Smout, vond plaats in de periode tussen Grotius' tweede en derde 'examinatie'. Zie ook R. Fruin, *Verhooren* ..., p. 50.

2 In mei 1617 was er tussen Dordrecht en een aantal Hollandse steden, waaronder Rotterdam, een conflict over het stapelrecht voor de Franse of westerse wijnen opgelaaid. Zie de *Res. SH* (1613-1620) uit deze periode en J.G. Smit, 'De Rotterdamse jaren van Hugo de Groot', in: H.J.M. Nellen en J. Trapman, *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621)*, Hilversum 1996, p. 132-135.

3 'de Groote Visscherije', een benaming voor de zoutharingvisserij (*WNT* V, kol. 1071). Een speciaal 'Collegie van de Groote Visscherije', bestaande uit gedeputeerden van Den Briel, Delft, Schiedam, Rotterdam en Enkhuizen, grotendeels gekozen uit de burgemeesters van die steden, behartigde de belangen van deze bedrijfstak.

4 Vgl. *Res. SH* (1613-1620), p. 173-174: in een resolutie van de dagvaart 18 maart tot 11 april 1616 wordt bepaald dat vertegenwoordigers van Dordrecht, Delft, Rotterdam, Schiedam en Den Briel een regeling moesten opstellen 'op de ordre van de pilotagie, vuyren en gevolge van dien, tot verseekeringe van de navigatie op het inkoomen van de Maze ende het Gat van Goederede'. Het overleg van de commissie leidde tot ordonnanties van de Hollandse Staten,

drie tonnen die in 't Suytdiep[5] den geheelen winter blijven oover leggen, is ons versouck dat hetselve meteenen believe aen te wijsen waer het te vynden sal sijn, off immers ons oover te schrijven wat uEd. van deselve saecke bewust is.[6]

Waertoe verwachtende, nae groetenisse, beveelen wij uwe Ed. de genaede des Heeren,

uwe Ed. goede vrunden, burgemeesteren ende gecommitteerden der stadt Rotterdam alhier in 's Gravenhaege tegenwoordich, ten beveele van deselve,

Corn. Smout, m.p., 10-12-1618.[7]

Actum den X^en^ Decembris XVI^c^ achtien.

586B. 1618 december 10. Aan C. Smout.[1]

Mijnheere,

Nae mijne beste memorie zijn de stucken van de westersche wijnen alhyer in Den Hage, doch eenighe onder den advocaet De Bruyn[2] ofte den procureur De Witte.[3] 't Accoord van de gedeputeerden van de Groote Visscherije weet ick nyet onder mij oyt gehadt te hebben. 't Sal te vinden zijn onder den clerck van de Groote Visscherije nae mijne memorie.

Ende hyermede sal ick mij aen uE. ten beste bevelen,

uE. onderdaenighe dyenaer,

H. de Groot.

Den Xe December.

dd. 21 oktober 1616 en 25 juni 1621. Zie ook *Rijksarchief in Zuid-Holland, De archieven van de colleges van de Grote Visserij, 1578-1857 (1859)* ..., ed. A.A. Mietes, (Inventarisreeks nr. 29), 's-Gravenhage 1984, p. 22-24, 25-27 en nos. 17-18.

5 Bedoeld is het Zuiderdiep, ten noorden van Stellendam gelegen.

6 Het persoonlijk archief van Grotius bevat enkele documenten over het loodswezen ('pilotagie') op de Maas ('s-Gravenhage, ARA, coll. H. de Groot, Eerste afd., aanw. 1889, 25, f. 293-294).

7 Mr. Cornelis Jorisz. Smout († 19 juli 1625), sinds 1606 secretaris van de stad Rotterdam.

1 Hs. Rotterdam, GA, Oud Stadsarchief, no. 865, voorheen D 130, f. 132^r^, eigenh. oorspr.

2 Advocaat De Bruyn is niet geïdentificeerd. Mogelijk doelde Grotius hier op een van de uit Middelburg afkomstige juristen De Brune (De Bruine, Brunaeus), Isaac of Johan, beide beëdigd in oktober 1617 (R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum. De advocaten van het Hof van Holland 1560-1811*, p. 78; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 84 en 105; vgl. *NNBW* IV, kol. 333-334).

3 Misschien Mr. Livinus de Witte, geboortig uit Zierikzee, advocaat voor het Hof van Holland. In 1625 trouwde hij met Deliana, een dochter van Elias van Oldenbarnevelt (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 94).

586C. 1618 december 10. Van het stadsbestuur van Rotterdam.[1]

Mijnheere,

Den advocaet De Bruin en de procureur De Wit, van de voorszegde stucken aengesproocken sijnde, verclaeren uwe Ed. deselve ooverlange weder behandicht te hebben. Daeromme ons vruntlick versouck is pertinentelick te willen aenwijsen waer deselve door uwe Ed. huisvro[uw] souden moogen te vinden weesen, off andersints hem voorder daerop te willen bedencken ende ons mette eersten als doenlick sijnde 'tselve te laten wee-

1 Hs. Rotterdam, GA, Oud Stadsarchief, no. 865, voorheen D 130, f. 132^{r}, eigenh. oorspr.

ten, alsoo wij metten heeren van Dordrecht eersdaechs in conferentie sullen moeten coomen ende daeroover de voorszegde stucken hooghnodich sullen van doen hebben.

Ende hiermede bevelen wij uwe [Ed.] den Almoogende,

ter ordonnantie als boven,

... Corn. Smout, m.p.

Deesen X^en^ December.

586D. [1618 december 10]. Aan C. Smout.[1]

Mijnheere,

Nae mijne beste memorie zijn eenighe stucken gebleven onder den advocaet De Bruyn, ick meen oock eenighe onder den procureur, eenighe op het stadthuys ten tijde van de laeste besoigne met de heeren uyt Gelderlant. Naerder en soude ick nyet connen seggen. Men can de andere secretarissen daer oock naer vragen. Ick en twijffele nyet off mijn huysvrouw doet haer best om de heeren te dyenen,

uE. onderdaenighe dyenaer,

H. de Groot.

586E. 1618 december 11. Van C. Smout.[1]

Mijnheere de Groot,

Ick hebbe op huyden uwer Ed. huisvrouw gesproocken aengaende de stucken van de westersche wijnen. Ende heeft mij verclaert nae deselve onder uEd. stucken alhier in Den Haege neerstelick gesocht, maer niet gevonden te hebben; meynt doch seecer dat die souden moogen leggen in uEd. pleytsack die uEd. bij hem hadt ten tijde van sijne detentie ende haer tot noch toe niet is behandicht. Ende versouct daerom te verstaen wien uEd. deselve hebt oovergeleevert ten voorszegde tijde off waer die te vynden soude moogen sijn, om te besien off de voorszegde stucken daerinne niet en leggen, waeraene de stadt dienst sal geschieden.

Ende hiermede sijt van mij van herten gegroet ende den Almoogenden bevoolen,

uwe Ed. dienstwillige,

Corn. Smout, m.p., 11-12-1618.

In 's Graevenhaege, den XI^en^ Decembris 1618.

586F. [1618 december 11]. Aan C. Smout.[1]

1 Hs. Rotterdam, GA, Oud Stadsarchief, no. 865, voorheen D 130, f. 132^r^, eigenh. oorspr.

1 Hs. Rotterdam, GA, Oud Stadsarchief, no. 865, voorheen D 130, f. 133^r^, eigenh. oorspr.

1 Hs. Rotterdam, GA, Oud Stadsarchief, no. 865, voorheen D 130, f. 133^r^, eigenh. oorspr.

Mijnheer,

In de sack meen ick nyet dat eenighe stucken van de westersche wijnen zijn geweest, alsoo dye saecke in de Vergaderingh nyet en dyende. Ende off mijne sack te Rotterdam is gebleven, off in 't collegie ten tijde als wij wyerden gearresteert, is mij mede midts de lanckheyt van den tijdt vergeten. Ick en twijffele nyet off mijne huysvrouw sal alle naersticheyt doen, maer laet oock op het stadthuys zyen aen de liasse.

UE. dyenstwillighe,
H. de Groot.

588A. [1619 mei]. Van Maria van Reigersberch.[1]

Middelerwijl bleef onze gevangen in de bekommering zitten en hoorde twee dagen daerna mede het vonnis tegens het lijk van Ledenberg, gewezen geheimschrijver der Staten van Uitrecht,[2] lezen. In dit beloop der zaken zond hem zijn ega een open briefken, hem vermanende

zich nergens in te verslaen,[3] maer op Godt en zijn consciëntie te betrouwen.

588B. [1619 mei]. Aan Maria van Reigersberch.[1]

Weinig tijdts hiernae bragt hem Van der Meulen[2] pen, inkt en weinig papier, en de boodschap dat zijn huisvrou gaern eenig antwoordt op haer biljet begeerde. Hierop schreef hij in der haest en weinig regelen:

dat hij zich door Godts hulp tot alles had geresolveert; dat hij acht maenden verlangt had om haer te zien en zich verheugen zou wen hem zulks zou gebeuren.

588C. 1619 [juni]. Aan de Staten-Generaal.[1]

[Aan de hoge mogende heeren, mijnheeren de Staten-Generael der vrije Vereenichde Nederlanden].

Geven ootmoedelijck te kennen Rombout Hogerbeets ende Hugo de Groot, hoe dat zij, nu zijnde vergeselschapt met haer huysvrouwen, verhoopen uwer Hoog Mogenden intentie te zijn dat zij de twee camers op dewelcke sij supplianten zijn gelogeert, sullen mogen gebruycken tot de rustplaetse alleenlijck van hun supplianten ende de voorszegde hare huysvrouwen, tot welcken eynde oock op elck van de voorszegde camers maer één slaepplaets is geprepareert geweest. Ende dat midsdyen de dyenaers ende maegden van de supplianten, alsoock hare kinderen, die de supplianten tot noodige opsicht ende onderwijsinge bij haer hebben ontbooden

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 196.
2 Het vonnis van Gillis Jansz. van Ledenbergh werd uitgesproken op 15 mei 1619 (*Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 129).
3 ‘zich nergens in te verslaen’, zich door geen enkele tegenslag te laten ontmoedigen (*WNT* XX-2, kol. 267-268).
1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 196. Het citaat volgt meteen op de voorgaande brief (no. 588A).
2 Pieter van der Meulen (Van der Moelen, Du Molijn, Du Molin), capitaine d'armes van de garde van prins Maurits, belast met de bewaking van Grotius.
1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten-Generaal, Lias-lopende anno 1619, no. 4934, L 115, oorspr., en L 113 (bijlage, J. Prouning aan de Staten-Generaal, 11 juni 1619, eigenh. oorspr.). De bovenzijde van beide documenten is beschadigd. Gedrukt in H. Vollenhoven, *Broeders gevangenisse*, 's-Gravenhage 1842 (*BG* no. 1256), p. 186-188. In de nacht van 5 op 6 juni was Grotius met Rombout Hogerbeets (1561-1625), oud-pensionaris van Leiden, naar Loevestein overgebracht.

ofte alsnoch souden mogen ontbyeden, van slaepplaetsen sullen werden geaccommodeert op de ledige camers van het huys. Ende alsoo bijwijlen de maeghden met de kinderen ofte andersints soude mogen sijn belet, dat de huysvrouwen van de supplianten vrij sal staen tot Gorcum, Worcum ofte daer sij haer andersints van nooddruft sullen moeten verzyen, der supplianten dyenaers met haer te neemen; dat oock der supplianten huysvrouwen sullen werden ingelaten ende uytgelaten in

ende uyt de camers van de supplianten, tot waerneeminghe van de huyshoudinghe ende kinderen.

Alle 'twelcke hoewel de supplianten houden overeen te comen met uwer Hoog Mogenden intentie, soo hebben sij supplianten nochtans om de officiers alle twijffelinghe te beneemen, noodigh gevonden dese aen uwe Hoog Mogenden te presenteren, versoeckende derselve favorable apostille.

Bovenaan de gedrukte versie van de brief staat: Request van R. Hogerbeets en H. de Groot aan de Staten-Generaal.

Bijlage:

Jacob Prouning aan de Staten-Generaal, 11 juni 1619[2]

Doorluchtige, hooch mogende heeren,

Ick hebbe de instructie nopende de gevangenen door de bode van uwe Hooch Mogenden ontfangen ende sal mij ten beveele van uwe Hooch Mogenden daernaer geheelijck reguleeren, soo ick hoope tot genoegen van uwe Hooch Mogenden. Ick can niet laeten uwe Hooch Mogenden te verwittigen dat de knecht van Bernevelt hier is geweest, over de wal passerende, siende naer de camer van De Groot, gevangen alhier, ende met eenen bril naer de camer voorszegd siende. Ick daerontrent sijnde hebbe terstont deselve vandaer doen gaen, hem dreygende met apprehensie van sijnen persoon, die sich excuseerde, niet meynende daeraen misdaen te hebben, ende om dergelijcken te voorcomen, hebbe last gegeven aen de wacht dat niemant van buyten sonder voorweeten over de wal sal gaen. Ick hebbe noodich geacht dit aen uwe Hooch Mogenden te schrijven, overmits mogelijck eenich gerucht daeraff quaeme, uwe Hooch Mogenden mochten voorseecker weeten, wat van de saecke waere.

Ick eygene mij in aller onderdaenicheyt ten dienste van uwe Hooch Mogenden ende bidde Godt almachtich, doorluchtige, hooch mogende heeren, uwe Hooch Mogenden te neemen in sijne volcomen bewaeringe ende te verleenen den geest der wijsheyt ende cloeckmoedicheyt,

uwer doorluchtige Hooch Mogenden onderdaenigen dienaer,
Jacob Prowning, genaemt Deventher.

In Louvesteyn, desen 11 Juny 1619.

Adres: De doorluchtige, hooch mogende heeren, mijnheeren de Staeten-Generael der Vereenichde Provintiën.

Bovenaan de brief staat in een onbekende hand: (11) Juny 1619. *En:* Reg.

In dorso: Recept. den XIIII^{n} Juny 1619.[3]

Bovenaan de gedrukte versie van de brief staat: Missive van J. Prouning aan de Staten Generaal.

2 Jacob Prouning (Prouninck, Prowing), genaamd Deventher, was commandant van Loevestein. Zie voor zijn instructie ter bewaking van de gevangenen *Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 151.

3 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 152.

591A. 1619 juli 14. Aan de Staten-Generaal.[1]

Alsoo Willeboord Philipssoon[2] in mijn camer was gecomen met dwarschijsers om deselve te stellen in de cosijnen, heb ick hem verthoont de groote benauwing van licht ende lucht dye daeruyt soude volgen. Ende alsoo d'heer Hogerbeets geduyrende het aensmijten van de ijsers in zijne camer uyt deselve camer hadde moeten vertrecken omdat hij, andersinds nyet zyeck zijnde, 't swaer geluyt nyet wel en soude hebben connen verdragen ende mij ten aenzyen van mijne indispositie nyet wel mogelick was mij lang uyt het bedde te houden, zijnde coortsig met hooftdraiinge ende andere accidenten gequelt, soo heb ick hem gebeden in consideratie van mijne gesondtheyt - dye de heeren altijdt begeert hebben dat ick nae vermogen soude waernemen - zijn werck soolang uyt te willen stellen, totdat de heeren van mijne gelegentheyt ende 'tgunt uyt benauder lucht geschapen soude zijn te volgen nae de waerheyt soude mogen zijn geïnformeert,

H. de Groot.

Den XIIII July 1619.

1 Hs. Den Haag, ARA, arch. Staten-Generaal, Lias-lopende anno 1619, no. 4935, L 82, eigenh. oorspr., met twee bijlagen, eveneens eigenh. oorspr. Gedrukt in H. Vollenhoven, *Broeders gevangenisse* (*BG* no. 1256), p. 206-208.

2 Willebrord (Willeboord) Philipsz. Hamel, burgemeester van Woudrichem, was belast met het ‘aensmijten’ (door hamerslagen aanbrengen) van het traliewerk in Grotius' kamer op Loevestein (*Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 182).

Bijlage 1:[3]

Attest van de arts Hendrik van Benschop, 14 juli [1619]

Dominus Grotius laborat obstructione lienis ex humore mixto pituitoso et melancholico. Symptomata graviora sunt dolor lienis et ex fumo seri[4] vaporibus elevatis vertigo; febris per intervalla inordinata subinde exoritur ex humoribus praedictis corruptis aut putrefactis. Morbus est lentus. Ad curationem inter caetera aer liberior est commodiss[imus] et contractior nocivus.

Henricus Benscopius,
medicus reipublicae Gorinch[emii].[5]

14 Iulii ex arce Louvesteyn.

3 Vgl. voor beide bijlagen *Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 170 en 182.

4 'ex fumo seri ... vertigo', wellicht een verschrijving voor 'ex fimo seri', een duizeligheid als gevolg van een verrotting van het serum.

5 Mr. Hendrik van Benschop († vóór 16 augustus 1630) was in 1589 door het stadsbestuur van Gorinchem tot stadsdoctor benoemd tegen een jaarsalaris van fl. 100 (hs. Gorinchem, Stadsarchief, Archief stadsbestuur, inv. nr. 5, p. 204 en inv. nr. 1421, f. 20^{v}). Hij was gehuwd met Catharina Gijsbrechtsdr. van Lodesteijn, die vermoedelijk verwant was aan de Delftse regentenfamilie Van Lodesteijn (hs. Gorinchem, Stadsarchief, Notariële archieven, inv. nr. 3974-3975) (Met dank aan R.F. van Dijk, gemeentearchivaris van Gorinchem).

Bijlage 2:

Jacob Prouning aan de Staten-Generaal, 15 juli 1619

Doorluchtige, hooch mogende heeren,
Ick hebbe door de huysvrouwe van mijnheer Hugo de Groot uw. Hooch Mogenden bevel ontfangen, hopende 'tselve in alles naer te comen. Hebbe oock niet dorven naerlaeten, den borgemeester Willebort Philipsz. naer Den Haege gaende, uwe Hooch Mogenden te verwittigen der gevangenen gelegentheyt alhier, Hogerbeets noch gesont, doch

Grotius sieckelijck blijvende. De traliën sijn op Hoogerbeets' camer gestelt, meynende dat hij van dien cant nu genoch verseeckert is. Die op Grotii camer sijn gemaeckt, dan in de vensteren niet geset, alsoo hij verclaerde overmits sijne sieckte ende draeyinge in het hooft het geclop ende getimmer niet te connen verdraegen, oock sijne sieckte vereyschte licht ende geene verminderinge van lucht; versocht derhalven uytstel totdat de voorszegde borgemeester hiervan uwe Hooch Mogenden rapport soude hebben gedaen om te vercrijgen grooter cosijnen, in dewelcke men traliën soude mogen wercken, gelijck de voorszegde borgemeester hiervan uwe Hooch Mogenden volcomen bericht sal doen.

Ick hebbe oock tot meerder verseeckertheyt, mits het logeren der huysvrouwen, dochteren ende maecht op het huys, noch eenige slooten die men niet opsteecken[6] en can, aen eenige deuren op den benedensael van het huys doen maecken, niet twijffelende uwe Hooch Mogenden sullen sulx goetvynden, hopende oock volgens den gegeven last, sooveel mij mogelijck is, goede opsicht ende sorge voor alles te draegen.

Ick eygene mij met aller oytmoedicheyt ten dienste van uwe Hooch Mogenden ende bidde den Allerhoochsten, doorluchtige, hooch mogende heeren, uwe Hooch Mogenden te neemen in sijne godtlijcke bewaeringe ende te verstercken met sijnen geest,

uwer Hooch Mogende onderdaenigen dienaer,
Jacob Prowning, genaemt Deventher.

In Louvesteyn, desen 15 July 1619.

Adres: De doorluchtige, hooch mogende heeren, mijnheeren de Staten-Generael der Vereenichde Nederlanden.

Bovenaan de brief staat in een onbekende hand: Date 15, recep. 17 July 1619. *En:* Reg.

In dorso staat in een onbekende hand: Receptie den XVII[en] July 1619.

Bovenaan de gedrukte versie van de brief staat: Missive van J. Prouning aan de Staten Generaal.

599A. 1620 april 2. Van W. de Groot.[1]

Frater plurimum colende,

Vidi Rotterodami, sed raptim vidi, tua de Initiis fidei carmina[2] et iudicium quidem meum in re tam ardua apud te praesertim exponere vix audeo. Hoc tamen dicam a

6 'opsteecken', zonder behulp van de sleutel een slot openmaken (*WNT* XI, kol. 1259).

1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1911, XXIII no. 32, L 15, minuut. De talrijke doorhalingen van de opsteller van deze brief zullen niet worden aangeduid. Beantw. d. no. 600 (dl. II).

2 Willem de Groot kreeg in Rotterdam inzage in een handschrift van Grotius' ''s Geloofs voorbericht', een leerdicht dat in 1622 onder de titel *Bewijs van den waren godsdienst* zou verschijnen (*BG* nos. 143 en 144). Vgl. J.-P. Heering, *Hugo de Groot als apologeet van de christelijke godsdienst*, p. 13-28 en 75-77.

nemine materiam istam solidius tractari et dilucidius explicari posse. Nam et argumenta sunt firma, imo selecta, et ordo perspicuus et verba aptissima. Omitto iam elegantissimas descriptiones quae hic illic infarciuntur, omitto poeticos spiritus et reliqua quae in omnibus tuis carminibus miramur. Certe hoc opus aliquid amplius sibi arrogat, quia plurimum ab incepti novitate, quod nemo adimpleri posse hactenus credidit, commendatur.

Vereor tamen, ut omnibus hoc tuo laudabili instituto satisfacias, praecipue iis qui nimio contendendi studio laborant, dum ea quae ab omnibus conceduntur persequendo medium te inter varias christiani orbis divisiones et schismata interponis. Metuo, inquam, ne et nostri omissa quaedam quae omitti non debere iudicant, conquerantur, et religionis romanae sectatores quaedam aliter defendi in tuo hoc scripto quam ab ipsis fieri solet; neque enim iis sufficit, ut eadem quae ipsi sentiunt, sentiamus, sed requirunt praeterea, ut illa ipsa iis quibus ipsi utuntur, propugnemus argumentis. Ut ecce sua auc-

toritas sacris litteris evidentibus in hoc tuo scripto testimoniis asseritur. Qui tamen ecclesiae romanae addictio(r) est haec argumenta reiiciet, usurpans illud Augustini: ne quidem ipsi Evangelio crederem nisi me ecclesiae auctoritas commoveret.[3]

Quidam etiam nostrorum theologorum respuent argumentum ad veritatem religionis christianae probandam ab eiusdem religionis universalitate petitum, dicentes forte id a nobis ipsis, cum pontificios oppugnamus, refutari. Illi enim simili argumento religionis suae veritatem cum omnibus suis circumstantiis probare contendunt, quia latius pateat ea quam nos colimus religione. Non dubito etiam, quin aliqui alii institutum tuum calumniantes dicturi sint in scripto tuo non probari trinitatem neque divinitatem Christi, imo ne eius quidem, si bene memini, mentionem fieri; nec sufficiet malignis istis hominibus, si respondeamus id alienum a tuo proposito esse, neque enim perfectum a te christianum describi, sed eius elementa adumbrari, nam omnia in peiorem partem sumere consueti, si quid tale a te praeteritum vident, id pro eo ac si de ipso dogmate dubites habituri sunt. Sed tu his vel similibus calumniis moveri non decet. Non deerunt enim et alii, qui tuo consilio probe perspecto hunc laborem orbi christiano utilissimum a malevolorum hominum morsibus facile vindicabunt.

Rerum novarum nihil est quod scribam, praeterquam quod nuper prodiit libellus quidam conscriptus a filio Treslongi, qui in Zelandia architalassum egit, in quo conqueritur de domino Maurerio,[4] dicens se ab eo maxima affectum iniuria, quia in quadam oratione coram Ordinibus habita, quae Belgice etiam impressa est, dum clementiae exempla allegat, iis adiunxerit exemplum dicti patris sui, quasi Ordines ei quorundam criminum gratiam fecissent interventu reginae Elisabethae, quemadmodum id ipse a quibusdam historicis prodi fatetur; sed male, ostendit enim patrem suum sententia Curiae et Ordinum fuisse plane absolutum et purgatum. Dominus Maurerius auctoritate historicorum se defendit, nec quicquam a se peccatum hac in parte dicit, sed Ordines libellum divulgari vetuerunt.

Vale, frater charissime, et quoniam iam Hagam addiscendae praxeos gratia commigravi,[5] si quid scis quod ad studia mea promovenda facere possit, id impertire ne graveris,

tibi obsequentissimus frater,
Guilielmus Grotius.

Hagae, 2 Aprilis 1620.

3 Augustinus, *Contra epistulam quam vocant fundamenti* 5 (*CSEL* XXV-1, p. 197).

4 Op 1 mei 1619 had de Franse gezant Benjamin Aubéry du Maurier (1566-1636) (Schutte, *Repertorium* II, p. 5-6) in de Staten-Generaal voor een humane behandeling van Oldenbarnevelt en diens medegevangenen gepleit. In zijn rede had hij vermeld hoe Willem van Bloys van Treslong (ca. 1529-1594), admiraal van Holland en luitenant-admiraal van Zeeland, ooit door de voorspraak van koningin Elisabeth was gerehabiliteerd, ofschoon hij ‘langhe tijdt criminelijck (was) beschuldicht’ vanwege zijn optreden tijdens de val van Antwerpen. De rede van Du Maurier verscheen ook in druk: *Propositie ghedaen aen de heeren Staten Generael ... den 1 may anno 1619* (Knuttel, *Cat. van pamfl.*, no. 2879, hier p. 9-10). Caspar van Bloys van Treslong, commandant van Den Briel, verdedigde de reputatie van zijn vader in een weerwoord dat door de Haagse drukker Aert Meuris werd uitgegeven: *Corte en waerachtighe verantwoordinghe ... teghens de onwaerachtighe, valsche ende versierde injuryen, in druck uytgeg. tot naedeel en oneere van de memorie van jonckheer Willem van Bloys, gheseyt Treslongh*. Uit vrees voor nadelige politieke consequenties bevalen de Gecommitteerde Raden van Holland aan de drukker de oplage in te leveren (*Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 116-118 en 406).

5 Willem de Groot was op 15 oktober 1618 voor het Hof van Holland en op 16 oktober 1618 voor de Hoge Raad als advocaat beëdigd (R. Huybrecht in *Biografisch Woordenboek van Nederland* II, p. 198-199).

Bovenaan de minuut staat in een onbekende hand: De carminibus quibusdam sacris et libello Treslongii, etc.[6]

6 Zie no. 601A, n. 5.

601A. [1620 april 19]. Van W. de Groot.[1]

Frater charissime,

Nuper invisi dominum legatum regis Suecorum,[2] qui tibi per me omnia officia offerri iussit, promittens se omnia pro te facturum quae in sua erunt potestate. Bene te sperare iubet de liberatione tua, ita tamen ut hortetur ad patientiam non longi temporis, neque enim res ista tam cito confici potest. Ego respondi valetudinem tuam non permittere, ut tam diu aere libero careas, hanc morborum et imbecillitatis tuae causam esse, illi rei imprimis prospici debere. Tum ille, fateor, inquit, hoc illum merito male habere, sed etiamnum unum aut alterum mensem expectet oportet, nam ei rei etiamnum provideri non potest. Adiunxit se eius rei plurimas rationes scire, quas mihi alio tempore esset indicaturus. Interea me ut hoc tibi significarem rogabat. Rursus postea, utinam, inquit, frater tuus omnia tam bene sciret atque ego. Ne optaret quidem alibi, quam ubi est, esse. Respublica nostra in pessimo est statu ‹pessime constituta est›.[3] Qui iam sunt potentiores nihil quaerunt quam honores, quos per fas nefasque sibi volunt decerni. Princeps non omnia quae vult efficere potest, quod ipse, inquit, expertus sum in re quae maximopere ad reipublicae salutem pertinebat, de qua cum principe agens responsum accepi: Quid me facere vis? illi, designans Ordines, supra litigant inter se et contendunt, ego vero satis multos habeo inimicos, neque expedit, ut novos mihi parem. Haec ille. Quibus addidit se non dubitare, quin brevi novam mutationem simus habituri.

Postea incidimus in alium sermonem de scriptis tuis. Dicebam ego te semper fuisse regi Suecorum addictissimum, adeo ut etiam aliquando illi librum dedicare proposueris. Tum ille, utinam id factum esset; si tamen etiamnunc quid illi dedicet, erit id regi gratissimum et aliquid in eius favorem operabitur.

Narravit mihi deinde se in porta Ostreledana[4] - quam domum cum pago Lirano nuper emit - repperisse hos duos a te versus:

> Terminus hic Ledae vicinia dicitur Euri.
> Euroleda mihi nomen agerque Lirae.

Eosdem se quia tui sunt in nova porta lapidea - vetus enim quae lignea erat iam paene corruit - repositurum; ex quibus omnibus ut et aliis eius sermonibus colligo eum tibi bene favere.

Bovenaan de minuut staat in een onbekende hand: Promissio liberationis leg[at]i Suecor[um].[5]

1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1911, XXIII no. 32, L 14, minuut. De ontwerpbrief van Willem de Groot bevindt zich tussen twee andere ontwerpbrieven, dd. 19 (of 14?) april 1620. De doorhalingen van de opsteller van de brief zullen niet worden aangeduid.

2 Dr. Jacob van Dijck (1567-1631), sinds 1610 ambassadeur van Zweden in de Republiek. Op 14 mei 1620 nam hij afscheid in de Staten-Generaal (Schutte, *Repertorium* II, p. 485-487).

3 Deze variant noteerde Willem in de interlinie.

4 Het huis Oosterlee met de bijbehorende boerenhofstede viel onder de heerlijkheid De Lier (Delfland), die op 12 juni 1619 samen met de heerlijkheid Souteveen door Van Dijck werd aangekocht (D. Hoek, *Haags leven bij de inzet van de Gouden Eeuw*, p. 176).

5 Wellicht is deze aantekening van de hand van Mr. Frans van Overschie (1680-1760). Vgl. E.P. Polak-de Booy, ‘Dorsale notities op brieven aan Hugo de Groot’, in: *Nederlands Archievenblad* 66 (1962), p. 127-129.

603A en 589. [1620] juni 14. Aan N. van Reigersberch.[1]

Wilt met mijn broeder ...

1 Huidige vindplaats onbekend. Gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 51-52; vgl. p. 4 n. 2, waar blijkt dat Rogge zich baseerde op H. Vollenhoven en G.D.J. Schotel, *Brieven van Maria van Reigersberch*, Middelburg 1857, p. 6-7 (zonder vermelding van de vindplaats). Het betreft hier in feite een brief van Maria van Reigersberch aan haar broer Nicolaes, maar tussen de datering en het postscriptum schreef Grotius een kort bericht voor zijn zwager, dat door P.C. Molhuysen uitgegeven werd als no. 589 (dl. II), dd. 14 juni 1619. Molhuysen volgde behalve de tekst ook de datering van H.C. Rogge, die - evenals Vollenhoven en Schotel - geen verantwoording van het jaartal 1619 geeft. Vermoedelijk is een datering op 14 juni [1620] beter. In de nacht van 5 op 6 juni 1619 werd Grotius naar Loevestein overgebracht; Maria arriveerde op 12 juni op het slot (P. Scheltema, 'Dagboekje van Willem de Groot door hem gehouden tijdens de regtspleging van zijnen broeder Hugo de Groot, Johan van Oldenbarneveld en Rombout Hoogerbeets [29 maart - 12 juni 1619], uit het onuitgegeven hs. medegedeeld', in: *Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland*, verzameld door N.C. Kist en H.J. Royaards 1 (1852), p. 348). Het is niet waarschijnlijk dat Maria twee dagen later, op 14 juni 1619, haar broer Nicolaes een brief zou hebben geschreven zonder ook maar met één woord van de overkomst of van de nieuwe leefsituatie te reppen. Zie voorts *infra*, n. 6.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, 14 juni [1620]

Seer lieve ende waerde broeder,

U. L[ieven] schrivens van den VIII Juny is mijn wel behandicht;[2] bedancken uE. van de tijdinge van de vrienden gezondtheyt, ende bidden uE. daerin te willen komtenweren[3] van ons dickmaels te doen weten hoe het met deselfve al is, doordyen wij daer meest naer verlangen; wij sullen van gelijcke doen, doordyen ick wel weet dat uE. ende de andere vrienden daer meest mede bekommert zijt. De tarrewe sal ick met den eersten verwachten. Aengaende mijn mans dispositie is al in eennen doen; hij doet zijnne gebiedenisse aen alle vrienden ende voornementlijck aen neef ende nicht de Bie[4] ende alle de jonge neven ende nichtens. Cornelia ende Cornelis[5] doen hare gebiedenisse, ende sal desen hiermede endigen ende God bidden ons te geven dat ons salych [is],

uE. dienstwillige suster,
Marie Reigersberch.

Wt Louvesteyn, desen XIIII Juny.

2 Ontbreekt.
3 Lees: ‘continueren’.
4 Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie, en diens echtgenote Maria van Almonde. Deze Maria was een dochter van Abraham van Almonde en Maria de Groot, halfzuster van Hugo's vader Jan (no. 592 (dl. II)).
5 Cornelia (1611-1687) en Cornelis de Groot (1613-1661), de twee oudste kinderen van Hugo en Maria.

Laet ons weten of de rechters meer verklaringe gedaen hebben als van den advokadts sententie.[6] Den lutenant[7] is te Breeda bij zijn Excellentie geweest, daer sal hij veel luegen gelogen hebben. Hij tracktteert ons zeer hart alsof wij kriminele gevangens waren. Wij wilden wel dat zijn Excellentie van alles onderrecht waer en meenne niet dat hij weet hoe (hij) ons hier quelt. De lutenant quelt ons zeer omdat wij een requeste aen hem souden geven; wat hij (daer)mede voor heeft en weten wij. Wij seggen dat wij dat niet doen en konnen, doordyen wij niet en weeten wat men ons te laste legt. Hij doet ons dit alle dage seggen.

Dese boucken daer mijn man van schrieft[8] en houft hij niet al teffens. Wilt toch eens elf gulden aen moeder[9] geven voor de boter die sij voor mijn gekocht heeft, en bijaldien uE. daer wel [geldt] heeft, soo wilt aen minne[10] tien gulden geven, ofte anders soo schrieft een briefken aen Gillis Marinissen,[11] dat hij van mijnnentweege het geldt van den vendumeester ontfangt en dat hij mynne tyen gulden geeft, en als de boter op de beste koop is een goedt kinneken kopt, dat (duren) mag om de winter ...

Adres: Erntfeste, hooggeleerde, wijse, zeer voorzienige heer, Mr. Nicolaes Reigersberch, doctor in de rechten, op den hoec van de Heulstraet naest de heer van Cabauw[12] in 's Gravenhage. Loont.

622. 1621 maart 26. Aan Prins Maurits.[1]

... 'twelck mij ten langen laetsten heeft doen dencken op middelen om mijselven te helpen ...

6 Op 9 juni 1620 leverden de rechters die Oldenbarnevelt c.s. hadden veroordeeld bij de Staten-Generaal een akte in; in deze akte, dd. 6 juni 1620, verklaarden zij dat zij bij het uitspreken van de vonnissen de mening waren toegedaan dat de veroordeelden zich schuldig gemaakt hadden aan 'crimen laesae Maiestatis' (*Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 451, 456, 479 en 491, en J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 757-758). Of is de brief toch uit [1619] en verwees Maria hier naar de toelichting op Oldenbarnevelts vonnis door de Staten-Generaal, dd. 19 mei 1619? Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, IV (1619-1620), p. 128.

7 Jacob Prouning (Prouninck, Prowing), genaamd Deventher, commandant van Loevestein.

8 Zie voor de titels van deze boeken no. 589 (dl. II).

9 Mayken Claes (Maria Nicolai).

10 Waarschijnlijk een naam of voornaam.

11 Deze zaakgelastigde wordt ook vermeld in de bijlage bij no. 727, in dit supplementdeel.

12 Mr. Cornelis Teeus, sinds 1609 heer van Cabau (H.E. van Gelder, 'Haagsche cohieren I (1627)', in: *Die Haghe* 1913, p. 45).

1 No. 622 (dl. II). In de bijlage een brief van W. de Groot aan D. Graswinckel, 25 maart 1621: hs. Oxford, Bodleian Library, ms. D'Orville 51, f. 167, eigenh. oorspr.

Bijlage:

Willem de Groot aan Dirck Graswinckel, 25 maart 1621[2]

Cognate amicissime,
Quandoquidem tu doloris nostri non modo spectator, sed etiam - ut bonum amicum decet - particeps fuisti, ius aequumque est ut nunc quoque in laetitiae partem venias. Scias, amicum pectus, fratrem meum cum iam nullam sibi ad liberationem neque patriae ad longiores inducias[3] spem reliquam factam esse videret, fugae consilium iniisse. Itaque

2 Vgl. Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 258.
3 Zie *ibidem*, p. 242; na afloop van het Twaalfjarig Bestand zouden 'loopers en stroopers' de vluchtweg van Loevestein naar Brabant onveilig maken.

22° huius mensis qui dies Lunae erat, quo frequens populus ad mercatum Gorincomensem confluit, ab uxore cistae vix quinque pedes longae includi se fecit. Cumque Deventrius, qui iam crudelitatis eius quam in fratrem exercuit pretium centuriam militum accepit,[4] ad conscribendos milites Gorinchemi esset, cista illa a militibus ex arce in naviculam asportata est. Hoc modo ipse excessit, evasit; erupit dicere non possum, nullam enim vim fecit, emissus est mallem dicere. Nos omnes cum primum rem intelligeremus, experti sumus gaudium et maerorem eundem fere effectum producere. Nam quod ille aiebat,

> Curae leves loquuntur, ingentes stupent,[5]

idem nos in maxima nostra laetitia experti sumus ideoque versum illum sic inverto:

> Levis voluptas loquitur, ast ingens stupet.

Nam gaudium illud suam non capiens mensuram adeo nos conturbaverat, ut ii quos ea res minus tangeret laetiores nobis ipsis viderentur, nisi forte et hoc obstitit nostrae laetitiae quod nondum sincera integraque fuit, partim quia pro fratris valetudine timemus ne aerem ferre non possit, partim quia necdum scimus quonam se receperit. Sed tamen

> Minoem suum Daedalus effugit.[6]

Ad tua venio. Disputatio tua mihi placuit.[7] Vellem tamen scire quaenam tua fuerit sententia super iis quae non determinas et quorum in prioribus meis litteris feceram mentionem. Oratio quam subnexuisti est meo iudicio elegantissima et ad legum commendationem aptissima. Eam hic servabimus ut Ablativo absolute posito[8] ostendatur pariterque testimonium Bouricii, quod profecto tam amplum est, ut maius desiderari non possit. Paradoxa tui avi[9] ad te mittimus, quae ego, etsi nunquam antehac oculis meis usurpata, summo in pretio habeo propter singularem iuris peritiam ‹quae› in libro illo relucentem, quae non leve adminiculum a bonis litteris et philosophiae gravissimis praeceptis trahi(t). Ille iurisprudentiam non ex doctorum limo caenoque impuris rivulis accepit, sed ex limpidissimis veterum iurisconsultorum fontibus hausit. Recte igitur feceris, si avi tui placita nepos defendas; inveni in Paradoxis quaestiones egregias firmis contra communem opinionem subnixas argumentis, e quibus si nobilissimas elegeris cum laude id fiet tua. Parentes tui[10] nosque omnes censemus te doctoratus potius quam licentiae laurea dignum esse ideoque doctorem promovendum, tum quia apud exteros et praecipue in Germania

4 Jacob Prouning, genaamd Deventher, kreeg op 5 februari 1621 een compagnie te voet toegewezen (*Het Staatsche leger* III, p. 226-227).
5 Seneca Minor, *Hippolytus* (*Phaedra*) 607.
6 Vgl. Vergilius, *Aeneis* 6, 14. Daedalus ontsnapte met zelfgemaakte vleugels aan de Kretenzische vorst Minos.
7 Dirck Graswinckel had zich op 3 juni 1619 aan de universiteit te Franeker laten inschrijven. Op 19/29 september 1621 zou hij een disputatie verdedigen met als onderwerp ‘L. Transigere C. de transactionibus’. Praeses was Hector Bouricius (1593-1636). Zie G.J. Liesker, *Die Staatswissenschaftlichen Anschauungen Dirck Graswinckel's*, p. 17-19 en M. Ahsmann, ‘De juridische faculteit te Franeker 1585-1635. Een studie over de professoren en hun onderwijs met lijsten van verdedigde disputaties’, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 54 (1986), p. 68 en 71.
8 Doelt Willem op zijn broer Grotius?
9 Mr. Johan Basius (1540-1596), agent van Willem van Oranje, grootvader van Dirck Graswinckel, publiceerde *Paradoxarum disputationum iuris civilis libri IIII*, Bazel [1575].
10 Jan Graswinckel en Tyette Basius.

titulus iste honorificentior est, tum quia tuos in iure provectus sine praeside disputando melius quam cum auxilio alicuius professoris poteris manifestare. Si quando theses tuas compilaveris,[11] rogo ut eas ad nos velis transmittere, ut videamus, num qua in re tibi usui

11 Graswinckel promoveerde op 19 november 1621 op een disputatie over het erfrecht: ‘Ex materia ultimarum voluntatum’.

esse possimus. Quas ad me miseras theses, domino Wilhelmo Wijntgis,[12] qui hic est et te plurimum salutat, dedi. Ego mihi alias a patre meo vel tuis parentibus vel te ipso denique cum Franequeram venero impetrabo.

Unciam ‹tibi› pulveris Cyprii, quo meliorem Hagae reperire non fuit, huic epistolae adiunxi. Mitto et hymnos fratris Belgicos,[13] ultimum iam in finem suum vergen(tis) captivitatis opus; meliora ab eo iam libero cum quo destinavit venerit expectabimus. Hic finiam, salute tamen prius a parentibus meis, sorore et affine[14] dicta. Faxit Deus Optimus Maximus, ut et te et fratrem brevi sospites incolumesque videre possimus sisque tam bono successu doctorandus quam felici disputasti.

Votum secundet qui potest nostrum Deus,[15]
tuus usu et mancipio,
Guilielmus Grotius.

Delphis, 25 Martii 1621.

Adres: Cognato mihi dilectissimo Theodoro Graswinkelio, Franequerae.
In de marge staat in een onbekende hand: (Li)beratio (e) carcere.

626A. 1621 maart 30. Aan de Staten-Generaal.[1]

Hugo Grotius, antehac syndicus Rotterodamensis et delegatus ad Consilium delegatorum ab Ordinibus Hollandiae et Westfrisiae et ad conventum Ordinum Federatorum, divina bonitate e carcere liberatus, cum Antverpiae substitisset ut de uxore nuntios et amicorum, quos pridem non viderat, colloquium opperiretur, edoctus super alia mendacia etiam hunc sparsum rumorem propositum ipsi esse ut archiducibus[2] operam suam addiceret, officii sui existimavit refellere hanc calumniam et palam profiteri non ita se commotum paucorum iniuriis, per quos innocentiae suae defendendae facultas ipsi hactenus adempta fuerat, ut quicquam propterea

12 Wellicht gaat het hier om de Delftenaar Guilielmus Wyntgens, die zich, zestien jaar oud, op 25 november 1609 aan de Leidse universiteit liet inschrijven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 96).
13 *Christelicke gesanghen*, Delft 1621 (*BG* no. 127).
14 Jan de Groot, Aeltje de Groot-Van Overschie, Adriana de Groot en zwager Frederik van Losecaat.
15 Seneca Minor, *Hercules furens* 645.

1 *BG* no. 868 (p. A^{r}-ijA^{v}). Latijnse versie zonder titel van de *Stuytinghe van een tastelijcke loghen*, z. pl. 1621 (*BG* no. 870). Exemplaar aanwezig in Amsterdam, UB, sign. 226 E 5, in een convoluut met de *Silva ad Franciscum Augustum Thuanum*, Parijs 1621 (*BG* no. 137). Eveneens gedrukt in H. Grotius, *Apologeticus eorum qui Hollandiae ... ex legibus praefuerunt*, Parijs 1622 (*BG* no. 880), p. 306-307. Nederlandse vertaling in no. 626 (dl. II). Grotius schreef deze brief ten huize van Nicolaes Grevinchoven (ca. 1578-1632), voorheen predikant te Rotterdam, maar in 1619 als remonstrant afgezet en naar Antwerpen uitgeweken (F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 78). Op 3 april 1621 werd de ontvangst van Grotius' brief samen met die van gezantschapsberichten uit Frankrijk en Engeland geregistreerd als ‘oyck geen antwoirdt vereysschende’ (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 106).
2 De aartshertogen Albertus en Isabella, soevereinen van de Zuidelijke Nederlanden.

de perpetuo in patriam affectu commutasset. Quapropter Antverpia has ad Ordines Federatos misit litteras:

Sublimes ac potentes domini,

Exspectavi iamdiu ut vestro iussu ex gravissima custodia, quae non me tantum, sed partim quoque uxorem et liberos meos detinebat, eximerer. Sed comperto quosdam mihi peculiariter infestos novos quaerere obtentus, ut calamitatem meam intenderent, in eam rem iactatis etiam rumoribus, rationem ipse recuperandae nativae libertatis et excogitavi

et Deo iuvante ad exitum sine vi, sine largitione perduxi. Cum nullum viderem receptum propiorem, Antverpiam me contuli, dispecturus ubi potissimum sedem quieti meae et litterarum studiis sim positurus. Valde mihi grave est, domini, quod tam dura pati libertatis simul et bonorum dispendio coactus sum hactenus, et cogor etiamnum, intra intimos animi recessus mihi conscius integerrimo affectu consilia a me suppeditata quae iudicare potui utilissima medendis difficultatibus enatis antequam ego ad rempublicam vocarer, summa cum fide erga magistratus Rotterodamenses, qui ministerio meo utebantur, parique obedientia erga Ordines Hollandiae et Westfrisiae, quorum sub imperio eram. Sed nec tolerata hactenus mala, nec quicquid ultra mihi eventurum est unquam id in me habebunt iuris, ut amorem patriae mihi excutiant, quem semper corde gessi et quantum mearum fuit virium, quae exiguas agnosco, opere ostendi. Pro eiusdem patriae libertate, tranquillitate ac prosperitate Deum semper orabo, atque adeo ut in eum finem vobis, sublimes ac potentes domini, bonum ac foelix regimen largiatur,

v[estris] D[ominis] addictissimus,
H. Grotius.

XXX Martii 1621, Antverpiae.

Paulo post in Galliam profectus Lutetiae substitit et regem quidem consiliumque ipsius videndi per eorum absentiam felicitas ei non contigit, at quos consiliarios regis Lutetiae invenit, ab iis summa cum humanitate ac benevola amicitiae testatione exceptus est. Quibus ipse et innocentiae suae rationem reddidit et constantem suum in patriam affectum ultro significavit, ipsos rogans ut quantum possent apud regem laborarent, ut rex quam pater ipsius atque ipse semper ostenderant benevolentiam erga Hollandiam, ipsius Grotii patriam, aliasque federatas nationes, eam nunc quoque retineret salutemque ac tranquillitatem earum nationum cordi sibi esse ostenderet. Hunc Grotii in patriam affectum consiliarii dixerunt regi gratum fore, ut cui propositum esset benevolum se dictis nationibus exhibere, si modo earum rectores erga regem ita se gererent, ut par et aequum esset.

Haec cum ita se habeant et summorum virorum testimonio constare possint, spargitur tamen in Hollandia atque alibi exemplum epistolae, velut qua significet quidam[3] Ordinibus Federatis XIII Aprilis Lutetiam advenisse Grotium atque eum dixisse regis consilio veniam se petiisse ab ipsis Ordinibus Federatis suae e carcere discessionis, ac pollicitum insuper futurum ut se quietum contineret, nec quicquam adversus Ordines faceret, eaque conditione regem ipsi daturum esse salarium annuum. Quae narratio a vero aliena maligneque conficta est. Nam Grotius tantum abest ut nunc libertate recuperata veniam aut postularit aut postulasse se dixerit,

3 Bedoeld is de Staatse gezant in Parijs, Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak, die de Staten-Generaal in een schrijven van 30 april 1621 over Grotius' aankomst te Parijs had ingelicht; zie no. 642 (dl II); *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 106 en 148, en hs. Den Haag, ARA, arch. Staten-Generaal, no. 6757[I] (1621, ingekomen), Gideon van den Boetzelaer aan de Staten-Generaal, dd. 30 april 1621: Grotius zou in een onderhoud met enkele leden van de Raad des konings gezegd hebben dat hij de Staten-Generaal ‘ootmoedelick hadde gebeden om vergiffenisse van sijne ontcominghe vuyt de gevanckenisse’. Bovendien zou hij hebben beloofd ervoor te zorgen met zijn ‘woorden, actiën en conversatiën’ de Staten-Generaal geen aanstoot te geven. De raadsleden hadden zich hiermee toen akkoord verklaard, in het besef dat de koning Grotius anders niet in zijn land zou dulden. Grotius kreeg volgens de Staatse ambassadeur ook te horen ‘dat hij hemselven stille ende behoorlick gedraghende tot uwe Hoog Mogende contentemente, van sijne Majesteyt onderhouden ende gebeneficieert (zou) worden’.

ne in summis quidem malis induci potuit ut eam postularet, fisus Deo ac conscius sibi integri propositi et legitimarum actionum. Quas - Deo adiuvante - cognitas faciet iis qui rumoribus decepti rem ignorant. Neque consiliarii regis ullam ab ipso conditionem exegerunt, certi venisse eum in Galliam hoc animo, ut dum hic esset, regi obsequentem ac fidelem subditum se exhiberet atque etiam patriae, si qua posset, utilem navaret operam. Illi igitur mendacio refellendo haec vera rei narratio ipsaeque literae interim inservient, dum rei principalis veritas orbi illucescat.

629A. [Na maart 1621]. Aan N.N.[1]

Vir clarissime,

Ex tribus in honorem Dionysii martyris[2] epigrammatis eliges quod minus displicebit:[3]

Hic est qui Gallis vitae melioris origo
Extinxit falsos victima caesa deos.

Mansuri dum terra manet, dum sidera, puri
Dogmatis hoc Gallis sanguine facta fides.

Illud fine carens peperit Dionysius aevum,
Ipse sibi vita, Gallia, morte tibi.

Tuus,
H. Gr[otius].

629B. 1621 april 11. Van J. Hemelaer.[1]

Hugoni Grotio iurisconsulto.

Cum nuper ad te, Hugo Groti, - quando miro quodam commento ceu stratagemate, ipse paullo ante custodia damna[tu]s, per excubias et custodias inimicas, in custodia viatoria, ab ipsis custodiis tuis, sed ignaris, ex hostili custodia et poenali carcere elatus feliciter evasisti et iam liber Antverpiam hanc nostram applicuisti - visendi et congratulandi caussa accessissem, et pro re nata et sermonis, ut fit, vario cursu tu scazontes tuos versus in solatium tibi caussaeque et carceris socio Hogerbetio scriptos recitasses[2] eorumque

1 Hs. Parijs, Bibliothèque Nationale, coll. Dupuy 583, f. 22, eigenh. oorspr. De brief is wellicht veel later, omstreeks 1630, geschreven. De geadresseerde, wiens identiteit niet is vastgesteld, had Grotius wellicht gevraagd om een epigram voor een publicatie over de Heilige Dionysius.
2 Dionysius, eerste bisschop van Parijs, wiens dood op 272 wordt gedateerd.
3 De brief is aan de linkerzijde afgesneden; een andere hand voegde ‘quod minus displicebit’ toe, na eerst het door Grotius geschreven woord ‘displicebit’ te hebben doorgehaald.

1 Opdrachtbrief in *Angeli custodis ad Hugonem Grotium super nupero eius carcere paraeneticon exceptum et publicatum a Joanne Hemelario* ..., Antwerpen 1621 (*BG* no. 285; *BsG* no. 294), p. 3-9. Zie voor de datering van deze brief *infra*, n. 7. Johan Hemelaer (Hemelaers, Hemelarius) (1570-1655) was kanunnik van de kathedrale kerk te Antwerpen en had zich als numismaat en Neolatijns dichter onderscheiden (*NNBW* VIII, kol. 743-744). Op verzoek van Hemelaer verzond Jean-Gaspard Gevaerts op 9 september 1621 een exemplaar van *Angeli custodis paraeneticon* via de gebroeders Dupuy naar Grotius (M. Hoc, *Etude sur J.-G. Gevaerts*, p. 198-199). Een ander exemplaar, door de auteur aan de drukker-uitgever Balthasar Moretus (1574-1641) cadeau gedaan, bevindt zich te Antwerpen, Museum Plantijn Moretus, R 4.6; op de schutbladen noteerde Hemelaer de tekst van twee aan hem gerichte brieven van Grotius (nos. 669 en 694 (dl. II)). In de laatste brief, dd. 24 september 1621, reageerde Grotius op de toezending van Hemelaers boekje.
2 Het vierregelige, voor Rombout Hogerbeets (in hinkjamben) geschreven gedicht ‘Quos matris alvus carcer edit in lucem’ (*BG* no. 285), gedrukt in *Angeli custodis paraeneticon*, p. 12. Hemelaers eigenlijke antwoordgedicht, ‘Angeli custodis paraeneticon’, volgt op p. 13-36. Grotius' gedicht ook in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 259 (met Nederlandse vertaling), en in no. 653 (dl. II).

etiam copiam fecisses, incessit me mox lubentia super hoc carceris tui atque felicis ex eo effugii argumento simili carminis genere aliquid ludendi, quod elegantissimis tuis versibus si non lepore, saltem materia responderet. Verum cum in id intendenti cogitationem mihi, et iam stylum in manus sumenti inventiunculae crescerent ac se diffunderent, et scazontis illa claudicatio concinna, lasso facile paenultimae sedis desultorio illo iambi pede, difficulter admodum mihi procederet et in plusculos se passus seu saltus producere recusaret, verti modos et assueti magis, ut sic dicam, tripudii iambos ut minus fatigandos in scenam produxi.[3] Hi cursum, ut videbis, longiusculum producere ausi sunt, unius quem pro tota orchestra et cavea sibi spectatorem auditoremque destinarant, seu paucorum certe aliorum oculis et auribus ut se probarent animati; tum et benevolentiae stimulis excitati, quae tibiae suae velut modos ad numeros opportune et largiter adhibebat. Qui quidem seu auditor seu spectator vel unus vel saltem primus, cum tute esses, non potui non hunc lusum arbitrii et iuris tui facere.

Habebis igitur hunc super vario carcerum genere conceptum, non ingenii aut doctrinae, quae mihi non arrogo, sed voluntatis in rem et salutem tuam saltem nostrae propensioris foetum; eoque manifestioris, quo diffusior hic sermo est. Amor enim, ut nosti, si minus esse disertus possit, multiloquio tamen gaudet. Quem etiam vel ex hoc probare possis, quia eo maxime tempore alloquium hoc produxit, quando nostri instituti homines, qui ecclesiae functionibus adscripti sumus, plures et statae occupationes seriaeque differre et detinere fere totos solent: hebdomadae quippe illius feriis minime feriatis, quam ob maxima in nos christianos illo anni tempore collata caelitus beneficia et charismata maiorem sive bonam sive sanctam prisca nuncupatione indigitamus. Sed et curae atque amoris in te Angeli custodis tui peculiariter hic tesseram agnosces, quo et ipsum accensum meo Custodi haec ut describenda mihi suggereret - instantaneo illo scilicet Angelici sermonis modo, quo alter alteri suae mentis conceptus pandere solet - auctorem fuisse vix dubitandum putem. Neque enim ego - qui ad quattuor vestros viginti plus minus versus pangere paraveram, in eo scriptionis et metri genere vix versatus, et si aliquando fuissem, arefacta iampridem per dessuetudinem vena, eorumque argumentum et velut σκιογραφίαν[4] iam cum Casperio Gevartio,[5] qui mecum ad te viserat, candidissimo et elegantissimo illo amico communicaveram - tam sat multos, humilem licet rusticumque et simplicem ac minime cothurnatum sermonem ad modulum et morem nempe ac tenuitatem census hic et alibi mei, crescente sub ipso stylo et manu materia et non gravate in ordines et numeros suos se aptante, effudissem, nisi omnis Phoebi aut Euterpes loco Angeli boni suggestio materiem et verba scribenti fere ex tempore suppeditasset.

Leges itaque, sed - quod paciscor et serio atque amice peto - qualis caussas pro tribunali definiturus soles, seposito inolitae tantisper consuetudinis, quam Batavia patria nunc habet, et institutionis a puero tibi infusae affectu, utramque scilicet aurem vacuam et non praeoccupatam adferens agnoscendae veritati. Tum et hocce, rogem, schemate tibi proposito haec legere non detrectabis, atque si totidem verbis Angelum tuum, divina sed visibili tibi specie iuxta adstantem, amantissimum velut paedagogum, caligantis - quod in re fidei ardua et supra humanum captum ascendente necesse est - iudicii et intellectus moderatorem, compellantem et instantem tibi coram oculis cernere, auribus blando illo caelestis oris sono illabentem audire contingeret. Quae quidem Angelicae visitationis familiaritas ut multis e Sanctorum numero contigit, ita

3 Na een vergeefse poging Grotius' hinkjamben te imiteren besloot Hemelaer in gewone jambische trimeters te antwoorden.
4 ‘een eerste ontwerp’.
5 Jean-Gaspard Gevaerts (1593-1666), filoloog en dichter.

peculiariter et frequenter nobili virgini et martyri Caeciliae, itemque Sanctae Franciscae viduae, Romanis, et nostrae, passionibus Christi domini per triginta tres annos conformatissimae virgini et populari Sanctae Lydwidi Sciedamensi;[6] quas et mentis puritas et mundi solidus contemptus et flagrans amor Dei hacce Angelicae visionis familiaritate olim et nuper dignas fecit.

Atque utinam ea vis Angelicae huius Paraenesios sit, ut - quod est oratore tanto dig-

6 De heiligen Caecilia, Francisca Romana en Liduina van Schiedam.

num - non apposite tantum, sed efficaciter etiam ad persuadendum et dixisse et auscultatus esse possit. Faxit Deus teque reducem ecclesiae suae et in ea nobis clementer sistat Dominus ille redemptor tuus et meus; qui et ex omnibus carcerum periculis animam tuam liberasse videtur, ut tute iuris iam tandem tui factus, et voluntatem sub eius lege sponsaeque eius ecclesiae, et intellectum sub regula traditae et propagatae caelo orthodoxae catholicae fidei, et memoriam sub acceptorum agnitione et gratia beneficiorum ceu gratitudinis praescripto debitoque iugo non gravate aut valde restitans ideoque affluentiore merito, ut tuae iam spontis existens, libere captivares; quique idem Dominus ac salvator noster hodierno magno illo ac solemni prae ceteris die et hac eadem qua haec maxime scribebamus hora - sub auroram Paschalis nempe diei[7] - confracto inferni carcere, captivaque ducta captivitate triumpho nobili victor ad superos gloriose est revectus. Sic per illa ut paullo ante humiliati et indignissima passi, ita hac hora clarificati et supra modum exaltati Domini gloriosa merita ex animo vovebam, spei bonae plenus et fere securus de eventu, quando et eodem hoc magno publici christianorum triumphi atque gaudii die te materni carcer uteri in liberam hanc lucem - quod recens intellexi[8] - feliciter produxerit; ut tam laureata nimirum festaque solemnitate - cui nec Alexandri Macedonis natalis gemina Philippi parentis victoria illustris[9] componi vel per umbram potest - mundi huius stadium ingressus, nec tu de indulgentissimi agonothetae palmis seu bravio desperares, neque nos, qui prolixam in ceteris divinae bonitatis erga te liberalitatem admiramur, in eo quod unum est necessarium,[10] aut tuam voluntatem desiderandam, aut Dei manum abbreviandam metueremus. Cum enim solemni inaugurandi principis ingressu publicaeque laetitiae die, exulum omnium, quotcumque currum eius assectantur, vita, libertas iusque patriae ac familiae in integrum restitui soleant, quis non confidat hunc tam singularis laetitiae atque indulgentissimae beneficientiae caelestis regis comitem, ad triumphantis ingressum se sistentem, imo ab ipso eodem productum, triumphalis participatione privilegii privatum iri vix posse? Verum quia revocandae Donationis iura in una, ut maxime, ingratitudinis culpa fundari iurisconsulti vestri tradunt,[11] hanc tute ut evadas, in tua nunc industria et manu occasionisque oblatae non supino amplexu, adspirante quae nunc tibi se offert divina gratia, situm scias. Hanc autem occasionis bonae horam tuam, ne ruat tibi, aut ruisse eam post serus gemas,[12] bonam tibi inprimis mentem et ad Angelicam commonitionem aures contriti et humiliati cordis a Deo propitio concedi totus precor. Quo in voto finem facio, non evanidi affectus erga te et salutem tuam mei, lucubratiunculae huius quali quali cura, etsi minus ad meam voluntatem et aciem tuam accurata, fidem tibi factam volens et factum iri confidens,

Jo. Hemelarius.

7 Pasen viel in 1621 op 11 april.
8 Grotius, geboren op Paasdag 10 april 1583, placht zijn verjaardag op Pasen te vieren.
9 Vgl. Plutarchus, *Alexander* 3.
10 *Lucas* 10: 42.
11 Vgl. *Codex Iustinianus* 50 (51), ‘De revocandis donationibus’.
12 De briefschrijver zinspeelt hier op Grotius' lijfspreuk ‘hora ruit’.

633A. 1621 april 23. Aan J. de Groot.[1]

Octavum iam diem, pater carissime, Parisiis ago,[2] unde iam ante ad te scripsi.[3] Vivimus nunc in conducto hospitio, quadra nostra,[4] Puerum assumsimus, qui rebus ministret; dominum Guilielmum exspectamus.[5] Venustae ad me sunt Antverpia literae praesidis Janini, quae me digresso eo pervenerant, amoris quantum sperare nunquam ausus fueram uberrimae indices.[6] De causa nostra nihil ne ego quidem magnificentius dicere poteram. Plane nusquam aut tutius aut honestius esse potui quam in hoc regno, ubi me omnis ordinis viri quotidie salutant. Pro uxoris, famuli et famulae libertate sine intermissione laborandum hic omnes censent.[7] Et nemo est qui non iniuriam illis fieri existimet, quod non continuo dimittantur. Affinem Debyaeum[8] quam officiosissime meo nomine salutes velim, sed et omnes qui nos sanguinis aut amicitiae nexu contingunt. Deus te et optimam matrem aliquando conspectui meo sistat incolumes,

tibi obedientissimus filius,
Hugo Grotius.

XXIII Aprilis 1621, Lutetiae.

Frater[9] occupatissimus in meis negotiis nunc non scribit. His scriptis literis ex Zelandia nuntium accepi de concessa uxori et famulis libertate; Deo sit gratia.

Bovenaan de brief staat: Copie.

1 Hs. Leiden, UB, BPL 2891, Memory-boeckje van A.J. a Vollenhove, anno 1620-1623, f. 4, copie. Het Memory-boeckje bevat nog andere Grotius-documenten, onder meer het in no. 629B vermelde gedichtje 'Quos matris alvus ...'; het wordt om onduidelijke redenen toegeschreven aan Arnold van Vollenhove, later burgemeester van het Overijsselse stadje Vollenhove en vader van de dichter-predikant Johannes van Vollenhove (1631-1708).
2 De copiist plaatste bij deze mededeling een correctie in de kantlijn: 'Debet dicere decimum'. Grotius was op 13 april 1621 te Parijs aangekomen (no. 630 (dl. II)).
3 No. 630 (dl. II), dd. 16 april 1621.
4 Vgl. Juvenalis, *Saturae* 5, 2.
5 Doelt Grotius hier op zijn klerk Willem van de Velde?
6 No. 629 (dl. II), dd. 2 april 1621, van Pierre Jeannin (ca. 1540-1622), Frans gedeputeerde naar de Republiek tot bemiddeling in het sluiten van een bestand (1607-1609), raad des konings, surintendant des finances tot 1619 (Schutte, *Repertorium* II, p. 2-3; *DBF* XVIII, kol. 628-629).
7 Maria van Reigersberch, haar dochter Cornelia of Maria, en de dienstboden kregen op 6 april 1621 toestemming Loevestein te verlaten (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 109).
8 Thesaurier-generaal Joris de Bie; vgl. no. 353 n. 2 (dl. I).
9 Willem de Groot.

634A. 1621 april 27. Van B. Aubéry du Maurier.[1]

Mijnheer,

Gij en schrijft mij niet met die groote pijnlijkheid van Loevesteyn, dat mij aengenaem geweest is u schrijvens van Antwerpen te sien.[2] Danke God dat gij daer zeekerlijk in gesondheid aengekoomen zijt. Ik hoope ook dat de rest van uwe reyse gelukkig geweest zal zijn, tot in die groote stad, alwaer gij veele vrienden gevonden zult hebben, die waerlijk over uwe verlossinge haer verblijden; hetgeene ik verstaen hebbe door de brieven van de heren Jannin, de Boisize en de Porricus,[3] die mij alle verzekeren dat zij u persoon met al 'tgeene dat u aengaet met zeer groote genegentheid zullen omhelsen, tot hetwelke ik tegenwoordig haer zoo vieriglijk als ik kan uitnoodige off aensette. Ik beloove ook dat mijnheer Marchant, mijn schoonbroeder,[4] u van zijn- en mijnentweege alles heeft opgeoffert dat hij kan, zelfs dat gij mij van uwe vriendschap sult getuygenis geven, in deselve zoo vrijelijk te gebruyken, gelijk die uit een goed hert is aengebooden. De heren Tilenus en Dupuy[5] betuygen mij hare aenbiedingen en nog meer, dat gij van haer alle diensten van vriendschap ontfangen zult, in vergelding van dese aengename vrijheyd en verlatinge van 't verdriet van uwe droevige en eenzaame gevangenis. Bovendien hebben wij hier de ambassadeurs van dit land, die weder teruggegekoomen zijn,[6] die ten allerhoogsten vergenoegt zijn, de geheele wereld versekerende dat zij meer verworven hebben als zij begeerden; en geven 't aen eenyder te kennen. Qui vult decipi decipiatur.[7]

Ik groete zeer ootmoedelijk uwe goeden gratie en bidde God dat hij u lange tijd dese gelukkig verkregen vrijheyd wil laten genieten en dat hij alle andere gelukken en voorspoed u wil laten toekoomen. Dit is den wens van

uE. zeer genege vriend en dienaar,
Du Maurier.

Uit Den Hage, den 27 Aprilis 1621.

1 Hs. Amsterdam, UB, RK III E 28: 24 (Verzaameling van eenige autentyke stukken aangaande de synodale condemnatie der remonstranten ... door K. van Alkemade en P. van der Schelling), copie (Nederlandse vertaling van een verloren gegaan origineel). Hs. Rotterdam, GA, handschr. verz. no. 528 (Gedenkstukken, bewijzen en aantekeningen tot de historie van Hugo en Pieter de Groot, door K. van Alkemade en P. van der Schelling, 1746), f. 49, copie. Benjamin Aubéry du Maurier (1566-1636) was in de jaren 1613-1624 ordinaris Frans ambassadeur in 's-Gravenhage (Schutte, *Repertorium* II, p. 5-6). Grotius beantwoordde Du Mauriers brief vermoedelijk met no. 641 (dl. II).

2 No. 627 (dl. II).

3 Pierre Jeannin, Jean de Thuméry de Boissise, extraordinaris ambassadeur in de Republiek in 1618-1619 (Schutte, *Repertorium* II, p. 5; *DBF* XVI, kol. 854-855), en Nicolas-Claude Fabri de Peiresc (no. 977, in dit supplementdeel).

4 Bedoeld is Pierre Marbault, echtgenoot van Blanche Colas de la Magdelaine, een zuster van de in 1620 overleden vrouw van Du Maurier, Marie de la Magdelaine; zie no. 624 (dl. II).

5 Daniel Tilenus en de broers Pierre en Jacques Dupuy.

6 De buitengewone ambassade van Nicolaes van den Bouchorst, heer van Noordwijk, Adriaen Pauw, Adriaen Manmaker en Adriaen Ploos. De gezanten brachten op 26 april 1621 verslag uit in de Staten-Generaal (Schutte, *Repertorium* I, p. 9 en *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 128).

7 Vgl. *Walther* no. 24941a.

Bovenaan de Amsterdamse copie staat: Ziet desen brief uit het Frans vertaalt, register epistol. IV.

En: Den ambassadeur Du Maurier aen H. de Groot over zijne verlossinge uit Loevesteyn, uit het Frans vertaalt.

In de marge staat het Franse equivalent voor de 'aenbiedingen' van Tilenus en Dupuy: Allegresse.

Bovenaan de Rotterdamse copie staat: Missive van den ambassadeur Du Maurier aan Hugo de Groot over zijne verlossinge uit Loevesteyn. Register IV autograph. onder mij. Dese uit het Frans vertaalt.

648A. [1621 juni]. Aan N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

't Beleg van Sint-Jan gaet traech voort.[2] Den coning is daervoor gecomen, meenende geen resistentie te vinden; daerom hebbende een cleyn leger, weynig canon voor 't eerste bij de handt, heeft tijdt verzuimt met verlyes van autoriteit. Die vanbinnen defenderen haer wel, doch en zijn mede op dat stuck niet ten beste geoeffent; souden anders haer buyten de stadt geretrencheert hebben, alzoo zij van volck wel waeren verzien. Die haer op de zaecke wat beter als anderen verstaen menen dat de stadt noch eenige wecken zoude connen tegenhouden; daernae zou de apparentie zijn tot handelen, indien die van de vergadering van Rochelle haer wat willen vougen.[3]

De groote insolentiën van dezelve vergadering hebben de vijanden van dye van de religie occasie gegeven om den coning tot dese extremiteyten te inciteren ende anderen, die alles garen zagen gemodereert, als den cancellier, Jeannyn ende Boissize,[4] verhindert haer voornemen te connen effectueren.

De incommoditeyten in 't leger voor Sint-Jan, de geruchten van de lichting van den heer van Rohan,[5] de ernstige intercessie van den ambassadeur van Engelant, die nu in 't leger is,[6] zullen de zaecken misschyen prepareren tot accommodatie, daer veelen toe genegen zijn door wangunste jegens die heren die nu meest zijn in 't faveur.

Den edelman, die aen de Staten-Generael is gezonden om de assistentie te beletten, is een goed vrund van den heer connestable, bij hem tot dese deputatie gevordert.[7]

Soo de vrede niet en werdt bemiddelt, zal den coning Pons noit connen nemen alsoock Neracq ende eenige andere steden. Rochelle te belegeren zal te laet vallen, maer zoude connen te landewaert geblocqueert werden ende, zoo de schepen van Guise ende Nevers van Amsterdam overquaemen, oock ter zee bezet.[8] Dan ... dat off de heren Staten dye schepen zullen ophouden onder pretext ... met den Turck

1 Hs. Amsterdam, UB, coll. RK, R 6e, eigenh. oorspr. Onderste helft van het blad afgescheurd. Voor de datering zie *infra*, n. 2.
2 De Staatse ambassadeur Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak, meldde op 4 juli 1621 vanuit Parijs dat de Franse koning Saint-Jean d'Angély en Pons (arr. Charente-Maritime) weer had onderworpen (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 211).
3 De ‘Assemblée générale’, die op 25 december 1620 te La Rochelle bijeen was gekomen, gaf leiding aan het protestantse verzet in de eerste godsdienstoorlog (1620-1622) tijdens de regering van Lodewijk XIII.
4 Nicolas Brûlart (1544-1624), seigneur de Sillery, kanselier van Frankrijk van 1607 tot 1624 (*DBF* VII, kol. 492-493), Pierre Jeannin en Jean de Thuméry de Boissise.
5 Henri, hertog van Rohan, aanvoerder der hugenoten.
6 Zie voor het optreden van ambassadeur Edward Herbert of Cherbury *CSP Ven. 1621-1623*, p. 72-73.
7 Claude d'Eurre (ca. 1580-1644), sieur de Chaudebonne, compareerde op 1 juli 1621 in de Staten-Generaal (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 197 en 200). Zijn opdrachtgever was Charles d'Albert, hertog van Luynes, sinds april 1621 connétable de France.
8 Charles de Lorraine, hertog van Guise, en Charles de Gonzague, hertog van Nevers, hadden in de Republiek schepen doen uitrusten voor de strijd tegen de zeerovers in de Noordzee en Middellandse Zee.

peryckel zoude mogen lijden, indien ... (ove)rgegeven is - jegens den Turck wierden gebruyckt ... zal arresteren vanwegen zijn geschut in ... meenen dat de haven van Rochel zoude zijn ... (e)yntelick geresolveert hem te ... tot Parijs werdt ... ...ing van die van de ...aering ... .

655A. 1621 juni 13. Van J. de Groot.[1]

Ξὺν Θεῷ τῷ παντοκράτορι.

Salve, fili, cum omnibus bonis ab nobis omnibus.

Hesterno die communi via respondi literis quas 28 Maii ad me dederas, hodierno accepi vestras 4° huius mensis a fratre quidem ad me, a te autem ad matrem missas.[2]

Parum interim novi ad aures meas pervenit, nisi quod legatus huc Polonus appulit, qui pro rege suo contra Turcam subsidium petere dicitur.[3] Alii aliud eum agere putant, nam ex Brabantia huc venit et multi sunt qui dicant ipsummet Brabantium natione esse. Edictum hic proclamatum est de Societate navigationis Indiae Occidentalis ineunda.[4] Rumor tamen fertur secreto de induciis agi, interim acriter bellum paratur.

Scripsi postremo uxorem[5] cum fratribus Amstelodamum cogitare, sed animi eorum adhuc in suspenso sunt. Rigor nostratium in pastores damnatos necdum mitigatur. Captivus ductus est Hagam ex oppido Haestrecht Isaacus, quondam ecclesiastes Hornensis.[6] Libellum Hogerbetii liberorum,[7] quem nos Ordinibus oblaturos scripseram, adhuc differemus, iis autoribus qui causae ipsius maxime favent.

Illustrissimo domino Scutelario[8] officiosissime nos commenda. Deus Optimus Maximus tibi nobisque omnibus sit propitius ac clemens,

tuus ut mereris pater,

Jan de Groot.

Raptim. Delphis, 13 Iunii 1621 st[ylo] novo.

Neef de Bie[9] heeft mij op heden geseyt uyt de naem van eenige van de provinciën sijne Excellencie aengeseit te hebben dat Aersens[10] alhyer niet en kond(e) gemainteneert werden dan met groten ondienst van 't landt. Sijne Excellencie seyde dat men hem ongelijck

1 Hs. Den Haag, ARA, Derde afd., familie-arch. Graswinckel no. 58, eigenh. oorspr, met een bijlage op de verso-zijde, eveneens eigenh. oorspr. (J. de Groot aan W. de Groot, 13 juni 1621).
2 De hier vermelde correspondentie ontbreekt.
3 Petrus Zeronski (Beronski), 'internuntius' van koning Sigismund III van Polen, compareerde op 12 juni 1621 in de Staten-Generaal om hulp tegen de Turkse sultan te vragen (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 177-178).
4 Het plakkaat aangaande de Westindische Compagnie was definitief gearresteerd in de vergadering van de Staten-Generaal van 9 juni 1621; het werd gedrukt en naar de provincies opgestuurd (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 174).
5 Maria van Reigersberch bevond zich nog in de Republiek; vgl. nos. 681 en 693 (dl. II).
6 Isaacus Welsingius, achtereenvolgens predikant te Amerongen (1606), Haastrecht (1614) en Hoorn (1615), was in 1619 als remonstrant afgezet (F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 275).
7 De kinderen van Grotius' oud-collega Rombout Hogerbeets probeerden voor hun vader ontslag uit gevangenschap of verlichting van regime te verkrijgen (nos. 644 en 679 (dl. II); *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 143).
8 Niet geïdentificeerd. Vermoedelijk schreef Jan de Groot eerst 'Illustrissimae dominae Scutelariae'; hij vergat 'Illustrissimae' te verbeteren in 'Illustrissimo'. Dezelfde Scutelarius wordt in de bijlage vermeld.
9 Joris Dircksz. de Bie († 1628), thesaurier-generaal der Unie. Het onderschrift, in een andere inkt geschreven, is vermoedelijk eerst na ontvangst van de brief zichtbaar gemaakt.
10 François van Aerssen (1572-1641), heer van Sommelsdijk.

dede. Daerop sweech neef de Bye. Hij is geschapen selver doer de gemeente een grote affronte te crijghen. Tempora mutantur et nos mutamur in illis.[11]
Verte.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
Onder de handtekening van J. de Groot staat: 13-6-21. 67 Nat.
In dorso schreef Grotius: J. de Groot, 13 Iunii 1621.

11 *Walther* no. 31206.

Bijlage:

Jan de Groot aan Willem de Groot, 13 juni 1621

Salve, fili mi, Guilielme Groti, ab nobis omnibus.
Quanquam hesterno die per communem nuntium ad te scripsi, addendum tamen nunc arbitratus sum Losecatium[12] Neoportae multo magis iam amari quam unquam antea. Itaque id muneris speramus ipsi ereptum non iri, sed et praefecturam agnarum curandarum retinet nec minus praeturas Falkenburgicas,[13] manetque in arce Lisveldiana. Ex novo munere curandarum machinarum bellicarum nihildum lucri potest percipere antequam in castris fuerit, ubi eum oportet inaugurar(i). De cognato Graswinkelio[14] in Frisiis nullum habemus nuntium, quod boni ominis aestimo. Parens eius uterque illic est. Cognati ipsius qui apud vos manet[15] curam tibi commendo, ut et hesterno die feci. Commendavi fratri in litteris adversa pagina scriptis officium meum in omnibus commendare illustrissimo domino Scutelario; idem et tibi commendo.
Deus Optimus Maximus tibi nobisque omnibus sit propitius ac clemens,
tibi benevolentissimus pater,
Jan de Groot.

Raptim. Delphis patriis, die encaeniorum, 13 Iunii 1621[16] st[ylo] novo.

12 Frederik van Losecaat (1583-1669), echtgenoot van Grotius' zuster Adriana de Groot. Hij had gediend als baljuw van de baronie van Liesveld en landdrost van de Alblasseren Krimpenerwaard, maar was op 18 september 1620 door de Staten van Holland van deze ambten vervallen verklaard (H. Vollenhoven, *Broeders gevangenisse*, 's-Gravenhage 1842 (*BG* no. 1256), p. 107, 122-125 en 129; *Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerffen S. Schot*, I (december 1620 - augustus 1623), p. 348). In deze periode maakte Philipp Ernst († 1628), graaf van Hohenlohe, heer tot Langenberg en van Nieuwpoort, in procedures voor het Hof van Holland aanspraak op de baronie van Liesveld, een polder in het noorden van de Alblasserwaard. Vader Jan de Groot trad als raad van de graven van Hohenlohe op (nos. 4647 en 4717 (dl. XI); *Europäische Stammtafeln, Neue Folge* XVII, Tafel 6 en 8). Zie voor Liesveld en de aldaar te verdelen ambten *De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811*, red. M.C.J.C. van Hoof, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot, Algemeen Rijksarchief, Den Haag 1997, p. 249-261.
13 Frederik van Losecaat diende in de jaren 1619-1624 ook als baljuw en schout van Valkenburg bij Leiden. Zie voor de akten die hij in zijn ambtsperiode opmaakte of liet opmaken 's-Gravenhage, ARA, Derde afd., Rechterlijke archieven in Zuid-Holland, Valkenburg 1466-1811, nos. 1 en 2; vgl. no. 688 in dit supplementdeel.
14 Dirck Graswinckel, zoon van Jan Graswinckel en Tyette Basius, studeerde in Franeker.
15 Vermoedelijk is hier bedoeld Eewout Graswinckel (1594-1626), een broer van Alida Graswinckel, die in 1623 met Willem de Groot zou trouwen; vgl. no. 689 (dl. II).
16 13 juni viel dit jaar op zondag; op de eerste zondag na St. Odulfusdag (12 juni) begonnen in Delft de grote jaarmarkt en kermis (R. Boitet, *Beschrijving der stadt Delft*, Delft 1729, p. 150).

Neef de Bie[17] heeft singuliere last van sijne Excellencie om te spreecken ende te handelen met eene, dewelcke alhyer vanwegen zine Alteza[18] gesonden is, maer hij vreest of het mochte uytcomen vanwegen de oproerige gemoederen van het gemene volck.

655B. [1621 juni 13]. Van A. de Groot-van Overschie.[1]

Seer lieve sone,

Ick hebbe uE. brief ontfanghen, die mijn seer aengenaem is geweest, siende dat ghij noch om mijn denckt. Ick ende de gemeenten hebben danckseggínge gedaen van uE. genadige verlossinghe, ende wij sullen continiveren om Godt te bidden dat hij uE. liefden voort wille stueren om te doen dat strecken mach tot sijne groten naeme en de welvaert van 't vaderlant, ende uE. ende ons aldersiele salicheyt. Groet ons uE. broeder ende laet hem mede eens aen mijn schriven opdat ick selve mach verstaen. Alle de v(r)iende doen uE. seer groeten,

uE. goetgunstige moeder,
Aeltgen Overschie.

655C. [1621 juni 13]. Van A. de Groot.[1]

Seer lieve ende waerde broeder de Groot,

Wij hebben nu al lange tijt oock al veel moeten lijden, maer naer dat wij de blijde uytcomste van uwe E. hebben verstaen, soo dunckt het ons altemale niet te wesen. Wij sullen continueren om Godt te dancken van uwer E. verlossinge. Mijn man,[2] als ick van hem scheide, heeft mij belast dat ick uwer E. ende broeder Wilhelmus hartelick soude groeten,

uwer E. dienstwillige suster,
Adriana de Groot.

671A. 1621 augustus 2. Van J. de Groot.[1]

Ξὺν Θεῷ τῷ παντοκράτορι.

Salve, fili, cum omnibus bonis ab nobis omnibus.

Quanquam 28 praeteriti mensis die ad utrumque vestrum scripsi,[2] hanc tamen occasionem nactus omittere nolui, quin significem me chartas omnes quas postridie deten-

17 Ook dit onderschrift is in een afwijkende inkt geschreven en vermoedelijk eerst na ontvangst van de brief zichtbaar gemaakt.
18 'zine Alteza': deze lezing is onzeker. Misschien doelde de briefschrijver op de Poolse gezant Zeronski, die over vrede kwam onderhandelen in opdracht van aartshertogin Isabella.
1 Hs. Den Haag, ARA, Derde afd., familie-arch. Graswinckel no. 58, eigenh. oorspr. Deze brief van Grotius' moeder Aeltje staat op hetzelfde blad als de brieven van vader Jan en zuster Adriana de Groot (nos. 655A en 655C).
1 Hs. Den Haag, ARA, Derde afd., familie-arch. Graswinckel no. 58, eigenh. oorspr.
2 Frederik van Losecaat.
1 Hs. Leiden, UB, Pap. 3, eigenh. oorspr., met bijlage op de verso-zijde, eveneens eigenh. oorspr. (J. de Groot aan W. de Groot, 2 augustus 1621).
2 Ontbreekt.

tionis vestrae[3] ex musaeo Roterodamensi ad me receperam, hesterno die uxori tuae tradidisse exceptis nobilis Hornani,[4] quas bene locatas non movi. In causa est quod, ut meministi, statim post sententiam tibi indicavi actorem eius me convenisse, ut illas tuto ad eum perferri curarem aut comburerem. Quod a te mihi concessum est. Itaque simulavi combustas. Postea uxor tua mihi dixit te sententiam mutasse et retineri voluisse. Non mihi expediebat cum illa rixari. Sed si eas iam illi tradidissem atque illa vel fratri vel cuiquam alteri eliminasset eas superesse idque palam fieret, ego a nob[ilissimo] viro mendacii possem accusari. Itaque uxori dixi me ipsi omnes chartas tradidisse quas Lisveldio[5] acceperam, nam illic adservatae erant exceptis hisce. Si quid alibi esset, forte fratrem Guilielmum id scire, meque ubi rediisset ea de re cum eo acturum. Tu interim certus sis eas chartas recte et tuto servari.

Uxor tua ex iis quas ipsi tradideram multas combussit, quas inutiles iudicabat. Ego maluissem omnes retentas, nam quod nunc nullius usus esse videtur, id magni quandoque fieri posset. Tradidi et nuper uxori tuae libellos supplices aliaque acta in rebus Oldenbarneveldicis, sed intelligo eam ista necdum misisse. Nunc et per matrem ad illam misi Hogerbetiana numero decem. Tum vero et quae a domino Vossio acceperam numero 17.[6] Tu literas hasce Vulcano[7] trade, ne quandoque reperiantur.

Deus Optimus Maximus tibi nobisque omnibus largiatur quae novit esse in salutem,
tuus ut mereris pater,
Jan de Groot.

Raptim. Delphis, 2 Augusti 1621, st[ylo] nov[o].

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
Bovenaan de brief schreef Jan de Groot: No. 16.
In dorso schreef Grotius: J. de Groot, 2 Augusti 1621.

3 Grotius was op 29 augustus 1618 gearresteerd. Zijn vonnis was op 18 met 1619 gedateerd.
4 Niet geïdentificeerd. Of het moest gaan om Willem Adriaen, graaf van Hornes (1577-1625), heer van Kessel (*NNBW* II, kol. 604).
5 De baronie Liesveld in de Alblasserwaard; de graven van Hohenlohe, voor wie Jan de Groot als raad en administrateur optrad, maakten aanspraak op dit goed. Zie ook no. 67 (dl. I).
6 Gerardus Joannes Vossius had van Jan de Groot een op 19 juli 1621 gedateerde brief ontvangen, met het verzoek de volgende dag naar 's-Gravenhage te komen voor de ordening en teruggave van de door Grotius te Loevestein gebruikte boeken (C.S.M. Rademaker, 'Books and Grotius at Loevestein', in: *Quaerendo* 2 (1972), p. 16 en 24-25). Vossius zal Jan de Groot bij die gelegenheid een aantal paperassen uit Grotius' bezit overhandigd hebben.
7 Vulcanus, overdrachtelijk voor 'vuur'.

Bijlage:

Jan de Groot aan Willem de Groot, 2 augustus 1621

Salve, fili mi Guilielme Groti, ab nobis omnibus.

Societas Indiae Occidentalis vigere incipit; uno die Amstelodami novendecim centena millia eam in rem collata sunt. Comitem Bucquoium in Bohemis caesum rumor huc certus adfertur.[8] Sed et comitem Mansveldium[9] pro rege reliquias colligere iamque exercitum habere quindecim millium militum, tum vero et Bethlehemum Gaborem[10] admo-

8 De keizerlijke veldheer Charles Bonaventura de Longueval, graaf van Bucquoy, sneuvelde op 3 juli 1621 (*BNB* XII, kol. 359-368).

9 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera, was als 'Generalfeldmarschall' in dienst van 'Winterkoning' Frederik V van de Palts.

10 Bethlem Gabor, vorst van Transsylvanië, bondgenoot van Frederik V van de Palts.

dum acrem se contra imperiales praestare. Frater principis nostri natu maximus[11] extorris latitat. Rex Magnae Britanniae vult a nostris qui e Societate Indiae Orientalis sunt, damna incolis suis illata persolvi, alioquin represalia contra nos concessurus. Velim si quid apud vos memorabile accidat, id ad comitem Culenborgicum[12] perscribi. Ego literas perferri curabo.

Index chartarum, quas a domino Vossio acceptas sorori tradidi, hic est:[13]

Decretum Ordinum mense Maio, decretum Ordinum geminum anno 1611 20 Maii/15 Novembris,[14] decretum Ordinum 1614 mense Januario,[15] decretum Ordinum 1615 22 Decembris cum canonibus eccles[iasticis] qui incipiunt Ordo equester, etc.,[16] decretum Ordinum 1616 28 Aprilis,[17] Transisulaniae edictum,[18] articuli remonstrantium, articuli contraremonstrantium,[19] Ultraiectinus canon,[20] confessa ita ut posita sunt a remonstrantibus,[21] Sandomiriensis synodus,[22] electoris Palatini epistola,[23] epistola

11 Maurits' oudere (bastaard-)broer Justinus van Nassau diende op het moment van schrijven als gouverneur van Breda (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 228-229). Daarom moet hier vermoedelijk in plaats van 'frater' 'filius' gelezen worden: Willem van Nassau, heer van de Leck, oudste bastaardzoon van Maurits, was in 1620 met 600 man naar de Palts vertrokken, ter ondersteuning van de strijd van Frederik V tegen de Habsburgers (R.E. van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau. Een biografisch woordenboek*, Haarlem 1992, p. 246-247). Op 8 november 1620 leed het leger onder Winterkoning Frederik Veen verpletterende nederlaag in de Slag op de Witte Berg.

12 Floris II van Pallandt (1577-1639), graaf van Culemborg (*NNBW* V, kol. 427-430).

13 Veel van de hier vermelde documenten zijn nog in Grotius' papieren terug te vinden. In de aanduiding van de eerste resolutie van de Hollandse Staten 'uit de maand mei' is het jaar niet vermeld.

14 L.J. Noordhoff, *Beschrijving van het zich in Nederland bevindende en nog onbeschreven gedeelte der papieren afkomstig van Huig de Groot*, Groningen etc. 1953, p. 45; J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 154-156.

15 *Decretum ... pro pace ecclesiarum* (*BG* no. 826). Hs. autograaf Amsterdam, UB, RK, III C 5, f. 139.

16 Vgl. J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 415, met een uittreksel uit de kerkorde van 1591.

17 J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 428.

18 L.J. Noordhoff, *Beschrijving*, p. 44 ('Resolutie van Overijssel').

19 De vijf remonstrantse artikelen en de contraremonstrantse reactie daarop.

20 'Ultraiectinus canon', vermoedelijk de Utrechtse kerkorde van 1612 (J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 264).

21 Niet nader geïdentificeerd.

22 Consensus van de synode te Sendomir, 14 april 1570 ('Synodus Sendomiriana'): L.J. Noordhoff, *Beschrijving*, p. 44 en 53.

23 Met de 'electoris Palatini epistola' zal vermoedelijk gedoeld zijn op de brief van Frederik IV, keurvorst van de Palts, aan de Staten-Generaal, dd. 10 juli 1607, met de aanbeveling een algemene synode te houden (L.J. Noordhoff, *Beschrijving*, p. 53; H. Grotius, *Ordinum pietas* (ed. E. Rabbie), p. 257-258).

regis Jacobi,[24] epistola Casauboni,[25] epistola ad regem Angliae,[26] propositum ultimum.[27]

Deus Optimus Maximus aliquando te nobis sospitem sistat,
tuus tibi benevolentissimus pater,
Jan de Groot.

Raptim. Delphis, 2 Augusti 1621 st[ylo] nov[o].

688. 1621 september 12. Van J. de Groot.[1]

... Octavus nunc labitur dies ex quo prioribus vestris respondi ...

24 Van de volgende stukken is de beschrijving zo globaal, dat een zekere identificatie niet mogelijk is. Met de 'epistola regis Jacobi' zal gedoeld zijn op de beruchte brief van de Engelse koning Jacobus I aan de Staten-Generaal/Staten van Holland, dd. 6/16 maart 1613 (H. Grotius, *Ordinum pietas* (ed. E. Rabbie), p. 276-278), of de brief van Jacobus I aan de Staten-Generaal, dd. 20/30 maart 1617 (L.J. Noordhoff, *Beschrijving*, p. 50).

25 Vermoedelijk Casaubons brief aan Grotius, dd. 30 mei 1614 (no. 342 (dl. I)), waaruit Grotius onder meer in zijn concept van de brief van de Hollandse Staten aan Jacobus I (*infra*, n. 26) citeerde.

26 Een door Grotius opgestelde brief van de Hollandse Staten aan Jacobus I, uit 1618 (*Epist. eccl.*, no. 305, p. 497-504).

27 Wellicht Grotius' voorstel voor een 'generale synode' (J. den Tex, *Oldenbarnevelt* III, p. 583-584).

1 No. 688 (dl. II). In de bijlage een brief van J. de Groot aan W. de Groot in Parijs, 12 september 1621: hs. Leiden, UB, Pap. 3, eigenh. oorspr. De tekst van de nos. 688-690 (dl. II) en van de bijlage is op éénzelfde blad geschreven.

Bijlage:

Jan de Groot aan Willem de Groot, 12 september 1621

Salve, fili mi, Guilielme Groti, ab nobis omnibus.

Quod tibi res Graswinkelii qui isthic[2] curae sunt, propinquis illius et praecipue sororibus et novercae[3] nobisque omnibus perquam gratum est et grave; scribit ipsamet eadem de re. Graswinkelius in Frisiis promotionem adhuc differt,[4] sperans te propediem ipsi adfuturum. Jacoba Halsae[5] Lugdunum commigravit, ut sola sit. Tres reliqui[6] sunt apud matrem, a quibus quemadmodum et ab avunculo Oversciaco[7] uterque vestrum

2 Eewout Graswinckel.
3 Eewouts (stief)zusters Alida, Maria en Cornelia en zijn stiefmoeder Maria van Berckel († 1630).
4 Dirck Graswinckel, zoon van Jan Graswinckel en Tyette Basius, studeerde in Franeker; zie ook no. 622, in dit supplementdeel.
5 Jacoba Hals, dochter van Claes (Nicolaes) Claessen Hals († vóór 1608) en Catarina Fransdr. van Overschie († 1632). Deze Catarina was een volle zuster van Grotius' moeder Aeltje de Groot-Van Overschie.
6 Adriana, Franciscus en Claes Hals, zuster en broers van Jacoba (M. Thierry de Bye Dólleman, 'Vier verschillende families 'Hals' te Haarlem', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 28 (1974), p. 198-199).
7 Vermoedelijk Pieter Fransz. van Overschie (H. Wijnaendts in *Ned. Leeuw* 51 (1933), kol. 403-405).

quam officiosissime salutantur. Losecatius[8] animo valde alacri, sed et pio, ad exercitum se contulit. Intelligo operam ipsius domino baroni Kesselio[9] valde gratam.

Literae ducis Bavari[10] interceptae indicant ipsum non destiturum antequam Superiore Palatinatu potiatur. De Inferiore non multum Spinolae[11] restat devincendum. Interi(m) satis felicia pro rege ex Bohemia Hungariaque nuntiantur. Rex in castris nostris est.[12]

Affinis Debiaeus pater Hagae mansit. Ego crastina die cum matre et sorore Falcopyrgum[13] cogito, nisi pluvia et gravedo, quae utramque hac nocte occupavit, impedimento sit. Deus Omnipotens Maximus tibi nobisque omnibus sit propitius ac clemens. Si contingat te iter terra conf(i)cere, saluta in Brabantia omnes amicos. Sed et si Duaco transeas, accede dominum Joannem Huveterium a Ferrariis, iuris utriusque doctorem et professorem,[14] cui in collegio, cui pater praeerat, convixi anno 72 et 73, eique omnem meam operam, si quo modo usui esse potest, offer.

Tuus tibi benevolentissimus pater,
Jan de Groot.

Raptim. Delphis, 12 Septembris 1621.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius à Paris.
In dorso schreef Grotius: J. de Groot, 12 Sept. 1621.

699A. 1621 oktober 17. Van A. Hogerbeets.[1]

8 Frederik van Losecaat.
9 Willem Adriaen, graaf van Hornes, heer van Kessel, generaal van de artillerie der Verenigde Nederlanden.
10 Maximiliaan, hertog van Beieren.
11 Ambrosius Spinola, legerleider in Spaanse dienst.
12 De 'Winterkoning' Frederik V, keurvorst van de Palts, bevond zich op 10 september 1621 te Emmerik (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 283).
13 Josine de Bie, dochter van thesaurier-generaal Joris de Bie, was gehuwd met Jan de Hertoge van Orsmael, heer van Valkenburg (bij Leiden). De Hertoge had Valkenburg in 1615-1617 gekocht van Lamoral de Ligne (no. 245A). Frederik van Losecaat (*supra*, n. 8) diende in de jaren 1619-1624 als baljuw en schout van Valkenburg. Zie hs. Den Haag, ARA, Derde afd., *De archieven van de heren van de beide Katwijken en het Zand en van Valkenburg (1203-1927)*, ed. G.J.W. de Jongh, typoscript 1958, nos. 739 en 750.
14 Jean (Le) Huvetier de Ferrières (Ferrarius, a Ferrariis) was van 1562 tot 1599 hoogleraar in de filosofie en welsprekendheid aan het Collège Royal van de universiteit van Douai (Dowaai). Op 19 november 1596 promoveerde zijn zoon, eveneens Jean geheten, tot doctor in de rechten; vanaf 1616 doceerde hij onder meer canoniek recht aan dezelfde universiteit (P. Collinet, *L'ancienne faculté de droit de Douai ...*, p. 76, 93 en 152, waar vader en zoon tot één hoogleraar samengevoegd zijn, en Baron de Warenghien, 'Leçons politiques de Jean Le Huvetier de Ferrières ...', in: *Mémoires de la Société centrale d'agriculture, sciences et arts du Département du Nord*, 3e série, dl. 8, 1900-1902 (1904), p. 283-286 en 292).
1 Hs. Den Haag, ARA, Aanw. Eerste afd. 1942-I-43, inv. no. 1765, eigenh. oorspr. Vgl. *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*, tweede serie 15 (1942), p. 20 no. 43. Adriaen Hogerbeets (* ca. 1600), zoon van de Leidse pensionaris Rombout Hogerbeets, had zich op 10 juni 1615 aan de artes-faculteit te Leiden laten inschrijven. Nadien studeerde hij rechten. In 1622 zou hij naar Parijs reizen, waar hij door Grotius bij diens vriend François d'Or werd ondergebracht; vgl. nos. 733 en 775 (dl. II) en no. 5972 (dl. XIII).

Viro clarissimo domino Hugoni Grootio iurisconsulto ἐκ τῆς ὁλῆς καρδίας εὔχεται εὖπραττειν A. Hogerbeets.

Quemadmodum vicem tuam infelicem in litteris ad te meis[2] ab hinc anni spacio indolui, sic de tua diu exspectata liberatione magnopere gavisus fui, quam Deum Optimum

2 Ontbreekt.

Maximum parenti meo propediem concessurum spero. Sera quidem haec mea est gratulatio, sed quae, quum nulla negligentia omissa sit, omnem effugit reprehensionem. Etenim nos aliis cautiores in omnibus esse decet, propterea quod captivi et in hostium potestate ac ditione sumus. Praefinito loquendum, praefinito scribendum est et quod placet Marti; tum quod nostra mala parentis calamitates gravant.

Haec causa est quur tardior in scribendo fuerim. Quum autem iam bona et idonea affulget nobis occasio certa et omnium periculorum expers, non potui omittere quin cum gratulatione per litteras te nunc salutarem. Nam has qui defert, est dominus Modaeus Ultraiectinus, qui hic una mecum studiis incubuit;[3] eius nunc opera utor et, quod prius factum oportuit, ut ista liberatio tibi tuisque et cunctis bonis fausta, felix ac salutaris sit, exopto. Vetus in commendationibus est formula, ‘commendo quam possum maxime’, brevis, sed multa complectens brevitate ad istum modum fausta; felici ac salutari exoptatione comprehendo quaecunque homo homini exoptare potest. Tu seram atque brevem gratulationem boni, quaeso, consulas et de tua tuorumque valetudine parentem meum per amicos porro pergas certiorem facere. Equidem optaveram apud te Lutetiae hibernare et studia mea ex tuo consilio dirigere, sed quoniam nunc hoc fieri non potuit, spero me sequenti anno ad te venturum et tua praesentia quotidie in unis aedibus, nisi nimis molestus sim, fruiturum, ut tuo doctorumque aliorum virorum familiari colloquio doctior evadam et prudentior. Satias me tenet harum regionum et desiderium ‘Borbonias arces et Gallica regna videndi’.[4]

Hic servitus liberos homines dominio alieno contra naturam subiicit; quum alibi libertate naturali cuique quod libet facere licet, nisi vi aut iure prohibeatur. Interea, dum hic morabor ‘vitamque extrema per omnia ducam’,[5] ex amicorum consiliis operam dabo, ut generalem historiarum tabulam de imperiorum, regnorum, rerumpublicarum, praecipuorum virorum ortu et incrementis cum geographica locorum cognitione et iuris civilis synopsi ex Wesembecii et Cuiacii Paratitlorum[6] lectione penitus exploratam habeam. Si quidquam praeterea aliud meis studiis utile iudicaveris, te rogo, ut eius indicium mihi facias.

Serenissimus Britanniarum rex omnibus et singulis civibus interdixit, ne novis politicarum rerum rumoribus se immisceant, sed intra privatos lares et extra de propriis tantum sint solliciti. Princeps e castris sub finem huius mensis exspectatur, qui quum advenerit nos pro parentis liberatione aut relaxatione libellos supplices offeremus; quod toties negatum ut tandem obtineamus, Omnipotens largiatur. Simon

3 Theodorus (Dirck) Modé, die zich op 11 september 1615 als student in de rechten te Leiden had laten inschrijven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 121). Op 16 december 1622 zou hij trouwen met Machtelt Hogerbeets, de oudste zus van Adriaen; zie no. 778 (dl. II) en M. Ahsmann, *Collegia en colleges*, Groningen 1990, p. 497.

4 In het begin van zijn *Silva ad Franc. Aug. Thuanum*, Parijs 1621 (*BG* no. 137) brengt Grotius in herinnering hoe hij tijdens zijn Franse reis in 1598 vurig naar een ontmoeting met de beroemde Franse historicus Jacques-Auguste de Thou († 1617) had uitgekeken:

> Quae pridem in nostris fuerat pars optima votis,
> dum florens domus et longe timor omnis ut exsul
> Borbonias arces et Gallica regna viderem.

5 Vergilius, *Aeneis* 3, 315.

6 De *Paratitla*, korte opmerkingen bij Justinianus' *Digesta* en *Codex*, van Jacques Cujas (Cujacius) en vooral van Mathijs van Wesenbeke (Wesenbecius), waren verplichte literatuur voor de toegewijde rechtenstudent (M. Ahsmann, *Collegia en colleges*, p. 103 en 251).

Lucae verbi divini pastor etiam Lupistenum advectus et in aerumnis parenti socius est;[7] extra hos omnes divina

7 Symon Lucae (Lucasz.) Bijsterus, sinds 1612 predikant te Ingen (Gelderland), in 1619 afgezet als remonstrant (F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 45; *Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, I (december 1620 - augustus 1623), p. 231). Bijsterus werd te Loevestein ondergebracht in de kamer waarin Grotius had 'gelogeerd'; H.C. Rogge, 'Brieven van R. Hoogerbeets', in: *Kronyk HG* 28 (1872), p. 297-300, Hogerbeets aan Johan de Haen, [na 17 oktober 1621].

bonitate e carcere liberati. Exigua hic spes est pro captivo parente, adeo in dies magis magisque exacerbescunt. Tu vero, vir clarissime, si quid potes - potes certe multum - pro parentis miseri salute impendere perge. Hoc Troes te miseri rogamus[8] quam possumus maxime; et ad tibi tuisque (ser)viendum erimus cum grato animo semper parati.

Parens et sorores meae[9] t(e cum) uxore ac liberis salvere iubent; sorores uxori tuae scripsissent si tempus non defuisset. Nos tibi, te Deo Optimo Maximo commendo, qui nobis omnibus quod salutare sit, largiatur.

Datum festinante calamo Leidae, XVI Kalendas Novembres anno aerae christianae 1621.

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Inscriptio erat: Viro clarissimo Hugoni Grotio iurisconsulto, commoranti Paris.

703A. [1621 oktober, november]. Van N. van Reigersberch.[1]

De saecken van Zeelant laet ick vor de vrienden van Zeelant. Van den staet van Hollant kan ick niet pertinents adviseren voordat ick in Den Hage sij. De advisen die ick hier krijge geven geen openynge tot redressement van de disordren. Het waer quaet genouch, al wilde men per discordias civiles tot den tytel van souveraineteyt geraecken. Dat meenen somyge, doch mijns bedunckens sal het gevaer van den viant sulcke desseins breecken, ende de oogen sijn te seer geopent om iet opentlijck te derven bestaen; waer het hapert ofte niet de finantiën verloopen.[2] De nieuwe middelen konnen niet wel werden geconsenteert, de tweedracht groit ende men tracht niet om in ons gemeen gevaer de ingesetene een gemeen contentement te geven.

Aerssen[3] wert dagelijckx met gelijcke wapenen bevochten daermede den advocaet[4] bij de gemeente eerst hatelijck is gemaeckt. Dan de autheurs van die schriften toonen meer hevicheyt als verstant. Sooveel isser van: illius invidia ab omnibus peccatur.[5] Sijn credyt mindert seer bij de gemeente. Men schrijft mij wt Hollant dat den adel tegens hem is gemiscontenteert, ende het schijnt dat de legatie naer Venetiën een eerlijcke relegatie sal sijn.[6] Het miscontentement dat sijne Majesteyt[7] ende eenyge raden tegens hem hebben wert meer als voordesen behartycht. Mus[8] is occasie dat daervan onlanckx breet in de Vergaderynge van Hollant is

8 Vgl. Vergilius, *Aeneis* 1, 524-525.
9 Zie voor de namen van Adriaens zusters *Ned. Leeuw* 42 (1924), kol. 295-296.
1 Hs. Amsterdam, UB, RK, M 1b, eigenhandige copie. Gedrukt in Rogge, *Br. N. v. Reigersb.*, p. 1-2 (no. 701 (dl. II)). P.C. Molhuysen dateert deze brief op [20 oktober 1621] en neemt aan dat Grotius er in no. 707 (dl. II), dd. 23 november 1621, op antwoordde.
2 De constructie van de zin is onduidelijk; wellicht heeft Reigersberch zich hier verschreven.
3 François van Aerssen.
4 Johan van Oldenbarnevelt.
5 Tacitus, *Annales* 3, 53.
6 Van Aerssen had op 11 augustus 1620 in de Staten-Generaal rapport over zijn buitengewone ambassade naar Venetië uitgebracht. Op 1 oktober 1621 wezen de Staten van Holland hem als ambassadeur ordinaris aan (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, I (december 1620 - augustus 1623), p. 213).
7 Lodewijk XIII.
8 Vermoedelijk doelde Reigersberch op Hugo Muys van Holy, schout van Dordrecht en ordinaris gedeputeerde ter Staten-Generaal.

gesproocken, ende veele van de leden meenden dat men om één persoon de ongunste van sulcken potentaet tegens de landen niet behoorde te voeden. Somyge vinden

vremt dat hij in ambassade naer Engelant wert gesonden[9] ende vreesen off het daer miscontentement soude geven, ende dat om sijnentwille de ambassadeurs in 't gemeyn eenyche clenycheyt mochte werden aengedaen ende hare besongen getraverseert. De reden warom sij dat achterdencken hebben is omdat hij te Venetiën ende in de plaetsen die hij passeerde bij de conynckx ambassadeuren ende agenten niet en is besocht, ende sij meenen dat hem van gelijcke nu tot Londen sal wedervaren.

Duick[10] wert geoordeelt bij degheene die de Vergaderynge frequenteren sonder beleyt ende alleen bequaem om confusiën te maecken. De Gecommitteerde Raden hebben geduirende dese Vergaderynge versocht, overmits de experiëntie die sij nu van de regierynge hebben becommen, te mogen werden gecontinueert. Haer versouck is noch affgeslagen, noch geaccordeert. Ick meene dat de continuatie niet wel sal willen vallen; daer sijn te veel andere die daer graech naer sijn ende die oock moeten werden gerecompenseert. De veranderynge kan sonder groot prejuditie van het lant oock niet wel geschieden. Sij sijn meest gelijck gecomen, ende souden het collegie wederom genouchsaem moeten vernieuwen. De bequaemste stoffe van de nieuwe regierynge hebben sij eerst gebruickt ende sij is slecht genouch gevallen. Waer sullen sij andere becommen? Hadden wij van buiten niet te vreesen, wij souden noch vreemden handel met vermaeck sien. Maer het is te vreesen dat sulcke sturluden het schip aen gront mochten helpen ende de bootsluden ende passagiers resigneren maer als sij. Het ontcommen van Sapma,[11] etc.

In dorso schreef Reigersberch: Copie van een brieff van mij aen broeder de Groot te Paris anno 1621.

713A. 1622 januari 1. Aan N. Burgundius.[1]

Hugo Grotius Nicolao Burgundio i[uris]c[onsul]to s[alutem] d[icit]. Gandavum.

Quod de Minerva dictum est olim, in eo praeclaram eius sapientiam emicuisse, quod oleam caeteris arboribus praeferendo dulce utili feliciter coniunxisset,[2] id in te congruere mihi videtur. Delectarunt me nuper poetici tui foetus[3] velut arboris tuae

9 Met Dirck Bas en Hendrick van Tuyl van Serooskerke maakte Van Aerssen van december 1621 tot februari 1623 deel uit van een buitengewone ambassade naar Engeland, ter regeling van de geschillen over de handel op Oost-Indië (Schutte, *Repertorium* I, p. 4-7).

10 Mr. Anthonie Duyck, sinds 22 januari 1621 raadpensionaris van de Staten van Holland.

11 Dominicus Sapma (ca. 1586-1635), sinds 1615 remonstrants predikant te Hoorn, was in 1619 afgezet. Na de veroordeling door de Dordtse Synode bleef hij voor de remonstranten actief, maar hij werd op 28 augustus 1621 te Amsterdam gearresteerd. Op 22 september wist hij te ontsnappen (F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 216; *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* I, p. 309-310).

1 Hs. Wenen, Österr. Nationalbibl., Cod. 6024, f. 231-232, copie. Antw. op no. 699 (dl. II). Nicolaus Burgundius (de Bourgogne) (1586-1649) studeerde rechten te Leuven en was daarna als advocaat te Gent werkzaam (*BNB* II, kol. 852-857).

2 Volgens de legende schiep Athene (Minerva) de olijfboom; vgl. Vergilius, *Georgica* 1, 18-19, en Apollodorus, *Bibliotheca* 3, 14, 1 (ed. J.G. Frazer, The Loeb Classical Library, Londen etc. 1921, dl. II, p. 76-81). Voor de anecdote over Minerva's streven het nuttige met het aangename te verenigen, baseerde Grotius zich naar alle waarschijnlijkheid op Phaedrus, *Fabulae* 3, 17: 'Arbores in deorum tutela' ('Nihil agendum quod non prosit') (ed. B.E. Perry, The Loeb Classical Library, Londen etc. 1965, p. 286-289).

3 *Poemata*, Antwerpen, 'apud G. Lesteenum', 1621.

laetissima folia; nunc vero non potui non suspicere atque admirari ea quae in iuris nostri studio,

quod cum dignitate utilitatem coniunctam habet, praestitisti:[4] qui certe fructus sunt uberrimi ex eiusdem radicis eximia faecunditate exsurgentes. In ipso hoc libello quid maximi faciam nescio, ita se multa offerunt. Hinc iuris principia ab ipsis sapientiae fontibus, ad quos paucis nostrae professionis aditus patuit, accersita; inde argumenti parum per se floridi austeritas, dulcissima dictione temperata. Quid nunc dicam de patriae moribus, splendidissima historiae face illustratis; quam partem eo legi libentius quod Hollandiae quoque nostrae consuetudines multis in rebus cum vestris sint concordes, iure scilicet antiquissimae consanguinitatis.

Dabis veniam puto, si tibi liberius mea studia commendem. Cum magnum mihi otium vasta carceris solitudo indulgeret, inter alia eius levamenta Institutiones quoque iuris Hollandici conscripsi,[5] brevius pertractatis quae ex iure Quiritium veniunt, latius paulo his quae noster populus proprio sibi iure vindicat, indicatis et morum legumque causis. Sed eum libellum non Latine sed nostrati sermone loquentem feci, et quidem tanta religione, ut Romani nihil admiscerem, sed iuris vocabula partim peterem ex antiquissimis patriae monumentis exaratis antequam peregrina contagio linguam nostram inquinasset, partim confingerem aptatis ad rerum proprietatem vocum compositionibus, cui rei libertatem, ut scis, nullus sermo nostro laxius indulget.

De caetero, quod et malis meis indoluisti et melioris fati partem pro tua bonitate ad te quoque pertinere arbitratus es, ea pro re gratias ago summas. Neque aliud quod rependam habeo praeter vota in quibus hoc potissimum, ut quotquot sunt boni semper habeant quod de te gaudeant, doleant vero numquam. Ego quoties maeroris mihi aliquid pristinae calamitatis memoria asperserit, omne hoc suavissima elegiarum tuarum lectione abstergam.

Vale ‹vale›, vir clarissime, et nos amare perge.

Calendis Ianuariis anni 1622, quem tibi prosperum et fortunatum ex animo precor. Lutetiae.

724A. 1622 februari 25. Aan J. Hemelaer.[1]

Oneras me beneficiis tuis, Hemelari doctissime, ita ut vix gratiis agendis par sim. Nam et litteris benignissimis[2] amorem mei testaris, et quantopere curae tibi sim ostendis addita admonitione, quam ad salutem meam aeternam pertinere certo tibi persuades. His accesserunt libri nuper in honorem meum conscripti[3] exemplaria duo, quorum alterum ipso habitu animi tui candorem, alterum ingenii amoenitatem refert. Haec omnia ornavit is qui pertulit, Rubenius, vir optimus et dignissimus qui inter Belgas nasceretur.[4] Cui recte processisse hoc iter laetus intellexi, non amici tantum sed et saeculi nomine, quod esse video qui virtutes tantas intelligant. Tua vero bonitas in hoc quoque elucet quod quicquid in litteris quas ad te scripseram laudem reciper(e) visum est, id cumulatissime praedicas, caetera quam mollissime interpretaris; quorum illud si possim deprecor, hoc vero uti facere pergas, impense etiam rogo. Sum enim et esse cupio qualem me iudicas, simplex et apertus et qui

4 *Tractatus controversiarum ad consuetudines Flandriae*, Antwerpen, ‘apud G. Lesteenum’, 1621.

5 Te Loevestein had Grotius zijn *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheyd* geredigeerd. Het werk zou in 1631 te 's-Gravenhage verschijnen (*BG* no. 757).

1 Hs. Brussel, ARA, Conseil Privé Espagnol 1589, p. 371-372, copie.

2 Ontbreekt.

3 *Angeli custodis ad Hugonem Grotium super nupero eius carcere paraeneticon exceptum et publicatum a Joanne Hemelario* ..., Antwerpen 1621 (*BG* no. 285; *BsG* no. 294).

4 De schilder-diplomaat Peter Paul Rubens (1577-1640) was op 11 januari 1622 in Parijs aangekomen.

beneficiis vivere, quae mea fortuna est, facile possim, at vero in amicos affectu non item.

Quae vero addis de examine instituendo circa res sacras, video maximi esse momenti atque ea controversia alias omnes in compendium mitti. Quo magis omni ope laborandum mihi arbitror, ne quis hic a me committatur error, quo commisso necesse sit porro in omni reliqua diiudicatione errari. Ego, ut loquar libere, quanquam consensum omnium saeculorum plurimi facio, cur tamen accedere eis non possim quae dici solent de iudicio falli nescio aut hominis unius aut conspicui coetus, causas habere me gravissimas arbitror; quas explicarem latius, nisi nunc aliud opus sub manu hoc mihi labore interdiceret.[5] At interim tamen quae vir alius, me non paullo doctior, ad hoc argumentum pertinere est arbitratus iudicii tui facio.[6]

In Belgico libro meo, quem non tam aliorum usui quam meo solatio scripsi, fuisse aliquid quod se tibi atque aliis commendaret est quod gaudeam. Nec quod editus non est, male me habet, cum certus sim multa in eo esse quae dici potuerint rectius, tum vero aequum non sit, ut in negotiis eiusmodi privatus sibi quicquam concedi postulet contra publicas leges.[7]

Deus Opt[imus] Max[imus] nos veritatis suae intelligentia magis magisque collustret simulque det, ut quae didicimus ea vita christianos decente exprimamus. Vale, Hemelari doctissime.

XXV Februarii 1622, Lutetiae.

Gevartio nostro meo nomine dicas precor optare me ut in ea quam nactus est dignitate[8] fortunam experiatur, meae quam dissimillimam.

Bovenaan de copie staat: Apographum epistolae Hugonis Grotii ad Joannem Hemelarium, canoni[c]um Antverpiensem.

727. 1622 maart 3. Aan N. van Reigersberch.[1]

Van dese reys heb ick geen tijding van uE. ontfangen ... De coning heeft mij een brevet gegeven van een pensioen van 1200 croonen 's jaers, zeer eerlick geëxtendeert, 'twelck hyer materie geeft van discoursen ...

5 Grotius werkte aan de Latijnse vertaling van zijn *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt*; vgl. no. 724 (dl. II).

6 Niet geïdentificeerd.

7 *Bewijs van den waren godsdienst* (*BG* no. 143); voor de druk van het werk werd geen privilege verkregen. Of doelt Grotius op zijn *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheyd* (*BG* no. 757)?

8 Johannes Casparus Gevartius (Jean-Gaspard Gevaerts) was op 27 september 1621 tot griffier van de stad Antwerpen aangesteld; vgl. no. 711 (dl. II).

1 Hs. Amsterdam, UB, H 4e, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 727 (dl. II). De tekst van de eerste bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 68-70, bevindt zich op hetzelfde blad. In de tweede bijlage een brevet van Lodewijk XIII, dd. 26 februari 1622, gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 285.

Bijlage 1:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [3 maart 1622]

Mon frere,

In uwen lasten[2] heeft uE. schuldt gemaeckt maer noch niet betaeldt, te weten dat uE. de naestemael aen mij soudt schriven, hetwelcke vandage behoerde ontfangen te zijn. Al het 'tgene mijn man geschreven heeft en sal ick uE. niet schriven, dan ick hebbe een boot-

2 Ontbreekt.

schap die ick uE. wel wil recommanderen, dat is aen de vrouwe van Groeneveldt[3] te seggen dat ick haer briefken ontfangen hebbe en sal een perrucke voor haer dochter senden. En noch en is 't niet al. De heer van Groeneveldt heeft mij eens gevraght ofte ick zijn tapitserie over wilde nemen. Ick en was doen niet van meeninge voor die tijdt eenne te coopen, dan siende dat wij noch hier zullen blijven sullen wij der wel eenne van doene hebben. UE. sult hem eens gelieven te vragen oft hij noch van dye meeninge is en hoeveel hij der wel aen wil verliesen; en segt hem dat hij al vrij wat most verliesen en dat hij van conings geldt betaeldt most werden, want van 't capitael en mach niet. Maeckt hem diets datter aen gelegen is dat mijn camer wel versierdt is; maer dit moet hem geseidt zijn als hij een vroolijcke uere heeft. Ick wil se koopen, maer ick wil der profijt aen doen. Schrift mij wat hij hierop antwoordt en besiedt se eens oft se oock fraei genogh is.

Schrift mij eens wat de vrienden in 't kantoerken van mijn mans actiën oordeelen, ofte zij contentement hebben ofte niet; daer is ons aen gelegen. Mijn man en weet niet meer als ghij ofte ick ende en souckt oock niet te weten.

Ick verwondere mij dat ick van nichte Basyus[4] niet meer en hoore oft se dood en waer. Vraegt haer eens, bijaldyen se noch leeft, of ick niet een groedt en mach hebben, en schrift toch eens hoe het al afgeloopen [is] met de ondersoeckers van de camer. Segt haer dat ick ‹ick› wel sie dat ballingen eer vergeten werden dan (zij) vergeten. Ick hebbe uE. voordesen geschreven dat ick de rekeninge van Gillis Marinnissoon[5] verleidt hebbe en dat uE. mij een andere soudt senden, maer ick en verneme daer geen antwoorde op. Schrift mij oock eens offer al veel van uE. traen verkocht is en segt eens aan den frello[6] dat ick sien sal offer een perruck voor haer over wil vliegen, ende doet mijnne gebiedenisse. Adieu. Vaerdt wel.

3 Reinier van Oldenbarnevelt, heer van Groenevelt, zoon van de landsadvocaat, was gehuwd met Anna Weytzen, vrouwe van Brandwijk (*NNBW* V, kol. 393-394 en X, kol. 1177).

4 Geertrui van der Dussen, echtgenote van Johan Basius (1574-1645), lid van de Rekenkamer van Holland; zie voor de familierelatie met Grotius no. 3382B.

5 Vgl. no. 603A.

6 De eerste letter van dit woord is onleesbaar. H.C. Rogge veronderstelt dat Maria ‘frelle’ of ‘freule’ had willen schrijven en dat zij misschien doelde op de eerdergenoemde ‘dochter van de vrouwe van Brandwijk’. Of betreft het hier Sara Adriana van Trello (Trillo) (1583-1648), weduwe van Frederik van Dorp, de in 1612 overleden gouverneur van Tholen (*NNBW* VI, kol. 448-449)? Ook een zuster van Sara Adriana, Lucretia, komt in aanmerking; vgl. de bijlage bij no. 730, in dit supplementdeel.

Bijlage 2:

Brevet voor de toekenning van een jaargeld, 26 februari 1622

Op heden, den XXVI February 1622

De koning, althans te Parijs zijnde, hebbende in achting genomen de verdiensten, bequaemheit en zonderlinge geleertheit van den heer De Groot, zoo heeft zijne Majesteit om hem bij zich te houden hem toegestaen en geschonken een pensioen van drieduizendtzeshondert guldens, met ordre dat deze somme uit zijn finantiën ontfangen en na dezen door zijn tegenwoordigen of toekomenden thesaurier ieder jaer aen zijn Ed. op een bloote quitantie zal betaelt worden, zullende zijn aenvang nemen met den eersten dag van dit lopende jaer. Zijn gemelde Majesteit wil en begeert dat de voorzeide heer De Groot ten dien einde zal gebruikt worden onder degenen die jaerlijks van zijn Majesteit pensioen genieten voor de gemelde somme van drieduizentzeshondert guldens uit kracht van deze

ordonnantie, die zij met eigen hande heeft willen tekenen en van terzijde doen tekenen door mij, zijnen raetsheer en secretaris van staet en van zijn ordonnantiën en finantiën.

Onderstondt: Louis.

En wat lager: Lomenie.[7]

730. 1622 maart 11. Aan N. van Reigersberch.[1]

Den uwen van den XXI ...

7 Antoine de Loménie, seigneur de La Ville-aux-Clercs (1560-1638) of diens zoon Henri-Auguste (1595-1666); zie no. 1216 (dl. III).

1 Hs. Amsterdam, UB, H 4g, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 730 (dl. II). De tekst van de bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 70-72, bevindt zich op hetzelfde blad.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [11 maart 1622]

Mon frere,

UE. schrivens van den 20 Febrewarius[2] hebbe ick op den VIII Merdt ontfangen. Wilt aen monsieur Vossius[3] seggen dat ick hem bidde dat hij hem toch niet te zeer en bekomert, want die luden en leeven niet lange en ick soude noch garen met hem vrolijck zijn als ick wederom in Hollandt comme.

UE. schrift mij dat diegene die wel in een ander landt zijn, haer niet en behouven te beclagen, doordyen het daer soo qualijck gaedt. Ick gelooven dat het waer is bijaldyen men onbekommert in een ander landt mochte zijn; maer het is hier soo kostelijck dat men altijdt met becommeringe leeft. Ons huyshouden is tamelijcke groodt. Wij hebben twee meissens en twee knechts, en mijn man houdt een perdt, hetwelcke sonder den jongen tweehondert gulden tsjaers kost, en wij en hebben soolange ick hier geweest ben niet één penninc ontfangen.[4] UE. kendt wel bedincken dat sulck huyshouden moylick valdt, anders wat de woonplaetse belangt can mij daer wel naer vougen, gelijck ick tot alle ander mede wel hebbe connen doen.

Wilt aen nicht van Dorp[5] seggen dat ick haer briefken ontfangen hebbe, maer dat ick er geen van Krees[6] ontfangen en hebbe. De naestemael sal ick haer antwoorden alsmede nicht Basius[7] en doet mijnne gebiedenisse aen deselve. Wilt oock aen nicht Vos-

2 Ontbreekt.
3 Gerardus Joannes Vossius (1577-1649); vermoedelijk verwijst Maria in deze briefpassage naar de kerkelijke oppositie tegen een benoeming van Vossius tot hoogleraar in de retorica en de algemene geschiedenis aan de Leidse universiteit.
4 Maria doelt hier op het door de Franse koning toegezegde jaargeld.
5 Vermoedelijk een van de stiefdochters van Sara Adriana van van Trello, weduwe van Frederik van Dorp ('moei van Doorp'): Dorothea, vriendin van Constantijn Huygens, of Maria; zie H.C. Rogge, *o.c.*, p. 110-111, en *NNBW* I, kol. 744-746. Vgl. nos. 2746 (dl. VII) en 5554 (dl. XIII), waar verwezen wordt naar de verwantschap van Grotius' familie met een stiefzoon en een zoon van Sara Adriana, de Zeeuwse vlootvoogd Filips van Dorp (1587-1652) en de jurist Frederik van Dorp (1612-1679).
6 Rogge las hier 'Trees', die hij niet nader identificeerde. Heel misschien is 'Krees' een koosnaam voor Lucretia van Trello († 1663), zuster van Sara Adriana van Trello (*NNBW* I, kol. 1503-1504; *Briefw. C. Huygens* I, p. 45 n. 3).
7 Geertrui van der Dussen, echtgenote van Johan Basius (1574-1645), lid van de Rekenkamer van Holland.

berge[8] seggen dat haer soude schriven, dan dat ick soo weinigh materie hebbe dat ick niet en weet waermeede ick mijn brief soude vullen, en segt haer dat wij verstaen hadden dat monsieur Panhuyse[9] sieck was en dat wij dernaer hebben doen vernemen, maer dat het an der beterhandt is. Hij heeft ons doen seggen dat hij binnen een dach ofte twee ons sal commen besoucken. De sieckte en is soo groodt niet geweest, maer hij heeft soo schurft geweest dat hij hem niet en heeft connen verroeren.[10] Mijn man soude hem gaen besoucken hebben, dan [hij] dede ons door onse jongen, die wij daer gesonden hadde, seggen dat hij het niet garen en hadde, en dat, overmidts hij niet wel gelogert en was, hij wt zijn logement ten huyse van een barbier gegaen [was] om hem te doen genesen. Ick sal der voordts van tijdt tot tijdt naer doen vernemen, en doet mijn gebiedenis aen nichte en laet mij eens weeten het 'tgene Vossius van mij begerdt te weeten. Adieu.

730A. [1622 maart 11]. Aan N.N.[1]

Ten zelven tijde of kort daerna wierdt De Groot ook van den koning in zijnen raedt goedertierentlijk gehoort.[2] Zijn Majesteit, gelijk ook de prins van Condé, de grootzegelbewaerder[3] en andre voornaeme heeren of princen van den bloede bejegenden hem zeer minnelijk en beleeft. Toen hij zijn Majesteit bedankte met aenbieding van allen mogelijken dienst, gaf hem de koning ten antwoordt:

Ik heb verstaen dat gij een treffelijk man zijt en wil u wel doen.

739A. 1622 april 8. Van J.C. Lummenaeus a Marca.[1]

Amplissime et clarissime vir,

Lutetiae Parisiorum nunc sum et magnis animis in Italiam tendo ad amantissimum mei principem cardinalem Borromaeum,[2] ut porro adulta aestate, cum deseruerit calor, Romam proficiscar ad illustrissimum Burghesium, maecenatem item meum

8 Barbara Panhuysen (1579-1638), echtgenote van Caspar van Vosbergen (ca. 1575-1649); zie J.W. Zondervan, 'Montens, Panhuysen en Vosbergen, verwante vertrouwelingen van prins Maurits', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 39 (1985), p. 125 en 130-133.

9 Bartholomeus Panhuysen (1570-1624), een broer van Barbara, advocaat te Leiden en, sinds 1616, thesaurier en rentmeester-generaal van Maurits.

10 'schurft', aan schurft lijdende, met schurft behept. Vgl. *WNT* XIV, kol. 1218, met vermelding van deze plaats.

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 285.

2 Grotius vermeldde zijn audiëntie bij Lodewijk XIII in brieven van 11 maart 1622 (nos. 729 en 730 (dl. II)).

3 Henri II de Bourbon, prins van Condé, en Merry de Vic († 2 september 1622), 'garde des sceaux' sinds 24 december 1621.

1 Huidige vindplaats onbekend (Gent, UB of RA?). Gedrukt in F. van der Haeghen, *Bibliotheca Belgica* III, Brussel 1964, p. 1153. Jacques-Corneille van Lummene van Marcke (Lummenaeus a Marca) (1570-1629), afkomstig uit Gent, benedictijn en Latijns dichter, was op weg naar Italië (*BNB* XII, kol. 567-572).

2 Kardinaal Federico Borromeo (1564-1631), aartsbisschop van Milaan.

et patronum singularem.[3] Atque o, utinam talem Romam inveniam qualem opto! Interim tragoediolam hanc mitto; aliam ante duos menses misisse memini, quam Amplitudinem tuam re-

3 Kardinaal Scipione Borghese (1578-1633).

cepisse credo.[4] Scio, quod ad genium tuum nihil faciunt et dulcia illa et τὰ παιδικὰ Musarum, quae in te eximia vere sunt et quibus nihil delicatius unquam vidi οὔδε μουσικώτερον.

Vale, amplissime et praestantissime vir, et in aureo hoc liliorum regno floridam aetatem dege,

Amplitudinis vestrae servus in Christo,
Jacobus Corn. Lummenaeus a Marca, relig[ionis] sacerdos.

Lutetiae Parisiorum, 6 Id[us] April[es] anno 1622°.

Adres: Amplissimo viro domino Hugoni Grotio.

750A. 1622 mei 1. Van J. Zevecotius.[1]

Clarissime Groti,

Ignotus ad ignotum scribo, si faciem spectemus; verum si eximias animi tui dotes, quas mecum animi tui dotes considerem, notissimus mihi es, quippe quem tot scripta concelebrant, tot maximorum virorum elogia extollunt. Libellum mitto, exiguum quidem et qui vix tanti viri lectionem meretur, sed qui meae erga te observantiae testis erit et index.[2] Suscipe igitur et si amicum me esse non sinis, notum tamen esse permitte.

Vale, vir clarissime,

aeternum tuus,
s[ignavit] Jacobus Zevecotius Gand[ensis].

Ex urbe patria, Kal[endis] Mai[i] 1622.

4 Lummene zond Grotius naar alle waarschijnlijkheid exemplaren van *Saul, tragoedia sacra*, Gent ‘apud Ioan. Kerckhovium’ 1621 en *Abimelechus, tragoedia sacra*, Douai ‘typis Petri Auroii, sub Pelicano aureo’ 1622.

1 Hs. Amsterdam, Bibl. van de Vrije Universiteit, hs. XV. 10229.- (voorheen catalogusnr. 90), eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. Jacobus Zevecotius (van Zevecote) (1596-1642), afkomstig uit Gent, augustijner monnik en Latijns dichter, was hoogleraar in de welsprekendheid in zijn geboortestad; later, na zijn geloofsovergang (1625) doceerde hij welsprekendheid en geschiedenis te Harderwijk (*NNBW* V, kol. 1172-1173; *Nationaal Biografisch Woordenboek* IV, kol. 987-996; J. IJ sewijn, ‘Jacobus Zevecotius: Maria Stuarta ...’, in: *Humanistica Lovaniensia* 22 (1973), p. 256-319).

2 Zevecotius publiceerde in dit jaar zijn *Poemata*, Gent ‘ex officina Judoci Dooms, ad signum praeli typographici’ 1622. Nog in hetzelfde jaar verscheen bij dezelfde drukker *Poemata ... Secunda editio auctior et emendatior*. Wellicht begeleidde deze brief de eerste editie van de *Poemata*.

753. 1622 mei 10. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Den uwen van den XXIX April is mij den X Mey wel behandycht. Sal mij naer den inhout van denselffden reguleren. Ick heb alreede 13 [Meerman][2] sommierlijck getoest ende is door mijne swarycheden, die ick hem op de editie moveerde,[3] soo verde gecom-

1 Hs. Amsterdam, UB, RK, M 1c, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 3-5 (no. 753 (dl. II)). Antw. op no. 750 (dl. II). Grotius heeft de oplossingen van de cijfercodes boven de regel bijgeschreven.

2 Dirck Gerritsz, Meerman (1567-1631), in 1618 als lid van de Delftse Veertigraad afgezet, in 1626 weer in het stadsbestuur opgenomen.

3 *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt*, [Hoorn] 1622 (*BG* no. 872).

men dat hij mij vraegde off ick conde oordeelen dat, ingevalle uE. brevet vanhier wiert verseeckert, de difficulteyten souden commen te cesseren. Ick luisterde weinych, seyde dat hij het werck eerst most sien ende hetselffde misschien soo sal bevinden dat hij uE. het uitgeven sal ontraden. Dat dede ick om hem in meer appetijt te stellen ende te toonen dat ick daer niet op uyt en ben. De helft heb ick hem nu behandycht; sal mergen met hem nader spreecken ende binnen acht dagen uE. van alles verwittygen.

Sooveel sien ick wel dat 13 ende 16[4] den voortganck garen sagen, en twijfele niet ofte sullen licht verstaen om uE. buiten schade te helpen houden. Maer sij konnen dat alleen niet doen, ende voor andere in te staen soude te lastych vallen; met veele te handelen vind ick niet geraden. 13 dede mij een voorslach dat 12 persoonen haer sterck souden maecken van elckx een twaelffde part te furneren, soo het daer niet betaelt en wiert. Ick sal sien off men kan vercrijgen dat sij het sonder conditie doen. De swaricheyt is dat het oude luden mochten sijn ende souden commen te sterven. Dan men kan in sulcke saecken niet alles hebben naer wensch; sal niet versuimen.

Den lantsman[5] heb ick noch niet gesproocken; sal het mergen doen ende sijn meenynge verstaen; naer ick voordesen heb gehoort, soo sal hij de editie goetvinden. Ick meen met 24 [prins van Oranje][6] niet te doen sal sijn; oock en sal het mijns bedunckens 349 [graef Heyndrick][7] niet goetvinden. Wt het gepasseerde te Rotterdam blijckt dat sijn Exc.[tie] noch tot geen versachtynge verstaet. Meester Pieter den barbier ende Jaques Marsys, twee seer hevyge persoonen,[8] sijn buiten nominatie als schepenen geëligeert; dat siet verde.

Ick kan hier niet hooren dat de handelynge van onse ambassadeurs in Engelant wel gaet.[9] Dat weet ick van goeder hant - uE. mag het wel geloven - dat (de)n ambassadeur van den keyser[10] instantie doet tot surceantie van wapenen (i)n den Pals, ende dat den conynck van Engelant daertoe genouchsaem is gedisponeert ende ten dien eynde soude senden milort Weston[11] naer Brussel. Dat waer wederom een quaden slach voor den conynck van Bohemen. Men gelooft hier dat den conynck met Mansvelts ende Tourlachs volck Tilly heeft geslagen; vijfthienhondert sijnder dootgebleven, de reste van de troupes in route.[12]

Hier vint men geen nieuwe middelen, men licht vast penyngen op interest, de munte verloopt seer, de misverstanden versterven niet. Men spreeckt seer hier ende in Brabant van tresves, die van Brussel commen seggen dat men daer wenych preparatie tot den oorlooch doet.

4 Otto van Zevender, heer van Kenenburg, tot 1619 baljuw en dijkgraaf van Den Briel en het Land van Voorne († 15 januari 1627).
5 Wellicht doelde Reigersberch op Frederik Hendrik of raadpensionaris Anthonie Duyck.
6 Maurits.
7 Frederik Hendrik.
8 Mr. Pieter Jansz. van Oudewater, chirurgijn, en Cornelis Merchys (Marsys), zeepzieder, waren in 1621-1622 als schepen werkzaam. Cornelis Merchys was een zoon van een immigrant uit Antwerpen, Jacques Merchys (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 136 en p. 148-149).
9 Met Dirck Bas en Hendrick van Tuyl van Serooskerke maakte François van Aerssen van december 1621 tot februari 1623 deel uit van een buitengewone ambassade naar Engeland ter regeling van de geschillen over de handel op Oost-Indië.
10 Georg Ludwig, graaf von Schwartzberg, extraordinaris ambassadeur van de keizer in Groot-Brittannië.
11 Sir Richard Weston, eerste Earl of Portland (1577-1635) (*DNB* LX, p. 364-367).
12 In samenwerking met Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera, en Georg Friedrich, markgraaf van Baden-Durlach, had Frederik V op 27 april 1622 bij Wiesloch in Baden Johan T'Serclaes, graaf van Tilly, verslagen (*CSP Ven. 1621-1623*, p. 318; *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 499).

Dit is hetghene ick hier heb t'mijner aencomste g(eh)oort; sal mij van alles bij gelegentheyt informeren ende dese weecke yet voor u particulier arresteren. Ick meen haest te vertrecken. Sal noch misschien antwoort op desen verwachten. Laet niet dickwels te

schrijven, voornemelijck alles wat 349 [graef Heyndrick] dienstych wesen kan. Ick sal met Stoutenburch ende Groenevelt[13] spreecken.

uE. dienstwillyge broeder,

N. Reygersb.

Met haest. Desen 10 Mey 1622.

Adres: A monsieur/(mo)nsieur Grotius, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 10 Mey 1622 N. Reigersberg.

760A. [1622 juni 1]. Van P. Scriverius.[1]

Vir clarissime,

Praepropero hoc abitu cognati mei[2] et temporis angusti spatiis ex[c]lusus[3] multa quae volebam scribere non potui. Quaedam etiam necessario scribenda oblitus sum. Inter quae illud erat de Seneca tragico et notis tuis.[4] Quid iis nimirum fieri velis. Locutus sum iam olim cum typographo,[5] sed te iam Dei beneficio tibi tuisque studiis reddito nolui quicquam facere te inconsulto. Erit quod iis super adstruere velis fortasse aut immutare, si otium sit et lubido. Quodsi summam manum iis imposueris, et quae nos dignissima doctorum lectione et luce publica arbitramur, tibi etiam edi placet. Age, praemittatur Hugonis Grotii Praefatio, aut si ita videbitur, et mihi inprimis volenti erit, Epistola ad P.S. qua amor tuus in studia humaniora, interrupta postea reip[ublicae] cura, etc. expona(ntur). Hoc age et audiamus

> Florem illibatum populi, Suadaeque medullam.[6]

Vale, vir clarissime, et me, quod facis, amare perge. Raptim et haec, stans pede in uno, Lugduni Batavorum in aedibus Hogerbetianis, cum caeteris amicis valedicentibus tantillum temporis mihi superesse et chartam caeteraque arma scriptoria parata viderem. Vale iterum,

a tuo,

P.S.

13 Willem van Oldenbarnevelt, heer van Stoutenburg, en Reinier van Oldenbarnevelt, heer van Groenevelt.

1 Parijs, Institut Néerlandais, Fondation Custodia (coll. F. Lugt) 9655, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. Zoals uit de aanhef reeds valt op te maken, schreef Petrus Scriverius deze brief onmiddellijk na no. 760 (dl. II).

2 Adriaen Hogerbeets.

3 Vgl. Vergilius, *Georgica* 4, 147.

4 Scriverius wilde de aantekeningen van Grotius op Seneca Minor uitgeven in een vervolg op zijn *L. Annaeus Seneca tragicus. Ex recensione et musaeo Petri Scriverii* (Leiden 1620 en 1621). Uiteindelijk vond het plan geen doorgang en zagen Grotius' aantekeningen eerst in 1728 het licht. Vgl. *BG* no. 540 en C.S.M. Rademaker, ‘Scriverius and Grotius’, in: *Quaerendo* 7 (1977), p. 52-54.

5 De Leidse drukker Jean (Le) Maire.

6 Quintus Ennius, *Annales* 9, 308.

Ego Spicilegium adornabo et una cum tuis extrudam. Novam etiam vatis Bilbilitani editionem meditor.[7] Hic opem tuam iam olim implorabam et adhucdum Alexicacus ille desideraris.[8] Sane vix alius auctor est, qui acumine Grotiano magis opus habeat. Ne au-

7 In 1619 en 1621 bezorgde Scriverius reeds edities van Martialis (ca. 40 - 104 na Chr., afkomstig uit Bilbilis, Hispania Tarraconensis). Zie ook *Dichtw.* I 2a/b 4, p. 95 en 102-103, en no. 767 (dl. II).

8 'Alexicacus' ('depulsor malorum'), epitheton van Hercules.

tem indignum putes cum coquo congredi. Nec me putes iura eius omnia absorbuisse, ut vobis nihil praeter nuda ossa corrodenda relicta sint. Haec in amici gratiam a te dicta, sed aliter se rem habere deprehendes, si poetam in manus sumpseris. Tertio vale.

763A. 1622 juni 7. Aan de Hollandse Overheid.[1]

Aan de hooghe ende lage overheden ende goede ghemeente van Hollandt ende West-Vrieslandt, midtsgaders van de nabuerighe landen.

Mijnheeren,

Onse ouders hebben ons gheleert: Al is de leughen snel, de waarheydt achterhaalt se wel. Ende de wijsen van andere natiën segghen dat de waarheyt des tijdts dochter is.[2] Laat niemandt daarom vremt duncken dat dese Verantwoordingh drie jaren na de veranderingh van de regieringh ende onse onwettelijcke condemnatie aan den daghe comt. De rechten leeren ons dat den verhinderden gheen tijdt en loopt.[3] Ick ben verhindert gheweest mijn onschuldt aan 't licht te brenghen: eerst neghen maanden in Den Haghe door weygheringhe van acces, daarna door de ghevanghenisse tot Louvesteyn, die men na de occurrentie verswaarde sooveel men wilde, oock buyten de sententie ende sonder resolutie van de Staten-Generaal. Van die ghevanghenisse door Godes ghenadigen zegen verlost zijnde, heb ick tijdt van doen ghehadt om te becomen dat tot justificatie, niet sooseer van mij, die maar een dienaar ben gheweest, als van mijne meesters, mij noodigh was.

Hier comt bij dat nulliteyten van proceduyren ende sententiën, insonderheyt jegens der landen rechten ende privilegiën - die hier in groot getal sullen werden aangewesen - t'allen tijden binnen de dertigh jaren moghen werden geallegeert, sonder dat oock daartoe van noode is eenige forme van provocatie, maar is genoech deselve te brengen tot kennisse van alle die het aangaan magh; ghelijck gheschiedt is in de saken van mijnheer den prins van Oraigniën, de graven van Egmont ende van Hoorn ende anderen. Oock was ons het middel van provocatie benomen, doordien de pretense commissie van de rechters jeghens ons is ghegheven bij denghenen die na de rechten van de landen sulcks niet toe en quam ende die in desen waren gheïnteresseert. 't Renvoy 'twelck wij gefundeert waren te versoecken voor de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt als onse hooge overheyt, ofte voor onse particuliere rechters na de privilegiën, is ons niet toegestaan ende daarenboven onvruchtbaar ghemaackt door de veranderinghe buyten ordre van dengenen aan denwelcken wij soo na rechten als na reden van staat onse actiën mosten verantwoorden. Dese wegen ons dan zijnde benomen, rest ons alleen dit eenige middel om allen die met passiën niet en zijn inghenomen, oock de nacomelingen, van de waarheyt te onderrechten. Die in 't corte dese is:

Onder de leeraars van de gereformeerde kercken is verscheydenheydt van gevoelen gheweest over de leer van de predestinatie, de uytstreckinge van de

1 Opdrachtbrief in Hugo Grotius, *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt*, [Hoorn] 1622 (*BG* no. 872), p. 3-15. Als bijlage volgt de Latijnse versie van de hand van Grotius zelf, in de *Apologeticus eorum qui Hollandiae ... ex legibus praefuerunt*, Parijs 1622 (*BG* no. 880), p. a ij^{r}-e iij^{v}.

2 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 12, 11, 7 en Otto, *Die Sprichwörter*, p. 343 en 368.

3 Vgl. *Digesta* 4, 6, 16 en J.B. Nicolai, *Regularum iuris ... tomi duo* (Frankfort 1586) II, p. 384a.

genade, de werckinghe van dien ende over de sekerheyt van de volhardingh, soo in anderen alsoock in onse landen, ghelijck bij de uytgegeven schriften blijckt. Het getal dergener die de geconditioneerde predestinatie, de alghemene ghenade, de wederstandelijcke werckingh ende de sekerheydt van de volhardingh niet sonder conditie en leeren, zijnde van overlangh bekent geweest tot Utrecht, ter Goude, tot Hoorn ende op andere plaatsen, heeft door ondersoec toegenomen. Waarjegens d'anderen haar hebben gestelt ende aangenomen te bewijsen so-

danigh gevoelen strijdig te zijn jegens Gods woort ende de formulieren van eenigheyt, ooc suspensie van diensten ende andere censuren daarover voorgenomen. Die van 't voorszegde gevoelen aldus beclaaght ende beswaart zijnde hebben haar moeten verantwoorden. De heeren Staten van Hollant ende West-Vrieslant, volgens het advys, eerst van den Hoogen Raadt, daarna oock van sijne Majesteyt van Groot-Bretaigne so mondeling als schriftelijc, wel merckende dat de decisie bij pluraliteyt soude scheuringe medebrengen tot verswacking van het lichaam van de gereformeerde religie en de staat, zijnde oock vele van de overheden selve - boven het groote getal van vele vrome ingesetenen, oprechte beminners van het vaderlandt - het voorszegde gevoelen daarover geclaagt wierdt so toegedaan dat sij de condemnatie van dien met goede consciëntiën niet en conden toestaan ofte executeren, hebben best ghevonden de predicanten te belasten malcander in dat verschil te draghen, de materie niet dan soberlijck ende stichtelijck te verhandelen ende te leven in broederlijcke liefde. Ende om alle extremiteyten in deselve verschillen te vermijden ende nieuwe questiën voor te comen, zijn van tijdt tot tijdt ghenomen verscheyde resolutiën tot contentement van vele gheleerde ende godtsalighe persoonen, soo in onse als in andere landen.

Maar eenige predicanten, voordeel menende te hebben bij de decisie ende ordentelijck daartoe niet connende gheraken door 't beletsel van de resolutiën, hebben door heymelijcke vergaderingen ende verbintenissen de gemeente op vele plaatsen gebracht tot scheuringh ende om die scheuringh te autoriseren bij eenighe steden van Hollandt ende bij andere provinciën gearbeyt om de sake te brenghen tot een Nationale Synode. Waartoe de meeste leden van Hollant, gelijck oock de Staten van Utrecht ende Overijssel ende notable leden van Gelderlandt niet ghesint en waren, vreesende de inconveniënten die uyt de decisiën ghemenelijck rijsen, verstaande oock dat sij bij de andere provinciën, die dese disputen minder waren onderworpen, niet en conden werden ghedwongen om soodanighe convocatie tot decisie toe te staan, doordien de provinciën ghelijck sij in andere saken oock na de Unie behouden hadden hare souverainiteyt, alsoo oock in de ordre te stellen over de kercken ende den publycquen stant van de religie, uytwijsende de Unie, verscheyde acten explicatoir ende de practijcque tot dien tijdt, protesterende evenwel te willen blijven bij de ghereformeerde religie, behoudens de onderlinghe duldingh over de voorszegde questieuse poincten.

Om dewelcke wel te practiseren sonder confusie ende onrust van de ghemeente vele ende verscheyde voorslaghen zijn ghedaan. Maar dese besoigne gheduerende, hebben dieghenen die de tolerantie tegen waren, op eenige plaatsen haarselven ghestelt in possessie van de kercken, andere, die van het verschillende gevoelen waren, daar uytghestoten, haar voorts gheopposeert teghen het recht, 'twelck de overheden, niet alleen van Hollandt, maar oock van andere provinciën vanoudts ghebruyckt hadden ende noch ghebruyckende waren, om mede te stemmen over de electiën van kerckelijcke ampten. Voorts de overheden met lasterlijcke predicatiën ende fameuse libellen gebracht in haat van de gemeente, ja oock datelijck gheaggresseert. Sijn Excellentie, die hem langh in dese geschillen stil had gehouden, werdt bij eenighen opghehitst jeghens den advocaat heer Johan van Oldenbarnevelt, wiens raadt van overlangh in groote achtingh was bij de Vergadering ende die in de handelingh van de Trefves was geweest van ander advys dan sijn Excellentie. Oock werden aan deselve sijn Excellentie, die tot noch toe met de crijghssaken seer besich zijnde geweest hem met de saken van de regieringe weynigh hadde becommert, bij eenighen ghegheven onderrichtingen, niet overeencomende met de natuere van onse regieringhe ende met de rechten ende ghebruycken van de landen. Hierop is ghevolght dat sijn Excellentie eyndelijck de resolutiën, bij de Staten

van Hollandt voor de tolerantie ghenomen, heeft begonst te improberen, te verlaten de publique kercken ende hem te voeghen bij de ghesepareerden, ghevende oock commandementen aan de ordinarische chrijghsluyden buyten kennisse van de Staten van Hollandt, van haar niet te moeyen met saken spruytende uyt religie, sustinerende de Staten van Hollant daartegen dat de chrijsluyden schuldigh waren hare resolutiën na te comen ende de magistraten ende publycque plaatsen jeghens datelijckheyt ende oploop van de ghemeente te beschermen. Waardoor eenighe magistraten van de steden van Hollandt bedencken hebbende op hare garnisoenen, anderen oock zijnde sonder garnisoenen, bij resolutie van de Staten

van Hollandt de wachten van hare steden volghens haar oude possessie, die voordesen sonder contradictie van den gouverneur ende Staten-Generaal was ghepasseert, hebben versterckt ende ghebracht in ordre van compaigniën. Ghelijck oock ghedaan hebben de Staten van Utrecht, presenterende deselve te houden buyten de aangenomene lasten van den Staat van Oorlogh.

De raden van judicature, waarvan vele mede de separatie hadden gheapprobeert, beginnen provisiën te verlenen jeghens de resolutiën van de Staten: 'twelck de Staten van Hollandt verclaren te zijn buyten de macht van de hoven, ghelijck in voorleden tijden meermaal was verclaart. Verscheyde provinciën werden bij sijn Excellentie ende anderen ghedisponeert om op de naam van de Generaliteyt uyt te schrijven de Nationale Synode ende de voorszegde wachten te casseren. Waarjeghens de Staten van Hollandt ende Utrecht protesteren, seggende dat bij de bondtghenoten daarin bij overstemmingh jeghens haar niet en mocht werden besloten. Men gaat evenwel met de uytschrijvingh voort, daartoe oock beroepende theologanten uyt andere landen, maar sulcken, welcken men versekert was te zijn van de opinie die men wilde boven doen drijven. De voorslaghen die bij die van Hollandt ende anderen gheschieden om te saken te brengen tot accommodatie, werden afgeslaghen. Sijn Excellentie met eenighe ghedeputeerden uyt de Generaliteyt treckt na Utrecht ende casseert aldaar de wachten, teghen danck van de Staten van Utrecht. 'tWelck de ghedeputeerden uyt Hollandt garen hadden voorcomen, die bij de Staten van Hollandt waren gelast de Staten van Utrecht na haar vermoghen te assisteren ende de ordinarisse chrijghsluyden, staande op haar betalinghe, des noodt zijnde te vermanen niet datelijcks bij de handt te nemen tegen wil van de Staten van Utrecht in saken rakende hare politie ende de versekeringh van dien, als aan elcke provincie zijnde gereserveert.

Sijne Majesteyt van Vranckrijck, onderrecht zijnde van dese misverstanden, sendt af den heer van Boissize[4] om, continuerende in 'tgunt door de heer van Maurier,[5] sijnes Majesteyts ambassadeur ordinaris, tot noch toe was ghedaan, te raden tot vrundelijcke accommodatie, op hope van dewelcke de wachten bij de magistraten van de steden van Hollandt werden afgedanckt. Maar soo haast dit was ghedaan, hebben acht personen sonder last, op den naam van de Staten-Generaal, ghedecerneert de apprehensie van den heer van Oldenbarneveldt - die weynigh tevoren ghenomen was in sauvegarde ende protectie van de Staten van Hollandt -, de heer Hoogherbeets ende mij; waarover de Staten van Hollandt ende de regierders van onse steden haar beclaghen. Wij blijven langh ghevangen sitten ende werden bijwijlen geëxamineert, totdat eyndelijck op den naam van de Staten-Generaal rechters over ons werden ghestelt. Ende hoewel wij uyt de rechten ende privilegiën van de landen aanwijsen dat den Staten-Generaal over ons gheen jurisdictie en competeerde, dat oock de rechters om vele oorsaken suspect waren, werdt evenwel voortgheprocedeert ende sonder ons te gunnen resumtie van examinatie, defensie van rechten, bewijs van defensive feyten, van reprochen, raadt ende assistentie, werdt voortghegaan tot sententie van de doodt jegens den voorszegden Van Oldenbarnevelt, van eeuwighe ghevanghenisse jeghens ons, confiscatie jeghens allen. Waarop na een jaar is ghevolght, sonder ons te hooren, verclaringh dat wij ghecommitteert hadden crimen laesae Maiestatis.

Ick can met de waarheydt verclaren dat in de sententie jegens mij poincten zijn ghestelt t'eenemaal onwaarachtigh, eenighe bij mij claar ontkent, eenighe oock daar ick noyt van en heb geweten, eenighe oock daarop ick noyt en ben ondervraaght, veel minder ghehoort in mijne defensie. Dit ende meer anders soude claarlijck

4 Jean de Thuméry de Boissise.
5 Benjamin Aubéry du Maurier.

blijcken, indien alle 'tgunt ick op d'examinatie op yeder poinct heb gheseyt, oprechtelijck sonder yet achter te houden ofte te veranderen aan den dagh wierdt ghebracht, hetwelcke ick midts desen ootmoedelijck versoecke.

Voor onse gevangenisse zijn tot Utrecht verscheyden van de edelen ende magistraten van de stadt, ende gheduyrende onse ghevanghenisse in Hollandt de vroedtschappen, burghemeesters ende schepenen buyten tijdt ende jegens de privilegiën verandert, veel

remonstrantsche predicanten, soo voor als gheduyrende de Nationale Synode, afgheset. In de Synode Nationaal werden de leeraars van de gheconditioneerde predestinatie, ghenaamt remonstranten, gheciteert voor hare wederparthijen, die haar al voorheen door separatie, predicatiën, oratiën ende schriften hadden ghecondemneert, ende evenwel en werdt haar niet toeghelaten haar gevoelen te verantwoorden ende 't contrarie te bestrijden, verder dan de Synode - dat is haar wederparthije - goet soude vinden. Sij werden uyt de Synode gestelt ende eyndelijck gecondemneert. Waarop rigoureuse placcaten volgen jegens de vergaderingh ende collecten tot onderhoudt van de predicanten die uyt de landen gheset ende ghebannen werden, daar weder incomende, werden ghestelt in eeuwige gevangenisse, met groot loon voor dengenen die een derselver achterhalen. De bijeencomsten werden gestoort dicmaal scherper dan de placcaten luyden ende niet sonder bloedtstortingh, tot groote bedroeffenis van seer vele vrome christenen, oprechte liefhebbers van het vaderlandt.

Dit is de gheschiedenisse; waarop ick verclare in mijn ghemoedt een mishaghen te hebben teghens het verwerpen van een redelijcke onderlinghe verdraaghsaamheyt, sulcx die bij de heeren Staten was geresolveert, in de gevolghde condemnatie ende executie, achtende dat sulcx beter door gevoegelijcke middelen waar voorcomen als niet connende strecken tot dienst van 't landt ende van sijn Excellentie, die sonderlingh bestaat in de conservatie van de goede wille ende genegentheyt van de ingesetenen ende vooral van soodanige die oprechte dienaars zijn van 't landt, ghelijck ick houde te zijn de afgestelde magistraten ende vele duysenden van het geoppresseerde gevoelen. Evenwel en is bij mij in alle de actiën die mij te laste gheleyt werden, niet gedaan uyt mijn particuliere bewegingh, maar uyt krachte van de resolutie, soo van de heeren Staten van Hollandt als van de regierders van Rotterdam, aan welcken beyde, ende niet aan de Staten-Generaal, nochte aan yemandt anders ick bij eede was verplicht, ende denwelcken gehoorsamende ick gheen hooghe overheydt en heb ghequetst, maar de hooghe ende laghe overheydt ghegheven dat ick haar van nature ende amptsweghen schuldigh was. Indien yemandt over 'tgunt bij mij als dienaar was ghedaan hem wilde beclaghen, die most sijn actie niet jeghens mij, maar jeghens mijne heeren ende meesters institueren. Ende als ick al yet ghedaan hadde in mijn particulier, als neen, soo most men mij niet voor mijne parthijen terechtghestelt hebben, nochte voor uytghesochte rechters, nochte voor yemandt, commissie hebbende van de Staten-Generaal, maar voor de ordinarisse competente rechters, volghens de privilegiën van de landen ende steden, voor denwelcken de wapenen zijn aanghenomen.

Wat mijne intentiën aangaat, ick verclare voor Godt ende de werelt die niet anders gheweest te zijn dan de wettelijcke regieringh daaronder ick was gebooren ende opghevoedt, te conserveren ende de kercken te brengen tot eenigheyt door redelijcke accommodatie, niet strijdende met Godes woordt. Waartoe ick vele voorslagen heb ghedaan, oock 'tgunt daartoe dienende was ghepreparеert, noch ten selven tijde als ick wierdt ghevanghen. Die anders van mijne intentiën oordelen doen mij onghelijck ende hebben daartoe gheen reden. Mijn leven ende conversatie is gheweest eerlijck ende onbesproken. Die in mijnen tijdt de stadt van Rotterdam hebben geregiert, connen weten wat ick voor des stadts welvaren heb ghedaan. De heeren van de Rekeninghe sullen connen ghetuygen van mijnen ijver tot voorstandt van 's Graaflijckheyts gherechtigheyt sonder aansien van persoonen. Beyde de hoven van judicature hebben goede memorie van mijne sinceriteyt in het bedienen van de criminele justitie. Die in de vergadering van Hollandt ende in 't collegie met mij zijn geweest, connen ghedencken, hoe ick tot verbeteringh ende

versparingh van 's landts middelen heb gearbeyt. Sijn Excellentie weet dat ic mij in sijne particuliere saken, die 't hem ghelieft heeft mij te vertrouwen, tot sijn contentement heb ghequeten. Die met mij gheweest zijn in de Staten-Generaal, sullen ghelieven te ghedencken hoe dat ick alles heb bijgebracht dat mij mogelijck was tot 's landts versekertheydt jegens de vijanden, tot vorderingh van de Oostindische ende Westindischen handel ende tot onderhoudinghe van oprechte vrundtschap met de gheallieerden. Van mijnen ijver tot de eer ende reputatie van de regieringh van onse landen, ende van 'tgunt tot voorstandt van dien is ghedaan, oock namentlijck tot verbreydinge van 't lof van sijn Excellentie can blijcken bij mijne uytghegheven ende andere, aan verscheyde persoonen ghetoonde gheschriften.

Indien voor eenighe van dese diensten ick recompense hadde verwacht, 't en waar niet gheweest buyten exempel, maar ick heb daarop noyt ghesien, houdende mij ghenoegh gheloont met mijn ordinarisse gagiën ende voorts een goede naam. Maar wat heb ick voor loon ghenoten? Dat ick negen maanden ben ghehouden sonder huysvrou, kinderen ofte vrunden te moghen sien, niet jegenstaande mijne groote kranckheyt, dat men mij als een crimineel heeft doen comen op de rolle, daar ick de eer van de justitie soo dickmaal hadde bewaart, dat men mij daarna op eene camer met wachten wel beset heeft besloten, bijwijlen oock mijn huysvrou den afgangh benemende, dat men mijne goederen, die weynigh zijn ende soo eerlijck gewonnen als eenighe in 't heele landt, mij ende mijne vijf kinderen heeft ontnomen; ende dat het arghste is, dat men het landt heeft vervult met een valsch gheruchte alsof ick een quaat voornemen hadde ghehadt jegens het landt, omdat velen niet licht en connen ghelooven dat yemandt die ter goeder trouwe heeft gehandelt op die manier soude werden bejegent. Ick verswijghe noch dat self mijne bloedtverwanten ende dien ick door houwelijck rake moeten helpen draghen een deel van den haat ende laster, daar men mij t'onrecht mede beswaart, sooseer oock dat sij op eenighe plaatsen als landtverraders worden uytghekreten. Teghen dit alles bestaat mijnen troost in Godt, die mij soo wonderlijcken verlost heeft, in een goet gemoedt ende in 't exempel van seer veele vroome dienaars van haar vaderlandt, die niet om haar ondeught maar om haar deughts wille hebben moeten lijden.

Onlanghs is bij een onbekende een boeck in 't Latijn uytghegheven, waarbij geseyt werdt dat ick om 't onghelijck dat mij is aanghedaan, soude soo niet het lichaam, immers het ghemoedt hebben bij den coningh van Spaigne.[6] 't Is seer verre van daar. Ick weet dat alle begheerte van wraack den christenen ongeoorloft is. Aan den coning van Spaigne en ben ick in 't minste niet ghehouden; begheer oock aan hem niet ghehouden te zijn. Ick ben met mijn lichaam in Vranckrijck, ende alhier zijnde sal ick niet nalaten mij te draghen in alle ghetrouwigheyt onder de gehoorsaamheydt van sijne Majesteyt, behoudende ondertusschen tot mijn vaderlandt, 'twelck vereert is met de vrundtschap van sijne Majesteyt, hetselve ghemoedt hetwelck ick altijdt heb ghedraghen, streckende tot desselfs behoudinge, vrijheydt ende welvaren, met intentie om oock hetselve vaderlandt dienst te doen, soo ick can. Waarvoor ick niet anders en versoeck dan dat uwe Hooghe Mogentheden, Edelheden, Achtbaarheden ende Liefden - onder welcke ick weet veele te zijn, oock van de regierders, die de waarheyt van hetgunt in onse sake is gepasseert door practijcque van weynighen sinisterlijck is onthouden - alle vooroordeel ter zijden stellende van mijne ende andere vromer luyden actiën sulcks willen oordeelen, ghelijck deselve wenschen souden dat in hare saken gheschiede. Daartoe ick Godt bidde dat hij deselven allegader de ooghen des verstants wil openen om de waarheydt te sien ende elck na haar qualiteyt te doen hetgunt recht ende reden vereysschen, ende voortaan om te dencken op bequame middelen van eenigheydt, als die in desen tijdt ten hooghsten noodigh is.

Wat die aangaat die de sake voordesen anders hebben verstaan dan ick ende mijne meesters, denselven bid ick vrundelijck ende dienstelijck 'tgunt bij mij gheseyt sal werden, mij niet af te nemen alsof ick het seyde tot yemants injurie - 'twelck ick verclaar te zijn buyten mijne intentie -, maar als een nootwendigh deel van mijne afgheperste Verantwoordingh. Binnen welcke termen ick mij soo nau hebbe

6 Volgens H.C. Rogge, 'De 'Verantwoordingh' van Hugo de Groot', in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, derde reeks, deel VII ('s-Gravenhage 1893), p. 97-98, zou het hier gaan om een strijdschrift van Guiseppe Bonfadio, *Dicaeologia omnium rerumpublicarum*, Venetië 1620 (exemplaar aanwezig te Parijs, Bibliothèque Nationale, K 3296 (3 bis)). Over de auteur zie *DBI* XII, p. 5-6. Vgl nos. 636, 650, etc. (dl. II).

ghehouden dat ick vele importante saken, die groot licht in dese materie souden hebben ghegeven, voor desen tijdt heb versweghen, omdat die niet verhaalt en conden werden sonder eenighe aansienlijcke persoonen wat particulierder aan te raken. Soo ic naarder werde geperst, sal ick niet connen

nalaten naarder te spreken ende sonder verschooninghe van de beleyders alle de gheheymenissen te ontdecken,
uwer Hooghe Mogentheden, Edelheden,
Achtbaarheden ende Liefden ootmoedighe dienaar,
H. de Groot.

Den 7 Juny 1622, tot Parijs.

Bijlage:

Hollandiae, Westfrisiae vicinarumque nationum rectoribus superioris atque inferioris gradus populoque omni Hugo Grotius salutem.

Vetus hoc dictum a maioribus nostris ad nos devenit: Mendacium utcunque celeres cursus habeat, tandem tamen a veritate deprehendi. Cui consentit illa Graecorum sententia: Veritatem temporis esse filiam. Quamobrem nihil est quod miretur quisquam, si defensio innocentiae nostrae quarto demum anno prodit post mutatam apud nos rempublicam nosque per iniuriam condemnatos. Iure proditum est impedito tempora causis fatalia non labi. Ego quominus iusta mea in lucem proferrem impeditus varie fui: primum Hagae per menses novem, dum omni hominum aditu intercludor, deinde Lupesteinensi custodia, quae ut dominantibus libitum intendebatur, etiam supra quam aut sententia ferebat aut Federatorum procerum decreta. Postquam his vinculis divina me beneficentia exsolvit, tempore opus fuit ad ea conquirenda quorum subsidio causa non tam mea, cuius nihil nisi ministerium fuerat, quam eorum quorum sub potestate fueram, indigebat.

Adde iam quod quae vitia efficiunt, ut acta et sententia ipso iure nulla sint atque ea praesertim quae iuri publico adversantur - cuius generis multa admodum indicabuntur - quovis tempore dum tricesimum intra annum detegi possunt, ita ut nec provocatio desideretur, sed ea satis sit ad eorum quorum interest notitiam perduci. Quod factum videmus in causa Wilhelmi Arausionensium principis comitumque Egmondani et Hornani. Iam vero et hoc apparet ademtam nobis fuisse provocandi libertatem, quando iudices dati sunt in nos ab iis quibus dandi ius non fuit et quorum res agebatur. Praescriptio fori, qua remitti postulabamus aut ad proceres Hollandiae et Westfrisiae, ut summas nostras potestates, aut ad proprios cuiusque iudices secundum patriae oppidorumque leges, admissa non fuit, sed et inanis erat reddita, deiectis contra leges illis quibus nos actuum nostrorum rationem reddere et ius et aequum fuerat. Illae igitur viae cum nobis sine facto nostro obseptae sint, restat haec quam inimus unica ad veritatem iis omnibus aperiendam qui sub affectibus animum non habent, etiam post futuris. Ea vero haec est:

Inter doctores eius religionis quae reformatae nomen obtinet tum apud nos tum alibi sententiarum quaedam varietas fuit super praedestinatione divina, gratiae amplitudine atque efficaciae modo et de perseverandi certitudine, quod editis libris manifestum fit. Eorum numerus qui praedestinationem certa sub lege, gratiam universitati hominum expositam, efficaciam non ineluctabilem et perseverandi certitudinem non sine conditione aliqua statuunt, cum aliqui pridem fuissent Traiecti, Goudae, Hornae atque alibi, inquirendi studio sumsit incrementa. His opposuerunt se alii praedicantes eam opinionem cum verbo Dei et consensus formulis pugnare atque illos pastorali munere deiicere aliisque censurae ecclesiasticae notis inurere aggressi sunt. Tum qui accusabantur premebanturque verbis se defendere. Hollandiae et Westfrisiae proceres, secuti consilium, primum Superioris iudicum apud se Consessus, deinde etiam Britanniae regis, ore enuntiatum perscriptumque, cum satis appareret siqua super illis controversiis ex plurium pastorum sententia definitio fieret, non abituram rem sine divortio, corpus ipsum reformatae religionis ipsamque rempublicam non modice afflicturo multosque magistratuum, ut iam de civibus privatis compluribus virtutis et patriae amantibus nihil dicam, animo esse ita propenso in eam quae accusabatur sententiam, ut eius damnationem salva religione neque probare possent neque ei potestatis suae vim accommodare, optimum factu iudicarunt edicere pastoribus, ut in iis controversiis alter alterum ferrent neque tractarent id argumentum nisi temperate et quatenus ad pietatem conduceret, manente fraternae cari-

tatis inter ipsos vinculo. Utque abrupta omnia illarum quaestionum vitarentur neque novis pateret aditus, alia atque alia deinceps facta sunt decreta, quae viris pie doctis domi forisque compluribus placuere.

Sed enim pastorum aliqui cum certam ex definitione victoriam animo praecepissent neque ad eam via legitima pervenire possent, intercedentibus decretis quae dixi, clandestinis coetibus atque arcano inter se federe plebem ad secessionem ecclesiasticam suscitarunt atque ut ei auctoritatem adderent apud oppida quaedam et nonnullas nationes vicinas in id laborarunt ut res deduceretur ad communem synodum, quam ipsi quasi septem foederatae nationes una natio forent vocant nationalem, quod nolentibus erat Hollandiae rectoribus plerisque, Traiectinis quoque et Transisalanis et parti Geldriae, metu malorum quae ex definitionibus nasci solent. Eidem ita censebant ab eis nationibus quas istae controversiae minus occupabant cogi se non posse, ut tali ad definiendas quaestiones conventui indicendo accederent, quando singulae nationes etiam post Fedus Traiectinum inter ipsas initum quomodo caetera supremi imperii, ita etiam ius ordinandi ecclesiam et sacra publica sibi exceperant, testante id federe ipso actisque posterioribus et more ad ultima haec tempora continuo. Neque eo minus testabantur velle se perstare in religione reformata, hac lege ut in istis controversiis dissentiendi libertas permitteretur.

Cui sine turbis populique motu cum modo usurpandae conditiones variae proponebantur. Sed pendente hac deliberatione qui paci mutuae adversabantur aliquot in locis templa invasere, alibi eiecere dissidentes, quin et ius illud oppugnarunt quod in Hollandia aeque ut apud populos vicinos magistratus exercuerant antiquitus et ad id tempus exercebant, veniendi in partem suffragiorum quoties de sacro munere mandando agitur. Fuere et qui acerbis declamationibus et libellis famam attentantibus rectores plebis obiicerent odio atque etiam vim in eos facerent. Mauritius Arausionensium princeps cum diu se quietum in his controversiis continuisset, arcanis quorundam artibus in Oldenbarneveldium Hollandiae assessorem - advocatum vocant - florentissimae pridem apud Conventum auctoritatis, a quo olim cum Induciae fierent, dissenserat, magis magisque concitatur. Simul de forma reipublicae, cui minus se immiscuerat hactenus destrictus negotiis militaribus, ea docetur quae neque cum legibus neque cum moribus congruebant. Tandem igitur quae pro ferenda sententiarum diversitate ab Hollandiae proceribus decreta erant, improbare incipit desertisque templis publicis aggregare se iis qui secesserant. Etiam proceribus Hollandiae ignaris praecepta dedit ordinariis militibus, ne se moverent in negotiis quae ex eis controversiis orirentur, cum aliter sentirent Hollandiae proceres, suis nimirum decretis obsequium a milite deberi et tutelam oppidorum rectoribus locisque publicis adversus vim qualemcunque ac seditionem. Ea re moti magistratus nonnulli oppidorum ubi aut nulla aut suspecta rectoribus ob ea quae dixi praesidia erant ex decreto procerum Hollandiae custodias oppidi sui auxere atque ordinavere, quo iure et antehac usi saepius fuerant, nihil contradicentibus proceribus Federatis aut praefecto, qui idem ordinariorum militum est magister. Fecerunt idem in sua terra proceres Traiectini tamque hi quam illi professi sunt habituros se hunc militem suis impendiis extra communia rei bellicae onera.

Sub idem tempus duo iudicum, ad quos ab oppidis provocatio est, consessus incipiunt contra decreta procerum Hollandiae decernere iis literis quibus quos visum in ius vocabant. Id vero Hollandiae proceres non iure factum et iudiciariae potestatis terminos excedi pronuntiant, ut et ante haec tempora saepius. Nationes nonnullae a principe Mauritio aliisque impelluntur, ut communem synodum quam nationalem vocari diximus Conventus Foederatorum nomine indicant et militares oppidorum custodias dissolvant. Opponunt se huic molitioni tum Hollandi, tum Traiectini

proceres, testati non licere Federatis ex maioris partis sententia sese intercedentibus iis in rebus quicquam constituere. Pergunt illi synodum indicere, vocatis etiam aliarum gentium theologis, nec aliis tamen quam quos constaret accedere illis placitis quibus victoria destinabatur. Reiectae conditiones quas Hollandi aliique ferebant ad res placide transigendas. Atque interim princeps Mauritius cum nonnullis ex Conventu Federatorum legatis Traiectum proficiscitur invitisque eius nationis primoribus custodiam exarmat. Quod ne fieret, legati ab Hollandia frustra laboraverant, quibus a suis proceribus iniunctum erat, ut Traiectinis primoribus pro virili adessent et si res exigeret ordinarium militem sibi merentem monerent, ne quid

invitis proceribus Traiectinis per vim attentaret in rebus ad internum eius nationis regimen eiusque securitatem pertinentibus, ut quae nationes seorsum singulae penes se retinuissent.

Rex Galliae intellectis amicorum dissidiis Bossizium ad ipsos allegat, qui consequenter his quae per Maurerium eiusdem regis ordinarium legatum acta hactenus fuerant auctor esset omnium quae ad concordiam spectabant, eiusque spe adducti oppidorum in Hollandia rectores, ut custodias dimitterent. Vix id factum erat cum octo homines procerum Federatorum nomine assumto, a quibus mandatum ad eam rem non habebant, capi iubent Oldenbarneveldium - quem Hollandiae proceres non multo ante in tutelae suae fidem receperant - Hogerbetiumque et me. Adversum id Hollandiae proceres et nostrorum oppidorum rectores querelas exponunt. Cum diu detenti in carcere et interrogati subinde essemus, tandem nomine Federatorum procerum iudices in nos dantur, neque profuit nobis ex patriis legibus moribusque docere nullam Federatis primoribus in eos esse iurisdictionem ipsosque iudices multis de causis suspectos esse. Pergitur in proposito, neque data nobis recognoscendi quae in quaestione perscripta erant, neque iusta nostra patefaciendi, neque probandi facta ad defensionem pertinentia, neque testes refellendi, neque aliorum consilio utendi potestate, fertur sententia mortis quidem in Oldenbarneveldium, perpetui vero carceris in nos, in universos bonorum publicationis. Anno post, inauditis nobis, secuta est sententiae interpretatio qua in Maiestatem peccasse pronuntiamur.

Vere profiteri possum in sententia contra me multa posita extra verum, multa quae diserte a me negata sunt, quaedam quorum plane ignarus eram, quaedam de quibus nec interrogatus sum, tantum abest ut auditus me defenderim. Et hoc et alia multa liquido apparerent, si quae ad interrogationes singulas in quaestione respondi ea integra atque sincera in lucem proferrentur, quod ut fiat obnixe postulo.

Ante nos captos Traiecti nobiles urbisque rectores, dum capti detinemur, per Hollandiam decuriones, consules, oppidani iudices tempore non suo destituuntur, suffectis aliis contra leges sanctissimas, ipsis quondam Hollandiae comitibus iuratas et per multa secula pie cultas. Antequam haberetur dumque habetur synodus quam nationalem vocabant, multi pastores qui praedestinationem docebant conditione subnixam - remonstrantes appellari mos erat - munere suo deiiciuntur. Ex iisdem alii ad synodum vocati iubentur causam dicere apud adversarios, qui iam ante secessione, declamationibus in templo synodoque, libris etiam scriptis ipsos praedemnaverant, neque tamen permittitur ipsis suam tueri et contrariam sententiam oppugnare amplius quam synodo, id est adversariis, aequum videretur. Eiecti synodo damnantur. Sequitur edictorum saevitia adversum damnatae iam sententiae coetus stipisque collectionem ad alendos pastores, qui patria expulsi aut relegati si redeant perpetuo carceri mancipantur, illectis per praemia delatoribus. Discutiuntur coetus inclementius etiam quam ferunt edicta, vi saepe non incruenta, magno cum dolore ingentis numeri optimorum virorum christianae pietatis patriaeque amantium.

Ita se habet res gesta. Profiteor nunc ego non posse a me probari spretam ferendi se mutuo aequitatem procerum Hollandiae decretis definitam pastorumque condemnationem et quae eam sequuntur. Quae omnia aequis agendi rationibus praeverti arbitror fuisse rectius, cum illa utilia publico principique Mauritio esse non possint, quorum salus ac gloria ni fallor in prona civium voluntate consistit, eorum maxime qui patriae devoti addictique sunt, quales esse iudico eos qui magistratu sunt demoti multaque millia triumphatae nunc sententiae. Attamen in omnibus eis quorum accusor nihil actum a me est privato studio, sed iussu tum Hollandiae procerum, tum rectorum oppidi Rotterodami, quibus ego, non Federatis proceribus, non alii mortalium cuiquam sacramentum dixeram. Quibus proinde cum parui nulla

a me laesa est Maiestas, sed summis inferioribusque potestatibus id tributum quod natura et muneris necessitas exigebant. Si quis habere se putabat quod de eis quae ut aliorum minister feceram quereretur, non ego eram conveniendus, sed quibus in me erat imperium. Quodsi etiam fecissem aliquid privato ausu - quod ita non est -, tamen non ab adversariis eram iudicandus, neque a conquisitis in me iudicibus, nec a quoquam qui a Federatis proceribus accepisset iudicandi potestatem, sed a perpetuis meisque iudicibus, ut iubent communes patriae et oppido-

rum propriae leges, pro quibus arma olim sumsimus. Animum meum quod attinet, coram Deo et humano genere testor non alium eum fuisse quam legitimam reipublicae formam sub qua natus educatusque eram tueri et ecclesiae unitatem procurare amica et cum praeceptis divinis non pugnante compositione, quam ad rem multa a me sunt proposita, multa etiam tum in parato habita cum in carcerem abducerer.

Qui de proposito meo secus iudicant, iniuriam mihi faciunt, neque ulla iusta ratione nituntur. Vita mea labe notaque caruit. Qui meae functionis tempore oppido Rotterodamo praefuerunt, sciunt quam pro eius oppidi salute et commodis laboraverim. Curatores fisci testari possunt quam acriter et sine gratia ac metu rem fiscalem defenderim. Consessibus iudicum Hollandiae nota est integritas mea in persequendis delictis. Qui me in Conventu procerum Hollandiae et in consessu curatorum reipublicae Hollandicae videre, meminisse possunt quis labor meus fuerit, ut per parsimoniam et vectigalium augmenta aerario succurreretur. Neque ignorat princeps Mauritius quam ipsius desideriis satisfecerim in privatis negotiis quae mihi committenda iudicavit. Etiam qui in Federatorum Conventu mecum una fuere rogantur animo repetant quam a me collata sint omnia quae pertinere poterant ad collocandam in tuto rem contra vim hostium, ad provehenda commercia per Indiam Americamque, ad amicitiam recte colendam cum regibus aliisque sociis ac federatis. Quam cordi mihi fuerit gloria reipublicae et eorum quae pro republica fortiter sunt facta, peculiariter etiam principis Mauritii laus atque fama, testari possunt libri partim a me vulgati, partim quos necdum editos amicis videre contigit.

Pro his officiis si praemium exspectassem, fuerat id quidem non sine exemplo. Sed nunquam eo respexi, contentus meo salario et honesti nominis mercede. Quae vero mihi gratia repensa est? Quod per menses novem, cum morbis gravissimis tenerer, in arctissima custodia habitus sum, ita ut nec coniugem, nec amicos semel conspicere liceret. Quod rei habitu in id auditorium deductus sum in quo iuris publici dignitas me tuente steterat. Quod uni deinde cubiculo inclusus et militum copiis circumseptus sum, etiam uxori erepta interdum procedendi libertate. Quod facultates exiguae et si ullae cuiusquam in omni populo honeste partae mihi et quinis liberis ademtae sunt. Quibus cunctis unum est gravius quod popularium exterorumque aures impletae sunt falso rumore, quasi prava adversus patriam consilia suscepissem, quia plerique adduci non possunt, ut credant ita quenquam tractari qui quae egit, bona fide egerit. Neque intra me stat iniuria, sed ad propinquos atque affines immeriti odii ac calumniae pars redundat, qui tanquam hostes publici ac proditores non uno in loco dictis ac factis impetuntur. Contra haec omnia solatium mihi in Deo positum est et in bona conscientia et in exemplo plurium optimorum civium, qui nullius peccati, sed solidae virtutis ergo similia pertulerunt.

Prodiit nuper incogniti scriptoris Latinus liber qui ait me ob acceptas iniurias si non corpore at animo cum rege Hispaniae futurum. Longe id a vero abest. Scio omnem ultionis cupiditatem christianis interdictam. Regi Hispaniae nec debeo quicquam, nec debere desidero. Corpore in Gallia ago atque dum ibi agam fidem regi atque obedientiam ut par est praestabo; patriae interim, quae regis amicitia praecipue opus habet, servabo eum quem antehac animum, sollicitum pro ipsius salute, libertate atque commodis paratumque operam ei navare si qua futura sit utilis. Pro quo affectu nihil expeto, nisi ut vos omnes quiqui estis cuiuscunque ordinis ac gradus - neque enim ignoro etiam in rectoribus multos esse quibus vera eorum quae in causa nostra gesta sunt notitia pravis aliorum artibus subducta est - exutis praeiudiciis de meis aliorumque factis ita iudicetis, ut de vestris iudicari ipsi velletis. Eamque ob rem Deum supplex veneror, ut mentem vobis illustret, quo veritatem conspiciatis et singuli pro suis partibus id faciatis quod ius et aequum postulant,

praesertim vero ut rationes inveniatis concordiae, quae si unquam hoc tempore maxime necessaria est.

Eos vero qui aliter quam ego et mihi impositae potestates senserunt antehac, amice oro atque obsecro quae a me dicentur ne in suam iniuriam dicta interpretentur - quem animum a me abesse aperte testatum cupio -, sed tanquam partem necessariam defensionis quam a me res ipsa extorquet. Quos intra fines tam anxie me continui, ut multa nec levis momenti neque lucem exiguam huic causae allatura in tempus praesens omiserim, quod ea proferri non possent nisi quidam qui caeteris multum exstant designatius tangerentur.

775A. 1622 augustus 2. Dagboekaantekeningen van W. de Groot.[1]

Verhael van 'tgunt mij, Willem de Groot, advocaet voor den Hove van Hollant, in mijne examinatie ende gevanckenisse is bejegent van den 27^{en} July 1622 af tot den 30^{en} derselver maend incluys.

Alsoo ick, hebbende geweest in Colijnsplate om de affairen van sijn Genade van Hohenloë[2] ende vandaer zijnde na Goedereede ende Sommelsdijck vertrocken om mijne particuliere saecken, aldaer bryeven van mijn vader hadde ontfangen inhoudende dat de heeren van het Hoff van Hollant, hebbende geëxamineert de heeren Groenevelt ende Stoutenburch[3] op de bryeven dye broeder de Groot aen hare Ed. door monsieur Hooft[4] hadde geschreven, mij oock begeerden te hooren op eenen bryef aen mij ten selven tijde gesonden; ende dat daertoe geprefigeert was den 27^{en} July zijnde een Woensdach, soo hebbe ick om de bevelen van den Hove nae te comen ende mij van alle wederhooricheyt ofte suspicie de fuga aut latitando te purgeren mij na Den Hage vervoucht ten bestemden dage. Aldaer gecomen zijnde hebbe ick mij te negen uyren op de rolle laten vinden ende den deurwaerder aengeseyt hebbende dat ick daer was, ben tot elf uyren aldaer op de rolle onder de andere advocaten blijven staen, alsdoen binnengeroepen zijnde hebbe aldaer gevonden de heeren Rosa ende Persijn[5] als commissarissen geassisteert met den advocaet-fiscael[6] ende procureur-generael[7] ende den secretaris Purtwijck.[8] De heer Rosa - dye meest den tijd het woord voerde - mij hebbende beneden aen de tafel in de kleyne raetcamer doen sitten, heeft mij aengeseyt dat de heeren van den Rade kennelijck was hoe dat ick de Apologie van mijn broeder dede drucken ende mij met de correctiën vandyen bemoeyde, welckent'halven de voorszegde heeren mij hadden ontboden om de waerheyt daervan te weeten.

Hebbe geantwoord nyet te weten dat het voorszegde boeck soude gedruckt werden, veel minder in wat plaetse, bekende echter de voorszegde Duytsche Apologie onder mij gehad ende op het eynde van Junius gelevert te hebben aen eenen B. van Bas mij onbekent ende dat onder sijne recepisse.[9] De recepisse hyer gementioneert luyt aldus: Bekenne ick, onderges[chreven], ontfangen te hebben uyt handen van Mr. Willem de Groot advocaet de Duytsche Apologie van sijn edele broeder, oirkonde dese mijne recepisse, dye hem bij sijnen edele broeder sal dyenen voor decharge, desen 27^{en} Juny 1622. Ende was onderteyckent B. van Bas. Welcken persoon mij aenseyde ende mondeling teycken dede dat hij deselve hebben moste.

1 Hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaer (1316-1952), no. 1074, eigenh. oorspr.
2 Philipp Ernst, graaf van Hohenlohe, heer tot Langenberg en van Nieuwpoort.
3 Reinier van Oldenbarnevelt, heer van Groenevelt, en Willem van Oldenbarnevelt, heer van Stoutenburg.
4 Door Hendrik Hooft vervoerde correspondentie van Hugo Grotius was te Lillo in beslag genomen (no. 772 (dl. II)); zij bracht de autoriteiten op het spoor van Grotius' *Verantwoordingh* (*BG* no. 872), die clandestien in Holland werd gedrukt.
5 Hendrik Rosa en Reinier van Persijn, raadsheren in het Hof van Holland.
6 Nicolaes van Kinschot, van 1614-1638 advocaat-fiscaal.
7 Procureur-generaal van het Hof van Holland was Gilles de Flory.
8 Johan Purt(w)ijck, secretaris ordinaris van hetzelfde Hof.
9 De tekst van de ‘recepisse’ in de marge bijgeschreven. Het origineel, uitgegeven door H.C. Rogge, ‘De ‘Verantwoordingh’ van Hugo de Groot’, in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, derde reeks, deel VII ('s-Gravenhage 1893), p. 132, bevond zich voorheen in Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, no. 5227, dossier no. 1. Bij een controle, dd. 4 februari 2000, bleek dit dossier te ontbreken.

Vorders gevraecht zijnde of ick nyet en wiste wat denselven Bas daermede wilde uytrechten, hebbe geseyt daervan geen kennisse te hebben, maer hadde wel uyt hem verstaen dat hij nae Vrancrijck wilde.

Geïnsisteert zijnde dat ick immers kennisse van den druck moste hebben also broeder eenige correctiën nu tot tweemalen mij hadde bevolen te doen, hebbe geseyt als voren ende nopende de correctiën dat ick dye nyet gedaen noch willen doen en hebbe, maer deselve met de Apologie overgegeven. Vorders geseyt zijnde dat de correctiën tot geen anderen eynde dan om te drucken aen mij gesonden wyerden, te meer also broeder mij schreeff: Velim Belgicam editionem maturari,[10] seyde te meenen dat de voorszegde correctiën waren gesonden opdat de Duytsche Apologie dye in onsen handen was met de Latijnsche dye broeder doet drucken soude in alles accorderen, nyet anders wetende ofte broeder dede mij de Duytsche Apologie bewaren ad perpetuam rei memoriam, ende dat de woorden van broeder maer simpelijck een wensch inhyelden sonder dat mij aengaet wat broeder wenscht ofte begeert. Dit alles is bij mij dusverre onderteyckent.

Hyernae ben ick noch ondervraecht of van Bas nyet en was Basson.[11] Hebbe geseyt: neen, also ick dyen wel kende. Gevraecht wat het boeck Stochii was dat ick aen broeder gesonden hadde, zeyde noyt sulck een gesonden te hebben, maer dat het een boeck Stobaei[12] was, gelijck ick de heeren wel soude konnen aenwijsen soo het haer gelyefden mij den voorszegde bryef te behandigen.

Gevraecht wat Cancellariam ick aen broeder hadde overgesonden ende wyen ick hilde voor den autheur van dyen,[13] seyde dat het was Hispanica ende dat ick voor autheur daervan hyelde een dye bij den coninck was. Gevraecht zijnde of het was den heer van Dona, seyde neen, maer Camerarius.[14] Hyervan is nyet geschreven. Daerna de heeren Rosa ende Persijn in het collegie gegaen zijnde hebben mij t'haerder wedercomste aengeseyt dat ick na de noen ten drye uyren weder soude comen ende de voorszegde recepisse medebrengen. Dus ben ick over twaleven vandaer gegaen; op het Binnenhoff comende is mij aldaer gerencontreert Luc, den dyenaer van den heer van Stoutenburg, met denwelcken ick al koutende ben gegaen tot op het bruggeken bij de Raemstraet daer hij mij quitteerde. Dit hadde den heer president[15] ende Rosa gesyen, hadden daerover den deurwaerder Croock[16] belast mij nae te volgen, ende heeft mij soo ick na verstaen hebbe veel geschaed.

Na de noen wedercomende hebbe de recepisse overgelevert dye de heeren in den Raed brachten. Ondertusschen wyerd Purtwijck gehaelt, also hij nyet en meende

10 Deze zinsnede in no. 767 (dl. II), Grotius aan Willem de Groot, dd. 20 juni [1620]. Het origineel van deze brief bevond zich eveneens in ARA, arch. Hof van Holland, no. 5227, dossier no. 1. Vgl. *supra*, n. 9. De veronderstelling dat Willem ‘tot tweemalen’ correcties voor Grotius' *Verantwoordingh* had ontvangen, baseerden de ondervragers vermoedelijk op de woorden ‘Ut correctio sit melior ...’, in de ‘Naerder bedenckinge op eenige plaetsen’ die Grotius bij no. 767 (dl. II) had gevoegd.

11 De Leidse drukker Govert Basson (ca. 1581-1643) (T.S.J.G. Bögels, *Govert Basson*, Nieuwkoop 1992).

12 Vgl. no. 737 (dl. II), E.M. Meijers, ‘Boeken uit de bibliotheek van De Groot ...’, p. 257 no. 16, en *Dicta poetarum quae apud Io. Stobaeum exstant. Emendata et Latino carmine reddita*, Parijs 1623 (*BG* no. 458). Ook de onderzoekscommissie van het Hof van Holland had klaarblijkelijk moeite Grotius' krabbelschrift te ontcijferen.

13 Willem werd ook ondervraagd over een andere mededeling in no. 767 (dl. II): ‘De cancellariae auctoribus quod scribis credo’.

14 Doelden de ondervragers op de Paltsische diplomaat Christoph, Graf von und zu Dohna (1583-1637)? Vgl. *NDB* IV, p. 47-48. Ludwig Camerarius (1573-1651), eveneens in dienst van Frederik V van de Palts, publiceerde *Cancellaria Hispanica ... Adiecta sunt acta publica, hoc est: scripta et epistolae authenticae, e quibus partim infelicis belli in Germania, partim proscriptionis in electorem Palatinum scopus praecipuus apparet* ..., Freistadii 1622 (*NDB* III, p. 105-107).

15 Nicolaes Cromhout, sinds 1 januari 1620 president van het Hof van Holland.

16 Anthoenis Croeck, eerste deurwaarder van het Hof van Holland.

wederom te moeten comen, hetselve onnodich achtende, daerna ben ick weder geëxamineert.

Gevraecht zijnde of ick de hant van den voorszegde Bas nyet meer gesyen hadde, seyde noch eenen bryef van hem gehadt te hebben in dewelcke hij schreef bij mij te sullen comen ende is te Delf aen ons huysgesin bestelt.

Gevraecht of ick nyet en wiste wat daerin stonde seyde dat het bryefken kort was, doch den inhoud nyet seeckerlijck te konnen seggen.

Gevraecht zijnde waerom ick geen recepisse van de correctiën aen Bas overgelevert genomen en hadde seyde hetselve nyet nodich geacht te hebben also het een gevolg van het principael was.

Belast zijnde rond te gaen ende de waerheyt te verklaren hebbe geseyt hetselve te doen ende gedaen te hebben. Dit hebbe ick wederom geteyckent ende is daervan bij de commissarissen rapport aen het collegie gedaen. 'twelck lange duyrde, wel ontrent een uyre.

Daerna ben ick weder ondervraecht waerom ick aen een onbekent persoon de Apologie hadde gegeven. Seyde last van broeder gehad te hebben om deselve aen een persoon dye se mij afhalen soude te geven, sonder dat denselven persoon daerin breeder gedecofreert wyerde.

Gevraecht zijnde waer dyen bryef was, seyde hem nyet bewaert te hebben. Gevraecht zijnde wat Bas voor een persoon was, seyde tusschen de 30 ende 40 jaren oud, middelmatich van stature, gekleet in het bruyn. Seyde te meenen dat broeder de saeck in dyer vougen secretelijck voor mij hadde willen beleyden. Dit weder geteyckent.

De heeren toonden hyer geen contentement in te hebben; seyden rapport te sullen doen. Ick versochte den bryef dye broeder aen mij geschreven hadde. Sij antwoorden denselven haer bij de heeren Staten gegeven te zijn ende daerom nyet te mogen overgeven. Versochte derhalven copye van dyen, alsmede copye van mijn examen.

De heeren binnengegaen zijnde hebben daerna den fiscael ontboden ende hem mij aen doen seggen dat ick mij nader moste bedencken op hetgunt mij was voorgehouden ofte dat ick andersints aldaer tot den avond moste blijven ende vandaer na de Voorpoort gaen. Seyde nyet nader te konnen seggen. Korts daerna eyschten mij den fiscael mijn sleutels af soo ick eenige van mijne camer ofte andersints hadde. Seyde dat alles open was.

Doch naderhant verstaende dat de heeren na ons huys waren ende vreesende datter eenige moeyte mochte vallen om een coffer op mijn camer staende daervan ick de sleutel hadde, hebbe deselve de heeren nagesonden door den deurwaerder. Ondertusschen waren de heeren op mijn camer geweest ende vragende na het koffer hadde nicht Graswinckels[17] geseyt hetselve haer toe te comen, sulcx dat sij eenige pampyeren op de tafel leggende gesyen hebbende wechgingen. Daerna de sleutel becomen hebbende quamen wederom. Nicht seyde het koffer nae Delff gesonden te hebben. Boven comende vonden hetselve nyet also het achter in de schuyr stond. Rosa maeckte veel woorden. Nicht zeyde nyet geweten te hebben dat hij van de Hoge Overicheyts wegen quam, dede eyntelijck het koffer opslaen sonder dat daer yet in wyerd gevonden als kleeren ende eenige Notata fratris ad evangelistas.[18] Middelertijd bleef ick boven, klagende tegen de procureur dat ick gevangen moste zijn; bad hem hij wilde mij tot sijnens nemen ofte tot den deurwaerder of in een herberg gijsselen. Hij seyde het en was geen manyer, sulcx was in lange jaren maer eens aen een vrouwpersoon geschyet; seyde hij hadde last mij op de Voorpoort te brengen. Soo ben ick ten seven uyren met hem ende

17 Vermoedelijk Alida Graswinckel, Willems aanstaande bruid, of anders haar stiefmoeder Maria Graswinckel-Berckel († 1630). Ook de moeder van Dirck Graswinckel, Tyette Graswinckel-Basius, kan hier bedoeld zijn. Zie D.P.M. Graswinckel, *Graswinckel. Geschiedenis van een Delfts brouwers- en regenten-geslacht*, p. 67-71, 90-117, 373-274 en Tafel VII.

18 Toen Grotius uit Loevestein ontsnapte, had hij in een voorlopige versie aantekeningen op de drie eerste evangeliën gereed (H.J. de Jonge, 'Hugo Grotius: exégète du Nouveau Testament', in: *The world of Hugo Grotius (1583-1645)*, Amsterdam en Maarssen 1984, p. 98-99).

den deurwaerder de Cingel achter om na de Voorpoort in aller stillicheyt gegaen, hebbende noch eens gins ende weder over het Buytenhof gewandelt. Daer comende ben ick gebracht in een camerken nevens de examineer-camer, het uytsicht op den Hof hebbende.

Den 28^{en} 's ochtens is de procureur-generael bij mij gekomen, seggende rapport aen de Staten gedaen te hebben, doch hebbe naderhant seeckerlijck verstaen dat in de Staten

nyet een woord van mij is gesproocken; mogelijck is in de Gecommitteerde Raden yet geseyt. Ende mij vragende of ick mij nader bedacht hadde, seyde soo de heeren mij mijne examinatie noch eens voorlasen te sullen seggen al wat ick konde nader bedencken ofte presumeren. De voorszegde heeren comende hebbe geseyt dat ick, nopende den persoon van dengeenen aen dewelcke ick de Apologie hadde gegeven mij bedacht hebbende, meende dat hetselve een remonstrans predikant was, also ick wel wiste dat onder de remonstranten eenen Benjamin van Bas was. Dachte oock he(t)selve aensicht noch eens te Antwerpen onder andere predikanten gesyen te hebben, doch wiste hetselve nyet seeckerlijck, konde oock geen ander bescheyt daervan seggen.

Seyde aengaende het eerste bryefken van Bas m(ij) bedacht te hebben ende te bevinden dat daerin stond dat hij bij mij op den 27^{en} soude comen om mij de Apologie van broeder door sijn last af te halen.

Gevraecht zijnde waer hetselve was seyde dit nyet wel te weeten, doch te meenen dat ick het noch wel soude konnen vinden.

Gevraecht zijnde of de correctiën tevoren gesonden aen mij hyelden, seyde dat deselve aen mij waren gesonden, maer impersonaliter met het woord corrigantur, doch dat ick geenige correctie hadde gedaen.

Gevraecht zijnde of Bas het billiet van recepisse in mijne presentie hadde geschreven, seyde jae.

Gevraecht zijnde of het deselve hant was met het bryefken dat ick tevoren hadde ontfangen, seyde mede jae. Dit wederom onderteyckent.

Op mijn vertreck seyde de heer Rosa: ick hadde broeders Apologie aen de heeren moeten brengen, seyde sij was erger als een pasquil. Korts daernae wyerd ick weder geroupen. De heeren vraegden mij of ick wel hetgunt ick daer geseyt hadde met eede wilde verklaren. Ick seyde daerop, ick moste de articulen syen, soude mij alsdan bedencken. Voegde daerbij dat de heer Rosa qualijck was onderrecht, seggende dat broeders Apologie was erger als een pasquil, also sijnen naem daervoor staet ende dat nyemant daerin nominatim gementioneert werd. Hebbe daernae verstaen dat dit de heeren wel bevyel.

Den 29^{en} des ochtens vreesende dat de heeren mochten scheyden sonder op mijne saecke te disponeren, also het den laetsten dach voor de vacantie was, hebbe ick een request aen den raed doen presenteren van den teneur als volgt:[19]

Geeft met behoorlijcke reverentie te kennen Willem de Groot, advocaet voor desen Hove, zijnde jegenwoordich ‹gelogeert› gedetineert op de Voorpoorte van denselven Hove, hoe dat hij suppliant verstaen hebbende dat uwe Edele Mogenden hem begeerden te examineren op eenen bryef bij sijnen broeder aen hem geschreven, hij suppliant hem gewillichlijck heeft laten vinden ter bestemder tijd voor de raetcamer, alwaer hij bij de commissarissen daertoe gestelt geëxamineert zijnde is gedimitteert met last van des nanoens weder te keeren ende de recepisse dye hij daervan hadde mede te brengen, 'twelck hij suppliant heeft nagecomen, waernae noch tweemael geëxamineert zijnde is hem suppliant belast op de Voorpoorte te gaen, alwaer hij noch op gisteren nader is ondervraecht, sulcx dat hij nu ten vollen is geëxamineert ende also hij suppliant verklaert in goeder gewisse nyet nader te weten te exprimeren de qualiteyten van de persoon aen dewelcke hij de Apologie heeft gegeven, nochte oock weet waer hij is ofte waer de voorszegde Apologie soude mogen gedruckt worden, dat mede hij suppliant hem nu tot de practijcke heeft begeven - waertoe hij meenichmael bij eenige van de heeren Raden

19 Het origineel, uitgegeven door Rogge in het *supra*, n. 9 aangehaalde artikel, p. 133-134, bevond zich in ARA, arch. Hof van Holland, no. 5227, dossier no. 1, maar blijkt nu spoorloos verdwenen te zijn. Vgl. *supra*, n. 9 en 10.

is vermaent -, sulcx dat hem dese detentie tot totale ruïne soude strecken, da(t) hij mede onder de suppoosten staet ter goeder naem ende faem - (so)nder roem gesproocken -, dye hyerdoor ten hoochsten soude geledeert worden, dat hij suppliant noch in levende lijve heeft sijnen ouden vader ende moeder, dewelcke door langdurige swaricheden uytgemergelt zijnde alleen op hem rusten, dat hij hem vorders in handel ende wandel soo heeft gedragen dat hij nyet en kan beschuldigt werden van yet tegen den dyenst van 't land gedaen te hebben

met woorden ofte wercken, soo versoeckt hij suppliant onder reverentie als voren, dewijl de heeren van den Rade nu in langen tijde nyet en sullen compareren in soo competenten getale als sij nu doen, dat het hare Edele Mogenden goede gelyefte zij hem suppliant tot vordering van sijne studiën, preservatie van sijn eer ende vertroostinge van sijne ouders te ontslaen van dese gevanckenisse met belofte van hem t'allen tijden voor desen Rade te sisteren, ten minsten dat hij suppliant vandage weten mach waernaer hij hem door ordre van uwe Edele Mogenden sal hebben te reguleren. Dit doende, etc.

Hyerop is gevolgt dat de heeren commissarissen des naenoens weder bij mij sijn gecomen geacompagneert als voren ende hebben mij gevraecht of ick de last dye Bas seyde van broeder te hebben nyet gelesen en hadde. Seyde deselve nyet gesyen nochte hem afgeeyscht te hebben.

Gevraecht zijnde waer ick Bas meer gesyen hadde, seyde te meenen hem tot Grevinchovium[20] gesyen te hebben, alwaer dagelijcx veel predikanten quamen.

Gevraecht zijnde aen wyen ick de Apologie van broeder getoont hadde, seyde aen nyemant. De heeren seyden echter datter luyden waren dye se gesyen hadden. Ick antwoorde als voren dat ick se nyemant getoont hadde.

Gevraecht zijnde van wat dach het bryefken van Bas was in hetwelcke hij seyde bij mij te sullen comen, seyde van den 24^{en} ofte 25^{en} Juny.

Gevraecht zijnde hoe het konde zijn dat broeder aen Bas last gegeven hebbende dye hij voor den 25^{en} hadde ontfangen, noch echter aen mij op den 20^{en} eenige correctiën te doen sonde, seyde hetselve apparentelijck geschyet te zijn omdat broeder dachte dat Bas sijne last noch nyet geëffectueert en soude hebben, ende dat Hooft mij best konde vinden.[21] Dit is wederom onderteyckent. Daerna ben ick noch gevraecht of Bas Dwinglo[22] nyet en was. Seyde neen. De heer Rosa seyde dat onder de gebannen predikanten geen Bas en was, ick seyde ter contrarie ende Purtwijck seyde meede eenen Bas te hebben hooren noemen.

Gevraecht of ick het bryefken van Bas vindende hetselve wel over soude willen geven, seyde daerin geen swaricheyt te maecken.

Den 30^{en} tegen de middach is de heer Persijn alleen - also Rosa vertrocken was - met Purtwijck bij mij gecomen ende heeft mij aengeseyt hoewel het Hoff geen volkomen contentement in mijne antwoorden en nam, dat de heeren evenwel ten regarde van mijne qualiteyt ende gelegentheyt mij ontsloegen van de gevangenisse mids dat ick beloven soude aen sijn hant te comen als mij het Hof om deselve saecke soude ontbyeden, ende dat ick de kosten soude betalen. Ick hebbe hem hetselve aen de hant belooft. Hij gaf mij twee bryeven dye ick tenselven dage aen mijne ouders ende vryenden hadde geschreven wederom. Ick vraegde nae broeders bryef; seyde deselve nyet te konnen geven.

Sijn Ed. vermaende mij vorders dat ick mij met broeders saecken nyet soude bemoeyen, quia res iudicata pro veritate habetur,[23] ende ging wech. Ick ging daerna

20 Nicolaes Grevinchoven (ca. 1578-1632), predikant te Rotterdam, was in 1619 als remonstrant afgezet en uitgeweken naar Antwerpen, waar hij Hugo Grotius na diens ontsnapping uit Loevestein onderdak bood. Willem de Groot was direct na Hugo's aankomst in Antwerpen daarheen gereisd en zal zo ook Grevinchoven hebben ontmoet (no. 630 (dl. II), n. 3; *BWPGN* III, p. 338-342; F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* I, p. 78).

21 Anders dan de obscure 'Benjamin van Bas' was de Haagse advocaat Willem de Groot voor Hendrik Hooft gemakkelijk te traceren.

22 Bernard Dwinglo (1582-1652), afkomstig uit Delft, van 1615 tot 1619 predikant te Leiden, vervolgens afgezet en als remonstrants predikant werkzaam te Leiden en Haarlem (F.A. van Lieburg, *Repertorium* I, p. 55).

23 *Digesta* 1, 5, 25.

mede uyt met de secretaris Purtwijck, hebbende van te voren aen den cippyer een pistool voor mijne kosten gegeven. Hebbe naderhant verstaen dat sijn Excellentie hadde goetgevonden

dat men de saeck van de bryeven aen mij ende aen de heeren van Oldenbarnevelt geschreven nye(t) te seer roeren en soude om geen oude koeyen uyt de sloot te halen.

Hebbe insgelijcx verstaen dat den heer Duyck,[24] hoorende het rapport van mijn examinatie, seyde dat men mij wel mochte ontslaen mids mij alvooren afvragende of ick de Apologie aen nyemant en hadde getoont.

Dit is hetgunt mij in de voorszegde vyer dagen bejegent is. God behoede mij ende anderen voor dyergelijcke. In kennisse des waerheyts hebbe ick dit met mijne eygen hant geschreven ende onderteyckent,

Willem de Groot 1622.

Actum tot Delff, desen 2^{en} Augusti 1622.

Onderaan het Verhael staat in een onbekende hand: Narrée of verhaal, 2 Aug. 1622.[25]

804. 1622 december 15. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Uwe apologie is eyndelynge mede in 't Duitsch aen den dach gecommen, maer tevoren was eens anders oversettynge al in veel handen.[2] De exemplaren werden seer getrocken; hier claecht men datter weinych commen. De vrienden hebben noch geen ontfangen. Sij wert cum applausu gelesen. Daertegens soucken de Staten-Generael met placaet te voorsien; verbieden het bouck te houden of te lesen.[3] Dit placaet is dese provintie al over eenyge dagen toegesonden; sal eerstdaechs de steden gesonden werden ende naer apparentie overal gepubliceert, tenware binnen Middelburch ander resolutie viele. Dese maniere van doen wert bij alle luden van verstande seer vremt geoordeelt. Veele werden daerdoer, ut mos est vulgo, te meer geanimeert om het bouck te lesen.

Somyge meenen dat uE. daer yet tegens hoort te schrijven, andere sijn van contrarie opinie.[4] Mijns oordeels is 't bedenckelijck wat best sij. Onder wat naem soude uE. het instellen? De Staten-Generael te erkennen, die haer als partije dragen ende die haer eygen interest hebben? 't Is ondienstych. De provintiën? Ongeraden: somyge souden mede bij placaet daerin mogen versien. De gemeente aen te spreecken schijnt factieux. Nochtans dient die saecke soo niet te passeren, maer een ander sal wat mogen doen. Het is voor uE. best naer u vrijheyt alle haer

24 Mr. Anthonie Duyck, sinds 22 januari 1621 raadpensionaris van de Staten van Holland.

25 Wellicht is deze aantekening van de hand van Mr. Frans van Overschie (1680-1760). Vgl. E.P. Polak-de Booy, 'Dorsale notities op brieven aan Hugo de Groot', in: *Nederlands Archievenblad* 66 (1962), p. 127-129.

1 Hs. Amsterdam, UB, RK, M 1d, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 5-7 (no. 804 (dl. II)). Beantw. d. no. 809 (dl. II).

2 *BG* nos. 872 e.v.

3 *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 706-707.

4 Vgl. *BG* no. 872, rem. 5.

comminatiën te verrachten. Hoe sij haer hier meer onstellen, hoe uE. oordeelen moet dat uwe verdedynge crachtyger is. Ick sie wel datter groote materie is om u vannieuws te connen beclagen, maer den tijt is daer niet bequaem toe. Ick soude goetvinden dat uE. daer een acte van protectie, wel ingestelt, van sijne Majesteyt saecht te becommen,[5] die waer dienstych gedruckt. Dan remittere alles tot uE. beleyt, die best hierin cont adviseren. In Den Hage sijn de boucken twintych stuvers opgeslagen, tsedert men verstont dat men se wilde verbieden. Die om gelt een can crijgen, bedanckt hem.

5 Vgl. *BG* no. 885 en, in dit supplementdeel, no. 819A.

Den remonstrantschen predicant tot Delft gevangen[6] is 't wederom ontcommen. De gecommitteerde van de X steden op de kerckelijcke ordenynge sijn vertrocken sonder yet uit te rechten.[7] Lucifers questie heeft de besoinge belet.[8] De collegiën van justitie pretendeerden de preseance. Mijn correspondent adviseert wt Den Hage dat hij in 't heymelijck heeft verstaen datter een uit Brabant bij sijn Exc.[tie] secretelijck is geweest om te sonderen off den tresves aengenaem soude sijn. T'mijner aencomste alhier vont ick hier een generale opinie dat de Preaux[9] hier commen soude, onder anderen om van tresves te spreecken.

Dan het schijnt dat Roseus[10] dat niet goet soude vinden. Hij heeft op den lesten biddach[11] seer hevych uitgevaren, sprack van de nieuwe regierders uitdruckelijck, seyde die arger waren als de affgesette, seyde sij soo corruptibel waren in alle staten, dat elck soo plockte gelijck off sij aen een hoyberch stonden; seyde sij wel dorsten (...)[12] den anderen steecken ende van vrede ofte tresves discoureren (...) discoureurs als verraders van 't lant ende soo de fauten (...) die soude men al met goude kettyngen ende Spaense pistolet(ten) (...)nen die een cleyn misdaet doen hanckt men, seyde hij. (...) gelt stelen dat de arme gemeinte affgeperst wert. (...) Naer de officiën liep men als de honden naer (...) veel diergelijcke hevicheden werden mij wt Den Hage (...)k een brieff van Wiggers maet[13] ontfangen die conjureert (...t)e commen dan can daer niet wel toe in desen (...) alle gelegentheyt van uE. schrijvens mocht verstaen. (...) daer ick uE. in heb gelaten. Wij sijn hier (...)eden ons moeder heeft haer kerckganck[14] (...) sijt yet tegens het placaet[15] te doen (...) goede bekende.

N. Reig.

Met haest. Desen 15 December 1622.

6 Gerard Jansz. Velsius (Van Velsen), predikant te Rockanje, in 1619 als remonstrant afgezet (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, I (december 1620 - augustus 1623), p. 543).

7 Het overleg over de in te voeren kerkorde stokte als gevolg van een geschil over de préséance tussen de gedeputeerden van beide Hoven en die van de Hollandse Staten (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, I (december 1620 - augustus 1623), p. 542).

8 Wellicht verwees Reigersberch hier naar *Jesaia* 14: 12-15, waar de koning van Babel als morgenster (Lucifer) wordt toegesproken. Lucifer was ook de naam van de leider der afvallige engelen, vóór hun opstand tegen God.

9 Charles de l'Aubespine (1580-1653), markies van Châteauneuf-sur-Cher, abt van Préaux. Als ambassade-secretaris of attaché van ambassadeur Pierre Jeannin was hij betrokken geweest bij de onderhandelingen over het Bestand in de jaren 1607-1609 (Schutte, *Repertorium* II, p. 3).

10 De Haagse predikant Henricus Rosaeus (ca. 1575-1637).

11 Deze biddag, op 23 november 1622, was door de Staten-Generaal uitgeschreven om God te danken voor het behoud van Bergen-op-Zoom en hem te bidden zijn Woord te bewaren, handel en nijverheid te zegenen en rampspoeden af te wenden (*Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 698).

12 Aan de linkerkant is een hoek afgescheurd, met aanzienlijk tekstverlies.

13 Vgl. voor deze codenaam no. 908 (dl. II), p. 377.

14 Grotius' schoonmoeder Maria Nicolai (Mayken Claes) († 16 oktober 1638) tobde met haar gezondheid (H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 228).

15 Bedoeld is het plakkaat van de Staten-Generaal tegen de *Verantwoordingh* (*BG* no. 872); zie *supra*, n. 3.

Mansvelt[16] leyt met sijn volck in Emderlant, schat den graeff,[17] de prochiën ende pa(...) den canceler van de graeff ontfangen, seggen dat hij naer Lingen was geweest o(...) hij seyt dat hij in Engelant in ambassade wilde. In Engelant is noch niet gedaen (...). Ick hadde wederom mijn bedencken beworpen, dan hebbe ongeraetsaem gevonden uE. dat toe te sende(...).

16 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.
17 Enno III, graaf van Oost-Friesland.

Den viant heeft met achthondert man, commende van het Sas van Gent, genomen een schip van oorloge dat voor Philippine lach om de licenten waer te nemen; daernaer ontrent Maurits' fort gelant, een redoute daer twintych man op lach ingenomen, de huisen daervan mitsgaders een gehuchte daerontrent in brant gesteecken; veel houven daerontrent oock verbrant; meende het bestiael wech te voeren. Maer die van Vlissingen quamen met eenyge sloupen ende soldaten, soodat sij genootsaeckt waren te vertrecken.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, demeurant au fauxbourg Saint-Germain, à la rue de Gondi viz à viz l'hostel de Condé, à Paris.[18] Port.
In dorso schreef Grotius: 15 Dec. 1622 N. Reigersberg.

819A. [1623 februari 26]. Vrijgeleide van Lodewijk XIII.[1]

Lettres patentes du roy Louis XIII par lesquelles il prend le sieur Grotius en sa protection et sauvegarde, [26 Fevrier 1623].

Louis par la grace de Dieu roy de France et de Navarre à noz amez et feaux conseilliers, les gens tenants nos cours parlement, de baillifs, seneschaux, prevosts, juges, lieutenants et autres nos officiers justiciers et chacun d'eux si comme il appartiendra salut.

Nostre cher et bien amé Hugues de Groot, cy-devant advocat-fiscal de Hollande, Zelande et Westfrise et depuis sindic de la ville de Rottredam et deputé au Conseil des Estats de Hollande, nous a faict remonstrer qu'ayant eu l'honneur d'estre employé aux affaires concernants le faict de la justice et le gouvernement du pays de Hollande dont il est natif, il s'en est acquitté avec toutte l'integrité qu'on sçauroit souhaitter et parce qu'il estoit curieux observateur des loys de sa patrie et qu'il les a tousjours deffendue avec courage et fidelité comme il estimoit y estre obligé en consecence et pour le deu de sa charge, il a encouru pour ce subject l'indignation d'aucuns de sorte que la dispute pour le faict de la religion en certains poincts controversez ayant advisé les peuples des provinces et apporté le changement qui est arrivé depuis quelques années, les ennemis et malvuillans d'iceluy De Groot, qui estoient d'opinion et sentiment contraire à luy au faict de la religion et de l'estat, ont pris cette occasion de l'opprimer [l']ayans par leurs accusations calomnieuses faict confirmer en une prison où il eust finy sa vie s'il n'eust plu à la bonté divine l'en delivrer et le conduire à sauveté [dans] nostre royaume, nous ayant aussytost faict supplier qu'eussions agreable sa retraicte et demeure en iceluy, qu'aurions non seulement accordé tres volontiers, mais aussy ordonné que par chacun an luy fut payé certain appoinctement ordinaire par les thresoriers de nostre espargne affin qu'il eust moyen de s'entretenir en France avec quelque contentement et commodité,

18 Zie voor deze woning (tegenwoordig Rue de Condé, no. 20), die in april 1622 door Grotius en Daniel Tilenus werd gehuurd, R.A. Weigert, 'Les demeures de Grotius à Paris (1621-1645). Documents inédits', in: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, série 6, no. 20, 95 (1946), p. 138-139 en 148; J. Hillairet, *Dictionnaire historique des rues de Paris* I, p. 377-379.

1 Parijs, Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 5415 (Recueil provenant de Valentin Conrart, Tome VI), p. 687-693 en 695-698, copie. Vgl. Knuttel, *Cat. van pamfl.* nos. 3487-3488 (*BG* nos. 885-887) en Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 310-311, voor een Nederlandse vertaling van de korte versie van de Lettres patentes. Antw. op no. 818 (dl. II).

ce qu'il auroit faict en nostre ville de Paris, où il a vescu depuis prez de deux ans sans avoir donné subject à aucun de se plaindre de ses deportements, au contraire pouvant dire qu'il est cogneu de plusieurs personnes virtueuses et de qualité qui l'ayment et le cherissent pendant ce sejour.

Il a creu debvoir au publicq la justification de ses actions pour ne pouvoir supporter les tiltres dont ses accusateurs l'ont voulu diffamer, ayant sur ce subject faict un livre intitulé Apologie du gouvernement legitime d'Hollande et Westfrise et quelques provinces

voysines tel qu'il a esté avant le changement advenu en l'an 1618, qui a esté imprimé en nostre dicte ville de Paris avec nostre permission et privilege,[2] où il estime s'estre comporté dans les termes d'une juste et necessaire deffense avec toute retenue et modestie, ce qu'il jugeoit debvoir amolir le coeur de ses malvuillants, quoyque soit ne les debvoir offenser, s'ils n'eussent monstré par le ressentiment qu'ils en ont eu que la verité leur estoit odieuse, et de faict au lieu d'y respondre et le convaincre de mensonge s'il y en eut eu, ils se sont efforcez de faire croire aux Estats-Generaux des Provinces-Unies qu'il estoit mauvais et seditieux et ont tant faict par leurs artifices qu'ils l'ont faict condamner comme tel par un placart en datte du 24 Novembre dernier.[3] Mais plus on faict declarer ledict Groot punissable pour ce regard en corps et biens en tous lieux et temps qu'il poura estre saisy et attrapé, qui sont les propres termes de ce placart, tellement que par le moyen de cette proscription iceluy De Groot se voit exposé à toutes sortes d'inconveniens et d'entreprise sur sa vie et sur sa personne, pouvant estre soubs tel pretexte offensé et peut-estre assaciné ou quoyque soit enlevé pour satisfaire à la passion et à la hayne de ses ennemis, bienque demeurant comme il faict ès terres et pays de nostre obeissance il croit devoir vivre en seureté et jouir de la liberté dont jouissent tous ceux qui vivent soubs l'ombre des monarchies et couronnes souveraines et ainsy qu'il ne luy peut estre faict aucun desplaisir sans entreprendre sur nostre auctorité et que nostre protection y soit offensée. D'aillieurs que pour raison du livre qu'il a faict et publié en nostre dicte ville et avec privilege de nous quand il y auroit à redire il ne doib[t] estre traicté aillieurs qu'en nostre royaume de nostre auctorité et pardevant nos juges et officiers, offrant à cette fin-cy respondre et soustenir qu'il n'a rien ecrit en son livre qui ne soit conforme à la verité du faict et aux loix de son pays, ce qui l'auroit obligé de recourir à nous pour luy estre pourveu.

A ces causes desirant bien et favorablement traicter ledict De Groot comme nous avons faict par le passé pour l'estat que nous faisons de luy à cause de sa vertu et de son sçavoir, dont nous avons esté bien informez par plusieurs grands personnages de nostre conseil et pour l'honneur des charges qu'il a exercées, mettant aussy en consideration qu'iceluy De Groot estant refugié en cetuy nostre royaume doibt y vivre en toutte franchise et seureté sans redoubter autre puissance estrangere ny estre subject à aucune oppression, incursion ou injure, avons d'abondant declaré et declarons par ces presentes signées de nostre main que nous avons pris et mis, prenons et mettons en nostre sauvegarde et protection speciale la personne dudict De Groot, sa famille, biens et choses quelconques, faisant deffense à toutes personnes de quelque nation, qualité et condition qu'ils soient à peine de la vie de luy meffaire ny mesdire ou d'attenter à sa personne directement ou indirectement en quelque sorte et maniere et soubs quelque pretexte que ce puisse estre, mesme soubs ombre et l'occasion dudict placart, enjoingnons à tous noz juges, officiers, prevosts des mareschaux, archers et autres luy prester main forte, ayder et ne souffrir qu'aucun tort luy soit faict, proceddant contre ceux qui oseroient y contrevenir comme infracteurs de nostre sauvegarde soubs les peines cy-dessus en tel cas requises et faisant en sorte que ledict Groot puisse vivre en toute asseurance soubs nostre auctorité et protection, sy vous mandons que de ces presentes vous faciez jouir iceluy De Groot selon leur forme et teneur. Car tel est nostre plaisir.

Bovenaan de copie staat: Hollande.

2 De Latijnse versie van de *Verantwoordingh* was in augustus 1622 uitgekomen (*BG* no. 880).
3 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 706-707.

Lettres patentes du roy Louis XIII de protection et sauvegarde obtenues par Grotius, [26 Fevrier 1623].

Louis par la grace de Dieu roy de France et de Navarre à noz amez et feaux conseilliers, les gens tenans nos cours de parlement, baillifs, seneschaux, prevosts, juges, lieutenants et autres nos officiers justiciers et ch[ac]un d'eux si comme il appartiendra salut.

Nostre cher et bien amé Hugues de Groot, cy-devant advocat-fiscal de Hollande, Zelande et Westfrise et depuis sindicq de la ville de Rottredam et deputé du Conseil des Estats de Hollande, nous a faict remonstrer que s'estant retiré en nostre royaume nous aurions non seulement eu agreable sa retraicte et demeure en iceluy, mais aussy luy aurions accordé tres volontiers et ordonné que par chacun an qu'il luy seroit payé certain appointement ordinaire par les tresoriers de nostre espargne affin qu'il eust moyen de s'entretenir en France avec quelque commodité, ce qu'il auroit faict en nostre ville de Paris où il a vescu près de deux ans avec sa famille sans avoir donné aucun subject de plaincte, au contraire aymé et chery de plusieurs personnes de virtue et de qualité, il auroit toutesfois eu advis qu'aucuns malinformez de ses bonnes intentions et pour satisfaire à leur passion auroient desseing par voyes illicites et tres extraordinaires d'entreprendre sur sa vie et sur sa personne, bienque demeurant comme il faict ès terres et pais de nostre obeissance il croit devoir vivre en seureté et jouir de la liberté dont jouissent tous ceux qui vivent soubs l'ombre des monarchies et couronnes souveraines et ainsy qu'il ne luy peut estre faict aucune violence ny injure sans entreprendre sur nostre auctorité et que nostre protection y soit offensée, ce qui l'auroit obligé à recourir à nous pour luy estre pourveu.

A ces causes desirant bien et favorablement traicter ledict De Groot comme nous avons faict par le passé pour l'estat que nous faisons de luy à cause de sa vertu et de son rare sçavoir, dont nous avons esté bien informez par plusieurs grands personnages de nostre conseil, mettant en consideration aussy qu'iceluy De Groot estant refugié en cetuy nostre royaume, doibt y vivre en toute franchise et seureté sans redoubter autre puissance ny estre subject à aucune oppression ou injure, avons d'abondant declaré et declarons par ces presentes, signées de nostre main, que nous avons pris et mis, prenons et mettons en nostre sauvegarde et protection speciale la personne dudict Groot, sa famille, biens et choses quelconques, faisant deffense à toutes personnes de quelque nation, qualité et condition qu'ils soyent de luy mesfaire ny mesdire ou attenter à sa personne directement ou indirectement en quelque sorte ou maniere et soubs quelque pretexte que ce puisse estre, à peine de la vie, enjoingnons à tous nos juges, officiers, prevosts des mareschaux, archers et autres luy prester main forte et ayde et ne souffrir qu'aucun tort ny injure luy soit faicte, procedant contre ceux qui oseroient y contrevenir comme infracteurs de nostre sauvegarde soubs les peines cy-dessus et faisant en sorte que ledict De Groot puisse vivre en toute asseurance soubs nostre autorité et protection, si vous mandons par ces presentes vous faciez jouir iceluy De Groot selon leur forme et teneur. Car tel est etc.

Bovenaan de copie staat: (Ho)llande.

819B. [1623 voorjaar]. Aan N.N.[1]

Hoe groot een spijt en weedom De Groot dieswegen [sc. *een eedtgespan tegen prins Maurits*][2] *in zijn hart gevoelde, is met geen penne te beschrijven. Blijken gaf hij hiervan niet alleen in vele gesprekken aen zijn trouste hartvrinden te Parijs, maer ook in verscheidene brieven aen zijne landtgenoten, waerin hij zijn hart voor hun*

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 313.
2 In het begin van februari 1623 kwam aan het licht dat er een moordaanslag op Maurits was beraamd. Vgl. nos. 821 en 828 (dl. II).

openleide. Hierin hoorde men hem den toeleg dezer vloekverwanten als het reukelooste en ongodtsdienstigste bedrijf van averechtse zinnen afbeelden en tevens klagen

dat zoovele goede luiden - die verre waren van zulks ooit gedagt te hebben - t'hunner onschuld daermee beticht en zwartgemaekt wierden.

827A. 1623 april 18-21. Dagboekaantekeningen van W. de Groot.[1]

Den 18[en] April 1623, geëxamineert bij Loenius ende Dedel[2] ende den greffyer de Wit,[3] ten huyse van Loenius.

Gevraecht van wyen ick verstaen hadde dat Reeckenaer[4] dycmael gevraecht was of broeder de Duytsche Apologie van den advocaet zal[iger][5] hadde gemaeckt, seyde nyet te weten of ick het van hemselver gehoort hadde ofte van yemant anders; altijt was het mij geseyt ten huyse van mijn vader ofte Salengre,[6] daer ick was geweest om saecken sijn Gen[ade] van Hohenloë[7] betreffende, waervan Salengre thresorier es.

Gevraecht van wyen ick verstaen hadde dat Slatius[8] veel schreef om te bewijsen dat de regieringe van het land nyet en kan bestaen, seyde hetselve uyt een straetgeruchte op het Hoff ofte elders verstaen te hebben.

Gevraecht zijnde van wyen mij de lijsten van de af- ende aengesette magistraten waren gesuppediteert,[9] seyde in absentie van mijn vader een packet tot onsen huyse gebrocht te zijn met opschrift aen mijn vader, 'twelck ick uyt vaders generale last hebbe geopent ende daerin nyet geschreven gevonden dan alleen een packet met opschrift aen mijn broeder, 'twelck ick sulcx als het was toegesloten hem overgesonden hebbe sonder te weeten wat datter in was.

Gevraecht of ick nyet meer sulcke lijsten hadde gesyen seyde wel t'anderen tijde in druck ofte geschrifte sulck(e) gesyen te hebben, maer noeyt eenige aen mijn broeder gesonden te hebben ofte te weten van andere gesonden te zijn, nochte oock seeckerlijck te weten waertoe deselve souden mogen dyenstich zijn aen mijnen broeder. Dit geteyckent. Alsdoen ben ick gedimitteert, lastende de heeren dat ick na huys gaen soude ende daer blijven tot nader ordre.

Ongevaerlijck een uyrken daernae ben ick ontboden door een knecht ten huyse van den president,[10] daer de andere heeren van den Rade vergadert waren. Alsdoen hebben mij Loenius ende Dedel geseyt dat de heeren geen contentement daerin namen dat ick vaders bryeven openden. Seyde alsoo ick meede was in dyenst van den grave van Hohenloë, dat ick daerom sulcx door sijn last gedaen hadde.

1 Hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaer (1316-1952), no. 1075, eigenh. oorspr. Willem de Groot werd ondervraagd over de inhoud van met Grotius gevoerde correspondentie, die te Lillo in beslag was genomen; zie nos. 830 en 833 (dl. II); vgl. no. 775A.

2 Jan Loenius en Johan Dedel, raadsheren in het Hof van Holland.

3 Mr. Franchois de Wit(te), substituut-griffier van het Hof van 1622 tot 1638 (Jan Rosa, *Memorialen van het Hof (Den Raad) van Holland* ..., ed. A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, I-III, Haarlem 1929, p. LX).

4 Niet geïdentificeerd. Wellicht gaat het om de oud-drukker en dichter Cornelis de Rekenare (1562-1629) (*NNBW* VI, kol. 1170-1171).

5 Johan van Oldenbarnevelt publiceerde in april 1618 zijn *Remonstrantie aen de Hooge ende Moghende Heeren Staten ... van Hollandt* ... (Knuttel, *Cat. van pamfl.* nos. 2624 e.v.).

6 Evenals Jan de Groot was Jean de Sallengre († 27 maart 1646, in de leeftijd van ruim 73 jaar) raad van de graven van Hohenlohe.

7 Philipp Ernst, graaf van Hohenlohe, heer tot Langenberg en van Nieuwpoort.

8 Henricus Slatius, predikant te Herveld en Bleiswijk, was in 1618 als remonstrant afgezet. Op 5 mei 1623 werd hij vanwege zijn deelname aan een samenzwering tegen Maurits onthoofd.

9 Hs. Den Haag, KB, 129 B 12:5, f. 91^{r}-92^{v} en f. 93^{r}-95^{v}, bevat twee magistraatslijsten die ooit in het bezit van Hugo Grotius zijn geweest. De eerste lijst biedt een overzicht per stad van in 1618 en 1619 afgezette magistraten, de tweede geeft een opsomming van in Delft afgezette en nieuw benoemde magistraten.

10 Nicolaes Cromhout, sinds 1 januari 1620 president van het Hof van Holland.

Seyde vorders de heeren dat ick scheen te doorvorschen alle dingen die mochten dyenen tegen den staet van 't land; dat ick daerom soo nyet geaffectioneert en was als het wel behoorde. Seyde noeyt yet gedaen te hebben ofte te willen doen tegens den staet van 't

land. Sij antwoorden dat sij oock sulcx van mij vertrouden ende mij daerover lyeten gaen. Vraegden vorders wat van den heer van Maurier ende van der Dussen was,[11] dye ick schreef mijn broeder te doen groeten. Seyde dat ick den heer van Maurier op dien dage doen ick den bryef schreef gesproocken hadde, dye mijn broeder deede groeten, ende dat neef Eewout van der Dussen, dye in de Staten-Generael was geweest, insgelijcx hadde doen doen. Bedanckte de heeren van hare moeyte.

In dorso staat in een onbekende hand: Examen 18 April 1623 W. de G.[12]

Tegen 9 uyren.

Andermael den voornoemden de Groot geëxamineert op den 21 Aprilis 1623 of hij den bryef daerin de lijsten geslooten waren naedat hij die ontfangen hadde ofte eer hij die aen sijnen broeder overgesonden heeft nyet en heeft opgebroocken. Seyt dat hij de(n)selven besloten ontfangen ende sulcx weer voortgesonden heeft sonder denselven opgebroocken te hebben ofte te weeten dat yemant dye heeft opgebroocken, 'twelck hij presenteert bij eede te affirmeren. Dit wederom geteyckent.

Hyerna is mij belast over elf uyren tot den president te comen. Aldaer een tijdlang geweest zijnde is mij bij den greffier de Wit alleen aengeseyt dat de heeren mijn examen gesyen hebbende de saecken vooralsnu sullen laten berusten; hij seyde de heeren hadden al van te voren contentement genomen; dat also der yet geseyt wierd was daer ordre gecomen om mij noch nader te hooren.

In dorso staat in een onbekende hand: N 3 N.B. Examen 21 April 1623 W. d. Gr.

852. 1623 oktober 9. Van N. van Reigersberch.[1]

Laus Deo, ut Amsterdam, desen 9 October 1623.

Mijnheere,

Ick ben seer besych geweest, ende men hoort hyer weinyche seeckere tijdinge, darom heb ick in veerthien dagen niet geschreven. Ick sal nu voldoen uE. begeerte ende gesamentlijck bij ordre uE. twee brieven, den eenen van den 15, den andren van den 23 September,[2] beantwoorden.

Ben blijde dat uE. hoope wert gegeven van betalynge. Die dient tewegegebracht, soo om daer te blijven, als om in consideratie te commen, soo men dienstych oordeelde te handelen van reconciliatie. Ick sal in Den Hage commende met den

11 Benjamin Aubéry du Maurier en Eewout Jacobsz. van der Dussen (1574-1653).

12 De dorsale aantekeningen zijn vermoedelijk van de hand van Mr. Frans van Overschie (1680-1760). Vgl. E.P. Polak-de Booy, 'Dorsale notities op brieven aan Hugo de Groot', in: *Nederlands Archievenblad* 66 (1962), p. 127-129.

1 Hs. Amsterdam, UB, RK, M 1e, eigenh. oorspr. (met bijlage). Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 7-11 (no. 852 (dl. II)).

2 Deze brieven ontbreken.

man van de hanschoenen[3] daervan voor sooveel geraden is spreecken, doch waere mij alvoren noodych openynge dat sulckx soude behooren ende connen geschieden. Quade ende oneerelijcke conditiën dienen niet aengenomen; goede sullen vooralsnoch qualijck sijn te becommen, tenware bij de heeren van den rade aldaer daertoe wierde gearbeyt. De landen hebben sijne Majesteyts gunste seer van doen. Het gegeven gelt ende de hoope die men heeft van meerder te becommen, verweckt sijne Majesteyts gunste ende aensien.[4] 't En ontbreeckt

3 Misschien bedoelt Reigersberch Maurits.
4 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, VI (1623-1624), p. 313.

maer dat men daer de occasiën niet en kan off wil gebruicken. Wil uE. met Aerts[sen] ofte Vosb[ergen][5] oock hebben gesproocken, men sal daer occasie toe soucken.

UE. oordeelt wel dat d'Apologie[6] die saecke niet seer sal helpen bevoirderen. De alteratie, die somyge daeruit hebben genomen, is versch. Dieghene die niet en sijn geangageert in de partije vinden die wel gestelt; oordeelen dat uE. daerin meer voor het publyck als voor u particulier hebt gesorcht; dan dien prijs is noch te geven. Conde men middel vinden om met seeckere eerelijcke conditiën u in 't lant te brengen, de reste soude wel volgen. In dese stadt heeft uE. veel vrienden, somyge oock van aensien. UE. soude groote winste hier met de prattijcke connen doen. Soo ick hier blijve, sal sonderen off men hier eenych devoir voor u, soo de saecke van andere wiert gemoveert, soude derven doen.

Ick en kan niet wel verstaen wat uE. meent van de veranderynge die uE. schrijft dat men wel soude willen doen in formam legitimi principatus medii inter Veneticum et Polonicum; veel min wie die soude willen tewegebrengen ende tot wiens voordeel, gelijck ick mede niet en doe van de handelynge met Vranckerijck. Wilde daer wel nader van wesen geïnstrueert. Vranckerijck can met gelt nu veel doen.

Tot het heffen van den duisensten ofte hondersten penynck connen veel steden niet verstaen, ende soude verloop van volck ende neerynge causeren. Andere middelen sijn qualijck pratticabel ende connen niet helpen. Het oxhooft wijn is verhoocht met vier gulden. Die beswarynge brengt in dese stadt voor het halff jaer maer negenduisent guldens in; wat heeft dat te beduiden? In Zeelant is het gemael met vier stuvers op de sack verhoocht. Het point van beschrijvinge van den hondersten penynck te heffen ende te betalen interest, die denselffden soude willen verdubbelen tegens den pennynck seven, is affgeslagen. Men meent dat het op lijffrenten aen sal commen, ende dat tegens den penynck acht. Doch die middelen kanckeren te seer, ende soolange men geen lopende middelen en vint, isser geen seeckeren voet op het oorlooch, noch geen hoope van handelynge van tresves; consequentelijck connen onse geallieerden seer considerabel sijn.

Ick comme nu tot uwen van den 23 September. Van het uitslaen van ons volck wt Emden is niet; ter contrarie, soo is die stat voor onsen staet wel verseeckert. Daer is van ons volck binnen tusschen de derthien- ende veerthienhondert man; sijn bereyt, soo eenych peryckel van Tilly[7] off andere naeckt, sooveel meer volckx als men goetvinden soude te ontfangen. Dit comt wt den mont van den president van de schepenen, Bicker, die daer in commissie is geweest.[8] Ontrent de stadt leyt noch eenych volck. Stockhusen[9] is met drie compangiën beset. Tilly is vertrocken vijff mijlen boven Bremen. Van Bethleem Gabor[10] wort veel wederom gesproocken, weinych gelooft. De Compangie equipeert twaelff seer schoone schepen, nemen soldaten aen, versien haer van goede ammunitie. Tegens het laeste van November sullen sij t'seyle gaen.

Sijn Exc.[tie] heeft een aenslach gehadt op Goch,[11] sonder succes; heeft die niet geattenteert. Het schijnt hij niet raetsaem vint yet te attenteren. Van het huwelijck van Engelant wert hier vremt gesproocken, doch sonder kennisse. Somyge seggen

5 François van Aerssen en Caspar van Vosbergen, raadsheer in de Hoge Raad.
6 *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt* (*BG* no. 872).
7 Johan T'Serclaes, graaf van Tilly.
8 Andries Gerritsz. Bicker (1586-1652), president-schepen van Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 346-348), had op 29 augustus 1623 in de vergadering van de Staten-Generaal opdracht gekregen zich onmiddellijk voor de bezending naar Oost-Friesland gereed te maken (*Res. SG (1610-1670)*, VI (1623-1624), p. 267).
9 Stickhausen, ten oosten van Leer.
10 Bethlem Gabor, vorst van Transsylvanië.
11 Goch, ten zuiden van Kleef.

het huwelijck aff is, andere dat hij comt om de agreatie van het parlement te faciliteren.[12] Van handelynge van tresves hooren wij niet. Men meende den ambassadeur van den keyser, die onlanckx in

12 Karel, prins van Wales, bevond zich in Spanje, waar hij hoopte een huwelijk te regelen met de infanta Maria. In oktober 1623 keerde hij zonder bruid in Engeland terug (*CSP Ven. 1623-1625*, p. 134-137; *Res. SG (1610-1670)*, VI (1623-1624), p. 333).

Den Hage is geweest,[13] daervan soude spreecken, maer men weet niet warom hij gecommen is. Hij is noyt gehoort. Wt wat reden sal uE. wt de bijgaende copie sien.[14] Dat is seeck(er) dat men met Spaenge sonder den keyser niet handelen en can, tenwaer wij de avantage te water wilden quiteren ende het oorlooch te lande alleen voeren.

Van Slatius' bouck[15] wert weinych gesproocken: de luden beginnen die oude dingen moede te worden. Men spreeckt nu van de doleanten ende contradoleanten; de eene beclagen haer over de administratie van de bewinthebbers, andere vinden die goet. Men is vast besych om de reeckenyngen van de Compangie te hooren, daer men niet in en vint dat men garen soude.

U swager den rentmeester is met sijn bruit[16] over agt dagen vanhier gereyst. Gisteren meent men dat hij sijn eerste geboth[17] in Zeelant heeft gehadt. Sijn broeder[18] is noch hier ende wert geseyt een joffrou die uE. huisvrou wel kent te vrijen; sij heet joffrou Van Baerle.[19] Soo daer yet is, sal dat garen verstaen ende altijt blijven, mijnheere,

uE. seer dienstwillygen vrient, die ghij wel kent.

Den advocaet Boreel[20] ende mag[istraet] Brasser[21] doen u seer groeten. Ick recommandere mij aen u huisvrouwe.

13 Dr. Jean-Baptiste Gram(m)aye (1580-1635) (*BNB* VIII, kol. 179-184), gezant van de keizer, was op 29 september in Den Haag gearriveerd. Omdat zijn credentiebrief aan de Staten van Gelderland, Holland, etc. als onderdanen van de keizer gericht was, weigerde de Staten-Generaal hem officieel te woord te staan (*Res. SG (1610-1670)*, VI (1623-1624), p. 229-230; zie voor de missie van Gramaye ook *Aitzema* (f^{o}) I, p. 216-222, en *Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, II (september 1623 - mei 1625), p. 43 en 53-57).

14 Zie de bijlage.

15 Henricus Slatius, predikant te Herveld en Bleiswijk, was in 1618 als remonstrant afgezet en op 5 mei 1623 vanwege zijn deelname aan een samenzwering tegen Maurits onthoofd. Van zijn hand verscheen *Copie vant klaer vertoogh gheschreven ende onderteyckent by de eyghene handt van Henricus Slatius in sijn gevangenisse in 's Graven-Haghe*, 's-Gravenhage 1623 (Knuttel, *Cat. v. pamfl.* no. 3475; vgl. no. 3477). Zie ook *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* I, p. 345-346.

16 Johan van Reigersberch, rentmeester van Zeeland Bewesterschelde, trouwde met Jacomina de Waert, dochter van de Middelburgse burgemeester Jacob de Waert.

17 De afkondiging van het huwelijk.

18 Nicolaes van Reigersberch doelt op zichzelf, of anders op zijn broer David; vgl. no. 935, in dit supplementdeel.

19 Suzanna van Baerle (*NNBW* II, kol. 72-73), later gehuwd met Constantijn Huygens, dan wel een van haar zusters, Ida of Sara (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* II, p. 562-564).

20 Willem Boreel (1591-1668), advocaat van de Oostindische Compagnie.

21 Govert of Joost Brasser. De lezing van het woord ‘mag[istraet]’ is onzeker. Zie voor de gebroeders Brasser no. 936 n. 21, in dit supplementdeel.

Bijlage:[22]

Opschrift van de brieven van credentie: Reverendis, illustribus, generosis, magnificis, nobilibus, honorabilibus, prudentissimis nostris et Imperii Sacri fidelibus, dilectis nostrarum ditionum Belgicarum Ordinibus et Statibus, coniunctim, et divisim, Geldriae et Hollandiae, [etc.].

1 October 1623, Dominica. Dese antwoorde was belast mondelynge te doen, doch soo hij die bij geschrift wilde stellen, was geordonneert sulck toe te laten. Valkenburg[23] drouch de antwoorde.

22 De tekst van de bijlage, in Reigersberchs hand, bevindt zich op hetzelfde blad. Vgl. no. 854 (dl. II).

23 Robbert Valckenburch, agent van de Generaliteit.

Antwoorde: Dat de Staten-Generael der Vereenychde Nederlanden in 't examineren van de stucken, aen den agent Valckenburch bij de E. heere Grammay gelevert, niet en connen treden sonder te misdoen aen de hoocheyet van de landen, voor ende aleer deselve heere Grammay overlegge behoorlijcke ende aennemelijcke credentie van de keyserlijcke Majesteyt bij dewelcke blijcke dat sijne keyserlijcke Majesteyt geen opperheyt en pretendere op de hoocheyt deser landen.

Men seyt desen ambassadeur quam om te ondersoucken wat recht den keyser heeft op Overijssel, Rijcksteden, Utregt ende de abdije van Reynsburch.

Adres: A monsieur/(mo)nsieur Grotius.
In dorso schreef Grotius: 9 Oct. 1623 N. Reigersberg.

875. 1624 januari 26. Aan N. van Reigersberch.[1]

UE. twee brieven ...

1 Hs. Amsterdam, UB, H 4n, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 875 (dl. II). De tekst van de bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 72-74, bevindt zich op hetzelfde blad.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [26 januari 1624]

Mon frere,

Mijn man heeft uE. van de gelegentheyt van zijne zaecke[2] gheschreven. Hij en heeft er dit jaer niet in versumdt, heeft alles ghedaen dat hem mogelijck is gheweest. Mijnheer den kanselier[3] ende Piesgieus[4] hebben hem altijdt goede woorden ghegeven ende gheseidt dat hij den markis[5] moste sprecken; doch eindeling heeft mijn man gheseidt tegen den kanselier dat hij met den markis niet te recht en kost kommen, waerop hij antwoorde: ick sal der hem selve van sprecke. Monsieur de Lommenie[6] hadde aengenomen het te vermaenen in den raedt kommende, gelijck hij dede. De kancelier ende monsieur Pisgeus zeide hem dat het de markis niet alleen belooft maer gheswooren hadde dat hij het doen zoude, waerop mijn man bij den markis ghegaen is, die hem gheantwoordt heeft dat hij een ordonantie most laeten maecken van een van de secretaresen van den coninck, hetwelcke mijn man op Lomenie versoght heeft te doen, die het hem belooft heeft. Mijnheer den kanselier heeft aen monsieur de Lomenie gheseidt dat het zijn moet, dat hij het mijn man belooft heeft.

Den kanselier spreekt zeer eerlijck van mijn man, zeidt dat hij niemandt en kendt dien hij liever hordt sprecken, zeidt hij niet alleen gheleerdt maer wijs is. Het is mijn

2 De uitbetaling van het door Lodewijk XIII toegekende jaargeld.
3 Nicolas Brûlart (1544-1624), seigneur de Sillery, kanselier van Frankrijk sinds 1607 (*DBF* VII, kol. 492-493).
4 Pierre Brûlart (1583-1640), vicomte de Puisieux, zoon van Nicolas en staatssecretaris van oorlog; vgl. *Tallemant des Réaux* I, p. 878-879. Grotius meldde het ontslag en de verbanning van vader en zoon in een brief aan Nicolaes van Reigersberch, dd. 9 februari 1624 (no. 880 (dl. II)).
5 Charles, marquis de La Vieuville (ca. 1582-1653), surintendant des finances sinds 6 januari 1623; op 13 augustus 1624 werd hij gearresteerd en te Amboise opgesloten (*Tallemant des Réaux* I, p. 676, 807, 855 en 1011-1012).
6 Antoine de Loménie (1560-1638), seigneur de La Ville-aux-Clercs, staatssecretaris ‘à la Maison du Roi’.

man van diverscheperssoonen gheraportteert, onder andere heeft monsieur du Pui[7] gheseidt het 'tzelve van diversch ghehoordt te hebben.

Den garde des se[a]us[8] heeft mijn man groote vriendtschap ghethondt, heeft hem wt zijn selve doen te gast noeden en heeft een meestre de rekette[9] om hem ghesonden, die hem met zijn koets quam haellen. Daer kommende nam hij mijn man in den arm ende zeide dat hij hem hiel voor de eerste van Vranckrijc en dat hij hem verzoght kennisse met hem te houden, niet als een vremde maer als een die daer thuys hoorde. Hij vraghde mijn man offer niet en was dat hij voor hem doen konde ende perste het hem af. Mijn man zeide dat den koninck hem vereert hadde met een pantieoen van twalfhondert croenen, waervan hij het voorleden jaer wel betaeldt gheweest heeft, dan dat hij van dit jaer niet ghehadt en heeft, waerop hij zeide: ick sal der den markis van sprecken, 't is waer dat het schars is, maer dat den coninck noch zoo arm niet en was of men kost altijt[10] noch wel goedt doen aen luden van meriten. Hij hadde een raedtsheer van den koninck ghenoedt ende tegen hem gheseidt dat [hij] een man ghenoedt hadde dien hij extimeerde een van de eerste van desen tijdt te zijn. Ick en zoude niet al konnen seggen alle de vriendtschappen dien hij mijn man bewees, sulcx dat hij seidt: zoo die man mijn bedrieght en gheloove ick geen menschen meer.

Men sal zien als den coninck thuys kompt watter van vallen sal, want de ordonantie moet van den coninc gheteickent zijn. Den garde des se[a]ux heeft begerdt dat men der den coninck in zijn presentie van zoude sprecken, hetwelcke Lomenie heeft aengenomen te doen. Men heeft van dit jaer geen pantioenen betaeldt; van tweehonder[t] en in de twintich raedtsheeren van den kooninck en isser maer een-ofte tweentwintich betaeldt van hare gaeige, hetwelcke maer tweedusent gulden tjaers en is.[11] Hebben se eenige pa[n]tioenen daerbuten, daer en geeft men haer niet van.

Adieu, ick soude wel meer schriven, maer den tijdt ontbrect mij. Ick hebbe met zoo grooten haest gheschreven dat ick schier niet en weet wat ick gheschreven hebbe.

881. [1624] februari 13. Van J. van Reigersberch.[1]

Seeckere advisen van gequalificeerde wt Ingelant aen de eerste van ons lant brengen mede dat de humeuren daer nu soodanige sijn dat men nu met vrucht aldaer vernieuwinge van de alliantie soude connen versoucken; dat de prins soo gedepiteert is dat sijne H[oocheyt] van het huwelijck geen vermaen mach hooren;[2] raeden dat men nu soude seynden met auctorisatie om te mogen aenbieden 'tgene de provintiën, om den coninck van Bohemen in den Pals te herstellen, souden willen contribueren. Sijne Excellentie heeft eenige wt de Vergaderinge bij hem ontboden, heeft hun dit

7 Een van de broers Dupuy, Pierre of Jacques.
8 Etienne d'Aligre (1559-1635), sinds 6 januari 1624 zegelbewaarder (*DBF* II, kol. 21-24).
9 'Maître des Requêtes'.
10 In het hs. 'allijt'.
11 Vgl. no. 878 (dl. II): '... alle Franchoysen, oock de prince, clagen van wanbetaeling; jae, de raden van staet, die actuelijk geremplaseert werden, hebben niet meer ontfangen als 2000 gulden.'
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, hs. no. 1678: 1, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb*., p. 756-757 (no. 881 (dl. II)). Johan van Reigersberch († 1632), oudste broer van Nicolaes en Maria, bekleedde verscheidene bestuurlijke ambten te Veere en was sinds 1609 rentmeester van Zeeland Bewesterschelde (*Encyclopedie van Zeeland* II, p. 556-557).
2 Het voorgenomen huwelijk tussen Karel, prins van Wales, en de infanta Maria, dochter van de Spaanse koning.

voorengedragen ende vermaent sij wilden seynden, ende dat voor den aenvanc
van het parlement. Heeft capitatim

hunne advisen affgevraecht; alle hebben het goetgevonden. Joachimi[3] meynde men soude de provintiën hyervan onderrichten, ende soude sijne Excellentie ondertussen yemant in sijnen naeme seynden, om van de gelegentheyt aldaer hem te informeren. De saecke vereyst haest; sullen daerom daer deputeren. De laeste drye Somerdijck, Bas ende Stavenisse werden voor Ingelant gedestineert.[4] Ende opdat Vranckrijck van dese beseyndinge geene jalousie en neme, soo is goetgevonden pari passu derwaerts oock te deputeren. Men meynt Bouchorst ende Pau sustineren sullen voordesen gedeputeert te sijn.[5] De vorst ende ijs is hyer soo groot dat Manmaker hem daer niet sal connen laeten vinden om hemselven te recommanderen.[6] Off dese in hun gesustineerde obtineren sullen weet ic niet. Wt Hollant sal dit uwe E. werden particulierder geadviseert.

Ic schrijve, omdat mijne lange stilte bij uwe E. niet quaelijck soude werden geduyt, ende dat uwe E. seeckerlijck soude weten dat daer sal werden gesonden ende wat de oorsaeck is van dese seyndinge. Ic sal hyer geene glosen bij doen; wij sullen sien wat de effecten sullen sijn.

Desen 13 February.

Wij (do)en alle onse dienstige gebiedenis.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, au fauxbourg Saint-Germain viz à viz l'hostel de Condé, à Paris.[7] Port.

In dorso schreef Grotius: 13 Febr. 1624 J. Reigersb.

887. 1624 februari 29. Aan N. van Reigersberch.[1]

Ick ben uE. ten hoochste ...

3 Evenals François van Aerssen aarzelde Albert Joachimi, heer van Oostende en Hoedekenskerke, de ambassade naar Engeland te aanvaarden (*Res. SG (1610-1670)*, VI (1623-1624), p 432).

4 François van Aerssen, heer van Sommelsdijk, Dirck Bas en Hendrick van Tuyl van Serooskerke, heer van Stavenisse, waren van december 1621 tot februari 1623 in Engeland geweest ter regeling van de geschillen over de handel op Oost-Indië. In maart 1624 zouden Van Aerssen en Joachimi naar Engeland reizen.

5 Nicolaes van den Bouchorst, Adriaen Pauw en Hendrik van Essen werd de ambassade naar Frankrijk opgedragen (februari - juli 1624).

6 Adriaen de Manmaker, vertegenwoordiger van de Eerste Edele van Zeeland.

7 Vgl. de adressering van no. 804, in dit supplementdeel.

1 Hs. Amsterdam, UB, H 5e, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 887 (dl. II). De tekst van de bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 75, bevindt zich op hetzelfde blad.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [29 februari 1624]

Hier sal ick sleghts drie ofte vier regelen bijvougen, dat is dat ick gaeren zoude weeten of uE. noch in de walfvisschen reedt en onder wy dat uE. geldt nu is. Suster Bloncke[2] heeft mij over een wijl gheschreven dat Marie Boelen[3] het voorleeden jaer wel tachtichdusent gulden profijdt ghedaen heeft, zoo met den harinckvaerdt als met de wallevisschen. Men mocht eens zien ofte men haer ofte iemandt aenders versoght om voor ons meede wat te

2 Suzanna van Reigersberch, weduwe van de in 1622 overleden Anthonie Bloncke, raad en burgemeester van Veere.
3 Wellicht doelt Maria hier op Marij Claesdr. Boelens (1565-1653) (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 157 en 187).

doen. Schrift mij oft uE. goedtvindt dat ick tot dien einde aen haer eens schrive. Adieu, ick en hebbe geen lust meer te schriven.

894. 1624 april 18. Aan N. van Reigersberch.[1]

Ick ben uE. grooten danck ...

1 Hs. Amsterdam, UB, H 5j, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 894 (dl. II). De tekst van de bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 77, bevindt zich op hetzelfde blad.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [18 april 1624]

Mon frere,

Hier beneffens gaedt een wisselbriefken van eenentsestich gulden en elf stuvers, hetwelcke ick ghetrocken hebbe voor neef van der Heiden.[2] Ick hebbe het op mijn broeder de rentemeester[3] ghetrocken, gelijck men mij gheschreven heeft. Dit geldt hebbe ick tot zijn zieckte ende begravinge ghegeven. Zijn kleeren, mantel ende lindwaet dat hij hadde, dat niet veel bijsonders en was, is gebleeven daer hij gestorven is. Ick en schrive nu aen zijn vader niet, alsoo ick het voordesen ghedaen hebbe ende nu geen tijdt en hebbe, daerom sal ick oock eindigen naer mijn groetenisse aen alle de vrienden ghedaen te hebben. Schrift mij hoe het met uE. koemmenschap[4] al gaedt. Adieu.

897A. 1624 mei. Aan L. Barclay-Debonnaire.[1]

Madame,

Les excellentes qualités dont estoit doué feu monsieur de Barclay et qui reluisent en ses ecrits, sont des aiguillons assés poignans pour emouvoir soubs ceux qui aiment la vertu à honnorer sa memoire. Son nom et son merite vivront à jamais dans la mienne, souhaitant rien avec tant d'affection que de pouvoir laisser la posterité quelque temoignage de la fidelle amitié que je luy avois vouée, comme aussi de l'obligation que je vous ay de ce qu'il vous a pleu me rendre participant de l'honneur que recevront ceux qui contribueront quelque chose plutost à la recommendation d'une si rare vertu, qu'à la decoration d'une

2 Vermoedelijk gaat het hier om een telg van de Zeeuwse familie Van der Heiden, die aan Grotius als bloedverwant was aanbevolen. Van der Heiden was onverwacht tijdens zijn verblijf te Parijs gestorven.

3 Johan van Reigersberch, rentmeester van Zeeland Bewesterschelde.

4 'koemmenschap', 'koemenschap', koopmanschap (*WNT* VII, kol. 5359-5362, met vermelding van deze plaats).

1 Hs. Aix-en-Provence, Bibl. du Fonds Méjanes, cod. 205 (1023), copie, met het gedicht 'Virtutum specimen' als bijlage. John Barclay (1582-1621), zoon van de Schotse jurist William Barclay (1546/1547-1608) en auteur van Latijnse romans en dichtwerken, huwde in 1605 de dochter van een Frans legerofficier, Louise Debonnaire († 1652) (*DNB* III, p. 162-164 en 173-174). In de marge van deze brief schreef de copiist: 'C'est la veuve de Jean Barclay, auteur de l'Argenis, mort à Rome en 1621, âgé de 39 ans et demi. Elle se nommoit Louise Debonnaire et etoit d'un caractere altier. Voy[ez] les Memoires du P. Niceron, tom. 17, pag. 289 et 291, où est un distique latin de Grotius pour mettre au dessous du portrait du même Jean Barclay. Nous avons quatre traductions françoises de l'Argenis; la derniere de monsieur Savin a eté imprimé à Paris en 1776, in 8°, 2 vol.'

sepulture.[2] Recevés donc ce que la continuation de mon respect envers le defunt m'a fait consacrer à sa memoire immortelle, non moins chere et pretieuse à touts gens de bien, que la perte d'un tel tresor vous est inestimable, et non seulement pour vostre particulier, mais en general pour les bonnes lettres, où doresnavant tels ornements sont aussi rares que l'ingratitude du siecle à les cherir est detestable.

Au parsus je vous rends graces de tout mon coeur du souvenir qu'il vous plait me temoigner pour ce qu'estimés concerner mon salut, vous suppliant de croire que je confesseray tousjours de bouche ce que le Pere des lumieres m'aura fait connoitre pour salutaire en mon esprit et croire en mon coeur pour necessaire au devoir d'un chretien, que les amertumes de cette vie miserable sollicitent assés à ne se detourner du chemin qui nous conduit à une meilleure.

Sur cette veritable protestation je vous baise bien humblement les mains, comme aussi fait ma femme, demeurant à jamais, madame,

vostre etc.,

Hugo de Groot.

A Paris, ce .. May 1624.

Bovenaan de copie staat: Epistola: à la vefve de monsieur Barclay, Rome.

2 Barclay ligt begraven in de kerk van de H. Onofrius te Rome, maar een monument met Grotius' grafdicht ontbreekt.

Bijlage:[3]

In mortem Guillelmi[4] Barclay
Virtutum specimen, fortunae nobile crimen,
  Quod sua non norant saecula grande bonum,
Amissos pridem qui nostra aetate lepores
  Reddidit et veneres et sine sorde sales,
Barclaius iacet hic: vidit quem Gallia mater
  Quaeque regit patrios aula Caledonios.
Sed tua quem primum celebrat facundia nullus
  Debuit hunc post te, Roma, videre locus.

H.G.

905A. 1624 juni 9. Van W. de Groot.[1]

Frater optime,
  Fui ego his feriis apud optimum Vossium, qui mihi ostendit litteras per Martinum Ruarum Francofurto ad Oderam ad se scriptas 8° Eidus Novembris 1623[2] in haec verba:

3 Het gedicht verscheen ook in druk: Theodorus van Kooten, *Deliciae poeticae*, Fasciculus IV (Duinkerken 1794), p. 89 (*BG* no. 339). In een noot vermeldt de editor dat hij uitging van de tekst in een ongepubliceerde, Franstalige brief, hem ter beschikking gesteld door Bartholomaeus Mercier, Abbé de Saint-Leger.
4 In de marge schreef de copiist: 'Lisez Joannis. Guillaume, pere de Jean, etoit mort à Angers dès 1605 [*sic*]; il etoit Ecossois et ces vers n'ont pas etés faits pour un Ecossois, dont on ne diroit pas 'Gallia mater''.
1 Hs. Boston, Public Library, Ch. G. 11. 52, eigenh. oorspr. Antw. op no. 905 (dl. II).
2 De brief van de sociniaanse leidsman Martinus Ruarus (1588-1657) aan Gerardus Joannes Vossius, dd. 6 november 1623, is in gedrukte vorm bewaard gebleven: *Vossii Epist.* II, p. 36 no. 54 en *Vossii Op. Epist.*, p. 36 no. 53 (*Inv. Voss.*, p. 75).

Socinianorum nomen revocat mihi in mentem Antigrotium, quem scias Racoviae iam sub typis fervere et fortassis ad umbilicum esse perductum.[3] Vidi enim iam ipse bonam illius partem. Auctor illius est Johannes Crellius, iuvenis mihi iam ante plurimos annos notus in Academia Altorphina, ubi iam tum emicabat in illo singularis quaedam ingenii acrimonia et iudicium supra aetatem, quae tamen ille modestia plane virginali quantum poterat celabat et deprimebat. Hactenus ille, unde colligere potes non degenerem antagonistam qui causam socinianorum suscipiat tibi se opponere.

Ipse Vossius a quibusdam male feriatis hominibus vexari non desinit. Exhibuerunt nuper ipsi quidam ad id a synodo deputati suas censuras.[4] Aiunt Historiam Pelagianorum in favorem remonstrantium scriptam, ita ut cum laude ab ipsis citetur. Vossium falsis patribus uti asserunt, quia Hypognosticorum scriptorem[5] saepius allegat, quem librum ipsi damnatum aiunt, utpote qui nimius sit in defendenda arbitrii libertate. Addunt iniuria a Vossio Godscal‹s›co[6] notam inuri, cum tamen ipsum iesuitae antiquum Lutherum vocent. Asperguntur et alia Vossium nimirum scribere fideles in Christo morientes in atrio caelorum esse, distinctionem δουλέιας et λατρείας aliquomodo utilem esse, Melanchtonem docere opera bona esse ad salutem necessaria et similia, item τεκμήρια semipelagianismi non omnia indicari cum addenda fuerit doctrina gratiae universalis et alia quaedam, quae iam in remonstrantibus damnata sunt. Denique sentire eum Deum sine ulla satisfactione potuisse peccata hominum remittere et angelis potestatem aliquam creandi potuisse communicare. Sugillant revera per calumniam, nam ipse omnes obiectiones ex suis scriptis suoque instituto luce meridiana clarius refutavit, adeo ut Facultati theologicae iam satisfactum sit. Utinam istae censurae cum responso Vossii ederentur, miraretur orbis terrarum hominum inscitiam cum maxima acerbitate coniunctam. Quid illi iam futurum sit tempus ostendet.

Erpenius noster[7] in edenda historia Saracinica totus est,[8] postea editionem bibliorum Hebraicorum sine versione cum punctis et notis musicis - quas nemini hactenus

3 Johannes Crellius, *Ad librum Hugonis Grotii, quem de Satisfactione Christi adversus Faustum Socinum Senensem scripsit Reponsio*, Raków 1623 (*BsG* no. 295). Johannes Crellius (Krell) (1590-1633) had zich op 11 november 1606 aan de universiteit van Altdorf laten inschrijven. In de jaren 1616-1621 was hij rector van de sociniaanse academie te Raków. Zie H. Grotius, *De Satisfactione* (ed. E. Rabbie), p. 44-48.

4 De Synode van Zuid-Holland (Rotterdam 1621) had Balthasar Lydius en Henricus Arnoldi opgedragen de *Theses Theologicae* (Leiden 1615-1619) en de *Historiae de controversiis, quas Pelagius eiusque reliquiae moverunt, libri septem* (Leiden 1618) te examineren. Lydius en Arnoldi stelden een lijst van 'Bedenckingen' op, waarna Vossius reageerde met 'Considerationes', die hij op 24 mei 1624 bij de Leidse kerkeraad inleverde. De theologische faculteit en de Leidse classis gingen met Vossius' verdediging akkoord, maar de Zuid-Hollandse Synode (Den Haag 1624) toonde zich ontevreden en verweet de Leidse autoriteiten laksheid. Zie voor de (ongepubliceerde) 'Bedenckingen' en 'Considerationes' Amsterdam, coll. RK, III F4, 3 (C.S.M. Rademaker, *Life and work of Gerardus Joannes Vossius*, p. 145-146).

5 Bedoeld is Ps. Augustinus, *Hypomnesticon contra Pelagianos et Caelestianos haereticos*, 'vulgo libri Hypognosticon'. Vgl. G.J. Vossius, *Historiae de controversiis, quas Pelagius eiusque reliquiae moverunt libri septem*, Cap. XVI (ed. Amsterdam 1655, p. 60-62) en *PL* 45, kol. 1609-1664.

6 De benedictijn Godscalcus (Gottschalk) van Orbais (ca. 807-867/869), in 848/849 om zijn dubbele predestinatieleer veroordeeld.

7 De Leidse oriëntalist Thomas Erpenius zou op 13 november 1624 overlijden, waardoor het merendeel van de hierna door Willem vermelde projecten niet tot uitvoering kwam. Zie W.M.C. Juynboll, *Zeventiende-eeuwsche beoefenaars van het Arabisch in Nederland*, p. 59-118.

8 *Historia Saracenica, qua res gestae Muslimorum, inde a Muhammede primo imperii et religionis Muslimicae auctore, usque ad initium imperii Atabacaei, per XLIX imperatorum successionem fidelissime explicantur ... Arabice olim exarata a Georgio Elmacino ... et Latine reddita opera*

recte observatas dicit - in octavo molietur. Addet Testamentum Novum Graece eiusdem formae. Eadem opera cogitat specimen suum commentariorum in evangelistas edere. Habet et multa alia quibus eruditorum rempublicam beare potest et [quae] aliquando in publicum emittet, nimirum historiam Persicam Persice conscriptam ab ipso Assyriorum regno ad Muhamedem usque, cui si iungatur haec Saracenica a Muhamede ad Turcarum adventum Arabice et alia ab initiis regni Turcici ad nostra fere pertingens tempora Turcice exarata, nihil nos eorum quae in istis terris acta sunt lateret. Rogavi quid de chronico Samaritano, cuius Scaliger aliquando mentionem facit, sentiret; respondit ipse esse sibi in manu illud chronicum Arabice, sed aliis characteribus conscriptum.[9] Samaritanam autem linguam puram putam Hebraicam esse asserebat. Haec domino Peiresio,[10] cui qualiacunque sint non ingrata fore arbitror, rogo indices.

Publica quod attinet, publicarunt nuper Ordines decretum quo in singulas butyri libras quadrantem pendi pro tributo voluerunt.[11] Ea res magnos hic motus excitavit in plebe, quae butyro singulis diebus in foro emto victitare consuevit. Harlemi enim domus publicani[12] qui hoc tributum exigebat spoliata et tantum non diruta est. Nemo seditioni coercendae par erat, imo vix armati cives omnes quos convenire magistratus iusserat. Tandem duorum sclopetis[13] occisorum mortibus sancita est auctoritas diffugientibus undique seditionis auctoribus. Amsterodami populus non longe aberat ab iniuria magistratui inferenda; tandem mulier quaedam anus furentibus oblata et pro saga et malefica arrepta omnes in se avertit et tandem in aquis expiravit. Hagae pauculi aliquot pueri et puellae admixtis etiam nonnullis faeminis exordio ab eo publicano qui butyri tributum exigebat facto omnium reliquorum publicanorum vitra iniectis lapidibus fregerunt, etiam eorum qui hoc anno nulla conduxerant vectigalia, ita ut non tantum necesse fuerit cohortem principis, sed etiam omnes cives armari. Sic omnis eorum ira in vitia[14] desaeviit. Sex aut septem capti dicuntur auctores seditionis, quos poenas daturos ut metus ad omnes redeat arbitramur. Delfis armati milites portas servant, cives Curiam,[15] nihil tamen ibi, sicut nec Leidae, attentatum est. Princeps Henricus interea hinc discessit Resam versus,[16] ut creditur, ubi hostis nescio quid conari putatur; multi Mursiae timent.

ac studio Thomae Erpenii. Accedit et Roderici Ximenez ... Historia Arabum ..., Leiden 1625. Deze posthume uitgave verscheen met een voorwoord van Jacobus Golius (1596-1667).

9 Zie voor dit in Samaritaanse karakters gestelde Arabische handschrift Leiden, UB, Legatum Warnerianum, cod. Or. 249, uitgegeven in *Chronicon Samaritanum, Arabice conscriptum, cui titulus est Liber Josuae*. Ex unico codice Scaligeri nunc primum edidit ... Th. Guil. Joh. Juynboll, Leiden 1848. Vgl. A. Grafton, *Joseph Scaliger* II, p. 413.

10 Nicolas-Claude Fabri de Peiresc; vgl. *Chronicon Samaritanum, Arabice conscriptum* ..., p. 8-10.

11 Na langdurig overleg waren de Hollandse Staten op 10 mei 1624 tot overeenstemming gekomen op het punt van de invoering van een belasting op boter (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerffen S. Schot*, II (september 1623 - mei 1625), p. 287). Het verzet tegen deze belasting staat bekend als de ‘Boterkrijg’ (oproeren en rellen in Haarlem, Leiden, Amsterdam, Geertruidenberg, Den Haag en Delft); zie R. Dekker, *Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw*, p. 28-31.

12 Cornelis Luytgensz. Groen, pachter van de belasting op boter te Haarlem; zijn klacht ‘over de groote foulen bij 't rapallie in zijn huys gepleeght’ kwam op 16 december 1624 in de Statenvergadering in behandeling.

13 ‘sclopetum’, ‘tormentum bellicum manuale’ (geweer).

14 De lezing is niet helemaal zeker. Wellicht schreef Willem ‘vitra’.

15 Bedoeld is het Prinsenhof.

16 Frederik Hendrik was naar Rees vertrokken.

Ex litteris tuis intelligo sororem brevi huc venturam;[17] illa tuum apud nos locum supplebit. Expectamus gratissimam hospitem. De libro quem Ordines quaerunt nihil certi intellexi, nisi quod quidam ferunt natam ex libro Dwinglonis[18] quaerendi occasionem,

17 Maria van Reigersberch was in het begin van juni op weg gegaan naar Holland (nos. 907-910 en 913-914 (dl. II); in no. 905 (dl. II), dd. 1 juni 1624, schreef Grotius al: 'Parcius scribo, quia uxorem spero ad vos brevi futuram, vivam epistolam').

18 *Verantwoordinghe van Bernardus Dvinglo, ghewesen predicant tot Leyden, teghen de publicatie van den Raet Provinciael* ... (Knuttel, *Cat. van pamfl.* nos. 3553 en 3553a).

quem ego nec legi, nec vidi, alii ex tuo Stobaeo,[19] sicut nuper scripsi. Graswinkelum nostrum[20] saluta meis verbis et narra ipsi cognatum nostrum Nicolaum Dedelium in Academia Lugdunensi professione iuridica donatum.[21] Mirantur multi tam iuvenem electum.

Vale, mi frater, et nos paulo crebrius valetudinis tuae fac certiores,
tibi obsequentissimus frater,
Guilielmus Grotius.

Hagae Comitis, 9° Iunii 1624.

Uxor mea[22] tibi tuaeque et amicis omnibus se commendat.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
In dorso schreef Grotius: 9-11 Iunii 1624 J. [et] W. de Groot.[23]

905B. 1624 juni 11. Van J. de Groot.[1]

Beasti nos, fili, literis quas Cal[endis] proximis ad fratrem dederas.[2] Absque his foret mirabundi eramus nos, post eas quas 10° Maii scripseras,[3] nullas accepisse. Scripsi abhinc octiduo[4] Petrum vestrum nec minus nostrum[5] ventri bovillo cum excrementis collotenus inserendum. Si venter ille non satis capax sit, imponatur ad partem usque unde mali origo. Uxoris tuae carissimae nurus nostrae adventum avide expectamus.[6]

D[eus] O[ptimus] M[aximus] vobis nobisque omnibus largiatur quae novit esse in salutem,
tuus ut mereris pater,
Jan de Groot.

Raptim. Delphis, 11 Iunii 1624 st[ylo] novo.

19 *Dicta poetarum quae apud Io. Stobaeum exstant*, Parijs 1623 (*BG* no. 458); zie voor deze briefpassage ook no. 905 (dl. II).
20 Dirck Graswinckel.
21 Nicolaus Dedel (1597-1646), afkomstig uit Delft, was op 9 mei tot 'extraordinarius professor Institutionum Iuris' benoemd (M. Ahsmann, *Collegia en colleges*, Groningen 1990, p. 220-222).
22 Alida Graswinckel.
23 Vgl. no. 905B, n. 1.
1 Hs. Boston, Public Library, Ch. G. 11. 52, eigenh. oorspr. Jan de Groot schreef dit briefje in de marge aan de voorzijde van no. 905A.
2 No. 905 (dl. II), dd. 1 juni 1624.
3 Ontbreekt.
4 Ontbreekt.
5 Grotius' zoon Pieter (1615-1678) was in 1623 ernstig ziek geworden (M. van Leeuwen, *Het leven van Pieter de Groot*, p. 7-9).
6 Maria van Reigersberch arriveerde op 12 juli 1624 in Rotterdam. De volgende dag reisde zij door naar Delft (no. 914 (dl. II)).

922A. 1624 september 25. Van Maria van Reigersberch.[1]

Met dezelve kloekhartigheit sprak ze [sc. Maria van Reigersberch in een brief van 25 september 1624]... *eenige van de voornaemste regenten der stadt Rotterdam aen, nopende de gagie dien men haeren man als pensionaris schuldig was uit hoofde van de verbintenis die de*

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 323.

vroedschap met hem in den jaere 1614[2] had aengegaen. Men had het request, 'tgeen hij eenigen tijdt tevoren op dit stuk had doen overleveren, stil laten leggen.[3] Hierover sprak ze eerst met den heer Smout,[4] en als dees haer antwoordde

dat haer man eerst het request most ondertekenen en de heeren ook gaern zouden weten wat gagie zijn Ed. eischte: of het was de gagie die voor het vonnis was verschenen, of ook daernae?

zoo voerde ze hem op het eerste tegemoet

dat ingevalle het hier alleen aen haperde, het request haest en light kon getekent worden,

en op het twede

dat men alleen het contract[5] had naer te zien 'tgeen de stadt met haer man had gemaekt en dan terstondt zou vinden wat hij van de heeren met recht kon eisschen. Dat zij hem, maer hij hen niet, gezocht hadden. Dat hij in zich geenes quaets bevond en al de dingen die men hem te last geleidt had, hunne stadt en niet hem betroffen, als die alles met vollen last had gedaen.

Tegen al 'twelke d'ander niets had in te brengen dan alleen dat hem raedzaem dacht dat de heer de Groot zijn verzoek noch eens vernieuwde. Over dezelve zaek was ze in gesprek met de heeren Nobel, Jongeneel en Hartogsveldt, die alledrie noch van de oude regeering waren en van welke de twee eerste toen het burgermeesterschap bekleedden.[6] Hun voerde ze tegemoet

dat zij best van de voorgaende handelingen wisten. Dat haer man verwondert was, omdat hij op zijn verzoek tot noch toe geen antwoordt altoos had gekregen. Dat

2 Lees ‘1613’. Op 5 juni 1613 had Grotius, pensionaris van Rotterdam, voor de vroedschap de ambtseed afgelegd.
3 Vgl. nos. 717, 770, 791 en 799 (dl. II).
4 Mr. Cornelis Jorisz. Smout, sinds 1606 secretaris van de stad Rotterdam.
5 Vgl. J.G. Smit, ‘De Rotterdamse jaren van Hugo de Groot’, in: H.J.M. Nellen en J. Trapman, *De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621)*, Hilversum 1996, p. 125-131.
6 Hendrick Willemsz. Nobel (1568-1649), burgemeester van Rotterdam in 1618, 1623-1624, Cornelis Cornelisz. Jongeneel de Oude (1543-1632), burgemeester in 1615-1616, 1618, 1623-1624, en Cornelis Jansz. Harti(n)gsvelt († 1641), vroedschapslid van 1617-1641, schepen in 1616 (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, resp. p. 94-96, 80-81 en 110-111).

men hem ten minsten wel eenig antwoordt had mogen toeschikken, dewijl hij de stadt zoo qualijk niet gedient had.

935. 1624 december 3. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Dit schrijven sal alleen dienen om het uwe van den tweeëndetwintichsten deser te beantwoorden,[2] alsoo het publyck mij geene materie geeft van schrijven ende in onse particuliere familie tsedert het vertreck van uw E. huysvrau geene veranderinge voorgevallen is. Wij sijn blijde dat sij wel gesont overgecommen is, ende daerom te meer omdat sij niet

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, hs. no. 1678: 2, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb*., p. 757-758 (gedeeltelijk) en in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, Leiden 1902, p. 325 (gedeeltelijk) (no. 935 (dl. II)).

2 Een brief van de 22ste (november 1624) ontbreekt.

wel te pas was als wanneer sij vanhyer vertrock.[3] Ic bidde uw E. dat ic bij gelegentheyt altemets eenich van uw E. schrijven mach hebben, insonderheyt als daer yet voorvalt dat de moeyte meriteert.

Wij hebben seeckere tijdingen van Rotterdam ende schrijven van den burgemeester Nobel,[4] dat hij last heeft om tusschen de tsestich ende tseventich buyssen te huyren, die naer Douver souden gaen om twaelffduysent Ingelsen ontrent Calis te landen. Men apprehendeert in het Wals quartier dese descente ende waepenen sij hun daertegen. Wij sij[n] becommert waer sij landen sullen ende verwonderen wij ons over de tijden, dat de conynck van Vranckrijck ontrent ofte in sijn landt sooveel Ingelsche laet landen. De Françoisen hopen te haest de Valtoline te veroveren. Godt geve dat de saecke naer hun wensch mach wtvallen. De financiers hebben gelt in espargne geleyt om te oorlogen. Sijne Excellentie is in Den Haege, sijne indispositie is oorsaeck van sijn vertreck; hij medicineert ende meynt eenige fontenelles te doen maecken.[5] Breda[6] is als voordesen, niet jegenstaende den grooten regen, soo crijcht de viant sijne convoyen; off het sal connen duyren wert getwijffelt: in het laeste heeft hij wel vijffhondert peerden gelaeten.

Aengaende mijnen hoet, ic wete geene wijde[7] te seynden; dat mijne suster ergens een hooft neemt als het mijne ende denselven daerop doet maecken. Ic seg ten naesten als dat van monsieur de Bies.[8] Mijne huysvrau[9] ende ic doen mijne dienstige gebiedenis. Broeder David[10] is vandaege van Amsterdam gecommen. Joffvrau Jacoba wert gevrijt van monsieur Boreel.[11] Soo haest als frater haer sach, sach hij dat sij eenen hooghen rugh hadde. Dit is voor uw E. huysvrau. Heer, de knecht[12] is soo sinnelijck, hij wil sijn leven niet trouwen; dat sij aen hem schrijft om hem daerinne te confirmeren.

Valete,

uE. dienstwillighe,

J. van Reigersberg.

Desen 3 December 1624.

3 Vgl. no. 934 (dl. II); Maria was veilig en wel van haar Hollandse reis in Parijs teruggekeerd.
4 Hendrick Willemsz. Nobel, burgemeester van Rotterdam, was betrokken bij de regeling van het vervoer van Mansfelds troepen vanuit de Republiek en Engeland naar Frankrijk (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 182).
5 'fontanel' ('fontenelle'), kunstmatige verzwering, opgewekt om een plaatselijke zuivering te verkrijgen (*WNT* III, kol. 4618-4619).
6 Breda werd van 27 augustus 1624 tot 5 juni 1625 belegerd door de Spanjaarden onder leiding van markies Ambrosius Spinola (1569-1630), sinds 1604 leidend staatsman in de Zuidelijke Nederlanden (*Diccionario de Historia de España* III, p. 695; S.A. Vosters, *Het beleg en de overgave van Breda*, Breda 1993).
7 'wijde', in de betekenis: wijdte.
8 Joris Dircksz. de Bie († 1628), thesaurier-generaal der Unie.
9 Johan van Reigersberch was in 1624 getrouwd met Jacomina de Waert, dochter van de Middelburgse burgemeester Jacob de Waert.
10 David van Reigersberch, broer van Johan, Nicolaes en Maria.
11 De advocaat van de Oostindische Compagnie Willem Boreel (1591-1668), zoon van Jacob Boreel (1552-1636), zou op 26 september 1626 trouwen met Jacoba Carel(s) (1607-1657), dochter van een Amsterdams koopman (Schutte, *Repertorium* I, p. 14-16).
12 De lezing van dit woord is onzeker.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. Port neuf sols.
In dorso schreef Grotius: 3 Dec. 1624 J. Reigersb.

936. 1624 december 31. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Dat mijn schrijven traeger overcoemt wete ic niet waer hapert, soo het niet is dat altemet de brieven door het quaet weder op den rechten tijt tot Antwerpen niet arriveren. Mij is lieff uwer E. aller dispositie wt het schrijven van den 20^{en} te verstaen.[2] Van onse heb ic naergelaeten nu eenige weecken te adviseren, omdat ic wist dat ons broeder Mr. Nicolaes aen uw E. heeft geschreven, alsoock dat tsedert mijn laeste schrijven hyer geene merckelijcke veranderinge voorgevallen is.

Spinola[3] continueert sijne belegeringe ende wij doen preparatiën tot het ontset. De riviere van Breda is ontrent het hooft van Sevenbergen met twee dijcken gestopt, soo dat daer sassen in sijn ende daer schepen door connen, d'welck geschiet om de wateren staende houdende deselve te doen rijsen, alsoo van dese dijcken door de laeghe landen oock dijcken geleyt sijn. Het water door de opperwateren gewassen sijnde meynen de onse met schepen geladen met volck - die tot vyerduysent bootsvolck ten desen fine ende duysent wtgelesen soldaten in de Plaet onder het bevel van Grenu[4] gereetliggen - ende vivres tot aen de wercken van de viant te vaeren ende deselve met gewelt op te slaen. Godt geve hetselve wel wil gelucken. Sijne Excellentie is noch in Den Haege, graeff Ernst[5] heeft het commandement van de trouppes daer sijne Excellentie gelegen heeft.

Mij verwondert wt uw E. schrijven te verstaen dat de gelichte tweeduysent paerden naer de Nederlanden schepe souden gesonden werden; het strijt tegen 'tgene wij hyer sien ende hooren. In de Maese hebben vyerduysent man gereetgeleghen van het volck dat van boven gecommen is, die op den wint gewacht hebben om hun bij Mansvelt[6] te vinden; soo doen oock in Tessel. Wij hebben oock seeckere tijdingen, die wij moeten geloven, dat binnen Calais sterck garnisoen binnengecommen is ende dat daer verbodt gedaen is eenighe vivres ofte ammonitiën naer des ertshertogens lant te vervoeren, soodat men hyer vastelijck meynt dat de descente op den gront van Vranckrijck geschieden sal. Wat mede den eedt belanckt in Ingelant gedaen, dat Mansvelt des conynckx van Spaengiens landen niet soude attaqueren, heeft geene apparantie.[7] Al conde hij vliegen, soo soude hij, willende naer den Pals, op 's conynckx van Spaengiens landen moeten rusten. Maer wij hebben wel verstaen dat daer belofte gedaen is de catolique geestelijckheyt niet quaelijck te tracteren. Den trommel slaet hyer voor die als pionniers ende bootsvolck onder Mansvelt souden willen dienen.

'tGene ic aen de ander sijde van het stoppen van de riviere van Breda geschreven heb is waer ten regarde dat deselve riviere simpelijck met een dijck gestopt is, maer daer sijn geen sassen in. Dit was wel het eerste dessein, maer is naderhant onnoodich geacht. Eer de riviere toegegaen is, soo heeft men eenige seujen,[8] d'welck

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, hs. no. 1678: 3, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 758-762 (no. 936 (dl. II)).
2 Ontbreekt.
3 Ambrosius Spinola, legerleider in Spaanse dienst.
4 Paulus Grenu, gouverneur van IJ zendijke, luitenant-generaal van de artillerie in het Staatse leger. Met ‘de Plaet’ is Ooltgensplaat bedoeld (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 195-196).
5 Ernst Casimir, graaf van Nassau.
6 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera. Hij had in Engeland troepen geworven.
7 Vgl. *CSP Ven. 1623-1625*, p. 503 en 530.
8 Zie voor de term ‘seuje’ (suie, seuyge), een klein Vlaams vaartuig, *WNT* XVI, kol. 478, en L. Koelmans, *Zeemans lexicon*, p. 133; vgl. *WNT* XII, kol. 2401, s.v. platbodem, voor deze plaats

groote platbome schepen sijn, aen de ander sijde, dat is de sijde van Breda, doen vaeren, om met deselve, de wateren gewassen sijnde, deselve stadt van alle noodighe dinghen te voorsien, in dewelcke het volck dat in de Plaete leyt over sal gaen. Die van Breda hadden voordesen de waeteren in

(met dank aan Dhr. R. Brand van het Maritiem Museum te Rotterdam en Dhr. G.J.D. Wildeman van het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam).

hunne stadt geschut ende doen rijsen, die sij nu geopent hebben ende naer de andere doen sincken. Indien daer water genoech wil commen, soo wert van het succes niet getwijffelt. Sed saepius plus sperant, etc.

Wt Den Haege schrijft men mij dat Bouchorst, bailliu van Rijnlant,[9] andere drye jaeren in de Staeten-Generael gecontinueert is, Aerssens gestelt in den Raet van Staete,[10] Duvenvoorde[11] in de Gecommitteerde Raeden, Asperen in de Admiraliteyt van Rotterdam.[12] Muys[13] is voor den tijt wt de Gecommitteerde Raeden gescheyden ende is in de bedieninge van het burgemeesterschap van Dordrecht. Cnuyt is in de plaetse van Panhuysen tresorier van sijne Excellentie.[14] Wt Ingelant hebben wij Carons overlijden,[15] dat veelen hyer in ongerustheyt sal stellen. Men destineert eenige bij ons dat Vosbergen, Stavenisse ende Boreel 'tselve wel souden derven aennemen ende dat op de provintie van Seelant esgard hoort werden genomen, maer niemant heeft hem noch geopenbaert, immers dat tot onse kennisse gecommen is.[16] De wint die de voyage van West-Indiën nu lange tijt heeft wederhouden waeyt eyndelinge oost ende meynt morgen de Westindische vlote te vertrecken ende Vrijdaege de Oostindische schepen; de een ende andere sullen over de sesduysent mannen mede vaeren. Tenijs[17] ende Stavenisse sijn naer gewoonte in Hollant om te delibereren op de veylinge van de see; de resolutiën die daer gevallen sijn heeft men noch niet gehoort, wtgenomen dat vertoont ende dienstich geoordeelt is eenige groote vlote te equiperen; dat sijn Excellentie dat goetvindt, doch hoe ofte waer is noch onbekent. Het quaetste dat ic weet is dat de Admiraliteyten soo ten achteren sijn, dat sij hunne ordinaris lasten niet connen draegen ende sommige schepen dertich maenden onbetaelt sijn.

Vandaeghe is hyer een van s[ijne] G[enade] graeff Ernst gecommen, met last om vanhyer 25 groote pleyten te lichten om naer het leger te doen commen, die mij 'tgene hyerboven van de riviere van Breda geschreven heb selffs mondelinge verhaelt heeft. Wt wat eynde de schepen ontboden wierden wist hij niet. Voor twee daegen is hyer binnen Vlissingen een Turcksen roover ingecommen, die eenige renegaden op sijn schip heeft; hij had een Oosterlinger ontrent de cust van Vranckrijck genomen, doch is deselve hem bij een schip van Duynkercken ontjaegt. Ic vreese dat dese coemste van dit schip weder nieuwe alarms aen onse naerbuyren sal geven. De conynck van Groot-Bretaniën blijft evenseer gestoort over de executie van de Ingelsche in Amboina, wil dadelijcke satisfactie, sonder den onsen over hun doen

9 Nicolaes van den Bouchorst, heer van Noordwijk, baljuw en dijkgraaf van Rijnland, lid van de Hollandse Ridderschap.
10 François van Aerssen werd op 23 oktober 1625 tot lid van de Raad van State benoemd.
11 Jacob van Wassenaar van Duyvenvoorde, heer van Obdam, lid van de Hollandse Ridderschap.
12 Rutger Wessel van den Boetzelaer, heer van Asperen, lid van de Hollandse Ridderschap, werd op 2 mei 1625 tot raad ter Admiraliteit te Rotterdam benoemd.
13 Hugo Muys van Holy.
14 De Middelburgse magistraat Johan de Knuyt (1587-1654) (*Encyclopedie van Zeeland* II, p. 185-186) volgde de raad, thesaurier en rentmeester-generaal Bartholomeus Panhuysen op, die in het najaar van 1624 overleden was; vgl. J.W. Zondervan, 'Montens, Panhuysen en Vosbergen, verwante vertrouwelingen van prins Maurits', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 39 (1985), p. 129-130 en 135.
15 Noël de Caron, heer van Schonewalle, ordinaris ambassadeur in Engeland, was op 1/11 december 1624 overleden (Schutte, *Repertorium* I, p. 87-89).
16 Niet Caspar van Vosbergen, Hendrick van Tuyll van Serooskerke, heer van Stavenisse, of Jacob Boreel zouden Caron als ordinaris ambassadeur opvolgen, maar de Goese magistraat en diplomaat Albert Joachimi.
17 Steven Cornelisz. Tenijs, Middelburgs stadsbestuurder, raad ter Admiraliteit van Middelburg (*Res. SG (1610-1670)*, VI (1623-1624), p. 474 en 477-478).

te hooren, dat is te seggen, gelt;[18] wil van gelijcken dat 'tgene hij gedetermineert heeft aengaende eenige onse Groenvaerders, die de Ingelsche seggen dat

18 Koning Jacobus I eiste genoegdoening voor de terechtstelling van een tiental Engelsen, die zich in 1623 op Ambon aan hoogverraad schuldig zouden hebben gemaakt ('Ambonse moord'); vgl. *CSP Ven. 1623-1625*, p. 343, 406, 452 en 508.

de onse voor ses jaeren beschaedicht hebben, sal achtervolgt werden, niet willende dat de onse voor het toecommende de Groenvaert sullen continueren voor aleer sij desenthalven ende de gansche Groenvaert met hem sullen hebben gehandelt; waer gaerne met de onse in communicatie waer wij gewent sijn van onse vuren te laeten. Die van Sint Malo volgende dit exempel, niet jegenstaende het accordt met de onse gemaeckt, eyssen vergoedinge van hetgene met het schip voor Bantam verbrant is.[19] Het schijnt de Compaignie is het wrijffhoudt van alle de werelt ende can uw E. hyerwt affnemen wat de participanten hebben te verwachten.

Hyer heeft uwe E. eenen brieff vol woorden, maer alleenlijck woorden, omdat den tijt ons niet anders verleent. De vrienden sijn alle wel te pas ende doen hun gebiedenis, insonderheyt mijne huysvrau,[20] die de uwe bidt haere gegeven commissies in het werck te stellen ende haer behancksel ende lit des champs met den eersten gereet te willen doen maecken ende op Antwerpen te willen seynden. Brasser[21] is in Den Haege gearriveert, maer op eenen seer onbequaemen tijt, alsoo belle beauté, die hij alle sijn leven met sijne discoursen heeft geadmireert, op den 22 deser overleden is.

Ic sal eyndigen ende Godt bidden, mon frere, uwe E. sijne huysvrau ende ons allen te nemen in sijne heylige bewaering ende te verleenen een gelucksalich nieuwe jaer,

uE. dienstwillighe broeder,
J. van Reigersberg.

Wt Middelburg, desen laesten December 1624.

In de marge schreef Reigersberch: Dit can geschiet sijn omdat madame met haere suite daer sal commen.[22]

En: Desen heeft hij gecondemneert, sonder dat sij wisten dat hunne saeck in proces was, in het namplissement van 22000 pont steerlinckx.[23]

Adres: A monsieur/monsieur Grotius à Paris. 10 st.

In dorso schreef Grotius: 31 Dec. 1624 J. Reigersb.

936A. 1625. Aan Lodewijk XIII.[1]

19 Zie voor de verwikkelingen rond het schip 'L'espérance' *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 219 en 428.

20 Jacomina de Waert.

21 Joost Brasser, koopman te Amsterdam, of diens broer Govert Brasser, advocaat, diplomaat, vervolgens pensionaris te Delft en vanaf 1637 thesaurier-generaal van de Unie. Eerstgenoemde verbleef in december 1624 te 's-Gravenhage (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 187). Govert Brasser had in oktober 1624 een reis naar Parijs gemaakt en daar vermoedelijk ook Grotius bezocht; vgl. no. 923 (dl. II) en Schutte, *Repertorium* I, p. 191.

22 Deze notitie staat in de marge bij de opmerkingen over het garnizoen te Calais en het verbod op uitvoer van levensmiddelen en wapentuig naar de Zuidelijke Nederlanden. Met 'madame' wordt vermoedelijk de aanstaande bruid van kroonprins Karel bedoeld, Henriëtte Maria, zuster van Lodewijk XIII.

23 Deze notitie als aanvulling op de berichten over de Nederlandse 'Groenvaerders'.

1 Opdrachtbrief aan Lodewijk XIII, bijgenaamd 'Louis le Juste', in *De iure belli ac pacis*, Parijs 1625 etc. (*BG* nos. 565-618). Zie ook *Epist. ad Gallos*, Leipzig etc. 1684 (*BG* no. 1216), p. 421. Tekst gebaseerd op *BG* no. 617 (ed. De Kanter-van Hettinga Tromp), p. 1-3. Vgl. J.D.M.

Ludovico XIII, christianissimo Francorum et Navarrae regi Hugo Grotius.

Audet hic liber, regum eminentissime, tuum sibi augustum nomen inscribere, non sui, non auctoris, sed argumenti fiducia, pro iustitia quippe scriptus; quae virtus adeo tua est, ut inde tuis meritis et humani generis suffragio dignissimum tanto rege cognomen-

Cornelissen, ‘De opdracht van Hugo de Groot's *De iure belli ac pacis* aan Lodewijk XIII’, in: *De Gids* 109 (1946), dl. 1, p. 79-92. Zie voor de datering ook *infra*, n. 11.

tum acceperis, ut iam ubique Iusti appellatione non minus quam Ludovici noscaris. Speciosi Romanis ducibus videbantur ex Creta, Numidia, Africa, Asia, aliisque devictis gentibus tituli.[2] At quanto tuum illustrius, quo significaris nullius populi, nullius hominis, sed eius quod iniustum est et hostis ubique et victor semper?

Magnum putarunt Aegyptii reges, si patris hic, matris ille, fratrum amans alius dicerentur.[3] At quantulae hae partes sunt tui nominis, quod non ista tantum, sed quicquid pulchrum et honestum excogitari potest, ambitu suo complectitur? Iustus es, cum magni supra omne id quod dici potest regis patris tui[4] memoriam honoras ipsum imitando; Iustus, cum matrem optimam[5] revereris plus quam vel privati solent; Iustus, cum fratrem[6] modis omnibus, sed nulla re magis quam exemplo tuo instruis; Iustus, cum sorores summis matrimoniis ornas;[7] Iustus, cum sepultas prope leges revocas et quantum potes ruenti in peius saeculo temet opponis; Iustus, sed simul clemens, cum subditis, quos tuae bonitatis ignorantia ab officii limite transversos egerat, praeter peccandi licentiam nihil adimis, nec vim adfers animis circa divina diversum a te sentientibus; Iustus simulque misericors, cum oppressos populos, afflictos principes tua auctoritate relevas, nec fortunae nimium licere permittis.

Quae tua singularis beneficentia et in tantum Deo similis quantum humana natura patitur, me cogit ut in[8] hac quoque publica allocutione gratias tibi pro me privatim habeam. Nam quemadmodum caelestia sidera non tantum magnis mundi partibus se infundunt, sed ad singula animantia vim suam patiuntur descendere, ita tu, in terris benignissimum sidus, non contentus erigere principes, sublevare populos, mihi quoque in patria male habito et praesidium voluisti esse et solatium.

Accedit ad implendum iustitiae orbem post actiones publicas etiam privatae vitae tuae innocentia et puritas, digna quam non homines tantum, sed et aetheriae mentes admirentur. Nam quotus quisque de plebe infima, imo de ipsis illis qui a mundi consortio se absciderunt, ita se ab omnibus culpis immunem praestat ut tu, in ea positus fortuna quae innumeris peccandi illecebris undique obsidetur? Quantum vero hoc est inter negotia, in turba, in aula, inter tot tam diversa peccantium exempla id consequi quod aliis solitudo vix, saepe ne vix quidem, praestat? Hoc vero est non Iusti tantum, sed et Sancti nomen in hac ipsa vita mereri, quod maioribus tuis Carolo Magno et Ludovico[9] piorum consensus post obitum tribuit; hoc est esse non gentilitio, sed suo proprio iure Christianissimum.

Sed iustitiae cum pars nulla a te aliena sit, illa tamen quae circa libri huius materiam, id est circa belli pacisque consilia versatur, eo proprie tua est quo rex es, et quidem rex Francorum. Ingens hoc regnum tuum, quod per tanta tam felicium terrarum spatia in utrumque mare procurrit; sed maius hoc regno regnum est, quod regna aliena non concupiscis. Dignum hoc tua pietate, dignum isto fastigio non cuiusquam ius armis attentare, non veteres turbare fines, sed in bello pacis gerere negotium, nec incipere nisi hoc voto ut quam primum desinas. Quam vero pulchrum hoc, quam gloriosum, quam ipsi conscientiae laetum, ut si quando te Deus ad suum regnum, quod solum tuo melius est, vocaverit, audacter possis dicere: hunc ego a

2 De eretitels ‘Creticus’, ‘Numidicus’, ‘Africanus’, ‘Asiaticus’, etc.
3 Leden van de dynastie der Ptolemaeën, die van 323-30 v. Chr. over Egypte heerste, hadden bijnamen als Philadelphos, Philopator en Philometor.
4 Hendrik IV.
5 Maria de' Medici. De woorden ‘Iustus, cum matrem ... solent’ ontbreken in de edities uit 1631 (*BG* no. 567) en volgende jaren. Vgl. no. 1636A, n. 7.
6 Gaston(-Jean-Baptiste), hertog van Orléans.
7 Elisabeth was in 1615 gehuwd met Philips IV, Christine in 1619 met Vittorio Amadeo I van Savoye.
8 In de edities uit 1631 (*BG* no. 567) en volgende jaren ontbreekt het woord ‘in’.
9 Karel de Grote en Lodewijk de Heilige.

te gladium pro iustitiae tutela accepi, hunc tibi nullius temere fusi sanguinis reum purum insontemque reddo. Ita fiet, ut quas nos nunc regulas ex libris petimus, in posterum ex tuis actionibus tanquam ex perfectissimo exemplari petantur.

Quod ipsum cum sit maximum, plus tamen aliquid a te exigere audent christiano-

rum populi: ut scilicet exstinctis ubique armis pax sua non imperiis tantum, sed et ecclesiis te auctore redeat discatque nostra aetas arbitrium subire eius aetatis quam vera sinceraque fide christianam fuisse christiani omnes profitemur. Pertaesos discordiarum animos excitat in hanc spem recens contracta inter te et sapientissimum pacisque illius sanctae amantissimum Magnae Britanniae regem amicitia et auspicatissimo sororis tuae matrimonio federata.[10] Difficile negotium propter studia partium, gliscentibus in dies odiis inflammata, sed tantis regibus nihil dignum nisi quod difficile, nisi quod ab aliis omnibus desperatum.

Deus pacis, Deus iustitiae, rex iuste, rex pacifice, cum aliis bonis omnibus, tum hac etiam laude cumulet tuam suae proximam Maiestatem.

1625.[11]

940. 1625 januari 21. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Ick schrijve alleen om te beantwoorden den uwen van den IX[2] ...[3], dat is op den behoorlijcken tijt, wel is behandycht. Dat de onse ... bijwijlen traech werden bestelt, comt mijns oordeels door het winter ... nachten ende groote stormen, daerdoor de schepen duckmael niet connen ... Wij bevinden de Haegsche brieven wt die oorsaecke altemet acht ende ... out sijn. Op Hollant gaen de boden van Antwerpen meest te lande. D(ese winter) hebben wij extraordinarie veel ende geweldyge stormen gehadt, meest altijt we(ste)- ende zuytweste winden, tot groote schade van beyde de compangiën, Oost- ende Westindische. Die van Oost-Indiën hebben in het Exel[4] drie weecken (ge)leden een schoon schip, dat wt meende te seylen naer Batavia, verloren, groot tusschen de vijff-, seshondert last; het volck ende gelt is gebercht. Den Admirael ende Vice-admirael van West-Indiën[5] sijn beyde seer beschadycht hier voor Rammekens[6] gecommen, alwaer sij met den contrariënwint werden gehouden. De reste van de vloote heeft soo hier soo daer de havenen ende reën van Engelant moeten kiesen, soodat se seer is verstroyt. Onse astrologi meenen dat wij vandage (of)te morgen vorst, consequentelijck veranderynge van wint mogen hoopen; dat seer te wenschen staet, want te vreesen is dat die van de Baya[7] secours van doene sullen hebben, alsoo naer gissynge haer provisie verde gaet ende hier wt der zee tijdinge comt dat de Portugeesche schepen wtgeloopen sijn ende de

10 De huwelijksplechtigheid van Henriëtte Maria en Karel I van Engeland vond plaats op zondag 11 mei 1625 (*CSP Ven. 1625-1626*, p. 35 en 44).

11 Het jaartal voor het eerst toegevoegd in de editie 1646 (*BG* no. 572). Deze dedicatie was op 28 maart 1625 voltooid en door 'vrunden' van Grotius goedgekeurd; zie nos. 959 en 963 (dl. II).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, hs. no. 1703: 5, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 12-15 (no. 940 (dl. II)). In de bijlage een brief (eigenh. oorspr.) van Nicolaes van Reigersberch aan Maria van Reigersberch, dd. 21 januari 1625, op hetzelfde blad bijgeschreven. Gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, Leiden 1902, p. 290-291.

2 De laatste overgeleverde brief van Grotius aan Nicolaes van Reigersberch dateert van 29 november 1624; no. 934 (dl. II).

3 Tekstverlies van ongeveer zestien woorden als gevolg van een afgescheurde rechterbovenkant.

4 Wellicht wordt met het Exel gedoeld op het Gat-van-Texel. Vgl. no. 1184 (dl. III) en A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* XI, p. 113.

5 De schepen onder bevel van de admiraal en de vice-admiraal van de vloot der Westindische Compagnie.

6 Rammekens was een rede met een fort aan de zuidkust van Walcheren (A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* IX, p. 355).

7 Baya, Bahia (tegenw. Salvador, Brazilië).

Spaense oock wt souden loopen. Godt wil de arme luden die daer sijn courage ende hulpe geven.

Mansvelts[8] volck leyt oock noch voor Rammekens, hebben over de thien, elff weecken schepe gelegen, sijn seer gematteert,[9] sterven veele. De coopluden hebben tijdingen dat tot Calis tweedusent paerden sijn geweest, maer dat se wederom dieper in het lant sijn getrocken. Andere seggen dat se daer sullen werden gescheept ende herrewaerts gebracht. Die dat meenen sijn van opinie dat al het volck wt Engelant hier oock sal commen.[10] Mijn oordeel staet om verscheyde consideratiën stille. Dat is seecker, dat hier seshondertdusent guldens vannieuws bij de provintiën is geconsenteert, tweehondertdusent promptelijck ende de reste binnen corten tijt, tot lichtynge ende betalynge van tweedusent lichte paerden, vijffdusent voetknechten, te gebruicken tot het ontset van Breda;[11] bij wat middel gisse ick bijnaer, maer durve het geen brieven vertrouwen, alsoo daer te veel aen gelegen is. De desseinen sijn groot; Godt wil die segenen. Het oorlooch wert nu soo gevoert, dat het niet lange sal connen duiren.

Breda is noch voor lange versien; men heeft vannieuws een reveue gedaen, ende is meer provisie gevonden in de husen van de affgestorven als hadden aengegeven. Men twijfelt niet ofte de stadt kan het noch wel ses maenden houden. Sij hebben boven haer cooren, honynck, olye ende stockvis noch eenyge koyen ende wel sevenhondert paerden. Voor de paerden is noch drie maenden voeder; als dat ontbreeckt sullen die slachten ende souten. De borgerije is wel eendrachtych ende gemoet. De soldaten werden wel betaelt. Het opstoppen van de riviere doet noch niet veel mirackels. Desen morgen sijn hier overloopers gecommen, seggen de quartieren van den viant drooge sijn, dat den marquys twee hooge baterijen hadde gemaeckt ende in de stadt seer schoot. Voor eenyge dagen hadden sij een baterije aen de riviere, daermede sij de schotdeuren, daermede die van de stadt het water butensluiten, beschoten ende hadden die soo geraeckt dat in de sta(dt groot)e vreese was van overloop van water. Dan hebben dat met een dam be(let) ...[12] ende met een contrari baterie des viants baterije omverde ge... Men heeft geseyt den viant den dijck van de Swaluwe[13] doorgesteecken ... om daerdoor het water dat de onse opstopten te exonereren ... en is niet aen. Men seyt noch dat den viant arbeyt het ... leyden. Yet seeckers connen wij niet weten, alsoo seer weinych tijdingen ... (Gecom)mitteerde Raden commen, ende men in Hollant oock weinych weet ... (p)asseert, soodat men daer weinych met kennisse kan seggen.

Hetghene ... gelieft te weten van onse troupes heeft mijn broeder aengenomen te versorgen.[14] (Het) affsterven van Caron,[15] de pretendenten tot sijn plaetse heeft

8 Van Staatse subsidies voorzien, kreeg condottiere Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera, een belangrijke rol toebedeeld in de pogingen Breda van de Spaanse legers te ontzetten.

9 Afgemat, geteisterd (*WNT* IX, kol. 321).

10 De Engelse koning had Mansfeld toegestaan in zijn land troepen te werven (*CSP Ven. 1623-1625*, passim en vooral p. 541).

11 Breda werd van 27 augustus 1624 tot 5 juni 1625 belegerd door de Spanjaarden onder leiding van markies Ambrosius Spinola.

12 Tekstverlies van tien tot twaalf woorden door een afgescheurde hoek.

13 Bedoeld wordt de inmiddels verdwenen rivier de Zwaluwe. Zie A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* XIII, p. 1260-1261; S.A. Vosters, *Het beleg van Breda in het wereldnieuws*, Delft 1987, p. 40, met vermelding van een vergeefse poging van Spinola om de Zwaluwerdijk door te steken (januari 1625).

14 Reigersberch verwijst hier naar de nieuwsvoorziening door zijn broer Johan, maar diens brieven zijn, evenals die van Nicolaes, onvolledig overgeleverd.

15 Noël de Caron, heer van Schonewalle, ambassadeur aan het Engelse hof, was op 1/11 december 1624 overleden (Schutte, *Repertorium* I, p. 87-89; vgl. no. 936, in dit supplementdeel).

uE. misschien verstaen. (W)itsen,[16] bij Hollant voorgeslagen, presenteerde de charge te aenvaer-

16 Jonas Cornelisz. Witsen (1566-1626), in de periode 1619-1624 herhaaldelijk burgemeester van Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 239-241). Witsen nam in mei 1625 zitting in de Raad van State. Zijn zoon Cornelio (1595 - ca. 1631) werd bij resolutie van 9 juli 1625 benoemd tot hoofdconsul voor Aleppo, Syrië, Palestina en Cyprus (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 452; Schutte, *Repertorium* I, p. 350).

den, mits dat hij die moede sijnde, sijn soon daermede soude mogen versien. Vosberge[17] werdt bij sijn Exc.[tie] daertoe gerecommandeert; heeft in sijn faveur aen die van Zeelant geschreven, die oock Mannemaecker[18] ende Schotte[19] deputeerden, met last om hem vanwegen die van Zeelant daertoe te helpen. Den pensionaris Pauw[20] dede oock devoir.

Desen morgen ontfangen tijdinge dat Joachimi den ambassade heeft geëmporteert ende eerstdaechs derrewaerts reyst.[21] Wat den wagenmeester Doublet[22] daer is overcommen sal uE. daer best hebben gehoort. Men weet hier niet off hij bij den ambassadeur van Vlaenderen gehouden wert ofte ergens is vermoort. Langerack[23] schrijft dat den ambassadeur, daechs naer Doublet is g(e)mist, bij den conynck is wesen expostuleren. Men gist off se met tourmenten yet wt D(ou)blet hebben connen trecken, dat haer van Mansvelt[s] desseins verder soude verclaren.

Broeder Campe[24] heb ick uE. schrijvens noch niet gecommuniceert, alsoo hij tot Vlissingen ter bruloft is, dan is heel genegen sijn soon uE. tegens Paesschen toe te senden om daer in humanioribus litteris, philosophia et studii iuris rudimentis eenygen tijt te besteden, dan voorts naer Bourges te reysen om daer te studeren. De onseeckerheyt, daer uE. van schrijft, beken ick, is fascheux; hoope uE. alles te boven sult commen. Geloof dat het hier vrij een becommerden tijt is; mogen wij den staet behouden, wij sullen sonder twijfel onse particuliere swarycheden wel te boven commen. Men seyt prins Henderic in Den Hage is ende eerstdaechs sonder eenyge solemniteyt sal trouwen.[25] Dit is hetghene hier te rapen is. Ick hoope veranderynge van wint ons haest meerder occasie geven sal.

Mijn gebiedenisse aen alle de vrienden aldaer.

Desen XXI Januari 1625.

Adres: A monsieur/(mo)nsieur Grotius, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 26 [*sic*] Jan. 1625 N. Reigersb.

17 Caspar van Vosbergen, raadsheer in de Hoge Raad.
18 Adriaen de Manmaker, vertegenwoordiger van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland.
19 De Middelburgse magistraat Jacob Simonsz. Schotte.
20 Adriaen Pauw, pensionaris van Amsterdam van 1611 tot 1627.
21 Albert Joachimi, heer van Oostende en Hoedekenskerke, ontving zijn benoeming tot ordinaris ambassadeur in Groot-Brittannië op 17 januari 1625 (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 231; Schutte, *Repertorium* I, p. 89-94).
22 François Doublet, wagenmeester, verwisselde de woning van de Staatse gezant in Parijs met die van de vertegenwoordiger van de Spaanse Nederlanden. Zijn optreden wekte de verdenking dat hij zich had laten omkopen. Zie voor de kwestie ook Rogge, *Br. van N. v. Reigersb*., p. 14-15, n. 5 en 6; nos. 939, 941, 943 en 944 (dl. II), en *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 229. In deze periode diende Henri de Vicq († 1651), heer van Meulevelt, als resident van aartshertogin Isabella te Parijs (*BNB* XXVI, kol. 717; L.P. Gachard, *Histoire politique et diplomatique de Pierre-Paul Rubens*, p. 29-30 en 270-271) (Met dank aan Marcus de Schepper).
23 Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak, was Staats gezant in Parijs (Schutte, *Repertorium* I, p. 8-9).
24 Jacob Campe, sedert 1620 weduwnaar van een zuster van Maria van Reigersberch, Martha, was burgemeester van Veere (H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 3). Zijn zoons Jacob en Maximiliaan bezochten Parijs in de jaren 1625-1628.
25 Frederik Hendrik trouwde op 4 april 1625 met Amalia van Solms; het huwelijkscontract was op 30 maart opgemaakt. Vgl. J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje*, p. 73.

Bijlage:

Nicolaes van Reigersberch aan Maria van Reigersberch, 21 januari 1625

Seer lieve suster,

UE. ongeval ende indispositie is mij leet; hoope uE. ende uwer kinderen volcommen goede dispositie. De vrienden verlangen naer het koffer, ende m(och)t met lange beyden eyndelynge wel onderwege blijven. Nichte Pieternelle[26] is vandage tot Vlissyngen te bruloft; soude haer tabbaert haer wel hebben gecommen. Wij hebben ons al t'samen verexcuseert. Broeder David[27] begeert voor desen tijt niet als een paer cousebanden ende roosen gelijck men nu draecht; sent mij oock een paer roosen. De hoosen bij uE. vermist sijn onder hem, sal die houden. Nichte Pieternelles moffel is thuis commen, maer weet niet hoe, alsoo sij sonder brieff over acht dagen daer ten huise is gebracht.

Wt hetghene ick aen mijn broeder[28] schrijve sal uE. sien off die alles gedaen hebben om wel te staen haer contentement wel hebben. Het is mij leet dat de veersen niet willen vloien; ick weet wel dat die met lust moeten werden gemaeckt, maer ick weet oock dat mijn broeder veel op sijnselven pleech te vermogen. Laet mij eens weten off ick yet hebbe te verwachten, want sou der yet commen, most niet lange beyden, alsoo ick selffs eens naer Amst[erdam] sal moeten om te sien wat van die vallen willen, daer uE. van wil w(e)ten. Den man heeft geen quaden sin daertoe, maer bidde uE. nergens van en wete, want die saecke mij wert vertrout. UE. sal wel doen ende bij gelegentheyt die vrienden eens met uwe brieven besoucken. Alle de onse varen, Godt loff, seer wel ende doen beneven mij haer gebiedenisse.

Met haest. Desen XXI Januari 1625.

942A. 1625 januari 27. Van J. de Groot.[1]

Ξὺν Θεῷ τῷ παντοκράτορι.

Salve, fili, cum uxore et liberis omnibusque isthic amicis ab nobis hic omnibus.

Primo omnium rationem tibi reddam scriptionis nostrae. Frater praeterita proxime septimana scripsit,[2] non ego, etenim literas suas Hagae clausas ad me miserat, itaque nesciebam an quid praeterea scribendum foret. Nunc ille non scribit, ut qui nudiustertius Lugdunum rerum illic tuarum curandarum profectus est. Rem gratam facis, quod nos certiores reddis rerum Mansveldicarum eorumque quae apud vos geruntur.[3]

26 Petronella Campe, dochter van Jacob Campe en Martha van Reigersberch (H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 165).
27 David van Reigersberch.
28 Grotius.
1 Hs. Leiden, UB, Pap. 3, eigenh. oorspr. Grotius bevestigde de ontvangst van deze brief in no. 946 (dl. II).
2 Deze brief van Willem de Groot is niet bewaard gebleven.
3 Jan de Groot reageerde op no. 939 (dl. II), dd. 17 januari 1625, waarin Grotius onder meer over de onderhandelingen van Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo et Buttigliera, met de Engelse koning berichtte.

Intellexisti antehac Pynaquerum ambire legationem Africanam.[4] Qui illic est Caesar nomine[5] nihil minus vult quam successorem, itaque iamdudum per amicos hoc egit,

4 Cornelis Pijnacker (1570-1645), in de jaren 1622 en 1623 orateur in Algiers en Tunis, werd in januari 1625 opnieuw in dezelfde functie benoemd (no. 6317 (dl. XIV); Schutte, *Repertorium* I, p. 374-375).

5 Wijnand (de) Keyser, consul te Algiers en Tunis in de periode 1616-1627.

ne Pinaquerus illuc mittatur.[6] Inter alios Carolus nomine Gelder et Manrico, cognatus eius Ma[n]riconis, qui quondam Dubletio patri[7] cohabitavit, ad illum ultro citroque scribere literasque commutare. Earum aliquas intercessit Pynaquerus, quibus continebatur favorem et amicitiam procerum hic pecunia emendam. Retulit hoc Ordinibus, ideoque uterque eorum detentus iussusque - etiam cum minis - indicare quinam illi ex Ordinibus sint quibus munera destinassent. Negarunt particulariter scire, sed in genere tantum id nuntiasse.[8]

Si quid certius de Dubletio[9] apud vos desiderato intellexeris, rogo scribas. Etenim metuo ipsi Hispanica tormenta. De clave quae ab affinibus promissa erat, nihildum intelleximus. Spinola[10] dum videt tarde admodum procedere, ut Bredam fame aliave inopia ad deditionem adigant‹ur›, praeterita septimana maiorem quam antehac vim adhibuit, frustra. Speramus sponsionem quam Isabellae[11] fecit in fumum et ventos resolutum iri.

Nos favore boni Numinis valemus excepta cognata Debiaea,[12] quae antiquum obtinet.[13] Velim mihi per singulas partes explicari malum Petri nostri.[14] Certe mater[15] nuper ischiatica passione correpta, ut vel baculo innixa vix incederet; remediis Masolandicis[16] tantum non restituta est. Et sunt hic alii plures qui aliquod nomen decusque gerant.[17] Commendo semper in sacculo femorali gerat nuces myristicas[18] tres. Mirum enim quantum roboris istis partibus addant. Sumptus exiguus est, neque enim exigitur ut mutentur, sed semper iidem manent. Et vero non video quid nocere possint. Habet et Masolandius balsamum praestantissimum istis partibus roborandis, sed interest ipsum malum perfecte resciri.

Doleo editionem operis de Iure pacis ac belli[19] tardius procedere, etenim amicis in superiore Germania iam nunc pollicitus sum proximis nundinis Francofurtensibus habitum iri. Nisi ita sit, recantandum erit. Iidem conqueruntur Apologeticum[20] in Germania non reperiri, nec audeo secundam editionem promittere:

6 Pijnacker wist beslag te leggen op een brief van Carl van Gelder, agent van de Directeuren van de Levantse handel in Den Haag, aan De Keyser, dd. 26 december 1624. Hierin meldde Van Gelder dat hij samen met Jan Manriques (Manrico), oud-secretaris van De Keyser, diens zaak op zo'n manier had aanbevolen dat Pijnacker zijn doel niet zou bereiken (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 230-231; K. Heeringa, *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel* I (1590-1660), p. 946-949). Zie voor de familie Manrique (de Lara) E. van Weel in *Ned. Leeuw* 91 (1974), kol. 76-92 en 92 (1975), kol. 375-381.

7 Wellicht Philips Doubleth († 1612), ontvanger-generaal der Unie en vader van negentien kinderen (Rogge, *Brieven Wtenbogaert* I, p. 269-270).

8 Op 28 januari 1625 zouden Van Gelder en Manriques tegen betaling van een boete in vrijheid gesteld worden (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 242).

9 De wagenmeester François Doublet.

10 Ambrosius Spinola.

11 Isabella, aartshertogin van Oostenrijk, landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden. Spinola had haar beloofd Breda nog in januari te zullen innemen.

12 Maria van Almonde, de vrouw van Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie.

13 Vgl. Plautus, *Mostellaria* 789 en Terentius, *Andria* 817.

14 Pieter de Groot.

15 Aeltje de Groot-Van Overschie.

16 De recepten van dokter Maesland (Mosalandius), een arts in Den Haag of Delft; zie nos. 929 en 932 (dl. II).

17 Vergilius, *Aeneis* 2, 89-90; vgl. Scribonius Largus, *Compositiones*, Epistula dedicatoria 5 (ed. S. Sconocchia, Leipzig (Teubner) 1983, p. 2): ‘nomen decusque medicinae’.

18 ‘nuces myristicae’, muskaatnoten.

19 *BG* no. 565.

20 *BG* no. 880. In 1629 verscheen te Heidelberg een herdruk van de Latijnse vertaling van Grotius' *Verantwoordingh* (*BG* no. 881).

Forte satis semel indultum patriaeque tuisque.[21]

21 De herkomst van deze hexameter heb ik niet kunnen vaststellen. Wellicht was Jan de Groot zelf de auteur.

Losecatius[22] ad Bredam in hostem fulminat. Audimus hic magis magisque tonitrua, quae dicuntur esse ex Breda, in et ad Bredam. Credo illum hoc agere, ne nos hic tonitruum suorum ignari simus. Locus eius ad Rosendaliam, ubi absente principe comes Ernestus[23] imperat. Duro nodo durus iis illic inveniendus cuneus.[24] Prata atque arva apud hostem stagnare dicuntur quatuor pedes et quod excurrit.

Deus Optimus Maximus vobis nobisque omnibus largiatur quae novit esse in salutem,

tuus ut mereris pater,
Jan de Groot.

Delphis patriis, 27 Ianuarii 1625, st[ylo] novo.

Mater literas Corneliae neptis[25] accepit. Spondet rescriptionem. Speramus esculenta iam acceperis, sed metuo ne libamenta mea tanto iam tempore corrupta sint.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius à Paris.
Bovenaan de brief schreef Jan de Groot: No. 19.
In dorso schreef Grotius: 27 Ian. 1624 [*sic*] J./W. de Groot.

944. 1625 januari 30. Aan N. van Reigersberch.[1]

De uwe van den XIIII[en] ...

22 Frederik van Losecaat (1583-1669), echtgenoot van Grotius' zuster Adriana de Groot.
23 Ernst Casimir, graaf van Nassau.
24 Otto, *Die Sprichwörter*, p. 102.
25 Cornelia de Groot (1611-1687).
1 Hs. Amsterdam, UB, H 6e, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 944 (dl. II). De bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 118-119, bevindt zich op hetzelfde blad.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [30 januari 1625]

Mon frere,
't Is mij leedt dat de vrienden zoozeer naer haer goedt verlangen. Ick hebbe uE. voordesen gheschreven dat ick zeer langh aen een quaedt been gheseten hebbe. Ick versekere uE. ende de aendere die der bij geïnterreseert zijn, dat mijn eerste wtgaen gheweest is om stoffen te koepen. UE. weet alles te Paris wel te crigen is, dan niet zoo wel als men meendt, tenzij dat men veel bekoght wilt zijn. Die de waerde voor alles wilt geven kan wel drie boedtschapen op een naermiddach doen, en rekendt eens hoeveel dat ick er hebbe. Ick ve[r]sekere uE. dat ick wel drie daegen ghelaten hebbe alleen om dammast voor mijn susters behangsel te koepen, dan gheloove dat ick het schoenste ghekogh hebbe datter in Paris is. Dan hebbe mijn kommissie al wat te buten ghegaen, dan hoope dat de stoffe zoo wel behagen sal dat ick geen ondanck en sal hebben. Ick wil altijdt dat wel seggen dat ick voor mijnselve zooveel moite niet neemen en zoude. Alles sal binnen vier ofte vijf daegen ghemackt zijn. Hier is een boode ghenaemdt Jan van Leiden, die binnen thien ofte twalf daegen meendt te vertrecken naer Diepen ofte Kalis;[2] bijaldyen dat men meendt datter eenigh perickel van Mansveldts volck[3] is sal het door hem over zee zenden. Dan de zee en is meede niet als te veil alsoo der onlans veel scheepen ghenomen zijn. Ick sal aen de

2 Dieppe of Calais.
3 De troepen van condottiere Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.

koopluden doen vernemen of zij haer goedt noch over landt zenden, en bijaldyen zij het haere noch betrouwen zoo en behouven wij geen swarigheyt te maecken. Ick sal der zoo wel op letten als mogelijck is. Wat mijn geldt belangt, sal met den eersten ghetrocken werden. Wilt eens aen suster Bloncke[4] zeggen dat ick haer bidde dat bijaldyen mijn gaeren noch niet gheweven en is, dat het met den eersten magh gheschieden.

Hiermede sal ick er wtscheiden en zeggen goeden nacht. Groedt alle de vrienden en vaerdt wel. Mij dunckt dat die vriaeige al wel voortga[e]dt, ick hoer dat de Bie[5] zijn best zeer doet. Nicht de Bie[6] heeft mij gheschreven dat het met haer moeder zeer qualijck is.[7] Ick sal blijven

uE. suster en dieneresse,
Marie Reigersberch.

(S)chrift[8] of suster Reigersberch[9] (n)och zoo qualijck slaeght (en) oft ick noch zoo wel in (El)isabedts[10] gratie stae als voor(des)en, en hoe het met haer (ko)eckbouck al gaedt. Zeght dat (ic)k haer heb doen groeten.

947. 1625 februari 18. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Ick neme uwe excusen garen aen. Maer het is mij leet dat uE. soodanyg(e) moet gebruicken. Soo uE. niet tijdelijck sulcke becommeryngen van u en weert, souden licht veroorsaecken meerder quaet. Het gepasseerde is niet te remediëren als met het tegenwoordyge in de beste vouwe te slaen; ende uE., met courage ende lust gebruickende de groote gaven die in u sijn, hebt naer den ordinaris cours van natuire noch tijt genouch over om de verlooren jaren ende geleden schade met het toecommende te compenseren. Soolange uE. daer is, ende naer de saecken hier loopen weet ick niet waer uE. voor desen tijt beter wesen mach, sal het groote winste sijn buten schade te blijven. Het pensioen volgende ende het uwe te boven leggende, sullen goede conquesten sijn. Ick weet de betalyngen daer traech ende onseecker sijn. Maer wie wil ons oock van onsen staet verseeckeren; ende mijns oordeels sult

4 Suzanna van Reigersberch, weduwe van de in 1622 overleden Anthonie Bloncke, raad en burgemeester van Veere.
5 Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie. Kennelijk was hij betrokken bij de pogingen voor Nicolaes van Reigersberch een geschikte huwelijkskandidate te vinden. Zie no. 933 (dl. II) en H.C. Rogge, *o.c.*, p. 110-111.
6 De Bie's echtgenote Maria van Almonde.
7 De moeder van de thesaurier-generaal der Unie, Joris Dircksz. de Bie, heette Theodora (Dirckje) Cornelisdr. Sorrighen (van Broeckhuysen); vgl. no. 951 n. 20, in dit supplementdeel.
8 Tekstverlies door een afgescheurde hoek.
9 Rogge veronderstelt dat hier bedoeld is Martha van Reigersberch, echtgenote van Jacob Campe, burgemeester van Veere, maar volgens een andere opgave zou deze Martha reeds in 1620 gestorven zijn; bedoelde Maria wellicht zichzelf? Zie no. 1242 (dl. III), p. 271 n. 9, en H.C. Rogge, *o.c.*, p. 3 en 61.
10 Deze Elisabeth was vermoedelijk een dochter van Jacob Campe (no. 1281 (dl. III)).
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, hs. no. 1703: 6, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 15-20 (no. 947 (dl. II)). Twee berichten in deze brief worden door Reigersberch gecorrigeerd in no. 957 (n. 3 en 4), in dit supplementdeel.

altijt fauteurs vinden die voor u sullen sorgen. Den tijt sal leeren. Ende hoe het met onsen staet oock affloopt, kont nergens meerder faveur verwachten als daer is te vinden. Verachteren onse saecken, soo sullen de oogen alleen op die croone vallen. Blijven wij in state, het sal principalijck door hulpe van dat rijck moeten commen;

sulckx dat sij, genegen sijnde om yet voor u te willen ende uE. geraden vindende om yet te laten doen, altijt met vrucht sullen connen tenteren.

Dat de intentiën van de luden aldaer in alles met de uwe niet en accorderen, is niet vremt; wij, die hier sijn, moeten veel hooren, lijden ende sien, dat ons oock niet licht en valt. Particuliere voordeelen die tegens het gemoet niet en sijn, langer om consideratie van eenych corpus ofte lichaem te versuimen is mijns oordeels ongeraden. Soolange het tijt was heeft uE. gedaen dat te doen stont, ende wie heeft oyt eenych resentiment van uwe swarycheden getoont? Het comt ongelegen een onderdruckte partije, die haerselven noyt heeft geholpen, het hooft boven te willen houden. Resource die sij wt haerselven sal nemen, sie ick geen, de leste conspiratie[2] heeft die te seer geswackt. Dat yemant, de macht crijgende, die soude ophelpen, waer tegens reden van staet, ende is oock buten apparentie. Dat te tenteren soude wederom met peryckel van sijn credyt te ruïneren moeten geschieden. Ende niemant die voorsichtych is sal hem tweemael aen eenen steen stooten. De saecken hebben die ploye genomen ende sullen met der tijt ende versterff van veele vaster daerin werden gestelt. Het is lichter sich te vougen tot yet dat and(eren hebben) gedaen als selffs te doe(n). Heeft uE. voor andere gesorcht, het is tijt dat uE. voor sijnselven sorge ende alles wat voor uE. eerlijck ende dienstych is wt insichten van de remonstranten niet en late. Doch dat houft niet verhaest, soolange uE. daer beter middel siet.

Soo de naturalisatie het employ alleen beleth, ick en weet niet warom uE. die niet sout versoucken; restitutio natalium kan, als het tijt is, vercregen werden,[3] maer op een onseecker [employ][4] waer heel ondienstych. Geen voordeel kan soo groot sijn, dat met veranderynge van religie behoort te werden gesocht. Den voorslach van monsieur Le Bret[5] aen den cancellier[6] ende sijne Ed. toestemmynge gheeft mij hoope dat uE. sonder ander formaliteyt soude connen werden gebruickt; dat waer best ende soude uE. hier vrij considerabelder maecken. Den tijt ende hantise,[7] die andere neempt, sal uE. meer ende meer geven. Het insicht van die de saecken daer wel meenen is seer goet, voor sooveel sij oordeelen dat alle dissentiën Spaengen verstercken. Wenste te weten wie die sijn dewelcke de saecken van ons lant soo behartygen, ende op wat fondament sij gaen, om te connen oordeelen off sij vaste maximes hebben die apparent sijn te duiren.

De comste van Mansvelt[8] ende sijne troupes verwecken hier sonderlynge gunste tot sijne Majesteyt ende meerd(er) affkeer van den conynck van Engelant. Vranckerijck heeft alleen den danck van dit werck ende Engelant den ondanck, wien alleen wert geweten dat se dese landen geen meerder dienst en sullen doen, dat is geen diversie en hebben gemaeckt. Men gist Mansvelt sterck is thiendusent Engelsen, vierdusent Duitschen; tweehondert ruyters, die à l'amble ten strijde sullen gaen, commen gemonteert op tellen.[9] Het is apparent dat Mansvelt sijn vertreck wt

2 De samenzwering tegen prins Maurits in het voorjaar van 1623.
3 De woorden ‘restitutio natalium ... vercregen werden’ staan in de marge.
4 Deze lezing is onzeker; misschien bedoelde Reigersberch: ‘op een onseecker [voet]’.
5 De lezing van deze naam is onzeker. Een ‘monsieur Le Bret’ werd in Grotius' kennissenkring niet geïdentificeerd. Wellicht gaat het om de jurist Cardin Le Bret (1558-1655), seigneur de Flacourt, sinds 1604 advocaat-generaal in het Parijse parlement, vervolgens conseiller d'Etat ordinaire, en eerste president in het parlement van Metz (M. Popoff, *Prosopographie des gens du Parlement de Paris (1266-1753)*, p. 376-377 en 960). Of schreef Reigersberch ‘monsieur le Cret’ en is bedoeld 'Cret[ensis] (François van Aerssen)?
6 Etienne d'Aligre (1559-1635), zegelbewaarder, en sinds oktober 1624 kanselier van Frankrijk.
7 ‘hantise’, regelmatige omgang (A. Furetière, *Dictionaire universel* II).
8 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.
9 ‘tellen’, telgangers (*WNT* XVI, kol. 1388); ‘à l'amble’, in telgang.

Engelant heeft verhaest wt vreese van alteratie van den conynckx resolutie. Sijn maer een nacht onderwege geweest, hebben gebreck gehadt van broot, bier, water ende voer voor de paerden. Dat is oorsaecke dat de sorge[10] van den conynck van Vranckerijck hier verder clynckt, alsoo tot onderhout van de troupes van

10 Het handschrift is onduidelijk. Wellicht moet hier ‘sage’ gelezen worden.

Calis hier aengecommen sijn tweehondertdusent brooden ende seshondert tonnen biers, veel caesen. Die sijne Majesteyt plegen te vloucken, beginnen hem nu met volle monden te segenen. De infanterie is alle verscheept ende met Mansvelt naer Hollant getrocken; men meent sij eenyge dagen tot verversynge in garnisoen sullen werden geleyt. Sijne Majesteyt laet alles ter dispositie van sijn Excellentie om die te gebruicken daer hij dienstych oordeelen sal. Vorst Christiaen[11] wert van Calis met de ruyterije alle uire verwacht. Men meent alle dit volck tot ontset van Breda vooreerst sal werden geëmployeert.

De ordinaris compangiën hebben last haer tegens den eersten Maert compleet te houden. Men rekent sijn Excellentie tegens dien tijt te velde sal gaen ende boven het nieuwe secours nieuwe extraordinaire lichtyngen van sevendusent man; sal boven het volck van het voorleden jaer tnegentych compangiën van het ordinaris volck meer te velde brengen. De opiniën sijn verscheyden: somyge meenen dat hij hem sal gaen camperen tusschen den viants leger ende Antwerpen om haer alle toevoer te benemen; somyge meenen hij een dobbelen slach sal slaen ende boven het ontset Antwerpen off Den Bosch belegeren. Antwerpen soude best sijn, maer heeft de meeste difficulteyt, alsoo sonder het doorsteecken van de dijcken van Vlaenderen de stat niet kan werden beslooten ende den viant seer sterck is in het lant van Waes, daer wij niet als over water connen commen. Den Bosch is te lande approchabel ende wert geseyt seer onversien van vivres, alsoo prince Henderic[12] wt de Langestraete alle toevoer heeft beleth. Den viant maeckt seer groote apparaten; licht ende crijcht veel volck.

Men schrijft mij wt Den Hage dat thiendusent voetknechten, tweedusent van Tilly's ruyteren[13] al over eenyge dage te Dousburch waer[en] aengecommen. Aen macht sal het hem niet ontbreeckt [*sic*], maer de vourage voor sijn ruyterie sal hij in het voorjaer qualijck connen becommen; van het voorleden jaer is in Brabant niet over. Het ruychvoer[14] met wagenen te brengen voor soo groote troupes heeft groote difficulteyt. Van dese sijde is groote provisie van vourage gekocht, twaelffduisent last haver, vierdusent voer hoy, ende sal met schepen ter naestgelegen plaetse werden gebracht ende aen de ruiters verkocht.

De Oost- ende Westindysche schepen liggen noch door contrari wint voor Rammekens.[15] Men hout hier oock seecker dat de vlote van Portugael wt is, maer die van Cas[t]iliën is noch niet vertrocken; d'opinie is dat de Portugesen alleen sullen de resterende plaetsen als Farnumbouck ende Rio de Jenero in Brasil versien, sonder yet voorders te tenteren; hebben in haer heele vloote over vijff schepen van gewelt niet.

De twintych schepen, ten versoucke van sijne Majesteyt geëquipeert, sullen tegens halff (Maer)t veerdych sijn. Hauttain gaet daermede als admirael.[16] Men seyt sij last sullen hebben Soubize[17] te soucken ende te vermeesteren. Hij heeft sijn tijt seer qualijc(k) ... ende we(rdt) ...[18] niet jegenstaende de consideratie van sijn religie

11 Christian (1599-1626), hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt (*NDB* III, p. 225-226), generaal van Mansfelds ruiterij.
12 Frederik Hendrik.
13 De ruiterij van Johan T'Serclaes, graaf van Tilly.
14 'ruychvoer', hooi en stro (*WNT* XIII, kol. 1641).
15 Rammekens, een rede met een fort aan de zuidkust van Walcheren.
16 Willem de Soete, gezegd Haultain, luitenant-admiraal van Zeeland, zou het commando voeren over twintig schepen met als bestemming de Middellandse Zee (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 207-208; J.G.S.J. van Maarseveen, 'De Republiek en Frankrijk in het begin van de 17de eeuw ...', in: *Spiegel der Historie* 4 (1969-1971), no. 12, p.457).
17 De hugenotenleider Benjamin de Rohan (1583-1642), hertog van Soubise.
18 Er zijn enkele woorden uitgewist.

bij de hevychste selffs gecondemmeert. Den conynck van Groot-Bretainge blijft noch heel t'onvreden op de bewinthebbers van Oost-Indiën, begeert de autheurs van de executie in Ambona hem werden gelevert.[19] Hem is nu gepresenteert daer men meent hij mede tevreden behoort te sijn, te weten, dat men die sal ontbieden; interim fiet aliquid.

19 De Engelse koning beklaagde zich over het optreden van vertegenwoordigers der Verenigde Oostindische Compagnie in Ambon in 1623.

In Hollant sijn de Staten vergadert, ende sal daer van de tweehondertsten pennynck werden gesproocken. Joachimi[20] heeft willen schijnen de ambassade, die hij hadde gesolliciteert, te excuseren; liep peryckel dat sijn excuses aengenomen souden sijn geweest, dan alsoo eenyge steden rapport namen, heeft die des anderendaechs geacceptcert. Pauw[21] is tot Amsterdam gepreterieert, Bas gecontinueert, Neck, Gerrit Jaeb [*sic*] Witse ende Boom[22] vannieuws tot burgemeesters gekoren. Van vijff nieuwe vroetschappen hebben drie die ick voor moderaet kenne, gekoren. Ick heb aen Poppe[23] een confident vrient verloren; meene haest te sien off ick yemant anders weder in de plaetse crijgen kan.

Sal uE. naeste brieven in Den Hage vinden, met ordre wat uE. daer wilt hebben gedaen. Voor de correspondentie sal ick sorgen. Tegens halff Meert sult gelieven naer Amsterdam te schrijven aen s[eigneu]r Antoni Koeler ten huise van s[eigneu]r Laurens Cousaert.[24] Diene van alles dan te weten om mij daermede te behelpen; ende uE. en ontbreeckt geen materie, voornemelijck van hetghene tusschen de twee conyngen passeert, daerin ick vinde uwe advysen seer vast te gaen. Soo uE. voor Willem[25] te Amsterdam yet wilt doen, dient aen Bas te schrijven. Simon oom[26] sal Witse wel belesen, ende broeder Campe most bij mijn suster werden versocht aen Neck te schrijven. Bro[e]der Campe[27] schijnt geresolveert sijn soon[28] te senden. Soo haest het koffer hier is, meen ick te verreysen. De vrienden varen, Godt loff, al wel. UE. sal veel schrifts, wenych materie vinden; ick hebbe alles bijeengeraept, omdat uE. te minsten wat sout hebben te lesen voor u gelt; vreese uE. mijn swijgen voor onachsaemheyt sout hebben gehouden. Sal ey[n]digen met mijn gebiedenisse aen alle de vrienden,

uE. dienstwillygen broeder,
N. v. Reygersberch.

Desen 18 Februari 1625.

In dorso schreef Grotius: 18 Febr. 1625 N. Reigersberg.

20 Albert Joachimi, heer van Oostende en Hoedekenskerke, was op 17 januari 1625 tot ordinaris ambassadeur in Groot-Brittannië benoemd.
21 Reynier Pauw.
22 Dirck Bas, Jacob van Neck, Gerrit Jacob Witsen en Abraham Boom.
23 Jacob Poppen, in de jaren 1621, 1622 en 1624 burgemeester van Amsterdam, overleed op 14 november 1624 als de meestvermogende ingezetene van de stad (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 285-288).
24 Antoni Koeler was kennelijk een schuilnaam van Nicolaes van Reigersberch. Zie voor de Amsterdamse koopman Laureys of Laurens Cousaert *Res. SG (1610-1670)*, V (1621-1622), p. 197.
25 Willem de Groot.
26 Simon van Beaumont, pensionaris van Middelburg.
27 Jacob Campe.
28 Een van zijn zoons, Jacob of Maximiliaan Campe.

951. 1625 maart 3. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Ick versoecke uE. garen bij alle occasie tot dickmael te schrijven, ende darom soo en lette ick niet nauw op mijn beurte. Desen comt buten sijn ordre, alsoo mijn broeder[2] de leste brieven heeft ontfangen. Wij hebben nu hier het hertjen van den winter, den sneu heeft al thien dagen dick gelegen, het vriest daerbenevens sterck, den oostenwint wayt, doch ongestadych. Sondage met den morgen seylden de Oost- ende Westindysche schepen van Vlissyngen met goeden wint, keerden denselffden avont weder door contrari. Gisteren

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 7, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 20-24 (no. 951 (dl. II)).
2 Johan van Reigersberch.

naermiddach sijn sij wederom vertrocken. Den wint is noch goet ende wayt noch doorgaens; men hoopt sij het Canael sullen affgeraecken, dat ons van veel becommeryngen sal ontladen. De achthien schepen, in Pleytmout liggende, hadden ordre dese niet te verwachten; men meent die voort sijn. Die nu vertrecken sijn van de derde vlote, behalven den Admirael ende Vice-admirael van de eerste, die schadeloos tevoren ingecommen sijn. Den lesten storm heeft in 't Exel[3] oock drie van de leste vloote seer beschadycht; twee hebben haer masten moeten kerven, sijn aen gront geraeckt, niet sonder groote vreese van verlooren te gaen. Die compangie heeft veel verhindernissen in haer begin. De Oostindische schepen sijn seven in getal, hebben ordre Engelant niet aen te doen, wt vreese van ongemack; geven haer wt voor Brasiliëvaerders. Het different[4] is noch niet te neer geleyt.

Wij sien hier grooten geval aen een groot deel van Mansvelts[5] volck, wt Engelant gecommen; veele sijn voor den vorst naer Hollant gescheept, sommyge in de Langestraete gearriveert, somyge ontrent de Plaette[6] ende Willemstat door het ijs gestuyt, alwaer sij sijn gelant ende groote armoede lijden. Ontrent de vijffdusent bij faulte van schepen waren voor Rammekens[7] blijven liggen, om met de eerste bequaemheyt te volgen. Naer sij daer veel ongemackx, honger ende coude bij faute van haer officieren hadden geleden, sijn op het rapport van anderen, die de miserie voorbij passerende hadden verstaen, gelant ende alle gelijck in de vier steden van Walcheren in kercken, stadtshuisen ende leedyge plaetsen gelogeert, van stroo ende brant bij het lant versorcht. Tot Arnemeuden isser wel vijfthienhondert, ter Vere over de drie-, hier binnen Middelburch wel achthondert, tot Vlissyngen seer veel. De borgerije alhier doet seer groote caritate; crijgen tweemael daechs van alderley potagen groote quantiteyt. De gasthusen sijn in alle steden vol siecken. Veele hebben de beenen seer vervroosen, niet sonder peryckel van die te verliesen. Het is veel fray volck, maer sijn in seer sober equipage van cleederen. Sij sullen seer smelten eer sij werden gebruyckt ende (eer) sij wtgewinter[t] ende aen een vasten bodem sijn gebracht seer verloopen, 'twelck sommyge die hier sijn, daer sij wel werden onthaelt, opentlijck durven seggen, gelijck ick selffs hebbe gehoort. Men is hier seer bevreest geweest dat, dewijle de Hollantse passage is geslooten, de Franse ruyters van Calis oock souden aengecommen hebben, 'twelck hadde geweest om dit eylant te ruïneren ende de troupes te consumeren, want hier noch voorraet van vouder nochte quantiteyt van goet water voor de peerden en is. Men heeft door alle wegen den generael daervan geadviseert, van gelijcke Moy Lambert,[8] die deselffde soude convoieren, ontboden, dat hij het Goereetsche gat soude kiesen. Den oostenwint bevrijt ons nu van alle sorge. Wij leeren nu bij esperiëncie, hoe onseecker ende beswaerlijck het overseesche secours is ende wat wij aen Duitslant hebben verlooren.

Sijn Excellentie is wederom al vrij sieck geweest, is aen de beter hant. Het weer schickt hem niet om den thienden deser in 't velt te gaen; sulckx was de intentie. Den viant is den toevoer van alle eetbaere ware gesloten, selffs van den versschen visch, dat altijt vrij heeft gestaen, alsoo sij door dat middel oock gesouten visch ende altemet eenyge boter hebben doorgebracht. De du(urte) moet bij haer groot sijn, bij ons is se niet cleyne. De Vriese boter gelt negen stuvers het pont, de Delffsche

3 Het Gat-van-Texel (no. 940 n. 4, in dit supplementdeel).
4 De kwestie van de ‘Ambonse moord’ (1623).
5 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.
6 Ooltgensplaat.
7 Rammekens, een rede aan de zuidkust van Walcheren.
8 Lambert (Lambrecht) Hendricksz., alias Moy Lambert, scheepskapitein uit Den Briel, commandant op de Vlaamse kust.

thiene, schapenvleesch 6 à 7 stuvers, ossen- vijff, alles naer advenant; de terruwe alleen is redelijckx coops. Wij stellen van wedersijden het wterste bij, ende sal dit jaer mijns oordeels de marckt genouchsaem stellen wat van onsen staet is te hoopen. Soo de avantage van toevoer voor de paerden ons niet en helpt, soo vreese ick voor Breda ende consequentelijck voor een groot verloop van onse saecken. De costen sijn te excesscyff, het incommen op verre niet bastant, geen apparentie om veel vannieuws te connen heffen. Op verlies soude verswackynge van credyt volgen. Wij leven den becommerlijcksten tijt die wij in al ons leven hebben gehadt. Godt wil alles

ten besten stuiren. De cappiteynen van oorloge sijn thien maenden montcosten ten achteren; in het vooryge oorlooge sijn noyt meer als sesse geweest. De maentgelden loopen naer advenant. Met sluyten van de licenten is het incommen seer vermindert ende werden de Admiraliteyten met veele equipagiën extraordinaire beswaert.

In dese gelegentheyt weet ick niet waer uE. beter conde sijn als daer ghij sijt. Bij ons is niet als swaericheyt voor het jegenwoordyge ende groote vreese voor het toecommende. Het lant behouden blijvende, sal ons ende uE. particulier eyndelynge wel gevonden werden. Wij werden gewaer dat wij dagelijckx veele voorderen, wtgesondert bij weinyge die haer in 't bijsonder verde in 't gepasseerde hebben geëngageert. In Hollant gaet het noch beter. Beveren[9] is met eenparyge stemmen in de Gecommitteerde Raden gecommitteert. Muys[10] favoriseert de oude. Blijenburgius comt wederom in het spil,[11] is gecommitteert geweest op de Vergaderynge. Teresteyn[12] buten credyt. Schepen Pol[13] is tot Amsterdam beneffens Pauw[14] weesmeester gemaeckt, den broeder van Bas,[15] groot remonstrant, in de Admiraliteyt gestelt, Backer schepen bij sijn Excellentie gecoren.[16]

Men schrijft ons dat Tilly's volck[17] Maestricht meende in te houden tot haer betalynge; sijn bij de borgerije daer wtgeslagen met verlies van duisent man. De ruyters tot Calis sijn gemonstert sesthienhondert meesters, dat men schickt op driedusent paerden. Binnen Breda is alles wel. De leste tijdinge die wij weten, is van den 13 der voorleder maent. Hadden doen noch over de driehondertvijftich melckbeesten binnen, tot onderhout van siecke ende kinderen. Het broot wier publyckelijck tot de backers verkocht, te weten vijff pont goet roggenbroot voor ses stuvers. Alle weecke wiert havergort, stockvisch, honynck ende olye ommegedeelt. Die daer wtcommen seggen datter meer als voor vier maenden victualie binnen is. Hadden tegens het schieten van den viant versien ende alle de provisiën in de kelders gebracht om voor brant te preserveren.

Twee schepen van Duinkercke met de vloote van Portugael wtgeseylt, daervan versteecken, sijn wederom binnen Duinkercke gecommen; hadden de reyse onwillych aangenomen. Derthien van de viants scheepen, in het Scuerken[18] ontrent Duinkercke liggende, sijn seer gedevaliseert, drie seyt men geborsten. De onse, die op de wagt lagen, hebben haer masten moeten kerven; men weet nog niet waer één, met naemen Josias de Moor, is.[19] Tot Arnemuden is seer groot verdriet onder Mansvelts volck: sterven als mus[en]. Wij sien nu eerst het verdriet van de oorlooge; Godt bewaer ons voor meerder.

Ick schrijve desen met een getroubleert gemoet, overdenckende de swaericheyt van onsen staet ende de miserie die wij hier syen. Verwondert uE. darom niet dat

9 Willem Cornelisz. van Beveren, heer van Strevelshoek, die evenals de volgende, door Reigersberch vermelde regenten, uit Dordrecht afkomstig was.
10 Hugo Muys van Holy.
11 Adriaen van Blijenburgh, heer van Naaldwijk, kwam weer ‘in 't spil’ (spel): hij ging weer een rol van betekenis spelen (*WNT* XIV, kol. 2684).
12 Cornelis van Teresteyn.
13 Harmen Gijsbertsz. van de Poll (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 220 en II, p. 1331).
14 Reynier Pauw.
15 Pieter Jacobsz. Bas, oud-schepen van Amsterdam, broer van burgemeester Dirck Bas, legde op 13 februari 1625 als raad ter Admiraliteit van Amsterdam de eed af (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 260).
16 Reigersberch doelt op Andries Gerritsz. Bicker (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 346 en II, p. 1179).
17 Troepen van Johan T'Serclaes, graaf van Tilly.
18 Het ‘Scheurtje’, een vaarwater tussen de kust van Duinkerken en de zandbanken.
19 Josias de Moor, Zeeuws scheepskapitein.

de propoosten gebroocken, getroubleert ende misschien voor een deel deselffde sijn, die ick voordesen hebbe geschreven. Godt almachtych neme ons in sijne beschut ende bescherme ons vaderlant,

uE. dienstwillygen broeder,

N. v. Reygersberg.

Wt Midd[elburch], desen 3 Martii 1625.

Wij hebben den doot van mevrou de Bye[20] met droeffheyt verstaen. De vrienden varen hier seer wel.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. Port 10 st.
In dorso schreef Grotius: 1625 5[*sic*] Martii N. Reigersberg.

952. 1625 maart 11. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

't Ophouden van 't coffer heeft mij niet sonder prejuditie lange tegens mijn wil wt Hollant gehouden. De andere vrienden clagen oock seer. Soo haest het gecommen is, meen ick sal vertrecken. Sal soo den tijt sulckx lijd met de heer de Bye[2] van Orangië ende d'Espesses[3] ende met den griffier van Orangen spreecken.[4] Het advis van Orangië is goet ende kan geen quaet doen. Sulcke occasiën, soo van het lant als van sijn Excellentie dienst te doen, behooren waergenomen te werden. Ick sal uE. van mijn wedervaren adviseren ende uE. ordre in alles volgen.

Ick houde het daervoor dat soolange de saecken van ons lant dus fluctueren, uE. nergens anders kont wenschen te sijn als ter plaetse daer uE. is. Wij commen in sulcken verloop dat soo Breda niet wert onset, het qualijck mogelijck is den staet langer te mainteneren. Ontset werdende ende den viant het oorloge connende continueren, gelijck hij de leste jaeren heeft gedaen, sullen wij oock bij onsselven niet connen bestaen. Dit en is mijn opinie niet, maer het oordeel van deghene die de saecken hanthaven, sulckx dat wij seer beswaerlijcke tijde beleven ende vol becommerynge sijn hoe alles affloopen sal.

UE. weet de nieuwe lasten ende hoeverde die de nieuwe gevonden middelen overtreffen, hoeseer de interesten inkanckeren ende hoe weinych het oorlooch met gelichte pennyngen duiren, hoe licht, voornemelijck als het qualijck gaet, het credyt

20 De moeder van de thesaurier-generaal der Unie Joris Dircksz. de Bie, Theodora (Dirckje) Cornelisdr. Sorrighen (van Broeckhuysen), was op 28 april 1549 in ondertrouw gegaan. Indien Reigersberch hier haar overlijden meldt, dan had zij een wel heel hoge leeftijd bereikt. Wellicht doelde Reigersberch daarom op Maria van Almonde, Joris de Bie's vrouw, van wie evenwel in de annotatie bij no. 1451 (dl. IV) wordt verondersteld dat zij pas in 1629 overleed. Vgl. n. 7 van de bijlage bij no. 944 in dit supplementdeel; H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 119; P.G.F. Vermast, 'Eenige mededeelingen omtrent Delftsche de Bye's en hun magen', in: *Ned. Leeuw* 55 (1937), kol. 186-192, en O.A. van der Meer, 'Huwelijkse voorwaarden, verleden voor schepenen van Delft 1536-1594', in: *Ons voorgeslacht* 26 (1971), p. 287-288 en 298-299.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 8, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 25-30 (no. 952 (dl. II)). Beantw. d. no. 959 (dl. II).

2 Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie.

3 Charles Faye († 1636), heer van Espesses, in de jaren 1624-1628 ordinaris ambassadeur van Frankrijk (Schutte, *Repertorium* II, p. 6).

4 Vermoedelijk doelde Reigersberch op de griffier van de Staten-Generaal Cornelis Aerssen(s) (1545-1627) of diens plaatsvervanger Johan van Goch. Ook de griffier van de Nassause Domeinraad, (Cornelis?) Wijnants of mr. Jacob van der Does (Verdoes), komt in aanmerking. Het beheer van het prinsdom Orange gaf Maurits en Frederik Hendrik veel zorgen; weldra zou de gouverneur, Jan de Hertoge van Orsmael, heer van Valkenburg, zich compromitteren in intriges rond een heimelijke overdracht aan Frankrijk (*De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811*, red. M.C.J.C. van Hoof, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot, Algemeen Rijksarchief, Den Haag 1997, p. 594-600, hier 597-598).

manqueren kan. Yet meer te heffen bij het verloop van neerynge, dat overal is, mach niet wesen. De lasten van de Admiraliteyten groien met den viant dagelijckx ter see stercker wert ende de Compangie van West-Indiën moet werden gesubsidieert. Verlies van schepen, gelijck die dage-

lijckx vallen, namentlijck twee voor dese provintie nu versch, noch een over twee maenden, behalven de schade van anckers ende cabels die sij dagelijckx lijden, loopt seer hooge. Het incommen door slappe negotie, sluyten van licenten is cleine, soodat se in sulcken t'achterheyt sijn, dat behalven de thien maenden montcosten, die de cappiteynen ten achteren sijn, de leveranciers van cabels. a[n]ckers, seylen ende wat van de equipagie dependeert, ses maenden ten achteren sijn, daer sij in het voorgaende oorlooge noyt meer als vier en sijn geweest; de matroosen, de een door den anderen gerekent, dertych maenden; behalven de costen van twee legers, hetghene tot stoppen van riviere, ontset van Breda is gespilt ende binnen de stat te betalen sal staen. Vannieuws is tsestychdusent guldens beloofft om de riviere te stoppen. Daer compt bij de nieuwe lichtynge, costen van overbrengen ende alles wat de Engelsche alreede hebben geko(st). Sulckx dat onse saecken schijnen tot een verloop te sullen commen ende onsen staet in groot gevaer is gebracht. Daer compt bij de indispositie van sijn Excellentie, die dagelijckx meer ende meer verachtert ende principalijck, naer het oordeel van die hem dagelijckx hanteren, door ongeneucht wert gecauseert.

De heer Joachimi[5] is hier ende seyt dat hij noch dagelijckx besongeert, maer beter soude doen sulckx te laten. Den griffier Coren[6] seyde mij voorleden Sondach dat alle die sijn Excellentie hanteren ende kennen, oordeelen hij niet lange leven kan. Sulcken ongeval, voornemelijck in dese conjuncture, het lant treffende, wat en waer ons niet te vresen? Wij sien malcanderen hier drouvych aen ende die kennisse van saecken hebben konnen geen wtcomste sien. Alles ten besten gaende, soo blijft ons lant overcropt met crijchsvolck, manqueert de betalynge van de wtheemsche secourssen, wat staet ons niet te vresen? Van naer den Pals te passeren heeft weinych apparentie; die t'onderhouden is ons niet mogelijck. Werden sij gelicentieert, sullen bij den viant werden aengenomen; wat middel, als wij die schoon met succes hadden gebruickt, om die wederom quijt te werden? De menschelijcke wijsheyt staet stille ende wij sien veel teyckenen van Godts tooren tegens ons. Wint noch weer en wil ons dienen ende eenyge jaeren herrewaerts horen wij niet als alle quaet. Over 14 dagen is Josias de Moor met schip en al sijn volckvoor Calis gebleven.[7]

Voorleden Saterdach is hier sulcken extraordinairen vloet geweest dat geen menschen van gelijcke en gedencken. Naer de merckteyckenen is sij een voet hoger geweest als op Alderheyligendach 1572.[8] Thien polders sijn in Zuyt-Bevelant geïnnondeert, drie ontrent der Neuse,[9] twee bij Brouwerhaven, eenyge in Casant ende ontrent Isendijcke, oock Oresande.[10] Walcheren heeft seer geperi[c]liteert soo ... Sevenaer[11] ende Goesschen polder, dat ons vrij soude hebben getreft. Hebben anders niet gemeent ofte den Goesschen polder was verlooren, daer wij 7 hondert gulden jaerlijckx souden hebben gemist; maer Godt sij gelooft, hebben desen morge beter tijdinge gecregen. Sullen onse schade met 22 gemeten lants, die in Vlooswijckx polder[12] sijn geïnnondeert, boeten. Het water heeft hier tot Middelburch in veel

5 Ambassadeur Albert Joachimi zou in juni naar Engeland reizen.
6 Pieter Coorn, griffier van de Rekenkamer in Zeeland.
7 Josias de Moor, Zeeuws scheepskapitein.
8 In zijn beschrijving van de storm van zaterdag 8 maart 1625 verwees Reigersberch naar de Allerheiligenvloed, die hij bij vergissing dateerde op 1 november 1572 (in plaats van 1570). Zie ook M.K.E. Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland* III: *De periode 1600-1700*, Assen 1977, p. 86-87.
9 Terneuzen.
10 Orisant, een schor in de Oosterschelde, tussen Schouwen en Noord-Beveland.
11 Zevenaar-polder in Neuzen-Ambacht. Door beschadiging aan de onderkant van de brief is er tekstverlies van een of twee woorden ontstaan.
12 Vlooswijk-polder in Neuzen-Ambacht.

straten geloopen, ter Vere meest door al de stat. Den hoff van suster Bloncke[13] ende haer huis, namentlijck haer achtercamer, was een heele voet onder. De fortificatiën van Vlaenderen ende der Tholen sijn soo beschadycht dat Zeelant sijn schade met hondertduisent guldens niet sal boeten. Wij hebben hier veel bedruckte luden.

13 Suzanna van Reigersberch, weduwe van de in 1622 overleden Anthonie Bloncke, raad en burgemeester van Veere.

Men spreeckt oock van veel schepen die der sijn gebleven; de particulariteyten sijn onbekent. Wt Hollant is noch geen tijdinge tsedert gecommen.

De troupes, van Calis Vrijdaechs 's avonts tevooren vertrocken, waren een groot deel dien dach op het water, dat hier geen cleine becommerynge heeft gemaekt. Eenyge daervan, ontrent hondert paerden, arriveerden Saterdageavont tot Vlissyngen; een schip te Vere, dat over alle droochten, schorren ende plaeten met het hooge water daer is geraeckt, den schipper daervan seyt dat hij twee schepen, die met hem seylden, heeft sien vergaen. Vandage compt tijdinge dat tot Ziriczee sesthien schepen sijn gearriveert, twee ontrent der Vere op een plaete geraeckt; het volck was gesalveert ende de paerden wierden gelost. Men meent de reste met vorst Christiaen,[14] die mede van Calis is vertrocken, het Goereetse gat hebben aengedaen ende meest in behouder haven sijn, daerover Godt te dancken is, want sij tsedert Vrijdach niet als storm hebben gehadt, maer den wint heeft haer gedient. Die wt Vlissynge sijn aencommen is seer fray volck, wel in ordre, ende veele met twee, drie knechten, soodat men veele tot loff van de Françoisen spreeckt, tot cleinachtynge van de Engelsche, die meest niet als schuim van volck hebben gesonden, onversien van alles, sonder hemden, cleeren, kousen ende schoenen, die veele hebben loopen bedelen ende meest bij de borgers, soolange sij hier sijn geweest, onderhouden sijn gewerden. 't En is niet te gelooven wat caritate haer is bewesen. Tot Middelburch sijn over de tachtentych bedden gegeven om de siecken op te leggen. Men heeft een collecte van linwaet gedaen, daerbij dosijnen hemden sijn gegeven, een ander collecte van gelt, die hier bij de vierhondert pont heeft beloopen, behalven groote liberaliteyten die tevoren waren geschiet, soo hier als tot Arnemuden.

Mij is desen morgen geseyt dat het de Françoisen seer verdroot dat sij de Engelschen tot Vlissyngen sagen beedelen, interpreteerende sulckx tot haer cleinachtynge ende disreput[atie] van de conyngen. De ruyters werden alle naer de Langestrate gesonden. De gesonde Engelschen sullen oock derrewaerts [gaen]; maer daer sijn noch veel siecke ende veele sijn hier gestorven. Het is apparent het leger haest te velde commen sal. Den viant heeft het leger voor Breda versterckt; off dit hooge water hem niet heeft geïncommodeert, hebben wij noch niet gehoort. Den wint was noortwest ende heeft vlack op sijn wercken gestaen. Veel van sijn volck licht tusschen Antwerpen ende Leuven. Tilly[15] heeft fray volck. De Croaten doen grooten overlast, selffs binnen de stadt.

Met de Westindysche vloote gaet het niet wel. Denselffden dach de schepen waren vertrocken, keerde den wint. Somyge hebben de Hooffden gecregen.[16] Den Admirael verviel ende is hier weder op het vlacke. Men vreest die in Engelant sijn met desen storm sullen sijn beschadych[t] ende dat in het Texel oock schade sal sijn geschiet. De Oostindysche schepen hebben Engelant niet derven aendoen, leggen alle seven wederom voor Rammekens.[17] De brieven van Antwerpe seggen dat de Spaensche vloote, sterck 35 seylen, daeronder 20 gailloenen, te samen gemant met 7000 mannen, den 12 Jannuari voorleden naer West-Indiën is geseylt. Sulckx sijnde mochten het de onse wel slecht hebben, voornemelijck soo den wint, die nu west is, niet oost en wil wayen. Een vrijbuiter, versch tot Vlissyngen ingecommen, heeft een Brasiliëvaerder in gront geschoten; voor het syncken 80 kisten suickers ende het volck daerwt gecregen, die seggen dat die van de Baia[18]

14 Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt.
15 Johan T'Serclaes, graaf van Tilly.
16 'de Hooffden crijgen', met moeite het Kanaal bereiken (*WNT* VI, kol. 952 en VIII, kol. 227).
17 Rammekens, een rede aan de zuidkust van Walcheren.
18 Baya, Bahia (tegenw. Salvador, Brazilië).

veel schepen hadden gecregen. Men meent het sijn schepen die in Iunio voorleden wt Spaengen sijn geseylt ende die het veroveren van de Baya niet en wisten, ende sulckx met alle provisië[n] daer in sijn geloopen, hetwelcke haer seer soude verstercken.

Wij vreesen Soubize[19] de goede disseins van den conynck sal stuiten. Men seyt ons hij 20 schepen sterck is, niet apparent hij bij den conynck wt de zee sal werden geholpen. Het

19 Benjamin de Rohan, hertog van Soubise.

is te vreesen eenyge andere heeren kennisse hebben van sijn voornemen ende dat Spaenge hier onder sal roien.[20] Den conynck heeft van ons lant versocht 16 schepen: 6 volgens de alliantie,[21] 6 in coop ende vier ter leen; begeert de equipagie van de 20 schepen onverhindert voortgae. Die mij dit communiceerde was van opinie men het versouck behoort te accorderen. Mijns oordeels waer het goet de onse een extraordinaire effort deden om alles in zee te brengen dat sij connen equiperen, om te toonen haer gunst ende nutticheyt die sij den conynck connen bijbrengen. Wij en laten niet naer sulckx andere oock te doen verstaen. Waer wij ons keeren, soo onse saecken in verloop commen, wij en connen onse oogen nergens slaen als op die croone, ende naer alles hier gaet is 't te duchten dat wij dus niet sullen connen blijven.

Dit is hetghene ick hadde te communiceren. Ick hebbe het wat particulierlijck willen doen, opdat uE. volcommen kennisse hebbende van onse gelegentheyt, oock moocht letten wat uE. behoort te doen, ende mij wederom nader van alles moocht informeren. Wij moeten in dese conjuncture nauw corresponderen ende op alles wel acht nemen, opdat wij voor het publyck ende ons particulier niet en versumen. Ick weet niet off ick uE. neeff[22] sal connen spreecken, wenste gelegentheyt daertoe te hebben, denckt waermede uE. hem (ca)n obligeren. Ick ben becommert dat bij eenyge occurrentie sijn absentie hem schadelijck soude connen sijn. Wt Den Hage sal ick uE. naerder schrijven.

Wij hebben nu een volcommen doy. Ick soude niet garen yet vergeten, hoe cleyne het is, ende darom valt mijn schrijven lanck. Joachimi is hier, sijn vertreck is noch onseecker. Die van Hollant willen hem niet tracteren op gelijcken voet als andere werden getracteert. Vranckerijck treckt 9000 guldens, Engelant ende Venetië heeft maer 8000; Berck was 1000 bij die van Hollant toegeleyt.[23] Over eenyge maenden hebben sij dat de Generaliteyt t'haren laste doen nemen, willen nu niet dat Joachimi meer als 8000 guldens werde gegeven. Hij difficulteert daerop te gaen; Hollant persisteert. Dit wert bij Pauw,[24] meent men, meest gedreven om hem te doen desisteren ende dan daerin te raecken. Men meent Zeelant de 1000 guldens niet wel sal willen suppleren.

UE. dienstwillygen broeder,
N. v. Reygersberch.

Met haest, desen 11 Maert 1625.

Alle de vrienden varen wel ende doen haer gebiedenisse. Den tijt ontbreeckt mij om mijn brieff te herlesen; excuseert darom isser yet vergeten.

20 ‘ergens onder roeien (roien)’, op slinkse wijze iets proberen te bereiken, heimelijk de hand in iets hebben (*WNT* XIII, kol. 686-687).

21 Het Verdrag van Compiègne (10 juni 1624) tussen Frankrijk en de Republiek; vgl. *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 253, 255-256, 262 en 294, en J.G.S.J. van Maarseveen, ‘De Republiek en Frankrijk in het begin van de 17de eeuw ...’, in: *Spiegel der Historie* 4 (1969-1971), no. 12, p. 455-457.

22 Codenaam voor Frederik Hendrik.

23 Mr. Johan Berck, heer van Godschalckoord (1565-1627), sinds 1622 ordinaris ambassadeur te Venetië (Schutte, *Repertorium* I, p. 460-461).

24 Adriaen Pauw.

Adres: A monsieur/(m)onsieur Grotius, à Paris. 10 st.
In dorso schreef Grotius: 11 Martii 1625 N. Reigersberg.

954. 1625 maart 18. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Den bode van Antwerpen is noch niet gecommen nochte en hebben van het coffer, dat ons verwondert, niet vernomen. Voorleden Sondach is vorst Christiaen met le comte de Roussy ende Rambure hier doorgereyst.[2] Voor haer vertreck was alle haer cavallerie van Ca(lis) gescheept, die al te samen soo hier als in Hollant, sonder dat men yemant mist, behouden (is) overcommen. De troupes sijn wtgelesen mannen; de paerden goet, maer volle clein.[3] Men verwacht met den eersten goeden wint de paerden bij Bouillon[4] ende andere tot 700 voor de Staten gelicht, alsmede tweedusent voetknechten bij de comte de Candale[5] aengenomen.

Den wint is nu oost, ende is gisteren den Admirael van West-Indiën met de 7 Oostindische scheepen wtgeseylt. Wt Portegael horen wij goede tijdinge van de Baya; die wert oock met brieven, in een verovert schip gevonden, geconfirmeert, te weten dat seeckere barcke, commende van Rio de la Plata, niet wetende de Baya was verovert,[6] daer is commen ververssen, waer onder ande(re) in gevonden is vijffhondertdusent realen van achten; oock andere schepen met manufacturen ende meel. Men gelooft hier dat de Spaensche vloote naer de Zuytzee is, en de onse meenen tijdelijck de Baya te connen secoureren; dat geve Godt. De Engelsche hebben drie schepen ontrent Douvres gesonden om de Oostindysche aen te houden, soo sij daer quamen, maer die vloote is te sterck om met soo cleinen macht te werden verhindert; sullen oock Engelant niet aendoen ende in cas van recontre haer defenderen. De Compangie wert bij die croone seer getraverseert. Carelton heeft hem geopposeert tegens het senden van Coene, ende heeft den conynck tsedert de Staten geschreven dat sij souden beletten dat een persoon, viant van de Engelsche, die haer soo qualijck in Indiën heeft getracteert, niet wederom daer en werde gebruickt, opdat de onheylen die daerwt souden ontstaen, mogen werden verhoet. Apparent men de Compangie daermede sal laten gewerden.[7]

De Engelsche, bij Mansvelt overgebracht,[8] sijn seer gesmolten. Die voor den lesten vorst vanhier naer Geertrudenberge gescheept, hebben den heelen vorst

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 9, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 31-34 (no. 954 (dl. II)). Beantw. d. nos. 959 en 963.

2 Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt, deed op doorreis vanuit Engeland Middelburg aan. Zijn medereizigers zijn niet met zekerheid geïdentificeerd. H.C. Rogge leest op deze plaats '... vorst Christiaen met le Comte de Renesse ende Rambine ...'. Mede door een gat in het papier is de naam van de graaf (Roussy, Ransszen?) niet goed te lezen; mogelijkerwijze bedoelde Reigersberch Jacques Durfort, markies van Duras, comte de Rauzan (*DBF* XII, kol. 774), of François de La Rochefoucauld-Roye, comte de Roucy (Roussy) (*Dictionnaire de la Noblesse* 9 (17), kol. 359-360). De tweede reisgezel was de 'maréchal de camp' Charles de Rambures († 1633) of diens zoon Jean de Rambures († 1637); vgl. P. Grillon, *Les Papiers de Richelieu* I, p. 169-170 en 176-177; II, p. 614, en III, p. 157 en 283.

3 'volle clein', zeer klein (in aantal).

4 Frédérique-Maurice de La Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon.

5 Henri Nogaret de La Valette, hertog van Candale, diende evenals Bouillon in het Staatse leger.

6 Rio de la Plata en Baya, Bahia (tegenw. Salvador, Brazilië).

7 Op 28 februari 1625 kwam in de vergadering van de Staten-Generaal een memorie van de hand van de Engelse ambassadeur Dudley Carleton ter tafel: 'Objectiën tegens Jan Pietersen Coen, gewesen generael van de Nederlantsche Oostindische Compagnie aen sijne Majesteit gepresenteerd'. In het daarop volgende overleg vroeg Carleton Coens vertrek naar Indië uit te stellen (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 276 en 290-291).

8 Troepen van Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera; vgl. *Het Staatsche leger* III, p. 129-132.

scheepe gelegen, sijn een groot deel door (si)eckte, coude, honger ende ongemack vergaen. Somyge sijn wt desperaetheyt buten boort gesprongen; daer sijnder die haer het herte ende keele hebben

affgesteecken, andere sijn halff doot bij haer compangons overboort geset. Wij bevinden die natie sonder compassie. Hier in het gasthuis liggen seer veel siecken, daeronder wel hondert sijn die niet als bloet en pissen, naer oordeel van de medecijns veroorsaeckt door het dryncken van sout water, dat sij voor Douvres ende in 't overcommen hebben moeten dryncken. Tot Ar[ne]muyden sijn over de achthondert siecken; de gesonde sijn vertrocken naer Geertrudenberge. Men seyt Mansvelt te Soest[9] achtduisent voetvolck, twaelffhondert paerden doet lichten ende vierdusent Engelsen tot recruyten vannieuws verwacht. Soo het weer hem schickt, sal men ontrent Paesschen te velde gaen.

Men hoopt de dispositie van sijn Excellentie toelaten sal, dat hij het leger leyde, maer het is te vreesen dat hij te swack daertoe is. Somyge seggen de medecijnen wat beter moet hebben, andere seggen dat het in eenen doene blijft ende dat hij seer verswackt. Knuyt[10] is hier, seyt men niet daervan kan seggen. Magnus[11] hadde geseyt tegens een die wt Den Hage comt, dat hij niet mede op sal connen (tre)cken; daer waer nochtans veel aen gelegen. Men meent de sieckte wt ongeneuchte comt ende dat het ontset van Breda die best soude connen genesen; andere seggen dat de medecijnen de vliegende jicht met fistulen[12] hebben willen diverteren, ende dat die nu het ingewant treft. Den burg[emeester] Vosberge[13] seyt hij geen jaer kan leven. Hij is seer swack ende mager, ende de continuele besoinges debiliteren hem noch meer. Godt geve alles ten besten comme.

Mansvelt toont goeden moet, meent den viant ons leger niet sal verwachten. De gemeene opinie is dat hij niet sal wijcken als door gewelt. Eenyge meenen men den marquys[14] sal, belegeren, andere dat men de vivres sal beletten. Mansvelt discoureerde hier dat men hem behoorde aen te tasten. Sijn Excellentie heeft tegens somyge geseyt dat het sonder slach niet sal affloopen. Godt bewaere ons vaderlant. Vorst Christiaen seyde, soo hij wiste sijn Excellentie geen meester van het velt soude sijn, dat hij liever tweedusent paerden op sijn beurse van de penyngen van seeckere onlanckx vercochte goederen soude lichten. De overloopers se(gg)en den viant bij den lesten storm[15] niet is beschadycht; dat alles in het leger van de viant wel i(s) te crijgen, maer wat dier is; maer dat den marquys qualijck betaelt. Ontrent (An)twerpen leyt veel volck. Wt Antwerpen sijn veel notable coopluden geseyt;[16] andere die met mijn suster[17] naer Antwerpen van Lillo reysden.

Joachimi gaet naer Engelant,[18] ende sullen die van Zeelant de duisent guldens in questie suppleren. Carilton is gerevoceert, Bucquingams[19] credyt, mits hij de saecke van Mansvelt te seer drijft, verswackt; dan staet bij den prince[20] wel. Men

9 Soest in Westfalen.
10 Johan de Knuyt, burgemeester van Middelburg, lid van de Generaliteitsrekenkamer.
11 Jacob Simonsz. Magnus, heer van Bergambacht en Melissant, burgemeester van Middelburg, gedeputeerde ter Generaliteit.
12 Onnatuurlijke, buisachtige opening (‘fistula’) waarlangs kwade lichaamsstoffen een uitweg kunnen vinden; vgl. *WNT* III, kol. 4498, waar deze briefpassage wordt aangehaald.
13 Bedoeld is Mr. Johan van Vosbergen, burgemeester van Veere, lid van Gecommitteerde Raden van Zeeland; zie no. 454A en *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1625, p. 350 en 375. De opmerking over Van Vosbergen is boven de regel bijgeschreven.
14 Ambrosius Spinola.
15 Vgl. Reigersberchs brief van 11 maart 1625 (no. 952, in dit supplementdeel).
16 De zin van deze mededeling is onduidelijk; is ‘geseyt’ een verschrijving voor ‘gereist’?
17 Maria van Reigersberch was tegen het einde van oktober 1624 vanuit Middelburg over Lillo en Antwerpen naar Parijs gereisd; zie no. 927 (dl. II).
18 Ambassadeur Albert Joachimi zou in juni naar Engeland reizen. Zie voor de aanvulling van zijn gage ook no. 952, in dit supplementdeel.
19 George Villiers, hertog van Buckingham, Lord High Admiral van Engeland.
20 Karel, prins van Wales.

vreest den coninck niet lange in dat humeur sal continueren. Soo de betalynge daer off elders voor Mansvelts troupes failleert, hoe sullen onse saecken staen? Mansvelt is in Den Hag(e). De Staten sijn hier vergadert; den duisentsten penynck, schoorsteengelt, verswarynge van hondersten peny(nc)k mochten wel werden geconsenteert. 't Waer goet, kon dat helpen, maer sij commen jaerlijckx ontrent de vierhondertdusent guldens te cort tot supplement van haer quote, behalven de huislasten ende die van de Admiraliteyt. De neerynge is seer cleen off geen

binnen Middelburch; de ingesetene van der Vere door storm, nemen van schepen, soberen vanck van de visch, arm; de andere lantsteden van clein vermogen, mits veele schaertse jaren. Men siet malcanderen hier dro(uv)ych aen, ende achten niet wij, maer veele uE. nu geluckych dat ghij daer sijt ende noch par(t) noch deel en hebt aen de swaricheyden die ons lant dreygen.

Wt Breda crijgen wij niet. Den marquys heeft verscheyde, die wt ende in wilden, op doen hangen, oock geïnventeert het spannen van touwen met bellen, daerdoor die wtcommen licht werden ontdeckt. Dit is hetgeene men hier weet.

Recommandere mij aen mijn suster ende alle de bekende, namentlijck messieurs Dupuy.[21] Het coffer beleth mijn vertreck wt Midd[elburch],

uE. dienstwillygen broeder,
N. v. Reygersberch.

Desen 18e Martii 1625.

Alle de vrienden varen wel ende doen haer gebiedenissen. De schippers die de Engelsse naer Hollant hebben gevoert, werden meest sieck en sterven veele. Den pensionaris Liens[22] agoniseert.

Adres: A monsieur/(m)onsieur Grotius, à Paris. 10 st.
In dorso schreef Grotius: 18 Martii 1625 N. Reigersberg.

957. 1625 maart 25. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Dese reyse heb ick, noch yemant van (de vru)nden niet ontfangen; 't kan sijn daer noch brieven onderwege sijn. Saterdach, Sondach ende Maendachmorgen heeft het hier seer gesneut met een grooten storm wt den noortwesten, soodat den bode noch niet aengecommen is.

Dit schrijve ick om suster Blonckes[2] brieff te accompangeren ende te corrigeren twee abusen in mijn voorgaende,[3] gecommitteert door faute van mijn autheur, die dickmael het eene voor het ander noempt. De provisie van haver is maer van sooveel hondert lasten, als ick dusent hadde genoemt, te weten elffhondert. Sijn Excellentie sal maer tseventych compangiën meer van het ordinaris volck te velde brengen als het voorleden jaer.[4] De borgers sullen de frontieren bewaren. Ick heb bij broeder

21 Pierre en Jacques Dupuy.
22 Joachim Liens († 18 maart 1625), pensionaris van Tholen (*Encyclopedie van Zeeland* II, p. 252).
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 10, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 34-36 (no. 957 (dl. II)). Beantw. d. nos. 959 en 963.
2 Suzanna van Reigersberch, weduwe van de in 1622 overleden Anthonie Bloncke, raad en burgemeester van Veere.
3 Reigersberch verwijst hier naar zijn brief van 18 februari 1625 (no. 947, in dit supplementdeel).
4 In no. 947 vermeldde Reigersberch de aankoop van 'twaelffduisent (en niet: 'elffduisent') last haver'. Ook noemde hij een aantal van 'tnegentych compangiën'.

Campe[5] gesien een lijste, volgens welcke met de troupes van Mansvelt[6] sijn Excellentie tusschen de vier- ende vijventsestychdusent man in 't veldt brengen sal: negendusent paerden, de reste voetvolck. De provise van hoy en haver, alreede gekocht, is om twaelffdusent paerden ses weecken te onderhouden. De eenyge avantage die wij konnen hebben is met vrouch in 't velt te commen. Men oordeelt onmogelijck dat den viant in 't voorjaer in die quartieren sijn ruyters sal

5 Jacob Campe, sedert 1620 weduwnaar van Martha van Reigersberch.
6 Troepen van Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.

connen voeden. Volck sal hij genouch crijgen: Tilly[7] is met thiendusent man Luick gepasseert; die van de stadt hebben hem den doortocht geweygert; Aenholt[8] wert met achtdusent man verwacht. De lichtyngen in Vlaenderen ende Walslant sijn groot geweest. Men meent ons leger halff Maert in campange sal sijn. Mansvelt is met meest sijn troupes naer de Langestraete, ontrent driedusent man licht noch voor Rammekens,[9] wachten naer schepen. Den storm heeft een schip van sijn anker gedreven, is op een plaete onstucken gestooten, het volck gesalveert. De luden sijn blijde hij met sijn geselschap van onse frontieren is. Die van Vlissyngen hebben haer poorten meest gesloten gehouden ende soolange sij daerontrent sijn geweest haer wachten scherp gehouden; Lycester[10] hebben sij noch niet vergeten. Den conynck van Vranckerijck wint groote gunst.

De brieven van den 5 deser wt Breda, drie weecken tevoren waren der geen gecommen, brengen alles goets. De stadt is genouch versien om het voornemen van sijn Excellentie te verwachten; de burgerije ende de soldaten sijn welgemoet; de soldaten bedancken haer van het goet onthael van de burgeren, alsoo sij de siecke ende gequetste niet in gasthuisen maer tot harent logeren. Den marquys[11] hadde veerthien dagen tevoren dapper met granaden in de stadt geschooten, meest naer de magasijnen, daer de vivres werden bewaert, op hoope van die in brant te schieten; heeft geen schade gedaen, sijn maer vier persoonen doot gebleven. Waer de revier, gelijck dickmael is getenteert, gestopt, doch sonder succes, de groote sneeu soude‹n› den viant seer incommoderen.

De Oost- ende Westindysche schepen liggen noch voor Rammekens, bij faute van wint. Sijn Excellentie doet (een) litière[12] maecken, om die in het leger te gebruycken. Ons lant is in een dangereusen staet. Godt wil alles te besten schicken. Ick wachte noch naer het koffer, dat vrij wat lange beyt. Desen middach gaen wij te huise van de rentmeester,[13] op de weerreyse van den secretaris van Vlissyngen.[14]

Onsen winter begint hier eerst. Van de doot van den conynck van Sweden[15] hooren wij hier niet. Berck souckt thuis te commen.[16] Joachimi, naer hij lange heeft gemarchandeert, maeckt hem claer om te vertrecken.[17] Prins Henderic[18] is te Waelwijck. Dit met groote coude ende haest. Ick sal breede tijdinge in Hollant vinden.

UE. dienstwillygen broeder,
N. v. Reygersberch.

Desen 25 Martii 1625.

7 Johan T'Serclaes, graaf van Tilly.
8 Jean-Jacques Bronckhorst, baron van Anholt, militair in Spaanse dienst.
9 De rede van Fort Rammekens, aan de zuidkust van Walcheren.
10 Landvoogd Robert Dudley, graaf van Leicester (ca. 1532-1588). Nog vóór zijn aanstelling (februari 1586) kreeg Vlissingen als pandstand een Engels garnizoen binnen de muren.
11 Ambrosius Spinola.
12 Bij het verbreken van het zegel is een woord weggescheurd. Omdat hij door jicht geplaagd werd, liet Maurits een draagstoel (‘litière’) vervaardigen.
13 Johan van Reigersberch, rentmeester-generaal van Zeeland Bewesterschelde.
14 Mr. Apollonius Ingels, secretaris van Vlissingen.
15 Gustaaf II Adolf († 1632).
16 Mr. Johan Berck, heer van Godschalckoord (1565-1627), sinds 1622 ordinaris ambassadeur te Venetië.
17 Albert Joachimi, heer van Oostende en Hoedekenskerke, benoemd tot ordinaris ambassadeur in Groot-Brittannië, zou eerst in juni vertrekken.
18 Frederik Hendrik.

Mijn gebiedenisse aen alle bekende, namentlijck aen messieurs de Puy,[19] die ick wenste hier dienst te konnen doen. Aen de Perez[20] hebbe ick niet geschreven omdat ick ... ter plaetse daer ick ...[21]

19 Pierre en Jacques Dupuy.
20 Nicolas-Claude Fabri de Peiresc.
21 Doordat de onderkant van de brief beschadigd is, zijn enkele regels tekst verloren gegaan.

In dorso schreef Reigersberch: De ruyterie is van Calis noch niet gecommen.
Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
In de marge schreef Grotius: 65000, Tilly, Aenholt, Oost- en West[indische] schepen.
En in dorso: Martii 1625 N. Reigersb.
In dorso staat in een onbekende hand: Van beide mijn broers.[22]

959. [1625] maart 28. Aan N. van Reigersberch.[1]

't Is mij leedt dat het coffer ...

22 Wellicht is deze verwijzing naar brieven van Nicolaes en Johan van Reigersberch van de hand van Maria.

1 Hs. Amsterdam, UB, H 5h, eigenh. oorspr., uitgegeven als no. 959 (dl. II, met een foutieve verwijzing naar de vindplaats Amsterdam, UB, cod. H 6e). De bijlage, eerder gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 75-77, bevindt zich op hetzelfde blad. De koffer waarvan in de briefwisseling sprake is, bevatte in Parijs aangekochte kleding. Vgl. de bijlage bij no. 944, in dit supplementdeel, en no. 959 (dl. II), n. 2.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan Nicolaes van Reigersberch, [28 maart 1625]

Mon frere,

't Is mij leedt dat uE. zoozeer over mij claeght. Ick versekere u dat het bij mijn schuldt niet toe en compt dat het koffer daer noch niet en is, het heeft meer als een maendt wt mijn handen gheweest. Ick en kan niet beeteren dat al de waegens t'Antwerpen ghearesteert zijn. Al de Neerlanders die te lande reissen moeten om die reden de post nemen en bijaldyen ick uwe oordere ghevolght hadde, zoude het koffer al verdroncken gheweest zijn, nevens eenigh aender goedt dat ick naer Hollandt door den boode gesonden hebbe. Als men het over zee wilt zenden en kan men 't niet zekerder zenden als met iemandt van kennisse, gelijck ic ghedaen hebbe. Wij hebben verstaen dat vier Neerlanders ghebleven zijn met den boode die brieven ende goedt van mij hadde, zoo voor nicht Basyus[2] als voor nicht de Bie.[3] Ick hadde het aen monsieur Vonck, neef van den president Veenhuyse,[4] ghegeven, die zijn koffer aen de boode ghegeven heeft; naer men zeidt, zoo is hij meede verdroncken. Het is noch beter dat het koffer wat lange wacht dan dat het zijn hooft spoeldt, en al keeft ghij al tsamen noch zoozeer, ick en weet er niet meer toe te doen als ick gh[e]daen hebbe.

Ick hebbe wederom commissiën wt Hollandt om onttrendt seshondert gulden aen goedt te koepen. Ick en meene niet dat dat zoolange onderweege sal zijn, want als ick nu den eenen dach commissie crige kan ick den aenderen dach gaen, maer hebbe in de winter dickmael een maendt moeten wachten naer goedt weer. UE. sult te Delft een lobbe[5] bij mijn moeder[6] vinden; bijaldien se u wel aenstaedt sal der terstondt noch eene doen mae-

2 Geertrui van der Dussen, echtgenote van Johan Basius (1574-1645), lid van de Rekenkamer van Holland.
3 Maria van Almonde, vrouw van Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie.
4 Reinoud van Brederode (1567-1633), heer van Veenhuizen, sinds 20 april 1602 president van de Hoge Raad. Zijn ‘neef’ Vonck is niet geïdentificeerd. Vgl. A.W.E. Dek, ‘Genealogie der Heren van Brederode’, in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 13 (1959), p. 125-126 en 143, met een vermelding van Adam Vonck, vader van Geertruid, echtgenote van Floris van Brederode van Cloetinge († 1635), een ver familielid van de heer van Veenhuizen.
5 Een lobbe is een linnen, met kant versierde kraag.
6 Maria's moeder Mayken Claes (Maria Nicolai) of schoonmoeder Aeltje de Groot - Van Overschie.

cken. Koussen en hebbe ick niet ghesonden, alsoo se uE. voor XIIII gulden weet te koepen, en ick moetter wel sesthien voor mijn man voor geven. Bijaldien se uE. daer meede voor begerdt, laet het mij terstondt weeten, sal se u met monsieur Rombouts t'Amsterdam[7] zenden, die haest mendt te vertrecken.

Adieu. Ick hebbe dickmael mijn slapen om het voorschreve koffer ghelaeten, ende dat doordyen ick er zoo dickmael om bekeven ben. Ick ben der half zieck van.

966. 1625 april 14. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Ick vinde in Den Hage groote veranderynge. Prins Henderic getrout,[2] sijn princesse overgebracht, den prins van Orangië in seer quade dispositie, met weinych hope van reconvalescentie: sijn licchaem is seer met waecken, weinych eten, grooten affganck geëxtenueert, het verstant vigoureux, de courage groot. Walaeus[3] is daer Vrijdage bij geweest, ontfynck hem seer vriendelijck, versocht hij hem dickmael soude commen besoucken; laet alle sijn particuliere affairen varen, becommert hem met het publyck, wtgesondert het militair, seer weinych. Prins Henderic heeft meest de sorge[4] ende den toeloop; is Vrijdage met acte om geduirende de sieckte van sijn Excellentie het chrijchsvolck te commanderen vertrocken naer Waelwijck, alwaer het leger van Rosendael oock is getrocken. Mansvelt[5] heeft seer aengehouden dat alles hier, soo haest mogelijck soude sijn, mocht werden verricht, om met het bequaem saisoen sijn reyse te voorderen. Men meent de onse des viants quartieren sullen attaqueren.

Den brant van de magasijnen tot Ginneken, daer sevenentwintychdusent viertelen tarwe ende rogge, alle de provisie van haver, van den viant is verbrant, sal het leger seer incommoderen. Een, die hem als matroos hadde verhuirt ende neffens andere in de magasijnen vrocht, heeft een klein balleken soo groot als een caetsbal tusschen de packen in laten vallen, dat heeft het onblutselijck vier onsteken; hij is selffs geëschappeert.[6] Daechs voor den brant was een convoy aengecommen. Onse ruyters is terstont belast op de convoyen nauw te letten. Men gelooft eenpaerelijck dat die van binnen de stadt tot Sint Jean[7] noch connen houden. De sterfte is daer groot: over driedusent sijn der geduirende het belech gestorven, dat de vivres wat langer sal doen recken. Godt wil het goede voornemen segenen. Mach die stadt werden behouden, is te hoopen dat onse saecken, die een tijt lanck niet wel hebben gestaen, beter ploye sullen nemen.

7 Deze tussenpersoon is niet geïdentificeerd; misschien is hier bedoeld de in Antwerpen geboren Amsterdamse koopman Jacob Jacobsz. Rombouts (1581-1626) of diens jongere broer, de Amsterdamse graanhandelaar Rombout Jacobsz. de Jonge (1585-1652) (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 80-81).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 11, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 37-39 (no. 966 (dl. II)). Beantw. d. no. 971 (dl. II).

2 Frederik Hendrik was op 4 april 1625 met Amalia van Solms getrouwd.

3 Antonius Walaeus.

4 Het handschrift is onduidelijk. Vgl. voor het woord ‘sorge’ (heel misschien te lezen als ‘sage’) no. 947 n. 10, in dit supplementdeel.

5 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.

6 Op 10 april 1625 werd in de Staten-Generaal besloten bij de Raad van State advies in te winnen over een verzoek van de vuurwerker Marten Adeler om een vergoeding voor het aansteken van de vijandelijke magazijnen in Ginneken (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 326).

7 Het feest van de geboorte van Johannes de Doper op 24 juni.

De doot van den conynck van Engelant[8] mocht ons wel groote veranderynge ende naer apparentie te besten causeren. Ick meen Aertsens[9] in extraordinaire ambassade der-

8 Jacobus I stierf op 6 april 1625 (*CSP Ven. 1623-1625*, p. 627).
9 François van Aerssen.

rewaerts gaet; het schijnt hij de Engelse seer patrocineert. De Compangie is belast, meest soo sij geloven door sijn beleyt, Coene[10] niet te senden naer Indiën tot nader ordre. Over dat stuck sijn heftyge contestatiën tusschen de bewinthebbers ende Aertsens in de Generaliteyt gevallen. Hij is gecommitteert om neffens Oetgens ende Muis, in plaetse van Beveren, die hem excuseerde, gesurrogeert, prins Henderic vanwegen die van Hollant in het leger bij te sijn.[11] Den conynck van Denemarcken[12] doet stercke lichtyngen tot restitutie, soo men mij doet geloven, van den Palsch. Veele Duitse vorsten, die haer noch bedeckt houden, contribueren daertoe. Meent voor wtganck Mey in het velt te sijn ende Mansvelt niet te wachten.

Ons neeff[13] hebbe ick noch maer en passant gesproocken, bij faute van gelegentheyt. Ick kan niet als alles goets van hem presume(r)en, maer hij sal discretelijck ende lancksaem moeten gaen. In Hollant is alles, Godt loff, nu heel stil, dat seer goet is: de contraremonstranten krijgen dagelijckx beter opinie van de remonstranten, soodat te hoopen is de gemoederen eyndelynge sullen werden vereenycht. De kinderen van Hogerbeets[14] hebben requeste aen de Staten-Generael ende sijn Excellentie gepresenteert: versoucken haer vader sijn huis tot gevanckenisse soude werden gegeven. Sijn Excellentie dede die lesen, seyde sulckx soo op een bot[15] niet conde geschieden. De Staten-Generael hebben het affgeslagen, sijn daernaer turbato ordine aen de Staten van Hollant gegaen; dan soo men besych was daerop te disponeren[16] ben ick naer Delft gecommen.

Den conynck van Persiën heeft de onse, naer Haga adviseert, de beschermynge van sijn seecusten bevolen ende tot dien eynde Ormus haer overgelevert.[17] De Staten-Generael hebben de Compangie belast te letten dat sulckx geen swaricheyt tusschen den Grooten Heer[18] ende ons en causere. De coopluy hebben tijdingen dat L'Hermite[19] in de Zuytzee veerthien schepen in de gront, sesthien genomen heeft.

10 Jan Pietersz. Coen.
11 François van Aerssen, Anthonie Oetgens en Hugo Muys werd verzocht Frederik Hendrik in het leger bij te staan. De naam van Willem Cornelisz. van Beveren werd van de lijst van gedeputeerden te velde verwijderd (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 319).
12 Christiaan IV.
13 Codenaam voor Frederik Hendrik.
14 De dochters van Rombout Hogerbeets, oud-pensionaris van Leiden, hadden de Staten-Generaal verzocht hun vader bij hen te mogen onderbrengen. Vgl. voor de teksten van een eerste en een nader verzoek *Kronijk HG* 8 (1852), p. 237-241 en *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 326.
15 'soo op een bot', ineens, zomaar (*WNT* III, kol. 672-673).
16 Op 12 april 1625 werd het rekest in de Staten van Holland behandeld. Daar werd besloten Maurits om advies te vragen (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerffen S. Schot*, II (september 1623 - mei 1625), p. 571).
17 Volgens een brief die op 27 december 1624 uit Aleppo aan Cornelis Haga, orateur te Constantinopel, gericht was, wilde Abbas, sjah van Perzië, de Nederlanders voor de bescherming van zijn kusten inschakelen en had hij hen daartoe Hormuz in handen gegeven. Een extract van deze brief werd op 6 april in de Staten-Generaal besproken (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 321).
18 Murat, sultan van het Osmaanse Rijk.
19 Admiraal Jacques l'Hermite de Jonge (ca. 1582-1624) had aan het hoofd gestaan van de 'Nassausche Vloot', die van april 1623 tot juli 1626 een wereldreis door West- en Oost-Indië maakte. Eén van de doelstellingen van deze expeditie was de verovering van het in Potosi gewonnen zilver, om aldus de financiering van de Spaanse oorlogsinspanningen te bemoeilijken. In mei 1624 kwam het tot een treffen bij Callao, de havenstad van Lima (Peru), waarbij aan beide zijden verliezen werden geleden. Jacques l'Hermite overleed tijdens de reis, op 2 juni 1624. Vgl. W. Voorbeijtel Cannenburg, *De reis om de wereld van de Nassausche vloot, 1623-1626*, p. LIV-LVII en 60-74.

Mij soude wel lusten uE. veel particulariteyten te schrijven die uE. garen soude hooren, maer ick en hebbe den tijt niet ende vinde het ongeraden. Schrijve dit met haest, buyten Delft staende om naer Cornelis[20] te gaen.

Desen 14 April 1625.

Ick wilde wel dat mij een exemplair van d'Ossat,[21] Plessis[22] ende soo daer noch wat exquis is, wiert gesonden. Binnen vijff, ses dagen gae ick naer Amsterdam, sal daer uE. brieven verwachten, die seecker dienen bestelt. Ick sal vandaer met beter gelegentheyt connen schrijven.

Adres: A monsieur/(m)onsieur Grotius, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 14 April 1625 N. Reigersberg.

Ter hoogte van de passage over Hogerbeets schreef Grotius: NB.

967. [1625] april 15. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Ic sien wt verscheyden schrijven van uw E. huysvrau dat Mr. Nicolaes in vreemde termes op het vertouven van het coffer moet hebben geschreven;[2] soo sulckx is, soo bidde ic uw E. mij over die daet te willen excuseren; het is geschiet sonder mijne ofte mijnes huysvrauwen[3] last. Ic hope wij 'tselve nu haest sullen hebben, hoewel voor het craem, daer het ten deele toe gedestineert was, hetselve te laet sal commen, alsoo mijne huysvrau den thienden van een soon geleghen is, ende is nu redelijck wel te pas. Ons broeder is in Hollant, vanwaer hij uw E. sonder twijffel sal hebben geschreven, waer ic mij toe gedraeghe, alsoo wij hyer op eenen dooden stroom sijn ende niet hebben om uw E. mede te deylen.

Uwe E. schrijven aen hem van den vierden[4] is mij behandicht ende seynde hetselve aen hem. Ic heb oock vandaege schrijven van hem ontfangen in hetwelcke hij mij adviseert sijne bejegening aldaer; maer alsoo ic niet en twijffel off hij en heeft 'tselve aen uw E. geschreven, soo wil ic mij daertoe refereren. Mij mishaecht dat de requeste van de kinderen van Hoogerbeets soo is affgeslegen; ic can mij daerwt noch geene versachting van gemoederen affbeelden.[5] Aengaende het jargon[6] dat in uw E. brieff was, is bij mij mede gesonden; mij dunckt dat sulckx met discretie moet werden gebruyckt ende selden. Opentlijck, al waer het schoon van scabreuse saecken, te

20 Cornelis de Groot, oudste zoon van Hugo de Groot.
21 Arnaud d'Ossat, *Lettres de l'illustrissime ... cardinal d'Ossat ... au roy Henri le Grand et à M. de Villeroy, depuis l'année 1594 jusques à l'année 1604*, Parijs 1624.
22 Philippe du Plessis-Mornay, *Mémoires de messire Philippes de Mornay, seigneur Du Plessis Marli ... depuis l'an 1572 jusques à l'an 1589* ..., z. pl. 1624-1625.
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1679: 1, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 763-764 (no. 967 (dl. II)).
2 Vgl. no. 959 (dl. II), n. 2.
3 Johan van Reigersberch was in 1624 getrouwd met Jacomina de Waert, dochter van de Middelburgse burgemeester Jacob de Waert.
4 No. 963 (dl. II), bij vergissing gedateerd op 4 maart (i.p.v. april) 1625.
5 De dochters van Rombout Hogerbeets, oud-pensionaris van Leiden, hadden de Staten-Generaal verzocht hun vader bij hen te mogen onderbrengen. Op 10 april 1625 maakten de leden van de Staten-Generaal bezwaar tegen toekenning van het verzoek.
6 De code voor vertrouwelijk nieuws, doorgegeven met no. 963 (dl. II).

schrijven can min offenseren als wel in dusdanighe maniere. Indien sulcke brieven bijgeval in eeniger handen quaemen, men soude daer meer van willen hebben als inderdaet daervan soude wesen.

Ic bedanck uw E. van de boucken bij Van de Perre[7] mij behandicht; de messen ende beurse sijn mede ter hant gecommen. Mijne huysvrau hadde gaerne bij gelegentheyt gelijcke paer messen als aen moeder[8] gesonden sijn. Alle de vrienden sijn, Gode loff, noch wel te pas. Uw E. huysvrau heeft willen weten off den generael Coene vrijt. Sijn vrijen is wt ende is getrout, met de dochter daer hij tot Amsterdam thuys lach, die hij gekosen heeft om eene te hebben om met hem naer Indiën te gaen.[9] Maer het schijnt hij die hyer sal houden, alsoo de Staeten-Generael ten versoucke van Ingelant begeert hebben dat hij niet meer naer Indiën soude werden gesonden.[10] Wij sullen sien wat veranderinghe de doot van de conynck[11] in dese proceduyren sal brengen.

Mijne huysvrau hadde mede gaerne bij gelegentheyt quintin ende portefraises,[12] indien deselve in het coffer souden moghen wesen vergeten. Alle de vrienden doen haere dienstige gebiedenis, insonderheyt mijne huysvrau ende ic ende moeder ende suster Bloncke,[13] die nu hyer sijn,

uE. dienstwillighe broeder,
J. van Reigersberg.

Den 15 Aprilis.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius à Paris. Port.
In dorso schreef Grotius: 15 April 1625 J. Reigersberg.

969. 1625 april 21. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Den uwen van den vierden,[2] mij wt Zeelant naergesonden, heb ick hier wel ontfangen, doch te laet om de bootschap te doen die mij wert belast.[3] Naer ick noch kan oordeelen sal alles daer wel gaen, hoewel niet op sulcken voet als somygen

7 Wellicht Mr. Paulus van de Perre (ca. 1598-1653), zoon van de Middelburgse magistraat Adriaen van de Perre (*Encyclopedie van Zeeland* II, p. 496).
8 'aen moeder' boven de regel bijgeschreven. Reigersberch zal hebben gedoeld op zijn moeder Mayken Claes (Maria Claesdr., Maria Nicolai).
9 Jan Pietersz. Coen was getrouwd met Eva Menten, dochter van Sophia Bennincq.
10 Vgl. nos. 954 en 966, in dit supplementdeel.
11 Jacobus I was op 6 april 1625 gestorven.
12 'quintin', een fijne soort linnen die werd gebruikt voor kragen en manchetten; 'porte-fraise', (steunsel voor) een geplooide kraag.
13 Suzanna van Reigersberch, weduwe van de in 1622 overleden Anthonie Bloncke, raad en burgemeester van Veere.
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 12, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 39-42 (no. 969 (dl. II)). Antw. op no. 963; beantw. d. no. 974 (dl. II).
2 No. 963 (dl. II) was bij vergissing gedateerd op 4 maart (i.p.v. april) 1625.
3 Nicolaes van Reigersberch moest Grotius' belangen verdedigen bij Frederik Hendrik, die op 9 april naar het leger vertrokken was (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, II (september 1623 - mei 1625), p. 565).

verwachten, nochte misschien oock soo ras niet als die het aengaet garen souden sien. Den oirboir moet werden gedaen ende het particulier sal voor het publyck moeten wijcken. Hiervan ende van meer particulariteyten ten naesten van een bequamer plaets. Wij dienen nu sonderlynge voorsichtycheyt in het schrijven ende bestellen van ons brieven te gebruicken.

't Is apparent dat Hogerbeets sijn huis tot gevanckenisse sal becommen.[4] Die van Hollant hebben het advis van sijn Excellentie begeert, dan sijn dispositie lijt niet dat men hem ergens mede moyt. Ses docteren hebben Saterdage, in presentie van Vosberge,[5] bij de

4 De dochters van Rombout Hogerbeets, oud-pensionaris van Leiden, hadden de Staten-Generaal verzocht hun vader bij hen te mogen onderbrengen (*ibidem*, p. 571).

5 Caspar van Vosbergen.

prins daertoe versocht, geconsulteert: oordeelen hij sonder miracel niet kan becommen. Fontaine is een van de sesse.[6] Teert wt; men vreest hij het niet seer lanck maecken sal, verswackt dagelijckx, hout gestadych het bedde, heeft somwijlen seer groote flauten. Veele van de vergaderynge van Hollant raden de kinderen van Hogerbeets weder aen de Staten-Generael te gaen, seggen haere gedeputeerde de saecke sullen helpen bevoorderen. Ick verstae wt haer dat sij seer beleeft werden bejegent.[7] Duick[8] doet haer niet alleen goet onthael; raet haer te besten, met aenbiedynge van wat hij vermach.

Prins Henderick vertrock sieckelijck, is nu heel welvarende. De troupes vergaderen tot Waelwijck, het leger van Rosendael is daer gecommen, de generale monsterynge sal dese weecke geschieden. Aertsens[9] heeft liever gehadt prins Henderic te accompangeren als in ambassade extraordinaire, daer hij toe wiert gedestineert, naer Engelant te gaen. Die commissie heeft hij becommen, omdat hij vanwege den adel met Duvervoirde,[10] toen de deputatie geschiede, alleen in de Vergaderynge was. Veele sijn anders niet seer tot hem genegen, ende is om hem buten affaires te stellen de plaetse in den Raet van State hem gegeven.[11] Met Marquette[12] is hij niet wel; Vosberge en hij toonen den anderen goet semblant.[13] Veele soo in de steden als in de collegiën sien alle dage verder, ende de humeuren sijn soo versacht dat men bijnaer met verwonderynge van het gepasseerde spreeckt. Alles is seer stil heel Hollant deur ende eenyder verwacht met patiëntie wat Godt geven sal.

Vosberge gaet naer Denemarcke.[14] Den conynck heeft versocht dat yemant van dese landen hem bij wesen soude; meent loopende Mey in 't velt te sijn; schrijft aen de coninginne dat hij sal toonen dat hij haer een naer verwant is.[15] Den conynck van Bohemen[16] is vol goede hoope. Naer apparentie isser hoope van redres, dan dat hanckt veel aen het ontset van Breda. Den viant souckt vast prattijcken om het voer voor de paerden bequamelijck toe te doen voeren; draien het klein in malcanderen, packen bij dat middel een heel voer in een ton. Men seyt wij stercker sullen sijn van voet- ende paerdevolck, ende dat onse paerden ongelijck beter sijn; de haere sijn seer geharasseert. Men is hier vol goede hoope. Mansvelt[17] crijcht toeloop van des viants volck: een heele compangie Croaten is over[ge]commen.

6 Van de door Maurits geraadpleegde artsen worden in de resoluties der Staten-Generaal alleen Jacob Valentius, Christian Rumpf en Willem Hendricksz. Hovius genoemd. Zie voor de Amsterdamse arts en 'praelector chirurgiae' Johannes Fontanus (Fontein, de La Fontaine) (1574-1628), sinds 1623 lijfarts van Maurits *NNBW* I, kol. 875-876.

7 In de Staten-Generaal was afwijzend gereageerd op een verzoek van de dochters van Rombout Hogerbeets hun vader bij hen te mogen onderbrengen.

8 Mr. Anthonie Duyck, raadpensionaris van de Staten van Holland.

9 François van Aerssen, lid van de Hollandse Ridderschap, was op 24 maart 1625 tot commissaris in het leger benoemd (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, II (september 1623 - mei 1625), p. 546).

10 Jacob van Wassenaar van Duyvenvoorde, heer van Obdam, lid van de Hollandse Ridderschap.

11 Op 23 oktober legde François van Aerssen als lid van de Raad van State de ambtseed af (*Res. SG (1610-1670)* VII (1624-1625), p. 583).

12 Daniël de Hertaing, heer van Marquette, lid van de Hollandse Ridderschap.

13 D.w.z. Caspar van Vosbergen en François van Aerssen gedroegen zich in hun omgang correct jegens elkaar.

14 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 329-330 en 344.

15 Elisabeth Stuart, koningin van Bohemen, was een dochter van de Engelse koning Jacobus I. Diens vrouw Anna (1574-1619) was een zuster van Christiaan IV van Denemarken.

16 Frederik V, keurvorst van de Palts, koning van Bohemen.

17 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.

Aenholtz' volck[18] heeft en campange verclaert niet te willen vechten, ofte moeten van haer achterstel sijn voldaen; haer is binnen acht dagen contentement belooft. Soo veele aen des viants sijde verstonden met hoeveel meer avantagie van buyt sij met ons vechten ende overwinnen connen als met den marquys,[19] veele souden van partije

18 Troepen van Jean-Jacques Bronckhorst, baron van Anholt, militair in Spaanse dienst.
19 Ambrosius Spinola.

verranderen. Voor de onse sal Brabant ten deele ende Duitslant openstaen. Den viant vecht om een wtgehongerde stadt ende een verdorven lant. Binnen Breda sterft het seer; men seyt daer over de vijfthienhondert siecke soldaten sijn. Het is tijt dat het ontset werde bevoirdert; de incommoditeyt van de siecken soude haer eer decourageren als gebreck van vivres.

Den tegenwoordygen conynck van Engelant heeft alle de oude officieren gecontinueert, oock Carelton[20] in sijn ambassade. Heeft voor sijn sterven[21] met sijn raet gecommuniceert ende verclaert hij gereformeert sturff, oock sijn soon vermaent bij die religie te blijven.

Den heer van der Myle[22] is hier niet. Wtenbogaert[23] dient uE. in goede genegentheyt t'uwaers te onderhouden. De vrienschap van de vrouw van Tremoulle[24] kan niet ondienstych sijn; hoe uE. daer beter in aensien is, hoe hier considerabelder wesen sult. Ick sal uE. met de eerste gelegentheyt alle mijn consideratiën in 't breede overschrijven; bidde uE. mede op alles wel let, opdat wij niet en versuimen dat tot redressement van onse saecken dienen mach.

Ick recommandere mij aen mijn suster ende alle de vrienden; blijven

uE. seer dienstwilligen broeder,

N. v. Reygersberch.

Wt Den Hage, desen 21 April 1625.

Adres: A monsieur/(m)onsieur Grotius.

In dorso schreef Grotius: 21 April 1625 N. Reigersberg.

972. 1625 april 28 of 29. Van N. van Reigersberch.[1]

Wt Amsterdam, desen Maendach, 29 April 1625.

Mijnheere,

Den prins van Orangië is Woensdach naermiddach tusschen vijven en sessen overleden,[2] Vrijdage geopent, de lever ende longen bevonden bedorven ende niet een druppel bloets over. Is gebalsemt, wert gesien, gecleet, gedient (off) hij noch leeffde; het heele hoff past naer ouder gewoonte op. De doot gheeft in 't gemeen geen veranderynge, bij veel particuliere groote. Prins Henderic wiert denselffden avont commissie als generael over het chrijsvolck ende admirael van de zee bij de Staten-Generael gedepescheert, die hem met drie gedeputeerde, Essen,

20 Dudley Carleton.
21 Jacobus I was op 6 april 1625 gestorven (*CSP Ven. 1623-1625*, p. 627).
22 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) (1579-1642), gehuwd met Maria van Oldenbarnevelt.
23 De remonstrantse voorman Johannes Wtenbogaert.
24 Charlotte Brabantina, dochter van Willem van Oranje, gehuwd met Claude de la Trémoïlle, hertog van Thouars, prins van Talmont.
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 13, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 42-45 (no. 972 (dl. II)). Zie voor de datering het brievenhoofd. Reigersberch schreef deze brief op maandag 28 of dinsdag 29 april 1625.
2 Maurits overleed op woensdag 23 april 1625.

Duvenvoorde ende een mij onbekent,[3] toegesonden is. De Staten van Hollant sijn besych om de instructie tot de delatie van het stadthouderschap in te stellen; wert gelooft dat die onder belofte van de religie en de tegenwoordyge regerynge

3 Drie gedeputeerden van de Staten-Generaal, Hendrik van Essen, Jacob van Wassenaar van Duyvenvoorde en Zweder van Haersolte tot de Haerst, overhandigden Frederik Hendrik op 24 april 1625 de commissie van het kapitein- en admiraalschap-generaal der Unie en namen hem de eed af (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 344-345).

niet te veranderen sal werden geclausuleert. De absentie van sijn Excellentie sal oorsaecke sijn van meerder vrijmoedycheyt, ende buten twijfelen sullen somyge haerselven willen verseeckeren. De remonstranten ende contraremonstranten hebben beyde goede hoope, gemenckt met vreese. Ter wedersijden sijn veel moderaete; selffs de hevychste ende meest geïnteresseerde onder de remonstranten oordeelen ondienstych eenyge violente veranderynge te doen, hoopen echter eenyge voordeelen te genieten. Veele mochten haer wel misreeckenen. Het is een groote aventage voor somyge dat se tijt hebben gehadt om dese veranderynge te voorsien ende haer van langer hant te insinueren ende nu, met seclusie van andere, gelegentheyt hebben om den prins te preoccuperen.

Artaxerxes[4] is seer onpatiëntych, hebbe hem in 't lanck ende breet gesproocken, raide dat men most arbeyden om Driakel[5] te doen gebruicken, dat door die medecijne wat goets conde werden gevrocht ende dat hij dat door sijn grooten vrient most doen beleyden. Verwierp dien raet, wt jalousie soo ick mercke. Namp aen te schrijven, ten einde alles wat wtstel lijden mocht in sijn geheel tot de wedercomste wiert gehouden. Kan dat werden geobtineert, sal veel sijn. Ick vinde dien man noch weinych bedaert, vreese hij het credyt, dat hij soude mogen hebben, te veel sal willen vergen ende den tijt niet genouch sal verbeyden. Wat de vrucht aengaet, wij moeten die mettertijt rijper laten werden, dan kan niet twijfelen ofte sal met het saisoen wel werden gepluckt; dat is een gemeen gevoelen. Mijn particuliere opinie is dat men den nachtegael[6] daer niet meer van voren moet stellen als hij selffs sal begeeren; daerop dient geleth.

Uwen brieff weet ick niet off is bestelt;[7] hadde hem om veel redenen (gar)en onder mijn couverkel gehouden, dat ick naer den tijt soude hebben geapproprieert; dan men heeft sulckx niet wille(n) (ge)dogen. Ick vreesde dat se, den rechten weech niet gaende, meer quaet als goet sonde doen. Ick weet niet warom (uE.) mij suspecteert; dan ick geve seer garen andere de sorge over. De beantwoordynge van de Confessie is al onder druck;[8] sie niet hoe me(n) die sal stuyten, hebbe de ordre gegeven die ick bequaemst oordeelde.

Den professor Polyander[9] doet uE. see(r) groeten, oock den burgemeester Ruighaver ende Berckenroode.[10] Wij moeten tijt hebben om te oordeel(en) wat oirboir is gedaen. Prins Henderic marcheert vandage met 36000 te voet, 6000 paerden; Mansvelt[11] met 9000 te voet, 3 à 4000 paerden. Dat werck moet eerst werden gedaen, eer hij op de politie sal connen letten. UE. dient sich daer vast te stellen; sal bij gelegentheyt vernemen ende uE. adviseren wat voet voor ons particulier dient gehouden; ick versuime niet, ende is mijn presentie gansch dienstych geweest. Wenste uE. mocht communiceren wat alreede hebbe gedaen. Godt wil uE. bewaren

4 Schuilnaam voor Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle); vgl. no. 1003 (dl. II).
5 Simon van Beaumont, pensionaris van Middelburg, of Nicolaes Cromhout, sinds 1 januari 1620 president van het Hof van Holland; vgl. no. 1058 (dl. III).
6 Reigersberch doelt vermoedelijk op Frederik Hendrik.
7 No. 962 (dl. II), aan Frederik Hendrik, dd. 4 april 1625.
8 *Censura in Confessionem sive Declarationem sententiae eorum qui in Foederato Belgio Remonstrantes vocantur*, Leiden 1626, van de hand van Johannes Polyander van (den) Kerckhoven, André Rivet, Antonius Walaeus en Antonius Thysius (L.D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, p. 113).
9 Een van de auteurs van de *Censura* (*supra*, n. 8), Johannes Polyander van (den) Kerckhoven (1568-1646), sinds 1611 hoogleraar in de theologie aan de Leidse universiteit (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* II, p. 366-368).
10 De Haarlemse burgemeesters Gerard Ruychaver en Hendrick van Berckenrode.
11 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.

ende ons geven dat salych is. Recommandere mij aen uE. huisv[rouw]. Met seer grooten haest.

Ick hebbe groot contentement wat ons particulier belanckt; hebbe, naer het schrijven van desen, met een confident persoon van groot credyt gesproocken, die hem seer tot uE. genegen toonde. Was van mijn opinie, dat men moet wat patiënteren; twijfelde niet ofte alles sal naer wensch voor u commen. Hebbe uE. groete aen doctor Andries Bicker,[12]

12 Andries Gerritsz. Bicker (1586-1652), schepen en sedert 1627 herhaaldelijk burgemeester van Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 346-348).

neeff van de burgemeester Graeff,[13] gedaen, een man van groote apparentie, seer tot uE. genegen. Soo uE. goetvint, mach hem ende schepen Oetgens, soon van den burgemeester, tegenwoordych bij den prins in 't leger,[14] elck een exemplair senden[15] ende haer schrijven, als door mij verseeckert sijnde van haer groote gunste t'uwaers. Het sijn twee persoonen, daer al de autoriteyt van dese stadt henen helt, ende seer tot uE. genegen. Ick sal niet versuimen dat uE. dienstych kan sijn, ende hoope eerlange de pat bestroyt te sien,[16] daer wij lange naer hebben gewenst. Ick werde nu verhaest, alsoo ick eerst gecommen ben. Sal den naesten uE. adviseren wat wij behooren te doen. Ick arbeyde de banden voor ons hier vast te maecken.

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Reigersberg t'Amsterdam, ten dienste van De Groot.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. 10 st.

In dorso schreef Grotius: 29 April 16(25) N. Reigersberg.

977. [1625 mei 9]. Aan N.-CL. Fabri de Peiresc.[1]

--- Accipe iussis

Carmina coepta tuis, ait poeta.[2] Ego vero, Peiresi amplissime, non carmen, sed librum[3] tibi mitto, tuo hortatu tuisque auspiciis coeptum. Adde, quod ipsa haec mea in Gallia habitatio non parum tibi debet, quo conciliante in virorum maximorum notitiam perveni, ita ut hoc quoque titulo, si quid inde fructus nascitur, id a te possit vindicari. Si dicam magno mihi dolori esse, quod tuo conspectu tuisque colloquiis frui non licet, dicam quod verissimum est, sed huic damno solatium aliquod adhibet v[ir] n[obilissimus]; frater tuus,[4] frater sane, non natura tantum, sed et morum humanitate, qui litium tractandarum molestiam iucundissimis amicorum colloquiis et inter eos Rubenii etiam nostri[5] diluit. Tu, quem summis iudiciis suis tantae Galliae portio praefecit,[6] etiam de hoc libro iudices rogo, sed ita ut in

13 Burgemeester Jacob Dircksz. de Graeff (1571-1638), vrijheer van Zuid-Polsbroek, was op 3 november 1618 door Maurits uit de Amsterdamse vroedschap verwijderd. In 1628 werd hij opnieuw tot burgemeester gekozen (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. LXXXIII en 266).

14 Anthonie Oetgens (1585-1658), heer van Waveren, schepenmeester van Amsterdam, gedeputeerde te velde; hij was de zoon van Frans Hendricksz. Oetgens (1558-1625), schepen en burgemeester van Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 331 en 102).

15 Grotius' *De iure belli ac pacis* (*BG* no. 565) kwam in deze periode van de pers.

16 'het (de) pad strooien', ergens een weg gereedmaken (*WNT* XII, kol. 134).

1 Hs. Aix-en-Provence, Bibl. Musée Paul Arbaud, cod. R 171, f. 3, eigenh. oorspr. Op grond van Pierre Gassendi, *Viri illustris N.C. Fabricii de Peiresc ... Vita*, Den Haag 1651, gedeeltelijk gedrukt in no. 977 (dl. II), met een verklaring voor de datering. Grotius' brief ging vergezeld van een exemplaar van *De iure belli ac pacis* (*BG* no. 565); vgl. H. de La Fontaine Verwey, *De verdwenen antiquaar*, p. 110-117: 'Hugo de Groot en Peiresc', met gegevens over de vindplaatsen van de exemplaren aangeboden aan Peiresc en koning Lodewijk XIII.

2 Vergilius, *Eclogae* 8, 11-12.

3 *De iure belli ac pacis*, Parijs 1625 (*BG* no. 565).

4 Palamède Fabri (1582-1645), sieur de Valavez.

5 De schilder-diplomaat Peter Paul Rubens (1577-1640).

6 Nicolas-Claude Fabri de Peiresc (1580-1637) was conseiller in het parlement van Aix.

exsilio scriptum memineris. Si ad hoc postulem, ut amare me pergas, bonitati et constantiae tuae iniuriam fecero.

Vale, vir candidissime,

t[uae] N[obilitati] observantissimus,

H. Grotius.

977A. [1625 mei 9]. Aan E. Herbert of Cherbury.[1]

Optime semper convenit iustitiae cum veritate. Quare mirari non debes, si pro iustitia scriptus liber confugit ad nobilissimum veritatis patronum. Si non sublimi spiritu nostra se erigit oratio, si contenta saepe est humi serpere,[2] facile haec tu condonabis, Harberte amplissime, si cogites non tantum quid Harbertus Grotio praestet, sed et quantum distent legatus et relegatus. Quanquam enim literarum studia adversus Fortunae insultus magnum nobis praesidium promittunt, illa tamen impotens domina[3] nos quantumvis reluctantes vim suam sentire cogit, ita ut etiam invitis nobis in nostris operibus suae violentiae imprimat vestigia. Accedit quod iampridem ingenti calamitatis meae solatio careo, tuis alloquiis, quanta humanitate, quanta sapientia imbutis dicere apud te non audeam. Sed si veritatem clientem illam tuam mihi cordi esse credis, - et ut credas simplicitate mea mereri me arbitror - velim existimes neminem esse qui te magis colat ac veneretur quique a te amari pluris aestimet.

Ex matrimonio regiae hic sororis cum rege nunc vestro bona omnia tum orbi christiano, tum patriae imprimis nostrae ominamur.[4] Faxit Deus et te Britanniae tuae ornandae sospitem diu praestet,

tuae Nobilitati observantissimus,

H. Grotius.

Lutetiae.

Adres: A monsieur/monsieur Herbert, chevalier.

1 Hs. Londen, Public Record Office, PRO 30/53 (Powis papers) vol. VI, nos. 69-70, eigenh. oorspr., met een vertaling in het Engels (bijiage). Vgl. *Catalogue of valuable printed books, including books from the libraries of Edward, first Lord Herbert of Cherbury (1583-1648), including the presentation copy of Grotius's De iure belli ac pacis ..., which will be sold by auction by messrs. Sotheby & co.* (20-21 Maart 1967), p. 27 (sign. Den Haag, KB, Vc 9188). Beantw. d. no. 1025 (dl. II). Edward Herbert (ca. 1582-1648), Engels ambassadeur in Frankrijk, was in juli 1624 teruggekeerd, nadat hij in Parijs zijn *De veritate* had gepubliceerd; vgl. *CSP Ven. 1623-1625*, p. 350 en 401; D.A. Pailin, 'Herbert von Cherbury', in: *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*, III *England*, p. 224-239. Grotius en Daniel Tilenus hadden Herbert tot publicatie van zijn werk aangezet (J.M. Shuttleworth, *The life of Edward, first Lord Herbert of Cherbury written by himself*, p. 120 en 149). In december 1624 werd Herbert Lord Castleisland (Kerry, Ierland) en in mei 1629 Lord Herbert of Cherbury (Shropshire, Engeland).

2 Horatius, *Ars poetica* 28.

3 Zie voor 'impotens' (teugelloos, tyranniek) als epitheton van Fortuna: Seneca Minor, *Agamemnon* 247 en 593; vgl. O. Zwierlein, *Kritischer Kommentar zu den Tragödien Senecas*, Mainz etc. 1986, p. 460-461 (ad *Octavia* 377).

4 De huwelijksplechtigheid van Henriëtte Maria en Karel I van Engeland vond plaats op zondag 11 mei 1625 (*CSP Ven. 1625-1626*, p. 35 en 44).

Bijlage:

There has allways been the nearest affinity between right and truth. 't Is no wonder therefore that a treatise upon the rights of nations should fly to the protection of one who is the chief support of truth. Tho' this treatise does not soar in the sublime, but rather

creeps in an humble style, yet you can readily make reasonable allowances, most noble Herbert, if you will be pleased to consider not only the great difference between a Herbert and a Grotius, but betwixt an ambassador and an exile. I mention this because, tho' application to learning is generally attended with a security from the severity's of fortune, yet in spight of us she will exert a tyranny over us, soo that her influence will appear even in our very writings. Add to this that I am now deprived of your conversation, which was once my support under my aff[l]ictions. Your modesty checks me when I think of mentioning the agreeableness, the humanity and the great learning which ran thro' every part of it, but if you believe I am a lover of that sincerity which is your favourite qualification, - and I own I have assurance enough to think you believe thus of me - I desire nothing more than your placing me amongst the first of your friends and my having the happiness of your friendship.

The match between our king's sister and your king promises much happiness to christendom in generall, but particularly to our country. God prosper it and protect you for the sake of Brittain,

yours most devoted,
Hugo Grotius.

Paris.

Bovenaan de vertaling staat: A letter of Hugo Grotius to the lord Herbert, who was ambassador in France, but written to him when in England and sent together with a treatise he had wrote on the rights of nations.

978. 1625 mei 12. Van N. van Reigersberch.[1]

Mijnheere,

Wt mijn voorgaenden[2] heeft uE. verstaen warom die saecke tijt vereyst. Dat is oock de opinie van de ervarentste ende meest geaffectionneerde, daervan het gemeen gevoelen niet en discrepeert. Tot noch toe is doorgaens onder de meeste ingesetene goet contentement ende blijft alles stil. Eenyge predicanten toonen haer onstelt over het verlies ende getugen noch geen volcommen geneugen in den successeur.

Weinych dagen geleden sprack ick met een clouck man, die vrij mede in de saecke is geïnteresseert; meende sonderlynge voorsichtych most werden gehandelt ende dat men eerst van de ontslagynge van de heer Hogerbeets most beginnen.[3] Ick twijfele selffs off dat nu oock tijdelijck is; hij meende jae. De aenstaende weecke sal ick in Den Hage vernemen hoe de kinderen genegen sijn ende met vrienden haer ten besten helpen raden. Haer versouck geaccordeert sijnde, gelijck hij meende dat het bij Dordrecht ende Amsterdam soude werden gefaciliteert, oordeelde dat men van uE. saecke soude moeten spreecken; was van gevoelen dat beyde de voorseyde steden daertoe genegen soude sijn. Andere willen andere trappen hebben gebruickt, hij oordeelde dat die te lanck soude vallen. Ick seyde dat uE. noyt tot eenych

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 14, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 45-46 (no. 978 (dl. II)).
2 Vermoedelijk no. 972, evenals 978 uit Amsterdam verzonden.
3 Rombout Hogerbeets, oud-pensionaris van Leiden, werd in Loevestein gevangen gehouden.

versouck sout willen verst(aen). Hij ghaff oock te kennen dat uE. niet behoirde te versoucken, maer dat het soo most werden gedirigeert dat men dede begrijpen dat den dienst van het lant daeraen gelegen was. Dat beviel mij wel.

Ick meene voor mijn vertreck noch eens, is 't mogelijck, in dat propoost te commen ende noch met andere te spreecken, ende te letten dat geen tijt ofte occasie en werde versuimt. D'absentie van ons neeff[4] stelt mij buiten postuir; met sijn advis ende goetvinden moet alles geschieden. Men moet hem niet overdryngen. Ick verlange om met Artaxerxes[5] te spreecken, oock met den pedagoog;[6] meene die haest te vinden, dan wederom hier [te] commen. Weest vrij gerust ende hout goeden moet, want mijns oordeels sal alles heel wel gaen.

Dit schrijve ick met seer grooten haest, commende wt het lant; laete de nieuwe tijdingen voor andere. Hetgene ick door Artaxerxes hebbe doen dirigeren is alles tot noch toe wel gegaen, gelijck uE. van elders buten twijfel sult hebben verstaen. Ick en weet niet off het comt wt eygen goetvindynge van den man off op onse vertoonynge; moet dat vernemen. Ick diene nu wel in verscheyde plaetsen te sijn. Het noodychste moet voren.

Desen 12 Meye 1625.

Ick heb dese reyse van uE. niet ontfangen; daerover ben ick verwondert.

Adres: A monsieur/(m)onsieur Grotius, à Paris. 10 st.

In dorso schreef Grotius: 12 Mey 1625 N. Reigersbergh.

982A. 1625 mei 20. Van P. Scriverius.[1]

Viro clarissimo Hugoni Grotio suo P. Scriveriu(s) s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Mitto ad te, vir clarissime atque integerrime Groti, notas tuas in Senecae atque aliorum tragoedias.[2] Has ut auctiores - emendatiores enim reddi non queunt - ad me remittas quam maturrime, etiam atque etiam rogo. Nam de nova editione illarum tragoediarum iam cum typographo egi promisique cum aliis eruditissimis viris, tum Thomae Farnabio Anglo, nupero editori, amico meo,[3] qui nobis nuper adfuit; meminitque vir candidus tuarum etiam animadversionum in praefatione.

Vale, vir summe, et me quod facis ama,

tuissimus - grammaticis omnibus invitis,

P. Scriverius.

4 Frederik Hendrik.
5 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle).
6 Niet geïdentificeerd.
1 Hs. Cambridge, Massachusetts, Harvard University, The Houghton Library, ms. Lat. 215, eigenh. oorspr. De in de brief vermelde 'notae in Senecae tragoedias' bevinden zich eveneens te Cambridge, Massachusetts (Harvard College Library, Summer Collection 78A; vgl. *Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada*, ed. S. de Ricci, I (New York 1935), p. 1019).
2 Scriverius wilde de aantekeningen van Grotius op Seneca Minor uitgeven in een vervolg op zijn *L. Annaeus Seneca tragicus. Ex recensione et musaeo Petri Scriverii* (Leiden 1620 en 1621). Uiteindelijk vond het plan geen doorgang; eerst in 1661/1662 en later in 1728 werden er door Johannes Fredericus Gronovius en Joannes Casparus Schröderus aantekeningen van Grotius voor edities van Seneca benut. Vgl. *BG* no. 540 en C.S.M. Rademaker, 'Scriverius and Grotius', in: *Quaerendo* 7 (1977), p. 52-54.
3 Thomas Farnaby (ca. 1575-1647) (*DNB* XVIII, p. 217-218); in zijn editie van Seneca (Londen 1624) was een gedicht van Grotius uitgegeven; zie *BG* no. 288.

Raptissime. Lugduni Batavorum, XX Maii die 1625.

Onderaan de brief staat, vermoedelijk in de hand van Scriverius: Inserendae suis locis emendationes illae Grotii, quarum Heinsius in Animadversionibus[4] meminit.

985. 1625 juni 2. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Gisteren den lesten April [*sic*] sijn de gedeputeerde van Hollant, onder andere Duvevoorde ende Brouckhoven, ende de gedeputeerde van Zeelant, S[c]hotte, Jan Claessen Backer van der Goes, Altena van Vlissyngen,[2] die hier met die van Hollant op het formeren van de commissie van het stadthouderschap hadden gebesongeert, gesamentlijck om deselffde commissie aen den prins te leveren naer het leger gereyst. De commissie is in alles conform die van den overleden prins, alleen is nopende de religie verandert dat sijn Excellentie die sal mainteneren sulckx die bij publycke autoriteyt tegenwoordych publyckelijck wert geëxerceert. Die van Zeelant souden wel geen veranderynge hebben begeert; dan alsoo Hollant seyde daerin te willen volgen hetghene in de commissie als generael ende admirael was gestelt, hebben die van Zeelant, om in geen voirder disputen te commen, daer niet in willen contrariëren. Den brieff met de bijgaende stucken is den eersten Mey gevolcht; soo de tijdinge wat later, de congratulatie sal te tijdelijcker commen.[3] Hebbe uE. vader die eer behandycht, dan vont geen occasie; hebbe hem die van Noordynge[4] aengewesen. Het onthael van de voorgaende hadde ick vóór uE. schrijvens van Artax[erxes] ende Driak[el][5] verstaen; hebbe uE. vader gebeden hij sorgen wilde dat hetgene diesaengaende passeert doch bij hem ende dieghene door wiens

4 Vgl. no. 201 (dl. I), met een verwijzing naar 'Danielis Heinsii in L. et M. Annaei Senecae ac reliquorum quae extant tragoedias Animadversiones et notae. Emendatiores et auctiores denuo editae', in de editie *L. Annaeus Seneca tragicus. Ex recensione et musaeo Petri Scriverii*, Leiden 1620, p. [277]-377 (exemplaar aanwezig in Leiden, UB, sign. 756 G 24). Een eerdere uitgave van Heinsius' 'Animadversiones' was verschenen in *L. Annaei Senecae et aliorum Tragoediae serio emendatae. Cum Iosephi Scaligeri nunc primum ex autographo auctoris editis et Danielis Heinsii Animadversionibus et notis*, Leiden, 'ex typographio Henrici ab Haestens ...', 1611, p. 481-584 (exemplaar aanwezig in Leiden, UB, sign. 756 G 23). Heinsius vermeldde een achttal emendaties van Grotius. Handexemplaren van edities van Seneca uit het bezit van Grotius bevinden zich eveneens in Leiden, UB, sign. 756 G 22: 1 (ed. [Heidelberg] 1604) en sign. 756 G 25 (ed. Leiden 1620/1621, zonder gedrukte titelpagina).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 15, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb*., p. 47-54 (no. 985 (dl. II)).

2 Jacob van Wassenaar van Du(y)venvoorde uit de Hollandse Ridderschap, Jacob van Broeckhoven, oud-burgemeester van Leiden, Jacob Simonsz. Schotte, burgemeester van Middelburg, Johan Claesz. Backer, burgemeester van Goes, en Arnold d'Altena, burgemeester van Vlissingen. Op 2 juni werd Frederik Hendrik in Waalwijk als stadhouder van Holland en Zeeland beëdigd. Op 24 april 1625 was hij al beëdigd als kapitein-generaal en admiraal-generaal der Unie. Zie J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje*, p. 90; *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 344-345, en 'Stukken betreffende de verheffing van Frederik Hendrik tot gouverneur en kapitein-generaal en admiraal', in: *Kronyk HG* 22 (1866), p. 298-315, hier p. 304-305.

3 Wellicht verwees Reigersberch naar nos. 971 en 975 (dl. II). De laatste, omstreeks 1 mei 1625 geschreven brief was aan Frederik Hendrik gericht.

4 Misschien stelde Reigersberch aan vader Jan de Groot voor Dierck van Noordingen, agent van de graaf van Oost-Friesland, als tussenpersoon te gebruiken.

5 Schuilnamen voor Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) en Simon van Beaumont of Nicolaes Cromhout. Vermoedelijk doelde Reigersberch met 'het onthael van de voorgaende' op de ontvangst door Frederik Hendrik van no. 962 (dl. II), dd. 4 april 1625.

handen het passeert discretelijck mocht werden gemenageert, daer het minste esclat alle onse hoope soude connen renverseren. Bidde uE., sonder dat ick daerin bekent sij, hetselffde mede op het hoochste gelieve te doen, want de materie seer teer is.

Art[axerxes] ende Dria[kel] heb ick beyde tesamen ende elckx in 't bijsonder gesproocken; vinde beyde wel vol goede hoope, doch sonder eenych particulierder fondament als van hetghene over lange is gepasseert. Ick mercke mijn correspondentiën wel sooverde gaen als de haere. Den tijt valt haer lanck te verwachten, maer met impatiëntie is niet anders te voorderen als sijn ongestumicheyt bekent te maecken, ende de saecken op een onbequamen tijt te willen voorderen waer het middel om die te verachteren ofte verbrodden. Nous sommes en trop beau chemin pour renverser. Sij hadden garen gesien ick, die best pretext conde vinden, een reysken hadde gemaeckt, sed non ego credulus illis.[6] Wanneer van mijn saecke wat sal werden gedaen, weet ick niet, kan niet heel lange aenloopen; bij die occasie sal ick naer het leger reysen. Tegens halff Juni gaen ick naer Zeelant, daer ick den tijt verbeyden sal, tenwaer yet anders van importantie voorviele. Dese weecke reyse ick naer Amsterdam, blijve daer acht dagen, sal daer noch elders niet versuimen dat uE. dienstych kan sijn. Vertrout dat ick niet sal rusten voor ick yet goets voor uE. tewege hebbe gebracht. Doet van gelijcke alles daer dat eerlijck ende doendelijck is. De kinderen van Hogerbeets is haer versouck vooralsnoch affgeslagen; sullen het dese weecke wederom vernieuwen.[7] Hollant presideert. Boutselaer[8] gheeft haer hoope, soo het nu niet wert geaccordeert, dat hij als Utrecht presideert het tewege brengen sal. Misschien sal d'absentie van Bormannia, die de saecke niet gunstych is ende met Aertsens in extraordinaire ambassade naer Engelant is gecommitteert,[9] daertoe helpen.

Sellynger, swager van Ogle,[10] is wederom gecommen; versouckt dat 20 van onse schepen bij de 80 van Engelant souden werden gevoucht, ende Cissel ofte Veer[11] om het volck dat daer mede soude gaen, te commanderen. Den conynck doet het masquer noch niet aff; de schepen sullen gaen onder de banniere van den conynck van Bohemen. Voor Mansvelt[12] comt noch geen gelt; het parlement is wtgestelt, ende werden de Staten versocht wederom het verschot te doen. Men soude den boge hier wel soo spannen dat hij eens breecken soude. Ons leger leyt wederom te Waelwijck. Breda is buyten hoope van ontset. Men seyt dat se het noch drie maenden connen houden ende dat bij ons middelertijt yet anders aengevangen sal werden. Andere meenen dat men sulckx laet verluden om die van binnen aen beter conditiën te helpen. De ordre binnen is seer groot, ende schijnen alle haer tuinen ende leedyge plaetsen te hebben besayt, daervan sij‹n› veel nootdruft trecken.

6 Vergilius, *Eclogae* 9, 34. De verwijzing, in het vervolg van de brief, naar Reigersberchs 'saecke' betreft diens kandidatuur voor een zetel in de Hoge Raad; vgl. no. 1001 (in dit supplementdeel), n. 10.

7 Op 10 juni 1625 werd in de Staten-Generaal besloten de kinderen Hogerbeets toe te staan een regeling te treffen voor de verhuizing van hun vader naar het Huis te Woerden (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 412). Zie voorts de brieven van Rombout Hogerbeets aan Bernard Vezekius en Johannes Wtenbogaert, dd. 9 juli - 28 juli 1625, uitgegeven door H.C. Rogge in *Kronyk HG* 28 (1872), p. 353-360.

8 Gijsbert van den Boetzelaer, lid van de Ridderschap van Utrecht, gedeputeerde ter Staten-Generaal.

9 Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel, gedeputeerde ter Staten-Generaal, en François van Aerssen hadden op 16 juni afscheid genomen. Zij keerden in september uit Engeland terug (Schutte, *Repertorium* I, p. 5 en 91).

10 Kapitein William Saint Leger (Sellynger), gehuwd met Gertrude Cornelisdr. de Vries, een zuster van Elisabeth de Vries, echtgenote van John Ogle. Zie voor de missie van Saint Leger *CSP Ven. 1625-1626*, p. 68.

11 De Engelse bevelhebbers Edward Cecil en Horatio Vere.

12 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.

Ter zee hebben onse saecken seer qualijck gegaen, dan is hoope van redres. Hartochsvelt van Rotterdam,[13] noch een wel gequalificeert inwoonder van Enchusen doen voorslagen te haren coste de zee te veylen, mits dat sij de equipagie doen, de cappiteynen stellen ende voor elck schip dat sij nemen ofte destrueren, naer advenant de groote, eenych praemium genieten; seggen wt lieffde van het lant sulckx te willen bestaen, presenteren het lant te dienen van advis, soo het lant de middelen bij de hant nemen wil. Daer wert

13 Cornelis Jansz. Harti(n)gsvelt († 1641), koopman en haringreder, vroedschapslid van 1617-1641.

naer haer voorslagen geluistert, ende heeft apparentie dat den hoochdryngen noot die sal doen accepteren. Den aenslach van de onse op het viants convoy ende het mislucken van deselffde heeft uE. buyten twijfel verstaen. Marquette[14] draecht daervan den schult naer het oordeel van de gemeente, wert leelijck wtgecreten onder het volck, die seggen het ontset van Breda daeraen vast was. Luden van qualiteyt spreecken daervan weinych tot avantagie van Marquette. Sijn Excellentie, soo Marquette hoe het toegegaen was quam rapporteren, sprack noch goet noch quaet; die daer ontrent sijn geweest relateren dat hij seer was ontstelt. Dit sal sijn poursuites tot het generaelschap van de cavallerie weinych avanceren; heeft tot concurrenten graeff Ernst voor hemselven, om daernaer op sijn soon te brengen,[15] den heer van Kessel, nu graeff van Hoorn,[16] en de heer van Brederode.[17] Men meent sijn Excellentie het selffs houden sal. Den heer van Kessel wert geseyt extraordinaire wel bij sijn Excellentie te staen, gelijck oock doet monsieur Wits,[18] die beyde den prins bij alle occurrentiën hebben gevolcht.

Vacerende het stadthouderschap, heeft het Hoff de magistraet van Rotterdam vermaeckt vier notoire arminianen als schepenen, waeronder is Bus ende Jan Snaets gestelt.[19] Den prins heeft den hoffmeester van sijn broeder, stalmeester,[20] edeluden ende pages gecontinueert, den raet absolutelijck aengenomen,[21] den greffier[22] bij provisie, thresaurier Knuyt verlaten, die echter raet blijft,[23] Brouwer, voordesen sijn thresaurier, in de plaetse gestelt,[24] de bouckhouders affgedanckt. Het schijnt hij den voet van sijn broeder daerin niet volgen wil, meent die drie persoonen heeft gebruickt tot hetgene één getrouw persoon wel konde doen. Het bewint van sijn particuliere saecken sal aen sijn raden staen, waerdoor de authoriteyt

14 Daniël de Hertaing, heer van Marquette, lid van de Hollandse Ridderschap, luitenant-generaal van de cavalerie. Zie voor de aanslag op het vijandelijke konvooi *Het Staatsche leger* III, p. 137.
15 Ernst Casimir, graaf van Nassau. Hij had drie zoons, Hendrik Casimir, Willem Frederik en Maurits.
16 Johan, graaf van Horn, heer van Kessel.
17 Johan Wolfert van Brederode, heer van Vianen, Kloetinge en Ameide, kolonel in het Staatse leger.
18 Jacob Wyts, onder Frederik Hendrik sergeant-majoor-generaal.
19 Leonard Pietersz. Busch († 25 december 1650) en Jan Jansz. Snaets (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, resp. p. 157-158 en 114).
20 Arend (van) Dorp (ca. 1599-1652), hofmeester, en Daniel Marlot (Merlot, Morlot), stalmeester van Maurits.
21 Zie voor de raden van Maurits J.W. Zondervan, 'Montens, Panhuysen en Vosbergen, verwante vertrouwelingen van prins Maurits', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 39 (1985), p. 135.
22 Vermoedelijk doelde Reigersberch op griffier (Cornelis?) Wijnants (Worp, *De gedichten van C. Huygens* II, p. 148).
23 Johan de Knuyt.
24 Met 'Brouwer' bedoelt Reigersberch Thomas Brouart († 1635), sinds 23 mei 1625 tresorier en rentmeester-generaal van Frederik Hendrik. Zie *Briefw. C. Huygens* I, p. 2 en 270, waar ook vermeld wordt dat deze Brouart met zijn tweelingbroer Joannes zoogbroeders van Frederik Hendrik waren geweest. Omdat De Knuyt eerst als tresorier had gediend, moeten de woorden 'voordesen sijn thresaurier' op een verschrijving berusten.

van den greffier sal sijn benomen. Verdoes,[25] die in goet credyt is, gaet met Borre[26] in Zeelant possessie nemen van de goederen daer gelegen.

25 Vermoedelijk mr. Jacob van der Does (Verdoes) (1575-1630), die later de functies van raad en griffier onder Frederik Hendrik combineerde (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 325-326; H.P. Fölting, *De Vroedschap van 's-Gravenhage*, p. 114, en J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje*, p. 134).

26 Pieter van Borre (Born) († 9 oktober 1632), raad van Maurits en Frederik Hendrik, lid van de Raad van Brabant (*De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811*, red. M.C.J.C. van Hoof, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot, Algemeen Rijksarchief, Den Haag 1997, p. 133).

Den prins gebruickt sijn autoriteyt met seer groote moderatie, refuseert den tytel van u. Genade, seyt sijn voorygen tytel hooch genouch geweest te sijn ende hem daermede tevrede te houden, onderteyckent sijn brieven aen de Staten-Generael: ootmoedygen ende onderdanygen dienaer. Den overleden schreeff: goede vrient. Dimmer,[27] laestmael spreeckende van de princesse, noemde die: u. Excellentie gemael; hij seyde dat hij een Hollander was, geboren van Delff, dat men se daer hiet: vrou, huisvrou off wijff, dat hij van de Duitsche pracht niet en wist. Is extraordinaire courtois tegens al de werelt, hout hem seer stil ende gereserveert.

Aertsens soon[28] is cornet van den hartoch van Weymeren;[29] het schijnt hij al de trappen selffs ende in sijn soon wil gaen die den advocaet in sijn swager ende soon heeft gegaen.[30] Tot Amsterdam is weinych moderatie onder de predicanten te vinden, ende daer de meeste is, daer is de minste autoriteyt. Doucher[31] is van sacht naturel, heeft sulckx in 't synode getoont; wil wel occasie waernemen om hem van uwentwege te getugen het goet rapport dat uE. van sijne genegentheyt t'uwaers is gedaen. Hoe de accommodatie in de kerckelijcke saecken gevonden sal connen werden, sie ick noch niet. [Van] Vosberge[32] hebbe ick tsedert niet vernome, meene hij noch tot Amsterdam is; soo mij yet verders van hem vooren comt, sal uE. dat deelachtych maecken. Bidde uE. mij openynge doe op wat voet men soude mogen gaen, opdat ick bij alle occasie sie off dat onder den man wil. D'excessen van de remonstranten dienen vooral geweert; maer wie sal autoriteyt hebben om haer in den toom te houden? Sij sijn veel licentie gewent. Van wat meenynge Utenbogaert[33] daerin is, wilde ick wel weten; die sal daer meest bij vermogen. Ben blijde dat uE. de eenycheyt, die uE. met sooveel swarycheyt heeft gesocht, noch behertycht. Het is de eenyge vastycheyt van onsen staet, daer ons particulier welvaren aen vast is.

De voorleden weecke is in Zeelant ingecommen van de cust van Coromandel het schip Schoonhoven, wiens ladynge waerdych is boven de seven tonnen gouts; drie Engelsche schepen hebben dat tot ontrent Oostende achtervol[ch]t.[34] De misverstanden tusschen de onse ende de Engelsche sijn noch even groot, ende hier is geen courage om daertegens te kanten, dat groote onlust bij de bewinthebbers tegens de regierders causeert. In de proceduren tegens de Engelschen in Amboina mach in de formaliteyten sijn gepecceert, gelijck in die quartieren weinych rechtsgeleerde off gestyleerde rechters werden gebruickt, maer de bewinthebbers seggen mij dat de Engelsche sijn overwonnen van notoire conspiratie met de Japonesen om de onse het fort te ontweldygen. Men heeft in Engelant repressaliën tegens de Compangie verleent, schepen om de haere aen te halen in zee gesonden. Den conynck versocht door sijn ambassadeur de rechters souden werden thuis ontboden; niettegenstaende het hart is luden die daer sijn gereyst om haer fortuin te maecken ende in goede bedienyngen sijn, vandaer te trecken, nochtans omdat de Staten seyden dat de repressaliën, sulckx sijnde geaccordeert, souden werden affgedaen, sij sijn beschreven. De repressaliën sijn echter gecontinueert. Een van

27 Eric Dimmer, raad van Maurits en Frederik Hendrik.
28 Cornelis van Aerssen (1600-1662) (*NNBW* III, kol. 8-10).
29 Johann Ernst, hertog van Saksen-Weimar.
30 Reigersberch herinnert hier aan de protectie door Johan van Oldenbarnevelt van familieleden als Cornelis van der Mijle (Myle) en Willem van Oldenbarnevelt, heer van Stoutenburg. De laatste had ooit als ritmeester van een Overijssels regiment gediend.
31 Jean Doucher (1573-1629), sinds 1620 predikant van de Waalse gemeente te Amsterdam (*BWPGN* II, p. 568-570).
32 Caspar van Vosbergen.
33 Johannes Wtenbogaert.
34 De ‘Schoonhoven’ was op 29 mei 1625 in Zeeland gearriveerd. Vgl. *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries* III, p. 26-27.

de rechters overgecommen sijnde is tot Delff in sijn huis gesaiseert ende moet daer blijven tot de andere overgecommen sijn,[35] hetwelck apparent wel twee jaren aenlopen sal. Een bode compt driemael daechs sien off hij daer blijft. Dit heeft mede niet mogen helpen.

35 Laurens de Maerschalck, als raad van Amboina in 1623 betrokken bij de veroordeling van een aantal Engelsen aldaar ('Ambonse moord'), kreeg in Delft huisarrest opgelegd (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 353-355).

Den generael Coenen[36] is ten versoucke van de conynck, mede om de repressaliën te doen cesseren, van sijn reyse gehouden. Continueren niet jegenstaende, contrari haer belofte, de repressaliën; begeeren die niet aff te doen voordat men haer contentement hebbe gegeven op de naervolgende drie pointen: 1. Dat se haere goederen ende persoonen sullen mogen wt de plaetsen, daer se met de onse woonen, elders, sonder tol ende exue[37] te betalen, transporteren. 2. Dat de Engelsche voortaen niet sullen staen onder de jurisdictie van de Compangie, maer voor den raet van defensie, off, soo het daer niet conde werden geassopieert, dat het voor beyde de compangiën soude werden gebracht, ofte eyntelijck voor den conynck en de Staten. 3. Dat se sullen mogen bouwen forten op alle plaetsen daer se willen, mits blijvende thien Engelsche mijlen van de onse. De Compangie accordeert haer te mogen sonder tol ofte exue vertrecken, mits dat sij alvoren betalen hare schulden. Seggen op het tweede point, dat het stuck van politie ende jurisdictie gereserveert [sijnde] aen de Compangie, alle questiën die tusschen de compangiën en corps sullen vallen, sullen staen aen den raet van defensie, die geen jurisdictie en heeft. Consenteren op het derde point dat se forten mogen bouwen in alle plaetsen van Indiën, mits dat sij blijven buten Moluques, Amboina ende Banda ende alle andere plaetsen de Compangie toebehorende, 'tsij bij besit ofte contracten exclusyff, ende in allen gevalle thien Neerlantsche mijlen van onse forten. Het verschil is noch groot, ende hebben de ambassadeurs extraordinaires ende ordinaires last den conynck te instrueren.[38]

Gelijck men hier over de enorme proceduiren van de Engelsche claecht, soo bedanckt men hem van de civiliteyt van de Franse. Het different gevallen over het schip l'Esperance van Diepe is verbleven aen gedelegeerde rechters, die in de kennisse van die saecke getreden sijn.[39] Den ambassadeur d'Espesses draecht hem daerin seer moderaet ende laet selffs in presentie van de onse de sijne niet ongelijck te geven, daer sij buten de reden gaen. Dese dagen, soo men hem een beurse met gout wilde vereeren, heeft die gerefuseert, genouchsaem met indignatie ende, soo aen sijn aensicht bleeck, met alteratie; seyde hetgene hij dede ten dienste van sijn conynck te doen ende sijn actiën suspect souden sijn soo hij daervoor recompensie genoot; dat hij sijn Majesteyt daer wel van wilde adviseren, ende soo die het goet vont niet soude refuseren.[40] Den eet is de Engelsche voor de Franschen affgenomen, niet door den prins, maer gedeputeerde van de Staten; het hadde wel anders mogen ende behooren geschiet te hebben.

Den ad[vocae]t Strijen[41] sent eertsdaechs sijn soon derrewaerets; sal uE. commen salueren. Soo de vader uE. niet bekent en waer ende boven sijn eygen meriten om de goede gunste die hij uE. ende de goede saecke draecht, meriteerde dat van hem

36 Jan Pietersz. Coen.

37 Lezing onzeker. Vermoedelijk wilde Reigersberch eerst schrijven ‘excise’, in de betekenis van accijns (*WNT* III, kol. 4313). Zie voor de term ‘exue’ (‘droit exigible d'un bourgeois qui quitte sa demeure et abandonne par le fait même sa bourgeoisie pour aller habiter une autre localité ...’) N. Wijdeveld et al., *Glossarium van oude Franse rechtstermen*, Amsterdam 1983, p. 78 en 110.

38 Vgl. voor de ambassade naar Engeland *supra*, n. 9. Albert Joachimi, die met Aerssen en Burmania zou afreizen, zou als ordinaris ambassadeur achterblijven.

39 Zie voor de rechtszaak tussen Dieppe, thuishaven van de ‘Espérance’, en de Oostindische Compagnie *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 366.

40 Zie voor de donatie aan Charles Faye, heer van Espesses, ambassadeur van Frankrijk, *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 390.

41 Mr. Quirijnus Adrianus van Strijen uit Delft (1575-1656), gepromoveerd te Leiden op 3 november 1597, sinds 1620 stadsadvocaat van Amsterdam in Den Haag (R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum. De advocaten van het Hof van Holland 1560-1811*, p. 301). Zijn zoon Cornelis (1604-1679) zou Grotius in Parijs bezoeken; vgl. no. 1079 (dl. III).

compt uE. aengenaem te sijn, ick soude uE. recommanderen hem soo goeden acceuil te doen als mogelijck is.

Ick hebbe noch desen morgen met Strijen ende Verdoes nopende het veranderen van den eet gesproocken; seyden daer geen swarycheyt in te vinden. Verdoes seyde dat hij de woorden van den eet, in de commissie als generael gestelt, hadde geëxamineert ende be-

vonden dat se bequame interpretatie admitteerden.[42] Hier wert gelooft dat die van Breda capituleren. De frontieren werden op veel plaetsen met garnisoenen versien. Mansvelt schijnt dat vertrecken sal, versouckt wagens en volck om hem te geleyden.

Recommandere mij hiermede aen mijn suster ende blijve,
uE. dienstwillygen broeder,
N. v. Reigersberch.

Wt Den Hage, desen 2 Juny 1625.

De vrou van Harinckenspel[43] doet haer gebiedenisse.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
In dorso schreef Grotius: 2 Juny 1625.
In dorso staat in een onbekende hand: Meest alle van Van Meeden.[44]
In de marge staat: 7 tonnen.[45]

988. 1625 juni 24. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Tsedert ick wt Den Hage reysde heb ick niet geschreven, gelijck ick oock noch niet schrijven soude, omdat mij niet voorgevallen is, noch voor en valt. Het affsterven van onsen vertrouden vrient, de heer secretaris Tunynck,[2] heeft mij vrij naer gegaen ende raeckt mij nader, omdat ick vrees dat wij aen den successeur[3] niet sullen vinden dat wij aen hem hebben verloren. De intercessie van Carleton ende oock van de coninginne van Bohemen selffs meene ick dat Hugens tot dat avancement hebben geholpen. Hij is een favoryt van Aerssens, die hem hier gisteren, dat hij naer Engelant vertrock, over dese tijdinge seer verblijde. Ick meen dat dit mede van de vruchten sijn die wij van de absentie van mijnheer den prince trecken. Niemant kan sijn Excellentie terdege onderrichten, ende ick weet niet off in Hollant de luden verde genouch sien hoeveel aen dese plaetse gelegen is. Somyge hadden mij garen beweecht om mijn dienst te presenteren; behalven den last van de charge, subjectie om te bedienen, consideratie van tijt om daertoe te geraecken, hielt mij terugge dat ick laet advertentie daervan creech; eer ick nader advis conde becommen ben ick

42 Vgl. *supra*, n. 2. Zie voor Grotius' belangstelling voor de overdracht van Maurits' bevoegdheden op Frederik Hendrik no. 963 (dl. II).
43 Waarschijnlijk de vrouw van Claes Jacobsz. van Harencarspel, lid van de vroedschap en schepen van Amsterdam.
44 Schuilnaam van Johannes Wtenbogaert.
45 Deze notitie, die verwijst naar de waarde van de lading van de 'Schoonhoven' (*supra*, n. 34), is vermoedelijk van de hand van Grotius.
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 16, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 54-57 (no. 988 (dl. II)).
2 Johan Tuning, secretaris van Frederik Hendrik; zie no. 979 (dl. II).
3 Constantijn Huygens. Volgens Reigersberch genoot hij bij zijn sollicitatie de voorspraak van de Engelse ambassadeur Dudley Carleton, van Elisabeth Stuart, koningin van Bohemen, en van François van Aerssen.

geprecipiteert geweest. Ick sach wel wat daeraen gelegen was ende soude met mijn eygen difficulteyt het publyck ende mijn vrienden wel willen hebben dienen. Het is te laet. Men moet voorder toesien.

Ick recommandere uE. andermael dat die het bestellen van uE. brieven wert vertrout groote discretie mogen gebruicken; sonder reden ben ick niet swaerhooffdych daerin. Ick weet dat alreede veelen kennissen daervan hebben, 't Is waer, het sijn remonstranten, die onder confidentie sulckx wert vertrout, maer de saecke is te gewichtich om yemant te vertrouwen; hoe licht kan het esclateren. Het is mij voorgecommen van luden, daer ick het niet van verwachte; hebbe ignorantie geallegeert, dat haer vremt dochte. Selffs den secre-

taris van Schoonhove, Conynck,[4] weet daervan, ende andere meer. UE. sal dissimuleren dit van mij te hebben verstaen; ick mach het uE. niet verswijgen, alsoo onse gemeene fortune daeraen perecliteert. Den thresaurier de Bye[5] meent selffs ongeraden te sijn soo dickmael te schrijven; hij is scrupuleux. Maer ick soude met hem daerin te lichter accorderen, omdat uE. op uwe brieven te meer moet letten dat die wel in werden gestelt, bijsonder alsoo Aertsens, die nu in Engelant is, oock schrijven sal ende met alle middelen sijnselven recommandabel souckt te maecken.

Het drucken tegens de Confessie gaet voort;[6] maer Walei bouck tegens Johannes Arnoldi tot defensie van Molineus sal tevoren wtcommen.[7] Met Josias[8] ben ick in voorder conferentie niet geweest, alleen maeckte swaricheyt waer de costen van den begonnen druck soude werden gevonden; daerop heb ick hem gecontenteert. Oetgens[9] tot Amsterdam hebbe ick lange ende breet gesproocken; heeft goede opinie van Neeff[10] ende seyt met goede kennisse daervan te spreecken. Meent die van Amsterdam Cretensem[11] sullen soucken te discrediteren.

Van de Baya de Todos os Sanctos comt tijdinge over Antwerpen dat bij de Spaengaerden is verovert. Die wert niet gelooft, maer daer is een jacht gearriveert tot Amsterdam, die den 6 April wt de Baya seylde, die bootschapt dat de Spaense vloote in de Baya lach, dat sij ende de stadt sterck tegens den anderen schooten. Binnen waren sij van de comste van die vloote gepr[e]adverteert, hadden goeden moet om die te verwachten, waren 16 hondert mannen gevictailleert met meel, olye ende sout voor een jaer, van wijn voor twee maenden. Onse vloote hadde wel een maent van doen eer sij daer conde commen; off sij het ‹het› soolange connen houden wert seer getwijfelt. Wert die plaetse verlooren, soo is het met de Compangie gedaen.[12]

Onsen staet is in groot peryckel, de disordren ende lasten sijn niet draechelijck. Eenygelijck roupt om redressement, maer vanwaer sal het commen? Aerssens meent dat mijnheer den prins - soo sprack hij gisteren tegens ons[13] - dat moet tewegebrengen, maer off hij in sijn beginselen de militie sal willen vervremden staet te twijfelen. Sooverde is 't gecommen dat de monsterynge, die tevoren niet heeft connen geschieden, in het leger is gedaen. Men vint maer 18 dusent voetknechten.[14]

4 Niet geïdentificeerd; de secretaris van Schoonhoven heette volgens Rogge, *Br. N. v. Reigersb.*, p. 55 n. 3 Daniël van Stralen.
5 Joris Dircksz. de Bie († 1628), thesaurier-generaal der Unie.
6 *Censura in Confessionem sive Declarationem sententiae eorum qui in Foederato Belgio Remonstrantes vocantur*, Leiden 1626, van de hand Johannes Polyander van (den) Kerckhoven, André Rivet, Antonius Walaeus en Antonius Thysius.
7 *Responsio A. Walaei ad Censuram J.A. Corvini in P. Molinaei Anatomen Arminianismi*, Leiden 1625.
8 ‘Josias’, wellicht een codenaam voor een drukker; vgl. no. 1035 (in dit supplementdeel), n. 7, en H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 292.
9 Anthonie Oetgens, heer van Waveren, schepenmeester van Amsterdam, gedeputeerde te velde.
10 Frederik Hendrik.
11 ‘Cretensis’ was een schuilnaam voor François van Aerssen.
12 Salvador aan de Bahia de Todos os Santos (Allerheiligenbaai) ging op 30 april/1 mei 1625 in Portugees-Spaanse handen over.
13 François van Aerssen, als extraordinaris gezant onderweg naar Engeland, bevond zich op 23 juni 1625 in Middelburg (*Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland 1625*, Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Nieuwe reeks, no. 10 (Utrecht 1867), p. 2).
14 Op 14 juni 1625 hadden de gedeputeerden te velde het leger gemonsterd (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 421 en 431).

Dit jaer sal op een defensie wtcommen. Den viant, naer de advysen comen, heeft een ooch op het lant van der Toolen; meene daer wel voor is gesorcht.

Dit met seer grooten haest, staende om naer der Vere te gaen. Monsieur Polyander[15]

15 Johannes Polyander van (den) Kerckhoven. Hij was gehuwd met Judith Nuyts († 1630).

sijn huisvrou, moye[16] ende nichte sijn bij ons, sullen uE. gesontheyt drincken. Den professor begeerde op mij te Leyden dat ick uE. van sijn vrienschap soude verseeckeren,

uE. dienstwillige broeder,
N. v. Reigersberch.

Desen 24 Juny 1625.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. 10 st.
In dorso schreef Grotius: 24 Juny 1625 N. Reigersb.

995A. [1625 augustus]. Aan de [Staten-Generaal].[1]

Pro maximis meis in rempublicam beneficiis me talem poenam subire iniquum puto. Postquam vero mecum nullo crimine probato ab illegitimis iudicibus ex secretis istorum consiliis alios ad mortem, alios ad carcerem damnari vidi, hactenus aequo animo ferendum duxi. Iam vero cum pro vestra prudentia quomodo tunc illi iudicium exercuerint, deprehendistis, decere existimo, si vobis consentientibus fieri possit me quoque eodem modo in integrum restitui, ut N.N., vir doctissimus atque clarissimus, qui mecum in eadem nave fuit, restitutus est,[2] ne solus exul patria, fortunis amicorumque consuetudine priver. Maximo autem iure, d[omini] ordines, salutem meam tueri vos decet, cum, quod vobis nullam iniuriam intulerim, perenni carcere multatus sum, ex quo Deo Optimo Maximo beneficio cistae evasi; et vos mihi,

> ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
> cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres
> nocte super media; tuti sub matribus agni
> balatum exercent; ille asper et improbus ira
> saevit in absentes; collecta fatigat edendi
> ex longo rabies et siccae sanguine fauces,[3]

sic vos, inquam, mihi undiquaque insidias struxistis atque sub alis christianissimi regis Galliarum tutus nunc lateo, cuius maiestas, ut melius me defenderet, tale edictum promulgavit, ut qui quicquam contra me moliretur, reus laesae maiestatis esset.[4]

16 'moye', tante (moei).
1 Hs. Leeuwarden, Provinciale Bibl., coll. S.A. Gabbema, 9056 Hs MM (inv., p. 89), copie. Gedrukt in *Brieven van en aan Hugo de Groot* ..., Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, december 1995, p. 6-11. Vermoedelijk niet door Grotius geschreven: stijl en inhoud van de brief maken toeschrijving aan Grotius onwaarschijnlijk. Zie voor de datering *infra*, n. 2.
2 De kinderen Hogerbeets kregen op 30 juli 1625 toestemming hun vader naar het Huis ter Weer bij Wassenaar over te brengen. Hij bleef gevangen, maar mocht wel in de boomgaard en langs de singels wandelen, mits hij niemand over de politiek aansprak (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 478).
3 Vergilius, *Aeneis* 9, 59-64.
4 Vgl. no. 819A.

Etsi autem nemo sit qui vobis meorum in rempublicam meritorum memoriam refrigeret, nolite putare Belgas ignorare. Summatim vero merita mea tanta sunt - reformido singula recensere -, ut quam maximorum praemiorum spem propositam haberem. Nunc autem etsi inevitabilis illa quidem, sed iniqua fortuna pro sua libidine me in extremum aerumnarum voraginem proiecerit, tamen in id omnes nervos intendi, ut vobis utcunque possim prodessem atque ita animum meum in rempublicam benevolum commutavi nunquam. Quod autem omnium meorum meritorum existimem maximum silentio involvo,

ne singula recensendo in maius odium incurram, quorum conscii multi etiamnum vivunt, qui quid de vobis iudicent, cogitate.

Quod autem me ita tractastis, id meae innocentiae, sceleri nequaquam, sed vestrae iniquitati tribuetur; quam infamiam revocando me ab exilio abolebitis. Iam omnia ea, quae dixi, minora sunt quotidiana mea reipublicae administratione, in qua ita me gessi, ut omnibus profuerim, neminem laeserim, nulli causam iracundiae dederim, neque seditiones concitaverim, neque iniusto faenori inhiaverim, sed semper, ubicunque opus esset, pro vobis steterim. Omitto, quot legationes, alias omnium mercatorum bono, alias totius Belgii nomine apud exteros reges ac principes obierim, ex quibus omnibus quam maximum emolumentum percepistis. Quantum etiam reipublicae literariae profuerim testantur libri mei tam in iure quam literis editi. Ea in republica gubernanda mea ratio fuit, non ut seditiones moverem aut Belgium contra semet ipsum armarem, ut multi fecere, sed ad id vos incitarem unde respublica utilitatem, vos gloriam ac magnanimitatis nomen referre possetis. Quae cum admi‹ri›rari deceat vos, tum nec eum requirere solum debetis qui sit captator aurae popularis[5] vulgique et cupiditatum minister,[6] sed talem qui errata vestra bono studio reprehendat.

Cum vero plurimis in malis nunc verser, quid primum deplorem, non invenio: utrum tempus, quo periculosum exilium experiri cogor, an ignominiam, quod nullius criminis convictus damnatus sim, an spem qua frustratus sum praemiorum, quod quae mihi debebantur, alii acceperint. Neque ego quod Arminii[7] amicus fuerim, poenas dare debeo, cum etiam ea quorum accusabar probata non sint. Ex quibus perspicitis me odio malevolorum circumventum, non criminibus damnatum, iniuste hanc poenam carceris subiisse. Innocentiae conscientiam experientia me docuit ad iuvandum parvas habere vires, ad augendum animi dolorem esse vehementissimam.

Postquam vero pro vestra sapientia N.N. reconciliati estis, et ut mihi reconciliemini maiorem in modum peto. Nulli vestrum me iniuriam intulisse ante acta mea vita testis est, cui merito maior fides est habenda quam adversariis meis. Quare ob discessum meum iure irasci non potestis. Neque enim ideo e carcere erupi, quod alio respicerem, sed quod carceris ignominiam aequo animo ferre ac vitam sine doctorum virorum consuetudine transigere nequirem. Me vestrarum partium fuisse studiosum liquet, nam et in urbem me contuli, quam vobis benevolentissimam esse sciebam, non ut splendide illic viverem, sed tuto sub alis christianissimi regis laterem. Est autem ea Lutetia Parisiorum, cui omnia prospera precor, tum ob collata in me beneficia, deinde ut a vobis conservatus gratiam referre possim. Cum autem hic quidam vos ob errorem istum in me admissum gratificandi mihi studio reprehenderent, quantum potui defendi. Ne igitur diutius hisce aerumnis affligar, in vestra manu situm est, si etiam mihi reconciliemini, ne quid indignum vobis, usui mihi veniat, neque aliis supplicare cogar, quod vobis maximo dedecori erit. Autoritatem vestram non diffugi, neque iudicium detrectavi, qua re etiam iudices suo arbitratu de me statuerunt.

Si ergo servare me vultis, revocate miserum ab exilio: nihil enim perperam aut scelerate a me factum reperietis, neque commeritum ut carcere mulcter. Valete.

Bovenaan de copie staat in een andere hand: Hugo Grotius.

5 Livius, *Ab urbe condita* 3, 33, 7.
6 Cicero, *De provinciis consularibus* (3,) 5-6.
7 Jacobus Arminius.

1001. 1625 augustus 18. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Het compt juyst op een onbequamen tijt dat d'interdictie van commerciën, bij den Spaengaert gedaen,[2] ons het middel beneempt om over Brabant te corresponderen. Wij sullen moeten gebruicken de bequaemste maniere die wij connen vinden, want het noodych is dat wij den anderen soo dickmael mogelijck is adviseren.

Ick schrijve nu tot Delft, commende met mijn broeder den rentmeester[3] van ons neeff[4] te begroeten, die wij gevonden hebben naer wensch, genegen, soo hij diverse mael seer vrundelijck getuichde, om ons alle faveur te bewijsen. Wij en hebben niet vergeten hem wt uwen name ende bij uwen last te congratuleren ende te vertoonen wat oogemerck uE. hadde beleth andere diensten aen te nemen, namentlijck de genegenheyt om hem in alle gelegentheyt uwen dienst te bewijsen; dat uE. darom tot deser tijt alle faveur van hem verwachte, hetsij om het lant off sijn particulier te dienen, ofte, daer uE. meest toe genegen waert, om bui‹s›ten dienst bij uwe vrienden te mogen woonen. Antwoorde dat hij uE. van uwe gunste hadde te bedancken ende garen voor uE. soude doen al wat hij kan. Ick vertoonde wat presentatiën uE. daer waren gedaen, wat occasie uE. daer hadde gehadt om veel dyngen te leeren, den lande dienstych. Hij vatte dat wel, bekende sulckx waer te sijn, reïtereerde telckenmael sijn genegentheyt, dan seyde noch soo vers te sijn in regerynge. Ick seyde dat wij hem niet sochten ontijdelijck te presseren, dat wij met sijn ondienst geen voordeel souden begeeren, dat wij hem lieten oordeelen van de gelegentheyt, dat ons genouch was dat hij genegen was om goet te doen. Dat was hem ten hoochsten aengenaem. Somma: wij creegen sooveel contentement als wij tot deser tijt conden verwachten.

Spraecken van veele saecken; seyde ons hij seer drouvych was over de doot van ons broeder, die hij verclaerde een seer eerelijck man te hebben bevonden.[5] Ick en kan uE. niet dan alles goets daervan seggen, te meer hij meest gebruickt den raet van degene die ick weet uE. seer gunstych te sijn. Monsieur Wijts[6] hebben wij oock gesproocken, die mij een sonderlynge vrient is ende meest vermach; bevonden hem vol goede wille. Somma: alles doet hem wel op en naer wensch, maer daer moet tijt toe wesen, gelijck uE. selffs oordeelen sout, soo uE. hier sijnde de gelegentheyt kende. Artax[erxes][7] heeft al drie visiten gedaen, is wel ontfangen. Driack[el][8] gaet eerstdaechs, die uE. niet sal vergeten. Mijn opinie is, gelijck alle die u goet willen daerin eens sijn, dat men niet moet verhaesten. Alles schickt hem wel ende een weinych tijt geeft veel. Wij sullen voor ons vertreck noch een visite doen ende dan de memorie wederom ververssen, ende voorts niet versuimen dat dienstych is. UE. sal mede ondertusschen gelieven te letten op wat voet uE. restitutie best sal geschieden, want apparent sal Neeff, nader geperst werdende, ons vragen hoe hij sulckx sal connen doen. 't Waer goet dat uE. selffs instelde soodanych versouck als men tot dien eynde soude mogen doen, want sonder versouck sal het niet vallen, immers niet soo haest als uE. misschien soude verwachten. Andersins het beste

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 17, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 57-59 (no. 1001 (dl. II)).
2 Isabella, landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden, had bij plakkaat van 29 juli 1625 alle handelsverkeer met de Republiek verboden (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 496).
3 Johan van Reigersberch.
4 Frederik Hendrik.
5 Jacob Campe († 1625), burgemeester van Veere, weduwnaar van Martha van Reigersberch.
6 Jacob Wijts (Wyts), onder Frederik Hendrik sergeant-majoor-generaal.
7 Schuilnaam voor Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle).
8 Simon van Beaumont of Nicolaes Cromhout.

waer wat tijt verbeyt, om te sien off het op een eerelijcker maniere soude mogen geschieden; hetwelcke ick niet t'eenemael sonder apparentie en houwe. UE. mach vrij daer wel op sijn gerust ende vertrouwen dat wij niet sullen versuimen.

Dit hebbe ick alleen geschreven metter haest, om uE. te doen verstaen hoe uE. saecke wert behertycht. Blijve naer mijne recommandatie aen mijn suster, neeff Campe[9] ende de andere vrienden,

uE. seer dienstwillygen broeder,
N. v. Reigersberch.

Wt Delft, desen 18 Augustus 1625.

Neeff heeft mij aen doen seggen dat hij mij vrienschap wil doen waer hij kan, namentlijck dat hij mij verseeckert van sijn electie tot de vacerende plaetse.[10]

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
In dorso schreef Grotius: 18 Augusti 1625 N. Reigersberg.

1004. 1625 augustus 24. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Die van den XV hebbe ick den XXIII deser ontfangen ende ten selven dage mondelynge tijdinge gehoort van messieurs Doublet[2] ende Graswynckel,[3] die daechs tevoren over Brabant waren gearriveert. Ben blijde soo wt het mondelynge rapport als wt uE. schrijvens te verstaen dat uE. wel te passe ende wel tevreden sijt. Hoe ick hier langer blijve, meer hoore, alles nader ondersoucke ende doorsie, hoe ick moet oordeelen dat uE. alle contentement hoort te nemen ende onbecommert het wteynde van uE. swaricheyt, dat niet heel lanck vallen kan, verwachten.

Ick hebbe met mijn broeder, die om een groot ongeluck van sijn Jan bij een expressen thuis is ontboden, voor sijn vertreck Neeff noch een[s] gesproocken;[4] vinden aen hem dat wij konnen wenschen ofte verwachten. Dan wij sien oock wel datter noch tijt moet sijn, dat oordeelen mede alle die uE. best willen ende die uE. best vertrout. Hij heeft mij geseyt, alsoo ick sulckx vraechde, dat het hem seer

9 Een zoon van Jacob Campe en Martha van Reigersberch verbleef bij de familie De Groot in Parijs.

10 Reeds in februari 1617 was Nicolaes van Reigersberch door Middelburg kandidaat gesteld voor een plaats in de Hoge Raad, als opvolger van raadsheer Frederik Hermans († 6 oktober 1635). Een geschil over de benoemingsprocedure verhinderde evenwel een snelle afwikkeling van de zaak. In maart-april 1620 bleek Middelburg de nominatie van Reigersberch nog steeds aan te houden, maar eerst op 29 oktober 1625 droegen de Staten van Zeeland Reigersberch voor, samen met Willem Boreel, advocaat-fiscaal van de Oostindische Compagnie, en Gerard van Crommon, schepen uit Goes. Op 22 november 1625 legde Reigersberch als lid van de Hoge Raad de ambtseed af (*Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1616, p. 207-209; 1617, p. 6, 24, 57-58, 68-71 en 110; 1620, p. 86, 110 en 148-149, en 1625, p. 399-400).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 18, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 59-64 (no. 1004 (dl. II)). Antw. op een ontbrekende brief van 15 augustus 1625.

2 Wellicht gaat het hier om de jurist George Rataller Doubleth (1600-1655). Deze had in 1625 tijdens zijn 'grand tour' Grotius opgezocht; vgl. no. 987 (dl. II).

3 Dirck Graswinckel.

4 Samen met zijn broer Johan van Reigersberch legde Nicolaes een bezoek bij 'Neef' (Frederik Hendrik) af.

aengenaem soude sijn dat uE. dickmael van alle de gelegentheyt van dat rijck aen hem schreeft. 't Scheen hem oock aengenaem te sijn dat ick hier soude blijve, gelijck ick oock geresolveert hebbe te doen; sult darom wel doen ende uE. brieven aen mij addresseren, sal sien wat bij occasie van die van tijde tot tijde bij gelegentheyt kan vallen. De brieven dienen open ofte met een copie te commen, om met fondament te mogen spreecken. Hem yet over te dryngen is ongeraden, soude hem onlus-

tych konnen maecken, die andersins vanselffs genouch genegen is. Dan sal niet doen als wel geïnstrueert, op een bequaemen tijt ende seecker. Alle die noch bij hem sijn geweest, hebben van hem volcommen contentement, namentlijck Artax[erxes], Dria[ckel] ende Bye.[5] Monsieur W[ijts][6] seyt mij wel te weten dat hij uE. alles goet wil ende niet alleen uE. revocatie sal procureren maer oock uE. groot wil maecken. De humeuren stellen haer allenskens ende de luden, hoe sij oock gesint sijn geweest, vallen meer toe als men hadde verwacht. Den Lantsman[7] is curieux om eenyder te hooren, dan naer ick kan oordeelen, behagen hem alleene de moderate voorslagen. Die sijn oock salutair voor onsen staet, denwelcke niet kan bestaen met factiën; darom dient den oude wonde geheelt ende geen nieuwe gemaeckt.

Dria[ckel] sprack onlanckx met Neeff, slouch vanselffs voor off men uE. met een requeste niet soude connen revoceren, soodat hij selffs op middelen denckt. Mijn opinie is, ende die wert bij Art[axerxes], Driak[el] ende andere goetgevonden, dat uE. dit loopende jaer sonder versouck behoort door te laten gaen; misschien wat tusschen beyden geschiet. Die het in het lant garen wel sagen, meenen het eenyge remedie van onse tweedracht de combinatie van de oude met de nieuwe vroetschap te sijn. Dat pleegh oock uE. opinie te wesen. N[eeff] is daer niet vremt van, dan op de schouten ende secretaresen soude swaricheyt vallen. De minste alteratie staet nochtans te wenschen, onsen staet kan niet veel beroerte dragen. Hoe de kerckelijcke saecken te helpen sijn dient wel overwogen; soo men daeraen wil commen, is te vreesen voor meerder confusie ende nieuwe alteratie. Waerder autoriteyt bij dieghene die onder de hare de wijsheyt hebben om andere te konnen leyden, het beste waer sij haer stil hielden, totdat men sach off bij de magistraten, gesamentlijck gecombineert, een voet van accommodatie waer te nemen, die moet werden gevonden, is 't mogelijck, ingevalle men de factiën ende confusiën wil weeren, die noyt op sullen houden, soo twee notable leden blijven in een staet daer altijt hooffden sullen gevonden werden. Het is goet Van Meden[8] daer is. Ick weet hij schrijvens heeft off sal ontfangen van Dr[iackel], dat hem wel sal becommen. Hij kan veel tot die saecke doen, ende wij en konnen niet anders oordeelen off dien voet moet werden gevolcht. Naer ick kan hooren, soo is N[eeff] oock van dat gevoelen.

Voor acht dagen schreeff ick dat het goet waer dat uE. eenyge voorslagen deet ende oock versoucken instelde: ick vinde noch sulckx dienstych, ten eynde ick, off het gebeurde dat ick op den voet wiert ondervraecht, geïnstrueert sij ende alles bij de hant hebbe. Wij sullen op het avantagieuste eerst aenhouden ende becommen dat te crijgen is. Doch is best, gelijck ick tevooren geseyt hebbe, eerst te sien off van het generael wat vallen sal, dan soude alles gemackelijck ende met meer luister connen vallen, daerop ick bij gelegentheyt vertoone, ingevalle men dienst van uE. hebben wil, sonderlynge is te letten.

Het waer oock seer goet dat uE. daer instelde een forme van een amnestie,[9] wel gearraisonneert, om die, soo men de vroetschappen wilde vougen, bij de nieuwe datelijck te doen publiceren ende de kerckelijcke buten vreese te houden van alteratie in de religie, daer sonderlynge op dient geleth. In het instellen moet werden gesorcht dat de eere van de affgestelde sooveel werde geconserveert als sonder lesie van

5 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle), Simon van Beaumont (of Nicolaes Cromhout) en Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie.
6 Jacob Wijts (Wyts), onder Frederik Hendrik sergeant-majoor-generaal.
7 Vermoedelijk een schuilnaam voor raadpensionaris Anthonie Duyck of Frederik Hendrik.
8 Johannes Wtenbogaert.
9 ‘Ontwerp van amnestie, strekkende tot vereeniging van de oude en nieuwe regenten in Hollandt’, gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 334-335.

de nieuwe kan geschieden. Soo der faute is, moet weinyge werden geïmputeert, de memorie van mijnheer den prins h[oog]l[offelijcker] m[emorie][10] geconserveert. De gemoederen moeten werden gerustgeste[l]t over hetghene dat gedurende dese factiën is gepasseert, behoudens dat de ordinarese justitie de hant niet werde geslooten om op malversatiën te informeren. Dria[ckel] heeft begeert ick uE. hiertoe soude versoucken, alsmede dat uE. den weinych tijt, die hij

10 Stadhouder Maurits.

meent dat uE. daer noch over sal sijn, gelieve te besteden om daer voor het lant vrienden te maecken ende uE. grondelijck van de saecken van dat rijck te informeren, opdat sulckx daernaer het lant te passe comme, dat vrij met alle middelen moet werden geholpen, soude het tegens de macht van onsen viant behouden werden. Candenus[11] heeft mij mede vermaent dat uE. bij provisie yet dient in te (stel)len; uE. houft geen breeder instructie daertoe, kent de wonde, de natie, weet hoe die moet werden gecureert. Mij soude niet vremt duncken dat uE. in sijn eersten brieff Neeff bedanckte over de menichvuldyge preuves van sijne gunste t'uwaers, soo voordesen ontfangen als nu onlanckx verstaen door mijn schrijvens,[12] versouckende dat hij daerin gelieve te continueren ende uE. occasie mochte hebben om die met alle getrouwe diensten te erkennen. Dan volcht uE. eygen raet.

De dissensiën tusschen Muis ende Teresteyn,[13] binnen Dordrecht ontstaen, bersten leelijck wt. Muis beticht Teresteyn van overspel, malversatie in de finantiën als thresaurier gepleecht, verbreeckynge van privilegiën als burgemeester; heeft als burgemeester sonder kennisse van den officier tegens Teresteyn begonnen te informeren. Teresteyn heeft mandament van purge geïmpetreert, dat tegens Muis doen exploiteren, aen het stadthuis placken ende publiceren. Muis, die met de parthije van Beveren[14] wert gestijft, becleet hem met de publycke autoriteyt, doet bij de clocke affekondygen, oock drucken ende aen de poorten placken, dat hij was onderricht ende wt verscheide tusschen[15] hadde bevonden dat Teresteyn hem sulckx ende sulckx hadde misgrepen, dat hij daerop hem breeder informerende Teresteyn purge hadde gelicht, waerdoor deghene die kennisse Hebben van die saecken, werden geïntimideert om getuigenisse der waerheyt te geven; vermaent darom alle burgers die yet weten, dat sij sulckx sullen te kennen geven aen de magistraet, op pene dat die in gebrecke blijven gestraft sullen werden naer behooren. Teresteyn versouckt hiertegens nieuwe purge, met autorisatie om die oock te mogen publiceren; het Hoff maeckt swaericheyt die te verlenen. Den president[16] tracht om de saecke te accommoderen; veele meenen daer geen middel toe is. Rover ende Sechwaert[17] houden het met Teresteyn, de meeste met Muis. Van Muis' corruptiën wert veel gesproocken; bekent eenyge coppen silverwerck ende gelt van eenen Hellynck,[18] swager van Teresteyn, te hebben genoten. De oorsaecke warom het gegeven wiert was om een octroy‹t› van goutdraet te mogen maecken, hetwelck octroy daernaer subreptiff ende obreptiff is verclaert,[19] daer Muis seer tegen was. Soo dit spel niet wert geassopieert, daer sullen vremde dyngen voor den dach commen. Uwen Lantsman[20] favoriseert Teresteyn, vint niet goet dat Beverens kinderen Muis

11 Schuilnaam voor Jacob Wijts (Wyts).
12 Reigersberch verwijst naar zijn brief van 18 augustus 1625 (no. 1001).
13 Cornelis Adriaensz. van Teresteyn was van 1621-1624 burgemeester van Dordrecht. Hugo Jacobsz. Muys van Holy volgde hem op (M. Balen, *Beschrijvinge der stad Dordrecht* I (Dordrecht 1677), p. 259).
14 Willem Cornelisz. van Beveren (1556-1631), heer van Strevelshoek, oud-burgemeester van Dordrecht.
15 Vermoedelijk wilde Reigersberch schrijven: 'intusschen'.
16 Nicolaes Cromhout, sinds 1 januari 1620 president van het Hof van Holland.
17 Pompeus Jacobsz. de Rovere, van 1620-1626 schout van Dordrecht, en oud-schepen Bartholomeus van Segwaert.
18 Vermoedelijk de oud-schepen Herman Jansz. Halling (Hallincg).
19 Het octrooi was ongeldig omdat het met verdraaiing en verzwijging van relevante gegevens was verworven. Vgl. A. Furetière, *Dictionaire universel* II, s.v. 'obreptice'.
20 Anthonie Duyck of Frederik Hendrik.

patrocineren. De rechters sullen desen pot soucken te stolpen, wt vreese datter meer wt volge: parva saepe scintilla magnum excitavit incendium.[21]

Ick wilde wel dat uE. mij à mes despens een nieuw exemplair, gebonden als het eerste, oversont; het mijne hebbe ick monsieur Wijts vereert.[22] Ick bedancke uE. van de sorge die

21 Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* 6, 3, 11.

22 Reigersberch had Jacob Wijts zijn exemplaar van *De iure belli ac pacis* (*BG* no. 565) cadeau gedaan.

uE. voor de studiën van neeff Campe draecht,[23] wilt hem doch wel encourageren; vrienden sullen hem niet ontbreecken, soo hij sijnselven, gelijck hij doet, souckt te voorderen. Sijn vader is in groote estime bij mijnheer den prins geweest. Soo uE. tot bevoirderynge van hetghene dient ingestelt noodych heeft, moet het ontbieden, dewijle de boden noch gaen. Nieuws sal ick dese reyse niet schrijven. Men meent de begravynge van Dynxdage commende in 14 dagen off drie weecken wesen sal.[24] Tot noch toe en gebruickt sijn Excellentie noch guarde, noch hellebardiers, noch andere insignia tot den stadthouder behoorende. Eenyder heeft groot contentement in sijn regierynge; is seer beleeft, sacht ende respectueux tegens de regierders ende andere, treckt niet veel aen hem, souckt de monsterynge in trein te brengen ende alle goede ordre te stabiliëren. Godt geve ons dat ons lant lange onder sijn Excellenties regierynge mach werden gesegent.

Blijve,

uE. seer dienstwillygen broeder,

N. v. Reigersberch.

Wt Den Hage, desen 24 Augustus 1625.

Adres: A monsieur/(m)onsieur Grotius, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 24 Augusti 1625 N. Reigersbergh.

1008A. 1625 september 8. Van N. van Reigersberch.[1]

De schrandre godtgeleerde Andreas Rivet,[2] met den heer N. Reigersbergen van dit boek [*Uit een brief van N. Reigersb., den 8 Sept. 1625, Grot. De iure belli, l. II, c. 20, sect. 49, 50*] *sprekende, prees het in het gros en voegde daerbij*

dat de schrijver een bijzonder gevoelen nopende de vrijdom van d'oeffening der religie had en de jesuïten haest aen zijn hals zou krijgen over 'tgeen hij van het vervolgen en straffen der ketteren op zekre plaets had geschreven.[3]

1011. 1625 september 22. Van N. van Reigersberch.[1]

Mijnheere,

23 Een zoon van Jacob Campe en Martha van Reigersberch verbleef bij de familie De Groot in Parijs.

24 De begrafenis van Maurits vond plaats op dinsdag 16 september 1625 (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 538).

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 330.

2 André Rivet (1572-1651), sinds 1620 hoogleraar in de theologie te Leiden.

3 Vgl. nos. 3366, 3375 en 3390 (dl. VIII).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 19, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 65-68 (no. 1011 (dl. II)).

Den uwen van den 5 September is onbeantwoort gebleven; sal hem darom nu met dien van den 12 beantwoorden.[2] Dien aen u neeff[3] heb ick noch niet bestelt, niettegenstaende alle mogelijcke devoiren daertoe aengewent. Eens heb ick hem tesedert den ontfanck gesproocken, maer met soo weinych gelegentheyt, dat ick niet goetvont die te presenteren. Ick heb vandage noch daerom wtgeweest; dan hadde medicinen genomen. Ick vertrouw dien vrient alles goets, maer sijn naturel is niet om yet te verhaesten ende darom

2 Beide brieven ontbreken.
3 Wellicht verwees Reigersberch naar de brief die Grotius omstreeks 1 mei aan Frederik Hendrik gericht had: no. 975 (dl. II).

dient uE. het hoopen niet moede te werden, bijsonder alsoo ick niet kan sien een plaetse, daer uE. alle conditiën vinden kan die uE. begeert. In Beyeren obsteert de religie. De oostersche steden weet ick niet dat aensouck doen. Waer het sij, uE. sal der difficulteyten vinden. Hier te geraecken heeft de meeste swaricheyt, maer hier te sijn kan sonder peryckel wesen. Soo wij op formaliteyten staen, moeten wij op geen tijt letten, want dat kan niet haest geschieden; off het oock in alles naer wensch oyt wesen sal, is noch mede onseecker: il n'y a que l'entrée difficile, le reste suit aisement.

De difficulteyten die uE. in de combinatie van kercken vint, sien ick oock wel ende darom heb ick altijt geraden het polityck van het kerckelijcke te scheyden ende van het politycke te beginnen; daer is ons meest aen gelegen ende het eene mocht anders met het andere achterblijven. Naer ick alles gestelt sien, soo sullen de remonstranten niet te precys op haer stuck moeten staen, ofte sullen haer licht bedrogen vinden; soo sij haer een publycke kercke imagineren, abuseren sij mijns oordeels haerselven: den staet kan dat niet lijden, het synode moet blijven. Isser met eenyge verclarynge wat te doen, dat mach werden gehoopt. Mijn opinie is altijt geweest ende is noch, dat uE. sich in het geestelijcke niet verder en engagere; het is genoch dat wij voor ons particulier sorgen, laet de geestelijcke het geestelijcke bevolen sijn. Bidde uE. mijn advisen in dese saecke ter herten gelieve te nemen, als commende wt goede informatie ende genegentheyt.

Ick weet al wat Dri[ackel][4] weet en misschien wat meer; hij heeft de wille goet, maer kan niet wat hij wil. Wij houden seer goede correspondentie. Sijn opinie is oock dat wij het noch wat aensien; ondertusschen late niet naer wat mogelijck is. U neeff was seer verwondert te verstaen dat die van Rochelle aensouck hadden gedaen. Sal hem van Beyeren nu oock vermanen; maer soolange geen conditie en presenteert die uE. genegen is aen te nemen, mach men hem niet te seer perssen. Met den thresaurier[5] heb ick in lange niet gesproocken, alsoo ick weet hij alles ontijdelijck oordeelt. Beaumont is niet hier, maer is apparent als ordinaris gecommitteerde haest te commen. De Staten van Zeelant vergaderen den 10 off den elffden Octobris ende werden dan alle de vacerende plaetsen vergeven. Sijn Excellentie recommandeert Beaumont. Veele in Hollant sien dat noode; wij doen daertoe alle devoiren ende sullen merckelijck daerdoor sijn gestijft. Voor Dria[ckel] is oock goede apparentie, sijn Excellentie recommandeert hem mede. Van der Myle[6] wert seer gecontramineert. Sijn Excellentie heeft hem mede op de begravynge beschreven. De Staten-Generael sijn daerin ontstelt geweest, wilden sijn Excellentie met drie gedeputeerde doen vertoonen dat haer vergaderynge sulckx vremt vont; een van Nimwege[7] ende den pensionaris de Jonge wt Zeelant[8] excuseerden haer van die commissie, soodat Goch[9] alleen gesonden is, die den prins 's morgens, soo de begravynge soude geschieden, daervan sprack; doch dies niet jegenstaende is Van der Myle daer verschenen. Tsedert hebben sij Dimmer[10] ontboden, vraechden warom hij hem hadde op de lijste gestelt; antwoorde sijn Excellentie sulckx hadde gewilt; begeren niet dat de lijste werde gedruckt, off dat den naem van Van der Myle

4 Schuilnaam voor Simon van Beaumont of Nicolaes Cromhout.
5 Joris Dircksz. de Bie, thesaurier-generaal der Unie.
6 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle).
7 Arnold Kelfken, burgemeester van Nijmegen, gedeputeerde ter Staten-Generaal.
8 Cornelis de Jonge, heer van Oosterland, pensionaris van Zierikzee, gedeputeerde ter Staten-Generaal.
9 Johan van Goch, oud-burgemeester van Zutphen, griffier van de Staten-Generaal.
10 Eric Dimmer, raad van Maurits en Frederik Hendrik.

openblijve.[11] Sij nemen het daerop dat hij wel van die van Hollant, maer noch niet van haer wt sijn confinement is ontslagen. Hetghene haer meest let is dat

11 Vgl. Johan Bogerman, *Historia ... christiani obitus ... principis Mauritii Nassovii*, Utrecht 1625, met een geannoteerde uitvouw-plaat van de begrafenisstoet; hierop wordt Van der Mijle (Myle) als begeleider van het zevende paard met de wapenen van Meurs niet uitdrukkelijk genoemd (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 3594).

sij vreesen dat Van der Myle allenskens verde(r) soude geraecken. Op de heer van Kenenburch formaliseren sij haer niet.[12]

De heer Hogerbeets is seer solenneel begraven,[13] treffelijck geaccompangeert, sijn wapen voor hem gedragen, dat hanckt oock voor sijn deure; daerop mompelen eenyge van de rechters; sullen sien off het blijven sal. Candenus is monsieur Wijts.[14] Tusschen Muis en Teresteyn is niet voirder gepasseert.[15] De schepen van Dunckercke sijn tot 19 in 't Scheurken,[16] een fort daerontrent; men seyt sij noch eenyge verwachten om met de duistere maene vandaer, dat sij wel doen connen, in zee te loopen. D'onse sijn daer starck voor. Wij hebben hier advysen dat den conynck van Engelant 12 van sijn schepen voor Dunckercke heeft gesonden, opdat de onse, die met sijn vlote souden vertrecken, niet opgehouden werden. Men seyt het parlement reeckenynge van Buckengam[17] begeert van de lest geconsenteerde penyngen.

Beyde mijn broeders[18] sijn hier nu bij de 14 dagen geweest, souden sijn Excellentie garen van de saecke uE. bekent spreecken, hebben geen gelegentheyt gevonden. Ick hebbe sijne Excellentie die saecke gerecommandeert vannieuwes; seyde dat hij het gedachtych sal sijn als 't tijt is. Van mijn particulier hebbe ick noch niet gesproocken. Sijn Excellentie geeft mijn groot contentement in alles wat ick tot noch toe hebbe versocht, de tijt sal voorder leeren. Mannemaecker[19] is hier wederom geweest ende, niet jegenstaende groote gedaen devoiren, is sonder commissie wederom vertrocken. Berchem[20] heeft versocht de stem van sijn Excellentie tot den Raet van State; heeft die niet connen crijgen; Stavenisse[21] is apparent die plaetse te hebben. Den raetsheer Mathenis[22] is gisteren overleden, cappiteyn Deventer[23] vier, vijff dagen geleden. Sijn Excellentie heeft sijn ordinaris colique, doch sonder coortse; Godt wil sijn persoon ende ons lant segenen.

Ick meene een cort reysken in Zeelant te doen, maer moet haest wederom hier sijn. De humeuren schicken haer van dage tot dage meer ende meer tot moderatie. UE. sal wel doen ende letten om yet in te stellen dat gunste kan vermeerderen. Veele van de gemeente seggen uE. alreede op wech te sijn ende alles t'uwer comste, namentlijck de laste, sult remediëren. Wij moeten sien wat den tijt geven sal. Alles gaet, Godt loff, noch wel. Bidde, uE. gelieve te letten op alle bequame voorslagen; ick sal bij alle gelegentheyt toonen wat ick genegen ben voor uE. te doen.

Met haest, desen 22 September 1625.

12 Otto van Zevender, heer van Kenenburg, tot 1619 baljuw en dijkgraaf van Den Briel en het Land van Voorne († 15 januari 1627), liep eveneens mee in de begrafenisstoet (*Aitzema* (f^{o}) I, p. 441.
13 Rombout Hogerbeets was op 7 september 1625 overleden.
14 Jacob Wijts (Wyts).
15 In Dordrecht waren de burgemeesters Cornelis Adriaensz. van Teresteyn en Hugo Jacobsz. Muys van Holy met elkaar in conflict geraakt.
16 Het ‘Scheurtje’, een vaarwater tussen de kust van Duinkerken en de zandbanken.
17 George Villiers, hertog van Buckingham, Lord High Admiral van Engeland.
18 Johan en David van Reigersberch.
19 Adriaen de Manmaker, vertegenwoordiger van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland.
20 Jonkheer Jan van Berchem, sinds 2 mei 1622 baljuw van Vlissingen; zijn zuster Maria was met Adriaen de Manmaker getrouwd; vgl. no. 910 (dl. II).
21 Hendrick van Tuyl van Serooskerke, heer van Stavenisse, nam op 2 december 1625 zitting in de Raad van State.
22 Johan van Mathenesse († 21 september 1625), sinds 15 april 1624 lid van het Hof van Holland.
23 Jacob Prouning (Prouninck, Prowing), genaamd Deventher, commandant van Loevestein (*NNBW* VI, kol. 1152-1153).

In dorso schreef Grotius: 1625, 22 Sept. N. Reigersb.

1013. 1625 september 29. Van N. van Reigersberch.[1]

Mijnheere,

Den uwen van den XVIII[2] gheeft mij niet alleen contentement omdat hij lang is, maer insonderheyt omdat uE. in de goede opinie die ick van uE. neeff[3] hebbe ende geve, gerust begint te werden. Deselffde opinie is mij dese weecke noch versterckt bij Dr[iackel] ende Artax[erxes],[4] die hem elck in 't bijsonder hebben gesproocken met meer contentement als oyt tevoren. In summa, sij oordeelen met mij de wille goet te sijn, maer dat den tijt ende gelegentheyt moet werden verbeyt. Die het naturel perfect kennen, seggen dat hij lange resolveert, maer geresolveert sijnde prompt executeert. Te seer is hij niet te perssen, want niet aenvangen sal dat hij niet selffs goet en vint. Candenus[5] seyt dat hij niet en twijfelt ofte is soo genegen om uE. goet te doen als uE. om te ontfangen. Wij moeten de wtcomste met patiëntie verwachten ende geen tijt noch middelen versuimen.

Kenenb[urch][6] is apparent te commen daer wij hem garen sagen, doch soo haest niet als wij wel wilden. Dese Vergaderynge sal daer niet van vallen, overmits soo weinych van dat lit[7] hier sijn. 't Schijnt sij absenteren, omdat se de recommandatie niet derven tege[n]staen ende niet garen aen en nemen. Den prins heeft het ernstych gerecommandeert. Den heer van Matenes[8] staet oock op goede mate. Veenhusen ende Van der Myle[9] sijn meer tegens de borst; apparent vreesen sij te werden overstemt.

Men meent mijnheer den prins een reyse in Gelderlant ende Zeelant sal doen. Voor het nieuwe jaer meene ick niet dat wij yet hebben van u proces te hoopen. Oock meene ick niet te solliciteren; het heeft nu soolange geduirt dat men noch wel wat mach patiënteren. Wij winnen alle dage, soo stellen haer de humeuren tot sachtycheyt. Mijnheer den prins is dese weecke sieckelijck geweest, is nu beter. Mijn broeders[10] sijn voor sijn bedde bij hem geweest ende eergisteren met goede hoope vertrocken. Hij stelt alles wt tot de plaetse vacant is, maer toont genegentheyt. Dat soude verde sien.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 20, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 68-70 (no. 1013 (dl. II)).
2 Deze brief ontbreekt.
3 Frederik Hendrik.
4 Schuilnamen voor Simon van Beaumont (of Nicolaes Cromhout) en Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle).
5 Jacob Wijts (Wyts).
6 Otto van Zevender, heer van Kenenburg († 1627); vgl. F. Caland in de *Ned. Leeuw* 8 (1890), p. 1-2.
7 De Ridderschap in de Staten van Holland. Kennelijk stond de heer van Kenenburg op de nominatie voor een toelating tot dit gremium. Van 1617 (beëdiging op 25 januari 1617) tot in 1619 had hij al aan de vergaderingen van de Staten van Holland deelgenomen.
8 Johan, heer van Mathenesse, Riviere en Opmeer (1596-1653), zou in 1626 als lid van de Ridderschap beschreven worden.
9 Reinoud van Brederode, heer van Veenhuizen, president van de Hoge Raad, en Cornelis van der Mijle (Myle), beiden schoonzoons van Johan van Oldenbarnevelt en na diens val als lid van de Hollandse Ridderschap geweerd. Eerst in 1632 werden zij weer in deze functie beschreven. Zie voor de doorwerking van de Bestandstwisten in de samenstelling van de Ridderschap H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten*, p. 220-224.
10 Johan en David van Reigersberch. Laatstgenoemde hoopte op voorspraak van de prins tot baljuw van Vlissingen aangesteld te worden; vgl. no. 1014, in dit supplementdeel.

Mansvelts troupes[11] gaen te scheep tot secours van den conynck van Denemarcken. Het regiment van Haersvelt,[12] bij de Staten gelicht, sal hem oock werden gesonden, oock wert hem eenych gelt geleent. Het regiment van Candale[13] meent men dat in dienst sal

11 De troepen van Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.
12 Hendrik Lodewijk van Hatzfeld, heer van Wildenburg en Schoonstein, gouverneur van Lippstadt.
13 Henri Nogaret de La Valette, hertog van Candale.

werden gecontinueert ende de nieuwe ruyterije tot twaelff compangiën gereduceert.[14] Men souckt hem hier te evertueren op hoope van de ligue offensyff ende defensyff, daervan men seyt dat ter naester maent sal werden gehandelt. De ordinarese ambassadeurs van Vranckerijck ende Engelant seggen last te hebben om in besonges te treden.[15] Mansvelts peerden werden geconvoyeert tot in 't graeffschap Oldenburch; hij is selffs vertrocken, vorst Christiaen[16] volcht mergen. De troupes van Hae[r]svelt sullen onder verschot voor drie maenden bij het lant werden betaelt; dat is het gelt dat sal werden geleent.

Uwen brieff[17] is bestelt, was aengenaem, las die in mijn presentie niet; van Langerack smaeckte niet.[18] Toont mij extraordinaire genade, noode mij om duckmael te commen, met verseeckerynge van seer willecom te sijn. Van u saecke sprack ick niet als wat devoiren uE. daer doet ende warom uE. selden schrijft. Vertelde wt wat houck het quam dat bij de Staten-Generael vremt was gevonden dat Van der Myle op de begravynge was genoot, seyde te weten dat het van twee, drie rechters quam, dan dat hij niet wilde sien op yemant[s] gevoelen in religie, maer op sijn genegentheyt tot het lant. Sprack op die ende andere materie seer vrij, namentlijck dat men hier van straff om de religie niet spreecken en mach. Recommandeerde sijn Excellentie mijn saecke; seyde als het tijt was, dat hij soude toonen mijn vrient te sijn.[19] Dit is hetgene mij tsedert mijn lesten voorgecommen is.

UE. bouck[20] verstaen ick dat aen[ge]commen is ende datter seer wert naer ve[r]lanckt. Neck, dijckgraeff ende burgemeester tot Hoorn,[21] heeft mij daervan aengesproocken, toont uE. veel te estimeren ende al wat van uE. compt. Van Muis ende Teresteyn is nu niet;[22] noch wij hooren niet van Duinckercke.

Recommendere mij hiermede aen uE. huisvrou.

Met haest, desen XXIX September 1625.

Ick sal mijn hoosen van mijn suster eerstdaechs verwachten. Ick reyse mergen off overmergen eens naer Zeelant, comme tegens het eynde van October, dat is den 20 off 25, weder in Den Hage. Daertegens sal ick uE. brieven wederom daer verwachten.

Adres: A monsieur/(mo)nsieur Grotius, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 29 Sept. 1625 N. Reig.

14 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 551-553.
15 Charles Faye, heer van Espesses, en Dudley Carleton.
16 Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt.
17 Wellicht verwijst Reigersberch hier naar de brief die Grotius omstreeks 1 mei aan Frederik Hendrik had gericht: no. 975 (dl. II). Zie ook no. 1003 (dl. II), Grotius aan N. van Reigersberch, dd. 22 augustus 1625: 'Ick en schrijff aen Neeff nu niet omdat ick boven dit voors. niet en hebbe'.
18 De Staatse gezant in Parijs, Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak, trouwde op 6 oktober 1625 met Louise de Clermont d'Amboise (1589 - ca. 1647). Volgens Grotius, die van de diplomatieke vaardigheden van Van den Boetzelaer geen hoge dunk had, wilde de gezant zijn schoonfamilie inschakelen om terugroeping te voorkomen (nos. 959 en 1007 (dl. II)).
19 Vgl. no. 1001 (in dit supplementdeel), n. 10.
20 *De iure belli ac pacis* (*BG* no. 565).
21 Johan van Neck.
22 In Dordrecht waren de burgemeesters Cornelis Adriaensz. van Teresteyn en Hugo Jacobsz. Muys van Holy met elkaar in conflict geraakt.

1014. [1625] september 30. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Gisteravont ben ic wt Hollant gearriveert, waer ic mij tsedert mijn laeste schrijven[2] aen uw E. heb onthouden. De goede hope die ic op mijn eerste vertreck van Den Haeghe had geconcipieert, is mij in dese reys meer ende meer geconfirmeert, hoewel ic, midts de menichvuldighe affairen van sijne Excellentie, die door de begraevinge van sijne Excellentie h[oogloffelijcker] m[emorie][3] ende den grooten toeloop van bijcans alle de gequalificeerde van het landt wiert gecauseert, ende insonderheyt overmidts desselffs indispositie, sijne hoochgemelte Excellentie niet soo wel heb connen spreecken als ic wel had gewenst. Ons broeder Mr. David[4] heeft mij in dese reys vergeselschapt ende sijnen dienst aengaende de bedieninghe tot de bailiage van Vlissinghen gepresenteert. Ic ende hij sijn wel bejegent, doch alsoo Berchem[5] alsnoch de plaetse niet volcoemelijck quiteerde, dat wij 'tselve wilden wtwachten ende alsdan sijne Excellentie aenspreecken, dat hij soude toonen ons vrient te sijn.

Mij dunckt dat het gans dienstich waer, soo voor onse familie alsoock de gemeyne goede saecke, dat ons broeder dese saeck mocht emportuneren. De bedieninge is in haerselven goet ende soude eenyder hyerwt aff connen meten de genegentheyt van sijne Excellentie t'onswaert, ons sijn faveur in een saeck die immediatelijck van hem dependeert bewijsende, waerdoor eenygelijck bewoghen soude werden om onse vrientschap als voordesen te soucken ende die luyden, die men voordesen voor het hooft heeft gestoten, omdat men meynde dat sulckx aen den voorleden prins aengenaem was, niet meer te wedersien,[6] d'welck oock niet ondienstich voor sijne Excellentie soude sijn. Want indien deselven - als men meynt jae - van meyninge is beyde de partiën indifferentelijck goet te doen, can niet beter doen als daervan preuve te geven in eene promotie, daer om de disputen niemant geremoveert ofte opentlijck wt de bedieninge is gehouden, soodat dese daer de contraremonstranten niet soude connen offenseren ende evenwel een voorschrift sijn waernaer sij sich souden hebben te reguleren ende wat sij voortaen van hunne hevich[eit] souden hebben te verwachten, ende een preuve aen den remonstranten dat sij niet langer als verstootelinghen souden werden gehouden; soude oock ons broeder, aldaer geadmitteert sijnde - in dat collegie in alle politique saecken de eerste stem hebbende -, aen de gemeyne goede saeck veel goets connen doen.

In mijn gemelt laeste schrijven had ic mede op uw E. versocht daer te willen informeren off daer brieven van ridder in eenighe favorabele forme souden connen werden becommen ende wat de expeditie derselver souden commen te costen, opdat ic de costen wetende soude weten waernaer ic mij soude hebben te reguleren. Ic achte mij haest hyerop sult antwoorden ende de saeck in allen gevalle soo secretelijck beleyden als ic 'tselve in mijne voorighe brieven heb versocht.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, 1679: 2, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 764-767 (no. 1014 (dl. II)).
2 Deze brief is niet overgeleverd.
3 Maurits was op dinsdag 16 september 1625 begraven.
4 David van Reigersberch.
5 Jonkheer Jan van Berchem, sinds 2 mei 1622 baljuw van Vlissingen.
6 'niet meer te wedersien', in de betekenis 'niet langer te verachten' (*WNT* XXIV, kol. 2370-2371). Zonder dit heel duidelijk aan te geven stapte Johan van Reigersberch in deze briefpassage over op de verhoopte benoeming van zijn broer Nicolaes tot lid van de Hoge Raad; vgl. no. 1001 (in dit supplementdeel), n. 10.

Vandaeghe is bij mij monsieur Meerman[7] ende j[onckhee]r van Edem[8] geweest.

7 Waarschijnlijk de Leidse advocaat Mr. Gerard Fransz. Meerman. Tegen het einde van september had hij, op zijn terugreis vanuit Frankrijk, bij het eiland Schouwen schipbreuk geleden; zijn bagage met brieven en boeken van Grotius was daarbij verloren gegaan.

8 H.C. Rogge leest hier 'J[S] van Edesten'; wellicht is deze jonker dezelfde als 'monsieur van der Eem' in no. 1106 (dl. III).

Meerman heeft mij gesegt brieven van uw E. aen mij ende anderen gehadt te hebben, maer alsoo het schip, daer sijne bagagie ende oock sij van Calais mede waeren gescheept, was op het eylandt van Schouwen gepericliteert, dat hij derhalven geene van de brieven conde overleveren. Ic heb goetgevonden dit uw E. te adviseren off mogelijck den voorszegde Meerman aen yemanden van uw E. brieven hadde die haest vereyssen, opdat uw E. in tijts daerinne mochte versien. Sij sijn Saterdaege laestleden tot Calais in een boot van Vlissinghen gescheept, maer in de vloot voor Duynkercken commende hebben den admirael van Nassau[9] gesalueert, die hun met een schip van oorloghe heeft geaccommodeert. Sij met hunne derthiene daerin gegaen sijnde hebben hunne bagagie met andere 28 sielen daerin gelaeten, die men segt Sondaeghe laestleden op Schouwen vergaen te sijn. Ic verstaen daer oock yet voor mijne huysvrau[10] was; uw E. huysvrau sal mij gelieven te schrijven wat hetselve was ende wat het quam te beloopen, opdat ic mijnselven daervan debiteur in uwe rekeninghe maecke. Mij verwondert voordesen als alle andere niet een exemplaer van u laeste wtgegeven bouck[11] ontfanghen te hebben; indien sulckx abusivelijck is geschiet, soo sal men dienen te sien waer sulckx hapert; soo niet, sal 'tselve wt den sin stellen. Dit sal ic wt u eerste schrijven verstaen ende gesaementlijck wat ic op mijn versouck heb te verwachten.

In wat sollemniteyt de begraevinge van mijnheer de prins is toegegaen, ende wie deselve hebben geassisteert, ende hoe het genomen is dat d'heer Van der Mylen in deselve een paert heeft geleyt,[12] ende wat instantiën bij het collegie van de Generaliteyt ter contrariën is gedaen, ende wat mijnheer de prins des niet jegenstaende heeft goetgevonden dat soude werden gedaen, sal uw E. wt Hollant verstaen.

Hollant ende Seelant sijn vol siecken ende sterffen hyer veele; onder anderen is den rentmeester Van der Mersche[13] mede overleden. Onder de onse hebben wij, Gode loff, geene siecken. Uw E. vader ende moeder[14] sijn mede wel te pas, immers heb ic die in sulcken standt in Hollant gelaeten. Ic ben halff van meyninge, indien Godt mij gesont spaert, een goet deel van dese winter in Den Haeghe te passeren; sal niet naerlaeten geduyrende dien tijt alles te procureren dat tot uwen besten eenichsins soude moghen strecken.

Ondertusschen naer mijne ende mijnes huysvrauwens dienstighe gebiedenis aen uw E., sijne huysvrau ende gansche familie, sal Godt bidden, mon frere, uw E. alle te nemen in sijne heylighe bewaeringh,

uE. broeder ten dienste,
J. van Reigersberg.

Wt Middelburg, desen 30 September.

9 Willem van Nassau, heer van de Leck, sinds 18 juni 1625 vice-admiraal van Holland.
10 Johan van Reigersberch was sinds 1624 getrouwd met Jacomina de Waert.
11 *De iure belli ac pacis* (*BG* no. 565).
12 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) leidde in de stoet een paard met het wapen van Meurs; vgl. no. 1011, in dit supplementdeel.
13 Volgens H.C. Rogge zou ‘den rentmeester Van der Mersche’ wellicht geïdentificeerd kunnen worden als Pieter van der Mersch, heer van Zuidland en Velgersdijk, hoogreemraad van Putten, maar uit de *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798,* 1625, p. 384 en 400, blijkt dat het hier gaat om Johan van der Meersche, ‘rentmeester van de Heeren Staten van Zeelant’, die in deze periode overleed; op 29 oktober 1625 werd hij opgevolgd door Willem Brouwer.
14 Jan de Groot en Aeltje de Groot-Van Overschie.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. Port 10 st.
In dorso schreef Grotius: 30 Sept. 1625 J. Reigersb.

1016. 1625 oktober 5. Van N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

'k Heb desen naermiddach in Den Haech, vanwaer ick eerst mergenvro[uc]h vertrecke, Mr. Meerman[2] gesproocken, die mij sijn ongeluckyge reyse en mijn neffens anderens verlies heeft vertelt. Hij is t'alle geluck met een ander schip te lande geraeckt, dertych passagiers sijn met sijn koffer gebleven. Ick beclaech mijn boucken, maer noch meer de brieven ende memoriën die hij hadde om mij te communiceren. 't Verlies meen ick alleen niet te dragen, maer maeck mijn reeckenynge een ander exemplair de Iure belli van uE. te crijgen.[3] De ander boucken moeten t'mijnen koste andermael gekocht ende gesonden werden. D'Ossat wilde ick wel van de beste letter hebben.[4] Soo in de brieven yet is dat ick diene te weten, uE. sal gelieven sijn memorie te recolleren ende hetselffde andermael te schrijven.

Van het gemeen ende uE. particulier kan ick niet naders adviseren als dat ick nu verscheyde mael hebbe geschreven, te weten dat ick niet dan met redenen alles goets hoope. Maer ick bevinde dat uE. beste vrienden selffs oordeelen de saecke noch niet rijp te sijn. Met Cand[enus][5] gaen ick seer confident, gelijck hij oock met mij doet; hij is van uitermaten goede wille, sal oock niet vertragen, maer seyt dat Pietatis[6] naturel is niet te verhaesten. Mijns oordeels moet men nu den tijt met patiëntie affwachten, hoelange kan ick niet seggen; vertrout mij dat ick alles sal doen dat uE. selffs soude connen doen. Desen dach hebbe ick noch een van de outste ende een van de rijckste stadt,[7] die beyde ter Vergaderynge sijn, gesproocken, die mij elck in 't bijsonder hebben geseyt te hoopen uE. hier met luister te sien, dat de saecken haer daertoe disponeren, maer dat uE. sonder digniteyt niet moet commen; doch den tijt, seggen sij, is noch niet gebooren. Sulcke propoosten houden andere meer; ick weet oock d'intentie van onse man soodanyge mede te sijn. 'k En segge het niet om uE. te enc(ou)rageren, maer verclare de naeckte waerheyt, sulckx ick inderdaet alles bevinde. Soo uE. dat te lanck schijnt om aff te wachten, segt wat uE. in 't particulier begeert gedaen, misschien sal daer eenyge middel toe te vinden sijn; dan off het met reputatie kan wesen twijfele ick seer. Artax[erxes][8] heeft mij noch gisteren geseyt wel gerust te sijn dat alles wel sal vallen, maer seyt de saecke niet rijp is; uE. weet nochtans hoeseer hij plach te spoeden. Men meent de naeste Vergaderynge den adel sal werden versterckt, dat waer vooreerst veel. In Zeelant meene ick niet lange te blijven, sal uE. vandaer nader adviseren.

De wedercomste van de ambassadeurs wt Engelant sal uE. hebben verstaen;[9] sij brengen veel goets. Een ligue offensyff ende defensyff is voor 15 jaren met dien

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 21, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 71-74 (no. 1016 (dl. II)).
2 Waarschijnlijk sprak Reigersberch met de Leidse advocaat Mr. Gerard Fransz. Meerman; vgl. no. 1014, in dit supplementdeel.
3 *De iure belli ac pacis* (*BG* no. 565).
4 Arnaud d'Ossat, *Lettres de l'illustrissime ... cardinal d'Ossat ... au roy Henri le Grand et à M. de Villeroy, depuis l'année 1594 jusques à l'année 1604*, Parijs 1624.
5 Jacob Wijts (Wyts).
6 'Pietas', schuilnaam voor Frederik Hendrik.
7 Reigersberch sprak met gedeputeerden van Dordrecht en Amsterdam, vermoedelijk Willem Cornelisz. van Beveren en Dirck Bas; vgl. *Res. SH* (1623-1627), p. 530 en 531.
8 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle).
9 Rienck van Burmania en François van Aerssen waren in september uit Engeland teruggekeerd. Op 4 en 6 oktober 1625 brachten zij verslag uit in de Staten-Generaal (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 558 en 561, met nadere gegevens over het door de ambassadeurs gesloten verdrag).

conynck ende de onse gesloten. Sijne Majesteyt verclaert hem viant van Spaengen, sent sijne vloote eerstdag(e) in zee, was tot dien eynde daer naertoe ende waren alle havenen in Engelant gesloten; belooft de Dunckerkers ende Spaensche schepen die sijn reeden ende (h)avenen

aendoen, niet alleen daer bij de onse te laten maer oock selffs te bevechten. Thien schepen van de sijne sijn alreede naer Dunckercke, met last om neffens d'onse hostiliteyt tegen de infantes schepen te gebruicken. Dit is veel, soo het sonder steert is ende ten effecte wert gebracht. Aertsens seyde noyt avantagieuser tractaet voor dese landen met eenych potentaet en is gemaeckt. Het tractaet is selffs noch niet gesien. De Staten van Hollant stonden om te scheyden, blijven twee, drie dagen bijeen om rapport te hooren, oock om te despiciëren ambassadeurs om naer Vranckerijck ende Savoyen te senden, om te sien off dien conynck ende hertoch in die ligue willen commen. Savoyen seyt men daertoe is gedisponeert.[10] UE. sal wel doen ende alle mogelijcke preuven van sijn genegentheyt tot het lant soo bij dese als alle voorvallende occasiën bewijsen.

De saecken van den conynck van Denemarcken gaen noch wel. Tilly heeft Nienburch verlaet ende hem geretireert.[11] Ulevelt is hier,[12] versouckt een ruyters dienst van de Staten. Mansvelt[13] gaet derrewaerts; sijn troupes sijn gemonstert, soo onse gedeputeerde schrijven, 2500 man te voet, daeronder 600 officieren, behalven de siecke, die oock 600 sijn, sevenhondert combatante paerden. Het voetvolck gaet scheep, de paerden werden met thien van onse compangiën geconduiseert tot in het lant van den graeff van Oldenburch.[14] Vorst Christiaen[15] is tevooren vertrocken, ende schijnt de intentie van den conynck te sijn drie legers te formeren, behalven het sijne, een onder Mansvelt, een onder vorst Christiaen van Brunswijck. Den raetpensionaris[16] seyde gisteren dat den Nedersacsen crijts met den conynck is gevoucht; van den hertoch van Mekelenburch,[17] den hartoch van Pomeren[18] ende den graeff van Oldenburch is seecker. Het regiment van Haersvelt[19] gelicht tot ontset van Breda wert bij de Staten tot subsidie gesonden, ende dat voor drie maenden. Den conynck heeft selffs 14000 te voet, 6000 paerden; hadde noch 8000 voetknechten, 2000 paerden doen lichten. Ervaren voetvolck heeft hij meest gebreck, ende sullen darom de 600 officiers van Mansvelt hem wel commen.

Die wt de Baya commen brengen ons nu seeckere tijdinge van het verlies: sij is overgegaen den eersten Mey, bij faute van ordre, authoriteyt ende courage; hadden wel voor ses weecken broot, wijn, olie ende ander nootdruft. De vloote quam daervoor met 32 schepen den 26 Mey, vont haer te swack om met de Spaense, sterck in de 50 wel gemonteerde schepen, twee met tsestych stucken geschuts, te slaen. De onse sijn haer ander disseyn gaen voltrecken. Don Frederico[20] was den 1 Augusto noch in de Baya; men meent hij tijdynge wacht waer de onse naertoe sijn, om die dan te volgen; heeft ons volck soolange opgehouden, omdat se onse vloote niet

10 Vgl. voor de missies naar Lodewijk XIII, koning van Frankrijk, en naar Carlo Emanuele I, hertog van Savoye, *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 564, 578 en 582.
11 Na een belegering van verscheidene weken trok Johan T'Serclaes, graaf van Tilly, weg uit de omgeving van Nienburg, een stad tussen Minden en Verden (*Doc. Boh.* IV, p. 60-63 nos. 72, 74 en 84).
12 Jakob Jakobsen Ulfeldt til Urup, rijkskanselier van Denemarken, extraordinaris ambassadeur.
13 Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, markies van Castelnuovo en Buttigliera.
14 Anton Günther, graaf van Oldenburg en Delmenhorst.
15 Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt.
16 Anthonie Duyck.
17 Adolf Friedrich en Johann Albrecht van Mecklenburg; zie *ADB* I, p. 119-120.
18 Bogislaw XIV, hertog van Pommeren.
19 Hendrik Lodewijk van Hatzfeld, heer van Wildenburg en Schoonstein, gouverneur van Lippstadt.
20 Don Fadrique de Toledo (1580-1634), admiraal over een Spaans-Portugese vloot, veroverde Salvador aan de Bahia de Todos os Santos (*Diccionario de Historia de España* III, p. 778; Joannes de Laet, *Iaerlijck verhael van de verrichtinghen der geoctroyeerde West-Indische Compagnie* I, p. 79-85).

souden rencontreren ende verstercken. Men meent wel eenyge die vandaer commen, mochten werden gestraft. De Compangie heeft door dit verlies een groote crack ende sullen onse conquesten in die quartieren seer sijn gestuyt, te meer de onse de Portugesen ende Mooren, die bij haer waren gebleven ende gecommen, de Spaengaerts hebben à la merci overgegeven. Veele sijn daervan gehangen.

Ons bedanckt haer van het goet tractement van de Spae(nga)erts, werden alle dage polytycker. Driehondert van ons bootsvolck is in dienst van don Frederico gebleven, alsoo sij het niet dursten weygeren.[21]

Teresteyn is wederom hier, vervolcht sijn saecke;[22] ick verlange naar het succes, meene daer wat aen gelegen te sijn. Den raetpensionaris gheeft weynich contentement aen de steden. Mijnheer den prins is wel. Gisteren quam hier aen een ambassadeur wt Sweden.[23]

Dit metterhaest, staende om naer Zeelant te gaen,

uE. seer dienstwillygen broeder,

N. v. Reygersberch.

Desen 5 October 1625.

Niet jegenstaende het verlies sal ick echter sijde hoosen van mijn suster verwachten, mitsgaders reeckenynge van hetghene sij voor mij verschoten heeft. Mijn gebiedenisse aen haer ende neeff Campe.[24]

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 5 Oct. 1624 [*sic*] N. Reig.

1017. 1625 oktober 6. Van N. van Reigersberch.[1]

Mijnheere,

Naer ick aen uE. hadde geschreven, is mij den uwen eerst behandycht. Den ingeleyden[2] hebbe ick selffs niet connen behandygen, alsoo ick most vertrecken. Den man[3] heeft mij gesien, dan onder een groote troupe, soodat ick mij niet wilde avanceren. Cand[enus][4] heb ick die gegeven, oock met hem gecommuniceert de comperative discoursen, die uE. daer van de dienaers van de successeur van de man met de hantschoenen[5] hoort. Diergelijcke hebbe ick hier mede verstaen.

UE. doet wel mij soo particulierelijck te adviseren. Ick houwe seer groote correspondentiën met Cand[enus]. Hij seyde mij vandage dat Marquette[6] hem

21 Vgl. *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 554.

22 In Dordrecht waren de burgemeesters Cornelis Adriaensz. van Teresteyn en Hugo Jacobsz. Muys van Holy met elkaar in conflict geraakt.

23 Gabriel Gustafsson Oxenstierna (1587-1640), extraordinaris ambassadeur van Zweden in Groot-Brittannië en de Republiek (*SBL* XXVIII, p. 524-528).

24 Een zoon van Jacob Campe en Martha van Reigersberch verbleef bij de familie De Groot in Parijs.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 21, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 74-75 (no. 1017 (dl. II)), Deze brief is tezamen met no. 1016 verzonden.

2 Deze brieven zijn niet overgeleverd.

3 Frederik Hendrik.

4 Jacob Wijts (Wyts).

5 De ‘man met de hantschoenen’ was wellicht Maurits.

6 Daniël de Hertaing, heer van Marquette, lid van de Hollandse Ridderschap, luitenant-generaal van de cavalerie.

gisteren, après boire sijnde, seyde dat al de regierders niet en doogen ende dat het in 't lant niet wel soude gaen off sij mosten sijn verrandert. Off hij het meent, off anderluden meenynge wil weten, weet ick niet. Men spreeckt van hem naer Vranckerijck te senden, andere willen Aertsen[7] hebben. Espesse[8] tracht daer seer toe, oock om hem daer de ordre van Saint-Michel tot een

7 Zie voor deze missie, die uiteindelijk door François van Aerssen vervuld zou worden, *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 578-579.

8 Charles Faye, heer van Espesses, ordinaris ambassadeur van Frankrijk in Den Haag.

teyckenen van aengenaemheyt te doen ontfangen. Soo Marquette comt, sal ick hier door Van der Myle[9] hem doen sonderen off hij uE. wel soude willen spreecken. Dit metterhaest,

uE. dienstwillygen.

Desen 6 October 1625.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.

1023. [1625] oktober 23. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Uw E. schrijven van den thienden October[2] is mij gisteren gewerden, wat laeter als de brieven van Paris pleghen aen te commen. Ic had voordesen uw E. antwoort op mijn particulier versouck ontfanghen; 'tgene niet bequaemelijck wesen wil moet men niet forceren.[3] Ic hope dese winter op uw E. wedercoemste gelet sal werden, mogelijck wat dan sal connen geschieden; can het dan sijn, uw E. sal gelieven daervan memorie te hebben.

Morghen wert sijne Excellentie verwacht, de steden sijn vergadert ende sal men de openstaende plaetsen vergeven. Beaumont[4] is verseeckert van de plaetse in de Generaliteyt; voor Vosberghen den raetsheer[5] wert groot devoir gedaen, maer hebben de sijne, wat moeyten sij hebben gedaen, de stemme van sijne Excellentie niet connen becommen, wt welck staelken hij can affnemen wat hij voor het toecommende van die cant mach verwachten, ende doet dit sijne vrienden seer verminderen, ende mocht wenschen, als hij schoon obtineerde, d'welck soude sijn jegens de wil van sijne Excellentie, dat hij 'tselve noeyt hadde begonnen. Manmaker[6] is gelast niet alleen te nomineren, maer alles voor Beaumont ende De Jonghe[7] bij te brenghen, welcken De Jonghe bij sommige leden alleenlijck gefavoriseert wert om Vosberghen te reculeren, die gereculeert sijnde Beaumont de armen vrijer sal laeten.

9 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle).
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, 1679: 3, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 768-770 (no. 1023 (dl. II)).
2 Ontbreekt.
3 Ook deze brief ontbreekt. Vermoedelijk doelde Johan van Reigersberch op zijn vraag ‘off daer brieven van ridder in eenighe favorabele forme souden connen werden becommen’ (no. 1014, in dit supplementdeel).
4 Simon van Beaumont.
5 Caspar van Vosbergen.
6 Adriaen de Manmaker, vertegenwoordiger van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland.
7 Volgens H.C. Rogge doelde Reigersberch hier op Anthony de Jonghe, lid van de Rekenkamer van Zeeland, maar uit de *Notulen van de Stalen van Zeeland 1574-1798*, 1625, p. 400, blijkt dat mr. Cornelis de Jonge, heer van Oosterland, pensionaris van Zierikzee, zich voor afvaardiging in de Staten-Generaal kandidaat stelde.

Broeder David sal de bailliage wt den sin stellen[8] ende meyne ic sal Maendaege coemende ende acht daeghen voor rekenmeester werden gecosen. Uw E. soude sich verwonderen hoe de menschen hun voeghen, meer als voor hun eerlijck ende voor ons te wenschen is, alsoo dese lichtveerdich[eyt] ons leert dat wij geene vastich[eyt], buyten het geluck, op deselve hebben te maecken. Indien sijne Excellentie van alles particuliere kennisse conde hebben, soude weyniger swarich[eyt] maecken te doen daer hij toe soude mogen inclineren. Broeder Mr. Nicolaes' dingen sullen nu oock werden gedaen ende voor

8 David van Reigersberch had eerst interesse getoond in het baljuwschap van Vlissingen. Op 3 november 1625 werd hij aangesteld tot lid van de Zeeuwse Rekenkamer; zie no. 1027, in dit supplementdeel.

hem wel wtvallen.[9] In somma, tijt gewonnen is veel, resteert alleenlijck tot ons volle contentement dat uw E. het uwe heeft, daer wij sonder intermise sullen toe aerbeyden.

Het verlies ons particulier raeckende is cleyn,[10] uw E. sal door sijne huysvrau den prijs laeten schrijven ende ic sal 'tselve op haere rekeninge goet doen. De betaelinghe van de boucken sal ic doen invorderen, de lijffrenten sijn noch niet ontfanghen, sal attestatiën van het leven van nooden hebben. Men is besich tot broeder Campens te vercoopen, d'welck gedaen sijnde sal op neeff Campens[11] dingen letten. Ondertusschen 'tgene uw E. huysvrau sal trecken, sal ic betaelen; mij is immers lieff dat hij hem wel aenstelt. Maximiliaen[12] is soo een arm kindt dat ic niet weet wat wij met hetselve sullen beginnen. Sijn vader heeft hetselve in de schole van Rotterdam gelaeten, omdat hij niet wist wat hij daermede soude aenvanghen. Broeder Nicolaes meynt men 'tselve in Vranckrijck behoort te seynden om wat vrijmoediger te maecken. Waer hij wel ter penne, ic soude van advis sijn hem op een comtoir van notaris te stellen om gestileert te werden, dat nu quaelijck sal connen vallen. In somma, ic ben daermede belaeden. Wist ic hem bij een heer te helpen om voor eenighe jaeren de werelt te sien, meyne den tijt wel geëmployeert soude sijn. Bidde nevens mij daerop te letten ende mij te dienen van advis.

Ic ben andermael gebeden van Teyssens uw E. voor een ander soon te importuneren;[13] can om de vaders wille wat gedaen werden, soude mij sonderlinghe aengenaem [sijn]. Alle diensten, hoe gering deselve souden moghen sijn - wtgenomen lacquais - , souden hem aengenaem [sijn]. De relligie sal oock niet obsteren, alsoo hij, al waer het bij een cardinael, wel soude willen dienen, ende geenen particulieren dienst connende becommen is tevreden in dienst van oorloghe onder de eene ofte ander van des conynck compaigniën te begeven, maer liever hadde het eerste. Ic versoucke ernstich, soo het mogelijck is, hem eenich behulp te willen doen, alsoo ic hem geene brieven van addresse sal connen weygeren. De vrienden sijn tamelijck wel te pas; ons moeder ende mijne huysvrau[14] hebben overanderdaechse cortsen, doen uw E. ende sijne huysvrau alle seer groeten,

uE. dienstwillighe broeder,
J. van Reigersberg.

Desen 23 October.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. 10 st.
In dorso schreef Grotius: 23 Oct., 1 Dec. 1625 J. Reigersb.

9 Op 22 november 1625 zou Nicolaes van Reigersberch als lid van de Hoge Raad de ambtseed afleggen.
10 Vgl. no. 1014 (in dit supplementdeel), n. 7.
11 Een zoon van Jacob Campe († 1625) en Martha van Reigersberch verbleef bij de familie De Groot in Parijs.
12 Vermoedelijk was deze Maximiliaen een andere zoon van Jacob Campe en Martha van Reigersberch (no. 1322 (dl. III)).
13 Niet nader geïdentificeerd. Ook in het verloop van de correspondentie komt deze naam nog wel voor. Vermoedelijk gaat het om een telg uit het Zeeuwse geslacht dat ook de vlootvoogd Maerten Thijssen († 1657) ‘Anckarhielm’ heeft voortgebracht.
14 De moeder van Johan van Reigersberch, Mayken Claes (Maria Nicolai), en echtgenote Jacomina de Waert.

1026A. 1625 november 4. Van N. van Reigersberch.[1]

In dit gesprek [*Gesprek van den Hr. Reigersbergen met zijn Excellentie Frederik Hendrik, nopende De Groot. Uit een brief van N. Reigersb. van den 4 Nov. 1625*] *viel hij*[2] *bij gelegentheit*

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 349-350.
2 Lees: 'het'.

dat zijn Excellentie onder andere verhaelde dat de heer Aerssens, heer van Sommelsdijk, last gekregen had om als gezant van de Algemene Staten naer Vrankrijk te vertrekken.[3] *Hierop liet Reigersbergen zich hooren:*

Dit zal mijn zwager niet wel gevallen.

Zijn Excellentie vraegde:

Waerom?

Reigersbergen hierop:

dat zijn zwager aldaer bezig was om de zaken ten besten van het landt te schikken en ook gaern den Hollandtschen ambassadeuren die daer quamen, ten dien einde de handt zou bieden, doch dit ontrent den heer Aerssens niet wel zou konnen doen.

Zijn Excellentie hierop:

Ik meen dat Aerssens nu meer zal zoeken te doen dan iemant anders.

Reigersbergen vervolgde

dat De Groot van voornemen was geweest de gezanten die daer komen zouden, te bezoeken, doch nu zijnes oordeels zoo licht daertoe niet verstaen zou.

Zijn Excellentie zeide:

Hij behoort het nu ook niet te laten.

3 Op 29 oktober 1625 nam François van Aerssen afscheid in de vergadering der Staten-Generaal. Op 9 mei 1626 bracht hij rapport over zijn buitengewone ambassade uit (Schutte, *Repertorium* I, p. 5-6).

Reigersbergen hiertegen:

Hij zal mogelijk refuis lijden en zijn hooft stooten.

De prins hierop:

dat De Groot tevoren moest laten vernemen of het den ander niet onaengenaem zou zijn.

Reigersbergen voorts vragende

of zijn Excellentie zulks goedt en geraden vondt,

antwoordde zijn Excellentie:

jae

en beval hem zijn zwager hiervan kennisse te geven, voegende onder andere redenen hierbij:

dat de heer Aerssens van de rechters niet geweest was en dat De Groot met hem kon spreken van zijn bereitwilligheit om al het voorledene te vergeten en te vergeven, of van

andre gemene stoffen die hij - De Groot - naer de kloekheit van zijn verstandt wel zou bedenken konnen.[4]

1027. [1625] november 9. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

Voordesen heb ic uE. geschreven van de coemste van mijnheer de prins gelijck deselve geschiet is; is hyer acht volle daeghen gebleven. De officiën sijn vergeven: Boreel pensionaris,[2] Beaumont in de Generaliteyt,[3] de tweede is noch onseecker, alsoo het tusschen de raetsheer Vosberghen ende de pensionaris van Zirixee staet.[4] Van beyde de sijden heeft men groote devoiren gedaen. Sijne Excellentie heeft De Jonghe met ernst gerecommandeert, niet sooseer om sijne persoon als om den anderen te reculeren. Vosberghe is bij Zirixee, Tholen, Vlissinghe ende Vere genomineert, De Jonghe bij sijne Excellentie, Middelburg, Zirixee ende Goes, ende Beaumont hadde ses stemmen, te saemen veerthien. Indien De Jonghe Zirixee ofte Tholen can winnen, soo sal hij triumpheren; indien Vosberghe die twee can behouden, soo sal hij boven ligghen. Die van der Tholen hadden aen sijn Excellentie belooft De Jonghe te nomineren, maer Stavenisse[5] op de obligatie die hij aen Vosberghen heeft gepraemt sijnde, heeft eenen crommen slach g(e)bruyckt, hebbende groot miscontentement aen sijne Excellentie ende geen contentement aen de Vosbergens gegeven. De Witte is secretaris.[6]

Daer is oock de nominatie van drye in den Hooghen Raet geschiet, te weten ons broeder, den advocaet van de Compaignie Boreel ende Cromon,[7] ende is ons broeder bij sijne Excellentie de plaets vergunt, die ons veel affectie heeft bewesen. Broeder David[8] is oock gisteren den 3^{en} bij die van der Vere in de rekencamer gestelt, soodat naer lang vertouven eyndeling de officiën teffens commen. Voor de coemste van sijn Excellentie alhyer ha[d]den drye van den Hooghen Raet, Schotte, Fagel

4 Op 13 november 1625 schreef Grotius in een brief aan zijn broer Willem de Groot: ‘Multi, si Arsenius venerit, me ad eius colloquium invitant’ (no. 1030; zie ook no. 1033 (dl. II)).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, 1679: 4, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 770-773 (no. 1027 (dl. II)).

2 Grotius' jeugdvriend Johan Boreel (1577-1629) werd op 28 oktober 1625 benoemd tot raadpensionaris van de Staten van Zeeland.

3 Vanaf 13 november 1625 nam Simon van Beaumont deel aan de vergaderingen van de Staten-Generaal.

4 Caspar van Vosbergen en Cornelis de Jonge, heer van Oosterland, pensionaris van Zierikzee, dongen naar het ambt van gedeputeerde ter Generaliteit.

5 Hendrick van Tuyl van Serooskerke, heer van Stavenisse, gecommitteerde raad van Zeeland.

6 Boudewijn de Witte (ca. 1579-1641), Leids studiegenoot van Grotius, werd op 29 oktober 1625 benoemd tot secretaris van de Staten van Zeeland.

7 Nicolaes van Reigersberch, Willem Boreel, advocaat-fiscaal van de Oostindische Compagnie, en Gerard van Crommon, schepen uit Goes.

8 David van Reigersberch nam namens Veere zitting in de Zeeuwse Rekenkamer. Hij volgde rekenmeester Josias van Vosbergen op (*Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1626, p. 9; *Encyclopedie van Zeeland* II, p. 556-557, en H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 255).

ende Pau[9] opgeworpen, off men mijn broeder niet als onaengenaem soude moghen refuseren, doch is bij de andere vyer[10] aff-

9 Apollonius Schotte, François Fagel en Reynier Pauw.

10 Naast president Reinoud van Brederode hadden nog zitting in de Hoge Raad: Jacob Gerritsz. Coren, Rochus van den Honert, Leonard de Casembroot, Paulus van Asperen en Caspar van Vosbergen (G.W. Vreede, 'Hooge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland', in: *Jaarboekje van de regterlijke magt in het Koningrijk der Nederlanden* 1 (1839), p. 33-48).

gesleghen, hebben evenwel stoutelijck dit als geresolveert sijne Excellentie geadviseert, wt wien wij 'tselve hebben, ons adverterende daerop te willen letten, verclaerende van sijnentweghen geene difficulteyt te maecken ons dese ende meerdere vrientschap te doen. Nu de saeck also luyt gedaen sijnde, twijffele niet ofte die van den Hooghen Raet sullen voorsichtiger sijn.

Voordesen heeft ons broeder aen uE. geschreven, ten eynde uw E. eenich bewerp soudt doen in welcker voughe uE. meynt sijne wederroupingh soude connen geschieden;[11] welcke hebbende sullen alles doen ons doendelijck sal sijn. De tijden stellen hun dagelijckx schoonder ende schoonder aen. D'heer van Somerdijck[12] is hyer, van sijnde [*sic*] meyninge om met het eerste bequaem weder over naer Vranckrijck te schepen. Hij heeft wel in Ingelant genegocieert; can hij daer van gelijcken doen, sal veel doen tot sijn herstellinghe. Mijns bedunckens en soude het sijne Excellentie niet onaengenaem sijn, genegentheyt daertoe hebbende, indien uw E. hem ginckt begroeten, doch dient alvooren te weten hoe hij uE. soude bejegenen, want in cas hij uw E. niet beleeffdelijck soude ontfanghen dient 'tselve te laeten.

Voordesen heb ic uE. den soon van Teyssens[13] gerecommandeert om hem daer bij den een ofte anderen meester te helpen; hij wil hem tot de gerinckste diensten laeten gebruycken ende nergens toe te goet laeten vinden, sonder aensien van eenigh religie, twijffele daerom niet ofte hij sal ergens voor camerlinck, valet de chambre bij yemant connen gestelt werden; is trou ende heeft goet fatsoen, staet mede om eerstdaechs te verreyssen. Hij sal een brieff van mij brenghen. Ic wensche om de vaders wille dat uE. hem eenich behulp conde doen. De vrienden sijn hyer alle wel te pas ende doen haer gebiedenis.

Desen brieff dusverre geschreven hebbende, heb ic denselven laeten liggen, alsoo mijn broeder mij seyde aen uw E. geschreven te hebben, wel wetende dat hij uw E. van alles had geïnformeert. De ertshertoghen hebben alle commercie affgesneden,[14] soodat wij voortaen quaelijck aen den anderen sullen connen schrijven ende over landt geene brieven als bedectelijck aen malcanderen seynden, geen middel hebbende als door den eenen ofte anderen boer, die op contributie sidt, de brieven tot Antwerpen ofte Rijssel te doen leveren, dat seer onseecker sal gaen.

Tsedert het vorige is Vosberghe bij de twee voorighe steden gecosen tot de plaetse van de Generaliteyt.[15] Het is eene groote saecke voor hem, was andersins sijn credyt in de provintie gans gebroocken, sal nu middel hebben om sijnselven bij sijne Excellentie te poogen te herstellen. Aen De Jonghe souden wij een seeckerder man gehadt hebben. De heer van Somerdijck is hyer eenige daeghen geweest, is ontboden bij sijne Excellentie om hem tot Tholen te vinden, werwaerts hij gisteren is gereyst. Wij hadden voor ons genomen hem door Boreel van uw E. saeck te doen spreecken, wij sullen sien, hyer wedergecommen sijnde, wat gelegentheyt daertoe sal sijn ende sullen uw E. daervan adviseren.

11 Zie de brieven van Nicolaes van Reigersberch van 18 en 24 augustus (nos. 1001 en 1004, in dit supplementdeel).
12 François van Aerssen; vgl. no. 1026A.
13 Vermoedelijk een telg uit het Zeeuwse geslacht Thijssen; vgl. no. 1023 (in dit supplementdeel), n. 12.
14 Isabella, landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden, had bij plakkaat van 29 juli 1625 alle handelsverkeer met de Republiek verboden (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 496).
15 Vgl. *supra*, n. 4. Anders dan Vlissingen en Veere hadden Zierikzee en Tholen op 31 oktober 1625 nog verklaard over de kandidatuur van Caspar van Vosbergen ruggespraak met hun principalen te willen houden (*Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1625, p. 400 en 416). Caspar van Vosbergen zou op 13 maart 1626 de Hoge Raad verlaten, omdat hij door de provincie Zeeland tot gedeputeerde ter Generaliteit was benoemd.

Bocquingam wert in Den Haege verwacht;[16] waerom hij coemt is onseecker, maer men gist dat hij om de saeck van die van de relligie in Vranckrijck hyer coemt ende dat de

16 George Villiers, hertog van Buckingham, Lord High Admiral van Engeland, maakte op 21 november 1625 zijn opwachting in de Staten-Generaal. Zie voor zijn missie *Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 631.

conynck van G[root]-Bretaignen Rochelle niet gaerne soude sien gaen verlooren. Sijne commissie coemt op dese tijt qualijck ende sullen wij daerdoor werden geperst, want soo wij onse schepen daer laeten blijven ende Ingelant de conservatie van die van Rochelle souckt, soo sal Ingelant 'tselve quaelijck nemen, ende indien wij die thuys roupen, soo sal Vranckrijck daerdoor geoffenseert sijn, die alreede versocht heeft dat sij daer souden blijven. Het weygeren van secours aen den conynck can die van de relligie niet conserveren ende can ons oock bij hun niet herstellen, ende sal des niet jegenstaende Vranckrijck tot sijn voornemen commen, ende sullen wij de gunste van Vranckrijck daerdoor verliesen, die ons datelijck alle secours ende assistentie van gelt op sal seggen, soodat wt dit versouck van Ingelant, indien het soo is, voor ons niet goet staet te wachten. Het schijnt die van Rochelle het wterste sullen waeghen, liever als in handen van den conynck te commen sullen de Ingelsche innemen, d'welck eene pernicieuse saeck voor den staet van Vranckrijck ende ons bij reflexie soude sijn, ende waerdoor een oorloghe tusschen Vranckrijck ende Ingelant sonde rijsen, ende waerwt niemant voordeel als Spaengien soude doen; doch hopen Godt het beter sal schicken.

Den brenger deser is de soon van Teyssens. Ic reïtere andermael mijne recommandatiën; 't goet dat uw E. hem sal doen sal mij ten hoochsten aengenaem sijn, als een soon sijnde van een vader die ic ten hoochsten beminne.

De attestatiën van het leven van uw E. kinders sal ic met den eersten verwachten, alsoo ic sonder deselve de betaelinge niet mach vorderen.

UE. dienstw(ill)ighe broeder,
J. van Reigersberg.

Met haest wt Middelburg, desen 9 November.

D'heer van Somerdijck is mij wesen besoucken. 'tGene met hem gehandelt sal werden, sal ic uw E. adviseren; op de visite aen hem te doen hope ic uw E. ons broeders brieff sal hebben ontfangen.

Adres: A monsieur/(mo)nsieur Grotius, demeu(rant) au fauxbourg Saint-Germain, à la rue de Gondi, viz à viz l'hostel de mons(ieur) le prince de Condé, à Paris.[17]

In dorso schreef Grotius: 9 Nov. 1625 J. Reig.

1031. [1625] november 19. Van J. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

17 Zie voor deze woning (tegenwoordig Rue de Condé, no. 20), die in april 1622 door Grotius en Daniel Tilenus werd gehuurd, R.A. Weigert, 'Les demeures de Grotius à Paris (1621-1645). Documents inédits', in: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, série 6, no. 20, 95 (1946), p. 138-139 en 148; J. Hillairet, *Dictionnaire historique des rues de Paris* I, p. 377-379.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, 1679: 5, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 774-776 (no. 1031 (dl. II)).

Uw E. schrijven van den sevenden is mij gisteren behandicht.[2] Wij ontfanghen de brieven van Paris traeger ende onseeckerder als wij pleghen, ende dat overmidts de viant de commerciën affgesneden heeft, soodat de boden niet reyssen; moeten daerom door finessen de brieven tot Antwerpen ofte Rijssel bestelt werden. Off dit duyren sal wete ic niet. Wij sien dat dit ende het sluyten van de licenten hyer seer sobere neringe maecken. Aen de ander sijde gaet het niet beter. Het schijnt de viant aerbeyt om door cleyne neringe eenige beroerte onder onse gemeynte te maecken, waertoe oock strecken sijne proceduren teghens onse visserie, hebbende verscheyden buissen in de gront geboort ende het volck

2 Ontbreekt. Zie over de haperingen in het postverkeer no. 1027 (in dit supplementdeel), n. 14.

verdroncken, naer het exempel van den heere van Marken.[3] Sij sijn seer sterck in see ende schijnt de onse verstant ende courage verlooren hebben, soodat wij de straffen Godes in alle ons doen bemercken, daer nu meer ende meer wert op gelet, ende den tijt wanneer die begonnen hebben het lant te drucken wtgesocht. Telingius,[4] doende een avontgebet ende hebbende sijnen text wt den propheet Hagiai,[5] dat van die tijt den tempel niet conde gebout werden, appliceerde dat op onse gelegentheyt: van die tijt hebben de straffen Gods van het lant niet opgehouden, ende ondersouckende van wat tijt, seyde - naerdat hij gevraecht hadde off hij een vrij woort mochte spreecken - tsedert de synode was gehouden; dat mogelijck bij verscheyden luyden verscheyden redenen ende bij de politique andere als bij de kerckelijcke souden werden gegeven, maer dat dat notoir was, dat de synode met groote moeyte ende cost van het landt was beschreven, dat evenwel tsedert in het leven niet was gebetert. Ditselve had hij op denselven dach dat hij soude prediken 's morgens met mij gediscoureert ende had ic het 's avonts aen sijne Excellentie verhaelt, niet meynende hij het op den stoel soude hebben gebracht, die over dit woort seer verwondert was, niet jegenstaende hij sijn seggen met het niet beteren van ons leven wederom salffde.

Uw E. verheucht hem d'heer Beaumont door het toedoen van sijne Excellentie ten deele geadvanceert is,[6] d'welck te meer sult doen als uw E. sal weten 'tselve niet ten deele maer geheelijck door sijn Excellentie geprocureert te sijn, ende genoechsaem tegen de borst van veele ende oock sijne particuliere dienaers. De Jonghe[7] heeft niet anders gefavoriseert bij sijn Excellentie dan dat hij door hem Vosberghen[8] meynde wt te sluyten, die over sijn advancement gans te onvreden is ende noch te meer sal sijn, siende Vosberghen de preseance met Beaumont wil disputeren. Hij is niet in dienst van eenighe stadt ende daerom oock niet in eedt, ende commende wt soo een eerlijck collegie, de reden vereyst hij de preseance hebbe; ende off mogelijck t'eeniger tijdt hij wierde herro[u]pen, soo versouckt hij men de plaetse in den Hooghen Raet open soude houden. Hyerop te resolveren is tot de aenstaende Vergaderinge wtgestelt. Middelburg sullen 'tselve nimmermeer lijden ende 'tselve niet connende met order sullen 't met desorder liever beletten. In den Raet soude Vosberghen sijn proces hebben gewonnen. Manmaker ende hij sijn wtnemende groote vrienden ende meyne ic dese vrientschap met het bloet van den advocaet ende uw E. ballinckschap versegelt is.[9]

Ic heb geresolveert neeff Maximiliaen[10] een jaer off anderhalff tot Amsterdam bij eenen notaris te stellen, daer hij eerstdaechs naertoe gaet. Ic bedancke uw E. voor den soon van Teyssens[11] te willen sorghen; mij sal daeraen vrientschap geschieden, bidde daerom 'tselve andermael. De vader is een seer eerlijck man, soude gaerne sijne kinderen wel opvoeden ende valt hem lastich 'tselve op sijn beurse te doen.

3 De Geuzenleider Guillaume de la Marck (van der Marck) († 1578), heer van Lumey.
4 Willem Teellinck (1579-1629), sinds 1613 predikant te Middelburg (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* I, p. 373-375).
5 *Haggaï* (*Aggeus*) 1: 2 e.v.
6 Vanaf 13 november 1625 nam Simon van Beaumont deel aan de vergaderingen van de Staten-Generaal.
7 Cornelis de Jonge, heer van Oosterland.
8 Caspar van Vosbergen, lid van de Hoge Raad. Zie voor de uitvoerige besprekingen in de Staten van Zeeland over zijn benoeming tot gedeputeerde ter Generaliteit *Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798*, 1626, p. 7-8, 13-14, 15, 18-20, 27-29, etc.
9 Adriaen de Manmaker, vertegenwoordiger van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland. Hij was lid geweest van de rechtbank die Oldenbarnevelt c.s. had veroordeeld.
10 Vermoedelijk was deze Maximiliaen een zoon van Jacob Campe en Martha van Reigersberch.
11 Een telg uit het Zeeuwse geslacht Thijssen.

Moeder ende mijne huysvrau[12] sijn wel te pas ende doen haere gebiedenis. Veranderinge in Porrenaer[13] is niet te hoopen, is heel sieck geweest, maer becomt weder.

12 Moeder Maria van Reigersberch (Mayken Claes, Maria Nicolai) en echtgenote Jacomina de Waert.

13 Job of Jacob Porrenaer, sinds 1600 pensionaris van Vlissingen. Na een conflict met Adriaen de Manmaker in de vergadering van de Staten van Zeeland was hij in juni 1624 ontslagen (H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 87-88 en 275).

Ic ben versocht van een goet vrient op uw E. huysvrau te versoucken aldaer te willen vernemen off men daer niet voor een jaer ofte twee soude connen besteden in een goet huys, 'tsij catolyck ofte van de relligie, een jonghen van elff ofte twael[f] jaeren. De vader hadde 'tselve gaerne bij luyden van qualiteyt daer meer kinderen sijn, daer het mocht leeren musyck, dansen ende op de clavesimpel speelen. Over hetgene van sijn costen soude moeten geven soude geen disputen vallen, soude evenwel dienen geweten. Ic bidde sij de moeyte neme ende hyernaer wil vernemen. Bij slechte, geringhe luyden wil hij hem niet hebben. Het is een geestich kindt, de vader saege hetselve gaerne bij yemant die van meerder qualiteyt als hij is, sijnde een gequalificeert coopman. Hyerop sal ic mijns susters antwoort verwachten.

Tot Amsterdam is eene tragedie geschreven, geïntituleert Palamedes, quem cassum lumine lugent;[14] sij is verboden, hebbe die daerom niet gesien, verhaelt de laeste dingen naecktelijck. Ic verwachte de attestatie van het leven van Cornelia ende Pieter de Groot[15] om de lijffrenten te ontfangen, alsser gelt sal sijn, dat hyer voortaen quaet crijchs is.

Ic sal eyndigen ende Godt bidden, mon frere, uw E. ende ons allen te nemen in sijne heylige bewaeringhe. De vrienden ende ic doen onse gebiedenis aen uw E. ende de sijne,

uE. dienstwillighe broeder,
J. van Reigersberg.

Desen 19 November.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, demeurant au fauxbourg Saint-Germain, à la rue de Gondi, viz à viz l'hostel de Condé, à Paris.[16]

In dorso schreef Grotius: 19 Nov. 1625 J. Reig.

In de marge staat in een onbekende hand: Telingius vrij prediken in Zeelant.

1035. 1625 december 1. Van N. van Reigersberch.[1]

Monsieur mon frere,

Om den uwen van den 20 November[2] punctuelijck te beantwoirden, soo laet ick tot uE. discretie wat goet gedaen off gelaten is in hetgene de heer van Somersdijck raeckt,[3] alsmede aengaende het schorten van uE. advisen. Meene sooveel in mij

14 Joost van den Vondel, *Palamedes oft Vermoorde Onnooselheyd. Treurspel, nunc cassum lumine lugent*, Amsterdam 1625. De auteur werd voor de Amsterdamse schepenbank gedaagd en veroordeeld tot een boete van 300 gulden (J. den Tex, 'Vondels Palamedes', in: J. den Tex, *Oldenbarnevelt* IV, p. 327-331).

15 Cornelia en Pieter, kinderen van Hugo de Groot.

16 Vgl. no. 1027 (in dit supplementdeel), n. 17.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 22, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 75-78 (no. 1035 (dl. II)). Gedeeltelijk geciteerd in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 350-351.

2 Ontbreekt.

3 Het was de vraag of er in Parijs een ontmoeting van Grotius met de buitengewone ambassadeur François van Aerssen gearrangeerd moest worden.

is mij gequeten te hebben, mits uE. adviserende hetghene ick hier verstaen ende dat personnagiën van sulcke(n) aensien goetvinden. De swaerhooffdycheyt, die uE. in de comste van den heer van Somersdijck schijnt te hebben, gheeft uE. oock materie van veel sware gedachten; alle dewelcke, hoewel sij niet heel sonder fondament en sijn, soo (e)n is nochtans den staet van uE. saecke soo swaer niet als uE., die alle particulariteyten onbekent sijn, sich inbeelt.

Wat mij aengaet, gelijck ick altijt alle devoir aengewent hebbe om naer mijn vermogen voor uE. bij alle occasie te sorgen, soo en hebbe ick noch geen ander intentie ende sal niet versuymen wat tot uE. (e)erelijcke herstellynge kan bedacht werden. Ick beken de ob-

staclen sijn groot, (m)aer mijns oordeels soo groot niet, ofte sijn met de assistentie van deghenen, die ick weet uE. vrient te sijn, wel te overwinnen. Tijt, beken ick, isser toe van noode; doch een moment kan oock geven dat qualijck kan voorsien werden. Soo uE. sijn ooch ergens heeft daer hij wel meent te connen sijn, het waer mij leet dat ick uE. daervan diverteerde. Sal daromme alle voorslagen die ick hier hoore, die mij tot noch toe noch van Noordynge[4] noch van niemant anders voorgecomen en sijn, uE. trouwelijck rapporteren, ondertusschen sien wat den tijt hier lijden kan. Mijns oordeels ende naer het oordeel van die ongepassyt willen oordeelen, soo is uwe E. saecke op seer goeden voet; maer sij en kan niet werden geforceert. Bij gelegentheyt sal ick uE. excusen sijn Excellentie doen verstaen. Candenus[5] weet ick dat voor (u)E. sal doen al wat van een trouw vrient kan werden begeert. Desen middach sal ick (te s)ijnen huise met goet geselschap eeten ende sooveel de occasie lijden kan, uE. daer gedachtych sijn.

Vosberge[6] heeft de tweede plaetse in de Generaliteyt becomen. Tole heeft sijn woort niet gehouden ende Ziriczee heeft haren pensionaris voorbijgegaen. Josias[7] heeft sijn plaetse verlaten, voornemelijck, soo ick meen, omdat hij die niet wel houden konde. Onder pretext van de joden te bekeeren soo drijft hij tot Amst[erdam] een vreemden handel. Hij is soo geëmbrouilleert met schulden dat uE. daer noch vremde dyngen van hooren sal; doch dient van ons niet te esclatteren. Men heeft hier heel andere opiniën van Engelant als men daer doet. Milort Buckingam[8] is noch hier, dan alsoo ick dese weecke possessie hebbe genomen ende op de roll hebbe moeten sitten,[9] soo weet ick niet hoeverre sij gehandelt hebben. Den conynck van Groot-Bretange equipeert wederom een vlote van hondert schepen; dan ick gelooff mede dat die alliantie[10] ons niet seer, i(m)mers soo haest niet sal subleveren. Ondertusschen gaet het met onse finantiën seer slecht.

Wat Aertsens daer wtrecht wilde ick wel pertinentelijck weten, opdat ick het communicere daer het behoort. Veele steden, namentlijck Amsterdam, sijn t'onvreden dat hij alleen is gesonden. Op de continuatie van Duick[11] sal werden gesproocken. Het boucxken van Ferrier[12] wilde ick wel sien. Hier is wtgecommen een tragedie van Palamedes,[13] daer onder bedeckte namen het ongelijck aen den ad[vocae]t

4 Misschien hoopte Reigersberch via Dierck van Noordingen, agent van de graaf van Oost-Friesland, een post voor Grotius te verwerven.
5 Jacob Wijts (Wyts).
6 De Staten van Zeeland hadden Caspar van Vosbergen, lid van de Hoge Raad, tot gedeputeerde ter Generaliteit verkozen. Cornelis de Jonge, heer van Oosterland, pensionaris van Zierikzee, was voor deze benoeming gepasseerd.
7 Niet geïdentificeerd; vgl. no. 988 (in dit supplemendeel), n. 8.
8 George Villiers, hertog van Buckingham, Lord High Admiral van Engeland.
9 Op 22 november 1625 had Nicolaes van Reigersberch als lid van de Hoge Raad de ambtseed afgelegd. Reeds in 1617 was hij door de Staten van Zeeland als lid voorgedragen, maar er ontstond een geschil over de benoeming met als gevolg dat de plaats tot dit jaar openbleef (Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 77; no. 1001 (in dit supplementdeel), n. 10).
10 Op 7 september 1625 hadden de Staatse ambassadeurs in Engeland Aerssen, Joachimi en Burmania met de koning een offensieve en defensieve alliantie afgesloten (*Res. SG (1610-1670)*, VII (1624-1625), p. 561).
11 Mr. Anthonie Duyck, raadpensionaris van de Staten van Holland.
12 Jérémie Ferrier (1576-1626), oud-predikant uit Nîmes, in 1613 overgegaan tot het katholicisme, publiceerde *Le catholique d'état, ou discours politique des alliances du roi trèschrétien contre les calomnies des ennemis de son état*, 1625. Het traktaat was gericht tegen *G.G.R. theologi ad Ludovicum decimum-tertium Galliae et Navarrae regem christianissimum admonitio .... Qua ... demonstratur Galliam foede et turpiter impium foedus iniisse*, 1625 (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 3578). Vgl. *DBF* XIII, kol. 1123-1126 en no. 1030 (dl. II).
13 Joost van den Vondel, *Palamedes oft Vermoorde Onnooselheyd. Treurspel, nunc cassum lumine lugent*, Amsterdam 1625.

gedaen wert verhaelt. Het is wel gemaeckt, wert veel gelesen. De predicanten invectiveren dagelijckx seer over de assisten-

tie den conynck tegens die van Rochelle gedaen. Duick, Bouckhorst[14] ende Aerssens hebben het darom te lijden. Hauthain[15] is in grooten haet: (soo) crijcht elck sijn beurte. De order van Saint-Michel vliecht hier veel over. Ick oordeele wt die nieuwe maniere van doen dat men hier volck winnen wil. Men informeert vast voort op de quade menage van de Admiraliteyt van Rotterdam; sij hebben vremt huysgehouden ende worden, soo men seyt, vremde dyngen ontdeckt. Seggaert. Van der Mast worden geseyt mede niet vrij te sijn.[16] Dat spil mocht wel verder gaen. Sijn Excellentie heeft niet wel andere commissaresen in Teresteyns saecke[17] konnen kiesen, omdat andere in de collegiën van Dordrecht ofte vermaechschapt aen d'een off d'andere sijn. Men meent Teresteyn sal werden geabsolveert. Dese weecke is van de hoven van justitie authorisatie op de commissaresen versocht om getugen te mogen hooren; in de vacantie van Kerssemisse sal die saecke bij de hant genomen werden.

Ick meene dese weecke voor weiny(ge) dagen naer Zeelant te varen; voor Kerssemisse sal ick wederom hier sijn ende (dan) ernstych op uE. dyngen sonder ophouden gaen letten. Verwacht de wtcomste met goede patiëntie; mij dunckt met Godts hulpe dat alles wel vallen sal. Recommandere mij aen mijn suster,

uE. seer dienstwillygen broeder,
N. v. Reigersberch.

Desen 1 December 1625.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
In dorso schreef Grotius: 1 Dec. 1625 N. Reigersb.

1037. 1625 december 9. Van N. van Reigersberch.[1]

Monsieur mon frere,

Gisteren den 8 December ben ick tot Midd[elburch] gearriveert met intentie om in Zeelant acht off thien dagen te blijven, mijn affairen daer te verrichten ende alsdan met een deel van mijn bagagie ende boucken wederom naer Den Hage te keeren. Voor mijn vertreck hebbe ick soo in de camer als op de audiëntie paisible possessie genomen.[2] Hoope mijn residentie, qualiteyt, omganck ende conversatie mij meerder

14 Nicolaes van den Bouchorst, heer van Noordwijk, lid van de Hollandse Ridderschap, gedeputeerde ter Staten-Generaal.
15 Willem de Soete van Laecke, gezegd Haultain, luitenant-admiraal van Zeeland. Hij was bevelhebber van de Staatse vloot die koning Lodewijk XIII steun moest verlenen in zijn strijd met de hugenoten van La Rochelle.
16 De Dordtse oud-schepen Bartholomeus van Segwaert en de Delftenaar Claes Bartholomeusz. van der Mast, raden van de Admiraliteit te Rotterdam, waren betrokken bij een omvangrijke fraudezaak (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerffen S. Schot*, III (juli 1625 - april 1628), p. 204).
17 In Dordrecht waren de burgemeesters Cornelis Adriaensz. van Teresteyn en Hugo Jacobsz. Muys van Holy met elkaar in conflict geraakt.
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 1703: 23, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Br. van N. v. Reigersb.*, p. 78-81 (no. 1037 (dl. II)).
2 Op 22 november 1625 was Nicolaes van Reigersberch als lid van de Hoge Raad beëdigd.

occasie geven sullen om, hetghene mij nu meest ter herten gaet, voor uE. te konnen sorgen.

Op mijn affscheyt hebbe ick Pietatis[3] lange ende breet van veel en verscheyde saecken gesproocken; vinde hij meer ende meer confidentie in mij neempt, sal oock soucken dat faveur soo te employeren dat ick, gelijck ick schuldych ben, hem toone hoeseer ick genegen ben sijn vooryge vrienschap met alle getrouwe dienst te erkennen.

Onder ander propoosten vielen wij mede op den stant van de religie, daerin hij oor-

3 'Pietas', 'Pietatis', schuilnaam voor Frederik Hendrik.

deelt de verdeelynge ruïneux voor de kercken ende staet. Ick seyde uE. altijt van dat gevoelen geweest was ende darom alle mogelijck devoir had aengewent om de scheurynge, doen het tijt was, te beletten; dat uE. oock naer de gevallen scheurynge altijt hadde bedacht middelen, waer het mogelijck, om de scheurynge te heelen, ende dat ick bij verscheyde occasiën door uE. brieven was onderricht dat uE. oordeelde dat, blijvende het sinode sulckx het was, mits eenyge naerder verclarynge op eenyge articulen te doen, middel te vinden was, als die d'autoriteyt in handen hadden dat wilden behertygen, om de gedeelde leden wederom te versamelen. Dat smaeckte dien goeden heer voornemelijcke wel. Vraechde offer geen middel en was dat uE. sulck de predicanten daer,[4] off Cretens[is][5] soudt connen doen verstaen. Ick seyde dat uE. met de eerste geen omganck en hielt ende dat uE. oock hadde begeert dat ick sijn excusen doen soude, warom uE. den anderen niet garen sout spreecken.[6] De eerste redenen namp hij aen, hoewel ick merckte ende oock weet dat hij het liever anders sage. De redenen van uE. excusen, warom uE. met Cret[ensis] niet garen sout spreecken, contradiceerde hij niet, maer meende, off die waer waren, dat uE. die soo hooge niet moste wegen ofte most soucken bij hem te commen; misschien dat het andere operatie soude doen als uE. meent. Ick continueerde in uE. excusen, dan alsoo ick sach sijne E[xcellentie] sulckx ernstych was, namp ick aen uE. sulckx wederom te adviseren. Daertoe dient desen, die ick staentvoets binnen Middelburch schrijve; uE. sal gelieven daerop te letten ende te doen dat gevouchelijck geschieden kan ende dat uE. goeden raet gedragen sal.[7] Dat durve ick uE. verseeckeren, dat dien goeden heer genegen is ten hoochsten om uE. goet te doe(n) ende anders niet als d'occasie en vertouft.[8] Kan uE. die faciliteren, dient daer niet in te versuimen.

Candenus, in wiens huys wij uE. gesontheyt met de heer Beaumont ende Artax[erxes] neffens Verdoes ende andere hebben gedroncken,[9] seyt dat hij alles wil doen wat hij kan, ende dat hij weet dat Piet[atis] anders niet en souckt als met goede middelen te doen dat wij begeren. Bidde uE. daromme op uE. saecken selffs wel te letten ende te sien bij wat middel dat yet is te doen ende wat voorslagen best van mij connen werden gedaen. Ick mercke den tijt veel gheeft ende dat Piet[atis] alle gevouchelijcke ende ordentelijcke middelen niet en versuimt. Door Delft gaende sprack ick M[eerman],[10] die mede van opinie is dat uE. alle devoiren tot vereenygen moet aenwenden. Driak[el][11] sage het oock garen. Ick sal uE. schrijvens verwachten ende daerwt garen verstaen, hoe uE. met den heer van Somersdijck vaert ende wat sijne Ed. daer maeckt.[12]

Bidde uE. gerust te sijn ende sonder scrupule alles bij de hant te nemen dat niet tegens uE. reputatie directelijck en strijt; gelooft ick daervoor sooseer als uE. selffs becommert ben, maer alle interpretatiën moet men niet te seer vreesen, alsoo die oock contrarie interpretatiën lijden; ende wij moeten toonen aen Piet[atis] dat wij al

4 De predikanten van Charenton, vergaderplaats van de Parijse protestanten.
5 ‘Cretensis’, schuilnaam voor François van Aerssen.
6 Vgl. no. 1026A.
7 D.w.z. naar gelang uw oordeel het medebrengt. Zie voor dit gebruik van het woord ‘gedragen’ *WNT* IV, kol. 621.
8 ‘ende anders niet als d'occasie en vertouft’: en alleen maar op een goede gelegenheid wacht.
9 Ten huize van Jacob Wijts (Wyts) had Reigersberch met Simon van Beaumont, Cornelis van der Mijle (Myle, Artaxerxes) en Jacob van der Does (Verdoes), raad van Maurits en Frederik Hendrik, op Grotius' gezondheid gedronken.
10 Dirck Gerritsz. Meerman (1567-1631), Delfts brouwer en magistraat, met wie Grotius in 1613 naar Engeland was gereisd.
11 Schuilnaam voor Simon van Beaumont of Nicolaes Cromhout.
12 François van Aerssen; vgl. no. 1033 (dl. II).

ende meer doen als eenichsins mogelijck is. UE. sal daer te lichter toe verstaen, soo uE. considereert hoeveel hij om gevouchelijckheyts wille selver buyten sijn naturel moet doen. Dit metterhaest om

mij te acquiteren van mijn commissie ende uE. te toonen, hoeseer uE. saecke bij mij wert behartycht; recommandere die bij uE. niet mach werden versuimpt.
Ick sal altijt blijven, monsieur mon frere,
uE. seer dienstwillygen broeder,
N. v. Reigersberch.

Wt Midd[elburch], desen 9 December 1625.

Alle de vrienden varen noch wel, Godt sij loff. Mijn gebiedenisse aen mijn suster ende de vrienden.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris. 12 st.
In dorso schreef Grotius: 9 Dec. 1625 N. Reigersberg.

1083. 1626 april 29. Aan N. van Reigersberch.[1]

[Grotius meende] *niet donkerlijk ... te konnen merken dat de voorgemelde Staetsgezant* [François van Aerssen], *nu te Parijs gekomen zijnde,[2] zich heimelijk ter gunste van voorname hovelingen zocht in te wikkelen en tegens hem - De Groot - zijn naedt te naeien;[3] ... schreef hij in een brief van den negenentwintigsten van Grasmaendt:*

Men leit ... hier alle practijken aen om mij uit mijn vaderlandt, ja uit alle hoeken van de werelt te sluiten en te doen dansen zoo men wil.

1087A. 1626 juli 1. Aan O. de Wree.[1]

Et patriam communem, Belgico-Germaniam, amavi semper, et inter studia poeticum mire dilexi, quo magis aequum est eorum me favere ingenio qui huius artis gloria patriam illam, tot artium laude faecundam, exornant. Quare cum et alias ob causas te colere debeam, Vredi doctissime, hoc etiam nomine te carum habeo et quo magis

1 Hs. Amsterdam, UB, RK, H 7i, eigenh. oorspr.; beschadigd. Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 352 (fragment, gedeeltelijk gedrukt in no. 1083 (dl. III)).
2 Op 29 oktober 1625 had François van Aerssen in de vergadering der Staten-Generaal afscheid genomen. Op 9 mei 1626 bracht hij rapport over zijn buitengewone ambassade uit (Schutte, *Repertorium* I, p. 5-6).
3 'zijn naad naaien', zijn gang gaan, zijn kans waarnemen (*WNT* IX, kol. 1339-1340, met vermelding van deze plaats).
1 Hs. Brussel, KB, II 3012, f. 9, eigenh. oorspr. Olivier de Wrée (Vredius) (1596-1652) was een Brugse stadsbestuurder (schepen, thesaurier, burgemeester), filoloog en geschiedschrijver. De Wrée had Grotius in februari 1626 een uitgave van zijn Nederlandstalige verzen toegezonden (no. 1054 (dl. III) en *BNB* VI, kol. 22-24).

tibi libeat in isto studio perseverare, opto ut studiorum altrice, dea tibi cognomine, Pace patria perfruatur. Intellexi aliquando magnum Lipsium in spem talem Aristophanis comoediam, cui Pacis nomen est, in Latinum sermonem vertere aggressum.[2] Ego ex illa comoedia

2 Een Latijnse vertaling door Lipsius van Aristophanes' Εἰρήνη is niet bekend. In de brieven van Lipsius wordt slechts melding gemaakt van een vertaling door Florent Chrestien (Parijs 1589), hem toegestuurd door Federic Morel (*ILE* III, no. 651, p. 128-129, n. 9).

non minus quam ex aliis quaedam delibavi, quae si benigno respicias oculo facies rem et tua comitate et poetica humanitate dignissimam.[3]

Vale, vir clarissime,

t[uae] A[ltitudinis] amantissimus eique addictissimus,

H. Grotius.

Cal[endis] Iuliis 1626, Lutetiae.

Adres: Clarissimo eruditissimoque viro domino Oliverio Vredio, Brugas, cum libro. Franc de port.

1117. 1627 januari 2. Van J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,

Sedert d'uwe van den 29 November[2] heb ick niet van uE. gehadt. Mijn leste was den 21 December.[3]

Niettegenstaende sijn Excellentie selve geraden had req[ueste] voor Louvestijn[4] te presenteren ende geseydt te sullen recommanderen, alsoock soo soo is geschiet, isse affgeslaghen. Buyten opinie viel wat tuschen beyden dat de saeck traverseerde ende de recommendatie was niet ernst genoch. Hij had gemeynt - schijnt - men soude hebb(en) geseydt advis aen sijn Excellentie, maer 't failleerde. Hollant slouch plat aff, d'andere wilden 't Hollant niet over den hals dringhen - gelijck men de synode overdrongen -, dus bleeff het steecken. Men sach dit comen ende versocht derhalven meerder ernst. Nu excuseeren hyerop, daerop. Dan men wil 't hervatten ter naester dachvaert, die wesen sal d'aenstaende wecke ende dit weder door advis van sijn Excellentie. Dan de voet is noch niet genoempt, soo ick meyn aen beyde, te weten Generaliteyt ende Hollandt, opdat het d'een op d'ander niet en schuyve, ende men meynt Hollant de saeck onder haer dapper sal bedisputeren. Hoe uE. persoon vermaent is, eerst in seeckere communicatie van gedep[uteer]de, daernae in de

3 Zoals ook blijkt uit de aantekening op de adreszijde (‘cum libro’), ging deze brief vergezeld van een publicatie van Grotius: de *Excerpta ex tragoediis et comoediis Graecis: Emendata et Latinis versibus reddita. Cum notis*, Parijs 1626 (*BG* no. 468). In deze uitgave (p. 526-551) verwerkte Grotius een groot aantal fragmenten uit de werken van Aristophanes, onder meer de Εἰρήνη 606-611, 974-977, 993-998, 1083 en 1189-1190.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., eigenh. oorspr. Gedeeltelijk gedrukt in no. 1117 (dl. III), op basis van Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 321-323. Sinds 26 september 1626 verbleef de remonstrantse leidsman Johannes Wtenbogaert weer in het vaderland.

2 Ontbreekt.

3 Ook deze brief is verloren gegaan.

4 In het slot Loevestein werden enkele remonstrantse predikanten gevangen gehouden. Zie voor hun namen no. 1066 (dl. III). In Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 1, is correspondentie bijeengebracht met veel details over de pogingen om op voorspraak van Frederik Hendrik bij de Staten-Generaal en de Staten van Holland vrijlating te bewerkstelligen.

vergaderinge van Hollandt bij - doch flau - rapport, ende d'apparent(ie) van hervat te worden ter naester dachvaert, hebben d'uwen uE. ontwijfelick geadverteert.[5]

Langerak[6] schrijft dat 't stuck van de equippagie ter zee aldaer dapper voortgedreven

5 Tijdens besprekingen in de vergadering van de Staten van Holland van 19 november tot 22 december 1626 werd naar Grotius verwezen in verband met Franse pogingen om tot de oprichting van een Indische Compagnie te geraken. Volgens Nicolaes van Reigersberch zouden de Amsterdamse gedelegeerden Grotius' rappel hebben willen bevorderen; vgl. no. 1111 (dl. III)

6 De Staatse gezant in Parijs, Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak. Hetzelfde bericht in Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 1, p. 78, Wtenbogaert aan Simon Episcopius, z.d. [= 2 januari 1627].

wordt, alsoock dat van de commercie, ende dat de gebannene aldaer - wien hij meynt, laet ick daer - den cardinael dappere instrumenten suppediteren tot vorderinge, oock dat d'Espesses[7] hier all tapt wt d'een ende d'ander wat hij can om derwaerts te schicken. Men meynt dat dit schrijven van Lang[erak] uE. saeck vorderen sal door d'apprehensie die men heeft, bijsonder t'Amsterdam, die uE. schijnen gunstich te sijn ende van dewelcke men voor het toecomende noch beter hoopt. Andere meynen dat het wel mochte quaet doen, indien de quade willen opiniastreren ende tot haer vordeel nemen dat men quansuys 't landt aldaer ondienst doet uyt spijt. UE. swager[8] heeft goeden moet ende ick bidde dat het wel succedere. De brieff die Oloff[9] geschreven had, blijft daer sonder replycke. De man sal mijns oordeels de [maent] Maert niet doorcomen, indien hij die haelt, helas. Dus onttreckt God de nutste instrumenten.

Mehden[10] heeft aen den Factoor geschreven[11] all voor acht daghen ende doen leveren de motyven van sijn transport. Hij las ende nam alles wel; seyde op 't punct van de aenspraeck dat hij niet sach hoe het secreet soude connen geschieden, ende volgens, dattet voor dese tijdt noch niet konde geschieden; begeerde, hij wilde bij geschrift stellen dat hij begeerde. Vondt de resolutie van de purge braeff, maar meynde best noch wat te toeven, totdat de compagniën wat met meer goede souden sijn beset. Op 't versoeck van zijn woordt, dat hem geduerende zijn aenwesen alhyer geen leet soude geschieden met zijne toelatinge, seyde niet te weten hoe hij dat soude konnen geven ende hem helpen, wanneer de parthije hem overviel buyten zijn voorweten, gelijck conde geschieden; anders mocht hij hem van sijn gunst verseeckeren, indien sij het eerst met hem communicee(rden). Mehden is evenwel noch niet geresolveert zijn meninge te schrijven, maer wil noch blijven aenhouden op de aenspraeck om reden; wil oock met de purge niet soolange toeven, liever willende preveniëren als geprevenieert worden.[12] D'ad[vocate]n souden de consultatie gaerne van vele, oock van andre provinciën doen teeckenen, om te meer gewichts te doen hebben. De wijste evenwel laten hem duncken dat het versoeck - hoewel met injustitie - sal affgeslaghen worden. Mehden seydt dat hij is paratus in utrunque[13] ende dat hij oock met het leste degelick zijn profijt meynt te doen. Hij heeft met Schoneberch[14] gesproocken, die hij vindt nae wenschen ende, soo hij hoopt, in 't geheel ende in 't deel goedt sal doen met ernstige aenspraeck aen den Factoor.

De vergaderingen gaen wacker voordt aen alle plaetschen. Een ernstich vigoureux woordt, gesproocken in loco, sou alles helpen, maer 't wilder niet uyt. Die meest bij hem comen, symboliseren in flauwicheyt. 't Can evenwel dus niet lang blijven, 't moet omslaen ten eenen off ten anderen.

7 Charles Faye, heer van Espesses, ambassadeur van Frankrijk.
8 Nicolaes van Reigersberch.
9 'Oloff', niet geïdentificeerd. Eenzelfde opmerking over deze 'Oloff' in Wtenbogaerts brief aan Simon Episcopius, z.d. [= 2 januari 1627] (Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 1, p. 79-80). Wellicht betreft het hier Otto van Zevender, heer van Kenenburg, tot 1619 baljuw en dijkgraaf van Den Briel en het Land van Voorne; hij was ernstig ziek en zou op 15 januari 1627 overlijden (*ibidem*, p. 41 en 104-105).
10 Wtenbogaert doelt op zichzelf.
11 Zie voor deze brief aan Frederik Hendrik ('Factoor') *ibidem*, p. 37-40.
12 Vgl. *Walther* nos. 14604a en 38186. Wtenbogaert wilde zich door een 'versoeck van purge' voor het Hof van Holland verdedigen tegen de beschuldiging van 'crimen laesae Maiestatis'. Het rekest, dat met een rechtsgeleerd advies van een groot aantal advocaten aan de Staten-Generaal werd aangeboden, werd op 9 januari 1627 afgewezen (Rogge, *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd* III, p. 127 en 139-142).
13 Vergilius, *Aeneis* 2, 61.
14 Simon van Beaumont.

Dusverre was ick gecomen eergisteren ult[imo] mensis et anni, meynende daermede te sluyten. Soe compt mij schielick de tijdinge dat de raetpens[ionaris][15] 's daechs tevoren in 't collegie had gebracht dat Wtenb[ogaert] hier was, daerom veel te doen was geweest,

15 Anthonie Duyck, raadpensionaris van de Staten van Holland.

met dispute off men huyssoeckinge soude doen doen, Den Haech besetten ende ick weet niet wat meer, op 't swaerste. Dan dien dach niet besloten sijnde, was 's anderendaechs de bailliou[16] ontboden ende hem aengeseydt datter geruchten liepen van stercke vergaderingen hyer gehouden dese Kersdaghen ende van de compst van Wtenb[ogaert], met last van sich te informeren. UE. swager quam dien dach bij mij, wist nergens van. Ick seyde het hem, hij hoorde het met verwonderinge. Watten dingen, dat men gelooft dat die man in 't landt ende dan noch in Den Haege soude komen? De man is wijser. Sulcke geruchten zijn meer gehoort. Nu hoor ick niet meer daervan. UE. dencker eens om.

Victor[17] is in sijn oude plaets, is vrij sieckelick, doet niet dan medicineren. Ick ben, God loff, cloeck ende gesont, bereydt uE. dienst te doen.

Hiermede sluyt ick, uE. ende joff[rouwe] uE. huysfr[ouwe] wenschende een gelucksalich nieuwe jaer. Groetenis ende gebiedenis aen de vrienden daer,

uE. dienaer,

Grat[ianus].[18]

2 Jan[uari] 1627.

Adres: Aen mijnheer/mijnheer de Groot, Paris. Cito, cito.

In dorso schreef Grotius: 2 Jan. 1627 Utenb.

1132 en 1149. 1627 februari 14. Van J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,

Uwer E. leste aen mij sijn geweest van 14 Januari; die van 23 over zee gister ontfanghen, de uwe van den 30^{en} wierdt mij gesonden gisteravont,[2] sijnde soe ick sat in grote smerte ende ongesteltheyt door den overval van catharhe, gecauseert door veranderinge van locht, tractement, insitten, melancholye etc. Vandaege purgere ick ende ben heel in de vijsel,[3] onbequaem om yet te schrijven; can echter niet laeten een letterken off 2 te senden, inderhaest, naedemael uE. swager[4] mij liet weten dat het heden om halff thien most gereet sijn.

Dewijl de uwe spreeckt van 't affslaen van Louvesteyn ende van mijn request, merck ick dat uE. de mijne van 21 December, 2 Januari ende 12 heeft ontfanghen, tenware uE. die tijdinge van anderen hadde. Evenwel heb ick uE. op geseyde datums

16 Quintijn de Veer, heer van Callantsoog (H.P. Fölting, *De Vroedschap van 's-Gravenhage*, p. 82-83).

17 Schuilnaam van Nicolaes Grevinchoven (ca. 1578-1632), predikant te Rotterdam, in 1619 als remonstrant afgezet.

18 Wtenbogaert was gewoon zijn brieven met schuilnamen als 'Gratianus' en Hans (Johan) van Me(h)de(n) te ondertekenen.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., eigenh. oorspr. Gedeeltelijk gedrukt in nos. 1132 en 1149 (dl. III), op basis van Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 323-324.

2 Deze brieven ontbreken.

3 'in de vijsel zijn', onder doktershanden zijn (*WNT* XXI, kol. 655-656).

4 Nicolaes van Reigersberch.

geschreven. Sedert heb ick uE. noch geschreven den 8^{en} deser te lande ende den 12^{en} te water[5] met de Apologie[6] ende daerin alles wat tot hier toe is gepasseert, eyndende met het stuck van Utrecht, dat noch niet en is affgedaen. Sijn Excellentie verstaet dat hem toecompt dat stuck te ver-

5 Alleen de brief van 2 januari 1627 is overgeleverd; zie de voorgaande brief in dit supplementdeel (no. 1117).

6 *Apologie ou sont deduites les raisons des Eglises reformées de France, qui se sont jointes aux armes du serenissime roy de la Grande Bretagne* 1627 (Leiden UB, Sem. rem. 5240: 21). Vgl. no. 1139 (dl. III) en Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 1, p. 121.

effenen als raeckende niet de Gener[aliteyt], aen dewelcke de vroetschap haer addresseert; ende verwacht bescheyt off de vroetschap 't stuck in sijn handen wil stellen off niet. Hierop zijn de gedep[uteerde]n van 't Hoff vertogen.[7]

Ick was eergister in breede communicatie met de s[ieu]r Beaum[ont],[8] biddende dat hij mij rondelick wilde seggen wat hij docht tot 't humeur van C[ousijn].[9] Daer quam niet anders uyt dan dat hij wonderlick scrupuleus was. Dit blijckt aen alle sijne actiën. Ick heb uE. geadviseert dat hij gaern had een voorslach tot accommodatie, om parthije in 't ongelijck te stellen; dan soude hij voortgaen. Dit staet noch soo; ick weet die accommodatie niet te vinden. Middelertijdt geschiet overall grote conniventie.

Utgenomen dat tot Utrecht is 't overall stil. In Den Briel gaen de vergaderinge voort ende in L.[10] wordt op 't voorgaende gheen vervolch gedaen. De vergaderingen worden overall soo groot tot Rott[erdam], dat alle de plaetschen te cleyn zijn, men moet op grotere dencken. T'Alckmaer mede, plaetschen, capabel tot 500 menschen, sijn te cleyn. Ten plattenlande insgelijck. Men is besich om den officier van der Goude[11] den voet te lichten; geschiet dat ende een moderaet man, soo 't loopt, in de plaets komt, soo meynt men den kerck daer boven te sijn. De predic[anten] hier sijn wederom tseffens wesen heftich claghen over de grote vergaderingen hier. Den officier[12] ende substituyt is nieuwe belastinge gedaen, maer 't werdt niet geacht, doch men gaet modest. Men raedt, jae perst mij in alle manieren mijn request te hervatten metten eersten, om vele reden. Beaum[ont] seyde mij dattet ongelooffelick is, hoe eenige daermede becommert ende beladen zijn. Sij sweten - seydt hij - als sij daerop dencken. Ick weet oock van elders dat Duyck[13] berst van spijt, hebbende hem laten in colere ontvallen dat men d'advocaten die de consultatie geteeckent hebben behoorde bij de kop te vatten. Quanta impotentia animi! Dan d'advocaten sijn weynich daerin becommert. [Den] graeff van Culenb[org][14] wil copie hebben, die hem gesonden is. Ende ick ben besich om meer andre te doen teeckenen, oock in andre provinciën. De kercken in 'tgemeyn schijnen oock generale request te willen praesenteren tot vrijheyt desen dachvaert, die aengaet [den] 23^{en}.[15] C[ousijn] sal seggen dat men 't all over hem haelt, maer de luyden worden impatiënt.

Dit is de stant der saecken. UE. can nu selven oordeelen. Ick ben niet weynich over uE. becommert. Sprack oock met B[eaumon]t van uE., hem vragende wat hij dacht, ende dat ick vreesde dat wij uE. verliesen souden, soo uE. quame een ander domicilie aen te nemen. Hij seyde dat dat ten hoochsten te beclaegen ware, maer dat hij niet en sach dat uE. daer well soude zijn mits de verandelickheyt tot 't hoff ende van de natie.

7 In Utrecht raakten stadsbestuur en Hof met elkaar in conflict toen de goudsmid Abraham Alinck bij het Hof in beroep ging tegen een veroordeling vanwege deelname aan een remonstrantse dienst. Zie no. 1130 (dl. III); Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 1, p. 130-134 en volgende brieven.
8 Simon van Beaumont.
9 'Neef', Frederik Hendrik.
10 Wordt L[eiden] bedoeld? De lezing van de hoofdletter is onzeker.
11 Anthonis Cloots, van 1620 tot 1633 baljuw te Gouda (no. 1204 (dl. III)).
12 Quintijn de Veer.
13 Anthonie Duyck, raadpensionaris van de Staten van Holland. Zie voor deze passage over Wtenbogaerts rekest ook Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, I, p. 156-157, Wtenbogaert aan Jacob Le Petit, 14 februari 1627.
14 Floris II van Pallandt, graaf van Culemborg. Deze opmerking over de graaf staat in de kantlijn.
15 De zitting van 25 februari tot 3 april 1627 van de Hollandse Staten.

Ick hoope uE. broeder te sien, oock Reygersb[erch].[16] Heb van de voorslagh van A. - ick weet niet off het is Duyck off Luyck - niet gehoort; wil alles gaeren ten besten helpen

16 Willem de Groot en Nicolaes van Reigersberch.

overleggen ende mijn gering advis mededeylen metten eersten.[17] Wij verwachten mettertijdt wat desen nieuwen magistraet te duycken geven sal.
Ick danck uE. seer dienstlick van de tijdingen. Vale,
t[uus],
Grat[ianus].

14 Februari 1627.

Adres: Aen mijnheer/mijnheer Hugo de Groot tot Paris.
In dorso schreef Grotius: 14 Febr. Utenb.

1142A. 1627 april 7. Van J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,
Ick heb uE. op gisteren geschreven;[2] hebbe sedert seeckerlick verstaen dat brieven van sijne Majesteyt gecomen sijn, daerbij een ambassade extraordinaris ende namentlick Arssens versocht wordt, ende dat 'tselve veel bedenckens geeft.[3] Wat dat inheeft kan uE. beseffen: de manutentie van de publycke aengenomene religie, mitsgaders van de tegenwoordige regeringe. Ende allhoewel de meeste seer hart drongen op de executie van de placaten ende den eedt van manutentie alsboven te doen bij alle die op de Vergaderinge souden compareren, is 'tselve evenwel bij vele ge difficulteert ende sal ter naesten dachvaert, die wesen sal den 27^{en},[4] van die 2 poincten, mitsgaders van de amnestie ende bevrediging der gemoederen naerder werden gesproocken, om oock alsdan met sijn Excellentie daerover in naerder communicatie te treden, daertoe sommige schijnen niet seer genegen te sijn. Tot Rott[erdam] sijn de vergaderingen der remon[strante]n extraordinaris sterck gehouden, oock met bedieninge van d(en avon)tmael gehouden in verscheyden plaetschen.
Vale,
t[uus] observantiss[imus],
quem t[ua] D[ominatio] novit.

17 Wtenbogaert associeerde ‘de voorslagh van Luyck’ ten onrechte met raadpensionaris Duyck. Zoals uit Grotius' briefwisseling met Reigersberch blijkt, gaat het hier om een aanbod van Georg Johann Kütner (Khütner, Kitner, Ketenaer), van 1622 tot 1632 resident van de hertog van Beieren te Parijs. Grotius werd verzocht in dienst te treden van Maximiliaan I van Beieren of diens broer Ferdinand, aartsbisschop van Keulen. In zijn standplaats ‘Luyck’ zou hij zich aan de studie mogen wijden om alleen desgevraagd ‘op de occurrentie van tijden’ advies uit te brengen, ‘blijvende ongemolesteert’ in zaken die de godsdienst betroffen. Zie nos. 1125 en 1137 (dl. III) en no. 6660 (dl. XV).

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., eigenh. oorspr. Zie Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 321.

2 Deze brief ontbreekt.

3 Eerst in februari 1628 zou een buitengewone ambassade van François van Aerssen en Caspar van Vosbergen naar Frankrijk vertrekken.

4 De Staten van Holland vergaderden van 28 april tot 21 mei 1627.

7 Aprilis 1627.

Adres: Aen mijnheer/mijnheer de Groot, Paris.
In dorso schreef Grotius: 7 April 1627 Van Mede.[5]

5 Schuilnaam van Wtenbogaert.

1149A. 1627 mei 15. Van J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,

UE. briefken van den 10 April[2] heb ick wel ontfanghen. Wt den mijnen van 6, 7 off 10 derselver maent[3] - de precise date weet ick niet - heeft uE. verstaen 'tgheen tot daertoe was gepasseert, namelick dat die Vergaderinge was gescheyden sonder finale resolutie op 't kerckelicke. De Vergaderinge is daernae weder aengegaen; duert noch. De saeck sijnde hervat met grote hevicheyt van verre de meeste, die de plac[caten] willen hebben gerenoveert ende geëxecuteert, alsoo men sach dat Rott[erdam] persisteerde bij de onmogelickheyt in haere stadt,[4] sijn de pensionarissen van Harlem, Leyden ende noch een[5] gesonden aen de vroetschap van Rott[erdam] om die te induceren tot conformiteyt, tevergeeffs. Ende alsoo de r[aet]pens[ionaris][6] in de Vergaderinge had aengedient dat Wtenb[ogaert] in 't landt ende binnen Rott[erdam] was, ‹ende› is daerop gevolcht schrijven aen den officier, borgem[eestere]n ende schepenen van Rott[erdam], ten eynde van hem te apprehenderen. Men ordineerdt den officier sich te informeren ende rapport te doen aen borgem[eestere]n sonder meer, tot naerder ordre.[7] Dat staet soo; wat volghen sal, leert den tijdt.

Gedep[uteer]d[en] van eenige remonstrantsche kercken waren in Den Haege geweest om request te praesenteren; quamen sonder yet te doen wederom, met raedt van noch wat te vertoeven. Men meynt sij haer in 't beginsel van de aenstaende weeck weder derwaerts sullen vervoeghen. De tijdt sal leeren. De vergaderinghen binnen Rott[erdam] ende elders gaen evenwel noch voort, verwachtende verlichtinge off swaerder cruys, in hoope ende vrese. De predicanten rasen met predicken ende aenlopen. Men siet se in 't Binnenhoff met 30/40 tseffens. Tot Schoonhoven was een vergaderinge verstoort door hulp van soldaten,[8] meest Engelsche, die dapper excedeerden ende sonder de discretie van eene Fransche comp[agnie], die se inhibeerde, noch meer geëxorbiteert souden hebben. De clachten aen den prins sijnde gecomen, heeft hij de cap[itey]nen ontboden, den Franschman gepresen, den ander dapper overgehaelt ende gedreycht, met wtdruckelick verbodt van haer met sulx niet meer te bemoeyen. Heeft oock de borgem[eesteren][9] ontboden ende dapper overgehaelt dat sij soldaten tot sulx gebruycken. Dit staet soo tuschen

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., eigenh. oorspr. Het fragment dat (op basis van Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 323-324) werd uitgegeven in no. 1149 (dl. III), is ten onrechte op [15 mei 1627] gedateerd; de juiste datering luidt: 14 februari 1627 (no. 1132 (dl. III); zie ook nos. 1132 en 1149 in dit supplementdeel).
2 Deze brief ontbreekt.
3 Zie de vorige brief, gedateerd op 7 april 1627 (no. 1142A), waar Wtenbogaert ook naar een brief van 6 april verwijst.
4 Vgl. *Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot*, III (juli 1625 - april 1628), p. 260, 264, 267 en 279.
5 Gilles de Glarges en Johan van Wevelinckhoven. De derde gedeputeerde, alkomstig uit Alkmaar, was vermoedelijk de stadssecretaris Nanning van Foreest.
6 Anthonie Duyck. Vgl. *ibidem*, p. 261.
7 Abraham Pietersz. Dullaert, van 1622-1645 baljuw te Rotterdam, moest rapporteren aan de burgemeesters Gerard van Berckel, Hendrick Willemsz. Nobel, Pieter Willemsz. van Goedereede en Jacob Andriesz. van Goch.
8 Zie voor de onlusten te Schoonhoven *ibidem*, p. 252 en no. 1146 (dl. III). Vgl. hs. Den Haag, ARA, arch. Hof van Holland, inv. no. 5232, dossier 14 (‘De dingtalen jegens de remonstranten te Schoonhoven’).
9 In 1627 waren Dirck Reyniersz. en Adriaen Jansz. van Vredenrijk burgemeesters (H. van Berkum, *Beschrijving der stadt Schoonhoven*, p. 586).

beyden. Men wacht op d'uytcomst van de dachvaert, die men meynt te sullen scheyden voor Pinxteren.[10] Dit is 't all, in somma.

Hier is gerucht geweest dat d'Engelsche Calis in Vranckrijck hadden ingenomen, maer - God loff - 't is maer gerucht. Ick heb uyt uE. schrijven noyt konnen vernemen wat eygentlick de quaestie is tuschen beyde de croonen, die haer soo difficiel thonen om te appaiseeren. Ick wenschte het wel eens van uE. te weten, indien 't wetelick off immers

10 De vergadering ging op 21 mei, de vrijdag vóór Pinksteren, uiteen.

schrijvelick is. Ick blijve noch ter begeerte van heeren ende vrienden, maer weet niet hoelange. Meer niet voor ditmael dan dat ick uE. neffens mijne gebiedenis den Al[machtige] bevele,

uE. dienaer,

H.v.M.[11]

Desen 15 Mey [16]27.

Groetenisse aen d[ominis] Tileno ende D'Oro,[12] met aensegginge - soo het uE. gelieft - dat beyder schrijven wel is ontfanghen ende dat sorge gedraghen sal werden dat dominus Til[enus] sijne papieren wederom crijge. Sij sijn in mijne handen.

Adres: Aen mijnheer/mijnheer de Groot, Parijs.

In dorso schreef Grotius: 15 Mey 1627 J. van Mede.

1208. 1627 december 30. Van J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,

Mijne zee-brieven sijn noch hier in handen van den schipper, door contraerie winden ende stormen, d'een op d'ander - voorboden mogelick van andere ende meerder tempeesten -; als se komen, sullen sij 't lesen niet waert zijn, als oude kermis ende verrotte appelen. Mijn jongste was van den 19 deser,[2] bestelt over Den Haghe, tot antwoordt van uwer E. leste, mede te lande.

Dese dient voornamelick tot recommendatie van den jongman, brenger deses, met naeme Joannes Leo, sone van Henricus Leo, voordesen predicant tot Bommel, dewelcke bij mij alhier geweest ende onder anderen dese recommendatie van mij aen uE. versocht heeft, met dienstige beede dat uE. sijn soon gelieve ten besten te raaden ende te helpen, indien hij uE. tot vorder recommendatie van node mocht hebben.[3] Nae mij dunckt, meriteert de jongman dat men hem ten besten advisere. UE. sall oock nae zijne gewoonlicke ende sonderlinge, hier in 't landt van vele jongelieden seer geroemde, goedtwillicheyt niet laten hem sijnen goeden raedt mede te deylen, oock om zijns vaders wil. Hij heeft gestudeert in de rechten ende, soo ick hoore, goede fondamenten geleydt. Gaet derwaerts om wat te hooren, te

11 H(ans) v(an) M(eden), schuilnaam van Wtenbogaert.

12 Daniel Tilenus en François d'Or, Parijse vrienden van Grotius.

1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., eigenh. oorspr. Gedeeltelijk gedrukt in no. 1208 (dl. III), op basis van Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 321.

2 No. 1204 (dl. III), in antwoord op een niet-overgeleverde brief van Grotius, dd. 27 november 1627.

3 Deze brief werd Grotius overhandigd door Johannes Leo, een zoon van Henricus Leo (de Leeuw) (ca. 1575-1648), predikant te Zaltbommel van 1599 tot 1619, in welk jaar hij als remonstrant werd afgezet. Na eerst de akte van stilstand ondertekend en de Dordtse canones geaccepteerd te hebben, zou ‘de lauwe Leo’ zich in november 1630 met de Gereformeerde Kerk verzoenen (*BWPGN* V, p. 752-757). Zijn zoon ‘Johannes Leo Bommelianus’ was twintig jaar oud, toen hij zich op 13 november 1621 te Leiden liet inschrijven als student in de rechten (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 157).

sien, de tael ende sijne promotie. Voor 't eerst schijnt sijne mening niet te sijn sijne residentie tot Parijs te nemen, maer uwe E. gesien ende gehoort hebbende wat verder te gaen, soo hij uE. seggen sal, ende wat ter sijden aff, om sijne studiën te vervolgen met minder belet, daernae sijne promotie genomen hebbende, weder te Parijs te comen ende te sien off hij door uE. goedt behulp konde comen te woonen bij een goedt advocaet om de practijcke aldaer wat te smaecken ende meteen de tael te oeffenen. Sonder mijn voorschrijven weet ick hoe genegen uE. is de sodanige ten besten te raaden ende te helpen.

Can nochtans dese brieff yet daertoe helpen ende ben ick bij uE. in eenich getal, soo bid ick seer dienstlick, laet den jongman gewaer worden dat uE. mede om mijn, sijns dienaers wil, hem yet ingevalle te doen genegen is.

Bij mijne leste weet ick niet besonders te doen. De heeren commissaerisen Wijngaerden ende Loen[4] hebben de bancken tot Schoonhoven wt de vergaderplaets doen halen Kersavondt, eenige boven ontboden, die verclaert hebben om 't respect van harer ere die reyse te sullen stilstaen, maer niet te sullen konnen laten voort te gaen als hare EE. souden sijn vertogen. Eenige sijn vanselve gegaen, spreeckende alle deselve tale. Gevraecht off eenige van desen waeren voormaels in de regeringe geweest, antwoordden twee van hun: jae. Ende alsoo zij veel gesproocken hadden van de ellendige regeeringe die daer was, ende dat de stadt te gronde ginck door deselve, wierdt van haere EE. geantwoordt dat die luyden oorsaeck waeren van 't verloop, omdat sij niet ter kercken en gingen. Dat doende souden sij worden geëmployeert, etc. Daerop volchde eene cordate antwoorde, onder anderen van den beroyden boedel daerin sij niet begeerden te treden, etc. Een van haere EE. seyde dat sij spraecken uyt spijt. Neen, seyde eenen; willen doch niet ontkennen dat wij niet soo heel wel en konnen verdouwen soo van eenige vremdelinghen, die wij niet weeten waervandaen sij komen, die niet één voet erffs hebben in 't landt, soo gebengelt[5] te worden. De heeren commissaerisen zijn - hoor ick - weder in Den Haege. Van haerer EE. rapport heb ick noch niet gehoort, alsoock niet hoe het op ende nae harer EE. vertreck tot Schoonhoven gegaen is, dan 't verhaelde is mij uyt Schoonh[oven] geschreven.

T'Alckmaer gaen sij voort in 't singhen ende hebben tot haere voorgaende plaets noch eene moeten nemen dese Christdaghen, groter als de voorgaende. Schagen is bailliou,[6] maer doet niet, seggende niet te konnen sonder soldaten ende dat hij weet dat den prins die daertoe niet senden en sal. Tot Hoorn vermeerderen de vergaderinghen seer. Tot Rotterdam hebben zij dese feest boven de 2 voorgaende plaetschen noch twee moeten gebruycken ende noch en heeft men 't volck niet connen gerieven, soo groot is geweest den toeloop, bijsonder Grevinckhovii, die genoch alle de werelt tot hem treckt ende veel meer soude doen, tenware zijn huyscruys, dat groot is.[7] Een sonderlinge nut instrument, voor 'twelck wij God hebben te bidden. De Wachter is te Salem.[8] 't Ongeluck gevallen over den drucker van de Verdediginge der confess[ie] tegen Walaei Voorrede[9] verachtert t'eenemael het drucken van de Anticensure,[10] daertoe men qualick middel weet.

4 Johan Oem van Wijngaerden en Jan Loenius, raadsheren in het Hof van Holland, waren voor onderzoek naar Schoonhoven gezonden, toen de plaatselijke magistraat zich in Den Haag was komen beklagen over de remonstrantse vergaderingen en zelfs om de assistentie van soldaten had verzocht. Zie no. 1204 (dl. III).

5 ‘bengelen’, plagen, ringeloren.

6 Pieter Jansz. Schagen; vgl. nos. 1203 en 1204 (dl. III).

7 Nicolaes Grevinchovens echtgenote en zoon waren ernstig ziek.

8 De remonstrantse voorman Simon Episcopius (1583-1643) verbleef te Amsterdam.

9 Vermoedelijk doelt Wtenbogaert hier op Josias, een drukker van remonstrantse geschriften die ook in de brieven van Nicolaes van Reigersberch wel voorkomt. Hij zou dan de uitgave verzorgd hebben van Simon Episcopius, *Verdediging van de Confessie der remonstranten. Teghen de reden- en liefdeloose beschuldiginghen die Antonius Walaeus ... in sijn Dedicatie-Brief aen de ... Staten Gener. voor de verduytschte Censure van de Confessie onlangs heeft uytghegheven*, 1627 (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 3770).

10 Simon Episcopius, *Apologia pro Confessione sive Declaratione sententiae eorum qui in Foederato Belgio vocantur Remonstrantes ... Contra Censuram quatuor professorum Leidensium*, 1629, gericht tegen de *Censura in Confessionem sive Declarationem sententiae eorum qui in Foederato Belgio Remonstrantes vocantur*, Leiden 1626, van de hand van Johannes Polyander van (den) Kerckhoven, André Rivet, Antonius Walaeus en Antonius Thysius.

De wint en will onse heeren ambass[adeurs] derwaerts niet dienen.[11] Middelertijdt seydt men dat de coninck sijn leger voor Rochelle seer versterckt. Dat eenige Spaensche schepen zijn aen de riviere van Nantes om met de Fransche op Yerlandt te attenteren, etc.

11 Eerst in februari 1628 zou een buitengewone ambassade van François van Aerssen en Caspar van Vosbergen naar Frankrijk vertrekken.

Dan dit sal uE. best weten. Oock isser gerucht van 't vergaen van wel 20 Engelsche coninx schepen door storm, ende dat Tilly[12] soude zijn in Keyderlandt.[13] Dan dat men hem hoopt te steuyten voor de Emse.

Den heeren Gecomm[itteerde] Raeden is aengedient dat Wtenb[ogaert] door Den Hage ginck braveren gedeguiseert, dat hij de commissiën gaff ende alles dirigeerde, etc. Haere Edele Mogenden hebben daerover den bailliou Veer[14] last gegeven om hem te apprehenderen; men seyde eerst daerbij: met belofte van eene groote somme. 't Eerste, hoore ick, is waer, maer 't lest van 't gelt niet. Maer ick hoore niet daer vorder yet gedaen is, niettegenstaende men seyde dat hij bij zijn huysvrou[15] was gelogeert. Ick en meyn evenwel niet dat hij daer is.

Dese dinghen hebben nyet om 't lijff; most evenwel uE. deselve schrijven bij dese occasie voor sodanige als se sijn. Ick wil eyndende uE. den Heer bevelen met dienst[licke] groetenis aen joff[rouw]en uwe E. huysfrou ende dochter,[16] blijvende alle tijdt, met wensch tot een godsalich nieu jaer, mijnheer,

uwer E. dienaer,
J.d.M.

30 December 1627.

De heere van Santen van Delff[17] comt in de Ge[committeerde] Raden; seyt mij dat vele liever anders sagen.

Adres: A monsieur/monsieur Hugo de Groot, à Paris, en ses mains propres. Par amy que Dieu garde.

In dorso schreef Grotius: 30 Dec. 1628 [*sic*] J. Utenb.

In de marge staat in een onbekende hand: Schoonhoven.

1318A. [1628] september 30. Aan J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,

Ick heb Voetius' boeck gezyen, maer noch niet doorgelesen. Dominus Tilenus twijffelt, of hij op de praefatie alleen yet sal antwoorden.[2] Ick heb gezyen de leste

12 Johan T'Serclaes, graaf van Tilly, bevond zich op 27 december 1627 te Buxtehude. Hij was van plan op te trekken naar Stade (*Doc. Boh.* IV, p. 232 no. 560).

13 'Keyderlandt' (Keydinger-Land), tegenwoordig Land Kehdingen, met als centrum Stade.

14 Quintijn de Veer, heer van Callantsoog.

15 Maria Petit Pas.

16 Maria van Reigersberch en Cornelia de Groot.

17 Gerrit Beuckelsz. van Santen († 1635), een van Oldenbarnevelts rechters.

1 Hs. Leiden, UB, Pap. 2, eigenh. oorspr. Gedrukt in Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 3, p. 319-320, met de datering 30 september 1630; zie Inleiding, p. X (dl. IV). Beantw. door no. 1331 (dl. III).

2 Grotius spoorde zijn vriend Daniel Tilenus aan een reactie te publiceren tegen Gisbertus Voetius, *Proeve van de cracht der godtsalicheyt, met goet ende christelick bescheyt op seker laster-schrift, hier neffens gaende ..., mitsgaders eene meditatie van de oprechte practijcke der goede wercken uyt Jacobi 2 vers 12*, Amsterdam 1628. Voetius reageerde met dit boek

propositie gedaen bij het parlement van Engelant aen haeren coning, daerin geclaegt werdt van den grooten aenwas van de arminianen, waeronder genoemt werden twee bisschoppen van

op een publicatie van Daniel Tilenus, *La doctrine des synodes de d'Ordrecht et d'Alès mise à l'espreuve de la practique, où, entre autres mystères, se descouvre un moyen très-aisé pour rendre l'homme immortel en ce monde*, Parijs 1623 (Nederlandse vertaling: Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 3471).

Winchester ende Baton, ende werdt dit als een crimen gestelt op Buckingams reeckening.[3] Ick meen uE. deselve sal hebben gezyen.

Uyt Zeelant heb ick advys dat de predicanten opentlijck de magistraten uytsluyten uyt de verkyesinge tot kerckelijcke ampten, jae oock sustineren dat de geestelijcke goederen haer toecoomen, dat veele magistraten, oock dye voordesen zeer kerckelijck zijn geweest, mijn boeck tegen Sibrandum zeer lesen ende seggen dat het genoechsaem een prophetie is.[4] Tot deser occasie can ick niet verswijgen in 's conincx bibliotheeck gezyen te hebben een oudt manuscript van de kerckelijcke justitie, alwaer een schilderije is, representerende het concilie van Nicee. In 't midden staet een verheven throon, daerin leyt de Bijbel, ter zijde den keyser ende voorts de bisschoppen.[5] Dit accordeert wel met uE. boeck.[6]

Te Lions is de gemeente gaende gemaeckt tegen dye van de religie, alsoff dye de pest hadde gestroyt. Eenige zijn hyerover bij confusie dootgesmeten. Rochelle loopt ten eynde.[7] Meer en hebben wij hyer niet. Wij sullen zyen, off de vloot van Engelant ons yet nieuws sal furneren; dye van de religie hoopen daerop; de cardinael houdt deselve verstroyt te zijn. Justel[8] ende andere spreecken zeer van accommodatie van de differenten in Hollant, maer niemant weet daer mouwen aen te stellen; immers ick niet. 't Beste is burgerlijcke eenicheyt, kerckelijcke vrijheyt.

3 Zie voor de propositie van het Lagerhuis *The Parliamentary History of England* II (1625-1642), kol. 420-427. Een Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *Remonstrantie, aen sijn Majesteyt van Groot Brittangien, ghedaen in de laetste Vergaderinge, door die van 't Lage Huys ... Mitsgaders d'Antwoordt des selvigen conings*, 1628 (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 3790). In de remonstrantie wordt verwezen naar Richard Neile (1562-1640), bisschop van Winchester, William Laud, bisschop van Bath ('Baton') and Wells, en George Villiers, hertog van Buckingham, Lord High Admiral van Engeland.

4 *Ordinum Hollandiae pietas ab calumniis vindicata*, Leiden 1613 (*BG* no. 817).

5 Ofschoon het door Grotius vermelde 'oudt manuscript' niet met zekerheid viel te identificeren, komt van de voormalige collectie in 's konings bibliotheek één handschrift in het bijzonder in aanmerking: Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. gr. 510 (met o.a. Homilieën van de Griekse kerkvader Gregorius van Nazianze, hofschool van Byzantium, 880-886), een beroemde codex, die in 1594 was verworven door bemiddeling van Pierre Pithou en Grotius' vriend, de historicus Jacques-Auguste de Thou († 1617); vgl. H. Omont, *Fac-similés des miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du VIe au XIe siècle*, Parijs 1902, p. 10, 28 en afb. 50. Op f. 355 van deze codex staat een miniatuur ('schilderije') die met Grotius' beschrijving overeenkomt: bij een geding over de leer van Macedonius tijdens het Eerste Concilie van Constantinopel in 381 staat keizer Theodosius de Grote met een groep kerkelijke gezagsdragers rondom een op een verhoogde keizerstroon geplaatste Bijbel. Het bijschrift 'sunodos deutera' verwijst naar dit concilie als het tweede oecumenische; vgl. *Enchiridion symbolorum*, p. 65-67. Tijdens dit concilie werd het Credo, dat eerder bij het Concilie van Nicea in 324 was vastgelegd, plechtig uitgebreid en bevestigd. Gregorius van Nazianze, als patriarch korte tijd voorzitter van het concilie te Constantinopel, heeft dan ook regelmatig verwezen naar de besluiten van 'Nicea', waardoor Grotius bij een vluchtige inspectie van het handschrift wellicht veronderstelde dat de inhoud daadwerkelijk het 'concilie van Nicee' betrof (Met dank aan prof. E.C. Coppens, Katholieke Universiteit van Nijmegen). Zie voor de typisch oud-christelijke en Byzantijnse voorstelling van de 'verheven throon' (de zogenaamde 'Etimasia') G. Schiller, *Ikonographie der christlichen Kunst* III, p. 193-202, alsook het *Lexikon der christlichen Ikonographie* II, kol. 551-556 en IV, kol. 305-313.

6 Johannes Wtenbogaert, *Tractaet van 't ampt ende authoriteyt eener hoogher christelicker overheydt in kerckelicke saecken*, 's-Gravenhage 1610 (Knuttel, *Cat. van pamfl.* nos. 1767 en 1768).

7 Het protestantse bolwerk La Rochelle capituleerde op 28 oktober 1628.

8 Christophe Justel (1580-1649), Frans protestants canonist en particulier secretaris van Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon (*DBF* XVIII, kol. 1052-1053).

Soo uE. yet naeder heeft ofte voorzyet, wilt mij adviseren,
uE. dyenaer,
H. de Groot.

Den XXX September XVI^{c}XXX[*sic*].

Adres: A monsieur/monsieur van Meden.[9]
In dorso schreef Wtenbogaert: Grotius anno 1630. Septemb. 1630.

1356. 1629 januari 7. Van Th. Lansius.[1]

Excellentissime virorum, s[alutem] p[lurimam dico].

Virtutum tuarum amplitudo, magne Groti, iam pridem mihi innotuit, cum ante hos XXIII annos communi Germanorum sive errore sive more in exteras regiones excurrerem. Etenim inter itineris maxime secunda et prospera quorumque recordatio etiamnum mihi iucundissima est, primo loco colloco illud: quod, dum et Belgium inspiciebam, Lugduni Batavorum Josephum Scaligerum,[2] aevi nostri Varronem,[3] convenire contigerit, qui familiari sermone ad illustria eruditi orbis lumina flexo narrabat tunc mihi Grotium et Heinsium[4] veluti novos soles exoriri, qui non Belgio tantum, sed quaqua patet bonae mentis et literarum pomoerium, sint incomparabilis ingenii et consummatae doctrinae radios cum immortali nominis gloria sparsuri.

Fidem tanti herois iudicio fecerunt tot pulcherrima et nobilissima scripta, quae incumbenti passim barbariei postea obiecta legimus et admirati sumus. Et tu, mi Groti, adversantis fortunae intemperiem solita animi magnitudine exhauriens luculentum admodum virtutis documentum dedisti insigni Apologetico tuo;[5] quem

9 Schuilnaam van Wtenbogaert.
1 Hs. Leiden, UB, BPL 1886, eigenh. oorspr. Zie no. 1356 (dl. III), zonder brieftekst, met vermelding van de auctie H.W. Tydeman (1864-1865), no. 927. Thomas Lansius (1577-1657), hoogleraar in de rechten te Tübingen, had zich in februari 1628 op voorspraak van Philipp Ernst van Hohenlohe en diens geheime raad Johannes Christophorus Assumius bij Grotius aangediend (*ADB* XVII, p. 700-701, en nos. 1222, 1224, 1225 en 1293 (dl. III)).
2 Volgens deze brief zou Lansius Josephus Justus Scaliger in 1605 of 1606 in Leiden ontmoet hebben. J.F. Jugler, *Beyträge zur juristischen Biographie* III (Leipzig 1777), p. 72-82, verwijst naar een reis van Lansius door Frankrijk, de Duitse landen, de Nederlanden, Engeland en Italië, 'da er denn, außer vielen Merkwürdigkeiten der Höfe, eine beträchtliche Menge vortrefflicher Leute, und über dreysig Universitäten, genauer kennen lernte, besonders die Parisische, ... er blieb hier [in Paris] ungefähr ein Jahr. Aus Italien gieng er zum zweytenmale, nur auf anderen Wegen, nach Frankreich, Engelland, und den damaligen Spanischen Niederlanden, endlich aber nach Tübingen zurück (p. 73)'.
3 Marcus Terentius Varro (116-27 v. Chr.) geldt als de grootste Romeinse geleerde.
4 Hugo Grotius en Daniel Heinsius waren beiden bij Scaliger in de leer geweest.
5 Lansius had zich ingespannen voor een herdruk van Grotius' *Apologeticus eorum qui Hollandiae Westfrisiaeque et vicinis quibusdam nationibus ex legibus praefuerunt*, Parijs 1622 (*BG* no. 880). In Tübingen aarzelde de universiteitsdrukker Philibert Brunn (Brunius) vanwege de oorlogssituatie het boek uit te geven. Uiteindelijk verscheen de *Apologeticus* in Heidelberg ('prostant in Officina Bryana') 1629 (*BG* no. 881). Vgl. no. 1293 (dl. III), van Th. Lansius, 1 augustus 1628, en A. Reifferscheid, *Quellen*, p. 761.

tanto avidius geminata lectione percurri quanto ab omni praeiudicii sinisteritate semper abfui longius et de tua integritate iustaque patriae libertatis cura dubitavi minus. Nihil iam dicam de divino isto tuo opere quod iuri belli ac pacis consecrasti,[6] quo omnes alios in eo argumento versatos scriptores, imo et te ipsum quoque superasse videris.

6 *De iure belli ac pacis*, Parijs 1625. Van dit werk was in 1626 te Frankfort aan de Main een herdruk verschenen (*BG* no. 566).

Atenim quanti te faciam norunt ii qui me norunt familiarius. Et eius rei testimonium dare posset tibi nobilissimus Joannes von Teylingen, toparcha de Grisort,[7] qui nuper Viennam Austriae iter habens hic in transitu me salutabat amicissime; et posset, si modo superesset adhuc, amicorum primus, virorum eximius Janus Gruterus, quem ante paucos annos Palatinatus Rheni turbas fugientem hospitio excepi.[8] Quod propterea ad te perscribo, ut benevolentiae tuae vadum tentem simulque testificer tibi non casu et temerario quodam impetu me amorem tui cepisse, sed iam diu quaesivisse occasionem qua studia mea approbare et coniunctior tibi esse possem.

Qui hasce reddet meus est adgnatus,[9] quem si admissionis tuae gratia dignari ac saluberrimis monitis consiliisque subinde instruere volueris, facies mihi rem gratissimam, vicissim ultro seduloque facturus ego quae tu a me fieri volueris et quae ab homine tui observantissimo amantissimoque proficisci possunt.

Vale, ingens Belgarum decus, a nominis tui studiosissimo,
Thoma Lansio.

(Scri)b[o] Tubingae, raptim, 28 Decembris anno Christi 1628.

Adres: Nobilissimo et amplissimo viro, domino Hugoni Grotio, iurisconsulto, christianissimi regis Galliarum consiliario,[10] etc., Lutetiam Parisiorum.

1409A. 1629 juni 24. Van G.J. Vossius.[1]

Utinam, amplissime et amicissime vir, fratri me tuo filioque in Gallias euntibus[2] comitem addere potuissem: neque id alia de caussa quam una hac, ut adspectu et alloquiis tuis, vel exiguo tempore, frui liceret. Sed nec publici muneris ratio, nec alia tam esse beato permittunt. Attamen gaudeo, quod brevi omnia de te et tuis, etiam

7 Johan van Teylingen (Teilingen), in de jaren 1617-1628 ambachtsheer ('toparcha') van Grijsoord ('Grisort'), een heerlijkheid in het zuidoosten van het eiland Goeree-Overflakkee met de plaatsen Oude-Tonge en Nieuwe-Tonge (*Rijksarchief in Zuid-Holland, Inventaris van de archieven van de ambachtsheerlijkheid Grijsoord, 1410-1984 ...*, ed. G.M. van Aalst en M.M. Warning (Inventarisreeks nr. 5), 's-Gravenhage 1994, p. XXVII). Vóór Johan van Teylingen diende Katherina van der Wiele, echtgenote van Job van Teylingen, als ambachtsvrouwe. Naar alle waarschijnlijkheid was deze Job de vader van de Johan van Teylingen, die door Thomas Lansius in zijn brief aan Grotius wordt genoemd. Vgl. R. Kaptein, 'Het geslacht Van Teijlingen te Alkmaar, Amsterdam en Haarlem', in: *Ned. Leeuw* 60 (1942), kol. 229-230.

8 Janus Gruterus (1560-1627), Neolatijns dichter, polyhistor en hoogleraar in de geschiedenis te Wittenberg en Heidelberg. In 1622 week hij vanwege de oorlog uit naar Tübingen, waar hij bij Lansius onderdak vond (*NDB* VII, p. 238-240).

9 Deze 'adgnatus' is mogelijkerwijze dezelfde als de 'adgnatus Stephanus', die Lansius op 1 augustus 1628 aanbeval (no. 1293 (dl. III)).

10 Deze waardigheid wordt Grotius hier ten onrechte toegekend.

1 Hs. Dordrecht, GA, voorl. hs. no. 1873: 2 (met bijlage), eigenh. oorspr. *Inv. Vossius*, p. 121. Met no. 1396 beantw. d. no. 1418 (dl. IV). Gerardus Joannes Vossius (1577-1649) doceerde geschiedenis, welsprekendheid en Griekse taal- en letterkunde aan de Leidse universiteit.

2 Willem de Groot begeleidde Grotius' oudste zoon Cornelis naar Parijs; vgl. nos. 1398, 1407 en 1414 (dl. IV).

minutatim, ex praestantissimo optimoque fratre tuo reduce cognoscere potero. Ille mihi vivae epistolae loco in iis omnibus erit quae literis tibi persequi longum nimis ac taediosum foret, praesertim melioribus usque adeo occupato.

Opto, ut filius talem vetus parenti sistat qualem sperasti. Sin voto non undequaque satisfaciet, cogitabis Suardecronium non potuisse omnia quae vellet idque ob miserabi-

lem uxoris morbum quem est mors consecuta.[3] Omnino excellenti filii ingenio magnopere delector. Nec video, quid ei defiat, nisi forte quod nondum suus esse possit tenera hac aetate, quae adeo proclivis esse ad segnitiem solet. Monui subinde, et spero non ingratum hoc ei fuisse. Lectiones quidem publicas tum Heinsianas, tum meas, sedulo audivit.[4] Sed ne quid dissimulem, praeterea domi ei ἐργοδιώκτῃ[5] opus fuit. Is defuit. At non deerit deinceps. Quia in curarum partem etiam veniet coniux tua. Itaque non dubito mihi magna de eo promittere. Uti et de reliqua omni sobole tua. De liberis quoque meis - Deo sint gratiae - sic satis omnia ex voto nisi quod unus alter valetudine sint minus bona. Sed mali hoc spero diuturnum non erit.

Accepi heri literas ex Britannia a filio meo Johanne, natu omnium maximo.[6] Iis significat se regia beneficentia adeptum esse, ut sociis sit accensendus Collegii Jesu, quod est Cantabrigiae. Equidem nunquam fore putaram, ut me volente filius nomen daret Societati Jesu. Nunc mihi gaudeo et gratulor, speroque gradum hunc quandoque filio fore ad maiora. Saltem commode absque impensis meis honestam inter doctissimos viros proficiendi occasionem habebit, vel per omnem vitam, si volet. Sin abunde sibi profecisse post aliquot annos videbitur nec caetera quae in spe habet consequantur, tantum opus, ut scientiis omnibus et quod caput est pietate instructissimus redeat eo unde pedem tulerat.

Excurrit his diebus Cantuariam cum affine meo, Francisco Junio.[7] Ubi vidit nomen etiam meum in Syllabo eorum qui aliquem in ecclesia illa honorem sustinent. Nempe diaconus factus sum, quia nonnisi diaconis canonicatus praeberi possit.[8] Interim non inhio morti alienae.[9] Sed ut vel longam mihi vitam largiatur Deus, aequo animo emolumentis carebo. Sed illud aequo animo ferre non possem, ut iudicio tam praeclaro serenissimi de me regis et tot procerum indignus viderer. Itaque cogitandum, quo pacto aliquid elaborare possim, quo me Britanniae probare possim. Sed ita undique distineor, ut nihil eorum facile sim effecturus quae iam diu animo concepi. Id quam me male habeat haut facile dixerim. Verum fortasse Deus aliquanto plus otii concedet cum minime putabo. Iamdudum id esset si satis esset favitorum, obtrectatorum minus, praesertim ex iis qui minime debebant. Sed inter hos numerare iam desino Balthazarem Lydium, qui ante hoc semestre, vel praeterpropter, vitam morte commutavit.[10]

3 Cornelis was in de kost geweest bij Hendrik Swaerdecroon (ca. 1594 - † na 1655), een remonstrant, die in Leiden en (vanaf 1627 of 1628) in Noordwijk school hield. Swaerdecroon was gehuwd geweest met Machtelt Jans van der Pluym. Zie *NNBW* V, kol. 1182-1183, en no. 917 (dl. II), no. 1283 (dl. III) en no. 1886 (dl.V).

4 Cornelis had in Leiden de colleges van Vossius en Daniel Heinsius gevolgd.

5 ἐργοδιώκτης: toezichthouder, slavendrijver, hier in de betekenis van huisleraar. Het woord komt vaak voor in de Septuagint (*Exodus* 3: 7; 5: 6, etc.).

6 Vossius' oudste zoon Joannes (1606-1636) verzond op 12 juni 1629 een brief (‘Mensis est ex quo non ...’) uit Cambridge (*Inv. Vossius*, p. 121; hs. Oxford, Bodleian Library, Rawl. letters 84 B, f. 149). Op 9 juli 1629 zou Joannes als ‘fellow’ van het Jesus College worden toegelaten; vgl. C.S.M. Rademaker, *Life and work of Gerardus Joannes Vossius*, p. 230-231.

7 Franciscus Junius (1591-1677), zoon van de Leidse hoogleraar van die naam en halfbroer van Vossius' tweede vrouw Elisabeth. Junius diende als huisleraar en, vermoedelijk vanaf 1639, ook als bibliothecaris onder Thomas Howard, graaf van Arundel (1586-1646).

8 Op 17 juli 1628 had de Engelse koning Gerardus Joannes Vossius de Engelse nationaliteit gegeven en hem tevens het eerst vrijkomende kanonikaat in Canterbury beloofd. In oktober 1629 reisde Vossius voor zijn installatie naar Engeland (C.S.M. Rademaker, *o.c.*, p. 231-235).

9 Vossius nam de plaats in van kanunnik Alexander Chapman († 6 september 1629).

10 Balthazar Lydius (1577 - † 20 januari 1629), een felle contraremonstrant, sinds 1602 predikant te Dordrecht, met wie Vossius herhaaldelijk in conflict was gekomen. Zie *NNBW* VIII, kol. 1085-1086; no. 372 (dl. I) en no. 5752 (dl. XIII).

Nostri etiam ordinis, academici dico, subinde aliquos mors carpit, uti ante trimestre Guilielmum Coddaeum.[11] Quamquam ille tempori subductus,[12] postquam orbi inutilis, suis etiam damnosus esse coeperat. Nam non modo memoriam aliquot mensibus ante excessum amiserat, sed rationem ipsam, ita ut pueri instar tractandus esset. Imo iam ciborum reliquias et quem poeta vocat saccatum corporis humorem[13] haut magis continebat quam mensium paucorum infantes solent. Ad miseram hanc sortem redegerat eum assidua meditatio horum temporum, imprimis eorum quae ipse perpessus erat. Haec eo minus concoquere poterat - vir alioqui doctissimus -, quia nec iudicio nimium valeret, nec suo pretio pecunias aestimaret. Omnino enim ad rem attentior erat quam par fuit. Saepe monuere eum amici, cum sic satis cauta in re esset, non debere haec eum tantopere ad animum revocare. Sed surdo canebatur.[14]

In Commentariis meis oratoriis tertia pars superest. Quam spero intra trimestre posse excudi.[15] Caetera ex fratre tuo cognosces. Uxor te et lectissimam heroinam tuam et liberos tuos aeque ac ego salute plurima impertit. Idem faciunt liberi mei,

tui nominis cultor devotissimus,
Ger[ardus] Jo[annes] Vossius.

Lugduni Bat[avorum], 1629 VIII Kal[endas] Iul[ias].

Phoenissis tuis mirum in modum capior.[16] Scio quam difficile Latio sit assequi atque etiam exprimere veneres transmarinas. Sed omne punctum tulisti,[17] qui feliciter adeo certes cum auctore, tum gravitate, tum elegantia. Interim editio spisse procedit. Perpaucorum dierum opera foret, nisi subinde eam aliis edendis finderent. Sed uti hoc ferendum, ita operam dabimus, ut ne inemendate foetus hic tuus in patris opprobrium typothetarum prodeat incuria. Quo hominum genere, ut scis, nihil negligentius, nisi Lynceis oculis utaris.[18] Salutem Tileno, Rigaltio, Salmasio,[19] cui scribam eunte ad vos amplissimi Bellimontii filio, quod post mensem vel non multo post fore puto.[20] Ἔρρωσο.[21]

11 Willem van der Codde (Coddaeus) (1575-1629), in 1601 buitengewoon hoogleraar in het Hebreeuws aan de Leidse universiteit en in 1602 ‘professor ordinarius’, was in 1619 om zijn remonstrantse overtuiging geschorst en in 1621 afgezet (*NNBW* VII, kol. 305-306).
12 Vgl. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* 2, 93, 2.
13 Lucretius, *De rerum natura* 4, 1028.
14 Vgl. Otto, *Die Sprichwörter*, p. 335; Erasmus, *Adagia* I, IV, 87 (387) (*LB* II, kol. 178; *ASD* II-1, p. 467).
15 *Commentariorum rhetoricorum sive Oratoriarum institutionum libri sex, ita tertia hac editione castigati atque aucti, ut novum opus videri possint*, Leiden 1630. Vossius zond Grotius op 6 april 1630 een presentexemplaar (no. 1490 (dl. IV)).
16 Vossius was betrokken bij de uitgave van Grotius' vertaling van Euripides' *Phoenissae*. Het manuscript was reeds in 1627 naar Holland gestuurd (no. 1148 (dl. III)). Uiteindelijk verscheen het werk onder de titel *Euripidis tragoedia Phoenissae, emendata ex manuscriptis et Latina facta ab Hugone Grotio*, Parijs 1630 [= Amsterdam 1631?] en Amsterdam 1631 (*BG* nos. 496-497).
17 Horatius, *Ars poetica* 343.
18 Vgl. Otto, *Die Sprichwörter*, p. 203-204; Erasmus, *Adagia* II, I, 54 (1054) (*LB* II, kol. 427-428).
19 Daniel Tilenus, Nicolas Rigault en Claude Saumaise.
20 Aernoud van Beaumont, oudste zoon van Grotius' vriend Simon van Beaumont, reisde in het najaar van 1629 naar Parijs (nos. 1424 en 1442 (dl. IV)).
21 Ἔρρωσο, ‘vale’, een veelgebruikte afscheidsformule in Griekse brieven.

Adres: Amplissimo et excellentissimo domino Hugoni Grotio, Lutetiam Parisiorum.
In dorso schreef Grotius: 1629, 25 Iunii Vossius.

Bijlage:[22]

Fulquinus sive Folquinus ex monacho Bertiniano abbas coenobii Lobiensis[23] temporibus vixit Lotharii imp[eratoris] et Ludovici iunioris.[24] Hic non Isidoro[25] quidem, ut Possevinus,[26] sed Sigeberto[27] memoratur in catalogo, cap[ite] CXXXVIII,[28] his verbis: 'Fulquinus, abbas Lobiensis, scripsit Gesta abbatum Lobiensium,[29] subintroducens per digressionem plura legentibus utilia.' Idem etiam quod Sigebertus praeteriit consignavit miracula Sancti Ursmari[30] et vitam Sancti Folquini,[31] Morinorum episcopi, qui anno excessit 855 atque ad Sanctum Audomarum in Beati Bertini monasterio, ubi alter hic Fol-

22 De tekst van deze bijlage, een autograaf van Vossius, staat op een apart blad. Vermoedelijk is het document later aan Vossius' brief toegevoegd, want een inhoudelijke samenhang viel niet aan te tonen. Links boven staat het getal 860, met daaronder een onleesbaar woord. Dit 'lemma' over abt Fulquinus van Lobbes staat, inclusief het grafdicht, in iets uitgebreide vorm gedrukt in G.J. Vossius' *De historicis Latinis libri tres*, die in 1627 werden uitgegeven bij Joh. Maire te Leiden; vgl. G.J. Vossius, *Opera* IV (Amsterdam 1697/1699), p. 238-239 en C.S.M. Rademaker, *Life and work of Gerardus Joannes Vossius*, p. 186-187, 363 en 376-377.

23 Fulquinus (Folcuin) (ca. 935-990), monnik van het benedictijnerklooster in St. Bertin (Sint-Bertijn, Sithiu, in de omgeving van Saint-Omer/Sint-Omaars), in 965 abt van Lobbes (ten zuidwesten van Charleroi), auteur van werken als de 'Gesta abbatum Lobiensium'. 'Vita sancti Folquini' (Leven van de H. Folcuin, bisschop van Thérouanne/Terwaan/Colonia Morinorum van 816 tot 855), en de 'Miracula Sancti Ursmari' (*Lexikon des Mittelalters* IV, p. 607).

24 Lotharius, koning van Frankrijk (941-986), en diens zoon Lodewijk V de Nietsdoener (967-987).

25 Isidorus van Sevilla (ca. 570-636). Vermoedelijk had Vossius diens *De viris illustribus* (*PL* 83, kol. 1081-1106) op het oog, want dit werk werd met de hierna (*infra*, n. 27) te noemen *Catalogus de illustribus viris* van Sigebert van Gembloux (Gembloers) in 1580 in één collectie uitgegeven.

26 De jezuïet Antonio Possevino (1534-1611). Vossius doelde mogelijk op diens *Bibliotheca selecta de ratione studiorum, ad disciplinas, et ad Salutem omnium gentium procurandam*, I-II, Keulen 1607. In de Universiteitsbibliotheek van Leiden bevindt zich een exemplaar uit de voormalige collectie van Vossius' zoon Isaac (688 A 1), met in dl. II op p. 519 een lijst van Griekse en Latijnse auteurs van lexica, onder wie 'Isidorus'. Een verwijzing naar Sigebert van Gembloux/Gembloers (*infra*, n. 27) vindt men in Possevinus' *Apparatus sacer ad scriptores Veteris et Novi Testamenti, eorum interpretes, synodos, ... theologos scholasticos, ... eos, qui casus conscientiae explicarunt, alios qui canonicum ius sunt interpretati, poetas sacros, libros pios, quocumque idiomate conscriptos* III, Keulen 1608, p. 980.

27 De benedictijn Sigebert van Gembloux (ca. 1029-1112), auteur van een *Catalogus de illustribus viris*, in verscheidene handschriften overgeleverd. De *editio princeps* werd bezorgd door Suffridus Petri (1527-1597) in een editie van zeven Catalogi (o.a. Hieronymus, Gennadius, Isidorus, Honorius en Sigebert van Gembloux): *De illustribus ecclesiae scriptoribus*, Keulen 1580.

28 De verwijzing naar hoofdstuk 138 is niet juist: R. Witte, *Catalogus Sigeberti Gemblacensis monachi de illustribus viris*, Bern, Frankfort aan de Main 1974, p. 36: 'Beim Satz der Erstausgabe wurde das Kapitel über Ansigisus (§ 88) einschließlich der Kapitelzahl vergessen, so daß der Erstdruck zwar 172 Abschnitte zählt, in Wirklichkeit aber nur 171 enthält.' Vossius bediende zich waarschijnlijk van de editie uit 1580, waarin na hoofdstuk 87 direct 89 volgt, maar toch in totaal 172 hoofdstukken worden geteld. Vossius had in feite 'CXXXVII' moeten schrijven, in plaats van het duidelijk leesbare 'CXXXVIII' (vgl. *PL* 160, kol. 547-592, hier kol. 577).

29 *Gesta abbatum Lobiensium* (*MGH Scriptores* (in folio) IV (Hannover 1841), p. 52-74; XXI (Hannover 1869), p. 307-333).

30 *Ex miraculis SS. Ursmari et Ermini* (*MGH Scriptores* XV-2 (Hannover 1888), p. 831-842).

31 *Vita Folquini episcopi Morinensis, auctore Folquino abbate Laubiensi* (*MGH Scriptores* (in folio) XV-1 (Hannover 1887), p. 423-430).

quinus monachus tum erat, sepultus fuit. Elogium quo idem monachus episcopum Folquinum prosecutus fuit huiusmodi est:[32]

Hic veneranda patris Folquini membra quiescunt,
Antistes dudum qui fuerat Morinum,
Quique quaterdenis vitae dux exstitit annis,
Mente actuque pio iussa operando Dei,
Qui quartadecima decedens luce Decembris,
Clarus apostolicum gaudet adire chorum.

1426A. 1629 september 24. Van W. de Groot.[1]

Golius[2] ex oriente trecentos circiter libros bibliothecae publicae sibique advexit, plures empturus si plus pecuniae ad manum fuisset. Indiculum mihi promisit, quem ubi accepero transmittam. Ait ille habere se Avicennae philosophica opera magni pretii,[3] vidisse etiam Arabice octodecim Aristotelis de Animalibus libros, quorum octo posteriores nobis exciderunt, ex quibus ipse secum attulit 13um, 14um, 15um.[4] Vidisse etiam se multo plures in Aristotelem commentarios quam quorum nomina ad nos pervenerunt. Plurima denique e Graecis versa Arabice extare quae Graece deperdita comploramus. Alcoranum negat in nostris partibus unquam visum nisi qui suppositititius fuerit,

32 *Ibidem*, p. 430:

Folquini veneranda patris hic membra locantur,
Antistes dudum qui fuerat Morinum.
Quique quater denis vitae dux exstitit annis,
Mente actuque pio iussa operando Dei:
Atque die quarto decimo Decembris ab orbe
Sumptus, apostolicum gaudet adire chorum.

1 Hs. Den Haag, KB, 72 D 37: 6, copie in een onbekende hand (wellicht die van Pierre Dupuy) van een fragment uit een brief van Willem de Groot. Een adressering ontbreekt. Het handschrift werd aangekocht te Parijs, veiling Charavay april 1916. Antw. op no. 1422; beantw. d. no. 1432 (dl. IV).

2 Jacobus Golius (1596-1667), sinds 1625 hoogleraar Arabisch aan de Leidse universiteit als opvolger van Thomas Erpenius, reisde van 1625 tot 1629 in de Oriënt, waar hij een groot aantal handschriften en boeken verzamelde. Zie de brief (en de daaraan toegevoegde annotatie) van Nicolas-Claude Fabri de Peiresc aan Grotius, dd. 20 november 1629 (no. 1447 (dl. IV)). De filosoof en astronoom Pierre Gassendi (1592-1655) gaf een inventaris van de verzameling uit: *Catalogus rarorum librorum quos ex Oriente nuper advexit et in publica bibliotheca inclytae Leydensis Academiae deposuit ... Jacobus Golius*, Parijs 1630 (exemplaren in Leiden, UB, 988 E 22 en in Parijs, Bibliothèque Nationale, Q 1789 en Q 7220). Vgl. no. 1473 (dl. IV); de brieven van Gassendi aan Golius in Gassendi's *Opera Omnia* VI, p. 25-26, 28-29, 31-33 en 38-39, en W.M.C. Juynboll, *Zeventiendeeeuwsche beoefenaars van het Arabisch in Nederland*, p. 128-135.

3 Voor deze 'philosophica opera' van Avicenna of Ibn Sina († 1037 n. Chr.) komen twee Leidse handschriften van de *Kitab al-Sifa* of 'Genezing' in aanmerking: Leiden, UB, cod. Or. 4 (in f^{o}) en Leiden, UB, cod. Or. 84 (in 4°) (Met dank aan dr. J.J. Witkam, curator van de afd. Oosterse Handschriften van de UB te Leiden). In de ongenummerde catalogus van Golius uit 1630 (*supra*, n. 2) worden deze handschriften achtereenvolgens genoemd op p. 1 en 4.

4 Zie voor dit handschrift (Leiden, UB, cod. Or. 166) no. 1447 (dl. IV), n. 9. De inventaris van Golius (*supra*, n. 2) vermeldt op p. 12 tevens het boekdeel XII.

eius versionem genuinam corrupto hoc saeculo edi minus e re christiana esse.[5]
Plura iam non addam,
Gul. Grotius.

XXIV Septembris 1629, Hagae Comitis.

In dorso staat in een andere, onbekende hand:[6] Golii bibliotheca m[anu]s[criptorum]. Avicennae ph[ilosoph]ica. Ar[istote]lis de Animalibus 13, 14, 15[us]. Arabicae versiones ex Graecis deperditis. Alcoranus.

1441A. 1629 november 11. Van P. Weymsius.[1]

Alterum, vir amplissime, Responsorum proavunculi mei[2] volumen mitto, parem quam anno superiore occasionem nactus.[3] Pergratum tunc fuisse munus litterae tuae ad me scriptae testatae fuerunt.[4] Unde est, quod credam et hoc non minus fore acceptum. Quod si etiam opus hoc probari a te merebitur, quem inter primos eiusmodi rerum aestimatores iure merito habeo, erit id ad famam authoris non exigua accessio et ad edentis studia incitamentum.

De vestris summopere scire aveo, an Annales Belgici, iam dudum promissi, lucem viderint.[5] Meminit postremus Francofurtensis catalogus commentarii de Grollensi obsidione,[6] qui necdum huc pervenit. Neque mirum, exigua enim vel nulla librorum copia

5 De eerste editie van de Arabische tekst van de Koran (na een volledig in vergetelheid geraakte Venetiaanse uitgave uit 1538) verscheen te Hamburg in 1694 (G.J. Toomer, *Eastern wisedome and learning. The study of Arabic in seventeenth-century England*, Oxford 1996, p. 20-21, 40, 46 en 90).

6 Mogelijkerwijze zijn deze notities van de hand van Peiresc; in de hierboven reeds aangehaalde brief (no. 1447 (dl. IV)) verwijst hij naar een 'petit mémoire', afkomstig van Grotius, waarmee het fragment uit de brief van Willem de Groot bedoeld zal zijn.

1 Hs. Amsterdam, UB, 34 Dv, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. Zie voor de datering *infra*, n. 8. Pierre Weyms (Weymsius) (vóór 1600-1657), jurist en diplomaat, was de zoon van Etienne Weyms (1553-1633), hoogleraar in de rechten aan de universiteit van Leuven (*BNB* XXVII, kol. 273-274).

2 Met 'proavunculus', letterlijk een 'overgrootmoeders broer', moet wel gedoeld zijn op Jean Wamesius (1524-1590), die te Leuven hoogleraar in de rechten was; Etienne Weyms was getrouwd met een nicht van Wamesius (*BNB* XXVII, kol. 83-85 en 273).

3 Dit 'volumen alterum' is zeer waarschijnlijk het tweede, door Etienne Weyms en zijn zwager Gérard de Courcelles berzorgde deel van Wamesius' *Responsorum sive consiliorum ad ius forumque civile pertinentium centuriae*, een reeks die in vijf delen het licht zag (Leuven 1625, 1628, 1631, 1632 en Antwerpen 1641). Blijkens deze brief had Grotius in 1628 reeds het eerste deel van Pierre Weyms ontvangen, maar correspondentie hierover ontbreekt. Een brief van P. Weymsius, dd. 6 oktober 1627, die in november 1882 bij de auctie A.G. de Visser door Fred. Muller te Amsterdam werd geveild, is niet teruggevonden (Ter Inleiding (dl. III)).

4 Deze brief ontbreekt.

5 Grotius' geschiedwerk, de *Annales et Hisioriae de rebus Belgicis*, werd pas in 1657 te Amsterdam (Blaeu) uitgegeven (*BG* no. 741).

6 De beschrijving van de inname, in 1627, van Groenlo door Frederik Hendrik, *Grollae obsidio cum annexis anni 1627* (*BG* no. 712), verscheen in 1629, vermoedelijk eerst in een anonieme

est in hac urbe, in qua non ita pridem ago, a principe in Senatum, qui hic sedet, adscitus.[7]

Vale, summe vir,
cultu et affectu tuus,
P. Weymsius.

Mechliniae, ipsis Martinalibus[8] 1629.

1453. 1629 december 6. Aan W. de Groot.[1]

... Videbis ex his mercatoris literis citra meam culpam accidisse, quod Barlaei carmina[2] tam tarde ad me pervenerint.

uitgave, later in het jaar ook onder Grotius' naam. Het werk staat met auteursnaam vermeld in de door Weymsius genoemde Frankfortse boekencatalogus voor de 'Michaelsmesse' in 1629: '*Grollae obsidio cum annexis anni 1627*. Hugone Grotio autore, Francofurti apud Lucam Iennis, in fol.' Zie *Catalogus universalis, hoc est: Designatio omnium librorum, qui hisce nundinis autumnalibus Francofurtensibus et Lipsiensibus ab anno 1629* [...] *prodierunt*, Leipzig 1629, p. B4^{v}, en H.J.M. Nellen, 'The significance of *Grollae obsidio* in the development of Grotius' relations with the fatherland', in: *Lias* 11 (1984), p. 1-17, vooral p. 17 n. 35 en 36.

7 Pierre Weyms was benoemd tot raadsheer (assesseur) en rekestmeester in de Grote Raad van Mechelen. Zijn commissie dateert van 9 augustus 1629; twee dagen later legde hij de ambtseed af (Brussel, ARA, Handschriftenverz. no. 860/3, f. 238^{v}, en vooral Brussel, ARA, Audiëntie, no. 1295, portefeuille met de commissie van Weyms) (Met dank aan Michel Oosterbosch, ARA, Brussel).

8 De 'Martinalia' waren feestelijkheden die plaatsvonden op 11 november, de naamdag van de H. Martinus (Sint Maarten), bisschop van Tours (4^{e} eeuw).

1 No. 1453 (dl. IV). In de bijlage een brief van W. de Groot aan C. Barlaeus, dd. 12 december 1629.

2 De Neolatijnse dichter Caspar Barlaeus (1584-1648) had in september 1628 een *Hymnus in Christum* gereed, een gedicht van meer dan 900 verzen, opgedragen aan Lodewijk XIII, in 1629 te Leiden 'apud Godefridum Basson' verschenen (ex. aanwezig te Amsterdam, UB, sign. OG 66-10); vgl. no. 1309 (dl. III). Grotius ontving het gedicht met vertraging aan het einde van 1630 en liet het in december bij kardinaal Richelieu bezorgen; deze zei toe het aan de koning te zullen overhandigen.

Bijlage:

Willem de Groot aan Caspar Barlaeus, 12 december 1629[3]

Clarissime eruditissimeque domine,

Indicaveram nuper amico seni[4] me ex receptis a fratre litteris[5] intelligere fasciculum poematis tui in Galliam missi nunquam hactenus traditum fratri, nunquam visum; superesse tamen spei aliquantulum ideoque Rothomagum destinatas ab ipso ad amicos litteras.[6] Nunc alia in litteris XXX Novembris ad me datis[7] habeo nova eaque longe meliora, quae quominus ipsius fratris verbis enuntiem rationem non video, quanquam non ignoro quid mihi ex comparatione meorum cum fraternis metuendum sit. Ille sic scribit: Viro eruditissimo et poetae optimo Caspari Barlaeo significes rogo carmen ipsius pervenisse ad me post longas moras et diu quaesitum. Traditum cardinali Riceliaco, qui traditurum se regi exemplum Maiestati ipsius destinatum spopondit, non etiam lecturum regem, ut qui Latine vix intelligat, sed se lecturum sine mora. An aliquid amplius sperare debeat dicere non ausim, tanta hic est circa res bonas negligentia. Ego tamen non deero.

3 Bijlage: hs. Den Haag, GA, Coll. Dichtlievend Kunstgenootschap onder de spreuk ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’, sedert 1818 Hollandsche Maatschappij van Fraaye Kunsten en Wetenschappen, afdeeling 's-Gravenhage, 1772-1883, beheersno. 46, plaatsingslijstno. 329, 10, eigenh. oorspr.

4 Wellicht Johannes Wtenbogaert.

5 Vgl. nos. 1432 en 1435 (dl. IV).

6 In Rouaan woonden Grotius' vrienden Daniël Tresel, die aldaar een suikerraffinaderij dreef, en Claude Sarrau, raadsheer in het plaatselijke parlement.

7 No. 1451 (dl. IV).

Et hactenus quidem frater, cui de vitio saeculi nostri inveterato conquerenti libenter illud Venusini poetae succinerem:[8]

> Aetas parentum, peior avis, tulit
> Nos nequiores, mox datura
> Progeniem vitiosiorem.

Quem ego poetam vel propter hanc solam sententiam prophetae nomine decorarem adstipulante divo Paulo, qui idem honoris Graeco poetae tribuit,[9] nisi cogitarem superius Horatii dictum praecipue in ecclesiis nostris locum habere, adeo ut non tantum mihi, sed et ipsi divo Paulo, si viveret, rigidissima eam ob rem ecclesiae censura esset subeunda.

Vale, vir clarissime et poeseos hoc tempore ad senium vergentis statumen atque sufflamen, nosque si mereri videmur amare perge,

Claritudini tuae addictissimus,
Guilielmus Grotius.

Hagae Comitum, XII Decembris 1629.

Adres: Clarissimo eruditissimoque viro domino Caspari Barlaeo, medicinae doctori,[10] Lugdunum Batavorum.

In dorso minuten van een tweetal Latijnse gedichten, vermoedelijk van de hand van Barlaeus.

1468A. [1630, na 8 januari]. Van G.J. Vossius.[1]

S[alutem] p[lurimam dico].

Smoutius cum maledicorum sermonum, imo concionum etiam, finem faceret nullum, a senatu Amstelodamensi intra horas quatuor et viginti urbe excedere est iussus.[2] Mox presbyterium impetravit, ut maneret usquedum denuo convenisset senatus. Congregatus ille circa vesperam. Sed cum is sic quoque in sententia persisteret, postero die post quinctam matutinam uti iussus erat nave publica, quam ei rei magistratus destinarat, urbe excessit. Hoc quam male habeat multos me etiam tacente cogitare potes. Uti illa etiam quae Smoutius ad sui adfectat[3] excusationem. Sed futilia sunt. Itaque en cum audi-

8 Horatius, *Carmina* 3, 6, 46. Horatius was geboren in Venusia, een stad in Samnium.
9 Willem de Groot verwijst hier naar *Handelingen* 17: 28 (met een citaat uit Aratus) of naar 1 *Corinthiërs* 15: 33 (met een citaat uit Menander); vgl. Erasmus, *Adagia* I, X, 74 (974) (*LB* II, kol. 388-389; *ASD* II-2, p. 472-474).
10 Barlaeus was in de geneeskunde gepromoveerd, maar als arts is hij nooit opgetreden.
1 Oxford, Bodleian Library, Rawl. letters 84 E, f. 70 (oude foliëring 68), eigenh., minuut of copie. Het is niet zeker dat deze brief aan Grotius gericht is. Vermeld (als een brief van N.N. aan Vossius) in *Inv. Vossius*, p. 127.
2 Adriaen Jorissen Smout (ca. 1580-1646), contraremonstrants agitator, vanaf 1620 predikant te Amsterdam, kreeg op 7 januari 1630 bevel de stad te verlaten; op 8 januari werd hij door een grote menigte uitgeleid (nos. 1417, 1469, 1474-1476 en 1478 (dl. IV)). Zie *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* I, p. 351-352.
3 De lezing is onzeker; Vossius bracht in deze zin verbeteringen aan.

rem, cogitabam mecum quod alicubi ait Nazianzenos,[4] epistola 196, p. 894: τὸ δὲ λόγος, οὐκ ἔργον ἐστίν.[5]

Vale.

Bovenaan de minuut staat: Amico G.V.

1474A. 1630 januari 27. Van J. de Groot.[1]

Ξὺν Θεῷ τῷ παντοκράτορι.

Salve, fili, cum uxore et liberis omnibusque isthic amicis ab nobis nostrisque hic omnibus.

Vides hic causam exodi Smoutianae ex urbe Amstelodamensi,[2] neque maior ipsi poena aut mulcta inflicta est. Grassatur iam Haerlemi in omne quod humanum aut divinum est.[3]

Res tuas quod attinet, eiusdem adhuc sum sententiae in qua iamdudum fui, ut scilicet tibi ipse consulas, neque a spissigradis istis Saturnalibus diutius pendeas.[4]

Filii Petri has literas habes, in quibus nihil mutavi aut correxi, ut plane ipsius solius factum agnoscas.[5] Concessi ipsi, concessit et rector Schreverius,[6] ut duabus diebus in septimana quibus a lectionibus pomeridianis feriatur, operam det initiis artis pingendi, cuius hic exemplum habes. Videbam ingenium eius isthuc propendere, nec dubito quin aliquando alicui usui esse possit. Sed nemo illic hoc monstrare ex arte credendus est nisi ex pretio. Quod quantum futurum sit necdum scio. Differemus rem in adventum uxoris tuae, ut illa cum magistro artis de pretio transigat. Diderico similiter hic concessi, ut diebus Lunae et Jovis post meridiem idem addiscat.[7] In sex menses solvendi ipsi erunt 15 flor[eni] et profectus eius hic itidem specimen vides.

4 De heilige en kerkleraar Gregorius van Nazianze (ca. 330-390).

5 Uit de vermelding van briefnummer en pagina kan worden opgemaakt dat Vossius het citaat overnam uit *Sancti Gregorii Nazianzeni, cognomento Theologi, Opera. Nunc primum Graece et Latine coniunctim edita ... Jac. Billius Prunaeus ... emendavit, interpretatus est, una cum ... Nicetae Serronii, Pselli, Nonii et Eliae Cretensis commentariis* ..., Parijs 1609-1611. Deze editie was in het bezit van Vossius, zoals blijkt uit de 'Catalogus librorum Gerardi Vossii' (Amsterdam, UB, coll. RK, III D 11 (a), Cat. 19, f. 170[r]): 'Nazianzenus Graecolat. cum notis Pselli, Nicetae et aliorum, Tom. 2. Parisiis 1609'. Zie voor het citaat ook *PG* 37, kol. 336 (no. 203) en Gregorius van Nazianze, *Briefe*, ed. P. Gallay, Berlijn 1969, p. 146 (no. 203).

1 Hs. Leiden, UB, Pap. 3, eigenh. oorspr.

2 De contraremonstrantse predikant Adriaen Jorissen Smout werd op 7 januari 1630 door de Amsterdamse magistraat bevolen de stad te verlaten; vgl. no. 1468A. Vermoedelijk stuurde Jan de Groot zijn zoon de tegen Smout uitgesproken veroordeling toe: *Sententie D. Smoutii*, met glossen in contraremonstrantse zin (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 4033).

3 Smout voegde zich in Haarlem bij zijn geestverwant Johannes Kloppenburgh (no. 1469 (dl. IV)). De briefschrijver knoeide in het woord 'Haerlemi'.

4 Waarop Jan de Groot met deze woorden doelde is niet duidelijk. Zijn advies hield verband met Grotius' plannen zich elders te vestigen (nos. 1467 en 1474 (dl. IV)).

5 Niet overgeleverd. Grotius bevestigt de ontvangst van de brief van Pieter, samen met brieven van grootvader Jan en van broer Willem ('ita, ut unus fasciculus omnes proximae necessitudinis gradus coniungeret') op 8 februari 1630 (no. (1476 (dl. IV)).

6 Pieter genoot onderwijs van Theodorus Schrevelius (1572-1643), sinds 1625 rector van de Latijnse school in Leiden (*NNBW* V, kol. 703-704).

7 Grotius vond deze schilderlessen voor zijn zoon Dirk niet nodig: '... neque opus est talibus avocamentis ingenio quantum intelligo tardiori'.

Deus Optimus Maximus vobis nobisque omnibus quam clementissime faveat,
tuus ut mereris pater,
Jan de Groot.

Raptim, Delphis, 27 Ianuarii 1630, st[ylo] nov[o].

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Paris.
Bovenaan de brief schreef Jan de Groot: No. 15.
In dorso schreef Grotius: 27 Ian. 1630 J. de Groot.

1485A en 1466. 1630 maart 12. Van C. Barlaeus.[1]

Gaudeo tandem post longas moras in manus tuas pervenisse Hymnum meum et eo transmissum quo eum destinaveram.[2] Ea, quae laeva cecinit, 'Tarpeio quae sedit culmine cornix', parum moror. Si 'bene est' illa dicere non potuit, dicet nobis propediem cornix Batava καλῶς ἔσται.[3] Felicius ille ad Augustum scripsit versus, cuius hoc esse creditur: 'Saepe sinistra cava praedixit ab ilice cornix'.[4] Nota tibi est illa de regibus regumque filiis querela, quam toties in epistolis suis iterat

vates[5]
Teius[6] arguto mistus Aristophani.[7]

1 Londen, British Library, Add. ms. 29747, f. 12, eigenh. oorspr. Reeds uitgegeven als no. 1466 (dl. IV), naar *Barlaei Epistolae*, Amsterdam 1667, p. 308 (gedateerd op 29 december 1629). Vgl. *Inv. Barl.*, p. 49. Antw. op no. 1454; beantw. d. no. 1488 (dl. IV). Caspar Barlaeus (1584-1648), subregent van het Leidse Statencollege en hoogleraar in de logica, was in 1619 om zijn rol in de Bestandstwisten ontslagen. Hij voorzag vervolgens als leraar, pensionhouder en gelegenheidsdichter in zijn levensonderhoud; in 1631 werd hij benoemd tot hoogleraar aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre. Zie voor een overzicht van zijn publicaties L.D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, p. 193-221.

2 Barlaeus had in september 1628 een *Hymnus in Christum* gereed, een gedicht van meer dan 900 verzen, dat was opgedragen aan Lodewijk XIII en dat in 1629 in druk verscheen. Grotius ontving het gedicht met vertraging aan het einde van 1630 en liet het via kardinaal Richelieu aan de koning overhandigen. Zie no. 1309 (dl. III), nos. 1432, 1435, 1451 en 1454 (dl. IV), alsook in dit supplementdeel no. 1453, W. de Groot aan C. Barlaeus, 12 december 1629, bijlage bij een brief van Grotius aan W. de Groot, 6 december 1629 (dl. IV, no. 1453).

3 Variatie op een distichon in Suetonius, *Domitianus* 23, 2, over een raaf die, enkele maanden vóór de dood van Domitianus, op de Capitolijnse berg de woorden ἔσται πάντα καλῶς zou hebben gesproken:

Nuper Tarpeio quae sedit culmine cornix
'est bene' non potuit dicere, dixit 'erit'.

4 Vgl. Vergilius, *Eclogae* 9, 15.

5 Vgl. no. 1466 (dl. IV), n. 3 en 4, waar ten onrechte verwezen wordt naar Horatius, *Epistulae* 1, 2, 14: 'Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi'. Barlaeus citeerde het slot van 'Quem legis et laudas ...', een van de twee liminaire gedichten die Grotius had geschreven voor de *Poematum nova editio* (Leiden 1607) van Dominicus Baudius (1561-1613); in de aangehaalde verzen wordt Baudius als dichter getypeerd (*Dichtw.* I 2a/b 4, p. 70) (Met dank aan E. Rabbie). Door geldgebrek geplaagd, gaf Baudius zich veel, zij het vaak vergeefse moeite bij 'koningen en koningszonen' toelagen voor zijn publicaties te verwerven. Zie nos. 107 en 119 n. 4 (dl. I), Baudius aan Grotius, 7 oktober 1607 en 29 maart 1608; D. Baudius, *Epistolarum centuriae tres* ..., Leiden 1620, p. 107-110 (Ep. I, 45), aan Franciscus Dousa filius, 19 februari 1592; p. 339-341 (Ep. II, 35), aan Corn. van der Myle, 25 juli 1607; p. 492-501 (Ep. II, 100), aan Adr. van Mathenesse en Corn. van der Myle, 11 oktober 1610: '... et gloriari possum me reges et regum filios habere debendi reos'; p. 636-638 (Ep. III, 49), aan Janus Rutgersius, 1 juli 1611; P.L.M. Grootens, *Dominicus Baudius*, p. 100, 107, 150-151, 165-166, 205 en 217.

6 Het epitheton 'Teius' is afgeleid van het Griekse Teos (Klein-Azië), geboorteplaats van de lyrische dichter Anacreon, en wordt gebruikt in de betekenis 'Anacreontisch' of 'lyrisch'.

7 De Griekse komediedichter Aristophanes (ca. 445 - ca. 386 v. Chr.).

Illud operae precium refero quod regum inscriptionibus carminibus meis lucis aliquid ac dignitatis fenerem. Illos nempe imitor qui, ut melius vendant, solent principum vultus vili metallo induere.

Expectas ea quae in Sylvam Ducis scripsi.[8] Sed dudum est quod exemplar miserim ad fratrem G. Grotium, per quem posthac statui ad te curare ea quae curanda habebo.[9] Ad eundem etiam misi Nuptias peripateticas, quas scripsi in nuptias Gravii, consulis Amstelodamensis filii.[10] In iis universam philosophiam novo more de amoribus disserentem audies. Non es, Groti doctissime, ex tristibus Diis aut eorum numero, quibus utendum mollibus malvis.[11] Ideoque audeo ad te hosce ingenii mei lusus mittere, ut eorum lectione mordaces rerum adversarum memoria sollicitudines aliqua discutias. Suave etiam est emeritis arma tractare et senes decrepitos reficit crepundiorum conspectus. Talia et has Nuptias peripateticas esse puta, quas non scripsi Curiis et Fabritiis,[12] sed iis quibus mollius et amoenius est ingenium. Non possum a me impetrare, ut semper et ubique gravis sim. Quod si ludus iste tibi non placuerit, ne lege aut cum legeris obliviscere aut [non] oblitus ignosce, ut utar verbis poetae Burdigalensis.[13]

Vale, vir amplissime, cum uxore et liberis,
Amplitudini tuae observantissimus,
C. Barlaeus.

E musaeo nostro, Lugduni Batavorum, XII Martis 1630.

Gratias tibi ago maximas, quod opera tua regis christianissimi aulam conscenderint Musae meae. Vellem et mihi occasiones subministrari de te tuisque bene merendi.

Adres: Amplissimo, clarissimo doctissimoque viro, domino Hugoni Grotio, Lutetiam.
In dorso schreef Grotius: ... Barlaeus.

1533. 1630 augustus 22. Aan G.M. Lingelsheim.[1]

... De publicis addo nihil. Vix quicquam est quod narrare libeat et si quid est, Opitius[2] ne haec quidem ignorat ...

8 *Casparis Barlaei Sylvae Ducis obsidio perfecta potentissimorum Federati Belgii Ordinum auspiciis, cura et ductu ... Frederici Henrici* ..., Leiden 1629.
9 Willem de Groot.
10 *Casparis Barlaei Nuptiae peripateticae sive Universae philosophiae ad statum coniugalem festiva applicatio. Scripta in nuptias Theodori Gravii ... et ... Evae Bickers* ..., Leiden 1630. Dirck de Graeff (1601-1637), zoon van Jacob Dircksz. de Graeff (1571-1638), vrijheer van Zuid-Polsbroek, was op 5 februari 1630 getrouwd met Eva Jacobsdr. Bicker (1609-1665) (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 266).
11 Martialis, *Epigrammata* 3, 89, 1.
12 Manius Curius Dentatus en Gaius Fabricius Luscinus, Romeinse consuls (resp. in 290 en 282 v. Chr.), bekend om hun soberheid en onkreukbaarheid.
13 Ausonius van Bordeaux, *Cento nuptialis*, p. 139, r. 19-21 (ed. R.P.H. Green, Oxford 1991).
1 No. 1533 (dl. IV). In de bijlage een brief van J. Hotman de Villiers aan G.M. Lingelsheim, dd. 27 augustus 1630.
2 De dichter Martin Opitz (1597-1639). Vanuit Breslau ondernam hij in de periode februari tot oktober 1630 een reis naar Parijs (M. Szyrocki, *Martin Opitz*, Berlijn 1956, p. 93-96).

Bijlage:[3]

Jean Hotman de Villiers aan Georg Michael Lingelsheim, 27 augustus 1630[4]

Monsieur,

Je ferois tort à ce gentilhomme, si je vous entretenois des nouvelles et affaires de ce climat, lesquelles il vous dira beaucoup mieux à bouche, je dys pour ce qui concerne le general, ne me restant qu'à vous assurer que sa pieté, ses bonnes moeurs et son grand sçavoir l'ont fait estimer par deça et j'ose dire admirer et aimer tout ensemble, ayant accompagné toutes ses louables qualitez d'une grande modestie. Il est sans doubte pour faire fruict et honneur à sa patrie. J'ay contracté avec luy une amitié fort estroicte. Etc.

Paris, 27 Aoust 1630.

Adres: A monsieur/monsieur Lingelsheim, etc.

Onderaan de copie op f. 129^{v} staat: Ex literis Joh. Hotomanni Villerii, quas cum Opitio ad Lingelshemium dedit.

Bovenaan de copie op f. 121^{r} staat: Literae Joh. Hotomanni Villerii ad eundem.[5]

1543A. [1630, omstreeks 25 september]. Van G.J. Vossius.[1]

Hugoni Grotio [Ger. Vossius] s[alutem] p[lurimam dicit].

S[alutem] p[lurimam dico]. Quantum, vir amplissime, invidia adhuc possit, si nondum intellexeris, ex Salmasiano negotio[2] cognosce. Scis iam a semestri et ultra actum apud nos esse de vocando in academiam nostram Salmasio idque eo ut loco esset quo ὁ μακαρίτη(ς) Scaliger fuit. Si maturatum magis in eo consilio fuisset, potuit exitum sortiri qualem optabamus. Nunc distulisse nocuit; occasio enim data uni alteri ad omnia sua sacra commovenda, etiam sacram διαβολήν. Nec tamen ita disturbare omnia potuerunt, ut nihil fieret. Nam decretum, ut ad eum scriberetur, vel ad clarissimum Justellum.[3] Sed de loco quem obtineret, silentium est. Nempe nihil aeque inviti aliqui viderent quam si Scaligero successisse diceretur. Volunt igitur ut,

3 Bijlage: hs. Gotha, Stadtarch., Cod. A 473, f. 129^{v}, copie; ibidem, f. 121^{r}, copie.

4 Evenals Grotius beval de Franse jurist en diplomaat Jean Hotman de Villiers (1552-1636) (*DBF* XVII, kol. 1310) Opitz bij Georg Michael Lingelsheim aan.

5 Hotmans brief volgt in het handschrift (Gotha, Stadtarch., Cod. A 473, f. 121^{r}) op een copie van Grotius' brief aan Lingelsheim (no. 1533 (dl. IV)).

1 Hs. Leiden, UB, BPL 2899, f. 373^{v}, eigenh. oorspr, onderaan afgescheurd. Niet vermeld in *Inv. Vossius.* Het brievenhoofd 'Hugoni Grotio Ger. Vossius s. p.' is gedeeltelijk weggeknipt; de woorden 'Ger. Vossius' staan in een andere, latere hand. Zie voor de band waarin de brief werd opgenomen G.H.M. Posthumus Meyjes, 'Het Sypesteyn-handschrift te Leiden BPL 2899', in: *Miscellanea Gentiana*, Leiden 1993, p. 263-275, nos. 27, 36 en 77. Zie voor de datering *infra*, n. 7. Beantw. d. no. 1554 (dl. IV).

2 Het betreft hier de onderhandelingen met Claude Saumaise om aan de universiteit van Leiden de honoraire leeropdracht van Josephus Justus Scaliger († 1609) te vervullen. Deze onderhandelingen vorderden traag, maar in 1632 kon Saumaise zich met zijn familie toch in Leiden vestigen. Zie P. Leroy, *Le dernier voyage à Paris et en Bourgogne 1640-1643, du réformé Claude Saumaise*, p. 35-39, en Molhuysen, *Bronnen* II (1610-1647), p. 150-152 en p. 161-163.

3 Christophe Justel (1580-1649), Frans protestants canonist en particulier secretaris van Frédéric-Maurice de La Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon.

si venerit, quicquid honoris est externi, id ab aestimatione mutua dependeat. Nec offertur amplius mille quingentis. Quod multum quidem est, neque enim amplius habent qui docent. Et vocaretur Salmasius tantum, ut praesentia sua scribendoque academiam ornaret nostram. Attamen nihil illud ad ea quae Scaligero solvebantur. Nam habuit ille bis mille ducentos minimum. Quos iis tem-

poribus obtinere plus erat quam nunc ter mille sexcentos, usque adeo in dies gliscit annonae et omnium rerum caritas.

Scribo hac de re ad ipsum Salmasium;[4] cuius tamen culpa[5] sufflaminati sint animi quorundam qui hoc negotium ursere, reticendum putavi, quamquam id diu ignorare non poterit, cum vulgo pene apud nos cognitum sit et tam multi quotidie hinc ad vos commeent. Malim literas nescire quam ut inde istas obtrectandi artes discam. Quamquam profecto nulla hic literarum culpa, sed is quem dico[6] animum malum domo attulit. Ut sic obtrectare vellet ambitio fecit. Ut auderet fecit impudentia,[7] sed ista tamen ignorare Salmasium expedit, ne minoris ei sit academia nostra, quam sane oportuit ab hoc livoris vitio penitus esse immunem, praesertim erga eum, qui has nobiscum literas tractet, et ita tractet ut nostri ordinis cedat nemini, imo omnes potius post se relinquat. Quod eo fidentius scribo, quia Exercitationum eius Plinianarum bonam iam partem legi.[8] Obstrepat livor, ut volet. Facile omnibus bonis liquebit adversarium eius non tam iudicio ferri quam animi morbo. Etsi autem qui eo animo sunt ac ille quem dico, sic se affectibus abripi sinant, in iis tamen qui rempublicam capessunt, minus minusque affectus dominantur, siquid video. Quare nec possum desperare fore ut hic aliquando te eo videamus loco, quo virtus tua meretur, γένοιτο, γένοιτο. Quae foelicitas dum cessa(t), cogitamus quod a Synesio[9] olim dictum fuit: Τὴν ἐπιστολὴν ἐρώτων οὐκ εὐτυχούντων εἶναι παραμυθίαν.[10]

Ἔρρωσο, ὦ θαυμαστότα(τε καὶ προ)σφιλέστατε ἀ(δελφὲ),[11] uxor et mei te, coniug(em) ... saluta... .

Adres: Amplissimo viro Hugoni Grotio, Lutetiam Parisiorum.

4 Deze brief van Vossius aan Saumaise is niet overgeleverd. Twee andere brieven verdienen hier nog vermelding. Uit een ongedateerde brief uit het voorjaar van 1630 (*Vossius epist.*, no. 107, p. 157; *Inv. Vossius*, p. 133) blijkt dat François van Aerssen, André Rivet en Vossius zelf zich voor een aanstelling van Saumaise inspanden. Op 29 augustus 1630 (*Vossius epist.*, no. 125, p. 178; *Inv. Vossius*, p. 138) schrijft Vossius aan Saumaise dat hem een jaarsalaris van 1500 gulden geboden werd, 'tantum ut praesentia tua et scribendo academiam hanc ornes'. Dat was minder dan Scaliger had genoten, maar meer dan het honorarium van de andere hoogleraren.

5 Vossius doelde op het verzet van Daniel Heinsius tegen Saumaise's benoeming.

6 'sed is quem dico', nl. Heinsius.

7 Grotius verwijst naar deze passage in een brief aan Saumaise, dd. 5 oktober 1630 (no. 1546 (dl. IV)): 'Habes hic Vossii literas, quas accepi heri, haud dubium, quin eodem de argumento. Nam et mihi scribit cum maxima testatione fidei in te multum simul incusans illorum ambitionem et impudentiam - his utitur vocibus - qui pravis artibus non tam tuae dignitati, quae ex literis satis magna est, quam publicis utilitatibus semet obiecerunt.' Grotius ontving Vossius' brief aan Saumaise dus op 4 oktober 1630; indien wordt aangenomen dat de overkomst vanuit Leiden tien dagen in beslag nam, zal Vossius deze brief, evenals die aan Grotius, omstreeks 25 september 1630 geschreven hebben.

8 *Claudii Salmasii Plinianae Exercitationes in Caii Iulii Solini Polyhistora. Item Caii Iulii Solini Polyhistor ex veteribus libris emendatus*, Parijs 1629.

9 Synesius van Cyrene, bisschop van Ptolemaïs (ca. 372-413).

10 Vgl. *Synesii Cyrenaei episcopi Epistolae, Graecis cum antiquis codd. mss. accurate collatis, cum interpretatione Latina viri eruditissimi et notis*, Parijs 1605, Ep. 138, p. 502-503, r. 6 e.v., met de vertaling: '...tum maxime quod posset epistola amorum non felicium esse consolatio', en *PG* 66, kol. 1528, Ep. 137.

11 Vgl. voor de reconstructie van het afgescheurde tekstdeel Eusebius, *De vita Constantini* 2, 46 (*PG* 20, kol. 1024).

1558A. 1630 november 15. Van H. Bignon.[1]

Hieronymus Bignonius Hugoni Grotio salutem.

Cum a studiis gravioribus stomachi morbus me retraheret dumque aptissimam huic vitio medicinam et corpori alimenta pauca et optima ingererem, fuit interim cura animum quoque brevi aliqua sed utili simulque iucunda lectione reficere. Itaque ne inani prorsus otio torpescerem, Tertulliani Apologeticum[2] saepe iam lectum in manus sumpsi, quem librum cum non saeculi omnem modo contineat disciplinam, quod olim a Hieronymo notatum,[3] sed ecclesiae primam illam veramque effigiem satis exacte repraesentet, nobis ediscendum, non modo in manibus cottidie habendum optime omnium nosti, virorum maxime. Certe licet Africani styli durities et menda non pauca, quibus adhuc horret,[4] legentem aliquantum detineant et attentum omnino diligentemque desiderent, ad singula tamen pene verba restitisse omnesque clausulas expendisse, est quod dici possit id in tantae eruditionis scriptore usui magis et voluptati quam ulli molestiae imputandum. Et quamvis difficiliora quaeque sola fere interpunctione vel obscurioris tantum locutionis observatione laborare magni viri iam monuerint, restant nihilominus loci aliquot iamdudum depositi, in quibus plane haerere et tantum auctorem mutilum lacerumque spectare, nimis porro acerbum et luctuosum videri debet. Ut fere difficiles nugas sibi quaerere amat humanus animus, in his praecipue me nuper exercui et medicinam aliquam facere ausus sum, ratus per Hippocratis leges[5] id cuicumque licere. An aliquid fuerim assequutus tu aestimabis, humanissime Groti, cui ceu praestantissimo summoque musarum sacerdoti rectene an secus curata sint malitiosa ista ulcera, ius est potestasque pronuntiandi.

Ex plerisque igitur quae attigi tres locos tibi nunc offero, non tam a te probandos quam de novo curandos. Fortiora enim remedia poscunt et plane χεῖρας θεῶν, hoc est opem a te auxiliumque implorant. His certe optime consuluisse videbor, si cum ab aliis sint desperati et deplorati,[6] eos ego in augustissimae mentis divinique ingenii tui sacrario deposuerim, unde valentes et sani reverterentur.

Locus in emendatioribus quibusque libris ita conceptus legitur:[7] ‘Sed nova iam Dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est, ex quo quidam in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione: Deus

1 Gedrukt in *Marculfi monachi ... Formulae veteres editae ab ... Hieronymo Bignonio*, Parijs 1666, p. [u iiij^{v}-aa iiij^{r}]. Hieronymus (Jérôme) Bignon (1589-1656), sinds 1626 ‘advocat général’ in het parlement van Parijs (*DBF* VI, kol. 438-439), was ook als filoloog actief. In 1613 had hij te Parijs een editie van de *Marculfi Formulae* (7e eeuw) gepubliceerd. Grotius droeg aan deze vooraanstaande magistraat *De veritate religionis christianae* op (*BG* no. 944).

2 Quintus Septimius Florens Tertullianus (ca. 150 - ca. 230) schreef zijn *Apologeticum* in 197. Het werk was gericht tegen de Romeinse bestuurders, vooral in Afrika, die de christenen scherp vervolgden (*CSEL* 69; *CC* I-1).

3 Hieronymus, *Epistolae* 70, 5 (*PL* 22, kol. 668; *CSEL* 54, 1, 1, p. 707).

4 De uitgave van de werken van Tertullianus, geboren in Carthago, wordt bemoeilijkt door hun ondoorzichtige Latijnse taalgebruik en gecompliceerde overlevering.

5 Vastgelegd in het *Corpus Hippocraticum*, genoemd naar de Griekse arts Hippocrates (ca. 460 - 370 v. Chr.). Anders dan de briefschrijver suggereert, wordt in de aan Hippocrates toegeschreven werken gesteld dat de geneeskunde haar beoefenaars van jongs af tot langdurige studie en toewijding verplichtte (Hippocrates, *Oeuvres complètes*, ed. E. Littré, Parijs 1839-1861, IV, p. 639-641 en VI, p. 331-333).

6 Zie bijvoorbeeld de *Opera omnia*-edities van 1528 (B. Rhenanus: Bazel, Froben, p. 646) en van 1597 (J. Pamelius, B. Rhenanus, Fr. Junius: Franeker, Aeg. Radaeus, p. 41).

7 *Apologeticum* 16, 12.

christianorum ononychites' - Puteani codex[8] habet 'onocho etestis', Vaticanus[9] 'onochorsitis' -; 'is erat

8 Het 10e-eeuwse handschrift *Codex Parisinus* 1623, dat ooit aan 'Claudius Puteanus' (Claude Dupuy, † 1594) toebehoorde.

9 Het handschrift *Vaticanus* 193, *Vaticanus* 194 of *Vaticanus Urbin.* 64. *CC* 16, 12 geeft ὀνοκοίτης (ezelsjong).

auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans et togatus. Risimus et nomen et formam.' Fr. Zephyrus, qui primus Apologetici interpretationem[10] tentavit rudi saeculo, de homine mercenario gladiatore noxio accipit, qui sua noxa ad bestias damnandus, cum illas a sui corporis pastu vel corporis robore vel iniquitate iudicum defraudaret, velut gloriosus miles[11] tabulam proposuerat in qua quod esset monstrum depictum Christum diceret. Pamelius, hoc Catone contentus solam ononychitis vocem ut vulgo concepta legitur tueri voluit, reiectis Vaticani et Puteani librorum variis lectionibus.[12] Junius ad meridianos refert, 'qui mercede', inquit, 'in frustrandis bestiis, id est deludendis aut debellandis et trucidandis occupantur'.[13] Idemque paulo ante[14] dixerat suavius, 'meridianos dici gladiatores mercenarios, qui sub meridiem pugnabant, ut prandium quod sibi deerat scelere gladiatorio compararent'.[15] Unde istud hauserit nescio, sed si Senecam consuluisset,[16] poterat hac divinatione abstinere.

Optime Des. Heraldus[17] locum obscurum confessus est, neque fortasse, inquit, satis sanum. 'Quorsum enim', ait 'noxius? Quid sibi vult mercenarius noxius?' Sed cum τὸ noxius glossema[18] putat et de Psyllis et Marsis[19] circulatoribus loqui Tertullianum credit, qui bestias sive serpentes populo innocenter attrectandos praeberent, nec is longius meo iudicio a Tertulliani mente aberravit quam Junius, quem notat, qui dum meridianorum crudelitatem, quam ante exagitaverat Septimius,[20] huc referri posse opinatus est, non in alio saltem genere quaesiit loci explicationem quam in ea ipsa re de qua agere Tertullianum, hoc est de spectaculorum editione, dubitari non posset. Miror tamen tantos viros adeo hic caecutisse, ut ex illorum qualicumque interpretatione nihil sani et quod ad rem vel sensum authoris faciat haurire queas. Quod non eo animo a me dici optime intelligis, mi Groti, ut eorum laboribus et diligentiae obtrectem aut invideam. Non enim is sum qui soleam spiritus mihi sumere et arrogantiam, satis quippe propriae imperitiae conscius. Neminem sane literatorum sua laude fraudatum vellem, vel ubi labi illorum aliquem contingeret. Novi etiam vada eiusmodi privatorum periculo, bono publico tentari, hisque erroribus lumen aliquod accendi, quo viam commodius munire valeant qui sequuntur.

10 Voor het eerst uitgegeven in Tertullianus, *Opera omnia* (ed. Sigismundus Gelenius, Bazel 1562), p. 794-898, als *Commentarius Francisci Zephyri in Apologeticum*. Francesco Zefiro gaf aanleiding tot discussie door de passage te betrekken op (gladiatoren)spelen; het hierna volgende brieffragment 'de homine mercenario gladiatore noxio ... depictum Christum' is een bijna letterlijke aanhaling uit Zefiro's commentaar (*ibidem*, p. 842-843).
11 'Miles gloriosus', titel van een komedie van Plautus (ca. 250-184 v. Chr.).
12 Jacobus Pamelius, editor van Tertullianus' *Opera quae hactenus reperiri potuerunt omnia*, Parijs 1584, p. 55 en 117. Pamelius nam het commentaar van Zefiro over. Voor de uitdrukking 'hoc Catone contentus' zie Suetonius, *Augustus* 87, 1.
13 Franciscus Junius, 'Castigationes et notae in Apologeticum', in: Tertullianus, *Opera omnia*, Franeker 1597, p. 35-36.
14 *Ibidem*, p. 34 (in een toelichting op *Apologeticum* 15, 5).
15 De 'meridiani' worden genoemd in Suetonius, *Claudius* 34, 2. Junius verwijst behalve naar Suetonius ook naar Justus Lipsius, *Saturnalium sermonum libri duo, qui de gladiatoribus*, liber 2, caput 15 (Antwerpen 1604, p. 96-97).
16 In de *Epistulae morales* 7, 3, 3 gaat Seneca Minor in op het 'meridianum spectaculum', een wreed gladiatorenspel dat 's middags plaatsvond.
17 Tertullianus, *Apologeticus. Desiderius Heraldus ex antiquis libris emendavit, commentario libro illustravit* ..., Parijs 1613, p. 89.
18 'glossema', een vreemd woord dat uitleg behoeft.
19 De Psylli, een volk aan de Grote Syrte in Noord-Afrika, en de Marsi, een volk in Midden-Italië, stonden bekend als slangenbezweerders.
20 Septimius Severus, keizer van 193-211.

Depravatum autem locum ut credam non sane Oedipo[21] opus, ita manifeste mendosa lectio se prodit; quam si levi aliqua mutatione sanemus, ducta ex vestigio litterarum et alterius loci collatione coniectura, forsan aliquid inde confici poterit. Certe tutior et aliquatenus modestior is [modus] videtur veteres scriptores emendandi, quam singula quae

21 Oedipus loste het raadsel van de sfinx op en werd koning van Thebe.

non placent audacter expungere, quidvis pro libitu rescribere et probationis loco propriam auctoritatem solamque divinationem adferre. Eum ergo locum[22] emendatum sic lego: ‘Ex quo quidam in frustrandis bestiis munerarius noxii picturam proposuit.’ Ut sit sensus, Carthagine munerarium aliquem in spectaculorum editione noxii picturam proposuisse, hoc est, non nocentem et damnatum hominem, sed hominis effigiem induxisse: pilam - ut in eo genere dicebatur - quae bestias eam adorientes ementita figura frustraretur et eluderet. Sic pro carne humana quam ferae adpetebant, vimen, tomentum, stramen vel quid simile quo construi et inferciri eiusmodi pilae solerent, exhibita sunt et caedis loco spectata factitii hominis laceratio, qui Deum christianorum ridiculo modo expresserat. Nam in capite asinino quid intellexerit impius ille, satis ex Tacito[23] patet, qui cum id iudaeis obiectum narret, mirum non est si christiani, primis temporibus iudaei ab ethnicis dicti, eodem calumniarum genere similibusque pene mendaciis peterentur. Libri gestatio sacrarum scripturarum apud christianos assiduam lectionem et ubique praedicatam auctoritatem denotare videtur, eodem modo quo Juvenalis arcanum Mosis volumen traducit.[24] At cur toga, quae vestis proprie Romana, non iudaica, ne Graecanica quidem, apposita sit non video.

Iam munerarii vocem fuisse illo saeculo usitatissimam ex quo Augustus eam primus Fabio auctore[25] usurpavit, notius est quam ut probandum sit. Unicum tamen afferam Senecae patris testimonium,[26] quod huic Tertullianeo illustrando aliquid faciat: ‘Quod munerarii solent facere ad expectationem populi detinendam, ut sit quod populum et delectet et revocet, hoc ego facio semel.’ Muneratorem dixit Florus[27] ubi de Spartaco, quem pristinum dedecus obliteraturum sperasse ait, si captivos in ducum suorum obsequiis committendo ‘sic ex gladiatore munerator fieret.’ Ubi tamen nuperus quidam interpres nostra lingua disertus liberalem et munificum alienissimo sensu vertere non dubitavit.[28] Ludit hic ergo suo more Tertullianus spectaculorum istum editorem, qui deridendos christianos proposuerat, quasi parum sui nominis officio respondisset. Munerarii quippe esse bestias pascere, non figmentis frustrari; noxiorum poenam sub aliquo argumento exhibere, non sola pictura et stramentitiis pilis noxios fingendo frigido prorsus ludo - ut erant tempora - spectantium oculos detinere. ‘In frustrandis bestiis munerarius’, egregius scilicet munerarius, inquit, noxii tantum picturam proposuit, cum potius in more esset editoribus si splendidi, elegantes planeque munifici esse velent et ne caedes et homicidia mera spectarentur. Quod de meridianis queritur Seneca epistola VII[29] sceleratorum poenas quodam fabulae apparatu velare, idem Tertullianus Apologetico capite XV:[30] ‘Religiosiores estis in cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum proinde saltant dii vestri, argumenta et historias noxiis ministrantes, nisi quod et ipsos deos

22 De ‘mercenarius noxius’ in *Apologeticum* 16, 12.
23 Vgl. *Apologeticum* 16, 1-5, met een verwijzing naar Tacitus, *Historiae* 5, 3-4, waar van de Joden gezegd wordt dat ze de beeltenis van een ezel hadden opgericht.
24 Juvenalis, *Saturae* 14, 102.
25 Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio oratoria* 8, 3, 34.
26 Seneca Maior, *Controversiae* 4, 1 (224 M).
27 In de tekst staat ‘Filorus’. Bedoeld is een passage in L. Annaeus Florus, *Epitome* 2, 8, 9: ‘... quasi plane expiaturus omne praeteritum dedecus, si de gladiatore munerarius fuisset’.
28 Naar alle waarschijnlijkheid doelt de briefschrijver op Nicolas Coëffeteau, die in 1615 een Florus-vertaling publiceerde (herdrukt in 1623, 1626, 1627 en 1636). In N. Coëffeteau, *Histoire romaine ... avec l'Epitome de L. Florus* ..., Parijs 1636, p. 92, luidt de vertaling van de passage als volgt: ‘... comme voulant effacer toute l'infamie passée, en ne se monstrant plus gladiateur, mais en recompensant ceux qui luy donnoient ce plaisir.’
29 In Seneca's *Epistulae morales* 7 is deze passage niet terug te vinden.
30 *Apologeticum* 15, 4-5.

vestros saepe noxii induant. Vidimus aliquando castratum Atyn, illum deum ex Pessinunte, et qui vivus ardebat, Herculem induerat'. Sic de Laureoli poena Martialis:

Nuda Caledonio sic pectora praebuit urso.
Non falsa pendens in cruce Laureolus;
vicerat antiquae sceleratus crimina famae.[31]

Idemque de Orphei laniatione in amphitheatro exhibita:

Ipse sed ingrato iacuit laceratus ab urso.
Haec tamen ut res est facta, ita ficta alia est.[32]

Et quemadmodum Domitianum laudat Martialis, quod in poena nocentium scenae speciem arena praebuerit,[33] hic contra Tertullianus editorem arguit, qui atrocitate arenae ut ipse alibi loquitur in theatrum versa bestias sola noxii pictura paverit. Ut vero coniecturam firmem plenius, munerarii vocem minus a descriptore non satis sane antiquario intellectam aut male lectam in τὸ mercenarius degenerasse, ex ductu et similitudine litterarum syllabarumque numero suspicari non difficile est. Sed ut ita Tertullianum scripsisse crederem, fecit insignis eiusdem auctoris in hoc ipso libro locus capite XLIV: 'De vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic christianus, nisi plane tantum christianus, aut si et aliud, iam non christianus.'[34] 'Item illi qui munere in arena noxiorum sanguinem recentem de iugulo decurrentem exceptum avida siti comitiali morbo medentes sumpserunt.'[35]

Locus alter quem medicandum sumpsimus, extat eiusdem Apologetici capite XLVIII.[36] 'Age iam, si qui philosophus affirmet, ut ait Laberius de sententia Pythagorae, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, etc. Nonne consensum movebit, etc. At enim christianus si de homine hominem ipsumque de Caio Caium reducem repromittat, lapidibus magis ne[c] saltem cestibus a populo exigetur. Si quaecumque ratio praeest animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eamdem substantiam redeant, cum hoc sit restitui: id esse quod fuerat?'

Praeclare omnino fecit Junius quod variarum lectionum silvam ex Fulvii Ursini codice iam peractae editioni suae adiecerit.[37] Nam ex optimo codice descriptae sunt et veram fere ubique Tertulliani mentem aperiunt. Hic certe reponenda docent quae vulgo leguntur decurtata:[38] 'Si de homine hominem ipsumque de Caio Caium reducem repromittat, statim illic vesica quaeritur et lapidibus magis nec saltem copiis a populo exigetur. Quasi non, quaecumque ratio praeest - lego praeeat - animarum humanarum in corpora reciprocandarum - lego iterum recipiendarum -, ipsa exigat illas in eadem corpora revocari, quia hoc sit revocari: id esse quod fuerant.' Sic planius leguntur haec pura puta Tertullianica et expositione tantum indigent. Paulo ante Tertullianus dixerat christianorum dogma ab ethnicis irrideri. 'Itaque', inquit,[39]

31 Martialis, *De spectaculis* 9 (7), 3-4 en 10.
32 Vgl. Martialis, *De spectaculis* 24 (21), 7-8.
33 Deze plaats in Martialis is moeilijk te preciseren; vgl. *De spectaculis* 24 (21), 1-8, en *Epigrammata* 8, 80, 1-8.
34 *Apologeticum* 44, 3-4.
35 *Apologeticum* 9, 10-11.
36 *Apologeticum* 48, 1-2.
37 Deze *Lectiones variae* zijn opgenomen achter Junius' *Castigationes* (in: Tertullianus, *Opera omnia*, Franeker 1597), maar uit de inleidende brief blijkt dat ze niet ontleend zijn aan de *Codex Fulvii Ursini*, waarin het *Apologeticum* ontbreekt (zie *CC* I-1, Tabula II), maar aan de *Codex Fuldensis*. Wellicht verwart Bignon Junius met Joannes Wo(u)wer, die een studie *Ad ... Tertulliani opera emendationes epidicticae ex schedulis Fulvii Ursini* (Frankfort 1603) had gepubliceerd.
38 *Apologeticum* 48, 1-2.
39 *Apologeticum* 47, 12.

‘et ridemur Deum praedicantes iudicaturum; sic enim et poeta et philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quae est ignis arcani subterraneus ad poenam thesaurus, proinde de-

cachinnamur.' Nunc addit: 'Si Pythagoreus aliquis μετεμψύχωσιν doceat, cum assensu audietur. At christianus si resurrectionis fidem praedicet, statim vesica quaeritur, hoc est irridetur ab omnibus, et in illius contumeliam vesica super caput eius displodenda quaeritur; lapidibus denique caput eius petet fugabitque populus, nec furenti illi satis erit intra verba peccare.' Tangit hunc morem Seneca Naturalibus quaestionibus libro II capite XXVII:[40] 'Aliud genus est quod crepitum magis dixerim quam sonum, qualem audire solemus cum super caput alicuius dirupta vesica est.' Unde Sidonius libro II[I] epistola XIII parasitum, quod videlicet has contumelias ventris causa pateretur, 'vesicarum ruptorem et ferularum fractorem' vocat.[41]

Sed quae sequuntur difficiliora sunt, neque fortasse omnino sana: 'Lapidibus magis, nec saltem caedibus a populo exigetur'. Pessime sic in vulgatis: 'caedibus', quasi morte affici minus sit quam lapidibus peti, cum hae particulae, 'nec saltem', manifeste minuant quae praecedunt. Item 'caedibus' pluralis locutio non convenit cum singulari dictione 'christianus', de quo agitur. Fulvii Ursini codex, teste Junio,[42] habuit: 'lapidibus magis nec saltem copiis a populo exigetur.' Itaque divinabam legendum 'cachinnis' ex supra allato Tertulliani loco.[43] Tentabam praeterea num 'cottabis' legi posset, cum is sit convivialis lusus species, ubi sonus editur testibus Athenaeo[44] et Polluce[45] ideoque vesicae ruptae aut rumpendae poterat convenire; ut interim omittam hanc etiam vocem indistincte pro ludo alicubi ab Euripide[46] usurpatam. Simplicius quoque 'contumeliis' id sensu postulante rescribi poterat. Denique plura eiusmodi satis probabiliter fingi certe vulgata lectione meliora; in vetusti codicis eiusdemque optimi scriptura, dum adeo iuvamur ex ea, aliquid immutare religio esset.

Et quia apud amicum audacius aliquid tentare licet, cum de sensu et mente auctoris constet, dicerem omnino 'copiis' retinendum et ita vere scriptum fuisse ab ipso Tertulliano mihi facile persuadeo. Extat enim ea vox Graeca quamvis alio sensu, sed unde illius origo sit in Novo Testamento, ut Matthaeus VI et Joannis IV,[47] et apud alios saepe etiam occurrit. Et ut a labore et fatigatione corporis facetiarum et salium amari lusus, fatigationes dictae, quod audientibus illa sint onerosa et ingrata, χαλεπὸν ἀκρόαμα καὶ φορτικὸν - unde et Pythagoras dicitur abstinuisse σκωμμάτων καὶ διηγημάτων φορτικῶν -,[48] cur non itidem dici possit ipsam vocem Graecam 'copiae' in eam quoque significationem translatam et in Africa alibique, etiam in partibus occidentis, Tertulliani aevo usurpatam, ut copiae dicerentur quasi sannae et fatigationes? Quamquam et ipse Tertullianus Graecis passim phrasibus et peregrinis vocibus loqui solet et fortasse novis etiam locutionibus uti non dubitat, sic 'copiatae' postea dicti qui in ecclesia humandis cadaveribus darent operam, longe quidem alio sensu, sed ab eadem origine 'recenti usu', ut dicitur a Constantio imperatore in l[ege] XV[I], C. Theod. de Episcopis et Clericis,[49] sane fatigationes pro

40 Seneca Minor, *Naturales quaestiones* 2, 27, 3.
41 Sidonius Apollinaris, *Epistolae* 3, 13, 80 (*PL* 58, kol. 505).
42 Junius, *Lectiones variae* (*supra*, n. 37), p. 16.
43 Zie *supra*, n. 39 (*Apologeticum* 47, 12).
44 Athenaeus, *Deipnosophistae* I 28 b, II 54 e, etc.
45 Julius Pollux, *Onomasticon* 6, 109-111 (ed. G. Dindorfius, Leizig 1824, p. 32-33).
46 Euripides, *Fragmenta* 562 en 631 (ed. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig ^{2}1889, p. 537 en 557).
47 *Mattheus* 6: 28 en *Johannes* 4: 38. Het Griekse woord κοπιάω betekent 'zich inspannen', 'moe worden'.
48 Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 8, 20.
49 *Codex Theodosianus* 16, 2, 15, 1 (Th. Mommsen en P.M. Meyer, *Theodosiani libri XVI...*, dl. I-2, Berlijn 1954, p. 840): 'Clerici vero vel hi, quos copiatas recens usus instituit nuncupari ...'.

salibus dici notissimum est. Severus Sulpitius Dialogo I:[50] ‘Tum ille sicut est verecundissimus aliquantulum erubescens dum fatigationem meam accepit, Facis, inquit, Sulpiti, tuo more, qui nullam occasionem si qua tibi porrecta fuerit omittis, quin nos edacitatis fatiges.’ Caeterum eius quod Tertullianus dixit resurrectionis dogma ab ethnicis irrideri et

50 Sulpicius Severus, *Dialogi* 1, 4 (*PL* 20, kol. 187 A-B).

cachinnis excipi, insigne extat in Apostolica etiam historia exemplum, Actis XVII, 32 de Pauli apud Athenienses praedicatione, ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.[51]

Tertius locus legitur Apologetici capite IX:[52] 'In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua praetereunte misericordia extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis.' Num hoc, ut credo, voluit Tertullianus exponi, ab ethnicis liberos suscipiendos ab aliquo transeunte, abdicatis melioribus verisque parentibus; sed potius hoc tantum exponi, liberos suscipiendos ab aliis, quod iurisconsulti nostri dicunt, alienae misericordiae exponi quam ipsi non habent. Itaque sic lego: 'In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua praetereunte misericordia'; quod sequitur, 'extranea', expungo. Abundat enim et videtur irrepsisse ex eo quod qui ignorarunt elegantiam horum verborum 'ab aliqua praetereunte misericordia'. Ex 'misericordia' fecerunt 'matre extranea', ut in Rhenani[53] et aliorum editionibus videre est. Sed ubi τὸ 'misericordia' ex fide veterum librorum repositum est,[54] τὸ 'extranea' mansit supervacue. Esset enim inelegans omnino pleonasmus, a Tertulliani stylo alienissimus. 'Vel adoptandos melioribus, a parentibus mancipatos'. Sic enim distinguo et emendo mutata una literula, addita altera. Alioqui meo iudicio sensus non constat locusque ita conceptus non vulgatam - ut quidem existimo - exhibet elegantiam. Est enim lepida ethnicorum insectatio, qui, saevum hunc et inhumanum liberos exponendi morem praetextu inopiae excusare soliti, meliores infantibus expositis sic saepe parentes contingere dicebant. Hos igitur Tertullianus non Italico, sed potius Africano aceto perfundit, dum eleganter innuit liberorum expositionem non iam crimen dici posse - ita pessimus mos invaluerat -, sed in adoptionis modum frequentari, cum sic verus pater ius patriae potestatis amittere videretur et meliori, hoc est educatori, quodammodo in adoptionem dare. Quae sane frequentior fuit olim adoptionum causa, ut sic liberis pauperiores consulerent. Unde apparet Tertullianum, iuris Romani peritissimum quique alias saepe petitis e iure verbis uti libenter solet, ad ius moremque sui temporis allusisse et mancipationis vocabulo usum, quia sic solemnis adoptio apud praetorem caeterosque magistratus celebrabatur, apud quos lege agi poterat; nec enim patria potestas nisi trina mancipatione tollebatur, ut ex Halicarnassaeo,[55] praeter nostri iuris auctores, notissimum est. Gellius libro 5, capite XIX:[56] 'Adoptantur cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur'. Parentes etiam qui exponerent ius patriae potestatis tantisper amittere ex lege II Cod. de infantibus expositis[57] et Quintiliano colligitur: sic enim iste Declamatione CCLXXVIII:[58] 'Vis scire quam pater non fueris? Recipere illum nisi solutis alimentis non potuisti. Lex tibi dicit: Alienus est, et tibi ut pater esse incipias emendus.'

Sed me iam nimis diu tua humanitate abusum video, qui levia haec neque satis tanto iudice digna tamen scribere tibique offerre ausus sim. Rogo te ergo, virorum amicissime, ut oblectamentum otii nostri, quod per valetudinem rectius ponere non licuit, benigne, ut soles omnia, interpreteris. Et si haec ut aegri somnia tandem rideas - quid enim aliud nugae eiusmodi dici possunt -, per me sane licet dum meliora

51 *Handelingen* 17: 32.
52 *Apologeticum* 9, 17.
53 Zie Tertullianus, *Apologeticum*, ed. B. Rhenanus (Venetië 1515), p. 11^{v}.
54 Junius baseert zijn lezing 'misericordia' op de *Codex Fuldensis* (zie *supra*, n. 37).
55 Dionysius van Halicarnassus, *Antiquitates Romanae* 2, 27. Vgl. *Fontes iuris Romani antiqui* I, *Leges et negotia*, ed. O. Gradenwitz, Tübingen 1909, p. 22.
56 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 5, 19, 3.
57 *Codex Iustinianus* 8, 51, 2.
58 Quintilianus, *Declamationes minores* 278, 7.

doceas tenebrisque nostris lucem tuam affundas. Vale, XVII Kalendis Decembris 1630.

1636A. 1631 mei 16. Aan [J.] Camerarius.[1]

Implevit hic aulam gaudio rumor primum, mox certiores nuncii de Francofurto ad Viadrum a sapientissimo fortissimoque regum vi capto.[2] Simul animo praesumpta spes de Landsberga,[3] ac maiora inde sive in Silesiam verti sive Magdeburgo consulere placeat.[4] Non scriberem nisi certo cognossem magnam hinc Viennae consternationem natam animorum et mutationem consiliorum.[5] Lababat iam pax Italica qualis a Galeasso signata erat, animose Mantuam et quae Rhaetos fraenant castella quatuor auri millionibus licitante Hispano. Occlusit aures ad haec consilia ille a Viadro fragor statimque missi ad Galeassum qui imperarent impleri conventa et Mantuam reddi.[6]

In tanta rerum externarum res Gallicas non leviter contingentium felicitate illud dolendum est quod mala non civilia quam domestica regem fatigant[7] eiusque animum in ipsam curiam parlamenti Parisiensem, antiqui moris invictam hactenus custodem, ita incendunt ut iussis ad se in Luparam[8] venire praesidibus ac senatoribus, ipse manu sciderit quod actis inscriptum erat de dictis sententiis, ne edictum contra eos qui fratri regis adsunt ante exactiorem inquisitionem probaretur; aliudque sui consistorii decretum ad promulgationem illius edicti pertinens in locum substitui iussit, interdicto etiam, ne in posterum curia parlamenti rebus regni publicis se immisceret. Hoc amplius, ex praesidibus duobus, unum e senatoribus, qui fortius ceteris sententias nuper, cum de illa re deliberaretur, dixerant, in remotas regni partes relegavit, quo exemplo omnes qui eius con-

1 Hs. Stockholm, UB, Kungl. Vetenskapsakad. Bibliotek, Bergianska Brefsaml. 9, p. 18-19, copie. Een adressering ontbreekt, evenals de naam van de afzender; vgl. de notitie onderaan. De copie volgt op andere copieën van brieven van Grotius, o.a. nos. 6239 en 6314 (dl. XIV) en no. 1598 (dl. IV). Joachim Camerarius (1603-1687), zoon van Grotius' latere collega Ludwig Camerarius (1573-1651), was page en secretaris van de Zweedse koning Gustaaf II Adolf (Schutte, *Repertorium* II, p. 490; *NDB* III, p. 105, en *Oxenst. Skrifter* I-7, p. 112). Grotius wisselde in deze periode brieven met Joachim; de correspondentie met de vader, van 1623 tot 1641 vertegenwoordiger van Zweden in de Republiek, nam vermoedelijk eerst een aanvang toen Grotius zich als Zweeds ambassadeur te Parijs had gevestigd; vgl. no. 1997 (dl.V).

2 Op 13 april 1631 werd Frankfort aan de Oder door de troepen van Gustaaf II Adolf ingenomen.

3 Landsberg (Gorzów Wielkopolski), stad aan de Warthe ten noordoosten van Frankfort aan de Oder.

4 Maagdenburg viel op 20 mei 1631 voor de troepen van de keizerlijke legeraanvoerder Johan T'Serclaes, graaf van Tilly; door brand en plunderingen werd de stad volledig verwoest (B. Schwineköper, *Provinz Sachsen Anhalt. Handbuch der historischen Stätten Deutschlands* XI, Stuttgart 1975, p. 288-316, hier p. 306-308).

5 Omdat de opmars van de Zweedse legers voor Bohemen een grote dreiging inhield, liet keizer Ferdinand II haastig troepen lichten (*Doc. Boh.* V, p. 39 no. 58).

6 Namens de keizer onderhandelde legeraanvoerder Matthias, graaf Gallas ('Galeassus') (1584-1647), op basis van een te Regensburg overeengekomen wapenstilstand, dd. 13 oktober 1630 (Dumont, *Corps Dipl.* V-2, p. 615-618), over een vrede die een einde moest maken aan de Mantuaanse successieoorlog (1628-1631). De Vrede van Cherasco (Dumont, *Corps Dipl.* VI-1, p. 9-18), dd. 6 april 1631, zou in de komende periode door de betrokken partijen geratificeerd worden. Zie nos. 1558, 1581, 1614 en 1625 (dl. IV); Vogel-Fechter, *Eidgen. Abschiede* V 2 2, p. 2139-2142; Rott, *Hist. représ. dipl.* IV-1, p. 504-514, en R.A. Stradling, *Spain's struggle for Europe, 1598-1668*, Londen, Rio Grande 1994, p. 51-120.

7 De koningin-moeder Maria de' Medici, fel gekant tegen Richelieu's overheersende positie aan het Franse hof, werd sinds februari 1631 te Compiègne gevangen gehouden. Kort daarvoor, op 30 januari 1631, had Gaston van Orléans, eerste troonopvolger zolang als Lodewijk XIII nog kinderloos was, het hof verlaten uit protest tegen het door Richelieu gevoerde politieke beleid. Op 30 maart 1631 vaardigde Lodewijk XIII een declaratie uit waarin hij de personen 'qui étoient sorties du royaume en même temps que le duc d'Orléans' vanwege majesteitsschennis veroordeelde.

8 Het Louvre.

sessus sunt quaeruntur interfectam pro iure et vero loquendi libertatem. Aula vero in eo salutem regni collocat, si ratio nonnisi uni reddatur.[9]
D[ie] 16 Maii 1631.

Bovenaan de copie staat: Ex copia prima. XVI Maii 1631.
En onderaan: Camerarii propria manu haec sunt exscripta, ut et in dorso annotatum: Extract aus monsieur 75.37.64.81.52.53. schraiben 683.3708. aus Paris vom 16. Maii anno 1631.

1666. 1631 augustus 7. Aan W. de Groot.[1]

... Res, de qua scribis, an serio agatur nescio nec quicquam eius ad me pervenit ...[2]

9 Het parlement van Parijs maakte in twee 'déliberations', dd. 24 en 26 april, duidelijk dat het de koninklijke declaratie van 30 maart (*supra*, n. 7) niet wilde registreren, omdat de stemmen staakten. Op 13 mei 1631 ontbood Lodewijk XIII het parlement in het Louvre. Tijdens een plechtige zitting scheurde hij de akte van 26 april uit het register en verving die door een arrest dat de declaratie van 30 maart bekrachtigde. De volgende dag kregen de 'présidents aux Enquêtes' Jean-Jacques Barillon en Pierre Gayan(t), evenals de raadsheer (Jean of Elie) Laîné opdracht Parijs te verlaten. Vgl. *Mémoires d'Omer Talon*, p. 31: 'M. le duc d'Orléans s'étant retiré de la sorte le dernier janvier 1631, M. le cardinal de Richelieu voulut faire déclarer criminels de lèse-majesté ceux qui lui avoient donné ce conseil; mais l'affaire ayant été partagée en opinions, le roi s'offensa infiniment de cet arrêt de partage; et après avoir maltraité le parlement sur ce sujet, il chassa trois des officiers, deux présidens des enquêtes, et l'un des conseillers ...'. Zie voorts P. Grillon, *Les Papiers de Richelieu* VI, no. 254, p. 292-293, en A. Champollion-Figeac, *Mémoires de Mathieu Molé* II, p. 49-53.

1 No. 1666 (dl. IV). In de bijlage een brief van W. de Groot aan J. de Wicquefort, dd. 25 juli 1631.

2 Vermoedelijk doelde Grotius in de hier aangehaalde passage op besprekingen over een Zweedse dienstbetrekking. Het overleg liep grote vertraging op, waardoor Grotius eerst in juli 1634 de Staten van Holland en Frederik Hendrik kon berichten dat hij een nieuwe functie had geaccepteerd (C. van Vollenhoven, 'Sophompaneas', in: *Mr. C. van Vollenhoven's verspreide geschriften* I (Haarlem, 's-Gravenhage 1934), p. 231-286, hier p. 249-251 en 254-255).

Bijlage:

Willem de Groot aan Joachim de Wicquefort, 25 juli 1631[3]

Guilielmus Grotius Joachimo a Wickevoort s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Infinitas tibi, vir clarissime, debeo gratias pro eo quem in fratrem meum testaris affectu, praesertim hoc tempore quo afflictos miseriae suae non relinquere imprudentis, amicitiam vero cum iis sociare qui cum adversa fortuna luctantur, etiam amentis esse, iudicatur. Tu longe aliter animatus, nam et homini non sua culpa exuli fidum te praestas amicum et unde alii refugiendi sumerent praetextum, etiam bene merendi captas occasionem.

3 Bijlage: hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., collectie aanwinsten, inv. no. 674 (aanw. 1894 34 X), brief van Willem de Groot aan Joachim de Wicquefort, 25 juli 1631, eigenh. oorspr. Joachim de Wicquefort (1596-1670) was koopman en bankier te Amsterdam (C.M. Schulten, 'Joachim de Wicquefort et Jean Tileman Stella. Fragment d'une correspondance (1639)', in: *Lias* 1 (1974), p. 129-155; Schutte, *Repertorium* II, p. 235).

Rem ipsam quod attinet hoc habe, me de negotio, cuius in hisce domini Salvii[4] - quas remitto - litteris[5] mentio fit, cum fratria, quae hic est,[6] egisse, porro etiam ad fratrem per proximum nuntium scripturum.[7] Ait illa nunquam ullas serenissimi Sueciae regis aut ministrorum ipsius nomine fratri oblatas conditiones. Scripsit aliquando ad me ea de re Narsius,[8] regis historiographus, cui et ego rescripsi, sed postea nihil reposuit.[9] Nunc ut aliquas aut frater aut nos maximo regi, de cuius voluntate certi non sumus, praescribamus conditiones, crede mihi, vir clarissime, pudoris non est nostri. Illud te et per te - si placet - dominum Salvium scire velim, fratrem excellentes regis virtutes, rarum hoc aevo decus, semper tanti fecisse, ut non dubitem si serenissimus rex vel per Oxensternium - qui iam illic est -[10] vel per alium quempiam suo nomine cum fratre agi faciat de obeundo legati in Galiis ordinarii vel etiam deputati perpetui - quem agentem vocamus - munere, cum eo congiario quo illic commode et ex dignitate vivi possit, facile cum ipso posse conveniri. Illud addam, fratrem iam in hoc esse, ut brevi certi aliquid de tota vitae suae ratione constituat, offerri enim aliunde luculentas sane conditiones atque ideo curandum, ut siquid inde honoris affulgeat, propediem ipse intelligat, ne actum agamus.[11] Haec ego non scriberem, nisi et tuum in nos amorem perspectum haberem et tuae fiderem prudentiae. Nunc sicut fratris operam non vendito neque mandatum ab eo habeo, ita quaerenti quomodo se res habeat et quid ego facturum eum putem, sincere respondeo.

Tu pro prolixa tua humanitate omnia haec boni consule et siquid est in quo tenuitas nostr(a) tibi possit esse usui, audacter vicissim impera, faxo, haud indignos tua amicitia reperias quos studiorum communione antea tibi coniunctos, nunc etiam spontan(ea) beneficiorum collatione devinxisti. Vale.

Hagae Comitis, XXV Iulii 1631.

Adres: Eerentfesten, wijsen, welgeleerden, discreten heere Jochum van Wickevoort, tot Amsterdam. Port.

4 De Zweedse diplomaat Johan Adler Salvius (1590-1652). Hij was in Denemarken en de noordelijke Duitse landen actief. Op 17 september 1631 volgde zijn benoeming tot ordinaris resident in Hamburg (*SBL* I, p. 143-156).

5 Deze brief van Salvius, die vermoedelijk aan Wicquefort gericht was, is niet teruggevonden.

6 Maria van Reigersberch verbleef in Holland, waar zij de autoriteiten polste over een terugkeer van Grotius naar het vaderland (no. 1656 (dl. IV)).

7 Uit deze periode zijn er geen brieven van Willem de Groot aan zijn broer overgeleverd.

8 De remonstrant Johannes van Naars(s)en (Narsius) (1580-1637) was achtereenvolgens predikant te Grave en Zaltbommel. In 1618 nam hij ontslag en ging in Caen geneeskunde studeren. Sinds 1625 was hij lijfarts, hofdichter en geschiedschrijver van Gustaaf II Adolf en in die hoedanigheid betrokken bij het overleg over een intrede van Grotius in Zweedse dienst. Vgl. no. 1063 (dl. III); P.C. Molhuysen, ‘Twee brieven uit de correspondentie van Hugo Grotius’, in: *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde* 73, serie B, no. 3, Amsterdam 1932, p. 29-40; en *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* I, p. 204-205.

9 Er is één brief van Narsius aan Willem de Groot overgeleverd, maar deze brief, dd. 14 juli 1623, is van vóór Narsius' intrede in Zweedse dienst (Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. Hugo de Groot, aanw. 1911, XXIII, no. 33).

10 Bengt Bengtsson Oxenstierna (1591-1643), bijgenaamd Resare-Bengt, een neef van de Zweedse rijkskanselier Axel Oxenstierna (1583-1654) (*SBL* XXVIII, p. 476) en in de jaren 1631-1632 extraordinaris ambassadeur van Zweden in Frankrijk en de Republiek. Op 7 augustus 1631 berichtte Grotius dat hij zich niet aan deze Oxenstierna wilde opdringen (no. 1666 (dl. IV)).

11 Vgl. Otto, *Die Sprichwörter*, p. 9.

1729A. 1632 januari 14. Aan N.N.[1]

Dit waren de innerlijke inzichten die De Groot van het tekenen en inleveren des voorgaenden verzoekschrifts terughielden,[2] houdende zich zoo vreemt en afkeerig van eenig verzoek te doen, 'tgeen naer eenige lafhartigheit ofte schultbekenning scheen te smaken, dat hij zich bij iemant die hem een conditionele schultbekenning zocht aen te raden, liet ontvallen [*Uit een brief van De Groot van den 14 Jan.*]

dat hij geen pardon, noch half noch vierdepart noch achtste part en begeerde, maer wel vergeven wilde dengenen die hem misdaen hadden.

1733A. 1632 januari 22. Aan N. van Reigersberch.[1]

[*Uit een brief van De Groot aen N. Reigersb. van den 22 Jan. 1632* over de vergadering van de Staten van Holland:] *Wijders wert in deze vergadering van sommige particuliere leden bitterlijk tegens De Groot uitgevaren; ... riep men:*

Hij was degeen ... die landt en kerk beroert, die in zijn laetstgedrukte Apologie[2] de tegenwoordige regering voor onwettelijk uitgescholden en door die en meer andre zaken zich aen hoogste machtschennis hebbende schuldig gemaekt en strafbaer aen lijf en goedt zijnde verklaert, zich stoutelijk onderwonden had op zijn eigene ban en boete,[3] zonder voorgaende bewilliging der heeren Staten of eenig verzoek aen hun te doen, in 't land te komen.

D'afgezondene van zekere stadt, wier naem ik hier verzwijge, zeide volmondig uit

dat de Duinkerkers zooveel schade niet in zee deeden als Grotius in 't land zou doen.

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 436.
2 In brieven aan Johannes Wtenbogaert van 8 (9) januari, 14 januari en 7 februari 1632 legde Grotius uit waarom hij ervan afzag het verzoekschrift te ondertekenen dat Wtenbogaert voor hem had opgesteld. Zie Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 435-436 en nos. 1724, 1728, 1740 en bijlage 2 (dl.V). Vgl. nos. 1734 (dl.V) en 1748A.
1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 418.
2 *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt*, Hoorn 1622 en latere uitgaven (*BG* nos. 872-878).
3 ‘op eigen ban en boete’, op eigen verantwoording (*WNT* II, kol. 948).

1748A. 1632 maart 1. Aan J. Wtenbogaert.[1]

Mijnheer,

Mijn broeders rapport[2] is conform uE. schrijven. Ick blijve geresolveert liever ongelijck van anderen te lijden dan het mijselve aen te doen; 'twelck ick soude doen soo ick

1 Met bijlage (R.M. van Goens aan Chr. von Mechel, 10 september 1789) gedrukt in *Carl Robert Lessings Bücher- und Handschriftensammlung, herausgegeben von ... Gotthold Lessing* III, Berlijn 1916, p. 270-271. Beide autografen (Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Handschriftenabteilung) zijn tijdens de tweede wereldoorlog verloren gegaan. Enkele evidente transcriptiefouten zijn verbeterd: ‘geresolveert’ i.p.v. ‘geresolveer’; ‘'twelck ick soude doen’ i.p.v. ‘E welck ick soude doen’; ‘uit crachte van’ i.p.v. ‘int craehle van’; ‘huisvrouw’ i.p.v. ‘husvrouw’ en ‘haer’ i.p.v. ‘haar’.

2 ‘Mijn broeders rapport’ is niet teruggevonden. Vermoedelijk gaat het om een brief van ‘broeder’ Nicolaes van Reigersberch, die Grotius geadviseerd had de aanstaande vergadering van de Staten van Holland af te wachten en intussen met juridische adviezen de kost te verdienen; vgl. no. 1744 (dl.V), Grotius aan Maria van Reigersberch, 16 februari 1632. Wtenbogaerts hierna vermelde brief is eveneens onvindbaar.

eenig versoeck dede om in 't lant te mogen blijven, insonderheit nae de resolutie van mij te vangen uit crachte van het placcaet en sententie.[3] Alpheus[4] behoort een eerlick persoon, soo hooch verongelijckt en sijne getrouwe dienaer, sulcx niet te vergen. Dan in andere landen sijn oock princen die mij misschien soo clein niet achten en sullen, hoewel noit dienst van mij genoten hebbende. Wat dese luiden hier sullen dorven doen oft niet, Alpheus bij sijne tael persisterende, moet ick met het voortgaen van aenstaende Vergadering vernemen.[5]

Blijft, mijnheer, nevens uE. huisvrouw[6] ende goede bekenden den Heer bevolen, uE. dienaer,
H. de G.

Den 1 Maert 1632.

Neef en nicht[7] sijn thuisgecomen en doen haer gebiedenisse.

Adres: Mijnheer/mijnheer van Mede.[8]

3 Op 6 december 1631 besloten de Staten van Holland een arrestatiebevel tegen Grotius te laten uitgaan. In de lastbrief aan de plaatselijke autoriteiten (Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 419) werd verwezen naar Grotius' vonnis (18 mei 1619) en het plakkaat tegen de *Verantwoordingh* (24 november 1622).
4 ‘Alpheus’, een schuilnaam voor Frederik Hendrik.
5 De volgende zitting van de Staten van Holland duurde van 10 maart tot 7 april 1632.
6 Maria Petit Pas.
7 Vgl. no. 1744 (dl.V) en Brandt-Cattenb., *Leven* I, p. 425. Bedoeld is de koopman Joost Brasser, bij wie Grotius in Amsterdam zijn intrek had genomen. Brasser was in 1603 getrouwd met Margaretha van der Dussen, een dochter van Jacob Huygensz. van der Dussen (1552-1622). Zie voor de verwantschap met de familie De Groot no. 3382B, n. 7, 9 en 12.
8 ‘Mijnheer van Mede’, schuilnaam voor Wtenbogaert; vgl. no. 6257 (dl. XIV).

Bijlage:

Rijcklof Michaël van Goens aan Christian von Mechel, 10 september 1789[9]

Voici, mon cher ami, le billet autographe du grand Proteus, dont je vous ai parlé, avec une copie et une traduction literale. Je vous l'offre pour votre collection de reliques de grands hommes dans la supposition que vous en ferez autant de cas que j'en ai toujours fait. Il est curieux par son contenu et par le moment critique de la vie de ce grand homme, où il a eté écrit, autant que par le nom de guerre d'Alpheus, qui est probablement le prince Frederic-Henri d'Orange. D'ailleurs il n'a jamais eté publié, autant que je sache. Il devoit avoir pour moi un interêt tout particulier, m'etant trouvé à peu près dans le même cas que ce grand homme et dans le même païs, excepté qu'on n'est pas allé jusqu'à me bannir ou m'emprisonner. On s'est contenté de me reduire à me demettre de toutes mes charges et de m'empoisonner. D'ailleurs j'avois par dessus lui l'avantage de tenir par ma naissance à deux païs également,[10] dont les sentimens à mon égard etoient totalement oposés. Ainsi il ne m'a rien couté de renoncer sans retour à l'un pour me raprocher de l'autre. Je dois à votre païs le retablissement de ma santé. J'y laisse ce petit monument de ma reconnaissance. Je ne saurois mieux le confier qu'à un homme qui en fait l'ornement et à qui, quoique inconnu, j'ai eu la premiere obligation de l'accueil qu'on m'y a fait et des politesses dont on m'a comblé pendant un sejour de trois ans.

9 De letterkundige Rijcklof Michaël van Goens (1748-1810), van 1766-1776 hoogleraar te Utrecht, was in 1786 naar Bazel uitgeweken en daar in contact gekomen met de uitgever en kunsthandelaar Christian von Mechel (1732-1817) (*NDB* XVI, p. 579-580).

10 Van Goens' moeder, Catharina Juliana Cuninghame, was een dochter van een Schotse officier in het Staatse leger.

Je me flatte à ce même titre que vous garderez volontiers ceci en souvenir de votre tres h[umble et] ob[eissant] serviteur,
Cuninghame van Goens.

De la Maison Rouge près Bâle, ce Septembre 10, 1789.

Adres: A monsieur Chretien de Mechel, conseiller de Bâle.
In de hand van Von Mechel: Reçue et rep[on]due le 11 Sept.

1749. 1632 maart 5. Van H. Bignon.[1]

Monsieur Bignon dans sa lettre à monsieur Grotius du 5 Mars 1632:

Pour moy, comme c'est un honneur singulier d'avoir part en vos bonnes graces et qui est capable de me faire croire autre que je ne suis par la participation de vostre splendeur, j'estime que je vous suis en recompense un sujet de gloire, estant occasion de faire connoistre que vous obligez et affectionnez ceux qui ne le meritent pas; cela ne fait pas tort à vostre jugement, mais donne de l'admiration à cause de vostre bonté. Vostre livre de la Verité de la religion chrestienne[2] en sera un monument perpetuel et j'oserai dire que pour condescendre à mon desir, ayant pris la peine de le donner au public, vous avez voulu que l'on m'en sceust quelque gré. Je suis rejouy qu'on en renouvelle l'edition et voudrois que cela vous invitast d'y adjouster encore quelque chose.[3] Je ne sçay si vous approuveriez ce dont nous avons souvent parlé, qu'on y mist les preuves des autheurs payens, qui dans l'erreur ont servy de tesmoignage à la verité.

Mais j'oublie de vous remercier de l'exemplaire de vostre livre de Iure belli,[4] qui est autant bien imprimé que le sujet le merite. J'apprens qu'un grand roy le tient tousjours devant luy[5] et suis tres aise que cela soit, parce qu'il n'en peut arriver que du bien infiny, ce livre mettant la raison et la justice en une matiere qu'on croit ne consister qu'en confusion et injustice. Ceux qui se plairont en cette lecture y apprendront les vrayes maximes de la politique chrestienne, qui sont les fondements solides de tout gouvernement. Je l'ay releu avec un merveilleux plaisir.

1 Gedrukt in *Marculfi monachi ... Formulae veteres editae ab ... Hieronymo Bignonio*, Parijs 1666, p. u ij^{v} - u iij^{r}. Zie ook *PG* I, kol. 47-48 en no. 1749 (dl. V). In no. 1749 (dl. V) gedeeltelijk gedrukt op grond van Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique* II (Amsterdam, etc. 1740), p. 619. Bayle citeerde op zijn beurt *Bibliothéque choisie de M. Colomiés*, La Rochelle 1682, p. 129-130 (hier zonder bronvermelding, maar vermoedelijk op grond van *Marculfi monachi ... Formulae veteres*, ed. Parijs 1666; vgl. *Bibliothéque choisie ...*, p. 81-82).
2 *De veritate religionis christianae*, Leiden 1627 (*BG* no. 944) en latere edities, was aan Hieronymus Bignon opgedragen.
3 Vgl. *BG* no. 947, ed. Leiden 1633.
4 De herdruk van 1631 (*BG* no. 567).
5 Gustaaf II Adolf, koning van Zweden.

1763A. [1632, begin mei]. Aan J. Wtenbogaert.[1]

... Tot Hamborch gecomen sijnde vinde ick hier terstont droeffheyt door de uyterste kranckheyt Domini Grevinckhovii, qui iam videtur animam agere, nec quicquam restare,

1 Fragment geciteerd in een brief van Johannes Wtenbogaert aan de Rotterdamse remonstrantenleider Petrus Cupus (ca. 1580-1646), dd. 15 mei 1632. Hs. Rotterdam, GB, RK, no. 2094: 1, eigenh. oorspr. Zie Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 193.

nisi ut eam custodi fideli commendemus. Hij was vrij wat gedegousteert van Rotterdam door de ondanckbaerheyt van de luyden aldaer...

Bijlage:

Johannes Wtenbogaert aan Petrus Cupus, 15 mei 1632

Seer waerde ende beminde medebroeder,

Dominus Matthisius[2] quam gisteren mij voorlesen eenen brieff van Leyden comende van een ons onbekent man ende geschreven met eene onbekende handt, daerin seer geclaacht wordt dat de antwoordt die de directeurs hunnen gecommitteerden binnen Rotterdam hadden belooft te geven op hunne propositie - daerbij zij begeert hadden raadt ende advis hoe zij hun aldaer souden dragen in 't houden van haare vergaderingen - hun noch niet en was toegecomen, daerin sij zeer becommert waren, biddende dat men deselve hun metten eersten wilde toeschic(ken). Nu is uE. ende Domino Lansbergio[3] wel bekent dat deselve antwoordt all terstont bij mij wierdt ontworpen ende dat deselve, bij de gesamentlicke broederen Dominis goetgevonden sijnde, in 't net geschreven ende geteeckent is - nae mijn onthout - om metten eersten aen die van Leyden gesonden te worden. Waer dit nu hapert is mij onbekent. Ick bid uE. daerop te letten ende, indien se noch niet gesonden en is, te maecken dat sij metten eersten gesonden werde.

Hier is niet nieus dan dat Dominus Grotius mij schrijft uyt Hamborch dese woorden: Tot Hamborch gecomen sijnde vinde ick hier terstont droeffheyt door de uyterste kranckheyt Domini Grevinckhovii,[4] qui iam videtur animam agere, nec quicquam restare, nisi ut eam custodi fideli commendemus. Hij was vrij wat gedegousteert van Rotterdam door de ondanckbaerheyt van de luyden aldaer. Hactenus Dominus Grotius istic de re, quod T[uum] H[onorem] scire volui. De brieff is sonder date in haest geschreven.

Men begint nu veel wederom te spreecken van sijn Excellenties vertreck binnen 8 off 10 dagen.[5] Ick hope Dominus Paschasius[6] nu all daer bij ulieden is. Anders waer het niet wel. Ick hoope Grietgen uE. mijn brieff gelevert heeft.[7] Ick mocht wel Maenen- off Dynxdach naer Utrecht reysen. Middelertijdt beveel ick uE. met uE. huysfrou[8] ende kinderen, oock bestemoeder ende d'andere vrienden, sonderling mede Dominum Lansbergium, den Almachtigen.[9] Wilt mij oock bij gelegenheyt moeder Tuelincq met hare kinderen ende kindskinderen hertelick groeten,

uE. dienstwillige medebroeder,
J.W.

Desen 15 Mey 1632.

2 Assuerus Matthisius (Sweer Thijssen) (1583-1651), predikant te Deventer en Kampen, in 1619 als remonstrant afgezet, in de jaren 1631-1632 remonstrants predikant te 's-Gravenhage (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* II, p. 316-317).
3 Samuel Lansbergen (1588-1669), predikant te Rotterdam, in 1619 als remonstrant afgezet, sinds 1630 in dezelfde plaats als remonstrants predikant actief (*ibidem* IV, p. 291-292).
4 Nicolaes Grevinchoven (Grevinchovius), sinds 1599 (hulp)predikant te Rotterdam, was na zijn afzetting in 1619 als remonstrants predikant in Frederikstad en Rotterdam werkzaam geweest. Nadien vestigde hij zich in Hamburg, waar hij in mei 1632 overleed (*BWPGN* III. p. 338-342).
5 Frederik Hendrik zou op 25 mei uit Den Haag opbreken (J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje*, p. 376).
6 Niet geïdentificeerd. Of is de remonstrantse predikant Paschier de Fijne (1588-1667) bedoeld?
7 Deze 'Grietgen' fungeerde vaker als tussenpersoon; vgl. Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 113, 126, 166 en 167.
8 Meynsgen Jans.
9 Zie voor vergelijkbare begroetingsformules Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 139, 157 en 231.

Adres: Eersamen, voirsienigen, discreten sieur Peter Tielmans,[10] tegenwoordich in de brouwerij de Witte Leuw tot Rotterdam, Loon.

1763B. 1632 mei 7. Van G.J. Vossius.[1]

S[alutem] p[lurimam dico].

Utinam, amplissime vir, hora una altera prius scissem Hamburgum cogitare amicissimi Brasserii filium.[2] Nunc demum rescisco post ἀκρόασιν nostram,[3] hoc est paulo ante prandium. Et mox a prandio hora dicta uni alteri procerum. Nec tamen ille sine literulis abire nostris debet. Utcumque ante pomeridianam quartam abire se velle dicat. S(ic) non aliud scribendi otium, saltem scies valere me et meos,

> Excepto quod non simul esses, caetera laetos.[4]

Nec mei haec unius condicio. Sic omnes affecti sum(us), qui te et tecum publicum bonum amamus. Votum ... re vis omnium nostri. Nempe - quid enim circui(tio)ne utar - ut tibi Deus eandem insinuet mentem qua(m) ipsi habemus. Scilicet ut quod dares uxori vel (..)tr(.) aegrae, idem des aegrotanti patriae. Paullum da, ut plus impetres. Non possum dicere quan(tum) (p)rofuerit nomini tuo, quod breviculo etiam temp(o)re fueri(s) his terris. Frontem iam recepere qui eam perdiderant. Non omnes dices: fateor. Sed magis magisque tales decrescunt. Nec hi quoque tam intemperantes sunt linguae ac solent. Non tui, fateor, amore, sed quia metuunt, ne aliter si agant, fidem non inveniant. Quid erit, si deinceps semper in omnium hic luce verseris? Romanus sedendo, tu paullum cedendo vinces.[5] Grave hoc aliis esto. Magno hoc dignum. Q(uod) cognomen sero Alexander et alii accepere, (sed tu) simulac lucem adspiceres. Hoc cognomen ... et quae prima facie videntur magna ac ge(n)ero(sa) ... paulo videbuntur minoris prae illis quae ad longe (ma)iora munient viam. Quantumcumque hoc negotium pendam, seu solus mecum, seu cum aliis tui et patri(ae) amantibus, non possum mihi aliud persuadere. Quare si dissentire pergis, ignosces amori erga te nostro. Sed nescio quomodo Deus mihi hic inspirat te pau(llo) amicorum sententiae accessurum. Nec aliud c(on)sidero quam si non ex te ipso, saltem ex (illis quos) vel sanguis vel affinitas tibi coniunxit, inte(lligere) hoc possim, quod mecum tui tuorumque et p(atriae) (sa)lutis amantes summis precibus Deum rogant ... o, magne, et valetudinem istis etiam terris cura diligenter tui, nostri, patriae causa,

10 'Peter Tielmans', schuilnaam voor Petrus Cupus, zoon van de predikant Tilemannus Cupus († 1612) (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* II, p. 150-152).

1 Hs. Oxford, Bodleian Library, Rawl. letters 84 C, f. 125, minuut of copie. Een adressering ontbreekt. Vermeld in *Inv. Vossius*, p. 165. Door beschadiging aan de briefrand is er tekst verloren gegaan.

2 Vermoedelijk doelde Vossius op Hugo Brasser, zoon van Joost Brasser, een Amsterdamse koopman, die gehuwd was met Margaretha van der Dussen, een nicht van Grotius. Voordat hij op 17 april 1632 naar Hamburg uitweek, had Grotius enige tijd ten huize van Joost Brasser verblijf gehouden. Hugo Brasser, in 1610 geboren en later baljuw van Harencarspel, was reeds eerder als intermediair tussen Vossius en Grotius opgetreden (nos. 1220, 1223 en 1289 (dl. III)).

3 Voordracht, college.

4 Vgl. Horatius, *Epistulae* 1, 10, 50.

5 Varro, *Res rusticae* 1, 2, 2. Zie ook Erasmus, *Adagia* I, X, 29 (929) (*LB* II, kol. 375-376; *ASD* II-2, p. 436).

tuus tuo merito,
Ger[ardus] Jo[annes] Vossius.

Amstelodami, 1632 Nonis Maiis.

1766A. 1632 juni 6. Van H. Bignon.[1]

Le mesme [sc. H. Bignon] *dans une autre lettre*[2] *à monsieur Grotius du 6 Juin 1632:*

Je voudrois qu'on eut mieux conneu par deça l'advantage de vous avoir et que nous eussions sceu conserver un thresor qui ne s'est trouvé depuis tant de siecles et que je ne croy pas qu'il en puisse arriver un semblable à l'advenir, etc.

1774. 1632 augustus 25. Van F. Lindenbrog.[1]

S[alutem] p[lurimam dico]. Nobilissime consultissimeque vir,

Quod pro usura perpaucorum librorum tam ingentes gratias agis, tanti revera non erat: tota enim mea bibliotheca, qualis qualis illa est, cum voles, uti licet. Iam Nicephorum et Nicetam tibi mitto.[2] Consilium tuum in causa testamentaria[3] statim perlegam atque ut cum aliis edatur primo quoque tempore curabo. Gratias autem pro opera dubio procul bene collocata quam maximas ago. Imperfectiones quas adscripsi quaeso iuva me, ut ab amicis nostris ex Gallia quanto citius melius nanciscar.

1 Gedrukt in *Marculfi monachi ... Formulae veteres editae ab ... Hieronymo Bignonio*, Parijs 1666, p. u iij^{r}.

2 Het brieffragment van 6 juni 1632 volgt op een brief van H. Bignon aan Grotius, dd. 5 maart 1632, eveneens in dit supplementdeel afgedrukt (no. 1749).

1 Hs. München, Bayerische Staatsbibl., Clm 10431 (2), no. 932, eigenh. oorspr. Zie no. 1774, zonder brieftekst, en Ter Inleiding, p. XI (dl. V). Friedrich Lindenbrog (1573-1648) had met Grotius aan de Leidse universiteit gestudeerd (immatriculatie 5 mei 1594, *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 39). Na terugkeer in zijn geboortestad Hamburg voorzag hij met een advocatenpraktijk in zijn levensonderhoud. Hij legde zich ook toe op de Duitse rechtsgeschiedenis en stond bekend om zijn uitstekende bibliotheek (*NDB* XIV, p. 596-597). Tijdens zijn verblijf in Hamburg (1632-1634) leende Grotius boeken van Lindenbrog; vgl. 1779 (dl.V).

2 Werken van de Byzantijnse historieschrijvers Gregoras Nikephoros (ca. 1294 - ca. 1359) en Niketas Choniates of Akominatos (ca. 1155 - ca. 1215). Misschien zond Lindenbrog een exemplaar van *Nicephori Gregorae Romanae, hoc est Byzantinae historiae libri XI, quibus ... Nicetae Acominati Choniatae παραλειπόμενα supplentur*, Bazel 1562. Vgl. Chr. Petersen (*o.c. infra*, n. 3), p. 231.

3 De ‘causa testamentaria’ betrof vermoedelijk het testament van de Hamburgse burgemeester Sebastian von Bergen (1554-1623), met wiens weduwe Gertrud Moller († 1628) Friedrich Lindenbrog getrouwd was geweest. De aangelegenheid wordt beschreven in [N. Wilkens], *Leben der berühmten Lindenbrogiorum, nebst einer Nachricht vom Leben Geverharti Elmenhorstii, Joachimi Moersii, Heliae Putschii und Cornelii Dalii*, Hamburg 1723, p. 23-27, en in Chr. Petersen, *Geschichte der hamburgischen Stadtbibliothek*, Hamburg 1838, p. 18-19. Toen burgemeester Sebastian von Bergen nog leefde, weigerde Gertrud von Bergen een ‘testamentum reciprocum’ te ondertekenen, met als gevolg dat na het overlijden van deze eerste echtgenoot de vraag rees of aan diens laatste wil wel uitvoering gegeven kon worden. Friedrich Lindenbrog consulteerde daarop deskundigen in Duitsland, Leiden en Parijs, onder wie Nicolas Rigault en Charles Labbé de Monvéron († 1657): ‘... zu Paris ... die beiden Parlaments-Advocaten Nicolaus Rigaltius und Carolus Labbaeus. Hr. D. Fabricius vermeinet, daß auch Hugo Grotius ein Gutachten in dieser Sache abgegeben’ (*Leben der berühmten Lindenbrogiorum*, p. 25). Een dergelijk ‘Gutachten’ is niet aangetroffen in Grotius' *Consultatiën, advysen en advertissementen*, I-VII, Rotterdam etc. 1645 en volgende jaren (*BG* nos. 796-803).

Vale, vir doctissime et me amare perge,
tuus,
Frid. Lindenbrog.

Hamburgi, XV Augusti anno Christi 1632.

Salutem lectissimae coniugi liberisque suavissimis velim dicas.

Adres: Nobilissimo consultissimoque viro, domino Hugoni Grotio, iurisconsulto, amico suo honorando, Dockenhudae.[4] 20 s.
In dorso schreef Grotius: ... Lindenbrog 1632.

1820A. 1633 maart 9. Aan D. Tilenus.[1]

... Multum debeo huius civitatis magistratibus, qui me non ut relegatum sed ut legatum excepere ... Plures remonstrantium ita amant sua aut Racoviensia inopinata, ut ea quovis modo pruriant in vulgus extrudere. Mortuus est quidam illius gregis, cuius posthumus liber Belgico sermone in omnium manibus est, ὤφελε μηδ᾽ ἡν, in quo enixe contendit poenas impiorum post hanc vitam esse nullas, nullas fore, Sacrae Scripturae περιοχάς, quibus ut contrarium crederet adducta est omnium temporum ecclesia, sesquisocinianis argutationibus eludens ...

4 In de zomer van 1632 hield Grotius zich op te Dockenhuden (Dockinghoede), een hofstede in de omgeving van Hamburg, eigendom van zijn 'neef' Julianus de Moer, een Hamburgse koopman. In augustus 1632 was ook Maria van Reigersberch daar aangekomen (no. 1775 (dl.V)).

1 Fragment, geciteerd in een brief van D. Tilenus aan J. Wtenbogaert, 9 mei 1633. Hs. Oxford, Bodleian Library, ms. D'Orville 51, f. 179, eigenh. oorspr. Beantw. d. no. 1836 (dl.V). Daniel Tilenus (1563-1633), afkomstig uit Silezië, was predikant en hoogleraar aan de academie van Sedan tot 1618, toen hij om zijn arminiaanse overtuiging uit de dienst werd ontslagen. Hij verhuisde naar Parijs, waar hij vriendschappelijke contacten onderhield met Grotius en François d'Or (*Die Religion in Geschichte und Gegenwart* VI, kol. 899).

Bijlage:

Brief van Daniel Tilenus aan Johannes Wtenbogaert, 9 mei 1633

Monsieur,

Il y a près de six mois que ma main droite nouée de la goutte n'a pas eu la force d'escrire. C'est pourquoi j'avois emprunté celle de monsieur D'Or[2] en l'affaire avec monsieur Tresel.[3] M'ayant fait lecture de ces despeches, je trouvay le tout si clairement exprimé que je n'eusse jamais pensé que l'on y peust trouver ambiguité ni obscurité. Ce sont deux sommes diverses, bien que semblables en quantité, diverses en nature, l'une necessaire, ass[avoi]r celle qui est contenue en mon testament, de [laquelle] ma femme ne peut pretendre un liard, l'autre n'est fondée que sur la promesse volontaire qu'elle m'en a faite, qui ne porte ni contrainte ni autre obligation que celle de la conscience, qui est assez grande et estroite en une bonne ame.[4]

2 Door jicht geplaagd dicteerde Daniel Tilenus deze brief aan zijn vriend François d'Or.

3 Daniël Tresel († najaar 1641), een in 1618 uitgeweken klerk van de Staten-Generaal, dreef te Rouaan een suikerraffinaderij.

4 Tilenus' testament voorzag in een schenking van 15000 livres aan de Remonstrantse Broederschap, over te dragen in handen van Daniël Tresel, die door de Broederschap als vertrouwensman was aangewezen. Na Tilenus' overlijden zou diens weduwe Jeanne de Guillon Tresel f. 13647 uitbetalen, maar door wanbeheer ging het geld voor de remonstranten deels verloren (Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 171, 193-195 en 223-224; H.C. Rogge, *Johannes Wtenbogaert en zijn tijd* III, p. 293-294; J. Tideman, *De stichting der Remonstrantsche Broederschap* II, p. 319-320; vgl. nos. 2091 (dl.V) en 2180 (dl.VI)).

Vostre lettre ne me dit mot de l'estat de monsieur Grotius. Il m'escrit du 9 Mars en ces termes: Multum debeo huius civitatis magistratibus, qui me non ut relegatum sed ut legatum[5] excepere, etc. Cependant tous croient ici, mesmes ses meilleurs amis, que le magistrat de Hambourg ne lui a pas voulu permettre la demeure dans la ville.[6] Pour excuser sa femme, qui m'avoit souvent dit qu'il valoit mieux se remettre au trouppeau des calvinistes que demeurer avec les remonstrants, il dit: Plures remonstrantium ita amant sua aut Racoviensia inopinata, ut ea quovis modo pruriant in vulgus extrudere. Mortuus est quidam illius gregis, cuius posthumus liber Belgico sermone in omnium manibus est,[7] ὤφελε μηδ᾽ ἡν,[8] in quo enixe contendit poenas impiorum post hanc vitam esse nullas, nullas fore, Sacrae Scripturae περιοχάς, quibus ut contrarium crederet adducta est omnium temporum ecclesia, sesquisocinianis argutationibus eludens, etc.[9]

Vous m'obligerez de me mander ce que vous sçavez la-dessus et tout ce qui concerne vos eglises. Les remonstrants ne sont pas aymés ici, ayant la reputation d'estre trefvistes.[10] Je vous envoye la reversale,[11] que j'ai retenue jusques à la pouvoir accompaigner d'un mot de ma main; la douleur de ma main me contraint de l'abreger, en saluant humblement vos bonnes graces et de messieurs vos collegues, et priant Dieu de vous conserver avec eux longuement au bien de son eglise. Quant à moi, je ne desire rien tant que de desloger pour finir mes maux, non seulement la goutte, mais aussi une tres facheuse suffusion de bile, qui me redouble l'amertume de la vie.[12]

Je demeure, monsieur,
vostre plus humble frere et serviteur,
D. Tilenus.

De Paris, ce 9 May 1633.

S'il vous plaist vous me donnerez prompt advis de la reception de la presente.

5 Grotius was ongeveer een jaar daarvóór, in het begin van mei 1632, te Hamburg aangekomen. De tegenstelling ‘relegatus’ - ‘legatus’ gebruikte hij ook in een brief aan E. Herbert of Cherbury, dd. [9 mei 1625] (no. 977A); vgl. no. 703A, waar Nicolaes van Reigersberch de woordspeling op François van Aerssen toepast.

6 Vgl. in dit supplementdeel no. 1774, n. 4.

7 Vgl. de dorsale notitie van onbekende hand. Dirck Raphaëlsz. Camphuysen (ca. 1586 - † 9/19 juli 1626), vanaf 1616 predikant te Vleuten, in 1618 als remonstrant afgezet, had zich in 1620 te Norden in Oost-Friesland gevestigd. In 1622 keerde hij in de Republiek terug, waar hij onder meer te Dokkum verbleef. In 1625 werd hem een professoraat aangeboden te Raków, centrum van het Poolse socinianisme (*BWPGN* II, p. 11-17). Posthuum verscheen *'t Woordt is vleysch geweest; dat is: Thien predicatiën ... door Valentium Smaltium. Vertaelt door D.R.C.*, Rakow 1631. Aan deze publicatie (Den Haag, KB, sign. 443 E 99) is met een doorlopende paginering (163-209) toegevoegd: *Van den stant der dooden en straffe der verdoemden nae dit leven. Verscheyden tractaten*. Gedruckt ... anno 1631. Zie voor de door Grotius afgewezen stellingen *ibidem*, passim en vooral p. 174-175.

8 Vgl. Callimachus, *Epigrammata* 17 (19), 1: ὤφελε μηδ᾽ ἐγένοντο θοαὶ νέες (‘ach, waren er nooit snelle schepen geweest’) en Dio Cassius, *Romana historia* 56, 37, 4.

9 περιοχάς is in deze constructie object van ‘eludens’.

10 De remonstranten hadden de naam voor een wapenstilstand (trêve) met Spanje geporteerd te zijn.

11 Zie voor de tekst van dit ‘renversael’ no. 2180 (dl.VI), p. 83. In het renversaal (tegenakte) beloofde Daniël Tresel de van Tilenus ontvangen erfenis aan de Remonstrantse Broederschap af te staan.

12 Tilenus zou op 1 augustus 1633 sterven (no. 1866 (dl.V)).

Adres: A monsieur/monsieur Wtenbongaerd, à La Haye.

In dorso schreef Wtenbogaert: D. Tilenus 1633. R[ecept]a 24 Maii. Resp[onsa] 25^{a} eiusdem.

In de marge staat in een onbekende hand: Camphuisen.

1859A. 1633 juli 19. Aan V. Fabricius.[1]

Duos iam foetus ingenii tui felices admodum vidi, Fabrici doctissime, non sine magna mea voluptate, oratorium alterum,[2] alterum poeticum.[3]

Gratulor non tibi tantum, sed et saeculo, cum video esse iuvenes qui recta via ad optimas artes grassentur. Gratulor nutriculae quondam studiorum meorum Lugduno,[4] quod inventus est qui res eius maximas dicendo aequaret.[5] Gratulor Nordovico,[6] quod ibi etiam post Dousas florent Dousarum studia.[7] Qui Hamburgi literas amant iam illum diem praecipiunt animo, cum Batavorum artes in patriam inferes, hoc illi praestiturus, ne aut Wouwerium[8] morte aut Holsteinium[9] peregrinatione amisisse nimium doleat.

1 Hs. Danzig, Wojewódzkie Archiwum Państwowe, 300r/Nn. 20, f. 49-50, eigenh. oorspr. Zoals ook blijkt uit U. Bornemann, *Anlehnung und Abgrenzung. Untersuchungen zur Rezeption der niederländischen Literatur*, p. 19-20, werd deze brief door Alexander Reifferscheid uitgegeven in een kleine, nu zeldzame publicatie, getiteld *Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland, während des siebzehnten Jahrhunderts. Mitteilungen aus Handschriften mit Einleitungen und Anmerkungen*, 1 ('Zur Begrüssung der bei der XXXV. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner zu Stettin 1880 tagenden Deutsch-Romanischen Sektion'), Heilbronn, Gebr. Henninger, 1880, p. 7, no. 4. Een exemplaar van deze editie wordt bewaard in Duitsland, UB Greifswald. Vgl. ook *The National Union Catalog Pre-1956 Imprints* 486 (Londen 1977), p. 583. Vincentius Fabricius (Schmidt) (1612-1667), medicus, jurist en auteur van Neolatijnse gedichten en oraties, zou vanaf 1644 carrière maken in het stadsbestuur van Danzig. Op 29 september 1633 had hij zich als student in de medicijnen te Leiden ingeschreven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 257). Zie *Literatur Lexikon* III, p. 325, en nos. 1930 en 1946 (dl.V).

2 *Oratio de obsidione et liberatione civitatis Leidensis*, Leiden 1632.

3 *Poematum iuvenilium libri III. Ad calcem adiectae sunt epistolae aliquot seriae et iocosae*, Leiden 1633.

4 Grotius had zich op 3 augustus 1594 aan de Leidse universiteit ingeschreven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 40).

5 Vgl. Plinius Minor, *Epistulae* 8, 4, 3.

6 Noordwijk, waar Fabricius blijkens het adres van deze brief woonde; in deze periode zou hij hier 'door Janus Dousa' zijn aangesteld om de familie als huisleraar te dienen (*Literatur Lexikon* III, p. 325). Dit leraarschap is op zijn minst kwestieus, al was het maar omdat Janus sr. in 1604 en Janus jr. in 1596/7 waren overleden. Van 1627-1639 stond de ambtsheerlijke titel 'Heer van Noordwijk' op naam van Caspar van Eussum, heer van Nyenoort en Vredewolt (Groningen), die getrouwd was met jonkvrouwe Anna van der Does, een dochter van Janus sr. Vgl. C.J. Polvliet, *Genealogie van het oud-adelijk geslacht Van der Does*, p. 68-74 en J. Kloos, *Noordwijk in de loop der eeuwen*, p. 120-121.

7 Janus Dousa (1545-1604), heer van Noordwijk en Kattendijke, curator van de Leidse universiteit en vanaf 1585 tot 1591 ook haar bibliothecaris. Op 11 juli 1593 volgde Janus Dousa jr. (1571-1596/7) zijn vader in deze laatste functie op. Zie V. Fabricius, *Poemata* (Leiden 1633), p. [*10^{v}], waar de eerste elegie de koptekst heeft 'De laribus Dousicis'. Zie ook p. *4^{r} voor een epigram waarin Caspar Barlaeus zich tot Noordwijk richt, 'In secessus Nortvicenses doctissimi iuvenis Vincentii Fabricii Hamburgensis'. De laatste vier regels luiden:

> Quum magnos repetis, Batavum miracula, Dousas,
> post Dousas cupias hoc quoque teste loqui.
> Si pius est quisquis patriae praeconia solvit,
> bis pius est vates qui peregrina canit.

8 De Hamburgse geleerde Joannes Wo(u)wer (1574/75-1612) had in Leiden gestudeerd (inschrijving op 2 september 1593; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 37) en onderricht van Scaliger genoten.

9 Lukas Holste(in) (Holstenius) (1596-1661), geboren in Hamburg, studeerde geneeskunde en klassieke talen in Leiden (inschrijving op 26 mei 1616; *Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 125). In 1624 ging hij te Parijs tot het rooms-katholieke geloof over. In 1627 trok hij naar

Ego Lindenbrogiis,[10] Hartswigiis[11] aliisque processuum tuorum fautoribus annumerari gloriosum mihi duco et siquid unquam a me proficisci poterit quo aut adiuventur aut excitentur tui impetus, non aliam operam aeque bene positam arbitrabor. Vale et tui similis mane. Alios enim, quot tibi monstrem, meliores non habeo,

tuus,

H. Grotius.

IX Iulii vet[ere] Kal[endario] anni 1633, Hammaburgi.

Adres: Eruditissimo iuveni Vincentio Fabricio, Nordovicum.

In dorso staat in een onbekende hand: Hugo Grotius.

1863A. 1633 juli 30. Van E. Bocker.[1]

Edler, ehrenvester, grossachtbarer vnd hochgelahrter, innsonders grossgunstiger lieber herr,

Nebenst anerbietung meiner jederzeit bereitwilligstenn dienste vnndt freündtlichen grusses, gebe demselbenn ich hiermit wohlmeinende zuvernehmenn, dass zweyfels ohne, auss sonderbahrer dess Allerhochstenn providenz vnndt schickung, vf vorhergehendes fleissiges gebetth, auch mit wohlgepflogenenn rath vnd einwilligung beyderseits freund[s]chafft, ich meine vielgeliebete jungfraw tochter Johanna, dem ehrenvestenn vnd fürnehmen herrnn Christiann Lorenzenn, handelsmann alhier,[2] etc., biess uf priesterliche copulation, ehelichenn verlobet vnndt zugesaget, vnd zu dessenn volnziehung, der Montag des eilfftenn Sontages nach Trinitatis, welches wirdt sein der 26. Augusti[3] - Gott gebe zu glucke - nechstkunfftig, praefigiret vnnd anberaumet.

Rome, waar hij kardinaal Francesco Barberini als secretaris en later, vanaf 1636, als bibliothecaris diende (*NDB* IX, p. 548-550).

10 De familie van de Hamburgse advocaat Friedrich Lindenbrog (1573-1648), een studiegenoot van Grotius.

11 De familie van Heinrich Hartzwick (Hartwich, Hartswigius), van 1614 tot 1637 senator te Hamburg. Grotius beval de jurist Peter Hartzwick, vermoedelijk een zoon van Heinrich, in augustus 1634 bij de Zweedse rijkskanselier Axel Oxenstierna aan. Vgl. J.A. Fabricius, *Memoriae Hamburgenses, sive Hamburgi et virorum de ecclesia reque publica et scholastica Hamburgensi bene meritorum elogia et vitae* I (Hamburg 1710), p. 589, alsmede nos. 1794, 1801 en 1944 (dl.V).

1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1911, XXIII no. 22, 3, eigenh. ondertek. Een adressering ontbreekt. Eduard Bocker (Becker, Böcker) († 1639/1640) was textielkoopman, bankier en raadsheer te Leipzig (G. Fischer, *Aus zwei Jahrhunderten Leipziger Handelsgeschichte 1470-1650*, p. 298-301).

2 Christian Lorenz (ca. 1608-1684) dreef evenals zijn schoonvader te Leipzig handel in textiel (G. Fischer, *o.c.*, p. 301).

3 De trouwdag van Johanna Bocker was bepaald op maandag 5 september (26 augustus o.s.) 1633. Deze maandag viel evenwel volgens de oude stijl niet na de elfde, maar na de tiende zondag ‘post Trinitatem’, het feest van de Allerheiligste Drievuldigheid. Vgl. hs. Leipzig, Kirchliches Archiv Leipzig, Traubuch der Nicolaikirche 1624-1646, kol. 221 (1633), waar als trouwdatum maandag 3 oktober 1633 (23 september o.s.) wordt opgegeven. Op 23-24 september 1633 (n.s.) bevond Grotius zich in Hamburg (nos. 1879-1880 (dl.V)), maar

Wann ich dann meinem grossgunstigenn liebenn herrnn benebenst seinen geliebtenn sohne herrn Cornelio etc.[4] bey solchenn angesteltenn hochzeitlichenn ehrenwerg, innsonderheit auch gerne wunzschen vnndt habenn möchte, alss gelanget an denselbenn mein dienstfreundtliches bittenn, er wolle sambt seinen herrn sohne, vorherbestimbtes tages, zeitlichen alhier ankommen, bey mir inn meiner behaussung, in der Grimmischen

aangezien er uit de perioden 21 augustus - 22 september en 25 september - 14 oktober 1633 geen brieven van zijn hand zijn overgeleverd, valt niet uit te sluiten dat hij aan de uitnodiging van Bocker gevolg heeft gegeven.

4 Cornelis de Groot, Grotius' oudste zoon.

Gassenn[5] gelegenn, einkehren, nachmittag umb 4 vhr, inn persöhnnlicher kegennwart, den gewöhnnlichenn ceremonien sowohlnn der ehelichenn trauunge, beywohnenn, vnnd so dann den liebenn Gott, umb eine gesegnete ehe annruffenn, hernacher mit der hochzeitlichen bewirthung ann speisse vnndt tranck, gunstig verlieb vnnd willenn nehmenn, vnnd also dies ehrenn hochzeit begängnus, christlich vnndt inn fröligkeit anfahenn, mittelnn vnndt vollendenn helffenn.

Solches gereichet zue förderst Gott dem allmächtigenn, alss stiffternn vnndt erhalternn des heyligenn eheordenns, zue ehrenn, nachmals braut vnndt breuttigamb auch beyderseits anverwandtenn, zu sonderbahrenn freundtlichenn gefallenn, vnnd es ümb den herrn vndt dessen herr sohnn - zu den ich mich keines aussenbleibenns versehe - hin wieder zuver[s]chuldenn, binn ich allezeit willig,

E. Ed. d[iene]r,
Eduuard Bocker.

Datum Leiptzigk, den 20. Iulii anno 1633.

1865A. 1633 augustus 7. Van H. Bignon.[1]

Le mesme [sc. H. Bignon] *dans une autre lettre écrite*[2] *à monsieur Grotius du 7 Aoust 1633:*

Je ne sçaurois durer si longtemps sans chercher l'occasion de vous entretenir. Et quoyque la distance des lieux et l'intervalle du temps qui se passe devant qu'on puisse s'entrecommuniquer rende enfin negligens ceux qui sont eloignez les uns des autres, si ne puis-je en effet me tenir que je ne surmonte cette paresse et ces empeschements pour vous visiter par lettres, puisque j'ay perdu l'advantage et la douceur de la presence. J'en conserve tousjours le souvenir si vif que je m'afflige de cette perte, qui me doit estre d'autant plus sensible que j'en honore parfaitement le sujet et que j'y suis estroitement obligé. Pourveu que vous vous portiez bien il suffit, et faut que vos amis acquiescent à ce que vous avez jugé le meilleur. Je prie Dieu qu'il vous donne tout ce qui se peut et se doit souhaiter à un homme de vostre merite par une personne qui pardessus les raisons publiques, qui forcent tout le monde à vous venerer, a toutes sortes d'obligations pour se porter avec passion en vostre endroit. Je voudrois seulement avoir en main le moyen et l'occasion de le pouvoir temoigner. Je vous remercie de tout mon coeur du souvenir continu que vous avez de moy et que vous montrez par celles que vous ecrivez par deça. Je suis si glorieux de cette faveur que j'en souhaitte la continuation, dont je vous supplie instament.

5 De Grimmische Gasse (Grimmaische Straße) in het tegenwoordige centrum van Leipzig.

1 Gedrukt in *Marculfi monachi ... Formulae veteres editae ab ... Hieronymo Bignonio*, Parijs 1666, p. u iij[rv]. Gedeeltelijk geciteerd in een Latijnse vertaling in *PG* I, kol. 47-48. Beantw. d. no. 1938 (dl.V).

2 Het brieffragment van 7 augustus 1633 volgt op de brief van H. Bignon aan Grotius, dd. 9 november 1638, eveneens in dit supplementdeel afgedrukt (no. 3837A).

Vous verrez par les lettres que monsieur de Cordes[3] vous envoye la contestation qui s'est mue entre le pere Sirmond et Petrus Aurelius de duplici chrismatione.[4] Il me semble que l'on le prend au pied levé et que l'on veut reduire l'antiquité aux regles posterieures. Je voudrois bien sçavoir quel est vostre jugement de l'Epistre de Saint Clement imprimée en

3 Tijdens zijn verblijf in Holland en Hamburg (1631-1634) wisselde Grotius regelmatig brieven met de Franse bibliofiel Jean de(s) Cordes (1570-1642); vgl. no. 1960A.

4 Zie voor deze controverse tussen Jean Duvergier de Hauranne (1581-1638), abt van Saint-Cyran, en de geleerde jezuïet Jacques Sirmond (1599-1651) no. 1866 (dl. V), no. 1884 (dl.V, p. 193-195, over 'Chrisma duplex'), en J. Orcibal, *Jean Duvergier de Hauranne, abbé de Saint-Cyran et son temps* I, p. 334-375, vooral p. 344 en 345, n. 2.

Angleterre.[5] La foy du manuscrit que l'on dit venu de Levant et donné au roy de la Grand' Bretagne, la sincerité de Patricius Junius qui l'a publié,[6] les lieux et tesmoignages des anciens qui en ont cité des passages qui se trouvent en ce livre me l'ont premierement confirmé, puis je ne sçay quel air et esprit du temps m'a semblé y paroistre si bien qu'il n'y a pas lieu d'en douter et toutefois je confesse qu'en la considerant j'y trouve des choses qui me semblent aucunement alienés du style apostolique. J'y pense voir des epithetes plus frequens et des termes d'amplification qui sentent la maniere d'escrire qui a esté depuis et comme celle des liturgies et euchologies[7] des Grecs. L'argument et description du Phoenix[8] me paroist aliené d'un Saint Clement premier après les apostres, quoyque ceux qui ont suivy depuis s'en soient servis, mais contre les gentils et philosophes et en des ecrits autres qu'une epistre adressée à une eglise apostolique que l'on a reputée pour un temps comme canonique. J'y trouve aussi un lieu où il veut que les oblations se fassent par ordre et dans le temps et l'heure, pag. 52 et 53, où est aussi le mot de laïque qui m'est suspect.[9] Et en la pag. 62 il appelle l'eglise de Corinthe ἀρχαίαν,[10] ce qui ne convient guere à Saint Clement. Enfin, comme je croy la piece vraye, j'estime neantmoins qu'elle peut contenir plusieurs clauses et mots adjoustez par ceux qui l'ont depuis transcrite, ainsi qu'il est arrivé à plusieurs ecrits de cette antiquité et à Saint Clement mesme.

Je souhaitterois bien d'en sçavoir vostre sentiment, qui seul avez le goust de telles choses et à qui il seroit malaisé d'imposer. Encore faut-il qu'à ce propos je vous invite, s'il estoit possible, que vous nous donnassiez et au public vos notes sur le Nouveau Testament.[11] Je croy que vous estes en lieu où la commodité et la liberté de l'impression se trouve. Vous obligeriez fort le public si vous preniez cette resolution, etc.

Je suis ...

1890A. 1633 november 14. Aan V. Fabricius.[1]

Grato accepi animo ut tua antehac, mi Fabrici, ita id carmen quo virum ingenio ac eruditione nobilissimum de amissa uxore solatus es.[2] Est id tale, ut et te deceat,

5 Clemens Romanus, *Ad Corinthios epistola prior. Ex laceris reliquiis vetustissimi exemplaris Bibliothecae Regiae eruit, lacunas explevit, Latine vertit et notis brevioribus illustravit Patricius Junius*, Oxford 1633 (Leiden, UB, sign. 502 C 13).

6 De Engelse graecus Patrick Young (Junius) (1584-1652) baseerde zijn editie op een manuscript dat de gezant Sir Thomas Roe in de Levant had verworven en aan de koning cadeau gedaan (*DNB* LXIII, p. 385-386).

7 'euchologie' (euchologion), verzameling liturgische gebeden.

8 Clemens Romanus, *Epistola prior ad Corinthios* 25, 2 (*PG* 1, kol. 261-266; ed. A. Jaubert, Parijs 1971, p. 142-145).

9 *Ibidem*, 40, 1-5 (*PG* 1, kol. 287-290; ed. A. Jaubert, p. 166-167).

10 *Ibidem*, 47, 6 (*PG* 1, kol. 307-308; ed. A. Jaubert, p. 178-179).

11 Grotius' *Annotationes in libros Evangeliorum* (= *Annotationum in Novum Testamentum tomus I*) zouden eerst in 1641 te Amsterdam verschijnen (*BG* no. 1135).

1 Hs. Danzig, Wojewódzkie Archiwum Państwowe, 300r/Nn. 20, f. 67-68, eigenh. oorspr. Zie voor Vincentius Fabricius de brief van 19 juli 1633 (no. 1859A).

2 Zie V. Fabricius, *Poemata*. Editio secunda, Leiden 1638, p. 106-109. Het 'Silvarum liber unus' in deze bundel begint met een gedicht op het overlijden van Daniel Heinsius' echtgenote Ermgard Rutgers († 12 september 1633). Heinsius toonde zich ontroerd door de versregels van Fabricius en haalde die voortdurend aan bij bezoekers die hem hun medeleven kwamen betuigen. Vgl. D.J.H. ter Horst, *Daniel Heinsius*, p. 119.

magno iam doctorum hominum favore famae fores ingressum, et ipsi, cui scribitur, acri talium censori, displicere non possit. Opto multa nobis mittas, sed argumento feliciore.

In loco librorum meorum secundi de Iure belli ac pacis, de quo consulis,[3] leges civiles intelligere debes non stricte Romanas, sed quorumvis populorum leges, sicut ius civile Atticum, ius civile Lacedaemonium recte dici notant ipsi iuris Iustinianei conditores rubrica Institutionum secunda.[4] Populi autem qui tali iure, ut nunc ea voce abutar, usi sunt, reperiuntur non pauci. De Polonis testem habemus Cromerum,[5] de Saxonibus Crantzium.[6] Ne nunc quidem ubique exsolevit is mos, quem alibi droict de varecq, alibi droict de brix vocant,[7] ortis e Germania ut vocibus ita exemplo. Tamen et in imperio Romano, ubi mitius caelum mitiora instituta postulabat, valuisse aliquando primum ex Constantini discimus lege quam adduxi,[8] deinde ex Niceta Choniate, qui ἀλογώτατον Ἔθος vocat.[9] Friderici autem constitutio, quam Irnerius Codici Iustinianeo sub de Furtis rubrica inseruit, non ad hoc a me in margine libri posita est,[10] ut eam culparem, - quanquam illud de inimicis christiani nominis, nisi aut hostes intelligantur publici aut ii qui pari more utuntur, ego non defenderim - sed partim ut liquido appareret morem talem fuisse nonnullis in locis, partim ut hoc Friderici non minus quam illo Constantini testimonio firmarem meam de hac re sententiam.

3 In een niet teruggevonden brief had Fabricius een toelichting gevraagd op de woorden ‘leges quasdam civiles’ in Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis* 2, 7, 1 (ed. B.J.A. de Kanter-Van Hettinga Tromp, Leiden 1939; anast. herdruk Aalen 1993, p. 268). Het verzoek van Fabricius was voor Grotius kennelijk aanleiding op deze plaats in de editie van *De iure belli ac pacis*, Amsterdam 1642 (*BG* no. 571) een noot toe te voegen.

4 *Corpus iuris civilis* I, *Institutiones* (ed. P. Krueger) I, 2, 1-12.

5 Martinus Cromerus, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Bazel [1558], p. 472-502 (liber XXI).

6 Albertus Crantzius (Krantzius), *Wandalia, De Wandalorum vera origine* ..., Frankfort 1575, p. 314-317 (liber XIII, 40; XIV, I).

7 ‘droit de varecq’, ‘droit de brix’. Vgl. A. Furetière, *Dictionnaire*, s.v. ‘varech’ en ‘bris’: het recht van eigenaren van landerijen aan zee op de aldaar aangespoelde goederen.

8 *Codex Iustinianus* 11, 6, 1. Deze constitutie staat in de kritische uitgave van P. Krueger (*supra*, n. 4) op naam van Antoninus (keizer Caracalla) (188-217).

9 Niketas Choniates of Akominatos, *Historia, De Andronico Comneno* II, 3 (*PG* 139, kol. 684). Grotius had een editie (of handschrift) van Niketas uit de bibliotheek van Friedrich Lindenbrog in leen gehad; vgl. de brief van Lindenbrog van 25 augustus 1632 (no. 1774, in dit supplementdeel).

10 In de kantlijn van *De iure belli ac pacis* staat: ‘Auth. naufragia. C. de furtis’. Gedoeld wordt op de Authentica Navigia, ontleend aan een constitutie van keizer Frederik II van 22 november 1220. De zogenoemde Authenticae waren voor het grootste deel uittreksels, door Irnerius (eerste helft 12e eeuw) en andere Bolognese glossatoren gemaakt uit het ‘Authenticum’ (een Latijnse vertaling van de Justiniaanse *Novellae*) en door hen verspreid over de *Codex* van Justinianus. Er zijn echter enkele teksten uit de genoemde constitutie van keizer Frederik II die op dezelfde wijze over de *Codex* verspreid zijn; pas in de loop van de 13e eeuw heeft men de gehele constitutie (Constitutio de statutis et consuetudinibus contra libertatem ecclesiae editis, ook wel, naar de beginwoorden, Constitutio Ad decus genoemd) aan de handschriften van de *Libri feudorum* toegevoegd. De *Libri feudorum* bevatten een heterogene verzameling van middeleeuwse teksten van niet-Romeinse oorsprong, die vanaf de tweede helft van de 13e eeuw aan het slot van het laatste deel (Volumen parvum) van het toenmalige *Corpus iuris civilis* voorkomen. In latere gedrukte uitgaven vormt de tekst van de Authentica Navigia de negende paragraaf van de constitutie; als authentica is de tekst sinds de glossatoren geplaatst na *Codex Iustinianus* 6, 12, 18, in de titel ‘De furtis et de servo corrupto’. Vgl. R. Feenstra, ‘Romeins recht en Europese rechtswetenschap’, in: J.E. Spruit, *Coniectanea Neerlandica iuris Romani. Inleidende opstellen over Romeins recht*, Zwolle 1974, p. 109 n. 22, p. 110 n. 30 en p. 136 n. 165. Dat Grotius de authentica als ‘Naufragia’ in plaats van ‘Navigia’ aanduidt zal als een drukfout sinds de eerste editie van *De iure belli ac pacis* of als een - begrijpelijke - verschrijving van de auteur moeten worden beschouwd. Dat Grotius in zijn brief de authentica aan Irnerius toeschrijft is een slordigheid waaraan juristen zich in die tijd wel meer schuldig maakten (Met dank aan R. Feenstra).

Ego siquid unquam facere potero, quo te aut tua studia adiuvem, erit id mihi non minimae voluptati,
tuus fide optima,
H. Grotius.

III[I]/XIV Novembris 1633, Hamburgi.

Adres: Magni profectus iuveni Vincentio Fabricio Hamburgensi, Lugduni in Batavis.

1906A. 1634 januari 10. Van S. Petit.[1]

Viro incomparabili Hugoni Grotio, τῷ πάνυ, Samuel Petitus s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Iucundissimae mihi fuerunt tuae literae,[2] vir incomparabilis, duplici nomine, tum quia te valere nunciabant, cum quia tui in me amoris erant indices. Nam quod conatus nostros in iuvandis studiis iuvenum laudas praeter meum meritum est itaque affectui tuo imputo, quem eundem quam vellem induerent ceteri omnes qui nostra legunt: non ita proscinderer a multis utrarumque partium, quibus non satisfacio, quia absum ab omni praeiudicio, et certe tu hic plane divinus egoque non sine acerba nota, qua me afficiunt male feriati homines.[3] Sed parebo tuis monitis et obdurabo.

Deum veneror supplex, ut quam diutissime te tuis, te reipublicae, te nobis praestet incolumem. Vale, ὦ πάνυ, et me ama.

Scripsi Nemausi, ante diem IV Idus Ianuarias anni novi 1634, quem tibi felicem toto pectore adprecor.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Hambourg.

1915. 1634 februari 19. Aan J.F. Gronovius.[1]

1 Hs. Parijs, Bibl. de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français, coll. F. de Schickler, no. 759: 2, f. 97, eigenh. oorspr. Na eerst als predikant te hebben gediend werd Samuel Petit (1594-1643) hoogleraar in de theologie, het Hebreeuws en het Grieks aan de academie van Nîmes (*Nicolas-Claude Fabri de Peiresc, Lettres à Claude Saumaise*, p. 81-82). Grotius had Petit omstreeks februari 1630 te Parijs leren kennen. In de tweede helft van 1633 ontving hij via de Parijse bibliofiel Jean de Cordes enkele recente publicaties van Petit, waarvoor hij deze in oktober 1633 bedankte (nos. 1481 (dl. IV), 1866 en 1884 (dl.V)).

2 Ontbreekt.

3 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 10, 22, 24: '... meditatio argutiarum ... in qua id genus homines consenescunt male feriati quos philosophos esse ... vulgus putat ...'.

1 Hs. München, UB, 2° Codex, ms. 614, f. 214, eigenh. oorspr. Gedeeltelijk gedrukt in no. 1915 (dl.V), op grond van een copie in Parijs, Bibliothèque Nationale, coll. Dupuy 675, f. 9. Zie *Inv. Gron.*, p. 10 en 11. Antw. op no. 1911 (dl.V). De filoloog Johannes Fredericus Gronovius (1611-1671), afkomstig uit Hamburg, verbleef in deze periode te Lübeck. Na een langdurige 'peregrinatio' zou hij zich in 1642 voorgoed in de Republiek vestigen. Van 1642 tot 1658 doceerde hij aan de Illustere School te Deventer, daarna was hij hoogleraar te Leiden (*NDB* VII, kol. 127-128).

Video, doctissime Grenovi, quam bene collocatum sit futurum apud te beneficium, si quod a me proficisci posset, qui exigua animi tantum bene tibi volentis indicia tam grate metiris. Utinam vero vel consilio felicissima tua studia adiuvare possem. Experireris me

earum laudum, quas nunc immerito tribuis, satis esse avidum. Nunc quoque, quanquam sentio nihil esse quod possum, tamen illud ipsum desiderare te non patiar.

De satura, scripto miscellaneo sic dicto ad exemplum lancis saturae, unde et legi saturae sua appellatio,[2] gaudeo veriorem tibi sententiam probari, nec dubito quin ita inscripserint suos libros Petronius et Marcianus,[3] quanquam grammatici seriores id mutarunt. Certe Martianus librum suum Saturam non semel vocat.[4] Satyrica autem levitas, procacitas, vernilitas recte dicuntur, non a Latina satura, sed ab eo poemate quod Graeci satyros vocant, cuius in Arte Horatius meminit.[5] Qualis est Cyclops Euripidis[6] et alia veterum multa quam et σατυροτραγῳδιάν aut τραγῳδίαν σατυρικὴν vocant. De quo scripto illud est Ovidii:[7]

> Est et in obscaenos detorta tragoedia mores
> verbaque praeteriti multa pudoris habet.

Qualia inverecunda verba multa sunt in Cyclope. Satura autem potest esse sine ullis ridiculis vocibus gravis, seria, qualis Ennii[8] olim, qualis illa Martiani. Lucillius[9] ei primus ius dedit carpendi vitia, quod apud Graecos Eupolidis, Cratini, Aristophanis aetate comoedia usurpaverat.[10]

Ad iuris studium nunc quoque te adhortor, in quo si id tantum agis, ut rem facias, paucis delibatis compendiis statim ad forenses scriptores tibi convolandum erit. Sin hic quoque percoctam sapientiam et nomen eximium optas, non aliunde cognitionem iuris Quiritium spera quam ex Cuiacio,[11] qui et solus πέπνυται - οἱ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσι[12] - et prope solus sufficit. Adeo ille omnia istius studii arcana pervidit et quibus e fontibus cuncta fluerent. Vigelium[13] non ut ediscas aut saepe lectites suadeo, sed ut habeas, sicut indices habemus ad quos recurrere interdum solet haesitans memoria. Scholasticae istae disputationes parum ad sapientiam prosunt, ad

2 Vgl. Sextus Pompeius Festus, *De verborum significatu* 314 M. (ed. W.M. Lindsay (Teubner), Leipzig 1913, p. 416): 'Satura, et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex multis alis legibus conferta.'

3 Gaius Petronius Arbiter (1e eeuw na Chr.), auteur van de *Satirae* (*Satiricon*), en Martianus Capella (4e eeuw na Chr.). Grotius gaf de laatstgenoemde auteur in 1599 uit: *Satyricon, in quo De nuptiis Philologiae et Mercurii libri duo, et De septem artibus liberalibus libri singulares* (*BG* no. 411).

4 In werkelijkheid beweerde Martianus Capella bij herhaling dat een Satura hem zijn verhaal had ingegeven. Zie bijvoorbeeld *De nuptiis Philologiae et Mercurii* I, 2; VI, 576 en IX, 997. Grotius' annotatie bij de laatste plaats luidt: 'Hanc [Satyram] Martianus κατὰ προσωποποιΐαν loquentem induxit: ipse enim liber Satyra est.' (*Februa in Satyricon Martiani Capellae*, annotatie bij p. 336).

5 Horatius, *Ars poetica* 235.

6 De *Cyclops* van Euripides (5e eeuw v. Chr.), het enig overgeleverde satyrspel uit de Oudheid.

7 Ovidius, *Tristia* 2, 409-410.

8 Quintus Ennius (239-169 v. Chr.), een van de belangrijkste vroege Romeinse dichters, auteur van de *Annales*.

9 Gaius Lucilius († 102 v. Chr.). Van zijn in 30 boeken samengebrachte *Satirae* zijn slechts fragmenten overgeleverd.

10 Met Aristophanes (ca. 445 - ca. 386 v. Chr.) waren Eupolis (446-410 v. Chr.) en Kratinos (5e eeuw v. Chr.) de belangrijkste dichters van de oude Attische komedie.

11 De Franse rechtsgeleerde Jacques Cujas (Cujacius)(1522-1590), hoogleraar, onder meer in Bourges (*DBF* IX, kol. 1362-1364).

12 Homerus, *Odyssee* 10, 495.

13 Nicolaus Vigelius (1529-1600), rechtsgeleerde, hoogleraar te Marburg. Hij publiceerde als hoofdwerken *Methodus universi iuris civilis*, Bazel 1561, en *Digestorum iuris civilis libri quinquaginta*, Bazel 1568-1571 (*ADB* XXXIX, p. 693-695).

parandum foro et subitaneo certamini ingenium nonnihil, quasi militiae togatae prolusiones. Has quoque, ut duplex sit utilitas, occupari velim in iis iuris Romani partibus quas usus nostri saeculi comprobavit, qualis

praecipue est illa de contractibus. Ante omnia Institutionibus Latinis optimum Graecum interpretem coniunge Theophilum,[14] deinde ad lectionem Pandectae[15] et Codicis et postremarum constitutionum[16] progredere. Quo magis ea leges, quo maior tibi lux affulgebit, interposita ut dixi Cuiacianorum operum[17] lectione, ad quae etiam confugias suadeo quoties in alicuius loci intellectu haesitas, digitum tibi intendente ad hoc Godofredo in margine editi a se legum corporis.[18] Constitutiones illas postremas, quas vulgus Novellas vocat, Graece scriptas Graece lege, addita Latina interpretatione vetere non spernenda. Haec nunc in mentem veniebant, quibus si quid addendum succurrat id aut scriptioni alteri, aut si ita res ferat, colloquio servabo.

Vale, mi Grenovi, et me filiumque meum[19] amare perge,
tuus toto animo,
H. Grotius.

IX Februarii ex vetere Calendario anno 1634.

Adres: Viro eruditissimo Johanni Friderico Grenovio, Lubecam.
In dorso staat in een onbekende hand: P[rae]senta[tae] Lubec, die 14 Februar.

1915A. 1634 maart 4. Aan J.F. Gronovius.[1]

Consilium meum de recta ad civilem sapientiam via[2] tibi non displicuisse, optime Gronovi, est quod gaudeam. Unum addam, ut cum Justinianei corporis lectione coniungas et Theodosianum Codicem antiquiorem, in quo multa integra apparent quae Justinianei collectores truncata nobis dedere.[3] Deinde interest ex ea collatione

14 De Griekse rechtsgeleerde Theophilus († ca. 536) was onder keizer Justinianus (527-565) betrokken bij de redactie van de Justiniaanse codificatie. Hij schreef een parafrase in het Grieks van een onderdeel daarvan, de *Institutiones*, die onder meer in 1587 met een Latijnse vertaling door Denys Godefroy te Genève werd uitgegeven: *Institutiones Theophilo Antecessore Graeco interprete*.

15 Lees 'Pandectarum'. In de hierna volgende passage 'et Codicis et postremarum constitutionum' staat eerst 'postremam' met daarboven de latere verbetering '(postrema)rum'.

16 De Justiniaanse codificatie bevat naast de *Codex Iustinianus*, de *Digesta of Pandectae* en de *Institutiones* ook de 'postremae constitutiones' of *Novellae leges* (Novellen), die door Justinianus na de voltooiing van zijn *Codex* werden uitgevaardigd.

17 De *Opera* van Jacques Cujas, met onder meer de *Observationes et Emendationes* en de *Paratitla*, verschenen in Parijs 1577, Lyon 1606, Genève 1609 en Parijs 1617.

18 Denys Godefroy (1549-1622) (*DBF* XVI, kol. 437-438) verzorgde een editie van het - door hem voor het eerst zo genoemde - *Corpus iuris civilis* (Genève en Lyon 1583). In hetzelfde jaar gaf Godefroy ook zijn aantekeningen bij het *Corpus* uit (H.E. Troje, *Graeca leguntur*, p. 90 e.v., en R. Feenstra, 'Romeins recht en Europese rechtswetenschap', in J.E. Spruit, *Coniectanea Neerlandica iuris Romani. Inleidende opstellen over Romeins recht*, Zwolle 1974, p. 101-137, hier p. 132-134).

19 Cornelis de Groot, die bij zijn ouders te Hamburg verbleef (nos. 1916 en 1917 (dl.V)).

1 Hs. München, UB, 2° Codex, ms. 614, f. 215, eigenh. oorspr. Zie *Inv. Gron.*, p. 11.

2 Zie no. 1915, in dit supplementdeel.

3 De *Codex Theadosianus*, op last van keizer Theodosius II (408-450) samengesteld, was de eerste officiële verzameling van keizerlijke constituties. Jacques Cujas verzorgde een editie

observare mutati iuris gradus. Cypriani[4] locus, ut recte vidisti, sollicitandus non est. Apparet enim ex Ter-

van deze rechtsbron (Lyon 1566). Een exemplaar van deze uitgave uit het bezit van Grotius wordt bewaard te Stockholm, KB. Vgl. F. Dovring. 'Nouvelles recherches sur la bibliothèque de Grotius en Suède et en Italië', in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, nieuwe reeks 14, no. 10, Amsterdam 1951, p. 336-337 no. 7.

4 Thascius Caecilius Cyprianus van Carthago (3e eeuw na Chr.), heilige en kerkvader.

tulliano,[5] Cypriano, sed maxime ex Catechesi Cyrilli[6] christianos de manu praesidentium in manus sumsisse dominici corporis et sanguinis sacramenta, non procumbentes, sed stantes, cum quadam capitis inclinatione quam προσκύνησιν Graeci vocant.

Ego si qua in re studia tua iuvare potero, quod quam pauxillum sit satis sentio, non tibi ea res quam mihi eveniet laetior.

Vale et nos amare perge,

tuus toto animo,

H. Grotius.

XXII Februarii/IV Martii 1634.

Adres: Eruditissimo iuveni Johanni Friderico Gronovio. Bei hern Harman Vinciern[7] domhern zu bestellen, zu Lubec.[8] Port.

In dorso staat in een onbekende hand: Bei dem hern domdechanten zuerfragen. Hamburg. *En:* Praesent[atae] Hamb[urgi], 25 Febr[uarii].

1915B. [1634 maart 7]. Aan N. van Reigersberch.[1]

Mon frere,

UE. heeft wel gedaen met de saeck, die haer soo openbaerde, op te houden,[2] Wij moeten eens weten off de goede affectie van Neef[3] is ‘gratia inefficax secundum Thomistas’[4] off dat hij hem hout ‘in modum volentis secundum Gomarum’.[5] Soo uE. sijn oogen

5 Quintus Septimius Florens Tertullianus (ca. 150 - ca. 230), leermeester van Cyprianus. Naar aanleiding van een polemiek tussen Nicolas Rigault en Gabriel de l'Aubespine, bisschop van Orléans, waren de opvattingen van kerkelijke auteurs als Tertullianus en Cyprianus over de Eucharistie eerder door Grotius aan de orde gesteld; vgl. no. 1521 (dl. IV).

6 Cyrillus († 387), aartsbisschop van Jeruzalem, *Catechesis* XXIII, 332 (*Catechesis Mystagogica* V, 22 (*PG* 33, kol. 1125-1126)).

7 De lezing van de naam is onzeker.

8 De woorden ‘zu Lubec’ werden doorgehaald.

1 Hs. Amsterdam, UB, RK, H 3 ab, eigenh. oorspr. Gedrukt in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, p. 214, waar de brief op 7 maart 1633 wordt gesteld. Zie voor de datering op 7 maart [1634] *infra*, n. 10 en 12. Grotius schreef dit berichtje in de marge van de brief die hierna als bijlage is afgedrukt.

2 Omdat Grotius zich verzette tegen een aanvaarding van het vonnis dat in 1619 tegen hem was uitgesproken, waren alle pogingen van Nicolaes van Reigersberch voor zijn zwager in een terugkeer naar Holland te bemiddelen gedoemd te mislukken.

3 ‘Neef’ en ‘cousijn’, codenamen voor Frederik Hendrik.

4 Deze ‘ineffectieve genade volgens de Thomisten’ is wellicht een ironische omkering van het begrip ‘gratia efficax’. De ‘effectieve’ genade Gods werd door Franciscus Gomarus gehouden voor een ‘naar mate’ gegeven genade, die vanaf de geboorte bepalend zou blijven, ongeacht of de mens een vroom leven leidde of niet. Evenals de volgelingen van Thomas van Aquino liet Arminius daarentegen de mogelijkheid open dat de mens tot zijn eigen heil kon bijdragen. Vgl. *Dict. Théol. Cath.* XII, kol. 1274-1277; *Theologische Realenzyklopädie* XIII, p. 487, en E. Dekker, *Rijker dan Midas. Vrijheid, genade en predestinatie in de theologie van Jacobus Arminius (1559-1609)*, p. 157-168.

5 Letterlijk ‘op de wijze van de willende volgens Gomarus’. Een verwijzing naar de onmacht van de goedwillige mens tegenover de ‘voluntas Dei’ of onverbiddelijke wil Gods, die volgens

wil gebruicken, sal haest claer connen sy[e]n ende ons seer groote vrundschap doen van alles van tijdt tot tijdt wel te adviseren om op alles te letten ende niet langer tijdt ende occasie te verleenen.[6]

de contraremonstrantse visie niet zou kunnen worden beïnvloed door een vroom leven naar het geloof. Of doelde Grotius hier op de inschikkelijkheid van de oppermachtige Frederik Hendrik in het geval hij zijn vonnis toch zou aanvaarden? Vgl. Franciscus Gomarus, *Opera theologica omnia* I (Amsterdam 1664), p. 87, 103, 114, 309-311, etc.

6 H.C. Rogge vermoedt in het duidelijk leesbare woord ‘verleenen’ (verschaffen, ter beschikking stellen) een verschrijving voor ‘verliesen’.

Bijlage:

Maria van Reigersberch aan haar broer Nicolaes, 7 maart [1634]

Mon frere,

Den uwen van den dertycsten Mert[7] hebben wij op den behoorelijcken tijdt wel ontfangen. Niet en wasser dat mijn man meer vreesde dan datter iemant soude sijn die raport aen de prinsepaelle wilde doen ende dat dat advis licht soude werden ghevolght; maer wij meenden dat van andere soude commen als van degeene daer wij goedt van wachten. Felycx[8] en sijn gheselle hebben bedencken of haer cousijn dat soo niet goedt en vindt. Als hij niet wel en wil, heeft veel middelen om te beletten, en als 't hem ernst is, en cander niet in de weege sijn dat het achter houdt. Mijn man is seer blijde dat uE. terugge heeft ghetrocken. Als men op sulcken voedt soude willen gaen, en is 't gans niet dienstych, ware veel beeter heel afgheslagen. 't Is ons ten hooghsten leedt uE. sooveel moeite met dese sa[e]cke heeft ghehadt. Ghij weet hoe beswaerlijc wij daertoe te brengen sijn gheweest; nu hebben wij onse vrienden voldaen, ooc ons cousijn. Hadde het willen vallen, ware goedt gheweest, al waer 't dat wij daer[9] niet en hadden willen woonen.

Aen een meester en sal 't mijn man niet ontbrecken. Hij is te middach te gast gheweest bij den ambassadeur van Engelandt,[10] daer den gouverneur van Ghelucxstadt[11] was. Hoeseer den coninc van Denemercke mijn man estimeerde en hoe garen hij hem hadde, weeten hier veellen. [Wij] hoopen haest ons wel te stellen.[12] Vandage, naer dat wij uwen brief hebben ghecregen, sijn wij soo wel tevreeden gheweest als oeidt. Ghelooft wij sullen dat ondanckbaer Hollandt wel vergeeten, die niet waert en sijn dat Godt haer soo een man geeft. Alle die hem kennen hebben hem lief, hij is al te deughdelijc voor haer.

UE. mach wel ghelooven datter jegenwoordyck sesc diversche platsen sijn daer hij van aenghesprocken is, waervan de minste beeter is als het pensionarisschap van Rotterdam in eere en in gage. En becommert u met ons niet; weest soo wel tevreeden als wij, soo en sal u dit niet quellen. Godt kendt de herten, dien ic bidde ons te willen geeven dat best

7 Voor 'Mert' zal 'Januari' gelezen moeten worden. Een brief van deze datum is onbekend.
8 'Felix' was een schuilnaam van Grotius.
9 Bedoeld is Rotterdam of, in het algemeen, Holland.
10 Sir Robert Anstruther. Namens Karel I van Engeland onderhandelde hij met de Deense koning Christiaan IV en probeerde hij onder meer steun te verwerven voor een herstel van de jonge keurvorst Karl Ludwig van de Palts (1617-1680) in het bezit van zijn erflanden. Anders dan in maart 1633 verbleef Anstruther in het voorjaar van 1634 te Hamburg. Vgl. no. 1829 (dl.V), p. 112, n. 12, en *CSP Ven. 1632-1636*, p. 149, 176, 192 en 221.
11 Glückstadt aan de Elbe, in 1616-1617 door Christiaan IV gesticht met de bedoeling de invloed van de Rijksstad Hamburg te beteugelen. Sinds 1630 voerde gouverneur Christian von Pentz (1600-1651), stadhouder van Holstein, het bewind over de stad (*DBL* XI, p. 252-253; O. Klose, *Schleswig-Holstein und Hamburg*, p. 59-61).
12 Grotius ging niet op het aanbod van Christiaan IV in. Daarentegen kwamen onderhandelingen met kanselier Axel Oxenstierna over een toetreding tot de Zweedse diplomatieke dienst in de loop van april-mei 1634 in een beslissende fase; vgl. H.C. Rogge, 'Hugo de Groot's tweede ballingschap', in: *De Gids* 67 (1903) (4e serie, 21e jaargang), dl. 3, p. 303-307.

is. Doet onse ghebiedenisse aen de goede vrienden ende insonderheyt aen de Meeter met haer man,[13]
uE. dienstwillighe suster,
Marie van Reigersberch.

Wt Hamburgh, den VII Mert.

Adres: Aen mijnheer/mijnheer den raedtsher Reigersberch. In Den Hage. Port.
In dorso staat in een onbekende hand: Uyt Hamburch, den 7 Meert.

1950A. 1634 augustus 28. Van H. Bignon.[1]

Lettre écrite à monsieur Grotius par monsieur Bignon du 28 Aoust 1634:

J'estois tout ravy d'aise et de contentement, sçachant que vous estiez approché de nous et par une vocation honorable,[2] digne du soin et du jugement d'un seigneur, dont l'on admire tous les jours le courage et la conduite comme de celuy qui estoit le conseil et le grand chancelier d'un monarque conquerant,[3] mais qui de plus se trouve aujourd'huy le genie merveilleux qui conserve et augmente les conquestes du nom et du party suedois. Je pensois à vous ecrire pour m'en rejouir avec vous et vous saluer par mes lettres, quand les vostres du 17 du passé[4] me furent rendues avant-hier. Je joins donc à present plusieurs offices ensemble et le compliment à vostre arrivée près de nos frontieres et la felicitation de vostre employ avec tous les sentiments que vous pouvez croire de la part d'une personne qui vous a tousjours parfaitement honoré, qui vous a beaucoup d'obligation et dont l'absence d'un tel objet augmente infiniment le desir. J'y adjouste les voeux de tout ce que vous pouvez desirer, mais plustost de ce que tout le monde vous doit procurer et souhaitter.

Je mesle encore en celle-cy le remerciment tres humble d'une si belle et obligeante lettre et du jugement docte et solide que vous faites de l'Epistre de Clement.[5] Il n'y

13 Maria van Reigersberch knoeide in de laatste vier woorden; misschien wilde zij schrijven: '... insonderheyt aen de Meetersman'. 'De Meetersman' was een codenaam voor de rekenmeester Johan Basius († 1645), die getrouwd was met Geertrui van der Dussen († 1641); vgl. no. 1983 (dl.V), no. 3384 (dl.VIII), p. 790-791, n. 17, en no. 5496 (dl. XII).

1 Gedrukt in *Marculfi monachi ... Formulae veteres editae ab ... Hieronymo Bignonio*, Parijs 1666, p. [u iiij^{rv}]. Gedeeltelijk geciteerd in een Latijnse vertaling in *PG* I, kol. 49-50. Antw. op no. 1938 (dl.V); beantw. d. no. 1950C.

2 Tegen het einde van april 1634 was Grotius naar Frankfort aan de Main gereisd om met kanselier Axel Oxenstierna over een betrekking in Zweedse dienst te onderhandelen. In juli 1634 stelde Grotius de Staten van Holland en Frederik Hendrik van zijn benoeming in Zweedse dienst op de hoogte (C. van Vollenhoven, 'Sophompaneas', in: *Mr. C. van Vollenhoven's verspreide geschriften* I (Haarlem, 's-Gravenhage 1934), p. 231-286, hier p. 235 en 249-253).

3 Gustaaf II Adolf († 1632).

4 No. 1938 (dl.V).

5 De brief van Clemens Romanus aan de Corinthiërs, in 1633 uitgegeven door de Engelse filoloog Patrick Young; vgl. no 1865A.

a que vous aujourd'huy qui puisse decider d'un clin d'oeil ces matieres et rendre à chaque siecle et chaque autheur ce qu'il merite et le fruit que l'on en peut tirer. Vos raisons sont sans contredit et l'authorité de vostre decision doit estre souveraine. J'advoue que j'avois tenue pour vraye cette piece sans difficulté, mais je me defiois de quelques termes ou periodes adjoustées par la licence des transcriveurs. Vous me levez ce doubte et j'acquiesce, sinon que la narration du Phoenix[6] me pique encore comme plus ample et plus sophiste

6 Zie Cap. 25, 2 van de brief.

que le stile apostolique ne sembloit permettre, outre que cette fable quoyque depuis employée par les autheurs chrestiens peut aussi estre considerée comme aucunement alienè des escrits du premier successeur des apostres et principalement en la façon qu'elle est estendue, car autrement il n'y auroit rien de si extraordinaire de voir qu'il se fust simplement servy du tesmoignage d'une chose qui estoit lors creue pour inviter les gentils à recevoir plus avant la verité de la doctrine chrestienne, comme Saint Paul s'est servy de l'occasion de l'inscription du Dieu inconnu, mais par transport et application en autre sens que celuy de l'opinion commune et de ce que vouloit dire la baze de cet autel profane.[7] Je croyois donc cette description adjoustée à une simple mention qu'il eust pu faire du Phoenix, mais je me rends à vostre meilleur advis et il ne m'appartient pas de le contester.

Je vous remercie encore un coup de cette faveur et de tant d'amitié et de bienveillance que vous ne cessez de me porter, tout mon regret estant qu'il faille que je vive et que je meure ingrat en vostre endroit, mais si c'est à la reconnoissance interieure qu'il faut mesurer la gratitude et si cette disposition d'esprit se remarque par les paroles et autres actions, je vous supplie de croire que vous n'avez jamais obligé personne qui en professe plus de sentiment, ny qui en conserve la memoire plus vive. C'est ce qui m'enhardit à vous supplier de continuer et que ny la distance des lieux ny la longueur du temps ne vous fassent oublier une personne qui n'a rien pour cela de recommandable que l'honneur de l'amitié que vous luy avez portée. Si je sçay que vous faisiez encore quelque sejour par dela, je prendray la liberté de vous entretenir ou plustost importuner davantage, et sur l'esperance que l'on m'a donnée de me faire recouvrer l'Epistre de Saint Barnabé,[8] j'oseray vous promettre à propos de celle de Saint Clement de vous en faire part.

Cependant je vous baise mille fois les mains et suis ...

7 *Handelingen* 17: 23.

8 De *Brief van Barnabas*, in de patristische literatuur van de 2e tot in de 9e eeuw vermeld, werd in 1646 door Isaac Vossius uitgegeven: *Epistolae genuinae S. Ignatii martyris, quae nunc primum lucem vident ex Bibliotheca Florentina. Adduntur S. Ignatii Epistolae ... Adhaec S. Barnabae epistola* ..., Amsterdam 1646; vgl. no. 1844 (dl.V).

1950B. 1634 augustus 28. Van P. Heyling.[1]

Illustris domine,

Israelis liberatio quam sibi romano-catholici de suo principe Ficardin[2] conceperant, ut per literas tibi priores pluribus indicavi,[3] prorsus evanuit. Ottomannico enim imperatore[4] fortem ac copiosum ei militem opponente, omnibus suis provinciis tandem exutus est. Per vulgares relationes haud tibi incognitum esse arbitror pavorem universalem Constantinopoli nuper exortum propter cuniculorum actiones, quae usque ad imperatoriam fere arcem continuatae, imperatorem quotidie domicilium per urbem mutare ad tempus coegerunt. Hic mascula iterum prole nuper auctus[5] contra Poloniae regem[6] copias in campum brevi educturus esse dicitur.

Iam mensis agitur tertius in quo extraordinariae ac insuetae Gabellae,[7] uti vocant, per Ottomannicos exactores haud sine magna indigenarum incolarumque querela in Aegypto colliguntur. Porro res christiana partim misere in Asia et Africa turbata, partim in integrum aliquod restituta est. Legati Gallici interpres, cum liberius coram Ottomannico imperatore loqueretur, suspensus est.[8] Aliquot septimanas post idem supplicium sub diverso tamen et adhuc incognito titulo sumptum est ab aliquo Veneti oratoris[9] officiali,

1 Hs. Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. fonds lat. 9722, f. 73-74, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. De brief bevindt zich in een band die uit de nalatenschap van Grotius afkomstig is en die documenten over godsdienstig-politieke aangelegenheden bevat. In een eigenhandige inhoudsopgave omschrijft Grotius de brief als 'Epistola Holingii ex Memphi 1634' (f. 1^{v}). Hs. Berlijn, Staatsbibl. Preussischer Kulturbesitz, ms. theol. Lat. 4° 211, f. 83, copie. Gedrukt in Jobus Ludolfus alias Leutholf dictus, *Ad suam Historiam Aethiopicam antehac editam commentarius*, Frankfort aan de Main 1691, p. 554 (fragment), en in J.H. Michaelis, *Sonderbarer Lebens-Lauff Herrn Peter Heylings, und dessen Reise nach Ethiopien*, Halle 1724, p. 155-164. Mogelijkerwijze dateerde Heyling zijn brief in de oude stijl. Beantw. d. no. 2207 (dl.VI). Vgl. no. 3038 (dl. VIII). Peter Heyling (Heylingius, Hol(l)ing(us), Holinge) (1607 of 1608 - 1647 of 1652), afkomstig uit Lübeck, studeerde rechten en theologie. In 1628 ging hij naar Parijs, waar hij met Grotius kennis maakte. In 1632 verliet hij Frankrijk om als Luthers missionaris via Malta naar Egypte te gaan. Eerst verbleef Heyling voor de studie van het Arabisch in Koptische kloosters, naar het schijnt niet alleen in Egypte, maar ook in Jeruzalem; in oktober 1634 reisde hij met Mârquos (Marcus), de pasbenoemde 'abbuna' (aartsbisschop, metropoliet) der Ethiopische kerk, naar Ethiopië, waar hij als leraar werkzaam was en door koning Basilides (Fâsiladas) tot raad werd benoemd. Zie *ADB* XII, p. 372-373; *Dict. Théol. Cath.* V, kol. 961; T. Somigli di S. Detole, *Etiopia Francescana*, p. 35-36 en p. 192-197; en *Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea*, ed. Chr. Prouty en E. Rosenfeld, Metuchen, Londen ^{2}1994, p. 140-142.

2 Fakhr al-Dîn (Fachreddin) (1572-1635), emir van de Droezen, probeerde in Libanon, Syrië en Palestina een zelfstandig rijk te vestigen. Nadat de pacha van Damascus hem had verslagen, werd hij in 1635 in Constantinopel geëxecuteerd (*The Encyclopaedia of Islam* II (Leiden, Londen 1965), p. 749-751).

3 Deze brief ontbreekt.

4 Sultan Murád (Amurath IV) kon zich slechts met grote gewelddadigheid handhaven in het door partijtwisten verscheurde Ottomaanse Rijk (*Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* III, p. 252-254).

5 Mohammed, geboren in augustus 1633, stierf evenals de andere zoons van Murád op jonge leeftijd.

6 Wladislaw IV, koning van Polen.

7 'Gabella', belasting.

8 Balthazar Motto, dragoman (tolk) van de Franse ambassadeur Henri de Gournay, graaf van Marcheville, was op 12 december 1633 opgehangen.

9 'Bailo' Pietro Foscarini, Venetiaans ambassadeur aan de Hoge Poorte (*DBI* IXL, p. 415-419).

cuius patibulo vexillum rubrum affixum est.[10] Mox omnes Galli, Itali atque Angli armis privati atque ad supplicii locum accersiti sunt, cumque per Ottomannicos indicatum fuerit illos omnes idem commeruisse, in carcerem ad tempus deducti sunt. Denique ad Belgas quoque perventum est. Et ab omnibus in genere 60000 piastrae, uti vocantur, postulatae sunt.[11] Depositionem b[eati] patriarchae Constantinopolitani per metropolitas suos in aula Ottomannica procuratam eiusdemque restitutionem per oratorem vestrum Belgicum sedulo ac multis sumptibus promotam procul dubio fusius descriptam expertus es.[12]

Propter celebrationem Paschae gravis hoc anno Hierosolymis fuit dissensio.[13] Armeni ac Syri in canonibus suis ecclesiasticis habent, ut periodo 75 annorum elapsa regulari Paschatis computo 8 dies adiiciantur, hacque ratione observari aiunt canonem qui in primitivae ecclesiae iure ecclesiastico habetur de non celebrando Paschate cum iudaeis. Armenorum igitur archiepiscopus, qui Hierosolymis semper residet,[14] coram principe ac magistratu Ottomannico praesentibus astronomis mahometanis causam considerari ac decidi obtinuit. Decreti Ottomannici, cuius lectionem integram apud archiepiscopum Syrorum Hierosolymis[15] auribus meis percepi, primaria ut arbitror clausula haec fuit:

10 Op 25 januari 1634 werd een familielid van Foscarini, de edelman Tarsis uit Pera bij Constantinopel, opgehangen en zijn woning leeggehaald, 'sopra la quale fu posta una bandiera rossa, che fu di gran terrore a tutti i poveri Franchi' (= westerlingen); zie Pietro Verniero di Montepiloso, *Croniche ovvero Annali di Terra Santa* III, p. 132. Een ander relaas van de toedracht is te vinden in Giovanni Sagredo, *Memorie istoriche de' monarchi ottomani*, Venetië^{4}1688, p. 666, waar als geëxecuteerde de Venetiaanse koopman Tomaso Zanetti wordt vermeld (de naam 'Tarsis' doet eerder denken aan de dragoman Tarsia, lid van een dragoman-dynastie die de ambassadeurs uit de Dogenstad eeuwenlang heeft bijgestaan). Zanetti had boven zijn woning in Pera een belvédère met uitzicht op het seraglio laten bouwen. Verstoord over deze vrijpostigheid liet sultan Murád de koopman in zijn belvédère ophangen, gekleed in een wit hemd en - vanwege het contrast - voorzien van een rode vaan in de hand, om de westerlingen mores te leren. In de Ottomaanse rechtspraak kwam het voor dat aan geëxecuteerden een vaan of papier werd gehecht met daarop de motivatie van de terechtstelling; de kleur van deze zogenaamde yafta's wordt evenwel nergens nader omschreven (Met dank aan dr. A.H. de Groot).

11 De ongemachtigde bouw van een nieuwe woning met een openbare en particuliere kapel door de Franse ambassadeur Marcheville was voor de Osmaanse autoriteiten aanleiding westerse kooplieden in gijzeling te nemen en huiszoekingen te verrichten. Op 2 mei 1634 werd Marcheville door de sultan uitgewezen. Zijn voorganger Philippe de Harlay, graaf van Césy, nam vervolgens als zaakgelastige van Lodewijk XIII de Franse belangen waar (H. Fouqueray, 'La mission de France à Constantinople durant l'ambassade de M. de Césy (1619-1640)', in: *Etudes. Revue fondée en 1856 par des Pères de la Compagnie de Jésus*, no. CXIII, 44 (1907), p. 70-101 en p. 384-405, hier p. 395-399; *CSP Ven. 1632-1636*, p. 212).

12 Cornelis Haga, orateur te Constantinopel (Schutte, *Repertorium* I, p. 302-306), bevorderde de herbenoeming, op 12 april 1634, van de reformatorisch gezinde Cyrillus Lucaris (ca. 1572 - 1638) tot patriarch van Constantinopel. Eerder had Cyrillus moeten wijken voor de metropoliet van Thessaloniki, Athanasius Patelarus, die voor 70000 daalders de opvolging had gekocht (G. Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik*, p. 275-277).

13 Ook onder de vele geloofsgemeenschappen in Jeruzalem leidde de onenigheid over de datum van het Paasfeest tot heftige controverses (*Dict. Théol. Cath.* VIII, kol. 1004-1008, en XI, kol. 1948-1970). Zie voor de vete tussen de Grieks-orthodoxen en Armeniërs ook Pietro Verniero di Montepiloso, *Croniche ovvero Annali di Terra Santa* III, p. 167-169.

14 Gregorius, bisschop van de Armeniërs in Jeruzalem.

15 Met de 'archiepiscopus Syrorum Hierosolymis' moet de patriarch van de Syrisch-orthodoxe of Jacobitische kerk te Jeruzalem zijn bedoeld (*Lexikon für Theologie und Kirche* IX, kol. 1255-1256). Deze kerk was, net als de Armeense, monofysitisch: in tegenstelling tot de Grieks-orthodoxen ging zij uit van het dogma dat Christus, ondanks zijn tijdelijke lichamelijkheid, slechts één goddelijke natuur bezat. Na toenemende Osmaanse vervolgingen in de eerste helft van de zestiende eeuw kwam er een gestage toenadering op gang tot de rooms-katholieke

Volumus igitur, ut novitas subintroducta iterum tollatur ac antiquum exerceatur ea ratione qua temporibus antiquis ordinatum fuit. Graecorum patriarcha Hierosolymitanus[16] Constantinopolin se contulit, ad supremum iudicium Ottomannicum appellaturus. Festo tamen appropinquante ipsius locum tenens[17] post varias populi Graeci cum Armeno ac Syro altercationes ac minas apud principem ac magistratum Ottomannicum perfecit, ut Porta Resurrectionis - eo nomine vocatur porta aedificii istius magni, in quo sepulchrum Salvatoris, Mons Calvarius etc. monstrantur[18] et quo(d) nunquam aperitur sine lucro, Ottomannico magistratu clavem tenente - aperiretur et in templo Graecorum sacra Paschatis octiduum ante Armenos ac Syros celebrarent(ur), ostio tamen Sancti Sepulchri sigillo Ottomannico obsignato ac Ottomannicis inspectori(bus) custodito usque ad Pascha Armenorum. Calendarii Gregoriani Pascha in Graeco(rum) Pascha incidebat.[19] Invisebam circa id tempus praefectum romano-catholicorum,[20] qui aegerrime ferebat quod et ipse propter dissensionem Armenorum et Graecorum ext(ra) Sanctum Sepulchrum missam Paschatis pontificalem celebrare cogeretur. Erant Hierosolymis qui putabant archiepiscopum Armenorum plus quam 40000 piastras huic r(ei) impendisse.

Metrophanes, cuius in antecedenti epistola[21] mentionem feci, quod in Angliae ac Germaniae Superioris academiis per undecim annos commoratus fuerit et partim Angliae regis, partim aliquot Germaniae principum donatione bibliothecam Latinorum authorum utilem secum attulerit, ante sex menses ex archimandrita in archiepiscopum magnae Mempheios et exarchum totius Aegypti electus est,[22] patriarcha Graecorum Alexandrino[23] Alexandriam conced(en)te. Inveterata discordia inter patriarcham Alexandrinum Graecorum et patriarcham Alexandrinum Aegyptiorum sive Cophitarum[24] adhuc constans perseverat, quod neuter sedem Sancti Marci[25] iurisdictionemque divisam, sed uterque integram sibi suisque reservare velit. Populi Graeci atque Aegyptii neuter alterius templa, per magnam Memphim antiquitus constructa, ingreditur. Articulorum, quibus differunt, praecipuus est ille qui ab Aegyptiis, tam clericis quam laicis, Arabicis hisce vulgo profertur verbis: Maschiah vahad, tabiah vahad. Voluntas una, na-

kerk. Vgl. *Theologische Realenzyklopädie* XVI, p. 474-485 en 630, en XXIII, p. 219-233, alsook A.S. Atiya, *A history of Eastern Christianity*, p. 178-180 en p. 326-327.

16 Theophanes III, patriarch van de Grieks-orthodoxe kerk in Jeruzalem (G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa* IV, Florence 1923, p. 161-163).

17 De procurator van de patriarch van Constantinopel heette Lambrinos Papàs.

18 De Heilige Grafkerk, gebouwd op de Calvarieberg (Golgotha), waar Christus gekruisigd werd. Het graf, de kerk en de berg zijn de belangrijkste Heilige Plaatsen in Palestina. In de jaren 1630-1637 ging het beheer van de Heilige Plaatsen in Jeruzalem zes maal in andere handen over. In 1633 begaf Theophanes III, patriarch van de Grieks-orthodoxe kerk in Jeruzalem, zich voor een audiëntie naar Constantinopel, waarna de sultan hem de heiligdommen op 20 april 1634 tegen betaling van 40000 piasters toezegde (*Theologische Realenzyklopädie* XVI, p. 627-628; G. Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik*, p. 270-281).

19 Volgens de Gregoriaanse kalender viel Pasen in 1634 op 16 april.

20 Paolo da Lodi, van 1632-1635 ‘Custode e Guardiano di Terra Santa’.

21 Deze brief ontbreekt.

22 Metrophanes Kritopulus (1589-1639) was van 1633 tot 1636 metropoliet van de Grieks-orthodoxe kerk in Memphis en Egypte. Zie voor zijn verblijf in Engeland en de Duitse landen G. Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik*, p. 159 en p. 177-181.

23 Gerasimus Spartaliotes, van 1620 tot 1636 patriarch van Alexandrië.

24 Johannes XV, patriarch van de Koptische kerk in Alexandrië. Omstreeks 1637 werd hij opgevolgd door Matthias III (*Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* II, kol. 367).

25 De Koptische kerk herleidt haar oorsprong tot de missiearbeid van de eerste bisschop van Alexandrië, de evangelist Marcus.

tur(a) una.[26] Quibus a Graecis respondetur: Maschiatein, tabiahtein. Voluntates duae, naturae duae.[27]

Memini me aliquando cum archiepiscopo Graecorum supra nominato loquutum fuisse, an pacis ac unionis spes nulla reliqua esset. Me fateri equid(em), quod in bibliothecarum Arabicarum - quas in Aegyptiorum monasteriis, per Desertum martyrum[28] aedificatis, a priscis temporibus conservari nosset - nonnullis codicibus talis habeatur doctrina, quae humanitatem Christi in quibusdam idiomatibus imminuere videatur, in caeteris tamen Sanctorum Patrum aliorumque ecclesiasticorum codicibus, praesertim vero in confessionum libris, aperte saepe dici: Christum non solum esse verum et perfectum Deum, sed et verum et perfectum hominem; modernos quoque episcopos, abbates ac ceteros ecclesiasticos Aegyptios, cum quibus conversat(us) essem, idem profiteri. Addebam Graecorum pariter ac Aegyptiorum finem, qua(te)nus mihi perspicere liceret, bonum esse. Graecos dicere voluntates duas, naturas duas, eum in finem, ut varias haereticas opiniones, quae Christi deitatem ac humanitatem imminuerent, hac ratione tollant. Eum finem Aegyptiis vel Cophitis non contrarium esse, neque merito esse debere. Aegyptios credere naturam unam, voluntatem unam, non ut deitatem ac humanitatem imminuant vel confundant, sed ut separent se ab iis qui incomprehensibili deitatis ac humanitatis unioni, tanquam salutis humanae fundamento, resistere cupiunt. Si forsan verbis ad finem istum consequendum minus commodis usi fuissent, finem tamen per se a Graecis probari, nec iure improbari posse. Tum archiepiscopus: Sane, inquiebat, si ea esset Cophitarum ratio, haud in numero schismaticorum a nobis habendi essent. Pergebam ego: Odium spirituale, tam longo tempore exercitatum, forsan ex politica vel civili, ut plerumque fieri solet, causa ortum vel auctum fuisse. Me etenim inter codices supra dictos reperisse historicum, qui affirmaret ab initio inter Graecos ac Aegyptios aemulationem fuisse et - quod pace ipsius dictum vellem - Graecos ad capiendam Aegyptum Saracenis consilium olim dedisse, ut hac ratione Aegyptii, adversarii Graecorum, una premerentur. Quibus nil respondebat archiepiscopus, nisi quod Graecorum scriptis Aegyptio populo imputaretur quod ego de Graecis scriptum esse retulissem.

Ecclesiastici romano-catholici, quorum quidam sunt missionarii a Cardinalium collegio ad propagandam fidem Romae instituto, sine causa suspicabantur me apud christianos in Aegypto idem quaerere quod olim a Wurtenbergensibus quibusdam apud patriarcham Constantinopolitanum quaesitum esse literis proditum est. Suspiciones in varias iniurias mutabantur, iniuriae in persequutiones, quarum ultimam publicam paucis aperiam. Ecclesiastici modo dicti coram principis cuiusdam mohometani primario inter alios ministro christiano, nomine Bersoum,[29] viro honesto ac iusto, variis me titulis insimulabant petebantque, ut vigore iurisdictionis quam

26 Heylings transcriptie van het Arabisch en de vertaling ‘één wil, één natuur’ zijn correct: mašīʾa (verlangen, wil); wāhid(a) (één); tabīʿa (natuur). Dit citaat is te plaatsen in de christelijke discussie naar aanleiding van het Concilie van Chalcedon (451).

27 ‘Maschiatein’ en ‘tabiahtein’, transcripties van de Arabische dualisvorm mašīʾatān(i) en tabīʿatān(i). Misschien moet ‘voluntas’ met ἐνέργεια vertaald worden en ‘natura’ met φύσις; zie *Theologische Realenzyklopädie* XVI, p. 741 (‘Jesus Christus II’).

28 ‘Desertum martyrum’ is als vast begrip niet gevonden. Twee alternatieven dienen zich aan: de 49 martelaren van Scetis (21 januari, in of rond het jaar 444, in de zogeheten Wâdi 'n Natrûn, ten zuidoosten van Alexandrië), en de 40 martelaren van de Sinaï (14 januari, tijdens een vervolging onder Diocletianus, 284-305). Vgl. H.G. Evelyn White, *The monasteries of the Wâdi 'n Natrûn* II, p. 164-167 en p. 269-271, en R. Devreesse, ‘Le Christianisme dans la péninsule sinaïtique, des origines à l'arrivée des Musulmans’, in: *Revue Biblique* 49 (1940), p. 205-223.

29 Deze ‘principis cuiusdam mohometani ... minister christianus’ uit Memphis, Bersoum, is niet nader geïdentificeerd.

principis sui nomine exerceret, scriberet ad iudicem inferiorem, ut mitterentur qui me ex conventibus in Deserto martyrum aedificatis Alexandriam abducerent ad consulem Gallorum,[30] ubi facile in navem

30 De Franse consul in Egypte heette Filibert de Bermond (Bremond) (K. Heeringa, *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel* I (1590-1660), p. 576-579).

me coniicere pontificique tandem transmittere possent. Invito quidem domino Bersoum, sed importunis delationibus tandem superato, veniebant ad me tres milites Arabici porrigebantque iudicis schedam. Qua perlecta recessum simulans templum Sancti Macarii, quod mahometanis non facile ingredi conceditur, ingrediebar. Tandem id milites quoque ingrediebantur; cum in apertis libris legentem et ad varias alloquutiones nil respondentem viderent, unus ipsorum: An nescis, aiebat, quod nisi sponte volueris, vi abduci possis? Respondebam igitur: Non propter malum finem, sed propter timorem Dei in deserto hoc vivo. Insuper non veni in desertum hoc sine permissione ac literis domini Bersoum, cuius iurisdictio superior est iurisdictione iudicis vestri, cuius mihi schedam porrexistis. Attamen si potestatem contra me datam exercere potestis, non resistam vobis. Quo audito nil petebant a me, nisi ut verba ista in chartam coniicerem, ut iudici responsum dare possent. Aliquot septimanas post Memphim petebam paternaque Jehovae providentia regnante malum in bonum vertebatur. Dominus Bersoum cognita causa statim me in domum suam recipiebat multisque corporis commodis afficiebat. Cum Hierosolymam proficiscerer, omnia ad iter necessaria suppeditabat. Dabat quoque a principe suo ad principem Hierosolymitanum literas salvi conductus, ne roma(no)-catholici Hierosolymis commorantes actiones in Aegypto praeteritas in Terra Sancta repetere valerent.

Quae de Aetiopiae ac Abyssinorum imperio ad te perscrip(si), plane confirmantur. Imperatore enim catholico-romano ante biennium defuncto filius ipsius, Basilius nomine, imperare coepit.[31] Primaque imperii die decretum fuit, ut omnes incolae catholico-romani spacio decem dierum Abyssinorum territorium egrederentur, indigenae vero Abyssini ad pristinam religionem redirent. Prima legatio, quam imperator Basilius ante biennium fere ad ecclesiam Alexandrinam Aegyptiorum ob electionem archiepiscopi ordinaverat, ob infidelitatem legatorum irrita facta est. Secundum legatos misit, qui ante duos fere menses Aegyptum sunt ingressi. Antiqua igitur consuetudine ac lege per Aegyptiorum vel Cophitarum patriarcham Alexandrinum archiepiscopus Abyssinorum est electus,[32] cum quo primo - si voluerit Deus - tempore in Aetiopiam profecturus sum.

Agnoscatur ac sanctificetur nomen Jehovae, ut in spiritu ac veritate celebrari ac lauda(ri) queat,

tuus, vir illustris, quem nosti,
Petrus Holinge.

Scribebam Memphi, XXIIX Augusti anno aerae christianae 1634.

Onderaan de brief schreef Grotius:[33] IV Evangelia, Epistola ad Hebraeos, Apocalypsis Johannis, XIV Epistolae Pauli Aethiopice anno 1549 editae Romae,[34] impia

31 Koning Basilides (Fâsiladas), zoon van Seltan-Segghed (Soesenyos, Socinios), werd in 1632 negus van Abessinië. Hij herstelde het monofysitisme en verbande de jezuïeten.

32 Volgens de traditie moest de 'abbuna' (aartsbisschop, metropoliet) der Ethiopische kerk door de Koptische patriarch in Alexandrië worden ingewijd. In 1634 werd Mârquos (Marcus) abbuna, nadat in 1633 een valse abbuna, Rezq Allah, was afgezet en verbannen (T. Somigli di S. Detole, *Etiopia Francescana*, p. 33-36).

33 De transcriptie van deze moeilijk leesbare notities van Grotius' hand is onzeker.

34 De *editio princeps* van het Nieuwe Testament in het Ethiopisch: *Testamentum Novum cum Epistola Pauli ad Hebreos tantum ... Quae omnia ... Petrus Ethyops auxilio piorum ... curavit*, Rome 1548. In een tweede deel (Rome 1549) volgden de overige Brieven van Paulus (T.H.

expoliturus [?]. Professio fidei lingua [?] et libris Armenicis, Romae 1596,[35] in qua mentio Synodi Florentinae et Tridentinae [?].

Darlow en H.F. Moule, *Historical catalogue of the printed editions of Holy Scripture* II, p. 352 (no. 3562)).

35 Vermoedelijk verwees Grotius naar ... *Brevis orthodoxae fidei professio, quae ex praescripto Sanctae Sedis Apostolicae ab Orientalibus ad Sacrosanctae Romanae Ecclesiae unitatem venientibus facienda proponitur* ..., Rome 'ex Typographia Vaticana' 1596 (met een hoofdtitel in het Armeens).

1950C. [1634, na 28 augustus]. Aan H. Bignon.[1]

De Clementis epistola[2] non tam meam sententiam me tibi probasse quam me tuae accessisse gaudeo. De Phoenice[3] recte observas rem fuisse eo tempore et vulgo et eruditis creditam, neque tamen eo argumento utitur Clemens ut probet τὴν νεκρῶν ἀνάστασιν, sed ut ostendat ex re credita non esse eam τῶν ἀδυνάτων, sicut Paulus satae frugis argumento[4] idem evicerat.

Bovenaan de copie staat: Ex alia[5] Grotii epistola ad eundem Bignonium.

1960A. 1634 november 9. Van J. de Cordes.[1]

Monsieur,

Comme j'estois en peine de sçavoir le lieu ou vous vous estiés retiré depuis vostre despart de Francfort - car ayant veu lettre qui portoit que vous avec vostre famille aviés prins le chemin de Metz, je dis tout aussitost qu'on avoit pris Metz pour Meins -,[2] j'en fus delivré par monsieur D'Or,[3] qui prit la peine de me porter vostre lettre par laquelle je vis qu'estiés à Mayence aupres de monseigneur le chancelier de Suede,[4] ce qui m'a encore esté confirmé par celle qu'il vous a pleu m'escrire du 30 du passé.[5]

J'ay esté bien aise que vous n'ayés pas rendu le manuscript de Bodin à monsieur Cramoisi[6] et que vous l'ayés retenu, car autrement il eust couru fortune de se perdre, leurs tonneaux ayant esté ouverts, ce qui a causé que plusieurs livres se trouvent gastez et les chevaux des voyturiers pris, ce qui leur a cousté beaucoup d'argent; de quoy vous rendés raison par vostre lettre disant: militibus stipendii egenis omnem licentiam pro stipendio esse. Partant ne vous pressés poinct de le renvoyer, estant

1 Hs. Berlijn, Staatsbibl. Preussischer Kulturbesitz, ms. theol. Lat. 4° 211, f. 80, copie. Grotius antwoordde op Bignons brief van 28 augustus 1634 (no. 1950A).
2 De brief van Clemens Romanus aan de Corinthiërs, in 1633 uitgegeven door de Engelse filoloog Patrick Young.
3 Zie Cap. 25, 2 van de brief.
4 1 *Corinthiërs* 15: 35-44.
5 De voorgaande brief in ms. theol. Lat. 4° 211 (f. 79-80) is een copie van Grotius' brief aan Bignon van 17 juli 1634 (no. 1938 (dl.V)).
1 Hs. Oxford, Bodleian Library, ms. D'Orville 51, f. 181, eigenh. oorspr. De priester Jean de(s) Cordes (1570-1642), sinds 1632 gevestigd te Parijs, stond bekend als collectioneur van boeken en editor van geleerde werken, bijvoorbeeld de *Opera quae reperiri potuerunt omnia* (Parijs 1616) van de ook door Grotius bewonderde theoloog Georgius Cassander (*DBF* IX, kol. 623).
2 In het begin van oktober 1634 was Grotius in Mainz aangekomen.
3 François d'Or.
4 De Zweedse kanselier Axel Oxenstierna.
5 No. 1959 (dl.V).
6 De Parijse drukker-uitgever Sébastien Cramoisy had Grotius in Frankfort aan de Main een copie van een geschrift van Jean Bodin overhandigd, de *Heptaplomeres, sive Colloquium de abditis rerum sublimium arcanis*. De Cordes had dit onuitgegeven werk laten afschrijven in de veronderstelling dat Grotius er gebruik van zou kunnen maken voor een nieuwe uitgave van *De veritate religionis christianae* (*BG* no. 944) of voor de *Annotationes in libros Evangeliorum* (*BG* no. 1135). Vgl. Jean Bodin, *Colloque entre sept scavans* (ed. Fr. Berriot), p. XXIV en p. LI, waar de huidige vindplaats van het manuscript van De Cordes wordt aangegeven: Parijs, Bibliothèque Nationale, fonds latin 16. 139.

mieux en vos mains qu'ez miennes. Mais j'aurois l'accomplissement d'un grand souhait si quelque bon affaire vous ramenoit par deça. Comme je m'estois rejouy d'avoir eu la troisieme edition de vostre livre de

Religione,[7] aussi ay-je esté fasché que par la negligence du libraire il s'y soit coulé de nouvelles faultes; cela est commun presque partout.

Pour ce qui est de l'unction dont nous avons desja parlé par nos precedentes,[8] nous sommes desja d'accord pour ce qui est de la fin, car comme vous n'avés autre dessein que de chercher et trouver la verité, aussi ne desiré-je autre chose sinon que la verité vainque. Les diversités qui se trouvent dans les ecritz des Peres en ces matieres portent une grande obscurité et il est malaisé d'y asseoir aucune certitude. Ce qui me retient davantage en mon opinion est que les anciens et mesmes Tertulian, duquel je fais grand estat, n'ont pas parlé de l'onction comme d'une chose recente et qui eust esté instituée de leur temps, mais comme d'une chose qu'ilz trouvoyent desja instituée dans l'eglise. A tout cela je feray fin par ces trois beaux motz que j'ay trouvé dans les oeuvres de Dominis: in necessariis unitas, in non necessariis libertas et in omnibus charitas, lesquelz si on practiquoit nous ne verrions tant de differentz en nostre religion.[9]

J'ay veu icy trois advis donnés par trois evesques d'Angleterre pour l'accord[ement] entre les confessionistes et evangeliques, dont j'ay trouvé le premier fort bien faict, et cela ayant esté imprimé en Alemagne vous le devés desja avoir veu.[10] Je n'ay peu recouvrer ce que vous m'aviés escrit de Georgius Calixtus,[11] bien que j'en eusse donné memoire au s[ieur] Cramoisi. J'ay faict veoir à monsieur Bignon les lettres qu'avés escrit tant à monsieur de Saint-Sauveur[12] qu'à moy, et l'ayant adverti du despart de messieurs vos ambassadeurs[13] il m'a envoyé l'incluse et monsieur Bergeron[14] m'ayant envoyé des champs celle qu'il vous escrit en response de la

7 *De veritate religionis christianae. Edito tertia, prioribus auctior et emendatior*, Leiden 1633 (*BG* no. 947).

8 Vgl. nos. 1866, 1884, 1925, 1931, 1942 en 1952 (dl.V). Grotius had met De Cordes van gedachten gewisseld over de zalving naar aanleiding van de polemiek tussen Petrus Aurelius (Jean Duvergier de Hauranne, abt van Saint-Cyran) en de jezuïet Jacques Sirmond.

9 Zie voor deze Latijnse spreuk *Walther* nos. 11696d en 11894a, alsook A. Eekhof, *De zinspreuk In necessariis unitas* ..., Leiden 1931, en H.J.M. Nellen, 'De zinspreuk 'In necessariis unitas ...'', in: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 79 (1999), p. 99-106. Het motto gaat terug op Marcus Antonius De Dominis, *De republica ecclesiastica*, Londen etc. 1617-1622, liber IV, caput 8 (p. 676).

10 *De pacis ecclesiasticae rationibus inter Evangelicos usurpandis et de theologorum fundamentali consensu in colloquio Lipsiensi inito ... Johannis Davenantii, episcopi Sarisburiensis, Thomae Mortoni, episcopi Dunelmensis, Josephi Halli, episcopi Exoniensis, sententiae Johanni Duraeo ... traditae*, 1634 (*Stadtbibliothek Frankfurt am Main*. Flugschriftensammlung 'Discursus politici' des Johann Maximilian Zum Jungen, bearbeitet von P. Hohenemser, Frankfort aan de Main 1930, p. 178). De door de Schotse verzoeningstheoloog John Dury gepubliceerde verhandelingen van John Davenant, bisschop van Salisbury, Thomas Morton, bisschop van Durham, en Joseph Hall, bisschop van Exeter, pleitten voor een samengaan van de protestantse kerken op het continent en in Groot-Brittannië; vgl. no. 1951 (dl.V) en nos. 3650 en 3674 (dl. IX).

11 In zijn brief van 7 augustus 1634 (no. 1942 (dl.V)) had Grotius De Cordes op enkele publicaties van Georg Calixtus uit Helmstädt geattendeerd.

12 Jacques Dupuy, sinds kort prior van Saint-Sauveur (no. 1958 (dl.V)).

13 De Cordes verwijst hier naar de ambassade van Jacob Löffler (Lefler, Loffler) von und zu Neidlingen, kanselier van Württemberg, raad en vice-kanselier van Zweden, en Philipp Streiff (Streuff) von Lauenstein, geheimraad van Pfalz-Zweibrücken, gezanten namens de Confederatie van Heilbronn en Zweden in Parijs. Vgl. no. 1964A.

14 De Parijzenaar Pierre Bergeron († 1637), uitgever van een *Relation des voyages en Tartarie ... Plus un Traicté des Tartares* ..., Parijs 1634 (*DBF* VI, kol. 3). Zijn correspondentie met Grotius is verloren gegaan.

vostre vous la recevrés par mesme moyen. Monsieur Des Hayes n'est icy, estant encore à Montargis.[15] Quand il sera de retour, je luy feray veoir

15 Antoine de(s) Hayes († 1637), gouverneur van Montargis, ook bekend als Louis des Hayes de Courmenin. In de jaren 1621-1622 bereisde hij als Frans ambassadeur de Oriënt; een verslag van deze ambassade verscheen onder de titel *Voiage de Levant* ..., Parijs 1624, ^{2}1632 (*DBF* X, kol. 1380-1381).

la souvenance que vous avés de luy, et quand monsieur Bergeron sera revenu je ne manqueraiz à faire mon proffict de l'advis, que vous me donnés, pour le porter à nous donner tousjours quelque chose. Je voudrois bien que vous en penssiés faire autant envers monsieur Skika(rd), afin qu'il continuast ce qu'il a commencé en ce livre de Rebus Persicis et ces Genealogies de Tartarie qu'il avoit promis.[16]

Je ne sçay qu'on vous escriré de ce qui se passe par deça. L'on continue tousjours à exorciser ces religieuses de Loudun, qu'on dict estre possedées, dont je me rapporte à ce qui en est.[17] Si je pouvois vous faire veoir ce que j'en ay escrit à la main, vous vous en estonneriés. Monsieur, frere du roy, est à Orleans,[18] où le sont allés trouver le pere Joseph capucin,[19] les peres Maillan confesseur du roy[20] et Rabardeau[21] jesuites, le pere Gondran, general des peres de l'Oratoire et confesseur de Monsieur,[22] et messieurs Ysambert et L'Escot, docteurs de Sorbonne,[23] pour parler de son pretendu mariage.[24] Ilz ne sont encore de retour et partant l'on ne sçait ce qu'y ont faict. Voz ambassadeurs s'en retournent d'icy fort satisfaictz, comme on dict.

Dieu par sa grace nous deint faire une vraye paix et à vous tout le bien que vous peut souhaitter celuy qui sera tousjours, monsieur,

vostre tres humble et tres affectionné serviteur,
Jeh. de Cordes m.p.

De Paris, ce 9e Novembre 1634.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, à Mayance.

16 De astronoom en oriëntalist Wilhelm Schickard (1592 - † 23 oktober 1635), hoogleraar in Tübingen. Door zijn voortijdige dood vonden veel van zijn studies geen voltooiing. In mei 1627 was Schickard begonnen aan een geschiedenis van de oosterse dynastieën. Het eerste (en enige) deel verscheen in september 1628 te Tübingen onder de titel: *Tarich h.e. series regum Persiae* ... (M. Ullmann, 'Arabische, türkische und persische Studien', in: *Wilhelm Schickard (1592-1635), Astronom, Geograph, Orientalist, Erfinder der Rechenmaschine*, ed. Fr. Seck, Tübingen 1978, p. 115-120).

17 Op 18 augustus 1634 was pastoor Urbain Grandier na een geruchtmakend proces te Loudun (in de Poitou) op de brandstapel gestorven; hij zou de zusters van het plaatselijke ursulinenklooster hebben behekst (*Tallemant des Réaux* I, p. 296-297 en p. 967-968).

18 Gaston van Orléans was na een ballingschap van bijna vier jaar in Frankrijk teruggekeerd.

19 François Leclerc du Tremblay (1577-1638), rechterhand van Richelieu.

20 Père Maillan († 4 oktober 1635), sinds 1630 biechtvader van Lodewijk XIII (*Lettres Richelieu* V, p. 287 en VIII, p. 256).

21 Michel Rabardeau (1572-1649).

22 Charles de Condren (1588-1641), na Pierre de Bérulle superieur-generaal van het Oratoire de Jésus-Christ.

23 Nicolas Isambert (1565-1642) en Jacques Lescot († 1656).

24 Lodewijk XIII en Richelieu wilden een ontbinding van het op 3 januari 1632 gesloten huwelijk van Gaston van Orléans met Margaretha van Lotharingen (1613-1672), zuster van hertog Karel IV.

1964A. 1635 januari 5. Instructies voor Hugo Grotius.[1]

1. Instructie van Axel Oxenstierna voor Hugo Grotius, 5 januari 1635

Libellus memorialis eorum quae nomine serenissimae reginae regnique Sueciae apud christianissimum Galliae regem dominus cancellarius regni Sueciae domino Hugoni Grotio expediunda commisit. Actum Moguntiae, die 26 Decembris anno 1634.[2]

1. Dominus Grotius itinere recta in Galliam ad regem suscepto cum venerit in aulam, regem ac cardinalem eo ordine ut se obtulerit nomine reginae Sueciae a cancellario modo decente salutet ac caeteris peractis curialibus primo praestita hactenus defuncto regi dum viveret et ab eius excessu filiae reginae amicitiae foederisque officia, cancellario vero favorem summum, quousque cum dignitate ac decoro licet, extollat et quanti id suo loco fiat paucis declaret. Deinde cancellarium, quod illico sine praeeunte communicatione ac mandato suorum principalium non acceptarit firmaritque pacta a legatis confoederatorum[3] nuper Parisiis concepta[4] excuset, ab hoc potissimum argumento, quod videret legatos confoederatorum nulla penitus habita ratione regni Sueciae nude tantummodo commoda incommodaque respexisse statuum confoederatorum Germaniae atque ideo et tacite sustulisse foedus cum regina regnoque Sueciae ictum[5] atque id ad suos solos traxisse. Quod licet cancellarius sibi non sumat disceptandum si regi Galliae ita placeat, verum cum minister ac legatus reginae ac regni Sueciae sit ac suorum mandatis imperiisque teneatur nec minus obstrictus sit habere rationem eorum quae salutem dignitatemque suorum spectent, nullum esse dubium quin et christianissimus Galliae rex et cardinalis consilium hoc ex iusta causa enatum non sint improbaturi. Ac licet

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, instructie in de hand van secretaris P.A. Schmalz, eigenh. ondertek. door A. Oxenstierna; hs. Stockholm, RA, Oxenstiernska samlingen, A. Oxenstiernas koncept, minuut, en A. Oxenstiernas skrivelser 1635 (Bd. IIIa, f. 18), copie. Voorts bevindt er zich een copie te 's-Gravenhage, KB, arch. Cornets de Groot 21, f. 1-5 (oude signatuur IV 13a), eigenh. ondertek. door A. Oxenstierna. De toevoeging aan de instructie alleen aanw. in Stockholm, RA, Gallica 8, in twee versies, een copie in een onbekende hand en een versie in de hand van Grotius. Gedrukt, zonder de toevoeging, in *Oxenst. Skrifter* I-12, p. 741-747. Zie ook Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 5-7, voor de in het Nederlands gestelde aanstellingsbrieven en instructie. Als bijlagen een vijftal brieven van A. Oxenstierna aan de Franse koning en enkele regeringsleiders, dd. 6 januari 1635. Bijlage 1, Parijs, AE, Correspondance politique Suède 3, f. 292, eigenh. ondertek., en 's-Gravenhage, KB, arch. Cornets de Groot 21, f. 6 (oude signatuur IV 13b), copie; bijlage 2, Parijs, AE, Correspondance politique Suède 3, f. 358, eigenh. ondertek.; bijlagen 2-5, Stockholm, RA, Gallica 8, copieën. Gedrukt in *Oxenst. Skrifter* I-12, p. 747-751. De bijlagen 1 en 4 zijn reeds uitgegeven in dl.V, p. 524-525. Zie voor Axel Oxenstierna (1583-1654), sinds 1612 rijkskanselier, *SBL* XXVIII, p. 504-524.

2 De datering is, wellicht door kanselier Oxenstierna, later toegevoegd.

3 Jacob Löffler (Lefler, Loffler) von und zu Neidlingen, kanselier van Württemberg, raad en vice-kanselier van Zweden, en Philipp Streiff (Streuff) von Lauenstein, geheimraad van Pfalz-Zweibrücken, gezanten namens de Confederatie van Heilbronn en Zweden in Parijs. De Confederatie van Heilbronn (onderhandelingen afgesloten op 23/25 april 1633, ondertekening op 27 april 1633) verbond Zweden met de vier zuidelijke protestantse kreitsen van het Rijk.

4 Löffler en Streiff hadden op 22 oktober/1 november 1634 te Parijs een verdrag gesloten dat door kanselier Oxenstierna niet geaccepteerd werd. De in de Confederatie van Heilbronn verenigde protestantse standen van het Rijk ratificeerden dit verdrag op 18/28 december 1634.

5 Op 9/19 april 1633 kwamen Frankrijk en Zweden in Heilbronn een vernieuwing van het te Bärwalde (*infra*, n. 11) gesloten subsidietraktaat overeen; vgl. J. Kretzschmar, *Der Heilbronner Bund* I, p. 285-291.

cancellarius de regis ac cardinalis faventissimo affectu et prudentissimo iudicio non ambigat,

tamen voluisse et existimasse a re esse ablegare dominum Grotium, ut consilii factique rationes aperiat et simul, si ita placeat, tractatus nomine reginae regnique Sueciae reassumat et in quantum eorum ac regis Galliae intersit ex usu utriusque et occasione praesentium temporum statuat.

2. Hisce ad hunc modum aut circiter dictis atque si opus sit quibuslibet suo loco uberius explicatis ac deductis ad iustam excusationem et ad eximendos animis ipsorum conceptus noxios, evitet dominus Grotius particulares omnes de pactis praedictis discursus, nisi quae dici queant sine invidia et aculeo aut rei necessitas expresserit.

3. Si placuerit tractatuum reassumptio et aut cardinalis ipse eos in se susceperit aut alios deputaverit, dominus Grotius initio renovationem et confirmationem Heilbronnensium pactorum[6] urgeat et ut extendantur novisque condicionibus huic tempori accomodatis amplificentur, patiatur ac suadeat.

4. Quodsi instituta fuerit de dicto foedere Heilbronnensi communicatio ac deputati Gallici praetendant tempora mutata esse cum rebus ipsis et nonnulla in illis pactis egere declaratione, dominus Grotius hoc accipiat cum distinctione servatae retentaeque inter Gallum et imperatorem pacis, aut ruptae. Si servetur, parum deflexisse consilia aut res a prioribus rationibus. Si rupta sit, non recusari mutatas rationes esse. Interim manere eundem scopum, eandem causam et alia plura quae non immerito retinerentur.

5. De articulis particularibus Heilbronnensis foederis[7] cum fuerit instituta actio visumque sit ad singulas descendere, dominus Grotius primum articulum det operam ut conserv(et); secundi articuli generaliter considerati ratio iusta est; si tamen de militum numero quaestio incidat, praestat eum et quod illi adiunctum est aut ab eo dependet, reiici ad iustum cum omnibus confoederatis tractatum. In tertio articulo dominus Grotius pro virili elaboret pro obtinendo subsidio in usum regni Sueciae, monstratis rationibus maximorum sumptuum quos facere coactum est regnum Sueciae propter diffusum per Imperium bellum et expensas innumerabiles quae bellum sequuntur et vix a quoquam nisi prudentissimo et qui onera sustinet, sentiuntur. Quodsi tamen hunc Gallici deputati oppugnaverint, reiiciatur hic articulus ad ultimum. Quartus et quintus articuli vix veniunt in controversiam, et si quid motum fuerit, facile diluetur, neque eius momenti sunt ut tractatus impedire necesse sit, sive admittantur, sive reiiciantur. Sextus articulus de excercitio religionis catholico-romanae si iis clausulis et condicionibus retineri possit, in eo dominus Grotius elaboret cuiusque exceptionis praegnantes rationes allegando; quodsi vero exinde altercatio excreverit, inprimis quod status confoederati, quorum magis interest, iam consenserint, id agat dominus Grotius ut hic articulus generalibus verbis conceptus referatur ad id, de quo inter regem Galliae et confoederatos iam dudum convenit, hoc reservato ut catholici romani sub iurisdictione regni Sueciae viventes in Germania fidem et obsequium praestent et sub hisce non canonici caeterique otiosi, sed qui sacris vacant comprehendantur cultuique divino nostro in templis excercendo nullum inde enascatur impedimentum. Septimus articulus iustus per se et aequus est, nec indiget interpretatione. Octavus quoque nihil opus habet explicatione. In nono id addi potest, ut tractatus de pace communi consensu instituatur. Decimus et undecimus rationi consentiunt; ac si rex Galliae annos observandae pacis augeri voluerit, non erit operae pretium aut iusta ratio se opponendi.

6 Vgl. *supra*, n. 5.

7 Zie voor een overzicht van de hier besproken artikelen van het Frans-Zweedse subsidietraktaat (Heilbronn, 9/19 april 1633) Du Mont, *Corps Dipl.* VI, 1, p. 48-49.

6. Poterit fieri, ut rex Galliae urgeat acceptationem pactorum a legatis confoederatorum conceptorum et a confoederatis confirmatorum.[8] Dominus Grotius ad id respondeat cancellarium ut directorem foederis stiturum pactis quae confoederati acceptarunt ex ipsius hortatu et adsensu; quominus autem nomine reginae suae solenniter illa accep-

8 Grotius' instructie gaat onder no. 6 in op de belangrijkste Zweedse bezwaren tegen het door Löffler en Streiff op 22 oktober/1 november 1634 te Parijs gesloten verdrag. Zie voor een overzicht van de artikelen Du Mont, *Corps Dipl.* VI, 1, p. 79-80 en J. Kretzschmar, *Der Heilbronner Bund* III, p. 21-32.

tet, obstat articulus 13 et 14, quorum primus non directe sed indirecte tollit foedus Heilbronnense, alter praestatione est impossibilis atque ideo non superfluus modo, sed etiam noxius, cum impediat foederis effectum et causam litis subministret. 15-us articulus arceat confoederatos ab omni iure rebus suis in admittenda neutralitate hostibus prospiciendi. 11-us articulus regnum Sueciae exuat omni hypotheca ipsi Heilbronnae statuum obligatione ac decreto conservata, neque quicquam vicissim eiusdem securitati ac satisfactioni prospectum. Ac denique octavus articulus etiam gentem nostram - quae tanta cum regis sui pluriumque egregiorum virorum profusione sanguinis communem Europae libertatem hactenus fortiter vindicavit - arceat ab honore ac dignitate generalis officii, cum in gente nostra exstinctis principibus haereditariis nemo eius dignitatis reperiatur, nec ad eum facilis aditus sit per rationem status nostri. Atque haec praecipue in causa fuere, quae praeter defectum mandati et praeeuntis communicationis cum regentibus regni cancellario obstitere, quominus in illa pacta descenderet.

7. Si hisce rationibus rex Galliae motus non fuerit, sed adhuc institerit acceptationi, id eousque inseri pactis poterit, ut director foederis communis consilia omnia ex praescripto eorum quae pacta sunt inter regem Galliae et status directurus sit, salvo nihilominus speciali, quod cum regina ac regno Sueciae est, foedere; tum ut speciali responso regis Galliae caveatur octavum articulum impedire non debere, quominus vir aliquis expertae virtutis et peritiae militaris praefici generalis muneri possit, non obstante quod sanguine ducali Germanico non sit prognatus.

8. Ut vero reginae regnoque Sueciae in compensationem eorum, quae aut sustinere adhuc cogetur, malorum, aut cedere securitati regis Galliae velit, ex parte aliqua caveatur, inprimis ut adpareat tanto evidentius amicitia et benevolentia regis Galliae, Grotius sequentes articulos renovandi augendique foederis Heilbronnensis proponat, seu semel ac simul, seu per articulos singulos, et urgeat modo quem ipsi monstraverit occasio et eorum, quibus cum res erit, inclinatio aut aversio.

I.

Renovetur et stabiliatur foedus Heilbronnae ictum mense Aprili, nisi quae hisce mutata declaratave fuerint.

II.

Rex Galliae hostem communem imperatorem Ferdinandum et eiusdem adhaerentes viribus omnibus bello persequatur et regina Sueciae cum confoederatis vires suas intendat terra marique adversus eundem hostem communem. Ac si bellum Polonicum sublatum suspensumve fuerit,[9] regina Sueciae etiam caeteris confoederatis Germaniae principibus ac statibus fluctuantibus non desistat hostem dictum persequi, donec pax iusta, decora ac vicinis omnibus, inprimis reginae Sueciae ac regi Galliae tuta, communi consilio, consensu et tractatu utriusque regis ac caeterorum interessentium obtenta fuerit.

9 Door bemiddeling van Frankrijk zouden Zweden en koning Wladislas IV van Polen op 2/12 september 1635 te Stuhmsdorf het bestand van Altmark hernieuwen en tot 1/11 juli 1661 verlengen (S. Goetze, *Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna*, p. 179-180).

III.

Si qui interim enascantur regno Sueciae novi hostes reperianturve qui vel invidia vel aliis de causis adversum id conspirent, hos amovere aut detinere interventione sua rex Galliae teneatur; aut si ad aequas rationes devenire nolint, non recuset subsidia sua, de quibus convenerit.

IV.

Regina Sueciae Benfeldium, hypothecam sibi a statibus inter alia relictam, cedat securitati regis Galliae atque eidem in manus tradi curet cum suis adiacentiis in Alsatia, ideoque rex Galliae vicissim promittat se nullas pacis condiciones cum hoste initurum

aut admissurum, nisi prius vel ab ipso vel ligistis[10] vel confoederatis prout aequitati magis consonum visum fuerit reginae regnoque Sueciae satisfactum fuerit.

V.

Rex Galliae promittat, si bello confecto et pace constituta universali Alsatiam in manum hostis restitui contingeret, se Benfeldium aut Argentinensibus traditurum aut demoliturum, nec permissurum dictum Benfeldium in potestatem domus Austriacae devenire in posterum cum praeiudicio ac periculo Argentinensium.

VI.

Rex Galliae adsistat consilio operaque reginae regnoque Sueciae in retinenda et conservanda possessione eorum locorum quae in Saxonia et Westphalia posside[n]t, tum in retinenda et conservanda possessione Moguntini archiepiscopatus et episcopatus Wormatiensis et bonorum iuriumque eo pertinentium, sive nunc possideantur, sive ab hostibus insessa, ubi recuperari poterunt, idque eo usque donec pace facta quae sit rerum facies futura, constitutum fuerit.

VII.

Quae sunt hactenus vel a rege Sueciae pie defuncto vel nomine reginae a domino cancellario in benemeritos aut quacunque de causa collata bona, ea si vel iam venerunt in potestatem regis Galliae aut ventura sunt occasione bellorum, dictus rex Galliae ea donatariis permittat ac donationes servet.

VIII.

Rex Galliae pactum foedere subsidium praescripto tempore et nunc restantem hactenus terminum subsidii Novembris mensis anni 1632 regno Sueciae solvat.[11]

9. Aequitatem harum condicionum dominus Grotius studio omni evincat; tertiam conditionem urgeat, sed si obtineri nequeat expungatur. Idem observetur in quinta et septima. Ast prima, secunda, quarta et sexta condicio illustrari aliis verbis, tolli in universum non poterint. In octava condicione stricte petatur solutio subsidii debiti mense Novembris anni 1632, quod rex defunctus confisus promissis et foedere vivus adhuc mutuam aliunde sumpsisset pecuniam in usus suos idque subsidii debitoribus assignasset, quibus postmodum satisfieri oportuit ex subsidiis quae

10 ‘vel ligistis’, toevoeging in de hand van Oxenstierna.

11 Op 13/23 januari 1631 had koning Gustaaf II Adolf te Bärwalde een Frans-Zweeds subsidieverdrag getekend (Du Mont, *Corps Dipl.* VI, 1, p. 1-2, en S. Goetze, *Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna*, p. 71).

mense Maio sunt soluta; tum quod dominus de Feuquires[12] Heilbronnae in se eius termini solutionem suscepisset et postmodum saepius eius promissio facta sit.

10. Subsidium vero annuum promissi millionis, licet dominus Grotius facile inventurus sit rationes postulati, si tamen rex Galliae apertum cum hoste bellum praetenderit et auxiliares copias foederatis praestandas ideoque eximi velit hoc onere, insistat dominus Grotius praeteriti Novembris subsidio et mediae parti subsidii annui, inprimis si bellum regno Sueciae Polonicum exarserit.

11. De hoc autem ultimo articulo nihil agat dominus Grotius, nisi prius adpareat regem Galliae et cardinalem a foedere Suetico secundum condiciones praescriptas non esse alienos ac propendere in amicitiam eiusdem veluti suis destinatis utilem. Alioquin si signa adpareant aversi affectus, caute hic agat, ne prostituatur dignitas regni, atque cuncta in suspenso teneat donec cancellario perscripta et quo in cardine res ac consilia versentur significatum fuerit.

12. Interim dominus Grotius non desistat animos cunctorum, inprimis regis ac cardinalis, flectere ad dignitatem ac commoda reginae regnique Sueciae, et si quid sinistri ex relatu malevolorum in animis ipsorum conceptum sit, pro sua dexteritate ac industria eximere ac lenire illosque certos de cancellarii loco reginae regnique Sueciae in statum Gallicum affectu et propensione reddere conetur.

12 Manasse de Pas (1590-1640), markies van Feuquières, legerofficier en Frans ambassadeur in Zweden en de Duitse landen.

13. Quod si vero convenerit inter ipsum ac deputatos, id observet, ut ratificatio sit libera domino cancellario aut ad minimum ab hoc visa et adprobata antequam certi quid fuerit statutum; deinde ut relatio ad regentes regni Sueciae non minus sit libera, non quod dominus cancellarius de illorum adsensu dubitet, sed ne ipsis insciis aliquid constituat, cuius rationem reddere ipsi difficile aut ad invidiam proclive sit.

Actum ut supra,

Axelius Oxenstierna.

Bovenaan de instructie staat in een onbekende hand: Manu Petri Schmaltzii[13] de autographo illustrissimi domini cancellarii Axelii Oxenstiernii descriptus [libellus].

2. Toevoeging aan de instructie voor Hugo Grotius

Memoriale instructionis datum nomine regni Suedici Hugoni Grotio, eunti legato in Galliam

Dabit operam, ut intelligat rex Galliae et qui secundum regem plurimum possunt, quis sit praesens Germaniae status, praesertim post cladem ad Nortlingam,[14] quae vires hostium ex quo rex Hungariae summae spei destinatus regimen suscepit, quae apud multos protestantium foederis inconsiderantia malorum urgentium, partim et animorum deiectio et dissidii semina. Quae omnia generaliter quidem ita disseri publice poterunt cum quodam bonae spei temperamento, peculiarius autem explicari et pressius intendi in privatis cum proceribus colloquiis.

Ob eas causas rogandus rex, ut potentiae, quae sine maximo Europae periculo crescere amplius, in Germania praesertim Galliae vicina, non potest, apertis armis professoque bello obviam eat totque suis titulis gloriam adiiciat suis signis auspiciisque defensi orbis christiani. Quod si rex hac de re hoc tempore maxime necessario constituere nondum potest, ut avertendo ingruenti periculo ex foedere, inito cum rege Gustavo immortalis memoriae et per eminentissimum dominum Suediae cancellarium foederis protestantium directorem renovato, numerari quamprimum iubeat eidem domino directori pensionem auxiliarem cuius dies cesserat ante regis Gustavi obitum, pro qua exsolvenda dominus Fequierius regis christianissimi legatus fidem interposuit, et alteram cuius dies elapso nunc mense Novembri venit.

Siquid adversus haec postulata regeritur, de eo monebit eminentissimum dominum cancellarium atque interim omni occasione id aget, ut et regno Suedico et eminentissimo domino cancellario regis procerumque benevolentiam et amicitiam paret, servet atque augeat.

Bovenaan de copie staat: Ex αὐτογράφῳ H. Grotii.

3. Aanstellingsbrieven en instructie van ambassadeur Hugo de Groot

Acte van zijn gezantschap wegens de kroon van Zweden aan 't hof van Vrankrijk

13 Peter Abel Schmalz, secretaris van kanselier Oxenstierna.

14 Op 5-6 september 1634 waren de door Gustav Karlsson Horn en Bernhard van Saksen-Weimar aangevoerde legers van Zweden en de Confederatie van Heilbronn bij Nördlingen in Beieren vernietigend verslagen door de keizerlijke troepen onder leiding van Ferdinand, koning van Hongarije, en Matthias, graaf Gallas.

De rijksraden en regenten van de kroon Zweden, nodig vindende iemant te gebruiken als ambassadeur vanwegens dezelve kroon bij den koning van Vrankrijk, hebben daar-

toe gestelt tot wederroeping toe den persoon van Hugo de Groot, raad van staat van dezelve kroon, om alles te doen dat hem vanwegens dezelve kroon belast zal worden en 'tgeen een goede ambassadeur schuldig en gehouden is te doen, op de gagie van 6000 rijksdaalders jaarlijks, ingaande op Mey 1634, te betalen bij den heer Spierink[15] of zijne nakomelingen in dienst alle vierendeeljaars, waartoe deze zal dienen tot onverbrekelijke ordonnantie. Des word dezelve De Groot gehouden eedt te doen in handen van den doorluchtigen heere Axel van Oxenstiern, rijksraadt en kancelier der kroone van Zweden, van hem in de voorschreve ambassade wel en getrouwelijk te quijten.

En wat aangaat de kosten van reizen, van porten van brieven en pacquetten en anderen die buiten 's huis ten dienste van de kroon zullen dienen te geschieden, dezelve zullen hem na gewonelijke maniere gepasseert worden in rekening en bij den voorschreven heer Spiering of zijne nakomelingen in dienst behoorlijk betaalt worden.

En zoo wanneer de kroon Zweden zal goedvinden den voornoemden De Groot te wederroepen uit Vrankrijk, zoo zal hij gebruikt worden in een andere ambassade op gelijke gagie, en of zulks niet daatelijk gelegen quam, zal middelerwijl behouden de gagie, zoowel hem toegelegt als raad van state, als de voorschreve gagie van ambassadeur, etc.

Acte waarbij De Groot tot raadtsheer van het Zweedsche rijk word aangestelt

De rijksraden en regenten van de kroon en 't rijk Zweden, verstaan hebbende de rapporten van de qualiteiten van Hugo de Groot, hebben denzelven gestelt en stellen hem mits dezen tot raadt van staat van 'tzelve rijk en kroon, om dezelve te raaden en te dienen tot bevordering van haare hoogheidt, praeëminentie, voordeel, eer en reputatie. En dat op de gagie van 2000 rijksdaalders jaarlijks, ingaande Mey 1634, te betalen bij den heer Spieringh ofte zijne nakomelingen in bedieninge, waartoe deze zal dienen voor onverbreekelijke ordonnantie. Des wort de voorschreve Hugo de Groot gehouden aan den doorlugtigen heere, heer Axel van Oxenstiern, rijksraad en kancelier des rijks Zweden, te doen den eedt, van hem in de voorschreve qualiteit wel en getrouwelijk te quijten, etc.

Instructie voor den heere Hugo de Groot, gaande als ambassadeur van de kroon Zweden in Vrankrijk. Poincten van zijn instructie

Dezelve ambassadeur zal zorge dragen dat de eere, hoogheid, praeëminentie, rechten en gerechtigheden van de kroon en 't rijk van Zweden door zijnen dienst bewaart worden. En tot dien eynde wel onderhouden worden de tractaten en alliantiën, gemaakt of noch te maken tusschen de kroon van Zweden en van Vrankrijk, vooral te tragten om de heeren regenten van de kroon Zweden te houden in goede vrindschap en intelligentie met den koning van Vrankrijk.

En ten zelven einde zal hij, ambassadeur, onderhouden gestadige correspondentie met de principale dienaars van staat, dewelke de koning meer is gebruykende of die apparent zijn in auctoriteit te komen, voornamentlijk met de heeren princen van 's konings bloede. Zal mede goede correspondentie en intelligentie houden met de ambassadeurs en dienaars van koningen, republiken en potentaten, zijnde geallieerden of vrinden van de kroon Zweden, in Vrankrijk residerende.

15 Petter Spiring Silvercrona, vanaf het einde van 1634 agent van Zweden te Amsterdam, later resident van Zweden in Den Haag (Schutte, *Repertorium* II, p. 491-492).

Zal naarstig letten op alle 'tgunt in 'tzelve rijk den staat van 't rijk aangaande of rakende peys, oorlog, alliantie passeert en inzonderheidt alle 'tgunt waaraan de kroon van Zweden eenigzins mag zijn gelegen en daarvan adviseeren, zoo de heeren rijksraden als den heer rijkskancelier van Zweden.

Zal ook ten dienste van de kroon Zweden correspondentie onderhouden met andere ambassadeurs en principale agenten van dezelve kroon.

Zal die van de gereformeerde religie in Vrankrijk vermanen bij alle occasiën zich in zulken gehoorzaamheidt en respect te gedragen tot hunnen koning, dat zij zijne Majesteyts gunste en genade tot zich meer en meer mogen verwekken.

Zoo eenige apparentie is iets goeds te doen tot accommodement van de zaaken van des konings moeder en broeder,[16] zal met believen van den koning en volgens zijn ordre daerin mogen arbeiden.

En voorts alles doen wat hem vanwegens de kroon Zweden belast zal worden en wat hij daerenboven na occurrentie van zaken ten dienste van dezelve kroon nodig of oorbaer zal vinden.

16 Aan het Franse hof waren Maria de' Medici en Gaston van Orléans het middelpunt geweest van het verzet tegen 's konings eerste minister Richelieu.

Bijlage 1:[17]

Axel Oxenstierna aan Lodewijk XIII, 6 januari 1635

Serenissime ac potentissime rex, domine clementissime,
Quo magis constet de amico gratoque animo clementissimae reginae meae ...

17 Uitgegeven als bijlage no. 6 in dl. V, p. 524.

Bijlage 2:

Axel Oxenstierna aan Jean-Armand du Plessis, kardinaal Richelieu, 6 januari 1635

Eminentissime domine, domine amice observandissime,

Cura vigil et sapientia admirabilis quam Eminentia vestra impendit rebus amicorum foederatorumque regni Francici regisque christianissimi id iure suo exigunt, ut omnes gentes Eminentiam vestram tanquam boni communis columen respiciant. Nominatim clementissima mea regina rectoresque regni Sueciae et animo sentiunt et his verbis meis profitentur vestrae Eminentiae multum se debere, ego vero plurimum. Oroque eorundem nomine eandem Eminentiam vestram, ne unquam fatigari se patiatur in exercendis actibus tanta generositate dignis.

Cumque nunc nomine clementissimae meae reginae ac regni Sueciae legatum ad regem christianissimum mittam, magnificum et nobilem dominum Hugonem Grotium, dictae sacrae regiae Maiestatis consiliarium, rogamus eam legationem acceptam habeat vestra Eminentia eique felicem successum sua benevolentia largiatur. Ita nos obligabit, ut cum meliore mundi parte vota faciamus pro ipsius vita longaeva, firma valetudine et prosperis laudatissimorum consiliorum eventibus. Ego peculiariter honori ducam, eminentissime domine, esse semper ac credi

Eminentiae vestrae addictissimus et paratissimus servitor,
Axelius Oxenstierna, m.p.

Dabam Moguntiaci, die XXVII Decembris anno 1634.

Adres: Eminentissimo domino Johanni Armando Plessiaco, cardinali de Richelieu, duci et pari Franciae ac christianissimae Maiestatis ministro primario, domino amico observandissimo.

Bovenaan de copie te Stockholm: Cardinali de Richelieu.

Bijlage 3:

Axel Oxenstierna aan Gaston van Orléans, 6 januari 1635

Serenissime princeps,

Magno cum gaudio pro mea in Serenitatem vestram reverentia accepi Serenitatis vestrae in patriam reditum,[18] quem ut regi christianissimo pergratum, ita vestrae Serenitati felicem, Galliae vero eiusque amicis et foederatis salutarem fore confido et precor, rogoque et his literis et per eum quem legatum nomine clementissimae meae reginae ac regni Sueciae mitto magnificum et nobilem dominum Hugonem Grotium, dictae sacrae regiae Maiestatis consiliarium, ut ad regis christianissimi exemplum vestra quoque Serenitas res communes Europae statumque foederatorum ac nostrae inter eos patriae cordi sibi esse cupiat proque certo habeat serenissimae reginae rectorumque regni Sueciae ac mea peculiariter vota ad magnitudinem eius propugnandam augendamque tendere, et si quid unquam ab ipsis aut a me eo pertinens proficisci poterit, non passuros nos id desiderari.

Deus immortalis, Gallici regni tot per saecula defensor, princeps serenissime, vestram Serenitatem et Galliae et christiani orbis bono incolumem florentemque conservet,

Serenitatis vestrae etc.

Dabantur Moguntiaci, die XXVII Decembris anno 1634.

Bovenaan de copie te Stockholm: Duci Aurelianensi.

18 Gaston van Orléans was na een ballingschap van bijna vier jaar weer in Frankrijk teruggekeerd.

Bijlage 4:[19]

Axel Oxenstierna aan Pierre Séguier, 6 januari 1635

Illustrissime domine,
Cum hoc tempore nomine clementissimae meae reginae ...

19 Uitgegeven als bijlage no. 7 in dl. V, p. 525.

Bijlage 5:

Axel Oxenstierna aan Louis de Bourbon, graaf van Soissons, c.q. aan Henri II de Bourbon, prins van Condé, [6 januari 1635]

Princeps excellentissime,

Virtutes heroicae, quibus Deus Celsitudinem vestram ornavit supra locum sublimem quem in Franciae regno iure natalium tenet, efficiunt ut non tantum Francia eam respiciat ut praecipuum sidus post suum solem, sed ut externae etiam gentes eius benevolentiam faciant maximi. Eas inter clementissima regina mea ac rectores Suetiae cum obstrictos se sentiant summa amicitia regis christianissimi gratias pro iis agunt etiam vestrae Celsitudini orantque ut animum prudentissimum advertere velit ad res Europae ac maxime regni Francici foederatorum. Ego vero peculiariter pro me et gratias submissas ago et preces meas ut Celsitudini vestrae addictissimus admoveo rogoque ut quem illuc mitto clementissimae meae reginae regnique Sueciae nomine, legatum magnificum et nobilem dominum Hugonem Grotium, dictae sacrae regiae Maiestatis consiliarium, audire benigno animo velit eidemque suum impartiri favorem. Id me obligabit, princeps excellentissime,

Deum precari, ut singulari tutela Celsitudinem vestram eiusque domum protegat eventusque det prosperos eximiis vestrae Celsitudinis desideriis. Praeterea rogabo ut habear

Celsitudinis vestrae addictissimus paratissimusque servitor,
Axelius Oxenstierna, m.p.

[Moguntiaci, die XXVII Decembris anno 1634].

Onderaan de copie te Stockholm: Ad comitem Suessionensem et principem Condaeum mutatis mutandis.

In dorso schreef Grotius: Ad principem Condaeum, canc[ellarium], Nov. 1634. *En:* 1634, ad comitem Suessionensem.

1964B. [1635]. Van [L. le Bouthillier de Chavigny].[1]

Après les offres que le roy tres chrestien a fait faire precisement à la serenissime royne de Suede de tout ce qui depend de luy pour la manutention de leur bien commun par la fidelle observation de l'alliance contractée entre leurs Majestés,[2] il luy veult encore tesmoigner son affection par une reciproque ouverture des moiens plus convenables pour parvenir à une seure paix, où leurs interestz soyent compris.

Pour cet effet sa Majesté tres chrestienne auroit bien aggreable d'en sçavoir les sentimens de messieurs les regens affin que, s'il se tient une assemblée sur le subjet de la paix, ses ambassadeurs soient mieux instruitz et preparez pour les apuyer, estant tres necessaire qu'en ladite assemblée les ambassadeurs de France et de Suede conviennent à une mesme fin par des moyens bien concertés entre eux.

Et parce que mesdits sieurs les regens de ce royaume desirent sçavoir quelles sont les pensées du roy sur cette affaire, les voicy en trois mots ou au moins en trois articles, que sa Majesté estime essentielz, le deffault de l'un desquelz apporte un extreme peril.

L'un est de ne point traitter et beaucoup moins de ne point conclure la paix que conjointement, en sorte que les justes interests de tous ceux qui y ont party soient reglés et decidés.

En second lieu il fault que tous les interessez et mesme les mediateurs demeurent garends respectivement les uns vers les aultres des choses promises en ladite paix vingt ans après qu'elle sera conclue avec pouvoir de prolonger ce terme.

Et pour dernier point, que l'empereur donne assurance par toutes les meilleures manieres de ne point donner ulle authorité dans les conseils aux Espagnolz; que les Allemangs, les roys et les princes voisins aient subjet de prendre le soupçon

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 550, Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659, copie. De datering, op grond van de dorsale notitie, is onzeker. Wellicht is deze nota Grotius ter hand gesteld in het eerste jaar van zijn ambassade. Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, was van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken. In maart 1635 berichtte Grotius aan Axel Oxenstierna (nos. 1994 en 2012 (dl. V)) dat vader Claude le Bouthillier voor zijn zoon het staatssecretariaat van buitenlandse zaken waarnam.

2 Misschien wordt hier gedoeld op de Conventie van Compiègne (18/28 april 1635). Op 9 mei 1635 zou Frankrijk Spanje de oorlog verklaren.

qu'ilz en ont eu jusqu'à present. Et que pour cet effet sa Majesté imperiale n'emploira point les forces de l'Empire ny son authorité directement ou indirectement contre lesditz Allemans et princes voisins qu'avec le commun contentement des ellecteurs pour les raisons et selon les formes portées par les constitutions de l'Empire.

Et affin d'oster toute occasion d'aller au contraire il convient que ladite paix soit generale, comprenant ce qui est dit cy-dessus de la decision de tous les interestz tant des princes d'Allemagne que de leurs voisins interessez en cette guerre à l'esgard de l'empereur et les autres princes de la maison d'Autriche pour ne donner lieu à rejetter l'Allemag-

ne dans de nouveaux troubles tant à l'esgard des princes de l'Empire que de leurditz voisins.

Si messieurs les regens trouvent ces trois points raisonnables ou qu'il[s] jugent à propos d'y changer ou adjouster quelque chose, le roy tres chrestien fera tousjours grand estat de leurs advis et appuira fortement les interestz de la couronne de Suede.

Bovenaan de copie staat in een onbekende hand: 1635.

1973A. 1635 februari 8. Van N. van Reigersberch.[1]

Weinig dagen daarna [sc. nadat Frederik Hendrik over de benoeming van Grotius tot Zweeds ambassadeur aan het Franse hof was ingelicht] *begeerde hij ook dat Reigersbergen wegens den toestant van eenige gewigtige zaken onderregting zouw verzoeken bij den heere de Groot zooverre dat zonder zijn nadeel zouw konnen geschieden, belovende wijders dat als een geheim bij zich te zullen behouden. Ter welke gelegentheit ook de heer Reigersbergen verder schreef aan zijn zwager* [*N.R. 8 Feb.*]*:*

Ik verzoek in deze en andere voorvallen in opregtigheit met mij te handelen, gelijk ik ook met uEd. zooveel in mij is zal doen en met mijn beter weten zal ik u niet misleiden [Neque sciens fallam].[2] Hetgene ons niet vrijstaat mede te deelen zullen wij bij ons houden, opdat wij in plaats van dank over en weder te begaan[3] geen ondank krijgen. Ende altijt beter niet te doen dan hetgene schadelijk is.

2046A. 1635 april 4. Aan A.W. van der Aa.[1]

Mijnheer,

Gelijck ick noyt en sal vergeten uE. trouwharticheyt aen mij bewesen in de tijdt van mijne vernyeude swaericheyt, wanneer ick bij anderen weynigh trouw heb gevonden, alsoo ben ick zeer verblijdt te zyen uyt uE. bryeff[2] uE. verblijdinge over het eerlijck employ dat mij gegeven is bij de croon van Sweden. Ick weet wel dat alle vraeckgyericheyt den christenen is verboden, veel meer dat men de quaden moet spaeren, jae oock goed doen om de goeden dye onder haer zijn. Mijne affectie tot Hollant nyettegenstaende alle ondancbaerheyt ende wederwaerdicheyt en is

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 13-14.
2 Vgl. Cicero, *Ad familiares* 7, 1, 2 en Livius, *Ab urbe condita* 22, 53, 11.
3 'begaan', verwerven, krijgen (*WNT* II, kol. 1360-1361).

1 Hs. Den Haag, ARA, familie-arch. Gevers, lijstno. 393, eigenh. oorspr. Mr. Anthony Willemsz. van der Aa (1582-1638), advocaat, secretaris van de stad Rotterdam van 1608-1618, behoorde tot de groep Rotterdamse (ex-)regenten die Grotius na zijn terugkeer uit ballingschap (1631-1632) hadden gesteund (nos. 1690 (dl. IV) en 2003 (dl. V); Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 58 en 462).
2 Ontbreekt.

niet gantsch verstorven ende ick wil hoopen dat mijnen arbeyt vooral de croon van Sweden sal dienstigh zijn, daernae oock de geallieerden, onder welcken zijn de Geünieerde Provinciën. God gave dat oock de heele christenheyt daerdoor mocht zijn gebaet ende dat alle dese bloedige oorlogen mochten geslist werden door een eerlijcke ende verseeckerde vrede.

Mijnheer Beaumont[3] is mijn oude vrundt ende ick sal hem bidden dat hij alle mijne oude vrunden sooveel hem mogelijck is dienst wil doen ende behulpigh zijn. Mijnheer

3 Simon van Beaumont, pensionaris van Rotterdam.

den prins van Condé, alsoo ick sijne Alt[esse] was wesen besoecken, heeft mij d'eer gedaen van 's anderendaegs bij mij te comen[4] met bewijs van sonderlinge gunste, oock eenige advysen medegedeelt, dye mij zeer nut sullen sijn. De ambassadeurs van de Switsers[5] gaen met mij in goede confidentie.

Mij is sonderlinge leedt geweest te verstaen het verlyes van uE. lyeve huysvrouw,[6] als wel bevroedende hoe swaer dye slagh is gevallen over uE. ende uwe familie. Ick bidde Godt, dye alles bestuyrt, uE. droeffheyt te maetigen ende alles tot uE. ende uwes families beste te dirigeren. Ick en ben mede nyet geweest sonder rouwe, hebbende nu onlancx hyer zijnde verloren mijne jongste dochter.[7] Wij zijn menschen geboren om soodaenigen leedt te ontfangen ofte aen anderen te geven. Ick bidde om mijne gebyedenisse aen d'heer Bijlwerff,[8] Prins,[9] haere huysvrouwen ende kinderen, d'heeren Walenborgh[10] ende andere onse goede vrunden ende bekenden, aen welcker beleefdtheyt ende standvasticheyt in de vrundschap ick mij houde zeer geobligeert,

uE. dyenstwillige,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 4 April 1635.

Graeff Heyndrick van Nassau[11] is mij mede wesen besoecken met groote courtoisie.

Adres: Erntfeste, hoochgeleerde heere, Mr. Antonis Willemsoon, Doctor in de rechten, tot Rotterdam.

2057A. 1635 april 15. Vredesvoorwaarden, door Hugo Grotius aan de Franse regering voorgelegd.[1]

4 Op 16 maart 1635 ontving Grotius zijn oude vriend Henri II de Bourbon, prins van Condé; vgl. nos. 2014 en 2046 (dl.V).
5 Zie voor hun namen no. 1994 (dl.V), n. 11.
6 Van der Aa's echtgenote, Adriana Pietersdr. van Walenburch, was op 19 mei 1634 overleden.
7 Op 16 maart 1636 overleed Grotius' dochter Maria, geboren op 16 april 1617.
8 De Rotterdamse brouwer Eewout Adriaensz. Bijl(e)werff, van 1602 tot 1637 ontvanger der gemene landmiddelen van Holland voor het Comptoir Rotterdam, vroedschapslid tot 1618, toen hij vanwege zijn remonstrantse overtuiging werd afgezet (Engelbrecht, *De Vroedschap van Rotterdam*, p. 78-79).
9 Pieter Christiaensz. Prins († 4 december 1650), eveneens brouwer te Rotterdam. Hij was getrouwd met Lysbeth Bijl(e)werff, een dochter van Eewout.
10 De advocaat Pieter Pietersz. van Walenburch (1586-1642) was een zwager van de geadresseerde. Wellicht betrok Grotius ook de neven Pieter en Adriaen van Walenburch in zijn begroeting (*ibidem*, p. 69-70).
11 Hendrik, graaf van Nassau-Siegen (1611-1652). Zie no. 2000 (dl. V) en *Europäische Stammtafeln, Neue Folge* I, Tafel 115-117.
1 Tekst naar hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, eigenh. oorspr. Vgl. hs. Den Haag, KB, arch. Cornets de Groot 21, f. 10-12 (oude signatuuur: IV 13e), eigenh. oorspr. voor een eerdere versie. Zie voor deze vredesvoorwaarden ook no. 1964A (1, 8, I-VIII).

Conditiones pactionis ab Hugone Grotio legato reginae regnique Suetici sub libera approbatione magni cancellarii eiusdem reginae regnique propositae christianissimi regis ministris

I. Ut maneat foedus Heilbrunnae, ictum mense Aprili 1633,[2] nisi in iis quae hac pactione mutata declaratave erunt.

II. Rex Galliae hostem communem imperatorem Ferdinandum et eiusdem adhaerentes viribus omnibus bello persequatur et regina Suetiae cum confoederatis vires suas intendat terra marique adversus eundem hostem communem. Ac si bellum Polonicum sublatum suspensumve fuerit,[3] regina Suetiae etiam caeteris confoederatis Germaniae principibus ac statibus fluctuantibus non desistat hostem dictum persequi, donec pax iusta, decora ac vicinis omnibus, imprimis reginae Suetiae regique Galliae tuta, communi consilio, consensu et tractatu utriusque regis et aliorum quorum id interest, obtenta fuerit.

III. Si qui interim enascantur regno Suetiae novi hostes reperianturve qui vel invidia vel aliis de causis adversum id conspirent, hos amoveat aut detineat sua interventione rex Galliae, aut si ad aequas rationes devenire nolint, ne recuset subsidia sua, de quibus convenerit.

IV. Regina Suetiae Benfeldium, hypothecam sibi a statibus inter alia relictam, cedat securitati regis Galliae atque eidem in manus tradi curet cum suis adiacentiis in Alsatia, ideoque rex Galliae vicissim promittat se nullas pacis conditiones cum hoste initurum vel admissurum, nisi prius vel ab ipso vel a ligistis vel confoederatis prout aequitati magis consonum visum fuerit reginae regnoque Suetiae satisfactum fuerit.

V. Rex Galliae promittat, si bello confecto et pace constituta universali Alsatiam in manum hostis restitui contingeret, se Benfeldium aut Argentinensibus traditurum aut demolituram, nec permissurum dictum Benfeldium in potestatem domus Austriacae devenire in posterum cum praeiudicio ac periculo Argentinensium.

VI. Rex Galliae assistat consilio operaque reginae Suetiae in retinenda et conservanda possessione eorum locorum quae in Saxonia et Westfalia possidet, tum in retinenda et conservanda possessione Moguntini archiepiscopatus et episcopatus Wormatiensis et bonorum iuriumque eo pertinentium, sive nunc possideantur, sive ab hostibus sint insessa, ubi recuperari poterunt, idque eousque donec pace facta quae sit rerum facies futura, constitutum fuerit.

VII. Quae sunt hactenus a rege Suetiae pie defuncto vel nomine reginae a domino cancellario in benemeritos aut quacunque de causa collata bona, ea si vel iam venerunt in potestatem regis Galliae aut ventura sunt occasione bellorum, dictus rex Galliae donatariis permittat ac donationes servet.

VIII. In compensationem tormentorum bellicorum, pulveris tormentarii et caeterorum belli instrumentorum et commeatus quae Benfeldii sunt, rex Galliae regno Suetico dabit.[4] [Nisi malit rex reginae Suetiae aut illa ipsa relinquere aut eiusdem generis paria dare.

IX. Cum nomine regni Suetici postulata sit solutio eius termini qui ante tempus foederis Heilbronensis debebatur subsidii nomine, item eius qui Novembri nuper elapso ex foedere Heilbronensi debitus fuit et eorum qui in posterum ex eo foedere debebuntur, contra autem ex parte Galliae regis opponerentur multae difficultates, inde maxime quod rex tum pecunia, tum milite res Germaniae potenter adiuvaret

2 Het verdrag van Heilbronn van 13/15 april 1633 (o.s.) verbond Zweden met de vier zuidelijke protestantse kreitsen van het Rijk. In dezelfde periode (9/19 april 1633) kwamen Zweden en Frankrijk in Heilbronn ook een afzonderlijk subsidietractaat overeen. Dit laatste tractaat was nu in Parijs onderwerp van bespreking met de Zweedse ambassadeur Grotius.

3 Op aandrang van Frankrijk overlegden Zweden en Polen in Stuhmsdorf over een verlenging van de bestaande wapenstilstand.

4 De volgende passage ontbreekt in het Stockholmse handschrift en is in het Haagse handschrift doorgehaald.

maximaque in eam rem impendia faceret, res haec servata est ulteriori inter partes tractationi.]

Hos articulos XV Aprilis 1635 dedi domino Boutillerio,[5] reservata extra hos in

5 Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken. Het is mogelijk dat Grotius hier niet op deze Bouthillier heeft gedoeld, maar op diens vader Claude le Bouthillier, die in deze periode zijn zoon verving; vgl. 2012 (dl.V).

locum ultimum tractatione de subsidiis tum exacti temporis tum futuri quae ex Heilbronensi foedere pro regina Suetiae petita sunt et petuntur. Respondit se relaturum ad regem, sed arbitrari futurum ut res in suspenso maneat ad adventum usque domini cancellarii.[6]

2057B. [1635, ca. 15 april]. Aan D. Tresel.[1]

... Alle de predicanten van Charanton sijn mij d'eene voor, d'andere naer, wesen besoecken; spreecken seer beleeft, doch ick en can noch nyet begrijpen hoeverre sij de tollerantie willen vuytstreck(en) ...

6 Rijkskanselier Axel Oxenstierna zou op 26 april 1635 aankomen te Compiègne, waar het Franse hof zich ophield.

1 Fragment, geciteerd in een brief van D. Tresel aan J. Wtenbogaert, 20 april 1635. Hs. Leiden, UB, Pap. 2, eigenh. oorspr. Gedeeltelijk gedrukt in Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 247. Daniël Tresel († najaar 1641), een in 1618 uitgeweken klerk van de Staten-Generaal, dreef te Rouaan een suikerraffinaderij (no. 5559 (dl. XIII)).

Bijlage:

Brief van Daniël Tresel aan Johannes Wtenbogaert, 20 april 1635

Mijnheere,

Mijne leste aen uL[ieve] was van den 30 Meert.[2] Tseedert geene uL[ieve]r gehadt; dese weynige regulen dienende om uE. t'adverteren dat mij voor twee dagen een edelman van Parijs is commen aenspreecken, mij doende de groete van jonffrouwe Tilenus,[3] ende seyde last te hebben mij te seggen dat de voorszegde jonffrouwe mij soude verwachten tegens 't eynde van de mae(nt) om mij de bewuste vijfthienduysent guldens te voldoen, mij sulcx willende seggen als secretelijck in de oore. Bedanckte hem van de bootschap, dan soo het mij scheen wat eenen snoeshaen te wesen, vraeghde hem met oorlove waer hij thuys was. Vont hem mijns bedunckens wat beteutert, nyet antwoordende, doch aleen, reïtererende mijne vrage, noempde mij eenen raedtsheere. Wat het is off nyet en is, sal den tijt leeren, hoopende evenwel dat de betalinge sal volgen, want de weduwe het te verre heeft laten commen om het naer te laten, off het most op eene seer valsche moer leggen.[4] Dit hebbe uwer E. wel willen laten weeten, opdat de heeren ende vrunden dae(rop) letten mogen, hoewel ick hare voorsichticheyt sooverre vertrouwe da(t) sij voor den ontfanck alle behoorlijcke ordre sullen hebben gestelt.

Mijnheere den ambassadeur de Groot scrijft mij onder anderen dese woorden: Alle de predicanten van Charanton sijn mij d'eene voor, d'andere naer, wesen besoecken; spreecken seer beleeft, doch ick en can noch nyet begrijpen hoeverre sij de tollerantie willen vuytstreck(en). Soo verre Grotius. Ick sij verwondert dat men hier te Quively[5] soo plots van de questieuse pointen swijght, dat mij doet gelooven datter yets onder haer besloten is, maer wat, daer sal men apparentelijck qualijck achter connen commen. Ick heb-

2 Deze briefis niet overgeleverd.
3 Vgl. no. 1820A. Jeanne de Guillon, weduwe van Daniel Tilenus, moest uitvoering geven aan het testament van haar man; dit voorzag in een schenking van 15000 livres aan de Remonstrantse Broederschap, over te dragen in handen van Daniël Tresel, die door de Broederschap als vertrouwensman was aangewezen.
4 'of er moet sprake zijn van een heel boze opzet'. Zie voor de uitdrukking 'op eene moer (= droesem, bezinksel) liggen' *WNT* IX, kol. 962-963.
5 Zoals Charenton voor de Parijzenaars, zo was de kerk te Grand-Quevilly (Queuiliy), ten westen van Rouaan, de ontmoetingsplaats voor de plaatselijke protestanten (no. 945 (dl. II); J. Bianquis, *La révocation de l'Edit de Nantes à Rouen* ..., p. XIX-XXI).

be altemets aen d'een ende d'ander van mijne confidentste geseght dat dat nu wel ginck, dat men nyet meer en spreeckt van questieuse pointen maer rechtoe leerde, om te hooren wat daerop mochte worden geseght, maer nyet één woort. Isser wat, 't is secreet.

Wij sijn Godt loff t'samen gesont, 'tselve van uwer E. hoopende, naer die van jonffrouwe uwer E. beminde verlangende,[6] die van ons allen vriendelijck gegroet moet wesen. Bevele uwe E. t'samen, mijnheere, in de hoede van den Almogenden,

uwer E. trouwherttich dienaer,

D. Tresel, 1635.

In Rouaen, den 20 April 1635.

Monsieur de Cocq ath Sondach bij mij.[7] Doet uE., de heeren Episcopius ende Cupus[8] seer herttelijck groeten; ick mede. Hij houdt hem t'onvreden geen antwoort te crijghen opte brieven[9] ende sijne vragen. Hij is wonderlijck wel te passe, wort in 't aensien jonger.[10] 't Is mijns oordeels een vroom ende godtvruchtich persoon, wyens geselschap mij lie(f) ende aengenaem is. Dat Cacherat sich tot het pausdom heeft begeven, opentlijcke belijdenisse daervan tot Parijs gedaen hebbende, sal uwe E. voordesen hebben vernomen. Men heeft het in druck uytgeroepen.[11]

Adres: Aen mijnheere/mijnheere Wtenbogaert, in Den Haegen.

In dorso schreef Wtenbogaert: Tresel 1635. R[ecept]a 1[a] Maii. Resp[onsa] 7[a] derselven [?]. Tresels brieff gedateert 20 April 1635. Van 't legaet.

2060A. [1635, ca. 20 april]. Aan G.J. Vossius.[1]

... Dum in his scribendis sum, ecce mihi literae ab illustrissimo Suecici regni legato Hugone Grotio, tui[2] nostrique amantissimo. In iis haec de te leguntur:

6 Tresel hoopte spoedig te vernemen dat Wtenbogaerts vrouw, Maria Petit Pas, weer in goede gezondheid verkeerde.
7 Een ‘Monsieur de Cocq’ is niet geïdentificeerd. De lezing van het woord ‘ath’ is onzeker.
8 De remonstrantse leiders Simon Episcopius en Petrus Cupus.
9 Door beschadiging aan de briefrand is de lezing van het woord ‘brieven’ onzeker.
10 De lezing (‘... wort in 't) aensien jonger’ is niet zeker.
11 Guillaume Cacherat († na 1642) was achtereenvolgens predikant te Quillebeuf en Pont-Audemer, plaatsen ten westen van Rouaan. In 1635 verscheen van zijn hand *La conversion et profession de la foi catholique, apastolique et romaine du P. Cacherat, ci-devant ministre de la R.P.R.* (*DBF* VII, kol. 779).
1 Fragment, geciteerd in een postscriptum bij een brief van G.J. Vossius aan Fr. Junius, 12 april 1635. Het postscriptum is gedateerd op 30 april 1635 (1635 Prid. Kal. Maias, styl. n.). Hs. Amsterdam, UB, M 99k, eigenh. oorspr.; hs. Oxford, Bodleian Library, Rawl. letters 84 C, f. 52-57, copie. Gedrukt in *Vossii Epist.* I, p. 277, no. 244 (gedateerd op 15 januari 1635). Zie nos. 2025 en 2101 (dl.V), nos. 2166 en 2225 (dl.VI), en *Inv. Voss.*, p. 204, 208 en 210.
2 Vossius schreef deze brief aan Franciscus Junius (1591-1677), zoon van de Leidse hoogleraar van die naam en halfbroer van Vossius' tweede vrouw Elisabeth. Junius diende van 1622 tot 1654 als huisleraar en - vermoedelijk vanaf 1639 - als bibliothecaris onder Thomas Howard, graaf van Arundel (1586-1646).

Quaerenti[3] mihi aliquem, vir praestantissime, qui me in epistolis scribendis aut describendis adiuvet et quicum de literis, praesertim illis sanctioribus, sermones conferre possim cuiusque opera simul usui esse possit in paranda editione eorum quae ad Evangelia notavimus,[4] ante omnes mihi in mentem venit Francisci nostri Junii. Sed primum abs

3 Het citaat uit de brief van Grotius staat in een afwijkende hand.
4 Grotius' *Annotationes in libros Evangeliorum* (= *Annotationum in Novum Testamentum tomus I*) zouden in 1641 te Amsterdam verschijnen (*BG* no. 1135).

te scire cupiam quae commoda apud comitem Arundelium habeat, ne quid ei offeram quo conditio eius deterior fiat, deinde an putes eum et velle et, sine quo non est ut velit, honeste posse mutare Britannicam Gallica sedem.

Ego ad ista quod respondeam non habeo priusquam te consuluero. Is quicum viveres est magnus plane vir, doctrinarum facile princeps. Si idem nunc tibi ardor esset arcana studiorum penetrandi quae adolescenti fuit, aliquanto alia ratio foret. Nunc venationes et alia aulae studia fortasse invitum etiam paulum diversis moribus imbuere. Adde quod rei Suecicae fortuna in Germania quidem admodum fluctuat tuaque condicio a Grotiana, illa a Suecica dependeret. Ea excusso[5] *fortasse operosum esset Arundelianae similem invenire. Spero etiam tam luculentum tibi esse nunc annuum stipendium, ut domino legato difficile fuerit cum illustris adeo comitis familia certare liberalitate. Verum quid ego tam operose de eo ad te? Qui in rebus suis*[6] *- in quibus ego prorsus caecutio, quia de iis tam parci esse sermonis soleas - decuplo et amplius videre possis quid facto sit opus, me etiam tacente. Attamen rogo quamprimum mihi perscribas quid rescribere debeam.*[7] *Iniquum enim sit, si mora nostra impediamus quominus tempori sibi consulat vir et amicus summus. Edidit is his hebdomadis Sophompaneam, quod Josepho Israelis filio nomen in Aegypto. Tragoedia est, magna arte scripta, quae eo tibi gratior erit, quia nomini illam inscripsit meo.*[8] *Propediem eam ad te et amicos transmittam.*

2076A. 1635 mei 3. Instructie voor Hugo Grotius.[1]

Instructie van Axel Oxenstierna voor Hugo Grotius, 3 mei 1635

Sequentia sacrae regiae Maiestatis Sueciae, etc., consiliarius et ad christianissimam Maiestatem legatus ordinarius, dominus Hugo Grotius, apud Galliae regem,

5 Lees: 'Ea excussa'.
6 De lezing is onzeker; wellicht schreef Vossius: 'tuis'.
7 In een brief van 1 juni 1635, gericht aan Vossius (*Vossii Epist.* II, p. 158-160, no. 219), reageerde Junius afwijzend op het verzoek van Grotius: '... Non tanto me dignor honore quam habuit mihi clarissimus Grotius. Olim avide amplexus fuissem optatam conditionem; nunc operam meam addixi familiae Arundelianae, cui iam dudum, ut scis, adsuevi et in qua, ut forte omnia non placeant, plura tamen placent ...'. Nadat Junius ook zijn werk aan (de vertalingen van) *De pictura*, Amsterdam 1637, als reden voor zijn weigering vermeld heeft, sluit hij af: 'Plura sunt quae afferre possem, sed haec praecipua; excusabis itaque non sine debita gratiarum actione. Nunc intra horam unam atque alteram conscendendi nobis equi. Ad ipsum clarissimum dominum legatum scribere non possum.'
8 *Tragoedia Sophompaneas*, Amsterdam 1635 (*BG* no. 157), met een opdracht aan Vossius van 15 juli 1634.
1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, eigenh. ondertek. Gedrukt in *Oxenst. Skrifter* I-13, p. 246. Beantw. d. no. 2137 (dl. VI). Als bijlagen enkele brieven aan Franse regeringsleiders: A. Oxenstierna aan L. le Bouthillier de Chavigny, 3 mei 1635 en A. Oxenstierna aan J.-A. du Plessis, kardinaal Richelieu, 11 mei 1635 (Parijs, AE, Correspondance politique Suède 3, f. 341 en f. 352, eigenh. ondertek. Gedrukt in *Oxenst. Skrifter* I-13, p. 245 en 250).

cardinalem, secretarium status Boutillierium et alios ministros[2] urgebit. Actum Parisiis, die XXIII[a] Aprilis anno 1635.

I. Laboret modo et rationibus, quas ex usu et maxime convenientes arbitrabitur, ut

2 In plaats van Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken, benaderde Grotius vader Claude le Bouthillier, die zijn zoon tijdelijk verving; vgl. no. 2137 (dl. VI).

terminus subsidii mensis Novembris anni 1632 restans Heufdio[3] quamprimum reddatur, vel in parata pecunia vel certa adsignatione.

II. Id autem ut obtineat facilius, urgebit factam toties de eius solutione promissionem, repetitam quoque nomine ac mandato regis a domino Boutillierio nuper Compendii.

III. Operam omnem abhibeat, ut apud regem promoveat causam I. ducissae de Croy;[4] II. ius comitum Vuilhelmi Ludovici et Johannis Nassaviensium[5] Sarverdam concernens; III. causam comitis de Leinigen[6] ut et[iam], IV° civitatis Colmariensis.

IV. Conetur quoque evincere, ut ratio habeatur donationum factarum I. urbi Argentinae veluti praefecturae Cochersbergensis;[7] II. Rheingraviis tribus Othoni, Ottoni Ludovico et Johanni Philippo;[8] III. comiti de Nassau-Siegen,[9] locumtenenti colonelli equitum sub regimento Reingraffiano. Quorum negociorum aequitatem, quemadmodum privatis cuiusque memorialibus cognitam habet, ita eam ostendere regi ac regiis ministris enitatur. Neque negligat causam civitatis Magdeburgensis.

Axelius Oxenstierna, m.p.

3 Johan Hoeufft († 1651), een in Parijs gevestigde bankier van Nederlandse afkomst. Hij trad op als commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken (Schutte, *Repertorium* I, p. 58).
4 Anna van Pommeren, weduwe van Ernst, hertog van Croy en Aerschot († 1620).
5 De graven Wilhelm Ludwig (1590-1640) en Johann (1603-1677) van Nassau-Saarbrücken.
6 De regerende graaf van Leiningen was Johann Philipp II (1588-1643).
7 Het Amt Kochersberg in de Elzas.
8 De wild- en Rijngraven Otto (1578-1637), Otto Ludwig (1597-1634) en Johan Philipp († 1638).
9 'Nassau-Siegen' verbeterd uit 'Nassau-Sarbrück'. Bedoeld is misschien Wilhelm Otto (1607-1641), graaf van Nassau-Siegen, officier in Zweedse dienst en later 'directeur' van het leger van Bernhard van Saksen-Weimar (A.W.E. Dek, *Graf Johann der Mittlere von Nassau-Siegen*, p. 93-94).

Bijlage 1:

Axel Oxenstierna aan Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny, 3 mei 1635

Illustrissime et excellentissime domine,

Commisi quaedam negocia, quorum mentione praesens celeri itinere suae Maiestatis prohibebar, nobili et magnifico domino Hugoni Grotio, sacrae Maiestatis, reginae meae, consiliario et legato ordinario, spectantia res partim nostras, partim amicorum, ad suam Maiestatem deferenda, de quibus cum Excellentia vestra dictus dominus legatus specialiter communicabit. Ea si Excellentia vestra pro eo quo est apud suam Maiestatem loco et autoritate promovere dignabitur, ut ipsa negociorum aequitas postulat, obligabit sibi plurimorum studia et officia.

Expectaveram iam hic per aliquot dies adventum Excellentiae vestrae ea spe, ut de restantis termini Novembris anni 1632 solutione conveniri et constitui posset. Caeterum cum sine dubio negociis suae Maiestatis impedita Excellentia vestra hactenus emanserit, neque mihi diutius hic commorari sit integrum, volui factae toties promissionis de dicto termino subsidii solvendo, ab Excellentia vestra nomine ac mandato regis nuper Compendii etiam repetitae, admonere, petens quam officiocissime, ut sua intercessione ac opera curare velit, quo dicta pecunia absque dilatione et mora in manus curatoris nostri Johannis Heuffdii reddatur, persuasa non minus pertinere id ad servitium suae Maiestatis christianissimae quam patriae meae. Quicquid in eo Excellentia vestra interposuerit officii et operae, collocabit apud gratas mentes, me vero ad demerendum paratissimum ubivis offendet, qui super alios haberi volo et contestabor quibuscunque occasionibus, quod sim

Excellentiae vestrae addictissimus et ad officia paratissimus servitor,
Axelius Oxenstierna, m.p.

Dabam Lutetiae Parisiorum, XXIII Aprilis stylo vetere anni 1635.

Adres: Illustrissimo et excellentissimo domino Leoni Bouthilliero, sacrae regiae Maiestatis christianissimae secretario et conciliario status, necnon domini ducis Aurelianensis, fratris regis unici, magno thesaurario et cancellario.

Bijlage 2:

Axel Oxenstierna aan Jean-Armand du Plessis, kardinaal Richelieu, 11 mei 1635

Eminentissime atque illustrissime domine cardinalis,

Cum illustrissimus dominus secretarius status christianissimi regis ac cancellarius fratris regii ducis Aurelianensis, Butillerius, mecum transigeret de pertractatis articulis atque valediceret, nomine christianissimi regis mihi solutionem restantis termini de anno 1632 promisit atque se, cum paucis exactis diebus Lutetiam venisset, illico mandata eius rei ad superintendentem financiarum illustrissimum dominum Bullonium[10] perlaturum esse. Habebam initio in animo domini Boutillerii adventum expectare, sed ne quid morae iniiceretur itineri meo, committi id negocium commodius posse legato serenissimae reginae meae domino Grotio existimavi, non dubitans, quin hortatu ipsius aeque ac si praesens essem peragi posset. At domino Butillerio urbem subito transeunte, postquam nihil actum esse intelligam, iussi dominum Grotium ad Eminentiam vestram recurrere et, cum minime dubitem ipsam pro suo in me affectu ac in rem patriae meae propensione non minus velle quam posse hisce toties repetitis ac nunc demum me praesente firmatis promissis iubere ut satisfiat, recommendo hoc, quicquid est, Eminentiae vestrae, rogans officiose, ut in iis omnibus dominum Grotium benevole audire et sic expedire velit, ut ulterius urgendi et molestiam Eminentiae vestrae creandi causa non sit, quin potius, ut inde mihi enascatur argumentum et ratio proclivius illa agendi quae non minus christianissimo regi quam caeteris interessentibus pro ratione temporis utilia esse possint, me vero Eminentia vestra etiam hoc ad caetera studia plurimum obligabit certoque sibi persuadere poterit me perpetuo eum fore, qui velit cupiatque esse,

Eminentiae vestrae addictissimus et ad officia paratissimus servitor,
Axelius Oxenstierna, m.p.

Dabantur Rothomagi, die 1/11 Maii anno 1635.

Adres: Eminentissimo et illustrissimo domino Armando, cardinali de Richelieu, pari et duci Franciae, necnon sacrae regiae Maiestatis christianissimae ministro primario, domino amico observandissimo.

2137. 1635 juni 6. Aan A. Oxenstierna.[1]

... rem nummariam ipsi [regi] commendavi benigneque auditus responsum abstuli, ut omnium postulatorum indiculum Butillerio patri[2] darem...

10 Claude de Bullion, sieur de Bonelles († 1640), surintendant des finances.

1 No. 2137 (dl. VI). In de bijlage een 'Memoire donné à monsieur de Boutiller ...': hs. Den Haag, KB, arch. Cornets de Groot 21, f. 9 (oude signatuur: IV 13d), eigenh. oorspr.

2 In plaats van Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken, benaderde Grotius vader Claude le Bouthillier, die zijn zoon tijdelijk verving; vgl. no. 2137 (dl. VI).

Bijlage:

Memoire donné à monsieur de Boutiller, surintendant des finances du roy, etc., par l'ambassadeur ordinaire de Suede.

Qu'il luy plaise tenir la main, afin que le demy million de livres pour subside escheu au mois de Novembre 1632 avant la mort du feu roy de Suede puisse estre delivré en suitte de promesses souventesfois faictes par monsieur de Feuquieres, ambassadeur extraordinaire du roy,[3] et nouvellement repetées par monsieur de Boutiller, secretaire d'estat, à monsieur le chancelier de Suede.

Que le traitté projetté avecq la ville de Colmar puisse estre confirmé par sa Majesté on reveu.[4]

Que les donations faictes par le feu roy de Suede et depuis au nom de la couronne de Suede puissent estre confirmées, principalement à ceux desquels les biens qu'ils avoyent avant la guerre sont detenus par les ennemis et qui ont faict des services signalez à la cause commune, tels que sont messieurs le[s] Ryngraves Otto, vice-directeur, etc., Otto-Louys, defunct, ‹ayant› laissant vefve et enfant, et Jean-Philippe.[5] Et que par provision lettres du roy puissent estre envoyées au[x] generaux qui commandent en Elsace et sur la Moselle, afin que les terres données auxdicts sieurs comtes puissent estre excusées de logements des gens de guerre, puisque ces sont asteure les seuls biens desquels ils ayent à vivre.

Que le roy veuille avoir pitié de la pauvre ville de Magdenbourg et exercer envers icelle sa misericorde, afin qu'elle puisse commancer à revivre.

Que le sieur Charles Marin, resident pour la roine de Suede en Suisse,[6] puisse jouir des biens appartenants à sa femme, qui est de la maison de Paravicini de Capelli, situez dans la Valteline, et à cette fin avoir des lettres du roy à son ambassadeur[7] et au duc de Rohan.[8]

Bovenaan de Mémoire schreef Grotius: 1635.
En in dorso: 1635.

2171A. 1635 juli 5. Van [A. Oxenstierna].[1]

Nobilis et magnifice domine legate,

Insumpsi hactenus quod hic remanserim temporis cognoscendis consiliis et inten-

3 Manasse de Pas, markies van Feuquières, Frans ambassadeur in de Duitse landen. Vgl. dl. V, p. 526-527, bijlage 9.
4 Op 1 augustus 1635 zou de stad Colmar met Frankrijk een verdrag aangaan. Vgl. *Der dreissigjährige Krieg im Elsass* III, p. 172-173 en no. 5837A, n. 3 en 4.
5 De wild- en Rijngraven Otto (1578-1637), Otto Ludwig (1597-1634) en Johan Philipp († 1638). Rijngraaf Otto was vice-directeur van de Confederatie van Heilbronn. Rijngraaf Otto Ludwig, generaal-majoor in Zweedse dienst, was op 16 oktober 1634 gestorven. Zijn weduwe Anna Magdalena, gravin van Hanau-Lichtenberg, bracht een half jaar na de dood van haar man een zoon Johann († 1688) ter wereld.
6 Carl Marin († 1651), van 1633 tot 1649 Zweeds gezant te Zürich. Hij was gehuwd met Alessandra Paravicini Capelli.
7 Joab-Gilbert du Landé de Siqueville, ordinaris ambassadeur van Frankrijk in de Graubünden.
8 Henri, hertog van Rohan, leidde de militaire operaties voor Frankrijk in het Veltlin.
1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 550, Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659, copie, niet ondertek. Een adressering ontbreekt. Vermoedelijk beantw. d. no. 2214 (dl.VI).

tionibus ordinum in hisce circulis, ubi interim mihi formular Pacis Pragensis[2] affertur, tale, quale subiectum te exemplar docebit. Facile exinde super caetera dictu nefanda apparet, quam gratiam et nobis Suecis et Gallis praestiti auxilii reddere parent. Sed bona me spes habet id ipsis frustra fore. Spero ipsam pacis turpitudinem et eorum animos quorum maxime hactenus consiliis res visa est fulciri, abalienaturam a duce Saxone.

Exaggeravit duritiem pactorum apud me qui ante tres dies hic fuit Zigenmeyerus, consiliarius et ablegatus ducis Luneburgici,[3] animumque sui principis in remedia inclinare professus est. Neque minus apud dominum Bannerium[4] dux Wilhelmus Winariensis[5] affectum suum in partes nostras est contestatus. Brandeburgicus[6] etiam nihil hac in parte a nostris consiliis alienum, quod sciam, fovet. Unde non exigua mihi affulget materia bonae spei.

Et iam in procinctu sum itineris versus Magdeburgum ac exercitum nostrum. Unicum quod obstat quove non parum retardari consilia mea fateor est defectus pecuniae. Cuius adipiscendae hic nulla media; nec patria mea dubio adhuc exitu tractatus in Borussia,[7] et magis etiam in bellum propendente, sufficiet impensis subministrandis. Et absque ea militum animos continere in obsequio difficile mihi erit. Cuius rei necessitatem velim iterum repraesentes christianissimo regi et quibus poteris rationibus urge promissam ac restantem subsidii summam. Exemplar initae pacis facile monstrat quanti regis intersit hic partes nostras salvas conservari; quod et fore speramus, ni mediorum inopia oneri succumbere cogat.

Velim quoque recommendes christianissimo regi liberationem domini campi mareschalli Horn[ii],[8] ac siquidem cognoscam Metternichium,[9] qui iam apud Gallos captivus detinetur, in non parva aestimatione esse apud electorem Bavariae, vide, ut obtineas a rege, ne dimittatur, nisi permutationis domini campi mareschalli habeatur ratio.

Quid super his responsi a rege obtinueris, mea celeriter scire plurimum interest.

Vale.

Dabantur Hamburgi, die 25 Iunii anni 1635.

2187A. 1635 juli 19. Van W. von Gemmingen.[1]

2 In november 1634 waren keizer Ferdinand II en Johann Georg I, keurvorst van Saksen, te Pirna een voorlopige vrede overeengekomen. Op 30 mei 1635 werden de onderhandelingen afgerond met de Vrede van Praag, geratificeerd op 15 juni 1635.

3 Ludwig Ziegenmeyer, gezant van Georg, hertog van Braunschweig-Lüneburg.

4 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.

5 Wilhelm IV (1598-1662), hertog van Saksen-Weimar, luitenant-generaal in het Zweedse leger, oudste broer van Bernhard van Saksen-Weimar.

6 Georg Wilhelm, keurvorst van Brandenburg. Kanselier Oxenstierna probeerde de hier genoemde Duitse vorsten tevergeefs van toetreding tot de Praagse Vrede af te houden (S. Goetze, *Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna*, p. 158-163).

7 In Stuhmsdorf (Pruisen) onderhandelden Zweden en Polen over een verlenging van de bestaande wapenstilstand; vgl. nos. 2165 en 2243 (dl.VI).

8 De Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn (1592-1657) was op 6 september 1634 tijdens de slag bij Nördlingen in Beierse gevangenschap geraakt.

9 Heinrich von Metternich, voorheen keizerlijk commandant van Spiers (*Oxenst. Skrifter* I-13, p. 207).

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 550, Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659, copie. Een adressering ontbreekt. Wellicht stuurde Grotius rijkskanselier Axel Oxenstierna deze copie op 27 juli 1635 toe; vgl. no. 2199 (dl.VI), p. 109, n. 12. Wolfgang von Gemmingen was een ondergeschikte van Axel Oxenstierna (*Oxenst. Skrifter* I-13, p. 175).

Monsieur,

Suivant le commendement que monseigneur le grand chancelier m'a faict devant son depart, j'ay pris la hardiesse par diverses fois d'escrire à vostre Excellence pour la faire sçavoir l'estat des affaires et ce qui se passe en deça.

Il est vray que depuis 15 jours le troublement des affaires du costé du Rhin m'a tenu tellement en eschec que je me suis dispencé un peu de mon devoir en cet endroict, mesmement ne sçachant si vostre Excellence a receu les precedentes que je luy ay addressées de Montbeliard et de Borentru,[2] mais les armées commençant à s'acheminer de tous costés, mesme celle de monsieur le mareschal de La Force[3] s'estant mise en action, j'ay creu ne devoir manquer plus longtemps de donner advis à vostre Excellence de l'estat de nos affaires.

Vostre Excellence sçait que les ennemis ayants trouvé moyen de passer cependant que nostre cavallerie s'amusoit en Lorraine et à poursuivre le conte de Mansfeld,[4] ils nous firent quitter tout de premier abord horsmis Franckendahl Vormes, Mayence, Creizenach, Kaiserslautre, Landstuhl et ce que nous tenons dans l'Alsace, dans lesquelles places toute nostre infanterie qui nous demeura de reste des garnisons de Manhem, Heidelberg, Francfort, Hanau et Gustavebourg, fust mise, et se retira son Altesse de Vinmar[5] avec la cavalerie jusques à Sarepont aux confins de la Loraine. Aussitost et mesme devant qu'elle fust arrivée on depescha couriers de tous costés, tant au roy qu'à monsieur le prince de Condé[6] et monsieur le mareschal de La Force. Mais comme messieurs les generaux ont le pouvoir trop limité et l'armée dudit mareschal de La Force se trouvant en aussi mauvaise humeur de repasser en Allemagne qu'en pouvre estat pour ce faire à cause de la fatigue qu'ils disent, on perdit d'abord le temps à attendre l'ordre du roy, et ne fust jamais possible de rien faire que de faire mettre l'armée en garnison autour de Luneville, ce qui aussi bien estoit leur intention pour servir de dos à celle qui luy servoit de front, dont les ennemis firent tellement leur profit que par frayeur ils tirerent la ville de Vormes des mains des bourgemestres, bloquerent Mayence de 5000 cuirassiers, assiegerent Lautrevoire,[7] furent si hardis de venir avec 6000 chevaux jusques aux Deus-Ponts pour y mettre garnison, dont ils furent pourtant empeschés des nostres.

D'ailleurs le duc de Loraine[8] estant passé en Alsace avec une armée de 6000 chevaux et 5 à 6 mille fantassins, il assiegea Colmar, leurs osta le Mulbach,[9] envoya une partie de 4000 chevaux avec Jean de Werth[10] vers Saint-Dieux, où il enleva les quartiers de Batilly,[11] se saisit des cornettes, surprit Saint-Forgis et Vigneul,[12] qui pour sauver les bagages tendirent 16 drapeaux, prit tout le bagage de Gassion et de Lossy,[13] voire passa jusques à Blamont et fit des courses jusques à Vic. Le duc mesme avança avec 3000 chevaux et 3 regiments de pied jusques à Remiremont,

2 Deze brieven, verzonden uit Montbéliard en Porrentruy, ontbreken.
3 Maarschalk Jacques-Nompar de Caumont (1559-1652), hertog van La Force. Zie voor het hierna volgende nieuwsverslag *Mémoires authentiques de Jacques Nompar de Caumont, duc de La Force* III, p. 136-143; *Bernard de Saxe-Weimar*, p. 167-173 en 183-184, en *Der dreissigjährige Krieg im Elsass* III, p. 155-168.
4 Philipp, graaf van Mansfeld (1589-1657).
5 Bernhard van Saksen-Weimar.
6 Henri II de Bourbon, prins van Condé.
7 Waarschijnlijk wordt hier gedoeld op Lauterbourg, in de omgeving van Karlsruhe, of, eerder nog, op Kaiserslautern, dat in deze periode door de keizerlijken belegerd en ingenomen werd (17 juli 1635); vgl. nos. 2185 en 2209 (dl.VI), en *infra*, n. 27. In zijn oorspronkelijke vorm luidde de tekst wellicht: '... assiegerent Lautre, voire furent ...'.
8 Karel IV, hertog van Lotharingen.
9 Mühlbach, een plaatsje ten westen van Colmar.
10 De Beierse generaal Johan van Werth (1591-1652).
11 Antoine de Bey, seigneur de Batilly.
12 Saint-Forgis (Saint-Fargeau) en Vigneul (Vineul), twee niet nader geïdentificeerde officieren in Franse dienst (*Lettres Richelieu* V, p. 80).
13 Jean (1609-1647), graaf van Gassion, leidde een regiment in Franse dienst. Met Lossy wordt wellicht gedoeld op de Schotse kolonel Lesly.

où il arriva si à l'impourviste qu'on n'eut jamais loisir d'en retirer le regiment de Normandie que pour elargir les quartiers on y avoit fourré; ils repousserent pourtant quelques assauts et sortirent à la fin, enseignes desployées, meche allumée, etc. Quant aux ennemis, ils firent tant de courses de touts costés qu'il n'y avoit point de seurté pour avoir quartier jusques à celuy du roy.

Ce fust alors que monsieur le mareschal de La Force, appercevant que ce n'est pas tout de demander rafraichissement si devant toute chose on ne se met en seurté des ennemis, il fust contraint de faire ce que les afronts receus n'estoient capables de luy persuader, assçavoir de faire assembler les troupes et les mener vers l'ennemy comme de faict il tient rendez-vous le 8/18 à Luneville, en partit le jour d'après pour aller droict à Remiremont, dont il s'ensuivit que le duc ayant ses troupes dispergées et la retirade un peu longue, d'autant que le passage de Danne[14] est encore à nous, il quitta Remiremont et prit le chemin qu'il estoit venu. Ce que est de son intention on ne le peut pas juger encore, mais j'en donneray advis à vostre Excellence aussitost qu'il me sera possible. L'armée de monsieur le mareschal peut estre forte de 19000 à pied avec les troupes de monsieur de Bellefores,[15] qui se devoient joindre à monsieur le cardinal de La Valette.[16] La cavalerie est fort harassée, les compagnies sont la plus part de 30 fort, peu de 40; le regiment est de 330; Hecourt[17] un peu moins; Batilly peut estre 100; le baron de Sale et les nouvelles comp[agnies] de Batilly ne sont pas encore arrivées.

L'intention de monsieur le mareschal est de ne passer pas Remiremont; aussi a-[t]-il ordre de se joindre en cas de necessité avec son Altesse. Quant à l'armée de monsieur le cardinal de La Valette, monsieur du Hallier,[18] estant passé par icy Samedy passé, laissa ses troupes entre les mains de monsieur le colonel Hebron,[19] le Lundy d'après le cardinal arriva au Pont-à-Mousson, dont il vint hier en cette ville et prit aujourd'huy le chemin de Louiselles.[20] Monsieur le colonel Hebron m'asseure que l'armée est forte de 18000 à pied et 3000 chevaux; pour les mousquetaires à cheval, dont on me dit qu'il y a 2000, je croy qu'on en aura besoin, nonobstant le passage de Picolomini[21] en Flandre, considerant que l'armée de Gallas[22] est bien forte et que le roy d'Hongrie[23] amene un renfort de 10 à 12000 hommes.

Le marquis de Sourdis[24] succedera à la place de monsieur le colonel Hebron, cestuycy n'estant pas trop bien avec le mareschal de La Force, dum hic illius temeritatem, ille mareschalli maturitatem criminatur, quasi meritae per tot annos gloriae invitus periculum faceret;[25] de mesme est-il de monsieur le mareschal de La Force et de monsieur de Feuquieres,[26] leurs jalousies estant desja tournées en haine.

Nostre armée est tousjours à Sarepont en attendant celle du cardinal. Je croy que les nouveaux mareschaux de camp sont empeschés à faire leurs trains, et nous

14 Vermoedelijk Darney, ten westen van Epinal. Een andere mogelijkheid is Thann, ten westen van Mulhouse.
15 Charles Gigault († 1644), sieur de Bellefonds, lieutenant-colonel in het regiment van Normandië, maréchal de camp sinds 26 april 1635 (*Lettres Richelieu* IV, p. 618).
16 Kardinaal Louis de Nogaret d'Epernon de La Valette (1593-1639), luitenant-generaal in het Franse leger.
17 Hecourt, evenals de hierna vermelde ‘baron de Sale’ niet geïdentificeerd.
18 Maarschalk François de l'Hospital (1583-1660), graaf van Rosnay, sieur du Hallier.
19 De Schotse officier Sir John Hepburn (Hebron) († 1636) stond sinds 1633 in Franse dienst; zie no. 2620 (dl.VII).
20 Louicelles, wellicht een verschrijving voor Courcelles-Chaussy, ten oosten van Metz.
21 Ottavio Piccolomini en
22 Matthias († 1647), graaf Gallas, bevelhebbers in het keizerlijke leger.
23 Ferdinand, koning van Hongarije, de latere keizer Ferdinand III.
24 Charles d'Escoubleau, markies van Sourdis en Alluye, in 1632 maréchal de camp, in 1633 maistre de camp général de la cavalerie.
25 Vgl. Tacitus, *Annales* 15, 6, 10.
26 Manasse de Pas, markies van Feuquières, Frans ambassadeur in de Duitse landen.

en patissons cependant, n'y ayant de l'herbe à 3 lieues à la ronde. Ceux de l'autre[27] ont repoussé un assaut et ont endommagé les ennemis de beaucoup d'une sortie, lesquels ont faict retirer les 6 regimens qui y estoyent, et y ont envoyé d'autres. De plus on tient que le conte de Hanau a tué 500 hommes dans Gelnhause.[28]

27 De copie geeft eigenlijk ‘Ceux de laûtre’. Vermoedelijk moet gelezen worden ‘Ceux de Lautre’ en betreft het hier Lauterbourg of Kaiserslautern; vgl. *supra*, n. 7.

28 Jacob Johann (1612-1636), graaf van Hanau-Münzenberg, ondernam een aanslag op Gelnhausen.

Au reste, vostre Excellence peut sçauoir que monsieur de Bonnika[29] est à la cour, et je ne sçay si ce n'est pour faire payer nos troupes, mais l'importance de l'affaire c'est de quelle façon on le demande. Nous sommes en peine de monsieur le grand chancelier[30] mesmement; le duc B[ernhard], à ce que j'entens, se plaint de ne recevoir point de ses lettres. Depuis qu'il est party de La Haye nous n'avons point appris de ses nouvelles, et il est impossible de luy faire sçavoir des nostres, touts les passages estants fermés, mesme celuy de Mayence, et le roy d'Hongrie a mis empeschement aux correspondances de Birgden.[31] Si vostre Excellence luy escrit, je la supplie d'y joindre la presente, au moins pour mon excuse, dont je luy auray une obligation tres particuliere, et tascheray de m'en revanger toutes et quantes fois qu'il vous plaira de m'honorer de vos commandements, monsieur,

vostre tres humble serviteur,
De Gemmingen.

Metz, 9/19 July 1635.

2275A. 1635 september 15. Van B. Aubery du Maurier.[1]

Monsieur,

Vos occupations et ma solitude, qui ne me fournit point de matiere de vous entretenir, me tiennent en long silence, mais mon affection vous accompagne tousjours et ne sommeille point en vostre endroict. Je suis bien marry d'estre spectateur, bien que de loin, des mauvais succez du public, principalement du costé de vostre patrie, mesmes que l'envie d'attaquer et l'apparence que cela reussiroit se voyent converties en la necessité de s'y deffendre et qu'il ait peu luy estre donné un si dangereux coup jusques dedans ses entrailles.[2]

Cela me faict souvenir de ce que m'a autresfois appris un grand homme d'estat, qu'il est tout au rebours des navires qui s'approchent de nous dans la mer et des esperances que nous concevons sur la terre, ceux-là paroissans plus grandz à mesure qu'ilz viennent à nous et celles-cy, qui se monstrent grandes de loin, deviennent à rien de bien près. J'ay grand regret de veoir cette experience maintenant en choses de telle importance au public et si je ne craignois que l'on dist de moy que consilia post res afferuntur,[3] il m'eschaperoit que le repos eust mieux valu au malade que l'agitation. Vous sçavez que les cantons de Suisse se sont renduz souverains par plusieurs prolongations de trefves de vingt-cinq ans,

29 Tobias von Ponikau, raad en gezant van Bernhard, hertog van Saksen-Weimar.
30 De Zweedse rijkskanselier Axel Oxenstierna; in het begin van mei reisde hij vanuit Parijs naar de Republiek, waar hij tot het einde van die maand verblijf hield.
31 Johannes von der Birghden, postmeester in Frankfort aan de Main (*NDB* II, p. 255; *Oxenst. Skrifter* I-13, p. 235-236).
1 Hs. Den Haag, KB, 68 B 24: 11, eigenh. oorspr. Beantw. d. no. 2292 (dl.VI). Benjamin Aubéry du Maurier (1566-1636) was van 1613 tot 1624 Frans gezant in Den Haag geweest. Hij schreef deze brief in Le Maurier en Anjou.
2 Misschien verwees Du Maurier naar de Vrede van Praag (30 mei 1635), die de afbraak van Zwedens machtspositie in de Duitse landen versnelde. Het is echter waarschijnlijker dat de briefschrijver met ‘vostre patrie’ de Republiek voor ogen had en op de Spaanse verovering van het fort Schenkenschans (28 juli 1635) doelde; vgl. no. 2241 (dl.VI).
3 Vgl. *Walther* no. 28134.

qui finalement se sont d'elles-mesmes converties en paix et possession paisible.[4] Mais comme la providence de Dieu avoit ordonné cela, la mesme a voulu que cecy passast de la sorte. Cependant, j'apprehende beaucoup que cet infortuné succez ne donne une fascheuse et prejudiciable entorse aux affaires d'Allemagne et de vostre departement. Ce que Dieu ne veille; qui sera puissant de faire naistre d'autres obstacles et traverses à

4 In feite vond de soevereiniteit van het Eedgenootschap eerst in de te Munster en Osnabrück gesloten vredesverdragen een volkenrechtelijke bevestiging.

ceux qui se glorifient d'une si inopinée felicité. En suitte de cela l'air est plain de bruictz qu'il se couve une paix, laquelle devra bientost eclorre et que chacun des contractans l'entendra tellement à sa mode, ou qu'elle sera de difficile conclusion, ou qu'elle ne sera pas de longue durée. Pour moy, je ne suis plus en aage d'apprehender d'en veoir de longues suittes, mais je m'en iray du monde avec plus de contentement si je puis esperer qu'elles soient meilleures que n'en sont les apparences presentes.

Or, monsieur, laissant tout cela à la conduite de Dieu, je vous diray, comme à celuy qui m'a tousjours cordialement temoigné participer à mes interestz, que hors les craintes pour le public il ne defaudroit rien à mon par[ticuli]er repos si je voyois mon second filz[5] en train de vouloir bien user de sa condition et s'appliquer à ce qu'il devroit, de quoy il s'eslogne pour courir aprez des fumées qui ne luy produiront que du blasme et à moy beaucoup de deplaisir. Il est inconsideré jusques là qu'il veut estre homme de court et cependant outre ce que l'entrée nous en est presentement interdite, quand je pourrois la luy donner je ne le devrois pas, car il n'auroit employ qu'aux finances, à quoy il seroit tres impropre en estant dissipateur, ou bien auprez de ceux qui manient les secretz et cela luy conviendroit encores moins, car qui luy diroit quelque chose digne d'estre celé, nihilo plus agat quam si imbrem in cribrum ingerat.[6]

Monsieur, je n'ay peu m'abstenir de vous decouvrir ses playes, sur lesquelles il n'y a personne au monde qui peust appliquer de meilleurs remedes que vous, s'il estoit si heureux que vous prissiez la pene de le detromper de ses illusions. Vos rares merites, vostre excellent sçavoir et vostre grande reputation pourroient luy donner quelque goust de la vraye sagesse et prudence, dont jusques icy il ne paroist aucune estincelle en luy; sa presomption et les louanges d'autruy l'ont enivré de si vayne opinion de luy-mesme qu'il pense estre deja fort habille homme, dont il est aussy elogné qu'il en pense estre prèz. J'espere que vous pardonnerez cette si longue plainte à ma juste douleur et que vous m'y assisterez de vostre secours, l'induisant, s'il vous plaist, comme de vous-mesmes, à se donner au barreau, pour s'y faire cognoistre en bienfaisant et par ce moyen avec le temps s'y trouver pourveu d'un office non acheté, mais acquis par un honneste labeur.[7]

Aprez cette tres affectionnée priere il ne me reste qu'à saluer bien humblement vos bonnes graces de madame l'ambassadrice et de mad[amoise]lle Cornelia,[8] vous suppliant de croire que je souhaite à tout ce qui vous appartient toute prosperité et que je suis, monsieur,

vostre bien humble et tres affectionné serviteur,
Du Maurier.

Au Maurier, ce 15e Sep[tem]bre 1635.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, con[seill]er et ambassadeur ord[inai]re de la couronne de Suede prèz de sa Ma[jes]té tres chrestienne.

5 Louis Aubéry du Maurier (1609-1687) (Schutte, *Repertorium* II, p. 5-6).
6 Plautus, *Pseudolus* 102.
7 Grotius gaf aan dit verzoek van vader Benjamin gehoor. Hij richtte op 28 september 1635 aan Louis Aubéry du Maurier een brief waarin hij hem tot de rechtenstudie aanspoorde: no. 2293 (dl.VI).
8 Maria van Reigersberch en dochter Cornelia de Groot.

2335A. 1635 november 1. Aan N.N.[1]

[Grotius hield vast aan] *zijn eisch op de stadt Rotterdam wegens de wedde van zijn pensionarisschap, tot den tijdt dat hij in dienst van Zweden getreden was, en de vergoeding zijner gelede schade; ... schreef hij den eersten van Slachtmaand:*

De tijdt ... betert die dingen niet en eindelijk betaalt men zulke eischen met verjaartheit.

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 50.

2419A. [ca. 1636]. Aan N.N.[1]

[Grotius verlangde] *dat hem zijne boeken en schriften die in Hollandt wierden gehouden, mochten worden ter hand gestelt; ... schreef hij aan zijne vrinden* [*H.G. 17 Aug., item 21 Feb. 1636*]*:*

Men is schuldig ... uit kragte van het vonnis[2] mij die te laten volgen. En zelfs volgens het natuurlijk en borgerlijk recht.

2419B. [ca. 1636]. Van N.N.[1]

L'ordre de Saint-Jehan de Jerusalem, estant resservé dans les privileges et dans le droict de la neutralité de tous les monarches, roys, princes et estats de la chrestienté conformement à son institution, recourt maintenant en cette consideration à monseigneur l'ambassadeur de la couronne de Suede, à ce qu'il aye agreable d'escrire à monsieur Quernheim,[2] gouverneur de Benfeld, et à monsieur Moikel,[3] commissaire de la couronne de Suede, à ce qu'ils restablissent [l'ordre] en la jouissance des biens et revenus situez ès villages du ressort dudit Benfeld, dependant de deux maisons et commanderie dudict ordre dans Strasbourg et Selestat. Comme aussi d'escrire à monsieur George Loire, à Boulick, à ce qu'il restablisse au village d'Osthaagen le curé catholique qu'il en a chassé.[4] Et ensuite favoriser ledit ordre, comme il en est tres humblement supplié d'obtenir de la royne de Suede et de son grand-chancelier[5] let[t]res de commandement audict sieurs gouverneurs et commissaires de laisser paisiblement jouir de leurs biens et revenus les religieux et commandeurs dudict ordre et leur laisser la liberté d'inst[it]uer des curez catholiques en leur[s] villages, et S.Q. grand-maistre[6] et tout le general dudit

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 50. Vgl. no. 2240 (dl.VI).
2 Op 17 met 1630 bepaalde het Hof van Holland dat Maria van Reigersberch tegen betaling van ‘tsestich ponden te 40 grooten 't pont’ in het bezit moest worden gesteld van de in 1619 geconfisqueerde goederen van Mr. Hugo de Groot. Zie G. Moll, ‘De confiscatie der goederen van Hugo de Groot’, in: *Oud-Holland* 20 (1902), p. 83-112.

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, copie. Een adressering ontbreekt.
2 Arendt von Quernheim, officier in het Zweedse leger, commandant van de Zweedse enclave Benfeld, aldaar overleden op 20 januari 1639.
3 Friedrich Richard Mockhel, resident in Benfeld van 1634-1643.
4 Niet geïdentificeerd. Persoons- en plaatsnamen zijn vermoedelijk door de copiist verhaspeld. Wellicht wordt gedoeld op een telg uit het oude Elzassische geslacht Zorn von Bulach en het plaatsje Osthausen in de Beneden-Elzas, dat van oudsher tot de familie behoorde (E.H. Kneschke, *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon* IX, p. 634). ‘Osthaagen’ zou echter ook een verschrijving kunnen zijn van Uffhausen, één van de negen dorpen die als eigengoed (met pastoorsbenoeming) ressorteerden onder de groot-priorij van de johannieterorde te Heitersheim in Baden-Württemberg. Vgl. A. Wienand (ed.), *Der Johanniter-Orden. Der Malteser-Orden*, p. 340.
5 Christina van Zweden en Axel Oxenstierna.
6 De afkorting S.Q. is misschien een verschrijving van S[on] A[ltesse]. De ‘grand-maistre’ of groot-prior van de zogenaamde Duitse Tong der johannieters bezat sinds 1548 de status van Rijksvorst. De orde had door gevechtshandelingen tijdens de Dertigjarige oorlog veel te lijden; dit was ook het geval in 1638, toen Hartmann von der Tann, van 1635-1647 groot-prior van de Duitse Tong van de johannieterorde, zich bij de komst van Habsburgse troepen gedwongen zag uit Heitersheim te vluchten (A. Wienand, *o.c.*, p. 340-342).

ordre de Saint-Jehan de Jerusalem en demeurera infiniment redevable à monseigneur l'ambassadeur.

2464. 1636 februari 7. Van Christina van Zweden.[1]

... Caeterum non ignotum tibi est inducias nuper inter nos regnumque Sueciae ex una et regem regnumque Poloniae ac magnum ducatum Lithuaniae ex altera parte in viginti sex annos pactas esse[2] idque potissimum interventu operaque regis christianissimi. ... Nunc primum mittimus ad te literas fiduciae, clementer requirentes, ut visa commoditate iis extraditis nomine nostro suae Serenitati ob navatam eo tractatu operam decenter gratias agas.

1 No. 2464 (dl.VI). In de bijlage een brief van Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, dd. 7 februari 1636: hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, copie.

2 Door bemiddeling van Frankrijk verlengden Zweden en koning Wladislas IV van Polen op 2/12 september 1635 te Stuhmsdorf het bestand van Altmark tot 1/11 juli 1661 (S. Goetze, *Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna*, p. 179-180).

Bijlage:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 7 Februari 1636

Nos Christina, etc., serenissimo potentissimoque principi, fratri, consanguineo, foederato et amico nostro charissimo, domino Ludovico XIII, Franciae et Navarrae regi christianissimo, salutem et prosperrimos rerum successus.

Serenissime ac potentissime princeps, frater, consanguinee et foederate charissime,

Iniunximus consiliario et legato nostro apud Serenitatem vestram ordinario, nobili et consultissimo nobis sincere fideli domino Hugoni Grotio, ut Serenitatem vestram nomine nostro salutaret, gratias ageret pro opera in componendis nostris cum rege regnoque Poloniae controversiis praestita et simul constantem affectum nostrum tum erga Serenitatem vestram tum res communes in Germania decenter contestaretur. Peramice itaque a Serenitate vestra requirimus, ut dicto domino Grotio ad se admisso non modo benevolas aures, sed et integram fidem eo nomine praestet atque in omnibus talem det declarationem qualem nobis de Serenitatis vestrae affectu animoque indubie pollicemur. Sumus erimusque Serenitati vestrae vicissim ad omnia constantis et sincerae amicitiae officia praestandum semper paratae.

Atque his eam divini numinis protectioni ex animo commendamus.

Dabantur e regia nostra Stocholmensi, die 28 Ianuarii stylo regni anno 1636.

In dorso staat in een onbekende hand: Copia literarum fiduciae pro domino Grotio, 1636.

2487A. 1636 [februari 21]. Aan [N. van Reigersberch].[1]

Men streelde hem [sc. Odoardo Farnese, hertog van Parma, bij zijn bezoek aan het Franse hof][2] *met groote zwier van eerbewijzingen en veelderlei vermaken aan te doen. De koning beschonk hem met een cordon of hoedband van diamanten, geschat op vijftigduizent*

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 64. Vgl. no. 2523 (dl.VII).

2 Odoardo Farnese (1621-1646), hertog van Parma, reisde in Februari 1636 naar Frankrijk, terwijl de omgeving van Piacenza door vriend en vijand werd geplunderd (nos. 2478 en 2484 (dl.VI)).

kroonen en noch andere geschenken van dezelve waardij; ... schreef De Groot [*H.G. 21 Feb. en 21 Maart*]*:*

Kleinen troost ... voor het gevaar dat zijn gehele land liep.

2558A. 1636 april 18. Van A. Oxenstierna.[1]

Wohledtler unndt vester, insonderss geliebter herr ambassadeur,

Demnach der konigl. May[es]t[ä]t unndt cron Schweden etc. raht, herr Marx Conradt von Rehlingen,[2] auff der konigl. May[estä]t zu Franckreich gnädigstes erfordern sich zu deroselben naher Paris zu erheben vorhabens, in hoffnung alda gelegenheit zu finden, der gemeinden sach zum besten etwas nutzliches zu verrichten, weil dann desselben persohn wegen seiner guten affection unndt vornehmen qualiteten mir bekant, alss hab ich ihn alss einen königl. Schwedischen bedienten dem herrn hiemit recommendiren wollen, freündtlich gesinnendt, er ihm bey begebender occurrentz allen fürdersahmen willen unndt frendtschafft erweisen wolle. Solches wirdt er umb den herrn anderweit zu verschulden trachten, unnd mir beschicht dadurch ein sonderes gefallen, gottlicher protection unns damit gantz trewlich empfehlend,

Axel Oxenstiern.

Datum Stralsundt, den 8$^{t.}$ April a[nn]o 1636.

2567A. 1636 april 24. Van de Germaanse Natie te Orléans.[1]

Praenobilis ac excellentissime domine, domine gratiose,

1 Huidige vindplaats onbekend. Voorheen hs. München, Staatsarchiv, Rehlingen-Archiv 28/24-2. Gedrukt in *Oxenst. Skrifter* I-11, 2, p. 878, met het commentaar: 'Adressaten är formligen icke utsatt, men sammanhanget tyder på den angivne mottagaren (Grotius)'.

2 Marx Konrad von Rehlingen (Rechlingen, Rehlinger) († 1644), geboortig uiteen Augsburgse bankiersfamilie, diende als raad van Gustaaf II Adolf en koningin Christina. In het vervolg van zijn loopbaan was hij kanselier van Bernhard van Saksen-Weimar en Zweeds resident te Straatsburg (Ph. Mieg, 'Notes biographiques et généalogiques sur la branche française des Herwart', in: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* 117 (1971), p. 450-451; Rott, *Hist. représ. dipl.* V, p. 636; nos. 3391 (dl.VIII) en 5757 (dl. XIII)).

1 Hs. Orléans, Archives Départementales du Loiret, ms. D 235, f. 154, copie. De tekst van de brief staat opgenomen in de notulen van assessor Bartholomaeus Will, vermoedelijk dezelfde als de student 'Bartholomaeus Willius Francofurtensis', die zich op 15/25 april 1626 aan de universiteit van Marburg had laten inschrijven (*Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis* IV, p. 178). De Germaanse Natie (corporatie) van de Universiteit van Orléans, in deze periode geleid door procurator Franciscus Wirt, verenigde de studenten afkomstig uit de streken die op enigerlei wijze onder het Heilige Roomse Rijk ressorteerden.

Quod binis litteris, vir excellentissime, praenobilem Dominationem vestram interpellemus,[2] fecit id humanissima ad nos data responsio et quam erga Nationem nostram habet affectio. Ausi igitur fuimus secunda vice litterula ipsam molestare. Non dubitamus, quin praenobili Dominationi vestrae apprime notum sit deplorandum sane quod in urbe hac accidit factum, dum nempe tunc temporis procurator noster Otto Mülpfort Hamburgensis Hermannum Combachium Cassellanum, Nationis nostrae signiferum, nescimus

2 Deze brieven ontbreken; vgl. nos. 2537-2540 en 2549 (dl.VII). Grotius had zich eerder moeite gegeven de Hamburgse student Bernhard Damcke uit gevangenschap te bevrijden.

quo malo fato, diis impropitiis, vita spoliavit.[3] Qui cum hinc discedere coactus fuerit, Parisios sese recepit ibique aliquo tempore haerens et languens, sicut et adhuc languet, per litteras nobis statum suum miserum exposuit obnixeque rogavit, ut hoc eum condecoraremus beneficio et ad excellentissimam Dominationem vestram litteras exararemus, in quibus eam obsecraremus, ut quo apud christianissimum regem Galliae libero pollet accessu et gratia supradicto Ottoni Mülpfort facinoris sui veniam et remissionem impetrare non gravetur. Nos cogitantes maestos et afflictos esse consolandos, scientes et considerantes saepedictum Ottonem Mülpfort ex honestis ortum parentibus et bonae indolis iuvenem, qui cum hic vixisset nihil unquam nobili animo - extra hoc factum - indignum egerit, noluimus petitioni eius deesse litterasque has commendatitias concedere.

Rogamus itaque humillime excellentissimam Dominationem vestram, ut pro sua erga Germanos affectione, afflictis et tentatis succurrendi animi promptitudine benevolentiaque et quo apud regem gaudet favore saepedicto Ottoni Mülpfort in summis angustiis posito, qui proculdubio statum suum excellentissimae Dominationi vestrae explicabit, succurrere et apud mox honorificentissime nominatum christianissimum regem Galliae vitam quam ipsi debet impetrare non dedignetur. Quod excellentissima Dominatio vestra si fecerit, imprimis Nationem nostram nunquam obliviscendo beneficio devinciet, apud omnes vero gentes immortalem nominis sui gloriam adepturus, ipsum quoque Mülpfort taliter obstringet, ut recuperatam vitam suam, quam antea regi, nunc ei debere fateri cogatur.[4]

Speramus foelicem rei eventum, excellentissimam Dominationem vestram protectioni divinae commendantes,

Praenobilis et excellentissimae Dominationis
vestrae humillimi obsequentissimique ...

Locus sigilli; locus subscriptionis officiariorum.

Dabantur Aureliis in camera consilii nostri, 24 Aprilis anno salutis 1636.

Adres: Subscriptio: Praenobili ac excellentissimo viro, domino/domino Hugoni Grotio, coronae Suecicae ad christianissimum regem Galliae ordinario legato, Lutetiae.

Bovenaan de copie staat: Litterae ad dominum Grotium, etc.

3 Otto Mühlphort uit Hamburg, evenals Will alumnus van Marburg, voorheen procurator van de Germaanse Natie te Orléans, was naar Parijs gevlucht om rechtsvervolging vanwege zijn betrokkenheid bij het gewelddadig overlijden van een medestudent, Hermann Combach uit Kassel, te ontgaan. Vanuit Parijs richtte hij zich op 17 april 1636 tot de Germaanse Natie met het verzoek de hulp van ambassadeur Hugo Grotius in te roepen. Op 21 april besloot de Natie aan het verzoek van Mühlphort gehoor te geven en Grotius aan te schrijven. De tekst van de brief, opgesteld door assessor Bartholomaeus Will, werd op 24 april goedgekeurd.

4 Grotius reageerde niet rechtstreeks op deze brief, maar via de Zweedse agent te Parijs, Johann Epstein, die tegen betaling voor de Natie als nieuwsgaarder optrad. Epstein berichtte dat Grotius eerst stappen wilde ondernemen als hij nadere informatie over Combachs overlijden bezat. Op 19 mei 1636 noteerde assessor Will: ‘Deliberatum et conclusum fuit, cum res magni sit momenti et intricata satis circumstantiaeque istae nobis incognitae, praefato domino Ebestein respondendum nos libenter saepe mentionato Mülpfort ope nostra adfuturos, cum autem huius rei nullam notitiam habeamus, eum ad iudices urbis huius caeterosque qui hac in causa laborarunt, remittendum esse.’

2590A. 1636 mei 13. Aan C. Marin.[1]

Monsieur,

Il y a quatre jours que la vostre du 9/19 d'Avril[2] m'a esté rendue. Nous avons icy des nouvelles plus fresches et plus mauvaises d'une mutinerie contre monsieur le duc de Rohan.[3] J'espere que sa prudence et le soing de ceux qui sont maistres de l'argent du roy y apporteront les remedes necessaires. Le duc de Weimar,[4] retenu jusqu'à ce temps icy par ceux qui luy doivent compter l'argent promis de la part du roy, est prest à partir. J'espere que sa presence et ce peu d'argent qu'il apporte guarentira son armée du mal qui est arrivé à la Valteline.

Nous avons nouvelles que Lesle,[5] envoyé par monsieur le grand chancelier,[6] est entré dans la Westfalie, a fait lever le siege d'Osnabrug et le bloquus de Meppen. Et que Stalhans[7] amene une armée de Suede de 16 mille hommes à pied et 2000 chevaux. Le roy de Danemarck fait aussi de levées au pays d'Holstein et est d'intention d'en faire au duché de Sleswijck et au royaume de Danemarck. L'attente partout est grande de la responce que recevra le comte d'Arondel à l'entreveue qui se fera à Ratisbonne.[8] Je voudroy qu'elle fust desja donnée afin que, si le roy de la Grand' Bretagne n'obtient ce que la raison veut, il monstre que ses forces ne sont pas à mespriser; ce qu'il ne pourroit jamais faire en meilleur temps qu'en cettuy-cy, la Suede faisant des actions grandes, la France armée puissamment par mer et par terre et l'Hollande esloignée des pensées de la tresve, au contraire en apparence d'avoir pris bientost le fort de Schenck[9] et puis avoir les coudées libres.

Pour vostre particulier, monsieur, j'espere qu'aurez receu ou recevrez bientost du contentement. J'y ay contribué tout ce qui m'a esté possible et ne doubte pas que messieurs Camerarius et Strasburg n'ayent fait autant.[10]

Je demeure, monsieur,

le vostre,

H. de Groot.

1 Hs. Hannover, Stadtarch., Autografensamml. K.M. 792 (ehem. Kestner-Museum), copie. Een adressering ontbreekt. Grotius verwerkte in deze brief gegevens die hij toegestuurd kreeg van zijn nieuwsagent Johann Epstein; zie no. 2730 (dl.VII), met berichten uit Hamburg, dd. 17/27 april 1636, door Epstein omstreeks 12 mei 1636 ontvangen en meteen daarna aan Grotius doorgezonden. Carl Marin († 1651) vertegenwoordigde Zweden in Zürich in de jaren 1633-1649.

2 No. 2560 (dl.VII).

3 Henri, hertog van Rohan, luitenant-generaal van de Franse troepen in de Graubünden en het Veltlin. Geldgebrek weerhield hem van een krachtdadig optreden op het krijgstoneel (no. 2575 (dl.VII)).

4 Bernhard van Saksen-Weimar.

5 Alexander Leslie, graaf van Leven (ca. 1580-1661), van Schotse afkomst, generaal in het Zweedse leger.

6 Axel Oxenstierna.

7 De Zweedse generaal-majoor Torsten Stålhandske (1594-1644).

8 De Engelse gezant Thomas Howard, graaf van Arundel, hoopte in Regensburg keizer Ferdinand II te ontmoeten ‘pour faire les dernières semonces pour la restitution du Palatinat’; vgl. nos. 2567 en 2604 (dl.VII).

9 Het fort Schenkenschans ten oosten van Millingen aan de Rijn was op 28 juli 1635 door de Spanjaarden veroverd, maar kwam op 29 april 1636 weer in Staatse handen.

10 Carl Marin kreeg zijn salaris niet op tijd uitbetaald. Behalve Grotius werden ook de Zweedse ambassadeur in Den Haag, Ludwig Camerarius, en diens latere schoonzoon, de Zweedse diplomaat, geheim- en staatsraad Paul Strassburg(er) (Strasburgk) (Schutte, *Repertorium* II, p. 488-491) als voorspraak ingeschakeld.

Le 13 de May n[ouveau] st[ile] 1636.

Bovenaan de copie staat: Marin.

2678A. 1636 juli 18. Van H. Hamilton.[1]

Wolgeborner herr,

Dem selben sein meine willige dinst jeter zeit vie vor. Weil die gelegenheit sie presentiren thut, hab ich nit vnderlassen konnen ihr Excell. zu berichten mein gelukliche ankomst allheir vndt wie es mit mihr get in dir vertrauten sachen.

Eerstlich, so bald als ich alheir bin kommen, hab ich ein leitenant von mein regiment[2] angetroffen, des fur 10 tag bey sey Excell. feltmarchal Horn[3] ist gewest. Ehr bericht mich das nach dem ich bin lous kommen sein Excell. sey scherf gehalten worden, aus vas vrsach kan ehr nit sagen, aber jetzanders hat ehr seine vorrige libertet; haben sie seine fenster zu gemacht, kan ehr nit sagen. Ich will den best verhoffen. Mit grosser mut vnd vnkosten hab ich 2 hantwercker bekommen nach sein Excell. zu schicken, welchen fur etelich tag bey ihm seyen. Dir ein is ein our macher von Ulm, ein trefliche man, dir ander ist ein sin geisser von heir.[4] Dir our macher lest sich bey sein Excell. vnderhalten, der andre soll sein hant werck in der stat arbeten, so das sie kan mit ein ander corresspondiren; wen etwas mangelen solt oder das nichts konten aus gericht werden, all dan solt dir sin geisser widrumb mich awissiren. Zu alle versickerung hab ich sein Excell. ein instrument geschickt mit alles vas dar zu gehort in ein hellzen sligel[5] ein gemacht neben schreiben vnd zeichnus von alle wegen in dir schaften von dir sin geissers instrumenten das ehr zu sein hantwerck brauchen must. Es kan kein mensch gedencken das etwas der in war. Gott geb sein geluck.

Ich war geren selbst nacher Reinsburg[6] geraist, aber weil ich nit weis aus vas wrsach sie haben sein Excell. so scherf gehalten, hab ich es ein gestelt bis ich von ihm solt horen. Auf sein schreiben must ich mich richten. Ich hab ein informacion geschriben von alles. Und weil sie ihm kein gelt in hand list, hab ich ihm 200 duckaten heimlich geschickt. Es mag woll sein das ehr besser gelegenheit waist als ich etwas in der ersten zeit anzüfangen. Wen eihr Excell. mich etwas weiders zubestellen hat, will ich ‹es› geren thuen was muglich ist vnd will mich der nach richten. Es soll mich mein leblang verdrissen, van ich mein vnkosten wmb sunst soll verseren. Ale sachen sein heir 3 mal so theyr als zu Paris. Es get viel auf; las mich leben, wie kan. Gelt must nit gespart werden in solche sachen. Gott geb sein gelick dar zu.

1 Hs. Stockholm, RA, Enskilda samlingar, Archivfragment F-G, eigenh. oorspr. Hugh (Hugo) Hamilton († 1679), telg uit een oud Schots geslacht, vanaf 1660 ‘first Lord Hamilton of Glenawley, co. Fermanagh’ in Ierland, werd door zijn vader Malcolm Hamilton († 1629), aartsbisschop van Cashel en Emly, in Zweedse krijgsdienst gezonden. Vanaf 1629 diende hij als luitenant-kolonel; in 1632 kreeg hij de leiding over een eigen regiment. Vgl. *DNB* XXIV, p. 160-161; *SBL* XVIII, p. 86-92, alsook nos. 2598, 2611, 2620 en 2734 (dl.VII).

2 Deze ‘leitenant von mein regiment’ is niet geïdentificeerd.

3 De Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn (1592-1657) was op 6 september 1634 tijdens de slag bij Nördlingen in Beierse gevangenschap geraakt. Volgens berichten uit Wenen wist hij in de zomer van 1636 te ontsnappen, maar werd hij kort nadien weer opgepakt (nos. 2598, 2640 en 2676 (dl.VII)).

4 Met deze ‘our macher’ (klokkenmaker) en ‘sin geisser’ (tinnegieter) beschikte veldmaarschalk Horn over twee vaklieden die hem bij de voorbereiding van een nieuwe ontsnappingspoging behulpzaam konden zijn. Zie ook de vierde alinea van deze brief, waar Hamilton een plan voor een aanslag op een Zuidduitse stad ontvouwt.

5 Lees: ‘hölzerner Schlägel’, een (zware) houten hamer.

6 Regensburg. Al sinds juni 1635 werden er voorbereidingen voor een ‘Kurfürstentag’ in Regensburg getroffen. In 42 zittingen, lopend van 15 september 1636 tot en met 23 januari 1637, zouden keizer en keurvorsten zich beraden over oorlog en vrede in de Duitse landen. Ook de opvolging van keizer Ferdinand II moest geregeld worden. Vgl. H. Haan, *Der Regensburger Kurfürstentag von 1636/1637*, Munster 1967, en *CSP Ven. 1636-1639*, p. 7, 18 en passim.

Neis weis ich gar wenich, allein das der rex tag werd zu Reinesburg angehen,[7] aber wie bald wissen wir niet. Der Wngrisch konig befind sich zu Thonowerd.[8] Ehr macht ein gros magasin aldort.[9] Es sein wenich heisser in dir stat das nit full treid ist,[10] vnd komt alle tag mehr. Ehr traut kein ander in disse sachen. Ich hab 2 konskepeers[11] dort gehabt zu vernemen wie es mit dir magassinen stet, als ich bin bericht es werd ein leicht sachen alles in brant zu stecken. Ich konte woll leidt finden das es wagen wolte wen ein rekompens verhanden wer, aber sie begeren 30000 kronen. Sie musten ihre egen heisser anstecken. Ven ihre Excell. disse ansclag fur gut befind, las mich mit dir eerste gelegenheit awissiren.[12] Interim will ich sie mit gute wort speissen. Ich konte woll ein ansclag geben, etlich wmbligenten staten in brant zu stecken, wen ich eir Excell. meinung wist oder das ich von disse gelt brauchen durft, so wolt ich etwas anfangen, ich solte hoffen Kosnitz,[13] Lindau,[14] Pryssack[15] ein mall an zu stecken, las Gott dir geluk geben. Mein anslag ist dis: weill disse wmbligenten staten ihre komers[16] vnd prowiant meisten deiles aus disse land hat, wolt ich ein finden das sie proviant furen wolte von butter, kas, schincken vnd der gleichen sachen. Ich wolte in ein butter tun ein feyr werk machen das mit ein ourwerck solt angesint werden, so das dir jenigen das die sachen hin furt solt in kein gefar derbey kommen vnd hoffenlich es soll ein guten effeck nemen. Sie lassen alles ein, ver sie solches sache bringt.[17] Ich hab etlich ouren lassen albereit machen solches in werck zu stellen. Ich verlas mich auf eir Excell. sein antwort.

Interim will ich kein zeit fersaumen. Ich [bin] bey dem landgraff von Popenheim gewest[18] vnd hab etlich discours mit ihm gehabt. Ehr ist dir general wessen woll affexcionirt. Ehr ist nacher Reinsburg gereist. Ehr hat mich versprochen widrum zu schreiben wie es werd aldort zu gehen. Ehr hat wenich hoffnung das sie werden etwas beslissen. Ehr hat mich ein anslag gesch[r]iben[19] auf ein sc[h]los das dir

7 Hamilton doelt op de 'Kurfürstentag'. Eerst in 1640-1641 kwam er te Regensburg een Rijksdag bijeen.
8 Ferdinand, de latere keizer Ferdinand III, was sedert 1626 koning van Hongarije. Op het moment van schrijven bevond hij zich in Donauwörth (*Doc. Boh.* VI, p. 100 no. 229, p. 100-101 no. 230 en p. 102-103 no. 237).
9 Deze opslagplaats is elders vermeld als 'horreum Donawertae' (no. 2558 (dl.VII)).
10 '... heisser ... das nit full treid ist', 'Häuser die nicht voll Getreide sind'.
11 Het is niet zeker wat Hamilton met dit woord bedoeld heeft. Misschien moet 'konskepeers' gelezen worden als 'kundschafter', spionnen.
12 Het is niet bekend of Grotius hiervoor toestemming heeft verleend. Wel verwijst hij in een brief van 28 augustus 1636 aan kanselier Oxenstierna naar een 'hoopgevende' brief die hij van Hamilton had ontvangen (no. 2734 (dl.VII)).
13 Bedoeld is Konstanz aan het Bodenmeer. Vgl. H. Fischer, *Schwäbisches Wörterbuch* IV, kol. 609-610 en 656, over 'Costnitz', met de associatie 'het kost niets'.
14 Lindau, eveneens aan het Bodenmeer.
15 Breisach aan de Rijn. Matthias, graaf Gallas, luitenant-generaal in het keizerlijke leger, kreeg op 1 juli 1636 instructie scherp toe te zien op de bevoorrading van het plaatselijke garnizoen (*Doc. Boh.* VI, p. 105 no. 243).
16 'komers', commmerce, handel.
17 Hamilton zal bedoelen dat iemand die met zo'n opzet de stad wilde binnenkomen, daarin gemakkelijk zou slagen.
18 Wellicht doelde Hamilton op Maximilian (1580- † 14 februari 1639), Marschall von Pappenheim, landgraaf van Stühlingen. Deze Pappenheim onderhield goede betrekkingen met Zweden: in juni 1633 had hij enkele door dit land in de oorlog verworven landgoederen ten geschenke gekregen; tezelfdertijd ontving hij van Axel Oxenstierna instructie om het Zwitserse Eedgenootschap tot nauwe samenwerking met Zweden en de Confederatie van Heilbronn te bewegen. Vgl. *Oxenst. Skrifter* I-9, p. 45 en 512, en Rott, *Hist. représ. dipl.* IV-2, p. 422; zie voor de vertakkingen van het geslacht Pappenheim *Europäische Stammtafeln, Neue Folge* IV, Tafel 57-60.
19 Deze lezing is onzeker; wellicht schreef Hamilton 'gegeben'.

hertzoch von Wirtenberg[20] zu gehört. Es heist Hochewiel.[21] Es ligt Wirtenbergisch volck der auf, aber sie haben acordirt

20 Eberhard III, hertog van Württemberg.
21 Hohentwiel, een strategisch belangrijke vesting nabij Singen.

mit dem keisser neittral zu sein.[22] Des landgraef sein meinung ist, wen hertzoch Bernard[23] mit dem von Wirtenberg konte heimlich acordiren, 300 fert vnd 200 dragonner der auf zu nemen, es konte dir keissersche viel schaden thuen vnd es ist nit anders, den der ort ist von so gros importans das, ven der keisser der selben hat, ehr solt es nimer mehr qutiren. Ehr thut vas ehr kan die selben von dem von Wirtenberg zu bekomen vnd dir Wirtenbergisch rat wolt dir first gehen der zu persuadiren, aber es ist noch nit gesche[he]n. Ven wir volck der auf hab, die keissersche war in gantzen Suabland nit sicker. Wir konten sie viel schad thuen oder sie musten ein arme der for halten. Ven der von Wirtenberg soll sein frid machen vnd wolte die sc[h]los dem keisser wbergeben, dir komandant, das der aus ligt, wolt es nit thuen.[24] Es kont hertzoch Bernard wbergegben werden, als ven der Wirtenberg nichts der von weist. Ich halt der fur die Sueitzeren solte geren ihr best dar zu thuen, den es ist sie ein starcke bril auf dir nas.[25] Auf meine nexte[26] schriben will ich eir Excell. awissiren vas der landgraef von Popenheim schriben werd. Wen eir Excell. beliben thut solches hertzoch Bernard zu awissiren, ich wolte ihm geren schriben, aber hab kein sicker gelegenheit.

Hie mit verbleib ich,
eir Excell. allzeit affexcionirter diner vnd knecht,
Hugo Hamilton, m.p.

Datum Zurick, den 8. Iulii 1636.

P.S. Ich bitt eur Excell. wolle disse einslus zu felt marchal Heibron[27] schicken.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, ambassadeur pour la reine et corone de Suede auprez de sa Majesté tres chrestienne, à Paris.

2679A. 1636 juli 23. Van H. de Frisen.[1]

22 Vgl. no. 2665 (dl.VII): 'Ducem Wirtembergicum pepigisse cum imperatore retentis rebus suis ac religionis arbitrio, conciliante Saxone.'
23 Hertog Bernhard van Saksen-Weimar.
24 Commandant van Hohentwiel was Konrad Wi(e)derholt (1598-1667). Door toenadering te zoeken tot Bernhard van Saksen-Weimar probeerde hij Hohentwiel voor inname door de keizerlijken te behoeden (*ADB* XLII, p. 386-388).
25 'ein starcke bril auf dir nas', in de zin van een 'bril' of 'praam' waarmee een onhandelbaar paard in bedwang wordt gehouden. Vgl. *Huizinga's spreekwoorden en gezegden*, no. 1482; *WNT* III, kol. 1381-1384, en *DWB* II, p. 319.
26 Lees: 'nächste'.
27 Zie voor Sir John Hepburn (Hebron) no. 2690A.
1 Hs. Stockholm, KB, Ep. 1 no. 57, eigenh. oorspr. Op 26 september 1636 zond Grotius deze brief aan rijkskanselier Axel Oxenstierna, omdat hij meende dat die in de inhoud geïnteresseerd zou zijn. Eerder had hij de briefschrijver al bij de kanselier aanbevolen; vgl. nos. 1803, 1944 (dl.V) en 2776 (dl.VII). Heinrich von Friesen (de Frisen, Frisius) (1610-1680), telg van een vooraanstaande Saksische familie uit Rötha (bij Leipzig), had Grotius tijdens diens verblijf in Hamburg leren kennen. Hij studeerde in Leiden onder Daniel Heinsius en Petrus Cunaeus en in Wittenberg onder Augustus Buchner. Later diende hij de keurvorst van Saksen als geheimraad (1650) en geheimraadsdirecteur (1664) (*NDB* V, p. 611-612).

Illustris domine,

Nequaquam recta aestimatione metiri viderer magnitudinem favoris, quem pronum adeo nobis et absens saepe et multo hercle coram uberius demonstrasti, nisi ostentare ipso facto aggrederer quam firmum in eo munimentum mihi ad veniam scriptioni cuicunque meae penes te apiscendam. Hinc denuo ansum mihi, quamvis ad occupatissi-

mum summisque distentum curis, post immane demum longinqui adeo silentii intervallum, ordiri literas; queis incorruptum erga virtutes tuas cultum pectusque, ut observantiae hucusque in te eximium, ita fidei in posterum immobile futurum, serio profiterer, multum huc impellente affectu quo tantam iampridem tui venerationem indui, ut plane confidam non ante eam quam spiritum, quam vitam ipsam dimissurum. In quam sententiam pertinaciter durare iam ante certus insuper adstringor multis sane magnisque tuis adversum me meritis; quorum immensa adeo ac supra spes meas aestimatio est, ut eius comparatione quaecunque invicem offerre tibi valeo, in levi ac multum aequalitatem infra ponenda sint adeoque, si plenam tibi referre gratiam coner, non aliud profecto quam supervacue memet fatigaverim.

Caeterum de tuo erga me uberrimo affectu bene per diversa non spero duntaxat, sed omnino persuasum habeo illibatum fore, quippe ut alia causarum non adsint, vel constantiae tuae iam interest nihil inde remitti. Qua cogitatione recreare me identidem atque excitare usque eo adsuevi ut, dum fiduciam eius spe acriore in dies rapio, maiorem protinus animum accedere hinc mihi sentiam erectioresque spiritus adversus calamitatum quasvis ac mobilis fortunae iniurias. Ob quas patriam nunc meam graviter semet adflictantem q[u]ottidie intueri cogor; cuius ceu communis parentis dolorem me quoque contactu invadere frustra quis miretur. Nec dubium mihi reliqui, nisi praepostere olim intellectus mihi tuus in Germaniam nostram amor, quin sustineas interim haud falso miserari desolationem nobilissimae provinciarum, quae nisi propere in antiquam redit concordiam, haud peritura est sane, sed iam iam perit. Quod malle videntur principum populorumque christianorum nonnulli, queis pensi non est discordias suas mortalium illis ultro gratificari; quos constat potius habituros nihil quam augere apud nos turbas, quo illis quies sit, et miserias christiani orbis propriam in potentiam vertere; queis denique promtum, rebus nostris per mutuas clades ad extremum delapsis casum, fessos demum et cuicunque opportunos iniuriae circumsistere atque palam libertati nostrae exitium moliri.

Rectius sine dubio facturi essent principes regesque, si paci operam navarent ac dimissis odio atque ira, pessimis consultoribus, controversias si quas habent iure potius et aequis arbitriis quam ferro et incertis fortunae eventis terminari paterentur. Utcunque iustis de causis in arma itum est, eo tamen voto incipi bellum et ratio suadet et magis etiam imperant christianae leges, ut quamprimum desinas. Neque tibi animum putem abhorrere talibus consiliis. Nobis voto expetere optima ac profutura satis sit. Adeo nulla mihi spes superest fore, ut brevi aerumnarum, quas patimur, finem adsequamur, obiicientibus sese quotidie difficultat(ibus) non paucis, quae negotium per diversa desperatum ac sine fine bellum portendunt. Strepunt armorum motibus non hae modo provinciae, sed exterae quoque gentes novis ut accipimus delectuum, classium pecuniaeque paratibus maiore quam unquam antehac mole in bellum incubiturae denuo videntur. Sic, nisi turbatos insano Marte animos ad pacatiora vertere Deo libuerit, brevi sane continenti incendio tota arsura Europa est.

Instant nunc comitia Ratisbonae transigenda; queis communi electorum consensu certus vacaturo olim Imperio successor destinabitur,[2] euntque rumores esse principi nostro consilium eo proficisci,[3] quod parum simile vero visum mihi, cum domesticis rebus praevertere instantior illi cura sit.

Obiit superioribus septimanis vir illustris Georgius de Werthern, principi nostro ab interioribus consiliis, loco et auctoritate inibi primus.[4] In quem gradum non fortuna,

2 Op 22 december 1636 zou Ferdinand, koning van Hongarije, te Regensburg tot Rooms Koning gekozen worden.

3 Johann Georg I, keurvorst van Saksen, zou niet in eigen persoon aan de ‘Kurfürstentag’ te Regensburg deelnemen; vgl. no. 2789 (dl.VII).

4 Georg von Werthern (1581 - † 10 juni 1636), geheimraad (1621) en geheimraadsdirecteur (1633) van de keurvorst van Saksen (*ADB* XLII, p. 125-127).

sed meritis adscendit, quanquam et illam amplissimam consecutus fuerit. Quippe ardua viro indoles, rarae virtutes; prudentiam natura dederat, quam is doctrina ac rerum usu - quippe quinquagenario maior decessit - in tantum auxit, ut hac parte vix quisquam su-

perior, pauci admodum ei pares haberentur. Itaque nihil ab aliis tam bene cauteque publicis in rebus excogitari poterat, quod ille non acri statim iudicio in melius corrigerit; dum semper ad quaevis casuum, etiam inopinata aliis, provida mente occurrit nec fortunae licere quicquam permittit. Novissimorum de pace consiliorum[5] expers habebatur, unde sponte semet subduxerat, cum inexplicabile negotium et materiem hinc sinistris adversum se sermonibus et iniqua multorum iudicia praemetueret; quare et postea confecto negotio, ut curis huc spectantibus publice se interponeret, adduci nunquam potuit. Laudum caetera praetermitto de eo viro, quem vel ob hoc parcius laudare debebam, quod affinitate nobis innexus fuit. Iactura haec quanti sit quae diximus ostendunt.

Tempora tua longiori sermone demorari nimium foret comitate tua abutentis, cuius praecipue fiducia coeptae mihi hae literae; quarum tanto magis studio intemperanti ignosces, quo maiori earundem auctorem olim complecti solitum tibi. Ego sane, si pristinum mihi amicitiae ac gratiae locum apud te porro obtinere dederis, dabo operam, ne amplius nescire videar meam summae proximam felicitatem.

Illustris domine,

tibi addictissi(mus),

H. de Frisen.

Dresdae, III Eid[us] Quincti[les] 1636.

Je baise tres humblement les mains à madame l'ambassatrice et à madamoiselle,[6] leur souhaitant, et à vous, monsieur, longue suite de prosperité et de contentement. Mon pere[7] se recommend aussy avec beaucoup d'affection à vos bonnes graces.

Adres: Viro illustri Hugoni Grotio, regni Suecici ad regem christianissimum legato perpetuo, Lutetiae Paris[iorum].

2687A. 1636 juli 26. Aan N.N.[1]

In een brief [*H.G. 26 July*]... *verhaalt hij ook een aanmerkelijk geval:*

De princesse Margriet[2] is nabij, te Brussel aan tafel zittende, doorschoten, een koegel door de muur scharp haar voorbijgaande.

5 In november 1634 waren keizer Ferdinand II en Johann Georg I van Saksen te Pirna een voorlopige vrede overeengekomen. Op 30 mei 1635 werden de onderhandelingen afgerond met de Vrede van Praag, geratificeerd op 15 juni 1635.

6 Maria van Reigersberch en Cornelia de Groot.

7 Heinrich von Friesen († 1659), geheimraad en kanselier van de keurvorst van Saksen.

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 71. Een gelijkluidend bericht is te vinden in Grotius' brief aan Axel Oxenstierna, dd. 26 juni 1636 (no. 2646 (dl.VII)). Wellicht berust de datering in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 71 op een foute lezing en moet het fragment op 26 [juni] 1636 gedagtekend worden.

2 Margaretha van Lotharingen (1613-1672), zuster van hertog Karel IV van Lotharingen. Zij was op 3 januari 1632 in het geheim getrouwd met Gaston van Orléans.

2690A. 1636 juli 30. Van H. Hamilton.[1]

Wohlgeborner herr,

Dem selben sein meine ...[2] willigste dienste bereit zu wor. Ich zueiffel nit ihre Excell. hat mein vorrigen schreiben empfangen darin ich eihre Excell. ettlich particoulariae geschriben hab wie die sachen stehen.[3] Ich hab bis datto kein anwort von dem feltmarschal bekomen, aber stundlich erwartlich ein, welches ehr Excell. alsballd solt zu wissen gethan was ich fur hoffnung soll haben in dir sachen.[4] Ich erwart eihr Excell. seine antwordt wegen Thonowerd mit grosse werlangen.[5] Ich hoff es soll einen gutten effeckt nemen. Disse woch werdt mein kauffmann widrum kommen won dennen; ehr werd mich alle gewissait bringen, wie es sey dort beschaffen. Auff burger ihre information ist nit allezeit zubauen. Dorumb hab ich ein leittenant von heir weck geschickt mit etlich tunnen full butter vnd keas, welche sie zu Thonowerd sehr von nothen, hat auch alle gellegenheit von ihre magassein zu refferriren wen diesse geluklich soll werkauft werden. Ich will sie mehr dar von schicken. Ich werhoff es solt sie auff dir letzte ubell bekommen, jedoch darf ich nichts weiders tenteiren biss das ich eir Excell. sein befelleich wnd meinung solt wissen, den disse sachen kan nit effecktuirt werden oene gros vnkosten. Eihr Excell. wist woll was mittel ich in handen hab. Ich will es so wol imploiren alls moglich ist.

Bitte eihr Excell. ehr werde Hochowill[6] nit vergessen; es ist fiell der an gelegen wan es in wnser handen wer. Wihr konten gantz Suabland, ein theil von Wirtemberg wnsicher machen, das dir fein nit fill solte der aus bekommen. Es sein heir etlich officeir, das solt sie geerhen der in brauchen lassen, wnder dir anderen ein obrist leittenant Miller,[7] das alle gelegenheit woll weist; ehr hatt wor dissem zu Ulm komandeirt. Generall leittenant Hoffkirck[8] ist auch allheir, seine bruder[9] ist won dem keisser ihm geschickt ihm keisserlich dinst zu pressenteiren; vas der aus soll werden will ich eersten gelegenheit awissiren. Ich vermein, wen fried konte gemacht werden zuixen[10] ihm vnd hertzoch Bernard,[11] ehr solt sich gehern widrumb brauchen lassen wen ihr Excell. wermeint das Hoffkirck bey dem arme won nothen wer. Ich halt der fur ehr solt sein rumor veranderen vnd wer woll zu brauchen.

1 Hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaer (1316-1952), no. 1059, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. Zie voor Hugo Hamilton no. 2678A, dd. 18 juli 1636.
2 Door een eigenhandige verbetering maakte Hamilton één woord onleesbaar. Wellicht moet hier gelezen worden ‘schuldt (willigste)’.
3 No. 2678A.
4 Hamilton stelde pogingen in het werk de Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn uit Beierse gevangenschap te bevrijden.
5 Grotius moest reageren op het voorstel de opslagplaatsen van het keizerlijke leger in Donauwörth in brand te steken.
6 De vesting Hohentwiel nabij Singen.
7 Deze luitenant-kolonel Miller is niet met zekerheid geïdentificeerd. Wellicht was hij een van Hamiltons landgenoten in Zweedse dienst of gaat het hier om ‘H. obrist lieutenant Johan Muller von Erdingen’ uit Ulm, die op 11/21 december 1633, evenals kort daarvóór de hierna vermelde Georg Lorentz, baron van Hofkirchen, door kanselier Axel Oxenstierna voor zijn diensten aan Zweden met een schenking was beloond (*Oxenst. Skrifter* I-10, p. 660-665, nos. 83, 20 en 67).
8 Luitenant-veldmaarschalk Georg Lorentz. baron van Hofkirchen, telg uit een oud Beiers adellijk geslacht; in 1638 liep hij over naar de keizerlijke partij. Vgl. E.H. Kneschke, *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon* IV, p. 416-417; no. 2748 (dl.VII), no. 3155 (dl. VIII), no. 3810 (dl. IX), en *Doc. Boh.* VI, p. 209 no. 534.
9 Wolfgang Lorentz van Hofkirchen; zie ook no. 2748 (dl.VII).
10 ‘zwischen’.
11 Hertog Bernhard van Saksen-Weimar.

Zeittung haben wir heir disse woch wenige aus Theutchland. Es ist ein gutten zeichen das etwas sey wor gefallen das dir fein nit gefilt. Es ist aus alle ortten geschriben

das Banneir[12] sein seckours sey ankommen vnd das dir feind entwider weichen must oder slagen. Es ist wenich hoffnung das dir reckes tag werd angehen.[13] Unser ambassador ist zu Wien geraist, alldort mit sehr gutte wortten gespeist.[14] Sie lauwren bis das die kourfirstin in Bijrland soll in kindbed komen.[15] Ven sie solt ein son haben, so werden sie die Pals vnd kour nit quitteiren. Inerhalb 3 wochen werd sie in kinbed komen.

Wie es sey zu Swern zugan[g]en wird eihr Excell. mehr als genochsam bewust, wie fill cavalleren sein der vorgeblieben.[16] Hebram sein tod ist mihr sehr leid.[17] Ich furcht mich sie werden sein person sehr manquieren. Wen ihr Excell. konte mich sein regiment zu weg bringen, ehr soll mich hochlich verobligeren; ich verhoff der selben bey sey[ne] Maistet zu verdinen in kourtzer zeit. Ich zueiffel nit monsieur Denoyer[18] kont viel der bey thuen, wen eihr Excell. solt ihm imployieren. Bey dem Franches ambassador[19] bin ich niemal gewest vnd hab ihm nichts wissen lass[en] vas ich heir mach. Ich bin in gross suspission bey dem hiessigen leit. Ven sie solt ettwas ehrfaren, ich must von heir weck reissen; sie solt mich nit leiden.

Hie mit Gott befollen vnd verbleibe ich,

eihr Excell. obligirter diner vnd knecht,

Hugo Hamilton, m.p.

Dattum Zurick, den 20 Iulii 1636.

2690B. 1636 juli 30. Van N.N.[1]

Monsieur,

12 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér stond met zijn leger bij Werben in Saksen-Anhalt. Hij kon niet voorkomen dat Maagdenburg voor de Zweden verloren ging. Vgl. *Doc. Boh.* VI, p. 107-108 no. 249 en p. 112 no. 266.

13 In deze periode was er in Regensburg geen 'Reichstag' ophanden, maar een 'Kurfürstentag', die al sinds juni 1635 werd voorbereid.

14 Deze ambassadeur in Wenen is niet met zekerheid geïdentificeerd. Vermoedelijk doelt Hamilton op de Engelse gezant Thomas Howard, graaf van Arundel, die zich in deze tijd op weg naar Wenen begaf. Zie *CSP Ven. 1636-1639*, p. 22-23 en 103; nos. 2685 en 2689 (dl.VII).

15 Maria Anna van Habsburg (1610-1665), dochter van keizer Ferdinand II en Maria Anna van Beieren, een zuster van Maximiliaan I, keurvorst van Beieren, huwde op 15 juli 1635 met deze Maximiliaan I. Op 31 oktober 1636 beviel zij in München van een zoon, Ferdinand Maria (1636-1679), die zijn vader in 1651 opvolgde (D. Albrecht, 'Maximilian I. (1598-1651)', in: M. Spindler, *Handbuch der bayerischen Geschichte* II, p. 363-370, en *Europäische Stammtafeln, Neue Folge* I, Tafel 16, 25 en 26).

16 De woorden 'Wie es sey ... vorgeblieben' zijn moeilijk leesbaar. Met 'Swern' is hoogstwaarschijnlijk Saverne (Zabern) bedoeld; vgl. *infra*, n. 17.

17 Sir John Hepburn (Hebron) (ca. 1598 - † 8 juli 1636), een uit Schotland afkomstige officier, had eerst onder Gustaaf II Adolf in de Zweedse legers gevochten, maar was in 1633 in Franse dienst getreden. Hij sneuvelde toen hij hertog Bernhard van Saksen-Weimar assisteerde bij het beleg van Saverne in de Elzas. Zie *DNB* XXVI, p. 158-159, en nos. 2620 en 2677 (dl.VII). Saverne capituleerde op 14 juli 1636.

18 François Sublet († 1645), seigneur de Noyers, sinds februari 1636 Frans staatssecretaris van oorlog.

19 Ordinaris ambassadeur van Frankrijk in Zwitserland, met de standplaats Solothurn (Soleure), was Blaise Méliand, sieur d'Egligny, de Cesson, de La Borde et de Bréviande (Rott, *Hist. représ. dipl.* V, p. 624-625).

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 9, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638, copie. Een adressering ontbreekt.

Nous sommes avancés jusques en ce lieu, qui n'est qu'à deux lieux de Druysenheim, où l'armée de Gallas[2] est logée. Leur[s] forts qu'il avoit commencés sont à present en leur

2 Matthias († 1647), graaf Gallas, luitenant-generaal in het keizerlijke leger.

perfection, comme aussi le pont sur le Rhin, ce qui peut donner plus de commodité de vivres à leurs troupes. Il y a cinq ou six jours que le roy d'Hongarie[3] les fut visiter, mais il repassa le mesme jour le Rhin, et nous n'avons peu encore penetrer le subjet d'un voyage si extrordinaire, si ce n'est pour adjuster quelques differens entre les principaux chefs de son armée que l'on dit estre mal satisfaits du general. Ils ont aussi detaché cincq ou six regimens de cavallerie, qui ont repassé le pont et marchent devers Brisac; nous doutons encore si ce secours est destiné pour l'Italie ou la Bourgogne.

Le dessein de Gallas, en ce que nous en pouvons juger, est de demeurer où il est le plus qu'il pourra et nous obliger à nous retirer les premiers. Il est sans doubte plus foible et pour cela il se retranche et enfosse, qu'il est impossible de forcer, ayant le Rhin derriere avecq un pont pour se retirer quand il luy plaira. La cavaillerie ne fait aucunes courses et n'a point encore paru, si ce n'est en des petites parties des Croates, qui courrent pour prendre quelques prisoniers ou pour chercher à vivre. Le duc de Weimar[4] les veut aller recognoistre de plus près et les pousser jusques dans leurs retranchemens. Je ne vois pas que cette dessein face grand effet, le meilleur que peut produire nostre sejour en ce pais seroit de ravictailler Hagenau, en sorte qu'une forte garnison y peut subsister jusques à la racolte prochaine; c'est à quoy on travaille le plus que l'on peut.

Le duc Charles[5] est jusques à present fort peu considerable. Les dernieres lettres de Mets que nous [avons] disoient qu'il estoit tousjours à Sirck avecq trois ou quatre regimens assez miserables; je pense que pour faire un corps de quelque consideration il faut que les troupes du prince François[6] se joignent, mais vous devez estre mieux informé de cela que nous, qui comme je vous ay desja dit n'avons plus aucun commerce de nouvelles qu'avecq Strasbourg. Nous aimerions mieux avoir celluy de bleds, dont ils nous assistent avecq grande difficulté et chareté.

Du camp de Brompt,[7] ce 30 Juillet 1636.

Onderaan de brief schreef Grotius: Le 21. Que quatre regiments de Galas sont passés par Brisac vers la Bourgogne.

2702A. 1636 augustus 7. Van H. Hamilton.[1]

Wohlgeborner herr,

Dem selbem sein meine willige dinst vnd grus jetter zeit wie vor. Ich zueiffell nit ihre Excell. werde meine worrige schreiben zu richt empfangen dar in ich melldung hab gethan wie ich 2 person an sein Excell. veltmarchal Horn geschickt hab,[2] aber bist datto kein antwort von sie empfangen. Sein sie gefangen oder nit, kan ich nit wissen. Wille die best hoffen ein richtig weg haben sie genomen zu ihm zu komen.

3 Ferdinand, koning van Hongarije.
4 Bernhard van Saksen-Weimar.
5 Karel IV van Lotharingen.
6 François (Nicolas-François) (1609-1670), broer van Karel IV van Lotharingen.
7 Brumath (Brumpt, Brompt), ten noorden van Straatsburg.
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat. (map 69 (48)), eigenh. oorspr. Zie voor Hugo Hamilton no. 2678A, dd. 18 juli 1636.
2 Zie nos. 2678A en 2690A. Hamilton stelde pogingen in het werk de Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn uit Beierse gevangenschap te bevrijden.

Ein obligacion hab ich von jeder genomen das sie wolte terchlich handelen; ich will der an nit zueiffellen.

Meine leittenant[3] ist widrumb von Donawert gekomen, aber hat nit weider konte komen als Ulm, weill 6000 keisserisch solldatten ligen der wmb, die in Italien zieen will; ihr gewer sein allberett fourt. Gott gibt das sie die sachen in Ittallien nit verkeren thut. Die keissrisch soldatten muste grosse hunger leiden aus mangel dir four. Zu Thonowerd haben

3 Deze luitenant is niet geïdentificeerd; vgl. no. 2690A.

sie ihre groste magassinen, aber fouren taglich weil weck nach Heillbrunnen vnd von denen dir Necker hin weder an den Rein. Morgen schick einen widrumb in Suabland zu vernemen wie starck dir suckours sey die in Itallien zieen will. Ehr soll von dort nach Reiensburg[4] gehen zu sehen von dir graef von Popenheim[5] dort ist oder nit. Ehr hat mich versprochen zu zu schreiben vas dort vor gehen werde.

Die zeittung von Reigesburg thut meldung das veil keisserliche diner sein ankomen neben ettlich anderen gesanter,[6] vnder welchen dir graef von Arrendeil ist ein.[7] Ehr hat bist dato nit veil ausgericht. Was ehr thuen werde gibt die zeit. Die vorgannen wochen sein etlich wonderzeichen gewest wie zeittung melldung thut. Eerstlich zu Sleickesstat[8] in 8 tag alle 24 stund ein eerdbebung, bey Weimar ein wasser alle tag ausgesehen wie blud, dernach klar worden, in Landelluttennen[9] ein grosse wetter, das veil korn vnd wein sey der mit verdorben, dergleichen zu Lintz ein gulden adler, dir aus dir slos sey gewest auf 1000 thaller werd gantz in stuck geslagen worden,[10] dir keissers kockel neben viel leud gebrent vnd zue stucken geslagen,[11] zu Prag solche leichtung vnd wissionen alss ven dir jungesten tag vorhanden wer; vas disse bedeitten werd ist Gott bewost. Madenburg ist gewis wber;[12] 3 regimenter Suedisch zertrent. Generall Baneir solt sehr kranck sein. Has[13] vnd Leslie[14] solt von ein ander sein. Es marsieret viel keisserisch volck gegen Has. Gott werd die seinigen bewaren.

Ich hab in meine vorrigen schreiben gebetten das ihre Excell. werde mich behelflich sein feltmarchal Habron[15] sein regiment Schotten zu bekomen, weil sie kein obrest leittenant oder maior haben das bey dem regiment seyn kan.[16] Woll ich hoffen es solt die wenichen differentzen abgeben. Eir Excell. weist gar woll das ich alle meine vortoun[17] hab aseid geschoben disse sachen in werck zu stellen, welche mich sehr schadlich werd sein

4 Regensburg.
5 Wellicht doelde Hamilton op Maximilian (1580-1639), Marschall von Pappenheim, landgraaf van Stühlingen.
6 Vgl. no. 2676 (dl.VII): 'A Vienna sexto Iunii scriptae literae negant pestem esse Ratisbonae: ire eo principes ac civitatum legatos. Primum negotium fore de pacandis Suedis, alterum de Palatinatu'.
7 Thomas Howard, graaf van Arundel (1586-1646), bevond zich in augustus 1636 weer in Regensburg (no. 2734 (dl.VII) en *Doc. Boh.* VI, p. 115 no. 278 en p. 117 no. 287).
8 Schlettstadt (Sélestat) in de Elzas. De *Gazette 1636*, no. 125, dd. 23 augustus 1636, geeft op p. 519 een bericht uit Regensburg, waarin melding wordt gemaakt van 'estranges accidens ... arrivez en plusieurs lieux de l'Empire', die als slechte voortekenen voor de aanstaande Kurfürstentag werden opgevat; zo waren er te Linz op drie plaatsen beeltenissen van adelaars van openbare bouwwerken gestort.
9 Vermoedelijk Landshut, ten zuiden van Regensburg.
10 Voor het slot te Linz, zie A. Wied, *Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Linz*, Wenen 1977, p. 475-528.
11 Hamiltons berichtgeving is moeilijk te verklaren. Waarschijnlijk moet 'kockel' hier opgevat worden als 'gockel', haan (bijvoorbeeld op een kerktoren), of als 'gockelnarr', (hof)nar. Zie *DWB* IV, 1, 5, kol. 660-662 en 665-666; vgl. *DWB* V, kol. 1566: 'kockeln', 'gaukeln' (goochelen).
12 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér kon niet voorkomen dat Maagdenburg voor de Zweden verloren ging.
13 Met 'Has' (of 'Hes'?) doelde Hamilton op Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel (*ADB* XXXXIII, p. 39-54). De landgraaf had in mei 1636 zijn leger bij dat van veldmaarschalk Alexander Leslie (*infra*, n. 14) gevoegd. Na het ontzet van het door keizerlijke troepen belegerde Hanau trok Leslie weer in noordoostelijke richting, naar het leger van Banér. Vgl. nos. 2612, 2680 en 2706 (dl.VII); *Doc. Boh.* VI, p. 103 no. 241 en p. 115 no. 278.
14 Alexander Leslie (ca. 1580-1661), een uit Schotland afkomstige officier, diende als veldmaarschalk in het Zweedse leger. Vgl. *DNB* XXXIII, p. 68-70 en *SBL* XXII, p. 581-583.
15 De Schotse officier John Hepburn (Hebron) († 8 juli 1636).
16 Vgl. no. 2690A.
17 'vortoun', fortuin.

wenn es nit solt fourt gehen, zu welchen ich Gott nacht vnd tag fleissich bitten will seine segen zu geben.

Interim will ich hoffen eihre Excell. werdt meiner nit vergessen. Dergegen verbleib ich,

eihr Excell. verobligirter diner vnd knecht,
Hugo Hamilton, m.p.

Dattumb Zurick, den 28. Iulii 1636.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, ambassadeur pour la reine et couronne de Suede auprez de sa Majesté tres chrestienne, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 28 Iulii 1636 Hamilton.

2711A. 1636 augustus 14. Aan [N. van Reigersberch].[1]

Hierop[2] gaat hij in den brief [*H.G. 14 Aug.*] *voort:*

Men werkt met kragt om deze stadt te versterken.[3] Men herriep het octroi dat men aan een man alleen had gegeven om buspoeder te maken, ontnemende alle anderen daartoe hun gereedschap. 'tGeen de zwarigheit bijzonder vergrootte was dat de vijand juist was gekomen op den tijdt van den oegst in de meest korenrijke provinciën en daardoor zichzelf zeer wel heeft voorzien en Vrankrijk gebragt in duurte.

2724. 1636 augustus 23. Van A. Oxenstierna.[1]

1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 74-75. Wellicht behoort deze passage tot dezelfde brief als het onder no. 2711 (dl.VII) uitgegeven fragment.

2 Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 74, geeft eerst een uitvoerig citaat uit het 39ste boek van Michel Le Vassor, *Histoire du règne de Louis XIII* ..., Amsterdam 1700-1711 en volgende edities. Het citaat, dat handelt over de interne Franse kritiek op het beleid van Richelieu naar aanleiding van de te verwachten val van Corbie, gaat terug op Grotius' brief aan A. Oxenstierna, dd. 14 augustus 1636 (*Epist.*, p. 254 no. 633; no. 2710 (dl.VII), p. 320).

3 In Parijs ontstond grote paniek, toen Spaanse troepen onder leiding van Ferdinand van Oostenrijk en Tommaso Francesco van Savoye vanuit het noorden Frankrijk binnenvielen. Op 15/17 augustus 1636 kwam Corbie in Spaanse handen. Met grote spoed brachten Lodewijk XIII en Richelieu een leger bijeen om de dreiging te keren.

1 No. 2724 (dl.VII). Als bijlagen een brief van A. Oxenstierna aan de markies van Saint-Chamond, dd. 9 juli 1636, en een memorie van de markies van Saint-Chamond uit 1636: hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, copieën. Bijlage 1 gedrukt in *Oxenst. Skrifter* I-15, p. 601-602.

... Id vero in praesens te latere nolui: agitari adhuc ista a Gallicis ministris quae tuam personam afficiunt quaeque mihi a Sancti Chamontio[2] nomine regis sui exposita per Smalzium[3] ad te perscripsi.

2 Melchior Mitte de Chevrière-Miolans (ca. 1586-1649), markies van Saint-Chamond (Chaumond), gezant van Lodewijk XIII bij kanselier Axel Oxenstierna.
3 Peter Abel Schmalz, secretaris van kanselier Oxenstierna, was in Parijs; op 21 augustus 1636 legde hij bij Grotius een visite af (no. 2721 (dl.VII)).

Bijlage 1:

Axel Oxenstierna aan Melchior Mitte de Chevrière-Miolans, markies van Saint-Chamond, 9 juli 1636

Illustrissime et excellentissime domine legate,

Cum iam accinctus itineri starem[4] et de expediendo versus Excellentiam vestram residente domino Grubbio cogitarem,[5] redduntur mihi ab eadem literae Hamburgi die huius mensis 22 exaratae, quibus praeter alia communicat mecum ea quae de statu rerum ad Rhenum nuper acceperit. Non abeunt haec a solita eius confidentia. Ego quoque officio non deero et dictus residens Excellentiae vestrae rerum in his oris statum abunde est explicaturus. Gratum vero est, quod iter meum sibi Excellentia vestra patitur non displicere et oro ut persuasum habeat me apud meos in iis quae communis causae promotionem spectant et ad mutuam inter regna Sueciae Galliaeque amicitiam conservandam facere queant, omni studio laboraturum daturumque operam, ut magis usui quam detrimento rebus communibus hoc iter sit.

Id[6] vero non potuit non molestum esse, quod intelligam domini legati Grotii personam parum gratam esse et confidentem christianissimo regi. Si mihi de eius viri industria ac fide erga reginam meam et summo studio affectuque in regem christianissimum dicenti crederet, auderem libere profiteri vix reperiri cui sit secundus. Quae et mihi ratio erat in servitiis clementissimae meae reginae eum ad vos mittendi. Ingratam vero personam eius fuisse me per Galliam transeunte nec rex nec cardinalis quod sciam verbo meminere. Dominus quidem Bouthillerius.[7] cum mihi valediceret, paucis innuebat vereri regem suum et dominum cardinalem, ne aemulatio ac simultas olim studio partium inter ipsum et Belgicum legatum dominum Pavium[8] exercita aut noceret foederi Belgico aut impediret communicationem confidentem, inprimis ne eius legationem sinistre Ordines Foederati Belgii interpretarentur. Verum cum et industriam et affectionem optimam legati Grotii laudarem ac me adseverarem certum esse plerosque in Belgico viros magnos favere ipsi, dominus Boutillerius collaudato domino Grotio regis christianissimi clementissimum in ipsum favorem testabatur, nec quicquam addebat nisi quod Pavio minus placeret. Quibus auditis ego me habiturum in omnibus rationem mutuae amicitiae et cuncta recte ad meos principales relaturum esse promittebam. Belgium quoque cum transirem non solum quemquam etiam ex Ordinum collegio ei inimicum vel minus faventem non comperi - nisi forte quod Pavio et aliquibus adhaerentibus minus placeat -, ut etiam multi ob mandatam legati dignitatem gratias egerint et sibi sint gratulati. Quae res me commovit, ut eius viri optimi opera regina mea in aula regis vestri uti non desierit. Quodsi vero Excellentia vestra causam minus faventis animi regis vestri mihi aperire dignata fuerit, ut eam simul referre regni administratoribus possim, id certe scio hos nullius hominis opera apud regem vestrum usuros, aquo alieniore animo esse regem vestrum iudicare poterunt.

Haec nunc erant quae Excellentiae vestrae officiose responderem, quam de caetero tutelae divinae commendatam diutissime incolumem et felicem vivere cupio, per omnes occasiones re ipsa demonstraturus quod sim ...

4 Oxenstierna maakte zich gereed voor een reis naar Zweden.

5 Lars Grubbe (1601-1642), staatssecretaris en resident in Niedersachsen (Hamburg) (*SBL* XVII, p. 350-351). Zie voor zijn instructie *Oxenst. Skrifter* I-15, p. 564-568.

6 Grotius citeerde de tekst van deze alinea (uitgezonderd de laatste zin) in een brief aan Nicolaes van Reigersberch van 5 september 1636, ‘opdat uE. mach welen wat deselve sal seggen, soo daervan werdt gesproocken’ (no. 2745 (dl.VII)).

7 Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken. Het is mogelijk dat Oxenstierna hier niet op deze Bouthillier heeft gedoeld, maar op diens vader Claude le Bouthillier, die in die periode zijn zoon verving; vgl. nos. 2012, 2050, 2082 en 2088 (dl.V).

8 De buitengewone ambassadeur Adriaen Pauw was inmiddels in het vaderland teruggekeerd; op 13 augustus 1636 bracht hij in Den Haag van zijn missie rapport uit (Schutte, *Repertorium* I, p. 11).

Dabantur Stralsundii, die 29 Iunii anno 1636.

Onderaan de copie staat: Domino marchioni de Saint-Chamond, etc.
En in dorso: Copia responsorum sacrae regiae Maiestatis datorum baroni d'Avaugour.[9]
In dorso schreef Grotius: 1636.

9 Charles Du Bois (ca. 1600-1657), baron van Avaugour, Frans gezant in de Scandinavische landen en Polen (*DBF* IV, kol. 824-826).

Bijlage 2:

Memorie van Melchior Mitte de Chevrière-Miolans, markies van Saint-Chamond, voor Axel Oxenstierna, 1636

Quant à ce qui regarde monsieur Grotius, je ne sçaurois marquer particulierement les sujects qu'il a donnés au roy mon maistre de se plaindre de luy, parce que sa Majesté ne me les a pas mandé, mais seulement qu'au lieu de tesmoigner l'affection qu'i[l] devoit à la France pour l'interest commun des deux couronnes, il l'a doivée[10] autant qu'il a peu par ses lettres,[11] dont mesmes j'ay veu quelques copies icy, et il a grande apparence de croire que c'est luy qui mandoit à vostre Excellence que nous faisions des traictés particulieres, ce que le temps et les asseurances que je luy ay toujours données du contraire luy ont fait voir estre bien esloigné de la verité. C'est pourquoy le roy se promet de l'affection de vostre Excellence qu'elle procurera quelque autre employ audict sieur Grotius et que la reine sa maistresse envoye quelque autre en sa place, qui y traitte ses affaires plus agreablement, lequel y sera receu avec la dignité et les caresses qui sont deuez à l'ambassadeur d'une si grande princesse.

In dorso schreef Grotius: Saint-Chaumont, 1636.

2734A. 1636 augustus 28. Aan N.N.[1]

... schreef De Groot den achtentwintigsten van die maand [*Oogstmaandt*]*:*

De vrees ... is hier vrij wat verslapt.[2] De steden, tot het uiterste van Vrankrijk toe, doen alle hun best en men hoopt eerlang een leger van zestigduizent man op de been te hebben om twee legers daarvan te maken. Ik verwonder mij dat de vijanden overal zoo grooten magt hebben. Misschien dat het een groot effort is dit jaar en dat zij 't niet wel zullen konnen vervolgen. Hier zijn de zaken ook niet in staat van te konnen duuren.

10 'doivée': vermoedelijk stond er in het origineel 'noircie'.
11 De Franse autoriteiten stoorden zich aan Grotius' negatieve berichtgeving; vgl. nos. 2325, 2381, 2430, 2432 en 2475 (dl.VI), no. 2966 (dl.VIII), en nos. 4129 en 4252 (dl. X).
1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 76. Wellicht behoort deze passage tot dezelfde brief als het onder no. 2735 (dl.VII) uitgegeven fragment.
2 Vgl. no. 2734 (dl.VII): na de inname van Corbie stokte de Spaanse opmars onder leiding van don Ferdinand van Oostenrijk en prins Tommaso Francesco van Savoye.

2762A. 1636 september 19. Van J. Slupecki de Konary.[1]

Nobilissime et amplissime vir, amice mihi plurimum observande,

Frequenter admodum hic in nostra Polonia accusari solent iudaei atrocissimi et si probari posset nullo unquam, ut ego existimo, supplicio expiandi criminis. Dicuntur enim infantes christianos sive etiam adolescentes - sed qui faeminam nunquam attigissent - mactare et postea eorum sanguinem ad multa sibi necessaria adhibere. Atque hoc crimen non singulis quibusdam affigunt - nam non mirum esset si inter tot iudaeorum agmina quidam scelerati invenirentur -, sed universis, tanquam omnes ad huius sceleris perpetrationem consentiant. Mihi autem multa consideranti videtur haec accusatio conficta esse potius quam ex vero depromta. Nam primum, quotiescunque criminis huius rei facti sunt, nullis quos humana saevitia excogitare potest cruciatibus adigi unquam potuerunt ad obiecti criminis confessionem. Deinde, quotidiana experientia satis abunde testatur quantopere illi ab omni sanguine abhorreant, nec ullam video satis idoneam rationem propter quam christianum sanguinem utilem iis esse credi oporteat.

In hac opinione non mediocriter me confirmat id quod nuper apud nos Lublini accidit. Etenim cum quidam ex iudaeis huius criminis accusati ex decreto tribunalis regni torturis admovendi essent iamque famulus carnificis fasciculum candelarum accensarum in eum locum ubi erat iudaeus deferret, constat pro certo omnes eas candelas, simulac a iudaeo conspectae sunt, nulla aeris commotione facta subito extinctas fuisse. Sunt qui haec magicis artibus adscribere conentur, sed verius existimo Deum vel hoc signo innocentiam eorum ostendere voluisse. Quod tamen ipsis non profuit, nam postea ignitis ferris ita excruciati fuerunt, ut parum abesset quin animas exhalarent.

Haec est sententia mea quam tamen vel mutare vel ardentius defendere paratus sum, prout videlicet iudicio tuo vel reprobata vel confirmata fuerit. Quare vehementer oro, nobilissime vir, ut mihi quam diligentissime digneris perscribere, primum an in vestris etiam regionibus obiectum iudaeis eiusmodi crimen fuerit, tum an obiecti criminis fuerint aliquando manifeste convicti, tandem num etiam aliquid in libris Thalmudicis hac de re exstet. In summa, quid tui sit iudicii libere expone.[2] Facies rem mihi gratissimam, immo utilissimam, nam quid mihi in posterum de hac quaestione sentiendum sit, tu solus pro eximiae eruditionis tuae praestantia optime poteris mihi expromere.

Vale et me ut coepisti ama,

Nobilitatis tuae amantissimus amicus et ad quaevis officia paratus,

Georg. Slupecki, cap[itaneus] Pilsne(nsis).[3]

1 Hs. vermeld in *Fine books and manuscripts, Auction: Wednesday, December 4, 1996*, Sotheby's, New-York, lot 97, eigenh. oorspr. De huidige vindplaats is onbekend; tekst naar een fotocopie van het origineel. Hs. Berlijn, Staatsbibl. Preussischer Kulturbesitz, ms. theol. Lat. 4° 211, f. 81, copie. Gedrukt in S. Kot, *Hugo Grotius a Polska (W 300-Lecie Dziela o Prawie Wojny i Pokoju)*, Kraków 1926, p. 46; voorts in M. Balaban, 'Hugo Grotius und die Ritualmordprozesse in Lublin (1636)', in: I. Elbogen et al. (eds.), *Festschrift zu Simon Dubnows siebzigsten Geburtstag*, Berlijn 1930, p. 110-112; en in F.F. Blok, *Seventy-seven Neo-Latin letters*, Groningen 1985, p. 206-207. Beantw. door no. 2884 (dl. VII). Grotius had de briefschrijver, Jerzy Slupecki de Konary (1615 - ca. 1661), telg van een vooraanstaande familie uit Opole bij Lublin, in 1629 te Parijs leren kennen.

2 Zie voor de gedachtenwisseling tussen Slupecki de Konary en Grotius E. Rabbie, 'Hugo Grotius and judaism', in: H.J.M. Nellen en E. Rabbie (eds.), *Hugo Grotius theologian*, Leiden etc. 1994, p. 108-310.

3 Jerzy Slupecki de Konary was 'capitaneus' (starost) van het district Pilzno, ten oosten van Tarnów; vgl. no. 2216 (dl.VI).

Datae Lublini, die 19 Septembris anno 1636.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, l'ambasciadeur de la roine de Suede, Paris au faulxbourg Saint-Germain.[4] Port 12 st.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 9 Dec. 1636. De iudaeis.

En in dorso: 9 Sept. 1636 Slupecki.

2778A. [1636 oktober 15]. Van [J. Epstein].[1]

Je viens cejourduy recevoir lettres de Hambou[r]g du 23 Septembre, qui portent qu'alors les armées, la suedoise et saxonne, estoient encor campées l'une contre l'aultre avec apparence d'une bataille. Lunebourg[2] s'estoit joinct avec Saxe,[3] lequel a receu un renfort de Goez.[4] Led[it] Goz est retourné de deça le Weser, a pris Soest, assiegé Dortmund et defait les trouppes hessiennes, campées devant Ham. Le landgr[ave] de Cassel est party fort content de La Haye le 29 du passé;[5] il a traitté en diligence avec monsieur Charnassé.[6] Les 1000 chevaux, levez au Liège pour France, marchent vers le Rhin; on croyt qu'ils iront au secours dud[it] langrave. Les dernieres lettres d'Holande sont du 5 du courrant;[7] qui portent que le prince d'Orenge est encor en campagne et qu'on y fait encor des preparatifs pour un grand exploict. Par là on peult juger que les nouvelles de la defaite des Saxons et la prise de Zel est faulse.

D[ominus] Lofler[8] s'est retiré de Francfort et est arrivé en Holande avec un grand hazard.

4 Van 1635 tot 1641 woonde Grotius aan de Quai Malaquais no. 7 (R.A. Weigert, 'Les demeures de Grotius à Paris (1621-1645). Documents inédits', in: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, série 6, no. 20, 95 (1946), p. 142-145; J. Hillairet, *Dictionnaire historique des rues de Paris* II, p. 90-92).

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 9, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638, copie. Een adressering ontbreekt. Johann Epstein († september of oktober 1644) was Zweeds agent te Parijs. Daarnaast trad hij op als nieuwsagent, soms in samenwerking met Théophraste Renaudot, directeur van de *Gazette de France*. Het handschrift van dit bericht vertoont gelijkenis met brieven van Epstein in Stockholm, RA, Gallica 10, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641; vgl. nos. 5260 en 5261 (dl. XII); no. 7084 (dl. XVI). De datering van deze brief is gebaseerd op de *Gazette 1636*, no. 157, dd. 18 oktober 1636, p. 646, met een bericht uit Hamburg van 23 september 1636 dat identieke nieuwsfeiten bevat.

2 Georg, hertog van Braunschweig-Lüneburg.

3 Johann Georg I, keurvorst van Saksen.

4 Johann, graaf van Götz (Götzen) (1599-1644), generaal-majoor in dienst van de keizer.

5 Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel. Zie voor zijn bezoek aan de Republiek nos. 2749, 2759 en 2792 (dl.VII).

6 Hercule, baron van Charnacé († 2 september 1637), in de jaren 1635-1637 ordinaris ambassadeur van Frankrijk in Den Haag (Schutte, *Repertorium* II, p. 7-8).

7 Wellicht schreef de copiist: 'du 1 du courrant'.

8 Jacob Löffler (Lefler, Loffler) von und zu Neidlingen, kanselier van Württemberg, raad en vice-kanselier van Zweden, voorheen bestuurslid en gezant van de Confederatie van Heilbronn en Zweden in Parijs, had met andere kopstukken van de Confederatie zijn toevlucht gezocht in Frankfort aan de Main. Nadat de stad op 23 juli 1635 de Praagse Vrede had geaccepteerd, kon Löffler de keizerlijke vergeldingsmaatregelen - confiscatie van goederen en verbanning naar Zwitserland - niet langer ontlopen. In het begin van september 1636 week hij over Keulen en Amsterdam naar Hamburg uit. In mei 1638 overleed hij te Bazel (*ADB* XIX, p. 105-106; J. Kretzschmar, *Der Heilbronner Bund* III, p. 108-115).

2829A. 1636 november 7. Van N.N.[1]

Monsieur,

L'ordinaire m'a apporté vostre lettre du 31 Octobre.[2] Noz affaires sont graces à Dieu en meilleur estat que quand vous me l'avez escritte. J'avois bien raison d'escrire que les ennemis ne se devoient pas engager dans la Bourgogne en la saison où nous sommes. Les progres qu'ils y ont volu faire jusques icy leur a apporté plus de honte que d'avantage. La levée du siege de Sainct-Jean-de-Losne[3] est un effet de ce que je vous dis, qui a aussy heureusement reussy qu'elle avoit esté entreprise avec resolution; en voicy le particulier.

Dè[s] le Vendredy 31 Octobre monsieur de Tavanes[4] partit avec monsieur de Verderonne[5] et des Coutures[6] pour jetter le premier dans Beaune avec son regiment et l'autre dans Sainct-Jean-de-Losne. Comme il prenoit un assez grand tour, ce secours ne peut arriver que Lundy[7] et trop tard sans doubte. Ce qu'ayant esté preveu par noz messieurs, qui estoient en inquietude de la perte de cette place, où nous entendions par les coups de canon que les ennemis vouloient faire effort, monsieur de Ransau[8] offrit de s'y jetter dedans par le costé d'Auxonne et de la sauver. Il partit le Dimanche[9] au soir avec les troupes de cavallerie de monsieur le prince et un regiment du duc de Weimar[10] et deux regiments d'infanterie allemande, sçavoir le sien et Batilly,[11] passa toute la nuict les Tilles[12] avec beaucoup de difficulté, à cause que les eaux estoient extremement haultes, arriva le matin à Auxonne, ayant rencontre une partie des Crovates par le chemin qu'il bastit, ce qui donna l'alarme aux ennemis et leur fit avancer leur attaque pour prevenir se secours qu'ils crurent plus grand qu'il n'est, de sorte qu'aprèz s'estre logez dans tous les dehors que les nostres ne pouvoient garder, ils donnerent sur les quatre heures après-midy du Dimanche par une breche assez raisonnable, aussy en furent-ils repousez avec perte de plus de deux cens. Le bruict des mousquettades fit haster monsieur de Ransau. Il ne put arriver pourtant qu'après l'attacque finie, mais voyant que pour

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 9, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638, copie. Een adressering ontbreekt. Grotius verwerkte gegevens uit deze brief in zijn diplomatieke en particuliere post van 14 november 1636 (nos. 2836-2840 (dl.VII)).
2 Ontbreekt.
3 Saint-Jean-de-Losne, ten zuidoosten van Dijon, werd door keizerlijke en Lotharingse troepen onder leiding van Matthias, graaf Gallas, belegerd. Zie voor het ontzet van de plaats *Le cardinal de La Valette*, p. 297-304.
4 Een telg uit de Bourgondische familie Saulx de Tavannes, vermoedelijk Henri de Saulx de Tavannes († 11 oktober 1653), markies van Mirebeau (*Dictionnaire de la Noblesse* 9 (18), kol. 320-321).
5 Charles de l'Aubespine, seigneur de Verderonne, raadsheer in het parlement van Parijs (1618), vervolgens 'maistre des Requestes' (1624), vertrouweling van Gaston van Orléans. Vgl. *Dictionnaire de la Noblesse* 1 (1), kol. 908-909; M. Popoff, *Prosopographie des gens du Parlement de Paris (1266-1753)*, p. 650-652.
6 De naam werd door de copiist verhaspeld. Waarschijnlijk is bedoeld seigneur de Couture, 'sergeant de bataille', een Frans legerofficier.
7 Grotius noteerde in de kantlijn: '3 Nov.'.
8 Josias Rantzau (1609-1650) stapte in 1635 van het Zweedse naar het Franse leger over. In 1636 werd hij 'maréchal de camp' onder Henri 11 de Bourbon, prins van Condé (*ADB* XXVII, p. 281; *Episodes Guébriant*, p. 371-374).
9 Grotius plaatste in de kantlijn een moeilijk leesbare aantekening: 'De 2 Nov.' Uit het vervolg van het relaas blijkt dat hier waarschijnlijk niet zondag (2 november), maar zaterdag (1 november) geschreven had moeten worden.
10 Bernhard van Saksen-Weimar.
11 Antoine de Bey, seigneur de Batilly.
12 Bedoeld zijn de moerasgebieden langs de Tille, een zijrivier van de Saône.

cela ils ne laissoient de garder leur[s] postes, il fit faire une sortie le matin par laquelle il les en delogea. Bonnelle[13] y fit fort bien.

13 Deze Franse officier Bonnelle is niet nader geïdentificeerd. In de *Lettres Richelieu* V, p. 930, wordt alleen melding gemaakt van een ‘sieur Bonnette’, die op 6 augustus 1635 werd aangesteld tot ‘capitaine d'une compagnie de cavalerie hongroise’.

Les ennemis qui estoient dragons se retirerent en disordre, et sans leur cavallerie, qui les vinst recevoir, de trois cens qui gardoient ce poste il ne s'en fut pas sauvé un. Ainsi le siege a esté levé.

Les ennemis en se retirant furent suivis par Ransau, qui escarmoucha avecq sa cavallerie et poussa deux de leurs escadrons en prenant des prisonniers, jusques dans les rangs, quoyqu'il y eust deux mille chevaux commandez pour faire cette retraitte qui ne voulurent pas s'avancer. Le landemain Ransau nous est venu rejoindre ayant tousjours marché à la veue des ennemis, qui de ce moment ont commencé à se retirer avecq toute leur armée par le mesme chemin qu'ils avoient pris en venant, si bien qu'(à) cette heure l'on nous asseure que leur avantguarde est desja ve(rs) Mirebaut.[14] Nous en sçaurons ce soir des nouvelles plus certaines par le retour d'une partie de cavallerie, qui doit les aller recognoistre.

De Dijon, ce 7me Novembre 1636.

In dorso schreef Grotius: Le monde juge qu'ils vont repasser la Saone. La perte de cette grande bataille, la saison où nous sommes et les ... etc. Corbie ... Vendredi, Duc de Parme,[15] ...

2840A. 1636 november 14. Aan N.N.[1]

... schreef hij den veertienden van Slachtmaand:

De predikatiën in mijn huis ... dienen tot voorbereiding van vrede, mijdende de twisten, leerende de nodige articulen en voorts opwekkende tot beterschap.[2]

2848A. 1636 november 20. Van H. Vagetius.[1]

Rectissime mihi (et) opinione citius redditae sunt exoptatissimae literae tuae, vir incomparabilis, qui sciam satis longo tempore haesisse in itinere Brandanum Daetrium, tempestate retentum.[2] Me autem quanta laeticia affecerint, non facile dixerim. Equidem maximi semper existimavi interesse ad honorem meum quam plurimorum oculis exponi tuae in me benevolentiae testificationem. In quo cum

14 Mirebeau, ten oosten van Dijon.
15 Odoardo Farnese, hertog van Parma.
1 Gedrukt in Brandt-Cattenb., *Leven* II, p. 86.
2 Sinds de tweede helft van oktober 1636 kon ambassadeur Grotius beschikken over een lutherse huispredikant, Brendan Daetri; vgl. no. 2812 (dl.VII).
1 Hs. Den Haag, KB, 76 D 28: 13, eigenh. oorspr. Antw. op no. 2806 (dl.VII), dd. 20 oktober 1636, met het huwelijksgedicht ‘Omnia cum duris ...’. Grotius had de briefschrijver, Henricus Vagetius (Heinrich Vaget) (1587-1659), ‘professor logices et metaphysices’ in Hamburg, tijdens zijn verblijf ter plaatse (1632-1634) leren kennen.
2 In de tweede helft van oktober 1636 arriveerde Grotius' nieuwe huispredikant, Brendan Daetri, in Parijs. Hij overhandigde Grotius een brief van Henricus Vagetius, waarin deze een oud verzoek herhaalde: of Grotius zich de moeite wilde geven hem met een huwelijksgedicht te vereren; vgl. nos. 2234, 2331 (dl.VI) en 2617 (dl.VII).

voluntati et desiderio meo suffragata sit tua gratificandi facilitas, equidem maximo a te et immortali beneficio affectum me iudico, pro quo cum aliud non possim, immortales ago gratias. Nec iam a te, vir maxime, peto ut quo animo in me fuisti hactenus, eo esse deinceps perseveres, quod facturum te scio, et quo minus dubitem, tu, vir optime, iterum verbis humanitatis et officii plenissimis benigne poll(icer)is. Illud a Deo immortali summis precibus contendo, ut te, vir inclyte,

decus et ornamentum seculi, et illud lumen ingenii, doctrinae et consilii tui terris quam diutissime et tibi tuisque perennem felicitatem quam clementissime indulgeat.
Vale, vir illustris, et me ama,
ampliss[imi] nominis tui observantiss[imus],
Henricus Vagetius.

Hamburgi, X Novembris, pridie Sancti Martini[3] anno 1636.

Adres: Illustri et incomparabili viro Hugoni Grotio, regni Suecici ordinum in Gallia legato, domino et fautori summa observantia colendo.
In dorso schreef Grotius: 10 Nov. 1636 Vagetius.

2856. 1636 november 28. Aan A. Oxenstierna.[1]

... Mitto orationem qua regem a bello reducem salutavi 12/22 mensis huius, brevem, quod amant reges, Franci praesertim ...

3 11 november, feestdag van Sint Maarten, bisschop van Tours († 379).
1 No. 2856 (dl.VII). Als bijlage volgt een toespraak voor Lodewijk XIII, gehouden tijdens een audiëntie op 22 november 1636: hs. Hamburg, Staatsarchiv, Autographen-Sammlung Altona, Mappe 33d, eigenh. oorspr. Grotius zond de tekst van deze toespraak behalve aan Oxenstierna ook aan Nicolaes van Reigersberch, 'biddende uE. daervan nyemant copye te geven' (no. 2857 (dl.VII)).

Bijlage:

Sire,

Parmy les couronnes militaires la plus estimée des Romains estoit celle qui se donnoit en recompense d'un citoyen sauvé.[2] Elle est deue mille et mille fois à vostre Majesté, qui par son soing et courage a delivré une infinité des Fransois de la rage des Croates et leur[s] semblables, qui font la guerre non seulement aux hommes, mais à l'humanité mesme. Il ne se faut pas estonner si l'estonnement a esté grand d'un effort si violent de ces deux grandes branches de la maison d'Austriche, qu'en long temps on n'a rien veu, en long temps on ne verra aussi rien de tel, par lequel on a esperé d'inunder la France par des nations estrangeres.[3] Mais jamais n'a tant paru ce que peut en telle conjuncture un roy aymé et veneré de ses peuples. La serenité de vostre visage incontinent a conjuré cette tempeste. Frappant la terre du pied vous en avez incontinent faict sortir des armées nouvelles. Les ennemis, qui si fierement avoyent passé voz rivieres, les sont repassez avec honte et la France, bornée des ses frontieres anciennes, se mocque de leurs desseings altiers. Le plus admirable est que vostre Majesté a repris la ville, qui seule de leur[s] conquestes meritoit d'estre nommée, en un temps d'année que les autres nations n'oseroi[en]t songer à entreprendre un siege, tellement que par les despenses incroyables de tant de millions les ennemis n'ont rien faict que fortifier Corbie pour la France.

Si les biens des amis sont communs, certes la Suede, qui se sent honnorée de l'alliance de vostre Majesté, a subject de se resjouyr grandement de tant de prosperitez de vostre Majesté. Vous aurez sceu, Sire, qu'en ces temps elle aussi n'a pas esté oisifve, et comment le 4e d'Octobre l'electeur de Saxen et deux generaux de l'empereur ont esté attaqués dans

2 De ‘corona civica’, ‘quernea’ of ‘quercea’. Vgl. *Paulys Real-Encyclopädie* IV, kol. 1636-1643, hier 1639.

3 Het gevaar van een Spaanse opmars naar Parijs was afgewend. Op 14 november 1636 kwam Corbie weer in Frans bezit. Grotius sprak van een ‘effort si violent de ces deux grandes branches de la maison d'Austriche’, omdat er in 1636, ‘l'année de Corbie’, sprake was van een gezamenlijke Spaans-keizerlijke strategie die zich ook op Bourgondië (Saint-Jean-de-Losne) en het zuidwesten van Frankrijk (Saint-Jean-de-Luz) richtte.

leur[s] advantages et qu'apres un combat de six heures le canon, bagage, drappeaux, champ de bataille et la gloire sont demeurez de nostre costé.[4] Il faut esperer, Sire, que Dieu continuant à benir voz intentions tres sinceres et celles de voz alliez, nous parviendrons avecq le temps à une paix non pas telle qu'a esté faicte par ceux qui sans subject ont rompu les traittés faicts avecq nous,[5] mais une pleine d'honneur et d'equité, qui puisse mettre la chrestienté en un repoz des siecles entiers, afin que vostre Majesté resouit le tesmoignage de la posterité à jamais d'avoir esté par dessus touts les rois vaillant en guerre et pour procurer la paix tant juste que prudent.

Le roy dict[6] que la Suede avoit commencé et luy suivi. Parloit de l'Espagnol sans parler de l'empereur. Que le cardinal et monsieur de Chastillon[7] avoyent contribué beaucoup à la reprinse de Corbie.

Onderaan de rede schreef Grotius: 2 carossen. Noblesse suedoise.

2889A. 1636 december 15. Van Rijngraaf Otto.[1]

Unsern gunstfreundl[ichen] gruss in wohlgeneigtem willen jederzeit zuvor, edler, vester, insonderss geliebter herr vnndt freündt,

Alss wir demselben vnder dato des 8^{en} erst verwichenen Novembr[is] auss Langres geschrieben[2] vnd von dannen wiederumb ins quartier verreiset, ist den 10^{en} eiusdem vnser agent monsieur Betz[3] bey vnss angelangt, nachdem nun es sich nicht schickhen wollen, denselbigen dahin noch zur zeit wiederumb abzuefertigen, alss haben wir gegen den herrn thresoriers[4] vnsere vorige schreyben wiederholet, darneben auch mons[ieu]r Heuften[5] hierunder ersuchet vnd selbige deme von Trucksäss,[6] welcher von herrn hertzog Bernhardts f[ü]r[stlicher] G[nade] wiederumb

4 Op 4 oktober 1636 had de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér bij Wittstock in de Prignitz slag geleverd tegen het leger van Johann Georg, keurvorst van Saksen, versterkt met keizerlijke troepen onder leiding van de veldmaarschalken Melchior, graaf von Hatzfeldt und Gleichen, en Rudolf Marazini; vgl. nos. 2783 en 2816 (dl.VII).
5 Grotius verwijst hier naar de Vrede van Praag (1635), waarbij veel, voorheen met Zweden geallieerde, Duitse vorsten zich hadden aangesloten.
6 Een verslag van de reactie van Lodewijk XIII op de toespraak ook in nos. 2855-2857 (dl.VII).
7 Gaspard III de Coligny (1584-1646), graaf van Châtillon, maréchal de France, had voor Corbie de infanterie geleid.
1 Foto Stockholm, RA, Kopiesamlingen II: Äldre fotostater 1630-1639. De vindplaats van het origineel is onbekend. Beantw. d. no. 2908 (dl.VII). Otto (1578-1637), wild- en Rijngraaf, was vice-directeur van de Confederatie van Heilbronn en gouverneur-generaal van de Zweedse bezittingen in de Elzas; vgl. no. 2042 (dl.V), no. 3065 (dl.VIII) en *Europäische Stammtafeln, Neue Folge* IV, Tafel 105.
2 No. 2845 (dl.VII).
3 Friedrich Betz, legerofficier en gezant, zaakgelastigde van Rijngraaf Otto. In de volgende jaren zou hij ook herhaaldelijk in opdracht van Bernhard van Saksen-Weimar naar Parijs reizen en daar met Grotius contact houden.
4 Vermoedelijk doelt hij op de 'surintendant des finances' Claude de Bullion, sieur de Bonelles († 1640), of op Tobias van Ponikau (Ponica) († 1637), raad en gezant van Bernhard van Saksen-Weimar (no. 6222 (dl. XIV)), die in deze periode te Parijs verbleef.
5 Johan Hoeufft († 1651), een in Parijs gevestigde bankier van Nederlandse afkomst. Hij trad op als commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken.
6 Wolf Dietrich Truchsess, kamerheer van Bernhard van Saksen-Weimar.

nacher Paris geschickt würdt, anvertrawet. Weilen wir dann berichtet seind, dass der herr ambassadeur mit ermeltem herrn Heuften in sonderbarer vertrawlichkeit stehe, vnd derselbe gleicher gestalt mit mons[ieu]r de Buillon, bey welchem dieses wercken ammeisten haftet, vielfaltig zue conversiren pflege, alss

pitten wir den herrn ambassadeurn günstfr[eundlich], er wolle sich belieben lassen, den hern Heuften dahin zue disponiren dass er sich von vnsertwegen bemühen, vnndt mons[ieu]r de Buillon dieses geschäfft dergestalt remonstriren wolle, damit es nun dermahlen einist zue seiner endtschafft kommen möge.

Wann solches geschehen solte, vnd wir geübriget[7] sein würden, vnsern agenten ferner nacher dem königl. hoff zue schickhen, wolten wir solche mühewaltung mit dancken erkennen, vndt seind dem herrn ambassadeurn zue angenehmen gefälligkeiten hinwiederumb bereit vnd willig, verbleibende nechst göttlicher empfehlung,

des herrn ambassadeurs dienstwilliger,
Otto, wildt vnndt Reinngraff, etc.

Datum Jonvelle,[8] den 5/15^{en} Decembris 1636.

Was bisshero dieser orthen passirt, würdt der herr ambassadeur von dem Trucksäss genehmen, erwarten desselben beantwortung, vnd verlanget vnss sonderlich zue ernehmen, ob ihme die recommendirte schreyben an des h[errn] Reichs cantzlers Exc. ed[le] G[nade] vnd secretarium Müller,[9] zue recht kommen sein.

Adres: A monsieur/monsieur de Groot, ambassadeur ordinaire de la couronne de Suede, à Paris.
Onderaan de brief staat: H[errn] Grotium.
Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 26 Dec. 1636.
En in dorso: 5/15 Dec. 1636 (Rijn)graef.

2968. 1637 februari 21. Van Christina van Zweden.[1]

... Cum ad nos hisce demum diebus referretur Corbiam esse recuperatam[2] Gallassiumque[3] ad confinia Rheni recessisse afflicto non parum exercitu, eo nomine congratulandum christianissimo regi existimavimus ...

7 'übrigen', bevrijden, verlossen.
8 Joinville (ten oosten van Troyes).
9 Georg Müller († 1639), Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna.
1 No. 2968 (dl.VIII). Als bijlage een door de rijksregenten ondertekende brief van Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, dd. 21 februari 1637: hs. Stockholm, RA, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, copie; hs. Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1637, f. 14^{rv}, copie. Beantw. d. no. 3022 (dl.VIII).
2 Op 14 november 1636 was Corbie weer in Frans bezit gekomen.
3 Matthias († 1647), graaf Gallas, bevelhebber in het keizerlijke leger.

Bijlage:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 21 februari 1637

Nos Christina, Dei gratia Suecorum, Gothorum Wandalorumque designata regina et princeps haereditaria, magna princeps Finlandiae, ducissa Esthoniae et Careliae Ingriaeque domina, serenissimo et potentissimo principi, fratri, consanguineo, foederato et amico nostro charissimo, domino Ludovico XIII, Franciae et Navarrae regi christianissimo, salutem et prosperitatem.

Serenissime ac potentissime princeps, frater, consanguinee, foederate et amice charissime,

Intelleximus ex nuntiis hisce diebus nobis demum redditis Corbiam Serenitatis vestrae potestati esse restitutam Gallassiumque rebus improspere gestis non sine insigni

exercitus sui clade ad confinia Rheni recedere coactum. Qui quidem rerum Serenitatis vestrae successus cum nobis non minus gratus sit ac iucundus quam Serenitatem vestram partium nostrarum in inferiori Germania fortunam laeto animo accepisse cognoverimus, et mutuae amicitiae et eius quo in Serenitatem vestram ducimur propensissimi affectus interesse putavimus Serenitati vestrae de tanta armorum et status eius prosperitate hisce amicissime congratulari. Quod etsi serius voto, cum ad nos ob longinquitatem itinerum rerum exterarum notitia tardius commeare soleat, nobis conficere liceat, existimavimus tamen Serenitati vestrae non fore ingratum, quod eius quam inde concepimus laeticiae nostrique praeterea propensissimi affectus et per literas has nostras et ordinarii nostri ad Serenitatem vestram legati, nobilis ac magnifici domini Hugonis Grotii, uberiorem declarationem tanto manifestiora testimonia Serenitati vestrae constare voluerimus, Deum invocando ut Serenitati vestrae nova in dies bona ipsius beneficio succrescant et arma Serenitatis vestrae continuis trophaeis circumdentur et illustrentur.

Nos interim ex parte nostra nihil eorum simus intermissurae quo hostem ullo modo sustinere ac persequi possimus; neque dubitamus Serenitatem vestram pari conamine allaboraturam armisque socialibus ex ista parte eo favore adfuturam, ut translatis propius ad Rhenum copiis eo melius nobiscum cooperari ac exercitus utrinque nostri mutuae correspondentiae beneficio tanto commodius frui possint. De quibus si Serenitas vestra uti confidimus praedictum legatum nostrum benigne audire pertulerit, erit id nobis perquam gratissimum. Idque paribus amicitiae officiis demereri conabimur, in omnibus Serenitati vestrae salutaria consilia foelicissimosque eorum eventus amice exoptantes,

sacrae regiae Maiestatis etc., etc.,

Gabriel Oxenst[ierna] Gustavi, R.S. archidapifer, Jacobus de La Gar[die], R.S. marsh[all]us, Carolus Gyldenhielm, R.S. ammiralis, Axelius Oxenst[ierna], R.S. cancellarius,

Gabriel Oxenst[ierna], liber baro in Moerby et Lindholm, R.S. thesaurarius.

Dabantur in arce nostra regia Stockholmensi, die XI Februarii anno 1637.

In dorso van de copie in Gallica 8 schreef Grotius: Regina regi, XI Febr. 1637.

Onderaan de copie in Riksregistratur, Tyskt och Latinskt staat: Dat. Stockh. anno 1637, 11 Febr.

3008A. 1637 april 2. Van J. Gerstorff.[1]

Vir illustrissime,

1 Hs. Den Haag, Vredespaleis, ms. 21, eigenh. oorspr. In de bijlage een Engelse vertaling, uitgegeven in *Grotiana. Belangrijke boekenverzameling van en betreffende Hugo Grotius. Catalogus no. 25*, H. Berkelouw, Boekhandel en antiquariaat Rotterdam, [Rotterdam 1925], p. 19-20. Joachim Gerstorff (Gersdorff) (1611-1661) was een Deens edelman, die na zijn studie aan de universiteit van Sorø (1623-1629) een langdurige ‘peregrinatio academica’ ondernam. In de periode 1635-1636 kwam hij te Parijs in contact met Hugo Grotius. Zie nos. 2661, 2662, 2698, etc. (dl.VII), en *DBL* V, p. 164-167.

Quas ad te Venetiis dedi litteras[2] recte tibi allatas esse confido. Ideoque supersedeo Italiae res ac statum reliquaque in iis perscripta heic iterare. Nec est quod sperem hasce tibi redditum iri priusquam omnia quae de mutationibus exinde consequutis commemorare possem, aliunde fiant notissima. Anglus quippe, praesentium lator, e nobilissima Ventvortiorum familia oriundus,[3] lento admodum itinere Parisios est petiturus. Huius rogatu inductus, humanitate fretus tua nullus dubitavi virum optimis moribus praeditum tibi virorum optimo de meliori nota commendare. Facerem id certe pluribus, ni ipse sine alieno favore an commendatione tantam tuam benivolentiam expertus essem, ut cum reliqua grati animi indicia desint, tui colendi voluntatem constanter mihi tuendam esse

2 Ontbreekt.
3 Deze Engelse edelman, telg uit het geslacht Wentworth, is niet nader geïdentificeerd.

videam. Quapropter etiam quae vitae dies, eadem omnino observantiae in te meae factura est finem.

Deum, vir illustrissime, ut diu felix sospesque sis, animitus precor,
illustrissimae Dominationi tuae addictissimus,
J. Gerstorff.

Romae, II Aprilis 1637.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 13 Juillet.

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Inscriptio erat: A monsieur/monsieur Grotius, ambassadeur ordinaire de la reine et couronne de Suede vers sa Majesté tres chrestienne, à Paris.

Bijlage:

Dear sir,

I trust that the letter which I wrote to you at Venice has arrived. Therefore I need not repeat the condition in Italy and other things mentioned in it. Moreover I have no reason to expect that this letter will be handed to you before I could mention to you all that might become known to you from elsewhere about the further proceedings. Angelus who proposes these things belonging to the noble family of the Ventvortii intends to march very quickly to Paris. Led to it by his request I have, relying upon your humanity, hesitated in no way in recommending the man with the very best character to the most excellent man. I should certainly appreciate it, if I myself had not experienced your great benevolence without the patronage or recommendation of another in such a way that though the indications of a grateful mind fail for the rest, I saw that the will to honour you must continually be observed by me. Therefore only the day putting an end to my life will end my respect towards you,

Dear sir, I heartily pray God that you may live happily,

Vyerstorff.

Rome, II Aprilis 1637.

3039. 1637 april 22. Aan W. de Groot.[1]

... Spero libros Mileterii[2] ... iam acceperis.

1 No. 3039 (dl.VIII). In de bijlage een brief van E. Mercier aan S. Episcopius, dd. 22 maart 1637: hs. Oxford, Bodleian Library, ms. D'Orville 51, f. 182-183, eigenh. oorspr.

2 Zie *infra*, n. 5.

Bijlage:

Brief van Edmond Mercier[3] aan Simon Episcopius, 22 maart 1637

3 De rekkelijke, wellicht zelfs sociniaansgezinde Fransman Edmond Mercier onderhield nauwe banden met Simon Episcopius en andere leden van de Remonstrantse Broederschap. Hij was een Parijse pensionhouder en huisleraar, die ook in zijn onderhoud voorzag door voor Grotius secretariaatswerkzaamheden te verrichten. Vgl. no. 1286 (dl. III), no. 5559 (dl. XIII) en nos. 7446 en 7454 (dl. XVI).

Monsieur et tres cher ami,

J'espere que monsieur Niellius vous aura fait tenir la lettre que je vous escrivis il y a environ un mois[4] et que vous aurez entendu par icelles le nouveau differend qui est survenu entre les ministres calvinistes et le sieur de La Milletiere sur le subject des propositions qu'il a mis en avant pour concilier les deux religions et les reduire en un corps d'eglise.[5] Monsieur Grotius a envoyé à son frere ce qui s'est imprimé sur cette matiere. Je ne sçay s'il l'aura receu et communiqué à ceux de vostre societé.[6] En tout evenement il m'a semblé bon de vous envoyer toutes les pieces depuis la premiere jusqu'à la derniere, afin que vous puissiez mieux juger de tout le desseing. Vous les prendrez en gré s'il vous plaist et verrez s'il est expedient d'y prendre quelque interest.

Cependant je vous prieray d'avoir souvenance de ce que je vous ay escrit touchant ce gentilhomme polonois nommé Chikowski,[7] auquel si on envoye quelque argent, je serois d'advis qu'il passast par d'autres mains que les siennes, craignant qu'au lieu d'en payer ses debtes il ne l'employe à la continuation de ses desbauches et despenses superflues, lesquelles vous pourrez apprendre plus particulierement de ce porteur qui est un autre gentilhomme polonois de la cognoissance et recommandation de monsieur Ruarus.[8]

Ce mesme gentilhomme vous pourra aussi tesmoigner combien miserable est ma condition et les souspirs que nous faisons en attendant qu'il plaise à Dieu de nous en delivrer. Les soucis perpetuels dont nous sommes rongez me font tellement vieillir en apparence, que peut-estre me mescognoistriez-vous à present. Quoy qu'il en soit, je suis si ennuyé de vivre de la sorte, que si je cognoissois une communauté ou societé dans laquelle je peusse vivre au seul pain et à l'eau, je ne feindrois point de m'y porter moy et toutes nos commoditez et de nous y assujettir sous condition d'y employer toutes les forces de corps et d'esprit que Dieu nous a données pourveu que cela se peust faire sans prejudice de ma conscience et avec repos d'esprit. Dieu, qui cognoist mon coeur et mes afflictions, aura comme j'espere compassion de nos miseres et ne souffrira point qu'elles triomphent de nostre patience, après avoir fait tout ce qui estoit en nostre pouvoir. Et sur cette confiance je prieray les gens de bien de considerer que comme nos pechez peuvent avoir attiré ces chastiemens sur nous, aussi Dieu les permet-il quelquesfois pour esprouver la bonne volonté de ceux qui ont moyen d'y apporter un remede parfaict. En quoy si quelques-uns se sont monstrez peu sensibles et pitoyables, je prie Dieu qu'il ne leur veuille point imputer, ains leur faire cognoistre le tort qu'ils ont de nous avoir si longtemps laissé languir parmi une nation si addonnée à toutes sortes de vices et de lubricitez. Voila ce que j'ay à dire de mes affaires particulieres, qui seroient en meilleurs termes qu'elles ne sont, si j'eusse creu le conseil que monsieur Grotius m'a autresfois donné de me transporter au Pays-Bas et de m'y favoriser de ses

4 Een van de zoons van Carolus Niellius (1576-1652), remonstrants predikant te Amsterdam, had zorggedragen voor het transport van deze brief; zie bijlage 5 bij no. 3027 (dl.VIII), E. Mercier aan S. Episcopius, 13 februari 1637.

5 Voor een gedetailleerde beschrijving van de controverse tussen Théophile Brachet de La Milletière en de predikanten van Charenton zie R.J.M. van de Schoor, *The irenical theology of Théophile Brachet de La Milletière (1588-1665)*, p. 95-114.

6 Op 11 april 1637 berichtte Willem de Groot aan Grotius dat hij de publicaties in de polemiek tussen La Milletière en zijn tegenstanders aan het lezen was; hij beloofde de boeken later aan Johannes Wtenbogaert door te geven (no. 3026 (dl.VIII)).

7 Andreas Cikowski, op 8 juli 1634 als student aan de universiteit te Leiden ingeschreven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 264).

8 Deze Poolse jongeman is niet geïdentificeerd. Zijn voorspraak was Martinus Ruarus (1588-1657), een sociniaans voorman, die sinds 1631 te Danzig gevestigd was (*Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck* IX, p. 319-325).

recommandations. Toutesfois je m'en remets entierement à vostre discretion, me promettant de vostre faveur que si cela m'estoit expedient vous ne me l'auriez pas celé.[9]

9 De correspondentie van Johannes Wtenbogaert bevat veel verwijzingen naar het overleg binnen de Remonstrantse Broederschap om in de benepen levensomstandigheden van Mercier enige verlichting te brengen; Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 66, 69, 79, 106, 118, 133, etc.

Quant à l'estat public de ce pays il empire de jour à autre, n'y ayant point d'apparence que la guerre soit proche de sa fin. Au contraire on travaille fort à la continuer et pour cet effect on a ordonné force levées d'hommes et d'argent qui se doivent faire non seulement sur le plat pays mais sur toutes les villes, bourgs et personnes de quelque qualité qu'elles soyent. Ceux de Rouen n'y ont pas voulu entendre du commencement, mais les approches du roy les y ont fait resoudre aussi bien que les autres, non pas toutesfois sans grand murmure et apparence de seditions.[10] On tient icy pour asseuré que l'empereur est mort,[11] mais la victoire que quelques-uns donnent aux Suedois sur les Saxons me semble fort incertain. Je croirois plutost leur retraicte de devant Leipsik vers Torgau,[12] et pour vous dire franchement mon sentiment, je me soucie fort peu de tels evenemens qui n'importent en rien à nostre repos. Seulement je souhaitterois que tout le monde eust la paix et la pieté en pareille recommandation que vous. Si cela estoit, l'ambition de quelques favoris ne seroit pas capable d'engager les autres en leurs intrigues et on ne seroit pas si mal advisé que d'exposer vie et biens pour maintenir l'authorité de ceux qui ne se plaisent qu'à troubler le monde pendant qu'eux-mesmes jouissent de toutes sortes de contentement.

Mais ce sont nos mauvais deportemens qui donnent occasion à Dieu de nous aveugler l'esprit en sorte que nous n'avons point de mal dont nous ne soyons la principale cause. Je le prie de tres bon coeur qu'il veuille dessiller les yeux aux peuples et à leurs magistrats pour leur faire cognoistre combien les fruicts de la paix sont preferables aux calamitez d'une si pernicieuse guerre. Que si le monde continue à se rendre indigne de sa misericorde, prions-le qu'il ait au moins compassion des pacifiques et ne permettent point[13] qu'ils soyent reduits à des necessitez extremes.

Au reste, monsieur, si vous cognoissez un jeune homme dont monsieur Ruarus m'a escrit, nommé Hirtenius, gouverneur d'un seigneur polonois de tres bonne famille, vous m'obligerez de luy recommander nostre logis et mes services.[14] Vous pouvez faire le mesme à tous ceux de vostre cognoissance qui viennent à Paris, et estre asseuré que vostre recommandation sera suivie de remerciemens tant d'une part que d'autre. Si cette année ne m'apporte pas plus d'employ que la precedente, il nous sera impossible de subsister icy sans souffrir des incommoditez tres facheuses. Celles que nous endurasmes l'an passé nous sont encores fort sensibles et nous le seroyent encores davantage sans les 100 livres que vous m'envoyastez et 48 livres dont monsieur Grotius me daigna assister sur la cognoissance qu'il eut de nostre miserable estat. J'eusse beaucoup mieux aimé qu'il m'eust aidé de son credit envers ceux de sa cognoissance pour me procurer de l'employ. Mais monsieur D'Or[15] est celuy seul qui en jouit sans rien faire participant en quelque sorte que ce soit.

10 Het parlement te Rouaan verzette zich tegen de door Lodewijk XIII opgelegde belastingmaatregelen; vgl. no. 2983 (dl. VIII).
11 Ferdinand II was op 15 februari 1637 overleden.
12 In Parijs deden geruchten over Zweedse overwinningen op de Saksische legers de ronde. Zie voor de troepenbewegingen in de omgeving van Leipzig en Torgau *Doc. Boh.* VI, p. 161 no. 400 en p. 164 no. 409.
13 Vermoedelijk wilde Mercier hier schrijven: ‘en ne permettant point ...’.
14 Joachim Hirthenius (Pastorius von Hirtenberg) (ca. 1611 - ca. 1681), literator, historicus en arts (*ADB* XXV, p. 219-220). Op 8 september 1636 had hij zich met de Poolse edellieden ‘Petrus Sieniuta de Lachowic’, ‘Vladislaus Zlubienicz’ en ‘Paulus Iwanicky’ aan de universiteit te Leiden ingeschreven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 280).
15 François d'Or, vriend van Grotius.

Vous n'ignorez pas, comme je croy, que mondit sieur Grotius a fait venir d'Allemagne un ministre lutherien qui presche tous les Dimanche en son hostel, où les Suedois et Allemands le vont escouter et recevoir la cene de sa main.[16] Monsieur D'Or ne manque pas aussi d'y aller, mais pour moy je demeure tousjours solitaire en attendant que Dieu me donne la commodité de pouvoir recevoir une instruction publique parmi ceux qui sont

16 Sinds de tweede helft van oktober 1636 verzorgde een lutherse huispredikant, Brendan Daetri, diensten in de woning van de Zweedse ambassadeur Grotius.

de nostre creance. Je le prie d'un coeur ardent qu'il vous conserve si longtemps à son eglise qu'il luy est expedient et que comme nous recevons quelquesfois de vos biens temporels, nous puissions pareillement jouir quelque jour de vos instructions spirituelles et vous tesmoigner l'estime qu'en fait sur toutes choses,

vostre tres humble serviteur et tres affectionné frere en Jesus-Christ,
E. Mercier.

De Paris, ce 22 Mars 1637.

Faites-moy la faveur de saluer de nostre part madamoiselle vostre chere moitié,[17] messieurs Utenbogart,[18] Niellius, Cupus[19] et autres amis que Dieu veuille conserver.

Adres: A monsieur/monsieur Episcopius, à Amsterdam.[20]
In dorso staat in een onbekende hand: Mercier. Mercier.

3093A. 1637 mei 23. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst ende heer,

Voor alle de groote faveuren die ick van uwe furstelijcke Genade heb ontfangen, wil ick geen bedanckingen in desen brief voornemen te doen, alsoo alle mijn leven daertoe quaelijck sal connen bestant sijn, maer wel uwe furstelijcke Genade verseckeren dat wat diensten ick oit sal connen doen, off hier, off waer ick sal sijn, ick mij daertoe meer dan geobligeert sal houden. Ende alsoo den tijdt van het vertreck van uwe furstelijcke Genade is naeckende, wil ick deselve wenschen Godes segen om actiën te mogen doen, sijne hooge afcomste ende heroïque courage waerdigh sijnde.[2]

Uwe furstelijcke Genade sal buiten twijffel beter dan wij sijn geadviseert van den stant van het Bannierische leger,[3] de macht van de vijanden alledage seer aenwassende, soodat een vigoureuse diversie sonder verlies van tijdt wel noodigh soude sijn. Deselve sal oock seer dienen om mijnheer den rijcxcancellier[4] te stijven

17 Maria Pesser; zie no. 1565 (dl. IV).
18 Johannes Wtenbogaert.
19 Petrus Cupus (ca. 1580-1646), sedert 27 februari 1632 remonstrants predikant te Rotterdam (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* II, p. 150-151).
20 Episcopius was de eerste hoogleraar aan het Remonstrants Seminarium te Amsterdam.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 6, eigenh. oorspr. Bernhard van Saksen-Weimar (1604-1639) diende als kolonel en generaal onder Gustaaf II Adolf, koning van Zweden. Op 2/12 maart 1635 kreeg hij het opperbevel over de troepen van de Confederatie van Heilbronn, maar niet lang daarna, op 17/27 oktober 1635, verbond hij zich door ondertekening van het Verdrag van Saint-Germain-en-Laye in het geheim aan Frankrijk (*NDB* II, p. 113-115; S. Goetze, *Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna*, p. 162-163).
2 Bernhard van Saksen-Weimar had Parijs op 12 mei 1637 verlaten. Voordat hij zich op het strijdtoneel waagde, verbleef hij nog enige tijd in Troyes. Grotius' jongste zoon Dirk diende de hertog als ‘aide de camp’ (no. 3075 (dl. VIII)).
3 Het leger van de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.
4 Axel Oxenstierna.

in sijne advysen, streckende om het oorlogh soolang te continueren, totdat men het sal connen brengen tot het gewenschte ende van het gemeene beste.

Waertoe God almachtich sijnen segen verleene ende bewaere, doorluchtige, hoochgeboren furst ende heer, uwe furstelijcke Genade in gestaedige voorspoet,
uwe furstelijcke Genades gantsch ootmoedige ende onderdaenige dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den XIII/XXIII Mey 1637.

De weinigh[e] tijdingen die ick hebbe, schrijve ick aen d'heer Bonica.[5]

Adres: Hoochgeboren, doorluchtige furst end' heer Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, etc.

3116A. 1637 juni 12. Aan N.N.[1]

Wij willen hier wat goets verhopen, soo die van Holland haer in 't veldt begewen, want den cardinal de La Valette[2] gaet met een sterck leger nae de Nederlandtsche frontiere. Om den hertog van Lotteringen in de Franche-Comté tegen te staen sullen drie hertogen van Wimar, Longeville ende Rohan haere trouppes tesamenvougen.[3]

In Italië werdt vor Casal gevreest. 't Garnisoen van Bremo[4] is versterckt. De Franske vloot, de eylanden[5] gerecovreert hebbende, comt door de Straet van Gibiltar weder nae dese zee. De siekte van den paus[6] doet Vranckrijk vresen dat bij gevalle van sijn owerlijden wel iemand mocht succederen die t'eenemael Spaensk soude sijn, alsoo die partij verre nu de sterckste is te Rome. De Grisons werpen teneder

5 Grotius' brief aan Tobias von Ponikau, raad en gezant van de hertog van Saksen-Weimar, is niet overgeleverd.

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 23 (1636-1639), Stegeborgssaml., copie. Een adressering ontbreekt. Wellicht was de originele brief gericht aan Petter Spiring Silvercrona, finantieraad en zaakgelastigde, later resident van Zweden in Den Haag (Schutte, *Repertorium* II, p. 491-492). Vgl. voor overeenkomstige nieuwsberichten nos. 3112-3113 (dl. VIII) en Addenda, p. 933 (dl. X).

2 Kardinaal Louis de Nogaret d'Epernon de La Valette (1593-1639), luitenant-generaal in het Franse leger.

3 Zowel hertog Bernhard van Saksen-Weimar, als Henri, hertog van Rohan, luitenant-generaal van de Franse troepen in de Graubünden en het Veltlin, en Henri d'Orléans, hertog van Longueville, moesten Karel IV van Lotharingen weerstaan. De hertog van Longueville, gouverneur van Normandië, diende in deze periode in de Franse legers in de Franche-Comté (no. 3023 (dl. VIII)).

4 Breme, plaats aan de Milanese zijde van de Po.

5 Saint-Honorat en Sainte-Marguerite, aan de Côte d'Azur tegenover Cannes gelegen.

6 Urbanus VIII.

de forten van Rijn, Riva, Plantello;[7] behouden ende besetten die van Clavenna, Sondrio, Tirano.[8]

De Fransoisen, hebbende willen verhinderen die nieuwe fortificatie van de Spaignaerden buiten Grevelingen, sijn mit schade gerepouseert. De boeren in Perigort ende daerontrent blijwen in wapenen ende hebben tuschen den eerste ende tweeden Juny 's nachts met den hertogh van Valette[9] gevochten ende hem sijn geschut afgenomen. Sij heb-

7 Het Fort-du-Rhin (Fort de France) in de Graubünden, in 1637 geëvacueerd en weldra ontmanteld (Rott, *Hist. représ. dipl.* V, p. 361), Riva di Chiavenna, aan het noordelijke deel van het Comomeer, Mantello (i.p.v. 'Plantello'), aan de Adda, ten zuiden van Tra(h)ona.

8 Chiavenna; Sondrio en Tirano, aan de Adda in het Veltlin. Zie voor een overzicht van de strategisch belangrijke plaatsen in het Veltlin *Le Mercure François* X (Parijs 1625), p. 824-825 (1624).

9 Hertog Bernard de Nogaret d'Epernon de La Valette (1592-1661), broer van de kardinaal van La Valette.

ben eene requeste gesonden aen den coninck, beleeft soo iet beleeft can sijn dat met wapenen gevocht[10] is. Den hertog van Rohan heefft tot Geneve laten uytgaen de justificatie van sijne actiën roerende de Valteline.[11] Vierhondert Moeren, door tempeest geworpen sijnde op de custe van Alicante, werden gesonden na de galleyen van Fernandino.[12] Wij verstaen den Engelschen ambassadeur in Spaigne[13] groote communicatie heefft mit Olivares.[14] In Poolen werdt een niewe bijeenkomst gehouden om den Turck te wederstaen ende mit den Moscowyt alle sachen te vereffenen. Men hout daer nu het Oostenrijksche huwelijch seeker.[15] Baudissin maeckt sich in Polen vast.[16]

Hugo de Groot.

Bovenaan de copie staat: Vwyt Paris, van den 12 Juny 1637.

3125A. 1637 juni 20. Van B. Schörling.[1]

Generose domine legate,

Fur E. Excell. letzte communication vom 4. Iunii[2] thuen wir vnss höchlich bedancken, vernehmen aber vngern, das hertzog Berndt[3] so langsamb anziehet, dörffte endtlich vnss in Meissen zu schwehr werden, vndt das gantze werck periclitiren. E. Exc. sehen vorhergehends, was h[err] Baner gestern an vnss selbst schreibet,[4] scheint das noch alles in sein lager guhtes muhts sey. M[onsieu]r Grubbe[5] schreibt heut auss Havelberg vom 4. dieses - dan er kan noch nicht nach Torgaw kommen, - dass ein geschrey kommen, h[err] Baner habe etliche regiment vom feindt ruinirt, davon zunechst E.E. die gewissheit bekommen soll.

Ich schliesse hiemit, vndt befehle sie Gottes schutz,

E. Exc. dienstergebener,

B. Schörling.

10 Lees: ‘gevoucht’, of wellicht ‘gewrocht’.
11 Henri, hertog van Rohan, had de militaire operaties voor Frankrijk in het Veltlin geleid. Zie voor zijn manifest *Le Mercure François* XXI (Parijs 1639), p. 294-303.
12 García de Toledo y Osorio, hertog van Fernandina (*Diccionario de Historia de España* III, p. 779-780).
13 Walter Aston of Forfar, Engels gezant te Madrid.
14 Gaspar de Guzmán, hertog van San Lucar, graaf van Olivares.
15 Cecilia Renata, zuster van keizer Ferdinand III, huwde op 12/13 september 1637 met Wladislas IV, koning van Polen.
16 Wolf Heinrich von Baudissin, officier in Zweedse en later Saksische dienst, had zich in 1636 na een ernstige verwonding uit het militaire bedrijf teruggetrokken (*NDB* I, p. 632).
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., eigenh. oorspr., met op hetzelfde blad een copie van oorlogsberichten van J. Banér, dd. 12 juni 1637 (bijlage). Vgl. no. 3050 en bijlage 6 (dl. VIII). Balthasar Schörling was postmeester in Hamburg.
2 Grotius' brieven aan Schörling ontbreken.
3 Bernhard van Saksen-Weimar.
4 Zie de bijlage, voor dit bericht van de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér, dat kennelijk ‘gestern’, 9/19 juni, in Hamburg was gearriveerd. Vgl. *Oxenst. Skrifter* II-6, p. 866-873.
5 Lars Grubbe (1601-1642), staatssecretaris en resident in Niedersachsen (Hamburg).

Eilends. Hamburg, den 10. Iunii st[ylo] vet[ere] 1637.

Adres: A monseigneur/monseigneur Hugo Grotius, ambassadeur ordinaire pour sa Majesté de Suede, à Paris.

In dorso schreef Grotius: 20 Iunii 1637 Schorling.

Bijlage:

H[errn] feldtmarschalck Baners Excell[enz] relatio auss Torgaw vom 2/12. Iunii 1637.

Seindt dem nun hatt der feindt die schantze zu Wittemberg durch solche gelegenheit einbekommen, weil die gemeinen knechte gegen den commendanten rebelliret, vndt also den platz verrätherischer weise in des feindes hende gespielet, welcher doch sonst noch lange zeit hette gehalten werden, vndt dem feindt grosse mühe vndt incommoditet schaffen können. Inmassen auch die knechte beim feindt geblieben, vndt der commendant nur mit den officirern vndt etlich[en] weinig knechten Schwedischer nation wider alhie im lager angelangt. Nach emportement ermelter schantze, hatt der feindt gelegenheit erlanget, seine schiffbruck bey Wittemberg zuverfertigen, solches auch zu werck gerichtet vndt mit seinem gantzen corpore vber die Elbe vff jene seite gegangen, auch seine schiffbrucken besser herauff vndt näher an mein lager zu führen sich bemühet. Am 28. Maii, alss ich hievon gewisse kundtschafft erlanget, hab ich etliche regimenter zu ross commandirte mussquetierer vndt stucke auff dieser seite hinunter dahin geschickt, des feindes schiffe zu ruiniren, gestalt auch vnterhalb Pretzsch,[6] deren etliche in grundt geschossen, vndt zerhawen, vndt bin ich am 29. selbst gefolget, der intention des feindes vorhaben gentzlich zu verwehren vndt das schloss Pretzsch, welches er mit dragonern besetzet, hinweg zunehmen, habe auch den feindt auff jener seite gegen Pretzsch über, dass er sich in ein lager logirt, vndt seine stucke zur seconde, des schlosses Pretzsch gepflantzet, angetroffen, inmassen er die attacque am selbigen hause zu hindern, mit seinen stucken zimblich zu vnss herüber flanquirt, aber keinen aestimablen schaden gethan.

Weil nun mit dem schloss Pretzsch mich zu engagiren ich dahero nicht raysonabel befunden, in dem die Elbe bey diesem heissen wetter sehr flach, vndt an vielen ohrten mit trouppen durch zusetzen gewesen, auch bey dem schloss in der Elbe eine insull befunden, darauff der feindt in 2000 man geleget, vndt wegen des wassers fläche, weil es nicht knies tieff, das hauss continuirlich secondiret werden können, zu dem es ohne volckspillung nicht vorzunehmen gewesen, der feindt auch über Wittemberg mir starck auff den halss hette kommen mögen; so hab ich meine stucke also gepflantzet, dass ich vber die Elbe in des feindes,[7] damit spielen können, solches auch dergestalt effectuirt, dass der feindt sein lager geraumet, vndt sich auss demselben forttreiben lassen, vndt wie gefangene vndt vberlauffer berichten, der feindt mercklichen schaden dabey empfunden, wobey ich dan so viel vermercket, dass der feindt so couragieux nicht ist, alss etwa bey ihm die discourse vndt das gemeine geschrey gehen mag. Gleichwol hatt er seine intention, nach dem ich mich wider in mein lager gewendet, was die vberlegung der schiffbrucke bey Pretzsch betrifft, erreichet. Hoffe aber nechst Gott, es solle ihm seine meinung in dem, das er gedencket, mich alhie auss zuhungern, falliren, zum weinigsten aber nur nicht wehren können, wass die kriegsraison suadiren wirdt, entweder dieses lager ohne schaden zu quitiren, auch mit ihm nach gut befinden, zuschlagen, oder es zu vnterlassen.

Wie ich dan zwar nicht gesonnen, I. kön. M[ajestä]t vndt crohn Schweden etc. sache ohne noth auff einen hazarde zu setzen, gleichwol habe ich auch keine vrsach, mich fur dem feindt zu furchten, will auch nachst Göttlicher verleihung meinen eussersten verstandt vndt kräfften nach mich dahin befleissigen, das hiebey solche fürsichtigkeit gebrauchet damit nicht etwas verspielet, oder verabsaumet werde. Wie dan der herr nichts anders glauben wolle, alss was derselbe durch meine

6 Pretzsch, stad aan de Elbe, ten noordwesten van Torgau.
7 Wellicht is hier het woord '(des feindes) lager' uitgevallen.

advertentzen erfähret, sintemahl man zu Dressden, Leiptzig, Wittemberg vndt daherumb es fur keine schande achtet, alle welt mit den allergröbsten vnwarhafften relationen zuerfüllen, vndt wer die lügen am besten aussstaffiern kan, wirdt fur einen kunstreichen man gehalten. Hoffe aber hiebey, wan der Frantzosen vndt hertzog Bernhards[8] anzug, wie ich mich versehen will, gewiss ist, es

8 Bernhard van Saksen-Weimar.

solle Geleen[9] die Erffurdlische blocquada baldt slyessen,[10] auch das werck wol mehrere diversiones causirn.

3148A. 1637 juli 3. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst,

Ick had alrede uit verscheide advysen met vreuchde verstaen 't veroveren van Champlitt(e)[2] ende eenige andere plaetsen, alsoock de notable victorie bij uwe furstelijcke Genade becomen in 't passeren van de Saone.[3] Noch liever is mij geweest te sien uit den brief, daer uwe fu(rstelijcke) Genade mij mede heeft gelieft te vereeren,[4] de sorge die deselve heeft gedragen om mij (de) particulariteiten te doen verstaen; waeruit ydereen sal connen verstaen niet alleen de groote couragie van uwe furstelijcke Genade, hebbende door sijn eigen exempel alle de sijnen geanimeert, maer oock het wijse beleidt van deselve in het passeren van de rivier, niettegenstaende eene soo stercke oppositie van den vijant. Ick en heb niet naegelae(ten) bij de depesche, vandage afgesonden, de coninginne ende heeren regenten van Sweden hiervan met alle de circumstantiën ende de lijste van de geslagen trouppen te adverteren,[5] dewelcken buiten twijffel haer daerin ten hoochsten sullen verblijden ende meer ende meer gesterckt werden in de hooge achting van uwer furstelijcke Genades heroïsche deuchden.

Gelijck nu alle dese victoriën mij ten hoochsten verblijden, soo ben ick daerentegen grootelijcx bedroeft geweest, verstaende het overlijden van de heer Ponnica, als wetende dat uwe furstelijcke Genade daeraen een seer trouwe ende ervarene diena(er) ende ick een lang bekent, oprechte vrund heb verloren.[6] Ick en behoeve uwe furstelijcke Genade hierover niet te troosten, die altijdt bewesen heeft haer christelijck gemoet te onderwerpen onder Godes wijse ende almachtige regiering ende wel te verstaen, hoe cort ende onseecker dit leven is.

Ick twijffele off den mareschalck Bannier nae 't verlies van de groote schans bij Wittenberg[7] sich langer in die quartieren, daer de vijand dagelijcx seer sterck werkt, sal goedvinden te onthouden, off hem vougen met den heer marescalck Wrangel.[8] De heer Lesle[9] loopt tot voor Berlijn ende onse trouppen uit Pomeren hebben haer voor een goed deel in de Ukermarck begeven.[10] De infanterie uit Sweden is alrede gepasseert over zee, de ruiterie soude in Iunio volgen.

9 Gottfried Huyn, graaf van Geleen, luitenant-veldmaarschalk en later veldmaarschalk in keizerlijke dienst.
10 De lezing is onzeker; vermoedelijk wordt bedoeld ‘schliessen’ in de betekenis van ‘opgeven’, ‘verlaten’.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 8, eigenh. oorspr.
2 Champlitte (ten zuiden van Langres) kwam op 21 juni 1637 in handen van Bernhard van Saksen-Weimar.
3 De volgende dag bracht Bernhard Karel IV van Lotharingen bij Ray-sur-Saône een nederlaag toe (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 216).
4 Deze brief is niet overgeleverd.
5 Ook Grotius' brief aan Christina van Zweden en haar regenten is niet bewaard gebleven.
6 Tobias von Ponikau, raad en gezant van de hertog van Saksen-Weimar, was op 28 juni 1637 te Dijon overleden.
7 Zie de bijlage bij de vorige brief (no. 3125A), met een bericht van de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.
8 De Zweedse veldmaarschalk Herman Wrangel (1587-1643).
9 De Schot Alexander Leslie, graaf van Leven (ca. 1580-1661), generaal in het Zweedse leger.
10 De Uckermark, streek ten noorden van Berlijn.

Den coning van Engelant heeft het tractaet, hier door sijne ambassadeurs met Vranc-

rijck gemaect, geapprobeert; dan alsoo de articulen daervan, immers voor een goed deel, secreet werden gehouden, is daervan niet seeckers te oordeelen.[11]

Ick hebbe uwe furstelijcke Genade seer te bedancken dat het haer gelieft mijne affectie tot sijnen dienst, hoewel met weinigh macht vergeselschapt, voor aengenaem te houden, haer altijdt biddende aen de oprechticheit van deselve affectie niet te willen twijffelen. Godt almachtigh gelieve de treffelijcke intentions van uwe furstelijcke Genade met goede successen vorder ende vorder te vereeren, ende mij te vergunnen dat ick oit met der daet moge betoonen, doorluchtige, hoochgeboren furst, hoeseer ick ben,

uwer furstelijcke Genade ootmoedige dienaer,
H. de Groot.

Den 3 July nieuwes stijls 1637, tot Parijs.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, etc.

3154. 1637 juli 10. Van Christina van Zweden.[1]

... e re fore existimavimus, si regem Galliarum datis ad eum literis quas tibi traditurus est Mullerus,[2] regi abs te offerendas, et quarum tibi copiam iuxta facimus, mutui periculi commonefaceremus...

11 De Engelse ambassadeurs, burggraaf John Scudamore en Robert Sidney, graaf van Leicester, voerden in Parijs besprekingen over een tweetal verdragen die een nauwe militaire samenwerking tussen Engeland en Frankrijk beoogden (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 233-234; een uitstekend overzicht van de onderhandelingen in O. Vigier, 'La politique extérieure du cardinal de Richelieu: projets d'alliance avec l'Angleterre', in: *Revue des questions historiques* 45 (1889), p. 481-528).

1 No. 3154 (dl. VIII). Als bijlage een door de rijksregenten ondertekende brief van Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, dd. 10 juli 1637: hs. Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1637, f. 42, copie.

2 Georg Müller († 1639), Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna.

Bijlage:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 10 juli 1637

Nos Christina, Dei gratia Suecorum, etc., serenissimo ac potentissimo principi, fratri, consanguineo, foederato et amico nostro charissimo, domino Ludovico XIII, Franciae et Navarrae regi christianissimo, salutem et prosperitatem.

Serenissime etc. ac potentissime princeps, frater, consanguinee et amice charissime,

Cum ea sit praesentis temporis ac status utriusque nostrum ratio, ut mutua rerum ac consiliorum communicatio inter nos frequentius institui necesse sit, captanda sane vel maxime hoc tempore istius erit occasio, quo pene omnes vires suas communis hostis in nos contraxit, ut cum iisdem diu sustinendis impares nos solas esse praesentiat, facile iudicare Serenitas vestra poterit quid is irreparabilis incommodi ac discriminis communi causae intendat. Quo vero certior rerum ac status nostri Serenitas vestra evaderet ac iuxta quid e re atque securitate mutua esset plenius pernosceret, ordinario nostro ad Serenitatem vestram legato, nobili ac magnifico domino Hugoni Grotio iniunximus, Serenitati vestrae ut repraesentaret, quo loco sint in Germania res nostrae et quem scopum aggregandarum virium sibi unice praefixum habet hostis, nostri oppressionem, quo postmo-

dum non minus consilia quam robur omne viresque in Serenitatem vestram exoptata magis convertat.

Cui rei ut tempestivum remedium quaeri possit et obviam iri tam pernitiosis hostis destinatis ac conatibus, cum nos eo ardore ac constantia hostem pene solae destineamus, ut universam belli molem iam in nos attraxerimus, non dubitamus, quin Serenitas vestra pro exactissima sua prudentia facile sit consideratura, quid facto hic omnino opus et e re utriusque nostrum fuerit, ac iuxta provisura, ne quid a sua parte intermittatur, quod communi causae et mutuae securitati stabilimentum ac nobis, tanta mole gravatis, levamen facta distractione virium hostilium sit allaturum. Quae cum dicto legato nostro commisimus edisserenda, a Serenitate vestra amice requirimus, velit ei benevolas aures praebere ac pro exigentia rei tam magni momenti, cuius et vestra statusque vestri plurimum interest, nostrae in Serenitatem vestram singulari fiduciae paria praestare. Nos nihil intermittemus, quod ad imminuendas ab hac parte communis hostis vires facere quoquo modo posse senserimus.

De caetero Serenitatem vestram divini numinis protectioni ex animo commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dabantur...

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad regem christianissimum, 30 Iunii anno 1637. A. G[yldenklau].[3]

3172A. 1637 juli 21. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

Ick dancke uwe furstelijcke Genade van sijnen brief van den 5/15 Iulii[2] ende gelijck ick uwe furstelijcke Genade voordesen heb geschreven, heb ick wel geconsidereert wat verlies uwe furstelijcke Genade heeft gedaen aen soo trouwen ende verstandige dienaer als was de goeden heer Ponnica, waeraen ick mede een groote ende vanouds bekende vrund heb verloren.[3] Wij moeten ons alle stellen onder Godes wille, die recht heeft om alles van ons te doen wat hem gelieft, ende ons dicmael soodaenige ongevallen toesendt tot ons beste, als wij het connen gebruicken.

3 Anders Gyldenklou (1602-1665), secretaris van de Zweedse kanselarij, 1635-1654 (*SBL* XVII, p. 504-507).

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 10, eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt.

2 Ontbreekt.

3 Tobias von Ponikau, raad en gezant van de hertog van Saksen-Weimar, was op 28 juni 1637 te Dijon overleden.

Desen dagh is d'heer Rotenhan[4] bij mij geweest ende heeft mij mondeling wat breedt verclaert die saecken van den gouverneur van Mompelgiard, waerover ick seer bedroeft ben, siende dat de saecken waeraen het gemeen sooveel is gelegen, niet en gaen in sulcke sinceriteit als behoorde.[5]

Van Swede heeft Vrancrijck niet te clagen. Haer werden advantageuse conditiën aengeboden, niet alleen door den marquys Sigismond, die in de handeling gestaedigh conti-

4 Georg Wilhelm von Rotenhahn, 'praefectus domus ducis Vinariensis'. Hij was in Parijs om Lodewijk XIII de vendels te overhandigen die in de slag bij Ray-sur-Saône waren buitgemaakt (no. 3147 (dl. VIII)).

5 Grotius bericht over deze kwestie in no. 3177 (dl.VIII), aan A. Oxenstierna, dd. 24 juli 1637. De gouverneur van Montbéliard, veldmaarschalk Jacques Rouxel de Médavy (1603-1680), graaf van Grancey, wilde Rheinfelden innemen om te voorkomen dat hertog Bernhard van Saksen-Weimar deze stad zou veroveren en voor zichzelf behouden.

nueert,[6] maer oock bij den coninck van Denemarcken ende Traumensdorff te Wenen.[7] De heeren regenten blijven daerbij dat sij niet en willen handelen sonder haere vrunden. Den keiser heeft een brief geschreven aen de stadt van Hamburg, waermede sijne Majesteit wil beletten alle handeling aldaer die eenigh prejudicie soude connen geven aen het Rijck. De Engelschen proponeren Den Hage om daer te handelen, om soowel de saecke van Hollant als die van Duitschlant te beleiden nae haere interesten.[8]

Het tractaet met Vrancrijck is gesloten ende in Engelant geapprobeert; werdt seer secreet gehouden. Men soeckt Swede ende Hollant daerin te trecken.[9] Noch d'een, noch d'ander sullen haer niet haesten ende alles claer willen sien. Barclai[10] vanwegen Engelant is in Swede. Soo Engellant wilde een deel hebben aen het oorlogh, opentlijck ofte door assistentie, de swaericheit soude niet groot sijn. Maer de paix tot haer advantage te willen maecken, sonder in peryckel te comen ofte coste te draegen, is buiten reden.

De regimenten die in Schotlant sijn gelicht voor Swede sullen beswaerlijck passagie vinden, alsoo den coninck van Denemarck niet en wil dat sij de Elbe ofte Weser raecken, als houdende sich in die quartieren aen het Rijck ende de keiser geobligeert, maer wel dat sij aencomen in Oostfrieslant ende vandaer door de Sond passeren.

Den coninc van Polen heeft sijn huwelijck met des keisers suster[11] doen weten aen de Staten-Generael van de Vereenigde Nederlanden sonder haer formelijck te nooden.[12] Den churfurst van Brandenburg heeft eene secretaris gesonden in Sweden, spreeckende van de restitutie van Pomeren in sulcke termen dat men hem geseyt heeft, soo men het uit goede respecten niet en hadde naegelaeten, reden genoech had om den secretaris op te hangen.[13] De thienduisent man uit Sweden moeten nu

6 Markgraaf Sigismund van Brandenburg (1592-1640), zoon van keurvorst Johann Georg (1525-1598), probeerde Zweden namens de keizer tot vrede over te halen.

7 Maximiliaan, graaf van Trauttmansdorff (1584-1650), geheimraad en, vanaf 1637, keizerlijk 'Obersthofmeister'.

8 Den Haag en Hamburg werden genoemd als plaatsen waar de tegen Habsburg verbonden staten zouden samenkomen; vgl. *CSP Ven. 1636-1639*, p. 251, 255 en 257.

9 De Engelse ambassadeurs, burggraaf John Scudamore en Robert Sidney, graaf van Leicester, voerden in Parijs besprekingen over een tweetal verdragen die een nauwe militaire samenwerking tussen Engeland en Frankrijk beoogden.

10 John Berkeley († 1678), Engels gezant naar Zweden.

11 Wladislas IV, koning van Polen, huwde op 12/13 september 1637 met Cecilia Renata, zuster van keizer Ferdinand III. Eerder had het plan voor een huwelijk met Elisabeth (1618-1680), oudste dochter van Frederik V van de Palts, geen doorgang gevonden.

12 Grotius' informatie is onjuist. Koning Wladislas IV zond de Staten-Generaal een op 25 april 1637 gedateerde en op 10 juni 1637 in ontvangst genomen uitnodiging voor de bruiloft, die toen nog op 6 september gepland stond. Nadien herhaalde de koning zijn uitnodiging in een op 27 juni 1637 gedateerde aanbevelingsbrief voor zijn gezant Andreas Rey de Naglowi; deze zou eerst Engeland bezoeken en daarna Den Haag aandoen. Doordat de reis van Rey vertraging opliep, bereikte de laatstgenoemde brief eerst op 23 november 1637 zijn bestemming (hs. Den Haag, ARA, arch. Staten-Generaal, no. 3711 (Polen, ingekomen en minuten 1637)). Omdat Wladislas IV Elisabeth van de Palts had afgewezen (*infra*, n. 11), werd zijn gezant in Engeland genegeerd en in de Republiek eerst na enige aarzeling ontvangen (*Aitzema* (f^{o}) II, p. 439; *CSP Ven. 1636-1639*, p. 265, 294 en 319).

13 Na de dood van Bogislaw XIV (1580- † 10 maart 1637), de laatste hertog van Pommeren, liet Georg Wilhelm, keurvorst van Brandenburg, door een secretaris naar Stockholm een brief overbrengen, waarin hij zijn aanspraken op Pommeren verdedigde. Terwijl de Zweedse regering een reactie voorbereidde, werd de secretaris als dienaar van een 'oppenbara fiende' in verzekerde bewaring gesteld. Op 20 juni 1637 stuurde rijkskanselier Axel Oxenstierna Grotius afschriften van de correspondentie met Georg Wilhelm van Brandenburg toe (no. 3125 (dl.VIII) en *Svenska Riksrådets protokoll* VII (1637-1639), p. 46-47 en 57-58).

al sijn in Pomeren, alsoo wij seeckere advysen hebben van 't embarquement. De advysen soo uit Sweden als uit Pomeren ende Hamburg brengen oock mede dat den heer rijcxcancellier t'eenemael is geresolveert over

te comen.[14] De stadt van Hamburg is in peryckel vanwegen den coninck van Denemarcken. Den keiser soo in 't stuck van de vrijheit van de stadt als in 't stuck van de tol van Geluckstadt hout hem terugge om soowel den coning als de stadt tot sijne intentie te gebruicken.

Den heer maerschalck Bannier[15] heeft goeden moet, insonderheit soo uwe furstelijcke Genade den Rijn passeert, 'twelck ick wensche, ende blijve, hoochgeboren, doorluchtige furst,

uwer furstelijcke Genade gantsch willige dienaer,
H. de Groot.

11/21 Iulii 1637, tot Parijs.

3181A. 1637 juli 26. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

Versche brieven, die ick heb becomen uit Hollant, Hamburg ende Sweden,[2] geven te kennen dat het nieuwe volck uit Suede tot Wismar, Wolgast ende Stetyn was gearriveert. Op het schrijven van den churfurst van Brandenburg[3] is op de naem van de coninginne seer genereuselijck geantwoordt ende wel doen verstaen dat men Pomeren niet en meent te quitteren. Barclai[4] vanwegen Engelant was noch in Swede sonder tot noch toe eenige opening gedaen te hebben daeruit men soude connen mercken dat sij iet willen doen met vigeur. Men verwacht tot Hamburg uit hetselve conincrijck heer Thomas Roe ende den secretaris Windebanck,[5] oock eene uit Hollant om met deghene die daer sijn van Swede ende Vranckrijck, alsoock met deghenen die daer comen sullen mogen van Duitsche evangelische princen, te letten op de middelen om tot vrede te comen.

Middelertijdt is den heer Palsgraef[6] in Hollant gecomen, sonder eenige apparentie van equippage ter zee; maer heeft den coninc van Engelant hem vertroost met een pensioen van hondertduisent gulden jaerlijcx ende sijn broeder Robert[7] met twintichduisent guldens mede jaerlijcx, om met te beter patiëntie de restitutie van den Pals te mogen verwachten ofte, soo sulcx niet vallen en wil, haer daermede te contenteren.

14 Sinds de zomer van 1636 verbleef Oxenstierna weer te Stockholm; hij bereidde nu zijn overkomst naar het Europese vasteland voor, 'tot te beter directie van oorlogh ofte paix' (no. 3178 (dl.VIII)).
15 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér; vgl. 3125A.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 12, eigenh. oorspr. Zie voor de in deze brief doorgegeven nieuwsberichten ook no. 3181 (dl.VIII).
2 Grotius doelde onder meer op brieven van Balthasar Schörling, postmeester te Hamburg: nos. 3138 en 3150 (dl.VIII).
3 Georg Wilhelm, keurvorst van Brandenburg.
4 John Berkeley († 1678), Engels gezant naar Zweden.
5 Sir Thomas Roe en secretary of state Francis Windebank. Roe zou eerst in mei 1638 benoemd worden en in juni 1638 te Hamburg aankomen (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 216, 410-411 en 429). De Franse delegatie te Hamburg werd geleid door Claude de Mesmes, graaf van Avaux, de Zweedse door Johan Adler Salvius.
6 Paltsgraaf Karl Ludwig (1617-1680) en
7 Ruprecht van de Palts (1619-1682). Zie voor hun reis naar de Republiek *ibidem*, p. 237.

Binnen Duinkercken, alsoo men meende den prins van Orangië deselve stadt soude aentasten, sijn achtendetwintich Engelsche schepen gecomen met vivres ende allerhande nootdruft, ende den graef van Northumberlant[8] is met een vloot in zee, presenterende brieven van licentie om te visschen aen de Hollanders, soo sij sulcx willen ontfangen.

8 Algernon Percy (1602-1668), graaf van Northumberland, Engels admiraal.

Den prins van Orangië is in zee geweest, maer schijnt door wint belet te sijn geweest in sijn eerste desseing, ende 'tselve verandert te hebben in een belegh van Breda.[9]

Den marescal Banier,[10] soo wij verstaen, heeft goeden moet, maer een goede diversie van des vijants seer aenwassende machten waer hem wel noodigh. De heer Wrangel[11] defendeert Pomeren cloeckelijck. Den coninck van Denemarcken wilt niet toelaeten dat de regimenten, voor Sweden in Schotlant aengenomen, aen de Elve ofte Weser landen, maer wel dat sij door Oresund passeren.

De gesubdelegeerde soo van Sweden[12] als vanwegen den marcgraef Sigismund van Brandenburg[13] hebben aen de Oder begonst te spreecken van tijdt ende plaetse van vredehandeling, blijvende Sweden geresolveert van niet te willen handelen als in 't gemeen met de goede vrunden; sulcx dat groote hoope is van approbatie van het tractaet, voordesen bij mijnheer den rijcxcancellier ende monsieur de Saint-Chaumont tot Wismar besloten op behaegen van haere principalen.[14] Den keiser geeft met sijn suster aen den coninc van Polen[15] ten huwelijck drie bisdommen in Silesië. Den coninck van Denemarcken vergadert veel gelds ende heeft eene gesonden in Engellant[16] om de Engelsche Court te Gelucstad te doen comen. Heeft vannieus aen de Sweden sijne interpositiën tot de vrede geoffereert.

Den coninc van Vrancrijck heeft sich te verblijden dat Landrecys den 23 deser sich heeft overgegeven, veeleer dan men meende. Den marescal de Chastillon heeft eenige casteelen ingenomen aen de Mase: Villaune, Dinau, Loupi, Chavanci, Brouenne.[17] Soo dat leger sich vougt met dat van den heer cardinael de La Valette[18] ende de trouppes van de heer Milleray,[19] die ten deele sijn tot Landrecys, ten deele bij Calais, sullen vrij wat

9 Nadat een plan voor een aanslag op Duinkerken was opgegeven, richtte Frederik Hendrik zich op Breda. De omsingeling van deze stad was in de laatste week van juli 1637 voltooid.
10 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.
11 De Zweedse veldmaarschalk Herman Wrangel (1587-1643).
12 Johan Nicodemi Lillieström († 1657), zaakgelastigde van Sten Svantesson Bielke (1598-1638), gezant van Zweden in de Duitse landen.
13 Markgraaf Sigismund van Brandenburg.
14 In maart 1636 waren kanselier Axel Oxenstierna en de Franse gezant Melchior Mitte de Chevrière-Miolans, markies van Saint-Chamond (Chaumond), te Wismar een subsidietraktaat overeengekomen. Dit verdrag werd in het voorjaar van 1638 door Zweden geratificeerd.
15 Wladislas IV, koning van Polen, huwde op 12/13 september 1637 met Cecilia Renata, zuster van keizer Ferdinand III. Zie A.S. Radziwill, *Memoriale* II, p. 226-227 en 242-243, voor de onderhandelingen over de bruidsschat, waarvoor landgoederen in Wittingau (Třeboň, Zuid-Bohemen), alsmede de Silezische hertogdommen Ratibor (Racibórz) en Oppeln (Opole) waren uitgekozen. Vgl. *Doc. Boh.* VII, p. 159 no. 468 en p. 343 no. 1071.
16 Henry Belaw (Henrik Belov) (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 219-220; *Kong Christian den Fjerdes egenhændige breve* IV, p. 132-133) moest in Engeland ook opkomen voor de belangen van Glückstadt, een aan de Elbe gelegen haven, die in 1616-1617 door de Deense koning Christiaan IV was gesticht met de bedoeling de invloed van Hamburg te beteugelen. In Hamburg was de ‘General Court’ van de ‘Merchant Adventurers’ gevestigd. De Rijksstad voerde een felle strijd met Christiaan IV over de door hem geëxploiteerde tol te Glückstadt; vgl. H.-D. Loose, *Hamburg und Christian IV. von Dänemark während des Dreissigjährigen Krieges*, p. 68-85.
17 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, maréchal de France, veroverde Vilosnes (Vilosnes-Haraumont, ten zuiden van Dun-sur-Meuse), Dinau, een kasteel gelegen tussen Mouzon en Stenay, Louppy-sur-Loison (ten zuidoosten van Stenay), Chauvency-le-Château (ten westen van Montmédy) en Brouennes (eveneens ten westen van Montmédy).
18 Kardinaal Louis de Nogaret d'Epernon de La Valette, luitenant-generaal in het Franse leger.
19 Charles de La Porte (1602-1664), markies, later hertog van La Meilleraye, ‘grand maître de l'artillerie’.

treffelijcx in Nederlant connen uitrechten, te meer alsoo 't gelt dat den cardinael-infant[20] uit Spaignie was verwachtende, niet en is aengecomen ende hij, aen verscheide oorten soo bij de Françoisen als bij de Hollanders sijnde aengetast, niet wel ordre overal sal connen stellen, hebbende Piccolominii's volck[21] bij gebreck van gelt alrede geweigert te marcheren.

Hiernevens, hoochgeboren, doorluchtige furst, bidde ick Godt almachtigh uwer furstelijcke Genades heroïsche desseings met sijn segen te accompagneren,

uwer furstelijcke Genades seer bereide dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 16/26 July 1637.

Adres: Hoochgeboren, doorluchtige furst/furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, etc.

3227. 1637 augustus 29. Van Christina van Zweden.[1]

... Cum plurimum intersit, ut, qui cunctis et undiquaque attractis viribus nobis paene solis incumbit in Saxonicis partibus, hostis armis regis Galliarum ... a nobis distrahatur, ... necessarium nobis visum fuit eo nomine eundem adiunctis literis, quarum tibi copiam facimus, compellare...

20 Ferdinand van Oostenrijk (1609-1641), kardinaal-infante, gouverneur-generaal der Zuidelijke Nederlanden.

21 De troepen van Ottavio Piccolomini, bevelhebber in het keizerlijke leger.

1 No. 3227 (dl.VIII). Als bijlage een door de rijksregenten ondertekende brief van Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, dd. 29 augustus 1637: hs. Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1637, f. 62-63, copie. Grotius overhandigde Lodewijk XIII deze brief tijdens een audiëntie op 19 oktober 1637 (no. 3309 (dl.VIII)).

Bijlage:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 29 augustus 1637

Nos Christina, Dei gratia Suecorum, etc., etc., etc., serenissimo ac potentissimo principi, fratri, consanguineo, foederato et amico nostro charissimo, domino Ludovico XIII, Franciae et Navarrae regi christianissimo, salutem et prosperos rerum successus.

Serenissime ac potentissime princeps, frater, consanguinee, foederate et amice charissime,

Magna laetetia nos affecit, quod ex nunciis hisce diebus intelleximus felices armorum Serenitatis vestrae per Burgundi am et Artesiam progressus, dum paucas intra septimanas et potissima hostilis equitatus pars caesa et urbes ac munitiones nonnullae hosti ademptae sunt inque potestatem Serenitatis vestrae devenere. Qui quidem rerum Serenitatis vestrae successus multis nominibus cognitu nobis fuit iucundissimus, praesertim quod attritis iis in locis communis hostis viribus, facultas Serenitati vestrae sit a finibus regni sui eum longinquius distinendi et ad Rhenum vel ultra in ditiones hosti subiacentes belli sedem transferendi, quo et insignis armorum Serenitatis vestrae fructus in nos inde redundare et quae nunc pene universa moles in Saxonicis partibus ab hoste nobis solis incumbit quodammodo a nobis distrahi avertive possit. Cum enim non minus aliorum ac nostra intersit hostium conatus ubique elidi, partem utique tantae molis in eosdem transferri necesse est. Constituisse autem secum hostem cunctis viribus in unum attractis et cumulatis nos primum obruere, et res ipsa loquitur et ab aliis quibus tuto credere licet,

certo edocemur, quo postmodum caeteros facilius opprimat, adversus quos, dum omni onere nostris exercitibus incumbit, tantum defensive sibi eundum esse censet. Quo factum est, ut noster campimarschallus Bannerius,[2] ne communem causam manifesto alicui periculo exponeret, quam in hostico sedem belli fixit defendendis maritimis locis ac munitionibus commutare consultius et e re communi esse iudicaverit.

Quae omnia cum eo loco sint, ut Serenitas vestra pro insigni ac singulari sua prudentia facile expendere possit, quantum dictae communi causae fulcimenti ac roboris sit conciliaturum, si fixa ad Rhenum et ultra belli sede partem copiarum hostilium nobis incumbentium per suos exercitus distrahi fecerit, nos e re mutua esse existimavimus eorum apud Serenitatem vestram mentionem iniicere quibus ea roboratur, id iuxta singulari nostro in Serenitatem vestram adfectui omnino tribuendum censentes, conceptam e felici armorum eiusdem progressu laetitiam eidem ut contestaremur. Quod cum ordinario nostro ad Serenitatem vestram legato, nobili ac magnifico, nobis sincere fideli domino Hugoni Grotio commisimus nomine nostro apud eandem expediundum, a Serenitate vestra fraterne et amice requirimus, velit ei benignas aures praebere et locum haud gravate dare iis quae propositurus est, communi utrinque causae apprime conducibilia.

De caetero Serenitatem vestram divinae protectioni amice commendamus,
Matthias Soop, J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C. G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dabantur, etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad regem Galliae gratulatoriae super progressibus in Burgundia, etc. 19 Augustus anno 1637. A. G[yldenclau].[3]

2 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér. Door een overmacht gedwongen, had hij een ‘honorable retraicte’ van Torgau naar Stettin gemaakt; vgl. no. 3194 (dl. VIII).
3 Anders Gyldenklou, secretaris van de Zweedse kanselarij.

3232. 1637 augustus 29. Aan P. Schmalz.[1]

... Episteinius[2] immerito de me queritur ...

1 No. 3232 (dl.VIII). In de bijlage een fragment van een brief van [J. Epstein] aan N.N., dd. 12 juni 1637: hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., collectie aanwinsten, inv. no. 1420 (aanw. 1923-XIV-25), copie in een onbekende hand.

2 Johann Epstein († september of oktober 1644), Zweeds agent te Parijs, was ook als nieuwsagent actief, soms in samenwerking met Théophraste Renaudot, uitgever van de *Gazette de France*.

Bijlage:

Fragment van een brief van [Johan Epstein] aan N.N.,[3] 12 juni 1637

Dess h[errn] schreiben von 28 Martii hab ich erst vorgesteren bekommen. Bedancke mich dass der herr innocentiam meam protegiret hat.[4] Ich kan genugsamb darauss abnehmen dass mihr h[err] Grotius nicht woll will, weill er mich wegen eines dings beschuldiget, deran ich nicht mehr schuldt habe als der herr. Er hatt ja selbst seinen edelman an dem gazettier geschicket, der sich mocquiret hat. Den die Engelsche hetten ihm praeoccupiret. Hette er eine gleiche providenz gehabt, vnd mir ein worth davon vorher gesagt, ich wolte es woll geendert haben. Den der erst kommen ist, der mahlet der erst. Aber wie der h[err] vernufftig schreibet, die gazetten können keinen krigs pretension prejudiciren. Hette es mesprisiret wie ich ihm gerathen, er hette besser gethan. Die anderen kitzelen sich nuhn mehr damitt dass er in vanum laborirt hatt, vnd dem gazettier ist der muth nuhr grosser gemacht: meinet dass seine gazetten authentisirte documenta sein. Sed de his satis.

Bovenaan de copie staat: Paris, den 12 Iunii [1]637.
In dorso schreef Grotius: Hebstein.

3259. 1637 september 19. Aan A. Oxenstierna.[1]

... Non minus dulce mihi quam utile fuit per dominum Mullerum[2] et per ea quae scripta mandata accepit, cognoscere statum rerum in Suedia Germaniaque et ea discere ad quae verba actionesque meas possim componere ...

3 Wellicht was de geadresseerde Peter Abel Schmalz, secretaris van rijkskanselier Axel Oxenstierna; vgl. no. 3346 (dl.VIII).

4 Tijdens de ontvangst, op 17 of 18 februari 1637, van Willem van Liere, heer van Oosterwijk, de Staatse ambassadeur aan het Parijse hof, waren personeelsleden van de Zweedse en Engelse ambassades met elkaar slaags geraakt, omdat zij het niet eens konden worden over de plaats van hun koetsen in de stoet. Toen de *Gazette* over het conflict berichtte, maakte Grotius, naar zijn zeggen, eerst via Epstein, vervolgens ‘per domesticorum meorum unum’, bezwaar tegen de verslaggeving. Vgl. nos. 2966, 2973 en 3232 (dl.VIII). Zie ook no. 2419 (dl.VI). Deze laatste brief moet - op basis van het handschrift en de ondertekening - niet aan [J.] H[oefft], maar aan J[ohann] E[pstein] worden toegeschreven; de datering is vermoedelijk voorjaar 1638.

1 No. 3259 (dl. VIII). Als bijlage instructies voor Grotius, op 5 juli 1637 gedateerd en op (of even vóór) 19 september 1637 tijdens een persoonlijk onderhoud ontvangen van Georg Müller: hs. Stockholm, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, in Grotius' hand. Zie ook no. 3154 (dl. VIII).

2 Georg Müller, Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna.

Bijlage:

Instructiën van d'heer Muller, 1637, 5 July

Banner après la bataille de Vitstock[3] entré au pays ennemi. Envoye Kingen[4] avecq des regiments au landgrave.[5] Wrangel[6] renforcé de Suede. On luy procure des supplements d'Angleterre et d'Escosse. Ordre donné à Grotius prèz du roy et du cardinal, afin que le roy face diversion et nous ouvre le chemin. Si quelque mauvaise rencontre arrive à la Suede, la France patira et la Suede sera contraincte de pourvoir à ses affaires. La couronne de Suede ne peut pas employer toutes ses forces, pource que l'ennemy en peu de temps peut exciter les ennemis à la Suede, les mesmes n'estant que trop disposez. La France a des amis ou ennemis ouverts.

La roine de Suede escoute bien comme le roy faict à Coulogne,[7] mais cependant leurs armées sont en action. Ordre à moy de faire tout ce qui sera possible pour conserver les couronnés de France et leur[s] principaux ministres en bonne affection avecq la Suede et d'oster tout ce qui pourroit apporter de l'empeschement. Observer leurs actions, conseils et negotiations. Appuyer le duc Bernhard.[8] On envoyera la ratification de Wismar[9] aux ambassadeurs de la France à Hambourg;[10] de quoy on a escrit à monsieur Salvius.[11] Faire ouverture à monsieur Muller des conseils de France en paix et en guerre, afin qu'aprèz il en parle à monsieur Mokel.[12]

Selon qu'il aura appris en France, diriger ses conseils avecq Strasbourg, duc Bernhard et autres princes. Remerciement à ceux de Strasbourg.[13] Les prier de penser à ce que le roy et reine de Suede ont faict, mesmes en ne voulant traitter de Benfeld. De travailler à une paix meilleure que celle de Prage. Tenir bonne correspondance avecq ceux de Benfeld. Les prier de seconder les desseings du duc de Weimar par argent, vente d'amonition, materiaux, etc. Si le duc n'est pas passé, moderer le discours de telle façon qu'il ne semble pas qu'on les veuille engager dans des dangers. Exciter le duc Bernhard à continuer en son affection. Passer le Rin. Laissant les moyens à sa discretion. De prier de travailler auprez du roy, afin qu'il fasse une bonne diversion. Luy faire rapport des trois armées de Suede.[14] L'asseurer qu'on ne traittera rien sans le comprendre.

3 Op 4 oktober 1636 had de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér bij Wittstock in de Prignitz slag geleverd tegen het leger van Johann Georg, keurvorst van Saksen, versterkt met keizerlijke troepen onder leiding van de veldmaarschalken Melchior, graaf von Hatzfeldt und Gleichen, en Rudolf Marazini.

4 James King (ca. 1589 - ca. 1652), Schots officier in Zweedse dienst. In 1632 werd hij tot generaal-majoor benoemd (*DNB* XXXI, p. 135-136).

5 Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel.

6 De Zweedse veldmaarschalk Herman Wrangel.

7 Er was sprake van een algemeen vredescongres te Keulen.

8 Bernhard van Saksen-Weimar.

9 Het verdrag van Wismar werd in het voorjaar van 1638 door Zweden geratificeerd.

10 De Franse delegatie in Hamburg zou worden geleid door Claude de Mesmes, graaf van Avaux.

11 Johan Adler Salvius († 1652), sinds 1631 Zweeds gezant te Hamburg.

12 Friedrich Richard Mockhel, van 1634-1643 resident in de Zweedse enclave Benfeld.

13 De Rijksstad Straatsburg had zich niet aangesloten bij de Vrede van Praag (1635) (R. Reuss, *L'Alsace au dix-septième siècle* I, p. 88; vgl. no. 7289 (dl. XVI)).

14 Hier wordt in ieder geval verwezen naar de legers onder leiding van Johan Gustavsson Banér en Herman Wrangel. Daarnaast komen zowel de troepen onder kolonel Karl Gustav Wrangel als die onder Lennart Torstensson in aanmerking; of wordt met het derde leger gedoeld op de troepen van de Confederatie van Heilbronn onder Bernhard van Saksen-Weimar? Vgl. nos. 3213 en 3243 (dl.VIII) en *Doc. Boh.* VI, p. 194 no. 502 en p. 200 no. 525.

Qu'il asseure le duc Everhard de Wirtenberg,[15] le marquis Frid. de Baden[16] et autres princes, seigneurs et comtes qui sont près de Strasbourg de la bonne affection de Suede. Les rememorer ce que la Suede a faict, abandonnés[17] des estats et mesmes hostilement attaqués par ceux de Haute et Basse Saxen. Que l'intention est de conduire l'affaire à une paix bonne et asseurée. Que la roine ne la peut faire seule, mais a besoing d'estre assistée. Se guarder des parolles obligatoires. Obtenir resolution par escript de touts et l'envoyer avecq sa relation.

3264A. 1637 september 22. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst,

Ick congratulere uwe furstelijcke Genade van gantscher harte met de nieuwe victorie[2] ende bedancke haer seer dienstelijck van den brief die het haer goedertierelijck belieft heeft mij te schrijven den 8^{e} deser[3] ende van de advysen mij door d'heer majoor Bets[4] gecommuniceert. Ick en heb niet naegelaeten van die treffelijcke victorie daetelijck advys te geven aen de coninginne van Sweden,[5] dewelcke alsoock de heeren administratoors haer daerover ten hoochste sullen verblijden, alsoo de wapenen van uwe furstelijcke Genade nevens de wapenen van Swede de eenige hoope sijn van het herstellen van de saecken van Duitschlant.

Monsieur Bets heeft hier seer goede debvoiren gedaen. Ick heb oock uwe furstelijcke Genade geadverteert van de instantie die ick gedaen had voor de saecken van uwe furstelijcke Genade bij den coning, doe sijnde te Chantilly, ende van de goede belofte daerop gevolght.[6] Sedert is d'heer Muller[7] hier gecomen ende heeft mij gebracht brieven van onse genaedigste coninginne aen sijne Majesteit van Vrancrijck met nieuwe ende seer expresse ordre om de saecken van uwe furstelijcke Genade ende sijn hoochloffelijck voornemen niet minder als de eigen saecken van de croon van Sweden te recommanderen ende te bevorderen.[8] Waerop ick audiëntie hebbe versocht, maer alsoo sijne Majesteit eenige dagen had genomen tot sijne verlustiging ende om te sijn buiten becommering, soo is mij hoope gegeven dat deselve op Dynxdagh toecomende, wanneer men deselve verwacht

15 Eberhard III, hertog van Württemberg.
16 Friedrich V, markgraaf van Baden-Durlach.
17 Vermoedelijk moet hier gelezen worden: ‘abandonnée’, en (in het vervolg van de brief:) ‘attaquée’.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 14, eigenh. oorspr.
2 Aan de overzijde van de Rijn, in de omgeving van Kenzingen en Ettenheim, had Bernhard van Saksen-Weimar een overwinning behaald op de keizerlijke troepen onder leiding van Johan van Werth en Ettore Giovanni Ludovico Isolani; vgl. nos. 3255 en 3257 (dl. VIII) en *Bernard de Saxe-Weimar*, p. 236-237.
3 Ontbreekt.
4 Friedrich Betz, officier en gezant, zaakgelastigde van Rijngraaf Otto († 3 april 1637) en van Bernhard van Saksen-Weimar.
5 Ook de brief aan koningin Christina en de Zweedse regenten ontbreekt.
6 Grotius had op dinsdag 25 augustus 1637 te Chantilly bij koning Lodewijk XIII voor de belangen van hertog Bernhard gepleit; zie nos. 3229 en 3230 (dl. VIII). De brief waarin de ambassadeur de hertog over deze audiëntie inlichtte, is niet overgeleverd.
7 Georg Müller, Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna.
8 Vgl. no. 3154 (dl. VIII): van Christina van Zweden, 10 juli 1637, met een bijlage in dit supplementdeel.

tot Saint-Mor, mij de gunste sal doen van mij op dit stuck te hooren; waernae oock d'heer Muller gelijcke instantie sal doen bij mijnheer den cardinael.[9]

Nevens de laeste brieven van mijnheer den rijcxcancellier van Swede aen mij is mij gesonden den brief van Averé, agent van Engellant tot Hamburg, aen mijnheer den rijcxcancellier,[10] waervan ick communicatie heb gegeven aen d'heer Muller. Maer 't en behaeght mijnheer den rijcxcancellier niet ten beste dat het tractaet tusschen Vrancrijck ende Engellant, hier te Parijs gemaect, niet en is overgesonden gelijck belooft was, 'twelck reden geeft van achterdencken, te meer alsoo de Engelschen oock in Hollant tot noch toe de communicatie van hetselve tractaet achterhouden.[11] Op de ratificatie van het tractaet van Wismaer hoop ick dat geen swaericheit en sal vallen.[12]

Wij hoopen dat Capelle, Dampvillers ende Breda 't einde van October ofte daerontrent sullen overgaen. Venloo is leelijck versuimt ende de burgerie heeft haer getoont seer quaelijck gesint tot den stant der Vereenigde Nederlanden. Ruermond ende Carpen[13] sijn gevolcht; Maestricht is wel bezet, maer sal veel costen te bewaeren.

Wij hebben noch dese middagh niet naegelaeten met d'heer Muller ende d'heer Betz te drincken de gesontheit ende goede successen van uwe furstelijcke Genade, aen dewelcke ick mij als ten hoochste geobligeert, oock ten hoochste recommandere als sijnde, doorluchtighe, hoochgeboren furst,

uwer furstelijcke Genades ootmoedige dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, 12/22 September 1637.

Capelle is overgegaen eer als men hoopte,[14] ende mijne audiëntie door 't retardement van sijne Majesteit tot Fontainebleaux, alwaer deselve was om sich te verlustigen, is een dagh ofte twee verachtert. Sal niet naelaeten nae mijne audiëntie uwe furstelijcke Genade vannieus te adverteren.[15]

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, etc.

9 Grotius bezocht koning Lodewijk XIII te Saint-Maur-des-Fossés op woensdag 23 of donderdag 24 september 1637; vgl. no. 3276A. Om redenen van protocollaire aard liet hij het overleg met kardinaal Richelieu aan Georg Müller over; vgl. nos. 3053 en 3186 (dl.VIII).

10 Op 16 september ontving Grotius van kanselier Oxenstierna een afschrift van deze brief van Joseph Averie, Engels resident te Hamburg; vgl. no. 3201 (dl. VIII), van A. Oxenstierna, dd. 8 augustus 1637, en *CSP Ven. 1636-1639*, p. 230.

11 De Engelse ambassadeurs, burggraaf John Scudamore en Robert Sidney, graaf van Leicester, voerden in Parijs besprekingen over een tweetal verdragen die een nauwe militaire samenwerking tussen Engeland en Frankrijk beoogden.

12 In maart 1636 waren Oxenstierna en Melchior Mitte de Chevrière-Miolans, markies van Saint-Chamond (Chaumond), te Wismar een subsidietraktaat overeengekomen. Dit verdrag werd in het voorjaar van 1638 door Zweden geratificeerd.

13 Grotius doelt hier op het slot Kerpen, in het Land van Gulik, tussen Düren en Keulen (*Gazette 1637*, no. 149, dd. 26 september 1637, p. 604).

14 La Capelle-en-Thiérache (Kapelle-Tierasse, ten noorden van Vervins) viel op 21 september 1637 in Franse handen (no. 3273 (dl. VIII)).

15 Zie no. 3276A.

3276A. 1637 september 29. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst,

Ick heb Woonsdagh laestleden door naerdere last van de coninginne audiëntie gehadt bij den coninc,[2] denselve een brief overgelevert van haere Majesteit,[3] daerbenevens gerepresenteert de groote macht van de vijanden, dewelcken nergens sijnde gediverteert het leger van den mareschalck Bannier hebben terugge doen wijcken ende nu 'tselve leger, alsoock het leger van den mareschalck Wrangel soecken over zee te jaegen ofte te besluiten, soodat gheen apparentie en is iet te doen in Duitschlant, tensij een deel des vijantlijcke machts van ons werde afgetrocken, waertoe uwer furstelijcke Genade passagie ende retrenchement over den Rijn seer goede occasie geven.[4] Ende alsoo sijne Majesteit seide alrede eenige ordre tot versterckinge van uwe furstelijcke Genade volgens mijn voorgaende vertooning[5] gegeven te hebben, heb ick daerop naerder aengewesen dat niet genoech soude sijn uwe furstelijcke Genade middel te geven om te subsisteren in sijne retrenchementen, maer dat deselve macht moste becomen om 't oorlogh van die zijde te brengen in Duitschlant, waertoe veel volcx soude van noode sijn, alsoo Isolain alrede Jan de Waert met veele Croaten te hulp was gecomen[6] ende Götz[7] met grooter macht verwacht wierd, daerenboven in Beyeren ende de bisdommen van Wurtzburg ende Saltzburg groote vergaderingen van volck geschieden. Soo sijne Majesteit genoechsaeme macht wilde geven tot een intocht in Duitschlant, dat buiten twijffel veele verdructe heeren ende steden het hooft souden weder oprechten ende de Swedischen occasie soude werden gegeven om oock van haere zijde in te breecken, off in Duitschlant, off in de eigene landen van het huis van Oostenrijck, met veel meer andere redenen ende persuasiven ten selven einde dienende.

Sijne Majesteit alle deselve redenen approberende seide in conformiteit van ons versoeck ordre te willen stellen ten einde uwe furstelijcke Genade in Duitschlant mochte intrecken, ende dat den mareschal de Chastillon met het volck dat hij bij hem heeft, uwe furstelijcke Genade te hulpe soude sijn getrocken, tenwaer hij geëngageert waere in het belegh van Dampvilliers.[8]

De naerder particulariteiten van de belofte van meerder volck ende gelt sal monsieur Betz[9] uwe furstelijcke Genade relateren, waer ick bijvougen sal dat de brieven uit het leger voor Dampvilliers ons doen hoopen dat deselve stadt in handen van den coning sal sijn voor den achsten Octobris toecomende nieuwes stijls; 'twelck gebeurende willen wij verhoopen het effect van des conincx toeseggen ende daertoe ende wat meer tot bevordering van uwer furstelijcke Genade hoochroemelijck voornemen can dienen helpen bevorderen sooveel mogelijck sal sijn, God biddende

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 16, eigenh. oorspr.
2 Zie no. 3270 (dl. VIII, aan Christina van Zweden, 26 september 1637) voor een verslag van deze audiëntie, die plaatsvond op woensdag 23 of donderdag 24 september 1637.
3 Deze brief, dd. 10 juli 1637, bereikte Grotius samen met no. 3154 (dl.VIII); hij is als bijlage in dit supplementdeel uitgegeven.
4 De Zweedse legers onder leiding van Johan Gustavsson Banér en Herman Wrangel rekenden op een met Franse steun ondernomen diversie door Bernhard van Saksen-Weimar.
5 De audiëntie te Chantilly op 25 augustus 1637 (no. 3264A).
6 De keizerlijke troepen stonden onder leiding van de Beierse generaal Johan van Werth; Ettore Giovanni Ludovico Isolani was generaal der Kroatische ruiterij in dienst van Ferdinand III.
7 Johann, graaf van Götz (Götzen), generaal-majoor in dienst van de keizer.
8 Het door Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, belegerde Damvillers (ten noorden van Verdun) viel op 27 oktober 1637 (nos. 3319 en 3323 (dl. VIII)).
9 Friedrich Betz, officier en gezant, zaakgelastigde van Bernhard van Saksen-Weimar.

hetselve voornemen van uwe furstelijcke Genade met sijn segen te willen vergeselschappen.

Van 't innemen van Aimery ende Barlaimont[10] bij den vijant, van de schade, die denselve vijant geleden heeft in het attaqueren van het leger bij Maubeuge, van de stadt Loucate[11] in Languedoc bij den vijant beschoten sal ick het rapport laeten aen monsieur Betz.

D'heer Bielke schrijft mij den tienden Augusti oldes stijls uit Stetyn,[12] hoe dat d'heer Banier, Gartz ende Griffenhage[13] ende eenige naegelegen plaetsen wel bezet hebbende, daernae hem gelegert had bij ende ontrent Stetyn ende langs de Oder, d'heer Wrangel met sijn leger hem houdende bij Anclam, bedeckt door de riviere de Pene, ende dat desselffdes heer Wrangels soon Carel[14] achthondert der vijanden bij Nieuw Brandenburg had ten deele terneder gemaect, ten deele gevangen. Dat den vijant sijne Croaten gesonden had nae Hessen, Schwet, bij den onsen om reden verlaten sijnde, hadde gesterckt, een brugge van schepen over de Oder hadde geworpen bij Oderberg[15] sonder dat d'heer Tortensoon[16] sulcx hadde connen beletten. Dat de Sweden, die tegen Swets wacht hielden, te Griffenhage sich niet wel vertrouwende, de retraitte nae Dam[17] hadden genomen, alwaer oock d'heer Banier een getal van compagniën te paerd ende te voet hadde gesonden. Dat de onsen alsnoch het genut behiel(den) van heel Pomeren. Dat den vijant Lockenitz,[18] een clein casteel, begonnen hebbende te bloqueren, daernae daeraf was geweecken; dat van de sijnen eenige honderden stierven van honger, veele de cost overal soeckende wierden gevangen. Dat Ratinaw[19] aen den Havel was in handen gecomen van de Saxensche, sijnde het garnisoen niet grooter geweest dan van sestigh personen. Dat, soo eenige goede diversie van de zijde van Vrancrijck geschiede, d'heeren Bannier ende Wrangel tot een offensyf oorlogh haest souden comen. Soo oock geene diversie en (ge)schiede, dat de ongelucken die daeruit souden mogen ontstaen, niet de onsen maer den gebreeckigen soude staen te imputeren.

Den marcgraef Sigismond,[20] nae eenige schriftlijcke conferentie met d'heer Bielke nopende de preparatoria om te comen tot een handeling van vrede, was gegaen op de Poolsche bruiloft, hebbende tot de handeling gesubstitueert den cantzler Born ende doctor Fritze.[21]

D'heer Muller heeft gesproocken met pater Joseph;[22] sal vandage de reverentie doen aen mijnheer den cardinael ende soo haest hij can sich nae uwe furstelijcke Genade begeven om deselve alles naerder te rapporteren.

Ick bidde alsnoch Godt almachtigh, doorluchtige, hoochgeboren furst, dat het sijne geliefte sij uwe furstelijcke Genade te segenen,

10 Aymeries (Aulnoye-Aymeries) en Berlaimont, tussen Maubeuge en Landrecies gelegen.
11 Lees: ‘Leucate’.
12 Grotius ontving deze lange brief van Sten Bielke (no. 3213 (dl. VIII)) op 23 september 1637.
13 Gartz aan de Oder en Greifenhagen (Gryfino).
14 Karl Gustav Wrangel.
15 Oderberg, ten zuiden van Angermünde.
16 Lennart Torstensson (1603-1651), Zweeds generaal van de artillerie.
17 Damme in Neubrandenburg, ten zuiden van Pasewalk.
18 Löcknitz, ten westen van Stettin.
19 Rathenow aan de Havel, ten westen van Berlijn.
20 Markgraaf Sigismund van Brandenburg was naar Warschau gereisd voor de bruiloft van Wladislas IV, koning van Polen, en Cecilia Renata, zuster van keizer Ferdinand III (A.S. Radziwill, *Memoriale* II, p. 234 en 238). Dit bericht over Sigismund had Grotius op 23 september 1637 ontvangen van Balthasar Schörling: no. 3235 (dl. VIII).
21 Hans Georg von Borne en de Brandenburgse rechtsgeleerde en diplomaat Dr. Petrus Fritze (1584-1648).
22 Georg Müller, Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna, had een ontmoeting met François Leclerc du Tremblay, ‘Père Joseph’, vertrouweling van Richelieu.

uwer furstelijcke Genade dienaer,
H. de Groot.

Parijs, den 19/29 September 1637.

Adres: Hoochgeboren, doorluchtige furst Bernhard, hertzogh van Saxen, etc.

3278A. 1637 oktober 2. Aan P. Cloeck.[1]

Mijnheer,

UEd. soons comste[2] is mij aengenaem geweest, gelijck behoorde te sijn de comste van een soon van een mijner bester vrunden, aen denwelcke ick mij ten hoochste houde geobligeert. 't Is mij leedt dat sijne E. met eene sieckte is overvallen, 'twelck de jongeluiden hier veeltijds door de verandering van de lucht gebeurt. Soude andersins hem metgenomen hebben in mijne laeste audiëntie bij den coninck.[3] Is nu beter ende heeft dese dagen met ons de gesontheit van uE. ende van mijnheer den drossaert Hoofd[4] gedroncken. Waer ick, mijne huisvrouw ofte iemant van de mijnen sijne E. sullen connen dienen, sullen wij blijde ‹te› zijn te toonen hoeveel wij uE. ende sijne vrundschap estimeren. Monsieur Gillon[5] is noch mede te Parijs in 'tselve logys bij uE. soon. Comt ons mede bijwijlen besoecken ende is ons ten hoochste aengenaem.

Wij doen allegader onse gebiedenisse aen uE., desselfs lieve huisvrouw ende alle de bekenden. Blijvende altijdt, mijnheer,

uE. dienstwillige dienaer,

[H. de Groot.]

Den 2 October 1637.

Bovenaan de brief staat in een onbekende hand: Aan de heer advocaet Klouck, tot Amsterdam.

En onderaan: H. de Groot.

3304A. 1637 oktober 19. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst,

1 Hs. Leiden, UB, BPL 2899, f. 135^{v}, eigenh. oorspr., handtekening uitgesneden. De brief is in de band ingeplakt. Op de plaats van de handtekening is de naam ‘H. de Groot’ in een latere hand bijgeschreven. Zie voor de band waarin de brief werd opgenomen G.H.M. Posthumus Meyjes, ‘Het Sypesteyn-handschrift te Leiden BPL 2899’, in: *Miscellanea Gentiana*, Leiden 1993, p. 263-275, nos. 27, 36 en 77. Mr. Pieter Cloeck (1589-1667) was advocaat te Amsterdam (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 450-451).

2 Het bezoek van een van de zoons van Cloeck, vermoedelijk Jan (1616-1652) of Cornelis (1622-1693).

3 Op 23 of 24 september 1637 was Grotius te Saint-Maur-des-Fossés bij koning Lodewijk XIII op audiëntie gegaan.

4 De literator Pieter Cornelisz. Hooft. Pieter Cloeck was gehuwd met diens jongste zuster Johanna (Jannetje) Hooft (1595-1639).

5 Vermoedelijk bedoelt Grotius hier Abraham Gillon (1579-1650), een uit Antwerpen afkomstige, in de Amsterdamse Warmoesstraat gevestigde koopman. Gillon was gehuwd met Jannetgen Willemsdr. Hooft (1582-1642), dochter van een oom van Pieter Cornelisz.

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 18-19, eigenh. oorspr.

Ick heb gisteren wederom audiëntie gehadt bij den coninc[2] ende aen deselve nevens de overlevering van den brief van de coninginne van Swede van den 19 Augusti[3] nieuwe instantie gedaen ten einde uwe furstelijcke Genade sonder eenigh uitstel middel mochte werden gegeven om iet treffelijck in Duitschlant te mogen uitrechten.

2 Vgl. no. 3309 (dl. VIII), waar Grotius de audiëntie (te Saint-Germain-en-Laye) op 9/19 oktober 1637 dateert.
3 No. 3227 (dl.VIII), dd. 19/29 augustus 1637, door Grotius op 7 oktober 1637 ontvangen.

D'heer Muller[4] sal uwe furstelijcke Genade overgesonden hebben het antwoord, 'twelck op mijne remonstrantie voordese[5] gedaen aen den coning, ende de sijne aen den cardinael, is gegeven.

Den coninck heeft nu geseit 'tselve in alles te willen naecomen ende daerom seer te verlangen nae het overgaen van Dampvillers, 'twelck niet lang en can vertrecken.[6] Ick heb niet naegelaeten sijne Majesteit te verthoonen dat, soo men Duitschlant liet t'eenemael vallen onder de macht van den keiser, deselve keiser de hertoginne-weduwe van Savoie[7] niet en sal laeten in de regiering, soowel door het aenhouden van den coninc van Spaignie, die niet en sal connen sien een princesse, Fransch van bloet ende affectie, in den inganck van Italië, soo nae bij Milaen, als door aenporringe van den cardinael de Savoye,[8] die hemselve protecteur heeft gemaect van alle de saecken van het huis van Oostenrijck te Rome ende selff op de voochdie pretendeert. Ende alsoo den coning sijne lieve suster in eene gerechtige saecke niet en sal willen verlaeten, soo sal daerdoor, al waere‹n› daer schoon geen andere oorsaeck, noodsaeckelijck een lang oorlogh met den keiser volgen, welck oorlogh soo op Savoye als op Vrancrijck sal aencomen, soo sulcx door preventie in Duitschlant niet en werde belet.

Ick heb mede niet verswegen dat de doot van den heer landgrave[9] alle de gemoederen in Duitschlant teneder sal slaen, soo niet haest iet groots soo bij Vrancrijck als bij Sweden in Duitschlant bij de handt werdt genomen. Dat de Sweden haer nae gelegentheit wel hadden gequeten, hebbende Galas[10] afgeslagen van Anclam ende bij Stolpe[11] doen verliesen elfhondert man te voet, vierhondert te paerd, twaelff stucken geschuts, daernae hem afgenomen het fort bij Demmin, van Demmyn doen vertrecken, driehondert aldaer terneder gelegt, gevangen tweehondert, ende onder die don Felix de Çuniga,[12] ende haer nu gelogeert vonden soo bij Demmyn als bij Loits[13] om te sien wat den vijant bij Malchyn sijnde voor soude nemen. Maer heb oock sijne Majesteit niet willen verbergen dat wij, gelijck omcingelt sijnde bij de vijanden, de plaetsen verre van ons gelegen de handt niet en hadden connen bieden, waerdoor Lunemburg was verloren, Hanou gebracht tot handeling, Wismar gedreicht met belegh; uit alle welcke redenen sijne Majesteit, wel connende begrijpen hoe noodigh was eenige diversie van dese zijde in Duitschlant te doen, verseeckerde mij daertoe alles wat mogelijck was te sullen bijbrengen ende sijne suster de hertoginne van Savoye, alsoock de vrouw-weduwe van mijnheer den landgraef[14] te sullen stercken ende handhaven.

4 Georg Müller, Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna.
5 Grotius' voorgaande audiëntie (te Saint-Maur-des-Fossés) vond plaats op 23 of 24 september 1637.
6 ‘vertrecken’ in de betekenis van ‘op zich laten wachten’. Damvillers viel op 27 oktober 1637; vgl. nos. 3287 en 3300 (dl. VIII).
7 Christine de France (1606-1663), hertogin van Savoye, zuster van Lodewijk XIII (‘Madame’). Na het overlijden van haar echtgenoot Vittorio Amadeo I van Savoye, op 7 oktober 1637, was zij belast met de voogdij over haar kinderen, o.a. de toekomstige hertog Carlo Emanuele II (1634-1675).
8 Kardinaal Maurizio van Savoye (1593-1657); vgl. Pastor, *Gesch. Päpste* XIII 1, p. 523.
9 Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel († 1 oktober 1637).
10 Matthias, graaf Gallas, bevelhebber in het keizerlijke leger. Waarschijnlijk putte Grotius zijn hierna volgende relaas over de gevechtshandelingen in Vorpommern uit een brief van J.A. Salvius, dd. 22 september 1637, ontvangen op 7 oktober 1637: no. 3265 (dl. VIII).
11 Stolpe aan de Peene, westelijk van Anklam.
12 Felix de Zuñiga, officier in keizerlijke dienst.
13 Loitz aan de Peene, ten noordoosten van Demmin. Het hierna genoemde Malchin ligt ten zuidwesten van Demmin.
14 Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel.

Wij verblijden ons hier vanwegen het overgaen van Breda.[15] Treffelijcke personen uit Duitschlant adviseren mij dat men gelooft dat den churfurst van Brandemburg[16] papist is in sijn hart, hoewel noch geen professie doende; dat hetselve gevreest werdt van den churfurst van Saxen.[17]

Het tractaet tusschen Vrancrijck ende Engelant[18] was noch in Sweden niet gesien, als laest vandaer aen mij wierd geschreven, ende oversulcx was oock daerop noch niet geresolveert, hoewel de heer Salvius last had alle openingen aen te hooren, oock de ratificatie van het Wismaersche tractaet[19] over te leveren aen d'heer d'Avaux,[20] soo den coning in openbaer oorlogh wil comen met den keiser.[21]

Hiermede, doorluchtige, hoochgeboren furst, uwe furstelijcke Genade ende alle sijn heroïsch voornemen in Godes schut bevelende, sal ick blijven,

uwer furstelijcke Genade dienaer van gantscher harte,

H. de Groot.

Tot Parijs, 9/19 October 1637.

Adres: Hoochgeboren, doorluchtige furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, etc.

3338A. 1637 november 10. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

Ick heb uwe furstelijcke Genade seer te bedancken van den brief van den 11/21 Octobris,[2] daermede deselve mij heeft vereert ende onderrecht van de gelegentheit van sijne armee, gelijck oock d'heer Truxes[3] mondeling heeft gedaen.

't Is mij ten hoochste leedt dat uwe furstelijcke Genades heroïsch voornemen tot redding van Duitschlant niet en is gesecondeert geweest met soodaenigh secours als behoorde ende doen het behoorde. Om noch te doen dat den tijdt toelaet, heb ick gesocht monsieur de Noyer,[4] secretaris van staet van den coning, wiens departement is het oorlogh, te spreecken. Doch het heeft hem gelieft mij te

15 Het Bredase garnizoen had zich op 7 oktober 1637 overgegeven en was op 10 oktober uit de stad getrokken.
16 Georg Wilhelm, keurvorst van Brandenburg.
17 Johann Georg, keurvorst van Saksen.
18 Druk diplomatiek overleg in Parijs had geleid tot een tweetal verdragen die een nauwe militaire samenwerking tussen Engeland en Frankrijk beoogden. Er werden nu pogingen gedaan ook Zweden in deze alliantie te betrekken. Vgl. no. 3265 (dl. VIII).
19 Op 5/15 maart 1638 kwamen Zweden en Frankrijk te Hamburg ratificatie van het subsidietraktaat van Wismar (30 maart 1636) overeen.
20 Claude de Mesmes, graaf van Avaux.
21 Het traktaat van Wismar verplichtte de Franse koning de keizer de oorlog te verklaren (nos. 3288 en 3304 (dl.VIII)).

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 20, eigenh. oorspr.
2 Ontbreekt.
3 Wolf Dietrich Truchsess, kamerheer van Bernhard van Saksen-Weimar, was naar Parijs gereisd om ondersteuning te vragen.
4 François Sublet († 1645), seigneur de Noyers, staatssecretaris van oorlog.

preveniëren ende tot mij te comen. Ick heb hem verhaelt alle de instantiën bij mij door last van de coninginne van Swede aen den coning gedaen ende de beloften onlancx bij den coning aen mij ende d'heer Muller[5] gedaen ende schriftelijck behandight, versoeckende dat alsnoch deselve mochte naegecomen werden, 'twelck nu te lichter soude vallen, alsoo niet alleen Dampvilliers was ingenomen, maer oock den vijant uit Guienne, gelijck tevoren uit Languedoc vertrocken, ende

5 Georg Müller, Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna.

niet alleen 't hertogdom van Bourgogne van de vijanden verlost, maer oock genoechsaem heel Picardië. Hij seide de intentie van den coning ende den cardinael te sijn alles bij te brengen dat mogelijck sal sijn om uwe furstelijcke Genade noch dese winter in Duitschlant te doen comen ende daetelijck een groot getal van volck derrewaert te doen marcheren ende het quartier geld dat verschijnen sal, te advanceren. De heer Truxes heeft mij geseit gelijcke toesegginge te hebben ende d'heer Heufd[6] oock ordre tot het verschot van het gelt.

Ick wil verhoopen dat de effecten beter als voordese met de woorden sullen overeencomen, ende mij verseeckert houdende van uwes furstelijcke Genades intentie om geen occasie te verliesen, sal daer niet anders bij doen dan mijne gebeden tot Godt om uwe furstelijcke Genade in alles te segenen ende mij de middelen te geven om metterdaet te toonen hoeseer ick ben,

uwer furstelijcke Genade gantsch willige dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 10 November nieuwes stijls 1637.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, Weimar, etc.

3365A. 1637 november 28. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

Ick ben blijde uyt uEd. brieff van den 16 deses[2] te verstaen uEd. goede dispositie ende hoope dat oock uEd. negotiatie aldaer wel sal gelucken, waertoe ick garen sal contribueren wat mij mogelijck is, oock adviseren wat hier sal passeeren. Mijne brieven die den dienst van Sweeden raecken, sal ick volgens uEd. permissie aen uEd. addresseeren. Op 'tgunt uEd. van mijnheer Vosbergen[3] vermaent sal ick letten ende geloove dat uEd. in sijne gissinge nopende 't ophouden van sijne saecke totdat men sal sien wat hier sal werden gehandelt, niet en is bedroogen.

D'heer Chavigny, secretaire d'estat van den coning, is bij mij geweest;[4] seyt mij dat de questie tusschen de heer Salvius vanweegen Sweeden ende de heer d'Avaux vanwegen Vranckrijck[5] daerop staet dat de Françoisen willen dat den tijt van drie

6 Johan Hoeufft, een in Parijs gevestigde bankier, trad op als commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken.

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 23, copie. Een adressering ontbreekt. De Zweedse resident Petter Spiring Silvercrona was van een reis naar Zweden in zijn standplaats Den Haag teruggekeerd.

2 No. 3351 (dl. VIII).

3 Caspar van Vosbergen was met een speciale missie onderweg naar Frankrijk; vgl. nos. 3328, 3336 en 3397 (dl.VIII).

4 Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken, bezocht Grotius op 22 november 1637. Twee dagen later stelde de Zweedse ambassadeur in Parijs voor zijn collega Salvius een verslag van het onderhoud op: no. 3360 (dl.VIII).

5 In maart 1636 waren Oxenstierna en Melchior Mitte de Chevrière-Miolans, markies van Saint-Chamond (Chaumond), te Wismar een subsidietraktaat overeengekomen. De ratificatie van dit verdrag was in Hamburg tussen Johan Adler Salvius en Claude de Mesmes, graaf van Avaux, onderwerp van bespreking geweest.

jaeren dat de aliantie soude duiren, sal ingaen nae d'overlevering van de ratificatie, de onse van den tijt aff dat sijn Excellentie mijnheer de rijcxcanceler ende den marquis de Saint-Chaumont op 't welbehaegen van hare principalen tot Wismar sijn geaccordeert, voorts dat de onse willen dat het secours van een millioen guldens 's jaers, te betaelen tot Hamborch, sal ingaen van den tijt van de bijeencompts te Wismar, de Françoisen dat hetselve sal beginnen na de ratificatie, doch soo dat sij om meerder voldoens willen presenteren voor

den gepasseerden tijt boven dat van 't jaer 1632 te geven aen de croon van Sweeden een milioen als vooren.

Ick hebbe de heer Heuft gesproocken; die is bereidt mij het gelt te geven op uEd. ordre.[6] Ick bidde uE. sijne meeninge nopende de valeur van 't gelt, soo uE. verclare dat wij buyten de munte mogen blijven, ende dat mij het profeyt volge alsoff ick het in Hollandt ontfing gelijck uE. mij voordesen heeft doen verstaen.

Bovenaan de copie staat: Extrackt uyt Paris, 28 November 1637.

3374A. 1637 december 6. Van [J. Witten].[1]

Nobilissime ac amplissime domine,

Singulare gaudium nuper hausi ex litteris Bremsii nostri,[2] quibus me certiorem ferit de prospero tuo, tuorum ac rerum tuarum statu, ac quod non secus commissa interpretatus sis quam ego illa intellexi, nempe e re publici boni et tua. Multa me simul moverunt, neque dubito quin Bremsius dextre illa tibi exposuerit. Iam et tuas mense Octobre scriptas[3] recte accepi, quibus confirmas a Bremsio mihi relata, neque aegre feres si uti coepi, ita etiam deinceps data occasione et re temporibusque ita poscente, te quasi nescio, adventum tuum apud dominum Oxensternium[4] urgeam ac tandem te adhuc in hac vita videam ac amplectar. Restant enim multo maiora quae Bremsio, licet optimo iuveni, concredere tamen non potui ac quae tibi soli, alias nemini, quisquis ille sit, detegere possum. Quo intellecto certus sum itineris incommoda te parvi facturum.

Ad Germaniam quod attinet, nosti illud prophetae, Civitates Judae in acervos arenae ac desolationem redactae sunt,[5] atque haec facies Germaniae. Atque et hic nemo est qui ea reponat in animo. Non descendunt haec in pectus usque. Frustra hic Seneca vociferatur, Deprehendas te oportet.[6] Statum Germaniae si consideras, non et hic ovum ovo tam simile quam et noster iudaico. Ut iuvenca refractaria, refractarius est Israel. Haec in genere quae tu a vestris hominibus dubio procul explicitius in specie habes. Uti et de strage nuper Wrangel[io] a caesarianis illata,[7]

6 Johan Hoeufft, een in Parijs gevestigde bankier, trad op als commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken.

1 Hs. 's-Hertogenbosch, RA, coll. Cuypers van Velthoven, inv. no. 2243 (oude signatuur: no. 422, doos 30a), eigenh. oorspr., met in dorso Grotius' vermelding van de naam van de briefschrijver. Vgl. Stockholm, RA, Ericsbergsarkivet autografsamlingen; in deze collectie bevond zich een brief van Johan Witten uit 1637, die nu als vermist wordt opgegeven. Antw. op no. 3316 (dl.VIII), beantw. d. no. 3411 (dl. IX). Johan Witten of Witte († 1645), afkomstig uit Lübeck, was raadsheer van Adolf Friedrich I, hertog van Mecklenburg-Schwerin. Zie no. 546 (dl. I) en Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* IV, kol. 2030-2031.

2 Vermoedelijk moet deze Bremsius geïdentificeerd worden als een telg uit de Lubeckse patriciërsfamilie Brömse. Misschien gaat het om de latere rechtsgeleerde Ant. Günther Brömse of om de achttienjarige 'Andreas Albertus Bromse Lubecensis', die zich op 4 juni 1637 aan de Leidse universiteit had laten inschrijven (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 287).

3 No. 3316 (dl.VIII).

4 Kanselier Axel Oxenstierna.

5 *Jeremia* 9: 11.

6 Seneca Minor, *Epistulae morales* 28, 9. Vgl. voor de hierna volgende uitdrukking 'ovum ovo ... simile' no. 8A, n. 5.

7 Troepen van de Zweedse veldmaarschalk Herman Wrangel zouden in Vorpommern een nederlaag hebben geleden. Vgl. no. 3357 (dl.VIII) en *Doc. Boh.* VI, p. 200 no. 525.

unde hi maxime gloriantur ac magnam spem iam conceperunt de reliquis pari modo conficiandis. Insuper aliquot urbes in Pom-

m[erania] subegisse rumor est ideoque Stan. Bielk[ium][8] Bannerium[9] ex itinere in Silesiam revocasse quique Stetinum rediit. Iam tu mihi hic cogita quales spiritus ipsis fecerit, quod ita in cassum iierint molimina ducis Bernhardi, pontem deiectum, militem in duobus castellis in Rheni ripis exstructis trucidatum.[10] Cui addas obitum lantgravii,[11] quo mortuo etiam de eius milite actum putant. Atque sunt episcopatus Osnabr[ugensis] ac Mindens[is] in summo periculo, quibus Gotze[12] atrocia minatur.

Diu est quod principi meo non adfui, verum circa finem Februarii, si Deus vitam mihi concesserit, ipsum adire apud me constitui atque cum ipso super miseriis nostris plene conferam ideoque te summopere rogatum vellem interea mihi perscriberes animi tui sensum, qua nempe via pax tandem obtineri possit atque qua arte hoc opus aggrediendum. Gallas[13] principem meum incitat, ut et ille huic operi manum denuo admoveat, velle et se opem suam conferre atque rem hanc caesari gratissimam esse. Ac quantum intelligo, non abnuit princeps cogitabitque de eo. Iam si litterae tuae ante abitum mihi redderentur, solus ego cum principe illas perlegerem atque ambo ad illarum rationes tanquam ad Elicem ac clarissimos Septentriones[14] nostras cogitationes dirigeremus. Quodsi tu et hisce litteris et litteras Gallico sermone - nam et illum princeps callet - conscriptas ad principem adiungeres, nihil esset aliud quod hic amplius desiderarem quam unum, ut in tuis ad me litteris una eademque opera mihi explicares illorum omnium quorum interest ac qui hoc bello iam involuti conditiones quousque illae videantur huc deflecti posse. Hoc si abs te impetraro, non solum erit exinde clare videam te mihi in omnibus ex animo factum velle, verum etiam eo ipso scias publica commoda promotum iri atque te principem meum tibi mire devincturum. Ac quia mihi non fallax spes boni subsecuturi, si hic repulsam non patior, non molestum tibi erit quamprimum mihi indicare, an etiam hae litterae tibi ad manus venerint et quid mihi sperandum de tuis litteris.

Ac quia auguror te bene valere cum tuis, Deum Optimum Maximum oro gratia sua tibi semper adsit atque ex voto cedant quae inceperis,

tuus quem nosti.

26 Novembris [1]637.

Adres: Nobilissimo ac amplissimo viro, domino Hugoni Grotio, ad christianissimum Galliae regem reginae regnique Suedici legato, Lutetiae.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 23 Dec. 1637.

En in dorso:[15] 26 Nov. 1637 Johan Witte.

8 Sten Svantesson Bielke, Zweeds gezant in de Duitse landen.
9 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.
10 Troepen van Bernhard van Saksen-Weimar hadden op 1-2 november 1637 een brug en vestingwerken bij Rhinau (ten zuiden van Straatsburg aan de Rijn) moeten opgeven (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 248-249).
11 Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel († 1 oktober 1637).
12 Johann, graaf van Götz (Götzen), generaal-majoor in dienst van de keizer.
13 Matthias, graaf Gallas, bevelhebber in het keizerlijke leger.
14 Vgl. Cicero, *Academica* II (*Lucullus*) (20), 66: '(H)elice', evenals 'Septentriones' een benaming voor de Grote Beer of het noorden, gold anders dan Cynosura, de Kleine Beer, als een baken voor de filosoof op zoek naar inzichten van algemene strekking.
15 De tekst van deze eigenhandige notitie staat op een papiertje dat uit de brief werd geknipt en aan de achterzijde werd vastgeplakt.

3375A. 1637 december 8. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

Ick heb uwe furstelijcke Genade ten hoochste te bedancken van de twee brieven daermede deselve mij heeft vereert, gedateert den 25 October ende den 21 November, mij te

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 24, eigenh. oorspr.

naeste bij op eenen tijdt ter handen gecomen.[2] Met droefheit heb ick uit deselve verstaen, ende naerder vernomen uit het rapport van d'heeren Truchses ende Betz,[3] hoe de lange uitstellen ende groot gebreck van naecomen van de overlang beloofde secoursen eerst uwe furstelijcke Genade belet hebben te doen in Duitschlant 'tgunt sijn genereux voornemen medebracht ende niet alleen voor Duitschlant, maer oock voor Vrancrijck seer oorboir ende voor de saecken van Swede hoochnoodigh was; hoe oock daernae de forten, met sulcke moeite bij uwe furstelijcke Genade becomen ende bewaert, bij anderen sijn verloren tot groote verachtering van de gemeene saecke.[4] Heb daerenboven hier wel vernomen dat de secoursen, waervan de heeren Du Noyer ende De Chavigny[5] mij hadden gesproocken, noch soo haest, noch soo groot niet en sijn gevolgt als de toesegginge, aen mij in qualiteit van ambassadeur van Swede gedaen, waeren medebrengende. Alle 'twelcke soowel in sichselve beclaechelijck is alsoock dat sulcx groote difficulteiten can veroorsaecken in de resolutiën die nu in Swede moeten werden genomen.

Monsieur Betz, naedat hij hier gecomen was ende met mij hadde gesproocken, is gestaedigh geweest te Ruelle,[6] vanwaer ick verwachte sijne wedercomste ende sijn advys om te verstaen in wat maniere ende waer ick best de saecke van zijne commissie sal connen helpen vorderen, gelijck ick mij daertoe houde geobligeert niet alleen vanwegen den dienst die ick de coninginne ende croon van Swede schuldigh ben, maer oock ten aensien van de faveuren die uwe furstelijcke Genade mij gestaedigh is betoonende.

Monsieur Betz heeft mij oock gesproocken van iet particuliers uwe furstelijcke Genade raeckende ende in uwe furstelijcke Genades laesten brief vermelt. Niet alleen daerin, maer oock in alle andere occurrentië[n] sal ick blijde sijn uwe furstelijcke Genade te connen dienen.

De advysen uit Hamburg[7] brengen mede dat King[8] sich bij Melander[9] heeft gevoecht, waermede men hoopt het lant van Hessen te beschermen ende de swackmoedigen aldaer te stercken. Deselve advysen spreecken oock van geruchten dat den mareschal Bannier Swed wederbecomen[10] ende in Silesië soude sijn getogen, doch sonder ons van de waerheit derselver tijdinge te verseeckeren. Ick verwachte vandaer naerder advysen aengaende de overlevering van de ratificatie van het Wismaersche tractaet[11] ende de handeling met de Engelschen.[12]

2 Ontbreken.
3 Wolf Dietrich Truchsess, kamerheer van Bernhard van Saksen-Weimar, en Friedrich Betz, officier en gezant, zaakgelastigde van Bernhard van Saksen-Weimar.
4 Troepen van Bernhard van Saksen-Weimar hadden op 1-2 november 1637 een brug en vestingwerken bij Rhinau (ten zuiden van Straatsburg aan de Rijn) moeten opgeven. Wanhopige pogingen van de hertog om de Franse regering tot een adequate ondersteuning te brengen, hadden geen resultaat (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 249-252).
5 François Sublet, seigneur de Noyers, staatssecretaris van oorlog, en Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, staatssecretaris van buitenlandse zaken.
6 Ruelle, tegenwoordig Rueil-Malmaison (Hauts de Seine), een buitenverblijf dat sinds 1635 in het bezit was van kardinaal Richelieu.
7 Grotius verkreeg het hier doorgegeven nieuws uit een brief van Balthasar Schörling, dd. 14 november 1637, ontvangen op 3 december 1637 (no. 3347 (dl. VIII)).
8 James King, generaal-majoor in Zweedse dienst.
9 Peter Melander (1589-1648), graaf zu Holzappel, van 1633 tot 1640 luitenant-generaal in Hessische dienst (*NDB* IX, p. 571).
10 Latere berichten uit het noorden bevestigden de verovering van Schwedt (bij Angermünde) door de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér (nos. 3357 en 3367 (dl.VIII)).
11 Het subsidietraktaat van Wismar werd in het voorjaar van 1638 door Zweden geratificeerd.
12 In diplomatieke kringen werd onderzocht of Zweden zou kunnen toetreden tot een Frans-Engelse alliantie die afgelopen zomer in Parijs tot stand was gebracht.

Blijve voor altijd, hoochgeboren, doorluchtige furst,
uwer furstelijcke Genades gantsch toegenegen dienaer,
H. de Groot.

Den 8 December nieuwes stijls 1637, tot Parijs.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, Weimar, etc.

3375B. 1637 december 8. Aan G. Müller.[1]

Mijnheer,

Twee van uEd. brieven sijn mij in weinig dagen herrewaert behandight: van den 16 ende van den 22 November des stijls alhier.[2] Over het verlies van de schancen aen den Rijn gaen hier wonderlijcke discoursen om.[3] Dat sijnes furstelijcke Genades volck middel vint om sich te rafreschiren, was wel hoochnoodigh ende is mij seer lief te verstaen. Ick sal niet naelaeten alle vlijt aen te wenden tot bevordering van sijnes furstelijcke Genades saecken als de croon Swede ten hoochste raeckende. Maer voorwaer, men hoort ons wel ende men belooft veel, maer de effecten differeren te veel. Madame de Feuquiere[4] seit dat het gelt noch niet rede en is voor de reis van de eigene persoon van haer man. Alles onpartijdigh insiende, geeft mij niet wonder dat de Fransoisen soo in Switserlant als in andere quartieren haer credyt bij den protestanten verliesen, 'twelck dan de Oostenrijcksche seer wel weten t'haeren voordeel te menageren.

Ick verstae de uitcomste uit Straesburg nu wat veiliger is, 'twelck mij lief is om uEd. ende de sijnen wille. Soo uwe Ed. weder te Parijs comt, sullen nae ons vermogen soecken te toonen hoeveel wij deselve estimeren, sijnde mij ende mijne huisvrouw seer leedt dat wij sulcx in uwer Ed. laeste passagie niet nae wensch hebben connen doen. Uit de onderlinge discoursen houde ick dat meer proffijt voor mij soude vallen als voor uwe Ed. indien mijne memorie goed genoech waere.

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 36, eigenh. oorspr. Georg Müller, Zweedse hofraad en secretaris van kanselier Axel Oxenstierna, bevond zich in het legerkamp van Bernhard van Saksen-Weimar.

2 Nos. 3349 en 3358 (dl. VIII), volgens dorsale notities van Grotius beide ontvangen op 2 december 1637. De eerste brief schreef Müller in Bazel, de tweede in Delsberg (Delémont), ten zuidwesten van Bazel.

3 Op 1-2 november 1637 waren een brug en vestingwerken bij Rhinau (ten zuiden van Straatsburg aan de Rijn) voor Bernhard van Saksen-Weimar verloren gegaan.

4 Anne Arnauld, dochter van Isaac Arnauld de Corbeville (ca. 1567-1617), omstreeks 1617 gehuwd met Manasse de Pas (1590-1640), markies van Feuquières. Feuquières was op 14 juli 1637 benoemd tot ‘lieutenant général des armées du roi’ (*DBF* XIII, kol. 1233-1235). Het lag in de bedoeling dat hij hertog Bernhard van verse troepen zou voorzien; vgl. nos. 3364 en 3372 (dl. VIII).

D'heer majoor Betz[5] is hier wel gearriveert ende ick sal met sijn advys procederen in alles wat sijne furstelijcke Genade is raeckende. Sijn rapport is in alles conform 'tgunt uEd. mij belieft heeft te schrijven. Op 'tgunt monsieur de Hallier aen sijne furstelijcke Genade uit 's conincx last heeft voorgehouden[6] dunct mij dat sijne furstelijcke Genade soo wijsselick heeft geantwoordt als mogelijck was, soodat ick daer niet en sie bij nochte af te doen. Dan alleenlijck dunct mij dat sijne furstelijcke Genade, indien naerder werdt ge-

5 Friedrich Betz, officier en gezant, zaakgelastigde van Bernhard van Saksen-Weimar, was naar Parijs gekomen om ondersteuning te bepleiten. Hij had Grotius no. 3358 (dl. VIII) ter hand gesteld.

6 Zie voor het overleg van maarschalk François de l'Hospital, graaf van Rosnay, sieur du Hallier, met hertog Bernhard behalve no. 3358 ook no. 3372 (dl. VIII), waar Grotius de conversatie tussen beide legerleiders nog eens beknopt weergeeft.

presseert, 'twelck ick niet en meene, tot naerder explicatie ende versterckinge van 'tgunt alrede is geseit, soude connen bijvougen dat, dewijle de overlevering van de ratificatie van het tractaet van Wismar[7] ende de opening vanwegen de Engelschen tot een tractaet soowel met Swede als met Vrancrijck[8] als voor de deure staen, dat sijne furstelijcke Genade niet en twijffelt off sijne Majesteit van Vrancrijck sal alle sijne deliberatiën van vredehandeling tot dien tijdt ophouden ende goedvinden dat sulcx oock bij anderen, waervoor sijne Majesteit goedertierene sorge wil dragen, geschiede.

Van de Switsers sie ick niet dat sijne furstelijcke Genade iet goeds is te verwachten, misschien oock geen groot quaed, aengesien haere oneenicheden ende traecheit. Ick hebbe uEd. seer [te] bedancke[n] van sijne gunstige affectie tot mijnen jongste soon[9] et pro faustis ominibus; pro quibus eadem aut meliora reddo.

Ende blijve, mijnheer,

uwer Ed. dienaer,

H. de Groot.

8 December n[ieuwes] st[ijls] 1637.

Adres: A monsieur/monsieur Muller, conseiller et secretaire de la reine de Suede, à Basle.

In dorso staat in een onbekende hand: Pr[ae]s[entatae] 9/19 Decembris anno 1637.

3382A. 1637 december 12. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

De traecheit van de Fransoisen in de saecken van Duitschlant doet overal veel quaeds. Den maerscalc Banier,[2] naedat hij des vijants brugge bij Swet hadde geruïneert, de twee schantsen daerbij met storm ingenomen ende 't slot verbrand, was van meninge van Dammen[3] te gaen op Landsberg,[4] hebbende in de sin een voornemen aenslagh. Maer den vijant om sulcx te beletten is gevallen in Voor-Pomeren, heeft een deel van des maerscalcs Wrangel [volck][5] nedergemaect,

7 Het subsidietraktaat van Wismar werd in het voorjaar van 1638 door Zweden geratificeerd.
8 Zweden zou wellicht toetreden tot de Frans-Engelse alliantie die afgelopen zomer in Parijs tot stand was gebracht.
9 Grotius' jongste zoon Dirk diende hertog Bernhard als ‘aide de camp’.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 22, eigenh. oorspr.
2 Over de verrichtingen van de Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér in Vorpommern was Grotius ingelicht door Balthasar Schörling in een op 10 december 1637 ontvangen brief (no. 3357 (dl. VIII), dd. 21 november 1637).
3 Damme in Neubrandenburg, ten zuiden van Pasewalk. In no. 3357 (dl. VIII) wordt van Banèr gezegd dat hij ‘von Dannen auff Landsberg’ was getrokken. Misschien vergiste Grotius zich en moet voor ‘von Dannen’ ‘vandaar’, nl. vanuit Schwedt, gelezen worden.
4 Landsberg (Gorzów Wielkopolski).
5 No. 3357 geeft: ‘Wrangelische Völcker’.

eenige plaetsen van importantie als Ribnitz, Damgard[6] ende Swet ten deele met verraderie verovert. De keiserschen maecken groot gerucht van dit advantagie, uitgevende dat sij ses regimenten hebben geruïneert, veertich standaerden ende vaenen becomen, de oversten Stralendorff[7] ende Forbusch[8] gevangen. Wij verwachten hiervan de particulariteiten, middelertijd verstaende dat d'heer Wrangel[9] is te

6 Ribnitz en Damgarten, ten noordoosten van Rostock.
7 Lüdert von Stralendorf, kolonel in Zweedse dienst.
8 Arvid Forbus was als kolonel in Zweedse dienst eveneens op het strijdtoneel in Vorpommern actief (*Oxenst. Skrifter* II-6, p. 422 en 492).
9 De Zweedse veldmaarschalk Herman Wrangel bevond zich in Greifswald, tussen Stralsund en Wolgast.

Gripswald, dat d'heer Lesle[10] met twee brigaden te voet is tot Anclam aengecomen ende dat Stalhansch[11] niet een goede cavallerie was in deselve quartieren om iet op den vijant te versoecken. 't Meeste deel van des vijants trouppen meenen niet alleen in 't lant van Mecklenburg, 'twelck t'eenemael is geruïneert, maer oock in Holstein, Brunswijck ende Lunemburg haer winterquartieren te nemen.

Piccolomini[12] logeert sich in 't lant van Gulick ende heeft aen den prins van Orangië geschreven dat hij sulcx doet door last van den keiser. Götz,[13] sich logerende in Oldenburgerlant, soude garen de Hessischen uit Oostvrieslant verdrijven. Den landgraef van Darmstadt[14] wil uit crachte van een keiserlijcke resolution sich de administration der Casselsche landen toemeten. De Engelschen hebben weder een vloot van veertich schepen met volck ende gelt uit Spaignie comende tot in Duinkercken gebracht.

Den coninc van Polen continueert in sijn voornemen van den Spierincsche tol te lichten,[15] waertegen haer niet alleen de stadt Dantzich opposeert, hebbende eenige schepen van den coninck in de gront geschoten, maer oock soecken de coning van Engelant ende die van Denemarcken, alsoock de Hollanders middel om sulcx te beletten.

Hiermede God biddende, hoochgeboren, doorluchtige furst, om uwer furstelijcke Genades welvaeren ende voorspoet, blijve altijdt,

uwer furstelijcke Genade allerwillichste dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 2/12 December 1637.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, Wimar, etc.

3382B. 1637 december 12-26. Dagboekaantekeningen van W. de Groot.[1]

Nopende het pensionarischap der stede Delff

10 De Schot Alexander Leslie, graaf van Leven, generaal in het Zweedse leger.
11 De Zweedse generaal-majoor Torsten Stålhandske.
12 Ottavio Piccolomini, bevelhebber in het keizerlijke leger.
13 Johann, graaf van Götz (Götzen), generaal-majoor in dienst van de keizer.
14 Landgraaf Georg II van Hessen-Darmstadt (1605-1661) (*NDB* VI, p. 217).
15 In opdracht van de Poolse koning Wladislas IV probeerden de gebroeders Spiring, zoons van een Delftse tapijtwever, voor Danzig en Pillau een tol in te voeren (*Een rondgang langs Zweedse archieven*, p. 176-177; *Urk. u. Act.* I, p. 21-35).

1 Hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaer (1316-1952), no. 1076, eigenh. oorspr.: 'Verslag van Willem de Groot over onderhandelingen betreffende de vervulling van het pensionarisambt te Delft, dat hem uiteindelijk niet is toegekend, 1637'. Gedrukt in H.J.M. Nellen, 'Hoe Willem de Groot (1597-1662) een carrière in Delft misliep ...', in: *Lias* 25 (1998), p. 231-256, hier p. 243-251.

Den XII[en] December 1637 des middachs is den burgemeester Schilperoort[2] met den pensionaris Camerling[3] bij den advocaet Ruyl[4] - dien het pensionarischap geoffereert was - geweest ende hebben hem de aengeboden conditie opgeseyt, alsoo hij te lange

2 Dirck Robbrechtsz. van Schilperoort (1586-1651), lid van de Delftse Veertigraad (1614-1618), in 1618 afgezet, weer ingetreden in 1628, burgemeester in 1637. Zie ook, voor deze Delftse bestuurder en zijn hierna vermelde collegae, A. Wouters en P. Abels. *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft* I, p. 551-585: 'Bijlage B: Regenten en officiehouders te Delft, 1566-1621'.

3 Johan Nicolaesz. Camerlingh (1567-1640), sinds 1597 of 1598 pensionaris van Delft.

4 Aelbrecht Ruyl († 1654), sinds 1622 advocaat bij het Hof van Holland, in 1637 opvolger van de Haarlemse pensionaris Gilles de Glarges (no. 2563 (dl. VII) en no. 3383 (dl. VIII)).

hadde gewacht om sijn resolutie te verklaren ende dat hij oock ondertusschen met dye van Haerlem was getreden in onderhandelinge, 'twelck hij nochtans ontkende.

Den XIIII^en^ December des Maendags is mij aengedyent dat de Heeren Veertigh op den XVI^en^, zijnde beededach,[5] des avonds ten vyer uyren souden vergaderen ende dat men meende dat mij welhaest daervan yet soude voorcomen. Ten selven dage des avonds hebbe ick met den raedsheer Reygersberg[6] ende oom Dirck van der Dussen[7] lange propoosten gehad of ick dyen staet soude willen aennemen mids gaende in de Grote Kercke[8] ende blijvende geheelijck uyt de remonstrantsche vergaderinge, waerin ick grote difficulteyt maeckte, seggende wel bereyt te zijn in de Groote Kercke te gaen, mids oock mogende gaen bij de remonstranten. Oom Eewout van der Dussen[9] sprack mij daernae mede op dat subject, seggende mij nyet te konnen raden nochte mijne consciëntie te willen een wet stellen, dat ick oock moste considereren hoe mijn broeder alles soude nemen, waerop ick aennam mij nader te sullen bedencken.

Den XV^en^ terstont na de noen quam bij mij den burgemeester Adrichem,[10] seggende dat de heeren over een uyr met mij souden comen spreecken. Dat ick soude bij huys blijven, 'twelck ick aennam, ende verstont daerna dat Adrichem ende Schilperoort in Den Hage waren. Weynich daernae quam den raedsheer Reygersberg bij mij, seggende dat den burgemeester Adrichem hem geseyt hadde dat hij nu was gecomen om mij om het pensionarischap te spreecken, doch dat hij vooral wilde vastgestelt hebben dat ick van alle remonstrantsche vergaderingen soude blijven. Ick hebbe hem geantwoord dat ick alles bij mijnselven overleyt hebbende wel konde toeseggen dat ick in de Grote Kercke comen soude, doch nyet om de andere heel te verlaten. Seyde dat mijn consciëntie mij nyet toe en lyet sonder communie te zijn, dat ick oock een scandale soude geven aen veel goede herten, dat ick mijn reputatie soude krencken ende dat sulcx strijden soude cum tenore vitae anteactae ende met mijne ende broeders goede intentie om de saecke tot eenigheyt te brengen.[11] Daerop veele woorden gewisselt ende mij bij den raedsheer vertoont zijnde dat ick mij

5 *Res. SH* (1635-1638), p. 809: op maandag 30 november 1637 besloten de Staten van Holland gehoor te geven aan een brief van de Staten-Generaal van 24 november 1637 en voor woensdag 16 december 1637 een algemene dank-, vasten- en bededag uit te schrijven.

6 Grotius' zwager Nicolaes van Reigersberch, sinds 1625 raadsheer in de Hoge Raad.

7 Dirck Jacobsz. van der Dussen (1591-1658) was een halfbroer van de hierna vermelde Eewout Jacobsz. van der Dussen. In 1645 zou hij tot burgemeester van Delft gekozen worden. De doop-, trouw- en begrafenisboeken te Delft (GA, inv. no. 40) vermelden nog dat hij op 25 maart 1658 begraven werd. Vgl. *infra*, n. 9 en A. Ferwerda, *Adelijk en aanzienelijk wapen-boek van de Zeven Provinciën* ... . Tweede stuk (Leeuwarden 1763): ‘Genealogie van het geslagte van Van der Dussen’. Tegen Dirck van der Dussen moest Willem de Groot ‘oom’ zeggen, want hij was getrouwd met de Delftse Alida Graswinckel, dochter van Jacob Graswinckel en Maria van der Dussen, een halfzuster van Dirck.

8 De Nieuwe Kerk in Delft.

9 Eewout Jacobsz. van der Dussen (1574-1653), lid van de Delftse Veertigraad (1604-1618), burgemeester in 1612, 1613, gedeputeerde in de Staten van Holland, gecommitteerde raad, ‘geen litmaet’ van de Gereformeerde Kerk in 1614, in 1618 afgezet, weer ingetreden in 1623, burgemeester in 1637. Willem de Groots echtgenote Alida Graswinckel was een dochter van Jacob Graswinckel en Maria van der Dussen, een volle zuster van Eewout.

10 Joost Jacobsz. van Adrichem (1574-1653), bewindhebber van de Verenigde Oostindische Compagnie, schepen in 1618, in hetzelfde jaar afgezet, nadien weer lid van de Veertigraad (1620-1653), burgemeester in 1637.

11 Grotius wilde zich niet neerleggen bij de uitsluiting van de remonstranten op de Synode van Dordrecht. Al in 1621 schreef hij naar aanleiding van pogingen hem tot het katholicisme te doen overgaan: ‘... ick antwoord rondelick dat ick mij houde bij die kercken waervan ick een lid ben geweest voor mijne gevanckenisse’ (no. 670 (dl. II)).

onbequaem maeckte tot alle regieringe ende noeyt daernae mochte dencken, is hij wechgegaen om rapport te doen aen den burgemeester Adrichem.

Weynich daernae is hij wedergecomen met den reeckenmeester Basius,[12] waerbij oock met geval quam den heere van der Mylen,[13] waermede ick wederom daerover lange hebbe geconfereert. Den heer van der Mylen meende dat men mij soo naeuw nyet en behoorde te perssen, dat ick behoorde te volstaen mids seggende de publycke kercke te sullen frequenteren, ende mij voorts sulcx te sullen dragen dat de heeren souden contentement hebben. Elckeen vermaende mij op alles wel te willen letten om het stuck nyet te breecken, etc. Ick verstond doen uyt de heeren Reygersberg ende Basius dat mij gepresenteert soude werden seventyenhondert gulden 's jaers, deselve conditiën dye Camerling hadde ende dat men in de jaren wel soude accorderen.

Daernae is de raedsheer weder bij mij gecomen, seggende dat Adrichem geseyt hadde dat hij van dien avond bij mij nyet en soude comen, doch dat hij alles ten besten meende, waerin de raedsheer seer becommert was, seggende eerst dat ick mij na Delf soude vervoegen om wat nader te vernemen ende de vryenden te spreecken, doch daernae mij latende weeten dat ick nyet nae Delf reysen en soude. Hij hadde mij mede vermaend de saecke met Strijen[14] ende eenige andere advocaten over te leggen. Ten selven dage des avonds hebbe ick met den advocaet Strijen gecommuniceert dat eenige vryenden in Den Hage mij op het aflaten van de remonstrantsche vergaderingen seer persten, meenende dat sulcx bij dye van Delf soude gerequireert werden, ende dat ick anders geen credyt soude konnen becomen, oock selfs nyet al bleve ick uyt beyde de kercken. Hij heeft mij geseyt geen swaricheyt te vinden dat ick somtijts de publycke kercken soude frequenteren, dat ick oock wel behoorde te blijven uyt de Delfsche remonstrantse kercke om de authoriteyt van de regieringe. Maer dat men mij ongelijck deede van mij verder te vergen dat ick in Den Hage, tot Amsterdam, Rotterdam, etc. nyet en soude somtijts een fraey remonstrants predikant horen, dat Swaerdekroon[15] beyde de predikatiën frequenteert ende bij de remonstranten communiceert tot Rotterdam, dat daerover in de vergadering van de Staten wel eenige woorden zijn gevallen, maer meerder nyet. Seyde oock in sijn regard geen swaricheyt te sullen maecken van de publycke kercke in Den Hage somtijts te frequenteren ende uyt de remonstrantse te blijven, mids dat hem in de andere plaetsen hetselve nyet en soude zijn verboden. Ten selven dage van dengenen dye het uyt de mond van

12 Johan Basius (1574-1645), lid van de Rekenkamer van Holland. Zijn echtgenote Geertrui van der Dussen, was een dochter van Jacob Huygensz. van der Dussen (1552-1622). Deze Jacob Huygensz. was gehuwd met Geertrui Willemsdr. van Heemskerck, dochter van Willem Jansz. van Heemskerck, burgemeester van Leiden en raad van de prins van Oranje. Een zuster van Willem Jansz. van Heemskerck, Elseline, was de grootmoeder van Hugo en Willem de Groot aan vaderszijde. Maar 'neef' Basius was nog op een andere wijze aan Willem de Groot geparenteerd. Zijn vrouw Geertrui van der Dussen was via Jacob Huygensz. van der Dussen en Hugo Jacobsz. van der Dussen een achterkleindochter van Volckje Bruyns van der Smaling, de overgrootmoeder van Willem de Groot (vgl. no. 780 (dl. II); no. 5548 (dl. XIII)).

13 Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) (1579-1642), echtgenoot van Maria van Oldenbarnevelt.

14 Mr. Quirijnus Adrianus van Strijen uit Delft (1575-1656), gepromoveerd te Leiden op 3 november 1597, sinds 1620 stadsadvocaat van Amsterdam in Den Haag (no. 1693 (dl. IV); R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum. De advocaten van het Hof van Holland 1560-1811*, p. 301).

15 Hendrik Swaerdecroon (ca. 1594 - † na 1655), sinds 1634 rector van het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam. Hij gaf de calvinisten ergernis door bij de remonstranten ter kerke te gaan en ondertekening van de geloofsformulieren te weigeren. Zijn provocerende houding lokte op de synodes van Woerden (1635), Leerdam (1636) en Dordrecht (1637) protesten uit tegen de Rotterdamse magistraat, omdat die hem de hand boven het hoofd hield (W.P.C. Knuttel, *Acta der particuliere synoden van Zuid-Holland 1621-1700* II ('s-Gravenhage 1909), p. 96-97, 165-166 en 304; Rogge, *Brieven Wtenbogaert* III, 4, p. 236 en 239).

Brunincx[16] hadden, verstaen dat den advocaet Ruyl het pensionarischap van Haerlem hadde aengenomen.

Den XVI^en^ December, zijnde beededach, hebbe ick des middachs de heeren Basius ende Reygersberg gesproocken ende hare E. aengedyent dat ick vreesden dat eenige partijdige de burgemeesteren mochten aengedyent hebben dat ick noch soude zijn in reatu om de proceduren bij den Hove tegens mij voordesen gehouden ter saecke van de Apologie,[17] 'twelck hare E. goetvonden secreet te houden, ende dat ick mij des avonds na Delf soude transporteren om uyt mijne oomen te verstaen wat middel datter was om den gront van alles te vernemen. Ten selven dage den advocaet Bosch[18] van alles gesproocken, dye hem conformeerde met het advys van Strijen. Ten selven dage ben ick met den doncker na Delf gereyst, hebbe aldaer alles met beyde mijne oomen van der Dussen gecommuniceert ende haer E. gebeeden wat nader te willen vernemen, die mij geseyt hebben nyet anders te konnen dencken of het moste yemant van het Hof als den heer van Heenvlyet[19] ofte andere zijn, dye den burgemeesteren geïntimideert mochte hebben, ofte wel yemant van de partijdige steden,[20] dye haer met oppositiën mochte gedreyght hebben, ende namen aen nader te ondersoecken.

Hyervan hebbe ick den XVII^en^ des ochtens aen den heer Basius rapport gedaen ende daerna de heer Uytenboogaert[21] gesproocken ende sijn E. advys gevraecht, hoeverre ick na consciëntie ende sonder scandael soude konnen toegeven. Dye mij onder anderen sprack van de goede genegentheyt van seecker goet heer,[22] dye in de saecke te seggen hadde tot mijwaerts, ende heeft voorts tijd van deliberatie genomen. Weynich daernae uyt mijn oom Eewout van der Dussen verstaen dat de bejegening was gedaen aen Schilperoort, ende dat bij de heer van Beverwaert,[23] dye geseyt hadde verwondert te zijn dat dye van Delff een ouderling van de remonstranten tot pensionaris wilde nemen ende dat de burgemeesteren geraden hadde dat men den heer van der Mylen spreecken soude. Noch verstaen dat den advocaet Ruyl met de gecommitteerde van Haerlem was geaccordeert nopende sijn ampt om 1700 gulden ende 300 gulden voor de huyshuyr, doch dat hij geen geluck aen en nam, als noch nyet bij de vroetschap geapprobeert zijnde. Ten selven

16 Albrecht Fransz. Bruyninck (Bruynincx) (1579-1648), sinds 1606 secretaris van Enkhuizen; hij trad op als rechter in het proces tegen Oldenbarnevelt en Grotius. Aelbrecht Ruyl (*supra*, n. 4) was een neef ('ex sorore nepos') van Bruyninck (no. 3383 (dl.VIII)).

17 In 1622 publiceerde Grotius zijn *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt* (*BG* no. 872), een verdediging van het beleid van Oldenbarnevelt. Vanwege vermeende betrokkenheid bij de verzending en publicatie van het manuscript was Willem de Groot in 1622 enkele dagen in hechtenis gehouden en verhoord; vgl. nos. 775A en 827A.

18 Cornelis Bosch, ook wel bekend als Cornelius Sylvius (ca. 1586 - ca. 1644), was in 1615, toen Willem de Groot in Leiden rechten studeerde, benoemd tot hoogleraar in de rechten, maar in 1619 vanwege zijn remonstrantse gezindheid ontslagen. Nadien vestigde hij zich als advocaat te 's-Gravenhage (no. 3918 (dl. X); M. Ahsmann en R. Feenstra, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse Universiteit tot 1811*, p. 240; M. Ahsmann, *Collegia en colleges. Juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit, 1575-1630* ..., p. 173-176).

19 Johannes Polyander van (den) Kerckhoven (1594-1660), heer van Kerckhoven, Heenvliet en Sassenheim, luitenant-houtvester van Holland en West-Friesland.

20 Leidende contraremonstrantse steden in Holland waren Haarlem, Leiden en Gouda (J. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*, p. 516-537).

21 Johannes Wtenbogaert, leider van de Remonstrantse Broederschap.

22 Niet geïndentificeerd; ook Wtenbogaerts briefwisseling geeft geen uitsluitsel omtrent de identiteit van deze 'goede heer'.

23 Lodewijk van Nassau (1602-1665), heer van Beverweerd, Odijk en de Leck, natuurlijke zoon van Maurits en Margaretha van Mechelen (R.E. van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau. Een biografisch woordenboek*, p. 158-160).

dage hebbe ick den heer van der Milen gesproocken, dye mij seyde nyet te weeten dat sijn Hoocheyt eenig misnoegen soude hebben in mijn persoon nopende den voorszegde staet, maer anders te gelooven.

Den XVIII[en] December des ochtens hebbe ick alles met den advocaet van Sorgen[24] gecommuniceert, dye mede oordeelde dat ick wel soude mogen gaen in de publycke kercke, oock uyt de remonstrantsche tot Delf blijven, mids houdende in de reste mijne vrijheyt. Ten selven dage na de middach is den heer Uytenbogaert bij mij gecomen ende heeft op mijn voorstel geantwoord dat hij nyet en konde verstaen dat ick in goede consciëntie bij de contraremonstranten gaen ende geheelijck uyt alle remonstrantse vergaderingen soude moeten blijven. Seyde dat sulcx soude grote ergernis geven ende in het regard van andere van consequentie soude zijn. Dat het oock de gemeynte alhyer seer soude bedroeven. Ick antwoorde wel te begrijpen dat sijn E. in dye generale thesis gelijck hadde, maer dat nu nader stonde te besyen of men uyt de particuliere remonstrantse kercke tot Delf soude mogen blijven ende echter in de Grote gaen om de remonstranten selver goet te doen. Sijn E. seyde dat dye in de publycke kercke gaen voor de remonstranten nyet spreecken dorven. Ick seyde alles nader te sullen bedencken ende mij te sullen wachten voor scandael te geven.

Den XXIII[en] December 1637 ten twee uyren zijn de heeren burgemeesteren Adrichem ende Meerman[25] bij mij gecomen ende hebben mij gevraegt of ick sedert de laetste aenspraeck nyet vernomen hadde. Waerop ick hebbe geseyt: neen, maer door den heer van der Mylen aen sijn Hoocheyt mijn dyenst als advocaet te hebben doen defereren. Waermede de heeren zijn wechgegaen, seggende ten besten uyt te gaen ende weeder te sullen keeren. Anderhalf uyr daernae zijn deselve wedergekeert, seggende dat sij difficulteyten vonden. Ick seyde wel te weeten dat men dicmael met groote namen speelt. Sij seyden de saecke wat nader ondertast te hebben ende in parabole te sullen spreecken,[26] dat sij bevonden dat bij grooten mij obsteerde dat ick ouderling van de remonstranten was, dat sij daerop solutie hadden gegeven dat ick geen argernisse geven soude, doch dat men daerna de saecke verder verwyerp, soodat ick genoech verstond dat sij met s[ijn] H[oocheyt] - gelijck ick oock daernae breeder berecht ben - hadden gesproocken ende grote contestatiën gehad, doch nyet dan gemeene goede woorden ontfangen, buyten hare meeninge. Seyden dat sij mij dye plaets met gemeene stemmen hadden gedefereert ende gehoopt hadden mij tegen nyeuwe jaer daerin te syen.

Ick alles gehoort hebbende seyde indyen de saecke sulcx stond, dat mij ongeraden soude zijn tegen danck van de groten sulcken staet te bedyenen, alsoo sulcx tot ondyenst van de stad ende mijn persoon soude strecken. Seyde sooveel het ouderlingschap aenging dat gemeen te hebben met Strijen, Sorgen, Bosch, Andel, Paets, Broers,[27] etc., ende datter te meer aen mij gewonnen soude zijn als ick ter publycke kercke ging. Gevraegt zijnde of ick alhyer i(n d)e Fransche kercke[28] nyet en ginge, seyde neen, maer tot Delf, Amsterdam ende elders in de publycke kercke wel geweest te zijn. De heeren seyden van alles rapport te sullen doen ende haer te sullen bedencken, meenden dat den tijd yet soude konnen geven in dye saeck. Waerop ick seyde - de saecke sulcx als voorszegd is staende - anders te geloven.

24 Nicolaes Leonartsz. van Sorgen (1582-1639), Haags advocaat en vriend van Grotius (no. 3958 (dl. X); R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum*, p. 293).

25 Frans Dircksz. Meerman (1590-1657), sinds 1631 lid van het Delftse stadsbestuur, in 1637 burgemeester van Delft (no. 1704 (dl.IV), no. 2422 (dl.VI) en no. 3082 (dl. VIII).

26 'in parabole spreecken', hier in bedekte termen spreken, zonder man en paard te noemen (parabole, parabel, gelijkenis).

27 Johan van den Andel, sinds 17 juni 1610 advocaat van het Hof van Holland; Maerten Paets, afkomstig uit Leiden, gepromoveerd in Leiden op 16 januari 1612, sinds 4 september 1612 advocaat van het Hof; Johan Broers uit Amsterdam, sinds 11 juli 1618 advocaat van het Hof (R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum*, resp. p. 36, 240 en 76).

28 De Waalse Gemeente van Den Haag kerkte in de Hofkapel op het Binnenhof.

Ick vougde daerbij dat mijn beroep - hoewel buyten mijn toedoen - seer ruchtbaer was. Gevraegt zijnde waerom, seyde omdat na Ruyl nyemant onder de suppoosten was dye de stad waerdichlijck konde dyenen, ende noemden verscheyden, sprack daerna van

Doublet,[29] gaf hem de eer van geleertheyt in de lettren, historiën, talen ende politiën, doch seyde te twijfelen of hij de plaets soude willen aennemen. Daernae gevraecht zijnde van de practijcke seyde dat dye in korten jaren nyet en konde geleert werden. Dat ick nu negentyen jaren te Hove hadde geweest[30] ende nu wat begon te verstaen. Daernae seyde ick wel te willen weeten hoe ick mij soude dragen om te seggen dat ick versocht was ende om redenen geëxcuseert hadde ofte nyet. Sij seyden ich mochte het nemen soo mij luste, het was beyde waer. Maer ick antwoorde sulcx te stellen in handen van de heeren ende mij nae hare resolutie te sullen reguleren. Daernae hebbe ick neef Basius gesproocken ende sijne E. alles verhaelt, bij denwelcken datelijck den heer van der Mylen quam.

Den XXIIII[en] December 's morgens bij neef Basius geweest, dye mij seyde dat hij de burgemeesteren hadde syen comen van de trappen van sijn Hoocheyt, ende vond goet dat ick na Delf soude gaen om te vernemen hoe ick mij soude hebben te dragen. Ten selven dage tot Delf beyde de oomen van der Dussen gesproocken ende haer E. alles verhaelt, dye mij seyden dat sij op daechs te voren met neef Meerman hadden gesproocken, dewelcke meende dat mijne vryenden geraden vonden de saecke op te houden, 'twelck sij hebben tegengesproocken, ende oock geseyt dat den heer van der Mylen ten tijde den burgemeester Schilperoort gesproocken wyerd, sulcx nyet verstaen en hadde als hem aengedyent was van de intentie van sijn Hoocheyt te zijn. Vougden daerbij dat men rapporten nyet en moste geloven, dat het dan beeter soude zijn den heere self te spreecken, dan soude men danck hebben, waerop oom Dirck van der Dussen seyden onredelijck te zijn dat men sulcx soude vragen. Uyt welcke propoosten neef Meerman occasie nam om met de andere te spreecken ende na Den Hage te reysen. Ende is alsdaer onder ons geresolveert - alsoo neef Meerman absent was - dat ick des anderen daegs weder na Delf soude comen om neeven Meerman ende Adrichem te spreecken ende te verstaen wat ick soude mogen antwoorden aen dengenen dye mij na de saecke vraegden.

Ten selven dage alles met mon frere van der Meer[31] gecommuniceert, dye seer verwondert ende gescandaliseert was. Noch gesproocken met den pensionaris Camerling ende sijne goede intentie tot mijwaerts verstaen. Des avonds rapport gedaen aen neef Basius ende geconcludeert dat ick den burgemeesteren vragen soude of sij wederom bij sijn Hoocheyt wilden gaen ende aendyenen dat sijluyden

29 Wellicht doelde Willem hier op de jurist George Rataller Doubleth (1600-1655), 'rentmeester van de Espargne', in 1640 benoemd tot lid van de Hoge Raad. Hij was nauw bevriend met Gerardus Joannes Vossius en had tijdens zijn 'grand tour' in 1625 Grotius te Parijs opgezocht (no. 987 (dl. II); C.S.M. Rademaker, *Life and work of Gerardus Joannes Vossius*, p. 164, 217-218 en 273). Een andere Doubleth die in aanmerking komt is Philips Doubleth (ca. 1600-1674), heer van Schalkwijk. Deze had te Leiden rechten gestudeerd en was sinds 1623 advocaat voor het Hof van Holland. Vanaf 1644 maakte hij als schepen en burgemeester in de Haagse magistraat carrière. In Delft zou in 1631 bij Arent Gerritsz. zijn vertaling van Tacitus verschenen zijn, maar dit boek is nu onvindbaar (*NNBW* VII, kol. 379; H.P. Fölting, *De Vroedschap van 's-Gravenhage*, p. 110-111; R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum*, p. 114).

30 Willem de Groot legde op 15 oktober 1618 als advocaat van het Hof van Holland de vereiste eed af (R. Huijbrecht et al., *Album advocatorum*, p. 147). Uit een aantekening op de verso-zijde van zijn doctorsbul blijkt dat Willem een dag later, op 16 oktober 1618, als advocaat bij de Hoge Raad werd beëdigd (M. Ahsmann, 'Willem de Groot (1597-1662) en zijn studie te Leiden in het licht van brieven van zijn broer Hugo', in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 50 (1982), p. 375 en 400-401).

31 Vermoedelijk een zoon van Abraham van der Meer, zelf van 1621 tot aan zijn dood (20 mei 1638) raadsheer van het Hof van Holland. Vgl. no. 3789 (dl. IX), dd. 4 oktober 1638, waar Willem de Groot een 'Meranus', oom van Johan Basius, vermeldt. Volgens de annotatie was hier bedoeld Franck van der Meer (1599-1653), advocaat in 's-Gravenhage. Zie ook no. 3939A, n. 4, waar een Delftse jurist Willem van der Meer wordt vermeld.

ten respecte van sijne gemoveerde difficulteyten mij voor het eersten binnen de stad souden gebruycken, sonder mij vooralsnoch in de Vergaderinge te brengen.

Den XXV^en December, zijnde Kersdach, hebbe ick mij des middachs nae Delf getransporteert ende aldaer tegen den avond gesproocken den burgemeester Adrichem, hem vragende of het rapport gedaen was ende hoe ick mij dragen soude. Hij seyde datter van gesproocken was bij de heeren ende dat sij mij daer geen wet in konde stellen. Ick seyde soo het hare E. evenveel was, dat ick dan soude seggen dat ick mijselven geëxcuseert hadde. Hij seyde daervan wel nader met de heeren te sullen spreecken. Ende vernemende hoe de woorden van sijn Hoocheyt gevallen waren, seyde dat sij hem voordroegen dat sij het oog op mij geworpen hadde, etc. Dat hij daerop antwoorde hem te saecke van Delf nyet te bemoeyen, doch dewijl sij hem advys vraegden, dat hij haer te bedencken gaf of mijn persoon haer geen swaricheyt soude causeren, soo in de Vergadering van Holland als in haer stad, omdat sij eenige remonstranten hadden ende dat ick als ouderling zijnde haerluyden tot een hooft gegeven soude werden. Sij antwoorden dat sij in de Vergadering nyemant vreesden ende dat hare remonstranten oock nyet considerabel waren als zijnde maer tyen of twaelf manspersonen ende de reste vrouwen. Sijn Hoocheyt seyde dat sij mochten doen wat haer gelyefde, maer vougde daerbij dat hij sulcx nyet doen en soude, hetselve tot vyer diverse malen repeterende. Ende nader geperst zijnde dat ick nyet en hadde konnen refuseren ouderling te zijn, dat ick anders censure soude subject zijn geweest ende dat sij wel verseeckert waren dat ick geen ergernis geven soude; waerop sijn Hoocheyt antwoorde: wat is dat te seggen, dat men uyt alle predicatie soude blijven; ende geïnsisteert zijnde dat ick misschyen somtijts in de publycke kerck soude comen, seyde dat soude nyet anders zijn als de religie om een officie veranderen; ick houde van sulcken volck nyet. Waerjegens sij seyden dat sulcx de meeninge nyet en was, maer dat ick mettertijd anders soude mogen verlicht werden, doch hyelp nyet. Den burgemeester Adrichem versocht eyntelijck dat sijn Hoocheyt alleenlijck soude willen verklaren dat hij daer nyet tegen en was, dat soude haer genoech zijn, doch konde sooveel nyet verkrijgen.

Zij verklaerde mij sijn Hoocheyt soo gepresseert te hebben dat den burgemeester Meerman hadde geseyt dat hij wel gewilt hadde dat hij sijn tong in sijn beurs gehad hadde,[32] dat onder anderen sijn Hoocheyt hem indachtich maeckte wat ten tijde dat broeder in het land was,[33] in de Vergadering was gepasseert, doch hij vermaende mij aen broeder hyervan nyet te willen schrijven, opdat het mij nyet nadeelich soude zijn. Daernae ben ick bij den burgemeester Meerman geweest, dye mij eerst seyde vreemt te vinden dat ick van de heeren wilde weeten wat ick seggen soude, dat ick nyemant gehouden was reeckenschap te geven, dat het waer was dat ick eygentlijck nyet en was versocht, dat ick eenige naeste vryenden eenige openinge mochte doen ende aen andere indifferente discoursen voeren, etc. Confirmeerde mij daerna 'tgunt van de discoursen van sijn Hoocheyt hyervoren is verhaelt, seyde dat Adrichem hem vyermael te veel persten ende dat hij, Meerman, daerom nadat sij een half uyr boven[34] geweest waren een eynde hadde moeten maecken, bedanckende sijn Hoocheyt van sijn advys ende vougde onder anderen daerbij dat hij, Meerman,

32 ‘zijn tong in zijn beurs hebben’: deze uitdrukking is niet teruggevonden in het *WNT*. Vermoedelijk wordt bedoeld ‘zich dwingen te zwijgen, het zwijgen ertoe doen’.

33 In 1631 was Grotius onverwacht vanuit Frankrijk naar Holland teruggegaan. Op de dagvaart van 10 maart - 7 april 1632 keerde een meerderheid in de Staten van Holland zich tegen de aanwezigheid van de balling. De discussie laaide zo hoog op, dat stadhouder Frederik Hendrik werd gevraagd als bemiddelaar op te treden. Resultaat van het overleg was dat er een premie van 2000 gulden werd uitgeloofd voor degene die Grotius aan de autoriteiten uitleverde (*Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland, 1620-1640, door N. Stellingwerf en S. Schot* V (november 1630 - december 1632), nos. 777, 1206, 1214, 1228 en 1233).

34 ‘boven’, in de stadhouderlijke verblijven op het Binnenhof.

geseyt hadde dat hijselver in de remonstrantsche vergadering wel was geweest ende sijn huysvrouw daer noch dagelijcx ging, waerop sijn Hoocheyt seyde: dat is nyemendal, dat men somtijts te preecken gaet, maer ouderling te zijn, dat is het altemael. Oock

geallegeert zijnde het exempel van de burgemeester Graef tot Amsterdam,[35] seyde dat hetselve mede veel opspraeck subject was. Daerna geseyt zijnde dat ick goede qualiteyten hadde ende moderaet was, seyde mij wel eenigsints te kennen ende van mijn qualiteyten gehoort te hebben, maer echter dat ick ouderling was, daerbij vougende: ick wenschte selver wel om veel dat dat ouderling wech was. Seyde oock onder anderen: daer zijn sooveel advocaten, moet ghijluyden juyst De Groot nemen, etc. Den burgemeester Meerman onderrecht zijnde wat van het ouderlingschap was van de andere advocaten Strijen, Sorgen, Bosch, Paets, etc., seyde in bedencken te nemen of hij sijne Hoocheyt daerop nyet noch eens nader soude aenspreecken. Daerna sprack hij mij van den fiscael Kinschot tot pensionaris te beroepen,[36] dyen ick seyde te gelooven dat sij nyet krijgen soude, omdat hij nae een raedsheerschap stond.

Van denselven avond hebbe ick aen beyde de oomen van der Dussen alles gecommuniceert ende uyt haer verstaen dat sij oordeelden dat het ouderlingschap maer een pretext was, maer dat het daeraen haperde dat ick Grotii broeder was. Oom Eewout seyde mede uyt neef Meerman verstaen te hebben dat sijn Hoocheyt geseyt hadde dat dye van Amsterdam mede vreemt vonden dat men mij tot Delf nemen soude, 'twelck hij oordeelde een fourbe[37] van Poliander te zijn.

Den XXVI^{en} December hebbe ick uyt oom Eewout van der Dussen verstaen dat hij met neef Meerman breeder op de voorszegde saecke gesproocken hadde ende hem voorgehouden of ick nyet en soude mogen seggen dat mij eenige conditiën voorgehouden waren dye mij nyet aen en stonden ende namentlijck om mij geheelijck van de communie van de remonstranten te abstineren, dye daerop seyde dat Adrichem sulcx hadde voorgestelt sonder last van de burgemeesteren te hebben. Hij vraegde ook oom of hij, Meerman, wel soude mogen voor mij versoecken het advocaetschap van den prins, waerop oom nyet veel en antwoorde. Ende zijn dyenaengaende geresolveert dat ick hetselve nyet en soude versoecken, maer soo het mij thuys quam te sullen aenvaerden.[38]

In dorso staat in een onbekende hand: Aenteyckeningen van 'tgeene mijn vader Mr. Willem de Groot sal[ige]r is gerencontreert als hij versocht wyerd tot pensionaris der stadt Delff.[39]

En in een andere hand: Dit raakt d'opdragt van 't pensionarisschap der stad Delft aan Mr. Willem Jansz. de Groot, van 12 tot 26 December 1637.[40]

35 Burgemeester Jacob Dircksz. de Graeff (1571-1638), vrijheer van Zuid-Polsbroek, was op 3 november 1618 door Maurits uit de Amsterdamse vroedschap verwijderd. Op 28 januari 1630 werd hij weer 'ingelaaten als vooren op den ouden eed, bij hem in 't jaar 1603 gedaan'. In 1628 was hij al tot burgemeester gekozen (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. LXXXIII-LXXXIV en p. 266).

36 Nicolaes van Kinschot (1585-1660), uit Delft afkomstig, was in 1602 in Leiden tot doctor in de rechten gepromoveerd. Zijn benoeming tot advocaat-fiscaal vond plaats op 31 januari 1614. Op 6 augustus 1638 volgde zijn aanstelling tot pensionaris van Delft, met een jaarsalaris van 1700 gulden, benevens 300 gulden voor de door hem te betalen huishuur (hs. Delft, GA, 1ste Afdeling, no. 339, arbeidscontract van Van Kinschot).

37 'fourbe', bedriegerij, handige verdraaiing van de waarheid.

38 Op 29 maart 1644 zou Frederik Hendrik Willem de Groot benoemen tot zijn 'advocaet ordinaris' (hs. Utrecht, RA, inv. van het familie-arch. Van Boetzelaer (1316-1952), no. 1077).

39 Deze aantekening is blijkbaar van één van de zoons van Willem, Johan (1625-1678) of Jacob (1628-1694).

40 Wellicht is deze aantekening van de hand van Mr. Frans van Overschie (1680-1760). Vgl. E.P. Polak-de Booy, 'Dorsale notities op brieven aan Hugo de Groot', in: *Nederlands Archievenblad* 66 (1962), p. 127-129.

3402A. [1638]. Van [Bernhard van Saksen-Weimar].[1]

Monsieur,

Je ne doute point que vous ne soyez desja informé de l'estat de mes affaires par deça, et comme non seulement l'on ne m'a pas envoyé de secours ‹d'hommes› que l'on m'a promis ‹pour renfort de mon armée, harcelée de tant de batailles›, mais que l'on ‹donne› laisse aussi tant de loisir au duc de Lorraine,[2] que n'ayant rien à desmesler en la Franche-Comté, il prend son chemin vers l'Allemagne pour venir me fondre sur le bras. Or est-il certain que l'ennemy par deça fait touts ses efforts, amasse de grandes trouppes de toutes parts pour m'attaquer d'une autre costé et par forces joinctes ensembles me contraintre de quitter l'advantage pris sur eux et de reculer en arriere, ‹de sorte› si bien que j'ay jugé estre tres necessaire de representer tout au long par les miens à sa Majesté, à monsieur le cardinal et aux ministres le danger et le dessein des ennemis, qui outre les advis asseurés apparoist ‹de surplus› clairement dans leur[s] lettres interceptées que j'envoye à la court, affin que pour obvier à touts les inconvenients l'on ne tarde de me seconder de l'assistance requise tant de trouppes que d'argent. Et n'ignorant pas non seulement le ‹...› grand zele que vous avez au bien de service de sa Majesté de Suede, qui y est grandement interessé, mais aussy l'‹a grande› affection que ‹me faites l'honneur› vous m'avez tousjours tesmoigné de porter ‹et dont vous m'avez donné plusieurs preuves›, je vous prie bien fort de me vouloir faire la faveur que d'y contribuer vostre authorité, si vous plaist, et de pousser de vostre costé sa Majesté et ceux du conseil, comme ‹ayant› si vous aviez receu advis là-dessus de ministres de sa Majesté de Suede residents par deça, affin que pour l'importance de l'affaire il[s] se hastent tant plus de donner la resolution et ‹l'effect› quant et quant l'effect. Outre que vous avancerez fort le bien de la bonne cause au contentement de sa Majesté, vous m'obligerez extremement et me donnerez subject d'estre de plus en plus, monsieur,
...

Onderaan de minuut staat: Ambassadeur Crotius.

3417A. 1638 januari 9. Van Christina van Zweden.[1]

Christina, etc., etc., etc., gratiam et favorem nostrum singularem.

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 45 (22), minuut. De inhoud van de brief is zo algemeen, dat een zekere identificatie van de briefschrijver en een precieze datering van zijn brief onmogelijk zijn. Vermoedelijk is de brief opgesteld in de winter van 1637-1638, toen hertog Bernhard als gevolg van een gebrekkige ondersteuning vanuit Frankrijk zijn troepen moest terugtrekken in het bisdom Bazel.
2 Karel IV, hertog van Lotharingen.
1 Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1637, f. 102, copie. Zie *Acta pacis Westphalicae, Instruktionen* I (ed. F. Dickmann et al.), Munster 1962, p. 224 en 285, en *Relazioni degli stati europei ... dagli ambasciatori veneti,* serie II, Francia II (ed. N. Barozzi en G. Berchet), Venetië 1859, p. 317. Met 10 bijlagen: brieven aan regeringsleiders en andere gezagsdragers, alsmede een volmacht voor Grotius (bijl. 2). Vindplaats van de bijlagen: Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1637, f. 102-114, copieën. Zie ook Stockholm, Gallica 8, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638, waar zich een tekst (copie) van bijlage 1 bevindt (Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 9 januari 1638). Beantw. d. no. 3534 (dl. IX), dd. 22 april 1638.

Nobilis ac magnifice, nobis sincere fidelis,

Quae occasio et rationes nos suaserint ad secretarium nostrum, nobis sincere fidelem Petrum Smalzium,[2] in Galliam ablegandum, postquam Hamburgi foederis conclu-

2 Peter Abel Schmalz (Smalze), secretaris van rijkskanselier Axel Oxenstierna, arriveerde in april 1638 te Parijs met nadere instructies voor ambassadeur Grotius. Vgl. no. 6979 (dl. XV).

sioni et ratificationum extraditioni[3] interfuerit, quae negotia utriusque fidei peragenda committere praesens rerum status efflagitaverit, id partim ex ipso, partim ex datis et concreditis ipsi instructionibus[4] cognoscere poteris. Aperient eae tibi totam voluntatem et intentionem nostram; de modo quem in rebus illis agendis servandum duximus, non adeo laboramus, ut aliquid occasione ita urgente immutari non possit, dummodo realia accuratius observentur. Informavimus Smalzium plene de intentionibus et consiliis nostris, et si quid in memorialibus ipsis luce aliqua egeat, cum cuncta ita perscribi nequeant, non dubitamus quin per ipsius communicationes tibi explicari queat. Praecipue consilium nobis fuit de omnibus quae in toto hoc induciarum negotio[5] caeterisque rebus incidant, discursibus exacte edoceri. Ea est ratio, cur velimus ut omnibus congressibus et cunctis quae agantur dictus secretarius noster interveniat, quo et tu rectius instrui et adsisti et nos circa illius reditum de negotii cursu ac Gallicorum ministrorum intentionibus plenius informari queamus.

De caetero divinae protectioni te benigne commendamus, etc.

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Bovenaan de copie te Stockholm: Sacrae regiae Maiestatis literae ad legatum dominum Hugonem Grotium. Smaltz. 30 Decembris anno 1637.

3 In Hamburg onderhandelden Johan Adler Salvius en Claude de Mesmes, graaf van Avaux, over de ratificatie van het verdrag van Wismar. Dit verdrag, dal op 30 maart 1636 gesloten was, zou uiteindelijk in aangepaste vorm op 15 maart 1638 te Hamburg worden geratificeerd.

4 Zie voor de tekst van deze instructies de bijlagen nos. 3 en 4 (dl. IX, p. 791-799).

5 Er was sprake van een wapenstilstand als inleiding tot een algemeen vredescongres in Keulen of elders.

Bijlage 1:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 9 januari 1638

Nos, Christina, Dei gratia Suecorum, etc., etc., etc., serenissimo ac potentissimo principi, fratri, consanguineo, foederato et amico nostro charissimo, domino Ludovico XIII, Franciae et Navarrae regi christianissimo, et salutem et prosperos rerum successus.

Serenissime ac potentissime princeps, frater, consanguinee, foederate et amice charissime,

Non dubitamus, quin Serenitas vestra per legatum suum extraordinarium dominum Davausium iam ante cognoverit, quo successu foederis mutui negotium ad perfectionem suam deductum sit, quave promptitudine plurima concedendo ad ea quae ex causae communis promotione iudicata sunt, condescenderimus. Gratulamur ex animo Serenitati vestrae de felici successu, voventes ut supremum Numen consilia utrinque et conatus ad res communes restaurandas clementer dirigere et fortunare velit. Iniunximus hoc gratulationis officium apud Serenitatem vestram perfungendum consiliario ac legato nostro nobili ac magnifico, nobis sincere fideli domino Hugoni Grotio, et simul ad testificandam confidentiam quam in Serenitate vestra collocamus, facere rationesque publicas promotum iri existimavimus, si specialia quaedam mandata pacis vel induciarum a Serenitate vestra nobis propositarum tractatus concernentia eidem apud Serenitatem vestram peragenda ac plena cum potestate pertractanda, quemadmodum fecimus, transmitteremus. Proinde a Serenitate vestra amice requirimus, ut dicto legato nostro clementer admisso benevolas aures ac fidem praebere in iis quae nomine nostro dicturus tractaturusve sit ac promptas largiri resolutiones dignetur.

De caetero Serenitatem vestram divinae protectioni ad diuturnam incolumitatem et prosperrimos rerum successus amice commendantes,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dab[antur], etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Sacrae regiae Maiestatis literae ad regem Galliae.

Bijlage 2:

Plenipotentia pro domino Hugone Grotio

Nos, Christina, Dei gratia Suecorum, etc., etc., etc., notum testatumque facimus, quod iam christianissimus rex propositionem de longi temporis induciis inter omnes contendentes partes constituendis ad nos per ministros suos referri curaverit ad easque nos hortatus sit, nos re diligenter considerata, licet difficultates haud exiguas deprehenderimus, contestandi studii causa in publicam quietem decrevisse christianissimi regis hortatui locum relinquere ac ea propter mandata nostra ad consiliarium secretiorem et legatum nostrum per Galliam ordinarium nobilem ac magnificum, nobis sincere dilectum dominum Hug. Grotium transmisisse eique commisisse, quemadmodum vigore praesentium committimus ac potestatem damus super praenominatarum induciarum conditionibus cum christianissimi regis deputatis conveniendi et statuendi, ipsasque inducias nostro nomine approbandi concludendique. Quicquid igitur dictus legatus noster cum caeteris plenipotentiariis ex usu communis causae iudicaverit et in hoc negotio egerit, id omni meliori modo ratum ac firmum habiturae sumus. In quorum fidem praesens diploma manibus tutorum nostrorum ac regni administratorum subscribi et sigillo nostro muniri curavimus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[yldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dab[antur, etc.]

Bijlage 3:

Christina van Zweden aan Francesco Erizzo,[6] 9 januari 1638

Nos, Christina, Dei gratia, etc., etc., etc., serenissimo principi domino Francisco Erizzio, duci Venetorum, et salutem et prosperitatem.

Serenissime dux, amice charissime,

Transmissae ad nos literae vestrae, datae die 21 Martii huius anni, aliquot ante mensibus nobis recte redditae sunt.[7] Gratissimae nobis fuere ob Dilectionis vestrae ad tranquillitatem orbi christiano reddendam hortatus, et quod nos certiores redderent serenissimis coronis caeteris, quae in praesentes bellorum motus inciderunt, iudicatum esse e re et usu tantopere expetitae pacis universalis recuperandae, si serenissima respublica vestra officio mediatoris in se suscepto legatos suos Coloniam Agrippinam mitteret. Illam vero in hunc finem et ei negotio destinasse illustrem Johannem Pesarum,[8] equitem et senatorem suum, virum expertae virtutis ac prudentiae. Unde Dilectio vestra permota nos studiose invitat ad mittendos legatos nostros et cum aliis coniu[n]gendas operas consiliaque, non minorem e pace quam armis quaerendo gloriam; oblatis officiis in reconcilianda lite nostra suis cum contestatione sinceri affectus in nos atque regnum nostrum.

6 Francesco Erizzo (1566-1646), sinds 1631 doge van Venetië (*DBI* XLIII, p. 162-167).
7 Grotius ontving van de Venetiaanse ambassadeur in Parijs een copie van deze brief; vgl. no. 2983 (dl. VIII).
8 De diplomaat Zuane (Giovanni) Pesaro, eerder ambassadeur in Engeland (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 100).

Magni semper aestimavimus rempublicam vestram tum propter virtutem, prudentiam, claritudinem, qua se multis seculis conspicuam reddidit orbi terrarum, tum quod data occasione animi sui affectum et erga divum parentem nostrum gloriosissimae memoriae et nos testatum reddiderit, imprimis quod reliquis regnis inter se armis concussis respublica vestra sollicita sit de salute communi et nostra. Nos haud difficulter diiudicamus nihil vel optatius magis vel christiano principe dignius quam assopiisse hos graves motus, quibus quassatur christianus orbis, et animos principum ac rerumpublicarum restitutae amicitiae vinculis condumasse,[9] nullam gloriam maiori aestimantes quam quae ex salute communi et omnium manaret, quo nihil facilius Dilectioni vestrae erit quam nos istuc cogitationum attraxisse. Eum vero honorem mediationis ob contestatam amicitiam erga nos reipublicae vestrae lubenti animo deferemus et ut feliciter succedat vovemus.

Quod distulerimus responsum diutius quam videatur vel Dilectioni vestrae vel forsan aliis ex usu fore, in eo re recte ponderata speramus nos fore excusatos. Etenim Coloniam nostros legatos mittere certis et praegnantibus de causis non potuimus, ideoque prius inter nos et christianissimum regem Galliae fratrem et confoederatum nostrum de iis atque aliis convenire oportebat. Nunc postquam visum est Hamburgum nostris, Coloniam Gallicis tractatibus commodiorem et magis adpropriatum fore, eius certiorem reddendam Dilectionem vestram existimavimus, rogantes ut si imperator R[oma]norum cum suis sociis in iustae pacis tractatus inclinet locaque accepta habeat, salvos conductus in securitatem nostrorum legatorum eorumque omnium qui in horum comitatu Hamburgi fuerint, tum cursorum tabellariorum qui hinc inde mittentur, in specie quoque eius aut eorum quos ut intersint tractatibus Coloniensibus, ablegaturi sumus, in forma competente et optima edantur. Habita non minori ratione eorum quos confoederati nostri sive christianissimus rex Galliae, sive principes ac status Imperii istuc mittere ac habere voluerint. In nobis nulla erit mora, quin quicquid a nobis recte exp(...)[10] in hunc finem, ex consilio vestro praestemus, ut putent nos iustae, honestae tutaeque pacis universalis amantes studiosasque fuisse. Vester is honos erit, ut authores pacati orbis audiamini, aut in re tanta, licet dilatus eventus fuerit, etiam cum magna laude officio ... rempublicam Venetam defunctam esse et fundamenta collocasse futurae tranquillitatis, suo iure dici queat.

Nos exspectabimus mentem Dilectionis vestrae, et quid effectura sit apud partem adversam, et ne qua mora cum detrimento tranquillitatis publicae iniiciatur in iis quae provideri poterunt, legatum nostrum ordinarium in aula christianissimi regis et consiliarium Hug. Grotium de hisce informabimus, ut in communicatis consiliis cum legato vestro ex voluntate nostra super iis ...

Haec sunt quae in praesens respondere et in quibus mentem nostram explicare voluimus Dilectioni vestrae, cupientes persuasum, si quid officii aut amicitiae reipublicae ac Dilectioni vestrae praestare poterimus nos in eo fore paratissimas. Hisce Dilectionem vestram divinae benignitati amice commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dabantur, etc.

9 ‘condumasse’ is een verschrijving van de copiist voor ‘conduxisse’, ‘contulisse’, of een ander woord van gelijke strekking.

10 Het hs. heeft hier en in het vervolg enkele open plaatsen.

Bovenaan de copie te Stockholm: 30 Decembris anno 1637.

Bijlage 4:

Christina van Zweden aan [Giovanni Pesaro], 9 januari 1638

Christina, etc.

Illustris, nobis sincere dilecte,

Quam benevolo affectu et grato animo literas serenissimae reipublicae vestrae oblatamque in promovenda pace universali operam acceptaverimus, quibus de causis moram in responso hactenus dando interponere necessum fuerit, quae desuper amice admonenda apud rempublicam vestram habeamus, Dominatio vestra intellectura est a consiliario et legato nostro, nobili ac magnifico, nobis sincere fideli domino Hug. Grotio. Non dubitamus, quin ad haec audienda et ad suos principales fideliter referenda operamque in promovendis publicis rationibus interponendam sit paratissima. Caeterum rogamus etiam benigne, ut de nostro in rempublicam vestram prono animo ac flagranti studio eandem certiorem reddere et ipsa a nobis sibi faventissima quaevis polliceri velit. Quam de caetero divinae protectioni diligenter commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[yldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dab[antur], etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad legatum Venetum. (3)0 Decembris anno 1637.

Bijlage 5:

Christina van Zweden aan Bernhard van Saksen-Weimar, 9 januari 1638

Christina, etc., etc., etc.

Illustrissime princeps, consanguinee et amice charissime,
Quo successu hactenus tractatum sit negotium mutui foederis inter nos ac christianissimum regem initi, quibus in articulis nunc res versentur quamque rationem Dilectioni vestrae sive pace sive induciis habendam duxerimus, id omne per legatum nostrum nobilem ac magnificum, nobis sincere fidelem dominum Hug. Grotium intelliget, eidemque pluribus adfectum et sollicitudinem nostram confirmabit destinatus cum mandatis in Galliam secretarius noster, nobis sincere fidelis Petrus Smalzius, Dilectioni vestrae non ignotus. Compertum habemus Dilectionis vestrae in causam communem promptissimum animum neque de nostra in ipsam propensione dubitare credimus et speramus nec alienam fore, etiam sine nostra admonitione, a consiliorum suorum cum dictis ministris nostris coniunctione. Inaudivimus quo successu et valore res per Germaniam hac aestate gesserit quamque feliciter Rhenum occuparit et ...[11] dolet cipridem [?] coactam rursus Dilectionem vestram eundem ... nec potuisse prospera haec principia ... parere exercitibus nostris, quam uti scimus destinaverit et ipsa et necessitatis nostrae hostiumque incumbens vis requisiverit, caeterum confidens non ea propter a proposito penetrandi Rhenum eandem discessisse, quin potius omnia consilia et omnem operam adhibituram, quo christianissimus rex tam insigne ad rem communem restaurandam remedium, sicuti potest et foedere spo‹s›pondit, promovere in ver proximum cum effectu velit, neque enim aliud praesentius remedium rebus per Germaniam periclitantibus succurrendis perspicimus. Quicquid eidem fini cooperatio nostra, consilia et hortatus addere virium possint, in nullo defuturae sumus. Si Dilectionem vestram videre ... praefato secretario nostro indulserit, rogamus ut cogitationes suas et consilia ad nos referenda eidem communicare velit, certa de nostro in rem communem flagranti studio et in se propensissimo animo. Quam de caetero divinae protectioni fideliter commendamus,
G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dab[antur, etc.]

11 Het hs. heeft hier en in het vervolg enkele open plaatsen.

Bovenaan de copie te Stockholm: Literae ad ducem Bernhardum Wimariensem.
(30) Decembris.

Bijlage 6:

Christina van Zweden aan Jean-Armand du Plessis, kardinaal Richelieu, 9 januari 1638

Christina, etc., etc., etc.

Illustrissime et eminentissime domine cardinalis, amice nobis sincere dilecte,

Supersedimus hactenus post sublimationem nostram ad regale fastigium[12] officio literarum adversus Eminentiam vestram, non quod minoris quam divus parens noster, gloriosissimae memoriae, affectum vestrum in nos aestimaverimus, nec ignarae meritorum erga communem causam vel virtutum ...[13] totus orbis loquitur aut ulla sequiori opinione, sed quod defuerit compellandi tantum ministrum materia sufficiens et digna. Nunc consummato feliciter mutuo regnorum foedere fundamentoque stabili sincerae confidentiae collocato ac rerum communium causa in Galliam destinato secretario nostro, nobis sincere fideli Petro Smalzio, ansam Eminentiam vestram benignissime quod facimus salutandi et affectus nostri per literas contestandi subministravit negotiorum quae apportet gravitas et personae confidentia. Iniunximus eidem ut parato ad Eminentiam vestram aditu quo in statu res per has oras versentur explicet, consilia intentionesque nostras promovendo publico cum eadem confidenter communicet et eiusdem vicissim animi sensus fide excipiat. Proinde amice rogamus, ut non solum dictum secretarium nostrum benigne audire ac fidem integram adhibere, verum etiam cogitationes suas ubi placuerit tuto committere ac concredere velit, certa de nostro erga se faventissimo animo, quem per omnes occasiones abunde et ex Eminentiae vestrae voto declarabimus. Quam de caetero divinae protectioni fideliter commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dab[antur], etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad cardinalem Riceliacum. 30 Decembris anno 1637.

12 D.w.z. na het overlijden van Gustaaf II Adolf in november 1632.
13 Het hs. heeft hier een open plaats.

Bijlage 7:

Christina van Zweden aan Claude de Mesmes, graaf van Avaux, 9 januari 1638

Christina, etc., etc., etc.

Illustrissime domine legate, nobis sincere dilecte,

Reddidit nobis dominus baro de Rorté[14] literas Illustritatis vestrae, Hamburgi XVI Calenda[s] Septemb[res] scriptas, quibus suum in eas oras adventum, obeundae per Germaniam legationis extraordinariae initium, promptissimam erga nos regnumque nostrum voluntatem significat ac consiliorum nostrorum communicationem officiose petit. Gratum imprimis accidit percipere iteratum in viciniam adventum Illustritatis vestrae, et quidem tam augusto legati nomine denuo conspicuae, cum quia de honoribus ei et subministrato tam largo virtutibus illius campo gratulemur, tum quod ea proni in nos adfec-

14 Claude de Salles, baron van Rorté, tussen 1637 en 1643 Frans resident Le Stockholm (*Lettres Richelieu* V, p. 743-744 en VI, p. 676).

tus et animi documenta edita habeamus, quae nos virtuti et meritis eins plurinium devinciunt et ad quidvis rem communem spectans porro concredendum incitant et invitant, non solum eius quam christianissimo regi debemus confidentiae et amicitiae respectu, verum etiam quod operam Illustritatis vestrae et optimam intentionem circa rem communem fovendam speciali in gratia et recommendatione teneamus. In praesenti id modo significandum habemus transmisisse nos mandata et resolutiones nostras in negotio mutui foederis ad legatum nostrum dominum Joh. Salvium,[15] ea spe Illustritatem vestram ita se declaraturam ex voluntate sui regis, prout necessitates praesentis rerum status et communis causae commoda postulant. Iniunximus etiam eidem legato nostro, ut consilia et intentiones nostras, prout occurrerint, confidenter cum eadem communicet ac eius vicissim recipiat, praeterquam quod non defuturae sumus eorum quae digna videbuntur dominum baronem de Rorté per occasiones quoque participem hic facere. De vobis nomine christianissimi regis similia nobis pollicentur.

De caetero favorem nostrum regium et gratiam Illustritati vestrae deferimus ac eandem protectioni divinae diligenter commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna].

Dab[antur], etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad legatum Gallicum, comitem Davauxium. 30 Decembris anno 1637.

15 Johan Adler Salvius, sinds 1631 Zweeds gezant te Hamburg.

Bijlage 8:

Axel Oxenstierna aan François Leclerc du Tremblay,[16] 9 januari 1638

Reverendissime domine,

Cum in Galliam nunc sacra regia Maiestas clementissima mea regina ablegaverit secretarium suum Petrum Smalzium et propter ma[ndata] quae ad legatum dominum Hug. Grotium in pacis induciarumve nego[cio] eidem commiserit, etiam quaedam iniunxerit communicanda cum eminentissimo domino cardinali di Ricelieu, Reverentia vestra aliisque coronae ministris, nolui omittere, quin hac occasione Reverentiam vestram officiosissime salutarem et dictum secretarium publicaque quae affert negocia recommendarem. Sane transeunti mihi per Galliam[17] gratissimum accidisset, si videre Reverentiam vestram ac tanti viri cum prudentiae gloria, tum loci, quem inter publicas curas tenet, authoritate usque adeo conspicui aspectu colloquioque frui licuisset; caeterum id quod tum angustia temporis negavit, imposterum literarum, si placet, commercio et mutua communicatione sarcire poterimus, non defutura materia inter coronas et commoda nupero foederi et caeteroquin tot nexibus implicata. A me si quid unquam officii et observantiae proficisci in Reverentiam vestram possit, prompte omnes occasiones amplexurus sum contestandi quam sim omni studio,

Reverentiae vestrae ad offica paratissimus servitor,
Axelius Oxenstierna.

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad patrem Josephum cappucinum. 30 Decembris anno 1637.

16 François Leclerc du Tremblay, 'Père Joseph', vertrouweling van Richelieu.
17 Kanselier Oxenstierna had in april 1635 het Franse hof bezocht.

Bijlage 9:

Christina van Zweden aan Claude de Bullion, sieur de Bonelles,[18] c.q. aan Claude le Bouthillier, heer van Pont-sur-Seine, 9 januari 1638[19]

Illustris, nobis sincere dilecte,

Quanto teneamur studio et promptitudine ad res communes per Germaniam promovendas restabiliendasque, Illustritas vestra sine dubio qua est aequanimitate et prudentia agnoscit ex facilitate qua usae sumus in iustissimis postulatis nostris circa ratificationum extraditionem imminuendis. Accedunt nunc alia non exigui momenti negotia ad pacem vel inducias quarum christianissimus rex tractatus apud nos ursit spectantia, super quibus mandata nostra praesens secretarius noster, nobis sincere fidelis Petrus Smalzius, in Galliam fert, ad mentem christianissimi regis et publicam utilitatem accommodanda. Non dubitamus, quin sua Serenitas circa conditiones ea sit actura aequitate animi, ut augeri per inducias conditionem et nostram et communem quam aggravari malit. Iussimus super his aliisque quae occurrant negotiis praefatum secretarium, ut Illustritatem vestram, ubi per occupationes liceat, conveniret et consilio communicationeque eiusdem, multum in rei promotionem valituris, si molestum non foret uteretur. Ea nobis praedicata est virtus Illustritatis vestrae, is in rem communem adfectus, ut spe foveamur Illustritatem vestram et aures et communicationes suas, sicut tuto et confidenter potest, concessuram. Omnem vicissim a nobis favorem regium vel sibi vel suis, ubi occasiones permittant, quem polliceatur, habet. Quam de caetero divinae protectioni diligenter commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[yldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dab[antur], etc., etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Domino Bullionio et domino Bouthillerio, praefectis aerarii in Gallia.

18 Claude de Bullion, sieur de Bonelles, surintendant des finances.
19 Claude le Bouthillier, heer van Pont-sur-Seine, staatssecretaris, surintendant des finances.

Bijlage 10:

Christina van Zweden aan Léon le Bouthillier de Chavigny,[20] c.q. aan François Sublet de Noyers,[21] 9 januari 1638

Christina, etc., etc., etc., gratiam et favorem nostrum singularem.

Illustris nobis sincere dilecte,

Novimus quantum onus circa regni occupationes Dominationi vestrae imponat coniunctus cum virtute regius favor, quantumque autoritatis in publico promovendo tribuat loci, quem inter regios ministros tenet, dignitas. Unde non debuimus omittere, quin destinato nunc in Galliam secretario nostro, nobis sincere fideli Petro Smalzio, eundem et quae affert negocia, quietem christiani orbis et causae communis commoda concernentia recommendaremus. Praeterquam quod de his cum Dominatione vestra sine dubio communicaturus est legatus noster ordinarius, dominus Hugo Grotius, iussimus etiam dictum secretarium, si quando res tulerit, eandem compellare et traditis hisce nostris li-

20 Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken.

21 François Sublet, seigneur de Noyers, staatssecretaris van oorlog.

teris salutationem et favorem nostrum regium deferre communicationeque, sicuti tuto potest, et favore eiusdem, quem publico impartiri non gravabitur, uti ad res promovendas.

De caetero Illustritatem vestram certam cupimus de favorentissimo in se animo eandemque divinae protectioni diligenter commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[arolus] C[aroli
filius] G[ylldenhielm], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Dabantur, etc., etc.

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad Chavignium et dominum Noyerium, secretarios status in Gallia. 30 Decembris anno 1638.

3437A. [1638 januari, februari]. Van [J. Epstein].[1]

Le roy d'Espagne doibt estre sur la fin de ce mois à Barcelone. Le duc de Bragante[2] a ammené à Madrid de Portugal 1000 chevaux, dont 2 tiers ont esté noirs et un tiers blanc. Les chevaliers de Calandrava et Alcandada[3] doivent suyvre le roy, chascun avec 3 chevaux. Mais ceux de Languendoc et de la Provence n'ont pas peur des Espagnols, s'estans desja mis en bonne posture pour les recevoir. Ceux qui sont dans les isles[4] sont bien incommodez. Ils travaillent tousjours à leurs fortifications. Dernierement ils ont fait une descente dans la Provence et pour revenger 2 pescheurs qu'on leur avoit pendu, ils ont bruslé quelques maisons. Monsieur de Roches[5] est arrivé à Marseille pour faire esquipper les galeres. Plusieurs officiers sont arrivez en la Provence, venans d'Italie, pour y faire leurs recreues.

On travaille fort pour dresser en Italie une armée de 20 mille fantasins et 10 mille chevaux. On dit que le pape a envoyé un billet au cardinal de La Valette[6] et un aultre à l'Assemblée du clergé. On dit qu'on a examiné quelques prisonniers dans la Bastille, sur ce qu'ils s'ont voulu enfuyr et sur leur dessein, nommement Du Fargis

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 9, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638, eigenh. oorspr. of eigenh. copie. Een adressering ontbreekt. De datering is onzeker. Johann Epstein († september of oktober 1644) was Zweeds agent te Parijs. Daarnaast trad hij op als nieuwsagent, soms in samenwerking met Théophraste Renaudot. Het handschrift van dit bericht vertoont gelijkenis met brieven van Epstein in Stockholm, RA, Gallica 10, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641; vgl. nos. 5260 en 5261 (dl. XII).

2 João, hertog van Bragança, later koning Jan IV van Portugal.

3 De namen ‘Calandrava’ en ‘Alcandada’ werden door de briefschrijver enigszins verhaspeld; bedoeld zijn ridders van de militaire orden van Calatrava en Alcántara (*EC* IV, p. 245-248 en X, p. 560-565). De eerstgenoemde ridder kan misschien worden geïdentificeerd als Antonio Sarmiento de Acuña, vierde zoon van de markies van Gondomar, sinds 1633 ridder van Calatrava.

4 Saint-Honorat en Sainte-Marguerite, aan de Côte d'Azur tegenover Cannes gelegen.

5 Niet met zekerheid geïdentificeerd; vermoedelijk gaat het hier om een vlootofficier, ‘le chevalier des Roches’, die reeds in 1627 in de Franse marine diende (P. Grillon, *Les Papiers de Richelieu* II, p. 666 en 688).

6 Kardinaal Louis de Nogaret d'Epernon de La Valette, luitenant-generaal in Franse dienst. In april 1638 zou hij naar de Franse legers in Italië vertrekken.

et Lyoncourt.[7] On travaille fort pour une armée navale de 100 vaiseaux. L'archievesque de Bourdeaux[8] est party pour en donner ordre. On dit qu'il sera admiral.

7 Charles d'Angennes de Rochepot, sieur du Fargis, en Roger du Plessis, seigneur de Liancourt (Lenoncourt) (*Lettres Richelieu* V, p. 361-362). Liancourt werd eind januari 1638 uit de Bastille ontslagen (*Gazette 1638*, no. 13, dd. 30 januari 1638).

8 Henri d'Escoubleau de Sourdis (1593-1645), aartsbisschop van Bordeaux, commandant van de Franse vloot.

Le secours d'Alsace est de 2000 pietons, 4000 chevaux de guerre et 2500 de charge. Monsieur le cardinal de La Valette demeurera à Saint-Dié avec l'infanterie, jusques à ce que l'execution soyt faite. Le bann et arriere-ban de Normandie a ordre de marcher au mois de Mars qui vint. La flotte d'argent est arrivée en Espagne, riche de 14 millions; la moitié est pour le roy.

Le roy a esté hier voir monsieur le cardinal par l'espace de 3 heures. Son Eminence a donné la commedie à la royne. Les deputez du parlement iront trouver cejourduy sa Majesté au Louvre. Madamoiselle fera son ballet ce soir.[9] On dit que le procureur general sera president du mortier et que le lieutenant civil succedera en sa place;[10] et le jeune Bullion[11] en la place dudit lieutenant. Le president Coigneux[12] a obtenu sa grace. On luy rend ses biens et la moitié de ce qui couste sa charge. Il luy est permis de retourner en France, mais il aime mieux de se reposer à Besançon. On dit qu'on traitte par son moyen et l'abbé de Carignan[13] avec le duc Charles,[14] qui a esté à Bruxelles et est revenu à Besançon. On a desja receu 8 maistres des requestes et quelques conseile[r]s du parlement. Picolomin,[15] Jan de Werth[16] et l'evesque de Verdun[17] sont sur les frontieres de Luxembou[r]g. Les Espagnols on[t] eu peur que le duc de Weimar[18] et le conte de Soisson[19] n'y facent quelque irruption: c'e[s]t pourquoy ils y ont assemblé ces forces. Le conte de Soisson va joindre la moitié de son armée avec le duc de Weimar et l'aultre est allé avec le secours d'Alsace. On dit que luy est malade à Chalon.

9 Anne-Marie-Louise van Orléans (1627-1693), hertogin van Montpensier, dochter van Gaston van Orléans, 'Mademoiselle'.

10 In de periode 1614-1641 diende Mathieu Molé (1584-1656) als 'procureur général' van het Parijse parlement (M. Popoff, *Prosopographie des gens du Parlement de Paris (1266-1753)*, p. 148 en 974). Sinds 10 maart 1637 was Isaac Laffemas (1583-1657) 'lieutenant civil de Paris' (*DBF* XIX, kol. 159-160).

11 Noël de Bullion, sieur de Bonelles, d'Esclimont et de Gallardon, zoon van Claude de Bullion, verwierf in 1637 de 'survivance' voor het ambt van 'président à mortier', dat zijn vader sinds februari 1636 bekleedde (*DBF* VII, kol. 661-662; A. Champollion-Figeac, *Mémoires de Mathieu Molé* II, p. 373-375).

12 Jacques Le Coigneux was op 20 december 1630 aangesteld tot 'président à mortier' in het Parijse parlement. Ook had hij als kanselier van Gaston van Orléans gediend; later trad hij op als vertrouweling van koningin-moeder Maria de' Medici (no. 2995 (dl. VIII)). Op 30 maart 1631 werd Le Coigneux om zijn betrokkenheid bij de intriges van Gaston van Orléans schuldig bevonden aan 'crimen laesae Maiestatis' en nadien uit het ambt van 'président à mortier' ontzet. Eerst na de dood van Richelieu keerde hij in Frankrijk terug; vgl. no. 1636A, n. 7 en 9; A. Champollion-Figeac, *Mémoires de Mathieu Molé* II, p. 44-45 en 169, en *Tallemant des Réaux* II, p. 913.

13 Deze vertrouwensman werd niet geïdentificeerd; de lezing is onzeker. De passage 'On dit qu'on traitte ... Besançon' staat in de marge.

14 Karel IV, hertog van Lotharingen.

15 Ottavio Piccolomini, bevelhebber in het keizerlijke leger.

16 De Beierse generaal Johan van Werth.

17 François de Lorraine (1599-1661), sinds 1623 bisschop van Verdun (Gauchat, *Hierarchia catholica* IV, p. 370; *Dictionnaire de la Noblesse* 6 (12), kol. 407).

18 Hertog Bernhard van Saksen-Weimar.

19 Louis II de Bourbon (1604-1641), graaf van Soissons.

3440A. [1638] februari 1. Van [J. Epstein].[1]

Je vous diray pour cette fois que Jeudy dernier - 28 Janvier - son Altesse partit de Delmont[2] avec ses gentilshommes et aultres esleus de sa court pour aller aux chasteaux de Peffinguen et Angelstein,[3] les clefs et premiers passages de la vallée de Lauffen et Delmont, où son Altesse avoit desja assigné à ses gens commendez tant de cavalerie que d'infanterie le rende[z]-vous. Son Altesse, après y avoir fait le reglement de la marche et tout mis en ordre, partit la nuict suyvante avec sesdits gens commandez, accompagnez de 5 ou 6 chariots chargez d'eschelles, petards, grenades et aultres munitions de guerre et fit tant ceste nuict-là que le lendemain à la poincte du jour elle arriva sur le bord du Rhin une heure au-dessous de Lauffenbourg, où il y a vis à vis une petite ville au dela le Rhin, nommée Segguinguen.[4] Son Altesse pensoit aller plus avant cette nuict-là, mais les grands tours qu'elle avoit à faire et la difficulté des passages l'empescherent. Voyant donc ses trouppes harrassées et defatiguées du chemin et du froid les logea là alentour sur les plus proches villages et en attendant leur refraischissement son Altesse fit raccommoder 2 petits batteaux, lesquels estants liez ensemble on pouvoit passer là-dedans 8 ou 9 personnes.

Sammedy le 30 son Altesse fist mettre lesdits 2 petits bateaux 3 ou 4 portées de mousquet au-dessus de la ville de Seggingen, en un endroit où ceux de la ville n'en pouvoient rien voir, et commença à faire passer les mousquetaires, eschelles, petards et aultres choses necessaires. 80 ou 100 hommes passez, son Altesse leur commenda d'aller attaquer ladite ville de Seguinguen et au mesme temps tascher de se rendre maistres des batteaux et d'un bac qui estoit retiré sur la terre devant la porte de cette ville, ce qui reussit à souhait. La ville et la pluspart des batteaux furent gaignez, mais le bac, qui estoit nostre principal poinct, avoit esté percé, afin que nous ne nous puissions servir à nostre avantage. Or il le falloit promtement refaire, en quoy se passa une heure et demie. Le voila sur le Rhin. Le regiment de Rose[5] y passa dedans au dela du Rhin, en quoy faisant force infanterie estoit desja mis au dela dans les petits batteaux. Alors son Altesse jugea le temps à propos et voyant qu'il y avoit 2 ou 3 heures de nuict fist marcher le colonel Schombek[6] plus hault au dela du Rhin vers Lauffenbourg, qui est 2 heures de chemin de là, avec 200 mousquetaires et utils necessaires à une entreprise, supportés du regiment de cavalerie du colonel Rose, et elle fist le mesme avec le reste au deça, qui fust Dimanche vers le matin. Ils estoient de 2 costés devant la ville - car le Rhin passe par le millieu -; les signes donnés, le colonel Schonbek y fist opposer un petard qui joua tres bien et ouvrist la porte, où il entra sans perdre un homme, nonobstant que la salve estoit assez chaude. Ce n'estoit que la moindre chose; encor il y failloit

1 Hs. Stockholm, RA, Gallica 9, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638, eigenh. oorspr. Het handschrift van dit bericht vertoont gelijkenis met brieven van Epstein in Stockholm, RA, Gallica 10, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641; vgl. nos. 5260 en 5261 (dl. XII). Een uitgebreide versie van dit verslag verscheen als extra-editie van de *Gazette de France* (*Gazette 1638*, no. 20, dd. 15 februari 1638: 'La prise de trois villes par le duc de Weimar et son passage au delà du Rhin, avec la défaite de deux compagnies impériales'). Zie voorts voor de militaire verrichtingen van Bernhard van Saksen-Weimar langs de bovenloop van de Rijn *Bernard de Saxe-Weimar*, p. 268-273.
2 Delémont, ten zuidwesten van Bazel.
3 De kastelen Pfeffingen (bij Arlesheim in Baselland) en Angenstein (bij Duggingen en Laufen).
4 Säckingen, met Rheinfelden, Laufenburg en Waldshut behorend tot de Waldstätte.
5 Rheinhold von Rosen († 1667), generaal-majoor in het Weimarse leger.
6 Kolonel Schönbeck.

gaigner la principale partie de la ville, qui est en deça et avec celle le pont. Mais le froid[7] qu'avoit pris ceux qui estoient dans ladite ville, les fist

7 De *Gazette de France* geeft hier in plaats van ‘le froid’ een betere lezing: ‘l'effroy’.

ouvrir la porte. Car en deça les escalades et petards ne pouvoient rien faire. Voila donc la place en nostre main.

De quelle importance cette ville, pont et passage sont, jugerez vous-mesmes. En mesme instant son Altesse fist passer par-dessus le pont le colonel conte de Nassau[8] avec son regiment, lequel incontinent joignist le colonel Rose et s'en allerent vers la ville de Waldeshaut,[9] de laquelle ils se rendirent aussy maistres et y sont encores. En leur chemin ils rencontrerent 2 compagnies de cavalarie, qui furent defaites et la pluspart pris prisonniers. Elles venoient pour se jetter dansdit Lauffenbourg, mais ce fust trop tard. Un regiment d'infanterie les suivist, qui fust de mesme rencontré par les nostres, mais en un lieu desavantageux pour nous, où il estoit impossible de le ruiner. On le poursuyt neantmoins encor, dont nous attendons nouvelles.

Bovenaan de brief staat: A Stein,[10] le 1 Fevrier.[11]

Adres: Pour monsieur l'ambassadeur Grotius.

3442A. [1638, tussen 5 en 13 februari]. Van J.F. Gronovius.[1]

Vir nobilissime,

Nihil iucundius iampridem evenit mihi quam tanto stimulo[2] ad persequendum propositum nostrum animari. Et forte languebam mentemque occupaverant cogitationes quaedam acerbae, molestae, officientes studiis. Quibus mirum non est suffocari multa alias frugem factura ingenia, sufflaminari multos generosos conatus hominum, qui et incumbentem et impendentem communi patriae calamitatem persentiscunt et speculantur. Etiam luctus gravissimus in duabus amicis aedibus, Honerdianis[3] dico et Vossianis,[4] attonuerat me et fecerat miserari humanam sortem. Sed omne id nubilum velut φίλον φῶς dispulit cordata et χρυσοῦ ἀνταξία epistola tua. Quam videris mihi quasi ἐκπληχθεὶς admiratione monumentorum summi viri,[5] quibus nihil apertius ‹similius› animum eius pingit, effudisse. Equidem grande pretium tuli officii mei, quo te, vir magne, ausus sum

8 Wilhelm Otto (1607-1641), graaf van Nassau-Siegen, diende als officier in het leger van hertog Bernhard (*Europäische Stammtafeln, Neue Folge* I, Tafel 116).
9 Waldshut.
10 Stein, ten zuiden van Säckingen, aan de andere zijde van de Rijn.
11 Grotius verbeterde ‘Fevrier’ uit ‘Janvier’.

1 Hs. Leiden, UB, Gron. 55, f. 23^{r}, minuut; hs. München, UB, 2° Codex, ms. 646, f. 14-15, eigenh. copie. Zie *Inv. Gron.*, p. 484. Wellicht niet aan Grotius gericht. Uit het onderschrift bij de eigenhandige copie te München blijkt dat Gronovius vergeten was voor wie hij de brief bestemd had. Op grond van de door Gronovius vermelde overlijdens-gevallen past een datering in februari 1638, maar de brief valt niet goed in de lopende, reeds uitgegeven correspondentie met Grotius in te passen. Vgl. no. 3460, dd. 17 februari 1638 (dl. IX). Het is mogelijk dat de brief wel in klad geschreven, maar niet verzonden is. Daar staat tegenover dat ook de aanspreekvorm (‘... vir nobilissime, qui cum paucis tui ordinis dignitatem literarum sustines ...’) de veronderstelling van Grotius als adressaat weerspreekt. De datering van deze brief valt aan de hand van de volgorde in Gronovius' Leidse brievenboek nog te preciseren: de brief staat tussen brieven aan P. Cunaeus en G.J. Vossius van 5 en 13 februari 1638.
2 Grotius had Gronovius conjecturen voor diens editie van Statius (Amsterdam 1653) toegezonden. Gronovius legde zijn correspondent daarop enkele problemen voor (no. 3418 (dl. IX)).
3 Rochus van den Honaert, lid van de Hoge Raad, was op 30 januari 1638 overleden.
4 Gerardus Joannes Vossius' dochter Cornelia was op 28 januari 1638 dodelijk verongelukt.
5 Vermoedelijk betreft het hier Isaac Casaubon (1559-1614), van wiens brieven Gronovius een uitgave in voorbereiding had; zie *infra*, n. 8 en 9.

sollicitare ‹invitare› ad huius operis lectionem.[6] Ex hoc exemplo praesumo grates, quas habituri sunt mihi omnes boni et eruditi pro hoc munere edito et publicato. Caetera quae forte, si Deus volet, ab ingenio nostro proficiscentur non erunt tanti, ut multum promereamur, deque illis sentiemus semper modeste, sed in hoc thesauro producto licebit gloriari.

Hos tu mihi spiritus fecisti, vir nobilissime, qui cum paucis tui ordinis dignitatem literarum sustines et eas a contemptu vindicas. Cuius χάριτος nullam parem tibi possum ἀποδοῦναι, nisi in acceptum referre vis, quod et longe gratissimam fuisse eam mihi contester et me omnem operam daturum, ut multa sint penes te observantiae meae pignora, mente simplicissima pollicear. Neque consilium tuum spernam profecto, sed primo quoque die cum reverendo domino Riveto,[7] cuius praecipue auspiciis opus hoc[8] susceptum est, ea de re agam. Est enim ita ut dicis: exempla scriptorum similium hoc flagitant, rei ipsius utilitas, honor et memoria illorum qui affectu erga eruditionem et virtutes ingentis illius viri meruerunt, ut nominibus eoram frontem librorum su[or]um inscriberet. Solum illud artis et difficultatis erit persuadere typographo,[9] ne molem foliorum expavescat. Sed hic quoque via reperietur, praesertim si tua et similium virorum instigatione per occasionem accendatur, ut mercem hanc satis vendibilem fore non dubitet etiamsi magna sit. Certe ego omni contentione ostendam consilium tuum ‹tua› a benevolentissimo animo profectum magnopere mihi placuisse et quominus id exsequerer, nihil a me reliqui factum esse.

In de marge van de copie te München: Ad Grotium, puto.

3467A. 1638 februari 20. Van Christina van Zweden.[1]

Christina, etc., gratiam et favorem nostrum singularem.

Nobilis ac magnifice, nobis sincere fidelis,

Perspeximus ex iis quae diligentius ad nostrum regnique cancellarium per singulos ferme nuncios perscribere soles, rerum in Gallia statum et actiones. Rarius quidem nostrae ad te literae remeant, quod hactenus nondum plene conventum inter nostros

6 Gronovius stuurde Grotius op 11 januari 1638 een ‘specimen’ van deze uitgave toe (no. 3418 (dl. IX)).

7 André Rivet (1572-1651), hoogleraar in de theologie te Leiden, huispredikant van Frederik Hendrik.

8 Tegen het einde van 1638 publiceerde Gronovius *Isaaci Casauboni Epistolae quotquot reperiri potuerunt*, 's-Gravenhage 1638. André Rivet had het initiatief tot deze uitgave genomen; vgl. P. Dibon, ‘Les avatars d'une édition de correspondance: les *Epistolae I. Casauboni* de 1638’, in: *Nouvelles de la République des Lettres* 1981-2, p. 25-65. De opdrachtbrief, dd. 23 september 1638, was gericht aan Adriaen Ploos van Amstel († 1639), Utrechts magistraat en gedeputeerde ter Staten-Generaal, oud-rechter van Oldenbarnevelt en Grotius. Wellicht is hij de adressaat van deze brief.

9 De Haagse drukker Theodore (Dirck) Maire (Le Maire) (E.F. Kossmann, *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw*, p. 249-251).

1 Hs. Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1638, f. 37-38, copie. Beantw. d. no. 3534 (dl. IX).

et Gallicos Hamburgi[2] morantes ministros sit de tradenda ratihabitione articulorum Wisma-

2 In Hamburg onderhandelden Johan Adler Salvius en Claude de Mesmes, graaf van Avaux, over de ratificatie van het verdrag van Wismar. Dit verdrag, dat op 30 maart 1636 gesloten was, zou uiteindelijk in aangepaste vorm op 15 maart 1638 te Hamburg worden geratificeerd.

riensium. Expedivimus denuo illuc Smalzium[3] cum novis tum super eo, tum Anglicano negotio[4] ad Salvium mandatis pariterque ei iniunximus, si mutuo traderetur, ad te ut se quantocyus conferret, relatum ea quae scire vel eo nomine tua interest, vel mandata ad te perlatum in mutuo aut induciarum negotio.[5]

Ad tutam quidem et honestam pacem cum perveniri non possit nisi arma nostra quam possunt validissime firmentur, cogitationes omnes in arduam belli continuationem unice convertimus et ad submittenda exercitibus nostris primo vere auxilia, viribus hostium sustinendis paria. Ne vero moles nobis ab hoste praegravis accrescat, prioribus nostris mandatis[6] insistens pro tua dexteritate inibi urgebis, ne quid ab eorum parte desideretur quod ad destinendas distrahendasve hostium vires cum insigni mutuae communisque rei fructu et emolumento facere poterit.

Quid in caussa cum Gallica, tum Anglicana peractum Hamburgi fuerit, tecum inde communicaturus est dictus aulae nostrae cancellarius nosque subinde abs te expectabimus, quid praeterea rerum per Gallias agatur, unde consiliis actionibusque nostris lucis aliquid accedere possit.

Quibus te divinae tuitioni clementer commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[laudius] Fl[emingh],
A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Bovenaan de copie te Stockholm: Sacrae regiae Maiestatis literae ad dominum Hugonem Grotium. A. G[yldenclau].[7] Datum Stocholm anno 1638, Februarius 10.

3495A. 1638 maart 18. Van J. Freinsheim.[1]

O, si te parario alicuius ex illis magnis quorum maxime refert laudabilis et aliis invidenda curiositas vellet videre Tacitum, qualem nos animo et pene chartis

3 Peter Abel Schmalz (Smalze), secretaris van rijkskanselier Axel Oxenstierna, arriveerde in april 1638 te Parijs met nadere instructies voor ambassadeur Grotius. Vgl. no. 6979 (dl. XV) en no. 3417A.

4 Zweden zou wellicht toetreden tot de Frans-Engelse alliantie die in de afgelopen zomer in Parijs tot stand was gebracht.

5 Op aandrang van de paus wilde koning Lodewijk XIII besprekingen beleggen over een algemene wapenstilstand als inleiding op een Europees vredescongres dat te Keulen of elders zou moeten plaatsvinden.

6 Zie bijvoorbeeld nos. 3154 en 3227 (dl.VIII) en de bij deze brieven behorende bijlagen, uitgegeven in dit supplementdeel.

7 Anders Gyldenklou, secretaris van de Zweedse kanselarij.

1 Hs. Kopenhagen, KB, NKS 2330 4°, f. 15, copie. Een adressering ontbreekt; het is niet zeker dat deze brief aan Grotius gericht werd. De copiist had geen grote kennis van het Latijn, Een latere hand bracht verbeteringen aan, maar ging ook voorbij aan aperte fouten, die hieronder gedeeltelijk aangegeven staan. Johannes Caspar Freinsheim (Freinshemius) (1608-1660), filoloog en historicus, had zijn schoonvader Matthias Bernegger (1582-1640), hoogleraar in Straatsburg, geholpen bij de publicatie van een Tacitus-editie: *C. Cornelius Tacitus. Accurante M. Berneggero*, Straatsburg 1638. Op 12 juni 1638 verwijst Grotius in een brief aan Bernegger naar een eerdere brief van Freinsheim van [april] 1638 en vermeldt hij plannen voor een ‘nova ac maior editio’ die Bernegger en Freinsheim in voorbereiding hadden (no. 3627; zie ook nos. 3469 en 3609 (dl. IX)). Grotius beval de onderneming bij kanselier Oxenstierna aan; hertog Bernhard van Saksen-Weimar droeg via Friedrich Richard Mockhel ‘ein vortreffliches und recht fürstliches praesent von 100 spanischen Duplonen’ ter bevordering van de uitgave bij (nos. 3555 en 3831 (dl. IX); A. Reifferscheid, *Quellen*, p. 919).

concepimus. Adsunt enim omnia caementa, caesa materies, advecta saxa, marmora, quaedam etiam ornamenta partesque iam exsectae nobilissimi aedificii; superest, ut admoveatur manus

et architecti prudentia curaque componat atque exigat illud velut[2] Palatinum[3] templumque politicae prudentiae. Quale quidem, si quis huic authori praeter nos aedificare velit, ad comparanda,[4] quae modo innui, instrumenta opus habeat tot annorum, curarum, vigiliarum, librorum, chartarum, nummorum impensa, quot fere aetatem, rem denique nostram familiarem exhauserunt. Et nondum ea nominavi quae in ipsius operis constructione praecipue requiras: ingenium, eruditionem, accurationem, assiduitatem, diligentiam, quibus si cuivis cederemus, improbe faceremus[5] qui talia machinamur, atque id non una causa optamus, inter alias hac quoque, ut viros, qui nos benignitate sua impellunt publica[e] studiosorum hominum utilitati posthabere nostram et vero deputare quicquid ex nobis rebusve nostris per communis commodi causam absumitur,[6] commendare possimus iis qui laboribus nostris iuvari se sentient, ut sciant quibus potissimum ea gratia debeatur. Illos eum in modum adornatus Tacitus ad seram ut confidimus posteritatem egregia fama ferat, et ipse vicissim, si qua tamen miserorum etiam manibus voluptas superesse potest, laetetur hanc a discipulis suis sibi referri gratiam, Salutat tuam Dignationem amantissimus socer meus ex lectulo suo et qui ipse scribere non potest, petit rogatque, ut se quoque eodem in te animo, eadem gratitudine esse credas.

Faxit Deus, ut utriusque meliorem in statum regressa valetudo permittat, ipse tibi debitorum officiorum reverentiam exhibeat. Vale et [nobis][7] favere perge.

Argentorati, ex musaeo Berneggeriano, 1638, die 8 Martii.

Bovenaan de copie staat in een andere hand: Freinsheimius.

3516A. 1638 april 5. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

Naedat wij gisteren geleden acht daegen in de kercke van Nostre-Dame hadden gesien de solenniteit van een seer groot getal van vaendelen ende cornetten bij uwe furstelijcke Genade in twee bataillen becomen ende aldaer met groote statie ingebracht,[2] soo hebben wij daernae eerst door het geruchte ende daernae door het schrijven van uwe furstelijcke Genade[3] - waervan ick deselve seer dienstelijck bedancke - verstaen de seer verlangde ende hoochgewenschte tijdinge van het veroveren van Rijnfeld;[4] waerover wij allegader Godt almachtigh ende nae deselve

2 Hs. ‘velud’.
3 Palatium, ‘mons Palatinus’, de eerst bebouwde heuvel te Rome, waar later de paleizen der keizers gevestigd waren.
4 Hs. ‘comporanda’.
5 Hs. ‘facemmus’.
6 De betekenis van deze passage is onduidelijk.
7 Het hs. heeft hier een open plaats.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 26, eigenh. oorspr.
2 Na een eerste onbesliste krachtmeting op 28 februari 1638 had Bernhard van Saksen-Weimar de keizerlijken op 3 maart in de nabijheid van Rheinfelden een nederlaag toegebracht. Op 28 maart aanschouwde Grotius in de Notre-Dame te Parijs de buitgemaakte vaandels: ‘Les drappeaux quoyque pris par des Luthériens pendent à Nostre Dame’ (no. 3507 (dl. IX); vgl. *Gazette 1638*, no. 41, dd. 3 april 1638).
3 Ontbreekt.
4 Rheinfelden was op 23 maart met een capitulatie akkoord gegaan (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 285-287).

uwe furstelijcke Genades ijver ten beste van de gemeene saecke, courage ende wijs beleidt ten hoochste sijn geobligeert danck te seggen, wenschende vorder uwe furstelijcke Genade de continuatie van Godes segen tot herstelling van de saecken van Duitschlant.

't Geruchte van 't ontcomen van Savelli doet mij met alle dienstbaere genegentheit de

vrijheit nemen van uwe furstelijcke Genade te bidden dat op de bewaering van den generael Jan de Waert, als sijnde van sulcke importantie als uwe furstelijcke Genade best bekent is, met alle sorgvuldicheit mach werden gelet ende geen acces gegeven, waerdoor practijcquen tot sijne ontcoming souden connen werden aengelegt.[5] Hier sijn quade geruchten van Gartz, doch mijne laetste advysen brengen mede dat des vijants aenslagh op deselve stadt was gefailleert.[6]

In Sweden sijn de stenden gescheiden met seer goede resolutie ende preparaten tot een vigoureux oorlogh, ende het tractaet met Vrancrijck sijnde volcomentlijck besloten,[7] werdt nu gearbeit om Engelant mede sooveel doenlijck sal sijn vast te knoopen.[8]

Den churfurst Palsgraeff[9] hoopt lichting te doen tot sesduisent man. Heeft daertoe gebruickt sijn eigen gelt ende van de coninginne van Behmen ende van eenige vrunden. 't Gelt uit Engelant belooft is noch niet gecomen, waernae Vrancrijck wacht om 't exempel te volgen.

Den prins van Orangië heeft alrede d'artillerie gesonden om iet groots, soo het schijnt, bij de hant te nemen, 'twelck dan oock vanwegen Vrancrijck door een leger onder den hertogh de La Force[10] ende een ander onder den marescal de Chastillon[11] sal worden gesecondeert. Soo daerbij comen, gelijck men meent, eenige remuementen in Hongaren ende Sevenberge, ende van de Cosacken, die met den coninc van Polen in groote onlust sijn, soo sullen de successen dit jaer groot sijn aen onse zijde ende uwe furstelijcke Genade middel hebben om sijne victorie seer verre te brengen.

Desen brief sende ick door mijne oudste soon,[12] denwelcke een tijdt lang de studies hebbende gevolcht lust heeft gecregen tot de wapenen. Ende alsoo ick niet goed en heb gevonden dat hij deselve ergens anders soude oeffenen dan onder het commandement van uwe furstelijcke Genade als die de eere toecomt van sulcx beter te verstaen als eenige furst van onsen tijdt, soo heb ick hem gestelt onder het regiment van den overste Smidsbergen,[13] gedestineert onder meer anderen tot het secours van uwe furstelijcke Genade.

Ick bidde‹n› Godt almachtigh, doorluchtige, hoochgeboren furst, dat het sijne geliefte sij uwe furstelijcke Genade lang te bewaeren ende voorspoet te geven tot uitvoering van sijne heroïsche desseings,

uwer furstelijcke Genade seer willige dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 5 April nieuwes stijls 1638.

5 Federigo Savelli († 1649), hertog van Poggio Nativo, en Johan van Werth, waren op 3 maart door Bernhard van Saksen-Weimar krijgsgevangen gemaakt. Te Laufenburg in detentie gehouden, wist Savelli evenwel te ontvluchten.
6 Zie het postscriptum van deze brief.
7 Op 15 maart 1638 kwamen Zweden en Frankrijk te Hamburg ratificatie van een aangepaste versie van het verdrag van Wismar (30 maart 1636) overeen.
8 Zweden zou wellicht toetreden tot de Frans-Engelse alliantie die in de afgelopen zomer in Parijs tot stand was gebracht.
9 Karl Ludwig van de Palts, zoon van de ‘winterkoningin’ Elisabeth Stuart, bereidde een grote militaire actie in de Duitse landen voor (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 393).
10 Maarschalk Jacques-Nompar de Caumont, hertog van La Force.
11 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, maréchal de France.
12 Cornelis de Groot.
13 Ludwig von Schmidberg, officier in Franse krijgsdienst; vgl. nos. 3516, 3530 en 3544 (dl. IX).

Naedat ick dit had geschreven, alsoo mijne soon door eenige verhindering wat langer als ick meende is opgehouden geweest, crijgen wij tijding van het verlies van Gartz[14] ende dat aen den churfurst Palsgraeff noch geen gelt uit Engelant en was gecomen. Sijne churfurstelijcke Genade lichtinge werdt geseit te sullen sijn tot vierduisent te voet, tweeduisent te paerd.

14 Johan Gustavsson Banér zou Gartz (ten zuiden van Stettin) weldra weer terugwinnen (no. 3704 (dl. IX)).

De coninginne van Sweden heeft d'heer Wolff[15] gesonden aen mevrouw de landgravin om haer te courageren ende te raden het bestant nae den uitganck van April niet te prolongeren.

Adres: Hoochgeboren, doorluchtige furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, Cleef, Bergen, landgraeff van Thuringen, marcgraeff van Misne.

3542 en 3543. 1638 april 23. Van Christina van Zweden.[1]

... Nuntiatum nobis iam nuper fuit insigni de caesareanis sub duce Werthio et Savellio[2] victoria ducem Vinariensem potitum esse ...

15 Dr. Hermann Wolff moest voorkomen dat Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel, de wapenstilstand met de keizerlijken zou verlengen. De landgravin zou op 22 augustus 1639 te Dorsten een verbond met Zweden en Frankrijk sluiten (*Gazette 1638*, no. 40, dd. 3 april 1638; K.E. Demandt, *Geschichte des Landes Hessen*, Kassel 1980, p. 257-258).

1 Nos. 3542-3543 (dl. IX). Als bijlage een door de rijksregenten ondertekende brief van Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, dd. 22 april 1638: hs. Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1638, f. 112-113, copie.

2 Bernhard van Saksen-Weimar had de keizerlijken op 3 maart 1638 in de nabijheid van Rheinfelden een nederlaag toegebracht. Daarbij waren Federigo Savelli, hertog van Poggio Nativo, en de Beierse generaal Johan van Werth krijgsgevangen gemaakt.

Bijlage:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 22 april 1638

Nos Christina, etc., serenissimo atque potentissimo principi, fratri, consanguineo, foederato et amico nostro carissimo, domino Ludovico XIII, Franciae et Navarrae regi christianissimo, salutem et omnis prosperitatis incrementum.

Serenissime ac potentissime princeps, frater, consanguinee, foederate et amice carissime,

Relatum no[bi]s hisce diebus est illustrissimum ducem Vimariensem insigni de hoste victoria ad Rhijnfeldium potitum captis ducibus et officialibus, plerisque itidem signis et impedimentis atque exercitus hostilis partim caeso partim captivato [milite], paucis saltem militiae equestris elabentibus. Qui quidem nuntius tanto nobis gratior fuit quanto ex re tam feliciter gesta communi caussae magna commoda accedere et praeclaram stabiliendi mutui status occasionem renatam esse comperiamus. Etenim firmandis ad Rhenum rebus, unde robur status inprimis Serenitatis vestrae plurimum dependet, maius Dei beneficium impertiri concedive haud potuit. Quod cum Serenitatem vestram pro singulari sua prudentia expensuram minime dubitemus, quam in eandem ponimus, indubia fiducia firmiter nobis persuadet a Serenitate vestra de tam optato fulcimento et validandis dicti ducis copiis adversus hostem, dubio procul magnas vires propediem sumpturum, rebus prosperis provisum iri.

Campimareschalli nostri domini Gustavi Hornii liberationem e captivitate Serenitati vestrae, utpote propinquae magis, mediis istis quibus ea promoveri ex occasione

partae victoriae poterit, fraterne ac peramice commendamus.[3] Etsi enim de certa lythri[4] quantitate tractatum esse inter eundem et Bavariae ducem iam ante perceperimus, cum tamen aliter cadentibus nunc rebus facile a Bavaro mutari consilium et permutationi cum ducibus exercitus dari locus possit, si Serenitas vestra intuitu meritorum in communem caussam dicti campimareschalli pariter ac honoris nostri regnique eo in casu condignam rationem habuerit, certa sit Serenitas vestra nos id grato animo agnituras et vicissim quibusvis amicae necessitudinis officiis erga Serenitatem vestram demerituras esse.

Quae cum ordinario nostro apud Serenitatem vestram legato, nobili ac magnifico, nobis sincere fideli domino Hugoni Grotio iniunximus ad Serenitatem vestram ut deferret, fraterne Serenitatem vestram requirimus dictum legatum nostrum in iis non minus ac caeteris quae subinde propositurus est, benigne audire et postulatis nostris haut gravate annuere velit.

Quibus Serenitatem vestram divinae protectioni amice commendamus,

G[abriel] O[xenstierna] G[ustavi filius], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[laudius] F[lemingh],
A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Bovenaan de copie te Stockholm: Sacrae regiae Maiestatis literae ad regem Galliae. Datum Stocholm, anno 1638, Aprilis 12. A. G[yldenclau].[5]

3547A. 1638 april 27. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst,

Wij verblijden ons ten hoochste over de gestaedige progressen van uwe furstelijcke Genade, biddende Godt almachtigh dat hem gelieve verder ende verder sijnen segen daerover te verleenen.

Monsieur Smalzius is hier gecomen;[2] heeft mij gebracht de ratificatiën van het tractaet van Wismar met eenige nieuwe articulen daerbij gevoegt met gemeen consent tot explicatie; waervan het tweede expresselijck medebrengt dat den coninc met alle macht door Duitschlant sijne wapenen sal brengen in de erflanden van Oostenrijck.[3] Wij hebben oock last om aen te houden dat het getal van volck 'twelck den coninc soude senden in Duitschlant werde genoemt.[4]

3 De Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn (1592-1657) was tijdens de slag bij Nördlingen (6 september 1634) in Beierse krijgsgevangenschap geraakt. Nadat Johan van Werth in handen van Bernhard van Saksen-Weimar was gevallen, kwamen er besprekingen over een uitwisseling op gang. Na langdurig overleg zou de ruil in maart 1642 plaatsvinden (no. 5264 (dl. XII)).
4 Van het Griekse λύτρον, 'losgeld'. Zie ook no. 3608A.
5 Anders Gyldenklou, secretaris van de Zweedse kanselarij.
1 Hs. Gotha., Stadtarch., cod. A 392, f. 13, eigenh. oorspr.
2 Peter Abel Schmalz (Smalze), secretaris van rijskanselier Axel Oxenstierna, arriveerde in april 1638 te Parijs met nadere instructies voor ambassadeur Grotius.
3 Het verdrag van Wismar was inmiddels in aangepaste vorm door Zweden en Frankrijk geratificeerd. Art. 2 van het verdrag bepaalde: 'Le roi [de France] fera la guerre ès provinces hereditaires de la Maison d'Austriche par delà le Rhin ...' (Du Mont, *Corps Dipl.* VI, 1, p. 123 en 161-162).
4 Vgl. Grotius' instructies in 'Libellus memorialis', § 2 (bijlage 4 bij no. 3534 (dl. IX), p. 797).

Saterdagh laestleden heb ick audiëntie gehadt bij den coninc,[5] ende vermaenende onder anderen van het tractaet van Wismar ende het voorseide artyckel, heb uit crachte

5 Grotius schreef deze brief op dinsdag 27 april 1638; de audiëntie zal dus op zaterdag 24 april hebben plaatsgevonden, en niet op 9/19 april 1638, zoals in no. 3550 (dl. IX) vermeld staat.

vandien aengehouden dat uwe furstelijcke Genade met soodaenige macht mochte werden geassisteert dat daerdoor iet groots in Duitschlant mochte werden uitgerecht. Waerop sijne Majesteit seide dat monsieur Guebrian[6] alrede was aen 't marcheren ende dat hij van tijdt tot tijdt meerder trouppes derrewaert wilde senden. 't Welck ick gebeden heb dat doch met den allereerste mocht geschieden, alsoo den vijant alrede niet dan teveel tijds is gegeven om sijn volck van alle canten tegen uwe furstelijcke Genade te vergaderen ende de croon van Swede daeraen ten hoogste is gelegen dat uwe furstelijcke Genade crachtelijck moge continueren de cours van sijne victorie; welcke hoope niet onder de minste oorsaecke is geweest om de heeren regenten van Sweden te doen resolveren tot voltrecking van het Wismaersche tractaet. Wij en sullen niet naelaeten gestaedigh hierop aen te houden ende ick vooral sal de last die ick hebbe ontfangen, accompagneren met de particuliere affectie die ick hebbe tot den dienst, hooge eer ende reputatie van uwe furstelijcke Genade, aen dewelcke ick Godt bidde, doorluchtige, hoochgeboren furst, altijdt te willen verleenen sijnen vaderlijcken segen,

uwer furstelijcke Genade gantsch willige dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 17/27 April 1638.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, Bergen, etc.

3555. 1638 april 30. Aan A. Oxenstierna.[1]

... Nudiustertius ad me venit Chavigniacus ...[2]

6 Jean-Baptiste de Budes (1602-1643), graaf van Guébriant, maréchal de camp (*DBF* XVI, kol. 1419-1421).

1 No. 3555 (dl. IX). In de bijlage een brief of notitie van Léon le Bouthillier de Chavigny aan [Richelieu], dd. 29 april 1638: hs. Parijs, AE, Correspondance politique Suède 5, f. 221, eigenh. ondertek. Een adressering ontbreekt.

2 Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken.

Bijlage:

Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny, aan [Jean-Armand du Plessis, kardinaal Richelieu], 29 april 1638

Je vis hier monsieur Grossius, à qui je parlai conformement à ce que vostre Eminence m'avoit commandé sur le sujet de l'argent que pretend la couronne de Suede en cas de treve.[3] Il me dit que Smalz[4] et luy avoient eu ordre de demander la mesme assistance qu'elle tire du roy en temps de guerre pour des raisons qui seroient trop longues à deduire, mais aussi de se relascher en cas que sa Majesté ne s'y voulust pas porter, de sorte que je crois que cet article se pourra accommoder selon l'intention de vostre Eminence.

3 Er was sprake van een wapenstilstand ter voorbereiding van een algemeen vredescongres. Zie voor het verloop van de onderhandelingen van Grotius met Bouthillier de Chavigny no. 3566 (dl. IX) en *Lettres Richelieu* VI, p. 21-24 ('Aux propositions faites par M. Grossius'), 27-30 en 33-34.

4 Peter Abel Schmalz (Smalze), secretaris van rijkskanselier Oxenstierna.

Ledit sieur Grossius m'a dit nettement que son pouvoir estoit general et tres ample, non seulement pour ajuster avec les ministres du roy les difficultés qui se pourroient rencontrer sur la treve, mais mesme pour la conclure ici en cas qu'on la traittast avec ceux des rois d'Espagne et d'Hongrie.[5]

Ledit sieur Grossius m'a prié de sçavoir de vostre Eminence, si elle trouvoit à propos que luy et Smalz traitassent avec moy avant mon partement ou après le retour du roy, parce qu'il dit que nous ne sçaurions vuider les difficultés qu'en deux ou trois conferences. Je me faits seigner aujourd'huy. J'attendrai les commandemens de vostre Eminence, sinon je partirai Samedi.

Je parlerai aujourd'huy à monsieur de Bullion[6] de l'affaire des receveurs de Tours et Amiens.

J'envoie à vostre Eminence l'instruction pour Saint-Georges.[7] Je l'ay contresignée; si vostre Eminence ne juge pas à propos de la luy donner en cette forme, il n'en faudra que faire faire une copie.

Chavigny.

Bovenaan de memorie schreef Chavigny: A Paris, ce 29 Avril 1638.

In de marge staan enkele moeilijk leesbare aantekeningen in een onbekende hand: Suede. ... ce cah. p. 69 à 80. (Tre)fve. (Gro)ssius a pouvoir.

3608A. 1638 juni 1. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Doorluchtige, hoochgeboren furst,

Op Saterdagh laestleden heb ick audiëntie gehadt bij sijne Majesteit te Saint-Germain[2] ende aen deselve geremonstreert den seer grooten aenwas die alrede is ende apparent is noch meerder te werden van des vijands macht in de quartieren aen den Rijn. Oversulcx vertoont, hoe hoochnoodigh is dat uwe furstelijcke Genade, boven het secours dat den graef van Guebrian[3] heeft gebracht, verder werde gesterckt ende soo machtigh gemaect, dat deselve den vijant moge onder de oogen sien ende iet tewegebrengen dat overeencome met desselfs onverwinnelicke ende wijdberoemde couragie. Daerbij heb ick aen den coning overgelevert brieven van de coninginne van Swede, hetselve dat ick vertoonde op het hoochste recommanderende.[4] Waerop den coning geantwoord heeft gestaedige sorge te willen draegen, teneinde uwe furstelijcke Genade nae vereisch van den tijdt moge sijn gesterckt. Waervan ick uwe furstelijcke Genade wel heb willen adverteren ende meteene aenbieden hier vorder alles te doen 'twelck ick sal weten conform te sijn uwes furstelijcke Genades intentie.

5 Vgl. no. 3417A, bijlage 2, en Grotius' instructies in bijlage 3 en 4 bij no. 3534 (dl. IX).
6 Claude de Bullion, sieur de Bonelles, surintendant des finances.
7 Vermoedelijk wordt hier gedoeld op Julien de Lonlay, seigneur de Saint-Georges, gouverneur van Pont-de-l'Arche (*Tallemant des Réaux* I, p. 403 en 1062). Zie voor zijn instructie *Lettres Richelieu* VII, p. 187.
1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 30, eigenh. oorspr.
2 Zie voor deze audiëntie op zaterdag 29 mei 1638 no. 3618 (dl. IX).
3 Jean-Baptiste de Budes, graaf van Guébriant, maréchal de camp.
4 Christina's brief aan Lodewijk XIII, dd. 12/22 april 1638, als bijlage bij nos. 3542 en 3543 in dit supplementdeel uitgegeven.

De laetste brieven uit Hamburg van den 7/17 Maii[5] brengen mede dat den maerschalck Banier[6] drie regimenten te paerd, twaelff te voet uit Swede was verwachtende.

5 Grotius vergiste zich: hij citeerde hier uit een brief van zijn Hamburgse collega Johan Adler Salvius van 27 april/7 mei 1638 (no. 3568 (dl. IX)).
6 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.

Dat den lieutenant-general King[7] een regiment dragonners gecommandeert bij Spaignaerden hadde geslagen ende de capitainen gevangen gebracht tot Minden. Dat het volck van Gallas[8] sich meest onthielt in de landen van Mecklenburg, Lauwenburg, Bremen, Verde, Lunemburg, Brunswig ende Hildesheim, soo swack dat Gallas selve aen een furstelijck gesant geseit heeft soo d'heer Banier op hem aenquame dat hij geen slagh soude derven avontuiren. De coninginne van Sweden heeft geschreven aen de Lauwenburgsche fursten[9] geen vrede te begeeren dan die algemeen sij. Op gelijcke maniere heeft d'heer ambassadeur Salvius geantwoordt aen den coning van Denemarcken. De ratificatie vanwegen Vrancrijck over het Wismaersche ende Hamburgsche tractaet is nae Hamburg gesonden, alwaer op deselven tijdt oock comen sal de ratificatie uit Sweden.[10]

Ick heb ook last om soo den coning als uwe furstelijcke Genade te bidden bij alle gelegentheit te willen arbeiden tot de verlossing van d'heer mareschalck Gustaf Horn,[11] te meer alsoo den hertogh van Beieren van het beraemde accord sich teruggetreckt.[12] Ingevalle eenige handeling voorvalt van vrede ofte bestant sal ick volgens de ordre van de coninginne van Sweden, oock volgens mijne eigene plicht ende affectie, alles bijbrengen wat mij mogelick is tot den dienst ende reputatie van uwe furstelijcke Genade. Tot noch toe is daervan niet anders voorgevallen dan dat wij aen Vrancrijck onse bedenckingen over soodaenige handelingen hebben schriftelijck overgelevert ende aen den ambassadeur van Venetië[13] opening gedaen van onse meninge nopende de paspoorten, soo voor dieghenen die vanwegen Sweden tot Hamburg ofte Lubeck souden werden gesonden, alsoock voor de personen die uwe furstelijcke Genade ende andere bondgenooten van de coninginne van Sweden ter selver plaetsen sal gelieven te senden, oock voor de Sweedsche agenten die om met de Fransche ambassadeurs te corresponderen te Colen sullen werden gesonden; waerover den heer ambassadeur van Venetië apparentelijck soo aen sijne principalen als aen het keiserlijcke hoff sal schrijven ende ons sijn wedervaeren bekentmaecken.

Vorder bidde ick Godt, hoochgeboren, doorluchtige furst, uwer furstelijcke Genade genereux voornemen altijdt te willen segenen,

uwer furstelijcke Genades gantsch willige dienaer,
H. de Groot.

7 De Schot James King, generaal-majoor in het Zweedse leger.
8 Matthias, graaf Gallas, luitenant-generaal in het keizerlijke leger.
9 Franz Albrecht (1598-1642) van Saksen-Lauenburg en zijn broers (*NDB* V, p. 366-368; *Europäische Stammtafeln* I, Tafel 41).
10 Het verdrag van Wismar (30 maart 1636) was tijdens Frans-Zweedse onderhandelingen in Hamburg aangepast en uitgebreid; op 15 maart 1638 waren Zweden en Frankrijk ratificatie van de nieuwe versie van het verdrag overeengekomen. Op 17/27 april 1638 verklaarde de Zweedse Rijksraad zich akkoord met de Hamburgse ratificatie; vgl. *Svenska Riksrådets protokoll* VII (1637-1639), p. 193 en 229-230.
11 De Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn vertoefde sinds de slag bij Nördlingen (6 september 1634) in Beierse krijgsgevangenschap. Diplomatiek overleg moest nu leiden tot een uitwisseling met Johan van Werth, die op 3 maart 1638 in handen van Bernhard van Saksen-Weimar was gevallen.
12 Met Maximiliaan I van Beieren was een losgeld van 40000 rijksdaalders overeengekomen, maar het was de vraag of de keurvorst zich aan deze afspraak zou houden (nos. 3619 en 3625 (dl. IX)).
13 Ambassadeur Angelo Correr (1605-1678) (*DBI* XXIX, p. 480-485) vertegenwoordigde in Parijs de Venetiaanse Republiek, die op het aanstaande internationale vredescongres als bemiddelaar zou fungeren.

Tot Parijs, 1 Iunii nieuwes stijls 1638.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, etc.

3662. 1638 juli 8. Van A. Oxenstierna.[1]

... Dem herrn ambassadeur gebe ich hiemit freundtlich zuevernehmen wasgestalt hiessige chron dero residenten in der Schweitz, herrn Carll Marin, auff sein restirendes salarium zwey tauszendt r[eichs]th[a]l[e]r zueerlegen ordiniret ...

1 No. 3662 (dl. IX). Als bijlagen brieven van A. Oxenstierna aan M. Hoeufft en aan C. Marin, 8 juli 1638: hs. Stockholm, RA, Riksregistratur, Tyskt och Latinskt 1638, f. 181, copie. De Zweedse resident Carl Marin († 1651) had Grotius ingeschakeld bij zijn pogingen de superieuren in Stockholm tot een geregelde uitbetaling van zijn honorarium te brengen; vgl. no. 5533 (dl. XIII).

Bijlage 1:

Axel Oxenstierna aan Matthias Hoeufft,[2] 8 juli 1638

Ehrnvester, etc.,
Demnach hiesige crohn dero residenten zu Zürich in der Schweitz herrn Carll Marin auff sein noch restirendes salarium zwey tausent reichsth[ale]r zuerlegen ordiniret, alls wolle der herr ihme herrn Marin solche gelder nach gedachter Zürch per wechsell ehist vbermachen, vnd auf hiesige crohn rechnung stellen, auch mit den herrn ambassadeur Grotio, deme dissfallss zugeschrieben worden, hieraus weiter communiciren.
Empfehle, etc.,
Axell Oxenstierna.

Bovenaan de copie te Stockholm: An Matthias Heufften. Datum Stocholm, anno 1638, Iunius 28.

2 Bij vergissing adresseerde Oxenstierna zijn brief aan Matthias (Mathijs) Hoeufft (1606-1669), een neef van Johan Hoeufft, commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken te Parijs. Matthias behartigde de Zweedse geldzaken te Amsterdam (no. 3588 (dl. IX); Schutte, *Repertorium* I, p. 58; *Nederland's Adelsboek* (40) 1942, p. 523-537).

Bijlage 2:

Axel Oxenstierna aan Carl Marin, 8 juli 1638

Edler, vester, insonders geliebter herr resident,

Deine an mich diese zeit hero dirigirte wochentliche avisationes sein mihr jedessmahl woll geliefert, auch der hiesigen königl. regierung meinen herrn collegen gebührlich communiciret worden. Welche dann nebst mihr dess herrn hierunter gespürten fleiss vnd trew dancknehmig vnd gunstig erkennen,[3] vnd nicht zweifeln, der herr also darin jederzeit continuiren werde, demnach auch benebst ordiniret worden dass den herrn auff sein restirendes salarium zwey tausent r[eichs]th[ahl]er sollen von herrn Matthias Heufften in Parys erleget worden. So habe ich den herrn solches hiebey notificiren vnd zugleich copiam dess disfalls an gedachten herrn Heufft abgangenen befelch zuschicken wollen, damit er sich dessen auff allen bedürffenden fall zu bedienen haben möge.

Empfehle ihn im übrigem göttlichen schutz vnd verpleibe ihm, etc.,

Axell Oxenstierna.

Bovenaan de copie te Stockholm: An herrn Carll Marin. Datum Stocholm, anno 1638, Iunius 28.

3 De lezing van dit woord is onzeker.

3684A. 1638 juli 24. Aan Bernhard van Saksen-Weimar.[1]

Hoochgeboren, doorluchtige furst,

Mij is ten hoochsten lief de gedachtenisse die uwe furstelijcke Genade gelieft van mij te hebben ende de eere die deselve mij doet van mijne diensten aengenaem te houden. Ick en heb niet gelaeten gestaedigh soo bij den coninck als bij sijne Majesteits dienaers aen te houden met recommendatie van de saecken van uwe furstelijcke Genade, insonderheit opdat deselve in tijds mochte werden gesecondeert met sulcke macht die uwe furstelijcke Genade middel mochte geven om sijn courageuse desseings tegen den vijant wel uit te voeren. Mij is seer leedt dat het effect van de beloften die aen de afgesanten van uwe furstelijcke Genade[2] ende oock aen mij sijn gegeven, soolang sijn uitgestelt. In de audiëntie die ick over eenige dagen bij sijne Majesteit heb gehadt,[3] heb ick alsnoch de recommendatie vernieut ende hoeveel daeraen gelegen is, vertoont.

't Is mij lief dat den heer generael Erlach[4] vanhier vertreckt met contentement ende hoope van noch iet goeds dit jaer uit te rechten. Ick en can oock niet genoech prijsen uwes furstelijcke Genades genereuse sinceriteit, betuight door de communicatie van de brieven aen haer geschreven aengaende de vrede met den coninck ende sijne dienaers; waervan de heer Erlach mij mede de lecture heeft gegunt[5] ende oorsaeck gegeven om uwe furstelijcke Genade daerover dienstelijck te bedancken.

Aen de coninginne ende administrateurs van Swede sal oock ten hoochste aengenaem sijn den grooten ijver van uwe furstelijcke Genade tot de bevrijding van den heer veltmaerschalck Horn,[6] waerin ick uwe furstelijcke Genade bidde te willen continueren tot den vollen effecte toe, verseeckerende uwe furstelijcke Genade dat niet licht iet en soude sijn te bedencken waerdoor de coninginne ende croon van Swede hooger soude connen werden geobligeert.

Voorts bidde ick Godt, hoochgeboren, doorluchtige furst, uwes furstelijcke Genades genereuse desseings te willen segenen,

uwer furstelijcke Genades ootmoedige dienaer,
H. de Groot.

Tot Parijs, den 14/24 July 1638.

Adres: Doorluchtige, hoochgeboren furst Bernhard, hertogh van Saxen, Gulick, Cleef ende Bergen, etc.

1 Hs. Gotha, Stadtarch., cod. A 392, f. 15, eigenh. oorspr.
2 Friedrich Betz, Georg Müller en Wolf Dietrich Truchsess hadden de belangen van Bernhard van Saksen-Weimar aan het Franse hof verdedigd.
3 Op woensdag 14 juli 1638 had Grotius Lodewijk XIII bezocht; op de terugtocht raakte hij in een volksoploop en werd zijn koets beschoten (no. 3677 en bijlage no. 8 (dl. IX)).
4 Johann Ludwig von Erlach (1595-1650), generaal-majoor in het leger van Bernhard (*NDB* IV, p. 592; *Bernard de Saxe-Weimar*, p. 225-228 en 322-327).
5 Wellicht had Erlach Grotius ook inzage gegeven in de brief van Christina van Zweden aan Bernhard van Saksen-Weimar, dd. 9 januari 1638 (no. 3417A, bijlage 5).
6 Er werd onderhandeld over een uitwisseling van de Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn, sinds 1634 in Beierse krijgsgevangenschap, met de Beierse generaal Johan van Werth, die op 3 maart 1638 in handen van Bernhard van Saksen-Weimar was gevallen.

3797. 1633 oktober 11. Van Christina van Zweden.[1]

... Nos pro ea quae nobis cum sua Serenitate intercedit necessitudine hesterna die gaudium quod concepimus invitato et praesente ... residente [Rorteo][2] publico convivio et solemni tormentorum displosione prosecutae sumus ...[3]

1 No. 3797 (dl. IX). Als bijlage een door de rijksregenten ondertekende brief van Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, dd. 3 november 1638: hs. Stockholm, RA, Rjksregistratur, Tyskt och Latinskt 1638, f. 289, copie.
2 Claude de Salles, baron van Rorté, tussen 1637 en 1643 resident van Frankrijk te Stockholm.
3 Aanleiding tot dit vreugdebetoon was de geboorte van de dauphin, de latere Lodewijk XIV (5 september 1638).

Bijlage:

Christina van Zweden aan Lodewijk XIII, 3 november 1638

Nos Christina, etc., serenissimo atque potentissimo principi, fratri, consanguineo et foederato nostro charissimo, domino Ludovico XIII, eadem gratia Franciae ac Navarrae regi christianissimo, etc., salutem omnigenumque prosperitatis incrementum.

Serenissime atque potentissime princeps, frater, consanguinee et foederate charissime,

Magna nos laetitia perfudit tam fausti ominis nuntius qui iam ante mensem propemodum literas Serenitatis vestrae, die 2 Septembris nuper elapsi Sancti Germani datas, huc pertulit.[4] Quas cum ex mandato actutum offerret, simul ac hanc obtentam Galliae foelicitatem diserte exponeret Serenitatis vestrae consiliarius nec non ordinarius cubicularius et ad aulam nostram residens, illustris nobis sincere dilectus dominus baro Rortaeus, postulante id arctiore quae mutuo intercedit necessitud(ine) gaudium perceptum non modo hic ipsae contestatae sumus, sed et ordinario nostro apud Serenitatem vestram legato iniunximus nostro nomine gratulationis faustaeque apprecationis officium istuc coram Serenitatem vestram f(a)cere.[5] Caetera cum dictum Serenitatis vestrae residentem plenius relatu(rum) et sinceri adfectus nostri erga Serenitatem vestram eiusdemque regiam d(omum) sensum expositurum confidamus, Serenitatem vestram diutius haud detinebimus, quin eandem cum serenissima domo diu superstitem recteque valentem ex animo comprecamur,

M[atthias] S[oop], J[acobus] d[e] L[a] G[ardie], C[laudius] F[lemingh], A[xelius] O[xenstierna], G[abriel] O[xenstierna] B[engt filius].

Bovenaan de copie te Stockholm: Ad regem Galliae dominum Ludovicum. Datum Stocholm, anno 1638, October 24. A. G[yldenclau].[6]

4 Een speciale koerier (‘nuncius’), de sieur de La Vallée, bracht een brief van Lodewijk XIII met het blijde bericht van de geboorte naar Stockholm over. Hij arriveerde op 26 september/6 oktober aan het Zweedse hof na een reis van precies 30 dagen. La Vallée presenteerde zich samen met Rorté voor de rijksregenten om Lodewijks brief (vermoedelijk dd. 5 i.p.v. 2 september 1638) te overhandigen; vgl. nos. 3797, 3849 en bijlage 12 (dl. IX, p. 810-811).

5 Al lang vóór de ontvangst van Christina's brief van 11 oktober, tijdens een audiëntie op 1 oktober 1638, had ambassadeur Grotius het koningspaar met de geboorte van hun zoon gelukgewenst. Hij herhaalde zijn gelukwensen op 3 december 1638 (nos. 3785, 3797 en 3873 (dl. IX) en no. 3938 (dl. X)).

6 Anders Gyldenklou, secretaris van de Zweedse kanselarij.

3808A. 1638 oktober 16. Van S. Andreae.[1]

Illustris et excellentissime domine legate,

Dixit coram sacra regia Maiestate et dominis regentibus baro Rortaeus, in rebus christianissimi Galliarum regis apud sacram regiam Maiestatem agens,[2] de novo ac felici reginae partu,[3] de gaudio quod regem, reginam atque subditos c‹o›epit. Sacra regia Maiestas amicae sororis et foederatae partes rata est natalem recens nati delphini pari hilaritate et congratulatione celebrare; ultima Septembris st[ylo] vet[ere] praedictum Rortaeum splendido convivio excepit, in quo ad christianissimi regis, reginae partusque felicem memoriam et prosperam sanitatem tormenta bellica singulis vicibus 26 ad urbis usque tremorem explosa sunt.

De tractatu pacis post discessum Hamburgo Pragam illustrissimi ducis Lawemburgici,[4] ut salvos conductus in debita ac iusta forma pro regni Sueciae eiusque foederatorum legatis impetraret, et legati regis Daniae[5] abitum, nihil vel ‹vel› a nostra vel hostis parte decretum statutumve est. Brevi ut existimo domini regentes et deputati Lubecam commissarii hinc solvent, ituri Calmariam vel Jenocopiam, urbes in finibus regni sitas, quo promptius ad omnes commoditatis articulos excubent,[6] ut Germaniae cladibus ac calamitate sat nobilitatae alma pax et septentrionalibus his regnis securitas reddi poss(it), quam ingeminamus omnes proque ea potiunda sacrae regiae Maiestati eiusque foederatis felicitatem, victorias, triumphos pre(ca)mur.

Accessit ante tres septimanas vel ultr(a) ablegatus electoris Palatini,[7] qui apud sacram regiam Maiestatem re sua expedita nudiustertius abiit. Mitto quae fuere desideria eius, simul adiungens sacrae regiae Maiestatis super iis responsum.[8]

De caetero, quemadmodum Excellentiae vestrae nominis et egregiarum virtutum cultor existo, ita gratissimum mihi fiet dari mihi occasionem qua re ipsa testari queam quam sim

Excellentiae vestrae ad officia paratissimus servitor,
Samuel Andreae, propria manu.

Stocholmiae, 6 Octobris anno 1638.

1 Hs. vermeld in *Fine books and manuscripts, Auction: Wednesday, December 4, 1996*, Sotheby's, New-York, lot 97, eigenh. oorspr. De huidige vindplaats is onbekend; tekst naar een fotocopie van het origineel. Beantw. d. no. 3862 (dl. IX). Samuel Andreae (Andersson) verving Peter Abel Schmalz (Smalze), Axel Oxenstierna's secretaris, die in Frankrijk verbleef (no. 3616 (dl. IX)).
2 Claude de Salles, baron van Rorté, tussen 1637 en 1643 Frans resident te Stockholm.
3 De geboorte van de dauphin op 5 september 1638.
4 In een brief van Georg Müller uit Hamburg, dd. 15 oktober 1638 (no. 3803 (dl. IX)), wordt verwezen naar Franz Karl en Julius Heinrich, hertogen van Saksen-Lauenburg, die een reis naar het keizerlijke hof hadden ondernomen.
5 Ditlev Reventlov (1600-1664), geheimraad en 'Duits' kanselier van Christiaan IV van Denemarken (*DBL* XII, p. 171-172).
6 Vgl. Plautus, *Menaechmi* 140.
7 In het begin van augustus 1638 was (Johann) Friedrich Pawel von Rammingen in opdracht van keurvorst Karl Ludwig van de Palts naar Stockholm vertrokken. Op 12/22 september 1638, ruim twee weken nadat de gezant zijn geloofsbrieven had overhandigd, bracht een speciale commissie in de rijksraad rapport uit over het voorstel van de keurvorst een alliantie met Zweden aan te gaan. Zie voor deze missie nos. 3517 en 3717 (dl. IX), no. 3910 (dl. X) en no. 5090 (dl. XII); *Svenska Riksrådets protokoll* VII (1637-1639), p. 291, 297, 299 en 206-207.
8 De bijlagen ontbreken.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 25 Nov.

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Inscriptio erat: Excell[entissimo] d[omi]no Hugoni Grotio, l[egato] reginae S[ueciae] apud regem G[alliae], Paris.

3837A. 1638 november 9. Van H. Bignon.[1]

Le mesme [sc. H. Bignon] *en une autre lettre*[2] *à monsieur Grotius du 9 Novembre 1638 dit*

que les paroles de monsieur Grotius sont le suc et le consommé de science encore toute epurée et excellemment ordonnée.

3837B. 1638 november 9. Van J. Hoeufft.[1]

Monsieur,

Monsieur Lumage[2] m'a monstré les nouvelles que on luy a envoyé de Lion par ung courir de Piedmont. Ladite nouvelle semble estre ung extrait des lestres de monsieur Relinger[3] de Basle du 18/28 Octobre, portant que Gotz[4] auroit par troix fois attaqués les restranchements, et à la fin forcé ung retranchement et prins une redoubte. Mais que son Altesse[5] l'avoit repoussé avec perte de 1600 hommes tués sur la place, 400 de noyés et 600 prisonirs; que ce combat avoit continué jusques au 24e au soir, et que Goez, Lamboy[6] et ...[7] c'estoient retirés en confusion et depuis sommés Fribourg et Neustadt,[8] Nous aurons Dieu aidant par l'ordinaire la verité de ce qui en est, et si durant ses deux jours de combat rien n'est entrés dans Brisach. J'ay eue advis de Lion de monsieur de Relinger de Basle du 15/25 Octobre, confirmant la premiere ataque et comme Goez avoit esté repoussés avec grand

1 Gedrukt in *Marculfi monachi ... Formulae veteres editae ab ... Hieronymo Bignonio*, Parijs 1666, p. u iij^{r}. Zie ook *PG* I, kol. 49-50.
2 Het brieffragment van 9 november 1638 volgt op de brief van H. Bignon aan Grotius, dd. 6 juni 1632, eveneens in dit supplementdeel afgedrukt (no. 1766A).
1 Hs. Den Haag, ARA, Derde afd., familie-arch. Hoeufft van Velsen, inv. no. 31, copie of eigenh. oorspr. Een adressering ontbreekt. De gegevens uit dit bericht over de keizerlijke aanval op het kamp van Bernhard van Saksen-Weimar voor Breisach werden door Grotius verwerkt in zijn nieuwsbrieven van 13 november 1638 (nos. 3841-3845 (dl. IX)). Johan Hoeufft († 1651) was een in Parijs gevestigde bankier van Nederlandse afkomst. Hij trad op als commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken.
2 De Parijse bankier Jehan-André Lumague (1564-1637) of één van diens broers Marc-Antoine en Charles. Geassocieerd met de eveneens uit de Graubünden afkomstige familie Mascranny, dreven zij in Parijs en Lyon een zijdehandel en waren zij als bankiers actief (J.-L. Bourgeon, *Les Colbert avant Colbert. Destin d'une famille marchande*, p. 111-119).
3 Marx Konrad von Rehlingen (Rechlingen, Rehlinger) († 1644), raad van Gustaaf II Adolf en Christina, was kanselier van Bernhard van Saksen-Weimar en Zweeds resident te Straatsburg (nos. 3391 (dl.VIII) en 5757 (dl. XIII)).
4 Johann, graaf van Götz (Götzen) (1599-1644), generaal-majoor in dienst van de keizer.
5 Bernhard van Saksen-Weimar.
6 De keizerlijke legeraanvoerder Willem, baron van Lamboy (ca. 1600-1656) (*BNB* XI, kol. 193-198).
7 Het handschrift heeft hier een lacune.
8 Neustadt ligt ten oosten van Freiburg. In Grotius' brieven van 13 november 1638 (nos. 3841-3845 (dl. IX)) wordt gemeld dat Götz de plaatsen Freiburg en Neumburg (Neuenburg, ten zuiden van Breisach aan de Rijn) tot overgave had gemaand.

perte. Si j'apprend quelque chose digne, je ne manqueray à l'envoyer à vostre Excellence, demeurant, monsieur,

vostre tres humble serviteur,

J. Hoeufft, m.p.

Ce 9e Novembre 1638.

3939A. [1639 januari, februari]. Van J.F. Gronovius.[1]

Illustrissime domine,

Ex quo te inter eos vereri coepi quibus studiorum me rationes et q[uasi] iusta reddere oporteret, verecundiae qua adire te solebam caussa commutata est. Neque enim sic data opera cavi, ne crebro, ne ἀκαίρως te appellarem, ut ne inter appellandum spem de nobis tuam, gravem mihi adversariam constitutam, minuerem. Quod dum teneo vel tenere contendo, fieri potuit, ut in alteram interdum partem peccarem. Tu tamen id neque voce unquam neque silentio, quod animadverterim, confessus es. Hanc ego comitatem sic interpretor, ut iudicio malle te tuo quam commoditati satisfieri crediderim. Eoque facilius excusatum me fore confido tibi, quando inter tot doctissimos de literis sermones, tot egregia monumenta, quibus urbs praeclara dignitatis tuae spectatrix ad posteritatem proditis[2] otium tuum dispensat, ad huius tamen libelli[3] lectionem te invitatum venio. Qui si aliqua parte probabitur tibi, luculentum vigiliarum mearum pretium fuero nactus. Habeo plures eiusmodi, plurium materiem, sed nondum extrema manu adornatam. Hunc amici flagitatio, qui suis sumtibus describi typis eum fecit, haud invito elicuit mihi.[4]

Audivisti nuper ingentem academiae Leidensis luctum, damnum maius, in obitu P. Cunaei. Quantum summus ille vir et famae suae et studiis nocuit, dum foetus ingenii in eum diem premit, quo omnem eorum et mortalitatis curam abdicare cogeretur?[5] Nos cum nunquam in spe habituri sumus tantum, quantum ille rebus potuisset, hoc quod possumus, ubi occasio erit, velle et praestare non desinemus.

Vale, magnum literarum columen et decus.

Inveni locum testandae meae erga nomen tuum observantiae; καὶ αὐτὸ τοῦτο ὑπερευφραίνομαι quod talem ...[6]

Bovenaan de minuut staat: Hug. Grotio.

Bovenaan de copie te München: Hugoni Grotio.

1 Hs. Leiden, UB, Gron. 55, f. 37^{v}-38^{r}, minuut; hs. München, UB, 2° Codex, ms. 646, f. 26^{v}, eigenhandige copie. Zie *Inv. Gron.*, p. 484. Beantw. d. no. 4033 (dl. X). De datering van deze brief is mede gebaseerd op de volgorde der brieven in Gronovius' Leidse brievenboek.

2 De woorden ‘ad posteritatem proditis’ werden boven de regel toegevoegd.

3 *Johannis Frederici Gronovii Observationum libri III*, Leiden 1639. In caput VIII van liber I (p. 30-34) besprak Gronovius een passage uit Tertullianus' *Apologeticum*, ‘mercenarius in bestiis frustrandis noxius’, waaraan ook Bignon in een brief aan Grotius een uitvoerig commentaar had gewijd; zie no. 1558A. Grotius schreef op 25 maart 1639 een briefje waarin hij Gronovius met deze publicatie complimenteerde: no. 4033 (dl. X).

4 Wellicht doelde Gronovius op ‘Wilhelmus A.F.P.N.W.P. Vandermaerius’, aan wie het werk was opgedragen. Op 12 november 1629 liet zich te Leiden de twintigjarige Willem van der Meer uit Delft inschrijven voor de rechtenstudie (*Album studiosorum Acad. Lugd. Bat.* I, kol. 223). Vermoedelijk gaat het om een zoon van Abraham Pietersz. van der Meer, raadsheer in het Hof van Holland († 20 mei 1638). Vgl. no. 3382B, n. 31.

5 De Leidse hoogleraar Petrus Cunaeus overleed op 2 december 1638. Zijn *Orationes varii argumenti* verschenen posthuum (Leiden 1640), maar veel van zijn studies bleven in manuscript (M. Ahsmann, *Collegia en colleges*, Groningen 1990, p. 177-219, vooral p. 190-191).

6 Gronovius maakte zijn zin niet af. Het citaat is uit Lucianus, *Icaromenippus* 2: καὶ αὐτὸ τοῦτο ὑπερευφραίνομαι τὸ πέρα πίστεως εὐτυχεῖν.

3997. 1639 februari 28. Van N. van Reigersberch.[1]

... Van de victorie die den admirael van Hollant voor Dunkercke op de Spaense heeft bevochten,[2] sende ick uEd. de particulariteyten ...

1 No. 3997 (dl. X). In de bijlage een verslag van de zeeslag voor Duinkerken op 18 februari 1639: hs. Stockholm, RA, Gallica 10, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641, copie van een schrijven van Maerten Harpertz. Tromp, in de hand van Nicolaes van Reigersberch.

2 Op 18 februari 1639 had Maerten Harpertsz. Tromp vóór Duinkerken slag geleverd en zo een sterke vloot met bestemming Spanje de vaarweg versperd. Zie P.A. Leupe, 'Overwinning van den admiraal M.H. Tromp voor Duinkerken, 1639', in: *Kronijk HG* 6 (1850), p. 247-249, en M.G. de Boer, *Het proefjaar van Maarten Harpertsz. Tromp*, p. 92-95. Vgl. no. 3987, p. 119 n. 5 (dl. X).

Bijlage:

Verslag van de zeeslag voor Duinkerken op 18 februari 1639

Mijnheeren,

Op den 18 deser 's morgens een halff uyr naer sonnenopganck is des coninckx armade, sijnde X coninxschepen, 4 groote coningsfregats met acht groote fluyten, een pinas[3] vol infanterie, uyt het Scheur[4] in zee gecomen met intentie om ons te slaen, wij sijnde X scepen, 2 fregaten; sijn ontrent ten negen uyren met beyder vlooten onder malcanderen ende eenyge boort aen boort gecomen ende gevochten tot ontrent halff drie uyren na noen, wanneer sij de wijck ende vlucht hebben genomen ende seven van haer scepen tegen strant aengeseth ofte souden gesoncken hebben ende door het continueel clam[5] weder hebben vijff fluyten, haer lecken gestopt sijnde, 's nachts (van) strant gecregen ende in 't Scheurtgen gebracht, wtgesondert haren Vice-admirael, irreparabel geschoten sijnde; hebben sij aleer wij daer aenquamen zelffs den brant ingesteecken, sijnde een nieuw schip, 'twelck noyt in zee is geweest. Diergelijcke 2 nieuwe scepen sijn bij ons verovert, gemonteert yder met 16 treffelijcke metale ende 18 ijsere stucken ende gemant met 230 à 240 man matrosen ende soldaten onder malcanderen, met welcke twee prijsen, ende alsoo wij seer reddeloos sijn geschoten ende in mijn schip alleen ontrent de sestych soo dooden ende gequetsten sijn hebbende, sijn genootsaeckt naer 't patriam te gaen om gerepareert sijnde wederom de cust te comen besetten voor den ganschen somer. In dese viants armade was geschept[6] een regiment ende geëxerceerde Walen, sijnde in 20 compangiën 2000 man sterck, gedestineert naer Corunna,[7] etc.

Adres: Mijnheer/mijnheer de Groot, raet ende ambassadeur van de coninginne ende croone van Sweden bij den alderchristelijcksten conynck. 15 st.

3 Vgl. *WNT* XII, kol. 1880-1881.
4 Het 'Scheurtje', vaarwater tussen de kust van Duinkerken en de zandbanken.
5 Lees: 'calm'.
6 'geschept', ingescheept.
7 La Coruña in Spanje.

4045A. 1639 maart 31. Van J. Scudamore.[1]

Monsieur,

Le lendemain apres mon depart de Paris je souhaitay bien fort que j'y eusse demeuré au moins un jour davantage. Car le courier de cette sepmaine-là envoya apres moy des lettres d'Angleterre d'une personne que vous estimez beaucoup et qui asseurement vous estime grandement.[2] Par lesquelles elle me fit entendre qu'il y a un petit livre qu'on a mis en lumiere à Amsterdam, dont je pourrois cognoistre en partie le contenu par la page du titre qu'il m'envoya et que je vous envoye aussi avec les presentes.[3] Il ne creut pas que vous en fussiez l'autheur, bien que quelques-uns l'affirmassent. Il me donna ordre de vous en parler et adjousta que la these ne sçauroit estre bonne qu'en quelques cas, et qu'aux temps ou nous sommes on s'en pourroit servir pour mettre tout en desordre. Depuis mon retour en deça il m'a dit qu'il eust esté bien aise que l'autheur y eust marqué bien expressement les distinctions et les limitations de la these, afin que les malveillans n'eussent pas la commodité de se servir de ces expressions generales pour tromper ceux qui ne sçauroient distinguer et limiter comme il fault.

Vous me pardonnerez si j'ay pris trop de liberté, puisqu'il me semble que l'amitié doit garentir ceux qui informent leurs amis de ce que qui touche à leur honneur, mesmes aux choses qu'ils ont le plus à coeur, comme vous avez le bien et la paix de l'eglise.

Je vous confirme la promesse du livre que je priay monsieur Turner[4] de vous faire comme il prit congé de moy selon l'ordre que j'en avois receu.

Je supplie vostre Excellence d'asseurer madame l'ambassadrice de ma tres humble service et de la prier de me donner encores une autre sepmaine pour rendre responce à la lettre dont elle m'a honoré. Cependant je baise les mains tres humblement à tous deux et demeure de vostre Excellence,

[vostre] tres humble et tres affectioné serviteur.

Londres, ce 21me Mars st[yl]o Ang[lico] 1638.

Je n'ay pas manqué de dire au roy mon maistre comme vous desirez avec passion d'estre adverti, lorsque les occasions se presentent par lesquelles vous luy pouvez servir, ce qu'il a pris en tres bonne part. Aussi je luy ay dit que vous ne desiriez autre chose de luy sinon qu'il trouvast bon de vous permettre de vous transporter avec madame et vos biens pour passer le reste de vos jours en repos en Angleterre,

1 Hs. Londen, British Library, Add. ms. 11044, Scudamore papers, vol. IV, 1619-1671, f. 96-99, minuut, met in de bijlage een Engelse versie, eveneens van de hand van J. Scudamore. Beantw. d. no. 4074 (dl. IX). De 'ordinaris' Engelse ambassadeur, burggraaf John Scudamore (1601-1671), had in februari 1639 afscheid van het Franse hof genomen (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 496).

2 Wellicht doelt hij op William Laud, aartsbisschop van Canterbury. In voorgaande jaren was Scudamore opgetreden als tussenpersoon in het contact tussen Grotius en Laud.

3 *Dissertatio de coenae administratione ubi pastores non sunt. Item an semper communicandum per symbola*, Amsterdam 1638 (*BG* no. 1091).

4 Matthias Turner, afkomstig uit Londen, liet zich in 1619 te Oxford als student inschrijven. In 1631 werd hij rector van Dinedor, in de nabijheid van Holme Lacy (Herefordshire), de woonplaats van Scudamore (J. Foster, *Alumni Oxonienses. The members of the University of Oxford 1500-1714* IV (Oxford, Londen 1892), p. 1521). Vervolgens diende Turner ambassadeur Scudamore in Parijs als huispredikant. Na de terugkeer van Scudamore bleef hij als leraar van diens zoon James achter (nos. 3917 en 3940 (dl. X)).

lorsque vos emplois soubs la couronne de Suede vous donneroient cette liberté-là. Et le roy respondit que c'estoit une proposition fort raisonnable. Et monsieur l'archevesque de Canterburie, sçachant tout cela, m'a dit qu'il mesnagera le tout à vostre advantage selon que les choses arriveront. Le roy doit partir d'icy Mardy ou Mecredy prochain et se rendra à York en trois jours.

Adres: A monsieur/monsieur Grotius, ambassadeur de la reyne de Suede près du roy tres chrestien, à Paris.

In dorso schreef Scudamore: 21 Mars st[yl]o vet[ere] 1638. Copie de mes lettres à monsieur Grotius, ambassadeur de Suede.

Bijlage:

Sir,

The morrow after my departure from Paris I wishd much that I had stayed there at least a day longer. For the currier of that weeke sent after mee letters from England from a person that you esteeme much and that certainlie values you greatly. By which letters hee gave mee to understand that there is a little book printed at Amsterdam, wherof I mought know in part the contents by the title-page, which hee sent mee and which I send you also with these presents. Hee beleivd not that you were the authour, though some affirmd it. Order hee gave mee to speak with you of it and added that the thesis may bee right but in some cases and that in the times where wee are men might serve themselves of it to put all in disorder. Since my returne on this side [of] the sea, hee hath said to mee that hee should have beene glad that the authour had sett down very expresly in the said book the distinctions and the limitations of the thesis, to the end that malevolent persons might not have the advantage to serve themselves of these generall expressions to deceive those who know not how to distinguish and limitt as is fitt.

You will pardon mee if I have taken too much libertie, since mee thinks freindship ought to warrant those who informe their freinds of that which toucheth them in honor, especially in things which they lay neerest to their hearts, as you doe the good and peace of the church.

I confirme unto you the promise of the book which I wishd mister Turner to make you according to the order I had receivd for it.

I have not faild to acquaint the king my master, how much you desire to bee advertisd when occasions offer themselves wherin you may serve him, which hee receivd in very good part. Besides I told him that you would desire no other thing of him but that hee would bee pleasd to permitt you to transport yourself with madame your wife and your goods, that you may pass the rest of your dayes in repose in England, when your employments under the crowne of Sweden may give you that libertie. And the king answerd that it was a very faire proposition. And my lord archbishop of Canterburie, understanding all this said to mee that hee would husband this to your advantage as occasion shall bee.

Cependant etc.

London, March 21 st[yl]o Ang[lico] 1638.

The king is to goe hence Tuesday or Wednesday next and will bee at Yorke in 3 dayes.

In dorso schreef Scudamore: Copie of my lettres to monsieur Grotius, March 21, 1638 [stylo] vet[ere].

In dorso staat in een onbekende hand: Severall papers concerning ye embassy.

4053A. 1639 april 5. Van C. Barlaeus.[1]

Illustri et incomparabili viro domino Hugoni Grotio, regnorum Sueciae apud christianissimum regem legato, Caspar Barlaeus s[alutem] p[lurimam] d[icit].

1 Hs. Uppsala, UB, Erik Wallers autograf-samling 649F (Holland-Belgien), eigenh. oorspr. Beantw. d. no. 4066 (dl. X).

Illustrissime Groti,

Misi non ita pridem tibi Mediceam hospitem[2] sive brevem narrationem pompae istius triumphalis et spectaculorum, quibus reginam matrem superiore anno excepit s[enatus] p[opulus]q[ue] Amstelodamensis. Misi autem sine literis. Causa est, quia in aedibus domini Wickefortii[3] cum essem, prope erat, ut ad navem, quae Rhotomagum ibat, deportaretur cistula cum supellectile. Quare librum petii includi, cum alias terrestri itinere maiores sarcinulae aut fasciculi curari minus commode possint. Festinante nauta et extra domum meam ac musaeum positus literas libro addere per id tempus non potui. Eas per tabellarium submitto rogoque ut literarium istud munusculum oculis tuis et lectione indignum benigne accipias. Ludicra sunt et per ludum exhibita quae hic descripsimus. Tibi magis seria et gravia misisse debebam, sed ab his iam imparatus ea do quae iussu superiorum pro re nata exaravi.[4]

Tradita mihi est ante pauculos dies in formam epistolae complicata charta, quae laudes habet cuiusdam Nicolai Claudii Fabricii, Calasii et Petriscii domini. Inscriptio a manu tua est. Sed quid ista laudatione[5] a me petatur nescio, cum aperta epistola nihil mihi scribat, nihil loquatur, nihil habeat praeter encomium istius viri, etiam de fama mihi ignoti. Si quid tamen coniicere licet, puto eo consilio haec missa, ut poematio aliquo tanti herois manes prosequar. At possum hoc officium, vel te indice, vir maxime, recusare, cum nec defuncto, nec amicorum eius cuiquam debeam. Satis sit Romae ab oratoribus laudatum. Quaesita illa nimis et emendicata videbitur laudatio, quae ab homine extero et longe ab Aquis Sextiis in Batavis posito proficiscetur. Et habet patria haec nostra viros magnos, quibus laudandis cum feret occasio malim vacare. Nec otium iam suppetit ista scribendi, cum e morbo convalescens fatigare mentem attentiore meditatione non ausim.

Collega meus clarissimus dominus Vossius cum familia omni per Dei gratiam rectissime valet et Excellentiam tuam ut et uxorem liberosque plurimum salvere iubet. Vale, vir summe, et nominis tui cultorem serium candidumque redama.

Amstelod[ami], ipsis Non[is] April[is] 1639.

2 *Medicea hospes, sive Descriptio publicae gratulationis qua serenissimam augustissimamque reginam Mariam de Medicis excepit senatus populusque Amstelodamensis*, Amsterdam 1638. Het bezoek van koningin-moeder Maria de' Medici aan Amsterdam had in de eerste week van september 1638 plaatsgevonden.

3 Joachim de Wicquefort (1596-1670), koopman en bankier te Amsterdam, in de jaren 1638-1639 diplomatiek agent van hertog Bernhard van Saksen-Weimar (C.M. Schulten, 'Joachim de Wicquefort et Jean Tileman Stella. Fragment d'une correspondance (1639)', in: *Lias* 1 (1974), pp. 129-155; Schutte, *Repertorium* II, p. 235).

4 Het Athenaeum Illustre, waaraan Barlaeus evenals zijn vriend Gerardus Joannes Vossius doceerde, viel onder het gezag van het Amsterdamse stadsbestuur.

5 Nicolas-Claude Fabri (1580 - † 24 juni 1637), heer van Callas en Peiresc, raadsheer in het parlement van Aix-en-Provence. Met deze 'laudatio' herinnerde Grotius Barlaeus aan een eerder via Gerardus Joannes Vossius overgebracht verzoek een lofdicht op Peiresc te schrijven (no. 3169 (dl. VIII)). Vermoedelijk moet de 'laudatio' geïdentificeerd worden als (een gedeelte van) *Nicolai Claudii Fabricii Perescii senatoris Aquensis laudatio, habita in funebri concione academicorum Romanorum* van Jean-Jacques Bouchard (Buccardus), Venetië 1638, ook, met epicedia van anderen, uitgegeven in *Monumentum Romanum Nicolao Claudio Fabricio Perescio ... doctrinae virtutisque causa factum*, Rome 1638.

4134A. 1639 mei 28. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

Den coninck is vertrocken nae Chantilly, Compiègne ende voorts, soo ick meen, nae Amiens, laetende te Saint-Germain de coninginne ende mijnheer den dauphin,[2] wat sieckelijck sijnde door innerlijcke groote hitte ende daerom in de aeder gelaeten. 's Conincx intentie is de legers naebij te sijn ende met sijne presentie te doen aenwassen ende onderhouden in ordre. Hesdin is bij den heer de La Milleray belegert[3] van den 20, de approches begonnen van twee sijden, d'eene comende van Oudt Hesdin, d'andere van Montreuil den 22, 't geschut den 23 begost geplant te worden. 't Sal wat tijts aenhebben, sijnde de stadt gesterckt met 6 bastions ende ten deele met een moras, halve maenen, een gracht met waeter ende een contrescarpe. Den moras soeckt men te droogen door den arbeyt der boeren. 't Guarnisoen van de stadt is niet groot, negen cleyne compagniën ende 600 boeren, sijnde een deel van 't guarnisoen dat daerbinnen was gesonden te Sint Omer, alsoo de Françoysen het gerucht hadden laeten loopen van derrewaerts te gaen, maer men seyt dat in de stadt sijn 50 stucken geschuts, die vrije wat werckx connen geven. Mijnheer de Chastillon[4] is niet heel wel te passe te Compiègne, mijnheer de Fecquire[5] neemt eenige cleyne plaetsen tusschen Loreyne ende Lutzenborch in.

In Italiën gaen de saecken voor de wint voor den Spangiaert, die Cona[6] hebben genomen ende Trino belegert, waerdoor Casal rondtom sal sijn beset. Mijnheer den prins van Condé[7] is 't begin in peryckel geweest vanwegen eene seditie, blijft noch wat in die quartieren van Languedoc ende Guienne, omdat de Spangiaerts yets schijnen op die quartieren voor te hebben. Hertoch Bernhardt[8] is wel te Briesac, maer sijn volck blijft in 't graeffschap van Bourgogne, alwaer sij Sint Claude[9] met gewelt hebben ingenomen. 't Hertochdoom van Bourgoigne soude wel een aenstoo(t) connen lijden,[10] soo uyt Piedmont, als door de landen van de Switsers, weynich van de protestantschen de courage hebbende om de passage aen de vijanden te beletten, uytgenomen die van Berne, dewelcke selve om sulcx toe te laeten seer gesolliciteert werden bij Sarmiento,[11] die van Spangiën tot Frijburch is ende van de roomsgesinde cantons 3000 mannen is verwachtende. De Grisons werden alle

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 23, copie. Vgl. no. 4134 (dl. X). Vermoedelijk betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring op deze dag deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook de andere brieven van 28 mei 1639 (nos. 4131, 4133 en 4134 (dl. X)).
2 Anna van Oostenrijk en haar zoon Lodewijk.
3 Charles de La Porte, markies, later hertog van La Meilleraye, 'grand maître de l'artillerie'; om zijn aandeel in de inname van Hesdin (Heusden) zou hij tot maarschalk benoemd worden.
4 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, maréchal de France.
5 Manasse de Pas, markies van Feuquières, voorheen Frans ambassadeur in de Duitse landen, luitenant-generaal in het Franse leger.
6 Cona ('Conum' in no. 4133 (dl. X)), niet geïdentificeerde plaats in de omgeving van Casale, Piemonte. Of is Cúneo (Conisum), ten zuiden van Turijn, bedoeld? Vgl. *Gazette 1639*, nos. 59 en 64, dd. 14 en 28 mei 1639.
7 Henri II de Bourbon, prins van Condé, was sinds 6 maart 1638 belast met het commando over de Franse legers in Spanje (*DBF* IX, kol. 441-442).
8 Hertog Bernhard van Saksen-Weimar.
9 Saint-Claude, ten noordwesten van Genève, viel op 17 mei 1639 (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 428-432).
10 'aenstoot lijden', vijandige bejegening ondervinden (*WNT* I, kol. 373).
11 Don Antonio Sarmiento de Acuña (Rott, *Hist. représ. dipl.* V, p. 529-530 en 644). Grotius nam dit bericht over uit een brief van C. Marin, dd. 12 mei 1639 (no. 4105 (dl. X)).

daegen meer ende meer t'onvreede tegen Spangiën, siende dat haer gesanten[12] te Barcelona werden opgehouden, 'twelck oorsaeck heeft gegeven aen eenige

12 Jacob Schmid von Grüneck, Rudolf Andreas von Salis-Zizers en Andreas Sprecher. Op 21 mei 1639 keerden zij van hun missie terug in Chur.

om voor te slaen off men niet die twee Spaensche agenten die te Coire sijn,[13] behoorde vast te houden. Deselve Grisons weygeren oock haer volck te laeten gaen om de Spangiaerden in 't Milanois te dienen, totdat de restitutie van de Valtelyne aen haer ten volle sal sijn geschiet. De Spangiaerdt daerentegen houdt op de betaelinge die hij hadt aengenomen voor eenige guarnisoenen van de forten die de Grisons hebben aen den Rhijn. De keysersche oversten omtrent Constants delibereren seer op het beleyt van het oorloch voor dit jaer.

Wij hebben hier een nuncio van den paus, Schotto,[14] die hier sal resideren in plaetse van Bologneto, die men meent dat cardinael sal werden. Daer wert noch een nuncius hier verwacht, die nu te Avignon is.[15] Den hertoch van Valette is bij defaute gecondemneert het hooft affgeslaegen te worden, sijn goet geconfisqueert,[16] waervan den coninck schijnt gratie te willen doen aen den soon.[17]

Den Grooten Heer,[18] verbittert sijnde tegen de Persiaenen,[19] heeft nieuwe oorsaeck daertoe gecregen, soo 't waer is dat uyt die quartieren wert geschreven, dat door het beleyt van een Persiaen tot Bagdet denselven Grooten Heer peryckel heeft geloopen van opgeblaesen te worden door een mijne met buspoeder gemaeckt onder een misquee daer den Grooten Heer op een groot feestdach wierde verwacht, maer door den regen sijnde opgehouden is de mijne gesprongen, soo men schrijft, ende den beleyder heeft hemselven omgebracht om 't loon van sijn werck te ontloopen. 130 slaeven hebben door 't ombrengen van eenige die van haer comploot niet en waeren, haerselven meester gemaeckt van een Turcksche galley ende, 't gebiet van den Turck ontseylt hebbende, haerselven gestelt in vrijheyt.

Monsieur de Fecquire doet sijn best om de Maese te passeren. Savelly[20] gaet in Italië om aldaer een cloosterleven te leyden.

Bovenaan de copie staat: Paris, den 28 May 1639.

13 Francesco Casati en Antonio Biglia.
14 Ranuccio Scotti arriveerde op 25 mei 1639 in Parijs als extraordinarius nuntius. Hij verving Giorgio Bolognetti, bisschop van Ascoli (*DBI* XI, p. 323-326), die sinds 1634 als ordinarius nuntius was opgetreden.
15 Federico Sforza, vice-legaat van Avignon, moest koningin-moeder Anna van Oostenrijk de door de paus gewijde luiers voor de dauphin ter hand stellen. Vanuit Avignon kwam hij op 19 juni 1639 te Parijs aan (P. Blet, *Correspondance du nonce en France Ranuccio Scotti*, p. 109-110).
16 Hertog Bernard de Nogaret d'Epernon de La Valette (1592-1661) werd verantwoordelijk gesteld voor de mislukte belegering van Fontarabie (Fuenterrabía, in de omgeving van San Sebastían) in de zomer van 1638. Om zijn straf te ontlopen vluchtte hij naar Engeland.
17 Louis-Charles-Gaston de Nogaret de Foix, markies van La Valette, hertog van Candale († 1658).
18 Murád (Amurath IV), sultan der Ottomanen.
19 Sjah Safi (Sam Mirza) had Bagdad eind december 1638 aan de Turken moeten afstaan (*The Cambridge history of Iran* VI, p. 284-285).
20 Federigo Savelii († 1649), hertog van Poggio Nativo, was samen met Johan van Werth op 3 maart door Bernhard van Saksen-Weimar krijgsgevangen gemaakt. Te Laufenburg in detentie gehouden, wist Savelii evenwel te ontvluchten.

4145A. 1639 juni 4. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

De saecken gaen hier soo taemelijck wel. Hesdyn wert met 36 stucken beschoten, een uytvall is wel gerepousseert. Men hoopt die plaetse, die Vranckrijck om de groote naerderheyt veel nutter is als die den vijandt quaet can doen, Fransch sal sijn voor Saint-Jean.[2] Wij hooren hier dat mijnheer den prince van Orange weynich werckx daeraeff maeckt ende mijnheer den cardinael, hoorende 't voornemen van mijnheer den prince van Orange, seyt: voila, de b[e]aux violons. Monsieur de Fecquire,[3] de Maes sijnde gepasseert, schijnt Mommedy te willen belegeren. Mijnheer den mareschall de Chastillon[4] heeft het colyck ende een dobbelde anderdaechsche coortse, niet t'eenemael sonder peryckel sijnde te Compiègne; sijn leger gaet nae Guise. De Fransche vloote is in zee ende meent, soo veele gissen, haer te vougen bij de Hollanders om yet aen te grijpen bij de Vlaemsche custen off, soo dat niet en valt, Spangiën te beschaedigen. Aen mijnheer den hertoch van Wiemaren[5] wert het beloofte gelt nu eerst gegeven. Infanterie ontbreckt hem vooralsnoch om yet te doen in Duytslandt.

In Italiën gaen de saecken voor Vranckrijck quaelijck. Den hertoch van Longueville[6] blijft noch te Lion, sijn volck passeert allenskens de bergen, nae 't oude kerckhoff van de Françoysen, insonderheyt in de somer. Tryn is in handen van de Spangiaerden ende oversulcx aen de Françoysen alle wech affgesneden om Casal te ontsetten. Monsieur de Chavigny[7] heeft sijn best gedaen om soowel Thurijn als 5 ofte 6 andere steden die de weduwe van Savoyen[8] noch in handen heeft, te becomen in bewaeringe van Fransche guarnisoenen, alsoo die van Piedmont door de groote inclinatie die sij hebben aen de twee princen van Savoyen,[9] alle die plaetsen die in haere handen sijn, overgeven, maer de weduwe wel weetende wat haet sij alreede heeft behaelt door het volgen van de Fransche parthie, schroomt verder haer te engageren ende quaem gaeren tot de neutraliteyt, die père Menot[10] soolange geraeden heeft ende daerdoor in de indignatie gecomen sijnde van het hoff van Vranckrijck, door de weduwe, vanhier daertoe geperst sijnde, is uyt het hoff van Piedmont versonden, maer niet soo men hier wilde, nae Pignerol.[11] Men slaet

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 23, copie. Vgl. no. 4145 (dl. X). Vermoedelijk betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring op deze dag deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook de andere brieven van 4 juni 1639 (nos. 4142, 4144 en 4145 (dl. X)).
2 De feestdag van Johannes de Doper valt op 24 juni. Hesdin (Heusden) kwam eerst op 30 juni 1639 in Franse handen (no. 4198 (dl. X)).
3 Manasse de Pas, markies van Feuquières, voorheen Frans ambassadeur in de Duitse landen, luitenant-generaal in het Franse leger.
4 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, maréchal de France.
5 Hertog Bernhard van Saksen-Weimar.
6 Henri d'Orléans, hertog van Longueville (1595-1663), was met een leger onderweg naar Italië.
7 Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, van 1632 tot 1643 staatssecretaris van buitenlandse zaken.
8 Christine de France, hertogin van Savoye, zuster van Lodewijk XIII ('Madame'). Haar echtgenoot Vittorio Amadeo I van Savoye was op 7 oktober 1637 gestorven.
9 Kardinaal Maurizio en Tommaso Francesco van Savoye.
10 Pierre Monod S.J. (1586-1644) ('pater Menotus'). Grotius had in maart 1637 bezoek van Monod ontvangen, toen deze in opdracht van Christine de France in Parijs verbleef; zie no. 2989 (dl.VIII) en no. 6839 (dl. XV). Zijn conflict met de Franse regering moest de jezuïetenpater uiteindelijk met de vrijheid bekopen (Claretta, *Storia della Reggenza* I, p. 173-175 en p. 246-268).
11 Pinerolo (ten zuidwesten van Turijn).

hier voor die plaetsen, soo die in handen sijn van de weduwe, als die bij de Spaenschen ofte twee Savoyesche princen werden beseten, te stellen in bewaeringe van den paus totdat de vreede sal werden gemaeckt, maer ick meene die Spangiaerden, die alreede veele innehebben ende de rest haest meenen te becomen, daertoe niet licht en sullen verstaen.

De saecken van de lantgravinne[12] werden hier minder behartigt om de groote successen van den heer Banier.[13] De voorgenomen neutraliteyt meen ick niet dat sij licht sal becomen, elck parthie op haer voordeel lettende. Soo haere vorstelijcke Genade wedercompt in het oorloch, dat soude de saecken van monsieur d'Estampes seer verschonen[14] ende misschien hem wederbrengen in sijne ambassade, alsoo monsieur de La Barde,[15] weetende hier meer voordeels te doen, sich niet sonder groote moeyte bij mijnheer den cardinael heeft geëxcuseert ende sijne excuse is aengenomen. Vranckrijck thoont in alles dat sij wel op haer eygene saecken letten ende anderen tot haer voordeel connen gebruycken.

Den prins Casimir,[16] claegende over de gevanckenisse te Selon, is gebracht nae Cisseron,[17] daer hij nu seyt veel arger te sijn, ende gebruyckt prins Radzivil[18] ende anderen om gebracht te werden in de Bastille ofte in 't Bois de Vincenne, maer men vreest dat middel gesocht wert om onderwegen te esschapperen.

Soo daetelijck compt bij mij den collonel Bets[19] met brieven van sijne vorstelijcke Genade van Wiemaren om hier te bevorderen de wisselinge van Jan de Weerth ende Enckefort met den mareschall Horn, Tupadel ende Schavellitsky.[20] Godt geve gluck daertoe, 't en sal aen onse arbeyt niet gebrecken. Den prins van Condé[21] seggen eenige dat gaet nae Pompelone.[22] Den hertoch van Longueville wert bij eenige suspect, alsoff hij sijnen sweeger den prince Thomas te veel favoriseerde;[23] is noch ontrent Lion ende niet meer als één regiment die bergen gepasseert. De Françoysen senden eenige scheepen, oock volck te lande nae Nissa, offet

12 Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel.
13 De Zweedse veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér.
14 Jean d'E(s)tampes de Valençay (1595-1671) had van november 1637 tot februari 1639 als ordinaris ambassadeur van Frankrijk in de Republiek vertoefd (Schutte, *Repertorium* II, p. 8; *DBF* XIII, kol. 174). Tijdens onderhandelingen in Wesel (voorjaar 1639) 'over de Hessische saecken' had hij naar het oordeel van Richelieu Frankrijks belangen niet behoorlijk voorgestaan (nos. 3985 en 4002 (dl. X)).
15 Jean de La Barde (Labardaeus) (ca. 1603-1692), diplomaat en historicus, verwant en zaakgelastigde van Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny (nos. 4091 en 4118 (dl. X)).
16 Jan II Kazimierz (Johan Casimir) (1609-1672), broer van de Poolse koning Wladislas IV en in 1648 zijn opvolger, werd door de Franse autoriteiten gevangen gehouden, omdat hij zich in opdracht van Spanje schuldig zou hebben gemaakt aan bespionering van de Franse kust ter hoogte van Marseille; vgl. no. 3619 (dl. IX).
17 Salon-de-Provence en Sisteron (ten zuiden van Gap).
18 Boguslaus Radziwill (1620-1669), zoon van Janus Radziwill, castellanus van Wilna (Vilnjoes) (A. Jobert, *De Luther à Mohila*, p. 415; no. 4144 (dl. X)).
19 Friedrich Betz, officier en gezant, zaakgelastigde van Bernhard van Saksen-Weimar.
20 Johan van Werth en zijn officier Adriaen von En(c)kefort († 1663) (*ADB* VI, p. 148-150) waren op 3 maart 1638 door Bernhard van Saksen-Weimar krijgsgevangen gemaakt. Diplomatiek overleg moest leiden tot hun uitwisseling tegen de Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn, die sinds de slag bij Nördlingen (6 september 1634) in Beierse gevangenschap verkeerde, alsook tegen Georg Christoph von Taupadel (Taubadel) en Bernhard Schaffalitzky, officieren uit het leger van hertog Bernhard. Schaffalitzky was op 2 of 3 oktober 1638 in vijandelijke handen gevallen (no. 3817 (dl. IX)), Taupadel had op 9-10 augustus 1638 zijn vrijheid verloren in de slag bij Wittenweier, ten noorden van Freiburg aan de Rijn (no. 3749 (dl. IX)).
21 Henri II de Bourbon, prins van Condé.
22 Pamplona.
23 Francesco Tommaso van Savoye (1596-1656), prins van Carignano (*supra*, n. 9), was in 1625 gehuwd met Marie de Bourbon-Soissons (1606-1692), dochter van Charles de Bourbon (1566-1612), graaf van Soissons. Henri d'Orléans, hertog van Longueville (*supra*, n. 6), huwde in 1617 in de eerste echt een zuster van Marie de Bourbon-Soissons, Louise (1603 -† 9 september 1637) (*Europäische Stammtafeln, Neue Folge* III, Tafel 90).

geattacqueert wierde te defenderen. Melo[24] maeckt in Italiën ende bij Constans een leger om tegens de Elsas te gaen. 's Coninckx vloot is bij Belle-Isle. 't

24 Francisco de Melo (1597-1651), graaf van Assumar (*Diccionario de Historia de España* II, p. 996-997).

Leger van Isemburch[25] is gecomen bij Aire ende heeft Ardres[26] versterckt van guarnisoen. Veele vremden vertrecken van Lion nae Avignon ende Geneve om de nieuwe exactie.

Bovenaan de copie staat: Parijs, den 4 Juny 1639.

4164. 1639 juni 13. Van N. van Reigersberch.[1]

... Desen brieff was niet geëyndycht, off de insinuatie ... is mij door notaris ende getuygen gedaen ...

25 Ernst von Isenburg (1584-1664), bevelhebber in het Spaanse leger der Zuidelijke Nederlanden (*Europäische Stammtafeln, Neue Folge* XVII, Tafel 73).

26 Aire-sur-la-Lys en Ardres (ten zuidoosten van Calais).

1 No. 4164 (dl. X). In de bijlage notariële akten, dd. 13 en 14 juni 1639, over een ruzie tussen Nicolaes van Reigersberch en Petter Spiring Silvercrona: hs. Stockholm, RA, Handel och Sjöfart, vol. 10: Utrikeshandel II, Holland 10, copie. Zie voor de door Spiring ingeschakelde Haagse notaris Pieter van Suytwijck: W. Heersink et al., *Register notariorum. De notarissen van het Hof van Holland*, p. 550.

Bijlage:

Akten, opgesteld door notaris P. van Suytwijck, dd. 13 en 14 juni 1639, over een conflict tussen Petter Spiring Silvercrona en Nicolaes van Reigersberch[2]

Den eersten, notaris hiertoe versocht, sall hem neffens twee getuygen vuyt den naem ende vanwegen mij ondergeschreven, Pieter Spierincx Silvercroon, erffgeseten op Norsholm, der coninckl̄ijcke Majesteyt ende croone van Sweden raet van de finantiën ende resident bij de hooch mogende heeren Staten-Generael der Vereenichde Nederlanden, vervougen ten huyse ende aen den persoon van den edele heere Mr. Nicolaes van Reygersbergen, raet in den Hoogen Raden in Hollandt, alsoo op voorleden Donderdach veerthien dagen, wesende den XXVI^{en} der voorleden maent Mey, ten mijnen huyse bij mij is ghecomen den voorschreven raetsheer, tegens mij insinuant seggende door seecker persoon verstaen te hebben dat ick over eenige weynige weecken ter maeltijt soude hebben gehadt Jr. Amelis van Bouckhorst, bailliu ende dijckgraeff van Rijnlandt,[3] mitsgaders Jr. Maximiliaen van Hartain,[4] ende eenige discoursen van materie van staet soowel van den staet deser landen als van Vranckrijck roerende waren voorgelopen, in welcke discoursen ick resident seeckeren bryeff aen mij geschreven door een man van grote qualiteyt van ofte vuyt Vranckrijck[5] vuyt mijn insinuant sack soude hebben getrocken ende deselve missive den voornoemde heer dijckgraeff ende Jr. Maximiliaen van Hartain soude hebben ghe-

2 De Zweedse resident in Den Haag, Petter Spiring Silvercrona, wilde Reigersberch desnoods met een proces dwingen de naam van een informant vrij te geven. Deze had rondverteld hoe Spiring zijn collega-diplomaat te Parijs, Hugo Grotius, in diskrediet bracht door tijdens een etentje bij hem thuis aan derden inzage te verschaffen in Grotius' anti-Franse berichtgeving. Voor de details aangaande dit hoog oplopende geschil zij verwezen naar de correspondentie van Reigersberch met Grotius uit deze periode, vooral no. 4129 (dl. X).

3 Amelis van den Bouc(k)horst, heer van Wimmenum († 1669). Hij was een zoon van Nicolaes van den Bouc(k)horst, heer van Noordwijk en Wimmenum, lid van de Hollandse Ridderschap en van 1621 tot 1641 gedeputeerde ter Staten-Generaal.

4 Maximiliaan de Hartaing (Hertaing), zoon van de Henegouwse legerofficier Daniël de Hartaing, heer van Marquette († 1625 of 1631), diende vermoedelijk als ritmeester in het Staatse leger.

5 Bedoeld is Hugo Grotius.

toont omme daermede vast te stellen de discoursen bij mij insinuant gevoert, waerop ick ten voorschreven dage aen de voornoemde heer geïnsinueerde hebbe versocht te mogen weten wat persoon deselve was, heeft hij gheïnsinueerde 'tselve gheëxcuseert ende aengenomen denselven persoon te vragen off hij begeerde genoempt te sijn, 'twelck nochtans tot noch toe niet en is gheschiet,[6] nyettegenstaende ick insinuant den voornoemde heere geinsinueerde daertoe op voorleden Vrijdach alsmede op gisteren noch ernstelick hebbe aengemaent, oversulcx versoucke ick insinuant dat den voornoemde heer geïnsinueerde den voorschreven persoon alsnoch gelieve te noemen, ofte bij refuys ende weygeringe vandien, soo houde ick den voornoemde heer geïnsinueerde voor denselven persoon die sulcx geseyt heeft, relaterende ut wedervaren, ende leveren[de] mij schriftelijcke acte, desen bij mij ondert[eeckent].

In 's Gravenhage, den XIII^{en} Juny anno 1639. Ende was ondert[eeckent]: Pieter Spierincx Silvercroon, erffgeseten op Norsholm.

Ten voorschreven dage hebbe ick, Pieter van Suytwijck, openbaer ende bij den Hove van Hollant gheadmitteert notaris in 's Gravenhage residerende, mij beneffens den ondergeschreven ghetuygen gevonden ten huyse ende aen den persoon van de edele heer ende Mr. Nicolaes van Reygersbergen, raet in den Hogen Rade, ende de bovenstaende acte van insinuatie aen sijn Ed. in conformite vandien gedaen, waerop sijne Ed. seyde: Laet mijnheer Spierincx 'tselve doen stellen in conformite als het is geschiet, dan sal ick 't antwoorden. Aldus gedaen in 's Gravenhage met kennisse ende in presentie van Jan Jansz. van der Till ende Herman Woutersz., als getuygen beneffens mij notaris hiertoe versocht,

ten oirconden P. van Suytwijck m.p. notaris publ. 1639.

Naerdat ick notaris 'tghene voorschreven is den gemelten heer resident hadde gerelateert, soo ben ick notaris voornoemd beneffens de voorschreven getuygen ten selven dage weder(om) gegaen bij den voornoemden heer raetsheer ende sijn E. geseyt dat het bij den heer resident is gestelt sooals het is ende dat den heer raetsheer soude antwoorden dat hem goetdunckt, waerop den voornoemden heer geïnsinueerde mij ter antwoort gaff ontrent dien tijt gecomen te sijn ten huyse van den heere Spierincx sonder nochtans den precysen dach onthouden te hebben omme sijn Gestrengicheyt vuyt vruntschap aen te dienen, hoe dat ick[7] van een goet vrunt in confidentie was bericht dat deselve vrient hadde verstaen datter soude werden geseght dat eenige propoosten van het beleyt van oorlogen aen de tafel van de heer Spierincx vallende ende bij eenige daer aengeseten wiert ghediscoureert van de groote disseynen die den coninck van Vranckrijck voorhadde, den ghemelten heer Spierincx naer debath ende contradebath daerop soude hebben geseyt dat hij andere advysen daervan hadde; dat hem soo was geschreven van den ambassadeur de Groot dat dit lopende jaer van de croone van Vranckrijck niet groots was te verwachten, maer dat sij alleen sochten andere gaende te maecken ende haer van den last der oorlogen te ontlasten ende haer pack te schuiven op de schouderen van hare ghealieerde, treckende omme 'tselve t'astrueren, soo die persoon seyde te hebben verstaen, vuyt sijn sack den bryeff van de gemelte heer ambassadeur ende deselve aen de tafel in presentie van verscheyden daer aengeseten, onder anderen mede den heere dijckgraeff van Rijnlandt ende den heer van Hartain, soo ick alsdoen meende, doch gelijck sedert hebbe verstaen van

6 Zelfs tegenover zijn zwager Grotius aarzelde Reigersberch de identiteit van zijn zegsman te onthullen; vgl. no. 4166 (dl.X).

7 Nl. Nicolaes van Reigersberch.

den heer van Risoir,[8] soude hebben voorgelesen, op welcke advertentie bij mij aen den heer Spierincx gedaen, alsoo sijne Gestrengicheyt seyde dat den advocaet Graswinckel[9] twee ofte drie dagen alsdoen geleden hem hadde gerelateert dat hem naergegeven wiert sulcx in vougen bij mij verhaelt te sijn ghepasseert, soo is seer vremt dat den heer insi-

8 Jhr. Lamorael van der Noot, heer van Risoir, ritmeester in Staatse dienst (*Het Staatsche leger* IV, p. 192).
9 Dirck Graswinckel.

nuant anderen autheur van die geruchten souckt als die den voorschreven advocaet Graswinckel sal weten ende die den heer Spierincx seyt dat denselven Graswinckel bereyt is te noemen, connende oock den heer insinuant met reden hem addresseren aen een persoon die in dienst ende pensioen is van de croone van Sweden,[10] ende niet aen degheene die vuyt vruntschap den heer Spierinck communicatie heeft gedaen van hetgeene hem in confidentie was vertrout, omdat hij oordeelde den heer insinuant neffens sijn gealieerde daeraen te sijn gelegen sonder dat van mij affgevordert can werden den autheur die mij sulcx in 't secrete heeft gewaerschout, off dat bij refuys van deselve te noemen ofte openbaren ick selffs met eenich fondament daervoor can werden gehouden als selffs off de mijne in die saecke sijnde gheïntresseert ende om geen andere reden den heer insinuant sijne E. begeerte, die ick in alle mogelijcke ende mij geoorloffde dingen gaerne soude voldoen ende in dit poinct genootsaeckt ben te excuseren, als omdat ick hetselve niet en vermach te doen sonder te verbreecken de banden van vrientschap ende confidentye ende te buyten te gaen het devoir van een eerlick man, die sonder dispensatie sijn gegeven woort niet en mach contraveniëren, dewelcke ick niettegenstaende alle mogelijcke devoiren iterativelick gedaen tot noch toe niet hebbe connen vercrijgen, nyet twijffelende ofte alle hetselffde bij den heer insinuant met alle billicheyt ende rechtmaticheyt sijnde overwogen, sal daermede nemen soodanich contentement als vrunden onderlingen in gelijcke subject souden connen geven ende versochte copie, die ick hebbe gelevert. Aldus gedaen in 's Gravenhage ter presentie van Jan Jansz. van der Till ende Herman Woutersz. als getuygen hiertoe versocht,

ten oirconden P. van Suytwijck m.p. notaris publ. 1639.

Op den XIIII[en] der voorschreven maent Juny hebbe ick notaris voornoemd mij wederom neffens deselve getuygen vervoucht aen de voornoemde heer raetsheer ende sijn E. door last van den welgemelten heer resident aengeseyt dat hij heer insinuant denselven heer gheïnsinueerde was houdende voor die persoon die 'tghene voorschreven is soude hebben geseyt, soolange ende ter tijden ende wijlen toe hij heer gheïnsinueerde denselven persoon soude hebben genoempt, waerop den voornoemde heer raetsheer antwoorde den heer resident en can niet weten wat ick tevoorens hebbe gheantwoort, dewijle zijne Ed. van huys is. Aldus gedaen in 's Gravenhage in presentie van Jan Jansz. van der Till ende Herman Woutersz. als getuygen neffens mij notaris hiertoe versocht,

ten oirconden P. van Suytwijck m.p. notaris publ. 1639.

4225. 1639 juli 27. Van Cl. Sarrau.[1]

Vir illustrissime,

10 Graswinckel was op 10/20 augustus 1637 door de Zweedse regering in de adelstand verheven. Sinds het begin van 1638 bekleedde hij ook het ‘advocaetschap van Sweden’ in Den Haag, tegen een jaarlijks honorarium van fl. 800. Zie no. 3292 (dl.VIII), no. 3457 (dl. IX) en bijlage 2 bij no. 4150 (dl. X, p. 854).

1 Hs. Parijs, Bibl. de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français, coll. F. de Schickler, no. 759: 2, f. 150, eigenh. oorspr. Zie no. 4225 (dl. X), met een tekst op basis van *Claudii Sarravii senatoris Parisiensis epistolae*, ed. P. Burmannus, Utrecht 1697. Beantw. d. no. 4226 (dl. X). Claude Sarrau (ca. 1600-1651) was raadsheer in de parlementen van Rouaan (1627-1636) en Parijs (sinds 1636) (Bots-Leroy, *Corresp. Rivet-Sarrau* I, p.VII-VIII).

Magni illius Pauli Veneti[2] aliquot epistolas nactus rem non ingratam facturum me existimavi, si eas tibi legendas offerrem. Scriptae sunt ad nostrum Philippum Mornaeum,

2 Fra Paolo Sarpi (1552-1623), Venetiaans staatstheoloog en geschiedschrijver.

utriusque, ut nosti, Palladis studiosissimum.[3] His autoribus videbis primum foedus ictum inter Batavos tuos et Adriatici pelagi regnatores.[4] Sed quanto zelo reparationis divinae domus uterque flagrabat? Numquid admota manu Dominum invocabant? Perficiat aliquando opus suum ὁ πατὴρ τῶν ἐλεῶν. Ναὶ, ἔρχου, Κύριε Ἰησοῦ.[5]

Interpellat iterum Peyraredus[6] Statiumque, sed nunc totum, ad partes vocat.
Vale, vir illustrissime mihique plurimis nominibus colendissime,
totus prout esse debeo tuus,
Claudius Sarrau.

Lutetiae Parisiorum, XXVII Iulii 1639.

Postrema verba epistolae tertiae plane non intelligo. Tu, Oedipus meus,[7] si placet, verum sensum erues et illum me docebis.[8]

Onderaan de brief staat in een onbekende hand: Inscriptio erat: A monsieur/monsieur D. ambass. de Swede, Hugo de Groot, Paris.

4232A. 1639 juli 30. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

Mijnheer den prins van Condè heeft Salze met gewelt, naedat 4 mijnen opening in de muir hadden gemaeckt, ingenomen den 19 July,[2] In 't innemen van de stadt sijn

3 Philippe du Plessis-Mornay (1549-1623), Frans hugenotenleider, onderscheidde zich niet alleen als militair, maar ook als auteur van (theologische) werken, bijvoorbeeld de *Traité de la vérité de la religion chrétienne*, Antwerpen 1581 en latere edities. Pallas Athene is de godin van het wijze krijgsbeleid en tevens beschermster van kunsten en wetenschappen.

4 Du Plessis-Mornay en Sarpi bevorderden de buitengewone ambassade van Cornelis Adriaensz. van der Mijle (Myle) naar Venetië (najaar 1609). Zie J.J. Poelhekke. 'De Heilige Stoel en de Venetiaanse ambassade van Cornelis van der Myle', in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 10 (1956), p. 180-213.

5 *Apocalyps* 22:20.

6 Jean de Peyrarède († ca. 1660), Frans filoloog en dichter. Sarrau had diens aantekeningen bij de *Silvae* van Statius aan Grotius voorgelegd (nos. 4167 en 4175 (dl. X)).

7 Oedipus loste het raadsel van de sfinx op en werd koning van Thebe.

8 Vgl. no. 4226 (dl. X). Sarrau's copie van de brief van Sarpi aan du Plessis-Mornay, dd. 26 mei 1609, bevatte een onbegrijpelijke slotzin: 'Si rex Franciae mutaturus legatum suum destinasset aliquem affectu ad religionem reformatam propensum, nil melius; nam professione non facesset rex.' Fra Paolo Sarpi, *Lettere ai protestanti*, ed. M.D. Busnelli, II (Bari 1931), p. 206, geeft op grond van een copie in Wenen (Nationalbibliothek, Ms. no. 6189 van de Collectie Marco Foscarini): 'nam professioni non faveret rex'. Grotius gaf als oplossing: 'nam professione non faceret rex'. Zie H.-J. van Dam, 'Italian Friends: Grotius, De Dominis, Sarpi and the Church', in: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 75 (1995), p. 198-215, hier p. 212 n. 42.

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 23, copie. Vgl. no. 4232 (dl. X). Vermoedelijk betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring op deze dag deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook de andere brieven van 30 juli 1639 (nos. 4228 en 4229 (dl. X)).

2 Henri II de Bourbon, prins van Condé, veroverde Salses, ten noorden van Perpignan (*Gazette 1639*, no. 99, dd. 27 juli 1639: 'La prise de la ville, chasteau et donjon de Salces au comté de Roussillon'). Gouverneur van Salses was Miguel Lorenzo Bravo.

tweehondert van de Spaeneschen dootgebleven, de reste met dem gouverneur hebben haer gesalveert in't casteel dat in 't midden is van de stadt, gans niet verheven en van geene defenssie, maer sijn genoetsaeckt geweest terstont haer over te geven als gevangenen behoudens het leven ende sijn gevoert om bewaert te worden in de steden van Longedoc. 't Leger van

den coninc van Spagnie daerontrent, dat is bij Perpignan, is van 9 duysent man te voet, tweeduysent te paerd, 'twelck mij doet twijffeln off mijnheere den prins daer grooten progressen sal connen doen dit jaer, te meer alsoo daer weynich betaeling omgaet. Den mareschal de Chastillon heeft Ivoy weder ingenomen.[3]

In Italië sijn de Françoysen bij Asta Nova[4] om passagie te vinden nae Casal. Dese dingen gaen nyet heel quaelijck. Maer de doot van den hertogh van Wijmaer[5] stelt ons in groote perplexiteyt. Sijne furstelijcke Genade, een schipbrugge gemaeckt hebbende bij Nieuborg, is [in] deselve stadt niet boven 4 tagen sieck gewesen ende gestorven den 18 July nae de stijl alhier. Sijne meeninge was met 6 duysent te paerd, vijfduysent te voet, die hij bij hem hadde van sijne en van die Franche troupen, Hogenwiel,[6] 'twelck geblocqueert is door vijffduysen[t] man van den vijanden, te ontsetten, de Beyerschen onder Gleen,[7] die bij Tubingen sijn tot ontrent 8000 ende noch 4000 soo men seyt waeren verwachtende, te slaen ende voorts te sien wat fortuine Godt in Deutschland wilde geven tot beeter stelling van de gemeene saecke. De schwaricheden die rijsen connen in een leger sonder hooft sijn soo groot dat men niet wel can overdencken. De broeders van den hertogh van Wijmaer,[8] hebbende gevolcht de keysersche zijde, sijn suspect aen Swede ende Vranckrijck, oock aen 't leger self. De oversten in 't leger sijn soedanich dat sij malcander niet gaern souden wijcken. Voor Hogenwiel sijn alsnoch ontrent 5 duysent man van de vijanden.

Den coninc is te Verdun, gaet soo men meent nae Metz om aldaer alle overblijfseln van de factie van Espernon[9] wech te nemen. Den cardinal de La Valette[10] nae de compste van den hertogh van Longueville[11] in Italië, soeckt sijn abscheit, soo 't schint, om te gaen nae Rom, daer de cardinalen behooren te sijn. Den mareschal de Chastillon heeft ontrent eylffduysent man ende werdt versterckt. Men werckt an Hesdyn dagelijx. Den ertsbischop van Bourdeaux[12] wert gesonden op de custen van Bajona. 't Ongeluck heeft hem van de custen van Spagnie tot an die van Bretaygne vervolcht, alwaer een van die principalsden scheepen is vergaen bij Morbyan, een ander door tempest de mast heeft verloren.

3 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, maréchal de France, had Ivoy (Yvoy), tegenwoordig Carignan, ten zuidoosten van Sedan, al eens eerder, in augustus 1637, ingenomen, maar kort daarna was het plaatsje weer voor de Fransen verloren gegaan (nos. 3217 en 3259 (dl. VIII)). Met zijn bericht over de tweede inname van Ivoy door Châtillon liep Grotius vooruit op de gebeurtenissen; volgens de *Gazette 1639*, no. 107, Extraordinaire, dd. 8 augustus 1639, vond de capitulatie eerst plaats op 2 augustus.

4 Asti, stad tussen Turijn en Alessándria.

5 Hertog Bernhard van Saksen-Weimar was op 18 juli 1639 te Neuenburg (ten zuiden van Breisach aan de Rijn) gestorven.

6 Hohentwiel, vesting nabij Singen.

7 Gottfried Huyn, graaf van Geleen, luitenant-veldmaarschalk en later veldmaarschalk in keizerlijke dienst.

8 Wilhelm (1598-1662), Albrecht (1599-1644) en Ernst (1601-1675) van Saksen-Weimar.

9 Jean-Louis de Nogaret (1554-1642) de La Valette, hertog van Epernon, werd evenals zijn zoon Bernard de Nogaret (1592-1661) d'Epernon de La Valette door Richelieu verantwoordelijk gesteld voor het mislukken van de belegering van Fontarabie (Fuenterrabía). Van verraad beschuldigd, moest hij zich terugtrekken in Loches (*DBF* XII, kol. 1341-1349).

10 Kardinaal Louis de Nogaret (1593-1639) d'Epernon de La Valette, jongste zoon van Jean-Louis, was in april 1638 naar de Franse legers in Italië vertrokken.

11 Henri d'Orléans, hertog van Longueville.

12 Henri d'Escoubleau de Sourdis, aartsbisschop van Bordeaux, commandant van de Franse vloot.

De coningine, die heeft de nuntius, die de geheyligte luyren heeft gebracht voor mijnheer den dauphyn, getracteert met een maltijt die gecost heeft 6 duysen[t] gulden.[13] In

13 Federico Sforza, vice-legaat van Avignon, overhandigde koningin-moeder Anna van Oostenrijk de door de paus gewijde luiers voor de dauphin.

Laeg-Normandië is wat oproer gewest tegen de nieuwe impositie[14] ende een partisaen, comende van Lion herrewaerts, heeft onder ..., maer alle sulcke comotiën doen geene vrucht dan dat sij die selve beginnen in schwaericheit bringen sonde[r] dat daerdoor de desseings van die regieren eenichsins [werden] belet. Hier is gerucht gewest dat den conninc sich meende meester te macken van Sedan ende dat den ertsbischop van Remis,[15] die daer geretireert is, was van de parthije, maer dat den graven van Soysons,[16] uyt het land tweeduysent man binnen de stadt hebbende doen comen, sulx voor dese tijt heeft belet. Den hertogh van Lotheringen[17] nae 't becomen van Saint-Avaux treckt in ['t] graefschap van Bourgogne, alwaer hij nu weynich resistentie sal vinden. De Switsers hebben hier te hove gesonden als dicmal voordesen om de neutralyteyt van 'tselve graefschap,[18] maer sullen soo weynich opdoen[19] als de nuntius van de paus[20] met sijne propositie van de paix. Vranckrijck neempt wel in, maer en geeft niet licht uyt, ofte de purgatiën moeten seer sterck sijn. De doot van den hertogh van Wijmaer vermindert bij mij de verlossing van den marschal Horn, alsoo door denselven doot den coninc sich houdt bevrijdt van de beloffte van de wedergeving van Jan de Waert.[21]

Den marquis de Leganes sijnde gestorven[22] heeft het hofft van Spagnie wacker gemackt om te soliciteren na het gouvernement van Mylan, 'twelck niet en is van de schlechte. De Françoysen trachten als geseyt is Nova Villa d'Asta te becomen om een passagie te vinden nae Casal, 'twelk schwaricheit sal heb[b]en.

Den keyser heeft weder een sohn verloren, genaempt Max[i]milian,[23] 'twelck sijn vreuchd over de doot van hertogh van Wijmaer wat sal maetigen. Men advisert ons alsnoch dat Gleen met 8 duysent Beyersche soldaeten bij Tubingen is en vierduysent andere is verwachtende. Ende dat don Melo[24] uyt Italië compt nae der Elsas met Spagniaerden, Napolitanen, Schwitsers; soo machtigen vijand naebij sijnde hoope ick dat het leger 'twelck onder den hertogh van Wijmaer is geweest, wijs sal macken. De Swytsers ende Grysons blijven in oneenicheeden sonder dat iet vigoureux vandaer is te verwachten. Wij verstan ook dat de Hessische continueren in haere manier van niet te doen ende groote contributie te drecken.

14 Grotius verwees hier naar het begin van de opstand der ‘nu-pieds’. In het vervolg van het nieuwsbericht sloeg de copiist een passage uit de oospronkelijke brief over. In een op dezelfde dag gedateerde brief aan Axel Oxenstierna schreef Grotius: ‘Publicani Lugduni hanc in urbem venientes in itinere plurima pericula adiere’ (no. 4229 (dl. X)).
15 Henri II de Lorraine (1614-1664), van 1629 tot 1640 aartsbisschop van Reims, vervolgens hertog van Guise (*DBF* XVII, kol. 329-330).
16 Louis II de Bourbon (1604-1641), graaf van Soissons.
17 Karel IV, hertog van Lotharingen.
18 Johan Heinrich Elmer uit Glarus kreeg opdracht in Parijs over de neutraliteit van de Franche-Comté te onderhandelen (Vogel-Fechter, *Eidgen. Abschiede* V 2 1, p. 1140).
19 ‘opdoen’, in de betekenis van ‘verkrijgen’, ‘gedaan krijgen’.
20 De extraordinarius nuntius Ranuccio Scotti was op 25 mei 1639 in Parijs gearriveerd.
21 De Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn (1592-1657) was tijdens de slag bij Nördlingen (6 september 1634) in Beierse krijgsgevangenschap geraakt. Nadat de Beierse generaal Johan van Werth op 3 maart 1638 in handen van Bernhard van Saksen-Weimar was gevallen, kwamen er besprekingen over een uitwisseling op gang (no. 5264 (dl. XII)).
22 Diego Felipe de Guzmán, markies van Leganés, Spaans gouverneur van Milaan (1635-1641), stierf eerst in 1655; vgl. no. 4237 (dl. X) en *Diccionario de Historia de España* II, p. 674-675.
23 Op 22 juni en 29 juni 1639 overleden Philipp August en Maximilian Thomas, zoons van keizer Ferdinand III (*Europäische Stammtafeln* I, Tafel 18).
24 Francisco de Melo, graaf van Assumar.

De Schotse vreede[25] schijnt wat los te gaen mits de dispuiten over de provission van vivres ende oorlogh die den coninc wil doen brengen in die casteelen, 'twelck de Schoten seggen volgens 't accordt niet te mogen geschieden dan telken sooveel precis noodich is

25 Op 18 juni 1639 was koning Karel I te Berwick met de opstandige Schotten een pacificatie overeengekomen.

ende niet meer, sodat aen de executie van de vreede noch staet te twijffeln. Den Turck[26] blijff[t] in oorlogh tegen Persiën. Laet daerom [niet] Venetiën te dreygen sonder tot noch toe tot conditiën van vreede, die hem bij veelen sijn gepresenteert, te hebben willen verstaen. Den graeff van Licester is hier noch niet.[27] Mischien dat hij comen sal als den ambassadeur uyt Polen comt om tesamen van de vrijheyt van prins Cassimir ende prins Robert te handelen.[28] Men is hier niet wel tevrede over de Staden van de Vereinichten Nederlanden, dat men daer niet en doet als toesien.

Van de plaetsen die den hertogh van Wijmaer hoochlof[felijcker] gedachte in 't graefschap van Bourgogne had becomen sijn Pontarlier ende Saint-Hipolite[29] verbrandt, Joux, Nozeroy, Franchimont[30] tamelick wel beset. Picolomini[31] met 8 duysent man te voet, vierduysent te paerd is tuschen Douwey en Bouchan,[32] den coninc selfs gaet nae Metz ofte Lorayne. Men seyt ons dat de Françoysen haer meester gemack[t] hebben van Villefranche[33] ende 600 Françoysen hebben doen incomen in Nizze. Men spreeck[t] oock van Fontarabia[34] weder te belegern.

Bovenaan de copie staat: Parijs, den 30 July anno 1639.

4262A. 1639 augustus 24. Van D. Tresel.[1]

Mijn ed[ele] heere,

Tseedert 't vertreck van den mijnen van ghisteren[2] heeft men gecontinueert te spoliëren 't huys van den heere van Tourneville,[3] genoech met ooghluyckinge om de gemeente te bevredigen, met last van nyet te breken, dat nagecommen is geworden. Doch nyet meer vindende, begonnen de naestgelegene huys oock aen te ransen, ende geene vermaninge mogende helpen, is men genootsaeckt geweest

26 Murád (Amurath IV), sultan der Ottomanen.
27 Robert Sidney, graaf van Leicester, extraordinaris ambassadeur van Engeland, die in maart 1639 naar Engeland was teruggekeerd, maakte in de loop van september zijn rentree aan het Franse hof (*CSP Ven. 1636-1639*, p. 513 en 572).
28 Ruprecht (Rupert, Robert) van de Palts was op 17 oktober 1638 tijdens gevechtshandelingen bij Gohfeld (ten zuidwesten van Minden) door de keizerlijken gevangen genomen. Jan II Kazimierz (Johan Casimir), broer van de Poolse koning Wladislas IV, verkeerde in Franse gevangenschap. Op 17 januari 1640 arriveerde de Poolse gezant Christophe Corvinus Gasziewski te Parijs om over de vrijlating van Jan Kazimierz te onderhandelen (nos. 4044 en 4152 (dl. X)).
29 Pontarlier (tussen Besançon en Genève) en Saint-Hippolyte (omgeving van Sélestat).
30 Lajoux in de Franches Montagnes (of wordt bedoeld het 'fort de Joux' aan de bovenloop van de Doubs?), Nozeroy (ten zuidwesten van Pontarlier) en Franchimont (Franquemont, een kasteel aan de Doubs, in de omgeving van St. Ursanne).
31 Ottavio Piccolomini, bevelhebber in het keizerlijke leger.
32 Bouchain, ten zuidoosten van Douai (Dowaai).
33 Villefranche-sur-Mer.
34 Fontarabie (Fuenterrabía, in de omgeving van San Sebastían) was in september 1638 door de Spanjaarden ontzet.
1 Hs. Brussel, KB, II 428, f. 74, eigenh. oorspr. Daniël Tresel († najaar 1641), een in 1618 uitgeweken klerk van de Staten-Generaal, dreef te Rouaan een suikerraffinaderij.
2 Deze brief ontbreekt.
3 De rijke belastingontvanger ('quaestor regius', 'commis général des gabelles et payeur des rentes sur l'hôtel de ville de Rouen') Nicolas Le Tellier de Tourneville. Zie voor de troebelen te Rouaan ook *Tallemant des Réaux* II, p. 647 en 1422, en no. 4267 (dl. X).

de clachten aen 't parlement te brengen. Diewelcke datelijck gewapenderhandt derwaerts gesonden hebben in competent getal ende alvooren yets te attenteren, vermaent sijnde tot vertreck ende nyet willende obediëren, is men genootsaeckt geworden daeronder te schieten ende slaen, ende daerover in

confusie geraeckt sijnde, sijn in 't haestich retireren ende eenige door de hette versmoort. Sulcx datter dertich, andere seggen 31, doot gebleven sijn, oock veele gequest, daernae (...)[4] weder tot stilte is gebrocht. Onder de dooden sijn verscheyde vrouwen gevonden, die alle den voorleden nacht sijn begraven geworden. Dit in ons quartier sijnde, hebbe veel met eygen oogen gesien ende voorts uyt waer rapport.

Voor dergelijck vreesende, heeft men de baricaden allenssints doen verdobbelen ende stercken, oock de wacht vergrooten, belastende een yeder licht voor de deure te houden off omhooge in de vensteren. In alles wordt goede debvoiren gedaen, de heeren presidenten ende raedtsheeren elck commanderende in sijn quartier, andere de ronde in persoon den heelen nacht gedaen hebbende, ende continueren noch. Den nacht is Godt loff vredelijck gepasseert, ende tot [noch] toe en heeft men nyet vernomen, sulcx dat men verhoopt dattet daerbij wel mochte blijven. Dat ons den Heere gunne. Interim wordt goetgevonden dat men desen treyen van wachten deur de gansche stadt noch sal continueren.

Soo der yets anders occurreert, sal nyet laten uwe Excellentie daervan advys te geven, blijvende, mijn ed[ele] heere,

uwer Excellentie ootmoedichste dienaer,
D. Tresel 1639.

Rouaen, den 24e Augustus 1639.

Adres: A son Excellence, monseigneur l'ambassadeur de Suede en son hostel au fauzbourg Saint-Germain, à Paris.[5]

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 25 avant midy.

En in dorso: 24 Aug. 1639 Tresel.

In dorso staat in een onbekende hand: Messagers.

4285A. [1639] september 9. Van F. d'Or.[1]

Monsieur le prince se contente de conserver ce qu'il a acquis; a mis le sieur d'Espenan pour gouverneur à Salce.[2] Le roy feroit lever jusques à 20000 hommes

4 Vermoedelijk is er op deze plaats door een beschadiging een woord weggevallen.

5 Van 1635 tot 1641 woonde Grotius aan de Quai Malaquais no. 7 (R.A. Weigert, 'Les demeures de Grotius à Paris (1621-1645). Documents inédits', in: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, série 6, no. 20, 95 (1946), p. 142-145; J. Hillairet, *Dictionnaire historique des rues de Paris* II, p. 90-92).

1 Hs. Den Haag, KB, arch. Cornets de Groot 21, f. 43 (oude signatuur: IV 13 ij), eigenh. oorspr. Grotius' Parijse vriend François d'Or had als predikant te Sedan gediend, maar was in 1619 om zijn arminiaanse overtuiging ontslagen. Sindsdien woonde hij te Parijs, waar hij Grotius blijkens deze brief ook als nieuwsagent terzijde heeft gestaan. De ambassadeur verwerkte de door D'Or geleverde nieuwsfeiten in zijn brieven van 10 september 1639 (nos. 4286, 4289 en 4290 (dl. X)).

2 Henri II de Bourbon, prins van Condé, benoemde Roger de Bossost († 1646), graaf van Espenan, maréchal de camp, tot gouverneur van Salses (*DBF* VI, kol. 1150).

pour jetter au Milannois. Le prince Thomas[3] tasche de ramener madame de Savoye[4] à la neutralité; consent qu'elle soit regente pourveu qu'il ait seance au conseil.

Le duc de Longueville[5] auroit esté receu avec grand applaudissement des Suisses.

3 Tommaso Francesco van Savoye.
4 Christine de France, hertogin van Savoye, zuster van Lodewijk XIII (‘Madame’).
5 Henri d'Orléans (1595-1663), hertog van Longueville, werd na de dood van Bernhard van Saksen-Weimar († 18 juli 1639) aangesteld tot opperbevelhebber van het Frans-Weimarse leger in Duitsland (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 464-465).

Monsieur de Choisi[6] seroit de retour vers le roy. Les directeurs de l'armée weymarienne se seroyent excusez de venir sur le siege du chasteau de Germersheim.[7] Erlach[8] auroit baillé sa declaration par escrit pour estre envoyée aux autres directeurs,[9] tellement que touchant Brisach et la generalité de l'armée on n'en est point encores esclairci.[10] Le duc de Longeville auroit destiné 400000 livres de son bien à despenser annuellement, [en] cas qu'il soit receu, en magnificences et liberalitez en son generalat.

A l'arrivée du roy à Dijon le nonce[11] et l'ambassadeur de Venise[12] luy auroyent reiteré les ouvertures et moyens de paix. Les deputez des Suisses auroyent demandé la neutralité pour les Franc-Comtois et offert de garder les 4 villes[13] pourveu que le roy vueille payer la moitié des frais. Le marquis de Ville[14] continue à traitter pour le duc de Lorraine. Le roy coucha hier et passa la feste à Mascon;[15] va à Lyon, où madame de Savoye le doibt venir trouver. Le sieur du Haslier[16] est encor devant Moyen sans moyen d'en venir à bout. Monsieur de Chastillon[17] a esté renforcé de 2000 Irlandois. Le mareschal de La Meilleraye[18] promet encor quelque effect contre une place d'Artois; a fait des courses et degasts horribles jusques à l'Isle en Flandres.

Monseigneur, depuis quinze jours je ne suis sorti que Mercredi dernier et suis rencheu de ma fluxion et pour ce prie vostre Excellence d'excuser le manquement de mes devoirs ordinaires, demeurant, monseigneur, de vostre Excellence,

le plus humble et obeissant serviteur,
Fr. D'Or.

6 Jean de Choisy (‘de Camp’) (1598-1660), raadsheer in het parlement van Parijs, maître des requêtes, was betrokken bij de onderhandelingen tussen koning Lodewijk XIII en de officieren die onder Bernhard van Saksen-Weimar hadden gediend (Rott, *Hist. représ. dipl.* V, p. 334).
7 Germersheim, ten zuiden van Spiers aan de Rijn, werd door de keizerlijk-Beierse troepen belegerd en ingenomen, terwijl de hertog van Longueville nog onderhandelde met de bevelhebbers van het leger van Bernhard van Saksen-Weimar.
8 Johann Ludwig von Erlach (1595-1650), generaal-majoor in het leger van Bernhard.
9 Rheinhold von Rosen, Johann Bernhard von Oehm en Wilhelm Otto van Nassau-Siegen.
10 Breisach was in december 1638 door hertog Bernhard ingenomen. Op 9 oktober 1639 werd in het verdrag van Breisach de stad aan Frankrijk overgedragen. Gouverneur Johann Ludwig von Erlach moest een deel van zijn bevoegdheden afstaan aan Paul Le Prévost (1607-1679), baron van Oysonville. In hetzelfde verdrag werd een regeling getroffen met de directeuren van het Weimarse leger (*Bernard de Saxe-Weimar*, p. 467-471).
11 De ordinarius nuntius Giorgio Bolognetti, bisschop van Ascoli, was inmiddels opgevolgd door Ranuccio Scotti. Beide gezanten bevonden zich te Dijon voor overleg met Lodewijk XIII en Richelieu (P. Blet, *Correspondance du nonce en France Ranuccio Scotti*, p. 131-144).
12 Angelo Correr (1605-1678) (*DBI* XXIX, p. 480-485).
13 Hier wordt gedoeld op de ‘villes forestières d'Allemagne’, de vier Waldstädte am Rhein, Waldshut, Laufenburg, Säckingen en Rheinfelden, die in het voorjaar van 1638 door Bernhard van Saksen-Weimar veroverd waren. Hun status werd geregeld in het verdrag van Breisach (9 oktober 1639); vgl. no. 3440A; *supra*, n. 6 en 10, en Rott, *Hist. représ. dipl.* V, p. 256-257 en 334-336.
14 Charles-Henri de Livron, markies de Ville.
15 Mâcon. Op 8 september werd het feest van Maria Geboorte gevierd. Het kan niet anders of D'Or liep in zijn verslaggeving op de feiten vooruit. Vgl. *Gazette 1639*, no. 134, p. 636, met een bericht uit Lyon, dd. 16 september 1639, waar de passage van het hof door Mâcon op 12 september 1639 wordt gedateerd.
16 Maarschalk François de l'Hospital (1583-1660), graaf van Rosnay, sieur du Hallier, belegerde Moyenvic (‘Moyen’) ten oosten van Nancy aan de rivier de Seille.
17 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, maréchal de France sinds 11 februari 1622.
18 Charles de La Porte, markies, later hertog van La Meilleraye, maréchal de France sinds 30 juni 1639.

Ce 9 Septembre.

Adres: A son Excellence, monseigneur/monseigneur l'ambassadeur ordinaire de la royne et couronne de Suede, à Paris.

4355. 1639 oktober 25. Van J. Hoeufft.[1]

Louons Dieu, car l'armé de messieurs les Estatz ont deffait l'armée navalle des Espaignols, Vendredi dernier,[2] par courir arrivé de Bologne, auquel lieu deux gallions sont venuz eschouer, l'un prims par les Hollandois, l'autre qui pensoit se sauver. Les Espaignols assurent la deffaite entierement de ladite armée.

Vale. Je suis, monsieur,

vostre tres humble serviteur,

J. Hoeufft m.p.

Ce 25e Octobre 1639.

Adres: Monsieur l'ambassadeur de Sweede.

Onderaan de brief schreef Hoeufft: Pour monsieur l'ambassadeur de Sweede.

4363A. 1639 november 1. Aan W. de Groot.[1]

Fratri carissimo Wilhelmo Grotio, iurisconsulto et advocato, H. Grotius s[alutem dicit].

Redit ad te, mi frater, libellus ad Lucanum noster, pridem tibi dictus, aliquanto nunc auctior.[2] Aequum enim fuit, cum tua in me creverint benefacta, fraterna pro

1 Amsterdam, UB, A 13 a-c, eigenh. oorspr., met twee facsimile's; facsimile's ook in Den Haag, ARA, Derde afd., familie-arch. Hoeufft van Velsen, inv. no. 31. Zie no. 4355 (dl. X), zonder brieftekst, met vermelding van de auctie De Visser, no. 320, bij Fred. Muller (1882). Johan Hoeufft († 1651) was een in Parijs gevestigde bankier van Nederlandse afkomst. Hij trad op als commissaris voor Frans-Zweedse geldzaken.

2 Maerten Harpertsz. Tromp had op vrijdag 21 oktober 1639 bij Duins (Downs), een rede in het Nauw van Calais, de Spaanse vloot verslagen.

1 Gedrukt in M. Annaeus Lucanus, *Pharsalia sive de bello civili* ..., 'Apud Ioannem Blaeuw', Amsterdam 1643 (*BG* no. 430, ex. aanw. in Amsterdam, UB, sign. 1071 E 35), p. [294], en 'Apud Ioannem Blaeuw', Amsterdam 1643 (*BG* no. 431, ex. aanw. in Amsterdam, UB, sign. 1024 J 50), p. [304]. Deze opdrachtbrief staat afgedrukt op de versozijde van de titelpagina 'Hugonis Grotii in Lucani Pharsaliam Notae ex binis antehac editis iunctae, auctae, correctae'. Beantw. d. no. 4417 (dl. X), dd. 5 december 1639: 'Pro inscriptione Notarum ad Lucanum mihi facta gratias immortales habeo'.

2 Al in 1637 beschikte Grotius over een nieuwe versie van zijn noten bij Lucanus' *Pharsalia*. In de edities van 1626 en 1627, uitgegeven door de Leidse drukker Jean (Le) Maire (*BG* nos. 425 en 428), waren deze noten nog in twee gedeelten aan de tekst toegevoegd. Het tweede gedeelte, 'Hugonis Grotii in Lucani Pharsaliam Notarum pars altera, nunc demum edita', werd ingeleid door een opdrachtbrief aan Willem de Groot, dd. 1 augustus 1625 (no. 997 (dl. II)). Jean (Le) Maire voelde weinig voor uitgave van de nieuwe versie van de noten. Uiteindelijk verscheen deze versie bij het Amsterdamse uitgevershuis Blaeu (*BG* nos. 430-431). Vgl. no. 4311 (dl. X), nos. 4552, 4771 en 4787 (dl. XI), en P.P.Witkam, 'Hugo Grotius's edition of Lucan', in: *Quaerendo* 12 (1982), p. 263-280, hier p. 269-272 en 279.

rebus meis, pro liberis autem meis paterna sollicitudine, crescere etiam hoc qualecunque grati adversum te animi testimonium. Conferent plura in magni spiritus lateque patentis doctrinae poetam quibus plus erit otii. Nobis satis fuit negotia lectione, etiam politicis non inutili, distinguere.

Deus optimos parentes nostros, te ac suavissimam coniugem liberosque vestros et omnes qui nos sanguine, affinitate, amicitia aut etiam horum studiorum communione contingunt, incolumes diu servet.

Lutetiae, Calendis Novembribus anni 1639.

4418. 1639 december 5. Van P. Spiring Silvercrona.[1]

... soo is nochmahls mijn vrientlijck versoeck, u. Ex. gelieve mij ... de quitancie der bewoeste 7000 rd. te oversenden ...

1 No. 4418 (dl. X). Als bijlage een kwitantie, ondertekend door Hugo de Groot, dd. 29 augustus 1639: hs. Stockholm, RA, Stavsundsarkivet, Autografsamlingen Svenska Ga-Ha, vol. 16-19, eigenh. ondertek. Vgl. *Een Rondgang langs Zweedse archieven*, p. 287.

Bijlage:

Kwitantie voor Petter Spiring Silvercrona, 29 augustus 1639

Ick, ondergeschreven, bekenne van mijnheere Peter Spiering van Northolm ontfangen te hebben den 29^{n} Augusti anno 1639 in Amsterdam de somme van sevendusent ricxdalers, voor dewelcke ick met dese(n) den meergemelten heere Spiering quiteere; ter oorc(onde) deses hebbe ick met eygen hant ondergeschreven, dat(um) ut supra,
H. de Groot, 1639.

Onderaan schreef Grotius: Quitantie voor mijnheer Spierinck van sevenduisent rijcxdalers.
Bovenaan staat in een onbekende hand: No. 11.

4443A. 1639 december 28. Van C. Barlaeus.[1]

Illustrissimo clarissimoque viro domino Hugoni Grotio, regnorum Sueciae apud christianissimum regem legato, C. Barlaeus s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Pugnavimus, vicimus, triumphavimus,[2] illustrissime Groti. Arena Martis arenae Britannicae fuere, causa libertas, partes Hispanus et Federatus Belga, modus commissae inter se classes et veliferae arces. Succubuere signis nostris di hominesque, vel sacris vel profanis appellationibus clari. Teresas, Apolonias, Fortunas, Aquilas, Famas, Orpheos, Petros, Jacobos, Michaeles, Alexandros mersimus, exussimus, cepimus.[3] De Sanctis victoriam retulere gentium dii, Neptunus, Aeolus, Vulcanus, ut de christianismo - da veniam verbo - triumphasse videatur gentilismus.

1 Hs. Brussel, KB, II 826, f. 6, eigenh. oorspr. Caspar Barlaeus richtte een grotendeels gelijkluidende brief aan Constantijn Huygens, heer van Zuylichem. Vgl. *Inv. Barl.*, p. 114; C. Barlaeus, *Epistolarum liber pars prior*, Amsterdam 1667, p. 780-782 no. 399 en *Briefw. C. Huygens* II, no. 2284, op basis van hs. Leiden, UB, Hug. 37, 132, eigenh. oorspr. (bijlage). Beantw. d. no. 4468 (dl. XI).
2 Maerten Harpertsz. Tromp had op vrijdag 21 oktober 1639 bij Duins (Downs), een rede in het Nauw van Calais, de Spaanse vloot verslagen.
3 Barlaeus doelt hier op Spaanse schepen als de ‘Sint Teresa’, ‘La Polonia Apul’, ‘Sint Pedro Fortuna’, ‘Laquila Imperial’, ‘La Famas’, ‘El Orfeo’, etc.; zie *Korte ende oprechte verclaringe van de Spaensche vloote* ..., Den Haag 1639 (Knuttel, *Cat. van pamfl.* no. 4623).

Documenta dederunt potentissimi Ordines quantis rebus pares sint, cum reipublicae salus ἐπὶ ξυροῦ ἵσταται ἀκμῆς.[4] Res tantas geri sine teste nefas putavi. Contuli ad communes patrum et populi plausus privatam vocem, et oratione primum,[5] inde poemate[6] elocutus ea fui quae effari perquam suave fuit et gratum. Sinistra silemus libentius quam fatemur, circa prospera facundi sumus et ab argumento eloquentiam mutuamur.

Tu, vir summe, qui non nisi delicatis literatorum asellis et mullis elegantiarum vesci amas, qui non nisi sesamo et papavere aspersos carminum globulos[7] emunctis naribus[8] adhibes, nihil quoque contingere amas nisi planum, floridum et vernans, nihil audire nisi harmonicum et concentibus conspirans, si haec mea legere dignaveris, mitiore censura distringe. Audeo commenta mea tibi impartiri qui ad carmen et orationem olim nobis praeivisti et viam monstrasti qua ad Phocidem itur.[9] Nec possunt non tibi grata esse ea quae de patriae tuae felicitate prosperisque successibus liquido testantur.

Fuit hic uxor tua domina Grotia, cum qua - vide quam non sim miser - per amicorum hic mensas, quibus hic effuse excepta est, una cum Hoofdiis, Vossiis, Vicofortiis, Cloeckiis ambulavi.[10]

Vale, seculi nostri decus, et me, quod facis, amare perge.

Amstel[odami], XXVIII Decembris 1639.

Salutat Excellentiam tuam collega meus clarissimus Vossius, etiam nobilissimus Vicofortius.

Adres: Illustri ac magnifico viro domino Hugoni Grotio, regnorum Sueciae apud christianissimum regem legato, eruditorum Phoenici ac principi, Lutetiam.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 12 Ian.

4 Homerus, *Ilias* 10, 173.

5 *Oratio panegyrica, de victa Hispanorum regis classe, Federatorum Ordinum auspiciis, archithalasso, celsissimo Arausiorum principe, Frederico Henrico, duce facti, fortissimo heroe, Martino Trompio, maris vice-praefecto, recitata in illustri Amstelodamensium gymnasio XIII Novemb. anni 1639*, Amsterdam 1639.

6 *Auriacus triumphans, sive in victam potentissimi Hispaniarum regis, in freto Britannico, classem, poemation. Ad celsissimum Auransiorum principem, Fredericum Henricum* ..., Amsterdam 1639.

7 Petronius, *Satyricon* 1.

8 Vgl. Erasmus, *Adagia* II, VIII, 59 (1759) (*LB* II, kol. 652-653; *ASD* II-4, p. 186).

9 Phocis, een landschap tussen Boeotië en Aetolië, met de berg Parnassus en de stad Delphi.

10 Tijdens haar verblijf in Holland verkeerde Maria van Reigersberch in het gezelschap van Pieter Cornelisz. Hooft, Gerardus Joannes Vossius, Joachim de Wicquefort en Pieter Cloeck.

Bijlage:

Caspar Barlaeus aan Constantijn Huygens, december 1639

Nobilissimo viro domino Constantino Hugenio, equiti, celsissimo principi a consiliis et secretis, Zulechemi domino, C. Barlaeus s[alutem] p[lurimam] d[icit].

Pugnavimus, vicimus, triumphavimus, clarissime Zulecheme. Arena Martis arenae Britannicae fuere, causa libertas, partes Hispanus et Federatus Belga, modus certamen navale, commissis inter se classibus et veliferis arcibus, vindex fautorque noster Deus. Succubuere Belgarum signis di hominesque, vel sacris vel profanis appellationibus clari. Teresas, Polonias, Fortunas, Famas, Orpheos, Petros, Jacobos, Michaeles, Alexandros, etc. mersimus, exussimus, cepimus. De Sanctis victoriam retulere gentium dii, Neptunus,

Aeolus, Vesta, Vulcanus; ut de christianismo - da veniam verbo - triumphasse videatur gentilismus.

Totius victoriae momentum in duobus positum est. Primum illud est, quod paucis navibus potentissimam et numerosissimam classem invaserit imperator noster et in casses truserit. Alterum illud, quod nullo navali facinore maior dignitas ac reverentia reipublicae nostrae accesserit, quam hoc ipso. Dum alii civium domi gaudent, alii minus φιλοπάτριδες dolent, alii festis ignibus laetitiam testantur, ego ad exemplum celebris cynici,[11] triumphantibus ob similem victoriam Athenis, literarum mearum vascula, quae quotidie pauper inhabito, per ora civium non indoctorum pergo volvere et rotare, ne publica gaudia fastidire videar et tacita morositate damnare aut vilipendere superum favorem. Elocutus sum ea quae scio et quae eloqui posse volupe admodum mihi fuit. Sinistra quippe silemus libentius quam fatemur, circa prospera facundi sumus et ab argumento eloquentiam mutuamur. Scripsi orationem, quam habui publice, praesente Venetorum legato, qui tum temporis nuptiis intererat filiae e Papali Bracca genitae.[12] Cumque viderem omnes gratulantium voces in Trompium dirigi, Auriacum meum non in laudis partem pertraxisse putavi satis, sed ut victoriae autorem praecipuum, imperio maritimo ac autoritate maximum, praedicavi et poemate, uti meus mos est, celebravi.

Tu, cum non nisi literatis doctorum asellis et mullis elegantiarum vesci ames, nec nisi conditos aromatibus et sesamo aspersos carminum globulos emunctis naribus adhibeas, nihil quoque contingere cures nisi planum, floridum et vernans, nihil audire nisi harmonicum et concentibus conspirans, veniam peto obsecroque, ut orationem tumultuarie scriptam et poema inter deliberationes eroticas natum mitiore censura distringas. Obstrepuit saepe poetico furori Cyprius[13] et quia bonam mentem non eiuravi, volui et amator esse et vates, Cirrham et Paphon,[14] Parnassum ac Cithaerum[15] concutere. Accipe, amicorum illustre sidus, exemplar unum tibi; altero se oblectet in patrias artes erudiendus Constantinus iunior.[16] At illud auratis lineolis fulgens celsissimo Auriaco pro me offer. Si modesta praedicatione illud patriae patri probaveris, reliquis hoc ipsum tuis erga me meritis attexam.

Aderit propediem ingeniosissima Tessela, quam si in ordinem equestrem adoptare velis ipse, feram, licet impatientius.[17] Rivalem nullum alium patiar praeter te. Si mutus

11 Wellicht had Barlaeus bij deze briefpassage Lucianus, *Quomodo historia conscribenda sit* 3, in gedachten, maar de daar aangehaalde anecdote over de cynische wijsgeer Diogenes die zijn ton rolt, speelt zich in Corinthe af.

12 Girolamo (Geronimo) Giustiniani (1611-1655), Venetiaans ambassadeur in de Republiek van 1637-1641 (Schutte, *Repertorium* II, p. 679), was op 11 november 1639 aanwezig bij de huwelijkssluiting van Anna van Papenbroeck (1621/22-1695), oudste dochter van de Amsterdamse koopman Marten van Papenbroeck (1567-1640); zij trouwde met Bernardin Moens (1605-1641) (Elias, *De Vroedschap van Amsterdam* I, p. 267-268; I.Q. van Regteren Altena en P.J.J. van Thiel, *De portret-galerij van de Universiteit van Amsterdam en haar stichter Gerard van Papenbroeck, 1673-1743*, Amsterdam 1964, p. 10-12).

13 De verering van Aphrodite (Venus) nam op het eiland Cyprus van oudsher een belangrijke plaats in.

14 Barlaeus stelt hier de dienst aan Aphrodite tegenover zijn bemoeienis met de dichtkunst. Cirrha was de havenstad van het op de hellingen van de Parnassus gelegen Delphi, waar Apollo, beschermheer van de dichtkunst, door het orakel sprak; Cirrha werd vaak aan Delphi gelijkgesteld. De stad Paphos op Cyprus was aan Aphrodite gewijd.

15 De berg Parnassus was aan Apollo en de muzen gewijd, de berg Cithaeron, in het zuiden van Boeotië, aan Dionysus (Bacchus) en de muzen.

16 De oudste zoon van Huygens, Constantijn Huygens junior (1628-1697).

17 In antwoord op een gedicht van Barlaeus over Maria Tesselschade Roemers Visscher (1594-1649), 'In Tesselam equitantem', schreef Constantijn Huygens op 19 oktober 1639 'In Barlaei epigramma de Tessela equitante. Ad ipsam' (Worp, *De gedichten van C. Huygens* III, p. 128).

mutae ἐφιππάζεσθαι desideras, non equidem invideo. Epigrammati tuo responderem, sed vereor, ne delabar in abyssum. Difficile est modum servare in pruriente argumento.

Fallax procus nolo vocari, sed constantissimus domesticae felicitatis curator. Verum περὶ τῆς ἱπτικῆς coram latius.

Vale, praestantissime clarissimeque Hugeni, et me, quod facis, constanter ama. Filiolos saluta et filiam.[18]

Raptim. Decembris anno 1639.

Adres: Aen mijnheer/mijnheer Constantinus Huygens, ridder, heer van Zuylechem, raedt ende secretaris van sijne Hoocheydt, woonende achter 't Hoff.[19] Hage. Port.

Bovenaan de brief in de uitgave van Barlaeus' brieven staat: Constantino Hugenio.

4592A. 1640 april 7. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

D'heer Mazarini heeft ordre om te gaen nae Colen ende tot de reys sijn hem aengetelt 50000 cronen.[2] Engellandt en schijnt niet heel wel tevrede te sijn van de voet die genommen is op ['t] stuck van de vrijheyt van mijnheer den curfurst.[3] Immers mijnheer den graeff van Licester[4] heeft sijne Mayesteyt niet bedanckt nochte de ministers van den coninck sedert die tijt aengesproocken. Ick hebbe mijnheer den curfurst alle eere gegeven alsoff sijne Doorluchticheyt in volle bezit waere. Van 's conings wege ontfangt sijne curfurstelijcke Doorluchticheyt alle eere uytgenommen den tytel van curfurst. Heeft bij den coning nae weynich woorden geseeten, in 't cabinet weder gezeten, aen tafel geseeten aen deselve zijde, eene plaetse ledich tuschen beyden; de coninginne ende den dauphin gegroet. Werdt in sijn logement treffelijck gedient door hoffmeester ende edelluyden van den coning. Den cardinael heeft sijne manieren gehouden, maer groote toeseginge van vrundtschap gedaen aen sijne Doorluchticheyt. Deselve sijne Doorluchticheyt meent de ministres van den coning als den cancellier van Vranckrijck, monsieur de Bullion ende de Schavigni[5] te gaen besoecken.

Soo Engellandt, alwaer ick hoope dat de coninginne van Behmen met alle middelen sal arbeyden ende hulpe vinden aen het parlement soo 'tselve werdt gehouden, door Spagnie werd affgetrocken van de vrundtschap met Vranckrijck ende sorge voor het huys van de Palts, soo sal mijnheer den curfurst sich aen Vranckrijck moeten vastmaecken, als door dewelcke sijne Doorluchticheyt daetelijck can herstelt worden

18 Constantijn, Christiaen, Lodewijk, Philips en Susanna Huygens.

19 Huygens woonde sinds 1637 in Den Haag aan de westzijde van het Plein, op de hoek met de Lange Poten.

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 24, copie. Vgl. no. 4592 (dl. XI). Vermoedelijk betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring op deze dag deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook de andere brieven van 7 april 1640 (nos. 4587 en 4591 (dl. XI)).

2 Richelieu wilde kardinaal Mazarin (Mazarini) als Frans vertegenwoordiger afvaardigen naar het te Keulen geplande algemene vredescongres (J.J. Poelhekke, *De Vrede van Munster*, p. 89-90).

3 Karl Ludwig van de Palts, zoon van 'winterkoningin' Elisabeth Stuart, was in oktober 1639 op doorreis in Frankrijk gearresteerd, nadat hij ervan was beschuldigd het leger van wijlen Bernhard van Saksen-Weimar aan zich te willen trekken. In maart 1640 wist Grotius te bereiken dat de keurvorst zich vrijelijk in Frankrijk mocht bewegen.

4 Robert Sidney, graaf van Leicester, extraordinaris ambassadeur van Engeland.

5 Kanselier Pierre Séguier, Claude de Bullion, sieur de Bonelles, surintendant des finances, en Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, staatssecretaris van buitenlandse zaken.

in een deel van de Pals ende met gelt geholpen om eenige macht te becommen tot voorstant van sijne gerechticheyt ende als het comen sal tot een paix oock seer werden geholpen. De preparaten van oorloch die in Engellandt continueren ende de vrese dat de saecke met de Schotten soude mogen werden

geaccomodeert sal apparentlijck oorsaeck sijn dat het leger van den marschal de La Meylleray[6] wat sal moeten letten op hetgunt uyt dien hoeck soude mogen comen.

In Italië[7] is den vijandt sterck, hebbende in 't velt soo men mij advyseert 22000 te voet, 6000 te paerdt. Gol den Haes[8] licht‹en› daertoe 6000 man in Duytslandt, waerbij comende die gelicht sijn in Tiroll, met noch eenige Switsers ende Grisons meent men dat die tesaemen sullen comen tot 15000 man. Dese connen gebruyckt werden nae gelegentheyt nae Italië ofte in den Elsas. Ende wert bij den graeff van Valckesteyn ende docter Wolmers[9] bij de Switsers gearbeyt om de passagie vrij te hebben door 't landt van Baden ende Turgau, met vivres om geldt ende vrijheyt om volckte lichten,[10] waertoe de roomschgesinde wel sijn gesint ende de protestanten, vol vrese van Spagnie ende ombragie van Vranckrijck, weeten niet wat sij doen sullen. Brisacq ende Rijnfeldt werden seer gefortificeert. Geldt [is] door wissel overgemaect voor den hertogh van Longeville,[11] die nu beeter te passe is ende onder sijn bevel heeft niet minder als 5000 paerden, 3000 te voet. Heeft het geschut doen lichten van Bingen. De Beyerschen in Franckenlandt doen gantsch niet. Nothaft werckt te Straesburg voor den keyser.[12] Wij hebben hier monsieur Croesig, gedeputeerde van hertogh Willem van Saxen-Wijmaer, om te mogen hebben de goederen van den overleden hertogh volgens het testament.[13] Den cardinael-infant[14] heeft 2 coetsen met peerden ende 6 paerden onder den sadel tegemoetgesonden aen prins Casimir ende hem geschoncken om de beleeftheden van Vranckrijck ‹van Vranckrijck› te doen vergeeten.[15] De coninginne vaert wel. Ick meen haere Mayesteyt haest geluckte gaen wenschen met haere twede kindracht.[16]

Die van Venetië alhier publiceren de doot van den Grooten Heer[17] ende seggen dat den tweeden die hem succedeert, Ebrahim, is van cleyn couragie ende niet

6 Charles de La Porte (1602-1664), markies, later hertog van La Meilleraye, ‘grand maître de l'artillerie’ en sinds 1639 ‘maréchal de France’, bracht in de omgeving van Noyon en Soissons een groot leger bijeen (no. 4602 (dl. XI)). Hij zou zich op de belegering van Arras (Atrecht) (juli, augustus 1640) gaan richten.

7 De gegevens over de oorlogssituatie in Italië en Zwitserland nam Grotius over uit een op 4 april ontvangen brief van Carl Marin, dd. 22 maart 1640 (no. 4566 (dl. XI)).

8 De Vlaming Gil de Haes (Guldenhasius) (1597-1657), officier in keizerlijke dienst (*BNB* V, kol. 136-139).

9 Op de landdag van Baden (18-24 maart 1640) werden de keizerlijke belangen behartigd door Georg Ulrich, graaf van Wolkenstein (ca. 1584-1663), en Isaac Volmar (1582-1662) (Rott, *Hist. reprès. dipl.* V, p. 395).

10 Hier wordt bedoeld dat de Zwitsers tegen redelijke prijzen levensmiddelen zouden leveren en de lichting van aanvullende troepen toestaan; vgl. no. 4587 (dl. XI).

11 Henri d'Orléans, hertog van Longueville.

12 De keizerlijke hofraad Johann Heinrich Nothafft (Gschliesser, *Der Reichshofrat*, p. 227-228) onderhandelde over ondertekening van de Vrede van Praag (1635) door de Rijksstad Straatsburg.

13 Heinrich Philibert von Krosigk (Krossig) († 1642), agent van Wilhelm, Albrecht en Ernst van Saksen-Weimar, broers van de op 18 juli 1639 overleden hertog Bernhard (nos. 4495A en 4578 (beide in dl. XI); *Bernard de Saxe-Weimar*, p. 471-472).

14 Kardinaal-infante Ferdinand van Oostenrijk.

15 Jan II Kazimierz (Johan Casimir), broer van de Poolse koning Wladislas IV, was aan het einde van februari 1640 uit Franse gevangenschap vrijgelaten (no. 4541 (dl. XI)).

16 Op 14 april 1640 berichtte Grotius aan Christina van Zweden dat hij tijdens een recente audiëntie aan het Franse hof Anna van Oostenrijk geluk met haar zwangerschap had gewenst. Op 21 september 1640 zou de koningin van Frankrijk het leven schenken aan Philippe, hertog van Anjou (no. 4598 (dl. XI)).

17 Murád (Amurath IV) was op 9 februari 1640 overleden; hij werd opgevolgd door zijn broer Ibrahim.

actyff. Andere seggen dat den Grooten Heer sieck is van hydropisie.[18] Spinola[19] neemt weder eenige

18 Dit laatste bericht tekende Grotius vermoedelijk op uit de *Gazette 1640*, no. 45, dd. 7 april 1640 ('De Vénise, le 10 Mars 1640').

19 Felipe Spinola (1594-1659), markies van Los Balbases (*Diccionario de Historia de España* III, p. 696).

plaetsen in Roussillon ende men vreest voor een belegh van Bayonna. In Italia seyt men dat Chivas[20] bij de vijanden is belegert, het casteel van Turijn werdt gemineert, ende dat den eertsbischop van Bonrde[a]ux[21] gaet commanderen in Provence ende in de zee daerontrent. Den prins van Condé[22] gaet nae Longuedocq. Den marquis de Villeroy[23] seyt men dat hebben sal 8OOO man tegen het graeffschap van Bourgogne. La Meillerey sal hebben soo men seyt 8000 paerden, 24000 te voet, 20 grooten ende 30 cleyne stucken geschuts, tweeduysent treckpaerden. Drieduysent man sullen Normandië bewaeren tegen seditie ende macht van buyten. Men doet naeuwe ondersoeck op de valschemunters.

Bovenaan de copie staat: Paris, den 7 April anno 1640.

4694A. [1640, ca. 15 juni]. Van N.N.[1]

L'attacque repoussée devant Thurin par le vicomte de Turrene[2] fut suivie le mesme jour de deux autres et de deux sorties du prince Thomas[3] et toutes accompagnées de mesme effet. Pour cela l'on ne parle pas encores de la reddition de Thurin. Le vicomte de Harpajon[4] auroit charge de mener 6000 hommes au comte de Harcourt.[5] Et par anticipation on parle desja du siege de Verceil[6] et d'une irruption au Milanois, que le susdit comte doibt faire. Le marquis de Gevre[7] commande une armée en Champagne de 6 ou 8OOO hommes, pour observer le duc Charles et Beck.[8]

Il y en a qui disent que le grand-maistre[9] auroit eu dessein sur Sedan et pour ceste fin auroit feint celuy de Charlesmont.[10] Que monsieur le duc de Buillon[11] en

20 Chivasso, ten noordoosten van Turijn.
21 Henri d'Escoubleau de Sourdis (1593-1645), aartsbisschop van Bordeaux, commandant van de Franse vloot.
22 Henri II de Bourbon, prins van Condé.
23 Nicolas de Neufville (1598-1685), markies van Villeroy, diende in de Franse legers in Italië. In 1646 werd hij behalve maarschalk ook gouverneur van Lodewijk XIV (*Dictionnaire de la Noblesse* 7 (14), kol. 931-932).
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., oorspr. Vgl. no. 4760 (dl. XI). Op basis van het handschrift kan de brief wellicht worden toegeschreven aan Grotius' vriend François d'Or, die te Parijs woonachtig was en daar de Zweedse ambassadeur als nieuwsagent terzijde stond; vgl. no. 4285A. Grotius verwerkte gegevens uit deze nieuwsbrief in zijn diplomatieke post van 16 juni 1640 (nos. 4695, 4697 en 4698 (dl. XI)). De brief zal blijkens het doorgegeven nieuws op of kort vóór 16 juni 1640 geschreven zijn.
2 Henri de La Tour d'Auvergne (1611-1675), burggraaf van Turenne.
3 Tommaso Francesco van Savoye.
4 'Maréchal de camp' Louis d'Arpajon († 1679) (*DBF* III, kol. 1056-1060).
5 Henri de Lorraine (1601-1666), graaf van Harcourt-Armagnac, gezegd Cadet la Perle, commandeerde de Franse troepen in Piemonte.
6 Vercelli in Piemonte.
7 Louis (François-Louis) Potier (ca. 1610-1643), markies van Gesvres (*DBF* XV, kol. 1412).
8 Hertog Karel IV van Lotharingen en Johann van Beck (1588-1648), keizerlijk veldmaarschalk en militair gouverneur van Luxemburg (*BNB* II, kol. 72-74).
9 Charles de La Porte (1602-1664), markies, later hertog van La Meilleraye, 'grand maître de l'artillerie', 'maréchal de France'.
10 Charlemont was een fort ten noordoosten van Rocroy aan de Maas (canton de Givet).
11 Frédérique-Maurice de La Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon.

estant averti s'y seroit rendu à temps et en auroit mis hors le sieur Le Comte, gouverneur du chasteau et de la ville.[12]

12 Antoine de La Marche de Comte († 1640), gouverneur van Sedan. Hij werd in de loop van dit jaar opgevolgd door Jacques de Briquemault.

Il y auroit nouvelle du 12 de la cour. Le roy va à Amiens nonobstant le bruit qui court du siege d'Arras.[13] Il ne se dit autre chose sinon que le mareschal de Chastillon[14] seroit encores ès environs de Hesdin et incertain s'il ira à Aire ou à Bethune.

Le roy d'Angleterre auroit fait executer à mort le tambour des apprentifs de Londres.[15] Et demande des Escossois qu'ils retardent la tenue de leur parlement, donnant esperance de s'y vouloir trouver en personne.

Adres: A son Excellence, monseigneur/monseigneur l'ambassadeur de la royne et couronne de Suede vers sa Majesté tres chrestienne, à Paris.

In dorso staat in een onbekende hand: 4-2.

4754A. 1640 juli 27. Van N.N.[1]

Depuis ma derniere du 23 de ce mois[2] il ne s'est rien passé de remarquable. L'armée commandée par le sieur de La Ferté-Imbau,[3] composée de 13 regiments d'infanterie et cinq de cavallerie, faisant huict mil hommes de pied et deux mil chevaux, a passé par cette ville à la veue du roy et de monsieur l'electeur palatin,[4] et s'estant campé tout proche d'icy sur le chemin de Dourlens,[5] elle y est demeurée jusques à Mercredy, duquel jour elle retourna vers ses postes de Corbie. Lundy et Mardy dernier tout le convoy ne laissa pas d'aller à Dourlens. La nuict ensuivant plusieurs vivandiers allemans et quelques François passerent dudit Dourlens au camp sans convoy ny danger. L'on tient que tout le grand convoy y aura passé aussi cette nuict, car hier au matin monsieur de La Ferté-Imbau s'en alla à Dourlens avec les carabins de monsieur Arnau[6] et quelque cavallerie legere. Ces jours passez monsieur de Villequiere, gouverneur de Boulogne,[7] assisté de deux à trois mil hommes, a fait passer de Hesdin au camp quelques 2 à 3 cens charettes, chargées de vivres. De tous costez ils ont fait des feintes pour tromper l'ennemi, qui ne peut sçavoir où il en est. Du camp on n'apoint d'autres nouvelles sinon qu'on se promet en peu de jours la prise de la ville, pourveu que les munitions de guerre et de geule n'y manquent.[8]

13 Vgl. no. 4754A.
14 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, ‘maréchal de France’.
15 Op maandag 21 mei 1640 had een meute, waaronder veel bewapende ‘apprentices’ (leerling-handwerkers), aartsbisschop William Laud gedwongen uit Lambeth Palace te vluchten en over de rivier in Whitehall een veilig heenkomen te zoeken. Een van de oproerlingen, Thomas Bensted, werd op zaterdag 2 juni 1640 ter dood gebracht (*CSP Dom. 1640*, p. 190, 201 en 276-277; *CSP Ven. 1640-1642*, p. 47-53).
1 Hs. Rotterdam, GB, RK, ongecat., oorspr., in een onbekende hand. Een adressering ontbreekt. Vgl. voor het nieuws in deze brief nos. 4760, 4765, 4766 en 4770 (dl. XI).
2 Misschien doelt de onbekende briefschrijver op no. 4754 (dl. XI), gedateerd op [27 juli 1640].
3 ‘Maréchal de camp’ Jacques d'E(s)tampes (1590-1668), markies van La Ferté-Imbault (*DBF* XIII, kol. 169-170).
4 Karl Ludwig van de Palts had koning Lodewijk XIII en Richelieu in Amiens opgezocht in de hoop ontslagen te worden van het verbod Frankrijk te verlaten (nos. 4738, 4746 en 4769 (dl. XI)).
5 Doullens, ten zuidwesten van Arras (Atrecht), dat door de Fransen belegerd werd.
6 Isaac Arnauld de Corbeville († 1651), ‘mestre de camp des carabins’ (*DBF* III, kol. 884-886).
7 Antoine II d'Aumont de Rochebaron (1601-1669), markies van Villequier, sinds 1635 gouverneur van Boulogne (*DBF* IV, kol. 628-630).
8 Arras (Atrecht) kwam op 10 augustus in Franse handen.

Bovenaan de brief staat: D'Amiens, 27e Juillet 1640.

4810A. 1640 augustus 31. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

Den coning compt herwaerts, den cardinael de Rischelieuw blijft bij Amiens ende voordert het casteel van Arras.[2] 't Fransche leger blijft daerontrent, het Spaensche ten deele bij Rijssel onder den cardinael-infant,[3] ten deele naerder aen Vranckrijck onder Lam(boi).[4] D'heer Sirmond, biechtvaeder van den coning,[5] tracterende bij ordre van den coninck de jesuyten van Arras, heeft haer seer getroost, seggende dat hij hoopte binnen corten tijt hetselve te doen aen de jesuyten van Sint Omer, Camerijck ende Douay, 'twelck haer apparentlijck seer coudt op 't hert viel.

Wij en sien niet dat den hertogh van Longeville[6] secours ontfangt ende, hebbende Bingen ende 't casteel van Bacherach[7] verlooren, sal mischien moeyte hebben om den Rijn weder te vinden, te meer alsoo een groot deel van de keysersche, men seyt tot 15000, vergaederen bij Wormbs ende Spier; andere comende uyt Oostenrijck marscheren naer Franckenlandt sonder dat men wel weet waerheen. Constance heeft Spaensche garnisoen. Van de Switsers is niet veel te verwachten, van de Grisons noch minder. Den marquis de Leganes[8] werd seer gesterckt uyt alle quartieren, monsieur d'Haercourt[9] niet soo seer. Evenwel hoopen de Françoysen meesters te werden van Thurijn, hebbende de opinie dat in de stadt zoudt, meel ende buspoeder ontbreecken. Off van 't meel heel waer is, twijffelen eenigen, want dickwils sulcx werd bij de belegerde uytgegeven om de belegeraers op ijdele hoope tijt te doen verliesen ende andere middelen te versuymen. Zoudt ende buspoeder werd haer toegesonden door bomkes ofte holle cogels die Leganes haer toeschickt, hebbende tevooren een signael gedaen om daerop [te letten]. Argenton, surintendant des finances et de la justice du roy au camp devant Thuryn,[10] ende Couvogne, gouverneur de la citadella de Turyn,[11] gaende met groot gemaeck te coetse om te spreecken met mevrouw de Savoye,[12] sijn bij de Spaensche gevangen ende gebracht op 't casteel van Milaen om aldaer den tijt van de paix aff te wachten.

Nae dat wij hier verstaen, soo gaet het oorloch tuschen de Engelsen ende de Schotten meer ende meer voort ende hebben de Schotten eenige ruyterije gesonden in Engelandt om eenige boexkens te stroyen tot naedeel van dengheenen die in Engeland in credit sijn. All dat en can voor mijnheer den churfurst Palsgraeff[13] geen goed doen.

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 24, copie. Vgl. no. 4814 (dl. XI). Vermoedelijk betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook nos. 4811 en 4813 (dl. XI).
2 In de brief aan Axel Oxenstierna (no. 4813 (dl. XI), dd. 1 september 1640): ‘Pergitur in fabricanda arce ad urbem Atrebatum’. Arras (Atrecht) was op 10 augustus in Franse handen gekomen.
3 Kardinaal-infante Ferdinand van Oostenrijk.
4 De keizerlijke legeraanvoerder Willem, baron van Lamboy.
5 De geleerde jezuïet Jacques Sirmond (1599-1651).
6 Henri d'Orléans, hertog van Longueville.
7 Bingen en Bacharach, ten westen van Mainz aan de Rijn gelegen.
8 Diego Felipe de Guzmán, markies van Leganés, Spaans gouverneur van Milaan.
9 Henri de Lorraine, graaf van Harcourt-Armagnac, gezegd Cadet la Perle, commandeerde de Franse troepen in Piemonte.
10 René Ier de Voyer d'Argenson (1596-1651) (*DBF* III, kol. 548-551).
11 Vermoedelijk Antoine de Stainville, graaf van Couvonges († 1646). Later diende deze Couvonges als gouverneur van Casale (*Lettres Mazarin* I, p. 919).
12 Christine de France, hertogin van Savoye, zuster van Lodewijk XIII (‘Madame’).
13 Karl Ludwig van de Palts.

Den cardinael-infant sterckt Vitry, Arleux, Pont-à-Ventin.[14] Den cardinael de Rischelieuw blijft bij Amiens ende heeft te Peronne ende noch andere steeden veel coren vergaedert om te senden binnen Arras. Monsieur de Haercourt crijgt eenich secours uyt

14 Vitry-en-Artois, Arleux en Pont-à-Vendin, plaatsen noordoostelijk van Arras gelegen.

Provence. Daer is gerucht, doch onseecker, dat den prince Tomas[15] sich uyt Thurijn soude hebben gesalveert. Den eertsbischop van Bourdeaux[16] gaet nae Sicilië, Brezzé[17] [is] op de Spaensche custen, Geleen heeft garnisoen geleyt te Meyssenheym.[18]

Bovenaan de copie staat: Paris, den 21/31 Augusti anno 1640.

4910A. 1640 november 3. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

Wij hebben hier niet sonderlings. Het beste is dat men ons verseeckert dat de Catalans, oversien hebbende haere provintie, daerin bevonden hebben 250000 huysgesinnen ende daeruyt genomen 60000 te voet ende eenige te paerdt om voor deesen tijt te dienen tegens drie Spaensche legers, die men segt dat tegen haer aencoomen. Zij hebben eenige Spaensche galleyen becoomen. De Françoysen hoopen gelijcke beroerten te sien in Arragon, Naples ende Milaen, waeran ick twijffele, alsoock [off] de Catalans de constantie sullen hebben om mettertijt te werden Hooge Moogenden.

In Italiën sijn d'onlusten wederom opgeborsten tuschen den paus ende den ambassadeur van Vranckrijck,[2] die uyt Roome is vertrocken naedat zijn volck een sbirro,[3] die van Roome een van 't volck van den ambassadeur hadden omgebracht.[4] De universiteyten van Italië meest alle hebben advis gegeven voor Luca tegen 't interdict.[5] Die van de stadt van Thurijn hebben gedeputteerde gesonden die op haer kniën leggende pardon versocht hebben aen mevrouwe van Savoye.[6] In deselve stadt is den he(er) Mazarini om de paix in Italië te volltrecken tot cont(en)tement van den paus ende Venegie ende andere Italiaensche princen.

't Volck van de mareschaux de Chastillon ende La Meilleray[7] sullen haere quartieren [houden] daerontrent daer het oorloch is geweest ende soo voort nae Mezières. Monsieur

15 Tommaso Francesco van Savoye.
16 Henri d'Escoubleau de Sourdis, aartsbisschop van Bordeaux, commandant van de Franse vloot.
17 Jean-Armand de Maillé, markies van Brezé (1619-1646), ‘général des galères’.
18 Meisenheim, ten zuidwesten van Bingen, werd van troepen voorzien door de keizerlijke legerleider Gottfried Huyn, graaf van Geleen.

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 24, copie. Vgl. no. 4910 (dl. XI). Vermoedelijk betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring op deze dag deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook de andere brieven van 3 november 1640 (nos. 4906 en 4909 (dl. XI)). Wellicht beantw. d. no. 4925 (dl. XI).
2 François-Annibal d'Estrées (1572-1670), markies van Coeuvres, van 1635 tot 1641 buitengewoon Frans ambassadeur te Rome (*DBF* XIII, kol. 147-148).
3 ‘sbirro’, wachter, overheidsdienaar.
4 Zie voor de strubbelingen in het diplomatieke verkeer tussen Rome en Frankrijk *Tallemant des Réaux* I, p. 166-169 en p. 852-857; P. Blet, *Correspondance du nonce en France Ranuccio Scotti*, p. 20-37.
5 Een geschil over de kerkelijke jurisdictie had ertoe geleid dat paus Urbanus VIII de stad Lucca op 2 april 1640 een interdict had opgelegd (Pastor, *Gesch. Päpste* XIII 2, p. 712-713).
6 Christine de France, hertogin van Savoye, resideerde te Chambéry. Zie voor de samenstelling van de Turijnse delegatie Claretta, *Storia della Reggenza* I, p. 718.
7 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, ‘maréchal de France’, en Charles de La Porte, markies, later hertog van La Meilleraye, ‘grand maître de l'artillerie’, ‘maréchal de France’.

du Hallier[8] gaet nae Lorraine ende sal Jan de Werdt niet medeneemen,[9] tensij hier tijdinge coome het tractaet met Sweeden verlengt is. Mijnheer den cardinael van Rischelieuw will in sijne stadt ende universiteyt van Rischelieuw alle weetenschappen ende consten doen leeren in de Fransche tael.[10]

Van Duytsland hooren wij dat d'heer Guebrian[11] het commandement sal hebben over de Françoysen ende haer gevolg. Dat den heer Eerlach[12] den gouverneur ende 't garnisoen van Hohentwiel[13] gebracht heeft onder den eedt van Vranckrijck. Dat Rosa Hoffheim heeft genoomen[14] ende eenige van de vijanden geslaegen. Van de saecken van Groot-Bretagne sullen wij niet seeckers connen oordeelen, eer het Engelsche parlement werd gehouden, allwaer men meent de stemmen te vrijer sullen sijn, omdat de Schotten meer ende meer naerderen. Monsieur Boswel[15] gunne ick alles goeds. (Ick) meene niet dat sijne ed[ele] Gestr[engheyts] propositie veel sal opereren, gelijck ick oock niet goeds en can voorsien uyt Dennemarcken, noch voor mijnheer den churfurst,[16] noch voor sijne interpositie[17] tot de paix tuschen den keyser ende de Sweden.

Bovenaan de copie staat: Paris, den 3 November 1640.

4935. 1640 november 19. Van W. de Groot.[1]

8 Maarschalk François de l'Hospital, graaf van Rosnay, sieur du Hallier.
9 De Beierse generaal Johan van Werth verbleef in Franse krijgsgevangenschap. Zolang als de onderhandelingen over een verlenging van het Frans-Zweedse subsidietraktaat aansleepten, viel niet te verwachten dat deze officier snel uitgewisseld zou worden tegen de Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn, die tijdens de slag bij Nördlingen (6 september 1634) in Beierse krijgsgevangenschap was geraakt. Het subsidietraktaat werd eerst in juni 1641 verlengd; vgl. no. 4909 (dl. XI).
10 Zie voor de in september 1640 door kardinaal Richelieu te Richelieu (ten oosten van Thouars) opgerichte academie no. 4875 (dl. XI).
11 Jean-Baptiste de Budes, graaf van Guébriant, maréchal de camp.
12 Johann Ludwig von Erlach, generaal-majoor in het Weimarse leger, gouverneur van Breisach.
13 De commandant van Hohentwiel, een strategisch belangrijke vesting nabij Singen, was Konrad Wi(e)derholt (1598-1667) (*ADB* XLII, p. 386-388).
14 Vanuit Frankfort had Rheinhold von Rosen († 1667), generaal-majoor in het Frans-Weimarse leger (*ADB* XXIX, p. 197-199), de plaatsen Hofheim am Taunus, Flörsheim am Main en Königstein im Taunus veroverd (*Gazette 1640*, no. 141, dd. 3 november 1640).
15 Sir William Boswell († 1650), van 1632 tot 1650 resident van de Engelse koning in de Republiek, had de Staten-Generaal verzocht om een verbod op wapenleveranties aan de opstandige Schotten (*CSP Ven. 1640-1642*, p. 90).
16 Karl Ludwig van de Palts.
17 Bedoeld is de bemiddeling door koning Christiaan IV op het aanstaande algemene vredescongres.
1 No. 4935; zie ook no. 4953 (dl. XI). Als bijlagen twee brieven van E. de Courcelles, gericht aan de directeuren van de Remonstrantse Broederschap te Rotterdam en aan S. Episcopius, dd. 22 november 1640: hs. Den Haag, ARA, familie-arch. Gevers, lijstno. 395, eigenh. oorspr., en hs. Amsterdam, UB, RK, L 39, eigenh. oorspr. De eerste bijlage gedrukt in J. de Witte van Citters, 'Het lijden van een corrector in de zeventiende eeuw', in: *De Nederlandsche Spectator* 1866, p. 301-302.

... Narraveram praeterita septimana tuas domino Utenbogardo de editione Annotatorum querelas.[2] Is eas rursum ad Episcopium[3] Roterodami decumbentem detulit et uter-

2 Grotius had zich beklaagd over de vele zetfouten in de drukproeven van zijn *Annotationes in libros Evangeliorum* (*BG* no. 1135). Het Amsterdamse uitgevershuis Blaeu was in augustus 1640 met de produktie van dit werk begonnen. Vgl. no. 4907 (dl. XI).

3 Simon Episcopius.

que re bene perpensa consultissimum iudicavere, ut ad Corcelium et Brenium[4] ... scriberent eosque monerent, ut melius correctioni velint invigilare.

4 De Franse theoloog Etienne de Courcelles (1586-1659), in 1643 als hoogleraar aan het Remonstrants Seminarium te Amsterdam opvolger van Simon Episcopius, en Daniël de Breen (Brenius) (1594-1664), een leerling van Episcopius. Vgl. J. Trapman, 'Erasmus seen by a Dutch collegiant: Daniel de Breen (1594-1664) and his posthumous *Compendium theologiae Erasmicae* (1677)', in: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 73 (1993), p. 156-177; zie ook no. 4688 (dl. XI).

Bijlage 1:

Etienne de Courcelles aan de directeuren van de Remonstrantse Broederschap te Rotterdam,[5] 22 november 1640

Messieurs et tres honorés freres,

J'ai receu les lettres qu'il vous a pleu m'escrire pour m'exhorter à tenir plus exactement la main à la correction de ce qui reste à imprimer des Annotations de monseigneur l'ambassadeur Grotius sur les Evangiles que je n'ai fait aux premiers chapitres, dont il se plainct merveilleusement. A quoi je vous diray pour response que m'ayans obligé par tant de bienfaits, depuis que je me suis retiré en ce pays ici, que je vous en seray eternellement redevable, je serois tres aise de vous pouvoir tesmoigner en cest endroit le vif ressentiment que j'en ay. Mais ayant apporté toute la diligence qu'il m'a esté possible à la revision de cest ouvrage, je ne saurois vous promettre autre chose que de continuer comme j'ay fait jusques à present; non point de faire mieux, car cela surpasse mes forces. Aussi desormais cela serviroit-il de peu, les trois quarts en estant desja imprimés, contenans environ deux cens feuilles de papier, despeschées dans quatre mois, avec tantost trois, tantost quatre presses.

Je sai bien qu'il y est eschappé diverses fautes, principalement en l'Hebrieu et quelques-unes au Grec, et en suis fort marri. Car je ne desirois rien tant que de faire en sorte que ce bel oeuvre, plein d'une rare et exquise doctrine, parust tres correct en public, tant pour le contentement de l'auteur mesme que pour l'utilité des lecteurs. Mais quelque soin que j'en aye eu, il m'a esté impossible de le si bien nettoyer qu'il n'y en soit encor trop resté. Je parle de moy, d'autant que je suis adverti que mondit seigneur l'ambassadeur et monsieur son frere m'en accusent particulierement, et pour ce que tout ce fardeau retombe presque entierement sur mes espaules, le sieur de Breen en ayant à peine reveu la douzieme ou quinzieme partie; tesmoin par exemple que de trente-six espreuves qui ont esté faites la semaine passée j'en ay corrigé trente-quatre et lui seulement deux, pour ce qu'on ne s'addresse point à lui que lorsque je ne suis point à la maison, et qu'on a haste d'avoir quelque espreuve de peur que les ouvriers ne chomment. Aussi d'ailleurs a-[t]-il assés d'occupation à dresser l'indice qui doit estre adjousté à la fin du livre. Si donc il m'est arrivé de laisser quelques fautes sans les corriger, il le faut attribuer à la grandeur du travail dont j'estois surchargé par dessus mes forces, non point à aucune negligence. J'en ai ma conscience deschargée, ayant adverti dès le commencement mondit seigneur l'ambassadeur qu'il estoit impossible que son oeuvre sortit bien correct si les presses rouloyent si viste.[6] Mais icelui au lieu de mander à l'imprimeur qu'il allast plus lentement, au contraire l'a fait continuellement solliciter à se haster.

Maintenant pour parler un peu de l'Hebrieu où je croi qu'il se trouvera plus de manque, vous saurés, messieurs, que les compositeurs d'abord y estoyent si nouveaux et inex-

5 Behalve Johannes Wtenbogaert en Simon Episcopius traden ook de Rotterdamse predikanten Petrus Cupus (ca. 1580-1646) en Samuel Lansbergen (1588-1669) als directeuren van de Remonstrantse Broederschap op.

6 Een brief van E. de Courcelles met een dergelijke inhoud is niet bewaard gebleven. Op 1 oktober 1640 waarschuwde Willem de Groot voor overhaasting bij de afwerking van de druk (no. 4860, in antwoord op no. 4845 (dl. XI), waar Grotius aan zijn wantrouwen jegens De Courcelles lucht had gegeven).

perimentés qu'à peine cognoissoyent-ils les lettres, et que lorsqu'il falloit joindre en une ligne les mots qui en occupoyent deux en la copie, ou au contraire mettre en deux ceux qui n'en tenoyent qu'une, ils en brouilloyent tout l'ordre, et là où il y avoit plusieurs lignes commençoyent ordinairement par celle d'embas. Ce que je leur marquois comme il falloit remettre, mais ne suis pas asseuré s'ils ont tousjours bien compris mon intention, ni s'ils l'ont executé avec la fidelité et diligence qu'il appartenoit. Il m'eust fallu aller en l'imprimerie pour le[s] voir corriger devant mes yeux; ce que mes autres occupations ne me permettoyent point. J'avoue aussi que je n'ay pas une telle cognoissance de la langue hebraique, que je puisse facilement corriger les fautes de la copie, surtout ès passages tirés des rabbins. Toutesfois j'en sai assés pour suivre une bonne copie et correcte. Mais en celle de mondit seigneur les characteres souvent sont confus, non seulement ceux qui ont une grande affinité entr'eux, mais aussi ceux où il y a une notable difference, comme le Vau et le Nun final, le Caph et le Resch et autres.

J'ai aussi trouvé tant de fautes ès textes cités de la Bible, quand je les ai conferés avec une bonne edition de Plantin que j'ay,[7] que je recueille que les autres que la haste des imprimeurs ne m'a pas permis d'y examiner et ceux des rabbins n'en sont pas exempts. Mais l'auteur recognoit mieux maintenant les fautes qu'il y a, les voyant en des beaux characteres imprimés, qu'il n'a fait en son manuscrit, lequel la multitude et importance de ses autres affaires ne lui ont permis de relire qu'à la haste.

Quant au Grec, j'ay rencontré quelques mots qu'il m'a esté impossible de lire, où par consequent il ne faut point s'estonner s'il est demeuré des fautes. Je recognoissois bien qu'il y avoit du manque, mais ne sachant que remettre en la place, je les ai laissés tels qu'ils estoyent. Mais j'ose bien vous asseurer, messieurs, et suis content que jamais vous n'adjoustiés de foy à mes paroles, si je ne verifie clairement qu'il y a beaucoup plus de fautes au manuscrit de l'auteur tant au Grec qu'au Latin, sans y comprendre celles des distinctions qui la pluspart sont omises ou mal mises ni des accens graves et aigus du Grec qui sont confondus partout, qu'il ne s'en trouvera en l'exemplaire imprimé.

J'ai dessein, s'il plaist à Dieu, de me mettre dans quelque temps à relire ledit manuscrit, les pieces duquel pour cest effect je conserve soigneusement, et d'en remarquer toutes les fautes, puis les envoyer à mondit seigneur l'ambassadeur, lequel sans doute s'estonnera d'en avoir tant laissé eschapper à ses yeux. En la derniere espreuve que je viens de voir tout presentement j'en ai trouvé quatre en deux lignes, trois au Grec et une au Latin. Jugés donc s'il a raison de requerir en autruy plus d'exactesse à corriger son ouvrage qu'il n'en a usé lui-mesme. Adjoustés à cela que son escriture en ce qu'il a inseré de sa main est si difficile à lire, qu'il est comme impossible que les plus doctes ne s'y mesprennent.

Excusés s'il vous plaist, messieurs, la liberté dont j'use à vous representer ces choses. Une juste douleur me transporte voyant que mes grands et tres difficiles services sont si mal recognus, et que de là d'où j'attendois des louanges et des remerciemens je n'ay que plaintes et reproches. Cela seroit capable de me faire perdre courage et m'induire à laisser tout là, si vostre respect et la recommandation que vous m'en faites ne me retenoit. Mais je vous suis tant obligé et suis si affectionné à vous servir qu'encor que les commandemens que vous me feriés seroyent beaucoup plus pesans, je m'efforcerois toutesfois de les executer.

7 Wellicht benutte De Courcelles voor de correctie van de drukproeven *Novum Testamentum Graece, cum vulgata interpretatione Latina, Graeci contextus lineis inserta ...*, [Leiden] ex Officina Plantiniana Raphelengii 1613. Grotius zelf gaf aan deze editie de voorkeur (H.J. de Jonge, 'Hugo Grotius: exégète du Nouveau Testament', in: *The world of Hugo Grotius (1583-1645). Proceedings of the international colloquium ... Rotterdam 6-9 April 1983*, Amsterdam en Maarssen 1984, p. 97-115, hier p. 107-108).

En laquelle protestation je finirai, priant Dieu qu'il verse ses benedictions en toute abondance sur vos personnes et sur vostre sainct travail, et demeurant à tousjours, messieurs et tres honorés freres,

vostre tres humble et tres affectionné frere
et serviteur en nostre Seigneur,
Estienne de Courcelles.

A Amstredam, le XXII de Novembre 1640.

Adres: A messieurs/messieurs les directeurs de la Societé des pasteurs remonstrans, à Rotterdam.

Bijlage 2:

Etienne de Courcelles aan Simon Episcopius, 22 november 1640

Monsieur et tres honoré frere,

La liberté dont vous me permettés d'user avec vous, quand vous estes en ceste ville, pour vous descouvrir sans crainte le dedans de mon ame me donne maintenant la hardiesse de vous entretenir un peu plus familierement en particulier que je n'ai fait en la lettre qui vous est addressée en commun avec messieurs vos collegues.[8] Je croi qu'à ceste heure par la grace de Dieu vous estes en telle sorte remis de vostre grande maladie que vous ne recevrés aucune incommodité de la lecture de ce peu de lignes.

Environ le temps que vous estes parti d'avec nous, estant fort occupé à la correction des Annotations de monseigneur l'ambassadeur Grotius sur les Evangiles et voyant que depuis près de deux ans que je lui avois rendu divers services, qui m'avoyent desrobbé beaucoup de temps que j'eusse peu employer plus utilement ailleurs, il n'avoit daigné m'escrire un seul mot de lettre pour me tesmoigner quelque ressentiment de tant de peine que j'avois pris et prenois encor jour et nuit pour lui, je m'en plaignis à monsieur Mercier[9] par une assés longue lettre, le priant de lui en toucher quelque chose selon qu'il le jugeroit à propos. Mais il n'eust pas la peine de lui en parler. Car ma lettre ayant à passer par les mains de mondit seigneur devant que venir ès siennes, il l'ouvrit et leut ce que je disois de lui; mais qui estoit couché en termes si respectueux qu'il n'avoit point de subjet de s'en offenser. Car j'avois bien preveu devant que l'envoyer que sa curiosité le pourroit porter à l'ouvrir et qu'il n'y falloit rien mettre que je ne voulusse bien qu'il seust. Cependant il me fit respondre par ledit Mercier d'une si altiere et insolente façon que vous vous estonneriés de le voir. Mais craignant que cela n'alterast nostre amitié il m'en fit des excuses huit jours apres par une autre lettre, me priant de prendre en bonne part ce qu'il m'avoit escrit pour obeir au commandement de mondit seigneur et qu'il estoit bien marri de voir mes services si mal recognus, mais qu'il tascheroit de l'induire à me tesmoigner plus d'amitié ci-apres.

Or j'appris de ces deux lettres qu'il estoit indigné de ce que je ne lui avois pas donné le titre d'Excellence quand je lui avois escrit et que c'estoit la cause pour laquelle il ne me respondoit rien. Qu'une fois il m'avoit bien escrit et lui avoit monstré ses lettres, mais puis apres se ravisant il ne les avoit point envoyées. Mais si mon crime estoit si grand qu'il effaceast tout le merite de mes services, celui de monsieur le professeur Vossius[10] le surpasse de beaucoup, qui ne lui a jamais donné d'autre titre que celui de Illustris vir, au lieu que j'employois le superlatif Illustrissimus; et cependant il ne s'en est point offensé comme de moi, quoiqu'il peust aisement recognoistre que ceste omission de compliment proce-

8 Bijlage 1.

9 De remonstrants- en wellicht zelfs sociniaansgezinde Edmond Mercier, een Parijse pensionhouder en huisleraar, onderhield nauwe banden met Simon Episcopius en andere leden van de Remonstrantse Broederschap. Hij vulde zijn karige inkomen aan door voor Grotius secretariaatswerkzaamheden te verrichten.

10 Gerardus Joannes Vossius; vgl. nos. 4977 en 4987 (dl. XI).

doit d'une pure ignorance de la mode presente de la cour, non point d'aucun mespris de sa dignité, laquelle j'ai autant respectée que jamais homme ait fait. Toutesfois ayant pour compagnon de mon infortune monsieur de Saulmaise,[11] qui a encouru sa disgrace pour le mesme subjet, il me faut resoudre à le supporter patiemment.

Mondit sieur l'ambassadeur donc sentant qu'une telle procedure ne m'obligeroit gueres à le servir doresnavant et que ses exhortations par l'entremise ordinaire du sieur Mercier auroyent perdu tout credit envers moy, s'est advisé d'une gentille ruse qui est d'employer messieurs les directeurs de nostre Societé, auxquels il sait que je ne puis rien refuser, pour me retenir par leur autorité à son service et toutesfois ne m'en avoir point d'obligation. Je pense aussi qu'il se plaind si hautement de ma negligence en la correction de son ouvrage afin de vous persuader qu'il n'a point de subjet de me savoir gré de tout le service que je lui ai rendu. Car il se doute bien que je ne manquerai point d'accuser son peu de recognoissance. Pourtant veut-il preoccuper vostre jugement en se complaignant le premier, afin que devant que m'avoir ouy vous lui donniés cause gagnée. Ce que je sai bien qu'il n'obtiendra jamais de vostre prudence et equité.

Certes ledit sieur Vossius juge bien plus favorablement de mes travaux, lequel sur les plaintes qui lui ont esté faites de moy par monsieur l'advocat W. de Groot,[12] a pris la peine d'examiner quelques feuilles de cest ouvrage qui est sous la presse et apres les avoir veues a mandé à mondit sieur l'ambassadeur qu'il les trouvoit assés correctes pour une premiere impression, faite sur une copie difficile à lire et que je meritois une grande louange pour me rendre si assidu à ceste correction, de laquelle si je ne me fusse volontairement et gratuitement chargé le sieur Blaeu n'eust pas imprimé son oeuvre. Mais il n'a encor receu aucune response à ces lettres, qui furent envoyées il y eust Lundi dernier trois semaines.[13]

Pour conclusion je vous dirai qu'il me semble sauf vostre meilleur advis n'estre pas tant convenable que messieurs les directeurs de nostre Societé s'interessent si fort en ce livre comme ils font ès lettres qu'ils en escrivent à monsieur de Breen et à moi, pour ce qu'ils ne savent pas encor bien ce qu'il contient. C'est à la verité une piece autant docte et remplie de belles et bonnes choses qu'il s'en trouve. Mais toutesfois l'auteur me semble en divers endroits pancher plus que de raison du costé du papisme. Il reprend aussi fort souvent les erreurs des calvinistes, mais il ne dit rien ou si briefvement et obscurement que rien plus qui puisse desplaire aux papistes ou craindre la censure de l'inquisition. Tellement que si l'auteur est tenu pour remonstrant cela fortifiera la calomnie laquelle ci-devant on a fait sonner si haut que le dessein des remonstrans est de ramener le papisme et qu'ils le couvent secretement en leur sein.

11 Claude Saumaise.

12 In een brief van 13 november 1640 ‘aen mijnheer/mijnheer den professor Vossius tot Amsterdam’ verzocht Willem de Groot onder verwijzing naar Grotius' brief van 3 november (no. 4907 (dl. XI)) de correctie-werkzaamheden goed te regelen: ‘Ego itaque ad tuas praecipue confugio manus, sperans aliquantum inde opis afflictae rei accessurum et te obnixe rogans, ut cum Blavio super toto negotio conferre velis, et si Corcellius, si Breenius correctioni pares non sunt, forte ob nimiam typographi festinationem, aut ad eam rem vacare non possunt, de alio aliquo earum litterarum perito, qui vel ultima legat specimina despiciatur, aut etiam typographus paulo lentius procedere rogetur. Certe omnibus modis hoc agatur, ut editio sit quam nitidissima, ne auctor aliquam honoris, typographus vero etiam lucri iacturam faciant in eo opere quod utrumque utrique afferre deberet.’ (Hs. Oxford, Bodleian Library, Rawl. letters 80, f. 111, eigenh. oorspr. en *Inv. Voss.*, p. 266).

13 Vgl. no. 4854 (dl. XI), van Gerardus Joannes Vossius, dd. 27 september 1640, met nadere details over de grote druk waaronder de correctoren Etienne de Courcelles en Daniël de Breen moesten werken. Grotius ontving deze brief eerst op 8 november 1640; mogelijkerwijze dateerde Vossius zijn brief bij vergissing een maand te vroeg en moet voor ‘V Kal.VIIIbris’ ‘V Kal. IXbris’ gelezen worden.

Mais c'est trop longtemps entretenir un malade et qui ne peut pas encor porter une longue lecture. Je prie Dieu du plus profond de mon coeur, comme je l'ai souvent fait durant vostre plus griefve maladie, qu'il lui plaise vous remettre et fortifier de telle sorte

que nous jouyssions longtemps des excellens dons desquels il vous a si liberalement enrichi. Et attendant que nous vous revoyions ici je demeure, monsieur et tres honoré frere,

vostre tres humble et tres affectionné frere
et serviteur en nostre Seigneur,
Estienne de Courcelles.

A Amstredam, le 22 de Novembre 1640.

Si vous estimés que messieurs vos collegues ne se doivent point offenser de la liberté de ces lettres, vous les leur pourrés communiquer, mais je vous prie fort qu'elles ne sortent point hors de vostre compagnie. Quant à celles que je vous escris en commun je serai bien aise que ces deux freres[14] qui se plaignent tant de moy les voyent. Vous m'obligerés beaucoup si vous faites en sorte qu'elles viennent en leurs mains.

Adres: A monsieur/monsieur Episcopius, professeur en theologie, estant de present à Rotterdam.

In dorso staat in een onbekende hand: Courcelles. Courcelles.

4952A. 1640 december 1. Aan [P. Spiring Silvercrona].[1]

Veele tijdingen hier in Vranckrijck levert ons desen winterschen tijt niet dan van nieuwe lasten die ons het derde part van de waerde van alles dat wij coopen sullen coomen te verhoogen ende van de veranderinge van de cours van 't geldt, die oock apparent is veele schaeden aen particulieren aen te brengen. De meeste discoursen vallen op de saecken van Italië ende Catalogne. In de saecken van Italië syen wij niet claer, maer hooren dat de heer Mazarini naer veele handelinge gevallen in Piedmont is gegaen nae Rome. Eenige stroyen uyt dat den cardinael van Savoye in 't bijsonder [onderhandelt] sonder den prince Thomas, 'twelck alle verstandigen oordeelen te zijn buyten apparentie.[2]

Van de Catalans sal ick seggen vooreerst wat daervan hier werd uytgegeven. Dat Ville Plane, een van de Catalans,[3] heeft aen den prince van Condé[4] gebracht

14 Hugo en Willem de Groot. Voor de correctie van de *Annotationes in libros Evangeliorum* kreeg Courcelles uiteindelijk een ingebonden presentexemplaar toebedeeld, ofschoon hij zich volgens de auteur niet goed had gekweten van de taak die hij op zich had genomen (‘quanquam non bene perfunctus susceptis partibus’) (no. 5061 (dl. XII)).

1 Hs. Stockholm, RA, Extranea 24, copie. Vgl. no. 4952 (dl. XI). Naar alle waarschijnlijkheid betreft het hier een door Spiring naar Stockholm verstuurd afschrift van de Nederlandstalige nieuwsbrief die Grotius zijn Hollandse correspondenten Reigersberch en Spiring op deze dag deed toekomen. Zie voor de door Grotius vermelde nieuwsfeiten ook de andere brieven van 1 december 1640 (nos. 4949 en 4951 (dl. XI)). Beantw. d. no. 4965 (dl. XI).

2 Onderhandelingen van Maurizio en Tommaso Francesco van Savoye, schoonbroers van Christine de France, hertogin van Savoye, leidden in 1642 tot een overeenkomst met Frankrijk.

3 Francisco de Vilaplana, commandant van het leger in Catalonië.

4 Henri II de Bourbon, prins van Condé.

een voorslaegh van een tractaet om aen den coninck alhier gesonden te werden.[5] Dat den hoochgem[elten] prins van Condé send 4 regimenten voetvolck, twee te paerd om eenige plaetsen te bewaeren op 't versoeck van de Catelans ende deselve te instrueeren in 't stuck van oorlogh, tot welcker betaelinge de Catelans 60000 croonen souden hebben gesonden op de frontieren, ende hebben in de publycke coffers te Barcelone booven den rijcdom van de particulieren 18 millionen gouts, 60000 man in actie verdeelt in 4 deelen ende die ververscht werden elcke maendt. Dat de geestel[ijcken] dese waepenen approbeeren ende de monicken daer-

5 Het verdrag van de opstandige Catalanen met Frankrijk werd op 16 december 1640 te Barcelona ondertekend (Sanabre, *La acción de Francia en Cataluña*, p. 110-112 en p. 638-641).

voor predicken. Dat het hooft van dese licque is Paolo Rossi,[6] een man van geslacht, verstandt ende middelen. Dat de Catelans sijn geresolveert dese saecken ten uytersten te vervolgen, omdat zij te Barcelone ten tijde als de vice-roy is omgebracht,[7] seggen instructie gevonden te hebben van om te doen brengen de principaele van Barcelone ende in Perpignan alle de gemeente, voorts alle de Catalans over te brengen in andere verlaetene plaetsen van Spagne. Twee Catalansche coopluyden sijn gecoomen te Marseylle met 100000 croonen om buspoeder ende waepenen te coopen. Dit werdt hier soo op 't breedste uytgestroyt ende smaect wel aen de gemeente, die daeruyt verlichting verwacht.

Die advisen hebben seggen ons uyt die quartieren dat den coninck van Spagnie met een seer aensienlijck leeger, insonderheyt van ruyterije, binnen een maend door de pas van Tortosa, die hem open is doordien [die] stadt des conincks van Spagnie partij heeft genomen, sal sijn in Catalagne. Dat den meesten adel, die gemeenlijck haer voordeel niet en vinden in populaire regeeringen, toonen ongenuegen in de actie van de directeurs in Barcelone, die daer sijn als de Staeten-Generael in Den Haghe. Ende dat elckeen van denselven adel soeckt sijn accord in 't bijsonder te maecken, gelijck eertijts in Braband ende Vlaenderen is geschiet.[8] Sulx dat te beduchten staet off niet de schryck van 't leeger, 's conincx van Spagnie presentie aen d'eene, de belooften ende presentatiën aen d'andere zijden verdeeling in dat nieuw lichaem sullen veroorsaecken.

Voorder verstaen wij hier dat don Francisco di Melo,[9] die vanwegen den coninck van Spagne is bij den keyser, spreeckt veele van vreeden te maecken, ende dat den hertoch van Beyeren[10] seyt dat hij gaeren wil verstaen tot accomodatie in 't stuck van de Pals ende aenneemen tot middelaers soo den coninck van Dennemarcken als de churfursten. Leganes[11] is geaccordeert met de Switsers ende sal de compagniën van die natiën gebruycken in ['t] Milanees. In de Grisons bersten d'oude onlusten weder uyt, sooverre dat de soon van Pompeio Planta eene sijnen neeff, Planta de Smidberg genoempt, de cop met een Hungarisch[e] bij[l] heeft ingeslaegen.[12] Te Constantinoplen is een ambassadeur van den Grooten Mogor.[13] Men seyt daerbij dat den ambassadeur van Constantinople, gaende nae Moscoviën met last om tegen de Poolen yet voor te slaen, bij de Poolen onderweegen is gevatt ende daerdoor sijne last ontdeckt.[14]

6 Paolo (Pablo) de(l) Rosso, deken (deán) van de kathedraal te Barcelona.
7 Dalmacio de Queralt, graaf van Santa Coloma, vice-koning van Catalonië, was op 7 juni 1640 om het leven gebracht (*Diccionario de Historia de España* III, p. 377-378).
8 In de periode na de pacificatie van Gent (1576) verzoenden veel conservatieve edelen zich met koning Philips II, uit afkeer van de calvinistische volksbewegingen in de Zuid-Nederlandse steden. Vgl. H. Grotius, *Annales et Historiae de rebus Belgicis*, Amsterdam 1657 (*BG* no. 741), p. 64.
9 Francisco de Melo, graaf van Assumar.
10 Maximiliaan I, keurvorst van Beieren.
11 Diego Felipe de Guzmán, markies van Leganés, Spaans gouverneur van Milaan.
12 Een relaas van de moord op Rudolf Planta von Steinberg, beraamd door diens neef Rudolf, een zoon van Pompeius Planta († 1621), verscheen enkele dagen later in de *Gazette de France* (*Gazette 1640*, no. 151, dd. 4 december 1640).
13 Behadir-Ghiraï, groot-mogol der Krim-Tartaren.
14 Ofschoon het diplomatieke overleg tussen Warschau, Moskou en Constantinopel in deze jaren door talrijke incidenten verstoord werd, vindt dit bericht in de bronnen geen uitdrukkelijke bevestiging. Wel is er in het begin van 1640 sprake van een naar Rusland gereisde Turkse ‘tschaousch’ (gezant), die tegenover tsaar Michael Fedorovitsj ‘barbaro fastu’ de macht van Murád (Amurath IV) roemde en dreigde dat de sultan Moscovië zou vernietigen als aan zijn eisen niet werd voldaan. De tsaar antwoordde de gezant op overeenkomstige manier: ‘Ad haec verba surrexit dux Moschoviae et tergo obverso nuntio elevata aurea veste, nuda ostendit posteriora dicendo: Hoc tibi et tuo domino’. Later in hetzelfde jaar werd een Poolse gezant

Men spreeckt hier van de heer Eerlach[15] recompense te geeven om affstand te doen van het gouvernement van Brisacq, ende Offenburg ende Dolen te belegeren tegen het toecoomende jaer, ende van den hertoch de La Force ende sijnen soon[16] te senden in plaetse van den hertoch van Longeville.[17]

Bovenaan de copie staat: Paris, den 1 December 1640.

4992A. [1641]. Aan de Christelijke Lezer.[1]

Lectori christiano H. Grotius.

Si quis dicat me quae ad Evangelia scripsi debere aliis qui in eodem se argumento exercuerunt, is neque penitus mentietur neque penitus verum dicet. Ego per omnes eos qui scripsere antehac profecisse me non diffiteor, quin gaudeo etiam gloriorque. Itaque omnibus me eis gratiam habere puta, quasi nominassem singulos. Peperci autem plerumque recitandis nominibus quod ea videam factioso hoc saeculo magis ad oblimandum quam ad defaecandum iudicium valere. Mihi autem, cum ista annotarem captivus, cum perficerem privatus, cum ederem in aliquo iam honore constitutus, propositum semper fuit non alicui earum servire partium in quas ingenti saeculi nostri malo divisi sumus christiani, sed christianis plane omnibus, meaque dirigere ad notitiam evangelicae veritatis et incrementum pietatis eius, ad quam omni studio debemus contendere, si ex tanto nomine censeri volumus. Caeterum videbit qui et priorum et haec nostra scripta cum cura leget, etiam tunc cum aliorum sequor sententias, nova a me adiungi argumenta quibus eas sustentem; et cum ab aliis abeo, rationes cur id faciam diligenter a me adscribi. Testor autem, siquid usquam a me scriptum est pugnans cum iis Sacrae Scripturae sensibus quos ecclesiae christianae a prima aetate acceptos perseverante consensu tenuere, quod repertum non iri satis confido, me id pro non scripto habere ac mutare paratissimum.

5154A. 1641 april 21. Aan A. Oxenstierna.[1]

door de Turken vastgehouden en in het voorjaar van 1641 volgde de arrestatie van een Turkse gezant, die in Danzig zou hebben gespionneerd (A.S. Radziwill, *Memoriale* III, p. 2, 26-27, 45 en 51). J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman* X, p. 13 en XVII, p. 152, vermeldt ten slotte voor het jaar 1642 een Russische ambassade ter verontschuldiging van de moord op een ‘tschaousch’ die een missie naar Moskou ondernomen had.

15 Johann Ludwig von Erlach, generaal-majoor in het Weimarse leger, gouverneur van Breisach.

16 De protestantse ‘maréchal de France’ Jacques-Nompar de Caumont (1559-1652), hertog van La Force, en diens zoon Armand-Nompar (ca. 1580-1675), markies van La Force.

17 Henri d'Orléans, hertog van Longueville, had na het overlijden van hertog Bernhard van Saksen-Weimar († 18 juli 1639) het commando over de Frans-Weimarse legers in Duitsland overgenomen. In het najaar van 1640 werd hij door ziekte belet zijn taak voort te zetten (no. 5681 (dl. XIII)).

1 Opdrachtbrief in *Hugonis Grotii Annotationes in libros Evangeliorum. Cum tribus tractatibus et Appendice eo spectantibus*, Amsterdam 1641 (*BG* no. 1135), p. A2^{r}. Het boek kwam in augustus 1641 in omloop, ongeveer een jaar nadat met de druk begonnen was. Grotius stelde de opdrachtbrief wellicht in een vroeger stadium op. Vgl. no. 4405 (dl. X), nos. 4771 en 4791 (dl. XI) en nos. 5290 en 5429 (dl. XII).

1 Hs. Uppsala, UB, E 387, copie. Een adressering ontbreekt. Het is de vraag of Grotius ooit een origineel met deze inhoud verzonden heeft. De brief, een copie in een onbekende, moeilijk leesbare hand, stamt uit de autografen-collectie van Erik Waller en werd in 1954 aangekocht. De ontvangstbevestiging bovenaan de brief is mogelijkerwijs

Hoch wohl geborner herr reichscansler, guter freundt,

Den letzten brief nach ersehe ich all wie s. K. Mt. nitt geschwindt erwartet dass mytt der letzten habenden abtheilung ein gutes resultat werden haben. Ich habe all meyns ge-

than, aber so langweilig es dawert mytt nachrychten aus denn Reyn-gegend will dero K. Mt. nychts unterschreiben, all wye der cardinal gesaget in guter occasion wyrd jedoch allem fortangehen und ich erwarte brieffe aus Deutchlandt mytt dem nächsten. Die zwete unterhandtlung ist allhie auch yn bewegung undt ich habe alles gemachet umb zu erforschen was der Spanische gesante thuet mytt seinen nachtlichen panckettiren,[2] dero ich nye mytt gewessen und dero allsicherlich zu unterhandlungen ist, dan der kayserl. gesander wohnet allda ym nehmlichen hause, aber dero Mt. regina als d[er] herr reichskanzslerre konnen dessen versichert sewen als dass ich allem befolgen wil.

Ich erwarte weytere schreiben undt bleybe bis zum todt hin,

d[es] h[errn] r[eichs]kanslers diener undt freunt,

H. Grotius.

Paris, den 21. Aprillis anno 1641.

Bovenaan de brief staat in een onbekende hand: Praesent[atae] den 21 [?] Maii.

En in dorso: Nat pr. ...

5255. 1641 juni 29. Aan J. de Wicquefort.[1]

Monsieur,

Nous attendrons l'arrivée de Torstenson[2] à l'armée suedoise et la bonne issue du siege de Wolfenbuttel.[3] J'apprends aussi fort volontiers que les trouppes de madame de Hessen sont en bon estat et que le prince d'Orange les appuye.

Je croi certes que tant l'empereur que le roi d'Espagne ne manqueront de fomenter le mal de Sedan, qui leur peut servir grandement, quand ce ne seroit que pour empescher les progres de la France en cette année. Il y a eu quelque pourparler avecq le duc de Bouillon,[4] mais sans effect jusqu'asteure, tellement que le marescal de Chastillon[5] a receu des ordres de faire toutes hostilitez contre Sedan, où le duc

2 'banketieren', een banket, gastmaal aanrichten.

1 Hs. Chicago, University Library, Miscellaneous Manuscript Collection, eigenh. oorspr. Joachim de Wicquefort (1596-1670), koopman en bankier te Amsterdam, was raad en resident van Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel (Schutte, *Repertorium* II, p. 235).

2 Lennart Torstensson (1603-l651), Zweeds generaal van de artillerie, opvolger van veldmaarschalk Johan Gustavsson Banér († 20 mei 1641).

3 Wolfenbüttel was bezet met een keizerlijk-Beiers garnizoen en werd geblokkeerd door troepen van de hertogen van Braunschweig. Op 29 juni 1641 volgde er in de omgeving van de stad een veldslag tussen de Frans-Zweedse legermacht, versterkt met die van Braunschweig, en de keizerlijken (no. 5249 (dl. XII)).

4 Frédérique-Maurice de La Tour d'Auvergne, hertog van Bouillon, gaf vanuit het prinsdom Sedan leiding aan het verzet tegen Lodewijk XIII en Richelieu.

5 Gaspard III de Coligny, graaf van Châtillon, 'maréchal de France'.

de Guise[6] est revenu avecq quatre compagnies. Lamboi,[7] avecq cinq ou six mille hommes estant venu à Arlon, et le duc de Lor-

6 Henri II de Lorraine (1614-1664), van 1629 tot 1640 aartsbisschop van Reims, vervolgens hertog van Guise.
7 De keizerlijke legeraanvoerder Willem, baron van Lamboy.

raine,[8] differant soubs de pretextes frivoles de se joindre au marescal de Chastillon, ledit marechal, craignant d'estre environné de deux costez et se desfiant du duc de Lorraine, a passé la Meuse et est à Tarsy,[9] ayants laissé les forteresses qu'il avoit commencé deça la Meuse garnies de gens. Il y en a qui croient que le duc de Lorraine, ayant par l'argent du roi remis son armée en bon estat et se voyant maistre de La Motte[10] et de quelques autres places que le roi luy a rendues, tasche à se mettre en neutralité, ou mesmes escou‹p›te les offres qui lui sont faictes de la part de l'empereur. Ces soupçons ont eu tant de pouvoir sur l'esprit du roi que sa Majesté a faict retenir l'argent qui estoit destiné pour l'entretenement de l'armée dudict duc, qui revient à deux mille gens de pied et autant de chevaux.

Le duc de Longueville[11] a de la peine à trouver ses gens qu'il devoit mener en Allemagne. Les Suisses s'assemblent à Bade,[12] où l'empereur leur fera faire des ouvertures pour la paix de l'Empire. Les Grisons, voyants que la France n'a nul soing d'eux, ont defendu à Guller[13] de faire sortir les gens qu'il avoit levé pour la France et tiendront une conference avecq les deputez de Tirol pour adjuster leur differents.[14]

Le cardinal-infant[15] est avecq quelque dix-huict mille hommes à Moncassel et La Bassée;[16] a voulu attaquer le camp devant Aire, mais sans effect. Les Fransois battent la ville avecq dix-huict pieces de canon, y jettent de bombes, ont passé le contrescharpe d'une demie lune et pris Pont d'Avantin.[17] Une partie des Espagnols se sont jettez au pays autour de Boulogne et font mine de vouloir assieger cette ville.

En Italie rien ne se faict et peu au Roussillon. Le marquis de Breszé[18] est allé à La Rochelle, là où on a assemblé vingt navires pour secourir les Portugais, qui en ont grand affaire. Le marescal de Breszé[19] avant que d'aller en Catelagne veut attendre des meilleures nouvelles, celles d'à present n'estant gueres bonnes, car on dict que non seulement ceux de Tarragona, où il y a une petite armée, ont faict de sorties qui ont fort endommagé les Fransois, mais qu'aussi Fernandino,[20] estant renforcé de vingt tant galeons que galeres, a eu de l'advantage sur l'archevesque de Bourdeaux;[21] et doubte-on si le siege pourra subsister et si les Catelans qui sont

8 Karel IV, hertog van Lotharingen.
9 Torcy, op de linkeroever van de Maas, in de directe omgeving van Sedan. Châtillon was vanuit zijn kamp te Bazeilles over de Maas naar Remilly-Aillicourt, en vandaar naar Torcy bij Sedan getrokken (*Gazette 1641*, nos. 72, 73 en 75, dd. 29 juni, 3 en 6 juli 1641).
10 La Motte, versterkte plaats tussen Toul en Langres.
11 Henri d'Orléans, hertog van Longueville; vgl. 5207 (dl. XII).
12 Landdag te Baden (30 juni-23 juli 1641). Grotius ontleende het Zwitserse nieuws vermoedelijk aan een brief van Carl Marin, dd. 13 juni 1641, ontvangen op 26 juni 1641 (no. 5227 (dl. XII)).
13 Johann Peter Guler von Weinegg (1594-1656).
14 Deze conferentie zou in de periode juli-augustus 1641 te Feldkirch plaatsvinden.
15 Kardinaal-infante Ferdinand van Oostenrijk (1609-1641), van oktober 1632 tot aan zijn dood in november 1641 gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden.
16 Moncassel (Cassel), plaats Len noordoosten van Saint-Omer (Sint-Omaars); La Bassée, plaats ten noorden van Lens.
17 Pont-à-Vendin, ten noord-oosten van Lens; Aire-sur-la-Lys, ten zuiden van Saint-Omer, ging op 27 juli 1641 in Franse handen over.
18 Jean-Armand de Maillé (1619-1646), markies van Brezé, ‘général des galères’.
19 Urbain de Maillé (1597-1650), markies van Brezé, ‘maréchal de France’, van oktober 1641 tot mei 1642 onderkoning van Catalonië.
20 García de Toledo y Osorio, hertog van Fernandina (*Diccionario de Historia de España* III, p. 779-780).
21 Henri d'Escoubleau de Sourdis, aartsbisschop van Bordeaux, commandant van de Franse vloot.

sans garnison françoise ne se rendront à l'obeissance premiere, n'ayant rien gagné par l'eschange.

Comme je desire de tout mon coeur toute sorte de bien pour la maison palatine, ainsi ne me puis-je imaginer que le duc de Baviere[22] veuille relascher prise s'il ne voit de resolutions vigoureuses prises par le parlement d'Angleterre sur ce faict. Pour le moins gagne-

22 Maximiliaan I, hertog-keurvorst van Beieren.

ra[-t-]il cette année. Interim aliquid fiet.[23] Je croi que l'empereur donnera fort volontiers aux Estats le titre de Tres illustres, desquels je croi que les senateurs de Venise se contentent. Je suis fort desireux de sçavoir quelles ouvertures l'empereur voudra faire de paix ou de tresve avecq l'Espagnol.[24] Tout le monde croit icy qu'en Portugal il y a dissension, peu d'argent, peu de gens de guerre. Je croi que les Suedois ont bien faict de ne se mesler pas de la composition que veulent faire les Hollandois avecq les Danois.[25] L'electeur de Brandenburg[26] a raison de desirer la neutralité, mais je ne voi pas comment il y pourra parvenir; et peut-estre feroit-il mieux de travailler à la paix ou generale ou entre l'Empire et la Suede.

Je demeure, monsieur,
vostre serviteur tres humble,
H. de Groot.

A Paris, le 29 de Juing 1641.

La sedition de paysans autour de Bern continue. Les cantons protestans assemblez à Aro[27] et l'ambassadeur de France[28] travaillent à les appaiser. L'exemple est de mauvaise consequence. Le cardinal-infant est à present à Terouane. Le roi va à Reims. Les soubçons contre le duc de Lorraine s'augmentent. Les Fransois ont pris au pays de Lutsenburg les chasteaux de Florenville et de Cheny et le fort de Vulliers,[29] un autre fort guere loing d'Arras nommé Ecluse.[30]

Adres: A monsieur /monsieur de Vicquefort, resident pour madame de Hessen, à present à Amsterdam. Port.

In dorso schreef Wicquefort: [Rec.] 7 Juillet 1641 M. l'ambas. Grotius.

5638A. [1642, omstreeks 25 maart]. Van G. Keller.[1]

Hochedler, gestrenger herr ambassadeur, insonders hochgeneigter herr vnd patron,

23 Vgl. Terentius, *Andria* 314 en *Walther* no. 12660a.
24 In opdracht van de keizer onderhandelde Johann Weichard, graaf van Auersperg, samen met de Spaanse diplomatieke agent Jean Friquet in Den Haag over een vrede of een langdurige wapenstilstand met Spanje; vgl. 5236 (dl. XII).
25 In Stade, ten westen van Hamburg, onderhandelde een Staatse delegatie met Deense gezanten over de tolheffing in de Sont (nos. 5184 en 5259 (dl. XII)).
26 Keurvorst Friedrich Wilhelm van Brandenburg.
27 Conferentie van de protestantse steden te Aarau (10-15 juni en 15-28 juni 1641).
28 Jacques Le Fèvre de Caumartin († 1667), van januari 1641 tot mei 1643 ordinaris Frans ambassadeur in Zwitserland.
29 Florenville en Cheny (Chiny), plaatsen in de Ardennen, ten oosten van Sedan. Met de vesting Vulliers doelde Grotius op Williers, ten zuiden van Florenville, of op het nog zuidelijker gelegen Villers-devant-Orval.
30 Lécluse, ten oosten van Atrecht.
1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1911, XXIII nr. 12, 121, eigenh. ondertek. met eigenh. postscriptum. Een adressering ontbreekt. Zie voor de datering *infra*, n. 8. Georg Keller was secretaris van de Zweedse gezant in Hamburg, Johan Adler Salvius.

Von der keyserl. armee weiss man noch nicht eigentlich, wass deren intent seye. Man helt darfür, sie werden ihre winterquartier Meissen behalten, nit weiss ich, wie sie darin ruhig werden gelassen werden, dan nunmeher aller habenden nachricht nach, vnsere armee im vffbruch begrieffen, vnndt aller apparentz nach eine solche marche vornehmen wirdt, deren der feind sich vielleicht nicht versiehet, noch zur zeit aber kan man nicht

eigentlich wissen, woruff der dessein gehen werde.[2] Die alhier im arrest gelegene drei schiffe mit habern vnndt korn vor vnsere armee seind vff der allhiesigen Schwed- vnndt Frantzösischen herrn ambass[adeur]s[3] beschehenes remonstriren loss gelassen, vnndt vor 4 tagen die Elbe hinauff geführet worden. In Pommern besorgt man sich noch immer, ess möchte hertzog Frantz Albrecht,[4] weilln mit den Stalhantzischen völckern ess so gahr schlecht bestelt ist, in kurtzem eine invasion gegen der orthen thuen, da sich dan keine sonderliche resistence finden würde. Stalhansch ist noch zu Stralsundt, vnndt wartet vff hülffe, vnter dessen verlauffen seine trouppen sterck vnndt haben dadurch dess obrist Craiawen[5] werbungen guthen fortgang, dan alle solche völcker ihm zulauffen, vnndt trouppen weise nach Mähren zum sammellplatz gebracht werden. Mitzloff[6] soll auch zu Dantzig sein, vnndt für den käyser werben, der printz von Newburg soll zu Warschaw, seine heurath daselbst zu vollenziehen angelanget sein.[7]

Den 9. dieses seind die beede Churbrandenburgischen gesandten nach Strallsundt kommen, vnndt darauff den die tractaten angetretten worden. Die königl. commissarien seind herr Lilliesträhm vnndt cammerier Rheinschildt, ein woche oder drei meint man woll, werden darüber zugebracht werden.[8] Die stätte Lubegk, Bremen vnndt Hamburg schicken ihre gesandten nach Hildessheimb, daselbst zu vermitteln, wie gedachter statt

2 Er bestond nog geen duidelijkheid over de krijgsplannen van Lennart Torstensson (1603-1651), de nieuwe bevelhebber van het Zweedse leger in de Duitse landen. Weldra bleek dat het leger, versterkt met de troepen van Torsten Stålhandske, naar Silezië zou optrekken om een confrontatie aan te gaan met de keizerlijke legers onder leiding van veldmaarschalk Franz Albrecht (1598- † 10 juni 1642), hertog van Saksen-Lauenburg (*NDB* V, p. 366-368).

3 Johan Adler Salvius en Claude de Mesmes, graaf van Avaux.

4 Veldmaarschalk Franz Albrecht had in de afgelopen maanden behalve de Lausitz bijna geheel Silezië onderworpen.

5 Bedoeld is Joachim Ernst von Krackow (Krockow), kolonel in keizerlijke dienst (*Urk. u. Act.* I, p. 98-99).

6 Evenals Krackow wierf kolonel Joachim von Mitzlaff in Polen soldaten voor het keizerlijke leger (no. 5663 (dl. XIII)).

7 Philipp Wilhelm van Palts-Neuburg (1615-1690) kwam aan het einde van februari in Warschau aan. Op 8 juni 1642 huwde hij prinses Anna Catharina Constantia van Polen (A.S. Radziwill, *Memoriale* III, p. 87 en p. 93-94).

8 In Stettin en Stralsund vonden van februari tot mei onderhandelingen plaats over de ratificatie van het Zweeds-Brandenburgse wapenstilstandsverdrag van 14/24 juli 1641. Keurvorst Friedrich Wilhelm liet zich vertegenwoordigen door Gerhard Rumelian Leuchtmar von Kalcheim en Johann Georg von dem Borne. Namens de Zweedse gevolmachtigde Johan Oxenstierna, die zich in Stralsund bevond, traden Johan Nicodemi Lilliesträhm en Gerdt Antonison Rehnsköld in Stettin als commissarissen op (*Urk. u. Act.* I, p. 527 en XXIII-1, p. 17-24). Na een voorbespreking door Leuchtmar (16/26 februari - 24 februari/6 maart 1642) reisden de beide Brandenburgse gezanten in de loop van maart vanuit Stettin naar Johan Oxenstierna in Stralsund voor een tweede overleg, dat van 9/19 maart tot 3/13 april 1642 duurde. De verwijzing naar deze laatste onderhandelingen (‘Den 9. dieses ...’) maakt het mogelijk Kellers brief te dateren op [1642, omstreeks 15/25 maart]. Een week later schreef Keller zijn brief van 22 maart/1 april 1642 (no. 5663 (dl. XIII)).

bey ihrer freyheit möge erhalten werden.[9] In dem friedens werck ist noch nichtes weiters fürgangen.[10]

Hiemit schliesse vnndt verbleibe ich allezeit,

Ew. Excell. gehorsamber diener,

G. Keller m. pa.

Die marche vnssrer armee gehet vermuthlich nach Westphalen. Beykommende werden Ew. Exc. von dem herrn ambass[adeu]r Salvio gar dienstlich recommendirt.[11] Herr baron Skytte wirdt nunmehr zu Paris wieder angelangt sein.[12]

5837A. 1642 augustus 14. Van de burgemeesters en de raad van Colmar.[1]

Hochedler, gestrenger, insonders hochgeehrter herr,

Auss sonderbahrem dienstlichen vertrawen haben E.[r] Excell. wir ohnlengst durch vnsern deputirten[2] verständigen lassen, was vns von h[errn] baron d'Oysonville dem königl. lieutenanten dieser landen, den kön. tractaten zuwider,[3] für beschwerlich zumuthen beschehe, das, obwohl Ihr kön. May[es]t[ä]t im dritten puncten angeregter tractaten vns bey vnsern privilegiis recht vnd gerechtigkheytten hand zu haben, vnd darwider vns kheines wegs beschweren zulassen, gnädigist eingewilligt, darunder dieses nicht die geringste, das vnsere burger von ihren ausserhalb vnseres banns habenden güthern nicht belegt, sondern allein in loco domicilii ratione bonorum

9 Op 16 januari 1642 hadden de hertogen van Braunschweig-Lüneburg te Goslar een verdrag met de keizer gesloten. Nader overleg moest nog leiden tot een regeling van de aanspraken van Ferdinand van Beieren, aartsbisschop-keurvorst van Keulen, op het sticht Hildesheim (no. 5627 (dl. XIII)).

10 Op 25 december 1641 was te Hamburg een preliminair vredesverdrag gesloten waarin 25 maart 1642 als aanvangsdatum voor de vredesconferenties te Munster en Osnabrück was vastgelegd.

11 Deze brief ontbreekt.

12 Bengt Skytte (1614-1683) verbleef om gezondheidsredenen in Frankrijk. Gerardus Joannes Vossius had de Zweedse edelman, een oude bekende van Grotius, in oktober 1641 nog eens aanbevolen; vgl. nos. 5355 en 5443 (dl. XII).

1 Hs. Den Haag, ARA, Eerste afd., coll. H. de Groot, aanw. 1911, XXIII nr. 8, oorspr. of copie. Een adressering ontbreekt, maar het is zeer waarschijnlijk dat de brief aan Grotius gericht was. Wellicht doelde Grotius op deze brief, toen hij kanselier Oxenstierna op 12 september 1642 (no. 5880 (dl. XIII)) meldde: 'Colmarienses vehementer apud me queruntur, ab Ossenvillio omnes pactorum partes infringi'. De Rijksstad Colmar klaagde over de extra-belastingen die Paul Le Prévost, baron van Oysonville, Frans gouverneur van Breisach, haar burgers oplegde (R. Reuss, *L'Alsace au dix-septième siècle* I, p. 100; *Der dreissigjährige Krieg im Elsass* III, p. 401-408).

2 In het voorjaar van 1642 waren gedeputeerden uit Straatsburg en Colmar via Parijs naar Narbonne gereisd, waar zij op 10 april koning Lodewijk XIII ontmoetten.

3 In Rueil-Malmaison sloot Johann Heinrich Mogg (1600-1668), syndicus en 'Stettmeister' van Colmar, op 1 augustus 1635 voor zijn stad een verdrag met Léon le Bouthillier, graaf van Chavigny en Buzançais, staatssecretaris van buitenlandse zaken. Twee dagen later ratificeerde Lodewijk XIII dit verdrag. Zie voor de bepalingen Du Mont, *Corps Dipl.* VI, 1, p. 114-115 en *Der dreissigjährige Krieg im Elsass* III, p. 172-173. Op 4 augustus 1635 feliciteerde ambassadeur Grotius de bestuurders van Colmar met de totstandkoming van het verdrag en prees hij het optreden van hun dienaar Mogg: no. 2219 (dl. VI).

ubique sitorum, wie die benachbahrten auch reciproce bey vns, wegen ihrer in vnserem bann habender güther, collectirt werden sollen, ob sie auch wohl im 6.^{n} puncten noch clärer dero guarnison auff ihren costen zu vnderhaltten versprochen, vndt vns also aller daher rührender beschwerden erledigt, etc., jedoch bey ohnlengst eingeführter einsamblung des extraordinari zehenden,

vnsere burger, sowohl alss anderen benachbarte von ihren in andere bännen habenden güthern, zu solchen extraordinari zehenden angestrengt, vndt ohngeachtet vielfeltig schrifft- vndt mündtlich beschehener remonstrationen dasselb nunmehr mit bestellten soldaten, vnd gewaltt durchgetrungen, vnd denselben ohn vnderscheidt einzuziehen, aller ortten, die anstellung beschehen, auch diese noch wehrende erndt vber, mit gewaltt, auch theyls ortten mit vbermass genohmen worden, mit diesem vorwandt, das die in den tractaten versprochene exemption[4] allein vff den hiesigen bann zuverstehen, kheines wegs aber ausser dem selben zu extendiren, das auch andere ständt vnd stätt gleichmessige einwilligung bereits gethan, vnd wir dessentwegen zu beschwerlicher consequentz solcher gemachten anstellung, nicht erlassen werden khöndten.

Wann nun Ihr kön. M[ayes]t[ä]t neben angeregten tractaten nicht allein durch vnderschiedlich einkhommene schreiben, vns dieser gn[ä]d[ig]sten intention gesichert, sonderen in specie auch alss vnsere burger ausser vnserem bann, von den benachbahrten gubernatoribus, sonderlich dem zu Schlettstatt, mit einem ohngewohnlichen zoll belegt, auch sonsten ihnen allerhandt beschwerden zugemuthet werden wollen, etc., vns durch vberschickhte ernstliche ordres dessen, in- vnd ausserhalb vnsers banns erledigt, vndt vns allerdings gefreytt zu lassen befohlen, ja auch hiebevor gegen vnsern abgeordneten, sich also gn[ä]d[ig]st[en] erklärt, das an deren selben intention wir kheines wegs zweyfflen, vnd daher wohl erachten das dergleichen gesuch allein durch vbel affectionirte leüth, per sub- et obreptionem[5] erpracticirt werde.

Vnd dann bey allen nun ettlich jahr in der nachbarschafft von den vnder blosser, vnd ohnbedingter kön. protection befindtlichen ständen, continuirten contributionibus, - an dern statt vnd zu mehrem beyschuss, alss ein erträglicher mittel dieser zehenden subrogirt - vns das wenigste vmb angeregter tractaten, vnd vnserer bey dem gemeinen wesen geleysten getrewen dienst willen, niemahln zugemuthet, ja auch vor diesem, sowohl bey den erkhandten allgemeinen Türckhen, vnd Reichs stewren, alss von dem hauss Osterreich, alss dessen iura Ihr kön. May[es]t[ä]t acquirirt, etc., angestellten collectationibus provincialibus, sonderlich der in fast gleichen terminis den landtständen angelegten 11.^{n} garb vndt 18.^{n} ohmen wein gegen vns niemahln praetendirt, oder gesucht worden.

So haben wir auch daher billich in bedenckhen gezogen, zu praejuditz solcher vnserer tractaten, vns in ettwas einzulassen, vnd das so viel weniger, weyl wir von h[errn] königl. Schwed. veldtmarschallen, h[errn] Gustav Hornen,[6] vff dero remonstration vom kön. hoff versichert, das man vns hierin mehrere satisfaction zuthun inclinirt, vnd sonderlich die vff vnsere Teütsche guarnison bissher vffgewandte speza[7] in consideration gezogen werde.

4 Behalve het verdrag van 1 augustus 1635 stelde ook een eerdere overeenkomst de stad Colmar vrij van nieuwe belastingen: op 9 oktober 1634 waren Zweden en Frankrijk overeengekomen dat koning Lodewijk XIII een aantal steden in de Elzas, waaronder Colmar, in zijn protectie nam zonder dat dit tot 'nouveaux peages et imposts' zou leiden. Colmar kreeg nu ook een Frans garnizoen binnen de muren. Vgl. Du Mont, *Corps Dipl.* VI, 1, p. 78-79 en *Der dreissigjährige Krieg im Elsass* III, p. 82-86.

5 Vgl. voor deze termen in dit supplementdeel no. 1004, n. 19.

6 De Zweedse veldmaarschalk Gustav Karlsson Horn had Colmar op 10/20 december 1632 voor de Zweden veroverd (*Oxenst. Skrifter* 2. afd., VIII, p. 97-99), maar was tijdens de slag bij Nördlingen (6 september 1634) in Beierse krijgsgevangenschap geraakt. Na zijn bevrijding op 24 maart 1642 reisde hij via Breisach, Benfeld, Colmar, Genève en Lyon naar Perpignan om koning Lodewijk XIII te ontmoeten. Zo kreeg hij ook de gelegenheid voor de belangen van Colmar een goed woordje te doen.

7 'speza', uitgaven, onkosten voor het levensonderhoud.

Sondern haben vns endtlich vff so instendig anstrengen dahin erklärt, das wir vns bey solcher befugsame eines bessern versehen wolten, jedoch auch, da er je de facto darmit fortzufahren gemeint sein würde, müessten wir zwar alss die schwächere es cum protestatione wohl geschehen lassen, vns aber so wohl bey Ihr kön. May[es]t[ä]t dieser contravention beklagen, alss auch bey andern vnseren confoederirten vmb interposition anmelden, vnd verhoffen, das wir dardurch bey dem jenigen, was Ihr May[es]t[ä]t mit zu-

thun vnd rath der cron Schweden per modum contractus mit vns eingangen, bestendig erhalten werden möchten.

Wie wir nun vnser vnderthenigst vertrawen zu der kön. May[es]t[ä]t in Schweden, vnd deroselben hochansehentlichen h[errn] räthen vnd ministris, sonderlich zu E. Excell. vmb dero bestendigen residenz, vndt bekhandter dexteritet willen billich gestellt, vndt vns versichert haltten, das deroselben interposition vber hieob angedeutte des h[errn] veldtmarschallen Excell. beschehene erinnerung, nicht ohne sonderbahre frucht abgehen werde, alss hatt vns auch deroselben gegen ged[achten] vnserem deputirten beschehenes grossg[ün]stl[iches] anerpietten, in vnserem gefassten vertrawen so weytt gesterckht, das wir daher anlass genommen, E. Excell. das geschefft nachmahln zu vberschreiben, vnd deroselben dabey die andettung zuthun, das wohlged[achter] h[err] baron, eben alss wir vnsere deputirten an kön. hoff geschickht, sich daselbsten auch befunden,[8] vnd dz geschefft, ohngeachtet alles vnsers theyls beschehenen einwendens dahin practicirt, das in einem königl. schreiben, zwar vnser bann nachmalen eximirt, aber von den ausserhalb gelegenen güthern solchen zehenden abzurichten vns zugemuthet, doch nachgehendts vnsern abgeordneten, vff seine vbergebene memorialia, vnd darein deducirte vnsere befugsame, vnd exemption, ein ander schreiben ertheilt, darin man vns zu soulagiren, vndt zu contentiren, auch h[err] gen[eral] maior von Erlach[9] vnd wohlged[achter] h[err] baron mit vns darauff zu vnserer satisfaction zuhandlen schrifftliche commission ertheylt worden.

Weyl aber alle bissherige handlung allein dahin gestellt, das wir vns zu einem bestendigen zehenden der ausserhalb banns gelegenen güther bequemen solten, solches aber vnsern tractaten gantz zuwider, vnd dess wegen höchst praejudicirlich, jedoch vns zu ettwas, allein semel pro semper vnd für alle ansprach auss freyem willen erpietig gemacht, auch endtlich von den jenigen güthern, so die vnserigen seith der tractaten in frembden bännen an sich gebracht, weyl je darvon so vielfeltige andungen[10] beschenen, den extraordinari zehenden eingewilligt.

Neben dem so viel, vnd mehrers, vff vnsere Teütsche compagni - dardurch die kön. guarnison geringert, vnd selbige speza erspahrt worden - verwendet, zu geschweygen dess was zu erhaltung des zeüghausses, wählen, thürn, vnd mauren erfordert, war zu wir eben, sonderlich aber der Teütsche compagni nun bey ettlich jahren einen extraordinari zehenden bey vnsern burgern eingesamblet.

So ersuchen E. Excell. wir hiermit alles dienstlichen fleysses, die geruhen dern mehrfeltig verspührten affection, vnd selbs zu erlangung solcher tractaten vor diesem geleyster guther assistenz nach, sich vnser wohlmeinendt anzunehmen, vndt beym kön. hoff bekhandter dienlichen ortten solche erinnerung zuthun, das wir in jeweylig königl. gnaden erhalten, bey gn[ä]d[ig]sten gegönter exemption rühwig gelassen, vnd darwider kheines wegs beschwerdt, sondern vnserer getrewen diensten, vnd dessentwegen vberstandener vngemäch, gegen continuirlich getrewem eyffer, ins khönfftig nicht weniger, alss bissher geniessen mögen.

Solche gnad vnd wohlgemeindte bezeügung seindt wir vff jede begebenheitt dienstlich zubeschulden erpietig, vndt verbleiben in empfehlung zu göttlichen gnaden,

E.r Excell. gantz dienstbereitwillige
meyster vnd rath des Heyl. Reichs statt Collmar, etc.

8 Paul Le Prévost, baron van Oysonville, had zich in maart 1642 aan het Franse hof aangediend (*Der dreissigjährige Krieg im Elsass* III, p. 402).
9 Johann Ludwig von Erlach, officier in het Frans-Weimarse leger, gouverneur van Breisach.
10 ‘andungen’, van ‘anden’ (‘ahnden’): straffen, vergelden (*Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, ed. R.R. Anderson et al., I, s.v. ‘anden’).

Geben den 4.n Augusti 1642.

5970A. 1642 november 25. Van L. van Aitzema.[1]

Illustrissime, excellentissime domine,

Inclusa haec a domino legato Salvio,[2] ut puto, commendabit Excellentiae vestrae negotium 21 navium Hamburgensium, Lissiponae detentarum.[3] A me quicquam velle addere esset soli candelam accendere.[4] Non potui tamen quin hac occasione et salutem meam obsequiosissime offerendo memoriam mei renovem apud eum qui uti semper, ita hac aestate maxime scriptis suis in omnium hic ore fuit.[5] Acumen et iudicium nemo non admiratur, pauci tamen mediocritatem ab Excellentia vestra in iis observatam, sed ad papismum nimis eam accedere credunt. Inter utrunque autem ire debere qui conciliationem vult. Ego semper fui in ea opinione maximam mundi christiani partem controversias ignorare et offendi externis; in interioribus quotusquisque iudicabit, protestans ne sit an pontificius? Status quaestionum infinitarum nesciunt; tales sunt quales novissime informantur. Ad nomen papae exhorrescunt adeo hic, ut fere pari gradu episcopos - quia aliquid cum eo commune habent - ac illum odio habeant.

Ordinarius hic nuper minister[6] gratias Deo egit pro victoria parlamentariis contra regem in Anglia data.[7] At die Saturni elapso[8] regina hic pro eadem victoria regi data Deum laudari sollenni cantione illa fecit.[9] Ita in meridie caligamus in re quae totum orbem vel testem habet vel habere potest. Ipse princeps Guilielmus Auriacus[10] (ad-

1 Hs. Leeuwarden, Provinciale Bibl., hs. 1610, coll. Fries Genootschap, nr. 1: 1, eigenh. oorspr. Gedrukt in *Brieven van en aan Hugo de Groot* ..., Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, december 1995, p. 13-14. Beantw. d. no. 5997 (dl. XIII), dd. 13 december 1642. De geschiedschrijver Lieuwe van Aitzema (1600-1669) was sinds 1625 raad en resident in de Republiek namens de Hanzesteden Hamburg en Bremen. Vanaf 1644 zou hij ook als resident van Lübeck optreden (Schutte, *Repertorium* II, p. 264-267). Grotius had reeds vóór zijn toetreding tot de Zweedse diplomatieke dienst met Aitzema brieven gewisseld; vgl. no. 1905 (dl.V).

2 De hier genoemde brief van de hand van Johan Adler Salvius, Zweeds ambassadeur te Hamburg, is niet teruggevonden.

3 Op 12 oktober 1642 had de Portugese oorlogsvloot 21 (of 18, 22, of ook 24) schepen uit Hamburg en Lübeck buitgemaakt. Deze schepen, die geladen bleken te zijn met oorlogsmaterieel voor de legers van de Spaanse koning, werden vastgehouden in de haven van Lissabon. Vgl. nos. 5932, 5952 en 5997 (dl. XIII), en *Aitzema* (f^{o}) II, p. 867-868.

4 'Aan de zon een kaars aansteken', in de zin van: 'water naar de zee dragen'. Vgl. de uitdrukkingen 'lumen soli mutuas' en 'solem adiuvare facibus', in: Erasmus, *Adagia* I, VII, 58 (658) en IV, VIII, 25 (3725) (*LB* II, kol. 284 en 1128; *ASD* II-8, p. 142).

5 Sinds 1640 had Grotius een aantal theologische geschriften ter bevordering van de kerkelijke eenheid het licht doen zien. Als geestverwant betreurde Aitzema de tegen Grotius gerichte stroom van schotschriften uit orthodox-protestantse kringen. Vgl. J.D.M. Cornelissen, 'Lieuwe van Aitzema en Hugo de Groot', in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 1 (1946), p. 47-71.

6 Deze predikant is onbekend; misschien verwijst de briefschrijver naar de uitgesproken orthodoxe Cornelis Trigland (ca. 1609-1672), die in 1638 in de hofstad was benoemd (*Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* I, p. 380-381).

7 Bedoeld is de slag bij Edgehill, op 2 november 1642, tussen de troepen onder leiding van koning Karel I en de legers van het Engelse parlement. De strijd eindigde onbeslist. Vgl. *CSP Ven. 1642-1643*, p. 191, en *Gazette 1642*, nos. 149 en 151, dd. 10 en 28 november 1642.

8 'die Saturni elapso': deze zaterdag viel op 22 november 1642.

9 Voor het in opdracht van koningin Henriëtte Maria (1609-1669) van Engeland gehouden *Te Deum*, zie Bots-Leroy, *Corresp. Rivet-Sarrau* I, p. 321.

10 Willem II, prins van Oranje (1626-1650), zoon van stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms, gehuwd met Maria Stuart, oudste dochter van Karel I van Engeland. Zie voor zijn opstelling in de Engelse kwestie G.W. Kernkamp, *Prins Willem II, 1626-1650*, Rotterdam 1977, p. 70-77.

fuit)[11] solennitati. Eum sequentes cum eo iam credent in hoc negotio; ministris addicti cum ministro. Idem est in religione ludus.

Quae hic et in Germania nova sunt meliore calamo ad Excellentiam vestram perscribentur; quam oro ut familiaritatem, ne dicam audaciam scribendi et censendi meam excuset, et prosperrime valere opto,

Excellentiae vestrae obsequentissimus,
Leo ab Aitzema.

Dabam Hagae, die 25 Novembris 1642.

Adres: Illustrissimo, excellentissimo domino/domino Hugoni Grotio, consiliario et ambasciatui ordinario serenissimae reginae et coronae Suecicae apud regem christianissimum, Lutaetiae.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 9 Dec.

En in dorso: 25 Nov. 1642 Leo Aisema.

6004A. [1642] december 16. Van L. van Aitzema.[1]

Illustrissime, excellentissime domine,

Hic eundem catalogum earum quae in navibus Hamburgensibus fuere merces desiderarunt domini Ordines, sed diverso, ut mihi videtur, fundamento ac Galli.[2] Illi enim, quod sciam, nihil a Lusitanis intercepere, Hollandi autem plurima, tam loca, arces, terras quam naves; quae reclamat hic legatus Lusitanicus.[3] Itaque difficiliores sunt in hoc a dominis Hamburgensibus requisito officio domini Ordines, timentes quippe illud: Quae culpare soles, ea tu ne feceris ipse.[4] Procul dubio dominus legatus Salvius - ad quem sub eodem dato, quo mihi illustrissima Excellentia vestra respondit, scripsisse eam opinor - a dominis Hamborgensibus super hoc puncto magis specifice informabitur et ad illustrissimam Excellentiam vestram rescribet.[5]

11 In de lopende tekst van de brief staat alleen een verwijzingsteken. Het woord dat Aitzema wilde toevoegen ('adfuit' o.i.d.) heeft vermoedelijk in de kantlijn gestaan, maar werd later weggesneden.

1 Hs. Leeuwarden, Provinciale Bibl., hs. 1610, coll. Fries Genootschap, nr. 1: 2, eigenh. oorspr. Gedrukt in *Brieven van en aan Hugo de Groot ...*, Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, december 1995, p. 15-18.

2 Vgl. voor de zaak van de gekaapte schepen no. 5970A en no. 5997 (dl. XIII).

3 Dr. Francisco de Andrade Leitão († 1655), van mei 1642 tot juni 1644 extraordinaris ambassadeur van Portugal in Den Haag (Schutte, *Repertorium* II, p. 617-618).

4
Quae culpare soles, ea tu ne feceris ipse:
turpe est doctori, cum culpa redarguat ipsum.

Vgl. Ps. Cato, *Disticha* I, no. 30 (ed. A. Baehrens, *Poetae Latini minores* III, Leipzig 1881, p. 220) en *Walther* no. 22964.

5 Voor deze periode ontbreken brieven van de in Hamburg residerende Zweedse gezant Johan Adler Salvius aan Grotius. Aitzema had met zijn brief van 25 november 1642 (no. 5970A) een brief van Salvius meegezonden en veronderstelde nu dat Grotius beide brieven inmiddels beantwoord had.

Pacis in ecclesia et opinionum tolerandarum amantem aiunt hic fuisse cardinalem Richelium, in politia autem belli.[6] Si in hac nunc brevi sequatur aliquis, saltem specialis,

6 Kardinaal Armand-Jean du Plessis, hertog van Richelieu, was op 4 december 1642 overleden (Bots-Leroy, *Corresp. Rivet-Sarrau* I, p. 330-331: 'le Grand Pan est mort, et l'Eminentissime Cardinal Duc n'est plus'). In de theologische geschillen van zijn tijd neigde Richelieu tol herstel van de eenheid door een dialoog met de protestanten, maar per slot van rekening gaf hij aan de 'raison d'Etat' voorrang. Vgl. no. 6015 (dl. XIII) en no. 6065 (dl. XIV).

tractatus - nam generalem praxis non admittet -, magis ille belli autor credetur.[7] Germanos certe omnes qui Austriae adhaereut, exultare video hac morte.[8] Sed falli possunt, etsi minus hoc malum credent quam si sub iugum Gallicum vel in perpetuam miseriam belli cecidissent. Alterutrum enim fieri debebat.[9]

Dominus Franciscus de Melos[10] salvum conductum hic peti fecit pro transportandis impedimentis suis Genoa in Flandriam 2 navibus Hollandis.[11] Domini Ordines aliquos ex suis cum principe ad hoc communicandum deputarunt et vix negabunt. Est enim honorificum agnosci ab adversa parte dominos maris. Similis salvus conductus[12] ante biennium circiter cardinalis infans[13] pro monacho confessionario suo[14] Duynkerka in Hispaniam mittendo hic requisivit et obtinuit. Tum aliquid pacifici subesse putatum fuit, ut memini; quid nunc sit, prudentiores iudicent.

De missis (permi)ssisve denuo in Angliam plurimis et gregariis et praefectis querela fuit Stricklandii[15] ad Ordines Hollandos eorumque ad principem, qui id ignorat. Vel tantillum vix negare audeat reginae, et quia res haec implicat optimum principem, forte lae-

7 Als bondgenoten in de strijd tegen het Habsburgse huis hadden Frankrijk en Zweden in 1641 te Hamburg een preliminair verdrag gesloten. Hierin was overeengekomen dat men zou streven naar een algemene vredesconferentie, die in maart 1642 in Munster en Osnabrück zou moeten beginnen. Toen bleek dat deze datum ruimschoots zou worden overschreden, werden de Franse koning Lodewijk XIII en kardinaal Richelieu - ook door Grotius - van onwil verdacht.

8 Het overlijden van Richelieu had niet alleen in de door Habsburg geleide landen vreugde en opluchting doen ontstaan, maar ook in Frankrijk zelf, waar bij velen de hoop leefde op een gematigde en minder geldverslindende buitenlandse politiek. Vgl. nos. 6033, 6034 en 6065 (dl. XIV).

9 De gedachtengang is niet helemaal duidelijk. Kennelijk wilde Aitzema hier stellen dat, als Richelieu in leven was gebleven, de Duitse landen ofwel onderworpen zouden worden aan Frankrijks overheersing, of anders een aanhoudende oorlog zouden moeten verduren.

10 Francisco de Melo (1597-1651), graaf van Assumar (*Diccionario de Historia de España* II, p. 996-997, en *BNB* XIV, kol. 320-324). Tot in juli 1641 was hij als Spaans extraordinaris ambassadeur gevestigd te Regensburg, vanwaar hij onder meer de versterking van het leger in de Spaanse Nederlanden bevorderde. Vgl. *Correspondance de la Cour d'Espagne; Les affaires des Pays-Bas* III, p. 426, 436 en 455-456. Met ingang van 4 december 1641 werd Melo gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden, als opvolger van Ferdinand van Oostenrijk.

11 Dat Melo in Genua, sinds 1527 een Spaans protectoraat, 'impedimenta' (huisraad) bezat, was vermoedelijk een gevolg van zijn verblijf aldaar als ambassadeur van Spanje (A. van der Essen, *Le Cardinal-Infant et la politique européenne de l'Espagne 1609-1641*, p. 260).

12 Lees: 'similem salvum conductum'.

13 Kardinaal-infante Ferdinand van Oostenrijk (1609-1641), van oktober 1632 tot aan zijn dood in november 1641 gouverneur-generaal der Spaanse Nederlanden (*BNB* VII, kol. 30-33 en A. van der Essen, *o.c.*).

14 Deze biechtvader ('monachus confessionarius') heette Juan de San-Agustín; vgl. no. 5041 (dl. XII).

15 Sir Walter Strickland († 1660) (Schutte, *Repertorium* II, p. 67-69) had als gevolmachtigde namens het Engelse parlement sinds september 1642 herhaaldelijk bij de Staten-Generaal en de Staten van Holland geprotesteerd tegen de met instemming van Frederik Hendrik georganiseerde zending van manschappen en oorlogsmateriaal naar koning Karel I van Engeland. Een meerderheid in de Staten van Holland conformeerde zich aan de Staten-Generaal, die door een neutraliteitspolitiek wilde bijdragen tot een spoedige beëindiging van de Engelse troebelen. Vgl. *Res. SH* (1641-1643), dd. 27 november en 3, 5, 8, 11 en 12 december 1642, en S. Groenveld, *Verlopend Getij*, p. 104-108.

tabitur morte Richelii apertam esse occasionem reginae in Galliam iturienti.[16] Dum enim hic subsistit, rumores principi minus faventes passim sparsi sunt et sparguntur.

Vale, illustrissime et excellentissime domine, et favorem continua erga negotium praefatum atque illustrissimae Excellentiae vestrae obsequentissimum servitorem,

L. Aitzema.

(Hag)ae, die 16 Decembris [1642].

Adres: Illustrissimo, excellentissimo domino/domino Hugoni Grotio, reginae et coronae Suecicae legato ordinario apud regem christianissimum, domino meo observandissimo, Lutetiae.

Bovenaan de brief schreef Grotius: Rec. 24 Dec.

En in dorso: 16 Dec. 1642 Aysema.

7460A. 1645 september. Brieven over de dood van Hugo Grotius.[1]

1. Uit een verslag van Grotius' hofmeester,[2] 28 augustus/7 september 1645

Copia uit een brief van 28 Augustus ges[c]hreven ut den mont van dem hofmester wan den selgen heer Grotio, etc.

De kroone Sveeden om de groote costen souden g'excuseret hebben geen ambassadeur tot Paris te houden, waerop Grotius hem soude begeven hebben in dienst van Vrancrijc, maer om niet van den eenen dienst soo plotz in den andern te treden heefft sijn afscheit selfs willen haelen, is daerop naer Sveeden gereyst, omtrent in 14 dagen, om den canseler Oxenstern te sprecken, d[i]e bij de tractaten[3] geveest is. Tot Stockholm commende is redelijc g'estimirt, parellie is ooc sijn afscheet geweest, ende van de coninginne vereert met 10000 rijcxdaller ende een golde ketting, 21 ellen lanc met medalliën van diamanten op 4000 ducatten g'estimeret, vertreckende per mare is door onvedder in Cassubben[4] aengecommen; vandaer te lande reysende, met groot ongemac, is 10 mijllen an geen sijde [van] Statin[5] cranc geworden ende of wel sijn suite hem gerne daer soude, sonder in sijn crancheyt te

16 Het vertrek van de Engelse koningin Henriëtte Maria, zuster van Lodewijk XIII, uit de Republiek vond eerst in februari-maart 1643 plaats. Op 4 maart bereikte zij de haven van Bridlington in Engeland (nos. 6125 en 6126 (dl. XIV)).

1 Hs. Hannover, Niedersächs. Landesbibl., ms. XLII, 1830, copieën in drie verschillende handen. Het handschrift, dat de brieven in deze volgorde biedt, bevat ook twee lijkdichten van de hand van Caspar Barlaeus ('Sistite cantandi rabiem ...') en Jacob Westerbaen ('Hospes, in hac ingens ...'). Zie voor een verslag van Grotius' laatste dagen no. 7460 (dl. XVI).

2 Grotius' hofmeester heette vermoedelijk Jean Rougissart (no. 7438 (dl. XVI)).

3 Het Zweeds-Deense overleg te Brömsebro, dat een einde moest maken aan de Zweeds-Deense oorlog, leidde op 13/23 augustus 1645 tot een vredesovereenkomst.

4 Kaschuben, een voormalig hertogdom ten westen van Danzig. Grotius was op 8/18 augustus te Leba (Achter-Pommeren) aan land gegaan.

5 Stettin (Szczecin).

wertrecken, gehouden hebben, soo heefft niet [ge]wilt, quam alsoo als morgen 14 dagen sijnde Loumaent tot Rostock.[6]

6 De copiist heeft deze zin uit de oorspronkelijke brief waarschijnlijk verkeerd afgeschreven. Met ‘Louwmaand’ wordt doorgaans januari aangeduid; augustus is de ‘Oogstmaand’. Grotius kwam op zaterdag 16/26 augustus te Rostock aan en nam zijn intrek in de woning van de weduwe Catarina Ballman (Balemans, Balemann) aan de Grosse Wasserstrasse 17.

Sondach's morgens wirdt den doctor[7] gehalet. Hij seyde: ic ben maer vermoyt van de reyse, ende 's anderndaegs was ten deele de spraec weg. Tegen de nacht, 2 uren voor sijnem doot, was een Luyters predicant[8] bij hem; deselve 't gebet doende, nam hij sijn mutse van 't hoofft ende vouwden sijn handen ende, den predicant met hem sprekende, antworden: non possum intelligere. Darop blef leggen, ende stierf recht als [e]en kindt, sonder eeinge beweginge, ooc van wrouw of kindern in 't alderminste nit seggende. Crancklijck sijnde eenige dagen voor sijn doot heefft hij geseyt, als hij den vreede in Duytslandt hadde helpen maecken, dan wilde gerne sterven. Hij soude ooc sijnne reyse genommen hebben recht op Monster om neffens Monsing[ieur] duc de Longewille[9] te besongieren, etc.

2. Uit een brief van burgemeester Clingen,[10] 13/23 september 1645

Extract aus herren burger meistern Clingen sehl. schreiben an etc., etc.,[11] datirt Rostock, den 13. Sept[embris] anno X645.

Der s[ehr] weit vnd hochberümbte herr H. Grotius ist auss der sehe krank, zu lande alhier angelanget, hat nur anderthalb tage gelebet, vnd sein ende, wie h[err] D[octor] Quistorff, so bey ihm gewesen, berichtet, sehlig beschlossen, vff[12] verdienst des einigen erlossers J. Christi geschlossen, seines alters im 63. jahr.

3. Uit een brief van N.N., 11/21 september 1645

Stralesundi, XI Sept[embris] 1645.

Illustrem Grotium in vicina Rostochio obiisse citius procul dubio cognovisti quam futurum illud putares. Ego sane si cuius mortem mollius tuli, qui nunquam mihi visus, hic ipse fuit; neque id iniuria, si animo reputare velim quantam iacturam in huius unius morte fecerit omnis doctrina. Ne dicam quo desiderio incensus fuerim illius videndi et conveniendi.

XVIII Augusti, cum nudius tertius circiter aut quartus aeger Rostochium venerat, sub noctem decessurus, d[ominum] Quistorpium accersivit, ne cum theologo colloquendi deesset occasio. De Sacra Synaxi solicitus, cum is pluribus praedicaret felicitatem suam, quod illius videndi copia sibi esset facta quem doctissimi quique imprimis admirarentur, rogavit ut talia omitteret: sibi iam de aliis agendum esse instante moriendi necessitate; si quid a se factum unde ad alios utilitas aliqua dimanasset, Deo hoc acceptum ferendum, se non nisi hominem esse. Quistorpius ubi fidei requisivit rationem, nihil aliud respondit nisi caelestia gaudia exspectare se propter Christum et eius mortem; quae ubi explicari petiit theologus, cum iisdem

7 Op zondag 17/27 augustus 1645 verscheen Joachim Stockman, doctor in de medicijnen en hoogleraar van de plaatselijke universiteit, aan Grotius' ziekbed.
8 De lutherse predikant en hoogleraar Johannes Quistorpius (1584-1648), pastor van de Marienkirche (*ADB* XXVII, p. 51-53; Th. Kaufmann, *Universität und lutherische Konfessionalisierung. Die Rostocker Theologieprofessoren ...*, Gütersloh 1997, p. 220).
9 Henri d'Orléans (1595-1663), hertog van Longueville, was in april 1643 tot eerste gevolmachtigde ter vredesconferentie benoemd; op 30 juni 1645 kwam hij in Munster aan.
10 Vermoedelijk Bernhard Clinge (1584-1648) (G. Möhlmann, *Geschlechter der Hansestadt Rostock im 13.-18. Jahrhundert*, Neustadt an der Aisch 1975, p. 71-72).
11 De naam van de geadresseerde is niet ingevuld.
12 Lezing onzeker.

verbis uterentur qui diversam teneant sententiam, priora Grotius iteravit negavitque sibi quicquam negotii esse cum his qui litibus delectarentur vel ad se pertinere illas crederent. Ita autem convenit ut prima luce quo rectius fore spes fuerat S[acra] Coena uteretur. Sed paulo post aversa ad parietem facie, edito screatu placide exspiravit.

Ita quidem Rostochium tanti viri obitu nobilitata est, si qua unquam ex luctu peti possit celebritas. Utinam mores et animi aequitatem imitarentur plures, qui maiorem laudem esse putant gloriose virtutem verbis laudare quam factis modeste illam colere.

Magnam spem conceperam de colloquio Thoruniensi si illo[13] accessisset praeter Calixtum, quem adesse iam puto.[14] Sed frustra me fuisse video. Tibi quidem plura fortassis innotuerunt a familiaribus illius, neque haec[15] tamen quae a fide dignis accepi reticere debui, etc.

13 Lezing onzeker.

14 In Toruń was op 28 augustus 1645 een godsdienstgesprek tussen katholieken, lutheranen en calvinisten begonnen; de verzoeningsgezinde theoloog Georg Calixt uit Helmstedt nam als Brandenburgs gedelegeerde aan de besprekingen deel (no. 7380 (dl. XVI)).

15 Boven de regel toegevoegd; lezing onzeker.

Registers

1. Lijst van afkortingen en geraadpleegde werken

A a , A . J . v a n d e r - Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, I-XIII, Gorinchem 1839-1851.
Acta pacis Westphalicae. Im Auftrage der Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte herausgegeben von M. Braubach und K. Repgen, I-, Munster 1962-.
Acta der particuliere synoden van Zuid-Holland 1621-1700, uitgegeven door W.P.C. Knuttel, I-VI, 's-Gravenhage 1908-1916. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie, 3, 5, 8, 11, 15 en 16.
Acta, zie ook *Classicale acta*.
ADB = Allgemeine deutsche Biographie, I-LVI, Leipzig 1875-1912.
AE = Archives du Ministère des affaires étrangères.
A h s m a n n , M.J.A.M. - Collegia en colleges. Juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575-1630, in het bijzonder het disputeren, diss. Leiden, Groningen 1990. Rechtshistorische studies, Nieuwe reeks, 1.
A h s m a n n , M.J.A.M. - De juridische faculteit te Franeker 1585-1635. Een studie over de professoren en hun onderwijs met lijsten van verdedigde disputaties, in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 54 (1986), p. 3-72.
A h s m a n n , M.J.A.M. - De jurist en zijn bibliotheek. Nederlandse veilingcatalogi 1599-1800, in: ‘Tot beter directie van de saken van justiciën ...’. Handelingen van het XIIe Belgisch-Nederlands rechtshistorisch congres, Rijksuniversiteit Limburg Maastricht 20-21 november 1992, ed. A.M.J.A. Berkvens et al., Antwerpen etc. 1994, p. 67-87.
A h s m a n n , M.J.A.M. - Willem de Groot (1597-1662) en zijn studie te Leiden in het licht van brieven van zijn broer Hugo, in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 50 (1982), p. 371-401.
A h s m a n n , M.J.A.M. en R. F e e n s t r a - Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse Universiteit tot 1811, Amsterdam etc. 1984. Geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap, 7-1.
Aitzema (f^{o}) = L. van Aitzema, Saken van staet en oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, I-VI (f^{o}), 's-Gravenhage 1669-1672.
Album studiosorum Acad. Lugd. Bat. I = Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV, 's-Gravenhage 1875.
A l l e n , P.S., zie E r a s m u s - Opus epistolarum.
Analecta praemonstratensia. Ordo praemonstratensis. Commissio historica, Tongerlo 1 (1925)-.
ARA = Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage.
De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811, met retroacta vanaf de dertiende eeuw, onder redactie van M.C.J.C van Hoof, E.A.T.M. Schreuder, B.J. Slot, Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage 1997.
ASD = Erasmus, Opera omnia, recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata, Ordines I-IX, Amsterdam etc. 1969-.
A t i y a , A.S. - A history of Eastern Christianity, Millwood 1980.

B a l a b a n , M. - Hugo Grotius und die Ritualmordprozesse in Lublin (1636), in: I. Elbogen et al. (eds.), Festschrift zu Simon Dubnows siebzigsten Geburtstag (2. Tischri 5691), Berlijn 1930, p. 87-112.

B a l e n , Matthijs J z . - Beschrijvinge der stad Dordrecht, vervattende haar begin, opkomst, toeneming, en verdere stant, Dordrecht 1677; anast. herdruk, I-II, Dordrecht 1966.
B a r b i c h e , B. (ed.) - Correspondance du nonce en France. Innocenzo del Bufalo, évêque de Camerino (1601-1604), Rome, Parijs 1964. Acta nuntiaturae Gallicae, 4.

B a r o n , H. - The crisis of the early Italian Renaissance. Civic humanism and republican liberty in an age of classicism and tyranny, I-II, Princeton 1955.
B e c k e r , J. - Hendrick de Keyser. Standbeeld van Desiderius Erasmus in Rotterdam, Bloemendaal 1993.
B e e n a k k e r , J.J.J.M. - Van Rentersluze tot strijkmolen. De waterstaatsgeschiedenis en landschapsontwikkeling van de Schager- en Niedorperkoggen tot 1653, diss. Leiden, Alphen aan den Rijn 1988.
B e r e s t e y n , E.A. v a n - [Bijdragen tot de genealogie van het geslacht De Groot ter gelegenheid van de Nationale Grotius-herdenking 1925], in: Ned. Leeuw 43 (1925), kol. 161-189.
B e r k u m , Henricus van - Beschrijving der stadt Schoonhoven, Gouda 1762.
Bernard de Saxe-Weimar = Noailles, le vicomte de, Episodes de la guerre de Trente Ans. Bernard de Saxe-Weimar (1604 à 1639) et la réunion de l'Alsace à la France, Parijs 1908.
BG = J. ter Meulen en P.J.J. Diermanse, Bibliographie des écrits imprimés de Hugo Grotius, 's-Gravenhage 1950.
B i a n q u i s , J. - La révocation de l'Edit de Nantes à Rouen. Essai historique ... suivi de notes sur les protestants de Rouen, persécutés à cette occasion, par E. Lesens ..., Rouaan 1885.
Bibliotheca Visseriana dissertationum ius internationale illustrantium, cura Facultatis iuridicae Lugduno-Batavae edita, I-XX, Leiden 1923-1963.
B i j l s m a , R. - De discoursen van Cornelis Matelieff de Jonge over den staat van Oost-Indië 1608-1610, in: Nederlandsch Archievenblad 35 (1927-1928), p. 49-53.
Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme, I-, Kampen 1978-.
Biografisch Woordenboek van Nederland, onder eindredactie van J. Charité en A.J.C.M. Gabriëls, I-, 's-Gravenhage 1979-. Rijks Geschiedkundige Publicatiën.
Biographisch Woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, zie *BWPGN*.
Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon, bearbeitet und herausgegeben von F.W. Bautz und T. Bautz, Hamm 1975-.
Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, herausgegeben von M. Bernath et al., I-IV, München 1974-1981. Südosteuropäische Arbeiten, 75.
Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck, zie *Schleswig-Holsteinisches biographisches Lexikon*.
B l e t , P. (ed.) - Correspondance du nonce en France. Ranuccio Scotti (1639-1641), Rome, Parijs 1965. Acta nuntiaturae Gallicae, 5.
B l o k , F.F., zie *Seventy-seven Neo-Latin letters*.
BNB = Biographie Nationale, publiée par L'Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, I-, Bruxelles, 1866-.
B o d i n , Jean - Colloque entre sept scavans qui sont de differens sentimens des secrets cachez des choses relevees. Traduction anonyme du Colloquium heptaplomeres de Jean Bodin (Manuscrit français 1923 de la Bibliothèque Nationale de Paris). Texte présenté et établi par Fr. Berriot, Genève 1984. Travaux d'Humanisme et Renaissance, 204.
B o e r , M.G. d e - Het proefjaar van Maarten Harpertsz. Tromp 1637-1639, Amsterdam 1946. Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen. Werken uitgegeven door de Commissie voor zeegeschiedenis, 10.

B o g e l , E. en E. B l ü h m - Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandsverzeichnis mit historischen und bibliographischen Angaben, I-III, Bremen 1971-1985. Studien zur Publizistik, Bremer Reihe, 17.
B ö g e l s , T.S.J.G. - Govert Basson. Printer, bookseller, publisher, Leiden 1612-1630, diss. Leiden, Nieuwkoop 1992.
B o i t e t , R. - Beschrijving der stadt Delft, behelzende een zeer naaukeurige en uitvoerige verhandeling van deszelfs eerste oorsprong, benaming, bevolking ..., Delft 1729.
B o n a e r t , A. - Histoire de la famille Bonaert. Tablettes des Flandres, Recueil I, Brugge 1950.

B o o y , E.P. d e - Inventaris van de archieven van de familie Van Boetzelaer 1316-1952, Utrecht 1982. Inventarisreeks van het Rijksarchief Utrecht, 32.
B o r n e m a n n , U. - Anlehnung und Abgrenzung. Untersuchungen zur Rezeption der niederländischen Literatur in der deutschen Dichtungsreform des siebzehnten Jahrhunderts, Assen, Amsterdam 1976. Respublica literaria Neerlandica, 1.
B o s c h , L.J.M. - Petrus Bertius (1565-1629), diss. Nijmegen, Meppel 1979.
Bots-Leroy, *Corresp. Rivet-Sarrau* = H. Bots en P. Leroy (eds.), Correspondance intégrale d'André Rivet et de Claude Sarrau 1641-1650, I-III, Amsterdam 1978-1982. Publication de l'Institut de recherches des relations intellectuelles entre les pays de l'Europe occidentale au XVIIe siècle.
B o u r g e o n , J.-L. - Les Colbert avant Colbert. Destin d'une famille marchande, Parijs ^{2}1986.
Brandt-Cattenb., *Leven* = C. Brandt en A. van Cattenburgh, Historie van het leven des heeren Huig de Groot, I-II, Dordrecht, Amsterdam 1727.
B r e d e r o , G.A. - De werken van Gerbrand Adriaensz. Bredero, I-XVII, Zwolle etc. 1968-1986.
Briefw. C. Huygens = De briefwisseling van Constantijn Huygens (1608-1687), uitgegeven door J.A. Worp, I-VI, 's-Gravenhage 1911-1917. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 15, 19, 21, 24, 28 en 32.
Briefw. P.C. Hooft = De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft, uitgegeven door H.W. van Tricht, I-III, Culemborg 1976-1979.
B r i e l s , J.G.C.A. - Zuidnederlandse boekdrukkers en boekverkopers in de Republiek der Verenigde Nederlanden omstreeks 1570-1630. Een bijdrage tot de kennis van de geschiedenis van het boek, Nieuwkoop 1974. Bibliotheca bibliographica Neerlandica, 6.
Brieven van en aan Hugo de Groot - waaronder twee van Lieuwe van Aitzema - in de Provinciale Bibliotheek van Friesland, Leeuwarden 1995. Provinciale Bibliotheek van Friesland.
BsG = J. ter Meulen en P.J.J. Diermanse, Bibliographie des écrits sur Hugo Grotius imprimés au XVIIe siècle, 's-Gravenhage 1961.
B u r g e r J r . , C.P. - Amsterdamsche boeken op de Frankforter Mis 1590-1609, in: Het boek 23 (1935-1936), p. 175-194.
B u r g e r J r . , C.P. - De boekverkoopers Commelin te Genève, Heidelberg, Amsterdam en Leiden, in: Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen 9 (1911), p. 145-176.
BWPGN = J.P. de Bie en J. Loosjes, Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, I-VI, 's-Gravenhage [1903]-1949.

The Cambridge history of Iran, VI: The Timurid and Safavid periods, edited by P. Jackson and L. Lockhart, Cambridge etc. 1986.
Le cardinal de La Valette = Noailles, le vicomte de, Episodes de la guerre de Trente Ans. Le cardinal de La Valette, lieutenant général des armées du roi (1635 à 1639), Parijs 1906.
Carl Robert Lessings Bücher- und Handschriftensammlung, herausgegeben von ... Gotthold Lessing, I-III, Berlijn 1914-1916.
C a r l e t o n , D. - Letters from and to Sir Dudly Carleton, Knt. during his embassy in Holland from January 1615/16 to December 1620, Londen 1757.
C a s a u b o n , I. - Epistolae quotquot reperiri potuerunt, ed. Joh. Fred. Gronovius, 's-Gravenhage 1638.

C a s a u b o n , I. - Epistolae, insertis ad easdem responsionibus, quotquot hactenus reperiri potuerunt, editio tertia, Rotterdam 1709.
Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis ..., edidit J. Caesar, I-IV en Register, Marburg 1875-1904.
CC = Corpus christianorum. Series Latina, I-, Turnhout 1954-.
C h a m p o l l i o n - F i g e a c , A. - Mémoires de Mathieu Molé, I-IV, Parijs 1855-1857. Société de l'Histoire de France.
Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën en procesbundels (dossiers) berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen (1465-1580), ed. J. Th. de Smidt et al., z. pl. / Brussel 1966-1988. Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het

oud-vaderlandsche recht, Derde reeks; Koninklijke Commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België, Chronologische lijsten van de processen en sententiën van de oude raden van justitie van België, Eerste reeks, Grote Raad en Parlement van Mechelen.
C l a r e t t a , G. - Storia della reggenza di Cristina di Francia, duchessa di Savoia. Con annotazioni e documenti inediti, I-III, Turijn 1868-1869.
C l a r k , G.N, en W.J.M. v a n E y s i n g a - The colonial conferences between England and the Netherlands in 1613 and 1615, Leiden 1940-1951. Bibliotheca Visseriana XV (XXXII) en XVII (XXXIV).
Classicale acta 1573-1620, III, Particuliere synode Zuid-Holland, Classis Rotterdam en Schieland 1580-1620, bewerkt door J. Bouterse, 's-Gravenhage 1991. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie, 69.
C o l l i n e t , P. - L'ancienne faculté de droit de Douai (1562-1793), Lille 1900. Travaux et mémoires de l'Université de Lille, 9 (no. 25).
Conciliorum oecumenicorum decreta, curantibus J. Alberigo et al., Bologna ^{3}1973. Istituto per le scienze religiose.
C o o l h a a s , W. Ph. - Een bron van het historische gedeelte van Hugo de Groots *De iure praedae*, in: Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap 79 (1965), p. 415-540.
C o r n e l i s s e n , J.D.M. - Lieuwe van Aitzema en Hugo de Groot, in: Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden 1 (1946), p. 47-71.
C o r n e l i s s e n , J.D.M. - De opdracht van Hugo de Groot's *De iure belli ac pacis* aan Lodewijk XIII, in: De Gids 109 (1946), dl. 1, p. 79-92.
Corpus iuris civilis, I: Institutiones, Digesta, II: Codex Iustinianus, III: Novellae, eds. P. Krueger, Th. Mommsen et al., Berlijn 1872-1895; anast. herdruk Dublin en Zürich 1967-1968.
Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle, par H. Lonchay et J. Cuvelier avec la collaboration de J. Lefèvre, I-VI, Brussel 1923-1937. Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique. Commission royale d'histoire.
C o t t i n e a u , L.H. - Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés, I-III, Mâcon 1935-1970.
CSEL = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum. Editum consilio et impensis Academiae litterarum caesareae Vindobonensis, I-, Wenen 1866-.
CSP Dom. = Calendar of state papers. Domestic series, of the reign of Charles I preserved in the State Paper Department of Her Majesty's Public Record Office, I-XXIII, edited by J. Bruce et al., Londen 1858-1897.
CSP Ven. = Calendar of state papers and manuscripts relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of Northern Italy, I-XXXVIII, edited by R. Brown et al., Londen 1864-1940 [= 1947].

D a m , H.-J. v a n - Filoloog en dichter in Leiden, in: De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621). Lezingen van het colloquium ter gelegenheid van de 350-ste sterfdag van Hugo de Groot ('s-Gravenhage, 31 augustus-1 september 1995). Onder redactie van H.J.M. Nellen en J. Trapman, Hilversum 1996, p. 67-83.
D a m , H.-J. v a n - Italian friends: Grotius, De Dominis, Sarpi and the Church, in: Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis 75 (1995), p. 198-215.
D a r l o w , T.H. en H.F. M o u l e - Historical catalogue of the printed editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society, I-IV, Londen 1903-1911.

DBF = Dictionnaire de biographie française, I-, Parijs 1933-.
DBI = Dizionario biografico degli Italiani, I-, Rome 1960-.
DBL = Dansk biografisk leksikon. Redactør Sv. Cedergreen Bech, I-XVI, Kopenhagen ^{3}1979-1984.

D e i t z , L. - Ioannes Wower of Hamburg, philologist and polymath. A preliminary sketch of his life and works, in: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 58 (1995), p. 132-151.
D e k , A.W.E. - Genealogie der Heren van Brederode, in: Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 13 (1959), p. 105-146.
D e k , A.W.E. - Graf Johann der Mittlere von Nassau-Siegen und seine 25 Kinder, Rijswijk 1962.
D e k k e r , E. - Rijker dan Midas. Vrijheid, genade en predestinatie in de theologie van Jacobus Arminius (1559-1609), diss. Utrecht, Zoetermeer 1993.
D e k k e r , R. - Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw, Baarn 1982.
D e m a n d t , K.E. - Geschichte des Landes Hessen, Kassel ^{2}1980.
D e v r e e s s e , R. - Le Christianisme dans la péninsule sinatique, des origines à l'arrivée des Musulmans, in: Revue Biblique 49 (1940), p. 205-223.
D i b o n , P. - Les avatars d'une édition de correspondance: les *Epistolae I. Casauboni* de 1638, in: Nouvelles de la République des Lettres 1981-2, p. 25-65.
Dibon-Bots, *Inv. Corresp. Gronovius* = P. Dibon, H. Bots en E. Bots-Estourgie, Inventaire de la correspondance de Johannes Fredericus Gronovius (1631-1671), 's-Gravenhage 1974. Archives internationales d'histoire des idées, 68.
D i b o n , P. en Fr. W a q u e t - Johannes Fredericus Gronovius, pèlerin de la République des Lettres. Recherches sur le voyage savant au XVIIe siècle, Genève 1984. Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVe section. Sciences historiques et philologiques, V, 53.
Diccionario de Historia de España, dirigido por G. Bleiberg, I-III, Madrid 1979-1981.
Dichtw. = De dichtwerken van Hugo Grotius / The poetry of Hugo Grotius, uitgegeven door / edited by B.L. Meulenbroek, A. Eyffinger, E. Rabbie, I-, Assen 1970-.
Dict. Théol. Cath. = Dictionnaire de théologie catholique, I-XV en Register, Parijs 1899-1972.
Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques, publié sous la direction de A. Baudrillart et al., I-, Parijs 1912-.
Dictionnaire de la noblesse, par Fr. A. de La Chenaye-Desbois, I-XIX, Parijs ^{3}1863-1876; anast. herdruk, I-X, Nancy 1980.
Le Dictionnaire universel d'Antoine Furetière, zie F u r e t i è r e .
D i t z h u y z e n , R.E. v a n - Oranje-Nassau. Een biografisch woordenboek, Haarlem 1992.
DNB = Dictionary of National Biography, I-LXIII, Suppl. I-III, 2nd Suppl. I-III, Londen 1885-1912.
Doc. Boh. = Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia, Hauptredaktion J. Kočí et al., I-VII, Praag etc. 1971-1981.
D o o r m a n , G. - Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden uit de 16e - 18e eeuw ..., I-II, 's-Gravenhage 1940-1942.
D o v r i n g , F. - Nouvelles recherches sur la bibliothèque de Grotius en Suède et en Italie, in: Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks 14, no. 10, Amsterdam 1951, p. 331-340.
Der Dreissigjährige Krieg im Elsass, zie E l l e r b a c h .

D u C a n g e , zie *Glossarium*.
Du Mont, *Corps Dipl.* = J. Du Mont, Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traitez d'alliance, de paix, de treve ... depuis le regne de l'empereur Charlemagne jusques à présent, I-VIII, Amsterdam 1726-1731.
Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries, uitgegeven door J.R. Bruijn, F.S. Gaastra en I. Schöffer, I-III, 's-Gravenhage 1979-1987. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 165-167.
DWB = J. en W. Grimm et al., Deutsches Wörterbuch, I-XVI, Leipzig 1854-1960.

EC = Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana, I-LXX, App. I-X, Suppl. I-, Barcelona, Madrid [1905]-.

E e k h o f , A. - De zinspreuk In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas (eenheid in het noodige, vrijheid in het niet noodige, in beide de liefde): oorsprong, beteekenis en verbreiding, Leiden 1931.
E l i a s , J.E. - De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795, I-II, Haarlem 1903-1905.
E l l e r b a c h , J.B. en A. S c h e r l e n - Der Dreissigjährige Krieg im Elsass (1618-1648), I-III, Carspach, Mülhausen 1912-1928.
Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Quod primum edidit H. Denzinger et quod funditus retractavit, auxit, notulis ornavit A. Schönmetzer, Barcelona etc. [36]1976.
The Encyclopaedia of Islam. New edition, I-, Leiden, Londen 1960-.
Encyclopedie van Zeeland, Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, I-III, Middelburg 1982-1984.
E n g e l b r e c h t , E.A. - De Vroedschap van Rotterdam 1572-1795, Rotterdam 1973. Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, 5.
Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker, herausgegeben von M. Th. Houtsma et al., I-V, Leiden etc. 1913-1938.
Episodes Guébriant = Noailles, le vicomte de, Episodes de la guerre de Trente Ans. Le maréchal de Guébriant (1602 à 1643), Parijs 1913.
Epist. = Hugonis Grotii epistolae quotquot reperiri potuerunt, Amsterdam 1687 (*BG* no. 1210).
Epist. eccl. = Praestantium ac eruditorum virorum epistolae ecclesiasticae et theologicae, Amsterdam [2]1684 (*BG* no. 1241).
E r a s m u s - Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami denuo recognitum et auctum per P.S. Allen, I-XII, Oxford 1906-1958.
E s s e n , A. v a n d e r - Le cardinal-infant et la politique européenne de l'Espagne 1609-1641, I (1609-1634), [Leuven] 1944.
Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten, begründet von W.K. von Isenburg, fortgeführt von F. Freytag von Loringhoven, I-V, Marburg 1956-1978; Neue Folge, herausgegeben von D. Schwennicke, I-, Marburg 1978-.
E v e l y n W h i t e , H.G. - The monasteries of the Wâdi 'n Natrûn. Part II: The history of the monasteries of Nitria and of Scetis, New York 1932.
E y f f i n g e r , A. - De handschriftelijke nalatenschap van Hugo de Groot. Inventaris van de papieren in Nederlandse openbare collecties, Den Haag 1985 [in machineschrift].
E y f f i n g e r , A. - Inventory of the poetry of Hugo Grotius, Assen 1982.
E y f f i n g e r , A. et al. (eds.) - De republica emendanda. A juvenile tract by Hugo Grotius on the emendation of the Dutch polity, in: Grotiana, New series 5 (1984), p. 3-135.
E y s i n g a , W.J.M. v a n - Iets over De Groots jongelingsjaren, in: De Gids 105 (1941), dl. 4, p. 36-67.

F e e n s t r a , R. - Pieter Cornelisz. van Brederode (1558[?]-1637) als rechtsgeleerd schrijver. Een bio-bibliografische bijdrage, in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 27 (1959), p. 412-468.
F e e n s t r a , R. - Romeins recht en Europese rechtswetenschap, in: J.E. Spruit, Coniectanea Neerlandica iuris Romani. Inleidende opstellen over Romeins recht, Zwolle 1974, p. 101-137.

F e r w e r d a , Abraham - Adelijk en aanzienelijk wapen-boek van de Zeven Provinciën ... . Tweede stuk, Leeuwarden 1763.
F i s c h e r , G. - Aus zwei Jahrhunderten Leipziger Handelsgeschichte 1470-1650 (Die kaufmännische Einwanderung und ihre Auswirkungen), Leipzig 1929.
F i s c h e r , H. - Schwäbisches Wörterbuch, I-VII, Tübingen 1901-1936.
F ö l t i n g , H.P. - De landsadvocaten en raadpensionarissen der Staten van Holland en West-Friesland 1480-1795. Een genealogische benadering, in: Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 27 (1973), p. 294-343 en 28 (1974), p. 242-266.
F ö l t i n g , H.P. - De Vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795, Pijnacker 1985.

F o n t a i n e - V e r w e y , H. d e L a - De verdwenen antiquaar en andere herinneringen van een bibliothecaris, [Amsterdam] 1993.
Fontes iuris Romani antiqui I, Leges et negotia, ed. O. Gradenwitz, Tübingen ^{7}1909.
F o s t e r , J. - Alumni Oxonienses. The members of the University of Oxford 1500-1714, their parentage, birthplace and year of birth ... being the Matriculation Register of the University ..., I-IV, Oxford, Londen 1891-1892.
F o u q u e r a y , H. - La mission de France à Constantinople durant l'ambassade de M. de Césy (1619-1640), in: Etudes. Revue fondée en 1856 par des Pères de la Compagnie de Jésus, no. CXIII, 44 (1907), p. 70-101 en p. 384-405.
F o x , J. - Hugo de Groot en de Gravin van Hohenlohe-Langenburg. Het probleem van de bestemming van een brief en de vraagstukken, die ermee samenhangen, in: Nederlands Archievenblad 66 (1962), p. 30-41.
F r e d e r i k s , J.G. - Cornelis Corneliszoon Matelieff de Jonge en zijn geslacht, in: Rotterdamsche Historiebladen III, 1 (1880), p. 204-357.
Frühneuhochdeutsches Wörterbuch, eds. R.R. Anderson et al., I-, Berlijn etc. 1989-.
F r u i n , R. - De keuren van Zeeland. Oud-vaderlandsche rechtsbronnen, 's-Gravenhage 1920. Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht, Tweede reeks, 20.
F r u i n , R., zie ook *Verhooren*.
F u r e t i è r e , A. - Dictionaire universel, I-III, 's-Gravenhage, Rotterdam 1690; anast. herdruk Parijs 1978.

G.A. Bredero's Rodd'rick ende Alphonsus. Ingeleid en toegelicht door C. Kruyskamp, Zwolle 1968.
GA = Gemeentearchief.
G a c h a r d , L.P. - Histoire politique et diplomatique de Pierre-Paul Rubens, Brussel 1877.
G a s s e n d i , Pierre - Opera Omnia. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1658 ... mit einer Einleitung von T. Gregory, I-VI, Stuttgart-Bad Cannstatt 1964.
G a u c h a t , P. - Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, s.r.e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series, IV: a pontificatu Clementis VIII (1592) usque ad pontificatum Alexandri VII (1667), Munster 1935.
Gazette 1635-1645 = Recueil des gazettes, nouvelles, relations et autres choses mémorables de toute l'année [1635-1645] ... par Théophraste Renaudot ..., Parijs 1635-1645 (Parijs, Bibliothèque Nationale, 4° Lc^{2} 1).
GB = Gemeentebibliotheek.
G e l d e r , H.E. v a n - Haagsche cohieren I (1627), in: Die Haghe 1913, p. 9-67.
G e l d e r , H.E. v a n - Lijst der uitgegeven en onuitgegeven brieven van en aan Hugo Grotius 1626-1645, ['s-Gravenhage 1943].
Genealogische en heraldische bladen, Maandblad voor geslacht-, wapen- en zegelkunde, onder redactie van E.B.F.F. Wittert van Hoogland, 's-Gravenhage, Centraal Bureau voor Genealogie en Heraldiek 1 (1906)-10 (1915).
G l a u d e m a n s , C. - Een verdoste Haagse lombard. Een onderzoek naar het middeleeuwse ‘verdossen’ na overspel, in: Die Haghe 1997, p. 38-47.

Glossarium mediae et infimae Latinitatis, conditum a Carolo Du Fresne, domino Du Cange ..., editio nova, I-X, Niort 1883-1887.
G o e t z e , S. - Die Politik des schwedischen Reichskanzlers Axel Oxenstierna gegenüber Kaiser und Reich, Kiel 1971. Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 3.
G o l u b o v i c h , G. - Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente Francescano IV (1333-1345), Florence 1923.
G o t t s c h a l k , M.K.E. - Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland. III: De periode 1600-1700, Assen 1977.
G o t t s c h a l k , P. - The earliest diplomatic documents on America. The Papal Bulls of 1493 and the Treaty of Tordesillas reproduced and translated, with historical introduction and explanatory notes, Berlijn 1927.

G r a f t o n , A. - J.J. Scaliger's indices to J. Gruter's *Inscriptiones antiquae*, in: Lias 2 (1975), p. 109-113.
G r a f t o n , A. - Joseph Scaliger. A study in the history of classical scholarship, I-II, Oxford 1983-1993.
G r a s w i n c k e l , D.P.M. - Graswinckel. Geschiedenis van een Delfts brouwers- en regenten-geslacht, 's-Gravenhage 1956.
G r e g o r v o n N a z i a n z , Briefe, ed. P. Gallay, Berlijn 1969. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte.
G r i l l o n , P. - Les papiers de Richelieu. Section politique intérieure; correspondance et papiers d'Etat, I-, Parijs 1975-. Monumenta Europae historica. Commission internationale pour l'édition des sources de l'histoire européenne.
G r o e n v e l d , S. - Verlopend getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog 1640-1646, diss. Leiden, Dieren 1984.
Groot Placaet-Boeck, vervattende de placaten, ordonnantiën ende edicten vande ... Staten Generael ... ende vande ... Staten van Hollandt ..., mitsgaders vande ... Staten van Zeelandt ... bijeengebracht door C. Cau et al., I-X, 's-Gravenhage 1658-1797.
G r o o t e n s , P.L.M. - Dominicus Baudius, een levensschets uit het Leidse humanistenmilieu 1561-1613, diss. Nijmegen, Nijmegen, Utrecht 1942.
G r o t e f e n d , H. - Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover [7]1935.
Grotiana. Vereeniging voor de uitgave van Grotius, 's-Gravenhage 1 (1928)-10 (1947).
Grotiana, New series. A journal under the auspices of the Foundation Grotiana, Assen 1 (1980)-.
G r o t i u s , H., zie *BG* en *BsG*; *Dichtw.*; *Epist.*
G r o t i u s , H. - Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum Senensem, edited, with an introduction and notes by E. Rabbie, with an English translation by H. Mulder, Assen 1990. Hugo Grotius, Opera theologica, 1.
G r o t i u s , H. - De iure belli ac pacis libri tres ... Curavit B.J.A. de Kanter - Van Hettinga Tromp, Leiden 1939; anast. herdruk met ‘annotationes novae’ (ed. R. Feenstra et al.), Aalen 1993.
G r o t i u s , H. - Liber de antiquitate reipublicae Batavicae, vertaald en ingeleid door het Collegium Classicum c.n. E.D.E.P.O.L., Arnhem 1995.
G r o t i u s , H. - Ordinum Hollandiae ac Westfrisiae pietas, critical edition with English translation and commentary by E. Rabbie, Leiden-New York-Keulen 1995. Studies in the history of christian thought, 66.
G r o t i u s , H. - De oudheid van de Bataafse nu Hollandse Republiek, uitgegeven door G.C. Molewijk, Weesp 1988.
G s c h l i e ß e r , O. v o n - Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung, Schicksal und Besetzung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806, Wenen 1942. Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte des ehemaligen Österreich, 33.

H a a n , H. - Der Regensburger Kurfürstentag von 1636/1637, Munster 1967. Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte, 3.

Haeghen, F. van der - Bibliotheca Belgica: bibliographie générale des Pays-Bas ..., rééditée sous la direction de M.-T. Lenger, I-VII, Brussel 1964-1975.
Haitsma Mulier, E.O.G. en G.A.C. van der Lem - Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800, 's-Gravenhage 1990. Bibliografische reeks van het Nederlands Historisch Genootschap, 7.
Hammer, J. de - Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, traduit de l'allemand par J.-J. Hellert, I-XVIII, Parijs 1835-1843.
Hazelzet, K. - Burgers en bestuurders. Het stadhuis van Oudewater, Zwolle 1988.
Heering, J.-P. - Hugo de Groot als apologeet van de christelijke godsdienst. Een onderzoek van zijn geschrift *De veritate religionis christianae* (1640), diss. Leiden, 's-Gravenhage 1992.

H e e r i n g a , K. - Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel I, 1-2 (1590-1660), 's-Gravenhage 1910. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 9, 10.
H e e r s i n k , W. et al. - Register notariorum. De notarissen van het Hof van Holland 1525-1811, 's-Gravenhage 1999. Algemeen Rijksarchief Publikatiereeks, 8.
H e e s a k k e r s , C.L. - Janus Dousa en zijn vrienden. Leidraad bij een tentoonstelling georganiseerd door de Leidse Universiteitsbibliotheek in het Leidse Gemeentearchief van 20 augustus tot 15 september 1973, Leiden 1973.
H e r i n g , G. - Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620-1638, Wiesbaden 1968. Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte, Mainz, 45.
H i l l a i r e t , J. - Dictionnaire historique des rues de Paris, I-II, Parijs 1963.
Historical Dictionary of Ethiopia and Eritrea, eds. Chr. Prouty en E. Rosenfeld, Metuchen, Londen ^{2}1994. African historical dictionaries, 56.
Historical manuscripts commission. Report on the manuscripts of the duke of Buccleuch and Queensberry. Preserved at Montagu house, Whitehall, I-III, Londen 1899-1926.
H o c , M. - Le déclin de l'humanisme belge. Etude sur Jean-Gaspard Gevaerts, philologue et poète (1593-1666), Brussel 1922.
H o e k , D. - Haags leven bij de inzet van de Gouden Eeuw. Rondom Mr. Jacob van Dijck (1564-1631), Assen 1966. Van Gorcum's historische bibliotheek, 77.
H o o f t , P.C. - Gedichten, ed. F.A. Stoett, I-II, Amsterdam 1899-1900.
H o r s t , D.J.H. t e r - Daniel Heinsius (1580-1655), diss. Leiden, Utrecht 1934.
H o r s t , D.J.H. t e r - Overzicht van het familie-archief Cornets de Groot, 's-Gravenhage 1940.
H o r s t , K. v a n d e r - Inventaire de la correspondance de Caspar Barlaeus (1602-1648), Assen 1978. Respublica literaria Neerlandica, 3.
Huizinga's spreekwoorden en gezegden: herkomst, verklaring en vergelijking met Frans, Duits en Engels, eds. A. Kruijssen et al., Baarn 1994.
Humanistica Lovaniensia, Leuven 1 (1928)-.
H u i j b r e c h t , R. et al. - Album advocatorum. De advocaten van het Hof van Holland 1560-1811, 's-Gravenhage z.j. Algemeen Rijksarchief Publikatiereeks, 3.

I J s e w i j n , J. - Humanism in the Low Countries, in: Renaissance humanism. Foundations, forms, and legacy, edited by A. Rabil jr., Philadelphia 1988, II, p. 156-215.
I J s e w i j n , J. - Jacobus Zevecotius: Maria Stuarta / Maria Graeca, tragoedia. A synoptic edition of the five extant versions, in: Humanistica Lovaniensia 22 (1973), p. 256-319.
ILE = Iusti Lipsi epistolae, uitgegeven door de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Brussel 1978-.
Inv. Barl., zie H o r s t , K. v a n d e r .
Inv. Gron., zie Dibon-Bots, *Inv. Corresp. Gronovius*.
Inv. Voss., zie L e m , G.A.C. v a n d e r en C.S.M. R a d e m a k e r .
I s r a e l , J. - The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477-1806, Oxford 1995.

J o b e r t , A. - De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517-1648, Parijs 1974. Collection historique de l'Institut d'études slaves, 21.

J ö c h e r , C.G. - Allgemeines Gelehrten-Lexicon, I-XI, Leipzig 1750-1897; anast. herdruk Hildesheim 1960-1961.
J o n g e , H.J. d e - Hugo Grotius: exégète du Nouveau Testament, in: The world of Hugo Grotius (1583-1645). Proceedings of the international colloquium ... Rotterdam 6-9 April 1983, Amsterdam en Maarssen 1984, p. 97-115.
J o n g k e e s , A.G. - Het Groot Privilege van Holland en Zeeland (14 maart 1477), in: Le privilège général et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas, 1477. Anciens pays et assemblées d'états 80 (1985), p. 145-234.
J u g l e r , J.F. - Beyträge zur juristischen Biographie, I-VI, Leipzig 1773-1780.
J u y n b o l l , W.M.C. - Zeventiende-eeuwsche beoefenaars van het Arabisch in Nederland, diss. Utrecht, Utrecht 1931.

K a m p i n g a , H. - De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw, diss. Leiden 's-Gravenhage 1917; anast. herdruk Utrecht 1980.
K a n , A.H. - De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven, Rotterdam 1971.
K a u f m a n n , Th. - Universität und lutherische Konfessionalisierung. Die Rostocker Theologieprofessoren und ihr Beitrag zur theologischen Bildung und kirchlichen Gestaltung im Herzogtum Mecklenburg zwischen 1550 und 1675, Gütersloh 1997. Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 66.
KB = Koninklijke Bibliotheek, Kungliga Biblioteket, Kongelige Bibliotek.
K e r n k a m p , G.W. - Prins Willem II, 1626-1650, Rotterdam ^{2}1977.
K i n s e r , S. - The works of Jacques-Auguste de Thou, 's-Gravenhage 1966. Archives internationales d'histoire des idées, 18.
K l e f f e n s , E.N. v a n - Over zes brieven uit het bezit van Hugo de Groot, in: Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks 23, no. 16, Amsterdam 1960, p. 449-491.
K l o o s , J. - Noordwijk in de loop der eeuwen, Noordwijk 1928; anast. herdruk Schiedam 1973.
K l o s e , O. - Schleswig-Holstein und Hamburg, Stuttgart 1958. Handbuch der historischen Stätten Deutschlands, 1.
K n e s c h k e , E.H. - Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon, I-IX, Leipzig 1859-1870.
K n u t t e l , W.P.C., zie *Acta*.
K n u t t e l , W.P.C. - Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, I-IX, 's-Gravenhage 1890-1920; anast. herdruk Utrecht 1978.
K o e l m a n s , L. - Zeemans lexicon. Woord en woordbetekenis bij Michiel de Ruyter, Zutphen 1997.
Kong Christian den Fjerdes egenhændige breve, udgivne ved C.F. Bricka og J.A. Fridericia ..., I-VII, Kopenhagen 1878-1891.
K o s s m a n n , E.F. - De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw ..., 's-Gravenhage 1937. Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, 13.
K o t , S. - Hugo Grotius a Polska (W 300-Lecie Dziela o Prawie Wojny i Pokoju), Kraków 1926 (*BG* no. 1266).
K r e t z s c h m a r , J. - Der Heilbronner Bund 1632-1635, I-III, Lübeck 1922.
Kronyk HG = Kronyk (Kroniek) van het Historisch Gezelschap (Genootschap gevestigd) te Utrecht, Utrecht 2 (1846)-31 (1875).
K u i p e r , G.C. en C.S.M. R a d e m a k e r , The Collegium Theologicum at Leiden in 1615. Correspondence between P. Bertius and G.J. Vossius, the resigning regent and his successor, in: Lias 2 (1975), p. 125-176.

L a e t , Joannes d e - Iaerlyck verhael van de verrichtinghen der geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien boecken, I-IV, 's-Gravenhage 1931-1937. Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, 34, 35, 37, 40.
LB = Erasmus, Opera omnia, ed. J. Clericus, I-X, Leiden 1703-1706; anast. herdruk Hildesheim 1961-1962.
L e P l a t , J. - Monumentorum ad historiam Concilii Tridentini potissimum illustrandam spectantium amplissima collectio, I-VII, Leuven 1781-1787.
L e e u w e n , M. v a n - Het leven van Pieter de Groot. Eerste deel, diss. Utrecht, Utrecht 1917.

L e m , G.A.C. v a n d e r en C.S.M. R a d e m a k e r - Inventory of the correspondence of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649), Assen, Maastricht 1993. Respublica literaria Neerlandica, 7.
L e r o y , P. - Le dernier voyage à Paris et en Bourgogne (1640-1643) du réformé Claude Saumaise, diss. Nijmegen, Amsterdam, Maarssen 1983. Etudes de l'Institut de recherches des relations intellectuelles entre les pays de l'Europe occidentale au XVIIe siècle, 9.

L e s s i n g , Carl Robert, zie *Carl Robert Lessings Bücher- und Handschriftensammlung*.
Lettres Mazarin = Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère recueillies et publiées par A. Chéruel et G. d'Avenel, I-IX, Parijs 1872-1906. Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Première série, histoire politique.
Lettres Richelieu = Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'Etat du cardinal de Richelieu, recueillis et publiés par Avenel, I-VIII, Parijs 1853-1877. Collection de documents inédits sur l'histoire de France, Première série, histoire politique.
Lexikon der christlichen Ikonographie, I-VIII, Rome etc. 1968-1976.
Lexikon des Mittelalters I-, München, Zürich 1977-.
Lexikon für Theologie und Kirche, herausgegeben von J. Höfer und K. Rahner, I-X, Suppl. I-V, Freiburg im Breisgau etc. 1957-1968.
Lias. Sources and documents relating to the early modern history of ideas, Amsterdam, Maarssen 1 (1974)-.
L i e b u r g , F.A. v a n - Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816, I-II, Dordrecht 1996.
L i e s k e r , G.J. - Die Staatswissenschaftlichen Anschauungen Dirck Graswinckel's, diss. Freiburg (Schweiz) 1901.
Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache, herausgegeben von W. Killy, I-XV, Gütersloh, München 1988-1993.
The Loeb classical library, edited by T.E. Page, W.H.D. Rouse et al., I-, series Graeca, series Latina, Londen, Cambridge, Mass. 1912-.
L o o s e , H.-D. - Hamburg und Christian IV. von Dänemark während des Dreissigjährigen Krieges. Ein Beitrag zur Geschichte der hamburgischen Reichsunmittelbarkeit, Hamburg 1963. Veröffentlichungen des Vereins für hamburgische Geschichte, 18.
L o w e , E.A. - The unique manuscript of Apuleius' *Metamorphoses* (Laurentian. 68. 2) and its oldest transcript (Laurentian. 29. 2), in: The Classical Quarterly (14) 1920, p. 150-155.
L u d o l f u s , Jobus, alias Leutholf dictus - Ad suam Historiam Aethiopicam antehac editam commentarius, Frankfort aan de Main 1691.

M a a r s e v e e n , J.G.S.J. v a n - De Republiek en Frankrijk in het begin van de 17de eeuw. Een ambassade naar Frankrijk in 1624, in: Spiegel der Historie 4 (1969-1971), no. 12, p. 413-468.
M e e r , O.A. v a n d e r - Huwelijkse voorwaarden, verleden voor schepenen van Delft 1536-1594, in: Ons voorgeslacht 26 (1971), p. 277-299.
M e e r k a m p v a n E m b d e n , A. - De prins en de staat van Eersten Edele in Zeeland, in: Prins Willem van Oranje 1533-1933, Haarlem 1933, p. 101-123.
M e e r t e n s , P.J. - De Groot en Heinsius en hun Zeeuwse vrienden, in: Archief. Vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland 1949-1950 (Middelburg 1950), p. 53-99.
M e i j e r s , E.M. - Boeken uit de bibliotheek van De Groot in de Universiteitsbibliotheek te Leiden, in: Mededelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks 12, no. 3, Amsterdam 1949, p. 251-279.
Mémoires authentiques de Jacques Nompar de Caumont, duc de La Force ..., recueillis ... par le marquis de La Grange, I-IV, Parijs 1843.
Mémoires d'Omer Talon, in: Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France par A. Petitot et Monmerqué, Seconde série, LX-LXIII, Parijs 1827-1828.

Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa, uitgegeven door A.S. de Blécourt et al., I-, Haarlem etc. 1929-. Rechtshistorisch Instituut, Leiden, serie I.
Le Mercure François, ou, la suitte de l'histoire de la paix ..., I-, Parijs 1613-.
[M e u r s i u s , J.] - Illustris Academia Lugd-Batava: id est Virorum clarissimorum icones, elogia ac vitae, qui eam scriptis suis illustrarunt, Leiden 1613 (*BG* no. 711).
MGH = Monumenta Germaniae Historica.
M i c h a e l i s , J.H. - Sonderbarer Lebens-Lauff Herrn Peter Heylings, und dessen Reise nach Ethiopien, Halle 1724.

M i e g , Ph. - Notes biographiques et généalogiques sur la branche française des Herwart, in: Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français 117 (1971) p. 447-468.
M ö h l m a n n , G. - Geschlechter der Hansestadt Rostock im 13.-18. Jahrhundert, Neustadt an der Aisch 1975. Genealogie und Landesgeschichte, 25.
M o l h u y s e n , P.C. - De bibliotheek van Hugo de Groot in 1618, in: Mededeelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks 6, no. 3, Amsterdam 1943, p. 45-63.
Molhuysen, *Bronnen* = Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit, uitgegeven door P.C. Molhuysen, I-VII, 's-Gravenhage 1913-1924. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 20, 29, 38, 45, 48, 53 en 56.
M o l h u y s e n , P.C. - Twee brieven uit de correspondentie van Hugo Grotius, in: Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde 73, serie B, no. 3, Amsterdam 1932, p. 29-40.
M o l l , G. - De confiscatie der goederen van Hugo de Groot, in: Oud-Holland. Nieuwe bijdragen voor de geschiedenis der Nederlandsche kunst, letterkunde, nijverheid, enz. 20 (1902), p. 83-112.
M u l l e r F z ., S. - Mare Clausum. Bijdrage tot de geschiedenis der rivaliteit van Engeland en Nederland in de zeventiende eeuw, diss. Leiden, Amsterdam 1872.

Nationaal Biografisch Woordenboek, Brussel 1964-.
NBG = Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, sous la direction de F. Hoefer, I-XLVI, Parijs 1852-1877.
NDB = Neue deutsche Biographie, I-, Berlijn 1953-.
Ned. Leeuw = Maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor geslachten wapenkunde 'De Nederlandsche Leeuw', 's-Gravenhage 1 (1883)-.
Nederland's adelsboek, onder redactie van W.J.J.C. Bijleveld et al., I-, 's-Gravenhage 1903-.
Nederlands(ch) Archievenblad. Orgaan van de Vereeniging van archivarissen in Nederland, Groningen etc. 1 (1892-1893)-.
Les négociations du président Jeannin, in: Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France par M. Petitot, Seconde série, XI-XVI, Parijs 1821-1822.
N e l l e n , H.J.M. - Hoe Willem de Groot (1597-1662) een carrière in Delft misliep. Dagboeknotities van een pensionaris in spe, in: *Lias* 25 (1998), p. 231-256.
N e l l e n , H.J.M. - The significance of *Grollae obsidio* in the development of Grotius' relations with the fatherland, in: Lias 11 (1984), p. 1-17.
N e l l e n , H.J.M. - De zinspreuk 'In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas', in: Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis 79 (1999), p. 99-106.
N e l l e n , H.J.M. en E. R a b b i e - Hugo Grotius, *Via ad conciliandas controversias quae inter Hollandiae ministros de praedestinatione et annexis capitibus agitantur*, edited with an introduction and notes, in: Grotiana, New series 18 (1997), p. 3-53.
Nicolas-Claude Fabri de Peiresc, Lettres à Claude Saumaise et à son entourage (1620-1637), ed. A. Bresson, Florence 1992. Le corrispondenze letterarie, scientifiche ed erudite dal rinascimento all'età moderna, 3.

N i e r o p , H.F.K. v a n - Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw, [Dieren] 1984. Hollandse historische reeks, 1.
NNBW = Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, I-X, Leiden 1911-1937.
N o a i l l e s , le vicomte de, zie *Bernard de Saxe-Weimar; Cardinal de La Valette; Episodes Guébriant*.
N o o r d h o f f , L.J. - Beschrijving van het zich in Nederland bevindende en nog onbeschreven gedeelte der papieren afkomstig van Huig de Groot, welke in 1864 te 's-Gravenhage zijn geveild, Groningen, Djakarta 1953.
Notulen van de Staten van Zeeland 1574-1798 = Notulen van de Edel Mogende Heeren Staten van Zeelandt, Middelburg 1574-1798.

O m o n t , H. - Fac-similés des miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du VIe au XIe siècle, Parijs 1902.

O p s t a l l , M.E. v a n - De reis van de vloot van Pieter Willemsz Verhoeff naar Azië 1607-1612, 's-Gravenhage 1972, I-II. Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging 73, 74.
O r c i b a l , J. - Jean Duvergier de Hauranne, abbé de Saint-Cyran et son temps (1581-1638), I-II, Leuven, Parijs 1947-1948. Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 26. Les origines du jansénisme, 2 en 3.
O t t o , A. - Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer, Leipzig 1890; Nachträge zu A. Otto, Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten der Römer, eingeleitet von R. Häussler, Darmstadt 1968.
Oud-Holland. Nieuwe bijdragen voor de geschiedenis der Nederlandsche kunst, letterkunde, nijverheid, Amsterdam 1 (1883)-.
Oxenst. Skrifter = Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, Afd. I-II, Stockholm 1888-.

P a e p e , Chr. d e - Une lettre inédite de Janus Gruterus à Hadrianus Marslarius, in: Humanistica Lovaniensia 29 (1980), p. 237-245.
P a i l i n , D.A. - Herbert von Cherbury, in: Die Philosophie des 17. Jahrhunderts, III: England, herausgegeben von J.-P. Schobinger, Bazel 1988, p. 224-239. Grundriss der Geschichte der Philosophie, begründet von Fr. Ueberweg.
Les Papiers de Richelieu, zie G r i l l o n .
The Parliamentary History of England from the earliest period to the year 1803, II (1625-1642) - III (1642-1660), Londen 1807-1808.
Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot, bewerkt door J.W. Veenendaal-Barth et al., I-, 's-Gravenhage 1987-. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 217-.
Pastor, *Gesch. Päpste* = L. von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, XIII: Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreissigjährigen Krieges: Gregor XV. und Urban VIII. (1621-1644), Abt. 1-2, Freiburg im Breisgau 1928-1929.
Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa, fortgeführt von W. Kroll et al., I-XXIV, Ia-Xa, Suppl., Stuttgart etc. 1894-1980.
P e t e r s e n , Chr. - Geschichte der hamburgischen Stadtbibliothek, Hamburg 1838.
P e t i t , L.D. - Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren ... Faculteit der Godgeleerdheid, Eerste aflevering (1575-1619), Leiden 1894.
P i n t a r d , R. - La Mothe le Vayer, Gassendi - Guy Patin. Études de bibliographie et de critique suivies de textes inédits de Guy Patin, Parijs [1943]. Publications de l'Université de Poitiers. Série des sciences de l'homme, 5.
PG = Patrologiae cursus completus..., series Graeca ... accurante J.P. Migne, I-CLXI (166 banden), Parijs 1857-1912.
PL = Patrologiae cursus completus ..., series Latina ... accurante J.P. Migne, I-CCXXI (222 banden), Parijs 1844-1904.
P o e l h e k k e , J.J. - Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik, Zutphen 1978.
P o e l h e k k e , J.J. - De Heilige Stoel en de Venetiaanse ambassade van Cornelis van der Myle, in: Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden 10 (1956), p. 180-213.
P o e l h e k k e , J.J. - De Vrede van Munster, diss. Nijmegen, 's-Gravenhage 1948.

P o l a k d e B o o y, E.P. - Dorsale notities op brieven aan Hugo de Groot, in: Nederlands Archievenblad 66 (1962), p. 127-129.
P o l v l i e t, C.J. - Genealogie van het oud-adelijk geslacht Van der Does, 's-Gravenhage 1892. Genealogisch en Heraldisch Archief.
P o p o f f, M. - Prosopographie des gens du Parlement de Paris (1266-1753) ... d'après les ms Fr. 7553, 7554, 7555, 7555bis conservés au Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale de France, Saint Nazaire le Désert 1996.
P o r t, W. - Hieronymus Commelinus 1550-1597. Leben und Werk eines Heidelberger Drucker-Verlegers, Leipzig 1938. Sammlung Bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten, 47.

P o s t h u m u s , N.W. - De nationale organisatie der lakenkoopers tijdens de Republiek, Utrecht 1927. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Derde serie, 51.
P o s t h u m u s M e y j e s , G.H.M. - Het Sypesteyn-handschrift te Leiden BPL 2899, in: Miscellanea Gentiana. Een bundel opstellen aangeboden aan J.J.M. van Gent bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit Leiden, onder redactie van C. Berkvens-Stevelinck en A. Th. Bouwman, Leiden 1993, p. 263-275.
The principal works of Simon Stevin, edited by E.J. Dijksterhuis et al., I-V, Amsterdam 1955-1966.

RA = Rijksarchief, Riksarkivet.
R a b b i e , E. - Hugo Grotius and Judaism, in: Hugo Grotius theologian. Essays in honour of G.H.M. Posthumus Meyjes, eds. H.J.M. Nellen en E. Rabbie, Leiden etc. 1994, p. 99-120.
R a d e m a k e r , C.S.M. - Books and Grotius at Loevestein, in: Quaerendo 2 (1972), p. 2-29.
R a d e m a k e r , C.S.M. - Life and work of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649), Assen 1981. Respublica literaria Neerlandica, 5. Herziene Nederlandse uitgave: Leven en werk van Gerardus Joannes Vossius (1577-1649), Hilversum 1999.
R a d e m a k e r , C.S.M. - Scriverius and Grotius, in: Quaerendo 7 (1977), p. 46-57.
R a d z i w i l l , A.S. - Memoriale rerum gestarum in Polonia 1632-1656. Opracowali A. Przyboś R. Żelewski, I-V, Breslau etc. 1968-1975. Polska Akademia Nauk. Oddzial w Krakowie, Materialy Komisji Nauk Historycznych, 15, 18, 22, 25 en 26.
R e g t e r e n A l t e n a , I.Q. v a n - Jacques de Gheyn. Three generations, I-III, 's-Gravenhage etc. 1983.
R e g t e r e n A l t e n a , I.Q. v a n en P.J.J. v a n T h i e l - De portret-galerij van de Universiteit van Amsterdam en haar stichter Gerard van Papenbroeck 1673-1743, Amsterdam 1964.
R e i f f e r s c h e i d , A. - Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland während des siebzehnten Jahrhunderts. Mitteilungen aus Handschriften mit Einleitungen und Anmerkungen 1, Heilbronn 1880.
A. Reifferscheid, *Quellen* = A. Reifferscheid, Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland während des siebzehnten Jahrhunderts. Nach Handschriften herausgegeben und erläutert, I: Briefe G.M. Lingelsheims, M. Berneggers und ihrer Freunde, Heilbronn 1889.
Relazioni degli stati europei lette al senato dagli ambasciatori veneti nel secolo decimosettimo, raccolte ed annotate da N. Barozzi e G. Berchet, I-X, Venetië 1856-1878.
Die Religion in Geschichte und Gegenwart, I-VII, Tübingen ^{3}1957-1965.
Res. SG (1576-1609), XII (1602-1603), XIV (1607-1609) = Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609, bewerkt door H.H.P. Rijperman, 's-Gravenhage 1950. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 92, 131.
Res. SG (1610-1670), I (1610-1612), II (1613-1616), III (1617-1618), IV (1619-1620), V (1621-1622), VI (1623-1624), VII (1624-1625) = Resolutiën der Staten-Generaal. Nieuwe reeks 1610-1670, bewerkt door A. Th. van Deursen, J.G. Smit en J. Roelevink, 's-Gravenhage 1971 -. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 135, 151, 152, 176, 187, 208 en 223.

Res. SH = Resolutiën van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland 1524-1795, ['s-Gravenhage ca. 1750-1798].
R e u s c h , F.H. - Der Index der verbotenen Bücher. Ein Beitrag zur Kirchen- und Literaturgeschichte, I-IIa-b, Bonn 1883-1885.
R e u s s , R. - L'Alsace au dix-septième siècle au point de vue géographique, historique, administratif, économique, social, intellectuel et religieux, I-II, Parijs 1897-1898. Bibliothèque de l'Ecole des hautes études, Sciences philologiques et historiques, 116 en 120.
R i c h e l i e u , *Les Papiers*, zie G r i l l o n .

Ridder de van der Schueren, J.B. - De jurisdictie-geschillen tusschen het Hof van Holland en den magistraat van Den Haag, I-II, in: Die Haghe 1902, p. 183-206 en 1903, p. 80-124.
Ridderikhoff, C.M. - De universitaire studies van Hugo de Groot, in: De Hollandse jaren van Hugo de Groot (1583-1621). Lezingen van het colloquium ter gelegenheid van de 350-ste sterfdag van Hugo de Groot ('s-Gravenhage, 31 augustus-1 september 1995). Onder redactie van H.J.M. Nellen en J. Trapman, Hilversum 1996, p. 13-29.
Riemer, J. de - Beschryving van 's Graven-Hage, behelzende deszelfs oorsprong, benaming ... als mede de privilegiën, handvesten, keuren en wyze der regeringe, I-II, 's-Gravenhage 1730-1739; anast. herdruk, I-IV, 's-Gravenhage 1973.
Rietbergen, P.J.A.N. - De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615). Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614), Zutphen 1987. Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, 86 en 87.
Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, zie *Oxenst. Skrifter*.
RK = Remonstrantse Kerk.
Robertson, D.S. - The manuscripts of the *Metamorphoses* of Apuleius, in: The Classical Quarterly 18 (1924), p. 27-42 en 85-99.
Rogge, *Br. N. v. Reigersb.* = H.C. Rogge (ed.), Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo de Groot, Amsterdam 1901. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Derde serie, 15.
Rogge, H.C. - Het beroep van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden, in: De Gids 37 (1873) (3e serie, 11e jaargang), dl. 2, p. 31-70 en p. 499-558.
Rogge, H.C. (ed.) - Brieven van en aan Maria van Reigersberch, Leiden 1902.
Rogge, H.C. (ed.) - Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert, zie Wtenbogaert.
Rogge, H.C. - Hugo de Groot's tweede ballingschap, in: De Gids 67 (1903) (4e serie, 21e jaargang), dl. 3, p. 283-307.
Rogge, H.C. - Johannes Wtenbogaert en zijn tijd, I-III, Amsterdam 1874-1876.
Rogge, H.C. - De 'Verantwoordingh' van Hugo de Groot, in: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, derde reeks, deel VII ('s-Gravenhage 1893), p. 89-134.
Een Rondgang langs Zweedse archieven = J. Römelingh (ed.), Een rondgang langs Zweedse archieven. Een onderzoek naar archivalia inzake de betrekkingen tussen Nederland en Zweden 1520-1920, 's-Gravenhage 1986. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie, 59.
Rosa, Jan, zie *Memorialen*.
Rott, *Hist. représ. dipl.* = E. Rott, Histoire de la représentation diplomatique de la France auprès des cantons suisses, de leurs alliés et de leurs confédérés, I-X, Bern, Parijs 1900-1935.

Sanabre, J. - La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonia de Europa (1640-1659), Barcelona 1956.
Sarpi, Fra Paolo - Lettere ai protestanti, ed. M.D. Busnelli, I-II, Bari 1931. Scrittori d'Italia 136, 137, Fra Paolo Sarpi Opere 1, 2.
SBL = Svenskt biografiskt lexikon, I-, Stockholm 1918-.
Scheltema, P. - Dagboekje van Willem de Groot, door hem gehouden tijdens de regtspleging van zijnen broeder Hugo de Groot, Johan van Oldenbarneveld

en Rombout Hoogerbeets, uit het onuitgegeven hs. medegedeeld ..., in: Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland, verzameld door N.C. Kist en H.J. Royaards 1 (1852), p. 331-354.
S c h i l l e r, G. - Ikonographie der christlichen Kunst, I-V, Gütersloh 1981(3)-1991.
Schleswig-Holsteinisches biographisches Lexikon, herausgegeben von O. Klose, I-, Neumünster 1970-.
S c h o o r, R.J.M. v a n d e - De irenische theologie van Théophile Brachet de La Milletière (1588-1665), diss. Nijmegen, Nijmegen 1991 / The irenical theology of Théophile

Brachet de La Milletière (1588-1665), Leiden etc. 1995. Studies in the history of Christian thought, 59.
Schulten, C.M. - Joachim de Wicquefort et Jean Tileman Stella. Fragment d'une correspondance (1639), in: Lias 1 (1974), p. 129-155.
Schutte, *Repertorium* I = O. Schutte, Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland 1584-1810, 's-Gravenhage 1976. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie.
Schutte, *Repertorium* II = O. Schutte, Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers, residerende in Nederland 1584-1810, 's-Gravenhage 1983. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine serie.
Schwineköper, B. - Provinz Sachsen Anhalt, Stuttgart 1975. Handbuch der historischen Stätten Deutschlands, 11.
Seventy-seven Neo-Latin letters. An anthology, edited by F.F. Blok, Groningen 1985.
Shuttleworth, J.M. - The life of Edward, first Lord Herbert of Cherbury written by himself, Londen etc. 1976.
Slits, F.P.T. - Het Latijnse stededicht. Oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw, diss. Nijmegen, Amsterdam 1990.
Smelt, W.E. - Beschrijving eener verzameling papieren, afkomstig van Hugo de Groot, in: Inventarissen van Rijks- en andere archieven van Rijkswege uitgegeven, voor zoover zij niet afzonderlijk zijn afgedrukt 1 (1928), p. 73-105.
Soman, A. - De Thou and the Index. Letters from Christophe Dupuy (1603-1607), Genève 1972. Etudes de philologie et d'histoire, 26.
Somigli di S. Detole, T. - Etiopia Francescana nei documenti dei secoli XVII e XVIII, Florence 1928. Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente Francescano, Serie terza, Documenti, I, 1-5.
Soutendam, J. - Een onbekend werk van Huig de Groot uit zijn vroege jeugd (Hugonis Grotii oratio in laudem navigationis), in: Oud-Holland. Nieuwe bijdragen 7 (1889), p. 293-297 (*BG* no. 752).
Spindler, M. - Handbuch der bayerischen Geschichte, I-IV, München 1966-1975.
Het Staatsche leger = F.J.G. ten Raa en F. de Bas, Het Staatsche leger 1568-1795, III: Van het sluiten van het Twaalfjarig Bestand tot den dood van Maurits, prins van Oranje, graaf van Nassau (1609-1625), Breda 1915; IV: Van den dood van Maurits, prins van Oranje, graaf van Nassau, tot het sluiten van den vrede te Munster (1625-1648), Breda 1918. Krijgsgeschiedkundige geschriften, 16, 19.
Stadtbibliothek Frankfurt am Main. Flugschriftensammlung 'Discursus politici' des Johann Maximilian Zum Jungen, bearbeitet von P. Hohenemser, Frankfort aan de Main 1930.
Stadtbibliothek Frankfurt am Main. Flugschriftensammlung Gustav Freytag, ... bearbeitet von P. Hohenemser, Frankfort aan de Main 1925.
Stellingwerff, N., en S. Schot, zie *Particuliere Notulen*.
Stevin, S., zie (*The*) *principal works*.
Stoppelaar, J.H. de - Balthasar de Moucheron. Een bladzijde uit de Nederlandsche handelsgeschiedenis tijdens den Tachtigjarigen Oorlog, 's-Gravenhage 1901.
Stradling, R.A. - Spain's struggle for Europe 1598-1668, Londen, Rio Grande 1994.
Stuiveling, G. - Memoriaal van Bredero. Documentaire van een dichterleven, Culemborg 1970. De werken van Gerbrand Adriaensz. Bredero.

Svenska Riksrådets protokoll med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom S. Bergh, VII (1637-1639), Stockholm 1895. Handlingar rörande Sveriges historia, ser. 3.
Szyrocki, M. - Martin Opitz, Berlijn 1956. Neue Beiträge zur Literaturwissenschaft, 4.

Tallemant des Réaux - Historiettes, I-II, texte intégral établi et annoté par A. Adam, Parijs 1960-1961. Bibliothèque de la Pléiade, 142 en 151.
Tex, J. den - Oldenbarnevelt, I-V, Haarlem, Groningen 1960-1972.
Theologische Realenzyklopädie, I-, Berlijn, New-York 1977-.

Thierry de Bye Dólleman, M. - Vier verschillende families ‘Hals’ te Haarlem, in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 28 (1974), p. 182-211.
Tideman, J. - De stichting der Remonstrantsche Broederschap 1619-1634, I-II, Amsterdam 1871-1872.
Toomer, G.J. - Eastern wisedome and learning. The study of Arabic in seventeenth-century England, Oxford 1996.
Trapman, J. - Erasmus seen by a Dutch collegiant: Daniel de Breen (1594-1664) and his posthumous *Compendium theologiae Erasmicae* (1677), in: Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis 73 (1993), p. 156-177.
Troje, H.E. - Graeca leguntur. Die Aneignung des byzantinischen Rechts und die Entstehung eines humanistischen *Corpus iuris civilis* in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts, Keulen, Wenen 1971. Forschungen zur neueren Privatrechtsgeschichte, 18.
Tuynman, P. - Petrus Scriverius, 12 January 1576 - 30 April 1660, in: Quaerendo 7 (1977), p. 4-45.

Ullmann, M. - Arabische, türkische und persische Studien, in: Wilhelm Schickard (1592-1635), Astronom, Geograph, Orientalist, Erfinder der Rechenmaschine, herausgegeben von Fr. Seck, Tübingen 1978, p. 109-128.
UB = Universiteitsbibliotheek, Universitätsbibliothek, Universitetsbibliotek.
Unger, J.H.W. - Dagboek van Constantijn Huygens, voor de eerste maal naar het afschrift van diens kleinzoon uitgegeven, Amsterdam 1885. Oud-Holland 3, Bijlage.
Unger, W.S. - De oudste reizen van de Zeeuwen naar Oost-Indië 1598-1604, 's-Gravenhage 1948. Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, 51.
Urk. u. Act. = Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, herausgegeben von B. Erdmannsdörffer et al., I-XXIII, Berlijn, Leipzig 1864-1930.

Veenendaal, A.J. - Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie. II, 1602-1613 en III, 1614-1620, 's-Gravenhage 1962-1967. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie, 108 en 121.
Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland 1625, Utrecht 1867. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Nieuwe reeks, 10.
Verdam, P.J. - Een commentaar van Hugo de Groot op de Lex Romana Burgundionum. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks 69, no. 4, Amsterdam 1963.
Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot, uitgegeven door R. Fruin, Utrecht 1871. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Nieuwe reeks, 14.
Vermaseren, B.A. - P.C. Bockenberg (1548-1617), historieschrijver der Staten van Holland, in: Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 70 (1956), p. 1-57.
Vermast, P.G.F. - Eenige mededeelingen omtrent Delftsche de Bye's en hun magen, in: Ned. Leeuw 55 (1937), kol. 186-192 en 412-416.
Verniero di Montepiloso, Pietro - Croniche ovvero Annali di Terra Santa III (1632-1637), ed. G. Golubovich, Florence 1929. Biblioteca

bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente Francescano, Nova serie, Documenti, VIII.
Verslagen omtrent's Rijks oude archieven, 1865-1877; Jrg. 1 (1878)-50 (1927); Tweede serie 1 (1928)-40 (1967), 's-Gravenhage 1866-1969.
La vie et l'oeuvre de Grotius (1583-1645), Exposition, Institut Néerlandais, 121 Rue de Lille, Paris, 15 mars - 15 avril, [Parijs] 1965.
V i g i e r, O. - La politique extérieure du cardinal de Richelieu: projets d'alliance avec l'Angleterre, in: Revue des questions historiques 45 (1889), p. 481-528.
V o g e l, J. en D.A. F e c h t e r - Die Eidgenössischen Abschiede aus dem Zeitraume von 1618 bis 1648. Der amtlichen Abschiedesammlung, V, Abtheilung 2, I-II, Bazel 1875-1877. Amtliche Sammlung der ältern Eidgenössischen Abschiede.

V o l l e n h o v e , H. - Broeders gevangenisse. Dagboek van Willem de Groot, betreffende het verblijf van zijnen broeder Hugo op Loevestein, uit echte bescheiden aangevuld en opgehelderd, 's-Gravenhage 1842.
V o l l e n h o v e n , H. en G.D.J. S c h o t e l , Brieven van Maria van Reigersberch, Middelburg 1857.
V o l l e n h o v e n , C. v a n - Sophompaneas, in: Mr. C. van Vollenhoven's verspreide geschriften I, Haarlem, 's-Gravenhage 1934, p. 231-286.
V o o r b e i j t e l C a n n e n b u r g , W. - De reis om de wereld van de Nassausche Vloot 1623-1626, 's-Gravenhage 1964. Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging, 65.
V o r s t m a n , M.A.G. - De geboorteplaats van Erasmus, in: Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland 16 (1845), p. 233-240.
V o s , D. d e - Grotius over een jeugdvers van Constantijn Huygens, in: Meta. Mededelingenblad voor Neerlandici in Leiden 15, no. 5 (april 1981).
V o s , P.D. d e - De Vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16de eeuw tot 1795, Middelburg 1931.
Vossii Epist. = P. Colomesius (ed.), Gerardi Joannis Vossii et clarorum virorum ad eum epistolae, Augsburg ^{2}1691.
Vossii Op. Epist. = Gerardus Joannes Vossius, Opera in sex tomos divisa, IV: Epistolae selectiores, Amsterdam 1699.
V o s s i u s , Gerardus Joannes - Opera in sex tomos divisa, quorum series post praefationem exhibetur, Amsterdam [1695-] 1701.
V o s t e r s , S.A. - Het beleg van Breda in het wereldnieuws, Delft 1987.
V o s t e r s , S.A. - Het beleg en de overgave van Breda in geschiedenis, litteratuur en kunst, I-III, Breda 1993. Publikatiereeks Archiefdienst Breda, Studies, 8.
V r e e d e , G.W. - Hooge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland, in: Jaarboekje van de regterlijke magt in het Koningrijk der Nederlanden 1 (1839), p. 1-56.

W a l t e r , A.E. - Zu den gelehrten und politischen Verbindungen zwischen der Kurpfalz und den Vereinigten Niederlanden im konfessionellen Zeitalter - am Beispiel der Korrespondenz des Heidelberger Oberrats Georg Michael Lingelsheim (1558-1636), in: Northern humanism in European context 1469-1625. From the 'Adwert Academy' to Ubbo Emmius, ed. F. Akkerman, A.J. Vanderjagt en A.H. van der Laan, Leiden etc. 1999, p. 284-306.
Walther = H. Walther, Proverbia sententiaeque Latinitatis medii aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung, I-V en Register, Göttingen 1963-1969. Nova series: Proverbia sententiaeque Latinitatis medii ac recentioris aevi ... herausgegeben von P.G. Schmidt, I-III, Göttingen 1982-1986. Carmina medii aevi posterioris Latina, II, 1-9.
De Wapenheraut. Maandblad gewijd aan geschiedenis, geslachts-, wapen-, oudheidkunde enz., 's-Gravenhage 1 (1897)-24 (1920).
W a r e n g h i e n , M. le Baron de - Leçons politiques de Jean Le Huvetier de Ferrières (Ferrarius), lecteur public et royal en la philosophie et éloquence en l'Académie de Douay 1562-1599, in: Mémoires de la Société centrale d'agriculture, sciences et arts du Département du Nord, 3e série, dl. 8, 1900-1902 (1904), p. 269-312.
W e b e r , R.E.J. - De beveiliging van de zee tegen Europeesche en Barbarijsche zeerovers 1609-1621, Amsterdam 1936.

W e i g e r t , R.-A. - Les demeures de Grotius à Paris (1621-1645). Documents inédits, in: Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français, série 6, no. 20, 95 (1946), p. 137-151.
W i e d , A. - Die profanen Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Linz. I: Die Altstadt, Wenen 1977. Österreichische Kunsttopographie, 42.
W i e n a n d , A. et al. - Der Johanniter-Orden. Der Malteser-Orden. Der ritterliche Orden des hl. Johannes vom Spital zu Jerusalem. Seine Aufgaben, seine Geschichte, Keulen 1970.

W i j d e v e l d , N.I.K.E. et al. - Glossarium van oude Franse rechtstermen, Amsterdam 1983. Universiteit van Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Verzamelen en bewerken van de jurisprudentie van de Grote Raad, Nieuwe reeks 7.
[W i l k e n s , Nic.] - Leben der berühmten Lindenbrogiorum, nebst einer Nachricht vom Leben Geverharti Elmenhorstii, Joachimi Moersii, Heliae Putschii und Cornelii Dalii, Hamburg 1723.
W i l l e m s , A. - Les Elzevier. Histoire et annales typographiques, Brussel 1880.
W i n k e l m a n , P.H. - Remonstranten en katholieken in de eeuw van Hugo de Groot, diss. Nijmegen, Nijmegen 1945.
W i t k a m , H.J. - Immatriculatie en recensie in de Leidse Universiteit van 1575 tot 1581, I-III, Leiden 1975-1976.
W i t k a m , P.P. - Hugo Grotius's edition of Lucan, in: Quaerendo 12 (1982), p. 263-280.
W i t t e , R. - Catalogus Sigeberti Gemblacensis monachi de viris illustribus, Bern, Frankfort aan de Main 1974. Lateinische Sprache und Literatur des Mittelalters, 1.
W i t t e v a n C i t t e r s , J. d e - Het lijden van een corrector in de zeventiende eeuw, in: De Nederlandsche Spectator 1866, p. 301-302.
WNT = M. de Vries, L.A. te Winkel et al., Woordenboek der Nederlandsche taal, I-XXVII, 's-Gravenhage etc. 1882-1994; anast. herdruk 's-Gravenhage 1993-1998.
W o r p , J.A. - De gedichten van Constantijn Huygens naar zijn handschrift uitgegeven, I-IX, Groningen 1892-1899.
W o u t e r s , A. Ph. F. en P.H.A.M. A b e l s - Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland 1572-1621, I-II, Delft 1994.
W t e n b o g a e r t , J. - Brieven en onuitgegeven stukken ... verzameld en met aanteekeningen uitgegeven door H.C. Rogge, I-III (7 banden), Utrecht 1868-1875. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Nieuwe reeks, 11, 12, 15, 17, 19, 20 en 22.

Z o n d e r v a n , J.W. - Montens, Panhuysen en Vosbergen, verwante vertrouwelingen van Prins Maurits, in: Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 39 (1985), p. 122-146.
Z o o d s m a , L. - Roerende de bailliu van de wateren van Zeeland, in: Ter recognitie. Opstellen aangeboden aan Prof. mr. H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit, redactie C. Streefkerk en S. Faber, Hilversum 1987, p. 251-264.
Zweedse archieven, zie *Rondgang*.
Z w i e r l e i n , O. - Kritischer Kommentar zu den Tragödien Senecas, Mainz etc. 1986. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 6.

2. Register van brieven

De supplementbrieven werden ingepast in de nummering van de voorgaande delen door bestaande briefnummers te combineren met letters (A, B, etc.). Wanneer een brief of brieffragment in dit supplementdeel opnieuw wordt uitgegeven, is met het oude briefnummer (zonder letter) volstaan. Briefnummers met bijlage(n) zijn voorzien van een asterisk. Nummers van brieven van Grotius' hand zijn romein gedrukt; nummers van aan Grotius gerichte brieven zijn cursief gedrukt.

Aa, Anthony Willemsz. van der 2046A.
Aitzema, Lieuwe van *5970A, 6004A*.
Amsterdam, Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit te *509A*.
Andreae (Andersson), Samuel *3808A*.
Aubéry du Maurier, Benjamin *634A, 2275A*.

Banchem, Johan van *245A**.
Barclay-Debonnaire, Louise 897A*.
Barlaeus, Caspar *1485A* (en *1466*), *4053A, 4443A**.
Basson, Govert *389A*.
Bernhard, hertog van Saksen-Weimar 3093A, 3148A, 3172A, 3181A, 3264A, 3276A, 3304A, 3338A, 3375A, 3382A, *3402A*, 3516A, 3547A, 3608A, 3684A.
Bertius, Petrus *224B, 290A, 358A, 393A*.
Beveren, Willem Cornelisz. van *242A*.
Bignon, Hieronymus *1558A, 1749, 1766A, 1865A, 1950A*, 1950C, *3837A*.
Blijenburgh, Adriaen van *106A*.
Bocker (Becker, Böcker), Eduard *1863A*.
Bonnaert (Boenaerd), Jan Adriaenssen *212B*, 217A, 224A, 229A*.
Bonython, Hannibal *250B*.
Boreel, Johan *133A, 147A, 152A, 158A, 183A, 201A, 335A*.
Bourbon, Henri II de, prins van Condé 7A.
Bouthillier de Chavigny, Léon le *1964B*, 2057A.
Bredero, Gerbrandt Adriaensz. *473A*.
Brederode, Reinoud van, heer van Veenhuizen. 45A.
Burgundius (de Bourgogne), Nicolaus 713A.

Camerarius, Joachim 1636A.
Casaubon, Isaac *305*.
Chavigny, zie Bouthillier de Chavigny.
Cherbury, Edward Herbert of, zie Herbert of Cherbury, Edward.
Christenheid, vrije vorsten en volkeren van de 157A*.
Christelijke lezer, zie N.N.
Christina, koningin van Zweden *2464*, 2968*, 3154*, 3227*, 3417A*, 3467A, 3542* (en *3543*)*, *3797**.
Cloeck, Pieter 3278A.
Colmar, burgemeesters en raad van *5837A*.
Colterman, David 200A, *247A*.
Colterman, Johan (Hans) *165A*.
Condé, prins van, zie Bourbon, Henri II de.
Cordes (Cordesius), Jean de(s) *1960A*.

Debonnaire, Louise, zie Barclay-Debonnaire, Louise.
Dor, François, zie Or, François d'.

Du Maurier, Benjamin Aubéry, zie Aubéry du Maurier, Benjamin.

Elmenhorst, Geverhart *552A*.
Epstein, Johann *2778A, 3437A, 3440A*.

Fabricius (Schmidt), Vincentius 1859A, 1890A.
Freinsheim (Freinshemius), Johannes Caspar *3495A*.
Frisen (von Friesen), Heinrich de *2679A*.

Gemmingen, Wolfgang von *2187A*.
Germaanse Natie in Orléans *2567A*.
Gerstorff (Gersdorff), Joachim *3008A**.
Graswinckel, Dirck *478A*.
Gronovius, Johannes Fredericus 1915, 1915A, *3442A, 3939A*.
Groot, Adriana de *655C*.
Groot, Cornelis de 1B*.
Groot, Jan de *6A* (reisadvies), 633A, *655A*, 671A*, 688*, 905B, 942A, 1474A*.

Groot, Willem de *599A, 601A, 775A* (dagboek), *827A* (dagboek), *905A, 1426A*, 1453*, 1666*, 3039*, *3382B* (dagboek), 4363A, *4935**.
Groot-Van Overschie, Aeltje de *1A* (dagboek), *655B*.
Grootenhuys, Jan ten *27A*.
Gruter(us), Jacobus *83A*.
Gruter(us), Janus *30A*.

Haeff, Adriaen Hendricksz. ten *107A**.
Hamilton, Hugh, Lord of Glenawley *2678A, 2690A, 2702A*.
Heinsius, Daniel *23A*, 32A, *36A, 64A*.
Hemelaer (Hemelarius), Johan *629B*, 724A.
Herbert of Cherbury, Edward 977A*.
Heyling, Peter, zie Holing.
Hoeufft, Johan (van) *3837B, 4355*.
Hogerbeets, Adriaen *699A*.
Holing (Heyling), Peter *1950B*.
Holland, (Gecommitteerde Raden van de) Staten van 15A, 187A*, *363A**, 533*.
Hollandse overheid 763A*.
Holland en Zeeland, Hof van 175B, 198B, 198C, 218A, 218B.
Hoolck, Gerridt van der *454B, 487A*; zie ook Splinter, Jan.
Houven (Hove), François van *401A*.
Huygens, Christiaen 384A.

Keller, Georg *5638A*.

Lansius, Thomas *1356*.
Leeuwen, Pieter van *109A*, 110A, *111A*.
Le Mire, zie Miraeus, Aubertus.
Lindenbrog, Friedrich *1774*.
Lingelsheim, Georg Michael *54A, 308A*, 538*, 1533*.
Lodewijk XIII, koning van Frankrijk *819A*, 936A.
Losecaat-De Groot, Adriana van, zie Groot, Adriana de.
Lummene van Marcke (Lummenaeus a Marca), Jacques-Corneille van *739A*.

Marin(i), Carl 2590A.
Matelieff de Jonge, Cornelis *198A*.
Maurier, Benjamin Aubéry du, zie Aubéry du Maurier, Benjamin.
Maurits, prins van Oranje 622*.
Meyro(o)s, Nicolaes *157B*.
Miraeus (Le Mire), Aubertus 166A*.
Müller (Möller), Georg 3375B.

N.N. 22A, 629A, 730A, 819B, 1729A, 2335A, 2419A, *2419B*, 2687A, *2690B*, 2734A, *2829A*, 2840A, 3116A, *4694A, 4754A*, 4992A (aan de christelijke lezer), *7460A* (brieven over Grotius' dood).

Oldenbarnevelt, Johan van *259A*, 480A.
Or, François d' *4285A*.
Orléans, zie Germaanse Natie in Orléans.
Otto, wild- en Rijngraaf *2889A*.
Overall, John *353A*.

Overschie, Aeltje van, zie Groot-Van Overschie, Aeltje de.
Oxenstierna, Axel *1964A*, 2076A**, 2137*, *2171A, 2558A, 2724**, 2856*, 3259*, 3555*, *3662**, 5154A.

Peiresc, Nicolas-Claude Fabri de 977.
Petit, Samuel *1906A*.

Reigersberch, Johan van *881, 935, 936, 967, 1014, 1023, 1027, 1031*.
Reigersberch, Maria van *588A*, 588B, *922A*.
Reigersberch, Nicolaes van 603A* (en 589), 648A, *703A* (en *701*), 727*, 730*, *753, 804, 852**, 875*, 887*, 894*, *940**, 944*, *947, 951, 952, 954, 957*, 959*, *966, 969, 972, 978, 985, 988, 1001, 1004, 1008A, 1011, 1013, 1016, 1017, 1026A, 1035, 1037*, 1083, 1733A, 1915B*, *1973A*, 2487A, 2711A, *3997*, 4164**.
Rotterdam, stadsbestuur van *561A, 561B, 586A*, 586B, *586C*, 586D, *586E*, 586F.

Saksen-Weimar, Bernhard hertog van, zie Bernhard, hertog van Saksen-Weimar.
Sande, Frederik van den *417A*.
Sarrau (Sarravius), Claude *4225*.
Schmalz (Smalze), Peter Abel 3232*.
Schörling, Balthasar *3125A**.
Scriverius, Petrus 4A, *412A*, 760A, 982A*.
Scudamore, John, burggraaf *4045A**.
Seys, Niclaes *163A, 165B*.
Slupecki de Konary, Jerzy *2762A*.
Smout, Cornelis, zie Rotterdam, stadsbestuur van.
Snellius, Willebrord *250A*.
Spiring Silvercrona, Petter, heer van Norsholm 3365A, 4134A, 4145A, 4232A, *4418**, 4592A, 4810A, 4910A, 4952A.
Splinter, Jan *487A*; zie ook Hoolck, Gerridt van der.

Staten-Generaal *389B*, 399A (Verbaal conferentie 1615), 583A, 588C*, 591A*, 626A, 995A.

Tilenus, Daniel 1820A*.
Tresel, Daniel 2057B*, *4262A*.

Vagetius (Vaget), Henricus *2848A*.
Venetië, Doge van 8A.
Vosbergen, Johan van *454A*.
Vossius, Gerardus Joannes *528A, 1409A*, 1468A, 1543A, 1763B*, 2060A.
Vredius, Oliverius, zie Wrée, Olivier de.

Walaeus, Antonius *411*.
Weyms (Weymsius), Pierre *1441A*.
Wicquefort, Joachim de 5255.
Winwood, Ralph 276A.
Witte, Boudewijn de 277A.
Witte(n), Johan *3374A*.
Wrée, Olivier de 1087A.
Wtenbogaert, Johannes *1117, 1132* (en *1149*), *1142A, 1149A, 1208*, 1318A, 1748A*, 1763A*.

Zeeland, (Gecommitteerde Raden van de) Staten van *175A*, 178A, *178B, 178C*, 178D, 178E, *178F, 184A, 184B, 184C, 205A*, 206A, *206B, 207A*, 207B, *207C, 209A, 212A*, 214A**.
Zevecotius (van Zevecote), Jacobus *750A*.

3. Lijst van geciteerde plaatsen uit griekse en latijnse schrijvers en uit het Oude en Nieuwe Testament

Het gecursiveerde cijfer geeft de bladzijde aan, waarop de geciteerde plaats in de tekst of in de noten voorkomt.

Amos 3: 3. *42*
Apocalyps 16: 5. *140*
Apocalyps 22: 20. *489*
Apollodorus *Bibliotheca* 3, 14, 1 (ed. J.G. Frazer, Loeb 1921, II. p. 76-81). *191*
Aristides, Publius Aelius *Orationes* 2, 394-399. *11*
Aristophanes *Nubes* 990, 1444 en 1451. *35*
Aristoteles *Analytica posteriora* 97 B 28-30. *15*
Aristoteles *Ethica Nicomachea* 1133 A 20. *14*
Aristoteles *Ethica Nicomachea* 1133 A 30. *100*
Aristoteles *De mundo* 5, 20 (396 B). *12*
Aristoteles *Politica* 1254 A - 1255 A. *8*
Aristoteles *Politica* 1257 A 30. *14, 100*
Aristoteles *Politica* 1279 A 34-37. *17*
Arnobius Afer *Adversus nationes* 4, 7. *6*
Arnobius Afer *Adversus nationes* 4, 26. *6*
Arnobius Afer *Adversus nationes* 6, 11. *6*
Athenaeus *Deipnosophistae* 1, 28 B; 2, 54 E. *332*
Athenaeus *Deipnosophistae* 9, 370 B-C. *27*
Augustinus, Aurelius *Contra epistulam quam vocant fundamenti* 5. *169*
Ausonius van Bordeaux *Cento nuptialis* (ed. R. Green, Oxford 1991), p. 139, r. 19-21. *325*

Callimachus *Epigrammata* 17 (19), 1. *344*
Callimachus *Epigrammata* 29, 4. *18*
Ps. Cato *Disticha* I, no. 30 (ed. A. Baehrens, Leipzig 1881, p. 220). *521*
Catullus, Gaius Valerius *Carmina* 36, 1-20. *25*
Catullus, Gaius Valerius *Carmina* 62. *31*
Catullus, Gaius Valerius *Carmina* 112. *27*
Cicero, Marcus Tullius *Academica* II (*Lucullus*), (18), 57. *13*
Cicero, Marcus Tullius *Academica* II (*Lucullus*), (20), 66. *439*
Cicero, Marcus Tullius *Ad Atticum* 1, 16, 11. *142*
Cicero, Marcus Tullius *Brutus* (41-42), 153. *11*
Cicero, Marcus Tullius *Brutus* (64), 228. *28*
Cicero, Marcus Tullius *Pro Caelio* (25) 61. *101*
Cicero, Marcus Tullius *In Catilinam* 1, 1. *5*
Cicero, Marcus Tullius *Cato de senectute* (10), 31. *28*
Cicero, Marcus Tullius *Ad familiares* 5, 12, 1. *121*
Cicero, Marcus Tullius *Ad familiares* 7, 1, 2. *374*
Cicero, Marcus Tullius *De finibus* 2, (5), 15. *12*.
Cicero, Marcus Tullius *Pro Fonteio* (12), 23. *28*
Cicero, Marcus Tullius *De lege agraria* 2, (2), 3. *28*
Cicero, Marcus Tullius *De legibus* 1, (2), 7. *28*
Cicero, Marcus Tullius *De legibus* 1, (7), 22. *8*
Cicero, Marcus Tullius *De natura deorum* 2, (2), 6. *5*
Cicero, Marcus Tullius *De natura deorum* 3, (5), 13. *5*

Cicero, Marcus Tullius *De officiis* 1, (24), 84. *155*
Cicero, Marcus Tullius *De officiis* 1, (25), 89. *17*
Cicero, Marcus Tullius *De officiis* 1, (30), 105-107. *8*
Cicero, Marcus Tullius *Orator* (32), 113. *11*
Cicero, Marcus Tullius *De oratore* 1, (18), 84. *29*
Cicero, Marcus Tullius *De oratore* 3, (43), 171. *27*
Cicero, Marcus Tullius *Philippica* 10, (2-3), 6. *26*
Cicero, Marcus Tullius *De provinciis consularibus* (3), 5-6. *277*
Cicero, Marcus Tullius *De republica* 1, (35), 55. *17*
Cicero, Marcus Tullius *Tusculanae disputationes* 5, (36), 105. *32*
Clemens van Alexandrië *Protreptikon* (*Adhoratio ad gentes*) 4, 46, 3 (*PG* 8, p. 134). *6*
Clemens Romanus *Epistola prior ad Corinthios* 25, 2; 40, 1-5; 47, 6. *347-348, 355-356, 362*
Codex Theodosianus, zie Theodosius II
1 Corinthiërs 15: 33. *322*
1 Corinthiërs 15: 35-44. *362*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 1, 14, 2. *22*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 3, 36, 24. *19, 20*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 6, 12, 18. *349*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 8, 51, 2. *333*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 9, 36, 2. *29*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 9, 46. *29*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 11, 6, 1. *349*
Corpus Iuris Civilis *Codex* 50 (51). *178*

Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 1, 2. *118*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 1, 5, 25. *213*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 2, 4, 10. *22*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 4, 6, 16. *200*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 5, 2, 19; 12, 1, 40-41; 12, 6, 38; 28, 2, 29. *19, 20*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 8, 2, 20. *44*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 18, 1. *14*
Corpus Iuris Civilis *Digesta* (*Pandectae*) 50, 16-17. *118*
Corpus Iuris Civilis *Institutiones* 1, 2, 1-12. *349*
Corpus Iuris Civilis *Institutiones* 2, 1. *20*
Cyrillus van Jeruzalem *Catechesis* 23, 332 (*Catechesis Mystagogica* 5, 22) (*PG* 33, kol. 1125). *353*

Deuteronomium 4: 24. *140*
Dio Cassius *Romana historia* 56, 37, 4. *344*
Dio Cassius *Romana historia* 56, 40, 1. *56*
Diogenes Laertius *Vitae philosophorum* 1, 101-105. *4*
Diogenes Laertius *Vitae philosophorum* 2, 22. *12*
Diogenes Laertius *Vitae philosophorum* 6, 3. *45*
Diogenes Laertius *Vitae philosophorum* 6, 24. *11*
Diogenes Laertius *Vitae philosophorum* 9, 12. *12*
Diogenes Laertius *Vitae philosophorum* 8, 20. *332*
Dionysius van Halicarnassus *Antiquitates Romanae* 2, 27. *333*

Ennius, Quintus *Annales* 9, 308. *199*
Ennius, Quintus *Annales* 12, 371. *155*
Ecclesiasticus 38: 22. *56*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 84. *50*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 97. *4*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 101. *82*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 131. *3*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 132. *107*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 155. *119*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 253. *11*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 387. *317*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 410-411. *13*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 487. *100*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 529. *12*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 629. *7*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 630. *7*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 656. *14*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 658. *520*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 690. *6*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 696. *25*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 823. *5*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 929. *341*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 960. *2*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 972. *25*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 974. *322*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 1054. *317*

Erasmus, Desiderius *Adagia* 1193. *27*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 1533. *27*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 1759. *497, 498*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 2435. *4*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 3535. *103*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 3725. *520*
Erasmus, Desiderius *Adagia* 3896. *27*
Euripides *Fragmenta* 562 en 631 (ed. A. Nauck (1889), p. 537 en 557). *332*
Eusebius *De vita Constantini* 2, 46 (*PG* 20, kol. 1024). *327*
Exodus 3: 7; 5: 6. *316*

Festus, Sextus Pompeius *De verborum significatu* (ed. W.M. Lindsay, Teubner, Leipzig 1913) 3 M. *26*
Festus, Sextus Pompeius *De verborum significatu* (ed. W.M. Lindsay, Teubner, Leipzig 1913) 141 M. *26*
Festus, Sextus Pompeius *De verborum significatu* (ed. W.M. Lindsay, Teubner, Leipzig 1913) 205 M. *26*
Festus, Sextus Pompeius *De verborum significatu* (ed. W.M. Lindsay, Teubner, Leipzig 1913) 229 M. *6*
Festus, Sextus Pompeius *De verborum significatu* (ed. W.M. Lindsay, Teubner, Leipzig 1913) 314 M. *351*
Firmicius Maternus, Julius *Mathesis* 2, (praef.), 2. *18*
Florus, Lucius Annaeus *Epitome* 2, 8, 9. *330*
Frederik II *Constitutio de statutis* 9. *349*

Gellius, Aulus *Noctes Atticae* 5, 19, 3. *333*
Gellius, Aulus *Noctes Atticae* 10, 22, 24. *350*
Gellius, Aulus *Noctes Atticae* 12, 11, 7. *200*
Genesis 1: 26-30. *2*
Genesis 6-9. *3*
Gregorius van Nazianze *Epistolae*, no. 203 (*PG* 37, kol. 336). *323*

Habakuk 1: 13. *140*
Haggaï 1: 2. *298*
Handelingen 17: 23. *356*
Handelingen 17: 28. *18, 322*
Handelingen 17: 32. *333*

Hebreeën 10: 10. *139*
Hebreeën 12: 29. *140*
Herodotus *Historiae 2, 69. 2*
Hieronymus, Sophronius Eusebius *Commentaria in Epistolam ad Titum*, cap. I, vers. 12. *18*
Hieronymus, Sophronius Eusebius *Epistolae* 70, 5. *328*
Homerus *Ilias* 1, 80. *94*
Homerus *Ilias* 1, 255. *109*
Homerus *Ilias* 1, 584. *30*
Homerus *Ilias* 2, 488-490. *142*
Homerus *Ilias* 4, 43. *109*
Homerus *Ilias* 4, 186. *30*
Homerus *Ilias* 5, 666. *30*
Homerus *Ilias* 6, 236. *82*
Homerus *Ilias* 10, 173. *497*
Homerus *Ilias* 10, 224-226. *42*
Homerus *Odyssee* 3, 63. *30*
Homerus *Odyssee* 10, 495. *351*
Horatius Flaccus, Quintus *Ars poetica* 28. *266*
Horatius Flaccus, Quintus *Ars poetica* 30. *141*
Horatius Flaccus, Quintus *Ars poetica* 235. *351*
Horatius Flaccus, Quintus *Ars poetica* 343. *317*
Horatius Flaccus, Quintus *Ars poetica* 464-466. *4*
Horatius Flaccus, Quintus *Carmina* 2, 10, 5. *17*
Horatius Flaccus, Quintus *Carmina* 3, 4, 5-6. *142*
Horatius Flaccus, Quintus *Carmina* 3, 6, 46. *322*
Horatius Flaccus, Quintus *Epistulae* 1, 2, 14. *324*
Horatius Flaccus, Quintus *Epistulae* 1, 10, 50. *341*
Horatius Flaccus, Quintus *Epistulae* 1, 19, 41. *101*
Horatius Flaccus, Quintus *Saturae* 1, 2, 78-86. *29*
Horatius Flaccus, Quintus *Saturae* 1, 6, 74. *12*

Isidorus Hispalensis *Etymologiae* 1, 10 en 5, 1-27. *20*

Jeremia 9: 11. *438*
Jesaia 59: 2. *140*
Jesaia 14: 12-15. *215*
Johannes 4: 38. *332*
Julius Rufinianus *De figuris sententiarum* 10 (ed. D. Ruhnkenius, Leiden 1768, p. 203-205). *94*
Justinianus, zie Corpus Iuris Civilis
Juvenalis, Decimus Junius *Saturae* 5, 2. *179*
Juvenalis, Decimus Junius *Saturae* 10, 356. *105*
Juvenalis, Decimus Junius *Saturae* 14, 102. *330*

1 Koningen 10: 14-29. *4*

Livius, Titus *Ab urbe condita* 2, 7, 9-12. *11*
Livius, Titus *Ab urbe condita* 2, 32, 5-12. *11*
Livius, Titus *Ab urbe condita* 3, 33, 7. *277*
Livius, Titus *Ab urbe condita* 21, 7. *134*

Livius, Titus *Ab urbe condita* 22, 53, 11. *374*
Livius, Titus *Ab urbe condita* 40, 15, 12. *31*
Livius, Titus *Ab urbe condita* 45, 10, 7-9. *11*
Livius, Titus *Ab urbe condita* 45, 12, 4-7. *11*
Lucas 10: 42. *178*
Lucianus *Icaromenippus* 2. *477*
Lucianus *Quomodo historia conscribenda sit* 3. *498*
Lucretius Carus, Titus *De rerum natura* 4, 1028. *317*
Lucretius Carus, Titus *De rerum natura* 6, 907. *14*

Macrobius Theodosius, Ambrosius *Saturnalia* 2, 4, 18. *55, 69*
Marcus 16: 16. *114*
Martialis, Marcus Valerius *Epigrammata* 2, 7, 8. *141*
Martialis, Marcus Valerius *Epigrammata* 3, 89, 1. *325*
Martialis, Marcus Valerius *Epigrammata* 4, 78, 10. *141*
Martialis, Marcus Valerius *Epigrammata* 4, 89, 2. *107*
Martialis, Marcus Valerius *Epigrammata* 8, 80, 1-8. *331*
Martialis, Marcus Valerius *Epigrammata* 10, 33, 10. *106*
Martialis, Marcus Valerius *De spectaculis* 9 (7), 3-4 en 10. *331*
Martialis, Marcus Valerius *De spectaculis* 24 (21), 1-8. *331*
Martialis, Marcus Valerius *De spectaculis* 24 (21), 7-8. *331*
Martianus Capella *De nuptiis* 1, 2; 6, 576; 9, 997. *351*
Martianus Capella *De nuptiis* 2, 102; 2, 107; 8, 882. *12*
Martianus Capella *De nuptiis* 3, 245. *10*
Mattheus 6: 28. *332*
Mattheus 26: 39. *140*

Niketas Choniates *Historia, De Androniko Comneno* 2, 3 (*PG* 139, kol. 684). *349*

Otto, A. *Die Sprichwörter* p. 9. *336*
Otto, A. *Die Sprichwörter* p. 102. *242*
Otto, A. *Die Sprichwörter* p. 203-204. *317*
Otto, A. *Die Sprichwörter* p. 335. *317*
Otto, A. *Die Sprichwörter* p. 343 en 368. *200*
Ovidius Naso, Publius *Amores* 1, 15, 16. *18*
Ovidius Naso, Publius *Heroides* 9, 16. *102*
Ovidius Naso, Publius *Metamorphoses* 12, 34. *25*
Ovidius Naso, Publius *Metamorphoses* 15, 322-328. *4*
Ovidius Naso, Publius *Tristia* 2, 409-410. *351*

Paulus Diaconus *Epitoma Festi* 20 M (ed. W.M. Lindsay, Teubner, Leipzig 1913, p. 19). *8*
Petronius Arbiter *Satyricon* 1. *497, 498*
Petronius Arbiter *Satyricon* 88. *141*
Phaedrus *Fabulae* 3, 12 (ed. B.E. Perry, Loeb 1965, p. 278). *25*
Phaedrus *Fabulae* 3, 17 (ed. B.E. Perry, Loeb 1965, p. 286-289). *191*
Plato *Epistulae* 2, 311 A. *9*
Plato *Epistulae* 7, 326 A-B. *8*
Plato *Menexos* 238 D. *16*
Plato *Nomoi* 4, 712 A. *8*
Plato *Nomoi* 5, 747 B. *12*
Plato *Politeia* 2, 374 D - 376 E. *8*
Plato *Politeia* 5, 473 D. *8*
Plato *Politeia* 6, 499 B. *8*
Plato *Politeia* 7, 540 A-E. *8*
Plato *Politeia* 7, 525 A-526 D. *12*
Plato *Politicus*. *8*
Plautus, Titus Maccius *Amphitryon* 601. *13*
Plautus, Titus Maccius *Asinaria* 377. *23*
Plautus, Titus Maccius *Menaechmi* 140. *475*
Plautus, Titus Maccius *Mostellaria*, Argumentum 6. *141*
Plautus, Titus Maccius *Mostellaria* 789. *241*
Plautus, Titus Maccius *Pseudolus* 102. *387*
Plinius Caecilius Secundus, Gaius (Minor) *Epistulae* 1, 6, 1-2. *21*
Plinius Caecilius Secundus, Gaius (Minor) *Epistulae* 6, 6, 19-20. *4*
Plinius Caecilius Secundus, Gaius (Minor) *Epistulae* 8, 4, 3. *345*
Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 4, (12), 90. *5*
Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 8, (37), 89. *2*
Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 13, (38), 118. *28*
Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 19, (1), 6. *4*
Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 19, (41), 138. *25*
Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 31, (13), 16. *4*

Plinius Secundus, Gaius (Maior) *Naturalis historia* 36, (25), 127. *14*
Plutarchus *Alexander* 3. *178*
Plutarchus *Alexander* 41, 1. *45*
Plutarchus *Marcus Cato* 9, 6. *4*
Plutarchus *Phyrrus* 19, 6. *16*
Plutarchus *Platonicae quaestiones* 1005 B 7. *14*
Pollux, Julius *Onomasticon* 6, 109-111 (ed. G. Dindorfius, Leipzig 1824, p. 32-33). *332*
Priscianus (ed. H. Keil, Gramm. Lat. II-III, Teubner, Leipzig 1855-1859) *De figuris numerorum* 32. *18*
Priscianus (ed. H. Keil, Gramm. Lat. II-III, Teubner, Leipzig 1855-1859) *Institutiones grammaticae* 7, 74. *18*

Quintilianus, Marcus Fabius *Declamationes minores* 278, 7. *333*
Quintilianus, Marcus Fabius *Institutio oratoria* 1, 6, 40. *26*
Quintilianus, Marcus Fabius *Institutio oratoria* 1, 7, 34-35. *10*
Quintilianus, Marcus Fabius *Institutio oratoria* 8, 3, 34. *330*

Romeinen 1: 18-23. *140*
Romeinen 9: 22. *141*
Rufus, Quintus Curtius *Historiae Alexandri Magni* 6, 3, 11. *281*

Sallustius Crispus, Gaius *De coniuratione Catilinae* 31, 7. *11*
Scribonius Largus *Compositiones*, Epistula dedicatoria 5 (ed. S. Sconocchia, Teubner, Leipzig 1983, p. 2). *241*
Seneca Maior, Lucius Annaeus *Controversiae* 4, 1 (224 M). *330*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Agamemnon* 247 en 593. *266*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *De beneficiis* 2, 28, 4. *150*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *De clementia* 1, 20, 3. *33*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Epistulae morales* 7. *330*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Epistulae morales* 7, 3, 3. *329*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Epistulae morales* 28, 9. *438*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Epistulae morales* 90, 5, 1-2. *16*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Hercules furens* 645. *174*

Seneca Minor, Lucius Annaeus *Hippolytus* (*Phaedra*) 607. *173*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Medea* 176. *102*
Seneca Minor, Lucius Annaeus *Naturales quaestiones* 2, 27, 3. *332*
Severus, Sulpicius *Dialogi* 1, 4 (*PL* 20, kol. 187). *332*
Sidonius Apollinaris *Epistolae* 3, 13, 80 (*PL* 58, kol. 505). *332*
Sigebert van Gembloux *De viris illustribus*, cap. 137 (*PL* 160, kol. 577). *318*
Socrates Scholasticus *Historia ecclesiastica* 5 (Prooemium) (*PG* 67, kol. 565). *107*
Sophocles *Antigone* 394. *34*
Statius, Publius Papinius *Thebais* 5, 477. *3*
Strabo *Geographia* 6, 1, 10 (C 261). *5*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Augustus* 85, 1-2. *9*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Augustus* 87, 1. *329*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Augustus* 90, 1. *2*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Caesar* 56, 5-7. *9*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Claudius* 34, 2. *329*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Domitianus* 23, 2. *324*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Tiberius* 69, 1. *2*
Suetonius Tranquillus, Gaius *Tiberius* 70, 2. *9*
Synesius van Cyrene *Epistolae* no. 137 (*PG* 66, kol. 1528). *327*

Tacitus, Publius Cornelius *Agricola* 12, 2. *133*
Tacitus, Publius Cornelius *Annales* 3, 53. *190*
Tacitus, Publius Cornelius *Annales* 15, 6, 10. *385*
Tacitus, Publius Cornelius *Germania* 29, 2. *68*
Tacitus, Publius Cornelius *Historiae* 4, 12, 3. *68*
Tacitus, Publius Cornelius *Historiae* 5, 3-4. *330*
Tatianus *Oratio ad Graecos* 41 (ed. J.C. Th. Otto, Jena 1851, p. 156-158). *20*
Terentius Afer, Publius *Adelphoe* 216. *134*
Terentius Afer, Publius *Andria* 126. *101*
Terentius Afer, Publius *Andria* 314. *245, 515*
Terentius Afer, Publius *Andria* 817. *241*
Terentius Afer, Publius *Eunuchus* 381. 50
Terentius Afer, Publius *Heautontimorumenos* 77. *45*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 9, 10-11. *331*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 9, 17. *333*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 15, 4-5. *330*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 15, 5. *329*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 16, 1-5. *330*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 16, 12. *328-331, 477*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 44, 3-4. *331*

Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 47, 12. *331-332*
Tertullianus, Quintus Septimius Florens *Apologeticum* 48, 1-2. *331-333*
Theocritus *Idylle* 18. *31*
Theodoretus *Historia ecclesiastica* 1, 24. *107*
Theodosius II *Codex Theodosianus* 16, 2, 15, 1 (ed. Th. Mommsen-P.M. Meyer, dl. I-2, Berlijn 1954, p. 840). *332*
Theodosius II *Novellae* 3 (Prooemium) (ed. P.M. Meyer, Berlijn 1954, p. 7). *107*
Thucydides *Historiae* 1, 122. *134*
Thucydides *Historiae* 6, 89, 6. *69*

Valerius Maximus *Facta et dicta memorabilia* 2, 6, 7. *69*
Varro, Marcus Terentius *De lingua Latina* 5, 66. *6*
Varro, Marcus Terentius *De lingua Latina* 5, 165. *26*
Varro, Marcus Terentius *De lingua Latina* 7, 2. *26*
Varro, Marcus Terentius *Res rusticae* 1, 2, 2. *341*
Velleius Paterculus, Gaius *Historiae Romanae* 2, 93, 2. *317*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 1, 524-525. *190*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 1, 567. *28*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 2, 61. *305*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 2, 89-90. *241*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 2, 438. *134*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 3, 11. *4*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 3, 106. *3*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 3, 315. *189*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 6, 14. *173*
Vergilius Maro, Publius *Aeneis* 9, 59-64. *276*
Vergilius Maro, Publius *Eclogae* 1, 66. *3*
Vergilius Maro, Publius *Eclogae* 1, 70-72. *101*
Vergilius Maro, Publius *Eclogae* 8, 11-12. *265*
Vergilius Maro, Publius *Eclogae* 9, 15. *324*
Vergilius Maro, Publius *Eclogae* 9, 34. *270*
Vergilius Maro, Publius *Georgica* 1, 18-19. *191*
Vergilius Maro, Publius *Georgica* 2, 108. *14*
Vergilius Maro, Publius *Georgica* 2, 458. *102*
Vergilius Maro, Publius *Georgica* 4, 147. *199*

W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* nos. 11 696d en 11 894a. *363*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 12 660a. *245, 515*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* nos. 14 604a en 38 186. *305*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 22 964. *521*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 24 941a. *180*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 25 776. *140*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 28 134. *386*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 31 206. *183*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 35 201b. *135*
W a l t h e r, *Proverbia sententiaeque* no. 37 386a1. *135*

4. Register van persoonsnamen, aardrijkskundige namen en boektitels

De cijfers verwijzen naar de pagina's. Personen zijn in de regel opgenomen onder hun familienaam, regerende vorsten, aartshertogen, infantes, ‘les enfants de France’, enz. onder hun voornaam. Boektitels zijn opgenomen onder de auteursnaam en aldaar alfabetisch gerangschikt. Anonieme werken zijn alfabetisch gerangschikt volgens het eerste hoofdwoord van de titel. Namen van bestuurslichamen zijn te vinden onder de aardrijkskundige naam.

A

Aa, Anthony Willemsz. van der: 374, 375.
Aa, echtgenote van, zie Walenburch, Adriana Pietersdr. van.
Aarau (*Aro*): 515.
Aartshertogen, gouverneurs van de Zuidelijke Nederlanden, zie Albert (Albrecht) van Oostenrijk; Isabella van Oostenrijk.
Abbas I, sjah van Perzië: 259.
Abbot, George, aartsbisschop van Canterbury: 94, 95, 112.
Abbott, Maurice: 120, 122-137, 138.
Abessinië, zie Ethiopië.
Achab, koning van Israel: 140.
Achem (*Achin, Atjeh*), landstreek in het noorden van Sumatra: 38, 134.
Achilles, zoon van Peleus: 9.
Achivi; zie ook Grieken, Griekenland: 324.
Adda: 417.
Adeler, Marten: 258.
Adolf van Bourgondië: 28.
Adolf Friedrich I, hertog van Mecklenburg-Schwerin: 290, 438, 439.
Adrianus, zie Hadrianus.
Adriatische Zee: 489.
Adrichem, Adriana Adriaensdr. van: 1.
Adrichem, Joost Jacobsz. van: 444, 445, 447, 448, 449, 450.
Aelius Stilo Praeconinus, Lucius: 10, 26.
Aeolus: 496, 498.
Aerssen(s), Cornelis: 99, 249.
Aerssen, Cornelis jr. van: 272.
Aerssen, François van, heer van Sommelsdijk: 86, 87, 182, 190, 191, 198, 221, 225, 234, 244, 258, 259, 262, 270, 272, 273, 274, 275, 289, 290, 291, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 308, 311, 327, 344.
Aesopus: 28.
Aetiopia, zie Ethiopië.
Aetna, zie Etna.
Aetolië: 497.
Afrika: 7, 114, 115, 236, 240, 328, 332, 333, 357.
Agricola (Bauer), Georgius: 100.
Aire-sur-la-Lys, plaats ten zuiden van Saint-Omer: 486, 502, 514.
Aitzema, Lieuwe van: 520-523.
Aix-en-Provence: 265, 481.

Albert (Albrecht) van Oostenrijk, aartshertog, gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden: 17, 55, 174, 233, 296.
Albert, Charles d', hertog van Luynes: 181.
Alblasserwaard: 183, 185.
Albrecht, hertog van Saksen-Weimar: 490, 500.
Alcántara, militaire orde: 459.
Alciatus, Andreas: 100, 107.
Alciatus, *Lucubrationum in ius civile tomus tertius* (*Opera Omnia*, Bazel 1547): 107.
Alcibiades: 69, 70.
Aleppo: 238, 259.
Alès (*Alez, Alesia*), plaats ten noordwesten van Nîmes: XI.
Alessándria: 490.
Alexander de Grote, koning van Macedonië: 17, 178, 341.
Alexander VI, paus: 124.
Alexandrië: 359, 360, 361.
Algiers: 240.
Alicante: 418.
Aligre, Etienne d': 224, 244.
Alinck, Abraham: 307.
Alkmaar: 307, 309, 311.
Alkmaar, baljuw van, zie Schagen, Pieter Jansz.
Alkmaar, stadssecretaris, zie Foreest, Nanning van.
Allerheiligenbaai, zie Salvador, Brazilië.
Allerheiligenvloed (1570): 250.
Almonde, Abraham van: 171.
Almonde, Maria van, echtgenote van Joris Dircksz. de Bie: 171, 241, 243, 249, 257.
Alphaeus, codenaam voor Frederik Hendrik: 338.
Altdorf, Universiteit te: 228.
Altena, Arnold d': 269.
Altena, Land van: 96.

Alting, Hendrik: 156, 157.
Alting, Menso: 156.
Altmark, Bestand (1629) van, tussen Zweden en Polen: 367, 389.
Amalia van Solms, prinses van Oranje-Nassau, echtgenote van Frederik Hendrik: 110, 239, 258, 272, 520.
Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel: 435, 467, 485, 513, 515.
Amboise, plaats ten oosten van Tours: 223.
Ambon (*Amboina*): 72, 73, 75, 125, 234, 245, 247, 272, 273.
Amerika, zie West-Indië.
Amerongen, plaats ten westen van Ede: 182.
Amiens: 470, 482, 502, 503.
Amiens, plaats van verzending: 502.
Amos, Bijbelboek: 42.
Amphipolis, stad in Thracië: 11.
Amsterdam: XVI, 22, 24, 51-55, 105, 120, 131, 137, 138, 146, 153, 181, 182, 185, 191, 220, 221, 222, 229, 232, 235, 238, 239, 240, 246, 248, 258, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 270, 272-275, 289, 298, 299, 300, 304, 305, 311, 322, 323, 325, 335, 336, 338, 341, 370, 406, 414, 416, 434, 445, 447, 450, 472, 479, 480, 481, 495, 496, 498, 505, 506, 508, 509, 513, 515.
Amsterdam, Admiraliteit te: 153, 248.
Amsterdam, Athenaeum Illustre: 324, 341, 481.
Amsterdam, Dam: 51.
Amsterdam, plaats van verzending: 54, 153, 220, 263, 341, 481, 497, 508, 510.
Amsterdam, Remonstrants Seminarium: 416, 506.
Amsterdam, stadsbestuur: 246, 248, 264, 265, 322, 323, 450, 481.
Amsterdam, stadspensionaris, zie Pauw, Adriaen.
Amsterdam, Waalse Gemeente: 272.
Amsterdam, Warmoesstraat: 434.
Amurath IV, sultan, zie Murat (Murád), sultan.
Anacharsis: 4.
Anacreon: 324.
Andel, Johan van den: 447.
Andrade Leitão, Francisco de: 521.
Andreae (Andersson), Samuel: 475.
Andrewes, Lancelot, bisschop van Ely: 112.
Angennes de Rochepot, Charles d', sieur du Fargis: 459.
Angenstein, kasteel bij Duggingen en Laufen: 461.
Angermünde: 433, 440.
Angers: 227.
Anglus, abbas: 41.
Anholt, baron van, zie Bronckhorst, Jean-Jacques, baron van Anholt.
Anjou, hertog van, zie Philippe, hertog van Anjou, zoon van Lodewijk XIII.
Anklam: 433, 435, 443.
Anna van Denemarken, zuster van Christiaan IV: 262.
Anna van Oostenrijk, koningin van Frankrijk: 460, 474, 475, 482, 483, 490, 499, 500.
Anna, hertogin van Pommeren: 380.
Anna, echtgenoot van, zie Ernst, hertog van Croy en Aerschot.

Anna Catharina Constantia, prinses van Polen, echtgenote van Philipp Wilhelm van Palts-Neuburg: 516.
Anna Magdalena, gravin van Hanau-Lichtenberg, echtgenote van wild- en Rijngraaf Otto Ludwig: 382.
Anne-Marie-Louise van Orléans, hertogin van Montpensier (‘Mademoiselle’): 460.
Annibal, zie Hannibal.
Ansigisus: 318.
Anstruther, Robert: 354.
Anthonisse, Huybrecht Jan, gezegd Steengracht: 66.
Antigonus II Gonatas: 16, 18.
Antiochus IV: 11.
Anton Günther, graaf van Oldenburg en Delmenhorst: 290.
Antwerpen: 23, 50, 55, 57, 117, 169, 174, 175, 176, 179, 180, 193, 198, 212, 213, 233, 235, 237, 245, 251, 253, 254, 257, 258, 275, 296, 297, 434.
Antwerpen, O.-L.-Vrouw-kathedraal: 176.
Antwerpen, plaats van verzending: 89, 92, 93, 95, 175.
Aphrodite (Venus): 498.
Apocalyps, Bijbelboek: 140, 361, 489.
Apollo (Phoebus): 6, 21, 177, 498.
Apollodorus: 191.
Apologie ou sont deduites les raisons des Eglises reformées de France, 1627: 306.
Appelboom, Harald: XII.
Apuleius: 158.
Arabië, Arabieren: 6, 18, 229, 361.
Arabisch (taal): 229, 319, 320, 357, 359, 360.
Aragon: 504.
Arana, Pedro de: 63-66.
Aratus van Soloi (Cilicië): 16, 18, 322.
Arausionensis princeps, zie Oranje-Nassau, huis van.
Arcadië: 4.

Arcesila(u)s, filosoof: 29.
Ardennen: 515.
Ardres, plaats ten zuidoosten van Calais: 486.
Ares, zie Mars.
Argenson (*Argenton*), zie Voyer d'Argenson, René I de.
Ariadna: 8.
Aristides, Publius Aelius: 11.
Aristophanes: 35, 143, 303, 304, 324, 351.
Aristophanes, *Pax*: 303, 304.
Aristoteles: 8, 12, 14, 15, 16, 17, 29, 100, 319, 320.
Aristoteles, *De animalibus*: 319, 320.
Arlesheim (Baselland): 461.
Arleux, plaats ten noordoosten van Arras: 503.
Arlon: 513.
Armeens (taal): 361.
Armenië, Armeniërs: 358, 359.
Arminianen, zie Remonstranten.
Arminius, Jacobus: 82, 105, 108, 277, 353.
Arnauld, Anne, echtgenote van Manasse de Pas, markies van Feuquières: 441.
Arnauld de Corbeville, Isaac: 441.
Arnauld de Corbeville, Isaac jr.: 502.
Arnemuiden, plaats in de omgeving van Middelburg: 247, 248, 251, 254.
Arnemuiden, waterbaljuwschap: 58.
Arnemuiden, waterbaljuw, zie Jolijt, Robert.
Arnhem: 34, 144.
Arnobius Afer: 5, 6, 7.
Arnoldi, Henricus: 228.
Arnoldi, Johannes, zie Corvinus (Ravens), Johannes Arnoldi.
Arondeaux, Tanneke, echtgenote van Hans de Bruyne: 35.
Arpajon, Louis d': 501.
Arpinum, stad in Latium: 11.
Arras (*Atrecht, Atrebatum urbs*): 500, 502, 503, 515.
Artaxerxes, codenaam voor Cornelis Adriaensz. van der Mijle: 264, 268, 269, 270, 278, 280, 285, 289, 302.
Artesië (*Artois*): 426, 494.
Arundel, graaf van, zie Howard, Thomas, graaf van Arundel.
Ascoli, bisschop van, zie Bolognetti, Giorgio.
Asperen, heer van, zie Boetzelaer, Rutger Wessel van den, heer van Asperen.
Asperen, Paulus van: 295.
Assumar, graaf van, zie Melo, Francisco de, graaf van Assumar.
Assumius, Johannes Christophorus: 314.
Assyrië, Assyriërs: 229.
Asti (*Asta Nova*), stad tussen Turijn en Alessándria: 490, 491.
Asti, Vrede (1615) van: 157.
Aston of Forfar, Walter: 418.
Athanasius Patelarus: 358.
Athena (Pallas Athene, Minerva): 23, 26, 191, 489.
Athenaeus: 27, 332.
Athene, Atheners: 3, 11, 143, 333, 498.
Athene, Akademie te: 29, 101.

Atjeh, zie Achem.
Atlantische Oceaan: 417.
Atrecht, zie Arras.
Attica: 142, 349, 351.
Atys, god: 330.
Aubéry du Maurier, Benjamin: 169, 180-181, 202, 207, 220, 386, 387.
Aubéry du Maurier, echtgenote van, zie Colas de la Magdelaine, Marie.
Aubéry du Maurier, *Propositie ghedaen aen de heeren Staten Generael*, 1619: 169.
Aubéry du Maurier, Louis: 387.
Aubespine, Charles de l', markies van Châteauneuf-sur-Cher, abt van Préaux: 215, 407.
Aubespine, Gabriel de l', bisschop van, Orléans: 353.
Auda(e)rt, Robert, zie Oudartius, Robertus.
Auersperg, graaf van, zie Weichard, Johann, graaf van Auersperg.
Augsburg: 390.
Augsburgse Confessie (*Augustana confessio*) (1530): 141.
Augustijnen: 119, 197.
Augustinus, Aurelius: 113, 169.
Ps. Augustinus: 228.
Ps. Augustinus, *Hypomnesticon* (*Hypognosticon*): 228.
Augustus, keizer: 2, 9, 16, 18, 30, 55, 56, 69, 70, 324, 330.
Aulnoye-Aymeries, plaats tussen Maubeuge en Landrecies: 433.
Aumont de Rochebaron, Antoine II d', markies van Villequier: 502.
Aurelius, Petrus, zie Duvergier de Hauranne, Jean, abt van Saint-Cyran.
Auriacus, zie Frederik Hendrik; Willem II.
Ausonius van Bordeaux: 325.
Auxonne, plaats ten zuidoosten van Dijon: 407.
Avaugour, baron van, zie Du Bois, Charles, baron van Avaugour.
Avaux, graaf van, zie Mesmes, Claude de, graaf van Avaux.
Averie (*Averé*), Joseph: 431.

Avicenna (Ibn Sina): 319, 320.
Avicenna (Ibn Sina), *Kitab al-Sifa*: 319, 320.
Avienus, Rufus Festus: 18.
Avignon: 483, 486, 490.
Aymeries, zie Aulnoye-Aymeries.
Azevedo, Jerónimo de: 38.
Azië: 126, 128, 236, 357.

B

Babylon (*Babel*): 215.
Bacchus, zie Dionysus.
Bacharach, plaats aan de Rijn, ten westen van Mainz: 503.
Backer, Johan Claesz.: 269.
Baden, plaats in Zwitserland: 500, 514.
Baden, Landdag te: 500, 514.
Baden-Durlach, markgraaf van, zie Friedrich V; Georg Friedrich.
Baden-Württemberg: 388.
Baerle, Ida van: 222.
Baerle, Sara van: 222.
Baerle, Suzanna van, echtgenote van Constantijn Huygens: 222.
Baern, S. van: 98.
Bagdad: 483.
Bahia (*Baya*), zie Salvador, Brazilië.
Bahia de Todos os Santos (Allerheiligenbaai), zie Salvador, Brazilië.
Bahia Honda, West-Indië: 63.
Ballman (*Balemans, Balemann*), Catarina: 523.
Banchem, Johan van: 97.
Banda, eilandengroep in de Molukken: 72, 73, 74, 75, 126, 128, 273.
Banér, Johan Gustavsson: 383, 399, 401, 409, 410, 416, 418-420, 424, 425, 427, 429, 432, 433, 439, 440, 442, 466, 470, 471, 485, 513.
Bantam, stad op Java: 72, 73, 74, 125, 134, 235.
Bantam, Straat van: 72.
Barberini, Francesco, kardinaal: 345.
Barcelona: 459, 482, 510, 511.
Barcelona, Verdrag (1640) van, tussen Frankrijk en Catalonië: 510.
Barclay, John: 226, 227.
Barclay, echtgenote van, zie Debonnaire, Louise.
Barclay, William: 157, 226, 227.
Barclay, *De regno et regali potestate*, Parijs 1600: 157.
Barillon, Jean-Jacques: 334, 335.
Barlaeus, Caspar: XI, XIII, 321, 322, 324, 325, 345, 480-481, 496-499, 523.
Barlaeus, *Auriacus triumphans, sive in victam classem poemation*, Amsterdam 1639: 497, 498.
Barlaeus, *Hymnus in Christum*, Leiden 1629: 321, 324.
Barlaeus, *Medicea hospes*, Amsterdam 1638: 481.
Barlaeus, *Nuptiae peripateticae*, Leiden 1630: 325.

Barlaeus, *Oratio panegyrica, de victa Hispanorum regis classe*, Amsterdam 1639: 497, 498.
Barlaeus, *Sylvae Ducis obsidio*, Leiden 1629: 325.
Barnabas, Heilige: 356.
Baronius, Caesar: 115.
Baronius, *Annales Ecclesiastici*, Antwerpen 1588-1607: 115.
Bärwalde, Verdrag (1631) van, tussen Frankrijk en Zweden: 365, 368, 369.
Bas, Benjamin van, codenaam: 209, 210, 211, 212, 213.
Bas, Dirck Jacobsz.: 120, 122-137, 138, 191, 198, 225, 246, 248, 289.
Bas, Pieter Jacobsz.: 248.
Basilides (Fâsiladas, Basilius), koning van Ethiopië: 357, 361.
Basius, Johan: 150, 194, 195, 257, 355, 445, 446, 448.
Basius, echtgenote van, zie Dussen, Geertrui van der.
Basius, Johan sr.: 173.
Basius, *Paradoxarum disputationum iuris civilis libri III*, Bazel [1575]: 173.
Basius, Tyette, echtgenote van Jan Graswinckel: 150, 173, 174, 183, 187, 211.
Basson, Govert: 118-120, 210.
Batavi, Batavia; zie ook Holland (en Nederlanden): 17, 21, 29, 68, 70, 103, 141, 158, 177, 324, 345, 481, 489.
Batavia, zie Jacatra (Djakarta).
Bath and Wells, bisschop van, zie Laud, William.
Batilly, seigneur de, zie Bey, Antoine de, seigneur de Batilly.
Baton, zie Bath and Wells.
Baudissin, Wolf Heinrich von: 418.
Baudius, Dominicus: 25, 50, 105, 324.
Baya (*Bahia*), zie Salvador, Brazilië.
Bayonne: 490, 501.
Bazeilles, plaats ten oosten van Sedan: 514.
Bazel: 22, 338, 406, 441, 442, 451, 461, 476.
Bazel, plaats van verzending: 339.
Beaumont, Aernoud van: 317.
Beaumont, Simon van: 35, 50, 111, 246, 264, 269, 270, 278, 280, 283, 285, 292, 295, 298, 302, 305, 307, 317, 374.

Beaune, plaats ten zuiden van Dijon: 407.
Beck, Johann van: 501.
Becker, Eduard, zie Bocker, Eduard.
Behadir-Ghiraï, groot-mogol: 511.
Beieren: 188, 283, 308, 383, 384, 393, 398, 399, 400, 432, 460, 467, 468, 471, 473, 485, 490, 491, 494, 500, 505, 511, 513, 514, 518.
Beieren, hertog-keurvorst van, zie Ferdinand Maria; Maximiliaan I.
Beieren, resident te Parijs, zie Kütner, Georg Johann.
Beieren, Ferdinand van, zie Ferdinand van Beieren, aartsbisschop van Keulen.
Beieren, Jacoba van, zie Jacoba van Beieren.
Beieren, Maria Anna van, zie Maria Anna van Beieren.
Belaw (*Belov*), Henry: 425.
Belgae, Belgium; zie ook Nederlanden; Republiek: 45, 103, 192, 276, 277, 314, 315, 358, 403, 497.
Bellarmino, Roberto, kardinaal: 110.
Belle-Ile (*Belle-Isle*): 485.
Bellefonds, sieur de, zie Gigault, Charles.
Bellerophon(tes): 29.
Benedictijnen: 196, 228, 318.
Benfeld, Zweedse enclave in de Elzas: 367, 368, 376, 388, 429, 518.
Bennincq, Sophia: 261.
Benschop, Hendrik van: 167.
Benschop, echtgenote van, zie Lodesteijn, Catharina Gijsbrechtsdr. van.
Bensted, Thomas: 502.
Berchem, Jan van: 284, 287.
Berchem, Maria van, echtgenote van Adriaen (de) Manmaker: 284.
Berck, Johan, heer van Godschalckoord: 252, 256.
Berckel, Gerard van: 309.
Berckel, Maria (van): 187, 211.
Berckenrode, Hendrick van: 264.
Berg (*Bergen*), hertogdom: 467, 469, 473.
Bergen, Sebastian von: 342.
Bergen, echtgenote van, zie Moller, Gertrud.
Bergen-op-Zoom: 215.
Bergeron, Pierre: 363, 364.
Berkeley (*Barclai*), John: 423, 424.
Berlaimont, plaats tussen Maubeuge en Landrecies: 433.
Berlijn: 420, 433.
Bermond (*Bremond*), Filibert de: 360.
Bern: 482, 515.
Bernegger, Matthias: 464, 465.
Bernhard, hertog van Saksen-Weimar: XII, 369, 380, 383-386, 390, 392, 395, 398, 399, 400, 407, 410, 416-426, 429-437, 439-441, 442-443, 451, 455, 456, 460, 461, 462, 464-471, 473, 476, 481-485, 490-494, 499, 500, 512.
Beronski, zie Zeronski, Petrus.
Bersoum, bestuurder in Memphis: 360, 361.
Bertius, Joannes, zie Santa Bonaventura, pater Caesarius a.
Bertius, Petrus: 23, 94-95, 107-108, 114-115, 121, 154.
Bertius, echtgenote van, zie Kuchlinus, Anna-Maria.
Bertius, *Apologeticus ad fratres Belgas*, Leiden 1614: 115.
Bertius, *Commonefactio duplex*, Bazel 1616: 94.

Bertius, *Hymenaeus desertor*, Leiden 1610: 94, 95.
Bertius, *Scripta adversaria Collationis Hagiensis*, Leiden 1615: 121.
Bérulle, Pierre de: 364.
Berwick upon Tweed: 491.
Besançon: 460, 492.
Bestand, Twaalfjarig (1609-1621): XIV, 37, 42, 50, 55-57, 68, 73, 124, 125, 126, 129, 130, 134, 137, 172, 201, 206, 215, 285, 324.
Béthune, plaats ten westen van Lille: 502.
Betz, Friedrich: 410, 430, 431, 432, 433, 440, 441, 473, 485.
Beveren, heer van, zie Maximiliaan, bastaard van Bourgondië.
Beveren, Willem Cornelisz. van, heer van Strevelshoek: 96, 248, 259, 281, 289.
Beverweerd (*Beverwaert*), zie Nassau, Lodewijk van, heer van Beverweerd, Odijk en de Leck.
Bey, Antoine de, seigneur de Batilly: 384, 385, 407.
Beza, Theodorus: 140.
Beza, *Apologia pro iustificatione*, Genève 1592: 140.
Bicker, Andries Gerritsz.: 221, 248, 264.
Bicker, Eva Jacobsdr., echtgenote van Dirck de Graeff: 325.
Bie (*Bye*), Joris Dircksz. de: 41, 171, 179, 182, 183, 184, 188, 232, 241, 243, 249, 257, 275, 280, 283.
Bie (*Bye*), echtgenote van, zie Almonde, Maria van.
Bie (*Bye*), Josina de, echtgenote van Jan de Hertoge van O(r)smael: 41, 188.
Bielke, Sten Svantesson: 425, 433, 439.
Biglia, Antonio: 483.
Bignon, Hieronymus (Jérôme): 328-333, 339, 342, 347, 348, 355, 356, 362, 363, 476, 477.

Bijbel; zie ook Evangeliën: 45, 47, 140, 141, 143, 156, 228, 229, 313, 316, 330, 332, 343, 344, 348, 361, 507, 512.
Bijl(e)werff, Eewout Adriaensz.: 375.
Bijl(e)werff, Lysbeth, echtgenote van Pieter Christiaensz. Prins: 375.
Bijsterus, Simon Lucae (Lucasz.): 189.
Bilbilis, plaats in Hispania Tarraconensis: 199.
Bingen, plaats ten westen van Frankfort aan de Main: 500, 503, 504.
Bion van Borysthenes: 26.
Birghden, Johannes von der: 386.
Biscaje: 63, 64.
Blaeu (*Blavius*), Johan: 509.
Blaeu, uitgevershuis: XVI, 495, 505, 506, 507, 509.
Blâmont, plaats ten oosten van Lunéville: 384.
Blauwkapel (Oostveen), plaats ten oosten van Utrecht: 39.
Bleiswijk, plaats ten oosten van Den Haag: 219, 222.
Blijenburgh, Adriaen van, heer van Naaldwijk: 36, 248.
Blijenburgh, Adriaen van, oom/zoon van Adriaen van Blijenburgh, heer van Naaldwijk: 36.
Bloncke, Anthonie: 225, 243, 250, 255, 261.
Bloncke, echtgenote van, zie Reigersberch, Suzanna van.
Bloys van Treslong, Caspar van: 169.
Bloys van Treslong, *Corte en waerachtighe verantwoordinghe*, Den Haag 1620: 169.
Bloys van Treslong, Willem van: 169.
Bockenberg (*Tragoras*), Petrus: 25-30.
Bockenberg (*Tragoras*), *Annales* (ongepubliceerd): 25, 28.
Bocker (*Becker, Böcker*), Eduard: 346, 347.
Bocker (*Becker, Böcker*), Johanna, echtgenote van Christian Lorenz: 346, 347.
Bodenmeer: 394.
Bodin, Jean: 362.
Bodin, *Heptaplomeres* (manuscript): 362.
Boelens (*Boelen*), Marij Claesdr.: 225, 226.
Boenaerd, Jan Adriaensz., zie Bonnaert, Jan Adriaenssen.
Boeotië: 4, 102, 497, 498.
Boetzelaer, Gideon van den, heer van Langerak: 155, 175, 181, 239, 286, 304, 305.
Boetzelaer, echtgenote van, zie Clermont d'Amboise, Louise de.
Boetzelaer, Gijsbert van den: 270.
Boetzelaer, Rutger Wessel van den, heer van Asperen: 234.
Bogislaw XIV, hertog van Pommeren: 290, 423.
Bohemen (*Behmen*): 185, 188, 224, 262, 274, 334, 425, 499.
Bohemen (*Behmen*), koning van, zie Frederik V, keurvorst van de Palts.
Bohemen (*Behmen*), koningin van, zie Elisabeth Stuart.
Boissise, Jean de Thuméry de, zie Thuméry de Boissise, Jean de.
Bologna: 28, 349.
Bolognetti, Giorgio, bisschop van Ascoli: 483, 494.
Bombay: 124.
Bommel, zie Zaltbommel.
Bona Esperanca, zie Goede Hoop, Kaap de.
Bonelle, sieur, officier: 407.
Bonelles, sieur de, zie Bullion, Claude of Noël de, sieur de Bonelles.

Bonette, sieur, officier: 407.
Bonfadio, Guiseppe: 204, 208.
Bonfadio, *Dicaeologia omnium rerumpublicarum*, Venetië 1620: 204, 208.
Bongarsius, Jacobus: 33.
Bonnaert, Jan Adriaenssen: 89-90, 91-92, 93, 95.
Bontenbal, Hubrecht: 159.
Bonython (*Bonithon*), Hannibal: 101-103.
Boom, Abraham: 246.
Bordeaux (*Burdegala*): 325.
Bordeaux (*Burdegala*), aartsbisschop van, zie Escoubleau de Sourdis, Henri d'.
Boreel, familie: 112.
Boreel, Jacob Pieterse: 42, 43, 50, 63, 66, 103-104, 111, 120, 122-137, 138, 232, 234.
Boreel, Johan: 36, 41, 42, 43, 49-50, 63-66, 82-83, 111, 112, 295.
Boreel, echtgenote van, zie Hayman, Agnes.
Boreel, Willem: 222, 232, 279, 295, 296.
Boreel, echtgenote van, zie Carel(s), Jacoba.
Borghese, Scipione, kardinaal: 196.
Borne, Hans (Johann) Georg von (dem): 433, 516.
Borre, Aeltje Jansdr.: 1.
Borre (*Born*), Pieter van: 271.
Borromeo, Federico, kardinaal: 196.
Bosch, Cornelis, zie Sylvius, Cornelius.
Bossost, Roger de, graaf van Espenan: 493.
Boswell, William: 505.
Both, Pieter: 72.
Bouchain, plaats ten zuidoosten van Douai: 492.
Bouchard (*Buccardus*), Jean-Jacques: 481.
Bouchard (*Buccardus*), *Monumentum Romanum Perescio factum*, Rome 1638: 481.
Bouchard (*Buccardus*), *Perescii senatoris Aquensis laudatio*, Venetë 1638: 481.

Bouc(k)horst, Amelis van den, heer van Wimmenum: 486, 487.
Bouc(k)horst, Nicolaes van den, heer van Noordwijk en Wimmenum: 180, 225, 234, 301, 486.
Bouillon, hertog van, zie La Tour d'Auvergne, Frédérique-Maurice de.
Boulick, niet geïdentificeerde plaats: 388.
Boulogne-sur-Mer: 495, 502, 514.
Bourbon, Frans koningshuis: 189.
Bourbon, Charles de, graaf van Soissons: 485.
Bourbon, Elisabeth de, zie Elisabeth de Bourbon, echtgenote van Philips IV.
Bourbon, Henri II de, prins van Condé: XIV, 8, 10, 12, 13, 16, 19, 196, 216, 225, 297, 299, 372, 373, 375, 384, 407, 482, 485, 489, 490, 493, 501, 510.
Bourbon, Louis II de, graaf van Soissons: 372, 373, 460, 491.
Bourbon-Soissons, Louise de, echtgenote van Henri d'Orléans, hertog van Longueville: 485.
Bourbon-Soissons, Marie de, echtgenote van Tommaso Francesco van Savoye: 485.
Bourges: 239, 351.
Bourgogne (Bourgondië), hertogdom: 400, 407, 409, 426, 427, 437, 482.
Bourgogne, Nicolas de, zie Burgundius, Nicolaus.
Bourgondië, graafschap, zie Franche-Comté.
Bourgondië, hertogdom, zie Bourgogne, hertogdom.
Bourgondië, zie Adolf van Bourgondië; Maria van Bourgondië; Maximiliaan, bastaard van Bourgondië; Philips de Schone.
Bourgondische Gewesten, Staten-Generaal: 82.
Bouricius, Hector: 173.
Bouthillier, Claude le, heer van Pont-sur-Seine: 373, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 403, 458.
Bouthillier, Léon le, graaf van Chavigny en Buzançais: 373, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 403, 437, 440, 458, 459, 469, 470, 484, 485, 499, 517.
Boyssens (*Hoyssens*): 51-52.
Brabant: 172, 182, 188, 198, 215, 245, 263, 278, 279, 511.
Brachet de La Milletière, Théophile: 413, 414.
Bragança, João hertog van, later Jan IV van Portugal: 459.
Brandenburg: 433, 436, 516, 525.
Brandenburg, keurvorst van, zie Friedrich Wilhelm; Georg Wilhelm; Johann Georg.
Brandenburg, markgraaf van, zie Sigismund van Brandenburg.
Brandenburg, gezanten, zie Borne, Hans Georg von; Leuchtmar von Kalcheim, Gerhard Rumelian.
Brandwijk, vrouwe van, zie Weytzen, Anna, vrouwe van Brandwijk.
Brasser, Govert: 222, 235.
Brasser, Hugo: 341.
Brasser, Joost: X, 222, 235, 338, 341.
Brasser, echtgenote van, zie Dussen, Margaretha van der.
Brassica, zie Cool, Jacob.
Braunschweig (*Brunswijk*)-Lüneburg: 435, 443, 471, 513, 517.
Braunschweig (*Brunswijk*)-Lüneburg, hertog van, zie Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt; Georg, hertog van Braunschweig-Lüneburg.
Bravo, Miguel Lorenzo: 489.
Brazilië: 124, 245, 247, 251.

Breda: 172, 186, 232, 233, 234, 238, 241, 242, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 258, 262, 263, 270, 271, 274, 290, 425, 431, 436.
Bredero, Gerbrandt Adriaensz.: 148-149.
Bredero, *Treur-spel van Rodd'rick ende Alphonsus*, Amsterdam 1616: 148-149.
Brederode, heerlijkheid in Noord-Holland (omgeving Velsen): 99.
Brederode van Cloetinge, Floris, echtgenoot van Geertruid Vonck: 257.
Brederode, Johan Wolfert van, heer van Vianen, Kloetinge en Ameide: 271.
Brederode, Pieter Cornelisz. van: 156-157.
Brederode, Reinoud van, heer van Veenhuizen: XIII, XIV, 31, 257, 285, 295.
Brederode, echtgenote van, zie Oldenbarnevelt, Geertrui van; Duyn, Maria van der.
Breen (*Brenius*), Daniël de: 506, 509.
Breisach (*Pryssack*), plaats aan de Rijn: 394, 400, 476, 482, 490, 494, 500, 505, 511, 517, 518, 519.
Breisach (*Pryssack*), Verdrag (1639) van: 494.
Breme (*Bremo*), plaats aan de Po: 417.
Bremen: 158, 221, 471, 516, 520.
Bremen, resident in de Republiek, zie Aitzema, Lieuwe van.
Bremsius, zie Brömse, familie.
Breslau: 325.
Bretagne: 490.
Brevis orthodoxae fidei professio, Rome 1596: 361.

Brezé, markies van, zie Maillé, Jean-Armand de en Urbain de.
Bridlington, plaats ten oosten van York: 523.
Brielle (Den Briel): 54, 99, 112, 138, 162, 169, 198, 247, 284, 305, 307.
Briquemault, Jacques de: 501.
Broeckhoven, Jacob van: 269.
Broeckhuysen, Theodora van, zie Sorrighen (van Broeckhuysen), Theodora (Dirckje) Cornelisdr.
Broers, Johan: 447.
Brömse (*Bremsius*), familie: 438.
Brömse (*Bromse*), Andreas Albertus: 438.
Brömse, Ant. Günther: 438.
Brömsebro: 523.
Brömsebro, Verdrag (1645) van, tussen Zweden en Denemarken: 523.
Bronckhorst, Jean-Jacques, baron van Anholt: 256, 257, 262.
Brouart (*Brouwer*), Joannes: 271.
Brouart (*Brouwer*), Thomas: 271.
Brouennes, kasteel ten westen van Montmédy: 425.
Brouwer, Thomas, zie Brouart, Thomas.
Brouwer, Willem: 288.
Brouwershaven, plaats op Schouwen-Duiveland: 250.
Brugge: 303, 304.
Brûlart de Puisieux, Pierre, zie Puisieux, Pierre Brûlart vicomte de.
Brûlart de Sillery, Nicolas, zie Sillery, Nicolas Brûlart seigneur de.
Brumath (*Brumpt, Brompt*), plaats ten noorden van Straatsburg: 399, 400.
Brumath (*Brumpt, Brompt*), plaats van verzending: 400.
Brune (*Brunaeus, De Bruine*), Isaac de: 163.
Brune (*Brunaeus, De Bruine*), Johan de: 163.
Brunn (*Brunius*), Philibert: 314.
Brunswijk-Lüneburg, hertog van, zie Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt.
Brussel: 37, 55, 198, 397, 460.
Brutus, Stephanus Junius, zie Plessis-Mornay, Philippe du; Languet, Hubert.
Brutus, Stephanus Junius, *Vindiciae contra tyrannos*, [Bazel] 1579: 157.
Bruyn, De, advocaat: 163, 164.
Bruyne, Hans de: 35.
Bruyne, echtgenote van, zie Arondeaux, Tanneke.
Bruyninck (*Bruynincx*), Alberecht Fransz.: 446.
Bruyns van der Smaling, Volckje, overgrootmoeder van Grotius: 445.
Buchner, Augustus: 395.
Buckingham, hertog van, zie Villiers, George, hertog van Buckingham.
Bucquoy, graaf van, zie Longueval, Charles Bonaventura de.
Budé (*Budaeus*), Guillaume: 100.
Budes, Jean-Baptiste de, graaf van Guébriant: 469, 470, 505.
Bufalo, Innocenzo del, bisschop van Camerino: 32.
Bullion, Claude de, sieur de Bonelles: 381, 410, 411, 458, 460, 470, 499.
Bullion, Noël de, sieur de Bonelles, d'Esclimont et de Gallardon: 460.
Burgundius (de Bourgogne), Nicolaus: 191, 192.
Burgundius (de Bourgogne), *Poemata*, Antwerpen 1621: 191.
Burgundius (de Bourgogne), *Tractatus controversiarum ad consuetudines Flandriae*, Antwerpen 1621: 191-192.
Burmania, Rienck van, grietman van Ferwerderadeel: 270, 273, 289, 300.

Busch, Leonard Pietersz.: 271.
Buxtehude, plaats in de omgeving van Hamburg: 312.
Buzanval (*Busemvalius*), Paul Choart de: 33.
Byzantium: 159, 313, 342, 352.

C

Cabau, heer van, zie Teeus, Cornelis.
Cacherat, Guillaume: 378.
Cacherat, *La conversion et profession de la foi catholique*, 1635: 378.
Cádiz: 29.
Cadzand, plaats in Zeeuws-Vlaanderen: 250.
Caecilia, Heilige: 177.
Caen: 336.
Caesar, Gaius Julius, keizer: 9, 10, 18, 56, 57.
Caius (Gaius): 331.
Calais: 232, 233, 235, 238, 242, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 257, 288, 309, 425, 486.
Calais, Nauw van: 495, 496.
Calatrava, militaire orde: 459.
Caledonia, zie Schotland, Schotten.
Calepinus, Ambrosius: 26.
Caligula, keizer: 10.
Calixt(us), Georg: 363, 525.
Callao (Lima, Peru): 259.

Callimachus: 18, 343, 344.
Calvinisten, Calvinisme; zie ook Contraremonstranten; Gereformeerden; Hugenoten; Protestanten: 33, 144, 156, 344, 414, 441, 445, 509, 511, 520, 525.
Cambaia, rivier, zie Cambay, Golf van; Gambia.
Cambay, Golf van (‘reviere van Cambaia’): 124.
Cambrai, zie Kamerijk.
Cambridge: 316.
Cambridge, Jesus College: 316.
Camerarius, Joachim: 334, 335.
Camerarius, Ludwig: 210, 334, 392.
Camerarius, *Cancellaria Hispanica*, Freistadii 1622: 210.
Camerino, bisschop van, zie Bufalo, Innocenzo del.
Camerlingh, Johan Nicolaesz.: 443, 445, 448.
Camoenae, zie Muzen.
Campe, Elisabeth: 243.
Campe, Jacob: 145, 239, 240, 243, 246, 255, 278, 279, 282, 291, 293, 298.
Campe, echtgenote van, zie Reigersberch, Martha van.
Campe, Jacob jr.: 239, 246, 279, 282, 291, 293.
Campe, Maximiliaan: 239, 246, 293, 298.
Campe, Petronella: 240.
Camphuysen, Dirck Raphaëlsz.: 343, 344.
Camphuysen, *'t Woordt is vleysch geweest, dat is: Thien predicatiën door Valentium Smaltium*, Raków 1631: 343, 344.
Candale, hertog van, zie Nogaret de Foix, Louis-Charles-Gaston de, markies van La Valette; Nogaret de La Valette, Henri.
Candenus, codenaam voor Jacques Wyts (*Wits*): 281, 284, 285, 289, 291, 300, 302.
Can(n)anore, plaats aan de kust van Malabar: 38.
Cannes: 417, 459.
Canopus, ster in het sterrenbeeld Argo: 5.
Canterbury (*Cantuaria*): 316.
Canterbury (*Cantuaria*), aartsbisschop van, zie Abbot, George; Laud, William.
Canterus, Theodorus: 6.
Capelle aan den IJssel: 107, 108.
Capelle, zie La-Capelle-en-Thiérache, ten noorden van Vervins.
Caracalla (Antoninus), keizer: 349.
Caracciolo, Antonio: 110.
Carelia, zie Karelië.
Carel(s), Jacoba, echtgenote van Willem Boreel: 232.
Carignan, abbé de: 460.
Carignan, zie Ivoy (*Yvoy*), plaats ten zuidoosten van Sedan.
Carleton, Dudley: 155, 253, 254, 263, 272, 274, 286.
Carlo Emanuele I, hertog van Savoye: 157, 290.
Carlo Emanuele II, hertog van Savoye: 435.
Caron, Noël de, heer van Schonewalle: 103-104, 136, 137, 138, 234, 238.
Carpen, zie Kerpen, slot in het Land van Gulik.
Carthago: 328, 330, 352.
Carthago, Pan-Afrikaanse Synode (418) te: 114.
Casale, stad ten noordwesten van Alessándria: 417, 482, 484, 490, 491, 503.
Casati, Francesco: 483.

Casaubon, Isaac: 94, 95, 108-109, 112, 114, 142-143, 187, 462, 463.
Casaubon, editie *Auli Persii Flacci satirarum liber*, Parijs 1605: 143.
Casaubon, *De critica* (niet uitgegeven?): 143.
Casaubon, *Epistolae quotquot reperiri potuerunt*, Den Haag 1638: 462, 463.
Casaubon, *Ad Frontonem Ducaeum S.J. theologum epistola*, Londen 1611: 94.
Casembroot, Leonard de: 295.
Cashel en Emly (Ierland): 393.
Cassander, Georgius: 362.
Cassel, zie Moncassel.
Cassius Dio, zie Dio Cassius.
Cassuben, zie Kaschuben.
Castilië, zie Spanje.
Castleisland (Kerry, Ierland): 266.
Castro, Martim Afonso de: 37, 38.
Catalonië, Catalanen: 504, 510, 511, 514.
Catalonië, vice-koning van, zie Maillé, Urbain de, markies van Brezé; Queralt, Dalmacio de, graaf van Santa Coloma.
Catilina, Lucius Sergius: 11.
Cato, Marcus Porcius ('Censorius', Cato Maior): 4, 329.
Ps. Cato: 521.
Catullus, Gaius Valerius: 25, 27, 28, 31.
Caumont, Armand-Nompar de, markies van La Force: 512.
Caumont, Jacques-Nompar de, hertog van La Force: 384, 385, 466, 512.
Cecil, Edward: 270.
Cecilia Renata van Oostenrijk, echtgenote van Wladislas IV, koning van Polen: 418, 423, 425, 433.
Celle (*Zel*), plaats ten noordoosten van Hannover: 406.
Cerberus: 29.

Césy, graaf van, zie Harlay, Philippe de, graaf van Césy.
Ceylon (Sri Lanka): 38.
Chalcedon, Concilie (451) van: 360.
Chalcis: 4, 102.
Châlons-sur-Marne: 460.
Chambéry: 504.
Champagne: 501.
Champlitte, plaats ten zuiden van Langres: 420.
Chantilly, kasteel in de omgeving van Senlis: 430, 432, 482.
Chapman, Alexander: 316.
Charenton, voorstad van Parijs: 302, 377, 414.
Charlemont, fort aan de Maas ten noordoosten van Rocroy: 501.
Charleroi: 318.
Charleville-Mézières: 504.
Charlotte Brabantina, gravin van Oranje-Nassau, echtgenote van Claude de La Trémoïlle, hertog van Thouars: 263.
Charnacé, Hercule baron van: 406.
Château de Madrid (Parijs, Bois de Boulogne): 143.
Châtillon, graaf van, zie Coligny, Gaspard III de, graaf van Châtillon.
Chaudebonne, Claude d'Eurre sieur de: 181.
Chauvency-le-Château (*Chavanci*), kasteel ten westen van Montmédy: 425.
Chavigny, graaf van, zie Bouthillier, Léon le, graaf van Chavigny.
Cheny (*Chiny*), plaats ten oosten van Sedan: 515.
Cherasco, Vrede (1631) van: 334.
Cherbury (Shropshire, Engeland): 266.
Cherbury, Edward Herbert of, zie Herbert of Cherbury, Edward.
Chiavenna (*Clavenna*): 417.
China, Chinezen: 75, 132.
Chios (*Chius*): 26.
Chivasso, plaats ten noordoosten van Turijn: 501.
Choart de Buzanval, Paul, zie Buzanval, Paul Choart de.
Choisy de Camp, Jean de: 494.
Chrestien, Florent: 303.
Christenheid, christenen, christelijk geloof: 10, 13, 32, 43-48, 126, 127-128, 140, 141, 161, 168-169, 177, 178, 193, 203, 204, 207, 208, 227, 236, 237, 266, 267, 313, 320, 328, 330, 331, 332, 339, 347, 349, 353, 356, 357, 359, 360, 363, 369, 372, 374, 388, 396, 405, 410, 420, 453, 454, 458, 496, 498, 512, 520.
Christenheid, apostelen: 159, 319, 333, 348, 356.
Christenheid, concilies: 159.
Christenheid, kerkvaders: 18, 159, 228, 356, 360, 363.
Christiaan IV, koning van Denemarken: 259, 262, 285, 290, 354, 392, 423, 424, 425, 443, 471, 475, 505, 511.
Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg, bisschop van Halberstadt: 245, 251, 253, 254, 286, 290.
Christina, koningin van Zweden: 365-368, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 379-382, 388, 389, 390, 403, 411, 412, 419-422, 424, 426, 427, 429, 430, 432, 434, 436, 440, 451-459, 463, 464, 467, 468, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 486, 500, 512, 513, 519, 523.
Christine de France, hertogin van Savoye (‘Madame’): 236, 435, 484, 493, 494, 503, 504, 510.

Christine de France, echtgenoot van, zie Vittorio Amadeo I van Savoye.
Christoph, Graf von und zu Dohna: 210.
Christus, zie Jezus Christus.
Chur (*Coire*): 482, 483.
Cicero, Marcus Tullius: 3, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 26, 27, 28, 29, 32, 48, 101, 121, 141, 142, 155, 277, 374, 439.
Cikowski (*Chikowski*), Andreas: 414.
Cinxia, zie Juno.
Cirrha, havenstad bij Delphi: 498.
Cité de Vaya, West-Indië: 63.
Cithaeron, berg in het zuiden van Boeotië: 6, 498.
Claesdr., Mayken (Maria Nicolai), schoonmoeder van Grotius: 48, 145, 172, 215, 257, 261, 293, 298.
Clemens van Alexandrië: 6.
Clemens Romanus: 347, 348, 355, 356, 362.
Clemens Romanus, *Ad Corinthios epistola prior*, ed. Patrick Young, Oxford 1633: 347, 348, 355, 356, 362.
Clermont d'Amboise, Louise de, echtgenote van Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak: 286.
Clinge, Bernhard: 524.
Clingius (*Cling*), Bartholomeus: 36.
Clitorius fluvius, rivier in Arcadië: 4.
Cloeck, Cornelis: 434.
Cloeck, Jan: 434.
Cloeck, Pieter: 434, 497.
Cloeck, echtgenote van, zie Hooft, Johanna.
Cloots, Anthonis: 307.
Cochin, stad aan de kust van Malabar: 38, 128.

Cocq, monsieur de: 378.
Codde (*Coddaeus*), Willem van der: 317.
Coëffeteau, Nicolas: 330.
Coen, Jan Pietersz.: 253, 259, 261, 273.
Coen, echtgenote van, zie Menten, Eva.
Coeuvres, markies van, zie Estrées, François-Annibal d', markies van Coeuvres.
Coigneux, Jacques le, zie Le Coigneux, Jacques.
Coire, zie Chur.
Colas de la Magdelaine, Blanche, echtgenote van Pierre Marbault: 180.
Colas de la Magdelaine, Marie, echtgenote van Benjamin Aubéry du Maurier: 180.
Colibrant, Rumoldus: 96.
Coligny, Gaspard III de, graaf van Châtillon: 410, 425, 432, 466, 482, 484, 490, 494, 502, 504, 513, 514.
Colijnsplaat, plaats op Noord-Beveland: 209.
Collegie van de Groote Visscherije, zie Holland, College van de Groote Vischerije.
Colmar: 380, 382, 384, 517-519.
Colmar, syndicus van, zie Mogg, Johann Heinrich.
Colonia Morinorum, zie Thérouanne.
Colterman, David: 81-82, 93, 98-99.
Colterman, Johan (Hans): XVI, 52-53, 81, 93, 99.
Combach, Hermann: 390, 391.
Commelin, Hieronymus: 24.
Commelin, Jan I: 24.
Comomeer: 417.
Compiègne (*Compendium*): 334, 377, 380, 482, 484.
Compiègne (*Compendium*), Conventie (1635) van, tussen Frankrijk en Zweden: 373.
Compiègne (*Compendium*), Verdrag (1624) van, tussen Frankrijk en de Republiek: 252.
Cona (*Conum*), plaats in de omgeving van Casale (Piemonte): 482.
Condé, prins van, zie Bourbon, Henri II de, prins van Condé.
Condé, prinses-weduwe van, zie La Tremouille, Charlotte de.
Condren (*Gondran*), Charles de: 364.
Coninck, Dieryck en Joost de, zie Koninck, Dieryck en Joost de.
Coninck, François de: 34.
Conrart, Valentin: 216.
Constantijn de Grote, keizer: 10, 349.
Constantinopel (Istanbul): 259, 357, 358, 359, 360, 511.
Constantinopel (Istanbul), Eerste Concilie (381) van: 313.
Constantinopel (Istanbul), Grieks-orthodoxe kerk: 358, 359, 360.
Constantius, keizer: 332.
Contarini, Francesco: 13.
Contraremonstranten; zie ook Calvinisten; Gereformeerden; Protestanten: 155, 157, 186, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 222, 259, 264, 287, 316, 322, 323, 353, 446, 447.
Conynck, stadssecretaris van Schoonhoven: 275.
Cool (*Brassica*), Jacob: 25-30.
Cool (*Brassica*), *Saliare ad I. Philodusum, cognomento Trifaucem*, Leiden 1602: 25-30.

Coorn, Pieter: 250.
Corbie, plaats in de omgeving van Amiens: 402, 404, 408, 409, 410, 411, 502.
Cordes (Cordesius), Jean de(s): 347, 350, 362-364.
Coren, Jacob Gerritsz.: 295.
Corinthe: 8, 134, 347, 348, 355, 362, 498.
1 Corinthiërs, Bijbelboek: 322, 362.
Cork Harbour, plaats in Ierland: 112.
Cornelius Sisenna, Lucius: 28.
Cornelius Sulla, Lucius: 10.
Cornwall, landstreek in Engeland: 101.
Coromandel (India), kust van: 272.
Corpus iuris civilis, zie Justinianus.
Correia, Brás: 38.
Correr, Angelo: 471, 494.
Corsen, Jacob: 159.
Corunna, zie La Coruña.
Corvinus (Ravens), Johannes Arnoldi: 275.
Côte d'Azur: 417, 459.
Courcelles, Etienne de: 505-510.
Courcelles, Gérard de: 320.
Courcelles-Chaussy, plaats ten oosten van Metz: 385.
Cousaert, Laurens (Laureys): 246.
Cousijn, zie Neef, codenaam voor Frederik Hendrik.
Couture(s), seigneur de(s), officier: 407.
Couvarruvias, Didacus, zie Covarrubias y Leyva, Diego de.
Couvonges, graaf van, zie Stainville, Antoine de, graaf van Couvonges.
Covarrubias y Leyva, Diego de: 100.
Coventry en Lichfield, bisschop van, zie Overall, John.
Cramoisy, Sébastien: 362, 363.
Crantzius (*Krantzius*), Albertus: 349.
Crantzius (*Krantzius*), *Wandalia, De Wandalorum vera origine*, Frankfort 1575: 349.

Crellius, Johannes: 228.
Crellius, *Ad librum H. Grotii de Satisfactione Responsio*, Raków 1623: 228.
Cretensis, codenaam voor François van Aerssen: 244, 275, 302.
Croeck (*Croock*), Anthoenis: 210, 211.
Cromerus, Martinus: 349.
Cromerus, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Bazel [1558]: 349.
Cromhout, Nicolaes: 210, 219, 220, 264, 269, 270, 278, 280, 281, 283, 285, 302.
Crommon, Gerard van: 279, 295.
Croy en Aerschot, hertog van, zie Ernst, hertog van Croy en Aerschot.
Cujas (*Cujacius*), Jacques: 189, 351, 352.
Cujas (*Cujacius*), editie *Codex Theodosianus*, Lyon 1566: 352.
Cujas (*Cujacius*), *Opera*, Parijs 1577 etc.: 352.
Cujas (*Cujacius*), *Paratitla*, Parijs 1577 etc.: 189, 352.
Culemborg: 146.
Culemborg, graaf van, zie Pallandt, Floris II van.
Cunaeus, Petrus: 395, 462, 477.
Cúneo (*Conisum*), plaats ten zuiden van Turijn: 482.
Cuninghame, Catharina Juliana: 338.
Cupus, Petrus: 339, 340, 341, 378, 416, 506-508.
Cupus, echtgenote van, zie Jans, Meynsgen.
Cupus, Tilemannus: 341.
Curius Dentatus, Manius: 325.
Curtius Rufus, Quintus, zie Rufus, Quintus Curtius.
Cyneas, gezant van Pyrrhus: 16.
Cynosura (Kleine Beer): 14, 439.
Cyprianus, Thascius Caecilius: 352, 353.
Cyprus: 174, 238, 498.
Cyrillus Lucaris: 358.
Cyrillus, aartsbisschop van Jeruzalem: 353.

D

Daedalus: 173.
Daetri, Brendan: 408, 415.
Damascus: 357.
Damcke, Bernhard: 390.
Damgarten, plaats ten noordoosten van Rostock: 442.
Damme, plaats ten zuiden van Pasewalk: 433, 442.
Damville, hertog van, zie Montmorency, Charles de.
Damvillers, plaats ten noorden van Verdun: 431, 432, 435, 436.
Danckaert, Johan: 92.
Danckaert, notaris in Den Haag: 92.
Danne, zie Darney; Thann.
Danzig (Gdańsk, *Gedanum*): 345, 414, 443, 511, 516, 523.
Darmstadt: 443.
Darney, plaats ten westen van Epinal: 385.
Dathenus, Petrus: 154.

Davenant, John, bisschop van Salisbury: 363.
David, koning van Israel: 140.
Debonnaire, Louise, echtgenote van John Barclay: 226, 227.
Dedel, Johannes: 117, 219, 220.
Dedel, Nicolaus: 230.
Delémont, zie Delsberg.
Delfland: 170.
Delft (*Delphi Batavorum*): XI, XIV, 5, 6, 17, 21, 101, 151, 155, 159, 162, 167, 174, 183, 184, 197, 210, 211, 213, 215, 219, 229, 230, 235, 241, 247, 257, 259, 272, 273, 278, 301, 302, 312, 323, 443-450, 477.
Delft (*Delphi Batavorum*), jaarmarkt (St. Odulfusdag, 12 juni): 183.
Delft (*Delphi Batavorum*), Nieuwe Kerk: 444, 447.
Delft (*Delphi Batavorum*), plaats van verzending: 15, 151, 155, 174, 182, 183, 185, 187, 188, 214, 230, 242, 260, 279, 323.
Delft (*Delphi Batavorum*), Prinsenhof: 229.
Delft (*Delphi Batavorum*), stadsbestuur: 197, 219, 443-450.
Delft (*Delphi Batavorum*), stadspensionaris, zie Brasser, Govert; Camerlingh, Johan Nicolaesz.; Kinschot, Nicolaes van.
Delphi: 497, 498.
Delphi, orakel te: 6, 102, 498.
Delsberg (Delémont), plaats ten zuidwesten van Bazel: 441, 461.
Demetrius I Poliorcetes: 16.
Demmin, plaats ten zuiden van Stralsund: 435.
Den Briel, mogelijk een herberg in Den Haag; zie ook Brielle: 54.
Den Briel, zie Brielle.
Den Haag, zie Haag, Den.
Den Haeck, zie Haeck, Den.
Denaisius (De Nays), Petrus: 33.
[Denaisius, Petrus], *Dissertatio de idolo Hallensi*, 1605: 33.
Denemarken (*Dania*): 259, 262, 285, 290, 336, 354, 392, 412, 425, 443, 475, 505, 515, 523.
Denemarken (*Dania*), koning van, zie Christiaan IV.
Denemarken (*Dania*), prinses van, zie Anna van Denemarken.
Denemarken, gezanten.
Denemarken, gezant in Engeland, zie Belaw, Henry.
Denemarken, gezant in de Republiek, zie Ulfeldt til Urup, Jakob Jakobsen.

Dentatus, Manius Curius, zie Curius Dentatus, Manius.
De(s) Roches, officier: 459.
Desertum martyrum: 360, 361.
Desertum martyrum, kerk van de H. Macarius Aegyptius: 361.
De(s)noyers, seigneur, zie Sublet de Noyers, François.
Deuteronomium, Bijbelboek: 140.
Deventer: 119, 340, 350.
Deventer, Illustere School: 350.
Deventher, zie Prouning (*Prouninck, Prowing*), Jacob, genaamd Deventher.
Dieloffsz., Cornelis, alias Keesman: 81.
Dieppe: 242, 273.
Diericxdr., Elisabeth, echtgenote van Cornelis de Koninck: 51.
Dijck, Jacob van: 170.
Dijon: 407, 408, 420, 422, 494.
Dijon, plaats van verzending: 408.
Dimmer, Eric: 272, 283.
Dinau, kasteel tussen Mouzon en Stenay: 425.
Dinedor, plaats in de omgeving van Holme Lacy (Herefordshire): 479.
Dio Cassius: 56, 343, 344.
Diocletianus: 360.
Diogenes, cynisch wijsgeer: 498.
Diogenes Laertius: 4, 11, 12, 45, 332.
Dionysius II van Syracuse: 8.
Dionysius van Halicarnassus: 333.
Dionysius, Heilige: 176.
Dionysus (Bacchus): 21, 498.
Dircxssen, Garbrand: 93.
Dircxz., Dirck: 153.
Djohore, zie Johor.
Dockenhuden (*Dockinghoede*), hofstede in de omgeving van Hamburg: 343.
Doedes (*Doedessen*), Dirck Cornelis: 93.
Does, Anna van der, echtgenote van Caspar van Eussum, heer van Noordwijk: 345.
Does (*Verdoes*), Jacob van der: 249, 271, 273, 302.
Doesburg (*Dousburg*; ev. Duisburg): 245.
Dogenstad, zie Venetië.
Dohna, Christoph Graf von und zu, zie Christoph, Graf von und zu Dohna.
Dokkum: 344.
Dôle (*Dolen*): 512.
Dominis, Marcus Antonius de: 363.
Dominis, *De republica ecclesiastica*, Londen etc. 1617-1622: 363.
Domitianus, keizer: 324, 331.
Donauwörth (*Donawerta, Thonowerd*): 394, 398, 400, 401.
Donellus (D'Onneau, Doneau), Hugo: 117, 118.
Donellus (D'Onneau, Doneau), *Commentariorum de iure civili libri viginti octo*, Frankfort 1596: 117.
Donellus (D'Onneau, Doneau), *Compendium iuris civilis* (niet uitgegeven collegedictaat): 117.
Dor, François, zie Or, François d'.
Dordrecht: 36, 50, 154, 162, 164, 190, 234, 248, 267, 281, 284, 286, 289, 291, 301, 316.

Dordrecht, Nationale Synode (1618-1619) te: 154, 161, 186, 191, 201, 202, 203, 206, 207, 272, 283, 298, 302, 304, 310, 444.
Dordrecht, Particuliere Synode (1637) te: 445.
Dordrecht, plaats van verzending: 36, 96.
Dordrecht, stadsbestuur: 248, 281, 284, 291, 301.
Dorenhoven, Gilles: 63, 65.
Dorp, Arend (van): 271.
Dorp, Dorothea van: 195.
Dorp, Filips van: 195.
Dorp, Frederik van: 194, 195.
Dorp, echtgenote van, zie Trello, Sara Adriana van.
Dorp, Frederik jr. van: 195.
Dorp, Maria van: 195.
Dorsten: 467.
Dortmund: 406.
Douai (Dowaai, *Duacum*): 188, 492, 503.
Douai (Dowaai, *Duacum*), Universiteit: 188.
Doublet, François, wagenmeester: 239, 241.
Doubleth, George Rataller: 279, 448.
Doubleth, Philips, heer van Schalkwijk: 448.
Doubleth, Philips, lid der Hollandse Rekenkamer: 52.
Doubleth, Philips, ontvanger-generaal der Unie: 1, 241.
Doubs, rivier: 492.
Doucher, Jean: 272.
Doullens (*Dourlens*), plaats ten zuidwesten van Arras: 502.
Dousa, familie: 345.
Dousa, Janus sr., heer van Noordwijk en Kattendijke: 16, 23, 24, 25, 27, 33, 345.
Dousa, Franciscus filius: 324.
Dousa, Janus filius: 345.
Dover (*Douver*): 232, 253, 254.
Drake, Francis: 127.
Drechterdijk, West-Friesland: 52-53.
Drechterland, West-Friesland: 52-53.
Dresden: 419.
Dresden, plaats van verzending: 397.
Driakel, codenaam voor Simon van Beaumont of Nicolaes Cromhout: 264, 269, 270, 278, 280, 281, 283, 285, 302.

Drievoudig Verbond (1596), tussen Engeland, Frankrijk en de Republiek: 68.
Droezen: 357.
Drusenheim, plaats ten noorden van Straatsburg: 399.
Du Bois, Charles, baron van Avaugour: 404.
Du Duc, Fronton: 94.
Du Fargis, sieur, zie Angennes de Rochepot, Charles d', sieur du Fargis.
Du Hallier, zie Hospital, François de l', graaf van Rosnay, sieur du Hallier.
Du Landé de Siqueville, Joab-Gilbert: 382.
Du Moulin (*Molin(a)eus*), Pierre: 275.
Du Moulin, Charles, zie Dumoulin, Charles.
Du Plessis, Roger, seigneur de Liancourt: 459.
Duacum, zie Douai.
Duc, Fronton du, zie Du Duc, Fronton.
Dudley, Robert, graaf van Leicester: 256.
Duggingen, plaats ten zuiden van Bazel: 461.
Duinkerken: 234, 248, 284, 286, 288, 289, 290, 337, 424, 425, 443, 478, 522.
Duinkerken, Slag (1639) voor: 478.
Duins (Downs), rede in het Nauw van Calais: 495, 496.
Duins (Downs), Slag (1639) bij: 495, 496.
Duits (taal): XIV, XVII.
Duitse landen, Duitsers (Hoogduitsers, *Germania*); zie ook Rijk, het Heilige Roomse: 38, 117, 156, 173, 241, 244, 247, 259, 263, 272, 283, 314, 326, 336, 342, 349, 359, 363, 365-369, 373, 374, 376, 379, 382-386, 389, 391, 393, 396, 398, 407, 410, 412, 415, 421, 423, 424, 425, 428, 430, 432, 434, 435, 437-440, 442, 451, 455, 456, 458, 465, 466, 468, 469, 475, 482, 484, 490, 493, 500, 502, 505, 512-515, 518, 519, 521, 522, 524.
Dullaert, Abraham Pietersz.: 309.
Dumoulin, Charles: 100.
Dun-sur-Meuse, plaats ten noorden van Verdun: 425.
Dupuy, Claude: 328, 329.
Dupuy, gebroeders Pierre en Jacques: 158, 176, 180, 224, 255, 256.
Dupuy, Jacques, prior van Saint-Sauveur: 363.
Dupuy, Pierre: 319.
Düren, plaats tussen Aken en Keulen: 431.
Durfort, Jacques, markies van Duras, comte de Rauzan: 253.
Dury (*Durie, Duraeus*), John: 363.
Dury (*Durie, Duraeus*), *De pacis ecclesiasticae rationibus inter Evangelicos usurpandis*, Frankfort 1634: 363.
Dussen, Dirck Jacobsz. van der: 444, 446, 448, 450.
Dussen, Eewout Jacobsz. van der: 220, 444, 446, 448, 450.
Dussen, Geertrui van der, echtgenote van Johan Basius: 194, 195, 257, 355, 445.
Dussen, Hugo Jacobsz. van der: 445.
Dussen, Jacob Huygensz. van der: 1, 338, 445.
Dussen, echtgenote van, zie Heemskerck, Geertrui Willemsdr. van.
Dussen, Margaretha van der, echtgenote van Joost Brasser: 338, 341.
Dussen, Maria van der, echtgenote van Jacob Graswinckel: 444.
Duvenvoorde, Jan van: 154, 155.
Duvergier de Hauranne, Jean, abt van Saint-Cyran: 347, 363.
Duyck, Adriaen, heer van Oudkarspel en Koedijk: 90, 115.

Duyck, Anthonie: 191, 198, 214, 262, 280, 281, 290, 291, 300, 301, 305, 307, 308, 309.
Duyn, Maria van der, echtgenote van Reinoud van Brederode, heer van Veenhuizen: 31.
Du(y)venvoorde, Jacob van Wassenaar van, heer van Obdam: 234, 262, 263, 269.
Dwinglo, Bernard: 213, 229.
Dwinglo, *Verantwoordinghe*, Antwerpen 1624: 229, 230.

E

Eberhard III, hertog van Württemberg: 394, 395, 430.
Ecclesiasticus, Bijbelboek: 56, 57.
Edem (*Edesten*), jonkheer van: 287.
Edgehill, Slag (1642) bij: 520.
Edmonds, Clement: 120, 122-137, 138.
Eem, monsieur van der: 287.
Egmond, Lamoral van, graaf van Egmond: 200, 205.
Egypte, Egyptenaren: 1, 11, 12, 19, 236, 357, 359, 360, 361, 379.
Elbe: 354, 419, 423, 425, 516.
Elburch, Gijsbert van der: 153.
Elisabeth I, koningin van Engeland: 169.
Elisabeth de Bourbon, echtgenote van Philips IV, koning van Spanje: 236.
Elisabeth Stuart, koningin van Bohemen: 262, 274, 466, 499.
Elmenhorst, Geverhart: 6, 143, 158, 159.

Elmenhorst, editie *Apuleii Opera omnia*, Frankfort 1621: 158.
Elmer, Johan Heinrich: 491.
Elsevier, Lodewijk: 154.
Elsevier, Matthijs: 154.
Ely, bisschop van, zie Andrewes, Lancelot.
Elzas (*Alsatia*): 367, 368, 376, 382, 384, 388, 399, 401, 410, 460, 485, 491, 500, 517, 518.
Emden: 215, 221.
Emmerik: 188.
Empedocles: 4.
Ems: 312.
En(c)kefort, Adriaen von: 485.
Engeland (Groot-Brittannië, *Britanni*): 3, 17, 64, 66, 68, 73, 74, 75, 94, 103, 104, 105, 111, 112, 113, 120, 122-138, 145-147, 151, 174, 186, 187, 189, 191, 198, 215, 221, 224, 225, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 244-247, 250-256, 258, 259, 261, 262, 266, 267, 270, 272-275, 284, 286, 289, 291, 296, 297, 300, 302, 309, 312, 313, 314, 316, 348, 354, 355, 358, 359, 362, 363, 379, 392, 399, 412, 413, 418, 421, 423, 424, 425, 428, 429, 431, 436, 440-443, 453, 464, 466, 479, 480, 483, 492, 496, 497, 499, 500, 503, 505, 520, 522, 523.
Engeland en de Republiek, zie Republiek en Engeland.
Engeland, koning of koningin van, zie Elisabeth I; Henriëtte Maria; Jacobus I; Karel I.
Engeland, Parlement: 221, 224, 270, 284, 312, 313, 499, 505, 514, 520, 522.
Engeland, gezanten.
Engeland, gezant in Constantinopel, zie Roe, Thomas.
Engeland, gezant in Denemarken, zie Anstruther, Robert.
Engeland, gezanten in de Duitse landen, zie Averie, Joseph; Howard, Thomas, graaf van Arundel; Roe, Thomas.
Engeland, gezanten in Frankrijk, zie Herbert of Cherbury, Edward; Sidney, Robert, graaf van Leicester; Scudamore, John, burggraaf.
Engeland, gezanten in de Republiek, zie Abbott, Maurice; Boswell, William; Carleton, Dudley; Edmonds, Clement; Middleton, Robert; Saint Leger, William; Strickland, Walter; Villiers, George, hertog van Buckingham; Winwood, Ralph; Wotton, Henry.
Engeland, gezant in Spanje, zie Aston of Forfar, Walter.
Engeland, gezant in Zweden, zie Berkeley, John.
Engels (taal): XIV, 266, 267, 412, 479.
Enkhuizen: 53, 162, 270, 446.
Enkhuizen, stadssecretaris, zie Bruyninck (*Bruynincx*), Albrecht Fransz.
Ennius, Quintus: 155, 199, 351.
Enno III, graaf van Oost-Friesland: 215.
Epinal: 385.
Episcopius, Simon: 304, 305, 311, 378, 413-416, 505-510.
Episcopius, echtgenote van, zie Pesser, Maria.
Episcopius, *Apologia pro Confessione*, 1629: 311.
Episcopius, *Verdediging van de Confessie der remonstranten*, 1627: 311.
Epstein (*Hebstein*), Johann: 391, 392, 406, 428, 459, 460, 461, 462.
Erasmus, Desiderius: 26, 27, 118-120.
Erasmus, *Adagia*: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 25, 26, 27, 50, 82, 100, 103, 107, 119, 317, 322, 341, 497, 498, 520.

Erasmus, *Epistolarum opus complectens universas quotquot ipse autor unquam evulgavit*, Bazel 1558: 119.
Erasmus, *Vita Des. Erasmi Roterodami. Additi sunt epistolarum libri duo* (ed. P. Merula), Leiden 1607: 119.
Erasmus, *Magni Des. Erasmi Roterodami vita. Accedunt epistolae illustres* (ed. P. Scriverius), Leiden 1615: 118-120.
Erfurt: 420.
Erizzo, Francesco: 453, 454.
Erlach, Johann Ludwig von: 473, 494, 505, 512, 519.
Ernst, graaf van Mansfeld-Heldrungen, zie Mansfeld-Heldrungen, Ernst graaf van.
Ernst, hertog van Croy en Aerschot, echtgenoot van Anna van Pommeren: 380.
Ernst, hertog van Saksen-Weimar: 490, 500.
Ernst Casimir, graaf van Nassau(-Dietz): 233, 234, 242, 271.
Ernst, zoons van, zie Hendrik Casimir, Maurits en Willem Frederik van Nassau.
Erpenius, Thomas: 228, 319.
Erpenius, *Historia Saracenica*, Leiden 1625: 228, 229.
Erythea, eiland in de omgeving van Cádiz: 29.
Escoubleau, Charles d', markies van Sourdis en Alluye: 385.
Escoubleau de Sourdis, Henri d', aartsbisschop van Bordeaux: 459, 490, 501, 504, 514.
Espenan, graaf van, zie Bossost, Roger de, graaf van Espenan.

Espesses, Charles Faye heer van, zie Faye, Charles, heer van Espesses.
Essen, Evermoedt van, echtgenote van Frederik van den Sande: 144.
Essen, Hendrik van: 225, 263.
E(s)tampes, Jacques d', markies van La Ferté-Imbault: 502.
E(s)tampes de Valençay, Jean d': 485.
Estland (*Esthonia*): 411.
Estrées, François-Annibal d', markies van Coeuvres: 504.
Ethiopië (*Aetiopia*): 357, 361.
Ethiopië (*Aetiopia*), koning van, zie Basilides (Fâsiladas, Basilius); Seltan-Segghed.
Ethiopisch (taal): 361.
Ethyops, Petrus, editie *Testamentum Novum*, Rome 1548-1549: 361.
Etna (*Aetna*): 4.
Etrusken, Etruskisch (*Hetruscus*): 21.
Ettenheim, plaats ten noorden van Freiburg: 430.
Euan (Evan, Dionysus, Bacchus): 21.
Eupolis: 351.
Euripides: 143, 317, 332, 351.
Euripus, zeeëngte tussen Chalcis en Boeotië: 4, 102.
Europa: 3, 65, 125, 128, 129, 159, 358, 363, 367, 369, 372, 396, 424, 464.
Eurre de Chaudebonne, Claude d', zie Chaudebonne, Claude d'Eurre sieur de.
Eusebius: 327.
Eussum, Caspar van, heer van Nyenoort en Vredewolt, heer van Noordwijk: 345.
Eussum, echtgenote van, zie Does, Anna van der.
Euterpe, muze: 177.
Evangeliën; zie ook Bijbel: 19, 114, 157, 169, 211, 229, 361, 378, 506, 508, 512.
Exel (Gat-van-Texel): 237, 247.
Exodus, Bijbelboek: 316.

F

Faber, Nicolaus, zie Lefèvre, Nicolas.
Fabri, Palamède, sieur de Valavez: 265.
Fabri de Peiresc, Nicolas-Claude, zie Peiresc, Nicolas-Claude Fabri de.
Fabricius (Schmidt), Vincentius: 345, 346, 348-350.
Fabricius (Schmidt), *Oratio de obsidione civitatis Leidensis*, Leiden 1632: 345.
Fabricius (Schmidt), *Poematum iuvenilium libri III*, Leiden 1633: 345.
Fabricius, D(ominus): 342.
Fabricius Luscinus, Gaius: 325.
Factoor, codenaam voor Frederik Hendrik: 305.
Fagel, François: 295.
Fakhr al-Dîn (Fachreddin, Ficardin): 357.
Farnaby, Thomas: 268.
Farnaby, editie *L. et M. Annaei Senecae Tragoediae*, Londen 1624: 268.
Farnese, Odoardo, hertog van Parma: 389, 390, 408.

Farnumbouck, zie Pernambuco.
Fâsiladas, zie Basilides, koning van Ethiopië.
Faustulus, herder: 9.
Faye, Charles, heer van Espesses: 249, 273, 286, 291, 305.
Feldkirch, stad in Vorarlberg: 514.
Felix: 51.
Felix, codenaam voor Hugo Grotius: 354.
Feniciërs, zie Phoeniciërs.
Ferdinand II, keizer: 198, 221, 222, 223, 334, 366, 367, 373, 376, 383, 392, 393, 395, 397, 398, 399, 406, 409, 410, 415.
Ferdinand II, echtgenote van, zie Maria Anna van Beieren.
Ferdinand, koning van Hongarije, later keizer Ferdinand III: 369, 385, 386, 394, 396, 400, 418, 423, 424, 425, 432, 433, 435, 436, 439, 443, 454, 470, 471, 476, 490, 491, 500, 505, 511, 513, 514, 515, 516, 517.
Ferdinand van Beieren, aartsbisschop van Keulen: 308, 517.
Ferdinand van Oostenrijk, kardinaal-infante: 402, 404, 426, 500, 503, 514, 515, 522.
Ferdinand Maria, hertog-keurvorst van Beieren: 399.
Fernandina, hertog van, zie Toledo y Osorio, García de.
Ferrarius (*a Ferrariis*), zie Le Huvetier de Ferrières, Jean sr. en jr.
Ferrier, Jérémie: 300.
Ferrier, *Le catholique d'état*, 1625: 300.
Festus, Sextus Pompeius: 6, 26, 351.
Feuquières, markies van, zie Pas, Manasse de, markies van Feuquières.
Ficardin, zie Fakhr al-Dîn (Fachreddin).
Fijne, Paschier de: 340.
Finland: 411.
Firmicius Maternus, Julius: 18.
Flecke (*Vleck*), Pauwels: 153.
Fleming(h), Clas (Claudius): 463-464, 467, 468, 474.
Floreffe, norbertijnerabdij: 96.
Florence, Florentijnen: 64.
Florence, Concilie (1439) van: 361.

Florence, Biblioteca Laurenziana: 158.
Florenville, plaats ten oosten van Sedan: 515.
Flörsheim am Main: 505.
Florus, Lucius Annaeus: 330.
Flory, Gilles de: 58, 76, 78, 79, 80, 81, 87, 91, 92, 209, 211, 211, 212.
Folcuin, Heilige, bisschop van Thérouanne: 318, 319.
Folcuin, zie Fulquinus van Lobbes.
Fontainebleau: 431.
Fontanus (Fontein, de La Fontaine), Johannes: 262.
Fontarabie, zie Fuenterrabía.
Forbus, Arvid: 442.
Foreest, Nanning van: 309.
Fort-du-Rhin (Fort de France), Graubünden: 417.
Fortuna: 23, 266.
Foscarini, Pietro: 357, 358.
Franche-Comté: 417, 451, 482, 491, 492, 494, 501.
Franches Montagnes, landstreek in Zwitserland: 492.
Franchimont (*Franquemont*), kasteel aan de Doubs: 492.
Francisca Romana, Heilige: 177.
Francken (*Vranck*), François: 51.
Franeker: 173, 174, 183, 187.
Franeker, Universiteit: 173, 183, 187.
Frankenland: 500, 503.
Frankenthal, plaats ten westen van Mannheim: 384.
Frankfort aan de Main: 156, 320, 355, 362, 384, 386, 390, 406, 505.
Frankfort aan de Main, plaats van verzending: 24.
Frankfort aan de Main, boekenbeurs: 34, 119, 241, 320.
Frankfort aan de Main, boekenbeurs, *Catalogus universalis, hoc est: Designatio omnium librorum*, Leipzig 1629: 320.
Frankfort aan de Oder: 227, 334.
Frankrijk (*Gallia*), Fransen: 7, 10, 13, 17, 21, 38, 48, 63, 64, 68, 81, 110, 112, 124, 129, 131, 149, 155, 156, 157, 174, 175, 176, 179, 180, 189, 195, 197, 204, 208, 209, 216, 217, 218, 221, 223, 224, 225, 227, 232-236, 243, 244, 247, 248, 249, 251, 252, 255, 263-267, 270, 273, 276, 278, 279, 281, 286, 287, 290, 291, 293, 294, 296, 297, 300, 303, 304, 305, 307, 308, 309, 311, 313, 314, 315, 318, 321, 326, 334, 335, 336, 342, 344, 351, 355, 357, 358, 360, 363-377, 379-386, 389, 392, 399, 402, 403, 404, 406, 407, 409, 410, 411, 413-419, 421-426, 429, 431, 432, 433, 435-438, 440, 441, 442, 449, 451-460, 463, 464, 466, 467, 468, 471-476, 479, 482, 484-487, 489-492, 494, 495, 499-506, 510, 513-519, 521, 522, 523.
Frankrijk en de Republiek: 10, 13, 81, 112, 125, 129, 169, 175, 180, 181, 190, 191, 202, 207, 220, 221, 225, 244, 245, 252, 256, 273, 286, 290, 297, 301, 304, 305, 308.
Frankrijk en het Vaticaan: 32, 504.
Frankrijk en Zweden: 365, 366-374, 375-377, 379-381, 382, 383, 403, 404, 409, 410, 412, 422, 423, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 436, 437, 438, 452, 455, 456, 457, 464, 469, 470, 471, 474, 475.
Frankrijk, Assemblée du clergé: 459.
Frankrijk, gereformeerden/protestanten, zie Hugenoten.
Frankrijk, koning van, zie Hendrik IV; Lodewijk V; Lodewijk IX; Lodewijk XIII; Lodewijk XIV.

Frankrijk, koningin van, zie Anna van Oostenrijk; Maria de' Medici.
Frankrijk, gezanten.
Frankrijk, gezanten in Constantinopel, zie Gournay, Henri de, graaf van Marcheville; Harlay, Philippe de, graaf van Césy.
Frankrijk, consul in Egypte, zie Bermond (*Bremond*), Filibert de.
Frankrijk, gevolmachtigde in Munster, zie Orléans, Henri d', hertog van Longueville.
Frankrijk, gezant in de Oriënt, zie Hayes, Antoine de(s).
Frankrijk, gezanten in de Republiek, zie Aubéry du Maurier, Benjamin; Buzanval, Paul Choart de; Charnacé, Hercule baron van; Chaudebonne, Claude d'Eurre de; E(s)tampes de Valençay, Jean d'; Faye, Charles, heer van Espesses; Jeannin, Pierre.
Frankrijk, gezant in Rome, zie Estrées, François-Annibal d', markies van Coeuvres.
Frankrijk, gezant in de Scandinavische landen en Polen, zie Du Bois, Charles, baron van Avaugour.
Frankrijk, gezanten in Zweden en de Duitse landen, zie Mesmes, Claude de, graaf van Avaux; Mitte de Chevrière-Miolans, Melchior, markies van Saint-Chaumont; Pas, Manasse de, markies van Feuquières; Salles, Claude de, baron van Rorté.
Frankrijk, gezanten in Zwitserland, zie Du Landé de Siqueville, Joab-Gilbert; Le Fèvre de Caumartin, Jacques; Méliand, Blaise, seigneur d'Egligny.

Frans (taal): XIV, 99, 123, 132, 138, 180, 181, 226, 227, 310, 330, 439, 505.
Frans-Weimarse leger: 461, 462, 490, 491, 493, 494, 505, 512, 519.
Frans-Weimarse leger, bevelhebbers, zie Bernhard van Saksen-Weimar; Erlach, Johann Ludwig von; Wilhelm Otto, graaf van Nassau-Siegen; Oehm, Johann Bernhard von; Orléans, Henri d', hertog van Longueville; Rosen, Rheinhold von; Schaffalitzky, Bernhard; Taupadel (*Taubadel*), Georg Christoph von.
Franz Albrecht, hertog van Saksen-Lauenburg: 471, 516.
Franz Karl, hertog van Saksen-Lauenburg: 475.
Frederik II, keizer: 349.
Frederik II, *Constitutio de statutis/Ad decus*: 349.
Frederik III, keurvorst van de Palts: 157.
Frederik IV, keurvorst van de Palts: 32, 109, 110, 157, 186.
Frederik IV, echtgenote van, zie Louise Juliana, gravin van Oranje-Nassau.
Frederik V, keurvorst van de Palts, koning van Bohemen: 32, 109, 185, 186, 188, 198, 210, 224, 262, 270, 423.
Frederik V, echtgenote van, zie Elisabeth Stuart, koningin van Bohemen.
Frederik Hendrik, prins van Oranje: XI, XV, 110, 198, 199, 229, 239, 245, 249, 252, 256, 258, 259, 261-265, 267, 268, 269, 271-275, 278-289, 291-296, 298, 300, 301, 302, 304-309, 311, 320, 335, 338, 340, 353, 354, 355, 374, 406, 424, 425, 443, 446-450, 463, 466, 484, 497, 498, 499, 513, 520, 522, 523.
Frederik Hendrik, echtgenote van, zie Amalia van Solms.
Frederik Hendrik, griffier van de Raad van, zie Does (*Verdoes*), Jacob van der; Wijnants, Cornelis.
Frederik Hendrik, hofmeester van, zie Dorp, Arend (van).
Frederik Hendrik, Raad en Rekenkamer van: 249, 271.
Frederik Hendrik, raad van, zie Borre (*Born*), Pieter van; Dimmer, Eric; Does (*Verdoes*), Jacob van der; Knuyt, Johan de.
Frederik Hendrik, secretaris van, zie Huygens, Constantijn; Tuning, Johan.
Frederik Hendrik, stalmeester van, zie Marlot (*Merlot, Morlot*), Daniel.
Frederik Hendrik, tresorier van, zie Brouart, Thomas.
Frederikstad (Friedrichstadt aan de Eider): 340.
Freher, Marquard: 33.
Freher, Marquard Friedrich: 33.
Freiburg (*Fribourg*) im Breisgau: 476, 485.
Freinsheim (*Freinshemius*), Johannes Caspar: 464, 465.
Fresne, Lubbert de: 58, 60, 84, 91.
Fribourg, plaats in Zwitserland: 482.
Friedrich V, markgraaf van Baden-Durlach: 430.
Friedrich Wilhelm, keurvorst van Brandenburg: 515, 516.
Friesen (*Frisius*), Heinrich sr. von: 397.
Friesen (*De Frisen, Frisius*), Heinrich jr. von: 395-397.
Friesland (*Frisiae*), Friezen: 183, 187, 247.
Friesland (*Frisiae*), stadhouder van, zie Ernst Casimir; Willem Lodewijk.
Friquet, Jean: 515.
Frisius, Johannes, zie Vries, Jan Jorisz. de.
Frisius, lettersteker: 51, 54.
Fritze, Petrus: 433.
Fuenterrabía (*Fontarabie*), plaats in de omgeving van San Sebastían: 483, 490, 492.
Fulquinus (*Folcuin*) van Lobbes: 318, 319.
Fulquinus (*Folcuin*) van Lobbes, *Gesta abbatum Lobiensium*: 318.

Fulquinus (*Folcuin*) van Lobbes, *Miracula Sancti Ursmari*: 318.
Fulquinus (*Folcuin*) van Lobbes, *Vita Sancti Folquini*: 318.
Fulquinus, Sanctus, zie Folcuin, Heilige, bisschop van Thérouanne.
Furtado de Mendonca, Andrea, zie Mendonca, Andrea Furtado de.

G

Gabii, stad in de omgeving van Rome: 9.
Gabor, Bethlem, vorst van Transsylvanië: 185, 221.
Gaius Julius Caesar, zie Julius Caesar, Gaius.
Gallas (*Galeassus*), Matthias graaf: 334, 369, 385, 394, 399, 400, 407, 411, 435, 439, 471.
Gam Lamo, zie Gamallama.
Gamallama (Gam Lamo), stad op Ternate: 134.
Gambia, rivier in Senegal: 124.
Gap: 485.
Gardie, Jacob Pontusson de la, zie La Gardie, Jacob Pontusson de.
Gartz, plaats aan de Oder: 433, 466.
Gassendi, Pierre: 319.
Gassion, Jean graaf van: 384.
Gaston-Jean-Baptiste, hertog van Orléans (‘Monsieur’): 236, 334, 335, 364, 371, 372, 381, 397, 407, 460.
Gasziewski, Christophe Corvinus: 492.
Gat-van-Texel; zie ook Texel (Tessel): 237, 247.

Gayan(t), Pierre: 334, 335.
Gazette de France, zie Renaudot, Théophraste.
Geertruidenberg: 229, 253, 254.
Geestmerambacht, West-Friesland: 52.
Gelder, Carl van: 241.
Gelderland: 34, 144, 164, 201, 206, 222, 285.
Gelderland, Staten van: 222.
Gelderland, Hof van Gelderland: 34, 144.
Geleen, graaf van, zie Huyn, Gottfried, graaf van Geleen.
Gellius, Aulus: 200, 333, 350.
Gelnhausen, plaats ten oosten van Frankfort aan de Main: 385.
Gemmingen, Wolfgang von: 383-386.
Genesis, Bijbelboek: 2, 3.
Genève: 352, 418, 482, 486, 492, 518.
Gennadius van Marseille: 318.
Gent: 191, 196, 197.
Gent, College van de augustijnen: 197.
Gent, Pacificatie (1576) van: 511.
Gent, plaats van verzending: 197.
Genua: 522.
Georg, hertog van Braunschweig-Lüneburg: 383, 406.
Georg II, landgraaf van Hessen-Darmstadt: 443.
Georg Friedrich, markgraaf van Baden-Durlach: 198.
Georg Ludwig, graaf von Schwartzberg: 198.
Georg Ulrich, graaf van Wolkenstein (*Valckesteyn*): 500.
Georg Wilhelm, keurvorst van Brandenburg: 383, 423, 424, 436.
Gerasimus Spartaliotes: 359.
Gereformeerden; zie ook Calvinisten; Contraremonstranten; Hugenoten; Protestanten: 97, 106, 108, 109, 110, 111, 169, 200, 201, 205, 206, 215, 228, 263, 269, 272, 280, 293, 299, 300, 301, 302, 305, 307, 308, 309, 310, 313, 322, 326, 358, 363, 365, 369, 371, 376, 444, 445, 447, 449, 482, 489.
Germania, zie Duitse landen, Duitsers (Hoogduitsers); Rijk, het Heilige Roomse.
Germanicus, Gaius Julius Caesar (Caesar Germanicus): 9, 16, 18.
Germersheim, plaats aan de Rijn ten zuiden van Spiers: 494.
Gerstorff (*Gersdorff*), Joachim: 412, 413.
Geryon: 29.
Gesvres, markies van, zie Potier, Louis (François-Louis), markies van Gesvres.
Geuzen: 97, 298.
Gevaerts (*Gevartius*), Jean-Gaspard: 176, 177, 193.
Gheyn, Jacob II de: 10, 18.
Gibraltar (*Gibiltar*), Straat van: 417.
Gigault, Charles, sieur de Bellefonds: 385.
Gillon, Abraham: 434.
Gillon, echtgenote van, zie Hooft, Jannetgen Willemsdr.
Gilolo (Djilolo, Halmaheira), grootste eiland der Molukken: 125, 134.
Ginneken, plaats in de omgeving van Breda: 258.
Giustiniani, Girolamo (Geronimo): 498.
Glarges, Gilles de: 309, 443.
Glarus, plaats ten zuidoosten van Zürich: 491.
Glenawley in Fermanagh, Ierland: 393.
Glückstadt, plaats aan de Elbe: 354, 424, 425.

Goa, stad op de Malabarkust: 128.
Goch, Jacob Andriesz. van: 309.
Goch, Johan van: 249, 283.
Goch, plaats ten zuiden van Kleef: 221.
Godefroy, Denys: 352.
Godefroy, editie *Corpus iuris civilis*, Genève en Lyon 1583: 352.
Godscalcus (Gottschalk) van Orbais: 228.
Godschalckoord, heer van, zie Berck, Johan, heer van Godschalckoord.
Goede Hoop (*Bona Esperanca*), Kaap de: 72.
Goederee, plaats op Goeree-Overflakkee: 209.
Goedereede, Pieter Willemsz. van: 309.
Goens, Rijcklof Michaël van: 338, 339.
Goeree-Overflakkee: 315.
Goereese Gat: 162, 247, 251.
Goes: 105, 234, 269, 279, 295.
Goes, stadssecretaris, zie Witte, Boudewijn de.
Goessche-polder in Neuzen-Ambacht, Zeeuws-Vlaanderen: 250.
Gohfeld, plaats ten zuidwesten van Minden: 492.
Golius, Jacobus: 228, 319, 320.
Gomarus, Franciscus: 144, 353.
Gondomar, markies van: 459.
Gonzague, Charles de, hertog van Nevers: 181.
Gooi, Het: 39.

Gooiland, zie Gooi Het.
Goovertsz., Simon: 160.
Gorinchem (Gorcum): 165, 167, 173.
Goslar: 517.
Goslar, Verdrag (1642) van, tussen Braunschweig-Lüneburg en de keizer: 517.
Gothen: 411.
Götz (Götzen), Johann graaf van: 406, 432, 439, 443, 476.
Gouda: 98, 119, 120, 200, 205, 307, 446.
Gouda, baljuw van, zie Cloots, Anthonis.
Gournay, Henri de, graaf van Marcheville: 357, 358.
Graeff, Dirck de: 325.
Graeff, echtgenote van, zie Bicker, Eva Jacobsdr.
Graeff, Jacob Dircksz. de, vrijheer van Zuid-Polsbroek: 265, 325, 450.
Gram(m)aye, Jean-Baptiste: 221, 222, 223.
Grancey, graaf van, zie Rouxel de Médavy, Jacques, graaf van Grancey.
Grand-Quevilly (Queuilly), plaats in de omgeving van Rouaan: 377.
Grandier, Urbain: 364.
Graswinckel, Alida, echtgenote van Willem de Groot: 183, 187, 211, 230, 444, 496.
Graswinckel, Cornelia: 187.
Graswinckel, D.P.M.: 7.
Graswinckel, Dirck (Theodorus): 149-150, 172-174, 183, 187, 211, 230, 279, 487, 488.
Graswinckel, *Theses de politiarum initiis*, Leiden 1616: 150.
Graswinckel, Eewout: 183, 187.
Graswinckel, Jacob: 444.
Graswinckel, echtgenote van, zie Dussen, Maria van der.
Graswinckel, Jan: 173, 174, 183, 187.
Graswinckel, echtgenote van, zie Basius, Tyette.
Graswinckel, Maria: 187.
Gratianus, codenaam voor Johannes Wtenbogaert: 306, 308.
Gratiën: 23.
Graubünden (*Les Grisons, Rhaeti*): XII, 334, 382, 392, 417, 476, 482, 483, 491, 500, 503, 511, 514.
Graubünden (*Les Grisons, Rhaeti*), gezanten, zie Salis-Zizers, Rudolf Andreas von; Schmid von Grüneck, Jacob; Sprecher, Andreas.
Grave: 336.
Gravelines (*Grevelingen*), vestingstad tussen Calais en Duinkerken: 417.
's-Gravenhage, zie Haag, Den.
Gregoras Nikephoros, zie Nikephoros Gregoras.
Gregoriaanse kalender: 1, 359.
Gregorius van Nazianze: 313, 323.
Gregorius van Nazianze, *Opera*, Parijs 1609-1611: 323.
Gregorius, bisschop van de Armeniërs te Jeruzalem: 358.
Greifenhagen (*Gryfino*), plaats ten zuiden van Stettin: 433.
Greifswald (*Gripswald*), plaats tussen Stralsund en Wolgast: 442, 443.
Grenu, Paulus: 233.
Grevelingen, zie Gravelines.
Grevinchoven, Nicolaes: 174, 213, 306, 311, 339, 340.
Gribaldus Mopha, Matthaeus: 118.

Gribaldus Mopha, *De methodo ac ratione studendi in iure civili*, Venetië 1559 en 1569: 118.
Griekenland, Grieken (*Graeci*): 5, 14, 16, 18, 29, 31, 94, 100, 142, 205, 324, 328, 330, 348, 351, 352, 353.
Grieks (taal): 6, 9, 18, 23, 26, 28, 29, 42, 94, 102, 139, 141, 142, 143, 148, 158, 229, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 322, 332, 348, 350, 352, 353, 506, 507.
Grieks-orthodoxe kerk: 358, 359, 360.
Grietgen, tussenpersoon: 340.
Grijsoord (*Grisort*), heerlijkheid op Goeree-Overflakkee: 315.
Grimaldus, zie Gribaldus Mopha, Matthaeus.
Groen, Cornelis Luytgensz.: 229.
Groenevelt, heer van, zie Oldenbarnevelt, Reinier van.
Groenland: 123, 130, 137, 234, 235.
Groenlo (*Grolla*): 320.
Groningen, Hogeschool: 156.
Gronovius, Johannes Fredericus: XIII, 268, 350-353, 462-463, 477.
Gronovius, *Observationum libri III*, Leiden 1639: 477.
Groot, familie De: XVI, 1, 194, 195, 204, 208, 217, 218, 240, 279, 282, 288, 291, 293, 297, 317, 323, 325, 338, 343, 362, 481, 495, 496, 524.
Groot, Adriana de, zuster van Grotius: 1, 49, 174, 183, 184, 188, 242.
Groot, echtgenoot van, zie Losecaat, Frederik van.
Groot, Cornelia de, dochter van Grotius: 171, 179, 242, 299, 312, 387, 397.
Groot, Cornelis de, oom van Grotius: XIV, 1, 2.
Groot, Cornelis de, zoon van Gotius: 171, 260, 315, 316, 346, 347, 352, 466.
Groot, Dirk de, zoon van Grotius: 323, 416, 442.
Groot, Frans de, broer van Grotius: 1.

Groot, Hugo VI de, grootvader van Grotius: 1.
Groot, Hugo XI de, zie Grotius, Hugo (1583-1645).
Groot, Jacob de, zoon van Willem de Groot: 450.
Groot, Jan de, vader van Grotius: XI, 1, 2, 7, 12, 23, 154, 155, 171, 174, 179, 182-183, 184-186, 187-188, 209, 212, 213, 219, 230, 240-242, 269, 288, 323, 324, 496.
Groot, Johan de, zoon van Willem de Groot: 450.
Groot, Maria de, dochter van Grotius: 179, 375.
Groot, Maria de, halfzuster van Hugo's vader Jan de Groot: 171.
Groot, Pieter de (gest. 1610), zoon van Grotius: 1.
Groot, Pieter de (gest. 1678), zoon van Grotius: XI, 230, 241, 299, 323.
Groot, Willem de, broer van Grotius: VII, IX, XI, 1, 154, 155, 168-170, 172-174, 179, 182-183, 184, 185, 187, 188, 209-214, 219-220, 227-230, 240, 242, 246, 295, 307, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 335, 336, 413, 414, 443-450, 495, 496, 505, 506, 509, 510.
Groot, echtgenote van, zie Graswinckel, Alida.
Groot-Van Overschie, Aeltje de, moeder van Grotius: VII, IX, 1, 155, 174, 179, 182, 184, 185, 187, 188, 212, 213, 241, 242, 257, 288, 496.
Groot-Brittannië, zie Engeland; Schotland.
Groot-Privilege (1477): 82.
Grootenhuys (*Grotenhuys*), Jan ten: 22.
Grote Beer, zie Helice.
Grote Heer, zie Turkije, Turken, sultan.
Grotius (De Groot), Hugo (1583-1645): passim.
Grotius (De Groot), ambassade 1635-1645: XV, 334, 335, 336, 354, 355, 365 en verder passim.
Grotius (De Groot), bibliotheek van: 6, 12, 16, 20, 99, 117, 210, 269, 352.
Grotius (De Groot), deelname aan de Haagse Conferentie (1615); zie ook Oostindische Compagnie, Conferentie (1615): XI, 122-137, 138.
Grotius (De Groot), echtgenote van, zie Reigersberch, Maria van; kinderen van, zie Groot, Cornelia de; Groot, Cornelis de; Groot, Dirk de; Groot, Maria de; Groot, Pieter de; schoonmoeder van, zie Claesdr., Mayken.
Grotius (De Groot), Franse reis (1598): 7, 8, 10, 12, 13, 149, 189.
Grotius (De Groot), godsdienstige opvattingen: VII, 139-140, 144, 161, 168-169, 193, 203, 207, 216, 227, 272, 283, 301, 302, 357, 408, 422, 479, 480, 520, 524.
Grotius (De Groot), klerk van, zie Johannes; Velde, Willem van de.
Grotius (De Groot), missie naar Engeland (1613): 103-104, 105, 111, 112, 120, 302.
Grotius (De Groot), missie naar Middelburg (1617): 154, 155.
Grotius (De Groot), missie naar Oost-Friesland (1611): 88.
Grotius (De Groot), missie naar Utrecht (1618): 161, 202, 206.
Grotius, Hugo, werken, in alfabetische volgorde, met verwijzing naar *BG* = J. ter Meulen en P.J.J. Diermanse, *Bibliographie des écrits imprimés de Hugo Grotius*, Den Haag 1950.
Grotius, Hugo, aantekeningen bij de ‘hymni Orphei’ (niet gecatalogizeerd, niet uitgegeven): 20.
Grotius, Hugo, aantekeningen bij Isidorus van Sevilla (niet gecatalogizeerd, niet uitgegeven): 20.
Grotius, Hugo, aantekeningen bij ‘Liber Papiani’ (niet gecatalogizeerd): 20.

Grotius, Hugo, *M. Annaei Lucani Pharsalia*, Leiden 1626 en 1627 (*BG* nos. 425 en 428): 495.
Grotius, Hugo, *M. Annaei Lucani Pharsalia*, Amsterdam 1643 (*BG* nos. 430 en 431): 495, 496.
Grotius, Hugo, *L. Annaei Senecae Tragoediae* (*BG* no. 540): 199, 268, 269.
Grotius, Hugo, *Annales et Historiae de rebus Belgicis*, Amsterdam 1657 (*BG* no. 741): 20, 32, 110, 161, 320, 511.
Grotius, Hugo, *Annotationes in libros Evangeliorum*, Amsterdam 1641 (*BG* no. 1135): VII, 211, 348, 362, 378, 505-510, 512.
Grotius, Hugo, *De antiquitate reipublicae Batavicae*, Leiden 1610 (*BG* no. 691): 45, 55, 68-69, 83, 161.
Grotius, Hugo, *Apologeticus eorum qui Hollandiae praefuerunt*, Parijs 1622 (*BG* no. 880): 174, 193, 200, 205-208, 210, 216, 217, 241, 314.
Grotius, Hugo, *Apologeticus eorum qui Hollandiae praefuerunt*, Heidelberg 1629 (*BG* no. 881): 241, 314.
Grotius, Hugo, autobiografie, Leiden 1613 (*BG* no. 711): 19.
Grotius, Hugo, *Bewijs van den waren godsdienst*, 1622 (*BG* nos. 143-144): 19, 168-169, 193.

Grotius, Hugo, *Bona fides Sibrandi Lubberti*, Leiden 1614 (*BG* no. 839): 108.
Grotius, Hugo, *Carmen in domumductionem Mariae van der Duyn*, Den Haag 1603 (niet gecatalogizeerd): 31.
Grotius, Hugo, *Christelicke gesanghen*, Delft 1621 (*BG* no. 127): 174.
Grotius, Hugo, *De coenae administratione*, zie Grotius, Hugo, werken, *Dissertatio de coenae administratione*.
Grotius, Hugo, *Conciliatio dissidentium de re praedestinaria*, Amsterdam 1652 (*BG* no. 1206): 144.
Grotius, Hugo, *Consultatiën*, Rotterdam 1645 etc. (*BG* nos. 796-803): 342.
Grotius, Hugo, *Currus veliferi illustrissimi principis Mauritii volitantes*, Leiden 1603 (*BG* no 395): 23.
Grotius, Hugo, *Decretum Ordinum Hollandiae pro pace ecclesiarum*, Leiden 1614 (*BG* no. 826): 113, 186.
Grotius, Hugo, *Defensio fidei catholicae de Satisfactione*, zie Grotius, Hugo, werken, *De satisfactione*.
Grotius, Hugo, *Dicta poetarum quae apud Io. Stobaeum exstant*, Parijs 1623 (*BG* no. 458): 210, 230.
Grotius, Hugo, *Dissertatio de coenae administratione*, Amsterdam 1638 (*BG* no. 1091): 479, 480.
Grotius, Hugo, *Epistolae quotquot reperiri potuerunt*, Amsterdam 1687 (*BG* no. 1210): XVI.
Grotius, Hugo, *Euripidis tragoedia Phoenissae*, Parijs 1630-1631 (*BG* nos. 496-497): 317.
Grotius, Hugo, *Excerpta ex tragoediis et comoediis Graecis*, Parijs 1626 (*BG* no. 468): 304.
Grotius, Hugo, *Florum Sparsio ad Ius Iustinianeum*, Parijs 1642 (*BG* no. 791): 20.
Grotius, Hugo, *Grollae obsidio*, Amsterdam 1629 (*BG* no. 712): 320.
Grotius, Hugo, *De imperio summarum potestatum circa sacra*, Parijs 1647 (*BG* no. 894): 110, 156-157.
Grotius, Hugo, *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleertheyd*, Den Haag 1631 (*BG* no. 757): 192, 193.
Grotius, Hugo, *De iure belli ac pacis*, Parijs 1625 (*BG* no. 565): XIV, 43, 45, 55, 128, 150, 235-237, 241, 265, 266, 267, 281, 282, 286, 288, 289, 314, 349.
Grotius, Hugo, *De iure belli ac pacis*, Frankfort aan de Main 1626 (*BG* no. 566): 314.
Grotius, Hugo, *De iure belli ac pacis*, Amsterdam 1631 (*BG* no. 567): 339.
Grotius, Hugo, *De iure belli ac pacis*, Amsterdam 1642 (*BG* no. 571): 349.
Grotius, Hugo, *De iure praedae*, Den Haag 1868 (*BG* no. 684): 14, 43, 124, 125.
Grotius, Hugo, *Liber de antiquitate reipublicae Batavicae*, zie Grotius, Hugo, werken, *De antiquitate reipublicae Batavicae*.
Grotius, Hugo, Λιμενευρετική, zie Grotius, Hugo, werken, *Portuum investigandorum ratio*.
Grotius, Hugo, *Mare liberum*, Leiden 1609 (*BG* no. 541): XIV, 43-45, 50, 111, 115, 161.
Grotius, Hugo, *Martiani Capellae Satyricon*, Leiden 1599 (*BG* no. 411): 8-13, 351.
Grotius, Hugo, *Oratio in laudem navigationis*, Amsterdam 1889 (*BG* no. 752): 2-5.

Grotius, Hugo, *Ordinum Hollandiae pietas*, Leiden 1613 (*BG* no. 817): 106, 107, 108-109, 110, 111, 156, 313.
Grotius, Hugo, *Parallelon rerumpublicarum liber tertius*, Haarlem 1801-1803 (*BG* no. 750): 3, 5, 14, 20, 32, 33, 68.
Grotius, Hugo, *Paraphrasis tituli Institutionum*, Leiden 1617, utrecht 1789 (*BG* no. 222): 20.
Grotius, Hugo, *Philarchaeus* (ongecatalogizeerd, niet uitgegeven): 19.
Grotius, Hugo, *Poemata Collecta*, Leiden 1617 (*BG* no. 1): 20.
Grotius, Hugo, poëzie (voor zover niet onder de afzonderlijke werken opgenomen): 12, 18, 19, 23, 25, 27, 30, 31, 34, 36, 49, 50, 176, 179, 226, 227, 268, 324, 408.
Grotius, Hugo, *Portuum investigandorum ratio*, Leiden 1599 (*BG* no. 407): 13-15.
Grotius, Hugo, *Sacra in quibus. Adamus exul*, Den Haag 1601 (*BG* no. 21): VII, 19, 21.
Grotius, Hugo, *De satisfactione*, Leiden 1617 (*BG* no. 922): 109, 138-141, 144, 156, 159.
Grotius, Hugo, *Sensus librorum sex pro veritate religionis christianae*, zie Grotius, Hugo, werken, *De veritate*.
Grotius, Hugo, *Silva ad Franciscum Augustum Thuanum*, Parijs 1621 (*BG* no. 137): 174, 189.
Grotius, Hugo, *Stuytinghe van een tastelijcke loghen*, 1621 (*BG* no. 870): 174.
Grotius, Hugo, *Syntagma Arateorum*, Leiden 1600 (*BG* no. 413): 9, 15-18.
Grotius, Hugo, *Tractaet van de oudtheyt van de Batavische republique*, Den Haag 1610 (*BG* no. 698): 68-71.
Grotius, Hugo, *Tragoedia Sophompaneas*, Amsterdam 1635 (*BG* no. 157): 379.
Grotius, Hugo, *Verantwoordingh van de wettelijcke regieringh van Hollandt*, [Hoorn] 1622

BG no. 872): 193, 197, 198, 200-205, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 221, 337, 338, 446.
Grotius, Hugo, *De veritate religionis christianae*, Leiden 1627 (*BG* no. 944): 19, 20, 328, 339, 362.
Grotius, Hugo, *De veritate religionis christianae*, Leiden 1633 (*BG* no. 947): 339, 362, 363.
Grotius, Hugo, *Via ad conciliandas controversias de praedestinatione*, ed. 1997 (niet gecatalogizeerd): 144.
Grotius, Hugo, *Vrije zeevaert*, Leiden 1614 (*BG* no. 552): 43, 46-48, 115.
Grotius, Hugo, *Vrije zeevaert*, Haarlem 1639 (*BG* no. 556): 46.
Grotius, Hugo, woning: 5, 19, 21, 34, 36, 49, 93, 185, 216, 225, 297, 299, 338, 341, 343, 344, 406, 408, 415, 493.
Grubbe, Lars: 403, 418.
Gruter(us), Jacobus: 35, 50.
Gruter(us), echtgenote van, zie Verhasselt, Tanneke.
Gruter(us) (De Gruytere), Janus: 23, 24, 109, 110, 315.
Gruter(us) (De Gruytere), *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*, Heidelberg 1602-1603: 23, 24.
Gruter(us) (De Gruytere), editie M. Valerius Martialis, *Epigrammatum libri XV*, Frankfort 1602: 24.
Gryfino, zie Greifenhagen.
Guébriant, graaf van, zie Budes, Jean-Baptiste de, graaf van Guébriant.
Guilielmus, heer: 179.
Guillon, Jeanne de, echtgenote van Daniel Tilenus: 343, 377.
Guise, hertog van, zie Lorraine, Charles de; Lorraine, Henri II de.
Guise, plaats ien oosten van Saint-Quentin: 484.
Guler von Weinegg, Johann Peter: 514.
Gulielmius, Janus: 6.
Gulik (*Juliacum*): XI, 103-104, 417, 421, 426, 431, 436, 437, 441, 443, 467, 469, 471, 473.
Gustaaf II Adolf, koning van Zweden: 148, 170, 256, 334, 336, 339, 355, 365, 367, 368, 369, 376, 382, 390, 399, 416, 454, 456, 476.
Gustaafsburg (Gustavsburg), plaats in de omgeving van Mainz: 384.
Guyenne: 436, 482.
Guyot, Christoffel: 27.
Guzmán, Diego Felipe de, markies van Leganés: 491, 503, 511.
Guzmán, Gaspar de, hertog van San Lucar, graaf van Olivares: 418.
Gyldenklou, Anders: 422, 427, 464, 468, 474.
Gyllenhielm (*Gylldenhielm*), Carl Carlsson: 411, 412, 421, 422, 426, 427, 452-459.

H

Haag, Den ('s-Gravenhage, *Haga*): XIV, XV, 19, 21-23, 33, 34, 36, 37, 39, 41, 42, 49-53, 55, 56, 57, 75-83, 89, 92, 95-99, 107, 110, 115, 116, 120, 144, 145, 150, 153, 154, 155, 160, 162, 163, 164, 167, 169, 172, 174, 180, 182, 185, 188, 190, 200, 205, 209, 211, 214, 215, 220, 222, 228, 229, 232-235, 237, 239, 240, 241, 244, 246, 252, 254, 258, 261, 267, 273, 274, 279, 284, 286-289, 291,

292, 296, 300, 301, 306, 309-312, 340, 344, 355, 370, 378, 386, 392, 403, 406, 417, 423, 437, 444, 445-448, 463, 486, 487, 488, 499, 511, 515, 520, 521.
Haag, baljuw van, zie Veer, Quintijn de, heer van Callantsoog.
Haag, Binnenhof: 210, 211, 219, 309, 447, 449.
Haag, Buitenhof: 79, 211, 219, 499.
Haag, burgemeesters van; stadsbestuur: 75-81, 115-116, 448.
Haag, Conferentie (1611) te, over de godsdienstige geschillen: 121.
Haag, Conferentie (1615) te, zie Grotius, Hugo, deelname aan de Haagse Conferentie (1615).
Haag, Gevangenpoort, zie Haag, Den, Voorpoort.
Haag, Grote of St. Jacobskerk: 49, 93, 96.
Haag, Heulstraat: 172.
Haag, Hofsingel (Singel): 21, 211.
Haag, Kasteleinij: 136.
Haag, keuren op het bakken en verkopen van brood: 75-81, 115-116.
Haag, Particuliere Synode (1624) van: 228.
Haag, plaats van verzending: 18, 90, 104, 115, 121, 137, 138, 144, 163, 164, 169, 180, 230, 263, 274, 282, 320, 322, 336, 487, 488, 521, 523.
Haag, Plein en Lange Poten: 499.
Haag, Raamstraat: 210.
Haag, Singel (*Cyngel*), zie Haag, Den, Hofsingel.
Haag, Spuistraat: 34.
Haag, Voorpoort (Gevangenpoort): 51, 211, 212.
Haag, Waalse Gemeente: 447.

Haarlem: 52, 82, 99, 101, 213, 229, 264, 309, 323, 443, 444, 446.
Haarlem, plaats van verzending: 53.
Haarlem, stadspensionaris, zie Glarges, Gilles de; Ruyl, Aelbrecht.
Haarlemmerhout: 99.
Haastrecht, plaats ten oosten van Gouda: 182.
Habakuk, Bijbelboek: 140.
Habsburg, Maria Anna van, zie Maria Anna van Habsburg.
Habsburgse huis, zie Oostenrijk; Philips de Schone.
Hadrianus, keizer: 10.
Haeck, Den, fort op het eiland Walcheren: 58.
Haeff, Adriaen Hendricksz. ten: 37, 42.
Haen, Johan de: 189.
Haersolte tot de Haerst, Zweder van: 263.
Haes, Gil de (*Guldenhasius*): 500.
Haga, Cornelis: 259, 358.
Hagenau: 400.
Haggaï (*Aggeus*), Bijbelboek: 298.
Haïti (*Spaignuola, Hispaniola*): 64, 65, 66.
Halberstadt, bisschop van, zie Christian, hertog van Brunswijk-Lüneburg.
Hall, Joseph, bisschop van Exeter: 363.
Halling (*Hallincg*), Herman Jansz.: 281.
Hals, Adriana: 187.
Hals, Claes: 187.
Hals, Claes Claessen: 1, 187.
Hals, Franciscus: 187.
Hals, Jacoba: 187.
Hamburg: XV, 158, 320, 336, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 350, 352, 353, 354, 355, 390, 392, 395, 403, 406, 408, 418, 423, 424, 425, 429, 431, 436, 437, 440, 451, 452, 454, 456, 457, 463, 464, 466, 470, 471, 475, 515, 516, 517, 520, 521, 522.
Hamburg, Merchant Adventurers te: 425.
Hamburg, plaats van verzending: 159, 343, 346, 350, 355, 383, 409, 418.
Hamburg, Preliminair vredesverdrag (1641) van: 517, 522.
Hamburg, resident in de Republiek, zie Aitzema, Lieuwe van.
Hamburg, stadsbestuur: 343, 344.
Hamburg, Subsidieverdrag (1638) van, tussen Zweden en Frankrijk: 452, 455, 456, 457, 458, 463, 464, 466, 471, 505.
Hamel, Willebrord Philipsz.: 167, 168.
Hamilton, Hugh (Hugo), Lord of Glenawley: 393-395, 398-399, 400-402.
Hamilton, Malcolm, bisschop van Cashel en Emly: 393.
Hamm: 406.
Hanau: 384, 385, 401, 435.
Hanau-Lichtenberg, Anna Magdalena van, zie Anna Magdalena, gravin van Hanau-Lichtenberg.
Hanau-Münzenberg, Amalia Elisabeth van, zie Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel.
Hanau-Münzenberg, Jacob Johann graaf van, zie Jacob Johann, graaf van Hanau-Münzenberg.
Handelingen, Bijbelboek: 18, 322, 333, 356.
Hannibal: 17.

Harcourt-Armagnac, graaf van, zie Lorraine, Henri de, graaf van Harcourt-Armagnac.
Harderwijk: 144, 197.
Harderwijk, Hogeschool: 144, 197.
Harencarspel, Claes Jacobsz. van: 274.
Harenkarspel, baljuw van, zie Brasser, Hugo.
Harlay, Philippe de, graaf van Césy: 358.
Hartaing, Daniël en Maximiliaan de, zie Hertaing, Daniël en Maximiliaan de.
Harti(n)gsvelt, Cornelis Jansz.: 231, 270.
Hartzwick (Hartwich, Hartswigius), Heinrich: 346.
Hartzwick (Hartwich, Hartswigius), Peter: 346.
Hatzfeld, Hendrik Lodewijk van, heer van Wildenburg en Schoonstein: 285, 286, 290.
Hatzfeldt und Gleichen, Melchior graaf von: 409, 410, 429.
Haultain (Houthain), Philips de Soete van Laecke, gezegd: 118.
Haultain (Houthain), echtgenote van, zie Noot, Louise van der.
Haultain (Houthain), Willem de Soete van Laecke, gezegd: 245, 301.
Havana: 63.
Havel, rivier: 433.
Havelberg, plaats ten zuidoosten van Wittenberge: 418.
Hayes, Antoine de(s): 363.
Hayes de Courmenin, Louis des, zie Hayes, Antoine de(s).
Hayman, Agnes, echtgenote van Johan Boreel: 41, 50.
Hayman, Dirk Claes Pieterse: 41, 50.
Hebreeën, Bijbelboek: 139, 140, 361.
Hebreeën (*Hebraei*): 18, 100.
Hebreeuws (taal): 18, 23, 29, 42, 228, 229, 317, 350, 506, 507.
Hebron, John, zie Hepburn, John.

Hecourt, officier: 385.
Heemskerck, Elselinge (Elseline) van: 1, 445.
Heemskerck, Geertrui Willemsdr. van, echtgenote van Jacob Huygensz. van der Dussen: 445.
Heemskerck, Willem Jansz. (Jan Reyens) van: 1, 445.
Heemstede: 99.
Heenvliet, heer van, zie Polyander van (den) Kerckhoven, Johannes, heer van Kerckhoven, Heenvliet en Sassenheim.
Heffingue, zie Hüfingen.
Heidelberg: 22, 23, 24, 109, 156, 314, 315, 384.
Heidelberg, plaats van verzending: 33, 110, 111, 158.
Heiden, familie Van der: 226.
Heilbronn: 365, 366, 367, 368, 376, 401.
Heilbronn, Confederatie (1633) van: 363, 365, 366, 367, 368, 369, 376, 382, 394, 406, 410, 416, 429.
Heilbronn, gezanten in Frankrijk, zie Löffler, Jacob; Streiff, Philipp.
Heilbronn, Subsidieverdrag (1633) van, tussen Frankrijk en Zweden: 365, 366, 367, 376, 377.
Heilige Land (*Terra Santa*), zie Palestina.
Heinsius, Daniel: 21, 25, 28, 29, 30, 33, 34, 43, 49, 50, 141, 142, 148, 159, 269, 314, 316, 327, 348, 395.
Heinsius, echtgenote van, zie Rutgers, Ermgard.
Heinsius, *Elegiarum lib. III. Monobiblos, Sylvae, in quibus varia*, Leiden 1603: 30-31.
Heinsius, *Iani Philodusi ad calumnias Jacobi Brassicae responsio placida*, Leiden 1603: 25-30.
Heitersheim, plaats in Baden-Württemberg: 388.
Helice (Grote Beer): 14, 439.
Hellynck, zie Halling (*Hallincg*), Herman Jansz.
Helmstädt: 363, 525.
Hemelaer (Hemelaers, *Hemelarius*), Johan: 176-178, 192-193.
Hemelaer (Hemelaers, *Hemelarius*), *Angeli custodis ad Hugonem Grotium paraeneticon*, Antwerpen 1621: 176-178, 192.
Hendricksz., Lambert (Lambrecht), alias Moy Lambert: 112, 247.
Hendrik IV, koning van Frankrijk: 13, 32, 68, 70, 126, 130, 149, 175, 236, 489.
Hendrik IV, echtgenote van, zie Maria de' Medici.
Hendrik, graaf van Nassau-Siegen: 375.
Hendrik Casimir van Nassau, zoon van Ernst Casimir van Nassau: 271.
Henegouwen: 486.
Henriëtte Maria, koningin van Engeland, echtgenote van Karel I: 235, 237, 266, 267, 520, 522, 523.
Hepburn (*Hebron, Hebram*), John: 385, 395, 399, 401.
Hera, zie Juno.
Heraclitus: 12.
Heraldus, Desiderius, zie Hérauld, Didier.
Hérauld (*Hérault, Heraldus*), Didier: 6, 329.
Hérauld (*Hérault, Heraldus*), editie Tertullianus' *Apologeticum*, Parijs 1613: 329.
Herbert of Cherbury, Edward: 181, 266, 267, 344.
Herbert of Cherbury, *De veritate*, Parijs 1624: 266, 267.
Hercules: 6, 9, 29, 199, 330.

Hermans, Frederik: 279.
Hermite de Jonge, Jacques l', zie L'Hermite de Jonge, Jacques.
Herodotus: 2.
Hertaing (Hartaing), Daniël de, heer van Marquette: 262, 271, 291, 292, 486.
Hertaing (Hartaing), Maximiliaan de: 486, 487.
Hertoge van O(r)smael, Jan de, heer van Valkenburg: 188, 249.
Hertoge van O(r)smael, echtgenote van, zie Bie (*Bye*), Josina de.
's-Hertogenbosch: 119, 245, 325.
Herveld, plaats ten zuidwesten van Arnhem: 219, 222.
Hesdin (Heusden), plaats ten westen van Arras: 482, 484, 490, 502.
Hesiodus: 18.
Hessen-Darmstadt, landgraaf van, zie Georg II, landgraaf van Hessen-Darmstadt.
Hessen(-Kassel): 406, 433, 435, 439, 440, 443, 485, 491, 513, 515.
Hessen(-Kassel), landgraaf van, zie Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel.
Hessen(-Kassel), landgravin van, zie Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg, landgravin van Hessen-Kassel.
Hessen(-Kassel), resident in de Republiek, zie Wicquefort, Joachim de.
Hetruscus, zie Etrusken, Etruskisch.
Heyling (*Heylingius, Hollingus, Holinge*), Petrus: 357-361.
Hiberia, zie Iberia.
Hiero I, heerser van Gela en Syracuse: 8, 9.
Hieronymus, Sophronius Eusebius: 18, 318, 328.
Hildesheim: 471, 516, 517.
Hilversum: 39.
Hinterpommern: 523.

Hippocrates: 328.
Hirthenius, Joachim, zie Pastorius von Hirtenberg, Joachim.
Hispani, zie Spanje, Spanjaarden.
Hitto, zie Hitu.
Hitu (*Hitto, Hitoe*), plaats aan de noordwestkust van Ambon: 125.
Hoefnagel, Suzanna, echtgenote van Christiaen Huygens: 118.
Hoekse en Kabeljauwse twisten: 101.
Hoeufft, Johan (van): XI, 380, 410, 411, 428, 437, 438, 472, 476, 495.
Hoeufft, Matthias (Mathijs): 472.
Hofheim am Taunus: 505.
Hofkirchen, baron van, zie Lorentz, Georg, baron van Hofkirchen.
Hofstad, zie Haag, Den.
Hoge Poorte, zie Constantinopel; Turkije.
Hogerbeets, familie: 182, 190, 199, 259, 260, 261, 262, 267, 270, 276.
Hogerbeets, Adriaen: 188-190, 199.
Hogerbeets, Machtelt, echtgenote van Theodorus Modé: 189.
Hogerbeets, Rombout: 165, 166, 167, 168, 176, 182, 185, 188, 189, 190, 202, 207, 259, 260, 261, 262, 267, 270, 276, 284.
Hogerbeets, echtgenote van, zie Wentzen, Hillegonda.
Hohenlohe, graven van: 183, 185, 219.
Hohenlohe, graaf van, zie ook Philipp Ernst, graaf van Hohenlohe.
Hohentwiel, vesting nabij Singen: 394, 395, 398, 490, 505.
Holing(e), Petrus, zie Heyling (*Heylingius, Hollingus, Holinge*), Petrus.
Holland en Zeeland, Hof van: 34, 37, 39, 41, 51, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 75-81, 82, 84, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 97-98, 99, 106, 115-116, 163, 169, 183, 202, 203, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 219, 220, 264, 271, 281, 284, 301, 305, 311, 388, 443, 446, 447, 448, 450, 477, 487.
Holland en Zeeland, advocaat-fiscaal, zie Grotius, Hugo; Kinschot, Nicolaes van; Veen, Simon van.
Holland en Zeeland, deurwaarder, zie Croeck, Anthoenis.
Holland en Zeeland, griffier, zie Wit(te), Franchois de.
Holland en Zeeland, leden, zie Coninck, François de; Dedel, Johannes; Loenius, Jan; Mathenesse, Johan van; Meer, Abraham Pietersz. van der; Oem van Wijngaarden, Johan; Persijn, Reinier van; Rosa, Hendrik.
Holland en Zeeland, president, zie Cromhout, Nicolaes.
Holland en Zeeland, procureur-generaal, zie Flory, Gilles de.
Holland en Zeeland, secretaris, zie Purt(w)ijck, Johan.
Holland en Zeeland, Hoge Raad van: 31, 35, 39, 51, 53, 54, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 145, 153, 169, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 215, 221, 239, 257, 270, 279, 285, 286, 287, 292, 293, 295, 296, 298, 300, 301, 444, 448, 450, 462, 486, 487.
Holland en Zeeland, leden, zie Asperen, Paulus van; Casembroot, Leonard de; Coren, Jacob Gerritsz.; Doubleth, George Rataller; Fagel, François; Francken, François; Hermans, Frederik; Hon(a)ert, Rochus van den; Pauw, Reynier; Reigersberch, Nicolaes van; Santen, Johan van; Schotte, Apollonius; Vosbergen, Caspar van.
Holland en Zeeland, president, zie Brederode, Reinoud van, heer van Veenhuizen.
Holland (Gewest): XV, 1, 3, 17, 18, 20, 21, 29, 31, 32, 37, 40, 41, 55, 57, 68-71, 74, 75-81, 87, 89, 90, 91, 92, 95, 99, 101, 103, 106, 127, 145, 146, 161-162, 169, 170, 174, 175, 190, 191, 192, 195, 200-209, 216-221, 225, 228, 229, 232,

234, 236, 237, 238, 241, 245-249, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 259-262, 266-269, 272, 274, 276, 278, 280, 281, 283, 287, 288, 294, 303-307, 309, 310, 313, 314, 317, 327, 336, 337, 338, 341, 347, 353, 354, 374, 375, 388, 392, 403, 406, 417, 423, 424, 426, 431, 438, 443, 446, 449, 478, 481, 482, 484, 486, 489, 495, 497, 499, 503, 504, 506, 510, 515, 521, 522.
Holland (Gewest), Boterkrijg: 228.
Holland (Gewest), College van de Groote Visscherije: 162, 163.
Holland (Gewest), College van Gecommitteerde Raden van de Staten van, zie Holland, Staten van.
Holland (Gewest), Leenkamer van: 86, 87.
Holland (Gewest), Rekenkamer van: 52-53, 79, 81, 90, 150, 194, 195, 203, 208, 257, 445.
Holland (Gewest), Staten van; Gecommitteerde Raden van: 15-18, 27, 32, 53, 68-71, 76, 81, 82, 86, 87, 89-92, 95, 108-111, 115, 116, 121, 144, 150, 151, 154, 155, 157, 159-162, 164, 169, 170, 174, 175, 183, 186, 187, 190, 191, 200-208, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 229, 234, 238, 246, 248, 252, 259, 261, 262, 263, 269, 283, 285, 289, 290, 300, 304-309, 312, 335, 337, 338, 355, 444, 445, 448, 449, 522.

Holland, Staten van, landsadvocaat, zie Oldenbarnevelt, Johan van.
Holland, Staten van, ‘Ordonnantie op de ordre van de pilotagie’ (1616-1621): 162.
Holland, Staten van, ‘Provisioneele ordre’ over het brood (1614): 76.
Holland, Staten van, raadpensionaris, zie Duyck, Anthonie.
Holland, Staten van, Ridderschap: 17, 31, 234, 262, 269, 270, 285, 289, 291, 301, 486.
Holland, Staten van, secretaris, zie Duyck, Adriaen.
Holland, Staten van, Steden: 17.
Holme Lacy, plaats in Herefordshire, Engeland: 479.
Holste(in) (*Holstenius*), Lukas: 345.
Holstein: 354, 392, 443.
Holzappel, graaf zu, zie Melander, Peter.
Homerus: 9, 18, 28, 30, 42, 82, 94, 103, 109, 142, 351, 497.
Honert (*Honaert*), Rochus van den: 295.
Hongarije: 188, 369, 385, 386, 394, 396, 399, 407, 466, 470, 511.
Hongarije, koning van, zie Ferdinand (III).
Honorius Augustodunensis: 318.
Hooft, Hendrik: 209, 213.
Hooft, Jannetgen Willemsdr., echtgenote van Abraham Gillon: 434.
Hooft, Johanna (Jannetje), echtgenote van Pieter Cloeck: 434.
Hooft, Pieter Cornelisz.: 148, 434, 497.
Hooft, *Granida*, Amsterdam 1615: 148.
Hoolck, Gerridt van der: 145-148, 152.
Hoorn: 53, 137, 182, 191, 200, 205, 286, 311.
Hoorne (Horn), Philips van Montmorency-Nivelle, graaf van: 200, 205.
Horatius Flaccus, Quintus: 4, 12, 17, 29-30, 101, 141, 142, 266, 317, 322, 324, 341, 351.
Hormuz (Ormoez), stad in Perzië: 259.
Horn, Gustav Karlsson: 369, 383, 393, 398, 400, 467, 468, 471, 473, 485, 491, 505, 518, 519.
Horn(es), Johan graaf van, heer van Kessel: 271.
Horn(es), Willem Adriaen graaf van, heer van Kessel: 185, 188.
Horst, Hendrick Lambertsz. van der: 98, 99.
Hospital, François de l', graaf van Rosnay, sieur du Hallier: 385, 441, 494, 504, 505.
Hotman (*Hotomannus*), François: 100.
Hotman de Villiers, Jean: 325, 326.
Houdt, Den, zie Haarlemmerhout.
Houthain, zie Haultain, Philips en Willem de Soete van Laecke, gezegd.
Houtmans, Coryna: 41, 50.
Houven (*Hove*), François van: 137-138.
Hovius, Willem Hendricksz.: 262.
Howard, Thomas, graaf van Arundel: 316, 378, 379, 392, 399, 401.
Hoyssens (*Boyssens*): 51-52.
Hubrechtsz. (*Huybertsz.*), Jan: 115.
Hüfingen (*Heffingue*), plaats nabij Donaueschingen: XII.
Hugenoten: 156, 181, 245, 296, 297, 301, 302, 313, 371, 377, 414, 489, 512.
Hurtado de Mendoza, Francisco, zie Mendoza, Francisco Hurtado de.
Huvetier de Ferrières, Jean, zie Le Huvetier de Ferrières, Jean.
Huybertsz., Jan, zie Hubrechtsz., Jan.

Huygens, Christiaen: 117-118.
Huygens, echtgenote van, zie Hoefnagel, Suzanna.
Huygens, Christiaen jr.: 499.
Huygens, Constantijn, heer van Zuylichem: XIII, 117-118, 195, 222, 274, 496, 497-499.
Huygens, echtgenote van, zie Baerle, Suzanna van.
Huygens, Constantijn jr.: 498, 499.
Huygens, Lodewijk: 499.
Huygens, Maurits: 117.
Huygens, Philips: 499.
Huygens, Pieter: 98.
Huygens, Suzanna: 499.
Huyn, Gottfried, graaf van Geleen: 420, 490, 491, 504.
Huyssen, Johan: 66.

I

Iberia (*Hiberia*); zie ook Spanje: 29.
Ibrahim (*Ebrahim*), sultan: 500.
Ierland, Ieren: 112, 311, 393, 494.
IJsselstein: 146.
IJzendijke, plaats in Zeeuws-Vlaanderen: 233, 250.
India, zie Oost-Indië.
Indianen, zie Oost- en West-Indië.
Ingels, Apollonius: 256.
Ingen, plaatsje in Gelderland: 189.
Ingermanland (*Ingria*): 411.
Innocentius I, paus: 114.
Ionië, Ioniërs: 27.
Irnerius: 349.
Irnerius: et alii, *Authenticae*: 349.
Isabella van Oostenrijk, aartshertogin, gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden: XV, 55, 174, 184, 233, 239, 241, 278, 290, 296.

Isambert, Nicolas: 364.
Isenburg, Ernst von: 486.
Isidorus van Sevilla (*Hispalensis*): 20, 318.
Islam(ieten), zie Mohammedanen.
Isolani, Ettore Giovanni Ludovico: 430, 432.
Israel; zie ook Palestina: 357, 438.
Israel, zie Jakob, aartsvader.
Italië, Italianen: 18, 38, 99, 157, 196, 314, 333, 334, 358, 400, 401, 412, 413, 417, 435, 459, 482, 483, 484, 485, 490, 491, 500, 501, 504, 510, 514.
Iunius Brutus, Lucius: 11.
Ivoy (*Yvoy*, Carignan), plaats ten zuidoosten van Sedan: 490.
Iwanicky, Paulus: 415.

J

Jacatra (*Batavia*, Djakarta): 73, 237.
Jacob Johann, graaf van Hanau-Münzenberg: 385.
Jacoba van Beieren, gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen: 101.
Jacobsz. de Jonge, Rombout: 258.
Jacobsz. Rombouts, Jacob: 258.
Jacobus I, koning van Engeland: XV, 64, 66, 68, 70, 94, 95, 103, 104, 108, 111, 112, 120, 122, 123, 125, 126, 129, 130, 136, 137, 138, 147, 186, 187, 189, 198, 201, 205, 234, 235, 237, 238, 240, 244, 245, 246, 251, 253, 254, 258, 261, 262, 263.
Jakob, aartsvader: 379.
Jan II Kazimierz (Johan Casimir) van Polen: 485, 492, 500.
Jan IV, koning van Portugal: 459.
Jans, Meynsgen, echtgenote van Petrus Cupus: 340.
Jansonius (*Janson, Janszoon, Jansenius*), Jacobus: 55-57.
Janus Bifrons: 26, 43.
Janus Philodusus, zie Heinsius, Daniel.
Japan: 75, 272.
Jasky, Israel XII.
Jeannin, Pierre: 179, 180, 181, 215.
Jeremia, Bijbelboek: 438.
Jeruzalem: 353, 357, 358, 359, 361, 388.
Jeruzalem, Armeense kerk: 358, 359.
Jeruzalem, Grieks-orthodoxe kerk: 358, 359.
Jeruzalem, Heilige Plaatsen: 359.
Jeruzalem, Syrisch-orthodoxe (Jacobitische) kerk: 358, 359.
Jesaia, Bijbelboek: 140, 215.
Jezuïeten: 94, 228, 282, 316, 318, 347, 361, 363, 364, 484, 503.
Jezus Christus: 4, 108, 113, 114, 139, 140, 174, 177, 178, 197, 228, 329, 353, 358, 359, 360, 416, 489, 508, 510, 524.
Joachimi, Albert, heer van Oostende en Hoedekenskerke: 120, 122-137, 138, 225, 234, 239, 246, 250, 252, 254, 256, 273, 300.
Joden, Joods (*Iudaei*); zie ook Hebreeën; Juda: 107, 300, 330, 358, 405, 406, 438.

Johann, graaf van Nassau-Saarbrücken: 380.
Johann, wild- en Rijngraaf: 382.
Johann Albrecht, graaf van Solms-Braunfels: 110.
Johann Albrecht II, hertog van Mecklenburg-Schwerin: 290.
Johann Ernst, hertog van Saksen-Weimar: 272.
Johann Georg, keurvorst van Brandenburg: 423.
Johann Georg I, keurvorst van Saksen: 103-104, 383, 395, 396, 397, 406, 409, 410, 429, 436.
Johan Philipp, wild- en Rijngraaf: 380, 382.
Johan Philipp II, graaf van Leiningen: 380.
Johannes, apostel en evangelist: 139, 361.
Johannes, Evangelie: 332, 361.
Johannes de Doper: 258, 484.
Johannes XV, Koptisch patriarch: 359.
Johannes, klerk van Grotius: 43.
Johannieterorde: 388.
Johor (*Djohore*), plaats op het Maleisisch schiereiland: 72, 73, 74, 125, 134.
Joinville, plaats ten oosten van Troyes: 411.
Joinville, plaats van verzending: 411.
Jolijt, Robert: 58, 59, 60, 61, 62, 67, 82, 83-85, 88, 91.
Jonge, Cornelis de, heer van Oosterland: 283, 292, 295, 296, 298, 300.
Jongeneel de Oude, Cornelis Cornelisz.: 231.
Jonghe, Anthony de: 292.
Jönkoping (*Jenocopia*): 475.
Joseph, Père, zie Leclerc du Tremblay, François.
Josias, codenaam: 275, 300, 311.
Joux, fort aan de bovenloop van de Doubs: 492.
Jozef, zoon van aartsvader Jakob: 379.
Juda: 438.
Juliaanse kalender: 1.
Juliacum, zie Gulik.
Julius II, paus: 124.
Julius Caesar, Gaius: 9.
Julius Caesar, Lucius: 9.

Julius Civilis, Gaius: 68.
Julius Heinrich, hertog van Saksen-Lauenburg: 475.
Julius Rufinianus: 94.
Jungermann, Gottfried: 34.
Jungermann, editie *Longi sophistae Pastoralium libri quatuor*, Hanau 1605: 34.
Junius, Elisabeth, echtgenote van Gerardus Joannes Vossius: 316, 317, 327, 378.
Junius, Franciscus jr.: XI, XII, XVII, 316, 378, 379.
Junius, *De pictura*, Amsterdam 1637: 379.
Junius, Franciscus sr.: 316, 329, 331, 332, 333, 378.
Junius, editie Tertullianus' *Opera*, Franeker 1597: 329, 331, 332, 333.
Junius, Hadrianus: 26.
Junius, Patricius, zie Young, Patrick.
Junius Brutus, Lucius, zie Iunius Brutus, Lucius.
Juno (*Hera, Cinxia*): 6, 26.
Juppiter, zie Zeus.
Justel, Christophe: 313, 326.
Justinianus, keizer: 352.
Justinianus, *Corpus iuris civilis*: 349, 352.
Justinianus, *Codex Iustinianus*: 19-20, 22, 29, 178, 189, 333, 349, 352.
Justinianus, *Digesta* (*Pandectae*): 14, 19-20, 22, 44, 117, 118, 189, 200, 213, 352.
Justinianus, *Institutiones*: 20, 230, 349, 352.
Justinianus, *Novellae*: 349, 352.
Justinianus, *Pandectae*, zie Justinianus, *Digesta*.
Juvenalis, Decimus Junius: 105, 179, 330.

K

Kaapverdische eilanden: 124.
Kaiserslautern: 384, 385.
Kalmar (*Calmaria*): 475.
Kamerijk (Cambrai): 107, 503.
Kampen: 340.
Kanaal, Het (*De Hoofden*): 247, 251.
Kapelle-Tierasse, zie La-Capelle-en-Thiérache (*Capelle*).
Kapucijnen: 364, 457.
Karel de Grote: 236.
Karel V, keizer: 106, 124.
Karel, prins van Wales, vervolgens Karel I, koning van Engeland: XV, 221, 224, 235, 237, 254, 263, 266, 267, 270, 272, 273, 284, 289, 297, 300, 312, 316, 348, 354, 359, 392, 420, 421, 424, 443, 479, 480, 491, 502, 505, 520, 522.
Karel, echtgenote van, zie Henriëtte Maria, koningin van Engeland.
Karel IV, hertog van Lotharingen, zie Lotharingen, Karel IV, hertog van.
Karelië (*Carelia*): 411.
Karl Ludwig, keurvorst van de Palts: 354, 424, 466, 475, 499, 502, 503, 505.
Karlsruhe: 384.
Kaschuben, hertogdom ten westen van Danzig: 523.

Kassel: 390, 391.
Katholieken, zie Rooms-katholieken.
Katwijk, plaats van verzending: 97.
Kedah (*Quada*), staatje op het Maleisisch schiereiland: 73.
Keesman, zie Dieloffsz., Cornelis.
Kehdingen, Land (*Keyderlandt, Keydinger-Land*): 312.
Keizer, Keizerlijken, zie Rijk, het Heilige Roomse.
Kelfken, Arnold: 283.
Keller, Georg: VIII, 515-517.
Kempenere: 51.
Kenenburg, heer van, zie Zevender, Otto van, heer van Kenenburg.
Kennemerland: 52, 81-82, 93, 98.
Kennemerland, baljuw van, zie Colterman, David.
Kenzingen, plaats ten noorden van Freiburg: 430.
Kerpen (*Carpen*), slot in het Land van Gulik: 431.
Kessel, heer van, zie Horn(es), Johan graaf van; Horn(es), Willem Adriaen graaf van.
Keulen (*Coulogne, Colonia Agrippina*): 308, 406, 429, 431, 452, 453, 454, 464, 471, 499.
Keulen (*Coulogne, Colonia Agrippina*), aartsbisschop van, zie Ferdinand van Beieren.
Keyderlandt, zie Kehdingen, Land (*Keydinger-Land*).
Keyser, Wijnand (de): 240, 241.
King, James: 429, 440, 471.
Kinschot, Nicolaes van: 209, 211, 450.
Kirchmann, Johann: 36.
Kleef: 104, 473.
Kleine Beer, zie Cynosura.
Kloppenburgh, Johannes: 323.
Knuyt, Johan de: 234, 254, 271.
Kochersberg in de Elzas: 380.
Koeler, Antoni, schuilnaam van Nicolaes van Reigersberch: 246.
Königstein im Taunus: 505.
Koninck, Cornelis de: 51.
Koninck, echtgenote van, zie Diericxdr., Elisabeth; Suylen, Maria van.
Koninck, Dieryck de: 51.
Koninck, Joost de: 51, 52.

Koninck, Margaretha de, echtgenote van Barthout Gerritsz. van Vlooswijck: 51.
1 Koningen, Bijbelboek: 4.
Konrad von Rehlingen (*Rechlingen, Rehlinger*), Marx: 390, 476.
Konstanz (*Costnitz, Constants*): 394, 483, 485, 503.
Kooten, Theodorus van: 227.
Kopten, Koptische kerk: 357, 359, 360, 361.
Koran (*Alcoranus*): 319, 320.
Kozakken: 466.
Krackow (*Krockow*), Joachim Ernst von: 516.
Kratinos: 351.
Krees (*Trees*), zie Trello (*Trillo*), Lucretia van.
Kreta, Kretenzers: 3, 173, 236.
Kreuznach (Bad Kreuznach): 384.
Krim-Tartaren: 511.
Krimpenerwaard: 183.
Kroaten (*Croaten*): 251, 262, 400, 407, 409, 432, 433.
Krosigk (*Krossig, Croesig*), Heinrich Philibert von: 500.
Kroton (*Croton*), stad in Zuid-Italië: 5.
Kuchlinus, Anna-Maria, echtgenote van Petrus Bertius: 121.
Kütner (*Khütner, Kitner, Ketenaer*), Georg Johann: 308.
Kyrburg (Kirn, Rheinland), wild- en Rijngraven van, zie Johann; Johan Philipp; Otto; Otto Ludwig.

L

L'Aubespine, zie Aubespine, Charles en Gabriel de l'.
L'Hermite de Jonge, Jacques: 259.
L'Hospital, François de, zie Hospital, François de l'.
La Barde (*Labardaeus*), Jean de: 485.
La Bassée, plaats ten noorden van Lens: 514.
La-Capelle-en-Thiérache (*Capelle*), plaats ten noorden van Vervins: 431.
La Coruña: 478.
La Ferté-Imbault, markies van, zie E(s)tampes, Jacques d', markies van La Ferté-Imbault.
La Force, hertog en markies van, zie Caumont, Jacques-Nompar de en Armand-Nompar de.
La Gardie, Jacob Pontusson de: 411, 412, 421, 422, 426, 427, 452-459, 463-464, 467-468, 474.
La Marche de Comte, Antoine de: 501.
La Marck (*Van der Marck, Van Marken*), Guillaume de, heer van Lumey: 298.
La Meilleray (*Milleray*), zie La Porte, Charles de, markies, later hertog van La Meilleraye (*Milleray*).
La Milletière, Théophile Brachet de, zie Brachet de La Milletière, Théophile.
La Motte, versterkte plaats tussen Toul en Langres: 514.
La Porte, Charles de, markies, later hertog van La Meilleraye (*Milleray*): 425, 482, 494, 500, 501, 504.
La Rochefoucauld-Roye, François de, comte de Roucy (*Roussy*): 253.

La Rochelle: 181, 283, 297, 301, 311, 313, 514.
La Rochelle, Assemblée générale: 181.
La Tour d'Auvergne, Frédérique-Maurice de, hertog van Bouillon: 253, 313, 326, 501, 513.
La Tour d'Auvergne, Henri de, burggraaf van Turenne: 501.
La Trémoïlle, Claude de, hertog van Thouars, prins van Talmont: 263.
La Trémoïlle, echtgenote van, zie Charlotte Brabantina, gravin van Oranje-Nassau.
La Tremouille (Trémoïlle), Charlotte de, prinses-weduwe van Condé: 10.
La Valette, hertog de, zie Nogaret d'Epernon de La Valette, Bernard de.
La Valette, kardinaal de, zie Nogaret d'Epernon de La Valette, Louis de.
La Valette, markies van, zie Nogaret de Foix, Louis-Charles-Gaston de, markies van La Valette, hertog van Candale.
La Valette, zie ook Nogaret d'Epernon de La Valette, Henri en Jean-Louis de.
La Vallée, sieur de: 474.
La Vieuville, Charles marquis de: 223, 224.
La Ville-aux-Clercs, seigneur de, zie Loménie, Antoine en Henri-Auguste de.
Labbé (*Labbaeus*) de Monvéron, Charles: 342.
Laberius, Decimus: 331.
Lacedaemones, zie Sparta, Spartanen.
Lacones, zie Sparta, Spartanen.
Laffemas, Isaac: 460.
Lage Landen, zie Belgae.
Lagus, Conradus: 117.
Lagus, *Methodica iuris utriusque traditio*, Frankfort 1543: 117.
Laîné, Jean of Elie: 334, 335.
Lajoux in de Franches Montagnes: 492.
Lamboy, Willem baron van: 476, 503, 513.

Lambrinos Papàs: 359.
Land van Altena, zie Altena, Land van.
Landelluttennen, zie Landshut, plaats ten zuiden van Regensburg.
Landrecies, plaats aan de Sambre, ten zuiden van Maubeuge: 425, 433.
Landsberg (Gorzów Wielkopolski), stad aan de Warthe: 334, 442.
Lan(d)sbergius (Lansbergen), Petrus: 105.
Lan(d)sbergius (Lansbergen), Philippus: 105.
Lan(d)sbergius, Samuel, zie Lansbergen, Samuel.
Landshut, plaats ten zuiden van Regensburg: 401.
Landsman, codenaam voor Frederik Hendrik of Anthonie Duyck: 198, 280, 281.
Landstuhl: 384.
Langen, Jacob (Johan): 153.
Langerak, heer van, zie Boetzelaer, Gideon van den, heer van Langerak.
Langres: 410, 420, 514.
Langstraat, De: 245, 247, 251, 256.
Languedoc (*Longedoc*): 433, 436, 459, 482, 489, 501.
Languet, Hubert: 157.
Lansbergen, Samuel: 340, 506-508.
Lansius, Thomas: XI, 314, 315.
Latijn (taal): XIV, XV, XVI, XVII, 6, 16, 18, 23, 28, 29, 30, 31, 55, 94, 113, 121, 139, 142, 147, 148, 161, 174, 175, 192, 193, 196, 197, 200, 204, 208, 210, 217, 226, 241, 303, 315, 317, 318, 321, 322, 328, 345, 347, 351, 352, 355, 359, 363, 464, 507, 513.
Laud, William, bisschop van Bath and Wells, later aartsbisschop van Canterbury: 312, 313, 479, 480, 502.
Lauenburg, zie Saksen-Lauenburg.
Laufen, plaats ten zuidwesten van Bazel: 461.
Laufenburg, plaats ten oosten van Bazel: 461, 462, 466, 483, 494.
Laureolus: 330, 331.
Lausitz: 516.
Lauterbourg, plaats in de omgeving van Karlsruhe: 384, 385.
Lautrevoire, zie Kaiserslautern.
Le Bouthillier, zie Bouthillier, Claude en Léon le.
Le Bret, Cardin, seigneur de Flacourt: 244.
Le Coigneux, Jacques: 460.
Le Comte, seigneur, zie La Marche de Comte, Antoine de.
Le Duc, Fronton, zie Du Duc, Fronton.
Le Fèvre de Caumartin, Jacques: 515.
Le Huvetier de Ferrières (*Ferrarius, a Ferrariis*), Jean jr.: 188.
Le Huvetier de Ferrières (*Ferrarius, a Ferrariis*), Jean sr.: 188.
Le Maire, Jean: 199, 495.
Le Maire, Theodore (Dirck): 463.
Le Maurier en Anjou: 386.
Le Maurier en Anjou, plaats van verzending: 387.
Le Mire, zie Miraeus, Aubertus.
Le Moisne, Pierre: 64, 65, 66.
Le Petit, Jacob: 307.
Le Prévost, Paul, baron van Oysonville: 494, 517, 519.
Le Tellier de Tourneville, Nicolas: 492.
Le Vassor, Michel: 402.

Leba, plaats in Hinterpommern: 523.
Leck, heer van de, zie Nassau, Lodewijk van; Nassau, Willem van.
Leclerc du Tremblay, François (‘Père Joseph’): 364, 433, 457.
Lécluse, plaats ten oosten van Arras: 515.
Lede, riviertje in Delfland: 170.
Ledenbergh, Gillis Jansz. van: 165.
Leerdam, Particuliere Synode (1636) van: 445.
Leeuwen, Pieter van: 38, 39, 40, 41.
Lefèvre (*Faber*), Nicolas: 12.
Leganés, markies van, zie Guzmán, Diego Felipe de.
Leicester, graaf van, zie Dudley, Robert; Sidney, Robert.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*): XIV, 21, 22, 23, 25, 27, 48-49, 82, 98, 99, 101, 107, 115, 118, 120, 154, 187, 188, 189, 196, 199, 210, 213, 228, 229, 240, 259, 260, 261, 267, 269, 273, 276, 282, 287, 289, 295, 307, 309, 310, 314, 316, 319, 322, 323, 326, 327, 340, 342, 345, 350, 378, 395, 414, 415, 445, 446, 447, 448, 450, 463, 477, 495.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*), Latijnse school: 323.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*), plaats van verzending: 13, 34, 49, 108, 142, 190, 199, 268, 317, 325.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*), Rapenburg: 7.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*), stadspensionaris, zie Hogerbeets, Rombout; Wevelinckhoven, Johan van.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*), Universiteit: XIV, 5, 12, 21, 22, 23, 29, 36, 48, 49, 82, 99, 102, 105, 107, 108, 117, 121, 138, 141, 145, 150, 154, 158, 174, 188, 189, 195, 228, 230, 264, 273, 282, 295, 310, 315, 316, 317, 319, 324, 326, 327, 342, 345, 346, 350, 378, 395, 414, 415, 438, 445, 446, 447, 448, 450, 463, 477.
Leiden (*Lugdunum Batavorum*), Universiteit, Academiegebouw: 154.

Leiden (*Lugdunum Batavorum*), Universiteit, Statencollege: 23, 94, 108, 121, 154, 324.
Leiden, Jan van: 242.
Leiningen, graaf van, zie Johann Philipp II, graaf van Leiningen.
Leipzig: 346, 347, 395, 415, 419.
Leipzig, Grimmische (*Grimmaische*) Gasse: 346, 347.
Leipzig, Nicolaikirche: 346.
Leipzig, plaats van verzending: 347.
Lens: 514.
Leo (De Leeuw), Henricus: 310.
Leo, Johannes: 310, 311, 312.
Leonardo de Argensola, Bartolomé, *Conquista de las islas Malucas*, Madrid 1609: 127.
Lesbia: 28.
Lescot, Jacques: 364.
Leslie, Alexander, graaf van Leven: 392, 401, 420, 443.
Lesly, kolonel: 384.
Leucate (*Loucate*), plaats ten noorden van Perpignan: 433.
Leuchtmar von Kalcheim, Gerhard Rumelian: 516.
Leuven (*Loven, Lovanium*): 55, 56, 57, 191, 251, 320.
Leuven (*Loven, Lovanium*), Universiteit: 191, 320.
Levant; zie ook Oriënt: 241, 348.
Liancourt, seigneur de, zie Du Plessis, Roger, seigneur de Liancourt.
Libanon: 357.
Libië: 102.
Liduina van Schiedam, Heilige: 177.
Liens, Joachim: 255.
Lier, De, heerlijkheid in Delfland: 170.
Liere, Willem van, heer van Oosterwijk: 428.
Liesveld in de Alblasserwaard, baronie van: 183, 185.
Ligne, Lamoral de, heer van Wassenaar: 97, 188.
Lille (*Rijsel, Isle*): 296, 297, 494, 503.
Lilliesträom, Johan Nicodemi: 425, 516.
Lillo, fort in de omgeving van Antwerpen: 209, 219, 254.
Lima (Peru): 259.
Lindau, plaats aan het Bodenmeer: 394.
Lindenbrog, Friedrich: XI, 158, 342, 343, 346, 349.
Lindenbrog, echtgenote van, zie Moller, Gertrud.
Lindenbrog, Heinrich: 158.
Lingelsheim, Georg Michael: XII, 31, 32-33, 109-111, 156-158, 325, 326.
Lingen: 215.
Linz: 401.
Lippstadt: 285, 290.
Lipsius, Justus: 33, 303, 329.
Lipsius, *Diva Virgo Hallensis*, Antwerpen 1604: 33.
Lissabon (*Lissipona*): 38, 520.
Litouwen (*Lithuania*): 389.
Livius, Titus: 11, 31, 134, 141, 277, 374.
Livron, Charles-Henri de, markies de Ville: 494.
Lobbes, klooster ten zuidwesten van Charleroi: 318.
Loches, plaats ten zuidoosten van Tours: 490.

Löcknitz, kasteel ten westen van Stettin: 433.
Locri, stad in Zuid-Italië: 5.
Lodesteijn, familie Van: 167.
Lodesteijn, Catharina Gijsbrechtsdr. van, echtgenote van Hendrik van Benschop: 167.
Lodewijk V de Nietsdoener: 318.
Lodewijk IX de Heilige: 236.
Lodewijk XIII, koning van Frankrijk: XV, 126, 129, 130, 137, 175, 181, 190, 191, 193-196, 202, 204, 207, 208, 214, 216-218, 220, 223, 224, 232, 235-237, 239, 244, 245, 246, 251, 252, 256, 265, 266, 267, 273, 276, 277, 290, 293, 297, 301, 308, 311, 313, 321, 324, 325, 334, 335, 358, 364-377, 379-384, 389-392, 399, 402, 403, 404, 409-412, 415, 418, 421, 422, 425, 426, 427, 429-432, 434-437, 441, 442, 451-455, 457, 458, 460, 464, 467-471, 473, 474, 475, 482-485, 487, 490-494, 499, 502, 503, 510, 513, 514, 515, 517, 518, 519, 522, 523.
Lodewijk XIII, echtgenote van, zie Anna van Oostenrijk.
Lodewijk, dauphin, later Lodewijk XIV, koning van Frankrijk: 474, 475, 482, 483, 490, 499, 501.
Lodi, Paolo da: 359.
Loenius, Jan: 219, 220, 311.
Loevestein, slot: XV, 165, 166, 167, 168, 171-172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 189, 192, 200, 205, 211, 213, 216, 267, 276, 277, 284, 304, 306.
Loevestein, plaats van verzending: 166, 167, 168, 171.
Löffler (*Lefler, Loffler*) von und zu Neidlingen, Jacob: 363, 364, 365, 366, 406.
Loire: 311.
Loire, George: 388.
Loitz, plaats aan de Peene, ten noordoosten van Demmin: 435.

Loménie, Antoine de, seigneur de La Ville-aux-Clercs: 195, 223, 224.
Loménie, Henri-Auguste de, seigneur de La Ville-aux-Clercs: 195.
Londen: 108, 111, 138, 191, 479, 502.
Londen, Lambeth Palace: 502.
Londen, plaats van verzending: 114, 479, 480.
Londen, Whitehall: 502.
Longueval, Charles Bonaventura de, graaf van Bucquoy: 185.
Longueville, hertog van, zie Orléans, Henri d', hertog van Longueville.
Longus: 34.
Lonlay, Julien de, seigneur de Saint-Georges: 470.
Lorentz, Georg, baron van Hofkirchen: 398.
Lorentz van Hofkirchen, Wolfgang: 398.
Lorenz, Christian: 346, 347.
Lorenz, echtgenote van, zie Bocker, Johanna.
Lorraine, zie ook Lotharingen.
Lorraine, Charles de, hertog van Guise: 181.
Lorraine, François de, bisschop van Verdun: 460.
Lorraine, Henri de, graaf van Harcourt-Armagnac, gezegd Cadet la Perle: 501, 503.
Lorraine, Henri II de, aartsbisschop van Reims, vervolgens hertog van Guise: 491, 513.
Losecaat, Frederik van, echtgenoot van Adriana de Groot: 97, 174, 183, 184, 188, 242.
Lossy, zie Lesly, kolonel.
Lotharingen (*Lorraine*): 384, 400, 407, 482, 492, 505.
Lotharingen, François (Nicolas-François) van: 400.
Lotharingen, Karel IV hertog van: 364, 384, 385, 397, 400, 417, 420, 451, 460, 491, 494, 501, 513, 514, 515.
Lotharingen, Margaretha van: 364, 397.
Lotharius, koning: 318.
Loudun, stad in de Poitou: 364.
Louicelles, zie Courcelles-Chaussy.
Louise Juliana, gravin van Oranje-Nassau, echtgenote van Frederik IV van de Palts: 110.
Louppy-sur-Loison, kasteel ten zuidoosten van Stenay: 425.
Lubbertus, Sibrandus: 108-109, 313.
Lubbertus, *Commentarii ad nonaginta novem errores Conradi Vorstii*, Franeker 1613: 108-109.
Lübeck: 350, 352, 353, 357, 438, 471, 475, 516, 520.
Lübeck, resident in de Republiek, zie Aitzema, Lieuwe van.
Lublin: 405.
Lublin, plaats van verzending: 405.
Luc, dienaar van Willem van Oldenbarnevelt, heer van Stoutenburg: 210.
Lucae, Simon, zie Bijsterus, Simon Lucae (Lucasz.).
Lucanus, Marcus Annaeus: 495, 496.
Lucaris, Cyrillus, zie Cyrillus Lucaris.
Lucas, Evangelie, evangelist: 178.
Lucca: 504.
Lucianus: 477, 498.
Lucifer, engel: 215.
Lucilius, Gaius: 27, 351.

Lucius Julius Caesar, zie Julius Caesar, Lucius.
Lucretius Carus, Titus: 14, 317.
Luenissen, Enghel: 66.
Luik (*Liège*): 256, 307, 308, 406.
Lumague, Charles: 476.
Lumague, Jehan-André: 476.
Lumague, Marc-Antoine: 476.
Lumey, heer van, zie La Marck, Guillaume de, heer van Lumey.
Lummene van Marcke (*Lummenaeus a Marca*), Jacques-Corneille van: 196, 197.
Lummene van Marcke (*Lummenaeus a Marca*), *Abimelechus, tragoedia sacra*, Douai 1622: 196, 197.
Lummene van Marcke (*Lummenaeus a Marca*), *Saul, tragoedia sacra*, Gent 1621: 196, 197.
Lüneburg, zie Braunschweig-Lüneburg.
Lunéville: 384, 385.
Lutetia, zie Parijs.
Luther, Maarten: 157, 228.
Lutheranen, Lutheranisme; zie ook Protestanten: 357, 363, 365, 369, 376, 408, 415, 424, 465, 524, 525.
Luxemburg (*Lutzenborch*): 460, 482, 501, 515.
Luynes, hertog van, zie Albert, Charles d', hertog van Luynes.
Lydië: 100.
Lydius, Balthasar: 228, 316.
Lynceus: 317.
Lyon: 313, 476, 484, 485, 486, 491, 494, 518.

M

Maagdenburg: 334, 380, 382, 383, 399, 401.
Maarten, Sint, zie Martinus, Heilige.
Maartensdijk, plaats tussen Utrecht en Hilversum: 39.
Maas: 162, 163, 233, 425, 483, 484, 501, 514.

Maastricht: 248, 431.
Macao (*Machau*): 38.
Macedonië: 16, 18, 178.
Macedonius: 313.
Machau, zie Macao.
Machjan (*Makian*), Moluks eiland: 125.
Mâcon (*Mascon*): 494.
Macrobius Theodosius, Ambrosius: 55, 69.
Madrid: 38, 418, 459.
Maeonia, landstreek in Lydië: 9.
Maerschalck, Laurens de: 272.
Maesland (*Mosalandius*), dokter: 241.
Magnesia, Magnesisch (*Magnes*): 14.
Magnus Simonsz., Jacob, heer van Bergambacht en Melissant: 61, 62, 254.
Mahometisten, zie Mohammedanen.
Mähren, zie Moravië.
Maillan, Père: 364.
Maillé, Jean-Armand de, markies van Brezé: 504, 514.
Maillé, Urbain de, markies van Brezé: 514.
Mainz (*Meins, Mayance, Moguntia*): 362, 365, 368, 376, 384, 386, 503.
Mainz (*Meins, Mayance, Moguntia*), plaats van verzending: 364, 371, 372, 373.
Maire, Jean en Theodore, zie Le Maire, Jean en Theodore.
Malakka (Maleisisch schiereiland): 38, 128, 134.
Malchin, plaats ten zuidwesten van Demmin: 435.
Malta: 357.
Mamurius: 26.
Man van de handschoenen, codenaam: 220, 291.
Manicheïsme, Manicheeërs: 113.
Manilla (*Las Manillas*): 134.
Manmaker, Adriaen (de): 180, 225, 239, 284, 292, 298.
Manmaker, echtgenote van, zie Berchem, Maria van.
Manmaker, Anna, echtgenote van Karel van der Noot: 118.
Mannheim: 384.
Manrique (de Lara), familie: 241.
Manriques (*Manrico*), Jan: 241.
Mansfeld, Philipp graaf van: 384.
Mansfeld-Heldrungen, Ernst graaf van, markies van Castelnuovo en Buttigliera: XI, 185, 198, 215, 232, 233, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 247, 248, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 262, 264, 270, 274, 285, 286, 290.
Mantello (‘Plantello’) aan de Adda, ten zuiden van Tra(h)ona: 417.
Mantua: 334.
Manutius, Aldus: 27.
Manutius, *Eleganze della lingua toscana*, Venetië 1558: 27.
Marazini, Rudolf: 409, 410, 429.
Marbault, Pierre: 180.
Marbault, echtgenote van, zie Colas de la Magdelaine, Blanche.
Marburg: 351, 390, 391.
Marchant, mijnheer, zie Marbault, Pierre.
Marcheville, graaf van, zie Gournay, Henri de, graaf van Marcheville.
Marcus, Evangelie, evangelist: 114, 359.
Maria de' Medici, regentesse van Frankrijk: 112, 236, 334, 371, 460, 481.

Maria van Bourgondië: 82.
Maria, infanta van Spanje, dochter van Philips III: 221, 224.
Maria Anna van Beieren, echtgenote van keizer Ferdinand II: 399.
Maria Anna van Habsburg, echtgenote van Maximiliaan I, hertog-keurvorst van Beieren: 399.
Maria Geboorte, feest van: 494.
Maria Stuart, echtgenote van Willem II, prins van Oranje: 520.
Marin(i), Carl: 382, 392, 472, 482, 500, 514.
Marin(i), echtgenote van, zie Paravicini Capelli, Alessandra.
Marinissen (*Marinnissoon*), Gillis: 172, 194.
Mark, rivier door Breda: 233, 234, 238, 250, 256.
Marlot (*Merlot, Morlot*), Daniel: 271.
Marnix, heer van Sint-Aldegonde, Philips van: 154.
Marnix, *De CL Psalmen Davids*, Leiden 1617: 154.
Marquette, heer van, zie Hertaing, Daniël de, heer van Marquette.
Mârquos (Marcus), abbuna: 357, 361.
Mars (Ares): 26, 42, 43, 189, 396, 496, 497.
Marseille: 3, 69, 70, 459, 485, 511.
Marsi, volk in Midden-Italië: 329.
Marsys, Cornelis en Jacques, zie Merchys, Cornelis en Jacques.
Martialis, Marcus Valerius: 28, 106, 107, 141, 143, 199, 200, 325, 330, 331.
Martianus Capella: 8, 10-12, 351.
Martinus, Heilige (Sint Maarten), bisschop van Tours: 321, 409.
Mascranny, familie: 476.
Mast, Claes Bartholomeusz. van der: 301.
Matelieff de Jonge, Cornelis Corneliszoon: X, 71-75.
Maternus, zie Firmicius Maternus, Julius.
Mathenesse, Adriaen van: 324.

Mathenesse (*Mathenis*), Johan van: 284.
Mathenesse, Riviere en Opmeer, Johan heer van: 285.
Mattheus, Evangelie, evangelist: 140, 332.
Matthias, graaf Gallas, zie Gallas, Matthias graaf.
Matthias III, Koptisch patriarch: 359.
Matthisius (Thijssen), Assuerus: 340.
Maubeuge: 433.
Maurits, prins van Oranje (*Princeps Arausionensis*): XV, 14, 15, 17, 22, 32, 34, 50, 58, 59-62, 64, 67, 78, 81, 83, 84, 85, 87, 90, 91, 165, 170, 172, 182, 184, 186, 189, 196, 198, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 213, 215, 218-222, 224, 225, 229, 232, 233, 234, 239, 244, 245, 247-250, 254, 255, 256, 258, 259, 261, 262, 263, 265, 269, 271, 272, 274, 280, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 291, 302, 446, 450.
Maurits, griffier van de Raad van, zie Wijnants, Cornelis.
Maurits, hofmeester van, zie Dorp, Arend (van).
Maurits, Raad en Rekenkamer van: 58, 59, 60, 61, 62, 67, 84, 85, 87, 91, 249, 271.
Maurits, raad van, zie Borre (*Born*), Pieter van; Dimmer, Eric; Knuyt, Johan de; Panhuysen, Bartholomeus.
Maurits, secretaris van, zie Melander (*Milander, Eppelman*), Johannes.
Maurits, stalmeester van, zie Marlot (*Merlot, Morlot*), Daniel.
Maurits, tresorier van, zie Knuyt, Johan de; Panhuysen, Bartholomeus.
Maurits van Nassau, zoon van Ernst Casimir van Nassau: 271.
Mauritsfort, in Zeeuws-Vlaanderen: 216.
Maussac, Philippe-Jacques de: 143.
Maximiliaan I, hertog-keurvorst van Beieren: 188, 308, 383, 399, 468, 471, 511, 514, 515.
Maximiliaan I, echtgenote van, zie Maria Anna van Habsburg.
Maximiliaan, bastaard van Bourgondië, heer van Beveren: 83.
Mazarin (Mazarini), Jules, kardinaal: 499, 504, 510.
Mechel, Christian von: 338, 339.
Mechelen: 87, 321.
Mechelen, plaats van verzending: 321.
Mechelen, Grote Raad van: 84, 85, 91, 321.
Mechelen, Margaretha van: 446.
Mecklenburg: 443, 471.
Mecklenburg-Schwerin, hertogen van, zie Adolf Friedrich I; Johann Albrecht II.
Medici, Maria de', zie Maria de' Medici.
Me(e)de(n), J. of H. van, codenaam voor Johannes Wtenbogaert: 274, 280, 305, 306, 308, 310, 312, 314, 338.
Meer, Abraham Pietersz. van der: 448, 477.
Meer (*Meranus*), Franck van der: 448.
Meer, Willem van der: 448, 477.
Meerman, Dirck Gerritsz.: 103-104, 120, 122-137, 138, 197, 198, 302.
Meerman, Frans Dircksz.: 447, 448, 449, 450.
Meerman, Gerard Fransz.: 287, 288, 289.
Meersche, Johan van der: 288.
Meeter(sman), codenaam voor Johan Basius: 355.
Megapatan, zie Negapat(n)am.

Meilleray (*Milleray*), de La, zie La Porte, Charles de, markies, later hertog van La Meilleraye (*Milleray*).
Meisenheim, plaats ten zuidwesten van Bingen: 504.
Meissen (*Misnië*): 418, 467, 515.
Melanchthon, Philippus: 228.
Melander (*Milander, Eppelman*), Johannes, heer van Poederoyen: 22.
Melander, Peter, graaf zu Holzappel: 440.
Meleager: 29.
Méliand, Blaise, seigneur d'Egligny, de Cesson, de La Borde et de Bréviande: 399.
Melo, Francisco de, graaf van Assumar: 485, 491, 511, 522.
Memphis, stad in Egypte: 357, 359, 360, 361.
Memphis, plaats van verzending: 361.
Menander: 322.
Mendonca, Andrea Furtado de: 37, 38.
Mendoza, Francisco Hurtado de, amirant van Aragon: 17.
Menenius Lanatus, Agrippa: 11.
Menippus: 8.
Menten, Eva, echtgenote van Jan Pietersz, Coen: 261.
Meppen: 392.
Merchant Adventurers: 111, 145, 151, 152, 425.
Mercy, François baron de: XII.
Merchys (*Marsys*), Cornelis: 198.
Merchys (*Marsys*), Jacques: 198.
Mercier, Bartholomaeus, abt van Saint-Leger: 227.
Mercier, Edmond: 413-416, 508, 509.
Mercurius: 23.
Mersch, Pieter van der, heer van Zuidland en Velgersdijk: 288.

Merula, Angelus: 36.
Merula, Paullus: 36, 119.
Merula, editie *Vita Des. Erasmi Roterodami. Additi sunt epistolarum libri duo*, Leiden 1607: 119.
Mesmes, Claude de, graaf van Avaux: 424, 429, 436, 437, 452, 456, 457, 463, 516.
Messalla, zie Valerius Messalla Corvinus, Marcus.
Meteranus, zie Meteren, Emanuel van.
Meteren, Emanuel van: 43.
Metrophanes Kritopulus: 359, 360.
Metternich, Heinrich von: 383.
Metz: 244, 362, 385, 400, 490, 492.
Metz, plaats van verzending: 386.
Meulen (*van der Moelen, Du Moulin, Du Moulijn*), Pieter van der: 165.
Meunicx (*Monicx, Monich*), Cornelis: 63, 64, 65, 66.
Meuris, Aert: 169.
Meurs (*Mursia*, Moers), plaats in de Rijnstreek: 229, 283, 288.
Meursius, Johannes: 6, 34, 102, 159.
Meursius, *De luxu Romanorum liber singularis*, Den Haag 1605: 34.
Meyro(o)s, Nicolaes: 48, 49.
Meyroos, Nicolaes Adriaensz.: 48.
Meyroos, echtgenote van, zie Stapel, Magdalena Nicolaesdr. van.
Mézières, zie Charleville-Mézières.
Michael Fedorovitsj, tsaar: 511.
Middelburg: XI, 35, 37, 41, 42, 43, 48, 50, 54, 58, 61, 63, 66, 111, 112, 137, 138, 145, 163, 214, 222, 232, 233, 234, 239, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 260, 261, 264, 269, 274, 275, 295, 296, 298, 301, 302.
Middelburg, Admiraliteit in, zie Zeeland, Admiraliteit in.
Middelburg, Latijnse school: 35.
Middelburg, Merchant Adventurers: 145.
Middelburg, plaats van verzending: 37, 42, 43, 50, 58, 61, 63, 67, 83, 84, 86, 87, 112, 141, 235, 248, 288, 297, 303.
Middelburg, schepenbank: 35.
Middelburg, stadsbestuur: 111, 279.
Middelburg, stadssecretaris, zie Schotte, Simon.
Middelburg, stadspensionaris, zie Beaumont, Simon van; Boreel, Johan.
Middellandse Zee: 181, 245.
Middleton, Robert: 120, 122-137, 138.
Mijle (*Myle*), Cornelis Adriaensz. van der: 121, 154, 263, 264, 268, 269, 270, 272, 278, 280, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 292, 302, 324, 445, 446, 447, 448, 489.
Mijle (*Myle*), echtgenote van, zie Oldenbarnevelt, Maria van.
Milaan: XII, 196, 417, 435, 483, 491, 493, 501, 503, 504, 511.
Miller, officier: 398.
Milletière, Théophile Brachet de La, zie Brachet de La Milletière, Théophile.
Millingen aan de Rijn: 392.
Minden: 290, 439, 471, 492.
Minderbroeders: 50.
Minerva, zie Athena.
Minne: 172.
Minos, koning van Kreta: 173.

Miraeus (Le Mire), Aubertus: 55-57.
Miraeus (Le Mire), Joannes: 55.
Mirebeau, markies van, zie Saulx de Tavannes, Henri de.
Mirebeau, plaats ten oosten van Dijon: 408.
Mitte de Chevrière-Miolans, Melchior, markies van Saint-Chamond (*Chaumond*): 402, 403, 404, 425, 431, 437.
Mitzlaff, Joachim von: 516.
Mockhel, Friedrich Richard: 388, 429, 464.
Modé, Theodorus (Dirck): 189.
Modé, echtgenote van, zie Hogerbeets, Machtelt.
Moens, Bernardin: 498.
Moens, echtgenote van, zie Papenbroeck, Anna van.
Moer, Julianus de: 343.
Moezel (*Moselle*): 382.
Mogg, Johann Heinrich: 517.
Mohammed: 229.
Mohammed, zoon van sultan Murat IV: 357.
Mohammedanen (Islamieten); zie ook Moren: 72, 127, 234, 358, 360, 361.
Moisne, Pierre le, zie Le Moisne, Pierre.
Molé, Mathieu: 460.
Molinaeus, Carolus, zie Dumoulin, Charles.
Molin(a)eus, Petrus, zie Du Moulin, Pierre.
Moller, Gertrud, echtgenote van Sebastian von Bergen, vervolgens van Friedrich Lindenbrog: 342.
Molukken: 73, 127, 128, 131, 132, 134, 135, 136, 273.
Monachus, zie Neyen, Jan.
Moncassel (*Cassel*), plaats ten noordoosten van Saint-Omer: 514.
Monicx, Cornelis, zie Meunicx, Cornelis.
Monod (‘Pater Menotus’), Pierre: 484.

Montargis, plaats ten oosten van Orléans: 363.
Montbéliard (Mömpelgard): 384, 422.
Montmédy, plaats ten zuidoosten van Sedan: 425, 484.
Montmorency, Charles de, hertog van Damville: 81.
Montpellier: 143.
Montpensier, hertogin van, zie Anne-Marie-Louise van Orléans, hertogin van Montpensier.
Montreuil-sur-Mer, plaats ten zuiden van Boulogne-sur-Mer: 482.
Moor, Josias de: 248, 250.
Moravië (*Mähren*): 516.
Morbihan: 490.
Mörby en Lindholmen, liber baro van, zie Oxenstierna, Gabriel Bengtsson.
Morel, Federic: 303.
Moren; zie ook Mohammedanen: 290, 360, 418.
Moretus, Balthasar: 176.
Mornau (*Mornou, Mornovius*), Joannes: 145.
Mornovius, zie Mornau, Joannes.
Morton, Thomas, bisschop van Durham: 363.
Mosalandius, dokter, zie Maesland, dokter.
Moscovië, zie Rusland.
Moskou: 511.
Motto, Balthasar: 357.
Moucheron, Balthasar de: 63, 64, 65, 66.
Mouzon, plaats aan de Maas, ten zuiden van Sedan: 425.
Moy Lambert, zie Hendricksz., Lambert (Lambrecht).
Moyenvic (*Moyen*), plaats aan de Seille ten oosten van Nancy: 494.
Mozambique: 134.
Mozes: 19, 330.
Mühlbach, plaats ten westen van Colmar: 384.
Mühlphort, Otto: 390, 391.
Muiden: 148.
Mulhouse: 385.
Müller, Georg: XII, 411, 421, 428, 429, 430, 431, 433, 435, 436, 441, 442, 473, 475.
Muller von Erdingen, Johan: 398.
München: 399.
Munster (*Monster*): 386, 517, 522, 524.
Munster-Osnabrück, vredesonderhandelingen te: 386, 517, 522, 524.
Murat (Murád) IV, sultan: 259, 357, 358, 359, 483, 492, 500, 511.
Mursia, zie Meurs (Moers).
Muys van Holy, Hugo Jacobsz.: 190, 234, 248, 259, 281, 284, 286, 291, 301.
Muzen (*Camoenae*): 5, 6, 19, 23, 102, 103, 119, 142, 177, 197, 325, 328, 498.
Myle, Cornelis Adriaensz. van der, zie Mijle, Cornelis Adriaensz. van der.

N

N.N.: 19, 176, 196, 218, 276, 277, 337, 387, 388, 397, 399, 400, 403, 407, 408, 428, 501, 502, 524, 525.

Naaldwijk, heer van, zie Blijenburgh, Adriaen van.
Naars(s)en (*Narsius*), Johannes van: 336.
Nachtegaal, wellicht schuilnaam voor Frederik Hendrik: 264.
Nancy: 494.
Nantes: 311.
Napels: 491, 504.
Narbonne: 517.
Narsius, Johannes, zie Naars(s)en, Johannes van.
Naso: 27.
Nassau, huis van Oranje-, zie Oranje-Nassau, huis van.
Nassau, Hendrik Casimir van, zie Hendrik Casimir van Nassau.
Nassau, Justinus van: 10, 13, 149, 186.
Nassau, Lodewijk van, heer van Beverweerd, Odijk en de Leck: 446.
Nassau, Maurits van, zie Maurits, prins van Oranje; Maurits van Nassau, zoon van Ernst Casimir van Nassau.
Nassau, Willem van, heer van de Leck: 186, 288.
Nassau, Willem Frederik van, zie Willem Frederik van Nassau.
Nassau, Willem Lodewijk graaf van, zie Willem Lodewijk, graaf van Nassau.
Nassau(-Dietz), graaf van, zie Ernst Casimir, graaf van Nassau(-Dietz).
Nassau-Saarbrücken, Johann graaf van, zie Johann, graaf van Nassau-Saarbrücken.
Nassau-Saarbrücken, Wilhelm Ludwig graaf van, zie Wilhelm Ludwig, graaf van Nassau-Saarbrücken.
Nassau-Siegen, Hendrik graaf van, zie Hendrik, graaf van Nassau-Siegen.
Nassau-Siegen, Wilhelm Otto graaf van, zie Wilhelm Otto, graaf van Nassau-Siegen.
Nassausche Vloot: 259.

Nassause Domeinraad, zie Frederik Hendrik, Raad en Rekenkamer van; Maurits, Raad en Rekenkamer van.
Nationale Synode te Dordrecht (1618-1619), zie Dordrecht, Nationale Synode te.
Navarra: 216, 218, 235, 389, 411, 421, 426, 452, 467, 474.
Navarra, koning van, zie Lodewijk XIII.
Neck, Jacob van: 246.
Neck, Johan van: 286.
Neckar: 401.
Nederlanden, Nederlanders; zie ook Belgae en Zuidelijke Nederlanden: 149, 233, 257, 259, 303, 314, 380, 403, 410, 414, 426, 476, 495.
Nederlands (taal): XIV, 24, 45, 55-57, 68, 113, 147, 149, 169, 174, 176, 180, 192, 193, 209, 210, 214, 216, 219, 303, 313, 343, 344, 365, 482, 484, 489, 499, 503, 504, 510.
Nedersaksen, zie Niedersachsen.
Neef (Cousijn), codenaam voor Frederik Hendrik: 252, 259, 268, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 307, 353, 354.
Negapat(n)am (*Megapatan, Nagappatinam*), plaats aan de zuidoostelijke kust van India: 38.
Neile, Richard, bisschop van Winchester: 312, 313.
Neptunus: 496, 497.
Nérac, plaats ten westen van Agen: 181.
Nero, keizer: 10.
Nerva, keizer: 10.
Nestor: 29.
Neubrandenburg: 433, 442.
Neuenburg (*Neumburg, Nieuborg*), plaats aan de Rijn ten zuiden van Breisach: 476, 490.
Neufville, Nicolas de, markies van Villeroy: 501.
Neustadt, plaats ten oosten van Freiburg: 476.
Neuzen-Ambacht in Zeeuws-Vlaanderen: 250.
Nevers, hertog van, zie Gonzague, Charles de, hertog van Nevers.
Neyen, Jan: 50.
Nicander van Colophon: 14.
Nice (*Nissa*): 485, 492.
Nicea, Concilie (324) van: 313.
Nicolai, Maria, zie Claesdr., Mayken, schoonmoeder van Grotius.
Niedersachsen: 290, 403, 418, 430.
Niedorp (Oude- en Nieuwe-), West-Friesland: 52.
Niedorperkogge, zie Schager- en Niedorperkoggen, West-Friesland.
Niellius, Carolus: 414, 416.
Nienburg, stad tussen Minden en Verden: 290.
Nierop, zie Niedorp (Oude- en Nieuwe-), West-Friesland.
Nieuwe-Tonge, plaats op Goeree-Overflakkee: 315.
Nieuwpoort, plaatsje in de omgeving van Schoonhoven: 183.
Nieuwpoort in Vlaanderen, Slag (1600) bij: 17.
Nieuwveen, plaats ten zuidwesten van Uithoorn: 39, 40.
Nijmegen: 283.
Nikephoros Gregoras: 342.
Niketas Choniates (Niketas Akominatos): 342, 349.

Niketas Choniates (Niketas Akominatos), *Historia, De Andronico Comneno*: 349.
Nîmes: 300, 350.
Nîmes, plaats van verzending: 350.
Nizolius (Nizzoli), Marius: 26, 29.
Noach: 3.
Nobel, Hendrick Willemsz.: 231, 232, 309.
Nogaret d'Epernon de La Valette, Bernard de: 417, 483, 490.
Nogaret (d'Epernon) de La Valette, Henri (de), hertog van Candale: 253, 285.
Nogaret d'Epernon de La Valette, Jean-Louis de: 490.
Nogaret d'Epernon de La Valette, Louis de, kardinaal: 385, 417, 425, 459, 460, 490.
Nogaret de Foix, Louis-Charles-Gaston de, markies van La Valette, hertog van Candale: 483.
Nonnus: 21.
Noord-Beveland: 250.
Noordingen, Dierck van: 269, 300.
Noordwijk: 316, 345, 346.
Noordwijk, heer van, zie Bouc(k)horst, Nicolaes van den, heer van Noordwijk.
Noordwijk, heer van, zie ook Dousa, Janus sr.; Eussum, Caspar van.
Noordzee: 181.
Noot, Karel van der: 118.
Noot, echtgenote van, zie Manmaker, Anna.
Noot, Lamorael van der, heer van Risoir: 487.
Noot, Louise van der, echtgenote van Philips de Soete van Laecke, gezegd Haultain (Houthain): 118.
Norbertijnen: 96.

Norden, plaats in Oost-Friesland: 344.
Nördlingen in Beieren, Slag (1634) bij: 369, 383, 393, 468, 471, 485, 491, 505, 518.
Normandië: 384, 385, 417, 460, 491, 501.
Norsholm (*Northolm*), heer van, zie Spiring Silvercrona, Petter.
Northumberland, graaf van, zie Percy, Algernon, graaf van Northumberland.
Nothafft, Johann Heinrich: 500.
Noyers, seigneur de, zie Sublet de Noyers, François.
Noyon: 500.
Nozeroy, plaats ten zuidwesten van Pontarlier: 492.
Nu-pieds: 491.
Numa Pompilius: 9, 12, 26, 28.
Numidië: 7, 236.
Nuyts, Judith, echtgenote van Johannes Polyander van (den) Kerckhoven: 275, 276.

O

Obersachsen: 430.
Oder (*Viader, Viadrus fluvius*): 334, 425, 433.
Oderberg, plaats ten zuiden van Angermünde: 433.
Oedipus: 329, 489.
Oehm, Johann Bernhard von: 494.
Oem van Wijngaarden, Johan: 311.
Oetgens, Anthonie, heer van Waveren: 259, 265, 275.
Oetgens, Frans Hendricksz.: 265.
Offenburg: 512.
Ogle, John: 270.
Ogle, echtgenote van, zie Vries, Elisabeth de.
Oldenbarnevelt, Deliana van, echtgenote van Livinus de Wit(te): 163.
Oldenbarnevelt, Elias van: 163.
Oldenbarnevelt, Geertrui van, echtgenote van Reinoud van Brederode, heer van Veenhuizen: 19, 31.
Oldenbarnevelt, Johan van: 10, 13, 15, 17, 19, 31, 34, 38, 71, 81, 103-104, 112, 130, 131, 145, 146, 147, 149, 151, 166, 169, 172, 185, 190, 194, 201, 202, 206, 207, 219, 272, 285, 298, 300, 312, 446, 463.
Oldenbarnevelt, *Remonstrantie aen de Staten van Hollandt*, 1618: 219.
Oldenbarnevelt, Maria van, echtgenote van Cornelis Adriaensz. van der Mijle: 263, 445.
Oldenbarnevelt, Reinier van, heer van Groenevelt: 194, 199, 209, 214.
Oldenbarnevelt, echtgenote van, zie Weytzen, Anna, vrouwe van Brandwijk.
Oldenbarnevelt, Willem van, heer van Stoutenburg: XI, 199, 209, 210, 214, 272.
Oldenburg, graaf van, zie Anton Günther, graaf van Oldenburg en Delmenhorst.
Oldenburg, graafschap: 286, 290, 443.
Olivares, graaf van, zie Guzmán, Gaspar de, hertog van San Lucar, graaf van Olivares.
Oloff, codenaam: 305.

Onomacritus: 20.
Ooltgensplaat (*De Plaet*), plaats op Goeree-Overflakkee: 233, 247.
Oost-Friesland: 88, 215, 221, 269, 300, 344, 423, 443.
Oost-Friesland, agent in de Republiek, zie Noordingen, Dierck van.
Oost-Friesland, graaf van, zie Enno III.
Oost-Indië: 37-38, 65, 68, 71-75, 104, 105, 120, 122-137, 191, 198, 203, 208, 225, 245, 253, 259, 261, 272, 273, 304.
Oostindische Compagnie: 37, 42, 43, 54, 68, 71-75, 103, 105, 111, 120, 122-137, 138, 186, 221, 222, 232, 234, 235, 237, 245, 246, 247, 251, 253, 256, 257, 259, 272, 273, 279, 295, 444.
Oostindische Compagnie, Conferentie (1613): 103-104, 105, 111, 112, 120, 122, 123.
Oostindische Compagnie, Conferentie (1615): XI, 120, 122-137, 138.
Oostindische Compagnie, Heren Zeventien: 71, 72, 74, 75, 105, 120, 259, 272.
Oostindische Compagnie, Kamer Rotterdam: 71.
Oostindische Compagnie, Kamer Zeeland: 37, 63.
Oostende: 272.
Oostenrijk (*Austria*): 315, 418, 432, 441, 468, 503, 522.
Oostenrijk (*Austria*), Habsburgse huis: 186, 368, 369, 373, 376, 388, 409, 418, 423, 432, 435, 441, 468, 518, 522.
Oostenrijk (*Austria*), Habsburgse huis, aartshertogen, zie Albert (Albrecht) van; Isabella van.
Oostenrijk (*Austria*), Habsburgse huis, keizer, zie Ferdinand II; Ferdinand III; Karel V.
Oostenrijk (*Austria*), Habsburgse huis, koning van Spanje, zie Philips II; Philips III; Philips IV.
Oostenrijk, Anna van, zie Anna van Oostenrijk, koningin van Frankrijk.
Oostenrijk, Cecilia Renata van, zie Cecilia Renata van Oostenrijk, koningin van Polen.
Oostenrijk, Ferdinand van, zie Ferdinand van Oostenrijk, kardinaal-infante.
Oostenrijk, Maximilian Thomas van: 491.

Oostenrijk, Philipp August van: 491.
Oosterlee in Delfland, huis: 170.
Oosterschelde: 250.
Oosterwijk, heer van, zie Liere, Willem van, heer van Oosterwijk.
Oostveen, zie Blauwkapel.
Oostzee-steden: 283.
Opitz, Martin: XII, 325, 326.
Opole bij Lublin: 405.
Opole aan de Oder, zie Oppeln, hertogdom in Silezië.
Oppeln (*Opole*), hertogdom in Silezië: 425.
Opperpalts (*Oberpfalz, Palatinatus Superior*): 188.
Or, François d': 188, 310, 343, 362, 415, 493, 494, 501.
Orange, prinsdom: 249.
Oranje, fort op Ternate: 134.
Oranje-Nassau, huis van, zie Charlotte Brabantina; Frederik Hendrik; Louise Juliana; Maurits; Amalia van Solms; Willem I; Willem II.
Oratorianen (Oratoire de Jésus-Christ): 364.
Øresund, zie Sont.
Oriënt; zie ook Levant: 234, 319, 363, 364.
Orisant (*Oresande*), schor in de Oosterschelde: 250.
Orléans: 353, 364, 390, 391.
Orléans, bisschop van, zie Aubespine, Gabriel de l'.
Orléans, Germaanse Natie van de Universiteit te: 390, 391.
Orléans, plaats van verzending: 391.
Orléans, Anne-Marie-Louise van, zie Anne-Marie-Louise van Orléans, hertogin van Montpensier (‘Mademoiselle’).
Orléans, Gaston-Jean-Baptiste hertog van, zie Gaston-Jean-Baptiste, hertog van Orléans (‘Monsieur’).
Orléans, Henri d', hertog van Longueville: 417, 484, 485, 490, 493, 494, 500, 503, 512, 514, 524.
Orléans, echtgenote van, zie Bourbon-Soissons, Louise de.
Ormus (Ormoez), zie Hormuz.
Orpheus: 18, 19, 20, 331.
O(r)smael, Jan de Hertoge van, zie Hertoge van O(r)smael, Jan de, heer van Valkenburg.
Os, Dirck van: 120, 122-137, 138.
Osmaanse (Ottomaanse) Rijk, zie Turkije, Turken.
Osman II, sultan: 182.
Osnabrück: 386, 392, 439, 517, 522.
Ossat, Arnaud d', *Lettres*, Parijs 1624: 260, 289.
Osthaagen, niet geïdentificeerde plaats: 388.
Osthausen, plaats in de Beneden-Elzas: 388.
Otto, wild- en Rijngraaf: XII, 380, 382, 410, 411.
Otto Ludwig, wild- en Rijngraaf: 380, 382, 430.
Otto Ludwig, echtgenote van, zie Anna Magdalena, gravin van Hanau-Lichtenberg.
Oudartius (*Audaert, Audart*), Robertus: 107, 108.
Oude-Tonge, plaats op Goeree-Overflakkee: 315.
Oudewater (*Veteraquinum*): 101.
Oudewater (*Veteraquinum*), stadhuis: 101.
Oudewater, Pieter Jansz. van: 198.

Oudt Hesdin, zie Hesdin.
Ouwejanne, Cornelis Maertensz.: 39, 40.
Overall, John, bisschop van Coventry en Lichfield: 113, 114, 144.
Overijssel: 186, 201, 206, 223, 272.
Overijssel, Staten van: 186, 201, 206.
Overschie, familie Van: 1.
Overschie, Aeltje van, zie Groot-Van Overschie, Aeltje de.
Overschie, Catarina Fransdr. van: 1, 187.
Overschie, Frans van: 170, 214, 220, 450.
Overschie, Frans Pietersz. van: 1.
Overschie, Pieter Fransz. van: 1, 187.
Ovidius Naso, Publius: 4, 18, 25, 102, 351.
Oxenstierna, Axel: 336, 346, 354, 355, 362, 365-373, 375, 376, 377, 379-383, 386, 388, 390, 392, 394, 395, 397, 398, 402, 403, 404, 409, 411, 412, 416, 421-428, 430, 431, 433, 435-438, 441, 451-459, 463, 464, 467-469, 472, 473, 475, 491, 503, 512-513, 517, 523.
Oxenstierna, Bengt Bengtsson (Resare-Bengt): 336.
Oxenstierna, Gabriel Bengtsson, liber baro van Mörby en Lindholmen: 411, 412, 421, 422, 426, 427, 452-459, 463-464, 467-468, 474.
Oxenstierna, Gabriel Gustafsson: 291, 411, 412, 421, 422, 452-459, 463-464, 467-468.
Oxenstierna, Johan Axelsson: 516.
Oxford: 101, 479.
Oysonville, baron van, zie Le Prévost, Paul, baron van Oysonville.

P

Pacius a Beriga, Julius: 118.
Pacius a Beriga, *Analysis institutionum imperialium*, Lyon 1605: 118.
Paets, Maerten: 447, 450.
Palatinatus (*Palatinatus Inferior, - Rheni, - ad Rhenum*), zie Palts (*Nederpalts, Pfalz*).
Palatinatus Superior, zie Opperpalts (*Oberpfalz*).
Palestina (*Heilige Land, Terra Santa*): 238, 357, 359, 361.
Pallandt, Floris II van, graaf van Culemborg: 186, 307.
Palts (*Nederpalts, Pfalz, Palatinatus Inferior, - Rheni, - ad Rhenum*): 110, 156, 157, 186, 188, 198, 210, 224, 233, 250, 259, 315, 354, 392, 399, 401, 423, 424, 475, 499, 511, 514.
Palts, zie ook Opperpalts; Pfalz-Zweibrücken.
Palts, Elisabeth van de, dochter van Frederik V: 423.
Palts, keurvorst van de, zie Frederik III; Frederik IV; Frederik V; Karl Ludwig.
Palts, Ruprecht (Robert) van de: 424, 492.
Palts-Neuburg, Philipp Wilhelm van, zie Philipp Wilhelm van Palts-Neuburg.
Pamelius, Jacobus: 329.
Pamelius, editie Tertullianus' *Opera*, Parijs 1584: 329.
Pamplona (*Pompelone*): 485.
Panhuysen, Barbara, echtgenote van Caspar van Vosbergen: 195, 196.
Panhuysen, Bartholomeus: 196, 234.
Pantinus, Johannes: 35.
Panyassis van Halicarnassus: 29.
Papenbroeck, Anna van, echtgenote van Bernardin Moens: 498.
Papenbroeck, Marten van: 498.
Paphos, stad op Cyprus: 498.
Papi(ni)anus: 20.
Pappenheim, familie: 394.
Pappenheim (*Popenheim*), Maximilian Marschall von, landgraaf van Stühlingen: 394, 395, 401.
Paravicini Capelli, Alessandra, echtgenote van Carl Marin: 382.
Parduyn, Simon: 63.
Pareus, David: 156, 157.
Pareus, *Miscellanea catechetica*, Heidelberg 1621: 157.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*): XI, XV, 6, 13, 25, 32, 110, 150, 155, 175, 176, 179, 180, 181, 183, 185, 187-192, 195, 196, 199, 216, 217, 218, 225, 226, 230, 232, 235, 239, 242, 244, 249, 252, 254, 255, 257, 260, 261, 265, 266, 268, 273, 274, 276, 277, 279, 282, 286, 288, 291, 292, 293, 297, 299, 301-304, 306, 308, 310, 312, 314, 315, 317, 324, 325, 327, 328, 334, 335, 342, 343, 345, 347, 350, 357, 362-366, 375-378, 380, 381, 386, 390-393, 395, 397, 402, 405, 406, 408-413, 415, 416, 418, 421, 422, 423, 428, 431, 434, 436-442, 448, 451, 453, 459, 460, 464, 465, 466, 468, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 479, 480, 483, 484, 486, 489, 491, 492, 493, 495, 497, 500, 501, 502, 504, 508, 511, 517, 521, 523.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Bastille: 459, 485.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Bois de Vincennes: 485.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Château de Madrid (Bois de Boulogne): 143.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Koninklijke Bibliotheek: 313.

Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Louvre (*Lupara*): 334, 335, 460.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Notre-Dame: 465.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Parlement: 244, 328, 334, 335, 342, 407, 460, 488, 494.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), plaats van verzending: 143, 179, 192, 193, 197, 205, 227, 266, 267, 304, 326, 335, 344, 364, 375, 379, 380, 416, 417, 421, 424, 426, 428, 431, 433, 436, 437, 438, 441, 443, 466, 469, 470, 471, 473, 483, 486, 489, 492, 496, 501, 504, 505, 512, 513, 515.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Quai Malaquais (faubourg Saint-Germain): 406, 493.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Rue de Condé (faubourg Saint-Germain): 216, 225, 297, 299.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Universiteit (Sorbonne): 314, 364.
Parijs (*Lutetia, Lutetiae Parisiorum*), Verdrag (1634) van, tussen Frankrijk en de Confederatie van Heilbronn: 365, 366, 367.
Parma: 389, 390, 408.
Parma, hertog van, zie Farnese, Odoardo.
Parnassus, berg: 497, 498.
Pas, Manasse de, markies van Feuquières: 368, 369, 382, 385, 441, 482, 483, 484.
Pas, echtgenote van, zie Arnauld, Anne.
Paschasius, dominus: 340.
Pasewalk: 433, 442.
Pastorius von Hirtenberg (*Hirthenius*), Joachim: 415.
Patani (*Patane*), havenstad op het Maleisisch schiereiland: 73.
Patelarus, Athanasius, zie Athanasius Patelarus.
Patin, Guy: 33.
Paulus (Saulus), apostel: 18, 139, 140, 322, 333, 356, 361, 362.

Paulus (Saulus), *Brieven*: 361.
Paulus V, paus: 157.
Paulus Diaconus: 8.
Paulus Venetus, zie Sarpi, Paolo.
Paus, zie Vaticaan.
Pausgezinden, papisten, zie Rooms-katholieken.
Pauw, Adriaen: 53, 180, 225, 239, 252, 403.
Pauw, echtgenote van, zie Seys, Anna.
Pauw, Reynier: 103-104, 105, 246, 248, 295.
Pawel von Rammingen, (Johann) Friedrich: 475.
Pax, godin van de vrede: 303.
Pedagoog, codenaam: 268.
Peene, rivier: 433, 435.
Peiresc, Nicolas-Claude Fabri de: 180, 229, 256, 265, 266, 319, 320, 481.
Pelagianisme, Pelagianen: 113, 114, 115, 228.
Pelagius: 114, 115.
Pelagius, *Confessio seu Libellus fidei a Pelagio ex oriente Romam missus*: 114, 115.
Peleus: 9.
Peloponnesische Bond: 134.
Pentz, Christian von: 354.
Pera, stadswijk in Constantinopel: 358.
Percy, Algernon, graaf van Northumberland: 424.
Pericles: 11.
Périgord: 417.
Pernambuco (*Farnumbouck*, Recife): 245.
Péronne: 503.
Perottus (Perotti), Nicolaus: 26.
Perpignan: 489, 490, 511, 518.
Perre, Adriaen van de: 261.
Perre, Paulus van de: 261.
Persijn, Jan: 52.
Persijn, Reinier van: 209, 210, 211, 212, 213.
Persius Flaccus, Aulus: 143.
Peru: 259.
Perzië, Perzen: 6, 11, 13, 38, 229, 259, 364, 483, 492.
Perzië, sjah, zie Abbas; Safi (Sam Mirza).
Perzisch (taal): 229.
Pesaro, Zuane (Giovanni): 453, 454, 455.
Pesser, Maria, echtgenote van Simon Episcopius: 416.
Pessinus, stad in Galatia: 330.
Petit, Samuel: 350.
Petit Pas, Maria, echtgenote van Johannes Wtenbogaert: 312, 338, 378.
Petri, Suffridus: 318.
Petronius Arbiter, Gaius of Titus: 8, 141, 351, 497, 498.
Petrus, Simon, apostel: 139.
Petten, plaats ten noorden van Alkmaar: 107.
Peyrarède, Jean de: 489.
Pfalz-Zweibrücken: 363, 365.
Pfeffingen, kasteel bij Arlesheim (Baselland): 461.
Phaedrus: 25, 191.

Philipp, graaf van Mansfeld, zie Mansfeld, Philipp graaf van.
Philipp Ernst, graaf van Hohenlohe, heer tot Langenberg en van Nieuwpoort: XI, 183, 209, 219, 314.
Philipp Wilhelm van Palts-Neuburg: 516.
Philipp Wilhelm van Palts-Neuburg, echtgenote van, zie Anna Catharina Constantia van Polen.
Philippe, hertog van Anjou, zoon van Lodewijk XIII: 500.
Philippine, plaats in Zeeuws-Vlaanderen: 216.
Philippus, koning van Macedonië: 178.
Philips de Schone: 83.
Philips II, koning van Spanje: 511.
Philips III, koning van Spanje: XV, 37-38, 64, 65, 125, 132, 134, 135, 224.
Philips IV, koning van Spanje: XV, 204, 208, 233, 236, 435, 459, 460, 470, 478, 490, 511, 513, 520.
Philips IV, echtgenote van, zie Elisabeth de Bourbon.
Philipsz., Willebrord, zie Hamel, Willebrord Philipsz.
Philodusus, Janus, zie Heinsius, Daniel.
Phocis, landschap tussen Boeotië en Aetolië: 497.
Phoebus, zie Apollo.
Phoeniciërs (Feniciërs): 3, 19, 28.
Phoenix: 348, 355, 356, 362, 497.
Photinianen (Homuncionisten): 158.
Photinus, bisschop van Sirmium: 158.
Phrygië: 28.
Piacenza: 389.
Picardië: 437.
Piccolomini, Ottavio: 385, 426, 443, 460, 492.
Piemonte (*Piedmont*): 476, 482, 484, 501, 503, 510.
Pietas (Pietatis), codenaam voor Frederik Hendrik: 289, 301.
Pietersz., Gijsbert: 22.
Pijnacker (*Pinaquerus*), Cornelis: 240, 241.
Pillau (Baltiysk): 443.
Pilzno, district ten oosten van Tarnów (Polen): 405.
Pimentel, Vasco Fernandes: 38.
Pindarus: 8.
Pinerolo, plaats ten westen van Turijn: 484.

Pirna, plaats ten zuidoosten van Dresden: 383, 397.
Pisistratus: 11.
Pithou, Pierre: 313.
Plaet, De, zie Ooltgensplaat.
Planta, Pompeius: 511.
Planta, Rudolf: 511.
Planta von Steinberg (*Smidberg*), Rudolf: 511.
Plantin-Raphelengius, uitgevershuis: 507.
Plato: 3, 8, 9, 12, 16, 34, 101.
Plautus, Titus Maccius: 13, 23, 27, 141, 241, 329, 387, 475.
Plessis-Mornay, Philippe du: 157, 488, 489.
Plessis-Mornay, *Mémoires*, 1624-1625: 260.
Plinius Caecilius Secundus, Gaius (Minor): 4, 21, 345.
Plinius Secundus, Gaius (Maior): 2, 4, 5, 14, 25, 28.
Ploos (van Amstel), Adriaen: 180, 463.
Plutarchus: 4, 14, 16, 45, 178.
Pluym, Machtelt Jans van der, echtgenote van Hendrik Swaerdecroon: 316.
Plymouth (*Pleytmout*): 247.
Po: 417.
Poederoyen, heer van, zie Melander (*Milander, Eppelman*), Johannes.
Polen (*Polonia*): 182, 184, 221, 344, 349, 357, 367, 368, 376, 383, 389, 404, 405, 414, 415, 417, 423, 425, 433, 443, 466, 485, 492, 500, 511, 516.
Polen (*Polonia*), koning van, zie Sigismund III; Wladislaw IV; Jan II Kazimierz (Johan Casimir).
Polen (*Polonia*), koningin van, zie Cecilia Renata van Oostenrijk.
Polen (*Polonia*), prinses van, zie Anna Catharina Constantia van Polen.
Polen, gezanten.
Polen, gezant in Frankrijk, zie Gasziewski, Christophe Corvinus.
Polen, gezanten in de Republiek, zie Rey de Naglowi, Andreas; Zeronski, Petrus.
Poll, Harmen Gijsbertsz. van de: 248.
Pollux, Julius: 332.
Polyander van (den) Kerckhoven, Johannes: 264, 275, 276, 311.
Polyander van (den) Kerckhoven, echtgenote van, zie Nuyts, Judith.
Polyander van (den) Kerckhoven, et alii, *Censura in Confessionem*, Leiden 1626: 264, 275, 311.
Polyander van (den) Kerckhoven, Johannes, heer van Kerckhoven, Heenvliet en Sassenheim: 446, 450.
Pommeren; zie ook Vor- en Hinterpommern: 420, 423, 424, 425, 433, 438, 439, 516.
Pommeren, hertog van, zie Bogislaw XIV, hertog van Pommeren.
Pommeren, hertogin van, zie Anna, hertogin van Pommeren.
Pompeius Festus, Sextus, zie Festus, Sextus Pompeius.
Ponikau (*Bonnika, Ponica*), Tobias von: 386, 410, 417, 420, 422.
Pons (dép. Charente-Maritime): 181.
Pont-de-l'Arche, plaats ten zuiden van Rouaan: 470.
Pont-Audemer, plaats in de omgeving van Rouaan: 378.
Pont d'Avantin, zie Pont-à-Vendin.
Pont-à-Mousson: 385.
Pont-à-Vendin, plaats ten noordoosten van Arras: 503, 514.
Pontarlier, plaats tussen Besançon en Genève: 492.

Ponticum (mare), zie Zwarte Zee.
Popilius Laenas, Gaius: 11.
Poplicola, zie Valerius Poplicola, Publius.
Poppen, Jacob: 246.
Porrenaer, Job (Jacob): 298.
Porrentruy (*Borentru*): 384.
Porricus, zie Peiresc, Nicolas-Claude Fabri de.
Porta Bona, West-Indië: 63.
Porte, de La, Charles, zie La Porte, Charles de, markies, later hertog van La Meilleraye (*Milleray*).
Portugal, Portugezen (*Lusitani*): 17, 38, 66, 72, 73, 74, 75, 104, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 135, 237, 245, 248, 253, 275, 290, 459, 514, 515, 520, 521.
Portugal, gezant in de Republiek, zie Andrade Leitão, Francisco de.
Portugal, koning van, zie Jan IV.
Posidonius: 16.
Possevino, Antonio: 318.
Postel, proosdij, vervolgens abdij in de omgeving van Tongerlo: 96.
Potier, Louis (François-Louis), markies van Gesvres: 501.
Potosi (Peru): 259.
Pottey, Enoch: 22.
Praag: 401, 475.
Praag, Vrede (1635) van: 383, 386, 397, 406, 410, 429, 500.
Préaux, abt van, zie Aubespine, Charles de l', markies van Châteauneuf-sur-Cher.
Pretzsch, plaats ten noordwesten van Torgau: 419.
Prévost, Paul le, zie Le Prévost, Paul.
Priamus, koning van Troje: 109.
Prignitz: 409, 410, 429.

Prince, Johannes de: 35.
Prins, Hans: 152.
Prins, Pieter Christiaensz.: 375.
Prins, echtgenote van, zie Bijl(e)werff, Lysbeth.
Priscianus: 18.
Progne (Procne): 6.
Prometheus: 3.
Protagoras: 43.
Protestanten: 363, 365, 376, 369, 441, 482, 500, 515, 520, 521.
Protestanten, Franse, zie Hugenoten.
Protestanten, zie ook Calvinisten; (Contra-)Remonstranten; Gereformeerden; Lutheranen.
Proteus: 338.
Prouning (*Prouninck, Prowing*), Jacob, genaamd Deventher: 165, 166, 167-168, 172, 173, 284.
Provence: 459, 501, 504.
Pruisen (*Borussia*): 383.
Psylli, volk in Noord-Afrika: 329.
Ptolemaeën: 11, 236.
Puisieux, Pierre Brûlart vicomte de: 223.
Purt(w)ijck, Johan: 209, 210, 213.
Putten, Land van: 288.
Pyrrhon: 29.
Pyrrhus: 16.
Pythagoras: 12, 19, 27, 331, 332.
Pythia: 6.
Pytho, zie Delphi.

Q

Quada, zie Kedah.
Quakel, Cornelis Gerritsen: 92.
Queralt, Dalmacio de, graaf van Santa Coloma: 511.
Quernheim, Arendt von: 388.
Quevilly (Quively), zie Grand-Quevilly.
Quillebeuf, plaats in de omgeving van Rouaan: 378.
Quintilianus, Marcus Fabius: 10, 26, 141, 330, 333.
Quintinus, Johannes, en Antonio Salmatia, editie *Joannis Zonarae commentarii*, Parijs 1618: 159.
Quirites, zie Rome, Romeinen.
Quistorpius, Johannes: 524.

R

Rabardeau, Michel: 364.

Radford, Joshua: 118.
Radziwill, Boguslaus: 485.
Radziwill, Janus: 485.
Raków: 228, 343, 344.
Raków, Academie te: 228.
Rambures, Charles de: 253.
Rambures, Jean de: 253.
Rammekens, fort aan de zuidkust van Walcheren: 237, 238, 245, 247, 251, 256.
Rammingen, (Johann) Friedrich Pawel von, zie Pawel von Rammingen, (Johann) Friedrich.
Ransszen (*Roussy*), graaf van: 253.
Rantzau, Josias: 407, 408.
Rataller Doubleth, George, zie Doubleth, George Rataller.
Rathenow aan de Havel, plaats ten westen van Berlijn: 433.
Ratibor (Racibórz), hertogdom in Silezië: 425.
Rauzan, comte de, zie Durfort, Jacques, markies van Duras, comte de Rauzan.
Ray-sur-Saône: 420, 422.
Reael, Jacob Laurensz.: 153.
Rees (*Resa*), plaats ten oosten van Kleef: 229.
Regensburg (*Ratisbonne, Reinsburg*): 334, 392, 393, 394, 396, 399, 401, 522.
Regensburg (*Ratisbonne, Reinsburg*), (Kurfürstentag (1636-1637) te: 393, 394, 396, 399, 401.
Regensburg (*Ratisbonne, Reinsburg*), Rijksdag (1640-1641) te: 394, 399.
Rehlingen, Marx Konrad von, zie Konrad von Rehlingen, Marx.
Rehnsköld (*Rheinschildt*), Gerdt Antonison: 516.
Reigersberch, familie Van: 138, 182, 231, 260, 287.
Reigersberch, David van, schoonbroer van Grotius: 222, 232, 240, 284, 285, 287, 292, 295.
Reigersberch, Johan van, schoonbroer van Grotius: VII, IX, XII, XIII, 222, 224, 225, 226, 231, 232, 233-235, 238, 246, 256, 257, 260, 261, 278, 279, 284, 285, 287, 288, 292, 293, 295-299.
Reigersberch, echtgenote van, zie Waert, Jacomina de.
Reigersberch, Johan (Jan) jr. van: 279.
Reigersberch, Maria van, echtgenote van Grotius: XVI, 1, 49, 54, 145, 155, 163-167, 168, 171-174, 179, 182, 185, 186, 190, 193-196, 204, 208, 222-227, 229-232, 235, 237, 240, 242, 243, 246, 254, 255, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 274, 279, 286, 288, 291, 293, 299, 301, 303, 306, 312, 316, 317, 323, 325, 327, 336, 337, 341, 343, 344, 354, 355, 387, 388, 397, 434, 441, 479, 480, 481, 497, 524.
Reigersberch, moeder van, zie Claesdr., Mayken.

Reigersberch, Martha van, echtgenote van Jacob Campe: 239, 240, 243, 255, 278, 279, 282, 291, 293, 298.
Reigersberch, Nicolaes van, schoonbroer van Grotius: VII, IX, XII, XIII, XVI, 48, 171-172, 181, 190, 191, 193-199, 214-216, 220-226, 232, 233, 237-240, 242-265, 267-276, 278-287, 289-297, 299-308, 311, 337, 344, 353, 354, 355, 374, 402, 403, 409, 444, 445, 446, 478, 482, 484, 486-489, 499, 503, 504, 510.
Reigersberch, Pieter Jansz. van: 1.
Reigersberch, Suzanna van, echtgenote van Anthonie Bloncke: 225, 242, 243, 250, 255, 261.
Reims: 515.
Reims, aartsbisschop van, zie Lorraine, Henri II de.
Rekelsma (*Rijkelsma, Rikelsman*), Gerrit: 22.
Rekenare (*Reeckenaer*), Cornelis de: 219.
Remilly-Aillicourt, plaats ten zuidoosten van Sedan: 514.
Remiremont: 384, 385.
Remonstranten (Arminianen): 107, 108, 155, 156, 157, 174, 182, 186, 189, 191, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 212, 213, 215, 219, 222, 228, 244, 248, 259, 263, 264, 271, 272, 274, 275, 283, 287, 304-312, 316, 317, 324, 336, 339, 340, 343, 344, 375, 377, 378, 414, 416, 444-447, 449, 450, 493, 505-510.
Remonstranten (Arminianen), Remonstrantse Broederschap: 340, 343, 344, 377, 413, 414, 446, 505-510.
Remonstrantie aen sijn Majesteyt van Groot Brittangien, 1628: 312, 313.
Remus: 9.
Renaudot, Théophraste: 406, 428, 459.
Renaudot, *Gazette de France*: 406, 428, 461.
Rennecherus (Reynecherus), Hermannus: 23.
Republiek: passim.
Republiek en Engeland: 103-105, 111, 112, 120, 122-137, 138, 145-147, 151, 152, 191, 198, 224, 244, 245, 247, 253, 261, 270, 272, 273, 286, 289, 290, 297, 300.
Republiek en Frankrijk, zie Frankrijk en de Republiek.
Republiek en Spanje: 37, 38, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 55-57, 63-66, 68, 70, 81, 104, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 182, 198, 215, 221, 249, 259, 289, 290, 297-298, 386-387, 478, 496-498, 522, 515.
Republiek en Venetië: 13-15, 489.
Republiek, Admiraliteitscolleges: 153, 234, 248, 249, 250.
Republiek, Generaliteitsrekenkamer: 254.
Republiek, lakenhandel: 145-147, 151, 152.
Republiek, leger: 22, 34, 183, 188, 201, 202, 206, 221, 233, 234, 238, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 282, 286, 290, 291, 309, 338, 486, 487.
Republiek, ontvanger-generaal der Unie, zie Doubleth, Philips.
Republiek, Raad van Brabant: 110, 271.
Republiek, Raad van State: 81, 234, 238, 258, 262, 284.
Republiek, Raad van State, secretaris, zie Christiaen Huygens.
Republiek, Staten-Generaal: 13, 22, 42, 55, 61, 63, 64, 66, 67, 71, 81, 97, 99, 112, 115, 120, 122, 123, 125, 129, 130, 134, 136, 137, 138, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 161-162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 174-175, 180, 181, 182, 186, 187, 190, 200, 201, 202, 203, 205-208, 214, 215, 217, 220, 221, 222, 223, 224-225, 234, 241, 249, 252, 253, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 277, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290,

292, 294, 295, 296, 298, 300, 301, 303, 304, 305, 307, 343, 377, 403, 423, 444, 463, 486, 492, 497, 505, 511, 515, 521, 522.
Republiek, Staten-Generaal, biddag van 23 november 1622: 215.
Republiek, Staten-Generaal, biddag van 16 december 1637: 444, 446.
Republiek, Staten-Generaal, griffier, zie Aerssen(s), Cornelis; Goch, Johan van.
Republiek, Staten-Generaal, plakkaat tegen Grotius' *Verantwoordingh* (1622): 214, 215, 217, 337, 338.
Republiek, Staten-Generaal, plakkaten over de lakenhandel: 145-147, 151, 152.
Republiek, Staten-Generaal, plakkaat tegen de pausgezinden (1612): 97.
Republiek, Staten-Generaal, plakkaat over de Westindische Compagnie (1621): 182.
Republiek, thesaurier-generaal der Unie, zie Bie (*Bye*), Joris Dircksz. de; Brasser, Govert.
Republiek, vloot: 13-15, 181, 234, 245, 248, 249, 250, 252, 263, 270, 284, 288, 290, 297, 301, 478, 495, 496-498.
Republiek, gezanten.
Republiek, hoofdconsul te Aleppo, Syrië, Palestina en Cyprus, zie Witsen, Cornelio.

Republiek, orateur in Algiers en Tunis, zie Pijnacker, Cornelis.
Republiek, consul in Algiers en Tunis, zie Keyser, Wijnand (de).
Republiek, orateur in Constantinopel, zie Haga, Cornelis.
Republiek, gezant in Denemarken, zie Vosbergen, Caspar van.
Republiek, gezant in de Duitse landen, zie Brederode, Pieter Cornelisz. van.
Republiek, gezanten in Engeland, zie Aerssen, François van; Bas, Dirck; Boreel, Jacob; Burmania, Rienck van; Caron, Noël de; Grotius, Hugo; Joachimi, Albert, heer van Oostende en Hoedekenskerke; Meerman, Dirck; Pauw, Reynier; Tuyl van Serooskerke, Hendrick van.
Republiek, gezanten in Frankrijk, zie Aerssen, François van; Boetzelaer, Gideon van den, heer van Langerak; Bouc(k)horst, Nicolaes van den, heer van Noordwijk; Essen, Hendrik van; Liere; Willem van, heer van Oosterwijk; Manmaker, Adriaen; Nassau, Justinus van; Oldenbarnevelt, Johan van; Pauw, Adriaen; Ploos, Adriaen; Vosbergen, Caspar van.
Republiek, gezanten naar Oost-Friesland, zie Bicker, Andries Gerritsz.; Grotius, Hugo.
Republiek, gezanten in Venetië, zie Aerssen, François van; Berck, Johan; Mijle (*Myle*), Cornelis Adriaensz. van der.
Reventlov, Ditlev: 475.
Rey de Naglowi, Andreas: 423.
Reyd, Everard van: 34.
Reyniersz., Dirck: 309.
Rezq Allah, abbuna: 361.
Rhaeti, zie Graubünden.
Rhedanus, zie Reyd, Everard van.
Rheinfelden (*Rijnfeld*): 422, 461, 465, 467, 494, 500.
Rhenanus, Beatus: 333.
Rhenanus, editie Tertullianus' *Apologeticum*, Venetië 1515: 333.
Rhinau, plaats ten zuiden van Straatsburg: 439, 440, 441.
Rhodomann (*Rhodomannus*), Lorenz: 34.
Rhodos: 11.
Ribnitz, plaats ten noordoosten van Rostock: 442.
Richelieu, Jean-Armand du Plessis, kardinaal: XV, 305, 313, 321, 324, 334, 335, 364, 365, 366, 368, 371, 379, 381, 402, 403, 410, 429, 431, 433, 435, 437, 440, 451, 456, 457, 460, 469, 470, 484, 485, 490, 494, 499, 502, 503, 505, 513, 521, 522, 523.
Richelieu, plaats ten oosten van Thouars: 505.
Rigault, Nicolas: 317, 342, 353.
Rijk, het Heilige Roomse (*Germania*, Keizerlijke troepen); zie ook Duitse landen, Duitsers: XII, 186, 196, 222, 223, 241, 259, 365, 366, 373, 374, 376, 383, 384, 388, 390, 393, 395, 396, 398, 400, 401, 407, 409, 410, 411, 418, 419, 423, 426, 429, 430, 432, 435, 438, 442, 443, 454, 460, 461, 465, 467, 471, 475, 476, 483, 490, 492, 494, 500, 503, 511, 513, 514, 515, 516, 518.
Rijk, keizer, zie Ferdinand II; Ferdinand III; Frederik II; Karel V.
Rijk, Kurfürstentag en Rijksdag, zie Regensburg.
Rijk, legeraanvoerders, zie Beck, Johann van; En(c)kefort, Adriaen von; Gallas, Matthias graaf; Götz (Götzen), Johann graaf van; Haes, Gil de; Hatzfeldt und Gleichen, Melchior graaf von; Huyn, Gottfried, graaf van Geleen; Isolani, Ettore Giovanni Ludovico; Krackow (*Krockow*), Joachim Ernst von; Lamboy, Willem baron van; Longueval, Charles Bonaventura de, graaf van Bucquoy; Marazini,

Rudolf; Piccolomini, Ottavio, T'Serclaes, Johan, graaf van Tilly; Werth, Johan van; Zuñiga, Felix de.
Rijk, Rijkssteden: 223, 354, 425, 429, 500, 517.
Rijk, het Heilige Roomse, gezanten.
Rijk, gezant in Engeland, zie Georg Ludwig, graaf von Schwartzberg.
Rijk, gezanten in de Republiek, zie Weichard, Johann, graaf van Auersperg; Gram(m)aye, Jean-Baptiste.
Rijkelsma, Gerrit, zie Rekelsma, Gerrit.
Rijn: 384, 394, 400, 401, 403, 406, 411, 412, 424, 426, 427, 429, 430, 432, 439, 440, 441, 455, 461, 462, 467, 468, 470, 476, 483, 485, 490, 494, 503, 513.
Rijnland, landstreek in Holland: 54, 234, 486, 487.
Rijnsburg (*Reynsburch*), abdij tussen Katwijk en Leiden: 223.
Rijnsburg, baljuw van, zie Banchem, Johan van.
Rijsel (*Rijssel*), zie Lille.
Rikelsman, Gerardus, zie Rekelsma, Gerrit.
Rio de Janeiro: 245.

Rio de la Plata (Argentinië): 253.
Risoir, heer van, zie Noot, Lamorael van der, heer van Risoir.
Riva di Chiavenna, plaats aan het Comomeer: 417.
Rivet, André: XIII, 264, 275, 282, 311, 327, 463.
Rochelle, zie La Rochelle.
Roches, De(s), zie De(s) Roches, officier.
Rockanje, plaats op Voorne-Putten: 215.
Rocroy (Rocroi): 501.
Roe, Thomas: 348, 424.
Roemers Visscher, Maria Tesselschade, zie Tesselschade Roemers Visscher, Maria.
Roermond: 431.
Rohan, Benjamin de, hertog van Soubise: 245, 251, 252.
Rohan, Henri hertog van: 181, 382, 392, 417, 418.
Rombouts, Jacob Jacobsz., zie Jacobsz. Rombouts, Jacob.
Rome, Romeinen in de Oudheid (*Quirites*): 6, 9, 10, 11, 12, 16, 18, 21, 26, 28, 31, 43, 45, 68, 70, 94, 100, 102, 150, 192, 236, 314, 325, 328, 330, 333, 341, 349, 351, 409, 465.
Rome, Capitolijnse berg (*Tarpeius Mons*): 324.
Rome, Palatium (*Mons Palatinus*): 465.
Rome; zie ook Vaticaan: 110, 177, 196, 226, 227, 345, 360, 361, 417, 435, 481, 490, 504, 510.
Rome, Onofrius, kerk van de H.: 227.
Rome, plaats van verzending: 413.
Romeinen, Bijbelboek: 140, 141.
Romulus: 9, 12.
Rooms-katholieken (pausgezinden, papisten): 32, 55-57, 97, 106, 108, 127, 157, 168-169, 177, 178, 193, 233, 283, 293, 299, 300, 345, 357, 358, 359, 360, 361, 366, 378, 388, 436, 444, 482, 500, 509, 520, 525.
Roosendaal: 242, 258, 262.
Rorté, baron van, zie Salles, Claude de, baron van Rorté.
Rosa, Hendrik: 209, 210, 211, 212, 213.
Rosaeus, Henricus: 215.
Rosen, Rheinhold von: 461, 462, 494, 505.
Rosso (*Rossi*), Paolo (Pablo) de(l): 511.
Rostock: 36, 442, 523-525.
Rostock, Grosse Wasserstrasse: 523.
Rostock, Marienkirche: 524.
Rostock, plaats van verzending: 524.
Rostock, Universiteit: 36, 524.
Rotenhahn, Georg Wilhelm von: 422.
Rötha, plaats nabij Leipzig: 395.
Rotterdam: XIV, 51, 54, 71, 99, 101, 103, 107, 108, 110, 112, 116, 118-121, 138, 141, 145, 146, 148, 149, 150, 152-155, 158-164, 168, 174, 185, 198, 203, 207, 208, 213, 216, 218, 228, 230, 231, 232, 234, 270, 271, 293, 301, 306-309, 311, 339, 340, 354, 374, 375, 387, 416, 445, 505, 506, 508, 510.
Rotterdam, Admiraliteit te: 234, 301.
Rotterdam, baljuw van, zie Dullaert, Abraham Pietersz.
Rotterdam, Erasmiaans Gymnasium: 445.
Rotterdam, Particuliere Synode (1621) van: 228.
Rotterdam, plaats van verzending: 75, 118, 160.

Rotterdam, stadsbestuur: 71, 107-108, 118-120, 154, 159-160, 162-164, 175, 198, 203, 207, 208, 230, 231, 271, 309, 374, 375, 445.
Rotterdam, stadspensionaris, zie Beaumont, Simon van; Grotius, Hugo.
Rotterdam, stadssecretaris, zie Aa, Anthony Willemsz. van der; Smout, Cornelis Jorisz.
Rotterdam, Witte Leeuw, brouwerij: 341.
Rouaan (Rouen, *Rothomagum*): 321, 343, 377, 415, 481, 492, 493.
Rouaan (Rouen, *Rothomagum*), Parlement: 321, 415, 488, 492, 493.
Rouaan (Rouen, *Rothomagum*), plaats van verzending: 378, 381, 493.
Roucy (*Roussy*), comte de, zie La Rochefoucauld-Roye, François de, comte de Roucy (*Roussy*).
Rougissart, Jean: 523.
Roussillon: 489, 501, 514.
Rouxel de Médavy, Jacques, graaf van Grancey: 422.
Rovere, Pompeus Jacobsz. de: 281.
Ruarus, Martinus: 227, 228, 414, 415.
Rubens, Peter Paul: 192, 265.
Rueil-Malmaison (*Ruelle*) (dép. Hauts-de-Seine): 440, 517.
Rufinianus, Julius, zie Julius Rufinianus.
Rufus, Quintus Curtius: 281.
Rumpf, Christian: 262.
Rusland (*Moscovië*): 127, 129, 418, 511.
Rusland (*Moscovië*), tsaar van, zie Michael Fedorovitsj.
Rutgers, Ermgard, echtgenote van Daniel Heinsius: 348.
Rutgersius Vinandius (Rutgers Wijnandsz.), Janus: 148, 324.
Ruychaver, Gerard: 264.
Ruyl, Aelbrecht: 443, 444, 446, 447.

S

Saarbrücken (*Sarepont*): 384, 385.
Saarwerden (*Sarrewerden, Sarverda*), graafschap in Elzas-Lotharingen: 380.
Sabaon (vermoedelijk Straat van Sabon, nabij Kundur): 38.
Sabijnen: 6.
Säckingen (*Segguinguen*): 461, 462, 494.
Safi, sjah (Sam Mirza): 483.
Sagra, rivier in het zuiden van Italië: 5.
Saguntum: 134.
Saint-Avold (*Saint-Avaux*), plaats ten oosten van Metz: 491.
Saint-Bertin (*Sint-Bertijn, Sithiu, Beatus Bertinus*), klooster in de omgeving van Saint-Omer: 318.
Saint-Chaumont, markies van, zie Mitte de Chevrière-Miolans, Melchior, markies van Saint-Chamond (*Chaumond*).
Saint-Claude, plaats ten noordwesten van Genève: 482.
Saint-Cyran, abt van, zie Duvergier de Hauranne, Jean, abt van Saint-Cyran.
Saint-Dié (*Saint-Dieux*): 384, 460.
Saint-Forgis (*Saint-Fargeau*), officier: 384.
Saint-Georges, seigneur de, zie Lonlay, Julien de, seigneur de Saint-Georges.
Saint-Germain-en-Laye: 434, 470, 474, 482.
Saint-Germain-en-Laye, Verdrag (1635) van, tussen Frankrijk en Bernhard van Saksen-Weimar: 416.
Saint-Hippolyte, plaats in de omgeving van Sélestat: 492.
Saint-Honorat, eiland aan de Côte d'Azur: 417, 459.
Saint-Jean d'Angély (dép. Charente-Maritime): 181.
Saint-Jean-de-Losne, plaats ten zuidoosten van Dijon: 407, 408, 409.
Saint-Jean-de-Luz, plaats ten zuidwesten van Bayonne: 409.
Saint Leger (*Sellynger*), William: 270.
Saint Leger (*Sellynger*), echtgenote van, zie Vries, Gertrude Cornelisdr. de.
Saint-Malo: 235.
Saint-Maur-des-Fossés, plaats in de omgeving van Parijs: 431, 432, 434, 435.
Saint-Michel, orde van: 291, 301.
Saint-Omer (Sint-Omaars, *Sanctus Audomarus*): 318, 482, 503, 514.
Saint-Sauveur, prior van, zie Dupuy, Jacques.
Saint-Ursanne, plaats ten zuidwesten van Bazel: 492.
Sainte-Marguerite, eiland aan de Côte d'Azur: 417, 459.
Saksen: 103-104, 349, 368, 376, 395, 396, 397, 406, 409, 410, 415, 418, 426, 429, 430, 433, 436.
Saksen, keurvorst van, zie Johann Georg I.
Saksen-Anhalt: 399.
Saksen-Lauenburg, hertogdom: 471.
Saksen-Lauenburg, hertogen van, zie Franz Albrecht; Franz Karl; Julius Heinrich.
Saksen-Weimar, hertogen van, zie Albrecht; Bernhard; Ernst; Johann Ernst; Wilhelm IV.
Sale, baron de, officier: 385.
Salem, codenaam voor Amsterdam: 311.
Salii: 26.
Salis-Zizers, Rudolf Andreas von: 482.
Sallengre, Jean de: 219.

Salles, Claude de, baron van Rorté: 456, 457, 474, 475.
Sallustius Crispus, Gaius: 11, 141.
Salmasius, Claudius, zie Saumaise, Claude.
Salomo(n): 4, 128.
Salon-de-Provence, plaats ten noorden van Marseille: 485.
Salses, plaats ten noorden van Perpignan: 489, 493.
Salvador (*Bahia, Baya*), Brazilië: 237, 251, 253, 275, 290.
Salvius, Johan Adler: 336, 424, 429, 435, 436, 437, 452, 457, 463, 464, 470, 471, 515, 516, 517, 520, 521.
Salzburg: 432.
Samaritaans (taal): 229.
Samaritanen: 107, 128, 229.
Samnium: 322.
Samos: 12.
San-Augustín, Juan de: 522.
San Sebastían: 483, 492.
Sande (*Sandius*), Frederik van den: 34, 144.
Sande (*Sandius*), echtgenote van, zie Essen, Evermoedt van.
Sande, Johan van den: 34.
Sandius, zie Sande, Frederik van den.
Santa Bonaventura, pater Caesarius a (Joannes Bertius): 121.
Santa Coloma, graaf van, zie Queralt, Dalmacio de, graaf van Santa Coloma.
Santen, Gerrit Beuckelsz. van: 312.
Santen, Johan van: 35, 51.
Santo Domingo: 63.
Saône: 407, 408, 420.
Sapma, Dominicus: 191.
Sappho van Lesbos: 102.
Saracenen, zie Moren.
Sarmiento de Acuña, Antonio: 459, 482.
Sarpi, Paolo (*Paulus Venetus*): 488, 489.

Sarrau (*Sarravius*), Claude: XI, 321, 488, 489.
Sarverda, zie Saarwerden.
Sas-van-Gent: 216.
Sasbout, Lucretia Lucassen ('Lucasje Lucas'): 1.
Satura (*Satyra*): 351.
Saulx de Tavannes, Henri de, markies van Mirebeau: 407.
Saumaise (*Salmasius*), Claude: 317, 326, 327, 509.
Saumaise (*Salmasius*), *Plinianae Exercitationes*, Parijs 1629: 327.
Savelli, Federigo, hertog van Poggio Nativo: 465, 466, 467, 483.
Saverne (*Zabern*), plaats nabij Straatsburg: 399.
Savoye: 157, 290, 435, 484, 493, 494, 503, 504, 510.
Savoye, hertogen van, zie Carlo Emanuele I; Carlo Emanuele II; Vittorio Amadeo I.
Savoye, hertogin van, zie Christine de France, hertogin van Savoye.
Savoye, Maurizio van, kardinaal: 435, 484, 510.
Savoye, Tommaso Francesco van, prins van Carignano: 402, 404, 484, 485, 493, 501, 503, 510.
Savoye, echtgenote van, zie Bourbon-Soissons, Marie de.
Scaliger, Josephus Justus: 12, 23, 24, 33, 49, 50, 99, 141-143, 158, 229, 314, 326, 327, 345.
Scaliger, *Florilegium epigrammatum Martialis*, Parijs 1607: 143.
Scaliger, *Poemata Graeca*, Leiden 1603: 142-143.
Scaliger, *Poemata Graeca*, Leiden 1615: 141-143.
Scaliger, *Poemata omnia*, [Leiden] 1615: 141.
Scandinavië: 404.
Scetis (Nitrische of Koptische woestijn, tussen Alexandrië en Cairo): 360.
Schaep, Pieter Gerritsz.: 66.
Schaffalitzky, Bernhard: 485.
Schaffhausen (*Scafhuisen*): XII.
Schagen, Jan Wijersz. van: 98.
Schagen, Pieter Jansz.: 311.
Schagen, plaats ten noorden van Alkmaar: 52.
Schager- en Niedorperkoggen, West-Friesland: 52.
Scheepsnamen
Scheepsnamen, El Orfeo; Sint Pedro Fortuna; Sint Teresa, etc.: 496, 497.
Scheepsnamen, Espérance: 235, 273.
Scheepsnamen, Schoonhoven: 272, 274.
Scheepsnamen, Swemmende Leeuw: 63, 64, 65, 66.
Schenkenschans, fort ten oosten van Millingen aan de Rijn: 386, 392.
Scheurtje, Het, vaarwater bij Duinkerken: 248, 284, 478.
Schickard (*Skikard*), Wilhelm: 364.
Schickard (*Skikard*), *Tarich, h. e. series regum Persiae*, Tübingen 1628: 364.
Schiedam: 162, 177.
Schieland: 107.
Schilperoort, Dirck Robbrechtsz. van: 443, 444, 446, 448.
Schlettstadt, zie Sélestat.
Schmalz (*Smalze*), Peter Abel: 365, 369, 402, 428, 451, 452, 455, 456, 457, 458, 459, 464, 468, 469, 470, 475.
Schmid von Grüneck, Jacob: 482.
Schmidberg (*Smidsbergen*), Ludwig von: 466.
Schönbeck, kolonel: 461.

Schoneberch, codenaam voor Simon van Beaumont: 305.
Schonewalle, heer van, zie Caron, Noël de.
Schoonhoven, Geraert van: 54.
Schoonhoven, plaats ten zuidoosten van Gouda: 275, 309, 311, 312.
Schoonhoven, stadssecretaris, zie Conynck; Stralen, Daniël van.
Schörling, Balthasar: 418, 424, 433, 440, 442.
Schotland (*Caledonia*), Schotten: 111, 226, 227, 331, 338, 363, 384, 385, 392, 393, 399, 401, 420, 423, 425, 429, 443, 471, 491, 499, 500, 502, 503, 505.
Schotte, Apollonius: 295.
Schotte, Jacob Simonsz.: 239, 269.
Schotte, Simon: 111.
Schouwen: 250, 287, 288.
Schrevelius (*Schreverius*), Theodorus: 323.
Schrijver, Peter, zie Scriverius, Petrus.
Schröderus, Joannes Casparus: 268.
Schuyr, Evert Jansz. van der: 39, 40.
Schwartzberg, Georg Ludwig graaf von, zie Georg Ludwig, graaf von Schwartzberg.
Schwedt (*Swets*), stad aan de Oder: 433, 440, 442.
Scipio Africanus Maior, Publius Cornelius: 17.
Scotti (*Schotto*), Ranuccio: 483, 491, 494.
Scribonius Largus: 241.
Scriverius, Petrus: 5, 6, 7, 23, 25, 118, 141-143, 199, 200, 268, 269.
Scriverius, editie *L. Annaeus Seneca tragicus*, Leiden 1620/1621: 199, 268, 269.

Scriverius, editie *Magni Des. Erasmi Roterodami vita. Accedunt epistolae illustres*, Leiden 1615: 118-120.
Scriverius, editie *M. Valerius Martialis*, Leiden 1619/1621: 199.
Scudamore, James: 479.
Scudamore, John, burggraaf: 421, 423, 431, 479-480.
Scultetus, Abraham: 109, 110, 156, 157.
Scutelarius, dominus: 182, 183.
Scylla en Charybdis: 4.
Scythen: 6.
Sedan: 343, 491, 493, 501, 513, 514, 515.
Séguier, Pierre: 372, 499.
Segwaert (*Seggaert*), Bartholomeus van: 281, 301.
Seille, rivier: 494.
Sélestat (*Schlettstadt, Sleickesstadt*): 388, 401, 492, 518.
Sellynger, William, zie Saint Leger, William.
Seltan-Segghed (Soesenyos, Socinios), koning van Ethiopië: 361.
Sendomir (Sandomierz), Synode (1570) te: 186.
Seneca Maior, Lucius of Marcus Annaeus: 330.
Seneca Minor, Lucius Annaeus: 16, 19, 33, 102, 150, 173, 174, 199, 266, 268, 269, 329, 330, 332, 438.
Senegal: 124.
Septentriones, zie Helice.
Septimius, zie Severus, Lucius Septimius, keizer.
Severus, Lucius Septimius, keizer: 329.
Severus, Sulpicius: 332.
Seys, Anna, echtgenote van Adriaen Pauw: 53.
Seys, Niclaes (Claes): 51, 52, 53-54.
Sforza, Federico: 483, 490.
Sicilië: 504.
Sidney, Robert, graaf van Leicester: 421, 423, 431, 492, 499.
Sidon: 14.
Sidonius Apollinaris: 332.
Sieniuta de Lachowic, Petrus: 415.
Sierck, plaats ten zuiden van Trier: 400.
Sigebert van Gembloux (Gembloers): 318.
Sigebert van Gembloux (Gembloers), *Catalogus de illustribus viris*: 318.
Sigismund III, koning van Polen: 182.
Sigismund, markgraaf van Brandenburg: 422, 423, 425, 433.
Sijpesteyn, Willem van: 66.
Silezië: 334, 343, 425, 439, 440, 516.
Sillery, Nicolas Brûlart seigneur de: 181, 223.
Silvercrona, Petter Spiring, zie Spiring Silvercrona, Petter.
Simonides van Keos: 9.
Sinaï: 360.
Singapore (*Sincapura*): 38.
Singen, plaats bij het Bodenmeer: 394, 398, 490, 505.
Sirmond, Jacques: 347, 363, 503.
Sisenna, zie Cornelius Sisenna, Lucius.
Sisteron, plaats ten zuiden van Gap: 485.
Skytte, Bengt: 517.
Skytte, Johan: X.

Slatius, Henricus: 219, 222.
Slatius, *Copie vant klaer vertoogh*, Den Haag 1623: 222.
Sleeswijk: 392.
Slot, Hendrik, zie Storm, Hendrik.
Sluis: 118.
Slupecki de Konary, Jerzy: 405, 406.
Smout, Adriaen Jorissen: 322, 323.
Smout, Cornelis Jorisz.: 160, 162-164, 231.
Snaets, Jan Jansz.: 271.
Snellius (Snel van Royen), Rudolph: 101.
Snellius (Snel van Royen), Willebrord: 99-101.
Snellius (Snel van Royen), *De re nummaria liber singularis*, [Leiden] 1613: 99-101.
Snoy, Reinier: 28, 120.
Socinianisme, socinianen: 108, 158, 159, 227, 228, 343, 344, 413, 414, 508.
Socinus (Sozzini), Faustus: 140, 159.
Socrates: 12.
Socrates Scholasticus: 107.
Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica*: 107.
Soest, plaats in Westfalen: 254, 406.
Soete van Laecke, Philips de en Willem de, zie Haultain (Houthain).
Soissons: 500.
Soissons, graaf van, zie Bourbon, Charles de; Bourbon, Louis II de.
Solms, Amalia van, zie Amalia van Solms, prinses van Oranje-Nassau, echtgenote van Frederik Hendrik.
Solms-Braunfels, Johann Albrecht graaf van, zie Johann Albrecht, graaf van Solms-Braunfels.
Solothurn (Soleure): 399.
Sommelsdijck, plaats op Goeree-Overflakkee: 85-86, 87, 88, 209, 294.
Sommelsdijck, heer van, zie Aerssen, François van.
Sonck (*Schonck*), Aelbert Fransz.: 120, 122-137, 138.
Sondrio, plaats in het Veltlin: 417.
Sont (Øresund): 423, 425, 515.
Soop, Matthias: 427, 474.
Sophocles: 34, 143.

Sorgen, Nicolaes Leonartsz. van: 447, 450.
Sorrighen (van Broeckhuysen), Theodora (Dirckje) Cornelisdr.: 243, 249.
Sorø, Universiteit van: 412.
Soubise, hertog van, zie Rohan, Benjamin de, hertog van Soubise.
Sourdis, markies van, zie Escoubleau, Charles d', markies van Sourdis.
Souteveen in Delfland, heerlijkheid: 170.
Spaanse Nederlanden, zie Zuidelijke Nederlanden.
Spaignuola, zie Haïti.
Spanbroek, heerlijkheid in West-Friesland: 31.
Spanje, Spanjaarden (*Hiberia, Iberia, Hispani*): 16, 17, 29, 37, 44, 47, 50, 64, 66, 68, 70, 75, 81, 104, 124, 125, 127-136, 157, 161, 188, 204, 208, 210, 215, 221, 222, 224, 232, 233, 237, 238, 241, 244, 245, 249-256, 258, 259, 262, 263, 271, 275, 278, 281, 289, 290, 291, 297, 298, 311, 334, 344, 373, 386, 392, 402, 404, 409, 410, 417, 418, 426, 443, 459, 460, 470, 471, 478, 482-486, 489, 491, 492, 495, 496, 497, 499, 500, 503, 504, 511, 513, 514, 515, 520, 522.
Spanje en de Republiek, zie Republiek en Spanje.
Spanje, infanta van, zie Maria.
Spanje, koning van, zie Karel V, Philips II; Philips III; Philips IV.
Spanje, koningin van, zie Elisabeth de Bourbon.
Spanje, gezanten.
Spanje, gezanten te Coire, zie Biglia, Antonio; Casati, Francesco.
Spanje, gezanten in de Duitse landen, zie Melo, Francisco de, graaf van Assumar; Sarmiento de Acuña, Antonio.
Spanje, gezant in Genua, zie Melo, Francisco de, graaf van Assumar.
Spanje, agent in de Republiek, zie Friquet, Jean.
Sparta, Spartanen (*Lacedaemones, Lacones*): 11, 17, 31, 349.
Spartacus: 330.
Speyer, zie Spiers.
Spierdijk, heerlijkheid in West-Friesland: 31.
Spiers (*Speyer*): 383, 494, 503.
Spiers (*Speyer*), Rijkskamergericht te: 33.
Spinola, Ambrosius, markies: 188, 232, 233, 238, 241, 254, 255, 256, 262.
Spinola, Felipe, markies van Los Balbases: 500.
Spiring, familie: 443.
Spiring (*Spierinck*) Silvercrona, Petter, heer van Norsholm: XII, 370, 417, 437, 438, 482, 483, 484-486, 487, 488, 489-492, 496, 499-501, 503-505, 510-512.
Splinter, Jan: 152.
Sprecher, Andreas: 482.
Stad aan 't Haringvliet: 107.
Stade, plaats in Land Kehdingen: 312, 515.
Stainville, Antoine de, graaf van Couvonges: 503.
Stålhandske, Torsten: 392, 443, 516.
Stapel, Magdalena Nicolaesdr. van, echtgenote van Nicolaes Adriaensz. Meyroos: 48.
Staten-Generaal, zie Republiek.
Statius, Publius Papinius: 3, 462, 489.
Stavenisse, heer van, zie Tuyl van Serooskerke, Hendrick van.
Steengracht, zie Anthonisse, Huybrecht Jan.
Stein, plaats ten zuiden van Säckingen: 462.
Stenay, plaats aan de Maas, ten zuiden van Sedan: 425.
Stephanus, adgnatus: 315.

Stettin (Szczecin): 153, 424, 427, 433, 439, 466, 516, 523.
Stevin, Simon: 13, 14, 15, 22, 23, 33.
Steyn, augustijnenklooster bij Gouda: 119.
Sticht, Het, zie Utrecht.
Stickhausen (*Stockhusen*), plaats ten oosten van Leer: 221.
Stilo Praeconinus, zie Aelius Stilo Praeconinus, Lucius.
Stobaeus ('Stochius'), Joannes: 210, 230.
Stockholm: 423, 424, 456, 472, 474, 475, 482, 484, 489, 499, 503, 504, 510, 523.
Stockholm, plaats van verzending: 389, 412, 464, 468, 472, 474, 475.
Stockman, Joachim: 524.
Stolpe, plaats aan de Peene, westelijk van Anklam: 435.
Storm, Hendrik: 153.
Stoutenburg, heer van, zie Oldenbarnevelt, Willem van.
Straatsburg (*Argentoratum*): 368, 376, 380, 388, 390, 400, 429, 430, 439, 440, 441, 464, 476, 500, 517.
Straatsburg (*Argentoratum*), plaats van verzending: 465.
Strabo: 5.
Stralen, Daniël van: 275.
Stralendorf, Lüdert von: 442.
Stralsund: 442, 516.
Stralsund, plaats van verzending: 390, 403, 524.
Strassburg(er) (*Strasburgk*), Paul: 392.

Streiff (*Streuff*) von Lauenstein, Philipp: 363, 364, 365, 366.
Strevelshoek, heer van, zie Beveren, Willem Cornelisz. van.
Strickland, Walter: 522.
Strijen (*Strien*), Cornelis van: 273.
Strijen (*Strien*), Quirijnus Adrianus van: 273, 445, 446, 447, 450.
Stringe, Jan van der: XI.
Stuart, Elisabeth, zie Elisabeth Stuart, koningin van Bohemen.
Stuart, Maria, zie Maria Stuart, echtgenote van Willem II, prins van Oranje.
Stuhmsdorf (Sztumska Wies), Vrede (1635) van, tussen Polen en Zweden: 367, 376, 383, 389.
Suabland, zie Zwaben.
Suada, godin van de overreding: 199.
Sublet de Noyers, François: 399, 436, 437, 440, 458, 459.
Suerius, Jacobus: 117.
Suetonius Tranquillus, Gaius: 2, 9, 324, 329.
Sulla, zie Cornelius Sulla, Lucius.
Sulpicius Severus, zie Severus, Sulpicius.
Sunda, Straat, zie Bantam, Straat van.
Susius, Jacobus, zie Suys, Jacob van.
Suylen, Maria van, echtgenote van Cornelis de Koninck: 51.
Suys, Jacob van: 16.
Suytwijck, Pieter van: 486, 487, 488.
Swaerdecroon, Hendrik: 315, 316, 445.
Swaerdecroon, echtgenote van, zie Pluym, Machtelt Jans van der.
Sweerts de Weert (*Sweertius, Swaertius*), Roeland: 110.
Swern (Saverne?): 399.
Sylvius (Bosch), Cornelius: 446, 447, 450.
Synesius van Cyrene, bisschop van Ptolemaïs: 327.
Synesius van Cyrene, *Epistolae*, Parijs 1605: 327.
Syracuse: 8, 9.
Syrië: 238, 357, 358, 359.
Syrtes (Grote en Kleine Syrte), wateren voor de kust van Libië: 102, 329.

T

T'Serclaes, Johan, graaf van Tilly: 198, 221, 245, 248, 251, 256, 257, 290, 312, 334.
Tacitus, Publius Cornelius: 68, 133, 141, 190, 330, 385, 448, 464, 465.
Talmoed: 405.
Tann, Hartmann von der: 388.
Tarnów, stad in Polen: 405.
Tarquinius Collatinus, Lucius: 11.
Tarquinius Superbus: 9.
Tarragona: 514.
Tarsia, dragoman: 358.
Tarsis, edelman: 358.
Tarsy, zie Torcy.
Tartaren: 364, 511.

Tatianus: 20.
Taupadel (*Taubadel*), Georg Christoph von: 485.
Tavannes, zie Saulx de Tavannes, Henri de.
Teellinck (*Telingius*), Willem: 298, 299.
Teeus, Cornelis, heer van Cabau: 172.
Teixeira (*Texera*), Joseph: 10.
Tellier de Tourneville, Nicolas le, zie Le Tellier de Tourneville, Nicolas.
Ten Haeff, Adriaen Hendricksz., zie Haeff, Adriaen Hendricksz. ten.
Tenijs, Steven Cornelisz.: 234.
Teos, plaats in Klein-Azië: 324.
Terentius Afer, Publius: 45, 50, 101, 134, 241, 245, 515.
Teresteyn, Cornelis Adriaensz. van: 248, 281, 286, 291, 301.
Ternate (*Ternata*), Moluks eiland: 72, 73, 74, 75, 125, 126, 127, 134.
Terneuzen: 250.
Tertullianus, Quintus Septimius Florens: 328-333, 352-353, 363, 477.
Tertullianus, *Apologeticum*: 328-333, 477.
Terwaan, zie Thérouanne (*Colonia Morinorum*).
Tesselschade Roemers Visscher, Maria: 498, 499.
Testamentum Novum, ed. Petrus Ethyops, Rome 1548-1549: 361.
Texel (Tessel): 233, 237, 247, 251.
Texera, Joseph, zie Teixeira, Joseph.
Teylingen, Adriaen van: 99.
Teylingen, Job van: 315.
Teylingen, echtgenote van, zie Wiele, Katherina van der.
Teylingen (*Teilingen*), Johan van, ambachtsheer van Grijsoord: 315.
Teyssens (Thijssen), familie: 293, 296, 297, 298.
Thann, plaats ten westen van Mulhouse: 385.
Thebe: 329, 489.
Themis: 19.
Theocritus: 31.
Theodoretus, bisschop van Cyrrhus, *Historia ecclesiastica*: 107.
Theodorik, koning van de Oostgoten: 20.
Theodosius de Grote, keizer: 313.
Theodosius II, keizer: 352.

Theodosius II, *Codex Theodosianus*: 332, 352.
Theodosius II, *Novellae*: 107.
Theophanes III: 359.
Theophilus: 352.
Thérouanne (Terwaan, *Colonia Morinorum*): 318, 319, 515.
Theseus: 29.
Thespiae, stad in Boeotië: 6.
Thessaloniki: 358.
Thijssen, familie, zie Teyssens, familie.
Thijssen 'Anckarhielm', Maerten: 293.
Thijssen, Sweer, zie Matthisius, Assuerus.
Tholen: 35, 194, 250, 255, 275, 295, 296, 300.
Tholen, stadspensionaris, zie Liens, Joachim.
Thomas van Aquino: 353.
Thorius, Raphael: 108.
Thorun, Godsdienstgesprek (1645) te: 525.
Thou, Jacques-Auguste de: 32, 110, 189, 313.
Thou, *Historiae sui temporis*, Parijs 1604 etc.: 32, 110.
Thucydides: 11, 69, 134.
Thuméry de Boissise, Jean de: 180, 181, 202, 207.
Thurgau (*Turgovie*): 500.
Thüringen: 467.
Thysius, Antonius: 144, 264, 275, 311.
Tiberius, keizer: 2, 9, 12, 18, 56.
Tidore, Moluks eiland: 73, 74, 75, 125, 134.
Tielmans, Peter, codenaam voor Petrus Cupus: 341.
Tilenus, Daniel: XI, 180, 216, 266, 297, 310, 312, 317, 343, 344, 377.
Tilenus, echtgenote van, zie Guillon, Jeanne de.
Tilenus, *Considérations sur les canon et serment des églises réformées*, Parijs 1622: XI.
Till, Jan Jansz. van der: 487, 488.
Tille, zijrivier van de Saône: 407.
Tilly, graaf van, zie T'Serclaes, Johan, graaf van Tilly.
Tirano, plaats in het Veltlin: 417.
Tirol: 500, 514.
Toledo, Fadrique (*Don Frederico*) de: 290, 291.
Toledo y Osorio, García de, hertog van Fernandina: 418, 514.
Torcy, plaats in de omgeving van Sedan: 514.
Tordesillas, Verdrag (1494) van: 124.
Torgau, plaats ten noordoosten van Leipzig: 415, 418, 419, 427.
Torstensson, Lennart: 429, 433, 513, 516.
Tortosa: 511.
Toruń, zie Thorun.
Toul: 514.
Tour d'Auvergne, de La, zie La Tour d'Auvergne.
Tourneville, heer van, zie Le Tellier de Tourneville, Nicolas.
Tours: 321, 409, 470.
Tragoras, zie Bockenberg, Petrus.
Tra(h)ona, plaats in de omgeving van het Comomeer: 417.
Trajanus, keizer: 10.
Transsylvanië (Zevenburgen): 185, 221, 466.

Transsylvanië (Zevenburgen), vorst van, zie Gabor, Bethlem.
Trauttmansdorff, Maximiliaan graaf van: 423.
Trebatius: 29-30.
Trello (*Trillo*), Lucretia van: 194, 195.
Trello (*Trillo*), Sara Adriana van, echtgenote van Frederik van Dorp: 194, 195.
Trémoïlle (Tremouille), La, zie La Trémoïlle (Tremouille).
Trente, Concilie (1545-1563) van: 106, 361.
Tresel, Daniël: 321, 343, 344, 377, 378, 492, 493.
Treslong, Caspar en Willem van Bloys van, zie Bloys van Treslong, Caspar en Willem van.
Trèves, zie Bestand, Twaalfjarig.
Trigland, Cornelis: 520.
Trillo, zie Trello.
Trino (*Tryn*), plaats ten oosten van Turijn: 482.
Troje: 4, 190.
Tromp, Maerten Harpertsz.: 478, 495, 496, 498.
Troyes: 411, 416.
Truchsess, Wolf Dietrich: 410, 411, 436, 437, 440, 473.
Tryn, zie Trino.
Tübingen: 314, 315, 364, 490, 491.
Tübingen, plaats van verzending: 315.
Tübingen, Universiteit: 314, 364.
Tuelincq, moeder: 340.
Tullius, zie Cicero, Marcus Tullius.
Tuning, Gerard: 117.
Tuning, Johan: 274.
Tunis: 240.
Turenne, burggraaf van, zie La Tour d'Auvergne, Henri de.
Turijn: 482, 484, 490, 501, 503, 504.
Turkije, Turken (Osmaanse, Ottomaanse Rijk): 38, 126, 127, 129, 181, 182, 229, 234, 259, 357, 358, 359, 418, 483, 492, 511, 518.
Turkije, sultan, zie Ibrahim; Murat; Osman II.

Turks (taal): 229.
Turner, Matthias: 479, 480.
Tuyl van Serooskerke, Hendrick van, heer van Stavenisse: 191, 198, 225, 234, 284, 295.

U

Uckermark, landstreek ten noorden van Berlijn: 420.
Uffhausen, plaats in Baden-Württemberg: 388.
Uitenbogaert (*Utenbogardus*), Johannes, zie Wtenbogaert, Johannes.
Uithoorn, plaats ten zuiden van Amsterdam: 39, 40.
Uithoorn, schout van, zie Schuyr, Evert Jansz. van der.
Ulfeldt til Urup, Jakob Jakobsen: 290.
Ulm: 393, 398, 400.
Urbanus VIII, paus: 417, 459, 464, 483, 484, 490, 491, 504, 520.
Ursinus, Fulvius: 6, 331, 332.
Ursulinen: 364.
Utrecht (Gewest): 38, 39, 40, 41, 145, 147, 162, 223.
Utrecht (Gewest), Hof van: 38, 39, 40, 306, 307.
Utrecht (Gewest), kerkorde van 1612: 186.
Utrecht (Gewest), Staten van: 40, 41, 146, 165, 201, 202, 206, 207, 270.
Utrecht (Gewest), Staten van, secretaris, zie Ledenbergh, Gillis Jansz. van.
Utrecht (Stad): 145, 146, 147, 153, 161, 189, 200, 202, 205, 206, 207, 306, 307, 338, 340, 463.
Utrecht (Stad), lakengilde: 145-148, 152.
Utrecht (Stad), plaats van verzending: 39, 40, 148, 152.
Utrecht (Stad), proosdij van Sint-Jan: 40.
Utrecht, Unie (1579) van: 201, 206.
Uyteneng, Geertruyd: 1.

V

Vagetius (*Vaget*), Henricus: 408, 409.
Valckenburch, Robbert: 222, 223.
Valençay, Jean d'E(s)tampes de, zie E(s)tampes de Valençay, Jean d'.
Valentius, Jacob: 262.
Valerius Maximus: 69.
Valerius Messalla Corvinus, Marcus: 10.
Valerius Poplicola, Publius: 11.
Valette, zie La Valette.
Valkenburg, plaats bij Leiden: 97-98, 183, 188.
Valkenburg, baljuw van, zie Losecaat, Frederik van.
Valkenburg, heer van, zie Hertoge van O(r)smael, Jan de; Ligne, Lamoral de.
Valtoline, zie Veltlin.
Vandalen: 411.

Vandermaerius, Wilhelmus, zie Meer, Willem van der.
Varro, Marcus Terentius: 6, 26, 150, 314, 341.
Vaticaan (Rome): 32, 124, 157, 328, 329, 494.
Vaticaan en Frankrijk, zie Frankrijk en het Vaticaan.
Vaticaan, Congregatio de Propaganda Fide: 360.
Vaticaan, Index van verboden boeken: 32, 110.
Vaticaan, pausen, zie Alexander VI; Innocentius I; Julius II; Paulus V; Urbanus VIII; Zosimus.
Vaticaan, gezanten.
Vaticaan, vice-legaat van Avignon, zie Sforza, Federico.
Vaticaan, nuntii te Parijs, zie Bolognetti, Giorgio; Bufalo, Innocenzo del; Scotti, Ranuccio.
Vauverius, Johannes, zie Woverius, Johannes.
Ve(e)ken, Johan van der: 107.
Veen, Simon van: 39, 53.
Veenhuizen, heerlijkheid in Westfriesland: 31.
Veenhuizen, heer van, zie Brederode, Reinoud van.
Veer, Quintijn de, heer van Callantsoog: 306, 307, 312.
Veere: 48, 58, 59, 83, 84, 86, 145, 155, 224, 225, 239, 243, 247, 250, 251, 254, 255, 261, 275, 278, 295, 296.
Veere, plaats van verzending: 145.
Velde, Willem van de: 179.
Velleius Paterculus, Gaius: 317.
Velsius (*Van Velsen*), Gerard Jansz.: 215.
Veltlin (*Valtoline*): 232, 382, 392, 417, 418, 483.
Venetië, Venetianen: 8, 13-15, 17, 157, 190, 191, 221, 252, 256, 320, 357, 358, 412, 413, 453, 454, 455, 471, 488, 489, 492, 494, 498, 500, 504, 515.
Venetië, gezanten.
Venetië, gezant in Constantinopel, zie Foscarini, Pietro.
Venetië, gezant in Engeland, zie Pesaro, Zuane (Giovanni).
Venetië, gezanten te Parijs, zie Contarini, Francesco; Correr, Angelo.
Venetië, gezant in de Republiek, zie Giustiniani, Girolamo (Geronimo).

Venetus, Paulus, zie Sarpi, Paolo.
Venlo: 431.
Venusia, stad in Samnium: 322.
Vercelli, plaats in Piemonte: 501.
Verden: 290, 471.
Verderonne, seigneur de, zie Aubespine, Charles de l', markies van Château-neuf-sur-Cher, abt van Préaux.
Verdoes, Jacob, zie Does, Jacob van der.
Verdun: 432, 460, 490.
Verdun, bisschop van, zie Lorraine, François de.
Vere, Horatio: 270.
Verenigde Oostindische Compagnie: Verenigde Westindische Compagnie, zie Oostindische Compagnie; Westindische Compagnie.
Vergilius Maro, Publius: 3, 4, 14, 28, 101, 102, 134, 173, 189, 190, 191, 199, 241, 265, 270, 276, 305, 324.
Vergilius Maro, *Georgica*: 101-102.
Verhasselt, Daniël: 35.
Verhasselt, Tanneke, echtgenote van Jacobus Gruter(us): 35.
Verhoeff, Pieter Willemsz.: 72, 74.
Vervins: 431.
Vespasianus, keizer: 12.
Vesta: 498.
Vesuvius: 4.
Veteraquinum, zie Oudewater.
Veth, Johan: 111.
Vezekius, Bernard: 270.
Viader, Viadrus fluvius, zie Oder.
Vianen: 146.
Vic, Merry de: 196.
Vic-sur-Seille, plaats ten oosten van Nancy: 384.
Vicq, Henri de, heer van Meulevelt: 239.
Victor, codenaam voor Nicolaes Grevinchoven: 306.
Vieuville, Charles marquis de La, zie La Vieuville, Charles marquis de.
Vigelius, Nicolaus: 351.
Vigneul (*Vineul*), officier: 384.
Vilaplana (*Ville Plane*), Francisco de: 510.
Ville, markies de, zie Livron, Charles-Henri de, markies de Ville.
Villefranche-sur-Mer: 492.
Villequier, markies van, zie Aumont de Rochebaron. Antoine II d', markies van Villequier.
Villeroy, markies van, zie Neufville, Nicolas de, markies van Villeroy.
Villers-devant-Orval, plaats ten oosten van Sedan: 515.
Villiers, George, hertog van Buckingham: 254, 284, 296, 297, 300, 313.
Vilosnes-Haraumont (*Villaune*), kasteel ten zuiden van Dun-sur-Meuse: 425.
Vinciern, Harman: 353.
Visscher, familie: 41.
Vitry-en-Artois, plaats ten noordoosten van Arras: 503.
Vittorio Amadeo I, hertog van Savoye: 236, 435, 484.
Vittorio Amadeo I, echtgenote van, zie Christine de France.
Vlaanderen (*Flandria*): 103, 112, 192, 233, 239, 245, 247, 250, 256, 385, 484, 494, 500, 511, 522.

Vleck, Pauwels, zie Flecke, Pauwels.
Vleuten: 344.
Vlissingen: 58, 59, 60, 67, 83, 84, 86, 87, 90, 216, 234, 239, 240, 246, 247, 251, 256, 269, 284, 285, 287, 288, 292, 295, 296, 298.
Vlissingen, baljuw van, zie Berchem, Jan van; Fresne, Lubbert de.
Vlissingen, rechtbank te: 59, 60.
Vlissingen, stadssecretaris, zie Ingels, Apollonius.
Vlissingen, stadspensionaris, zie Porrenaer, Job (Jacob).
Vlooswijck, Barthout Gerritsz. van: 51, 52, 54.
Vlooswijck, echtgenote van, zie Koninck, Margaretha de.
Vlooswijck, Gerrit Cornelisz. van: 54.
Vlooswijk-polder in Neuzen-Ambacht, Zeeuws-Vlaanderen: 250.
Voetius, Gisbertus: 312.
Voetius, *Proeve van de cracht der godtsalicheyt*, Amsterdam 1628: 312.
Vollenhove, A.J. a: 179.
Vollenhove, Arnold van: 179.
Vollenhove, Johannes van: 179.
Vollenhove, stadje in Overijssel: 179.
Volmar (*Wolmers*), Isaac: 500.
Vonck, Adam: 257.
Vonck, Geertruid: 257.
Vonck, echtgenoot van, zie Brederode van Cloetinge, Floris.
Vonck, neef van Reinoud van Brederode: 257.
Vondel, Joost van den: 299.
Vondel, *Palamedes*, Amsterdam 1625: 299, 300.
Voorne, Land van: 198, 305.
Vorpommern: 435, 438, 442.
Vorstius, Conradus: 82, 83, 95, 105, 108.
Vorstius, *Tractatus theologicus de Deo*, Steinfurt 1610: 83.

Vosbergen, Caspar van: 145, 196, 221, 234, 239, 261, 262, 272, 292, 295, 296, 298, 300, 308, 311, 437.
Vosbergen, echtgenote van, zie Panhuysen, Barbara.
Vosbergen, Johan van: 145, 254.
Vosbergen, Josias van: 145, 295.
Vossius, Cornelia: 462.
Vossius, Gerardus Joannes: X, XII, XIII, XVII, 121, 154, 158, 159, 185, 186, 195, 196, 227, 228, 315-319, 322, 323, 326, 327, 341, 378, 379, 448, 462, 481, 497, 508, 509, 517.
Vossius, echtgenote van, zie Junius, Elisabeth.
Vossius, familie: 316, 317, 327, 341, 481.
Vossius, 'Bedenckingen' en 'Considerationes' (niet gepubliceerd): 228.
Vossius, *Commentariorum rhetoricorum libri sex*, Leiden 1630: 317.
Vossius, *Historia de controversiis quas Pelagius eiusque reliquiae moverunt*, Leiden 1618: 228.
Vossius, *Theses Theologicae*, Leiden 1615-1619: 228.
Vossius, Isaac: 6, 318, 356.
Vossius, Joannes: 316.
Voyer d'Argenson, René I de: 503.
Vranck, François, zie Francken, François.
Vredenrijk, Adriaen Jansz. van: 309.
Vredius, Oliverius, zie Wrée, Olivier de.
Vries, Elisabeth de, echtgenote van John Ogle: 270.
Vries, Gertrude Cornelisdr. de, echtgenote van William Saint Leger (*Sellynger*): 270.
Vries (*Frisius*), Jan Jorisz. de: 107, 108.
Vrije, Het (Brugge): 103.
Vulcanius, Bonaventura: 23.
Vulcanus, god van het vuur: 42, 185, 496, 498.
Vyerstorff, Joachim, zie Gerstorff (*Gersdorff*), Joachim.

W

Waalwijk: 256, 258, 262, 269, 270.
Waas, Land van: 245.
Wachter, codenaam voor Simon Episcopius: 311.
Wâdi 'n Natrûn, woestijn ten zuidoosten van Alexandrië: 360.
Waert, Jacob de: 222, 232, 260.
Waert, Jacomina de, echtgenote van Johan van Reigersberch: 222, 232, 235, 260, 261, 288, 293, 298.
Waert, Jan de, zie Werth, Johan van.
Walaeus, Antonius: 138-141, 258, 264, 275, 311.
Walaeus, *Responsio ad Censuram J.A. Corvini*, Leiden 1625: 275.
Walcheren: 58, 237, 247, 250.
Waldshut: 461, 462, 494.
Waldstätte am Rhein, zie Laufenburg, Rheinfelden, Säckingen en Waldshut.
Walenburch, Adriaen van: 375.

Walenburch, Adriana Pietersdr. van, echtgenote van Anthony Willemsz. van der Aa: 375.
Walenburch, Pieter Pietersz. van: 375.
Walenburch, Pieter van: 375.
Wallonië (Walen), zie Zuidelijke Nederlanden.
Wamesius, Jean: 320.
Wamesius, *Responsorum sive consiliorum ad ius forumque civile pertinentium centuriae*, Leuven 1625 etc.: 320.
Warschau: 433, 511, 516.
Warthe: 334.
Wassenaar: 97.
Wassenaar, Huis ter Weer: 276.
Wassenaar van Duyvenvoorde, Jacob van, zie Du(y)venvoorde, Jacob van
Wassenaar van, heer van Obdam.
Waveren, heer van, zie Oetgens, Anthonie.
Weichard, Johann, graaf van Auersperg: 515.
Weimar: 401.
Welsingius, Isaacus: 182.
Welwood, William: 111.
Welwood, *An abridgement of all sea-lawes*, Londen 1611: 111.
Wenen (*Vienna*): 315, 334, 393, 399, 401, 423.
Wentworth, edelman: 412, 413.
Wentzen (*Wensen*), Hillegonda, echtgenote van Rombout Hogerbeets: 165, 166, 168.
Werben, plaats in Saksen-Anhalt: 399.
Werken, De, dorp in het Land van Altena: 96.
Werth (*de Waert*), Johan van: 384, 430, 432, 460, 466, 467, 468, 471, 473, 483, 485, 491, 505.
Werthern, Georg von: 396, 397.
Wesel, plaats ten noorden van Duisburg: 485.
Wesenbecius (*Wesenbeke*), Matthaeus: 117, 189.
Wesenbecius (*Wesenbeke*), *Paratitla in Pandectas iuris civilis*, Bazel 1575: 117, 189.
Weser: 406, 423, 425.
West-Friesland: 52-53.

West-Fresland, Westfriese Omringdijk: 52.
West-Indië: 63-66, 125, 130, 131, 203, 208, 234, 251, 259, 290, 304, 460.
Westindische Compagnie: 182, 185, 221, 234, 237, 245, 246, 247, 249, 251, 253, 256, 257, 275, 290, 291.
Westerbaen, Jacob: 523.
Westfalen: 368, 376, 392, 517.
Weston, Richard, eerste Earl of Portland: 198.
Wevelinckhoven, Johan van: 309.
Weyms, Etienne: 320.
Weyms (*Weymsius*), Pierre: XI, 320, 321.
Weytzen, Anna, vrouwe van Brandwijk, echtgenote van Reinier van Oldenbarnevelt: 194.
Wicquefort, Joachim de: XII, 335, 336, 481, 497, 513-515.
Wi(e)derholt, Konrad: 395, 505.
Wiele, Katherina van der, echtgenote van Job van Teylingen: 315.
Wiesloch, plaats in Baden-Württemberg: 198.
Wiggers maet, codenaam: 215.
Wijersz., Jan, zie Schagen, Jan Wijersz. van.
Wijnants, Cornelis: 249, 271.
Wijngaerden, Johan Oem van, zie Oem van Wijngaarden, Johan.
Wijntgis, Wilhelmus, zie Wyntgens, Guilielmus.
Wijts, Jacob, zie Wyts (*Wits, Wijts*), Jacques.
Wild- en Rijngraven in Kyrburg, zie Johann; Johan Philipp; Otto; Otto Ludwig.
Wilhelm IV, hertog van Saksen-Weimar: 383, 490, 500.
Wilhelm V, landgraaf van Hessen-Kassel: 401, 406, 429, 435, 439.
Wilhelm V, echtgenote van, zie Amalia Elisabeth van Hanau-Münzenberg.
Wilhelm Ludwig, graaf van Nassau-Saarbrücken: 380.
Wilhelm Otto, graaf van Nassau-Siegen: 380, 462, 494.
Will, Bartholomaeus: 390, 391.
Willem I, prins van Oranje: 106, 173, 200, 205, 263, 445.
Willem II, prins van Oranje: 520, 521.
Willem II, echtgenote van, zie Maria Stuart.
Willem Frederik van Nassau, zoon van Ernst Casimir van Nassau: 271.
Willem Lodewijk, graaf van Nassau, stadhouder van Friesland: 34.
Willemsen, Dyeryck: 51.
Willemstad: 247.
Williers (*Vulliers*), plaats ten zuiden van Florenville: 515.
Wilna (*Vilnjoes, Vilnius*): 485.
Winchester, bisschop van, zie Neile, Richard.
Windebank, Francis: 424.
Winkel, plaats ten noordoosten van Alkmaar: 52.
Winwood, Ralph: 104-105.
Wirt, Franciscus: 390.
Wismar: 424, 425, 431, 435, 437.
Wismar, Subsidieverdrag (1636) van, tussen Frankrijk en Zweden: 425, 429, 431, 436, 437, 440, 442, 451, 452, 463, 464, 466, 468, 469, 471.
Witsen, Cornelio: 238, 239.
Witsen, Gerrit Jacob: 246.
Witsen, Jonas Cornelisz.: 238, 239.
Witte Berg (in de omgeving van Praag), Slag (1620) op de: 186.
Witte, Boudewijn de: 105-106, 295.

Wit(te), Franchois de: 219, 220.
Wit(te), Livinus de: 163, 164.
Wit(te), echtgenote van, zie Oldenbarnevelt, Deliana van.
Witte(n), Johan: XI, 438, 439.
Wittenberg: 157, 315, 395, 419, 420.
Wittenweier (in de omgeving van Freiburg), Slag (1638) bij: 485.
Wittingau (Třeboň), plaats in Zuid-Bohemen: 425.
Wittstock in de Prignitz, Slag (1636) bij: 409, 410, 429.
Wladislas (Wladislaw) IV, koning van Polen: 357, 367, 389, 423, 425, 433, 443, 466, 485, 492, 500.
Wladislas (Wladislaw) IV, echtgenote van, zie Cecilia Renata van Oostenrijk.
Woerden, Huis te: 270.
Woerden, Particuliere Synode (1635) van: 445.
Wolfenbüttel: 513.
Wolff, Hermann: 467.
Wolgast: 424, 442.
Wolkenstein, Georg Ulrich graaf van, zie Georg Ulrich, graaf van Wolkenstein (*Valckesteyn*).
Worms (*Wormatia*): 368, 376, 384, 503.
Wotton, Henry: 120, 122-137, 138.
Woudrichem (Worcum): 165, 167.
Woutersz., Herman: 487, 488.
Woverius (*Van de Wouwere*), Johannes: 55, 57.
Woverius (*Wower, de Wouwer, Vauverius*), Johannes: 143, 158, 331, 345.

Woverius (*Wower, de Wouwer, Vauverius*), *Epistolarum centuriae duae*, Hamburg [1617-1618]: 158.
Woverius (*Wower, de Wouwer, Vauverius*), *De polymathia tractatio*, Hamburg 1603: 143.
Woverius (*Wower, de Wouwer, Vauverius*), *Syntagma de Bibliorum interpretatione*, Hamburg 1618: 158.
Wrangel, Herman: 420, 425, 429, 432, 433, 438, 442.
Wrangel, Karl Gustav: 429, 433.
Wrée, Olivier de: 303, 304.
Wtenbogaert (*Utenbogardus*), Johannes: VIII, X, XI, 21, 22, 114, 121, 263, 270, 272, 274, 280, 304-314, 321, 337, 338, 339, 340, 343, 344, 377, 378, 414, 416, 446, 447, 505, 506-508.
Wtenbogaert (*Utenbogardus*), echtgenote van, zie Petit Pas, Maria.
Wtenbogaert (*Utenbogardus*), *Tractaet van't ampt ende authoriteyt eener hoogher christelicker overheydt*, Den Haag 1610: 313.
Württemberg: 360, 363, 365, 394, 395, 398, 406, 430.
Württemberg, hertog van, zie Eberhard III, hertog van Württemberg.
Würzburg: 321.
Wyntgens (*Wijntgis*), Guilielmus: 174.
Wyts (*Wits, Wijts*), Jacques: 271, 278, 280, 281, 284, 285, 289, 291, 300, 302.

Y

York: 479, 480.
Young (*Junius*), Patrick: 347, 348, 355, 362.
Yvoy, zie Ivoy.

Z

Zaltbommel (*Bommel*): 310, 336.
Zanetti, Tomaso: 358.
Zeeland (Gewest): 42, 50, 54, 58, 59, 68, 80, 83-88, 91, 111, 127, 145, 155, 169, 179, 190, 195, 214, 216, 218, 221, 222, 224, 226, 234, 239, 245, 248, 250, 252-256, 261, 269-272, 283-286, 288, 289, 291, 293, 296, 298, 299, 301, 313.
Zeeland (Gewest), Admiraliteit in: 63, 64, 65, 66, 234, 254.
Zeeland (Gewest), Keure van (*Chora, Kora*): 82-83.
Zeeland (Gewest), Rekenkamer: 87, 145, 250, 292, 295.
Zeeland (Gewest), Rekenkamer, griffier, zie Coorn, Pieter.
Zeeland (Gewest), Rekenkamer, leden, zie Jonghe, Anthony de; Reigersberch, David van; Vosbergen, Josias van.
Zeeland (Gewest), rentmeester Bewesterschelde, zie Reigersberch, Johan van.

Zeeland, Staten van; Gecommitteerde Raden van: 42, 50, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 82, 83-89, 90, 91, 105, 145, 154, 155, 221, 239, 252, 254, 269, 279, 283, 288, 292, 295, 296, 298, 300.
Zeeland, Staten van, raadpensionaris, zie Boreel, Johan.
Zeeland, Staten van, Ridderschap (Eerste Edele): 82-83, 225, 239, 284, 292, 298.
Zeeland, Staten van, secretaris, zie Witte, Boudewijn de.
Zeeland, Staten van, Steden: 82-83, 292.
Zeeuws-Vlaanderen, zie Vlaanderen en Zuidelijke Nederlanden.
Zefiro (*Zephyrus*), Francesco: 329.
Zefiro (*Zephyrus*), Commentaar op Tertullianus' *Apologeticum*, Bazel 1562: 329.
Zel, zie Celle.
Zeno, stoïcijns filosoof: 11.
Zephirus, westenwind: 102.
Zeronski (*Beronski*), Petrus: 182, 184.
Zeus (Juppiter): 3, 26, 30.
Zevecotius (*van Zevecote*), Jacobus: 197.
Zevecotius (*van Zevecote*), *Poemata*, Gent 1622: 197.
Zevecotius (*van Zevecote*), *Poemata, Secunda editio*, Gent 1622: 197.
Zevenaar-polder in Neuzen-Ambacht, Zeeuws-Vlaanderen: 250.
Zevenbergen, plaats ten noordwesten van Breda: 233.
Zevenburgen, zie Transsylvanië.
Zevender, Otto van, heer van Kenenburg: 198, 284, 285, 305.
Ziegenmeyer, Ludwig: 383.
Zierikzee: 89, 90, 163, 251, 283, 292, 295, 296, 300.
Zierikzee, stadspensionaris, zie Jonge, Cornelis de, heer van Oosterland.
Zlubienicz, Vladislaus: 415.
Zoïlus, cynisch filosoof: 28.
Zonaras, Joannes: 158-159.
Zorn von Bulach, familie: 388.
Zosimus, paus: 114, 115.
Zosimus, *Epistolae*: 114, 115.
Zuid-Beveland: 250.
Zuid-Holland, zie Holland.
Zuidelijke (Spaanse) Nederlanden; zie ook Brabant; Nederlanden; Vlaanderen; Wallonië: 232, 233, 235, 239, 241, 256, 278, 296, 314, 417, 426, 478, 486, 511, 514, 522.
Zuidelijke (Spaanse) Nederlanden, gouverneurs van, zie Albert (Albrecht), aartshertog van Oostenrijk; Ferdinand van Oostenrijk; Isabella, aartshertogin van Oostenrijk; Melo, Francisco de, graaf van Assumar.
Zuidelijke (Spaanse) Nederlanden, resident in Parijs, zie Vicq, Henri de, heer van Meulevelt.
Zuiderdiep (*Suytdiep*), water ten noorden van Stellendam: 163.

Zuidzee (Stille of Grote Oceaan): 253, 259.
Zuñiga, Felix de: 435.
Zürich: 382, 392, 393, 399, 472.
Zürich, plaats van verzending: 395, 399, 402.
Zutphen: 283.
Zuylichem, heer van, zie Huygens, Constantijn.
Zwaben (*Suabland, Suevia*): 395, 398, 401.
Zwaluwe, rivier in de omgeving van Breda: 238.
Zwaluwerdijk, in de omgeving van Breda: 238.
Zwarte Zee (*Ponticum mare*): 34.
Zweden, Zweeds: XV, 148, 291, 334, 335, 336, 354, 355, 362, 363, 365-376, 378-383, 386-394, 398-401, 403, 406, 407, 409, 410, 411, 415-433, 435-443, 451-459, 463, 464, 466-476, 478, 479, 480, 485, 486, 488, 490, 491, 495, 501, 502, 505, 513, 515-523.
Zweden en Frankrijk, zie Frankrijk en Zweden.
Zweden, koning(in) van, zie Christina; Gustaaf II Adolf.
Zweden, rijksregenten, zie Fleming(h), Clas; Gyllenhielm, Carl; La Gardie, Jacob Pontusson de; Oxenstierna, Axel; Oxenstierna, Gabriel Bengtsson; Oxenstierna, Gabriel Gustafsson; Soop, Matthias.
Zweden, gezanten.
Zweden, resident in Benfeld, zie Mockhel, Friedrich Richard.
Zweden, gezanten in de Duitse landen en Denemarken, zie Bielke, Sten Svantesson; Grubbe, Lars; Salvius, Johan Adler.
Zweden, gezant in Engeland, zie Oxenstierna, Gabriel Gustafsson.
Zweden, gezanten in Frankrijk, zie Epstein, Johann; Grotius, Hugo; Löffler, Jacob; Oxenstierna, Axel; Oxenstierna, Bengt Bengtsson; Schmalz, Peter Abel; Streiff, Philipp.
Zweden, gezanten in de Republiek, zie Camerarius, Ludwig; Dijck, Jacob van; Oxenstierna, Bengt Bengtsson; Oxenstierna, Gabriel Gustafsson; Rutgersius Vinandius, Janus; Spiring Silvercrona, Petter.
Zweden, resident in Straatsburg, zie Konrad von Rehlingen, Marx.
Zweden, gevolmachtigde in Stralsund, zie Oxenstierna, Johan Axelsson.
Zweden, gezant in Zwitserland, zie Marin, Carl.
Zweibrücken (*Deux-Ponts*): 384.
Zwitserland: 338, 375, 382, 386, 394, 395, 399, 406, 441, 442, 472, 482, 491, 493, 494, 500, 503, 511, 514, 515.
Zwitserland, gezant in Parijs, zie Elmer, Johan Heinrich.

Overzicht van corrigenda in de delen I-XII

Addenda en corrigenda voor:	opgenomen in:
Deel I	Deel I, p. XXXIII.
Deel II	Deel II, p. XIV.
Deel III	Deel III, p. 527.
	Deel IV, p. 605-606.
	Deel V, p. 607.
	Deel VI, p. 629.
	Deel VII, p. 705.
	Deel VIII, p. 923.
	Deel IX, p. 877.
	Deel X, p. 931.
	Deel XI, p. 797.
Deel IV	Deel IV, p. 607.
	Deel V, p. 607-608.
	Deel VI, p. 629.
	Deel VII, p. 705.
	Deel X, p. 931.
	Deel XI, p. 797.
Deel V	Deel V, p. 608.
	Deel VI, p. 629-630.
	Deel VII, p. 705.
	Deel VIII, p. 923.
	Deel IX, p. 877.
	Deel X, p. 931-932.
	Deel XI, p. 797.
Deel VI	Deel VI, p. 630.
	Deel VII, p. 706.
	Deel VIII, p. 923.
	Deel X, p. 932.
	Deel XI, p. 797.
Deel VII	Deel VII, p. 706.
	Deel VIII, p. 923.
	Deel IX, p. 877.
	Deel X, p. 932-933.

	Deel XI, p. 798.
Deel VIII	Deel VIII, p. 923.
	Deel IX, p. 878.
	Deel X, p. 933-934.
	Deel XI, p. 798.
Deel IX	Deel IX, p. 878-879.
	Deel X, p. 934-935.
	Deel XI, p. 798.
Deel X	Deel X, p. 935.
	Deel XI, p. 798-799.
Deel XI	Deel XI, p. 799-801.
Deel XII	Deel XII, p. 840.

Briefwisseling van Hugo Grotius

Addenda op de delen I-XVII
Samengesteld door dr. Cornelia M. Ridderikhoff

Inhoud van de addenda

LIJST VAN CORRESPONDENTEN 1594-1645 625

CONCORDANTIE 639

VINDPLAATSEN VAN DE BRIEFTEKSTEN

1 *Overzicht van archieven en bibliotheken* 665

2 *Geraadpleegde verzamelwerken* 693

De Addenda, aangevuld met een persoons- en plaatsnamenregister op de delen I-XVII, zijn ook on line te raadplegen op de website van het Constantijn Huygens Instituut (http://www.knaw/chi).

1. Lijst van correspondenten 1594-1645

De Romeinse cijfers verwijzen naar de ‘Index (register) der Brieven’ in de delen I-XVII van de *Briefwisseling van Hugo Grotius* (*BW*):

Deel I (1597-17 augustus 1618), p. 639-640.
Deel II (30 augustus 1618-30 december 1625), p. 513-514.
Deel III (1626-1628), p. 483-484.
Deel IV (1629-1631), p. 545-546.
Deel V (1632-31 mei 1635), p. 553-554.
Deel VI (juni 1635-28 februari 1636), p. 577-578.
Deel VII (maart 1636-31 december 1636), p. 641-642.
Deel VIII (1637), p. 859-860.
Deel IX (1638), p. 823-824.
Deel X (1639), p. 871-872.
Deel XI (1640), p. 742-743.
Deel XII (1641), p. 776-777.
Deel XIII (1642), p. 607-608.
Deel XIV (1643), p. 825-826.
Deel XV (januari 1644-29 september 1644), p. 791.
Deel XVI (oktober 1644-28 augustus 1645), p. 733-734.
Deel XVII (supplement), p. 549-551.

A. Ontvangers van brieven

Aa, Anthony Willemsz. van der XVII.
Abbé, d' (Charles Labbé?) XIV.
Aitzema, Lieuwe van V, XIII.
Aligre, Etienne d' II.
Andreae (Andersson), Samuel IX.
Andrewes, Lancelot II.
Appelboom, Harald Andersson X, XI, XIV, XV, XVI.
Assumius, Johannes Christophorus III.
Aubéry du Maurier, zie Maurier.
Banér, Johan X, XI.
Barclay-Debonnaire, Louise XVII.
Barlaeus, Caspar III, IV, X, XI, XIII.
Bernegger, Matthias III, IV, VIII, IX, X.
Bernhard van Saksen-Weimar VI, VII, XVII.
Bertius, Petrus I.
Bie, Joris de II.
Bielke, Sten VII, VIII, IX.
Bignon, Hieronymus IV, V, VIII, X, XVII.
Biörenklou, zie Mylonius.
Blonck(e)-van Reigersberch, Susanna II.
Bode, Gerard XIII.
Boetzelaer, Gideon van den, heer van Langerak I.
Bourbon, Henri II de, zie Condé, prins van.
Bouthillier, Claude le V.

Bouthillier de Chavigny, Léon le VI, IX, X, XII, XIII, XVII.

Brahe, Per VI, XII.
Brederode, Reinoud van XVII.
Brulart de Sillery, Nicolas II.
Burgundius, Nicolaus XVII.
Caesis, Philipp (paspoort voor) XV.
Calixtus, Georg VII, VIII.
Camerarius, Joachim II, III, IV, X, XVI, XVII.
Camerarius, Ludwig V-XIII, XVI.
Cappel, Louis VI.
Casaubonus, Isaacus I.
Casaubonus, Mericus VII, IX, X, XI.
Cassius, Christian IX, X, XI, XIII.
Cherbury, Edward Herbert van XVII.
Christelijke lezer XVII.
Christenheid, vorsten en vrije volkeren van de XVII.
Christina, koningin van Zweden V-XVI.
Cloeck, Pieter XVII.
Colmar, regering van VI.
Condé, Henri II de Bourbon, prins van I, XVII.
Conradus, Andreas VIII.
Conring, Hermann V, VII.
Colterman, David XVII.
Cordes, Jean de V.
Corvinus, Johannes Arnoldi IX, XI, XVI.
Courcelles, Etienne de IX, XI, XII.
Crellius, Joannes IV, V.
Crommon, Gerard van (brief van Grotius' secretaris aan) XVI.
Croy, Ernst Bogislaw, hertog van XIV.
Cunaeus, Petrus I, IX.
Cyrillus Lukaris (Lucaris) IX.
Damcke, Bernhard VII.
Degenfeld, Christoph Martin, vrijheer van XIII, XIV.
Does, Dirk van der I.
Dominis, Marcus Antonius de I.
Dorislaus, Isaac XI.
Duitse (Germaanse) Natie te Orléans, bestuur der VII.
Dupuy, Jacques II, III, V.
Dupuy, Pierre II, III, IV, V.
Duraeus, Johannes VIII, XII.
Elmenhorst, Geverhart I.
Empereur ab Oppijck, Constantijn l' IX.
Emporagrius, Erik Gabrielsson XIV.
Episcopius, Simon I, II, IV.
Fabricius, Vincentius X, XVII.
Feuquières, zie Pas de Feuquières.
Forstner, Christoph von VIII.
Frederik van Holstein II.
Frederik Hendrik, prins II, III, IV, V.
Freinsheim, Johann IX.
Friesen, Heinrich von V.
Frischmann, Johann VIII.

Galilei, Galileo VII.
Gardie, Jacob Pontusson de La IX, X, XII, XIII.
Gardie, Magnus Gabriël de La XVI.
Gassendi, Pierre V.
Gecommitteerde Raden van Holland I, XVII.

Gemmingen, Wolfgang von VI.
Gersdorff, Joachim VII.
Gevaerts (Gevartius), Jean-Gaspard I, II.
Goes, [Willem] van der XIII.
Goff(e), Stephen IX.
Gomarus, Franciscus I.
Graswinckel, Dirck (Theodoricus) VII, X, XIII.
Groenevelt, Reinier van Oldenbarnevelt, heer van II.
Groenewegen van der Made, Simon XVI.
Gronovius, Johann Friedrich V, VII, VIII, IX, X, XIV, XVII.
Groot, Cornelia de X.
Groot, Cornelis de (oom van Grotius) XVII.
Groot, Cornelis de IV, VI.
Groot, Dirck (Diederik) de IV, IX, X, XI, XV.
Groot, Jan de I, II, III, IV, V, VI, XI, XVII.
Groot, Pieter de IV, IX, X.
Groot, Willem de I-XVI, XVII.[1]
Grubbe, Lars V, VI, VII.
Gruter, Jan I.
Guébriant, Jean-Baptiste de Budes, graaf XIII, XIV.
Guiscardi, Traiano II, VII.
Gyllenstierna, [Sigismund] XV.
Haen, Johan de II.
Heinsius, Daniël I, XVII.
Hemelaer, Joannes II, XVII.
Hepburn, John VII.
Herbert of Cherbury, zie Cherbury.
Hessen-Darmstadt, Georg II, landgraaf van XIV.
Hessen-Eschwege, Friedrich, landgraaf van XIV, XV.
Heuvel, Maerten Willemsz. van IV.
Heyling, Peter, zie Holing.
Hogerbeets, Adriaen XI, XIII.
Hogerbeets, Rombout II.
Hohenlohe, Philipp Ernst von III.
Holing (Heyling), Peter VI, VIII.
Holland, Staten van I, IV, V, XVII.
Holland en Zeeland, Hof van XVII.
Holste(in), Lucas II, III, VII, IX.
Holstein, zie Frederik van Holstein.
Hooft, Pieter Cornelisz. I, III, V.
Hopfner, Heinrich IX.
Horn, Gustav Karlsson XII, XIII, XIV.
Hortensius, Martinus VII.
Hotman de Villiers, Jean I, II.
Hunterus, Jacobus IV.
Huygens, Christiaen XVII.
Isenburg, gravin van VI.
Jacchaeus, Gilbertus III.
Jasky, Israel Köhne, genaamd von VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII.
Jeannin, Pierre I, II.

1 Toevoegen III no. 1166.

Johann Kasimir, Paltsgraaf IX, X, XI.
Johann Philipp, Rijngraaf VI.
Johnson, Samson V, IX, X.

Jungermann, Gottfried I.
Junius, Franciscus II, IX, X.
Junius-Diamantius, Maria II.
Junius-Naeranus, Maria V.
Karl Gustav (Karel X Gustaaf), Paltsgraaf XI, XVI.
Karl Ludwig van de Palts IX, XIV.
Kütner (Kitner), Georg Johann XV.
Labbé, Charles, zie Abbé, d'.
Lampadius, Jacobus VII.
Laud, William V.
Laurentius, Jacob XIII.
Leeuwen, Pieter van XVII.
Lefèvre (Faber), Nicolas I.
Leopold Ludwig, Paltsgraaf van Lautereck XI, XII.
Lindenbrog, Friedrich VII, VIII.
Lingelsheim, Georg Michael I, II, III, IV.
Lipsius, Justus I.
Lodewijk XIII, koning van Frankrijk II, V, VIII, XVII.
Lusson, Guillaume V.
Maison Blanche, monsieur de XIII.
Marin(i), Charles V, VI, VII, XIII, XIV, XVII.
Maurier, Benjamin Aubéry du I, II, III, IV, V, VI, VII.
Maurier, Louis Aubéry du V, VI, VIII, IX.
Maurits, prins II.
Maximiliaan I, hertog-keurvorst van Beieren XV.
May, Paul du V, VI, VII, VIII.
Menasseh ben Israël X.
Mersenne, Marin XIII.
Mesmes, Henri de IV.
Meursius, Johannes I.
Meursius jr., Johannes XIII.
Miraeus (Le Mire), Aubertus XVII.
Mockhel, Friedrich Richard XIII, XIV.
Montigny, baron van XIII.
Müller (Möller), Georg VI, IX, X, XVII.
Myle, Abraham van der I.
Myle, Cornelis van der, en H. Grotius aan D. Heinsius I.
Mylonius Biörenklou, Mattias XII, XIV.
N.N. I, II, V, XII, XIII, XIV, XVII.
Nassau-Saarbrücken, graven van VII.
Oehm, Johann Bernhard von, zie Pochem.
Oldenbarnevelt, Johan van I, XVII.
Oldenbarnevelt, zonen van Johan van, zie Groenevelt en Stoutenburg.
Opitz, Martinus IV, VII, IX, X.
Orléans, bestuur der Duitse (Germaanse) Natie te, zie Duitse Natie.
Orléans, criminele rechter te VII.
Otto, Wild- en Rijngraaf V, VI, VII.
Overall, John I.
Oxenstierna Axel V-XVI, XVII.
Oxenstierna, Gabriël Gabrielsson X, XI, XII.
Oxenstierna, Gabriël Gustavsson X, XI.

Oxenstierna, Johan Axelsson V, VI, XI, XII, XIV, XV, XVI.
Oxenstierna, Johan Axelsson, en Johan Adler Salvius XV, XVI.
Pas de Feuquières, Manasse de V.
Peblicz, Georg Johann VI, VII.
Peiresc, Nicolas-Claude Fabry de II, III, IV, V, VI, VIII, XVII.

Pels, Pauwels XV.
Petau (Petavius), Denis XI, XII, XIII, XIV.
Petit, Samuel V.
Pochem (Johann Bernhard von Oehm?) XIV.
Polyander a Kerckhoven, Johannes I.
Pommeren en Croy, Anna, hertogin van VII.
Ponikau, Tobias von VI, VII.
Pontanus, Johannes Isacius I.
Prins, Pieter Christiaensz. (Jan Fransz. de Vries) V.
Procureur des konings te Orléans VII.
Prouning, Jacob, gezegd Deventer II.
Puteanus, zie Dupuy.
Puteanus, Erycius II.
Ramsay, James (Jacob) VIII.
Raphelengius jr., Franciscus I.
Reael, Laurens VII.
Reigersberch, Johan van II, III.[2]
Reigersberch jr., Johan van VIII, IX, X, XII.
Reigersberch, Maria van I, II, III, IV, V, XVI, XVII.[3]
Reigersberch, Nicolaes van I-XVI, XVII.[4]
Reigersberch, Pieter van VII.
Rigault, Nicolas XVI.
Rohan, Henri de VI, VII.
Rosenhane, Gustav X, XII, XIII, XIV, XV, XVI.
Rosenhane, Schering XIII, XIV, XV, XVI.
Rotterdam, stadsbestuur van IV, XVII.
Rouaan, lieutenant-général van VII.
Ruarus, Martinus IV, V, VI, VIII, X.
Runkel-van Wied, Elisabeth van, gravin van Solms VI.
Rutgersius, Janus I.
Saint-Amand, Jean de IX.
Saksen-Weimar, Bernhard van, zie Bernhard.
Salis-Marschlins, Ulysse de XIV.
Salmasius, Claudius III, IV, V, VI, VIII, IX.
Salvius, Johan Adler VI-XII, XIII, XIV, XV, XVI.
Sande, Frederik van den I.
Sarrau (Sarravius), Claude III, IV, VI, X, XI, XII.
Saumaise, Claude, zie Salmasius.
Schickard, Wilhelm IV, V.
Schmalz, Peter V, VI, VII, VIII, IX.
Schotte, Apollonius I.
Schottus, Andreas II, III.
Schrevelius, Theodorus III.
Scriverius, Petrus I, II, IV, XVII.
Scudamore, John X, XI.
Skytte, Bengt VI.
Skytte, Johan V, VI, VII.
Slupecki de Konary, Jerzy IV, V, VI, VII.

2 III no. *1152*, lees III no. 1152.
3 III no. 1157 vervalt.
4 Toevoegen III no. 1157.

Smout, Cornelis Jorisz., zie Rotterdam, stadsbestuur van.
Spanheim, Friedrich X.
Spiring Silvercrona, Petter IX, XII, XIII, XIV, XV, XVII.

Sprecher von Bernegg, Fortunatus V, VI, VII, VIII, IX, XII, XIV.
Stålhandske (Stalhans), Johan XIV.
Staten-Generaal II, XVII.
Staten van Holland, zie Holland.
Stoinsky, Jan IX.
Stoutenburg, Willem van Oldenbarnevelt, heer van II.
Stringe, Jan van der II(=IV).
Sublet de Noyers, François VII, XIII.
Sweertius, Franciscus II.
Thou, François-Auguste de II, V, VI.
Thou, Jacques-Auguste de I.
Tilenus, Daniël XVII.
Torstensson, Lennart XIV, XVI.
Tresel, Daniël XVII.
Tuning, Gerrit I.
Vagetius, Henricus VI, VII.
Vair, Guillaume du II.
Veldentz en Lautereck, Leopold Ludwig, Paltsgraaf van, zie Leopold.
Venetië, doge van XVII.
Vögler (Vogler), Hieronymus VIII.
Voisin, Joseph de VII.
Vondel, Joost van den V, VI, IX, X, XI.[5]
Vosbergen, Caspar van II.
Vossius, Gerardus Joannes I-XVI, XVII.
Vossius jr., Gerardus X.
Vossius, Isaac X, XV, XVI.
Vossius, Matthaeus VI.
Vredius, O., zie Wree.
Vries, Jan Fransz. de, zie Prins.
Vulcanius, Bonaventura I.
Walaeus, Antonius I.
Wertheim de Rochefort, graaf van XIV.
Wertheim de Virneburg, graaf van XIV.
Wicquefort, Joachim de X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI.
Winwood, Ralph XVII.
Witte, Boudewijn de XVII.
Witte(n), Johan V, VIII, IX.
Wolff, Hermann V, VI.
Wree (Vredius), Olivier de XVII.
Wtenbogaert, Johannes I, III, IV, V, VIII, X, XI, XII, XIV, XV, XVII.
Zeeland, Staten van II, XVII.

B. Briefschrijvers

Affelman (von Affeln), A. III.
Aitzema, Foppe van I.
Aitzema, Lieuwe van XVII.

5 XI no. *4922*, lees XI no. 4922.

Amsterdam, Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit te XVII.
Andreae (Andersson), Samuel IX, XVII.
Anguetin, monsieur XIII.

Appelboom, Harald Andersson X, XI, XIV, XV, XVI.
Arcerius, Paulus I.
Artischau Arcischofsky (Arciszewsky), Christoph von V.
Aubéry du Maurier, zie *Maurier*.
Balde, Jacob XV.
Banchem, Johan van XVII.
Banér, Johan XI.
Barlaeus, Caspar I, III, IV, X, XI, XIV, XVII.
Basson, Govert XVII.
Baudius, Dominicus I.
Beauclerc, Charles le IV.
Beaumont, Simon van I.
Bergen, Rutgerus zum IV.
Bernegger, Matthias III, IV, VIII, IX.
Bernhard van Saksen-Weimar VII, IX, XVII.
Bertius, Petrus I, XVII.
Beveren, Willem van XVII.
Beverwijck, Johan van V.
Bielke, Sten VII, VIII.
Bignon, Hieronymus III, V, XVII.
Bingham, John I.
Biörenklou, zie *Mylonius*.
Blaeu, Johan X.
Blon, Michel le V, VII, X.
Blijenburgh, Adriaen van XVII.
Bocker (Böcker), Eduard XVII.
Bode, Gerard XIII.
Bonnaert, Jan Adriaenssen XVII.
Bonython, Hannibal XVII.
Boreel, Johan I, XVII.
Boreel, Willem I.
Bouricius, Hector I.
Bouthillier, Claude le V.
Bouthillier de Chavigny, Léon le XVII.
Brasser, Govert III.
Brasser, Joost II, III, IV.
Bredero, Gerbrandt Adriaensz. XVII.
Bree (Bredius), Frans van I.
Bruyningh, Leenaerdt XIII.
Burgundius, Nicolaus II.
Busius, Cornelius IV.
Bye, Nicolaes de XII.
Camerarius, Ludwig IX.
Cappel, Louis VI, X.
Casaubonus, Isaacus I, XVII.
Casaubonus, Mericus V, VII, VIII, X.
Cassius, Christian IX, X, XIII.
Cherbury, Edward Herbert van II, III, IV.
Christina van Zweden VI, VIII-XVI, XVII.
Coene, Tobias de I.
Colmar, regering van VI, XIV, XVII.

Colterman, David XVII.
Colterman, Johan XVII.
Comte, Robert le XIV.
Cordes, Jean de V, XVII.
Corvinus, Johannes Arnoldi II.

Cosin, John II.
Courcelles, Etienne de III, VII, XI.
Cunaeus, Petrus I, V, VI.
Damcke, Bernhard VII.
Damcke, Joachim VI.
Degenfeld, Christoph Martin, vrijheer van X.
Deichman, Christoph X.
Delmanhorst, Hendrik I.
D'Or, François, zie *Or, d'*.
Dorislaus, Isaac IV.
Duitse (Germaanse) Natie te Orléans, bestuur der XVII.
Dupuy, Jacques V.
Dupuy, Pierre II.
Elmenhorst, Geverhart XVII.
Elzas, ridderschap in de, zie *Ridderschap*.
Empereur ab Oppijck, Constantijn l' VIII, XII.
Episcopius, Simon I, II, IV, XII.
Epstein, Johan VI, VII, XI, XII, XVII.[6]
Erpenius, Thomas I.
Fabricius, Vincentius X.
Feuquières, zie *Pas de Feuquières*.
Foreest, Joannes X.
Forthelius, Israël X.
Frederik Hendrik II.
Freinsheim, Johann XVII.
Fri(e)sen, Heinrich von XVII.
Galilei, Galileo VII.
Gardie, Jacob Pontusson de La IX, XIII.
Gassendi, Pierre V.
Gecommitteerde Raden van Holland I, XVII.
Gemmingen, Wolfgang von XVII.
Gersdorff, Joachim VII, XVII.
Gevaerts (Gevartius), Jean-Gaspard I.
Gostomsky, Sigismondus Ferdinandus V.
Graswinckel, Dirck (Theodoricus) II, V, VII, VIII, X, XIII, XVII.
Grevinchoven, Nicolaes II.
Grevinchoven, Nicolaes, en Chr. Hellerus I.
Gronovius, Johann Friedrich V, VII, VIII, IX, XIV, XV, XVII.
Groot, Adriana de, zie *Losecaat-de Groot*.
Groot, Cornelia de X.
Groot, Cornelis de III, VI, VII, VIII, IX, X, XIV, XV.
Groot, Dirck (Diederik) de VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI.
Groot, Jan de II, V, VII, VIII, IX, X, XVII.
Groot, Pieter de IV, VI, IX, X, XI, XII.[7]
Groot, Willem de II-XVI, XVII.
Groot-van Overschie, Aeltgen de II, XVII.
Grootenhuys, Jan ten I, XVII.
Gruter, Isaac VI.
Gruter, Jacob I, XVII.

6 VI no. *2419* ten onrechte toegeschreven aan Johan Hoeufft.
7 IV no. 1570, lees IV no. *1570*.

Gruter, Jan I, XVII.
Guébriant, Jean-Baptiste de Budes, graaf XIV.
Haeff, Adriaen Hendricksz. ten XVII.

Haen, Johan de I, II, III.
Hamilton, Hugh XVII.
Hartzwich, Peter V.
Heinsius, Daniël I, XVII.
Hellerus, Christophorus, en N. Grevinchoven I.
Hemelaer, Joannes III, XVII.
Herbert of Cherbury; zie *Cherbury*.
Hertoge van O(r)smael, Jan de II, IV.
Hessen-Eschwege, Friedrich, landgraaf van XV.
Heyling, Peter, zie *Holing*.
Hoeufft, Johan VII, X, XVII.
Hogendorp, Gijsbrecht van V.
Hogerbeets, Adriaen IV, XV, XVII.
Hogerbeets, Rombout II.
Hohenlohe, Georg Friedrich van VIII.
Hohenlohe-Langenburg, gravin van, zie *Solms*.
Holing (Heyling), Peter XVII.
Holland, zie *Gecommitteerde Raden*.
Holste(in), Lucas III.
Hooft, Hendrik II.
Hooft, Pieter Cornelisz. I, III, V.
Hoolck, Gerridt van der XVII.
Hoolck, Gerridt van der, en Jan Splinter XVII.
Höpfner, Heinrich VIII.
Horn, Gustav Karlsson XI, XIII.
Hornes, Maximiliaan de I.
Houven (Hove), François van XVII.
Huygens, Constantijn VIII, X, XIII (*Santra Salebrosus*).
Innhausen und Knyphausen, Enno Wilhelm von XII.
Inthiema, Hero van III.
Jacchaeus, Gilbertus II.
Jasky, Israel Köhne, genaamd von VIII, IX, X, XI, XII.
Jeannin, Pierre II.
Johann Kasimir, Paltsgraaf VIII.
Johann Philipp, Rijngraaf VI.
Johnson, Samson V.
Junius, Franciscus II, IX, X.
Justinus van Nassau I.
Karl Gustav (Karel X Gustaaf), Paltsgraaf XI.
Keller, Georg XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII.
Krossig, Heinrich Philibert von XI.
Kruus, Johan Jespersson IX.
Kütner (Kitner), Georg Johann XV.
Lampadius, Jacobus VII.
Lansius, Thomas III, XVII.
Lasson, Jacobus I, II.
Laue, Andreas V.
Leeuwen, Pieter van XVII.
Lindenbrog, Friedrich V, XVII.
Lingelsheim, Georg Michael I, II, IV, XVII.
Lipsius, Justus I.

Lodewijk XIII, koning van Frankrijk I, XVII.
Losecaat-de Groot, Adriana II, XVII.
Lummenaeus a Marca, Jacobus Cornelius XVII.

Marin(i), Charles V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI.[8]
Matelief de Jonge, Cornelis I, XVII.
Matthisius, Assuerus VI, VII, VIII.
Maurier, Benjamin Aubéry du II, III, IV, V, VII, XVII.
Maurier, Louis Aubéry du VIII, X, XI, XII.
Meerman, Dirk Gerritsz. I, II.
Meiling, Henricus IV.
Menasseh ben Israël IX.
Mercier, Edmond XVI.
Mersenne, Marin X.
Merula, Paulus I.
Meursius, Johannes I.
Meursius jr., Johannes XIII.
Meyros, Nicolaes XVII.
Mockhel, Friedrich Richard XII, XIII.
Modé (Modaeus), Dirck II.
Möller, Georg V.
Moser von Filseck, Friedrich XII.
Müller (Möller), Georg V, VI, VIII, IX, X.
Muys van Holy, Arend I.
Myerop, [Jacob] van I.
Myle, Abraham van der I, II, III.
Myle, Cornelis van der II.
Mylonius Biörenklou, Mattias X, XIV.
N.N. II, V, X, XI, XIII, XVII.
Narsius, Johannes III.
Nassau, zie *Justinus van Nassau*.
Nothafft, Johann Heinrich XI.
Oldenbarnevelt, Johan van XVII.
Oldenbarnevelt, zoon van Johan van, zie *Stoutenburg*.
Oost-Indische Compagnie, Kamer Zeeland I.
Or, François d' XVII.
Orléans, bestuur der Duitse (Germaanse) Natie te, zie *Duitse Natie*.
Otto, Wild- en Rijngraaf V, VI, VII, VIII, XVII.
Oudart, Robert X.
Overall, John I, XVII.
Overschie, Aeltgen van, zie *Groot-van Overschie, de*.
Oxenstierna, Axel V-XV, XVII.
Oxenstierna, Gabriël Bengtsson XVI.
Oxenstierna Johan Axelsson XII, XIII, XIV, XV, XVI.
Pas de Feuquières, Manasse de V.
Peiresc, Nicolas-Claude Fabry de II, III, IV, V, VI, VII, VIII.
Pels, Pauwels IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI.[9]
Pels, Pieter XII, XIII.
Petit, Samuel V, XIII, XVII.
Philippus, P. (Gonzalvus de Aredondo) III.
Polyander a Kerckhoven, Johannes I.
Pontanus, Johannes Isacius I.
Pricaeus (Price), Johannes XVI.

8 VII no. *2830*, lees no. *2831*.
9 Toevoegen IX no. *3853*.

Puteanus, zie *Dupuy*.
Puteanus, Erycius II.
Pijnacker, Cornelis. I, XIV.

Radermacher, Joannes I.
Ramsay, James (Jacob) VIII.
Rechlingen, Marx Conrad von VIII.
Reigersberch, Johan van I, II, IV, XVII.
Reigersberch jr., Johan van VIII, XII.
Reigersberch, Maria van I, II, III, IV, XI, XVI, XVII.[10]
Reigersberch, Nicolaes van II-XVI, XVII.[11]
Remonstrantse Broederschap VI.
Ridderschap in de Elzas VIII.
Rigault, Nicolas I, XVI.
Romanus, Adrianus III.
Rosenhane, Gustav X, XII, XIII, XIV, XV, XVI.
Rosenhane, Schering XIV, XV, XVI.
Rotterdam, stadsbestuur van XVII.
Ruarus, Martinus IV, V.
Rutgersius, Janus I.
Saeko, Philipp VI.
Saint-Amand, Jean de IX.
Saksen-Weimar, Bernhard van, zie *Bernhard*.
Saksen-Weimar, Wilhelm van XI.
Salmasius, Claudius II, III, IV, V, VIII, IX.
Salvius, Johan Adler VII-XVI.
Sande, Frederik van den I, XVII.
Santra Salebrosus, zie *Huygens*.
Sarrau (Sarravius), Claude VI, X, XI, XII, XVII.
Saumaise, Claude, zie *Salmasius*.
Schickard, Wilhelm IV.
Schmalz, Peter VIII.
Schörling, Balthasar VII, VIII, XVII.
Schottus, Andreas II, III.
Scriverius, Petrus II, XVII.
Scudamore, John X, XVII.
Seys, Nicolaes XVII.
Skytte, Jacob V.
Skytte, Johan VII.
Slot (Storm), Hendrik I.
Slupecki de Konary, Jerzy IV, VII, VIII, XVII.
Smith (Smetius), Johann XVI.
Smout, Cornelis Jorisz., zie *Rotterdam, stadsbestuur van*.
Snellius, Willebrordus XVII.
Solms, gravin van Hohenlohe-Langenburg, Anna Maria van IV.
Sorbière, Samuel XIII.
Spanheim, Friedrich VI, IX.
Spiring, Isaac VI.
Spiring Silvercrona, Petter V-XVI.
Splinter, Jan, en Gerridt van der Hoolck XVII.
Stålhandske (Stalhans), Johan XIV.
Stampelius, Georg I.
Staten-Generaal XVII.

10 III no. *1174* vervalt.
11 Toevoegen III no. *1174*.

Stephanius, Stephanus Johannis IV.
Stoutenburg, Willem van Oldenbarnevelt, heer van III, IV, V.
Sweertius, Franciscus II.

Symenssen, Jan XIII.
Tabor, Johann Otto IV, XIII.
Thorius, Raphael I.
Thou, Jacques-Auguste de I.
Thuméry de Boisise, Jean de II.
Tilenus, Daniël IV, V.
Tresel, Daniël III, XVII.
Turner, Matthias X.
Vagetius, Henricus VI, VII, XVII.
Vair, Guillaume du II.
Vassan de Saint-Paul, Jean de XII.
Velge, Nicolaus a IV.
Vigier, A.E.J. de I.
Vixeisem, Isaac VIII.
Voisin, Joseph de VII.
Vondel, Joost van den VIII, X.
Vosbergen, Johan van XVII.
Vossius, Gerardus Joannes I-XVI, XVII.
Vossius jr., Gerardus X.
Vossius, Isaac X, XVI.
Vredius, O., zie *Wree*.
Vreelandt, Geraerd van XIII.
Wael van Moersbergen, Adolf de II.
Walaeus, Antonius I, XVII.
Wassenaer, Gerard van III.
Weymsius, Petrus XVII.
Wiarda, Dothias II.
Winsemius, Pier I, XIII.
Witte(n), Johan V, VIII, X, XVII.
Wouwer, Jan van de II.
Wree (Vredius), Olivier de III.
Wren, Christopher II.
Wtenbogaert, Johannes I, II, III, IV, V, VI, IX, X, XI, XII, XV, XVII.
Zeeland, Staten van XVII.
Zevecotius, Jacobus XVII.

C. Postscripta van maria van reigersberch in Grotius' brieven aan Nicolaes van Reigersberch, uitgegeven in H.C. Rogge, *Brieven van en aan Maria van Reigersberch*, Leiden 1902.

[1622 maart 3]	Rogge, p. 68-70 no. XIII
	BW II no. 727 en *BW* XVII, bijlage bij no. 727
[1622 maart 11]	Rogge, p. 70-72 no. XIV
	BW II no. 730 en *BW* XVII, bijlage bij no. 730.

[1624 januari 26]	Rogge, p. 72-74 no. XV
	BW II no. 875 en *BW* XVII, bijlage bij no. 875
[1624 februari 28]	Rogge, p. 75 no. XVI
	BW II no. 887 en *BW* XVII, bijlage bij no. 887
[1624 april 18]	Rogge, p. 77 no. XVIII
	BW II no. 894 en *BW* XVII, bijlage bij no. 894
[1625 januari 30]	Rogge, p. 118-119 no. XXIX
	BW II no. 944 en *BW* XVII, bijlage bij no. 944

[1625 maart 28]	Rogge, p. 75-77 no. XVII
	BW II no. 959 en *BW* XVII, bijlage bij no. 959
[1628 februari 19]	Rogge, p. 162-165 no. XLIII
	BW III bijlage 2 bij no. 1227 (p. 450-451)
[1628 september 23]	Rogge, p. 165-166 no. XLIV
	BW III bijlage 8 bij no. 1316 (p. 460-461)
[1628 oktober 14]	Rogge, p. 168-170 no. XLVI
	BW III bijlage 9 bij no. 1322 (p. 461)
[1628 oktober 28]	Rogge, p. 166-168 no. XLV
	BW III bijlage 10 bij no. 1326 (p. 462-463)
[1628 november 11]	Rogge, p. 170-173 no. XLVII
	BW III bijlage 11 bij no. 1336 (p. 463-464)
[1629 juni 16]	Rogge, p. 174-175 no. XLIX
	BW IV bijlage 4 bij no. 1407 (p. 489)
[1630 januari 30]	Rogge, p. 192-193 no. LV
	BW IV bijlage 11 bij no. 1578 (p. 514-515)
[1631 februari 21]	Rogge, p. 193-199 no. LVI
	BW IV bijlage 12 bij no. 1590 (p. 515-518)
[1631 maart 27]	Rogge, p. 199-200 no. LVII
	BW IV bijlage 13 bij no. 1610 (p. 518-519)
[1636 oktober 17]	Rogge, p. 220-221 no. LXV
	BW VII bijlage 1 bij no. 2801 (p. 623)

2. Concordantie

van de briefnummers in de *Hugonis Grotii epistolae quotquot reperiri potuerunt*, Amsterdam 1687 (*BG* 1210) en de nummers in de *Briefwisseling van Hugo Grotius* I-XVII, 's-Gravenhage 1928-2001 (*BG* 1212).

App., zie p. 656-663 bijl. = bijlage ged. = gedeeltelijk PS = postscriptum

	EPIST.		**BW**
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1	1	I	8
2	1	I	15
3	1	I	20
4	1	I	22
5	1	I	24
6	2	I	26
7	2	I	30
8	2	I	83
9	2	I	128
10	2	I	114
11	3	I	137
12	4	I	143
13	4	I	195
14	4	I	215
15	5	I	221
16	6	I	252
17	6	I	287
18	6	I	288
19	6	I	293
20	7	I	295
21	7	I	298
22	7	I	300
23	7	I	388
24	7	I	315
25	8	I	323
26	8	I	332
27	8	I	344
28	9	I	345

29	9	I	348
30	10	I	349
31	10	I	354
32	12	I	356
33	12	I	358
34	13	I	359
35	13	I	361
36	14	I	363
37	14	I	364
38	14	I	366
39	14	I	365
40	14	I	367
41	14	I	368
42	15	I	370
43	15	I	375
44	15	I	376
45	15	I	379
46	16	I	382
47	16	I	385
48	16	I	387
49	16	I	391
50	16	I	392
51	16	I	393
52	16	I	394
53	17	I	395
54	17	I	402
55	18	I	397
56	18	I	406
57	18	I	410
58	19	I	409
59	19	I	408
60	20	I	413
61	20	I	412
62	21	I	438
63	28	I	415
64	29	I	423
65	29	I	429

66	30	I	431
67	31	I	434
68	32	I	435
69	32	I	442
70	32	I	445
71	32	I	448
72	32	I	449
73	33	I	456
74	33	I	458

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
75	33	I	461
76	33	I	462
77	34	I	463
78	34	I	464/5
79	34	I	470
80	35	I	472
81	35	I	471
82	35	I	473
83	35	I	474
84	36	I	481
85	36	I	484
86	36	I	485
87	37	I	490
88	37	I	492
89	37	I	493
90	37	I	496
91	38	I	498
92	40	I	501
93	41	I	502
94	41	I	505
95	41	I	506
96	41	I	508
97	41	I	510
98	41	I	511
99	41	I	513
100	41	I	519
101	42	I	577
102	42	I	520
103	42	I	521
104	43	I	530
105	43	I	532
106	43	I	537
107	43	I	550

108	43	I	552
109	43	I	555
110	44	I	543
111	44	I	542
112	45	I	557
113	45	I	558
114	45	I	560
115	45	I	559
116	45	I	563
117	45	I	564
118	45	I	566
119	46	I	567
120	46	I	569
121	46	I	573
122	46	I	579
123	47	I	581
124	47	II	590
125	47	II	596
126	48	II	598
127	48	II	599
128	48	II	603
129	48	II	606
130	49	II	608
131	49	II	611
132	49	II	610
133	49	II	613
134	50	II	618
135	54	II	627
136	54	II	630
137	54	II	631
138	54	II	633
139	55	II	634
140	55	II	635
141	55	II	636
142	55	II	639
143	55	II	640
144	56	II	642

145	56	II	641
146	56	II	645
147	57	II	650
148	57	II	651
149	58	II	652
150	58	II	658
151	58	II	661
152	58	II	663
153	59	II	667
154	59	II	666
155	59	II	672
156	59	II	676
157	60	II	677
158	60	II	678
159	60	II	680
160	61	II	682
161	61	II	684
162	61	II	693
163	61	II	705
164	62	II	637
165	63	II	698
166	63	II	702
167	63	II	709
168	64	II	710
169	64	II	715
170	64	II	716
171	64	II	719
172	65	II	723
173	65	II	726
174	65	II	734
175	65	II	739
176	66	II	745
177	66	II	747
178	66	II	748
179	67	II	754
180	67	II	755

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
181	67	II	763
182	67	II	765
183	68	II	772
184	68	II	773
185	68	II	848
186	68	II	783
187	69	II	784
188	69	II	1029
189	69	II	806
190	69	II	808
191	69	II	817
192	70	II	819
193	70	II	827
194	70	II	834
195	70	II	841
196	70	II	844
197	71	II	846
198	71	II	847
199	71	II	851
200	71	II	856
201	72	II	869
202	72	II	868
203	72	II	873
204	72	II	885
205	72	II	897
206	72	II	915
207	73	II	933
208	73	II	938
209	73	II	964
210	74	II	973
211	74	II	982
212	74	II	998
213	74	II	1022

214	75	III	1047
215	75	III	1064
216	75	III	1084
217	75	III	1085
218	75	III	1087
219	76	III	1097
220	76	III	1126
221	77	III	1136
222	77	III	1046
223	77	III	1202
224	78	III	1189
225	78	III	1198
226	79	IV	1362
227	79	III	1212
228	79	III	1222ged.
229	79	III	1229
230	80	III	1238
231	80	III	1275
232	80	III	1285
233	80	III	1298
234	81	III	1299
235	81	III	1330
236	81	III	1333
237	81	III	1334
238	81	III	1335
239	82	IV	1366
240	82	IV	1369
241	82	IV	1390
242	82	IV	1394
243	83	IV	1406
244	83	IV	1408
245	83	IV	1410
246	83	IV	1414
247	84	IV	1418
248	84	IV	1430
249	84	IV	1439
250	85	IV	1442

251	85	IV	1450
252	85	IV	1455
253	85	IV	1454
254	85	IV	1478
255	86	IV	1488
256	86	III	1209
257	86	IV	1495
258	86	IV	1501
258[2]	87	IV	1512
259	87	IV	1513
260	88	IV	1521
261	89	IV	1531
262	89	IV	1533
263	89	IV	1538
264	89	IV	1539/40 en
264	91	IV	bijl. 7-8
265	99	IV	1546
266	100	IV	1551
267	100	IV	1552
268	101	IV	1563
269	101	IV	1565
270	101	IV	1579
271	101	IV	1592
272	102	IV	1597
273	102	IV	1593
274	102	IV	1604
275	103	IV	1603
276	103	IV	1611
277	103	IV	1619
278	103	IV	1620
279	103	IV	1636
280	103	IV	1633
281	104	IV	1634
282	104	IV	1635
283	104	IV	1644
284	104	IV	1663

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
285	104	IV	1668
286	105	IV	1670
287	105	IV	1684
288	105	V	1732
289	105	V	1738
290	106	V	1739
291	106	V	1814
292	106	V	1742
293	107	V	1759
294	107	V	1762
295	107	V	1766
296	107	V	1768
297	107	V	1769
298	108	V	1777
299	108	V	1781
300	108	V	1779
301	109	V	1780
302	109	V	1784
303	109	V	1789
304	109	V	1790
305	110	V	1788
306	110	V	1787
307	110	V	1794
308	110	V	1804
309	110	V	1806
310	111	V	1805
311	111	V	1826
312	111	V	1827
313	112	V	1828
314	112	V	1832
315	112	V	1833
316	113	V	1829
317	113	V	1839

318	113	V	1844
319	114	V	1846
320	114	V	1845
321	114	V	1847
322	115	V	1855
323	115	V	1854
324	115	V	1872
325	115	V	1868
326	116	V	1867
327	116	V	1873
328	117	V	1879
329	117	V	1884
330	119	V	1886
331	119	V	1891
332	119	V	1892
333	119	V	1894
334	119	V	1895
335	120	V	1898
336	121	V	1907
337	122	V	1912
338	122	V	1914
339	122	V	1946
340	123	VIII	3190PS
341	123	V	1917
342	123	V	1919
343	123	V	1926
344	123	V	1929
345	123	V	1931
346	124	V	1932
347	124	V	1938
348	125	V	1936
349	125	V	1939
350	126	V	1942
351	126	V	1943
352	126	V	1953
353	127	V	1952
354	127	V	1954

355	128	V	1955
356	128	V	1960
357	128	V	1959
358	129	V	1906
359	129	V	1968
360	130	V	1971
361	130	V	1972
362	130	V	1975
363	131	V	1981
364	132	V	1989
365	132	V	1994
366	134	V	1997
367	134	V	1998
368	134	V	2004
369	135	V	2008
370	135	V	2010
371	135	V	2012
372	136	V	2011
373	136	V	2013
374	137	V	2015
375	137	V	2019
376	137	V	2023
377	138	V	2021
378	138	V	2025
379	138	V	2022
380	139	V	2033
381	140	V	2035
382	140	V	2036
383	140	V	2037
384	141	V	2039
385	141	V	2040
386	141	V	2041
387	141	V	2043
388	142	V	2046
389	142	V	2053
390	142	V	2064

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
391	143	V	2062
392	143	V	2066
393	143	V	2065
394	144	V	2079
395	144	V	2082
396	144	V	2080
397	144	V	2087
398	145	V	2088
399	145	V	2090
400	146	V	2089
401	146	V	2092
402	146	V	2093
403	147	V	2095
404	147	V	2097
405	147	V	2105
406	148	V	2102
407	148	V	2108
408	148	V	2110
409	149	V	2114
410	149	V	2117
411	150	V	2113
412	150	V	2115
413	150	VI	2137
414	151	VI	2136
415	152	VI	2135
416	152	VI	2138
417	152	VI	2140
418	153	VI	2142
419	153	VI	2146
420	154	VI	2145
421	154	VI	2148
422	154	VI	2155
423	155	VI	2154

424	155	VI	2153
425	156	VI	2163
426	156	VI	2164
427	157	VI	2169
428	158	VI	2170
429	158	VI	2171
430	159	VI	2173
431	159	VI	2175
432	159	VI	2178
433	160	VI	2182
434	160	VI	2185
435	161	VI	2181
436	162	VI	2187
437	162	VI	2188
438	163	VI	2199
439	163	VI	2196
440	164	VI	2198
441	164	VI	2201
442	165	VI	2203
443	165	VI	2206
444	165	VI	2207
445	166	VI	2208
446	167	VI	2217
447	167	VI	2214
448	167	VI	2209
449	168	VI	2212
450	168	VI	2216
451	168	VI	2218
452	169	VI	2222
453	169	VI	2225
454	170	VI	2223
455	170	VI	2222
456	171	VI	2219
457	171	VI	2227
458	171	VI	2232
459	172	VI	2236
460	172	VI	2235

461	173	VI	2238
462	173	VI	2228
463	174	VI	2239
464	176	VI	2246
465	176	VI	2247
466	176	VI	2249
467	177	VI	2248
468	177	VI	2255
469	178	VI	2257
470	178	VI	2260
471	179	VI	2259
472	179	VI	2258
473	179	VI	2263
474	179	VI	2265
475	180	VI	2273
476	181	VI	2272
477	182	VI	2279
478	182	VI	2281
479	182	VI	2284
480	183	VI	2280
481	183	VI	2287
482	184	VI	2294
483	184	VI	2290
484	185	VI	2289
485	185	VI	2292
486	185	VI	2293
487	185	VI	2297
488	186	VI	2298
489	187	VI	2300
490	188	VI	2306
491	188	VI	2309
492	189	VI	2308
493	189	VI	2312
494	190	VI	2314
495	190	VI	2313
496	190	VI	2319

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
497	191	VI	2318
498	191	VI	2323
499	192	VI	2322
500	192	VI	2328
501	193	VI	2326
502	193	VI	2331
503	193	VI	2330
504	194	VI	2333
505	194	VI	2343
506	195	VI	2352
507	196	VI	2356
508	196	VI	2359
509	197	VI	2366
510	197	VI	2365
511	197	VI	2373
512	198	VI	2371
513	198	VI	2376
514	198	VI	2378
515	199	VI	2384
516	199	VI	2382
517	200	VI	2380
518	200	VI	2390
519	201	VI	2389
520	202	VI	2399
521	202	VI	2404
522	202	VI	2402
523	203	VI	2406
524	203	VI	2398
525	203	VI	2400
526	203	VI	2405
527	203	VI	2407
528	204	VI	2401
529	205	VI	2409

530	205	VI	2413
531	206	VI	2425
532	207	VI	2423
533	207	VI	2426
534	207	VI	2432
535	208	VI	2430
536	209	VI	2435
537	209	VI	2442
538	210	VI	2441
539	210	VI	2443
540	210	VI	2451
541	211	VI	2448
542	211	VI	2453
543	212	VI	2455
544	212	VI	2457
545	212	VI	2456
546	213	VI	2459
547	213	VI	2466
548	214	VI	2463
549	214	VI	2472
550	215	VI	2478
551	216	VI	2475
552	216	VI	2481
553	217	VI	2487
554	217	VI	2486
555	218	VI	2484
556	218	VI	2492
557	219	VI	2494
558	220	VII	2500
559	220	VII	2499
560	221	VII	2508
561	221	VII	2507
562	222	VII	2520
563	222	VII	2518
564	222	VII	2517
565	223	VII	2527
566	223	VII	2526

567	224	VII	2533
568	224	VII	2536
569	225	VII	2538
570	225	VII	2537
571	225	VII	2539
572	225	VIII	3016
573	225	VII	2548
574	226	VII	2545
575	226	VII	2550
576	227	VII	2554
577	227	VII	2558
578	228	VII	2556
579	228	VII	2557
580	228	VII	2565
581	229	VII	2567
582	229	VII	2574
583	230	VII	2572
584	230	VII	2577
585	231	VII	2585
586	232	VII	2593
587	233	VII	2592
588	233	VII	2598
589	234	VII	2601
590	234	VII	2603
591	234	VII	2605
592	235	VII	2611
593	235	VII	2607
594	236	VII	2609
595	236	VII	2610
596	236	VII	2619
597	237	VII	2623
598	238	VII	2629
599	239	VII	2628
600	239	VII	2632
601	239	VII	2637
602	240	VII	2635

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
603	241	VII	2639
604	241	VII	2634
605	241	VII	2646
606	242	VII	2645
607	242	VII	2657
608	243	VII	2655
609	243	VII	2654
610	244	VII	2660
611	244	VII	2662
612	244	VII	2664
613	244	VII	2665
614	245	VII	2667
615	245	VII	2673
616	246	VII	2676
617	247	VII	2675
618	247	VII	2674
619	248	VII	2678
620	248	VII	2685
621	249	VII	2681
622	250	VII	2687
623	250	VII	2680
624	250	VII	2682
625	250	VII	2693
626	252	VII	2692
627	252	VI	2208
628	252	VII	2700
629	252	VII	2698
630	253	VII	2701
631	253	VII	2704
632	254	VII	2703
633	254	VII	2710
634	256	VII	2709
635	256	VII	2715

636	256	VII	2721
637	257	VII	2719
638	258	VII	2720
639	258	VII	2718
640	258	VII	2726
641	259	VII	2734
642	260	VII	2733
643	261	VII	2743
644	261	VII	2744
645	263	VII	2752
646	263	VII	2750
647	263	VII	2751
648	263	VII	2754
648	263	VII	2755
648	263	VII	2756
649	263	VII	2757
650	264	VII	2762
651	265	VII	2760
652	266	VII	2753
653	266	VII	2764
654	266	VII	2763
655	266	VII	2769
656	266	VII	2770
657	266	VII	2774
658	267	VII	2776
659	268	VII	2780
660	268	VII	2781
661	269	VII	2789
662	270	VII	2785
663	270	VII	2796
664	270	VII	2799
665	271	VII	2800
666	272	VII	2804
667	272	VII	2803
668	272	VII	2806
669	272	VII	2807
670	272	VII	2808

671	273	VII	2811
672	273	VII	2810
673	274	VII	2815
674	274	VII	2814
675	275	VII	2817
676	275	VII	2821
677	276	VII	2820
678	276	VII	2823
679	276	VII	2827
680	277	VII	2828
681	277	VII	2835
682	277	VII	2838
683	278	VII	2837
684	279	VII	2848
685	280	VII	2849
686	280	VII	2853
687	281	VII	2855
688	281	VII	2856
689	282	VII	2868
690	283	VII	2881
691	284	VII	2878
692	285	VII	2885
693	286	VII	2884
694	286	VII	2877
695	287	VII	2880
696	287	VII	2883
697	287	VII	2887
698	287	VII	2892
699	288	VII	2893
700	289	VII	2899
701	289	VII	2903
702	290	VII	2902
703	291	VIII	2914
704	292	VIII	2911
705	293	VIII	2917
706	294	VIII	2921

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
707	294	VIII	2924
708	295	VII	2907
709	295	VIII	2929
710	297	VIII	2927
711	297	VIII	2939
712	298	VIII	2938
713	298	VIII	2949
714	299	VIII	2957
715	301	VIII	2953
716	301	VIII	2959
717	302	VIII	2954
718	302	VIII	2966
719	303	VIII	2973
720	304	VIII	2970
720	304	VIII	2971
720	304	VIII	2975
721	305	VIII	2979
722	305	VIII	2983
723	307	VIII	2982
724	307	VIII	2971PS
725	307	VIII	2989
726	308	VIII	2987
727	309	VIII	2991
728	309	VIII	2995
729	310	VIII	2993
730	310	VIII	2998
731	311	VIII	2992
731	311	VIII	2997
732	311	VIII	3000
733	312	VIII	3001
733	312	VIII	3002
733	312	VIII	3004
734	313	VIII	3008

735	314	VIII	3007
736	314	VIII	3014
737	314	VIII	3016
738	314	VIII	3017
739	314	VIII	3019
740	316	VIII	3018
741	316	VIII	3022
742	316	VIII	3020
742	316	VIII	3021
742	316	VIII	3024
743	317	VIII	3027
744	317	VIII	3029
745	317	VIII	3032
746	318	VIII	3030
746	318	VIII	3031
746	318	VIII	3035
747	319	VIII	3036
748	319	VIII	3038
749	319	VIII	3044
750	320	VIII	3043
751	321	VIII	3046
752	322	VIII	3047
753	323	VIII	3042
754	323	VIII	3053
755	324	VIII	3051
756	324	VIII	3057
757	325	VIII	3060
757	325	VIII	3061
757	325	VIII	3064
758	325	VIII	3066
759	325	VIII	3067
760	326	VIII	3072
761	326	VIII	3070
761	326	VIII	3071
761	326	VIII	3074
762	327	VIII	3077
763	327	VIII	3081

764	327	VIII	3083
765	327	VIII	3085
766	328	VIII	3093
767	329	VIII	3088
768	330	VIII	3089
769	330	VIII	3087
769	330	VIII	3091
770	330	VIII	3098
771	331	VIII	3096
771	331	VIII	3097
771	331	VIII	3100
772	331	VIII	3107
773	332	VIII	3105
774	332	VIII	3109
775	332	VIII	3113
776	333	VIII	3112
777	333	VIII	3120
778	334	VIII	3122
778	334	VIII	3123
778	334	VIII	3124
779	334	VIII	3126
780	334	VIII	3132
781	335	VIII	3130
781	335	VIII	3133
782	336	VIII	3134
783	336	VIII	3137
784	337	VIII	3146
785	338	VIII	3148
786	338	VIII	3145
787	338	VIII	3144
788	338	VIII	3152
789	339	VIII	3155
790	341	VIII	3157
790	341	VIII	3153
791	341	VIII	3165
792	342	VIII	3163

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
792	342	VIII	3164
792	342	VIII	3167
793	342	VIII	3169
794	342	VIII	3168
795	343	VIII	3177
796	344	VIII	3176
797	344	VIII	3180
798	345	VIII	3183
799	346	VIII	3185
800	346	VIII	3186
801	348	VIII	3182
802	348	VIII	3189
803	348	VIII	3190
804	348	VIII	3196
805	349	VIII	3197
805	349	VIII	3198
805	349	VIII	3203
806	350	VIII	3208
807	350	VIII	3211
808	351	VIII	3212
809	351	VIII	3217
810	352	VIII	3215
811	353	VIII	3221
812	353	VIII	3220
813	354	VIII	3229
814	354	VIII	3225
814	354	VIII	3226
814	354	VIII	3231
815	355	VIII	3232
816	355	VIII	3236
817	356	VIII	3240
818	356	VIII	3238
818	356	VIII	3239

818	356	VIII	3241
819	357	VIII	3242
820	357	VIII	3246
821	357	VIII	3245
822	358	VIII	3248
823	358	VIII	3247
824	359	VIII	3251
825	359	VIII	3249
826	360	VIII	3259
824^2	361	VIII	3258
825^2	362	VIII	3257
825^2	362	VIII	3260
826^2	362	VIII	3261
827	363	VIII	3270
828	364	VIII	3269
829	364	VIII	3268
830	364	VIII	3272
831	365	VIII	3273
832	365	VIII	3281
833	366	VIII	3279
834	367	VIII	3284
835	367	VIII	3285
836	367	VIII	3288
837	368	VIII	3287
838	368	VIII	3292
839	369	VIII	3291
840	369	VIII	3295
841	369	VIII	3324
842	369	VIII	3301
843	370	VIII	3300
844	371	VIII	3304
845	371	VIII	3303
846	372	VIII	3309
847	372	VIII	3308
848	372	VIII	3313
849	373	VIII	3314

850	373	VIII	3316
851	373	VIII	3322
852	374	VIII	3319
853	374	VIII	3320
854	375	VIII	3324
855	375	VIII	3333
856	376	VIII	3332
857	376	VIII	3335
858	377	VIII	3337
859	377	VIII	3338
860	377	VIII	3343
861	378	VIII	3340
861	378	VIII	3341
861	378	VIII	3345
862	379	VIII	3346
863	379	VIII	3356
864	379	VIII	3354
865	380	VIII	3353
866	380	VIII	3355
867	380	VIII	3360
868	381	VIII	3364
869	381	VIII	3362
870	382	VIII	3372
871	383	VIII	3370
872	383	VIII	3374
873	384	VIII	3373
874	384	VIII	3377
875	384	VIII	3376
876	385	VIII	3381
877	385	VIII	3380
878	386	VIII	3389
879	386	VIII	3388
880	387	VIII	3390
881	388	VIII	3396
882	388	VIII	3399
883	389	X	3917
884	390	IX	3407

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
x885	391	IX	3404
886	391	IX	3410
887	391	IX	3411
888	392	IX	3409
889	392	IX	3403
890	392	IX	3406
891	393	IX	3412
892	393	IX	3416
893	394	IX	3415
894	394	IX	3422
895	395	IX	3420
896	395	IX	3424
897	395	IX	3430
898	396	IX	3429
899	397	IX	3432
900	398	IX	3428
901	398	IX	3435
902	398	IX	3436
903	399	IX	3445
904	400	IX	3443
905	400	IX	3453
906	401	IX	3451
907	401	IX	3456
908	401	IX	3455
909	402	IX	3450
910	402	IX	3459
911	402	IX	3460
912	402	IX	3463
913	403	IX	3466
914	403	IX	3464
915	404	IX	3470
916	404	IX	3474
917	405	IX	3472

918	406	IX	3471
919	406	IX	3483
920	406	IX	3480
921	407	IX	3485
922	407	IX	3491
923	408	IX	3489
924	409	IX	3493
925	409	IX	3535
926	410	IX	3498
927	411	IX	3497
928	412	IX	3501
929	412	IX	3500
930	412	IX	3502
931	413	IX	3508
932	413	IX	3506
933	413	IX	3509
934	414	IX	3513
935	415	IX	3512
936	415	IX	3516
937	415	IX	3519
938	416	IX	3523
939	416	IX	3522
940	417	IX	3525
941	417	IX	3526
942	418	IX	3527
943	418	IX	3529
944	418	IX	3528
945	419	IX	3534
946	419	IX	3540
947	419	IX	3544
948	420	IX	3541
949	421	IX	3550
950	421	IX	3555
951	423	IX	3549
952	423	IX	3554
953	424	IX	3600
954	424	IX	3566

955	425	IX	3564
956	426	IX	3575
957	427	IX	3579
958	427	IX	3580
959	428	IX	3584
960	428	IX	3587
961	429	IX	3585
962	430	IX	3598
963	431	IX	3594
964	432	IX	3603
965	433	IX	3601
966	433	IX	3595
967	434	IX	3606
968	434	IX	3618
969	435	IX	3609
970	435	IX	3627
971	435	IX	3619
972	436	IX	3617
973	437	IX	3622
974	437	IX	3629
975	438	IX	3628
976	439	IX	3635
977	440	IX	3634
978	441	IX	3637
979	441	IX	3644
980	442	IX	3642
981	443	IX	3646
982	444	IX	3656
983	444	IX	3653
984	445	IX	3665
985	446	IX	3663
986	447	IX	3664
987	447	IX	3676
988	447	IX	3677
989	448	IX	3675
990	448	IX	3679

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
991	448	IX	3687
992	449	IX	3685
993	450	IX	3698
994	451	IX	3697
995	451	IX	3700
996	452	IX	3696
997	452	IX	3701
998	452	VIII	3190
999	452	IX	3705
1000	453	IX	3707
1001	453	IX	3710
1002	453	IX	3711
1003	453	IX	3706
1004	454	IX	3716
1005	454	IX	3714
1006	455	IX	3715
1007	455	IX	3713
1008	455	IX	3708
1009	455	IX	3721
1010	456	IX	3726
1011	456	IX	3724
1012	457	IX	3727
1013	457	IX	3734
1014	457	IX	3740
1015	458	IX	3733
1016	458	IX	3739
1017	458	IX	3737
1018	459	IX	3742
1019	459	IX	3749
1020	459	IX	3746
1021	460	IX	3748
1022	461	IX	3755
1023	461	IX	3754

1024	462	IX	3758
1025	462	IX	3762
1026	462	IX	3761
1027	462	IX	3760
1028	463	IX	3769
1029	463	IX	3768
1030	464	IX	3767
1031	465	IX	3772
1032	465	IX	3777
1033	465	IX	3776
1034	466	IX	3774ged.
1035	466	IX	3781
1036	467	IX	3786
1037	467	IX	3783
1038	468	IX	3785
1039	469	IX	3784
1040	469	IX	3788
1041	469	IX	3795
1042	469	IX	3793
1043	470	IX	3794
1044	471	IX	3800
1045	471	IX	3805
1046	471	IX	3804
1047	472	IX	3807
1048	472	IX	3812
1049	473	IX	3816
1050	473	IX	3815
1051	473	IX	3814
1052	474	IX	3813ged.
1053	474	IX	3821
1054	475	IX	3820ged.
1055	476	IX	3819
1056	476	IX	3823
1057	476	IX	3834
1058	477	IX	3831
1059	478	IX	3829ged.
1060	478	IX	3832

1061	479	IX	3830
1062	479	IX	3837
1063	479	IX	3844
1064	480	IX	3843
1065	480	IX	3841ged.
1066	480	IX	3851
1067	481	IX	3856
1068	481	IX	3857
1069	481	IX	3854ged.
1070	482	IX	3865
1071	482	IX	3867ged.
1072	482	IX	3864
1073	483	IX	3862
1074	483	IX	3869
1075	483	IX	3876
1076	484	IX	3872ged.
1077	484	IX	3870
1078	484	IX	3877
1079	485	IX	3873
1080	485	IX	3880
1081	486	IX	3881
1082	486	IX	3882
1083	487	IX	3885
1084	488	IX	3884
1085	488	IX	3891
1086	489	IX	3890ged.
1087	489	IX	3901
1088	490	IX	3898ged.
1089	490	IX	3902
1090	490	X	3913
1091	491	X	3914
1092	491	X	3915
1093	491	X	3910
1094	492	X	3912
1095	492	X	3916
1096	492	X	3917

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1097	493	X	3922
1098	494	X	3927
1099	494	X	3930
1100	495	X	3929
1101	495	X	3931
1102	495	X	3938
1103	496	X	3941
1104	497	X	3942
1105	497	X	3937
1106	498	X	3940
1107	498	X	3939
1108	498	X	3951
1109	499	X	3950
1110	500	X	3961
1111	500	X	3960
1112	501	X	3959
1113	501	X	3957
1114	502	X	3963
1115	502	X	3969
1116	502	X	3970
1117	503	X	3968
1118	504	X	3971
1119	505	X	3972
1120	505	X	4108
1121	506	X	3976
1122	506	X	3984
1123	507	X	3979
1124	507	X	3981
1125	507	X	3983
1126	508	X	3982
1127	508	X	3991
1128	509	X	3990
1129	510	X	3998

1130	510	X	4004
1131	511	X	4003
1132	511	X	4002
1133	512	X	4008
1134	512	X	4009
1135	513	X	4013
1136	513	X	4012
1137	514	X	4027
1138	515	X	4024
1139	516	X	4025
1140	516	X	4026
1141	517	X	4028
1142	517	X	4033
1143	517	X	4035
1144	518	X	4037
1145	519	X	4046
1146	520	X	4047
1147	520	X	4048
1148	520	X	4057
1149	521	X	4054
1150	522	X	4058
1151	522	X	4056
1152	523	X	4067
1153	523	X	4072
1154	525	X	4066
1155	525	X	4070
1156	525	X	4071
1157	525	X	4079
1158	526	X	4080
1159	526	X	4091
1160	527	X	4088
1161	528	X	4087
1162	528	X	4089
1163	528	X	4090
1164	528	X	4098
1165	529	X	4094
1166	529	X	4114

1167	530	X	4095
1168	530	X	4096
1169	530	X	4099
1170	530	X	4109
1171	530	X	4110
1172	531	X	4111
1173	531	X	4112
1174	531	X	4122
1175	531	X	4118
1176	532	X	4121
1177	533	X	4123
1178	533	X	4131
1179	534	X	4130
1180	534	X	4133
1181	534	X	4144
1182	535	X	4142
1183	536	X	4146
1184	536	X	4155
1185	536	X	4158
1186	537	X	4157
1187	537	X	4156
1188	538	X	4169
1189	538	X	4175
1190	538	X	4170
1191	538	X	4174
1192	539	X	4171
1193	539	X	4182
1194	540	X	4180
1195	540	X	4185
1196	540	X	4179
1197	541	X	4190
1198	541	X	4188
1199	542	X	4192
1200	542	X	4189
1201	542	X	4197
1202	543	X	4195

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1203	544	X	4199
1204	544	X	4204
1205	544	X	4207
1206	544	X	4208
1207	545	X	4209
1208	545	X	4211
1209	546	X	4221
1210	546	X	4218
1211	547	X	4217
1212	547	X	4220
1213	547	X	4226
1214	547	X	4231
1215	548	X	4230
1216	548	X	4229
1217	549	X	4228
1218	550	X	4240
1219	550	X	4237
1220	551	X	4239
1221	551	X	4253
1222	552	X	4249
1223	553	X	4255
1224	553	X	4250
1225	553	X	4248
1226	553	X	4252
1227	554	X	4260
1228	555	X	4258
1229	555	X	4267
1230	556	X	4266
1231	557	X	4265
1232	557	X	4270
1233	557	X	4269
1234	558	X	4276
1235	558	X	4282

1236	559	X	4278
1237	560	X	4281
1238	561	X	4289
1239	561	X	4286
1240	562	X	4299
1241	563	X	4297
1242	564	X	4296
1243	564	X	4301
1244	564	X	4326
1245	564	X	4308
1246	565	X	4305
1247	566	X	4307
1248	566	X	4317
1249	566	X	4316
1250	567	X	4313
1251	568	X	4315
1252	568	X	4319
1253	568	X	4323
1254	568	X	4324
1255	569	X	4327
1256	570	X	4332
1257	571	X	4333
1258	571	X	4334
1259	571	X	4337
1260	571	X	4340
1261	572	X	4329
1262	572	X	4336
1263	573	X	4339
1264	573	X	4348
1265	574	X	4344
1266	574	X	4345
1267	574	X	4351
1268	575	X	4347
1269	575	X	4359
1270	575	X	4357
1271	576	X	4368
1272	576	X	4365

1273	577	X	4366
1274	577	X	4377
1275	577	X	4379
1276	578	X	4383
1277	578	X	4380
1278	579	X	4382
1279	579	X	4393
1280	580	X	4396
1281	580	X	4392
1282	580	X	4408
1283	581	X	4406
1284	581	X	4404
1285	582	X	4409
1286	582	X	4414
1287	582	X	4412
1288	583	X	4421
1289	583	X	4422
1290	584	X	4420
1291	584	X	4432
1292	585	X	4430
1293	586	X	4438
1294	586	X	4436
1295	587	X	4448
1296	588	X	4445
1297	588	X	4447
1298	589	X	4450
1299	589	XI	4462
1300	589	XI	4457
1301	590	XI	4461
1302	590	XI	4471
1303	591	XI	4469
1304	591	XI	4472
1305	592	XI	4468
1306	592	XI	4470
1307	592	XI	4478
1308	592	XI	4482

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1309	592	XI	4483
1310	592	XI	4481
1311	593	XI	4485
1312	594	XI	4493
1313	595	XI	4491
1314	595	XI	4495
1315	596	XI	4499
1316	596	XI	4504
1317	596	XI	4500
1318	597	XI	4502
1319	597	XI	4509
1320	598	XI	4508
1321	598	XI	4517
1322	599	XI	4515
1323	600	XI	4522
1324	600	XI	4524
1325	601	XI	4527
1326	601	XI	4528
1327	601	XI	4539
1328	602	XI	4541
1329	603	XI	4538
1330	604	XI	4537
1331	604	XI	4547
1332	604	XI	4543
1333	604	XI	4553
1334	605	XI	4550
1335	605	XI	4562
1336	606	XI	4560
1337	607	XI	4569
1338	607	XI	4567
1339	608	XI	4571
1340	608	XI	4573
1341	608	XI	4584

1342	608	XI	4582
1343	609	XI	4580
1344	609	XI	4588
1345	610	XI	4591
1346	610	XI	4590
1347	610	XI	4587
1348	611	XI	4598
1349	611	XI	4597
1350	612	XI	4600
1351	612	XI	4601
1352	613	XI	4608
1353	613	XI	4614
1354	614	XI	4612
1355	614	XI	4619
1356	615	XI	4620
1357	615	XI	4622
1358	616	XI	4634
1359	616	XI	4633
1360	617	XI	4631
1361	617	XI	4642
1362	618	XI	4638
1363	619	XI	4644
1364	619	XI	4639
1365	619	XI	4645
1366	619	XI	4656
1367	620	XI	4654
1368	620	XI	4652
1369	621	XI	4665
1370	622	XI	4662
1371	623	XI	4671
1372	623	XI	4673
1373	623	XI	4675
1374	624	XI	4683
1375	625	XI	4686
1376	625	XI	4697
1377	626	XI	4695
1378	626	XI	4700

1379	626	XI	4704
1380	627	XI	4705
1381	628	XI	4707
1382	628	XI	4714
1383	629	XI	4712
1384	629	XI	4724
1385	630	XI	4730
1386	630	XI	4727
1387	630	XI	4725
1388	631	XI	4728
1389	631	XI	4738
1390	632	XI	4736
1391	632	XI	4745
1392	633	XI	4742
1393	634	XI	4744
1394	634	XI	4759
1395	635	XI	4756
1396	636	XI	4761
1397	636	XI	4764
1398	636	XI	4769
1399	637	XI	4767
1400	638	XI	4778
1401	639	XI	4776
1402	639	XI	4786
1403	640	XI	4789
1404	641	XI	4794
1405	641	XI	4803
1406	642	XI	4800
1407	642	XI	4801
1408	642	XI	4811
1409	643	XI	4815
1410	643	XI	4813
1411	643	XI	4824
1412	644	XI	4822
1413	644	XI	4832
1414	645	XI	4835

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1415	645	XI	4836
1416	645	XI	4842
1417	645	XI	4847
1418	646	XI	4844
1419	646	XI	4846
1420	646	XI	4859
1421	647	XI	4855
1422	647	XI	4867
1423	647	XI	4865
1424	648	XI	4877
1425	648	XI	4875
1426	649	XI	4884
1427	649	XI	4887
1428	649	XI	4885
1429	649	XI	4886
1430	650	XI	4893
1431	650	XI	4896
1432	650	XI	4898
1433	650	XI	4900
1434	651	XI	4903
1435	651	XI	4906
1436	651	XI	4909
1437	652	XI	4908
1438	652	XI	4911
1439	652	XI	4917
1440	653	XI	4920
1441	653	XI	4923
1442	654	XI	4930
1443	654	XI	4932
1444	654	XI	4934
1445	655	XI	4929
1446	655	XI	4944
1447	655	XI	4940

1448	656	XI	4951
1449	657	XI	4949
1450	657	XI	4954
1451	657	XI	4963
1452	658	XI	4958
1453	658	XI	4960
1454	658	XI	4961
1455	659	XI	4974
1456	659	XI	4971
1457	660	XI	4973
1458	660	XI	4976
1459	661	XI	4982
1460	661	XI	4980
1461	661	XI	4988
1462	662	XI	4989
1463	662	XII	4996
1464	663	XII	4994
1465	663	XII	5003
1466	664	XII	5006
1467	664	XII	5012
1468	664	XII	5019
1469	665	XII	5017
1470	665	XII	5028
1471	666	XII	5037
1472	666	XII	5044
1473	666	XII	5038
1474	667	XII	5057
1475	667	XII	5052
1476	668	XII	5065
1477	668	XII	5060
1478	668	XII	5074
1479	669	XII	5072
1480	669	XII	5083
1481	670	XII	5091
1482	671	XII	5101
1483	671	XII	5110
1484	672	XII	5119

1485	673	XII	5129
1486	673	XII	5132
1487	674	XII	5140
1488	674	XII	5150
1489	675	XII	5158
1490	675	XII	5171
1491	675	XII	5167
1492	676	XII	5182
1493	676	XII	5177
1494	677	XII	5187
1495	677	XII	5194
1496	678	XII	5205
1497	678	XII	5217
1498	679	XII	5229
1499	679	XII	5234
1500	680	XII	5231
1501	680	XII	5240
1502	680	XII	5254
1503	681	XII	5249
1504	681	XII	5262
1505	682	XII	5264
1506	682	XII	5273
1507	683	XII	5283
1508	684	XII	5294
1509	684	XII	5302
1510	685	XII	5312
1511	685	XII	5310
1512	685	XII	5323
1513	686	XII	5331
1514	686	XII	5339
1515	687	XII	5344
1516	687	XII	5343
1517	687	XII	5352
1518	688	XII	5350
1519	688	XII	5362
1520	689	XII	5367

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1521	689	XII	5374
1522	690	XII	5389
1523	690	XII	5387
1524	690	XII	5393
1525	691	XII	5399
1526	691	XII	5408
1527	691	XII	5411
1528	692	XII	5421
1529	692	XII	5423
1530	692	XII	5424
1531	693	XII	5433
1532	693	XII	5436
1533	694	XII	5447
1534	694	XII	5450
1535	694	XII	5457
1536	695	XII	5469
1537	695	XII	5474
1538	696	XII	5479
1539	696	XII	5470
1540	697	XII	5484
1541	697	XII	5491
1542	698	XII	5503
1543	699	XII	5501
1544	700	XII	5511
1545	700	XII	5515
1546	700	XII	5524
1547	701	XIII	5538
1548	701	XIII	5552
1549	702	XIII	5563
1550	702	XIII	5575
1551	702	XIII	5586
1552	703	XIII	5591
1553	703	XIII	5596

1554	703	XIII	5607
1555	704	XIII	5616
1556	704	XIII	5627
1557	705	XIII	5630
1558	705	XIII	5637
1559	706	XIII	5643
1560	706	XIII	5651
1561	707	XIII	5646
1562	707	XIII	5660
1563	707	XIII	5668
1564	708	XIII	5671
1565	708	XIII	5673
1566	708	XIII	5679
1567	708	XIII	5723
1568	709	XIII	5688
1569	709	XIII	5690
1570	709	XIII	5720
1571	709	XIII	5704
1572	709	XIII	5708
1573	709	XIII	5712
1574	710	XIII	5753
1575	710	XIII	5773
1576	710	XIII	5843
1577	710	XIII	5857
1578	711	XIII	5903
1579	711	XIII	5943
1580	711	XIII	5974
1581	711	XIII	5972
1582	711	XIII	5993
1583	711	XIII	5996
1584	712	XIII	5997
1585	712	XIV	6050bijl.
1586	712	XIV	6049
1587	712	XIV	6112bijl.
1588	712	XIV	6175
1589	712	XIV	6183
1590	713	XIV	6189

1591	713	XIV	6195
1592	713	XIV	6241
1593	713	XIV	6234
1594	713	XIV	6255
1595	713	XIV	6250
1596	714	XIV	6267
1597	714	XIV	6290
1598	714	XIV	6288
1599	714	XIV	6303
1600	714	XIV	6302
1601	714	XIV	6311
1602	714	XIV	6326
1603	715	XIV	6337
1604	715	XIV	6357
1605	715	XIV	6375
1606	715	XIV	6382
1607	716	XIV	6374
1608	716	XIV	6394
1609	716	XIV	6423
1610	716	XIV	6433
1611	716	XIV	6443
1612	716	XIV	6468
1613	716	XIV	6475
1614	717	XIV	6467
1615	717	XIV	6489
1616	717	XIV	6490
1617	717	XIV	6497
1618	717	XIV	6509
1619	717	XIV	6522
1620	718	XIV	6529
1621	718	XIV	6530
1622	718	XIV	6531
1623	718	XIV	6537
1624	718	XIV	6549
1625	718	XIV	6564
1626	719	XIV	6579

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1627	719	XVI	7185
1628	719	XIV	6586
1629	719	XIV	6593
1630	719	XIV	6605
1631	719	XIV	6619
1632	720	XV	6623
1633	720	XV	6629
1634	720	XV	6624
1635	720	XV	6636
1636	720	XV	6647
1637	721	XV	6653
1638	721	XV	6660
1639	721	XV	6659
1640	721	XV	6658
1641	721	XV	6668
1642	721	XV	6682
1643	722	XV	6677
1644	722	XV	6695
1645	722	XV	6703
1646	722	XV	6709
1647	722	XV	6702
1648	722	XV	6723
1649	723	XV	6736
1650	723	XV	6748
1651	723	XV	6761
1652	723	XV	6767
1653	723	XV	6773
1654	724	XV	6784
1655	724	XV	6790
1656	724	XV	6807
1657	725	XV	6808
1658	725	XV	6817
1659	725	XV	6821

1660	725	XV	6822
1661	725	XV	6838
1662	726	XV	6853
1663	726	XV	6864
1664	726	XV	6875
1665	726	XV	6887
1666	726	XV	6896
1667	727	XV	6902
1668	727	XV	6918
1669	727	XV	6913
1670	728	XV	6919
1671	728	XV	6932
1672	728	XV	6926
1673	728	XV	6931
1674	728	XV	6953
1675	729	XV	6947
1676	729	XV	6957
1677	729	XV	6964
1678	729	XV	6976
1679	729	XV	6970
1680	729	XV	6983
1681	730	XV	6993
1682	730	XV	7009
1683	730	XV	7012
1684	730	XV	7016
1685	730	XV	7011
1686	731	XV	7022
1687	731	XV	7023
1688	731	XV	7052
1689	731	XV	7057
1690	731	XV	7063
1691	732	XVI	7087
1692	732	XVI	7091
1693	732	XVI	7097
1694	732	XVI	7107
1695	733	XVI	7119
1696	733	XVI	7120

1697	733	XVI	7131
1698	733	XVI	7137
1699	734	XVI	7136
1700	734	XVI	7143
1701	734	XVI	7154
1702	735	XVI	7155
1703	735	XVI	7167
1704	735	XVI	7166
1705	736	XVI	7160
1706	736	XVI	7176
1707	737	XVI	7177
1708	737	XVI	7190
1709	737	XVI	7203
1710	737	XVI	7202
1711	738	XVI	7213
1712	738	XVI	7212
1713	739	XVI	7216
1714	739	XVI	7227
1715	739	XVI	7221
1716	739	XVI	7220
1717	740	XVI	7239
1718	740	XVI	7240
1719	740	XVI	7256
1720	740	XVI	7249
1721	740	XVI	7265
1722	741	XVI	7264
1723	741	XVI	7270
1724	741	XVI	7271
1725	741	XVI	7284
1726	742	XVI	7292
1727	742	XVI	7298
1728	742	XVI	7293
1729	742	XVI	7299
1730	743	XVI	7311
1731	743	XVI	7322
1732	743	XVI	7318

	EPIST.		BW
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1733	743	XVI	7329
1734	744	XVI	7334
1735	744	XVI	7328
1736	744	XVI	7335
1737	744	XVI	7348
1738	744	XVI	7356
1739	745	XVI	7361
1740	745	XVI	7357
1741	745	XVI	7375
1742	746	XVI	7368
1743	746	XVI	7374
1744	746	XVI	7367
1745	746	XVI	7369
1746	746	XVI	7381
1747	746	XVI	7386
1747[2]	747	XVI	7395
1748	747	XVI	7400
1749	747	XVI	7401
1750	747	XVI	7396
1751	748	XVI	7406
1752	748	XVI	7411
1753	748	XVI	7407
1754	748	XVI	7415
1755	748	XVI	7421
1756	748	XVI	7414
1757	749	XVI	7416
1758	749	XVI	7423
1759	749	XVI	7424
1760	749	XVI	7431
1761	749	XVI	7433
1762	749	XVI	7436
1763	749	XVI	7438
1764	750	XVI	7442

1765	750	XVI	7445
1766	750	XVI	7452

EPIST. - APPENDIX		**BW**	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
1	751	I	73
2	751	I	270
3	751	I	373
4	751	I	405
5	752	I	417
6	753	I	452
7	754	I	427
8	754	I	430
9	755	I	432
10	755	I	433
11	755	I	444
12	756	I	450
13	758	I	454
14	758	I	486
15	758	I	507
16	759	I	515
17	759	I	534
18	760	I	548
19	760	I	572
20	760	II	601
21	760	II	600
22	761	II	607
23	761	II	609
24	762	II	612
25	762	II	615
26	762	II	616
27	762	II	714
28	763	II	717
29	763	II	729
30	763	II	735
31	764	II	737
32	764	II	743
33	764	II	746

34	764	II	758
35	765	II	762
36	765	II	764
37	765	II	771
38	766	II	790
39	766	II	785
40	766	II	791
41	766	II	794
42	766	II	796
43	767	II	801
44	767	II	807
45	767	II	810
46	768	II	815
47	768	II	941
48	768	II	823
49	769	II	824
50	769	II	825
51	769	II	826
52	769	II	828
53	769	II	822
54	770	II	830
55	770	II	833
56	770	II	836
57	771	II	838
58	771	II	842

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
59	771	II	854
60	771	II	855
61	772	II	870
62	772	II	872
63	772	II	874
64	773	II	877
65	773	II	879
66	773	II	946
67	774	II	884
68	774	II	886
69	775	II	889
70	775	II	891
71	775	II	958
72	775	II	892
73	776	II	900
74	776	II	905
75	776	II	906
76	777	II	921
77	777	II	926
78	777	II	929
79	778	II	930
80	778	II	931
81	778	II	932
82	779	II	937
83	779	II	939
84	779	II	943
85	780	II	948
86	780	II	950
87	780	II	953
88	781	II	961
89	781	II	968
90	781	II	970
91	781	II	976

92	782	II	979
93	782	II	983
94	782	II	984
95	782	II	986
96	783	II	987
97	783	II	989
98	783	II	992
99	783	II	993
100	784	II	995
101	784	II	996
102	784	II	1000
103	784	II	1002
104	785	II	1005
105	785	II	1008
106	785	II	1007
107	785	II	1012
108	786	II	1018
109	786	II	1020
110	786	II	1021
111	787	II	1026
112	787	II	1030
113	787	II	1032
114	787	II	1036
115	788	II	1040
116	788	II	1042
117	788	III	1051
118	789	III	1057
119	789	III	1067
120	790	III	1071
121	790	III	1072
122	790	III	1075
123	790	III	1077
124	791	III	1078
125	791	III	1080
126	791	III	1082
127	791	III	1088
128	792	III	1093

129	792	III	1089
130	792	III	1090
131	792	III	1091
132	793	III	1096
133	793	III	1102
134	793	III	1103
135	794	III	1105
136	794	III	1112
137	794	III	1108
138	795	III	1114
139	795	III	1116
140	795	III	1118
141	795	III	1120
142	795	III	1123
143	795	III	1127
144	796	III	1129
145	796	III	1133
146	796	III	1143
147	796	III	1145
148	797	III	1148
149	797	III	1156
150	797	III	1159
151	797	III	1163
152	798	III	1166
153	798	III	1171
154	799	III	1172
155	799	III	1175
156	799	III	1177
157	800	III	1179
158	800	III	1186
159	800	III	1187
160	800	III	1194
161	801	III	1199
162	801	III	1206
163	801	III	1210
164	802	III	1211

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
165	802	III	1216
166	803	III	1219
167	803	III	1222
168	804	III	1226
169	804	III	1230
170	804	III	1241
171	805	III	1243
172	805	III	1244
173	805	III	1253
174	806	III	1255
175	806	III	1259
176	806	III	1260
177	806	III	1261
178	807	III	1264
179	807	III	1272
180	808	III	1276
181	808	III	1278
182	808	III	1283
183	809	III	1289
184	809	III	1291
185	809	III	1295
186	810	III	1303
187	810	III	1315
188	810	III	1318
189	810	III	1320
190	811	III	1324
191	811	III	1325
192	811	III	1337
193	812	III	1338
194	812	III	1342
195	813	III	1347
196	813	III	1359
197	813	III	1358

198	814	IV	1364
199	814	IV	1367
200	815	IV	1368
201	815	IV	1370
202	815	IV	1372
203	816	IV	1376
204	816	IV	1377
205	816	IV	1379
206	817	IV	1386
207	817	IV	1389
208	817	IV	1391
209	818	IV	1393
210	819	IV	1395
211	819	IV	1398
212	819	IV	1401
213	819	IV	1422
214	820	IV	1432
215	820	IV	1433
216	821	IV	1435
217	821	IV	1437
218	821	IV	1440
219	821	IV	1444
220	822	IV	1446
221	822	IV	1448
222	822	IV	1451
223	822	IV	1453
224	822	IV	1461
225	823	IV	1464
226	823	IV	1467
227	823	IV	1470
228	823	IV	1471
229	824	IV	1472
230	824	IV	1473
231	824	IV	1474
232	824	IV	1476
233	825	IV	1479
234	825	IV	1482

235	825	IV	1484
236	826	IV	1486
237	826	IV	1487
238	826	IV	1489
239	827	IV	1491
240	827	IV	1492
241	828	IV	1494
242	828	IV	1496
243	828	IV	1500
244	829	IV	1504
245	829	IV	1505
246	829	IV	1508
247	830	IV	1514
248	830	IV	1516
249	830	IV	1520
250	831	IV	1524
251	831	IV	1525
252	831	IV	1527
253	832	IV	1530
254	832	IV	1535
255	832	IV	1541
256	833	IV	1542
257	833	IV	1556
258	833	IV	1545
259	834	IV	1547
260	834	IV	1549
261	834	IV	1553
262	834	IV	1558
263	835	IV	1559
264	835	IV	1562
265	835	IV	1564
266	836	IV	1566
267	836	IV	1568
268	836	IV	1575
269	836	IV	1580
270	837	IV	1587

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
271	837	IV	1595
272	837	IV	1598
273	838	IV	1601
274	838	IV	1605
275	838	IV	1609
276	838	IV	1613
277	838	IV	1621
278	839	IV	1624
279	839	IV	1630
280	839	IV	1637
281	839	IV	1643
282	839	IV	1646
283	840	IV	1655
284	840	IV	1660
285	840	IV	1662
286	841	IV	1666
287	841	IV	1669
288	841	IV	1673
289	841	IV	1674
290	842	IV	1675
291	842	IV	1677
292	842	IV	1680
293	842	IV	1682
294	842	IV	1686
295	842	IV	1689
296	842	IV	1694
297	843	IV	1697
298	843	IV	1698
299	844	IV	1699
300	844	IV	1708
301	844	IV	1714
302	844	IV	1717
303	844	IV	1718

304	844	V	1725
305	845	V	1730
306	845	V	1737
307	845	V	1743
308	845	V	1745
309	845	V	1746
310	845	V	1753
311	845	V	1841
312	846	V	1793
313	846	V	1795
314	846	V	1797
315	846	V	1798
316	846	V	1799
317	847	V	1802
318	847	V	1808
319	847	V	1810
320	847	V	1812
321	847	V	1824
322	848	V	1864
323	848	V	1869
324	848	V	1901
325	848	V	1913
326	849	V	1916
327	849	V	1921ged.
328	849	V	1922
329	849	V	1924
330	849	V	1928
331	849	V	1934
332	850	V	1940
333	850	V	1941
334	850	V	1947
335	850	V	1951
336	851	V	1956
337	851	V	1957
338	851	V	1961
339	851	V	2014
340	851	V	2038

341	852	V	2047
342	852	V	2056
343	852	V	2063
344	853	V	2091
345	853	V	2120
346	853	VI	2131
347	854	VI	2162
348	854	VI	2184
349	854	VI	2197
350	854	VI	2211
351	855	VI	2226
352	855	VI	2237
353	855	VI	2244
354	855	VI	2250
355	856	VI	2271
356	856	VI	2270
357	856	VI	2299
358	857	VI	2327
359	857	VI	2344
360	857	VI	2345
361	857	VI	2362
362	857	VI	2381
363	858	VI	2415
364	858	VI	2431
365	858	VI	2450
366	859	VI	2465
367	859	VI	2485
368	859	VI	2491
369	860	VII	2544
370	860	VII	2566
371	861	VII	2583
372	861	VII	2591
373	861	VII	2599
374	861	VII	2608
375	862	VII	2627
376	862	VII	2683

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
377	862	VII	2691
378	862	VII	2716
379	862	VII	2732
380	863	VII	2773
381	863	VII	2797
382	863	VII	2813
383	863	VII	2879
384	864	VII	2888
385	864	VII	2907
386	865	VIII	2912ged.
387	865	VIII	2923
388	865	VIII	2941
389	865	VIII	2955
390	865	VIII	2965
391	866	VIII	2972
392	866	VIII	2981
393	866	VIII	2986
394	866	VIII	2988
395	866	VIII	2994
396	867	VIII	3027
397	867	VIII	3039
398	867	VIII	3052
399	868	VIII	3062
400	868	VIII	3086
401	868	VIII	3114
402	869	VIII	3135
403	869	VIII	3151
404	870	VIII	3171
405	870	VIII	3199
406	870	VIII	3209
407	871	VIII	3216
408	871	VIII	3256
409	872	VIII	3280

410	872	VIII	3297
411	872	VIII	3310
412	873	VIII	3321
413	873	VIII	3342
414	873	VIII	3363
415	874	VIII	3371
416	874	IX	3405
417	874	IX	3425
418	874	IX	3444
419	875	IX	3452
420	875	IX	3465
421	875	IX	3473
422	876	IX	3481
423	876	IX	3490
424	876	IX	3504
425	876	IX	3514
426	877	IX	3537
427	877	IX	3556
428	877	IX	3576
429	877	IX	3586
430	878	IX	3597
431	878	IX	3614
432	878	IX	3643
433	878	IX	3655
434	879	IX	3686
435	879	IX	3709
436	879	IX	3725
437	879	IX	3736
438	879	IX	3747
439	880	IX	3775
440	880	IX	3806
441	880	IX	3842
442	880	IX	3855
443	881	IX	3863
444	881	IX	3874
445	881	IX	3883
446	881	X	3928

447	881	X	3911
448	881	X	3958
449	882	X	3980
450	882	X	4036
451	882	X	4055
452	882	X	4068
453	882	X	4069
454	883	X	4119
555[=455]	883	X	4132
556[=456]	883	X	4143
501[=457]	884	X	4157
502[=458]	884	X	4181
503[=459]	884	X	4196
504[=460]	884	X	4219
505[=461]	885	X	4259
506[=462]	885	X	4280
507[=463]	885	X	4288
508[=464]	885	X	4298
465	886	X	4306
466	886	X	4314
467	886	X	4325
468	886	X	4338
469	887	X	4346
470	888	X	4358
471	888	X	4367
472	888	X	4395
473	888	X	4405
474	889	X	4413
475	889	X	4431
476	890	X	4437
477	890	X	4446
478	890	XI	4459
479	890	XI	4466
480	891	XI	4492
481	891	XI	4501
482	891	XI	4516

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
483	892	XI	4523
484	892	XI	4540
485	892	XI	4552
486	893	XI	4561
487	893	XI	4568
488	894	XI	4581
489	894	XI	4544
490	894	XI	4589
491	895	XI	4599
492	896	XI	4613
493	896	XI	4623
494	896	XI	4632
495	897	XI	4640
496	897	XI	4639
497	897	XI	4653
498	897	XI	4663
499	898	XI	4674
500	898	XI	4684
501	898	XI	4693
502	899	XI	4706
503	899	XI	4726
504	900	XI	4737
505	900	XI	4743
506	901	XI	4757
507	901	XI	4768
508	901	XI	4777
509	902	XI	4787
510	902	XI	4802
511	902	XI	4812
512	903	XI	4823
513	903	XI	4833
514	903	XI	4845
515	904	XI	4856

516	904	XI	4866
517	904	XI	4876
518	905	XI	4897
519	905	XI	4907
520	906	XI	4918
521	906	XI	4931
522	906	XI	4941
523	906	XI	4949
524	907	XI	4959
525	907	XI	4972
526	908	XI	4981
527	909	XI	4987
528	910	XII	4995
529	910	XII	5005
530	911	XII	5018
531	911	XII	5029
532	912	XII	5039
533	913	XII	5053
534	914	XII	5061
535	914	XII	5073
536	915	XII	5084
537	916	XII	5093
538	916	XII	5102
539	917	XII	5111
540	917	XII	5120
541	918	XII	5130
542	918	XII	5141
543	918	XII	5153
544	919	XII	5159
545	919	XII	5168
546	920	XII	5181
547	920	XII	5188
548	920	XII	5195
549	921	XII	5206
550	921	XII	5218
551	921	XII	5230
552	922	XII	5241

553	922	XII	5250
554	923	XII	5263
555	923	XII	5274
556	924	XII	5284
557	924	XII	5295
558	924	XII	5303
559	925	XII	5311
560	925	XII	5324
561	925	XII	5332
562	926	XII	5340
563	926	XII	5351
564	926	XII	5375
565	926	XII	5363
566	927	XII	5388
567	927	XII	5400
568	927	XII	5412
569	928	XII	5425
570	928	XII	5429
571	928	XII	5437
572	928	XII	5448
573	929	XII	5458
574	929	XII	5465
575	929	XII	5475
576	929	XII	5483
577	930	XII	5492
578	930	XII	5506
579	930	XII	5512
580	931	XII	5522
581	931	XIII	5534
582	931	XIII	5548
583	931	XIII	5559
584	932	XIII	5571
585	932	XIII	5582
586	932	XIII	5592
587	933	XIII	5603
588	933	XIII	5612

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
589	933	XIII	5623
590	933	XIII	5633
591	934	XIII	5639
592	934	XIII	5647
593	934	XIII	5656
594	935	XIII	5664
595	935	XIII	5675
596	935	XIII	5684
597	935	XIII	5696
598	936	XIII	5701
599	936	XIII	5713
600	936	XIII	5719
601	936	XIII	5726
602	937	XIII	5732
603	937	XIII	5739
604	937	XIII	5745
605	937	XIII	5754
606	938	XIII	5766
607	938	XIII	5775
608	938	XIII	5783
609	939	XIII	5793
610	939	XIII	5808
611	939	XIII	5817
612	940	XIII	5828
613	940	XIII	5838
614	940	XIII	5850
615	940	XIII	5860
616	941	XIII	5871
617	941	XIII	5878
618	941	XIII	5885
619	942	XIII	5897
620	942	XIII	5937
621	943	XIII	5904

622	943	XIII	5911
623	943	XIII	5918
624	944	XIII	5930
625	944	XIII	5944
626	944	XIII	5954
627	944	XIII	5961
628	945	XIII	5975
629	945	XIII	5984
630	945	XIII	5998
631	946	XIII	6006
632	946	XIII	6016
633	946	XIV	6022
634	946	XIV	6030
635	947	XIV	6039
636	947	XIV	6051
637	947	XIV	6063
638	948	XIV	6074
639	948	XIV	6086
640	948	XIV	6096
641	949	XIV	6106
642	949	XIV	6120
643	950	XIV	6130
644	950	XIV	6139
645	951	XIV	6148
646	951	XIV	6156
647	951	XIV	6166
648	951	XIV	6166PS
649	952	XIV	6176
650	952	XIV	6184
651	953	XIV	6196
652	953	XIV	6205
653	953	XIV	6216
654	954	XIV	6224
655	954	XIV	6235
656	954	XIV	6244
657	955	XIV	6256
658	955	XIV	6268

659	955	XIV	6282
660	955	XIV	6295
661	955	XIV	6312
662	956	XIV	6321
663	956	XIV	6331
664	956	XIV	6342
665	956	XIV	6351
666	956	XIV	6363
667	957	XIV	6376
668	957	XIV	6389
669	957	XIV	6403
670	957	XIV	6417
671	958	XIV	6444
672	958	XIV	6455
673	958	XIV	6469
674	959	XIV	6479
675	959	XIV	6491
676	959	XIV	6504
677	959	XIV	6516
678	960	XIV	6532
679	960	XIV	6543
680	960	XIV	6558
681	961	XIV	6573
682	961	XIV	6587
683	961	XIV	6599
684	961	XIV	6613
685	962	XV	6625
686	962	XV	6637
687	962	XV	6648
688	962	XV	6678
689	963	XV	6663
690	963	XV	6690
691	963	XV	6704
692	963	XV	6718
693	963	XV	6731
694	963	XV	6743

EPIST. - APPENDIX		BW	
no.	**pag.**	**deel**	**no.**
695	964	XV	6756
696	964	XV	6768
697	964	XV	6779
698	965	XV	6792
699	965	XV	6803
700	966	XV	6813
701	966	XV	6827
702	966	XV	6839
703	967	XV	6849
704	967	XV	6859
705	967	XV	6870
706	967	XV	6879
707	968	XV	6888
708	968	XV	6890
709	968	XV	6903
710	968	XV	6914
711	969	XV	6927
712	969	XV	6938
713	969	XV	6948
714	969	XV	6958
715	969	XV	6971
716	970	XV	6978
717	970	XV	6988
718	970	XV	7026
719	970	XV	6997
720	970	XV	7017
721	971	XV	7005
722	971	XV	7018
723	971	XV	7037
724	971	XV	7047
725	971	XV	7058
726	972	XVI	7068
727	972	XVI	7080

728	972	XVI	7092
729	973	XVI	7103
730	973	XVI	7114
731	973	XVI	7126
732	973	XVI	7138
733	973	XVI	7148
734	974	XVI	7161
735	974	XVI	7172
736	974	XVI	7186
737	974	XVI	7199
738	975	XVI	7208
739	975	XVI	7222
740	976	XVI	7234
741	976	XVI	7251
742	976	XVI	7319
743	976	XVI	7330
744	977	XVI	7344

3.1 Vindplaatsen van de briefteksten

Overzicht van archieven en bibliotheken waar originelen of afschriften van brieven zijn aangetroffen. Een asterisk duidt op een handschrift dat nog niet bekend was ten tijde van de uitgave van de brief in de *Briefwisseling van Hugo Grotius* I-XVII.

AIX-EN-PROVENCE, Bibliothèque Méjanes

AIX-EN-PROVENCE, Bibliothèque Méjanes Aan Louise Barclay-Debonnaire (XVII) ms. 205 (1023)
AIX-EN-PROVENCE, Bibliothèque Méjanes Aan Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (III*, IV*, V, VI, VIII) ms. 205 (1023)

AIX-EN-PROVENCE, Musée Arbaud, Bibliothèque

AIX-EN-PROVENCE, Musée Arbaud, Bibliothèque Aan Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (II*, XVII) cod. R 171

ALKMAAR, Regionaal Archief

ALKMAAR, Regionaal Archief Van Joannes Foreest (X) Arch. Van Foreest, inv. no. 72

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek

-Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Joris de Bie (II*) III E 28
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Susanna Bloncke-van Reigersberch (II) R 20
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Simon Episcopius (I, II, IV) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Simon Episcopius (II*) GI 36a
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Frederik Hendrik/Nicolaes van Reigersberch (II) H 4

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Frederik Hendrik/Nicolaes van Reigersberch (IV) H 13
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Frederik Hendrik (II, V) R 18
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Dirck Graswinckel (X) R 17
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Jan de Groot (II) 30 A 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Jan de Groot (II*) Ge 6
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Willem de Groot (I, V) Q 1-2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Willem de Groot (VII, VIII) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Willem de Groot (II*) Gh 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Rombout Hogerbeets (II) N 107
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan de Gecommitteerde Raden van Holland (I) III C 5
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan de Staten van Holland (IV) R 19 b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Pieter Cornelisz. Hooft (I*, III*, V*) II C 15
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Israël Jasky (VII) 497 G 10 (editie 1705: BG 1220)
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Gottfried Jungermann (I*) Gt 9
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Franciscus Junius (II) S 19
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Maria Junius-Diamantius (II) G 58
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Maria Junius-Naeranus (V) I 82
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (IV) R 22
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Pieter Christiaensz. Prins - Jan Fransz. de Vries (V) III E 28

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Johan van Reigersberch (III) H 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Maria van Reigersberch (IV) A 50 a, b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Maria van Reigersberch (II) A 66
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XVII) H 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (II) H 4-6
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (III) H 6-13
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (IV) H 12-17
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (V) H 17-18
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VI) H 18-19
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XII) H 19-24
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XIII) H 24-29
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XIV) H 27
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XIV) H 29-34
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XV) H 34-38
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XV) H 40

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XVI) H 38-40
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (IV) L 94
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VI) N 108
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VI) R 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VII) R 1-3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VIII) R 4-6
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (IX no. 3423) R 4 d
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XVII) R 6 e
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (IX) R 7-9
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (X) R 10-12
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XI) R 13-16
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (X no. 4433) R 16 h
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (II) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VIII, IX, XII, XV, XVI) 30 B 1-42
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (XII no. 5077) 30 B 42
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Nicolaes van Reigersberch (VIII*, IX* XII*, XVI) 30 F 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Claudius Salmasius (IV) Bc 23

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Claudius Salmasius (IV) Q 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Apollonius Schotte (I) III C 5
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Petrus Scriverius (IV*, XVII) Bl 141
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Petrus Scriverius (IV*, XVII) VIII C 4
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Petter Spiring Silvercrona (IX) R 8
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Joost van den Vondel (V, IX, X, XI) XXX A 60 (III H 1-4)
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Joost van den Vondel (IX) 30 A 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Gerardus Joannes Vossius (XVII) M 99 k
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Gerardus Joannes Vossius (II*) Ck 70
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Gerardus Joannes Vossius (II*) Gl 36
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Gerardus Vossius jr. (X) B 44
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Isaac Vossius (X, XVI) III E 8
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Joachim de Wicquefort (XV) 30 A 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Johannes Wtenbogaert (IV) Ba 141
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Johannes Wtenbogaert (I, V) I 81
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Johannes Wtenbogaert (XV) Q 4
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Johannes Wtenbogaert (V) R 21
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Aan Johannes Wtenbogaert (I) III E 1

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Samuel Andreae (IX) 30 G
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Harald Appelboom (XIV) 30 H
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Caspar Barlaeus (XI) Bd 338
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Caspar Barlaeus (IV) D 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Caspar Barlaeus (IV) R 27
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Caspar Barlaeus (I, IV) 30 K 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Dominicus Baudius (I) 30 L
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Rutgerus zum Bergen (IV) 30 M 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Petrus Bertius (I) I 64
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Petrus Bertius (I) 30 N 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Hieronymus Bignon (III*) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van John Bingham (I) III E 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johan Boreel (I) R 29
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Willem Boreel (I) N 19
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Joost Brasser (II) R 37 a, b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Frans van Bree (I) III C 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Louis Cappel (VI) 30 O
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Mericus Casaubonus (VII) S 6
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Christian Cassius (X, XIII) 30 P 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Edward Herbert van Cherbury (III) 30 W
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Robert le Comte (XIV) 30 Ad

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johannes Arnoldi Corvinus (II) 30 Q 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Constantijn l'Empereur ab Oppijck (VIII) 30 Ae
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Simon Episcopius (II, IV) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Simon Episcopius (II) E 42
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Joachim Gersdorff (VII) R 30
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Dirck Graswinckel (XIII) G 57

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Dirck Graswinckel (V, X) 30 R 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jan de Groot (II) III C 5
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Willem de Groot (XIII) Q 13 a, b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jan ten Grootenhuys (I) 30 S
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Isaac Gruter (VI) 30 T
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jacob Gruter (I) 30 U
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jan Gruter (I) I 87
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jan Gruter (I) 30 V
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johan Hoeufft (XVII) A 13
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Adriaen Hogerbeets (XV) 30 X
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van de Gecommitteerden Raden van Holland (A. Duyck) (I) III C 5
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Hendrik Hooft (II) 11 M
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Pieter Cornelisz. Hooft (I, III, V) II C II
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Pieter Cornelisz. Hooft (I) 30 IJ
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Gerridt van der Hoolck (XVII) III C 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maximiliaan de Hornes (I) 30 Z
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van François van Houven (XVII) Gj 27
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Franciscus Junius (II*) M 74 c
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Franciscus Junius (II) 30 Aa

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Justinus van Nassau (I) 30 Ai 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jacobus Lampadius (VII) 30 Ab
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Thomas Lansius (III) 30 Ac
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Georg Michael Lingelsheim (I, II, IV) R 31 a-c
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Cornelis Matelief de Jonge (I) 30 Af 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Assuerus Matthisius (VI) 30 Ag
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Benjamin Aubéry du Maurier (VII) I 63
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Benjamin Aubéry du Maurier (XVII) III E 28
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Benjamin Aubéry du Maurier (II, III) 30 I 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Louis Aubéry du Maurier (XI, XII) R 28
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Louis Aubéry du Maurier (VIII) 30 J
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Louis Aubéry du Maurier (VIII) 51 Cp
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Menasseh ben Israël (IX) III C 4
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Georg Müller (X) R 32 a, b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Georg Müller (IX, X) 30 Ah 1-3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Abraham van der Myle (I, II, III) N 110-111a, b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van N.N. (XIII) H 25 c
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johannes Narsius (III) 30 E 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (III, IV, V) A 4-5

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (V) 30 Aj
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van John Overall (I) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van John Overall (I) 30 Ak
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johannes Isacius Pontanus (I) H 88
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johannes Isacius Pontanus (I) 30 Al
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Erycius Puteanus (II) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Cornelis Pijnacker (I, XIV) 30 Am 1,2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (II, III, IV) A 51
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (II, III) N 109
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (II) S 14
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (II) I 95
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (II) III C 5
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (I*, II*) III E 28. 21 a, b
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (I*, II*, III*) XXV C 58
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Maria van Reigersberch (I, III, XI) 30 An 1-3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (IV) A 51 j
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (X) K 72-74 (oud: K 37a)
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (XI) K 74-75

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (XII) K 75-77
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (XIII) K 77-78
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (XIV) K 78-79
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (II, III) M 1-2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (XVII) M 1 b-e
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (IV) M 2

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (V) M 3-4
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (VI) M 3-7
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (VII) M 7-9
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (VIII) M 10-11
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (IX) M 12-13
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (X) M 14
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (IV) O 14
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (VIII, XII) 30 Ao 1-7
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Nicolaes van Reigersberch (VIII*) 30 F 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Adrianus Romanus (III) 30 Ap
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Janus Rutgersius (I) 30 Aq 1-3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Frederik van den Sande (I) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johan Skytte (VII) 30 Ar 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jerzy Slupecki de Konary (IV) I 68
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Petter Spiring Silvercrona (XVI) N 114
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Jan Splinter (XVII) III C 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Franciscus Sweertius (II) R 33

AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Franciscus Sweertius (II) 30 A 3
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Daniël Tilenus (V) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Daniël Tilenus (V) 30 At
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Henricus Vagetius (VI, VII) 30 Au 1, 2
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Gerardus Joannes Vossius (II, III, IV, V, IX, X, XI) III E 1
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Gerardus Joannes Vossius (X) S 8
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Gerardus Joannes Vossius (VIII, IX, XIII, XIV) 30 Av 1-4
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Isaac Vossius (XVI) VI F 30
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Gerard van Wassenaer (III) 30 Ax
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Petrus Weymsiu (XVII) 34 Dv
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Pier Winsemius (I) 30 Aij
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johan Witte(n) (V, VIII) As 133
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johan Witte(n) (V) 30 Az
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Olivier de Wree (III) 30 Aw
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Christopher Wren (II) 30 Ba
AMSTERDAM, Universiteitsbibliotheek -Collectie Stedelijke Bibliotheek, Remonstrantse Kerk en schenking Diederichs Van Johannes Wtenbogaert (XV) A 64 e

AMSTERDAM, Vrije Universiteit, Bibliotheek

AMSTERDAM, Vrije Universiteit, Bibliotheek Aan Pierre Jeannin (I*) ms. XV 10000.-
AMSTERDAM, Vrije Universiteit, Bibliotheek Van Jacobus Zevecotius (XVII) ms. XV 10229.-

ANTWERPEN, Museum Plantin-Moretus, Bibliotheek

ANTWERPEN, Museum Plantin-Moretus, Bibliotheek Aan Joannes Hemelaer (II*) Schutblad, boeksign. R 4.6

BAZEL, Universitätsbibliothek

BAZEL, Universitätsbibliothek Van Johann Friedrich Gronovius (V*, IX*, XV) ms. G II 27
BAZEL, Universitätsbibliothek Van Andreas Schottus (II*) ms. G II 27

-Handschriften des Kirchenarchivs

BAZEL, Universitätsbibliothek -Handschriften des Kirchenarchivs Aan Franciscus Junius (II*) autogr. ms. Ki-Ar 154

-Autographen-Sammlung Geigy-Hagenbach

BAZEL, Universitätsbibliothek -Autographen-Sammlung Geigy-Hagenbach Van Christina van Zweden (IX) Nr. 2781

BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz

-Autographensammlung L. Darmstaedter

BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Autographensammlung L. Darmstaedter Aan [Joachim de Wicquefort] (XII) Acc. Darmst. 1926.10
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Autographensammlung L. Darmstaedter Aan Johannes Wtenbogaert (XIV) Darmst. 2 h 1625
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Autographensammlung L. Darmstaedter Van Gerardus Joannes Vossius (XIII) Darmst. 2 b 1610

-Depot Breslau, Rehdigeriana

BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Depot Breslau, Rehdigeriana Aan Martinus Opitz (IX*) Dep. Breslau 17 (Rehd. 402)

-Nachlass Spanheim

BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Nachlass Spanheim Aan Franciscus Junius (X) Spanheim. 62d

-Mss. Theologica Latina in quarto

BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Hieronymus Bignon (V*, XVII) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Gerard Bode (XIII) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Georg Calixtus (VII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Mericus Casaubonus (VII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Jan de Groot (V*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Peter Holing (VIII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (VIII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Claudius Salmasius (VIII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Jerzy Slupecki de Konary (VII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Aan Gerardus Joannes Vossius (VII*) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Van Peter Holing (XVII) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Van Jerzy Slupecki de Konary (XVII) qu. 211
BERLIJN, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz -Mss. Theologica Latina in quarto Van Gerardus Joannes Vossius (VII*) qu. 211

BOSTON, Public Library

-Chamberlain Collection of Autographs

BOSTON, Public Library -Chamberlain Collection of Autographs Aan Pierre Dupuy (V*) G. 11. 51
BOSTON, Public Library -Chamberlain Collection of Autographs Van Jan de Groot (XVII) G. 11. 52
BOSTON, Public Library -Chamberlain Collection of Autographs Van Willem de Groot (XVII) G. 11. 52

BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling

-Archief van de Spaanse Privé Raad (Conseil Privé Espagnol)

BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archief van de Spaanse Privé Raad (Conseil Privé Espagnol) Aan Joannes Hemelaer (XVII) inv. no. 1589

BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek

BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Aan Gottfried Jungermann (I*) ms. 22448, vol. 4
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Aan Erycius Puteanus (II*) ms. 19109
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Aan Olivier de Wree (Vredius) (XVII) ms. II 3012
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Caspar Barlaeus (XVII) ms. II 826
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Petrus Bertius (I) ms. II 628
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Petrus Bertius (XVII) ms. II 826
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Johannes Isacius Pontanus (I) ms. II 628
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (V) ms. 21631
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Andreas Schottus (II) ms. II 428
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Andreas Schottus (II) ms. II 4752
BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek Van Daniël Tresel (XVII) ms. II 428

CAMBRIDGE, University Library

CAMBRIDGE, University Library Aan Franciscus Junius (X) ms. KK 5. 38
CAMBRIDGE, University Library Aan John Overall (I*) Baumgartner Papers Add. 48
CAMBRIDGE, University Library Van John Cosin (II*) Baumgartner Papers Add. 48
CAMBRIDGE, University Library Van John Overall (I*) Baumgartner Papers Add. 48

CAMBRIDGE (Mass.), Harvard University, The Houghton Library

CAMBRIDGE (Mass.), Harvard University, The Houghton Library Van Petrus Scriverius (XVII) ms. Lat. 215

CARPENTRAS, Bibliothèque Inguimbertine

CARPENTRAS, Bibliothèque Inguimbertine Van Lodewijk XIII (I*) ms. 1865, 112
CARPENTRAS, Bibliothèque Inguimbertine Van Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (II*, VI*, VII*, VIII*) ms. 1873, 604-614
CARPENTRAS, Bibliothèque Inguimbertine Van Jean de Thuméry de Boisise (II*) ms. 1865, 112
CARPENTRAS, Bibliothèque Inguimbertine Van Dothias Wiarda (II*) ms. 1813, 247

CHANTILLY, Musée Condé, Bibliothèque

CHANTILLY, Musée Condé, Bibliothèque Aan Pierre Dupuy (II*) ms. O VII, 32
CHANTILLY, Musée Condé, Bibliothèque Aan François-Auguste de Thou (II*) ms. O VII, 33

CHICHESTER, West Sussex Record Office

-Petworth House Archives

CHICHESTER, West Sussex Record Office -Petworth House Archives Aan Isaacus Casaubonus (I*) HMC 62

CHICAGO, University Library

-Miscellaneous Manuscripts

CHICAGO, University Library -Miscellaneous Manuscripts Aan Joachim de Wicquefort (XII no. 5255, XVII) Special collections 59

DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst

DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Aan Cornelis de Groot [oom van Grotius] (XVII) ms. 38 A 37-38
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Aan Maria Junius-Diamantius (II*) ms. 38 B 4. 38
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Aan Jan van der Stringe (II=[IV*]) ms. 38 B 4. 40
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Christina van Zweden (VI) ms. 38 B 2. 21
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Dirck Graswinckel (VIII) ms. 38 B 4. 34
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Dirck Graswinckel (XVII) ms. 38 B 4. 33
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Dirk Gerritsz. Meerman (II) ms. 38 B 5. 16
DELFT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Nicolaes van Reigersberch (III*) ms. 38 D 18

DEN HAAG, zie 's-GRAVENHAGE

DORDRECHT, Gemeentelijke Archiefdienst

DORDRECHT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Adriaen van Blijenburgh (XVII) ms. no. 1845
DORDRECHT, Gemeentelijke Archiefdienst Van Gerardus Joannes Vossius (II*, XVII) ms. no. 1873

DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek

DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Harald Appelboom (X, XI, XIV, XV, XVI) C 61A
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Christina van Zweden (IX, XII-XVI) C 61
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Axel Oxenstierna (V*, XI*-XVI) C 61
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Johan Oxenstierna (XV, XVI) C 61
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Gustav Rosenhane (XVI) C 61
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Johan Adler Salvius (XII, XIV) C 61
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Johan Adler Salvius/Schering Rosenhane (XIV) C 61
DRESDEN, Sächsische Landesbibliothek Aan Peter Schmalz (V*, VI*, VII*, VIII*) C 61

FLORENCE, Biblioteca Nazionale Centrale

-Autografi Gonnelli

FLORENCE, Biblioteca Nazionale Centrale -Autografi Gonnelli Aan François-Auguste de Thou (V*) cart. 15, 32

-Manoscritti Galileiani

FLORENCE, Biblioteca Nazionale Centrale -Manoscritti Galileiani Aan Galileo Galilei (VII) P. I, T. XV, car. 18

FORLI, Biblioteca Comunale

-Autografi Piancastelli

FORLI, Biblioteca Comunale -Autografi Piancastelli Aan Nicolaes van Reigersberch (VI) Autogr. Sez. Sec. XII-XVIII

GDAŃSK, Archiwum Państwowe w Gdańsku

GDAŃSK, Archiwum Państwowe w Gdańsku Aan Vincentius Fabricius (XVII) 300R / Nn. 20
GDAŃSK, Archiwum Państwowe w Gdańsku Aan Martinus Opitz (X) 300R / Nn. 19

GDAŃSK, Biblioteka Gdańska PAN

GDAŃSK, Biblioteka Gdańska PAN Aan N.N. (V) ms. 1202, f. 177/8

GENÈVE, Bibliothèque Publique et Universitaire

-Autographes

GENÈVE, Bibliothèque Publique et Universitaire -Autographes Van Isaacus Casaubonus (I*) dossier 437 Aan Janus Grotius

GOES, Gemeentelijke Archiefdienst

-Archief van de stad Goes

GOES, Gemeentelijke Archiefdienst -Archief van de stad Goes Aan Boudewijn de Witte (XVII) inv. no. 3176

-Handschriftenverzameling

GOES, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Nicolaes van Reigersberch (III*) ms. no. 23

GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek

GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Harald Appelboom (XIV, XVI) cod. Chart. A 392
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Bernhard van Saksen-Weimar (VII*, XVII) cod. Chart. A 392
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Israël Jasky (VII*, VIII*, IX*, X*, XI*, XII) cod. Chart. A 473
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Georg Michael Lingelsheim (IV*) cod. Chart. A 473
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Georg Müller (XVII) cod. Chart. A 392
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Martinus Opitz (X) cod. Chart. A 473
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Aan Otto, Wild- en Rijngraaf (VII*) cod. Chart. A 473
GOTHA, Forschungs-und Landesbibliothek Van Bernhard van Saksen-Weimar (XVII) cod. Chart. A 392

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling

-Archief van de Staten-Generaal

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archief van de Staten-Generaal Aan prins Maurits (II: codex Holland 2620) inv. no. 9465
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archief van de Staten-Generaal Aan de Staten-Generaal (XVII) inv. nos. 4934-4935
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archief van de Staten-Generaal Aan de Staten-Generaal (XVII) inv. no. 9466
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archief van de Staten-Generaal Aan Caspar van Vosbergen (II: codex Holland 2620)) inv. no. 9464
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archief van de Staten-Generaal Van de Staten-Generaal (XVII) inv. no. 5479-I

-Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië (V.O.C.)

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië (V.O.C.) Van de Oost-Indische Compagnie, Kamer van Zeeland (I) inv. no. 7287 (oud: Kol. Archief)

-Familie-Archief Boreel

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Familie-Archief Boreel Van Johan Boreel (XVII) inv. nos. 56-59

-Collectie Leo van Aitzema

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Leo van Aitzema Aan Lieuwe van Aitzema (V) inv. no. 15

-Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Bernhard van SaksenWeimar (VI*) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Per Brahe (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Ludwig Camerarius (V, VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Christina van Zweden (V) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan de regering van Colmar (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Wolfgang von Gemmingen (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Jan de Groot (V) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Lars Grubbe (V, VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Peter Holing (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Pieter Cornelisz. Hooft (V*) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan de gravin van Isenburg (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Johann Philipp, Rijngraaf (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Samson Johnson (V) inv. no. 1

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan William Laud (V) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Charles Marin (V, VI, VII) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Benjamin Aubéry du Maurier (V, VI*) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Louis Aubéry du Maurier (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Paul du May (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Georg Müller (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Otto, Wild- en Rijngraaf (V, VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Axel Oxenstierna (V) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Johan Oxenstierna (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Manasse de Pas de Feuquières (V) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Georg Johann Peblicz (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Samuel Petit (V*) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Tobias von Ponikau (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Henri de Rohan (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Martinus Ruarus (VI*) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Elisabeth van Runkel-van Wied, gravin van Solms (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Johan Adler Salvius (VI) inv. no. 1

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Peter Schmalz (V, VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Bengt Skytte (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Johan Skytte (V, VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Jerzy Slupecki de Konary (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Fortunatus Sprecher von Bernegg (V, VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Henricus Vagetius (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Gerardus Joannes Vossius (VI) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Matthaeus Vossius (VI*) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Johan Witte(n) (V) inv. no. 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1635/6 Aan Hermann Wolff (V, VI) inv. no. 1

-Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Bernhard van Saksen-Weimar (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Sten Bielke (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Ludwig Camerarius (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Mericus Casaubonus (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Bernhard Damcke (VII*) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan het bestuur van de Duitse Natie te Orléans (VII) inv. no. 2

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Galileo Galilei (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Joachim Gersdorff (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Dirck Graswinckel (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Lars Grubbe (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Traiano Guiscardi (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan John Hepburn (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Lucas Holste (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Israël Jasky (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Charles Marin (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Paul du May (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan de graven (graaf) van Nassau-Saarbrücken (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Martinus Optiz (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan de criminele rechter te Orléans (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Otto, Wild- en Rijngraaf (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Axel Oxenstierna (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Georg Johann Peblicz (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Anna, hertogin van Pommeren en Croy (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Tobias von Ponikau (VII) inv. no. 2

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan de procureur des konings te Orléans (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Laurens Reael (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan [Pieter] van Reigersberch (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Henri de Rohan (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan de luitenant-generaal van Rouaan (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Johan Adler Salvius (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Peter Schmalz (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Johan Skytte (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Fortunatus Sprecher von Bernegg (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan François Sublet de Noyers (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan François-Auguste de Thou (VI) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Joseph de Voisin (VII) inv. no. 2
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1636 Aan Gerardus Joannes Vossius (VII) inv. no. 2

-Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Lieuwe van Aitzema (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Léon le Bouthillier de Chavigny (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Ludwig Camerarius (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Christoph Martin, vrijheer van Degenfeld (XIII) inv. no. 3

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan [Willem] van der Goes (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Jean-Baptiste de Budes, graaf Guébriant (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Adriaen Hogerbeets (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Gustav Karlsson Horn (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Israël Jasky (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Monsieur de Maison Blanche (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Charles Marin (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Friedrich Richard Mockhel (XIII) inv. no. 3

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan de baron van Montigny (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Axel Oxenstierna (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Johan Adler Salvius (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan François Sublet de Noyers (XIII) inv. no. 3
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1642 Aan Joachim de Wicquefort (XIII, XIV) inv. no. 3

-Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Monsieur d'Abbé [Charles Labbé] (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Harald Appelboom (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Ernst Bogislaw, hertog van Croy (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Christoph Martin, vrijheer van Degenfeld (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Jean-Baptiste de Budes, graaf Guébriant (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Georg II, landgraaf van Hessen-Darmstadt (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Friedrich, landgraaf van Hessen-Eschwege (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Gustav Karlsson Horn (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Karl Ludwig van de Palts (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Charles Marin (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Friedrich Richard Mockhel (XIV) inv. no. 4

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Mattias Mylonius Biörenklou (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan N.N. [Johann Ludwig von Erlach] (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan N.N. [Monsieur de Maison Blanche] (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Pochem [Johann Bernhard von Oehm] (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Gustav Rosenhane (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Schering Rosenhane (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Ulysse de Salis-Marschlins (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Johan Adler Salvius (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Fortunatus Sprecher von Bernegg (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Johan Stålhandske (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Lennart Torstensson (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan de graaf van Wertheim de Rochefort (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan de graaf van Wertheim de Virneburg (XIV) inv. no. 4
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, copieboek 1643 Aan Joachim de Wicquefort (XIV) inv. no. 4

-Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Aan Jacob Pontusson de La Gardie (XII) inv. no. 5 (minuut)
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Aan Axel Oxenstierna (XII) inv. no. 5 (minuut)
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Aan Petter Spiring Silvercrona (XII) inv. no. 5 (minuut)

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Christina van Zweden (IX, X, XI, XII*, XIII) inv. no. 5
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Jacob Pontusson de La Gardie (IX) inv. no. 5
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Gustav Karlsson Horn (XI) inv. no. 5
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Heinrich Philibert von Krossig (XI) inv. no. 5
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Axel Oxenstierna (IX, XI, XII) inv. no. 5
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Marx Conrad von Rechlingen (VIII) inv. no. 5
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Christina van Zweden (IX, X, XII-XV) inv. no. 6
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van de regering van Colmar (XVII) inv. no. 8
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Charles Marin (V-XVI) inv. no. 9
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Johan Adler Salvius (VII-XVI) inv. no. 10
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Balthasar Schörling (VII, VIII) inv. no. 11
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Georg Keller (XI-XVI, XVII) inv. no. 12
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Petter Spiring Silvercrona (V-XVI) inv. no. 13
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Isaac Vixeisem (VIII) inv. no. 13
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Sten Bielke (VII, VIII) inv. no. 14
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Harald Appelboom (XI, XIV, XV, XVI) inv. no. 15
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Pauwels Pels (IX-XVI) inv. no. 16
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Pieter Pels (XII, XIII) inv. no. 16

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Michel le Blon (V, VII, X) inv. no. 17
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Gustav Rosenhane (X, XII-XVI) inv. no. 17
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Schering Rosenhane (XIV, XV, XVI) inv. no. 17
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Georg Friedrich van Hohenlohe (VIII) inv. no. 18
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Johann Kasimir, Paltsgraaf (VIII) inv. no. 18
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Johann Philipp, Rijngraaf (VI) inv. no. 18
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Otto, Wild- en Rijngraaf (V, VI, VII, VIII) inv. no. 18
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van de regering van Colmar (VI) inv. no. 19

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Joachim Damcke (VI) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Christoph Martin, vrijheer van Degenfeld (X) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Andreas Laue (V) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Friedrich Richard Mockhel (XII) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Friedrich Moser von Filseck (XII) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Georg Müller (VI, VIII, IX, X) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Mattias Mylonius Biörenklou (XIV) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Axel Oxenstierna (VIII, X, XIII) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Johan Oxenstierna (XV) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van James Ramsay (VIII) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Johan van Reigersberch junior (XII) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Philipp Saeko (VI) inv. no. 19
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Aan de Staten van Zeeland (II*) inv. no. 20 (copie)
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van de Admiraliteit van Amsterdam (XVII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Monsieur Anguetin (XIII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Eduard Bocker (XVII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Leenaerdt Bruyningh (XIII) inv. no. 22

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Louis Cappel (VI) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Enno Wilhelm von Innhausen und Knyphausen (XII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Assuerus Matthisius (VI, VII, VIII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Jan Symenssen (XIII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Geraerd van Vreelandt (XIII) inv. no. 22
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Jan de Groot (V, VII, VIII, IX, X) inv. no. 23
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Willem de Groot (V-XVI) inv. no. 24
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Jan en Willem de Groot (X) inv. no. 24
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Cornelis de Groot (VI, VII, VIII, IX, X, XIV, XV) inv. no. 25
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Pieter de Groot (IX, X, XI, XII) inv. no. 26
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Dirck de Groot (VIII, IX, X, XI, XII, XIV-XVI) inv. no. 27
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Cornelia de Groot (X) inv. no. 28
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Willem de Groot (XVII) inv. no. 32
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Aanwinsten 1911 XXIII, ingekomen brieven Van Willem de Groot (XVI) inv. no. 34

-Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Aan de Staten van Holland (XVII) inv. no. 40
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Tobias de Coene (I) inv. no. 40
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Adriaen Hendricksz. ten Haeff (XVII) inv. no. 40

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Cornelis Matelief de Jonge (I, XVII) inv. no. 40
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Jan Adriaenssen Bonnaert (XVII) inv. no. 41
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Johan Boreel (XVII) inv. no. 41
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Aan Pieter van Leeuwen (XVII) inv. no. 42
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Pieter van Leeuwen (XVII) inv. no. 42
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Arend Muys van Holy (I) inv. no. 42
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van [Jacob] van Myerop (I*) inv. no. 42
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Hendrik Slot [Storm] (I) inv. no. 42
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Johan Colterman (XVII) inv. no. 43
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Collectie Hugo de Groot, Supplement, Kol. Aanwinsten 53 en Aanwinsten 1897 Van Anna Maria van Solms, gravin van Hohenlohe (IV) inv. no. 45

-Aanwinsten 1942 I 43-44

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Aanwinsten 1942 I 43-44 Van Willem de Groot (XII) inv. no. 1766
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Aanwinsten 1942 I 43-44 Van Adriaen Hogerbeets (XVII) inv. no. 1765

-Aanwinsten 1961 V

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Eerste afdeling -Aanwinsten 1961 V Van Jan de Groot (XVII) inv. no. 1892

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Tweede afdeling

-Archief van leden van het geslacht Gevers

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Tweede afdeling -Archief van leden van het geslacht Gevers Aan Anthony Willemsz. van der Aa (XVII) plaatsingslijst no. 393

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling

-Archief van de Staten van Holland en West-Friesland

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van de Staten van Holland en West-Friesland Aan het Hof van Holland en Zeeland (XVII) inv. no. 1364. 50

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van de Staten van Holland en West-Friesland Van David Colterman (XVII) inv. no. 1363. 8

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van de Staten van Holland en West-Friesland Van Nicolaes Seys (XVII) inv. no. 1363. 9

-Archief van het Hof van Holland

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan David Colterman (XVII) inv. no. 5213, dossier 18
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan Willem de Groot (II) inv. no. 5227, dossier 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan het Hof van Holland en Zeeland (XVII) inv. no. 4599
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan het Hof van Holland en Zeeland (XVII) inv. no. 6097A
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan het Hof van Holland en Zeeland (XVII) inv. no. 5211, dossier 23
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan Reinier van Oldenbarnevelt-Groenevelt (II) inv. no. 5227, dossier 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Aan Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (II) inv. no. 5227, dossier 1
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief van het Hof van Holland Van Johan van Banchem (XVII) inv. no. 5215, dossier 2

-Familie-Archief Graswinckel

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Familie-Archief Graswinckel Van Aeltgen de Groot-van Overschie (XVII) inv. no. 58
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Familie-Archief Graswinckel Van Jan de Groot (XVII) inv. no. 58
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Familie-Archief Graswinckel Van Adriana Losecaat-de Groot (XVII) inv. no. 58

-Archief Hoeufft van Velsen

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief Hoeufft van Velsen Van Johan Hoeufft (XVII) inv. no. 31

-Archief Johan van Oldenbarnevelt

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief Johan van Oldenbarnevelt Aan Johan van Oldenbarnevelt (XVII) inv. no. 2002
's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling -Archief Johan van Oldenbarnevelt Van Willem van Beveren (XVII) inv. no. 1022

's-GRAVENHAGE, Gemeentelijke Archiefdienst

-Hollandsche Maatschappij voor Fraaije Kunsten

's-GRAVENHAGE, Gemeentelijke Archiefdienst -Hollandsche Maatschappij voor Fraaije Kunsten Van Georg Michael Lingelsheim (XVII) beheersno. 46, nr. 329

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek

-Coll. Brieven

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Lancelot Andrewes (II) 129 B 12: 5
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Joris de Bie (II) 78 C 76
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Léon le Bouthillier de Chavigny (XII) 76 B 62
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Willem de Groot (II, XVI) 73 B 30
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Johan de Haen (II) 72 D 22
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Daniël Heinsius (I) 121 A 4
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Christiaen Huygens (XVII) 68 B 24
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Jacob Prouning, gezegd Deventer (II) 129 B 12: 5
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Petrus Scriverius (IV) 121 D 11
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Joost van den Vondel (IX*) 73 B 30
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan [Joachim de Wicquefort] (XII, XV) 72 D 34
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Aan Johannes Wtenbogaert (V) 76 D 44a
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Christoph von Artischau (V) 76 D 26
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Dominicus Baudius (I) 121 E 4
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Simon van Beaumont (I) 72 D 41
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Petrus Bertius (I) 121 D 1
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Gerard Bode (XIII) 76 D 26
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Johan Boreel (XVII) 134 A 12
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Claude le Bouthillier (V) 120 B 11
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Isaacus Casaubonus (I*) 76 D 22
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Edward Herbert van Cherbury (II) 120 B 16
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Willem de Groot (XI) 121 E 1
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Willem de Groot (XVII) 72 D 37
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Jan ten Grootenhuys (XVII) 76 D 26
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Daniël Heinsius (I) 73 B 30

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Daniël Heinsius (XVII) 76 D 24
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Hero van Inthiema (III) 76 D 26
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Franciscus Junius (II) 121 E 4
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Georg Keller (XII, XV) 68 B 15
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Georg Michael Lingelsheim (XVII) 135 D 23
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Benjamin Aubéry du Maurier (XVII) 68 B 24
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Benjamin Aubéry du Maurier (IV) 76 D 44a
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Mattias Mylonius Biörenklou (X) 135 D 7
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van N.N. (II) 129 B 12: 5
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (V) 76 D 44a

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (IV) 121 E 3
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Axel Oxenstierna (V) 121 D 11
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Samuel Petit (XIII) 76 B 62
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Johannes Isacius Pontanus (I) 72 D 37
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Johan van Reigersberch (I) 121 D 11
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Maria van Reigersberch (II) 73 B 30
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Nicolaes van Reigersberch (III) 72 D 20
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Janus Rutgersius (I) 121 D 2
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Johan Adler Salvius (VIII) 121 D 11
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Frederik van den Sande (I*) 120 B 23
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Andreas Schottus (III) 121 D 3
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Jerzy Slupecki de Konary (VIII) 76 D 26
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Henricus Vagetius (XVII) 76 D 28
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Coll. Brieven Van Joseph de Voisin (VII) 76 D 26

-Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Aan Léon le Bouthillier de Chavigny (XVII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Aan Cornelis de Groot (VI) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Aan Lodewijk XIII (VIII, bijlage 3) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Christina van Zweden (VIII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Christina van Zweden (IX) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Christina van Zweden (XIII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Christina van Zweden (XVI) C. de Gr. 2-1 (322-323)
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Christina van Zweden (XVI*) C. de Gr. 23
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Frederik Hendrik (II*) C. de Gr. 24
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Dirck de Groot (XIII) C. de Gr. 21

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Willem de Groot (XIII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Johan Hoeufft (VII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Georg Keller (XII, XV) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Louis Aubéry du Maurier (VIII, X, XI, XII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van François d'Or (XVII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Axel Oxenstierna (V) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Axel Oxenstierna (VIII*) C. de Gr. 2-1 (321)
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Axel Oxenstierna (VIII) C. de Gr. 23
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Axel Oxenstierna (XVII*(instructie)) C. de Gr. 2-1 (320)
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Axel Oxenstierna (XVII (instructie)) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Axel Oxenstierna (XVII* (instructie)) C. de Gr. 23
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van Pauwels Pels (XIII) C. de Gr. 21
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Familie-archief Cornets de Groot, voorheen IV 13 Van de Ridderschap in de Elzas (VIII) C. de Gr. 21

-Bibliotheek van de KNAW

's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Bibliotheek van de KNAW Van Pieter Cornelisz. Hooft (I, V) cat. no. CLXXIab
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Bibliotheek van de KNAW Van Constantijn Huygens (VIII) cat. no. XLIV, 251
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Bibliotheek van de KNAW Van Constantijn Huygens (VIII*) cat. no. XLV, 86
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Bibliotheek van de KNAW Van Constantijn Huygens (X) cat. no. XLIX I
's-GRAVENHAGE, Koninklijke Bibliotheek -Bibliotheek van de KNAW Van Constantijn Huygens (Santra Salebrosus) (XIII) cat. no. XLIX II

's-GRAVENHAGE, Bibliotheek Museum Meermanno-Westreenianum

's-GRAVENHAGE, Bibliotheek Museum Meermanno-Westreenianum Aan Willem de Groot (II) ms. S 173 nr. 6
's-GRAVENHAGE, Bibliotheek Museum Meermanno-Westreenianum Van Caspar Barlaeus (XIV) ms. S 173 nr. 8
's-GRAVENHAGE, Bibliotheek Museum Meermanno-Westreenianum Van Johan van Oldenbarnevelt (XVII) ms. S 173 nr. 3

's-GRAVENHAGE, Koninklijk Huisarchief

's-GRAVENHAGE, Koninklijk Huisarchief Aan Daniël Heinsius (I*) inv. G 15 no. 4505
's-GRAVENHAGE, Koninklijk Huisarchief Aan Claudius Salmasius (IV) inv. G 16-A 118

-Archief Constantijn Huygens

's-GRAVENHAGE, Koninklijk Huisarchief -Archief Constantijn Huygens Van Constantijn Huygens (Santra Salebrosus) (XIII) inv. G 1 no. 12

's-GRAVENHAGE, Centraal Bureau voor Genealogie

-Collectie Kon. Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde

's-GRAVENHAGE, Centraal Bureau voor Genealogie -Collectie Kon. Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde Aan Pieter Christiaensz. Prins - Jan Fransz. de Vries (V) Familiedossier de Groot

's-GRAVENHAGE, Vredespaleis

-Grotius-Collectie

's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Bernhard van Saksen-Weimar (VII) ms. 4
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Léon le Bouthillier de Chavigny (VI) ms. 3
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Joannes Hemelaer (II*) ms. 2
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Denis Petau (XII) ms. 6
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Maria van Reigersberch (II) ms. 1
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Claudius Salmasius (VIII) ms. 5
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Gerardus Joannes Vossius (XIV, XVI) Schutblad, boeksign. 166 B 25
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Aan Isaac Vossius (XVI) ms. 7
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Van Bernhard van Saksen-Weimar (VII) ms. 8
's-GRAVENHAGE, Vredespaleis -Grotius-Collectie Van Joachim Gersdorff (XVII) ms. 21

HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek

-Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung

HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johannes Christophorus Assumius (III) Sup. ep. 4, 38
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Philipp Caesis (XV) Sup. ep. 28, 345 (paspoort)
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Ludwig Camerarius (X) Sup. ep. 108. 20-26
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Christina van Zweden (IX) Sup. ep. 13, 140
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Heinrich von Friesen (V) Sup. ep. 66, 233
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Jan Gruter (I*) Sup. ep. 4° 59, 50
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Philipp Ernst von Hohenlohe (III) Sup. ep. 4, 39
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Gottfried Jungermann (I*) Sup. ep. 4° 59, 46
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Georg Michael Lingelsheim (I*, II*, III*, IV*) Sup. ep. 4° 59, 5-60
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johannes Meursius (I*) Sup. ep. 94, 2

HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johannes Meursius (I*) Sup. ep. 60, 156-171
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Georg Müller (X*) Sup. ep. 108, 28
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan N.N. (V*) Sup. ep. 13, 333
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Axel Oxenstierna (V*, VI*, VII*, XI*, XIV-XVI) Sup. ep. 42
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Axel Oxenstierna (V*, VI*, VII*, XI*, XIV-XVI) Sup. ep. 4° 38
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johan Oxenstierna (XIV-XVI) Sup. ep. 42
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) Sup. ep. 42
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johan Oxenstierna (XIV-XVI) Sup. ep. 4° 38
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) Sup. ep. 4° 38
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Claudius Salmasius (IV*) Sup. ep. 4° 59, 26
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Frederik van den Sande (I*) Sup. ep. 5, 111
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Aan Jerzy Slupecki de Konary (IV, V, VI) Sup. ep. 13, 139
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Matthias Bernegger (III, IV) Sup. ep. 4° 31, 220-349
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Matthias Bernegger (IV, VIII, IX) Sup. ep. 4° 32, 25-259
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Isaacus Casaubonus (I) Sup. ep. 28, 42
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Friedrich Lindenbrog (V) Sup. ep. 108, 59
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Johann Otto Tabor (XIII) Sup. ep. 59, 178
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Gerardus Joannes Vossius (IV) Sup. ep. 28, 343
HAMBURG, Staats- und Universitätsbibliothek -Uffenbach-Wolfschen Briefsammlung Van Johannes Wtenbogaert (I) Sup. ep. 28, 351

HANNOVER, Niedersächsische Landesbibliothek

HANNOVER, Niedersächsische Landesbibliothek Aan Axel Oxenstierna (V*, VI*, VII*, XI*, XIV-XVI) ms. XII 746
HANNOVER, Niedersächsische Landesbibliothek Aan Johan Oxenstierna (XIV-XVI) ms. XII 723
HANNOVER, Niedersächsische Landesbibliothek Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) ms. XII 723

HANNOVER, Niedersächsische Landesbibliothek Aan Johan Oxenstierna (XIV-XVI) ms. XII 746
HANNOVER, Niedersächsische Landesbibliothek Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) ms. XII 746

HANNOVER, Stadtarchiv

-Kestner-Museum

HANNOVER, Stadtarchiv -Kestner-Museum Aan Ludwig Camerarius (VII*) autogr. Culemann 792
HANNOVER, Stadtarchiv -Kestner-Museum Aan Charles Marin (XVII) autogr. Culemann 792
HANNOVER, Stadtarchiv -Kestner-Museum Aan Martinus Opitz (X*) autogr. Culemann 793

's-HERTOGENBOSCH, Rijksarchief

-Collectie Cuypers van Velthoven

's-HERTOGENBOSCH, Rijksarchief -Collectie Cuypers van Velthoven Van Harald Appelboom (XIV) inv. no. 2243
's-HERTOGENBOSCH, Rijksarchief -Collectie Cuypers van Velthoven Van Johan Witte(n) (XVII) inv. no. 2243

KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek

KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Matthias Bernegger (IX) Bøll. Brevs. U. 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Ludwig Camerarius (X*) Ny Kgl. Saml. 2330 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Christina van Zweden (XVI) Thott 504 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Marcus Antonius de Dominis (I*) Bøll. Brevs. U. 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Jan Gruter (I*) Gamle Kgl. Saml. 2129a 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Jan Gruter (I*) Gamle Kgl. Saml. 2133 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Gottfried Jungermann (I*) Gamle Kgl. Saml. 2129a 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Gottfried Jungermann (I*) Gamle Kgl. Saml. 2133 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Georg Michael Lingelsheim (I*) Bøll. Brevs. U. 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Georg Michael Lingelsheim (II*) Gamle Kgl. Saml. 2128 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Georg Michael Lingelsheim (I*, II*, III*, IV*) Gamle Kgl. Saml. 2129a 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Georg Michael Lingelsheim (I*, II*, III*, IV*) Gamle Kgl. Saml. 2133 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Georg Michael Lingelsheim (II*, III*, IV*) Ny Kgl. Saml. 617 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Benjamin Aubéry du Maurier (I*) Bøll. Brevs. U. 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Johannes Meursius (I*) Fabr. 101 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Johannes Meursius (I*) Thott 1057 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Johannes Meursius (I*) Gamle Kgl. Saml. 3072 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Georg Müller (X) Ny Kgl. Saml. 2330 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Axel Oxenstierna (V*, VI*, VII*, XI*) Bøll. Brevs. U. 2°

KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Axel Oxenstierna (V*, VI*, VII*, XI*, XIV-XVI) Thott 504 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Axel Oxenstierna (X*) Ny Kgl. Saml. 2330 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Johan Oxenstierna (XIV, XV, XVI) Thott 504 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) Thott 504 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Claudius Salmasius (IV) Gamle Kgl. Saml. 2129a 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Claudius Salmasius (IV) Gamle Kgl. Saml. 2133 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Aan Claudius Salmasius (IV) Ny Kgl. Saml. 617 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Van Isaacus Casaubonus (I*) Bøll. Brevs. U. 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Van Johann Freinsheim (XVII) Ny Kgl. Saml. 2330 4°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Van Georg Michael Lingelsheim (I*, XVII) Bøll. Brevs. U. 2°
KOPENHAGEN, Kongelige Bibliotek Van Pier Winsemius (XIII) Bøll. Brevs. U. 2°

LEEUWARDEN, Provinsjaler Buma Biblioteek fan Fryslân

-Briefverzameling S.A. Gabbema

LEEUWARDEN, Provinsjaler Buma Biblioteek fan Fryslân -Briefverzameling S.A. Gabbema Aan Adriaen Hogerbeets (XIII) 9056 Hs. LL
LEEUWARDEN, Provinsjaler Buma Biblioteek fan Fryslân -Briefverzameling S.A. Gabbema Aan de Staten-Generaal (XVII) 9056 Hs. MM

-Collectie Fries Genootschap

LEEUWARDEN, Provinsjaler Buma Biblioteek fan Fryslân -Collectie Fries Genootschap Aan Jan de Groot (II*) ms. 1650
LEEUWARDEN, Provinsjaler Buma Biblioteek fan Fryslân -Collectie Fries Genootschap Van Lieuwe van Aitzema (XVII) ms. 1610

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek

-Codices bibliothecae publicae graeci

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae graeci Aan Geverhart Elmenhorst (I) B.P.G. 77
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae graeci Aan Daniël Heinsius (I) B.P.G. 77
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae graeci Aan Gottfried Jungermann (I*) B.P.G. 77
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae graeci Aan Janus Rutgersius (I) B.P.G. 77

-Codices bibliothecae publicae latini

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Etienne d'Aligre (II) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Pieter Cloeck (XVII) B.P.L. 2899
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Jan de Groot (II) B.P.L. 246
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Jan de Groot (II*, XVII) B.P.L. 2891
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Willem de Groot (I, II) B.P.L. 246
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Jan Gruter (I*) B.P.L. 1830
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Philipp Ernst von Hohenlohe (III*) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Lucas Holste (II*, III, VII, IX) B.P.L. 1830

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Benjamin Aubéry du Maurier (I*) B.P.L. 246
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Franciscus Raphelengius jr. (I) B.P.L. 246
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Franciscus Raphelengius jr. (I) B.P.L. 885
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Nicolaes van Reigersberch (II) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Petrus Scriverius (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan Isaac Vossius (XVI) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Aan N.N. [Joachim de Wicquefort] (XIII*) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van A. Affelman (III) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Charles le Beauclerc (IV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Matthias Bernegger (III) B.P.L. 1961
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johan Boreel (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Isaacus Casaubonus (I) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Edward Herbert van Cherbury (II, IV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Tobias de Coene (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Bernhard Damcke (VII) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Joachim Damcke (VI) B.P.L. 1923
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Christoph Deichman (X) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Israël Forthelius (X) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Sigismondus Ferdinandus Gostomsky (V) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Dirck Graswinckel (VII) B.P.L. 885
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johann Friedrich Gronovius (VIII) B.P.L. 214
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johann Friedrich Gronovius (VIII) B.P.L. 885
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Peter Hartzwich (V) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Daniël Heinsius (I*) B.P.L. 191 Ak
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Daniël Heinsius (XVII) B.P.L. 2899

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Hero van Inthiema (III) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Hero van Inthiema (III) B.P.L. 2603 in B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johan Jespersson Kruus (IX) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Georg Johann Kütner (XV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Thomas Lansius (XVII) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Georg Michael Lingelsheim (I*) B.P.L. 2899
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Charles Marin (IX) B.P.L. 2056 in B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Benjamin Aubéry du Maurier (II, III, IV) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Dirk Gerritsz. Meerman (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Henricus Meiling (IV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Paulus Merula (I) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Nicolaes Meyros (XVII) B.P.L. 2694
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Dirck Modé (II) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Georg Möller (V) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (V) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Cornelis Pijnacker (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johan van Reigersberch jr. (VIII) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Gustav Rosenhane (XII) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Janus Rutgersius (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Janus Rutgersius (I) B.P.L. 1961
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Janus Rutgersius (I) B.P.L. 2049
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Frederik van den Sande (I) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johan Stålhandske (XIV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Stephanus Johannis Stephanius (IV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johann Otto Tabor (IV) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Matthias Turner (X) B.P.L. 749
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Nicolaus a Velge (IV*) B.P.L. 1886

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johan van Vosbergen (XVII) B.P.L. 1886
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Gerardus Joannes Vossius (I) B.P.L. 246
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Gerardus Joannes Vossius (XVII) B.P.L. 2899
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Isaac Vossius (X) B.P.L. 1961
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices bibliothecae publicae latini Van Johannes Wtenbogaert (X) B.P.L. 1886

-Codices Burmanniani

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Burmanniani Aan Isaac Vossius (X, XVI) Burm. F 11
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Burmanniani Van Johann Friedrich Gronovius (VII, VIII) Burm. F 5: 1

-Codices Cunaeani

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Cunaeani Aan Petrus Cunaeus (I, IX) Cun. 2

-Codices Gronoviani

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Gronoviani Van Johann Friedrich Gronovius (VIII) Gron. 43
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Gronoviani Van Johann Friedrich Gronovius (VII, VIII, IX, XIV, XVII) Gron. 55
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Gronoviani Van Johann Friedrich Gronovius (VIII) Gron. 144

-Codices Lipsiani

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Lipsiani Aan Justus Lipsius (I) Lips. 4

-Codices Orientales

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Orientales Aan Franciscus Raphelengius jr. (I*) Or. 3041

-Codices Papenbroekiani, cat. no. 1

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 1 Van Johan Boreel (I) Pap. 1a
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 1 Van Lodewijk XIII (I) Pap. 1b
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 1 Van Johannes Wtenbogaert (II) Pap. 1a

-Codices Papenbroekiani, cat. no. 2

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Caspar Barlaeus (IV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Frederik Hendrik (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Cornelia de Groot (X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Jan de Groot (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Willem de Groot (I, II, IV, V, XVI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Johan de Haen (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Rombout Hogerbeets (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan de Staten van Holland (V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Pieter Cornelisz. Hooft (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Abraham van der Myle (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Johan van Oldenbarnevelt (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Johan van Reigersberch (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Maria van Reigersberch (III) Pap. 2

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Nicolaes van Reigersberch (II, VI-X, XIII, XIV, XVI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Daniël Tresel (XVII) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Gerrit Tuning (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Joost van den Vondel (VI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Aan Johannes Wtenbogaert (IV, V, VIII, X, XII, XVII) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johan van Beverwijck (V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johan Blaeu (X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Hector Bouricius (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Nicolaus Burgundius (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Louis Cappel (X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Isaacus Casaubonus (I*) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Mericus Casaubonus (VIII, X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jean de Cordes (V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Etienne de Courcelles (VII) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Hendrik Delmanhorst (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Isaac Dorislaus (IV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jacques Dupuy (V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Pierre Dupuy (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Constantijn l'Empereur ab Oppijck (XII) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Thomas Erpenius (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Pierre Gassendi (V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jean-Gaspard Gevaerts (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johann Friedrich Gronovius (XIV, XV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jan de Groot (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Pieter de Groot (IV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jan Gruter (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johan de Haen (I, II) Pap. 2

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Daniël Heinsius (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Joannes Hemelaer (III) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jan de Hertoge van O(r)smael (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Rombout Hogerbeets (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Hendrik Hooft (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Gilbertus Jacchaeus (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Israël Jasky (XI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Samson Johnson (V) Pap. 2

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Georg Michael Lingelsheim (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Benjamin Aubéry du Maurier (II, V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Marin Mersenne (X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Paulus Merula (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van [Cornelis van der Myle] (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (III) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van John Overall (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Axel Oxenstierna (VII) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (IV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johannes Polyander a Kerckhoven (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Cornelis Pijnacker (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Maria van Reigersberch (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Nicolaes van Reigersberch (VIII) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van de Remonstrantse Broederschap (VI no. 2180) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Nicolas Rigault (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jean de Saint-Amand (IX) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Wilhelm Schickard (IV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Andreas Schottus (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Petrus Scriverius (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jacobus Skytte (V) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johann Smith (XVI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Friedrich Spanheim (IX) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jean de Thuméry de Boisise (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Daniël Tilenus (IV) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Joseph de Voisin (VII) Pap. 2

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Joost van den Vondel (X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Gerardus Joannes Vossius (I, II, IV-X, XV, XVI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Gerardus Vossius jr. (X) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Isaac Vossius (XVI) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Antonius Walaeus (I) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Jan van de Wouwer (II) Pap. 2
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 2 Van Johannes Wtenbogaert (II, VI, IX-XII) Pap. 2

-Codices Papenbroekiani, cat. no. 3

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Aan Willem de Groot (V) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Aan Nicolaes van Reigersberch (III, IV, VI) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Hannibal Bonython (XVII) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Johan Boreel (I) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Israël Forthelius (X) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Dirck Graswinckel (II) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Aeltgen de Groot-van Overschie (II) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Cornelis de Groot (III) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Jan de Groot (II, XVII) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Pieter de Groot (VI, IX) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Willem de Groot (II, IV, X, XVI) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Jacobus Lasson (I) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Adriana Losecaat-de Groot (II) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Johann Heinrich Nothafft (XI) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Robert Oudart (X) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Maria van Reigersberch (II) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van A.E.J. de Vigier (I) Pap. 3
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 3 Van Gerardus Joannes Vossius (I) Pap. 3

-Codices Papenbroekiani, cat. no. 10

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 10 Aan Reinoud van Brederode (XVII) Pap. 10

-Codices Papenbroekiani, cat. no. 13

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 13 Van Pieter Cornelisz. Hooft (I*, III*) Pap. 13

-Codices Papenbroekiani, cat. no. 15

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 15 Aan Johan de Haen (II) Pap. 15
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 15 Van Simon Episcopius (II) Pap. 15
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 15 Van Gerardus Joannes Vossius (XVI) Pap. 15
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Papenbroekiani, cat. no. 15 Van Johannes Wtenbogaert (III) Pap. 15

-Coll. Remonstrantse Broederschap

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Aan Rombout Hogerbeets (II) Sem. Rem. 192
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Aan Johannes Wtenbogaert (V) Sem. Rem. 193
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van Joost Brasser (II) Sem. Rem. 49
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van Cornelius Busius (IV) Sem. Rem. 48
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van John Cosin (II) Sem. Rem. 91
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van Etienne de Courcelles (III) Sem. Rem. 84
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van Johan de Haen (II) Sem. Rem. 46
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van Jerzy Slupecki de Konary (VII) Sem. Rem. 90
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Remonstrantse Broederschap Van Johannes Wtenbogaert (III, IV) Sem. Rem. 191

-Codices Vulcaniani

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Vulcaniani Aan Jean-Gaspard Gevaerts (II) Vulc. 53
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Vulcaniani Aan Joannes Hemelaer (II) Vulc. 53
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Codices Vulcaniani Aan Bonaventura Vulcanius (I) Vulc. 105

-Coll. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde Van Jacob Pontusson de La Gardie (XIII) Ltk 1003
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde Van Johan Adler Salvius (VIII, IX, X, XIII) Ltk 1003
LEIDEN, Universiteitsbibliotheek -Coll. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde Van Peter Schmalz (VIII) Ltk 1003

LEIPZIG, Universitätsbibliothek

LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Christina van Zweden (IX*, XII*-XVI) ms. 2633
LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Johannes Meursius (I) ms. 0355
LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Axel Oxenstierna (V*, XI*-XVI) ms. 2633
LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Johan Oxenstierna (XV, XVI) ms. 2633
LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Gustav Rosenhane (XVI) ms. 2633
LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Johan Adler Salvius (XII, XIV) ms. 2633
LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Johan Adler Salvius/Schering Rosenhane (XIV) ms. 2633

LEIPZIG, Universitätsbibliothek Aan Peter Schmalz (V*, VI*, VII*, VIII*) ms. 2633

LEUVEN, Universiteitsbibliotheek

LEUVEN, Universiteitsbibliotheek Van Erycius Puteanus (II*) autogr. 1621

LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket

-Brev

LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Sten Bielke (VIII*) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Joachim Camerarius (II*, III*, IV*, X*) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Ludwig Camerarius (V*-XIII) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Christina van Zweden (IX*) Br. 3
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Christina van Zweden (V*) Br. 4b
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Christina van Zweden (V*) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Johannes Duraeus (VIII*) Br. 4b
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Gilbertus Jacchaeus (III) Br. 2
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Georg Müller (VI*) Br. 24
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Axel Oxenstierna (VIII*, IX*, XIII*) Br. 3
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Axel Oxenstierna (V*-VII*, IX*, XI*, XIV-XVI) Br. 4b
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Axel Oxenstierna (V*, VII*, IX*, XI*, XIV) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Axel Oxenstierna (V*, VIII*, XI*, XIV, XV, XVI) Br. 24
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Johan Oxenstierna (XIV, XV, XVI) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) Br. 23
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Johan Oxenstierna (V*, XIV, XV, XVI) Br. 24
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) Br. 24
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Maria van Reigersberch [Grotius' testament] (XVI) Br. 2
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Gustav/Schering Rosenhane (XIII) Br. 4b
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Johan Adler Salvius (XV) Br. 2

LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Peter Schmalz (V*, VI*, VII*, VIII*, IX*) Br. 4b
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Aan Peter Schmalz (V*, VI*, VII*, VIII*) Br. 24
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Dirck de Groot (XVI) Br. 2
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Willem de Groot (XVI) Br. 2
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Edmond Mercier (XVI) Br. 2
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Axel Oxenstierna (VIII*) Br. 3

LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Johannes Pricaeus (XVI) Br. 2
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Johannes Pricaeus (XVI) Br. 3
LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Brev Van Nicolaes van Reigersberch (XVI) Br. 2

-Filosofi

LINKÖPING, Stifts-och Landsbiblioteket -Filosofi Van Erycius Puteanus (II*) Fil. 14: 1

LONDEN, British Library

LONDEN, British Library Aan Lancelot Andrewes (II) Add. 4292
LONDEN, British Library Aan Lancelot Andrewes (II) Sloane lat. 118
LONDEN, British Library Aan Isaacus Casaubonus (I) Burney 364
LONDEN, British Library Aan Isaacus Casaubonus (I) Add. 23101
LONDEN, British Library Aan Mericus Casaubonus (X) Burney 369
LONDEN, British Library Aan N.N. [Joachim de Wicquefort] (XV) Egerton 1863
LONDEN, British Library Aan Axel Oxenstierna (IX, bijlage 8) Add. 45141
LONDEN, British Library Aan Andreas Schottus (II) Add. 12110
LONDEN, British Library Aan John Scudamore (X, XI) Add. 11044 Scudamore IV
LONDEN, British Library Aan Johannes Wtenbogaert (III) Add. 4277
LONDEN, British Library Van Caspar Barlaeus (IV*, XVII) Add. 29747
LONDEN, British Library Van Petrus Bertius (I) Add. 24212
LONDEN, British Library Van Isaac Dorislaus (IV) Add. 29960
LONDEN, British Library Van Geverhart Elmenhorst (XVII) Harley 4936
LONDEN, British Library Van Karl Gustav, Paltsgraaf (XI) Egerton 1525
LONDEN, British Library Van Georg Michael Lingelsheim (XVII) Harley 4936
LONDEN, British Library Van N.N. [Earl of Leicester] (V) Add. 29302
LONDEN, British Library Van Cornelis Pijnacker (I) Add. 22953
LONDEN, British Library Van Wilhelm van Saksen-Weimar (XI) Add. 21522
LONDEN, British Library Van Andreas Schottus (III) Egerton 2189
LONDEN, British Library Van John Scudamore (X, XVII) Add. 11044 Scudamore IV
LONDEN, British Library Van Raphael Thorius (I*) Burney 367
LONDEN, British Library Van Antonius Walaeus (XVII) Harley 4936

LONDEN, Public Record Office

LONDEN, Public Record Office Aan Edward Herbert van Cherbury (XVII) 30/53 (Powis Pap.), VI, 70
LONDEN, Public Record Office Van Nicolaes van Reigersberch (III) SP 84/132-133

MIDDELBURG, Rijksarchief

-Archief van de Staten van Zeeland

MIDDELBURG, Rijksarchief -Archief van de Staten van Zeeland Aan de Staten van Zeeland (XVII) inv. nos. 915 en 917
MIDDELBURG, Rijksarchief -Archief van de Staten van Zeeland Van de Staten van Zeeland (XVII) inv. no. 1633

-Archief van de Rekenkamer van Zeeland A

MIDDELBURG, Rijksarchief -Archief van de Rekenkamer van Zeeland A Aan de Staten van Zeeland (XVII) inv. no. 455

MIDDELBURG, Zeeuwse Bibliotheek

-Kon. Zeeuwsch Genootschap

MIDDELBURG, Zeeuwse Bibliotheek -Kon. Zeeuwsch Genootschap Van Johan Boreel (I) ms. 1032

MOSKOU, Muzei Istorii, Biblioteka

-Collectie Orlov

MOSKOU, Muzei Istorii, Biblioteka -Collectie Orlov Aan Gerardus Joannes Vossius (XIII*) fonds 66, cart. 8 no. 88

MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek

MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek Aan Johannes Meursius (I*) Clm. 2106
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek Van Lucas Holste (III) Arch. Autogr.

-Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung

MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Harald Appelboom (XV) Clm. 10380
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Joachim Camerarius (IV) Clm. 10396
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Ludwig Camerarius (VI*, X, XI, XII) Clm. 10415
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Jan de Groot (I) Clm. 10354 (Cam. 4)
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Willem de Groot (II*) Clm. 10383 (Cam. 33)

MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Willem de Groot (VI*) Clm. 10415
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan de Staten van Holland (V*) Clm. 10402
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan N.N. (V*) Clm. 10404
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Axel Oxenstierna (VII*, VIII*) Clm. 10415
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Maria van Reigersberch (I, II, V) Clm. 10354 (Cam. 4)
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan de Staten-Generaal (X*, bijlage) Clm. 10402
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Johannes Wtenbogaert (I) Clm. 10354 (Cam. 4)
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Aan Johannes Wtenbogaert (I) Clm. 10384 (Cam. 34)
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Harald Appelboom (XIV) Clm. 10354
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Johan Boreel (I) Clm. 10354 (Cam. 4)
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Mericus Casaubonus (V*) Clm. 10383
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Christian Cassius (IX) Clm. 10354 (Cam. 4)
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Christina van Zweden (VI*) Clm. 10396
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Gustav Karlsson Horn (XIII) Clm. 10354
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Israël Jasky (X) Clm. 10354
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Friedrich Lindenbrog (XVII) Clm. 10431
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Georg Michael Lingelsheim (II*) Clm. 10429
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Nicolaes van Reigersberch (IV) Clm. 10354
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Petter Spiring Silvercrona (XIII) Clm. 10354
MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek -Codices Latini Monacenses, Camerarius-Sammlung Van Johannes Wtenbogaert (I) Clm. 10354 (Cam. 4)

MÜNCHEN, Deutsches Museum, Bibliothek, Sondersammlungen

MÜNCHEN, Deutsches Museum, Bibliothek, Sondersammlungen Aan Galileo Galilei (VII*) ms. 1943-1

MÜNCHEN, Staatsarchiv

-Archiv der Freiherren von Rehlingen (Schloss Hainhofen)

MÜNCHEN, Staatsarchiv -Archiv der Freiherren von Rehlingen (Schloss Hainhofen) Van Axel Oxenstierna (XVII*) inv. no. 28/24-2

MÜNCHEN, Universitätsbibliothek

MÜNCHEN, Universitätsbibliothek Aan Johann Friedrich Gronovius (VIII*, IX*, X, XIV, XVII) ms. 614
MÜNCHEN, Universitätsbibliothek Van Johann Friedrich Gronovius (VII*, VIII* IX, XVII) ms. 646

NANTES, Bibliothèque Municipale

NANTES, Bibliothèque Municipale Van Benjamin Aubéry du Maurier (IV) ms. 820-840 (ms. franç. 667)

NEURENBERG, Germanisches Nationalmuseum, Bibliothek

NEURENBERG, Germanisches Nationalmuseum, Bibliothek Van Petrus Bertius (I*, XVII) Arch. Autogr.

NEURENBERG, Stadtbibliothek

NEURENBERG, Stadtbibliothek Aan Georg Michael Lingelsheim (III) Sammlung Solger 2615

NEW YORK, Pierpont Morgan Library

NEW YORK, Pierpont Morgan Library Aan Denis Petau (XII) MA 2128

NORTHAMPTON, Northamptonshire Record Office

-Montagu (Boughton) Manuscripts

NORTHAMPTON, Northamptonshire Record Office -Montagu (Boughton) Manuscripts Aan Ralph Winwood (XVII) Winwood Papers, vol. 9

ORLÉANS, Archives Départementales du Loiret

-Série D, Instruction publique

ORLÉANS, Archives Départementales du Loiret -Série D, Instruction publique Van het bestuur der Duitse Natie te Orléans (XVII) D 235

OXFORD, Bodleian Library

OXFORD, Bodleian Library Aan Willem de Groot (IX*) ms. D'Orville 468
OXFORD, Bodleian Library Aan Franciscus Junius (X*) ms. Selden supra 108
OXFORD, Bodleian Library Aan John Overall (I*) ms. Tanner 461
OXFORD, Bodleian Library Aan Denis Petau (XIII) ms. Lat. misc. c. 4
OXFORD, Bodleian Library Aan Johannes Polyander a Kerckhoven (I*) ms. Rawl. Lett. 76a en 76c
OXFORD, Bodleian Library Aan Jean de Saint-Amand (IX) ms. Tanner 67

OXFORD, Bodleian Library Aan Daniël Tilenus (XVII) ms. D'Orville 51
OXFORD, Bodleian Library Aan Gerardus Joannes Vossius (XVII) ms. Rawl. Lett. 84c
OXFORD, Bodleian Library Aan Isaac Vossius (X*, XVI) ms. D'Orville 468
OXFORD, Bodleian Library Van Matthias Bernegger (IX*) ms. Selden supra 108
OXFORD, Bodleian Library Van Isaacus Casaubonus (I) ms. Corpus Christi 311
OXFORD, Bodleian Library Van Isaacus Casaubonus (I*, XVII) ms. Casaubon. 9
OXFORD, Bodleian Library Van Jean de Cordes (XVII) ms. D'Orville 51
OXFORD, Bodleian Library Van Nicolaes Grevinchoven en Chr. Hellerus (I) ms. D'Orville 51
OXFORD, Bodleian Library Van Georg Michael Lingelsheim (I*) ms. Rawl. Lett. 84e
OXFORD, Bodleian Library Van John Overall (I*) ms. Corpus Christi 311
OXFORD, Bodleian Library Van Raphael Thorius (I*) ms. Rawl. Lett. 76c
OXFORD, Bodleian Library Van Gerardus Joannes Vossius (IV, XV) ms. Rawl. Lett. 84a
OXFORD, Bodleian Library Van Gerardus Joannes Vossius (V*-XVI, XVII) ms. Rawl. Lett. 84c
OXFORD, Bodleian Library Van Gerardus Joannes Vossius (XVII) ms. Rawl. Lett. 84e
OXFORD, Bodleian Library Van Isaac Vossius (XVI) ms. Cherry 24
OXFORD, Bodleian Library Van Isaac Vossius (XVI) ms. Smith 74

-Queen's College

OXFORD, Bodleian Library -Queen's College Aan John Overall (I*) ms. 241
OXFORD, Bodleian Library -Queen's College Van John Overall (I*) ms. 241

PARIJS, Archives Nationales

-Série K, Monuments historiques: Négociations

PARIJS, Archives Nationales -Série K, Monuments historiques: Négociations Van Axel Oxenstierna (VIII) K 1370-37

PARIJS, Archives du Ministère des Affaires Etrangères

-Correspondance politique

PARIJS, Archives du Ministère des Affaires Etrangères -Correspondance politique Aan Claude le Bouthillier (V) Suède 3
PARIJS, Archives du Ministère des Affaires Etrangères -Correspondance politique Aan Léon le Bouthillier de Chavigny (IX, X, XII, XIII) Suède 5
PARIJS, Archives du Ministère des Affaires Etrangères -Correspondance politique Van Léon le Bouthillier de Chavigny (XII, bijlage 24) Suède 5

PARIJS, Archives du Ministère des Affaires Etrangères -Correspondance politique Van Gustav Karlsson Horn (XI) Angleterre 48

PARIJS, Archives de Rotrou

PARIJS, Archives de Rotrou Van Jean-Baptiste de Budes, graaf Guébriant (XIV) IV Lettres Guébriant 1643

PARIJS, Bibliothèque de l'Arsenal

PARIJS, Bibliothèque de l'Arsenal Van Lodewijk XIII (XVII) ms. 5415 (687 en 695)
PARIJS, Bibliothèque de l'Arsenal Van Dothias Wiarda (II*) ms. 5415 (699)

PARIJS, Bibliothèque Nationale

-Collection Baluze

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Collection Baluze Van Dirck de Groot (VIII) Baluze 209

-Fonds Dupuy

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Petrus Bertius (I) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Hieronymus Bignon (V) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Gideon van den Boetzelaer (I) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Gideon van den Boetzelaer (I) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Christina van Zweden (IX) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jean de Cordes (V) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jacques Dupuy (II, V) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jacques en Pierre Dupuy (III, V) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Pierre Dupuy (II) Dupuy 16
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Pierre Dupuy (IV, V) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jean-Gaspard Gevaerts (I) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Johann Friedrich Gronovius (V) Dupuy 675

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Traiano Guiscardi (II) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jean Hotman de Villiers (I) Dupuy 16
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Nicolas Lefèvre (I) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Friedrich Lindenbrog (VIII) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Guillaume Lusson (V) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Benjamin Aubéry du Maurier (I) Dupuy 16

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Benjamin Aubéry du Maurier (II) Dupuy 639
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Benjamin Aubéry du Maurier (II) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Benjamin Aubéry du Maurier (II) Dupuy 761
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan N.N. (II) Dupuy 16
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan N.N. (XVII) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan N.N. (V) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Johannes Isacius Pontanus (I) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Andreas Schottus (II) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan de Staten-Generaal (II*) Dupuy 675
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan François-Auguste de Thou (II, V) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jacques-Auguste de Thou (I) Dupuy 16
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Aan Jacques-Auguste de Thou (I) Dupuy 836
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Van Nicolas Rigault (I) Dupuy 16
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Van Nicolas Rigault (XVI) Dupuy 699
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Van Claudius Salmasius (IX) Dupuy 583
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Van Raphael Thorius (I) Dupuy 16
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Van Jacques-Auguste de Thou (I) Dupuy 706
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Dupuy Van Dothias Wiarda (II) Dupuy 39

-Fonds Latin; Nouv. acq. latines

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Aan Jean de Cordes (V*) Lat. 4235
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Aan Pierre Gassendi (V) Nouv. acq. lat. 1637
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Aan Jean Hotman de Villiers (I*) Lat. 8586
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Aan Maria van Reigersberch [Grotius' testament] (XVI) Lat. 4234
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Aan Claudius Salmasius (IV, VI, VIII, IX) Lat. 8594
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Hieronymus Bignon (III*) Lat. 9722
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Nicolaes de Bye (XII) Lat. 9722
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Jan ten Grootenhuys (I) Nouv. acq. lat. 1554

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Peter Holing (XVII) Lat. 9722
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Heinrich Höpfner (VIII) Nouv. acq. lat. 1554
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Samuel Sorbière (XIII) Lat. 10352
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Latin; Nouv. acq. latines Van Jean de Vassan de Saint-Paul (XII) Lat. 9722

-Fonds Français; Nouv. acq. françaises

PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Français; Nouv. acq. françaises Aan Friedrich Lindenbrog (VIII) Nouv. acq. fr. 3625
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Français; Nouv. acq. françaises Aan Axel Oxenstierna (X) Nouv. acq. fr. 22938
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Français; Nouv. acq. françaises Van Franciscus Junius (IX, X) Nouv. acq. fr. 14823
PARIJS, Bibliothèque Nationale -Fonds Français; Nouv. acq. françaises Van Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (III, IV, V) Nouv. acq. fr. 5172

PARIJS, Bibliothèque de la Société de l'Histoire du protestantisme français

-Coll. F. de Schickler

PARIJS, Bibliothèque de la Société de l'Histoire du protestantisme français -Coll. F. de Schickler Van Samuel Petit (XVII) no. 759
PARIJS, Bibliothèque de la Société de l'Histoire du protestantisme français -Coll. F. de Schickler Van Claude Sarrau (X*, XI, XVII) no. 759

PARIJS, Institut Néerlandais, Fondation Custodia

PARIJS, Institut Néerlandais, Fondation Custodia Van Petrus Scriverius (XVII) ms. 9655

PHILADELPHIA, Historical Society of Pennsylvania

PHILADELPHIA, Historical Society of Pennsylvania Aan Bernhard van Saksen-Weimar (VII) Ferdinand J. Dreer Coll.

PROVIDENCE, John Carter Brown Library

PROVIDENCE, John Carter Brown Library Aan Nicolaes van Reigersberch (XVI) ms. 67, 5

ROME, Archivio Segreto Vaticano

-Fondo Borghese

ROME, Archivio Segreto Vaticano -Fondo Borghese Aan N.N. (I) III vol. 12 a-b

ROME, Biblioteca Azzoliniana

ROME, Biblioteca Azzoliniana Aan Nicolaes van Reigersberch (VI) zie Forli, Biblioteca Comunale

ROME, Biblioteca Nazionale

ROME, Biblioteca Nazionale Aan Lucas Holste (II*, III*, VII*, IX*) ms. Gesuitico 547

ROME, Biblioteca Nazionale Aan Andreas Schottus (II*) ms. Sessoriano 452

ROME, Biblioteca Apostolica Vaticana

-Fondo Vaticano Latino

ROME, Biblioteca Apostolica Vaticana -Fondo Vaticano Latino Aan Lucas Holste (II*, III*, VII*, IX*) ms. 9066
ROME, Biblioteca Apostolica Vaticana -Fondo Vaticano Latino Aan Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (III*) ms. 313

-Fondo Barberiniano Latino

ROME, Biblioteca Apostolica Vaticana -Fondo Barberiniano Latino Aan Lucas Holste (II, III, VII, IX) ms. 2178

-Fondo Palatino Latino

ROME, Biblioteca Apostolica Vaticana -Fondo Palatino Latino Aan Jan Gruter (I) ms. 1907

ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst

-Oud Archief van de stad Rotterdam

ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Oud Archief van de stad Rotterdam Aan Rotterdam (Cornelis Smout) (IV*, XVII) inv. no. 865
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Oud Archief van de stad Rotterdam Van Rotterdam (Cornelis Smout) (XVII) inv. no. 865

-Archief Prins (van Westdorpe)

ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Archief Prins (van Westdorpe) Aan Pieter Christiaensz. Prins - Jan Fransz. de Vries (V) inv. no. 94

-Handschriftenverzameling

ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Aan Joris de Bie (II*) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Aan Simon Groenewegen van der Made (XVI*) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Aan Pieter Christiaensz. Prins - Jan Fransz. de Vries (V*) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Aan Maria van Reigersberch [Grotius' testament] (XVI) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Aan Johannes Wtenbogaert (V*) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Jacob Gruter (XVII) ms. no. 524
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Jan Gruter (XVII) ms. no. 524
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Gijsbrecht van Hogendorp (V) ms. no. 524 (oud: cod. no. 131)
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van de Gecommitteerde Raden van Holland (XVII) ms. no. 1892

ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Cornelis Matelief de Jonge (I*) ms. no. 524
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Benjamin Aubéry du Maurier (XVII) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Maria van Reigersberch (I*) ms. no. 528
ROTTERDAM, Gemeentelijke Archiefdienst -Handschriftenverzameling Van Rotterdam (Cornelis Smout) (XVII) ms. nos. 525-526

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek

-Bibliotheek der Remonstrantse Kerk

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Joannes Crellius (IV) cat. no. 527
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Marcus Antonius de Dominis (I) cat. no. 1220
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Jan en Willem de Groot (II*) doos, ongecat., map 2256 (25)
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Willem de Groot (II*) cat. no. 2204
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan de Staten van Holland (V, bijlage 1) cat. no. 319
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan John Overall (I) cat. no. 1220
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Nicolaes van Reigersberch (II) cat. no. 1222
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Nicolaes van Reigersberch (IV, V) cat. no. 1229
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Rotterdam (IV) cat. no. 319
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Johannes Wtenbogaert (III, IV) cat. nos. 1223-1228
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Johannes Wtenbogaert (V) cat. nos. 1229-1230
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Aan Johannes Wtenbogaert (XVII) cat. no. 2094
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Caspar Barlaeus (IV) cat. no. 690
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Govert Brasser (III) cat. no. 806
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Joost Brasser (II, III, IV) cat. no. 807-812
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Jean de Cordes (V) cat. nos. 834-835
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Simon Episcopius (II) cat. nos. 995-996
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Nicolaes Grevinchoven (II) cat. no. 1194
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johan de Haen (II, III) cat. nos. 1241-1245

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Hugh Hamilton (XVII) doos, ongecat.
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Jan de Hertoge van (r)smael (IV) cat. no. 2232
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Friedrich, landgraaf van Hessen-Eschwege (XV) doos, ongecat.
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Adriaen Hogerbeets (IV) cat. no. 1286
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Jacobus Lasson (II) cat. no. 1359
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Georg Michael Lingelsheim (II) cat. no. 1427
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Benjamin Aubéry du Maurier (III, IV) cat. nos. 939-943
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van N.N. (XVII) doos, ongecat.
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk
Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (IV, V) cat. nos. 1569-1572

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van John Overall (I*) cat. nos. 1577-1578
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Axel Oxenstierna (V) cat. no. 1579
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Pauwels Pels (XIV) doos, ongecat.
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van P. Philippus (Gonzalvus de Aredondo) (III) cat. no. 1716
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johan van Reigersberch (II, IV, XVII) cat. nos. 1678-1681
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Nicolaes van Reigersberch (II, III, XVII) cat. nos. 1703-1704
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Nicolaes van Reigersberch (IV) cat. no. 1707
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Frederik van den Sande (I) cat. no. 1744
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Frederik van den Sande (XVII) doos, ongecat.
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Balthasar Schörling (XVII) doos, ongecat.
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Daniël Tresel (III) cat. no. 1801
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Adolf de Wael van Moersbergen (II) cat. no. 1827
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Antonius Walaeus (I) cat. no. 1829
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (II) cat. no. 1946
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (II) cat. no. 1950
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (II) cat. no. 1959
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (II) cat. no. 1969
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (II, III) cat. nos. 1972-1983
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (III) cat. no. 1987
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (III) cat. no. 2020
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (III) cat. no. 2028
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (IV) cat. no. 2041
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (IV) cat. no. 2047
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (IV) cat. no. 2055
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (IV) cat. no. 2063

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (IV) cat. no. 2066
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (IV) cat. no. 2076
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (V) cat. no. 2090
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk Van Johannes Wtenbogaert (XVII) doos, ongecat.

-Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Harald Appelboom (XIV) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Caspar Barlaeus (X, XI, XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Matthias Bernegger (VIII, IX, X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Hieronymus Bignon (X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Gerard Bode (XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Georg Calixtus (VII, VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Mericus Casaubonus (VII, IX, X, XI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Christian Cassius (X, XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Hermann Conring (VII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johannes Arnoldi Corvinus (IX, XI, XVI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Etienne de Courcelles (IX, XI, XII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Petrus Cunaeus (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Cyrillus Lukaris (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johannes Duraeus (VIII, XII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Constantijn l'Empereur ab Oppijck (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Erik Gabrielsson Emporagrius (XIV) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Vincentius Fabricius (X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johann Freinsheim (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johann Frischmann (VIII*) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Stephen Goff (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Dirck Graswinckel (XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johann Friedrich Gronovius (VII, VIII, IX, X, XIV) cat. no. 674

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Jan de Groot (XI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Peter Holing (VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Heinrich Höpfner (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Martinus Hortensius (VII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Samson Johnson (IX, X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Franciscus Junius (IX, X) cat. no. 674

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Jacobus Lampadius (VII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Friedrich Lindenbrog (VII, VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Paul du May (VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Menasseh ben Israël (X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Marin Mersenne (XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johannes Meursius jr. (XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Martinus Opitz (IX, X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Nicolas-Claude Fabry de Peiresc (VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan [Pauwels Pels] (XV) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Denis Petau (XI*, XII, XIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Nicolaes van Reigersberch (VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Nicolas Rigault (XVI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Martinus Ruarus (X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Claudius Salmasius (VIII, IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Claude Sarrau (X, XI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan John Scudamore (X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Jerzy Slupecki de Konary (VII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Friedrich Spanheim (X) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Jan Stoinsky (IX) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Henricus Vagetius (VII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Hieronymus Vögler (VIII) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Joost van den Vondel (XI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Gerardus Joannes Vossius (VII, IX-XVI) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Gerardus Vossius jr. (X*) cat. no. 674
ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Isaac Vossius (X, XV, XVI) cat. no. 674

ROTTERDAM, Gemeentebibliotheek -Bibliotheek der Remonstrantse Kerk, copieboek Aan Johannes Wtenbogaert (XI, XV) cat. no. 674

SOMERVILLE (New Jersey), The Hyde Collection

SOMERVILLE (New Jersey), The Hyde Collection Aan Frederik Hendrik (V*) Letters vi. 14

ST. PETERSBURG, Biblioteka Rossiskoi Akademii Nauk

ST. PETERSBURG, Biblioteka Rossiskoi Akademii Nauk Aan Benjamin Aubéry du Maurier (I*) Q 519

ST. PETERSBURG, Rossiskaya Natsionalnaya biblioteka

-Collectie Dubrowsky-Van Suchtelen

ST. PETERSBURG, Rossiskaya Natsionalnaya biblioteka -Collectie Dubrowsky-Van Suchtelen Aan Axel Oxenstierna (V) Φ 993 κ. 106/2
ST. PETERSBURG, Rossiskaya Natsionalnaya biblioteka -Collectie Dubrowsky-Van Suchtelen Aan Nicolaes van Reigersberch (II*) Φ 993 κ. 49
ST. PETERSBURG, Rossiskaya Natsionalnaya biblioteka -Collectie Dubrowsky-Van Suchtelen Aan Gerardus Joannes Vossius (III* no. 1046) Abt. 140, no. 46
ST. PETERSBURG, Rossiskaya Natsionalnaya biblioteka -Collectie Dubrowsky-Van Suchtelen Van Gerardus Joannes Vossius (XVII) Abt. 140, no. 111

STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket

-Brev

STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Brev Van Heinrich von Fri(e)sen (XVII) Ep. 1 no. 57

-Von Engeström Samling

STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Harald Appelboom (XV) C. IV. 1. 35
STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Sten Bielke (VIII*) C. IV. 1. 35
STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Ludwig Camerarius (VII*, VIII*) C. IV. 1. 35
STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Christina van Zweden (XVI) C. IV. 1. 35

STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Axel Oxenstierna (V*, VI*, VII*, VIII*, XI*) C. IV. 1. 35
STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Johan Adler Salvius (VIII*) C. IV. 1. 35
STOCKHOLM, Kungliga Biblioteket -Von Engeström Samling Aan Peter Schmalz (V*, VIII*) C. IV. 1. 35

STOCKHOLM, Riksarkivet

-Riksregistratur, Tyskt och Latinskt

STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (VIII*, IX*, XVII) Riksreg. 1637
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (IX*, XVII) Riksreg. 1638
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (XI*) Riksreg. 1640
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (XII*) Riksreg. 1641
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (XIII*) Riksreg. 1642
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (XIV) Riksreg. 1643

STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (XV, XVI) Riksreg. 1644
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Christina van Zweden (XVI) Riksreg. 1645
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Axel Oxenstierna (VIII*, IX*) Riksreg. 1637
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Axel Oxenstierna (IX*) Riksreg. 1638
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksregistratur, Tyskt och Latinskt Van Axel Oxenstierna (XII*) Riksreg. 1641

-Diplomatica, Danica

STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Danica Van Petter Spiring Silvercrona (XVI) vol. 33

-Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638

STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Aan Léon le Bouthillier de Chavigny (XVII) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Aan Lodewijk XIII (V) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Aan Johan Skytte (V) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Van Samuel Andreae (IX) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Van Christina van Zweden (VIII*, IX*, XVII (instructie)) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Van Georg Müller (X) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Van N.N. (XVII) vol. 8
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Brev till legaten Hugo Grotius 1635-1638 Van Axel Oxenstierna (V, VI, VII, VIII, IX, XVII (instructie)) vol. 8

-Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638

STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638 Van Bernhard van Saksen-Weimar (IX*) vol. 9
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638 Van Johan Epstein (VI, VII, XVII) vol. 9
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1636-1638 Van N.N. (XVII) vol. 9

-Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641

STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van Christina van Zweden (XII, bijlage 27) vol. 10
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van Johan Epstein (XI, XII) vol. 10

STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van Charles Marin (XII) vol. 10
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van Louis Aubéry du Maurier (XI, XII) vol. 10
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van N.N. (X, XI) vol. 10
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van Pauwels Pels (XII) vol. 10
STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Gallica, Handlingar tillhörande Hugo Grotii beskickning 1639-1641 Van Johan Adler Salvius (XI*) vol. 10

-Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659

STOCKHOLM, Riksarkivet -Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659 Aan Johan Oxenstierna (XIV) vol. 550
STOCKHOLM, Riksarkivet -Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659 Van Léon le Bouthillier de Chavigny (XVII) vol. 550
STOCKHOLM, Riksarkivet -Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659 Van Christina van Zweden (IX*, bijlage 3) vol. 550
STOCKHOLM, Riksarkivet -Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659 Van Wolfgang von Gemmingen (XVII) vol. 550
STOCKHOLM, Riksarkivet -Förhandlingar mellan Sverige och Frankrike 1633-1659 Van Axel Oxenstierna (XVII) vol. 550

-Diplomatica, Germanica A 1 1 Westfaliska freden

STOCKHOLM, Riksarkivet -Diplomatica, Germanica A 1 1 Westfaliska freden Van Johan Oxenstierna (XVI) vol. 2

-Extranea

STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan N.N. (XVII) vol. 23
STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan Nicolaes van Reigersberch (VIII*, IX*, X*) vol. 23
STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan Nicolaes van Reigersberch (XI*, XII*) vol. 24
STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan Nicolaes van Reigersberch (XIII) vol. 25
STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan Petter Spiring Silvercrona (VIII*, IX*, X*, XVII) vol. 23
STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan Petter Spiring Silvercrona (XI*, XII*, XVII) vol. 24
STOCKHOLM, Riksarkivet -Extranea Aan Petter Spiring Silvercrona (XIII) vol. 25

-Adler Salvius' Samling

STOCKHOLM, Riksarkivet -Adler Salvius' Samling Aan Johan Adler Salvius (VI*, VII*, XI, XIV) E 5266
STOCKHOLM, Riksarkivet -Adler Salvius' Samling Van Johan Adler Salvius (X*, XIV, XV) E 5255-5256
STOCKHOLM, Riksarkivet -Adler Salvius' Samling Van Johan Adler Salvius en Georg Keller (XV, XVI) E 5256-5257

-Bielke Samlingen

STOCKHOLM, Riksarkivet -Bielke Samlingen Aan Gustav Karlsson Horn (XIII, XIV) E 2354

-Ericsbergs Arkivet
STOCKHOLM, Riksarkivet -Ericsbergs Arkivet Van Gustav Karlsson Horn (XI*) Autogr. vol. 101
STOCKHOLM, Riksarkivet -Ericsbergs Arkivet Van Gabriël Bengtsson Oxenstierna (XVI) Autogr. vol. 156

-Erskeins Samling
STOCKHOLM, Riksarkivet -Erskeins Samling Van Ludwig Camerarius (IX) Biografica/Diplomatica

-Magnus Gabriel de la Gardies Samling
STOCKHOLM, Riksarkivet -Magnus Gabriel de la Gardies Samling Aan Magnus Gabriël de La Gardie (XVI) E 1420

-Oxenstierna Samlingen
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Christina van Zweden (V*, VII*) E 607
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Georg Müller (VI*) E 607

STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan N.N. (V*) E 607
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Axel Oxenstierna (V*-VII*, IX*, XI, XIV-XVI) E 607
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Johan Oxenstierna (V*) E 607
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Johan Oxenstierna (XIV, XV, XVI) E 951
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Johan Oxenstierna en Johan Adler Salvius (XV, XVI) E 951
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Nicolaes van Reigersberch (XII-XVI) E 1014-1015
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Gustav/Schering Rosenhane (XIII) E 607
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Peter Schmalz (V*-IX) E 607
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Aan Petter Spiring Silvercrona (XII-XVI) E 1014-1015
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Van Dirck de Groot (XIV) E 951
STOCKHOLM, Riksarkivet -Oxenstierna Samlingen Van Johan Oxenstierna (XII-XVI) E 915

-Skokloster Samlingen

STOCKHOLM, Riksarkivet -Skokloster Samlingen Aan Per Brahe (VI*, XII) E 8164

-Peter Spiering Silfvercronas Papper

STOCKHOLM, Riksarkivet -Peter Spiering Silfvercronas Papper Aan Petter Spiring Silvercrona (XIII) E 5351

-Stegeborg Samling

STOCKHOLM, Riksarkivet -Stegeborg Samling Aan Johann Kasimir, Paltsgraaf (IX*, X, XI) E 28
STOCKHOLM, Riksarkivet -Stegeborg Samling Aan Karl Gustav, Paltsgraaf (XI*, XVI) E 139

-Arkivfragment

STOCKHOLM, Riksarkivet -Arkivfragment Van Hugh Hamilton (XVII) Fragm. F-G

-Biografica

STOCKHOLM, Riksarkivet -Biografica Aan Jacob Laurentius (XIII) G 15
STOCKHOLM, Riksarkivet -Biografica Van Maria van Reigersberch (XVI) G 15

-Riksarkivets avskriftssamling

STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksarkivets avskriftssamling Aan Joachim Camerarius (II*, III*, IV*) no. 70
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksarkivets avskriftssamling Aan Ludwig Camerarius (V*-XIII) no. 70

STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksarkivets avskriftssamling Van Christina van Zweden (XV) Kopiesaml. II, fotost.
STOCKHOLM, Riksarkivet -Riksarkivets avskriftssamling Van Otto, Wild- en Rijngraaf (XVII) Kopiesaml. II, fotost.

STOCKHOLM, Universitetsbiblioteket

-Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Bergianska Brefsamlingen

STOCKHOLM, Universitetsbiblioteket -Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Bergianska Brefsamlingen Aan Joachim Camerarius (IV*, XVII) vol. 9
STOCKHOLM, Universitetsbiblioteket -Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Bergianska Brefsamlingen Aan Johann Kasimir, Paltsgraaf (X*) vol. 9
STOCKHOLM, Universitetsbiblioteket -Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Bergianska Brefsamlingen Aan Johan Oxenstierna (XIV) vol. 9

STUTTGART, Württembergische Landesbibliothek

-Codices historici

STUTTGART, Württembergische Landesbibliothek -Codices historici Aan Wilhelm Schickard (IV*, V*) Hist. 2° 563 en 4° 201

UPPSALA, Universitetsbiblioteket

UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Sten Bielke (VIII) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Joachim Camerarius (IV*) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Ludwig Camerarius (V*-XIII) ms. E 388a
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Christina van Zweden (IX, XIV, XVI) Palmsk. 371 (oud: XVI: III. 2)
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Johann Kasimir, Paltsgraaf (X*) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Benjamin Aubéry du Maurier (I*) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Benjamin Aubéry du Maurier (I*) Westin 286
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Georg Müller (X*) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Axel Oxenstierna (XVII) ms. E 387
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Axel Oxenstierna (V*, XI*, XIII, XIV, XV) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Axel Oxenstierna (VI*) Westin 286
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Johan Oxenstierna (XIV) Palmsk. 163
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan James Ramsay (VIII) ms. E 381

UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Gustav/Schering Rosenhane (XIII) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Johan Adler Salvius (VI*, VIII*, X*, XI*) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Peter Schmalz (V*, VI*) Westin 286
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Aan Peter Schmalz (VIII*) Palmsk. 371
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Van Caspar Barlaeus (XVII) Wallers autogr. Saml. 649F
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Van Isaacus Casaubonus (I*) Wallers autogr. Saml. 649F
UPPSALA, Universitetsbiblioteket Van Johannes Meursius jr. (XIII) Wallers autogr. Saml. 649F

UTRECHT, Rijksarchief

-Archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezij

UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezij Aan Aubertus Miraeus (XVII) inv. no. 724-1

-Archief van de familie Van Boetzelaer

UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Aan Jan de Groot (V) inv. no. 1044 (oud: no. 552)
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Harald Appelboom (X) inv. no. 1056 (oud: no. 555)
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Johan Banér (XI) inv. no. 1056 (oud: no. 555)
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van de regering van Colmar (XIV) inv. no. 1058
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Aeltgen de Groot-van Overschie [dagboek] (XVII) inv. no. 1042
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Willem de Groot [dagboeken] (XVII) inv. nos. 1074-1076
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Hugh Hamilton (XVII) inv. no. 1059
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Israël Jasky (VIII, IX, X, XI, XII) inv. no. 1057 (oud: no. 556)
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Friedrich Richard Mockhel (XIII) inv. no. 1056
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van James Ramsay (VIII) inv. no. 1056 (oud: no. 555)
UTRECHT, Rijksarchief -Archief van de familie Van Boetzelaer Van Isaac Spiring (VI) inv. no. 1056 (oud: no. 555)

UTRECHT, Universiteitsbibliotheek

UTRECHT, Universiteitsbibliotheek Van Paulus Merula (I*) ms. O.A. 21. 3

VENETIË, Biblioteca Nazionale Marciana

-Mss. Italiani Cl. XI

VENETIË, Biblioteca Nazionale Marciana -Mss. Italiani Cl. XI Aan Wilhelm Schickard (IV, V) cod. XX, coll. 6789

WARSCHAU, Biblioteka Narodowa

WARSCHAU, Biblioteka Narodowa Aan Joannes Crellius (IV*) ms. 1159

WASHINGTON, Library of Congress

WASHINGTON, Library of Congress Aan Pierre Jeannin (I) zie Amsterdam VU

WASHINGTON, Smithsonian Institution Libraries

-Dibner Collection

WASHINGTON, Smithsonian Institution Libraries -Dibner Collection Van Gerardus Joannes Vossius (XIV*) ms. 1517 A

WENEN, Österreichische Nationalbibliothek

WENEN, Österreichische Nationalbibliothek Aan Gerard Bode (XIII) Autogr. 13/63-1
WENEN, Österreichische Nationalbibliothek Aan Nicolaus Burgundius (XVII) cod. 6024
WENEN, Österreichische Nationalbibliothek Aan Joannes Hemelaer (II*) cod. 6024
WENEN, Österreichische Nationalbibliothek Aan Andreas Schottus (II*) cod. 6024

WOLFENBÜTTEL, Herzog August-Bibliothek

WOLFENBÜTTEL, Herzog August-Bibliothek Aan Frederik van Holstein (II*) cod. Guelf. 12 Gud. lat. Nr. 61
WOLFENBÜTTEL, Herzog August-Bibliothek Aan Jacob Laurentius (XIII*) Extravagentes 54

WOLFENBÜTTEL, Niedersächsisches Staatsarchiv

WOLFENBÜTTEL, Niedersächsisches Staatsarchiv Aan Jacob Laurentius (XIII) 1 Alt 22 Nr. 218

WROCLAW, Biblioteka Uniwersytecka

-Verzameling Klosy
WROCLAW, Biblioteka Uniwersytecka -Verzameling Klosy Aan Martinus Opitz (IX) Akc 1949 KN 713, Nr. 261

VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën

-De Librye. Curiosa-Rariora. Rotterdam, A. Eeltjes, oktober 1887
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -De Librye. Curiosa-Rariora. Rotterdam, A. Eeltjes, oktober 1887 Van Samuel Andreae (IX no. 3616)

-Walter R. Benjamin New York, 1924
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -Walter R. Benjamin New York, 1924 Aan Joachim Camerarius (XVI no. 7249)

-J.A. Stargardt Marburg, 30-31 mei 1961
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -J.A. Stargardt Marburg, 30-31 mei 1961 Aan Samuel Petit (V no. 1831)

-Martin Breslauer Londen, [1965/1966]
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -Martin Breslauer Londen, [1965/1966] Aan Gottfried Jungermann (I* no. 48)

-Sotheby's New York, 20 maart 1973
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -Sotheby's New York, 20 maart 1973 Aan Franciscus Sweertius (II* no. 683)

-J.A. Stargardt Marburg, 26-27 november 1985
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -J.A. Stargardt Marburg, 26-27 november 1985 Aan Christoph Martin, vrijheer van Degenfeld (XIII no. 5655)

-Sotheby's New York, 4 december 1996
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -Sotheby's New York, 4 december 1996 Van Samuel Andreae (XVII no. 3808A)
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -Sotheby's New York, 4 december 1996 Van Jerzy Slupecki de Konary (XVII no. 2762A)

-Galerie Gerda Bassenge Berlijn-Christie's Londen, 23 november 1998
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -Galerie Gerda Bassenge Berlijn-Christie's Londen, 23 november 1998 Aan Denis Petau (XI* no. 4954)

-The Romantic Agony, Brussel, juni 2001
VEILINGHUIZEN, afschrifen/fotocopieën -The Romantic Agony, Brussel, juni 2001 Aan François-Auguste de Thou (VI* no. 2208)

VINDPLAATSEN ONBEKEND

-Afschrift dr. H.C. Rogge
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Afschrift dr. H.C. Rogge Aan Willem de Groot (II no. 593)

VINDPLAATSEN ONBEKEND -Afschrift dr. H.C. Rogge Van Joannes Radermacher (I no. 65)
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Afschrift dr. H.C. Rogge Van Janus Rutgersius (I nos. 174 en 209)

-Auctie H.W. Tydeman (Martinus Nijhoff) 1864-1865
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Auctie H.W. Tydeman (Martinus Nijhoff) 1864-1865 Van Caspar Barlaeus (III no. 1311)

-Facsimile Vaderlandsche Letteroefeningen 1824
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Facsimile Vaderlandsche Letteroefeningen 1824 Van Maria van Reigersberch (III nos. 1160-1161)

-Fotocopie
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Fotocopie Van Willem van Oldenbarnevelt-Stoutenburg (V no. 1800)

-Particulier bezit
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Particulier bezit Aan Joachim de Wicquefort (XI no. 4730A)

-Voormalig bezit Gent, [Universiteitsbibliotheek]
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Voormalig bezit Gent, [Universiteitsbibliotheek] Van Jacobus Cornelius Lummenaeus (XVII no. 739A)

-Voormalig bezit Maastricht, Bibliotheek van het Theologisch College S.J.
VINDPLAATSEN ONBEKEND -Voormalig bezit Maastricht, Bibliotheek van het Theologisch College S.J. Van [Petrus Bertius] (XVII nos. 224B en 358A)

3.2 Geraadpleegde verzamelwerken, gerangschikt naar jaar van uitgave

BG = J. Ter Meulen en P.J.J. Diermanse. *Bibliographie des écrits imprimés de Hugo Grotius*, Den Haag 1950.

Epistolae ad Gallos. Secunda editio, priore auctior et emendatior, Leiden 1650 (*BG* 1214).

Aan: H. Bignon, L. Cappel, J. de Cordes, Et. de Courcelles, J. Dupuy, P. Dupuy, P. Gassendi, J. Hotman de Villiers, P. Jeannin, N. Lefèvre, G. Lusson, B. Aubéry du Maurier, L. Aubéry du Maurier, P. du May, N.N., N.-Cl. Fabry de Peiresc, D. Petau, Cl. Salmasius, Cl. Sarrau, F.-A. de Thou, J.-A. de Thou, G. du Vair.

Hugonis Grotii et Matthiae Berneggeri epistolae mutuae, Straatsburg 1667 (*BG* 1217).

Aan: M. Bernegger, J. Freinsheim.

Epistolae ad Israelem Jaski ... Magnorum quondam eruditissimorumque virorum epistolae ad Martinum Opitium ... Celebrium quondam eruditissimorumque virorum epistolae varii argumenti ex Museio Jaskiano, Gdańsk 1670 (*BG* 1219, 1286, 1287) en Amsterdam 1705 (*BG* 1220; exemplaar Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, 497 G 10).

Aan: I. Jasky, G.M. Lingelsheim, M. Opitz.

Martini Ruari, necnon H. Grotii, M. Mersenni, M. Gittichii, et Naerani, aliorumque virorum doctorum ... ad ipsum epistolarum selectarum centuria, Amsterdam 1677 (*BG* 1243).

Aan: J. Crellius, M. Ruarus, J. Stoinsky.

Praestantium ac eruditorum virorum epistolae ecclesiasticae et theologicae; quarum longe maior pars scripta est a Jac. Arminio, Joan. Uytenbogardo, Conr. Vorstio, Ger. Joan. Vossio, Hug. Grotio, Sim. Episcopio, Casp. Barlaeo. Editio secunda, ab innumeris mendis repurgata, et altera parte auctior, Amsterdam 1684 (*BG* 1241).

Aan: C. Barlaeus, G. van den Boetzelaer, J. Crellius, M.A. de Dominis, J. Duraeus, S. Episcopius, J. de Groot, W. de Groot, J. Laurentius, N.N., J. Overall, E. Puteanus, N. van Reigersberch, M. Ruarus, G. du Vair, G.J. Vossius, J. Wtenbogaert.

Epistolae quotquot reperiri potuerunt; in quibus praeter hactenus editas, plurimae theologici, iuridici, philologici, historici, et politici argumenti occurrunt, Amsterdam 1687 (*BG* 1210) - *Clavis epistolarum Hugonis Grotii*, 1763 (*BG* 1211).

Aan: L. van Aitzema, S. Andreae (Andersson), H. Appelboom, J. Banér, C. Barlaeus, M. Bernegger, Bernhard van Saksen-Weimar, S. Bielke, H. Bignon, G. van den Boetzelaer, P. Brahe, G. Calixtus, J. Camerarius, L. Camerarius, L. Cappel, M. Casaubonus, Chr. Cassius, Christina van Zweden, regering van Colmar, A. Conradus, H. Conring, J. de Cordes, J.A. Corvinus, Et. de Courcelles, J. Crellius, P. Cunaeus, Cyrillus Lukaris, B. Damcke, D. van der Does, M.A. de Dominis, I. Dorislaus, J. Dupuy, P. Dupuy, J. Duraeus, C. l'Empereur ab Oppijck, E. Emporagrius, S. Episcopius, V. Fabricius, Chr. von Forstner, J. Freinsheim, J. Frischmann, Gal. Galilei, J. de La Gardie, P. Gassendi, J. Gersdorff, S. Goff(e), D. Graswinckel, S. Groenewegen van der Made, J.F. Gronovius, D. en C. de Groot, J. de Groot, P. de Groot, W. de Groot, L. Grubbe, T. Guiscardi, S. Gyllenstierna, landgraaf Friedrich van Hessen-Eschwege, A. Hogerbeets, P. Holing, L. Holste(in), P.C. Hooft, H. Hopfner, G. Horn, M. Hortensius, J. Hotman de Villiers, I. Jasky, P. Jeannin, paltsgraaf Johann Kasimir, S. Johnson, F. Junius, Karl Ludwig van de Palts, G. Kütner, J. Lampadius, W. Laud, J. Laurentius, N. Lefèvre, paltsgraaf Leopold Ludwig van Lautereck, F. Lindenbrog, G.M. Lingelsheim, G. Lusson, B. Aubéry du Maurier, L. Aubéry du Maurier, hertog Maximiliaan van Beieren, P. du May, Menasseh ben Israël, J. Meursius, J. Meursius jr., G. Müller (Möller), M. Mylonius Biörenklou, N.N., M. Opitz, Duitse natie te Orléans, criminele rechter te Orléans, J. Overall, A. Oxenstierna, G. Gabrielsson Oxenstierna, G. Gustavsson Oxenstierna, J. Axelsson Oxenstierna, N.-Cl. Fabry de Peiresc, D. Petau, S. Petit, J.I. Pontanus, E. Puteanus, J. van Reigersberch jr., N. van Reigersberch, N. Rigault, G. Rosenhane, S. Rosenhane, M. Ruarus, U. de Salis-Marschlins, Cl. Salmasius, J. Adler Salvius, Cl. Sarrau, P. Schmalz, Th. Schrevelius, J. Scudamore, B. Skytte, J. Skytte, J. Slupecki de Konary, F. Spanheim, F. Sprecher von Bernegg, J. Stålhandske, J. Stoinsky, F.-A. de Thou, J.-A. de Thou, L. Torstensson, H. Vagetius, G. du Vair, H. Vögler, Jos. de Voisin, G.J. Vossius, G. Vossius jr., I. Vossius, M. Vossius, A. Walaeus, J. de Wicquefort, J. Witte(n), J. Wtenbogaert.

Marquardi Gudii et doctorum virorum ad eum epistolae ... et Claudii Sarravii senatoris Parisiensis epistolae ... curante Petro Burmanno, Utrecht 1697 (*BG* 1290).

Aan: Frederik van Holstein, G. Müller, Cl. Sarrau.

Insignium virorum epistolae selectae; quae nunc primum prodeunt ex bibliotheca Jani Guilielmi Meelii, Amsterdam 1701 (*BG* 1291).

Aan: Et. d'Aligre, W de Groot.

Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptarum tomi quinque, collecti et digesti per Petrum Burmannum, Leiden 1727. Tomus II (*BG* 1251).

Aan: G. Elmenhorst, J.-G. Gevaerts, D. Heinsius, J. Hemelaer, J. Lipsius, J. Rutgersius, Andr. Schottus.

Historie van het Leven des Heeren Huig de Groot. Beschreven tot den aanvang van zijn Gezantschap wegens de Koninginne en Kroone van Zweden aan't Hof van Vrankrijk, door Caspar Brandt. En vervolgt tot zijn doodt door Adriaan van Cattenburgh, Dordrecht-Amsterdam 1727 (*BG* 913 en 1249-1250). Brieven en fragmenten van brieven in Nederlandse bewerking.

Aan: S. Andreae (Andersson), M. Bernegger, S. Bielke, L. Camerarius, Christina van Zweden, prins Frederik Hendrik, J. Freinsheim, J. de Groot, W. de Groot, P. Holing, Gecommitteerde Raden van Holland, Staten van Holland, P.C. Hooft, Lodewijk XIII, prins Maurits, Menasseh ben Israël, G. Müller, N.N., M. Opitz, A. Oxenstierna, N.-Cl. Fabry de Peiresc, J. van Reigersberch jr., M. van Reigersberch, N. van Reigersberch, J. Adler Salvius, P. Schmalz, J. Skytte, Staten-Generaal, J. Stoinsky, J. van den Vondel, G.J. Vossius, J. Wtenbogaert.

Beschrijving der stadt Delft, behelzende een zeer naaukeurige en uitvoerige verhandeling van deszelfs eerste oorsprong, benaming, bevolking ... door R. Boitet, Delft 1729.

Aan: prins Frederik Hendrik, [S. Groenewegen van der Made], prins Maurits, E. Puteanus, Staten-Generaal.

Epistolae Hugonis Grotii ad Christinam Sueciae reginam, Axelium Oxenstiernam, regni cancellarium et Smalchium nondum editae, in: *Marburgischer Beiträge zur Gelehrsamkeit nebst den neuigkeiten der universitäten Marburg und Rinteln*, V, Marburg 1750 (*BG* 1221).

Aan: Christina van Zweden, A. Oxenstierna, P. Schmalz.

Mémoires concernant Christine, reine de Suède, pour servir d'éclaircissement à l'histoire de son régne ... [*par J. Arckenholtz*], I-IV, Amsterdam-Leipzig 1751-1760 (*BG* 1253).

Aan: Christina van Zweden, J. Hunterus, A. Oxenstierna, J. Adler Salvius, P. Schmalz.

Diplomatische und Historische Belustigungen, herausgegeben von Friderich Carl von Moser, V, Frankfort-Leipzig 1760 (*BG* 1254).

Aan: J. Oxenstierna, J. Adler Salvius.

Hugonis Grotii epistolae ineditae; quae, ad Oxenstiernas patrem et filium, aliosque Sueciae consiliarios e Gallia missae, ac sub auspiciis viri plur. rever. Jacobi Lindblom, primum ecclesiae Lincöpiensis antistitis, iam archiepiscopi Upsaliensis, ex authentico exemplari, quod in Bibliotheca Lincöpiensi servatur, descriptae, nunc prodeunt ex Musaeo Meermanniano, Haarlem 1806 (*BG* 1222).

Aan: G. Müller, N.N., A. Oxenstierna, J. Oxenstierna, J. Adler Salvius, P. Schmalz.

Hugonis Grotii epistolae sex ineditae, edente A. Stolker, Leiden 1809 (*BG* 1223).

Aan: Et. d'Aligre, Chr. Cassius, J.A. Corvinus, W. de Groot, G.J. Vossius.

Hugonis Grotii ad Ioh. Oxenstiernam et Ioh. Adl. Salvium, et Iohannis Oxenstiernae ad Cerisantem, epistolae ineditae, Haarlem 1829 (*BG* 1224).

Aan: J. Oxenstierna, J. Adler Salvius.

Broeders Gevangenisse. Dagboek van Willem de Groot, betreffende het verblijf van zijnen broeder Hugo op Loevestein; uit echte bescheiden aangevuld en opgehelderd door mr. H. Vollenhoven, Den Haag-Rotterdam 1842 (*BG* 1256).

Aan: L. Andrewes, J. de Bie, prins Frederik Hendrik, J. Prouning, N. van Reigersberch, Staten-Generaal.

Notice sur Hugues de Groot (*Hugo Grotius*) *suivie de lettres inédites publiées par Le Vicomte de Caix de Saint-Aymour*, Parijs 1883 (=1884) (*BG* 1225).

Aan: L. le Bouthillier de Chavigny, P. Dupuy, G. Horn.

Briefe G.M. Lingelsheims, M. Berneggers und ihrer Freunde ... herausgegeben und erläutert von Dr. Alexander Reifferscheid, in: *Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland während des siebzehnten Jahrhunderts*, I, Heilbronn 1880 (Mitteilungen) en Heilbronn 1889 (*BG* 1262).

Aan: V. Fabricius, J. Gruter, G. Jungermann, G.M. Lingelsheim, M. Opitz.

Hugonis Grotii epistolae ad Axelium Oxenstierna regni Sueciae cancellarium in: *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling*, afd. 2., II en IV, Stockholm 1889-1891 (*BG* 1226).

Aan: A. Oxenstierna, J. Oxenstierna, J. Adler Salvius, P. Schmalz.

Epistolae Hugonis Grotii ad domum regiam Sueciae et alios Suecos in: *Historiska Handlingar* XIII, Stockholm 1892 (*BG* 1227).

Aan: Christina van Zweden, M.G. de La Gardie, G. Horn, paltsgraaf Johann Kasimir, paltsgraaf Karl Gustav, J. Oxenstierna, J. Ramsay, S. Rosenhane, J. Adler Salvius, J. Skytte.

Brieven van en aan Maria van Reigersberch ... uitgegeven door Dr. H.C. Rogge, Leiden 1902 (*BG* 1263).

Aan: M. van Reigersberch, N. van Reigersberch.

Brieven van Hugo en Willem de Groot in: *De Navorscher* 53 (1903), p. 517-543 (*BG* 1228).

Aan: J. de Groot, W de Groot.